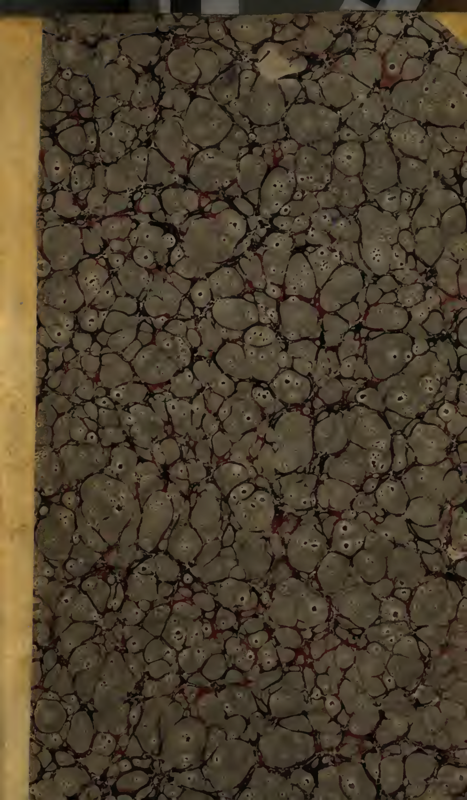

L. ANNAEI

# SENECAE

## OPERA OMNIA

TOM. I.

L. ANN. SENECA.

*ex antiquo desumptum*

L. ANNAEI

# SENECAE

# OPERA OMNIA

QVAE SVPERSVNT

EX RECENSIONE

F. ERN. RVHKOPF.

TOMVS PRIMVS

AVGVSTAE TAVRINORVM
EX TYPIS IOSEPHI POMBA
ANNO MDCCCXXVIII.

## TYPOGRAPHVS TAVRINENSIS

L. S.

Quo consilio quibusque praesidiis Ruhkopfius, V. Cl., Senecae editionem post Gronovium iterum susceperit, ipse in praefatione, quam typis mandandam curavi, abunde docuit. Hunc ego diligenter secutus,

quod tamen ieiunior in interpretatione fuerat, eruditas ac plane novas Gallici enarratoris animadversiones, Parisiis nuper editas, adieci, praepositis Iusti Lipsii de Stoicorum disciplina commentariis, quibus nescio, an aliquid uberius profectum a recentioribus sit. Et is certe erat Lipsius, qui hanc provinciam strenue posset obire, nisi quod in Senecae studio nimius, et doctior fortasse quam acutior, eiusdem virtutes et vitia parum recte aestimare visus est. Ac nemo sane sibi persuadeat ipsius iudicium veterum auctoritati hac in re esse anteponendum, praesertim quum Quintilianus et Gellius, qui de Annaeo hoc nostro scripserunt, illud plane videantur expressisse, quod in eius lectione paene omnes experimur. Quis enim

nostrum in optimorum libris vel parumper versatus, Cordubensi illo tumore non offenditur? vel cui potius Senecae scripta legenti non veniat in mentem illud nescio quid pingue ac peregrinum, quod in Hispano poëta a Sylla fuerat notatum? Id porro quantam vim facere debuerit teretibus Romanorum auribus, quae nihil nisi sincerum probarent, haud multis ostendere necesse est. Quid vero si ipsa philosophandi ratio omnino abesset ab illa Graecorum, quibus a puerili institutione assueverant? Nam quantus ibi candor, quanta lenitas, quanta etiam subtilitas! Adde iam poëticum colorem, qui in omni Graecorum sermone aequabiliter fusus, non minus in Platone, quam in Homericis aut Aristophaneis versibus elucet. Eo

faciebat dialogorum forma antiquissimis temporibus recepta, credo, ut per illas sermocinationum ambages omnem docentis vultum exuerent. Qua quidem in re adeo felix fuit Graecorum ingenium, ut quum simplicitatis essent studiosissimi, ex ipsa humanae vitae descriptione, quam oculis perpetuo subiiciebant, prorsus reconditas veritates elicerent, quibus eorum literae refertae sunt. Hinc in tanta antiquitate recens illa Graecorum Venus, et incredibilis plane voluptas, qua in eisdem legendis identidem perfundimur, quamque Wyttembachius pulchre adeo in epistola ad Heusdium describit. Nam quemadmodum egregiorum artificum simulacra intuentes, ab humana membrorum forma ad aliquid divinum rapimur, sic Platonem aut

alios Socraticos versando, a cogitatione in cogitationem eo facilius deducimur, quod omnis nisus a scriptore videtur abesse. Quae si multis seculis post, quisque paullo excultior apprime sentit, quid tandem de antiquioribus Romanis dicendum erit, apud quos graecarum rerum cognitio praecipua urbanitatis pars haberetur? Non erat igitur, cur Lipsius noctium Atticarum scriptori adeo succenseret, qui de Seneca loquens, non tam suam, ut opinor, quam aequalium sententiam expressit. Fac vero eundem a Socraticorum disputationibus in romanum Stoicum incidisse; an non perinde affici debuit, uti affectum videmus? Vbi nativa illa et versicolor Platonis facundia, ubi plenissimi sapientiae haustus, ubi Socratis

ingenium, qui quum ludere et quasi effugia quaerere videatur, a tergiversantibus saepe adversariis victoriae confessionem eripiat? Placet autem in Atheniensi philosopho vitalis quidam spiritus, placet mobilis scena rerum et hominum, quod cum eo inambulas, sedes, convivaris, quod percunctantibus, respondentibus ades, quum contra in Senecae scriptis sapientem quidem, at cum supercilio in conclavi otiantem invenias. Nihil mirum propterea, si Gellius, exquisitissimae doctrinae vir, multas ei virtutes denegaret, mordacitate praesertim permotus, qua Tullium et Virgilium carpere non dubitaverat. Nec minus venia dignus Quintilianus fuerat, qui pudenter ac paene invitus quid de Seneca sentiat in fine operis declarat. Quid? an ve-

teres illi consulares, quos Tullius commemorat, Hortensio dicenti subirasci potuerunt, quod nimia sententiarum concinnitate aliquid Asiaticum referret, Quintilianus contra multo deteriora in Seneca non debuit reprehendere?. At magnam et praeclaram naturam in eo esse fatetur. Quis nescit in quibuscumque disciplinis summa ingenia splendidis aut dulcibus vitiis persaepe viam munivisse, eoque intentius fuisse obnitendum, quo maiorem auctoritatem acquirerent? Quod cum optime Fabius intelligeret, convicia imperitorum veritus, et caute adeo in eum sermonem ingressus, pauca quaedam tetigit in scriptore notanda, ne suorum civium studiis omnino deesset. Cuius exemplum utinam posteri fuissent imitati! Neque enim tot artes

ad summum perductae, ob unius famam et perversam multorum imitationem, quasi veterno languidae primo consenescerent, postremo interirent.

Sed ego fortasse intemperantior, qui cum Lipsio velim contendere. Reliquum est, ut si quid in Seneca adornando, vel formarum elegantia, vel sublatis priorum editionum mendis, eruditos demerui, meae industriae, candide Lector, aequo animo faveas.

Dabam Augustae Taurinorum kal. Septembr. an. MDCCCXXVIII.

RUHKOPFII

# PRAEFATIO

Quum in scriptoribus romanis, qui post Ciceronem lectione et studio vel maxime digni censeantur, philosophicis, Seneca is certe sit, qui sive rerum argumentorumque copiam atque gravitatem, sive sententiarum praeceptorumque, quibus abundat, vim atque utilitatem spectaveris, primum fere locum obtinere debeat; neminem fore confido, qui operam qualemcunque in huius egregii scriptoris libris, a quibus tum melior tum doctior discedas, vel recognoscendis vel illustrandis recte collocet, in reprehensionem vocandam esse duxerit. Nempe diversae sunt viae et rationes, quibus de auctore vel graeco vel romano bene merearis, modo ipse consilium prudenter apteque capias, et in eo exsequendo tibi constes, nec vel divitiis affluens et opibus doctrinae iusto liberalior sis, aliosque prae te contemnas, tenuiores illos qui-

dem, sed ideo tamen non flocci faciendos, vel copiis parum largis utens divitiarum tibi speciem assumas, et dum nonnisi in recognoscendo auctore sis occupatus, recensionem te parare prae te feras. Alioquin verendum est, ut uterque assequatur quod velit: quandoquidem eos, in quorum tamen usum quummaxime laboratur, negligi atque adeo ex animo interpretis criticive identidem effluere necesse est. Sicut proinde ille quidem haud dubie praeclara laude et diligentiae et ingenii merito dignus censetur, qui ab arte critica doctrinaque satis instructus apparatu critico undecunque comparato et eo satis amplo ita utatur, ut et Critici et Interpretis partes egregie explevisse dicendus sit: ita nec huius studium reprobari iure potest, qui quum maiora illa laudis praemia nec adipisci nec sectari valeat, aliis quippe lectoribus atque ille consiliisque sibi propositis, ea tamen nec ipsa quidem spernenda pro virili parte efficere atque afferre studuerit, quibus auctoris, quem sibi recognoscendum et illustrandum sumsisset, lectio fiat paulo certior, commodior atque utilior. Qui si emen-

dato cursu se depelli non patiatur, neque certos fines terminosque sibi constitutos temere migret, quos ultra citraque nequit consistere rectum, nae illi laus sua haud facile derogabitur umquam ab aestimatoribus harum rerum aequis. Quid ergo? nonne haec et ex iis apta atque nexa, quae tamen neque haec pagina, neque hic locus capere possunt, eodem iure de Senecae enarratore et critico praedicare licet? Nihil igitur erat, quod curam huius scriptoris edendi a librario, Viro honestissimo mihi oblatam, Heynio meo auctore, in cuius Summi Viri disciplinam me iuvenem receptum et posthac gratia adiutum esse in maximis a Providentia divina in me collatis beneficiis pio et grato animo pono, recusandam putarem.

Agebatur autem de repetendis Senecae philosophi Operibus ita ut, consilio, quod in prioribus editionibus ap. Weidmann. curatis sequi placuerat, mutato, primum textus, quem vocant, subsidiis criticis tum iis, quae potissimum a Grutero, Lipsio et Gronovio allata sunt, tum iis, quae forte in libris criticis laterent, sedulo adhibitis, emendatior

evaderet: nam sic eum constituere velle quasi nunc primum in vulgus edendus sit, neque opes nostrae neque consilium sinebant, quapropter non recensionem, sed recognitionem promittimus: deinde ut interpretatione accurata difficultates e sermone, philosophia stoica etc. ortae tollerentur: verbo, ut usibus eorum imprimis inserviretur, quibus quamvis litterarum bonarum haudquaquam imperitis, notitiae tamen eae, quae ad probe intelligendum auctorem faciant, non statim succurrant legentibus praestove sint. Adiicienda proinde erant brevia et apta monita tum critica, tum exegetica, quae vocant, velut scholia, quae tamen notationibus fontium, tamquam argumentis et causis suis, destituta esse nolebam, ut si forte essent lectores, qui in explicatione breviore, quam apposuissem, non acquiescendum sibi putarent, ubi declaratio quaeri posset uberior harum rerum, satis larga adesset opportunitas. Quibus de consiliis quum convenisset, eo lubentius curam istam in me recepi, quo intimior mihi erat contracta familiaritas cum Seneca a cuius naturalibus Quaestionibus in nostrum

sermonem convertendis tantum non recens eram.

Praeter subsidia, quae modo memoravi, uti mihi contigit in prima libri I de Clementia parte collatione Codicis Bibliothecae Amplonianae ad Portam Caeli, Erfurtensis, a Viro doctiss. et mihi per plures annos amicissimo Matthiae, Profess. dirig. Gymnasii Leiningo-Grunstadiensis, diligentissime confecta et mecum communicata. Codex ille membranaceus, seculi XII ut videtur, necdum ab ullo editorum usurpatus, scriptus est literis minusculis solitariis, s. minutis, non cursivis. Literae maiusculae initio periodorum sunt partim capitales, partim (et plurimae) unciales. Constat 110 foliis, s. potius 219 pp. form. quat. Continentur eo Epistolae Senecae LII priores: de Clementia I, c. I-18 incl.: Epistolae Pauli Apostoli ad Senecam: tandem Epitaphium et excerpta. Sedulo et cum cura scriptus est. Ab alia manu adscripta leguntur: H. dei gra Rex Anglie dns Hyberny | dux Normany et Aquitany Comes Andeg | D.lto in Xpo Fratri Vlrico. Hanc codicis descriptionem amico

laudato debeo, qui et e literarum forma et e verbis adscriptis colligit, esse fetum seculi XII. Lectiones sane non contemnendas continet. Maiorem tamen messem e libris criticis nacturum sperans, (quandoquidem per centum annos et quod excurrit, post Io. Frid. Gronovium praeterlapsos, multos viros doctos sciebam Senecae operam suam navasse) multum temporis iis evolvendis et excutiendis insumsi, suppetias mihi afferente Iuvene humaniss. I. G. Brandesio, Hamburgensi, qui literarum bonarum causa tum Gottingae commorabatur. Enimvero parum auxilii mihi attulerunt. Nam si a Viris, dum in vivis essent, doctissimis et ingeniosissimis, I. M. Heusingero, et Trillero, altero Isenacensis Gymnasii directore, altero Profess. Vitebergens., discesseris, vix unum alterumve deprehendi, qui operam suam criticam cum cura et successu in hisce operibus emendandis posuisset. In quorum emendationibus adhibendis hoc sequutus sum consilium, ut bona, quae attulissent, vel in textum immitterem, vel in margine subnotarem, iudicio meo qualicunque apposito, alia prorsus

silentio transmitterem, alia quamvis reiicula speciminis loco allinerem. Praeter editiones iam laudatas contendi quoque Basileensem ap. Io. Hervagium Desid. Erasmi, quae emendatior prodiit MDXXXVII fol., qua Gronovius non usus est, quippe qui multo priorem anni MDXV contendit. Nonnullis locis manifesto corruptis medelam alias frustra quaesitam, dummodo levi ductu fieri id posset, coniectando adhibendam malui, quam lectionem salebrosam relinquere; in margine tamen lectione, quam eieci, subnotata, causaque mutationis adiuncta. Modeste quidem hac libertate editoris, de qua nondum lis ad liquidum deducta esse videtur, usus sum. Inprimis vero interpunctionem, quam editori magis liberam esse, potissimum in Seneca, constat, ita temperavi, ut non solum lectio commodior et utilior reddita esse, sed ipse quoque auctor plus semel erroris crimine, quo premebatur, absolutus videatur.

Quod in enarratione Philosophi virorum laude mea maiorum, qui ante me Senecam expoliverunt, inprimis Lipsii et Gronovii vestigiis insistere, et eorum doctrina atque

acumine uti placuit, id vero nulla mihi excusatione opus esse videtur. Etenim tantum absum, ut virorum vere clarorum merita de Seneca parvi faciam, aut de fama eorum detraham, quippe quibus ex inferis nulla refellendi et coarguendi obtrectatores conceditur opportunitas, ut nihil antiquius et sanctius habeam studio, reliquias eorum doctas, a veritate tamen et utilitate commendatas, quamvis tenuiores interim ad nostrorum temporum lucem, sedulo colligendi, et prout consilii mei rationibus conveniret, cum meis apte coniungendi: quominus et hac immortalitatis humanae parte, ut vel nomine nostro non commemorato facta dictave nostra bona aeternentur, spoliati vel oblivione sepeliantur, vel invidia obruantur. Attamen saepissime eos quoque honoris causa nominavi, a quibus me in enarrando Philosopho adiutum intellexeram. Auxilio eorum in argumentis conficiendis propter easdem rationes usum sum, inprimis Lipsii. Adieci deinde iis adumbrationem quandam literaturae fontiumve, unde vel occasionem scribendi, vel unum alterumve ex locis pertractatis, hausisse

videri potest Seneca. In qua tamen non id agendum esse putavi, ut materia velut cum pulvisculo conversa, copiam et ubertatem affectarem, sed nonnisi strictim appositis praecipuis, quae eiusdem argumenti usque ad Senecam nobis innotuerunt, vestigia atque lineamenta ostenderem, quae, si cui vacet, utiliter contendere, atque adeo proferre et exornare licebit. Nam me non latet, multa addi adhuc posse: ut, ad Consolationes vel e Cicerone, ad quem praeclara illa epistola Serv. Sulpicii exstat, ad Div. IV, 5: ad librum de vita beata libri eiusdem inscriptionis Augustini, Ambrosii, Lactantii: quamquam haec additamenta ad tempora post Senecam spectant, ideoque a nostro consilio aliena sunt.

Haud paulo minorem commoditatem iis, qui Seneca vel legendo vel laudando uti velint, primus attulisse mihi videor, textu distinctionibus, quas paragraphos vocant, margini appositis, consignato.

Cetèrum ordinem et librorum Senecae et capitum saepe perperam factorum antiquitus nobis traditum semper sequutus sum, praeterquam in uno fragmento de Otio aut Se-

cessu Sapientis; quod quum Muretus et Lipsius a libro de vita beata, quocum in codicibus et vett. edd. una serie connexum est, recte seiunxissent, alter adeo inscriptione nunc vulgari instruxisset, propter argumenti similitudinem post librum de Constantia Sap. collocandum arbitratus sum. Feci autem hoc non tam Mureti, Lipsii, Fabricii et Ernesti (cf. Fabricii Biblioth. Lat. Vol. II. p. 106 ed. Ernest.) auctoritatibus subnixus, quam ipso libelli tenore et argumento, quod cap. 29, 1, 2 declaratum legitur, permotus. Senecam ibi videmus singulari libro Stoicorum usum a Reip. tractatione abstinendi, ideoque decretum eorum de Otio Sapientis defensum ivisse. Quae quidem cum libro de vita beata nonnisi contorte et violenter connecti posse videntur, Iureto Iquamvis contrariam sententiam parum dilucide atque perspicue tuito. Accedit, quod in fragmento hocce neque vinculum satis firmum, quo uti possis ad nexum restituendum, nec ulla quidem vitae beatae mentio occurrit.

Scribebam Bielefeldae ipsis Id. Apr. 1797.

DE

# VITA ET SCRIPTIS

## L. ANNAEI SENECAE

AVCTORE LIPSIO.

### CAPVT I.

*De patria, et parentibus.*

Virorum illustrium vitam prodere, vetus institutum est: et quorum ingenia, scripta, aut facta miramur, iuvat alia nosse, quae adhaeserunt. De Seneca igitur, quatenus potest, dicam: et colligam ac disponam, ex ipso et variis scriptoribus, quod huc facit. Patriam ei Cordubam fuisse constat, veterem florentemque in Hispania Baetica coloniam: atque adeo in iis regionibus primam. Strabo aperte: « Plurimum inter Hispaniae Baeticae urbes Corduba aucta est, Marcelli opus gloria et potentia: itemque Gaditana urbs. Haec quidem ob navigationes, et Romanorum societates; illa vero, ob regionis bonitatem, et amplitudinem, Baeti etiam fluvio multum huc conferente» (Lib. III). Laudat, et simul veterem ostendit « Marcelli opus » (Lib. XLIII). Cuius? praetoris, an consulis? nam praetor Hispaniam obtinuit M. Marcellus, ex Livio, anno urbis DLXXXV, etsi in pace et otio, ut videtur; eoque magis inclinem, coloniam ab hoc deductam, fortasse et oppidum auctum ornatumque. Neque enim novum plane conditum, vel Silius dixerit, qui iam tempore Annibalis Cordubam nominavit. Ad illum

igitur magis, quam ad consulem Marcellum retulerim. qui anno DCI Hispaniae praefuit, sed *citeriori*, ut est in Epitome, et ex Appiano colligas: atque ibi re feliciter gesta, triumphavit de Celtiberis. Itaque nihil ei tunc fuit cum Baetica, aut Corduba nostra, quae est in Hispania ulteriore. Addit porro amplius Strabo: « Habitarunt hanc Cordubam ab initio selecti Romanorum, et indigenarum: atque adeo primam hanc in ea loca coloniam miserunt Romani. » Nota, de *Selectis*. Ita enim fuit: eoque obtinuisse postea credam, ut *colonia patricia* diceretur. Plinius aperte: « Corduba, colonia patricia cognominata » (Lib. III, c. 1). Et in Augusti nummis, PERMISSV. CAESARIS. AVGVSTI. caput eius: tum parte altera, COLONIA. PATRICIA. Cui titulo causam dedisse arbitror, quod splendida et dives, patres ac senatores etiam rei romanae daret. Nam iam Augusti aevo, ex provinciis passim in senatum legebantur. Sed ait et Strabo, *primam coloniam eo missam:* quod caute lege. Nam Carteia, in eadem Baetica, iam ante colonia deducta, a L. Canuleio praetore: sed quia ex parum honestis, *Libertinorum* appellata fuit. Leges in Livio, initio libri XLIII. Tueri tamen Strabonem possis, fortasse et debeas; quod non missi coloni illi Roma aut ex Italia, sed ibi nati ex militibus Romanis et faeminis Hispanis, permittente senatu, hybridae isti libertate donati sint, et in colonia collocati. At Strabo *missam primam* diserte scripsit. Satis de Corduba: atque haec patria fuit.

Qui parentes? E gente *Annaea* fuisse liquet: cui, ominis caussa, ab annis videtur nomen factum: respondetque cognomen *Senecae*, item hominis boni. Ita enim ego opinor primo inditum: etsi Isidorus, « eum qui primus ita dictus sit, canum fuisse natum »,

arbitretur. Sane *Seneca*, vel ut veteres, *Senica* (est enim a *Sene*, *Senicis*) γερόντιον significat, ut *Senecio*. Videatur Nonius, in *Senica*. Addo, quod in alia etiam gente reperio hoc cognomen, ut in *Accia*, lapide prisco: «M. Accio. Seneca.... Manlio Planta II vir. Quinq.» Sitne autem stirpis Hispanae gens Annaea, an in coloniam ex Italia missa, haud adfirmem: illud tantum, equestrem etiam fuisse. Ita Seneca ipse de se, apud Tacitum: «Egone equestri et provinciali loco ortus, proceribus civitatis adnumeror? inter nobiles, et longa decora praeferentes, novitas mea enituit?» (Lib. XIV) Pater igitur, fortasse et avus, inter equites: neque ultra. Nam de *novitate* sua mox subiungit, non facturus, si qui maiorum ad honores pervenissent. Pater autem a se scriptisque suis etiam notus, *L. Annaeus Seneca*, quem *Declamatoris* agnomine (in hoc genere excelluit) a filio fere distinguunt. Exstant non ipsius, sed alienae ab eo digestae Declamationes: quas praeloquiis, aut interloquiis distinxit: et vel sic come atque amoenum ingenium suum satis ostendit. Vxorem habuit *Elbiam* aut *Helviam*, item Hispanam aut Hispaniensem, magni animi atque ingenii faeminam, ut filius eam (in Consolatione ad ipsam) satis descripsit. Pater, Augusti temporibus, Romam venit; et sequuta mox uxor cum liberis, cumque ipso hoc Seneca nostro, adhuc tenello. Diu ibi in gratia et fama vixit, rem fecit: et ad ultima Tiberii censeo aetatem produxisse. Inducit me, quod Seianianae coniurationis mentio est in eius libris, et alia quae huc spectant. Omitto, et ad filium transeo, de quo proposui.

## CAPVT II.

*De ipso L. Annaeo Seneca, eiusque fratribus: ubi natus, et quando Romam delatus.*

Is natus Cordubae, et puer inde Romam translatus: quod ita indicat ipse, ubi materteram laudat: « Illius manibus in urbem perlatus sum; illius pio maternoque nutricio, per longum tempus aeger, convalui. » (Consol. ad Helv. cap. 17.) Si manibus perlatus, puerili in aetate oportet fuisse: et vides languisse tunc etiam, et opera curaque eiusdem focillatum. Hoc ego evenisse colligo decimo quinto, aut circiter anno, ante Augusti excessum; argumento ab adolescentia Senecae in Tiberii aevo, mox dicendo. Ergo nec pater diu ante Romam migrarit. Fratres duos habuit, neque ullas sorores; ex verbis eius ad matrem: « Carissimum virum, ex quo trium liberorum mater eras, extulisti. » (Ad Helv. cap. 2.) Hi tres autem, M. Annaeus Novatus, L. Annaeus Seneca, L. Annaeus Mela fuerunt; nati ordine, quo recitavi. Hoc ex Controversiarum inscriptionibus liquet, ubi sic, etsi cognominibus solis, recensentur. Maximus autem fratrum nomen mox mutavit, et in Iunii Gallionis transiit, ab eo adoptatus. Qui Gallio Senecae patri in Declamationibus aliquoties nominatur, et Noster ei dicitur: sive a communi patria, Hispania; sive ab amicitia, quae cum eo fuit. An et necessitudo aut cognatio? nescio, suspicor tamen ob hanc adoptionem. Est autem ille Gallio, qui *Pater* Quinctiliano aguominatur, itemque Tacito, sexto Annalium. Noster autem iste adoptivus in Eusebiano Chronico, « Iunius Annaeus (malim *Annaeanus*) Gallio, frater Senecae, et egregius declamator », dicitur: an du-

plici illo gentis nomine (quod tamen veteribus rarum, imo non fuit) ut notet in quam adoptione ivit, et in qua natura fuit? Apparet, si recta est nomenclatura aut scriptura. Est ille, ad quem libros De Ira noster scripsit et misit, quem in iis *Novatum* appellat: at eundem, in scriptione De Vita Beata, *Gallionem fratrem;* itemque in Epistolis, *Dominum suum Gallionem*; honeste, ut fratrem scilicet seniorem. Sed observa igitur, non adoptatum videri, quo tempore libri De Ira scripti, id est Caio vivo: postea denique, et tunc cognomen mutasse. At frater minimus, Annaeus Mela est, Tacito, Dioni, et Eusebio nominatus, qui eques tantum romanus (nam prior ille Senator fuit) Lucanum filium genuit, «grande adiumentum (ait Tacitus) claritudinis.» Atque hi igitur tres fratres, de quibus Martialis capiendus:

Et docti Senecae ter numeranda domus.

Doctum vocat, illum Declamatorem: triplicem domum, tres filios familiasque dictas.

## CAPVT III.

*Adolescentia eius, praeceptores, et studia.*

Puer igitur Romam venit, atque ibi, in optimis artibus, optimum ingenium adolevit. « Adolescentia eius in Tiberii principatum incidit,» ut ipse fatetur (Epist. CVIII): idque eo tempore, quo «aliena sacra movebantur.» Is fuit annus Tiberii quintus, urbis conditae DCCLXXII: quod ex Tacito est manifestum, qui «sacra Aegyptiaca et Iudaica pulsa» eo anno scribit (Lib. II Annal. in fine). Itaque Seneca tunc plenam adolescentiam egerit, viginti aut viginti duorum annorum. Nam aetatem grandiusculam sub ipso Augusto habuisse, ex eo liquet, quod comctam, sive

flammam ante excessum eius observaverit, de quo prodit: «Vidimus ante Divi Augusti excessum simile prodigium» (Quaest. N. I, cap. 1): nec plane pueris talia curiose adnotentur. Praeceptorem in eloquentia habuit ipsum patrem, opinor: atque id Controversiarum libri et praefationes dicunt. Cur autem non optimus senex, qui alios ducebat et docebat, suos in hac via dirigeret? Fecit, et duos egregie disertos reliquit, Gallionem et nostrum: nam de Mela tale nihil legi. Ille est Gallio, quem a suavitate eloquii Statius commendat:

Hoc plus, quam Senecam dedisse terris,
Et dulcem generasse Gallionem.

Sonante et tinniente quadam eloquentia fuisse, auctor libelli De Causis corruptae eloquentiae ostendit: qui commemorat, *tinnitus Gallionis:* si tamen huius, non patris. At noster, praeter eloquentiam, philosophiae magno impetu se dedit, et Virtus elegantissimum ingenium rapuit, etsi patre renitente. Ipse non semel ostendit, aversum eum a philosophia fuisse, uxorem et se avertisse: imo odisse, palam alibi scribit. Ardor tamen filii vicit, et insignes ac serios eius aevi philosophos assiduus audivit: nominatim, Attalum Stoicum, Sotionem eiusdem sectae, etsi Pythagorissare etiam visus, itemque Papirium Fabianum: quos et nominat identidem, ac grata memoria laudat. Sotioni quidem puer etiam operam dedit, scribitque: «Modo apud Sotionem puer sedi» (Epist. XLIX). Sed et Demetrium Cynicum admiratus est, et coluit: saepe cum eo item grandior et iam in aula, domi forisque versatus. Nam et in via ac peregrinatione habebat. Iste ad honesta impetus: sed pater tamen fregit, et foro ac causis interim mancipavit (Vide epistol. XLIX). Quas diu actitasse eum apparet, et Caii etiam tempo-

ribus, magna eloquii gratia et fama. Sane scripta ulla Philosophica ante id aevi non exstant.

## CAPVT IV.

*Honores, et civilis vita.*

Atque idem pater latum clavum sumere etiam suasit, honorum candidatum. Itaque quaesturam primo gessit, in qua adipiscenda suffragium materterae suae agnoscit. « Illa, inquit, pro quaestura mea gratiam suam extendit, et quae ne sermonis quidem, aut clarae salutationis sustinuit audaciam, pro me vicit indulgentia verecundiam » (Consol. ad Helv. cap. 17). Quid faeminae haec fuerit, et quo marito, in notis meis ibi disces. Sed quando quaesturam gesserit, haud liquido scio: aetas non abnuit, ut sub Tiberio: potuit et sub Caio, neque libet definire. Illud magis, praeturam statim ab exsilio gessisse, Agrippina faciente. Ita enim Tacitus: « Agrippina veniam exsilii pro Annaeo Seneca, simul praeturam impetrat (a marito), laetum in publicum rata, ob claritudinem studiorum eius, utque Domitii pueritia tali magistro adolesceret, et consiliis eiusdem ad spem dominationis uteretur. » (XII Annal.) Vides, praetorem statim designatum, et laudes dotesque, quas Tacitus candide adiungit. Vulgi benivolentia eo facto conciliabatur; quia iam vulgo in ore et gratia Seneca, *ob claritudinem studiorum;* denique *tali* et tanto *magistro* volebat Domitium suum crescere; itemque *consiliis eius* (nota civilem prudentiam) ad parandum principatum, sed et regendum, niti. Ergo praetor anno urbis DCCCII fuit: numquid postea et consul? Affirmant libri legum, ad SC. Trebellianum; ut Vlpianus: « Temporibus Neronis, octavo kalend. septembres, Annaeo

Seneca et Trebellio Maximo Coss. factum est Senatusconsultum.» Idem in Iustiniani II Institutionum scriptum. Qui autem fastos nobis concinnarunt, faciunt hos consules suffectos (nam ordinarii non fuerunt) anno urbis DCCCXV; quod esset, anno et paucis mensibus ante Senecae mortem. Aliquis de tota re dubitet fortasse; quia Ausonius, Gratiarum actione palam: «Dives Seneca, nec tamen consul:» itemque nec ipse Seneca meminit usquam huius honoris, etsi epistolas plerasque tunc scripsit. Respondeo: de Ausonio, intelligendum Ordinarium consulatum videri: de ipso nostro, silentium non esse negationem. Sed hoc etiam addo, non videri bene digessisse Fastorum concinnatores: neque illo anno profecto fuit. Nam ecce statim initio anni, Tacitus memorat (Annal. XIV) refrigeratam eius apud Neronem gratiam, et calumniatores varie vellicasse: atque ipsum animosa oratione principem accessisse, commeatum petentem, et opes suas refundentem. Non admisit quidem Nero: sed tamen Seneca ab eo tempore (addit Cornelius) «Instituta prioris potentiae commutat, prohibet coetus salutantium, vitat comitantes, rarus per urbem, quasi valetudine infensa, aut sapientiae studiis domi attineretur.» Haec non sunt pro novo consule, aut etiam candidato: et mors eius non diu post sequuta vetat assentiri. Quid tamen movit viros doctos sic suspicari? Quod Tacitus illo anno SC. factum scribit, «ne simulata adoptio in ulla parte muneris publici iuvaret, ac ne usurpandis quidem hereditatibus prodesset.» Sed profecto nihil hoc ad Trebellianum illud: alio spectat, si quis priora etiam illa in Tacito legit. Itaque fuisse equidem consulem consentio, sed alio et priore tempore: nec certo designem. At perpetuus ille eius honos, principis docto-

rem moderatoremque fuisse: optimi sane, quamdiu huius consiliis monitisque se dedit. Tacitus non celat, et duos nominat, quibus utiliter princeps se permisit. « Ibatur in caedes, nisi Afranius Burrus, et Annaeus Seneca se obiecissent. Hi rectores imperatoriae iuventae, et pari in societate potentiae concordes, diversa arte ex aequo pollebant. Burrus militaribus curis, et severitate morum: Seneca praeceptis eloquentiae, et comitate honesta: iuvantes invicem, quo facilius lubricam principis aetatem, si virtutem aspernaretur, voluptatibus concessis retinerent. » O laudabilem conatum, et consensum! Consensum, qui nimis rarus in aulis, ubi quisque ita eminere fere vult, ut alium nolit. Sed ad Senecam.

## CAPVT V.

*Privata vita, uxores, liberi, exsilium.*

Ille in publico ecquid aliud gesserit, haud scio: privatim reperio, aut certe colligo, in Aegypto adolescentem fuisse, occasione quod avunculus praefectus ibi esset. Nam scribit de matertera, ad matrem: « Exemplum tibi suum, cuius ipse spectator fui, narrabit » (Consol. ad Helv. cap. 21). *Spectator?* ergo in navigatione ea adfuit (de qua ibi) quum ex Aegypto matertera rediret. Et quomodo, nisi ipse etiam ex Aegypto? Plane ita fuit: et haec causa, cur pluscula de ipsa Aegypto, et Nilo, curiose libris (praesertim Quaestionum Naturalium) inspergat. Fortassis et ex Aegypto ad Indiae oras ivit, per mare Rubrum: atque ita de India commentari voluit; Plinio scriptum (Lib. VI, cap. 17). Sed Romae iam uxorem duxit: quam, non est proditum; habuisse tamen, liberi evincunt. Nam ipse *Marcum blandissimum puerum*,

multa laude et affectu commemorat, ad Helviam matrem: neque ambigendum quin filius sit. Vel carmen eius doceat, ubi inter vota:

> Sic dulci Marcus qui nunc sermone fritinnit,
> Facundo patruos provocet ore duos.

Nam ut illos audiam, qui ad Marcum Lucanum hoc referunt, ratio non videtur. Atqui mentionem prioris uxoris non facit. Non in his libris, fateor: quid tum? nec Annaei etiam Melae fratris nominatim; non ergo habuit? Etsi videndum, an non de priore uxore capias ista: « Harpasten, uxoris meae fatuam, scis hereditarium onus in familia mea remansisse. » (Epist. I). Vix enim est ut de Paulina sic loquatur, et sentiat: imo onus relegat ad defunctam uxorem, a qua penes heredem cum alia familia mansit. Sed clarius etiam alibi: « Quum sublatum est lumen, et uxor moris mei iam conscia conticuit » (III De Ira). Quae uxor? illa prior; nam libri De Ira, Caio adhuc vivo, videntur scripti, in loco nobis doctum. At Paulinam post exsilium denique duxit, nobilem faeminam; quae, inquam, iam seni nupsit, et potenti in aula. Quod ipsum Dio quoque, aut quisquis ille apud Dionem fuit, obiiciendum Senecae putavit: nempe quod aetate gravis iuvenculam illam duxisset. Talis uterque fuit, et ipse Seneca prodit: « Hoc ego Paulinae meae dixi, quae mihi valetudinem meam commendat. Venit mihi in mentem, in hoc sene et adolescentem esse, cui parcitur » (Epist. CIV). *Adolescentem?* ipsam Paulinam. Sane amans ea viri, ut ibi pluribus iactitat: nec falso, et in morte eius ostendit, cui suam (quod in ipsa fuit) ivit iunctum. Postea videbimus. Atque istae uxores: et alia vita quieta, et fere sine offensa, excipio grandem illum exsilii casum. Nam sub Claudio, primo imperii eius anno, quum Iulia Germanici

filia accusata adulterii esset (Dii Deaeque, a Messalina!), et ipsa extorris est acta; et quasi inter adulteros Seneca, in Corsicam relegatus. Verane culpa fuerit, non dicam: nolim, et Tacitus fortasse mecum; qui, ubi de exsilio: «Seneca infensus Claudio, memoria iniuriae, credebatur.» Nota, *iniuriae:* ergo haec ei facta. Et sane quis alias accusationes impudicissimi illius scorti (Messalinam dico) et damnationes huius obnoxiae pecudis (Claudii) ignorat? Neque enim aliquid mali fere, nisi bonis et insontibus, sunt machinati. Vixit in exsilio annos circiter octo: et fortiter, imo ut ipse ait, feliciter vixit, optimis studiis meditationibusque intentus. Ita enim ad matrem: «Inter eas res beatum se esse, quae solent miseros facere» (cap. 4): et pulcherrime deinde (vide, sodes) philosophatur. Addit in extremo, et assurgit: «Qualem me cogites, accipe: laetum et alacrem, velut optimis rebus. Sunt autem optimae, quum animus omnis cogitationis expers, vacat operibus suis, et modo se levioribus studiis oblectat, modo ad considerandam sui universique naturam, veri avidus, insurgit.» O hominem, o verba honesta! quae imitari Octaviae tragoediae auctor (non enim ipse: apage) voluit, his versibus, in persona Senecae:

Melius latebam, procul ab invidiae malis
Remotus, inter Corsici rupes maris.
Vbi liber animus, et sui iuris, mihi
Semper vacabat, studia recolenti mea.
O quam iuvabat (quo nihil maius parens
Natura genuit, operis immensi artifex)
Caelum intueri, Solis et currus sacros!

Haec meliora, veriora etiam, quam quae in Consolatione ad Polybium abiecte nimis et demisse scribuntur: et an a nostro Seneca? Dubitare non semel subiit, et paene abdicare. Quomodocumque, homo fuit: et

illud certe scriptum non nisi inimici protraxerunt, et publicarunt: fortasse et macularunt. Sed notes in Senecae supra verbis, *levioribus etiam ibi studiis se oblectasse:* quae poëtica censeo: et exstat in iis *Medea:* quam in exsilio scriptam, quo tempore Claudius Britanniam subegit, mihi paene certum: atque adeo argumentum illud elegit de Iasone, ut aliquid inspergeret scilicet de Oceano subacto. Sane versus illi in Choro quo, nisi ad Claudium, spectant?

> Parcite, o divi, veniam precamur,
> Vivat ut tutus, mare qui subegit.

Iterumque:

> Iam satis, divi, mare vindicastis,
> Parcite divo. . . . . .

Quod item ad Claudium, etsi vivum: et Deos Deo vult parcere, poëtica adulatione.

## CAPVT VI.

*Opes eius, villae, agri, faenus.*

Sed ab exsilio reversus statim in splendore iterum fuit; opum iam tunc, et ante aulam, largus. Nam pater eas reliquerat, nec omnes suae industriae aut fortunae debet. Ipse ad matrem: « Tu filiafamilias locupletibus filiis ultro contulisti (Cap. 14). Liberalitatem eius laudat, eo magis quod in *locupletes*, ut ait, nec sane egentes. Haec ante aulam: at in ipsa ingentes opes quaesivit, sive potius venientes ultro admisit. Plerasque enim ex principis munificentia habuit: atque ipse ita ad Neronem, in Tacito nostro: « Tu, inquit, gratiam immensam, innumeram pecuniam dedisti; adeo ut plerumque intra me ipse volvam: Vbi est animus ille modicis contentus? Tales hortos instruit, et per haec suburbana incedit, et tantis agrorum spa-

tiis, et tam lato foenore exuberat? « ( Lib. XIV ) Nota hortos, villas, agros, foenus, omnia laxe et ubertim. Vis iterum Taciti verba, sed ab alieno ore et sensu? « Calumniatores, inquit, variis criminationibus Senecam adoriuntur, tanquam ingentes, et privatum supra modum evectas opes, adhuc augeret: quodque studia civium in se verteret: hortorum quoque amoenitate, et villarum magnificentia quasi principem supergrederetur » ( Annal. XIV ). Et Suilius, apud eumdem, modum etiam opum expressit: « Qua sapientia, quibus philosophorum praeceptis, intra quadriennium regiae amicitiae, ter milleis HSS. paravisset? Romae testamenta et orbos, velut indagine eius capi: Italiam et provincias, immenso foenore hauriri » ( Lib. XIII ). Is modus nobis esset, « septuagies quinquies centena millia Philippicorum. » Opes paene regiae, fateor: sed de malis artibus et captatura, quod adiungit, aspernamur. Habuit ante censum magnum, ut dixi: et in copiosa illa aula, et ampla re Romana, quid mirum si auxit? Sed ait etiam, «Italiam et provincias foenore eius hauriri. » Significat, foenebrem variis locis pecuniam habuisse: et suspicor etiam in Aegypto. Id ex epistola, qua scribit naves Alexandrinas subito advenisse, omnes concurrisse in portum aut littus: « At ego, inquit, in hoc omnium discursu, magnam ex pigritia mea sensi voluptatem, quod epistolas meorum accepturus, non properavi scire, quis illic esset rerum mearum status, quid afferrent. Olim iam nec perit mihi quidquam, nec acquiritur » ( Epist. LXVII ). Habuit ibi suos ( nempe actores, aut procuratores ) et res eius agebatur: ergo in pecunia aliqua grandi, aut et agris. Nam trans mare possedisse, ut illa aetas et copia erat, nihil novum. Enimvero Dio inter causas etiam Britannici belli re-

censet, quod « Seneca quum quadringenties HSS. (sunt decies centena millia Philippicorum) magno foenore Britannis credidisset, universam illam pecuniam uno tempore repetebat. » An vere hoc, nescio: ubique enim infensus, et ex professo hostis, est nostro; tamen a vero non abit, etiam illic pecuniam habuisse. Quid iam hortos, et villas? plures habuit, et cum vario instructo. Iuvenalis attigit:

....... Senecae praedivitis hortos.

Sed et ipse villas suas commemorat Nomentanam, Albanam, itemque Baianam: et habuit sane plures. Sed et domum in urbe, quae nomen apud posteros tenuit: locatque Senecae domum, in regione x. P. Victor. Iam et supellex invidiam habuit, obiicitque Dio: « Quingentas mensas e cedro, cum eburneis pedibus, similes omnes et aequales. » Magnum hoc fuit, si verum (nam ita semper in Dionis obiectionibus cavendum est): magnum, tot illas mensas habuisse, quarum una aliqua taxari vel latifundii aestimatione solet. Sed non tam lectas aut raras fuisse has oportet: quid si nec fuisse? Non, quin moris, lautis et luxuriosis habere; ita enim et Martialis de quodam (Lib. IX, Epigr. XXIII):

Et Mauri Libycis centum stant dentibus orbes,
Et crepat in nostris aurea lamna toris.

Nam in magnis conviviis, singulis suas mensas anteponebant (alibi adnotandum) et hoc fine sic plures habebant. Non, inquam, eo nego aut dubito; sed quia ipsus Seneca tangit et castigat hanc insaniam saepius; etiam in aula et senex, libris de Beneficiis, quos tunc scripsit. Quid, quod in illo De Tranquillitate (sub initium) palam negat « placere sibi mensas varietate macularum conspicuas, » nec solere uti?

Mira haec impudentia, in re conspicua et eius aevi oculis obiecta, palam sic dissimulare, aut mentiri. Non arbitror; et magis Dionem, aut cui Dio partes has adsignat. Nam ex oratione aliqua adversaria haec videri alibi ( I. Manud. Dis. XIX ), adnotavi: atque obiter ibi divitiarum crimen dilui, legendum si quis volet. Sed magis ipsum Senecam legat, qui sub hoc tempus De Vita Beata librum edidit, in quo scopum habet adversus criminantes se tueri. O elegantem, o sapientem libellum! et calumniam hoc ipso caram, quod fuerit huic eliciendo.

## CAPVT VII.

*Mores, et primum abstinentia, veritas, sanctitas pietasque.*

Sed mores ipsi etiam hoc de opibus refrigerant, et usum iis clamant, non abusum. Quid enim in fastum, luxum, pompam? doceant, et silemus. In cibos fortasse, et lautitiam? Audiamus ipsum, in publico profitentem: « Ego quum Attalum audirem in vitia, in errores, in mala vitae perorantem, saepe misertus sum generis humani, et illum sublimem altioremque humano fastigio credidi... Quum coeperat voluptates nostras traducere, laudare castum corpus, sobriam mensam, puram mentem: non tantum ab illicitis voluptatibus, sed etiam supervacuis, libebat circumscribere gulam et ventrem. Inde mihi quaedam permansere, Lucili; magno enim ad omnia impetu veneram: deinde ad civilem vitam reductus, ex bene coeptis pauca servavi. Inde ostreis boletisque in omnem vitam renuntiatum est: inde in omnem vitam unguento abstinemus: inde vino caret stomachus: inde in omnem vitam balneum fugimus » ( Epist. CVIII ). Quae talis alibi frugalitas, an quo nomine appellanda? Et

scripsi de ea in Laudatione Senecae ( I. Manud. Dis. xviii ): ne hic iteremus. Iam reliqua etiam vita seria et severa. Non corrupit eum aula, nec ad familiare et cognatum paene vitium adulationem? flexi. Minime; ipse ad Neronem : « Diutius morari me hic patere, non ut blandiar auribus tuis: nec enim mihi hic mos est: maluerim veris offendere, quam placere adulando » ( II De Clem. ). Et iam moriturus, apud Tacitum, referri iubet principi : « Non sibi promptum in adulationes ingenium : idque nulli magis gnarum, quam Neroni, qui saepius libertatem Senecae, quam servitium expertus esset » ( XV Ann. ). Amplius, quae morum vitaeque exactio, et examen? Iterum ipse: « Vtor hac potestate, et quotidie apud me causam dico. Quum sublatum e conspectu lumen est, et conticuit uxor moris iam mei conscia, totum diem mecum scruto, facta ac dicta mea remetior. Nihil mihi abscondo, nihil transeo: quare enim quidquam ex erroribus meis timeam, quum possim dicere: Vide ne istud amplius facias, nunc tibi ignosco? » ( III De Ira. ) Potest maius aut clarius studium elucere virtutis? Denique et pietas in Deum et submissio, quoties apparet? Vnum excerptum posuero: « Si quid credis mihi, intimos affectus meos tibi quum maxime detego: in omnibus quae aspera videntur et dura, sic formatus sum. Non pareo Deo, sed assentior; ex animo illum, non quia necesse est, sequor. Nihil unquam mihi incidet, quod tristis excipiam, quod malo vultu: nullum tributum invitus conferam » ( Epist. xcvi ). Et plura sunt talia in Manuductione, aut Physiologia, a nobis notata. Imo tam clarae quaedam pietatis, ut Tertullianus et prisci Nostrum appellent, Concilia ipsa quaedam auctoritate eius ( in fragmentis posui ) utantur. Atque adeo Otho Frisingensis asserat: « L.

Senecam non tam Philosophum, quam Christianum dicendum.» Atque ob has eminentes virtutes, etiam illo aevo, ingens de eo opinio, et vel imperio destinabant. Tacitus aperte hoc agitatum scribit: « Vt traderetur imperium Senecae, quasi insonti, claritudine virtutum ad summum fastigium dilecto » (XV Ann.). O Roma, non manebat te haec felicitas, nec Deus sic respexit! Alioqui,

> Libera si dentur populo suffragia, quis tam
> Perditus, ut dubitet Senecam praeferre Neroni?
> (Ivven. *Sat.* X).

At enim de veris virtutibus eius quidam dubitant, et verba haec ac scenam fuisse. An igitur in morte fidem non fecit, quam omnia humana in levi haberet, quam Deo se praeberet?

## CAPVT VIII.

*Mors eius, fortis, constans, e Tacito narrata.*

Et de ea commodum videamus: unde autem potius, quam e fidissimo scriptorum Tacito hauriemus? Verba eius ecce habes:

« Sequitur caedes Annaei Senecae laetissima principi, non quia coniurationis manifestum compererat, sed ut ferro grassaretur, quando venenum non processerat. Solus quippe Natalis, et hactenus prompsit: missum se ad aegrotum Senecam ut viseret conquereretur que, cur Pisonem aditu arceret: melius fore si amicitiam familiari congressu exercuissent. Et respondisse Senecam, sermones mutuos et crebra colloquia neutri conducere: ceterum salutem suam incolumitate Pisonis inniti. Haec ferre Granius Silvanus tribunus praetoriae cohortis, et an dicta Natalis, suaque responsa nosceret, percontari Senecam iubetur.

Is, forte an prudens, ad eum diem ex Campania remeaverat, quartumque apud lapidem suburbano rure substiterat. Illo propinqua vespera tribunus venit, et villam globus militum sepsit. Tum ipsi cum Pompeia Paulina uxore et amicis duobus epulanti mandata imperatoris edidit. Seneca missum ad se Natalem, conquestumque nomine Pisonis quod visendo eo prohiberetur, se ratione valetudinis et amore quietis, excusavisse respondit. Cur salutem privati hominis incolumitati suae anteferret, causam non habuisse nec sibi promptum in adulationes ingenium: idque nulli magis gnarum quam Neroni, qui saepius libertatem Senecae, quam servitium expertus esset. Vbi haec a tribuno relata sunt, Poppaea et Tigellino coram, quod erat saevienti principi intimum consiliorum, interrogat, an Seneca voluntariam mortem pararet. Tum tribunus nulla pavoris signa, nihil triste in verbis eius aut vultu deprehensum confirmavit. Ergo regredi et indicere mortem iubetur. Tradit Fabius Rusticus, non eo quo venerat itinere reditum, sed flexisse ad Fenium praefectum, et expositis Caesaris iussis, an obtemperaret interrogavisse, monitumque ab eo, ut exsequeretur, fatali omnium ignavia. Nam et Silvanus inter coniuratos erat, augebatque scelera in quorum ultionem consenserat. Voci tamen et aspectui pepercit. Intromisitque ad Senecam unum ex centurionibus, qui necessitatem ultimam denunciaret. Ille interritus poscit testamenti tabulas: ac denegante centurione, conversus ad amicos, quando meritis eorum referre gratiam prohiberetur, quod unum iam tamen et pulcherrimum habebat, imaginem vitae suae relinquere testatur, cuius si memores essent, bonarum artium famam tam constantis amicitiae laturos. Simul lacrymas eorum, modo sermone, modo intentior in

modum coërcentis, ad firmitudinem revocat, rogitans: « Vbi praecepta sapientiae? ubi tot per annos me» ditata ratio adversum imminentia? Cui enim igna» ram fuisse saevitiam Neronis? neque aliud superesse » post matrem fratremque interfectos, quam ut edu» catoris praeceptorisque necem adiiceret. » Vbi haec atque talia velut in commune disseruit, complectitur uxorem; et paululum adversus praesentem formidinem mollitus, rogat oratque temperaret dolori, ne aeternum susciperet, sed in contemplatione vitae per virtutem actae, desiderium mariti solatiis honestis toleraret. Illa contra, sibi quoque destinatam mortem adseverat, manumque percussoris exposcit. Tum Seneca gloriae eius non adversus, simul amore, ne sibi unice dilectam ad iniurias relinqueret: « Vitae, inquit, delinimenta monstraveram tibi, tu mortis decus mavis; non invidebo exemplo. Sit huius tam fortis exitus constantia penes utrosque par, claritudinis plus in tuo fine. » Post quae, eodem ictu brachia ferro exsolvunt. Seneca, quoniam senile corpus et parvo victu tenuatum, lenta effugia sanguini praebebat, crurum quoque et poplitum venas abrumpit. Saevisque cruciatibus defessus, ne dolore suo animum uxoris infringeret, atque ipse visendo eius tormenta, ad impatientiam delaberetur, suadet in aliud cubiculum abscederet. Et novissimo quoque momento suppeditante eloquentia, advocatis scriptoribus, pleraque tradidit, quae, in vulgus edita eius verbis, invertere supersedeo. At Nero nullo in Paulinam proprio odio, ac ne glisceret invidia crudelitatis, inhiberi mortem imperat. Hortantibus militibus, servi libertique obligant brachia, premunt sanguinem, incertum an ignarae. Nam ut est vulgus ad deteriora promptum, non defuere qui crederent, donec implacabilem Neronem

timuerit, famam sociatae cum marito mortis petivisse; deinde oblata mitiore spe, blandimentis vitae evictam, cui addidit paucos postea annos laudabili in maritum memoria, et ore ac membris in eum pallorem albentibus, ut ostentui esset, multum vitalis spiritus egestum. Seneca interim durante tractu, et lentitudine mortis, Statium Annacum diu sibi amicitiae fide et arte medicinae probatum, orat provisum pridem venenum, quo damnati publico Atheniensium iudicio exstinguerentur, promeret: allatumque hausit frustra, frigidis iam artubus et clauso corpore adversum vim veneni; postremo stagnum calidae aquae introiit, respergens proximos servorum, addita voce, Libare se liquorem illum Iovi liberatori. Exin balneo illatus, et vapore eius exanimatus, sine ullo funeris solenni crematur. Ita codicillis praescripserat, quum etiam tum praedives et praepotens, supremis consuleret.

Haec Tacitus: neque pigebit insistere leviter, et examinare, aut illustrare. Ait, *Laetissimam principi hanc caedem*. Iamdiu enim gravabatur boni rectique hunc doctorem, et reverentiae illud fraenum (quod vel invito inhaerebat) semel excutere voluit, eo sublato. Tamen aliter iuraverat, ut Suetonius prodidit: « Senecam, inquit, praeceptorem ad necem compulit, quamvis saepe commeatum petenti, bonisque cedenti, persancte iurasset, suspectum se frustra, periturumque potius, quam nociturum ei. » Iuravit, id est Deos quoque illusit. Ait, *Quando venenum non processerat*. Tentaverat enim, et ita idem Tacitus supra (eodem libro): « Tradidere quidam, venenum Senecae per libertum ipsius Cleonicum paratum, iussu Neronis; vitatumque a Seneca, proditione liberti, seu propria formidine, dum simplici victu, et agrestibus pomis, ac, si sitis admoneret, profluente aqua vitam tolerat. »

Pergit. *An prudens.* Quasi gnarus coniurationis, et diei destinatae. Item, « Ex Campania remeaverat. » E villa aliqua ibi sua. Et sane ibi ante obitum saepe in secessu vixit et plerasque Epistolarum ad Lucilium scripsit. « Quartumque apud lapidem. » In villa item aliqua sua. An Nomentana? Hoc Xicho Polentinus scripsit, sed mera, puto, coniectura. Neque Tacitus admittit, qui de *quarto lapide* ab urbe prodit: atqui Nomentum vel *duodecimum* distat, « Nulla pavoris signa. » En dignam philosopho, et quidem Stoico, mortem: quam et sequentia depraedicant. « Imaginem vitae suae. » Obsecro, si foedus Seneca ut Dio voluit, haecne de vita sua, in clausula diceret? amicos scilicet, et arbitros eius quotidie, sic falleret? « Modo sermone. » Leniter, et ut in alloquiis. « Adversus praesentem formidinem mollitus. » Non rescribo temere: tamen ambigat aliquis, an non *mollitam*, et ad uxorem referatur. Sequentia videntur inducere, quum rogat temperaret dolori, et quae iungit. « Vitae, inquit, delinimenta. » Haec et pleraque alia, sunt ipsa Senecae, aut certe similia: quia exstabant vulgata, ut mox dicet. « Senile corpus. » Meo calculo LXIII, aut quatuor annorum. Neque ultra fuisse, Neronis illa ad Senecam evincunt, non diu ante prolata, apud Tacitum: « Verum et tibi valida aetas, rebusque et fructui rerum sufficiens: » quae de seniore haud vere dicas. « Advocatis scriptoribus. » O virum, o animi robur! in ipsa etiam morte dictare, quod posteros iuvaret. Neque enim ambigendum, talia fuisse, ac constantiae et sapientiae mera praecepta. Argumentum, quod *in vulgus edita:* haud futurum, nisi praeclara aliqua essent. Et quia edita, Tacitus omisit; o improvide factum! et nobis quoque cygnaeas illas voces audire vel levi aure esset! « Stagnum calidae aquae. »

Solium; et tunc primum calida usus, quum non ultra usurus. «Balneo illatus.» Laconico et sicco, ut opinor. Nam vapore, et acrimonia caloris, exanimatum ostendit. «Quum etiam tum praedives et praepotens.» Aliquid est, in quo Tacitus carpere videtur: nec satis tamen capio. Tacitum funus voluit, et solemnia eius vetuit: sed quomodo in eo supremis suis consulit? An ne testamentum Nero rumperet? qui fortasse heres in parte magna scriptus, et nolebat sibi per impendia aliquid perire. An in eo parcimoniam Senecae tangit? sed verba examinata non huc eunt. Alius videbit.

## CAPVT IX.

*Corpus, morbi, forma.*

Finivi, nisi placet de corpore aliquid addi: et iuvat magnorum ingeniorum etiam habitacula, ut sic dicam, novisse. Corpore igitur a pueritia infirmo fuit. Ipse de matertera, postquam in urbem perlatus esset: «Illius pio maternoque nutricio, per longum tempus aeger, convalui» (Consol. ad Helv. cap. 16). Et in epistola quadam: « Longum mihi commeatum valetudo dederat, repente evasit. Quo genere? inquies. Prorsus merito interrogas: adeo nullum mihi ignotum est. Vni tamen morbo quasi assignatus sum: quem quare Graeco nomine appellem, nescio: satis enim apte dici suspirium (*asthma*) potest.» (Epist. LIV.) Et mox addit: «Omnia corporis aut incommoda, aut pericula, per me transierunt.» Vide senem, bene exercitatum! qui etiam adolescens destillationibus vexatus fuit, et per eas videbatur ad tabem ire. Ipse iterum: «Vexari te destillationibus crebris ac febriculis, eo molestius mihi est, quia expertus sum hoc genus morbi, quod inter initia contempsi. Poterat

adhuc adolescentia iniurias ferre, et se adversus morbos contumaciter gerere: deinde succubui, et eo perductus sum, ut ipse destillarem. Ad summam maciem deductus, saepe impetum cepi abrumpendae vitae: patris me indulgentissimi senectus retinuit » (Epist. LXXIIX). Satis clare scribit, de macie sua, et marcore: nec mirum Caligulae sic a foemina persuasum. Scribit enim Dio: « Quum causam quamdam in Senatu egregie et feliciter Seneca egisset, livore suffusum illum principem, qui solus videri eloquens volebat, cogitasse de Seneca tollendo: et fecisset, nisi una e concubinis admonuisset, Frustra mortem parari iam morituro: tabe quippe laborare. » Credidit, et saluti ea res Senecae fuit. Adeo verum est, quod ipse (an huc adspiciens?) scripsit: « Multorum mortem distulit morbus, et saluti illis fuit, videri perire. » Ceterum corpore sicco et exhausto ad extremum fuit: quid mirum vel a morbis, vel magis a studiis? Et Tacitus etiam tertiam causam adiungit: « Corpus parvo victu tenuatum. » Neque id formosum fuisse, indicare videtur ipse Seneca alibi: « Quod libros meos petis, non magis ideo disertum me puto, quam formosum, si imaginem meam peteres » (Epist. XLV). Tangit, non fuisse: et imago quae a Fulvio quidem Vrsino prodita est, vix praefert dignum illo animo vultum.

Ceterum, corpus etsi tenue firmabat exercitiis durioribus, et cultu agri, et fossione vinearum: cuius meminit in Epistola quadam (Ep. CIV); et Quaestionibus Naturalibus (Lib. III, cap. VII): ubi « diligentem vinearum fossorem » se appellat: itemque universe hortorum; quod *artificium* etiam *suum* dicit (Ep. CXII).

## CAPVT X.

*Libri, qui non exstant.*

(Libros qui nunc exstant memorare omittit Lipsius; quippe qui in omnium manibus versantur. Quid de illis sentiat fuse satis exposuit duobus locis, nempe in Iudicio, quod in suae editionis fronte posuit, nos vero post hocce caput exscripsimus, et in Manuductione ad philos. stoicam, lib. I., dissert XVIII, quem locum infra leges.)

De corpore tantum est: nec ab eo nobis fructus: ab animo maximi, et per Indicem videamus. Scripta enim eius exstant multa, plura non exstant: et haec, quod eruere potui, hic dabo. Perierunt igitur, primum:

Versvs eius et poëmata, quos certum est ubertim scripsisse. Ipse in exsilio fecisse ostendit; et Tacitus, iam etiam seniorem, et in aula. Ita enim invidi calumniantur apud Neronem: « Obiiciebant etiam, eloquentiae laudem uni sibi adsciscere, et carmina crebrius factitare, postquam Neroni amor eorum venisset » (Lib. XIV).

Orationes, sive causarum Actiones. Egit multas et illustres, atque in ipso senatu: ut omittam quas principi scripsit, in Senatu item recitandas. Neque dubito Edicta ad populum, et Epistolas graviores, ab illo conscriptas, aut dictatas: quorum omnium levis memoria superest, et tulit, ut solet, aevum.

De terrae motv liber, quem iuvenem se scripsisse ipse testatur VI Nat. Quaest., cap. 4. Non desideres, quia eamdem materiam, in iisdem Quaestionibus, retractavit.

De matrimonio. Fueritne liber, an epistola, nescio: sed citat Hieronymus adv. Iovinian. lib. I.

Historia, aut compendium; ex Lactantii VII, cap. 15.

De svperstitione liber, haud dubie inter sapien-

tes. Laudat et excerpit quaedam Augustinus, VII De Civit. Meminit et Tertullianus in Apologetico.

Dialogi; quos Fabius nominat, nec ultra.

Moralivm libri. Lactantius citat lib. II, cap. II, atque alibi, et ipsemet noster Epist. cvi initio, et epist. cix. Scripsit in extremo, ut ibi apparet: o insigne opus! et lugeo interceptum.

Exortationvm libri. Plures enim fuerunt, e Lactantio, et Fragmenta nostra vide. Hoc ipsum quis non inter egregia operum censebit reponendum? Sunt alia, sed quae incerto ad hunc referas: ut Notarum libros, qui patris magis fuerunt. Item De Causis. Ita enim scriptor innominatus Rerum Britanniae: « Seneca de Causis commemorat, Catonem oratoris officium definientem dixisse, Orator est vir bonus dicendi peritus. » Sed is quoque patrem spectat, et sunt Controversiarum libri: in quorum primo, Praefatione ipsa, hoc Catonis reperies ibi citatum. Si quid me etiam fugit, in Fragmentis reperies: etsi minora non tam effugiunt, quam patior elabi [1].

Sed heus, Epistolas ad Divum Paulum non memoramus? Quae nunc sunt, non sunt tanti: imo certum est eiusdem auctoris, et Pauli et Senecae, illas esse, et compositas a semidocto in ludibrium nostrum. Tentat Latine loqui quisquis auctor fuit. Ergo inter se non scripserunt? Hieronymus (de scriptoribus Eccl.), Augustinus (Epist. liii, ad Maced. et VI De Civit. c. 10); atque etiam antiquior utroque Linus Pontifex (De Passione divi Pauli), asserunt, et passiva opinio olim fuit. Atque adeo Io. Sarisberiensis (Lib. VIII Polycrat, cap. 13.) fortiter: « Desipere videntur qui

1 Ex novissime repertis Senecae fragmentis, quae ad Nostrae edit. calcem reperies, discimus a Nostro scriptum quoque librum *de vita patris*, et disputationem *de amicitia*, quae fortasse Moralium librorum pars fuit.

non venerantur eum, quem Apostolicam familiaritatem meruisse constat. » Itaque reiicere hoc totum et calcare non ausim: fuerint aliquae, sed aliae: si istae, requiro iudicium optimorum Patrum. Sed quid alii etiam de Seneca, videamus.

# IVDICIVM

## SVPER SENECA EIVSQVE SCRIPTIS.

(EX EODEM I. LIPSIO)

Video inter veteres, tres fuisse qui Senecam ex professo culparunt, Caligulam, Fabium Quinctilianum, Aulum Gellium: qua causa, aut fine, videamus. De Caligula, Suetonius:

« Lenius comptiusque scribendi genus adeo contempsit, ut Senecam, tum maxime placentem, Commissiones meras componere, et Arenam esse sine calce, diceret. » (Cap. 53.)

Caligulae hoc iudicium est: nempe illius, qui « cogitavit etiam de Homeri carminibus abolendis: itemque Virgilii et T. Livii scriptis, ex omnibus bibliothecis amovendis. » (Sueton. cap. 34) En hominem, cui bona scilicet placeant: et quo arbitro Seneca stet, vel cadat. Quid tamen in dicteriis illis voluit? *Commissiones componere*, id est, pompae tantum et theatris apta scribere: quae florem et fucum magis, quam robur et veritatem haberent. Sunt enim *Commissiones*, quum inter se ingenia committuntur, pro palma, ἀγωνίσματα Graecis, καὶ ἐπιδείξεις. Hoc eo spectat, quod, ut Suetonius dixit, *comptum et lene* illud dicendi genus Caligula odisset. Et de *comptu*, in Seneca est, fatemur: de *lenitate*, mihi non videtur, in istis quidem philosophis, ubi robur magis est, et acrimonia: fortasse aliter in orationibus, de quibus proprie Caligula fortasse

censebat. Sed alterum, quale est? *Arenam sine calce.* An quod minuta commatia, ct sensus iaceret, parum inter se devincta? quod diffueret oratio eius, nec haereret? An etiam, quod longus et sine fine esset: sicut stadium vel circus (nam id quoque Arena) sine meta? Possis utrovis ducere: et de priore, mox in Fabio viderimus: de altero, certum est uberem et copiosum in rebus verbisque esse, eidem etiam Fabio assertum. Atque hunc igitur audismus: non per convicia, sed iudicio, ut apparet, et consilio arbitrantem. Ait lib. X.

« Ex industria Senecam in omni genere eloquentiae versatum distuli, propter vulgatam falso de me opinionem, qua damnare eum et invisum quoque habere sum creditus. Quod accidit mihi, dum corruptum, et omnibus vitiis fractum dicendi genus, revocare ad severiora iudicia contendo: tum autem solus fere hic in manibus adolescentium fuit, quem non equidem omnino conabar excutere, sed potioribus praeferri non sinebam; quos ille non destiterat incessere: quum diversi sibi conscius generis, placere se in dicendo posse iis, quibus illi placerent, diffideret. Amabant autem eum magis, quam imitabantur, tantumque ab illo defluebant, quantum ille ab antiquis descenderat. Foret enim optandum, pares, aut saltem proximos illi viro fieri: sed placebat propter sola vitia, et ad ea se quisque dirigebat effingenda, quae poterat. Deinde quum se iactaret eodem modo dicere, Senecam infamabat: cuius et multae alioquin, et magnae virtutes fuerunt, ingenium facile et copiosum, plurimum studii, et multa rerum cognitio, in qua tamen aliquando ab iis quibus inquirenda quaedam mandabat, deceptus est. Tractavit etiam omnem ferme studiorum materiam; nam et orationes eius, et poëmata, et epistolae, et dialogi feruntur. In philosophia parum diligens, egregius tamen vitiorum insectator fuit: multae in eo claraeque sententiae, multa etiam morum gratia legenda: sed in eloquendo corrupta pleraque, atque eo perniciosiora, quod abundant dulcibus vitiis. Velles eum suo ingenio dixisse, alieno iudicio. Nam si aliqua contempsisset, si parum concupisset, si non omnia sua amasset, si rerum pondera minutissimis sententiis non fregisset: consensu potius eruditorum,

quam puerorum amore comprobaretur. Verum sic quoque iam robustis, et severiore genere satis firmis, legendus vel ideo, quod exercere potest utrumque iudicium. Multa enim, ut dixi, probanda in eo, multa etiam admiranda sunt: eligere modo curae sit, quod utinam ipse fecisset! Digna enim fuit illa natura, quae meliora vellet, quae, quod voluit, effecit. »

Ista Fabius; quem boni rectique plurimum iudicii censorem agere, libens fateor: nisi sicubi affectus abducit, quod hic vereor factum. Ipse non dissimulat, sparsam de se opinionem, iniquiorem Senecae esse: et ego hercules agnosco. Tamen vel sic bona de Seneca, quaedam alia dicit: et pensitemus. Ait: «In omni genere eloquentiae versatum.» Magna et vera laus est: versa et prosa valuit, omne studiorum argumentum fere tractavit. Pergit: «Ingenium facile et copiosum.» Agnoscimus: et de facilitate, quis non inter legendum videt, fluere omnia e pleno pectore, et inexhausto illo ingenii fonte? Ipse de se: «Qualis sermo meus esset, si una sederemus aut ambularemus, *illaboratus et facilis*, tales esse Epistolas meas volo.» (Epist. LXXV.) De Epistolis hoc signate. Atqui eae sunt, quae curam et tractationem habuisse, inter omnia scripta, videantur. Iam de *Copia*, inventiones, illae tam variae et dispares, in una re Moralium, dicent. Quot libri sunt, quot etiam fuerunt? Et inter omnia similia, nihil idem: imo vix sententiam aut imaginem reperias iterata. Mirabitur, si quis inquiret, et tale exemplum alibi requiret. Iterum Fabius: «Plurimum studii.» Quod me dat in stuporem. In aula, in coniugio, in illo genere vitae, familia, opibus, occupationibus, potuisse in libris scriptisque sic esse. Sed ipse pertinax et intempestivum suum studium non celat, scribitque Lucilio suo: «Nullus mihi per otium dies exit: partem noctium studiis vindico. Non vaco somno, sed succumbo; et oculos vigilia fatigatos cadentesque in opere detineo. Secessi non tantum ab hominibus, sed a rebus: et primum a meis. Posterorum negotium ago: illis aliqua, quae possint prodesse, conscribo. Salutares admonitiones, velut medicamentorum utilium compositiones, litteris mando.» (Epist. VIII.) En virum diligentem studiorum, et nostri! quis non

amet pariter, nobis sic natum et occupatum? Verba ea repete et examina, quisquis es: pudebit vel spargere, vel audire calumniam, in generis humani sic amantem. Studium autem illud nisi tale fuisset, unde tot istaec opera quae habemus, et non habemus? Voluptati, somno, vitae detraxit, quod nobis impendit. Pergit etiam Fabius: «Multa rerum cognitio.» Vides Polymathiam, quam novelli iudices frustra detractum eunt. At Fabius candide donat, et magnus ille Plinius, qui *Principem eruditionis*, invidendo elogio, appellat. Et quis detrahet, qui varia in omni materie scripta eius videt, aut cogitat? In poësi plurima fuerunt: exstat Medea tragoedia, et gloriae sufficit aut palmae, in hoc quidem genere scriptorum. Quid oratoria eius, historica, philosophica, miscella? Omnia enim tractavit, non solum tetigit? atque etiam *Dialogos* scripsit (ut hic Fabius), quo argumento nescio, et desiderabile tamen mihi hoc opus. At una etiam Satyra in Claudium exstat: quam varie docta, arguta, venusta? Nec Venus aut Lepor aliquid addant. Sed porro etiam Fabius: «Egregius vitiorum insectator.» Sane fuit, et vel nimium hac parte aliquis dicat, aut potius iam dixit. Mihi tamen non videtur; aut nimius etiam Epictetus, qui vel acrius ea insectatur. Cynicum hoc fuit, destringere passim et defricare: Stoici tenuerunt, etsi modestius, et in scriptis magis quam sermone, usurparunt. Quis autem in philosopho damnet, vitia insequi, pellere; virtutes advocare, inducere? proprium illorum opus est, aut debet. Ceterum noster hac parte merito a Fabio attollitur, acer et calidus insectator, et hostis toto animi sensu. Vide stimulos et ictus sententiarum, quum hoc agit: vide insurgentem, et paene dicam ardescentem. Simplicius de Epicteti acrimonia: « Qui ab ea non excitetur, eum non nisi apud inferorum tribunalia corrigendum. » De nostro verissime usurpem; sensum boni honestique non habet, quem eo non impellit. At ipse, inquiunt, haec non sensit. Non sensit? da qui simulat, et sic scribit. Sophocles olim vere:

............ ἄνδρα γὰρ καλῶς
Πράσσοντ᾽ ἀνάγκη χρηστὰ κερδαίνειν ἔπη.
............ virum est opus
Bene facientem, verba consequi bona.

Est opus et e fonte puro, pura; e sordido, sordida et maculantia aliqua manare. Neque abnuo, simulari ista posse, et solere: sed sic, ut frigus et remissio appareat, et uno verbo, animi dissensio et pugna. Amplius: « Multae in eo claraeque sententiae. » Hoc unice iactamus, et parem ei in Graecia aut Latio non damus; quid parem? vix propinquum. Atque eae sententiae acres, argutae, penetrantes sunt; et quod caput, salutares. Vnus libellus, una epistola eius dabit, quod satis sit vitae formandae, aut corrigendae, si quis medenti se donat. Denique Fabius: « Multa probanda, multa etiam admiranda sunt. » Quid hoc est? censorem, an laudatorem induximus? adhuc talis fuit: et ex animi sensu, contra animum paene fuit. Venite, audite, qui Fabium nobis obducitis: ego plura aut maiora non dixerim, qui Senecam produco. « Est probabilis, est *admirabilis* in multis: » quid ultra volumus? nam ubique talem esse, conditio haec hominis non capit. Sunt igitur et culpae, sive vitia: atque ea ab eodem Fabio (nam ego ordine excerpam) audiamus. Primum est, « quod antiquos incesserit, diversi conscius sibi generis. » Hoc caput, hic fons est Fabianae reprehensionis: qui veteris eloquentiae (nec immerito) amator, revocare eam, et nimium aevi sui comptum, et fractum dicendi genus emendare conabatur. Qui autem tuebantur, Senecam auctorem aut ducem praeferebant: ideoque et hunc repellit, aut invadit. Ait, « veteres incessisse: » nec falso; minime antiquarius Seneca, et epistolae istae (ubi iudicia talia inspergit) docent. Imo adeo abhorret, ut vix alium quam Virgilium e poëtis advocet, aut Publium: raro vetustioris aevi aut styli quemquam. Proprium aliquod et suum genus habuit: ut solent ista vel cum aetatibus mutari, vel pro ingenio atque animo cuiusque formari. Quis Ciceronem Graccho aut Catoni similem dicat, aut velit? Nec illi Senecam, aut Plinium: sed nec Tacitum; nam et iste causas egit, et orationes scripsit. Tamen puro sinceroque iudicio, laudanda in stylo et eloquio hi posteriores etiam habent. Quid de Symmacho dicam, quem multi bonique iam olim mirantur? tantum etiam ab illis abivit, quantum illi a Cicerone. Vt in vultibus nostris, sic in stylo

diversitas: et laudabiles etiam formae, non sunt, ut sic dicam, uniformes. At enim multa Senecae « in eloqnendo, ait Fabius, corrupts. » Ab hac causa, quam dixi, a cultu et flore nimio: denique etiam, quod « rerum pondera minutissimis sententiis fregit. » Ita enim idem addit: ueqne abnuo, crebrss et minutas istas sententias intervenire. Sed pondera etiam rerum frangere? hoc nego in istis quidem philosophicis libris, qui exstant. Augent magis, et intendunt. Stoicorum hoc proprium fuit, non gladiis, sed pugiunculis, rem gerere: et brevi et accincto sermone esse. Docui alibi ( I Manuduct. Diss. xiv): et vel Epictetus, qui superest, dicet. Imo vero in philosophia mire hoc decere videtur: aliud in oratoria fateor, de qua proprie Fabium censere mihi liqnet. Et tamen, ut revelata fronte et pectore agam, non etiam abnuo interdum sententiolas intervenire, frigidas aut inani argutia: et quas exire magis, quam ferire dicam. Sed paucae sunt istae: et meliorum numerus obumbrat. At culpat etiam Fabius, ut « in philosophia parum diligentem. » Quid hoc est? aut de qua parte loqui eum putem? Logica? non, opinor, tractavit. Naturali? quaedam in ea sunt, et nominatim libri VII Quaestionum: sed illi vero ita exacti, curiosi, subtiles, ut ipsa Aristotelea provocent, aut vincant. De Morali igitur? nugae; regnum hic inter omnes tenet. Sed Fabii mentem ego banc arbitror, non inquisisse nimis aut penetrasse in interiora Philosophiae; externa hac populari, et velut medicante, contentum. Quod fateor: et ipse noster saepe hunc sensum et finem suum prodit, utilia magis quam subtilia sequi. Prodit, et mihi probat: atque utinam operati omnes philosophiae huc eant! Vltimum est, « Pleraqne corrupta in eo esse. » Quod ad eloqnentiam iterum spectat, non illam puram, simplicem, et antiquam: iam fassi sumus, et praediximus: « oratio eius ( Taciti verbis) multum cultus praetulit. » Quare? causa duplici: « ut fuit illi viro amoenum ingenium, et temporis eius auribus accommodatum. » Ecce, prior causa ab ingenio et indole est, culta et amoena, facili et copiosa: altera ab aevi moribus et sensibus, cui oratio fere se aptat. Noster verissime: « Quemadmodum uniuscuiusque actio dicenti si-

milis est; sic genus dicendi imitatur publicos mores. » (Epist. CXIV.) Corruptio igitur ista, nonnisi in culto nimio: et quid valde damnes? ipse Fabius fatetur, « abundare cum dulcibus vitiis. » Sane dulcibus: et capiuntur, scio, isti ipsi qui carpunt. Sed ad Fabium satis: tertius assurgat, et agat A. Gellius, qui sic:

«De Annaeo Senaeca partim existimant, ut de scriptore minime utili, cuius libros attingere nullum pretium operae sit: quod oratio eius vulgaris videatur et protrita; res atque sententiae aut inepto inanique impetu sint, aut ut levi et quasi dicaci argutia; eruditio autem vernacula et plebeia, nihilque ex veterum scriptis habens neque gratiae neque dignitatis. Alii vero elegantiae quidem in verbis parum esse, non inficias eunt; sed et rerum, quas dicat, scientiam doctrinamque ei non deesse dicunt, et in vitiis morum obiurgandis severitatem gravitatemque non invenustam. » Duae partes sunt; prior ex professo hostilis, nec iudicium sed odium adfert. Ait, « scriptorem minime utilem. » Tune? quin unica eius epistola magis talis, quam agelli [1] tui omnes fructus. « Attingere libros nullum operae pretium. » Non vobis illis, siqui logodaedali tantum estis, et in una lingua polienda occupati. Deinde, « Oratio eius vulgaris et protrita. » Quid potest vanius? alii nimium cultum obiiciunt; hic nullum. An id indicium est, modum tenuisse? « Res et sententiae inepto inanique sonitu. » Tua, ita me Deus, omnia haec verba; sed non tua: aliis nescio quibus tribuis, mox mitiora, et vero magis confinia adiungis. Ea ipsa tamen tenuem et macram, ut sic dicam, laudem habent: notam autem animi tui ab hoc scriptore aversi, a quo et stylo nimium divertis. Haec causa repudii; quae quisque amat, et habet, amari ab aliis vult; et odit dissentientes. Audi semel, A. Gelli; tu nil nisi veteres comicos, et Latii puritatem sectaris, et exprimis (fatendum est): noster in via alta et alia, in cothurno est: ne revoca ad tuum soccum. Denique in te, et omnes istos cauiculas;

[1] *Agelli* voce utens, Lipsius in huius scriptoris, quem Agellium, uno verbo, vocat, nomine cavillatur, parum feliciter.

genus scribendi et materiem videamus: nihil pro ea melius fortasse potuit, aptiusque. Philosophatur, animos et mores format, excitat a formidine, a luxu et fastu reprimit: haec omnia fortiter et calide agenda sunt, et oratio talis adhibenda. An non fecit? Ciceronem in eo genere confer, stagnum dices: hunc autem flumen rapidum, quod lectorem secum trahit. Satis, satis; ego Senecam universe, admiratione magis quam laude prosequendum arbitror: in partibus aliquid esse quod censeas, aut cui succenseas, non nego. Sane decidit interdum, aut a se mutat; ut in iocis aut dictis, quam ineptus alibi, sive affectatus est! in laudibus aut vituperiis, sine modo! exordia, aut transitus, longinqua, aut comica! incuria etiam in historiis! inquisitiones aut dissertationes in philosophia, sed et philologia tenues! Sunt enim ista, sed pauca: et meliorum statim interventu ita pensantur, ut momentum ad deprimendum non habeant in hac iudicii lance. Itaque sententiam pro te, Seneca, audacter ferimus: in philosophia, et praesertim morali eius parte, vicisti qui fuerunt, qui erunt: accipe palmam, non magis quam Herculi clavam (omnes omnia faciant) extorquendam. In ipsa eloquentia, duae tuae virtutes eximiae: copia in brevitate, vehementia in facilitate. De copia, bonus iudex et sagax statim agnoscit, et Fabius ut peculiarem virtutem etiam alibi adsignat: « Copiam Senecae, vires Africani, maturitatem Afri. » (Lib. XII, cap. 10.) Vt ridere merito sit illos, qui siccum et aridum nobis dicunt. At de vehementia ego eius miror: et est tota oratio fere accincta, intenta, et robur in ea et acrimonia, qua vel ad Demosthenem se iactet. Δεινότης, quae mirabilem illum oratorem facit, cum isto certe ei communis est, itemque numeri illi viriles unde autem, nisi ab animo tali? et « pectus est (pulcherrimo sensu Fabius) quod disertos facit, et vis mentis. » Iudica sic, bone Lector, et bono tuo (spondeo, respondeo) Senecam ama.

# DE L. ANNAEO SENECA
## VETERVM AVCTORVM LOCI.

EVSEBIVS, in Chronologia.

« L. Annaeus Seneca Cordubensis, praeceptor Neronis, et patruus Lucani poëtae, incisione venarum, et veneni haustu periit. » (Olymp. CCXI)

B. HIERONYMVS, de Scriptoribus Ecclesiasticis.

« L. Annaeus Seneca Cordubensis, Sotionis Stoici discipulus, et patruus Lucani poëtae, continentissimae vitae fuit: quem non ponerem in Catalogo Sanctorum, nisi me illae epistolae provocarent quae leguntur a plurimis Pauli ad Senecam, et Senecae ad Paulum: in quibus, quum esset Neronis magister, et illius temporis potentissimus, optare se dicit, « eius esse loci apud suos [1], cuius sit Paulus apud Christianos. » Hic ante biennium quam Petrus et Paulus coronarentur martyrio, a Nerone interfectus est. »

COMMENTATIVS ANTIQVVS IN IVVENALIS Sat. V, versu 109.

« *A Seneca.* Hic sub Claudio, quasi conscius adulteriorum Iuliae Germanici filiae, in Corsicam relegatus, post triennium revocatus est; qui etsi magno desiderio Athenas intenderet, ab Agrippina tamen erudiendo Neroni in palatium adductus, saevum immanemque natum et sensit cito, et mitigavit [2]: in-

1 *Eius esse loci apud suos.* Hoc in adsimulatis illis epistulis adumbratum extat: « Nam qui meus apud te locus, qui tuus velim ut meus. » Balbuties est, fueritque: « qui tuus apud tuos locus, velim ut meus. »

2 *Sensit cito, et mitigavit.* Pro mente Scholiastae videbatur: « et indicavit. » Nam sequentia sic volunt.

ter familiares solitus dicere: « Non fore saevo illi leoni, quin, » gustato semel hominis cruore, ingenita redeat saevitia. » Huic postremo, quod habitus esset inter conscios coniurationis Pisonianae, Nero per Tribunum ultimam necessitatem denuntiavit. Hic interritus, amicorum animos, quibus iam eius casus lacrymas exciverat, ad firmitudinem revocavit, rogitans: « Vbi praecepta sapientiae [1] ? ubi tot per annos meditata ratio » adversus imminentia ? cui praeterea ignara fuerit Neronis » saevitia ? neque aliud superesse post matrem fratremque » interfectos, quam ut educatoris praeceptorisque necem adii» ceret. » Deinde sibi venas praesecans, crurumque venas abrumpens, et durante tractu lentitudineque mortis, hausto veneno, postremo calidae aquae stagnum introiens exanimatus est. »

Tacitus, lib. XV Annalium. Cuius verba in Vita data et explicata sunt.

Cetera quae ad Senecae vitam pertinent, videre potes apud eumdem auctorem lib. XI, XII, XIII, XIV et XV Annalium; sed et apud Dionem lib. ult., Suetonium et Xiphilinum in Nerone, Plutarchum περὶ ἀοργησίας, et in vità Othonis.

1 *Vbi praecepta sapientiae*? Sunt e Tacito sumpta, an ex ipsis Senecae verbis? quae vulgo tradita Tacitus scribit.

# DE L. ANNAEO SENECA

## AVCTORVM ELOGIA

L. IVNIVS MODERATVS COLVMELLA, lib. III, de Re rust. cap. 3.

« Sed Nomentana regio [1] nunc celeberrima fama est illustris, et praecipue quam possidet Seneca *vir excellentis ingenii atque doctrinae*, cuius in praediis vinearum iugera singula culleos octonos reddidisse plerumque compertum est. »

M. FABIVS QVINCTILIANVS, lib. XII, cap. 10.

« In his etiam quos ipsi vidimus, *copiam Senecae*, vires Africani, maturitatem Afri reperimus. »

TACITVS, Annalium lib. XII.

« Agrippina, ne malis tantum facinoribus notesceret, veniam exsilii pro Annaeo Seneca, simul Praeturam impetrat, laetum in publicum rata, ob *claritudinem studiorum eius*, utque Domitii pueritia *tali magistro* adolesceret, et consiliis eiusdem ad spem dominationis uteretur. »

IDEM, lib. XIII.

« Quamquam oratio composita a Seneca *multum cultus* praeferret, ut fuit illi viro *ingenium amoenum*, et temporis illius auribus accommodatum. »

IDEM, eodem libro.

« Burrhum tamen et Senecam *multarum rerum experientia cognitos.* »

PLINIVS, lib. XIV, cap. 4.

« Novissime Annaeo Seneca *principe tum eruditionis*, ac

1 *Nomentana Regio*: Vbi praedium et vineae Senecae, epist. CIV et CX.

potentiae, quae postremo nimia ruit super ipsum, minime utique miratore inanium. »

Plinius Iunior, lib. V, epist. III, de his qui doctrina et moribus insignes amatoria luserunt.

« Sed ego verear ne me non satis deceat quod decuit M. Tullium, C. Calvum, Asinium Pollionem, M. Messalam, Q. Hortensium, M. Brutum, etc. Annaeum Senecam, etc. »

Franciscus Petrarcha, epist. ad Annaeum Senecam.

« Plutarchus (inquit) siquidem Graecus [1] homo, et Traiani principis magister, suos claros viros nostris conferens, quum Platoni et Aristoteli, quorum primum divinum, secundum daemonium Graeci vocant, Marcum Varronem, Homero Virgilium, Demostheni Marcum Tullium obiecisset, ausus est ad postremum et ducum controversiam movere, nec eum tanti saltem veneratio discipuli continuit. *In uno sane suorum imparia prorsus ingenia non erubuit confiteri*, quod quem tibi ex aequo in moralibus praeceptis obiicerent, non haberent. »

Idem, epistola contra Gallum.

« Et cum Tullio Senecam pono, de quo Plutarchus magnus vir et Graecus ultro fatetur, *nullum in Graecis fuisse, qui sibi in moralibus possit comparari.* »

[1] *Plutarchus si quidem Graecus.* etc. Vnde haec Petrarcha, nescio: in hodierno Plutarcho non puto legi. Bis quidem nominat Senecam: sed sine laudatione alia aut elogio. Semel libello, De non irascendo: « Ideo, inquit, quum Nero tabernaculum quoddam octangulum, forma et pretio eximium confici iussisset, Seneca ad eum: Ostendisti pauperem teipsum; nam si hoc amiseris, tale non reparabis. Et ita evenit, quum navis submersa esset, periit et tabernaculum: quod Nero tamen moderatius tulit, memor Senecae admonitionis. » Iterum in Galba, ubi de Othone: « Otho utebatur familiariter Seneca, cuius opera et monitu missus est a Caesare propraetor in Lusitaniam. » Attende obiter; generosa illa postea mors Othonis, ab hac consuetudine et praeceptis Senecae profecto fuit. Aliquid, etsi molli, ex forti amicitia adhaesit. Hactenus in Plutarcho reperio: caetera fide Petrarchae nituntur. (Qui quidem, ut saepe patet, non nulla veterum scripta in manibus habuit quae nunc deperdita sunt.)

FRONTO ORATOR apud Ioh. Salisberiensem Polycrat. lib. VIII.

« Seneca tantus utique, quem Fronto, secundum quosdam nepos Plutarchi, asserit, *sic universos exterminare errores, ut aurea videatur saecula reformare, et Deos ab humano genere exsulantes, eius opera revocatos, hominibus contracta societate misceri.* »

Dio lib. LIX.

Ο δὲ δὴ Σενέκας ὁ Αννaῖος Λούκιος ὁ πάντας μὲν τοὺς καθ' ἑαυτὸν Ρωμαίους, πολλοὺς δὲ καὶ αλλους σοφίᾳ ὑπεράρας, διεφθάρη παρ' ὀλίγον, μητ' ἀδικήσας τὶ, μήτε δόξας, ὅτι δίκην τινὰ ἐν τῷ συνεδρίῳ παρόντος αὐτοῦ τοῦ Γαίου καλῶς εἶπε: « Annaeus Seneca, qui *omnes sui aevi Romanos*, multos vero et alios *sapientia anteivit*, propemodum periit: etsi nihil admisisset vel suspicione levi, sed quia causam quamdam in Senatu, praesente Caïo, diserte egerat. »

XIPHILINVS in Nerone.

Εδυσχέραινεν ὅ τε Σενέκας καὶ ὁ Βοῦρος, φρονιμώτατοί τε ἅμα καὶ δυναστώτατοι τῶν περὶ τὸν Νέρωνα ὄντες, etc. » Aegre tulerunt Seneca et Burrhus, prudentissimi simul et potentissimi eorum qui Neroni aderant. »

IVVENALIS, Satyra V.

Nemo petit modicia quae mittebantur amicis,
A Seneca, quae Piso bonus, quae Cotta solebat
Largiri. . . . . . .

IDEM, Satyra VIII.

. . . . . . . . . . . . Quis tam
Perditus, ut dubitet Senecam praeferre Neroni?

IDEM, Satyra IX.

Temporibus diris igitur iussuque Neronis
Longinum, et magnos Senecae praedivitis hortos
Clausit, et egregias Lateranorum obsidet aedes
Tota cohors.

MARTIALIS, lib. VIII, ad Ovidium.

Facundi Senecae potens amicus.

MARTIALIS, lib. XII.

Non es, crede mihi, bonus; quid ergo?
Vt verum loquar, optimus malorum.
Pisones, Senecasque, Memmiosque,

Et Crispos mihi redde, sed priores:
Fies protinus ultimus bonorum.

TERTULLIANUS de Anima, cap. 20.

Seneca, *saepe noster.*

AUSONIUS in Gratiarum actione pro consulatu suo ad Gratianum Imperatorem.

Dives Seneca, non tamen consul.

SIDONIUS APOLLINARIS ad Felicem.

Non quod Corduba praepotens alumnis
Facundum ciet, hic putes legendum,
Quorum unus colit hispidum Platona,
Incassumque suum monet Neronem.

Cetera elogia inter Fragmenta reperies ad nostrae editionis calcem.

# IVSTI LIPSII
# MANVDVCTIONIS
## AD STOICAM PHILOSOPHIAM

### LIBER PRIMVS.

Quum nobis nullum aliud propositum sit, nisi ut lectori facem ad Senecae scripta praelucentem praebeamus, ex hoc primo Iusti Lipsii Manuductionis libro ea tantum excerpenda censuimus quae ad hunc finem conferebant. Itaque prima novem capita, quae circa philosophiam generatim sumptam, illiusque doctrinae commoda et varios eventus versantur, quamvis per se optima sint, omisimus, ab iis tantum hanc Manoductionem incipientes quae ad Stoicos vere spectant. Attamen, ut tractatus ordo rerumque series percipi posset, Dissertationum titulos exscribendos curavimus.

DISSERTATIO I. *Adhortatio ad Philosophiam omni aetati aptam et utilem: et Liberales scientias non tanti videri.*

DISS. II. *Conducere tamen hactenus Liberales, si praeparant: non autem insistendum et inhaerendum iis esse.*

DISS. III. *Philosophiam non damnari, nec alienam, imo utilem Christianis esse. Tricas tamen et cavillos vitandos, et cum modo habendam.*

DISS. IV. *A quibus petenda Philosophia? Aristoteles et Plato laudati: nec tamen his solis adhaerendum.*

DISS. V. *Electione utendum, et hoc fine Sectae praecipuae ostensae: et primum Barbarica.*

DISS. VI. *De secta Italica: eius auctore Pythagora: item bonitate, sed non diuturnitate. Aliquid de Nigidio Sextio et Seneca in hanc inclinatis.*

DISS. VII. *Tres Graecanicae Philosophiae partes, an sectae: ac primo de Poëtica.*

DISS. VIII. *De Ionica Philosophia, et Thalete auctore: de successione eius, atque examinati Sidonii quidam versus de Socrate, et ab eo sectis, eaeque in Tabula propositae.*

DISS. IX. *Secta Eleatica, et variatio in auctore. Confundi cum aliis a quibusdam. Successio in tabella.*

## DISSERTATIO X.

*Stoici obiter laudati, eorum successio: et de auctore ipso Zenone.*

Stoicos in hac recensione requiri a te iamdiu scio: sed dilatos a me, non omissos. Causa, quia seorsim dare placuit, philosophorum (pro meo sensu) maximos optimosque: ideoque seorsim, et in sua Tabula, dabo apices eorum, et qui familiam hanc, ut sic loquar, duxerunt. Caput omnium,

| | | ZENO, CITTIEUS. | | |
|---|---|---|---|---|
| Persaevs, Cittieus. | Erillvs, Carthaginiensis. (*qui defecit.*) | Cleanthes, Assius. | Aristo, Chius. | Athenodorus, Solensis, |
| | Sphaervs, Bosphoranus. | | | Chrysippvs, Solensis. |
| | Diogenes, Babylonius. | | | Zeno, Sidonius. |
| | Antipater, Sidonius. | | | Zenodotvs. |
| | | Panaetivs. | | |
| | Posidonivs. | Asclepiodotvs. | | Apollonivs. |

Et plures, quorum nomina facilius, quam successionem, aut aevum, certo dare. Ergo quosdam differo, istos levi luce perfusurus. Zeno ductor est, qui « Cratetis cynici auditor, verecundia prohibitus, ne in illam impudentiam (Diogenis verba) se daret. » Itaque dogmata fere tenuit, sed leviter a vitae genere et habitu abivit. Is patria Cittieus fuit, id est e Cittio Cypri oppidulo, ad mare, ortus. Strabo: « Cittium habet portum qui claudi potest; illinc ortus Zeno, stoicae sectae dux et princeps. » (Lib. XIV) Diogenes: « Zeno Cittieus, e Cypri oppidulo Graecanico, sed quod Phoenicas in-

colas habuit. » Suidas hoc ipsum « Poenus cognomine dictus est (Zeno) quoniam Poeni (Graece *Phaenices*) incolae oppiduli fuerunt. » Cicero huc spectat, aut qui apud eum Zenoni illudunt : « Tuos ille Poenulus (scis enim Cittieos, clientes tuos, e Poenicia profectos) verba versare coepit. » (IV De Finib.) Et alibi : « Zeno Cittieus, advena quidam, et ignobilis. » ( V Tusc.) Illudunt, in quo iure glorietur ipse : e maioribus esse Syris, et Iudeae finitimis, a quo tractu sapientia in alias oras, ut dixi, diffusa. E qua autem Poeniciae parte? Sidone, ut opinor; ex Diogene : « Afficiebantur erga Zenonem etiam Cittiei, qui in Sidone erant. » ( In Zenone ) Vt appareat eam gentem, sive familiam amplam, colonias emisisse, et illam a se in Cypro urbeculam dixisse. Patria ergo talis : quis ipse ? peregregius : factis, verbis, scriptis laudatus, et laudandus. Vita continens, adstricta, et austeritati atque inopiae propior: et quod in decreto publico Atheniensium perscribitur, « aurea corona donatus ( raro in id genus hominum honore) quia vitam suam exemplar omnibus proponebat, consentaneam verbis ac doctrinae. » O vere philosophum! et qui paratis opibus donisque abstinuit, imo sprevit. Nam rex Antigonus Gonatas (inter bonos magnosque ponendus) saepe ad hunc visendum, audiendum, fruendum Athenas venit : ad se praemiis evocavit : nunquam movit. Itaque dicere solitus rogantibus, cur illum ante omnes suspiceret ? — « Quia, inquit, multa me et magna saepius offerente, nunquam neque elatus neque humilis apparuit. » Vult dictum, mansisse in tenore et aequilibrio illo animi, in sola virtute fundati. Itaque illo mortuo, idem rex proclamavit : Quale theatrum perdidi? Sed quamquam in amicitia hac Regis et totius populi affectu, pauper perseveravit, uno an nullo servo contentus? De uno, Diogenes suadeat, qui aliquando percussisse servum in furto deprehensum narrat : de nullo Seneca, qui satis adfirmate : « Vnum fuisse Homero servum, nullum Zenoni, a quo coepit Stoicorum rigida et virilis sapientia, satis constat. » (Consol. ad Helv., cap 12) Ne dubitari quidem vult: esto, faveo et credo. Vita, moribus, sermone, habitu, severum vel, prave interpretantibus, austerum fuisse autumant : nisi si in con-

vivio et potu, ubi remittebat, et detendebatur. Omisi dicere, de initio eius sive aditu ad Philosophiam: qui ab iniuria Fortunae, aut verius beneficio fuit. Mercator enim, et dives (ad mille talenta possedisse dicitur) Athenas venit, purpuram e Tyro venalem vexit: naufragium fecit, et in portum Philosophiae venit. Nam quum Athenis moestus versaretur, legere coepit, rogare, discere; denique Crateti adhaerere: annos iam natus circiter triginta. Vixit autem oonaginta octo, ut plerique tradunt: ut Persaeus eius discipulus, duntaxat septuaginta duos. [1] Sepultus publice, ex decreto Atheniensium, in Ceramico, Diogeni traditum, in quo et verba decreti. Pausanias non pugnat, qui monumentum Zenonis, et Chrysippi Solensis, extra urbem ponit, prope Academiam: quia duplex scilicet Ceramicus, et in urbe via, et extra urbem ager, ubi sepeliri solent de rep. bello vel aliter bene meriti. Pluria scripsit: sed quod excerpam ad ingenium iudiciumque viri notificandum, Pythagorica, et Quaestionum Homericarum libros quinque. Vides in quibus auctoribus deditus fuerit? utroque capite sapientiae, et quod eius alumni mecum mirentur.

## DISSERTATIO XI.

*Discipuli eius, et praecipui deinde doctores: descripti vel laudati ab aliquot notis.*

At hunc Cleanthes excepit, qui Φρεάντλης ioco dictus, a labore quem noctibus sumebat, puteos exhauriendi, ut diem studiis, et alimenta sibi daret. Praeter Diogenem, etiam Seneca: « Cleanthes aquam traxit, et rigando hortulo locavit manus. » (Ep. XLIV, lib. XIII) Patria Assus fuit, urbs Aeolidis: quod et Strabo sic testatur. « Natura et arte munita est Assus, a mari et portu arduum et difficilem ascensum habens. Cleanthes Stoicus philosophus, qui Zenoni Cittieo successit in schola, et eam Chrysippo Solensi reliquit, hinc natus est. » Simplicius, « Statuam Cleanthis admirabilem se vidisse » testatur, in ipsa Asso, magnificentiae Romani Senatus specimen,

[1] Ipsemet in epistola ad Antigonum, octogenarium se scribit.

viri eius honori dedicatam. » (Comment. ultimo in Epict). A Cicerone « Pater Stoicorum » dicitur (III De Nat. Deor.): et alibi, « Maiorum gentium Stoicus. » (IV Academ. Quaest.) Meruit haec et plura elogia, ipse quoque vita ac scriptis egregius: et multa horum versu Iambico complexus. Fragmenta docent. Longaevus item, et Zeoonis annos dicitur aequasse. Diogenes: et adde Lucianum in Longaevis.

Chrysippus huic successit, cui Soli patria, urbs Ciliciae, postea Pompeiopolis dicta: quod praedones ibi Pompeius locasset. Diogenes ambigit an non Tarsensis fuerit: Strabo definit, « Chrysippum Solensem, patrem vero Tarsensem: sed huc commigrasse. » (Lib. XIV) Mirifice hunc laudant, ut Cicero: « Chrysippus acerrimo ingenio. » Iterum: « In omni historia curiosus. » Itemque: « Somniorum Stoicorum vaferrimos interpres. » Denique alibi: « Qui fulcire putatur porticum Stoicorum. » (II De Nat. Deor.) Cui adsonat illud παροιμιῶδες apud Diogenem:

Εἰ μὴ γὰρ ἦν Χρύσιππος, οὐκ ἂν ἦν Στοά·
Chrysippus haud esset, nec esset Porticus.

Et doctrina saoe multa, lectione, atque scriptione fuit: adeo ut volumioa reliquerit ad septingiota et quinque: vicitque numero priores omnes, victus ab Epicuro. Itaque Cicero alibi: « Nihil esse a Chrysippo praetermissum io Stoicis. » (I De Fioib.) Nube aûtem testimoniorum in scriptis uti solet; adeo ut in quodam opere quum Euripidis Medeam totam fere inseruisset, qui librum tenebat rogatus, Quid scripti esset? — « Euripidis Medea, » facete responderit. (Diogen. in Vita) Logicae autem plurimam operam dedit: ingenio atque arti ita fisus, ut dictitaret: Doctrina dogmatum (id est Decretorum) se egere tantum: nam probationes a se reperturum. » (Ibid.) Et vulgo iactabatur: « Si dii vellent Dialectica uti, Chrysippea usuros. » (Ibid.) Itaque « solius Logicae partis volumina reliquit trecenta undecim. » (Ibid.) Notabile, ao et laudabile? Negat Seneca, et audet « Chrysippum in ordinem cogere, magnum virum, sed tamen Graecum: cuius acumen nimis tenue retunditur, et in se saepe replicatur: etiam quum agere aliquid videtur, pungit, non perforat. »

( I De Benef., c. 4 ). Bonum iudicium, et universe etiam amplectendum. Sane Chrysippus, a moribus et vita ad disputatiunculas divertisse videtur: et uno verbo, virilem illam Sapientiam enervasse. Etsi ipse in vita tamen purus, et animi erecti, adeo ut, quum multa scripserit, numquam Regi aut Dynastae aliquid inscripserit: extra ambitionem, et fructu operis aut fama contentus. Sed et sui magna fiducia, cuidam roganti, « Cui filium optime instituendum traderet? » respondit: « Mihi; nam si quem supra me putarem, ipse me ei darem. » (Diog.) Magnum ingenium fuisse, clarum est; virum, probabile; nec de Logica nimis obstat, quia ipse quoque ostendit et edixit, talia iuvenibus magis, et in flore aut luxu quodam ingeniorum, quam viris senibusque convenire. Nam ad Dialecticum Cleanthi imminentem: « Desine, inquit, hunc grandem natu a seriis abducere: nobis iuvenibus haec propone. » ( Diog. ) Sentiebat, iuvenes praeparari per haec talia et exerceri: viros et maturos in melioribus esse. Ceterum acuminis laudem tulit, et Seneca de eo pronunciat: « Chrysippus, penes quem subtile illud acumen est, et in imam penetrans veritatem: qui rei agendae causa loquitur, et verbis non ultra quam ad intellectum satis est, utitur. » (I De Benef. c. 3 ). Nota inibi et brevitatem, et quamquam multa, non multis scripsisse: quod proprium fere Stoicorum fuit. Vixit annos LXXIII, et statua ei ab Atheniensibus posita, in Ceramico, quam, quia ferme a vicino equite occuleretur, Carneades Κρύψιππον appellabat. Cicero eius meminit: « Statua est in Ceramico Chrysippi, sedentis porrecta manu. » (De Finib. I ). Non ergo mirum, occultum fuisse et oppansum ab equite, quia sedentem, ut solent docentes: et alias etiam tenui atque infirmo corpusculo fuit. Pausanias « Chrysippi Solensis statuam locat in Gymnasio, quod Ptolomaeeum a conditore dicitur, haud longe a foro. » ( Lib. I ). Ergo Ceramicum interiorem accipi hic magis est. Ad alios eo. — AVDITOR. Verbum interpono: qui Dialectica illa Chrysippi ( nam observavi ) sic in pretio, quum Aristotelis iam esset? qua nobis quidem nihil videtur perfectius aut acutius. — LIPSIVS. Nobis: alia olim

iudicia: nec nos in morte omnium Chrysippi operum sententiam feramus. Sequitur, et excipit

Zeno Sidonius, de quo Diogenes in Zenone, quum plures fuisse hoc nomine notat: « Quintus, inquit, Chrysippi discipulus, qui libros quidem paucos scripsit, sed complures reliquit discipulos. » Eusebius, ubi Chrysippum nominasset, addit: « Nam huius (Chrysippi) discipulum et successorem Zenonem, aiunt dubitasse super universi conflagratione. » (Lib. XV Praepar. Evang.) De hoc ipso Suidas, et dubitatum de patria ostendit: « Zeno Dioscoridis filius, Tarsensis: ut vero quidam, Sidonius, discipulus Chrysippi Tarsensis, Philosophi Stoici, et successor. » Ab eodem doctore

Diogenes, cognomento Babylonius; non quia vere ibi natus, sed a vicino et notiore loco sic dictus. Laërtius: « Fuit et Diogenes Stoicus ex Seleucia oriundus: sed Babylonius, ob viciniam, cognominatus. » (In vita Diog. Cynici). Chrysippi auditor fuit: « Magnus et gravis Stoicus » Ciceroni insignitus. (Cic. I de Divinat., III De Offic.) Factum eius, philosopho et Stoa dignum, in Seneca: « Diogeni Stoico de Ira quum maxime disserenti adolescens protervus inspuit. Tulit hoc leniter ac sapienter: Non quidem, inquit, irascor, sed dubito tamen an irasci oporteat. » (De Ira III, cap. 38). Stoicum agnominat tantum, et sic saepe in Stobaeo, atque hunc puto. Romae fuit, legatus, de quo Cicero: « Laelio et Scipione adolescentibus Stoicum Diogenem, et Academicum Carneadem, video ad Senatum ab Atheniensibus legatos esse missos: qui quum reip. nullam unquam partem attigissent, essetque eorum alter Cyrenaeus, alter Babylonius, nunquam profecto scholis essent excitati, neque ad illud munus electi nisi in quibusdam principibus (Romanis) temporibus illis fuissent studia doctrinae. » (IV Tusc.) Sed addo etiam, Carneadem hunc discipulum Diogenis eius fuisse. Ex ipso Cicerone: « Quum aliquid eiusmodi inciderat (*cavillatorium et spinosum*), sic ludere Carneades solebat: Si recte conclusi, teneo; sin vitiose, minam Diogenes reddat; ab eo enim Stoico Dialecticam didicerat. » (IV Acad. Quaest.) Huic auditor successorque fuit

Antipater Sidonius, quem Laërtius in Zenone, atque alibi, nominat. De disciplina a Diogene, Cicero auctor: « Aliud Diogeni Babylonio videri solet, aliud Antipatro discipulo eius, homini acutissimo. » (III de Offic.) Atque alibi in primis Dialecticis recenset: « Duo vel principes Dialecticorum, Antipater, et Archidemus, opiniosissimi homines. » (IV Acad.) Attollit et Seneca: « Antipater, inter magnos sectae huius (Stoicae) auctores. » (Ep. xcii.) Nominat et Epictetus (lib. III, Diss. xxi), velut inter Triumviros: et Plutarchus hoc quoque ad notitiam viri prodit: « Stoicus Antipater, quia non valebat neque volebat pedem conferre cum Carneade, scribebat autem, libros implebat suis in eum refutationibus καλαμοβόας, quasi *calamo-clamator* dictus est cognomento. » (De Garrulitate). Quod calamo scilicet inclamaret, voce mutus esset. Reperio et Antipatrum Tyrium, item Stoicum: qui Catoni Vticensi in adolescentia doctor, atque adeo in contubernio Romae fuit. Plutarchus in vita Catonis hoc prodidit: estque ille de quo Cicero: « Antipater Tyrius Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus. » (II De Offic.) Verius autem, hunc diversum a priore esse: sicut et Antipatrum Tarsensem, quem inter illustres Stoicos Strabo nominavit. An non iste sit, quem Cleanthis γνώριμον, id est discipulum, Clemens Alexandrinus fecit? (Lib. XIV) Primo illi successit

Panaetius, ille inclytus, et inter vertices, de quo Cicero: « Posidonii doctor, discipulus Antipatri, Panaetius. » (I De Divin.) Rhodius patria fuit: quod Strabo notavit (lib. XIV), eiusque maiores inter belli duces, aut athletas. Magni eum fecit idem Cicero, ornavitque elogio: « Panaetius princeps, meo quidem iudicio, prope Stoicorum. » (IV Acad.) Iterum: « Homo in primis ingenuus et gravis, dignus illa familiaritate Scipionis et Laelii. » (IV De Finib.) Enimvero Scipio ille Africanus posterior, ita virum aestimavit et amavit, ut domi habuerit, nec a se dimiserit, etiam quum ad res aut bella iret. Cicero: « Historiae loquuntur, P. Africani, in nobili illa legatione, quam ante censuram obiit, Panaetium unum omnino comitem fuisse. » (IV Acad.) De qua ipsa re Plutarchus: « Missus Africanus ad res regum inspiciendas, Alexandriam

venit. Comitabantur eum amicus unus, philosophus Panaetius, servi quinque. » (In Apoph.) Diu vixisse apparet; nam Cicero ex Posidonio tradit, « triginta totos annos superfuisse, post quam libros De Officiis edidisset. » (III De Offic.) Seneca nominat aliquoties, sed tantum.

Posidonivs, discipulus prioris, ut dixi; Apameae in Syria natus. Alius ab isto est, item Stoicus (de quo et Suidas), qui Alexandrinus Diogeni agnominatur: aevo anterior, et Zenonis ipsius auditor. Sed hic noster nobilior, et Senecae laudatus: « Posidonius, ut mea fert opinio, unus ex iis qui plurimum philosophiae contulerunt. » (Epist. xci); Ciceroni: « Vidi in podagrae dolore vel omnium maximum Stoicorum Posidonium. » (Ex Fragm. libri de Philosophia). Quidni laudet? inter doctores cum habuit, et Rhodi operam dedit. Nam inibi vixit plurimum, remp. rexit, scholasque habuit; etsi alibi natus. Strabo: « Posidonius Rhodi remp. administravit, et sapientiae studia docuit, in Syriae tamen Apamea natus. » (Lib. XIV). Idem vixisse circa suum aevum ostendit, laudatque: « Vir philosophorum nostri aevi plurifariam doctissimus. » (Lib. XVI). Narrat Cicero (II Tusc.), Pompeium eius visendi audiendique, e Syria redeuntem, deflexisse Rhodum (addit Plinius, Lib. VII, cap. 30, « percuti de more fores a lictore vetuisse, et fasces ianuae submisisse eum, cui se Oriens Occidensque submiserat »): deflexisse, inquam, Rhodum: et quum decumbentem, graviter podagra aegrum, reperisset, doluisse quod audire eum non posset. Sed Posidonium non tulisse, ut frustra tantus vir venisset, itaque dixisse, cum dolore interpellante pugnantem, et subinde exclamantem: « Nihil agis, dolor, quamvis sis molestus, nunquam confitebor te malum esse. » Haec magni et stoici animi, diversa ab iis quae in Fragmento eiusdem Ciceronis alibi: « Vidi in dolore podagrae vel omnium maximum Stoicorum Posidonium, nihilo ipsum, quam Nicomachum Tyrium hospitem meum, fortiorem. » (In Hortensio.) Sed cave Ciceronis ea censeas, imo alterius (ut in Dialogis) philosophos oppugnantis et suggillantis: an non ipsius Hortensii? qui Rhodi pariter eum viderit: etsi Romae etiam potuit, si vere

Suidas, « Posidonium Romam, ducente M. Marcello venisse. » Hoc vero magis assidet, quam cum Scipione Africano vixisse: etsi in Athenaeo palam scriptum. Nam ubi Strabonem Geographum laudasset, addidit ad aevum eius notandum, « Non ita recentem scriptorem esse, quippe qui scribat in libro VII Geographiae, cognovisse sese Posidonium illum Stoicum philosophum, qui Scipioni Carthaginis domitori adhaesit, convixitque » (Lib. XIV). Haec sunt nimia mira: nec de Posidonio, sed Panaetio certa. Itaque id nomen omnino reponendum, nisi latum et ridicularium errorem Athenaeus erravit. Potuit autem Strabo novisse Panaetium, qui ad ultimum senium venit, adolescens. Tamen hodie in Strabonis haec non legas, nisi fallor. Hic est porro Posidonius, cuius moderatio, non eruditio solum laudatur, iudicio Stoicus: et ideo aliquando dissentiens, ut qui « sectam deserere maluerit (Galenus de eo) quam veritatem. » Atque ista fere successio est ad Augusti aevum: neque ultra quaero. Addam e Sidonio imagines et habitudines quorundam. Nam ille in epistolâ quadam, ait « per gymnasia vel prytanea pingi Zenonem fronte contracta, Chrysippum digitis propter mensurarum spatia laxatis, Cleanthem propter utrumque corrosis. (Lib. IX, epist. IV). Invenies inibi et de aliis Philosophis, sed ego meos excerpsi. De Zenonis fronte, non mirum, severus et subacerbus fuit, superciliosus. Zenodotus in Epigrammate:

> Ζήνων σὺν πολιῷ σεμνὸς ἐπισκυνίῳ.
> Cum cano augustus Zeno supercilio.

Denique in proverbium ivit, *Stoicum supercilium*: et *Stoica gravitas*. De Chrysippi digitis constrictis, dissentire Cicero videatur, qui facit *sedentem*, *porrecta manu*. Sed potest pansa manus esse, et digiti cohaerere, etsi non inflecti. Qui tamen habitus vix ad numeros in quibus complicari varie solent: ad quos palam Sidonius non hic tantum refert. Nam et alibi, « Chrysippi numeros, et Euclidis mensuras » ita iungit. (Lib. IV, epist. III). An ad Soritem igitur haec spectant, cui Chrysippus inventor, et illum numerosum adscensum vel descensum? Dicas ex eodem Sidonio (Carm. XXIII):

Non hunc, si voluit rotare rhythmos,
Quidquam proposito virum morari
Chrysippus potuisset ex acervo.

Adde et Scholiastem Persii in illud,

Inventus, Chrysippe, tui finitor acervi.

Sed ut de mea mente dicam, longinqua satis haec Sidoniana sunt, magisque obvium, ad Dialecticam et subtiles brevesque conclusiunculas eius referri. Id enim digiti adstricti notare; et item manus porrecta, disputantem potest. Simile in Cleanthis corrosis digitis. Neque hic, inquam, assentior; quid enim singulare ille in Numeris aut Spatiis? et cur digiti ab iis corrosi? Vide an non ad diligentiam et intentionem viri magis referas: notumque per eam, rodi ungues. An et ad attritos digitos ab antlia obiter adspectum? cogitetur. Sidonius idem alibi (Carm. II):

.........Arroso quidquid sapit ungue Cleanthes.

## DISSERTATIO XII.

*Alii aliquot clari Stoici; et praesertim qui in Senecae scriptis.*

Auditor. Alios omittis, in Tabella et Indice positos: iuvet novisse. Saepicule enim lego, et nomina occurrunt: neque aevo aut notis aliis semper distinguo. Lipsivs. Ad laborem addis: si gratum tamen, exsequar, et spero profuturum.

Persaevs est a latere primus; quem vides e schola Zenonis fuisse: atque ego e patria etiam addo. Nam et ipse Cittieus. Qua in re lusit apud Athenaeum Bion Boristhenites: qui conspecta statua eius aenea, in qua inscriptum, ΠΕΡΣΑΙΟΝ ΖΕΝΩΝΟΣ ΚΙΤΤΙΕΥΣ: « Ipse errasse scriptorem dixit, faciendumque οἰκιτεύς », quod esset Zenonis famulus. Scilicet, quod in Diogene est, vere famulatum Zenoni tradunt, librosque descripsisse et alia ministeria obiisse: etsi postea ad Antigonum regem rediit, a quo donatus Zenoni fuerat. Apud istum (regem dico) sapientiae peramantem, et titulo suo dignum, in gratia fuit, atque etiam ad rem civilem et militarem promotus. Nam Acrocorintho cum praefecit, a qua arce Corinthus ipsa, imo

Peloponesus, pendebat: sed parum felici exitu, quum astu Arati Sicyonii arx capta fuit, et Persaeus ipse eiectus, vel, ut quidam, interfectus. Eiectum Plutarchus refert, qui etiam dictum eius postea narrat, cum disserente quodam, « Solum sapientem belli ducem esse: » subiecit: « Et nobis olim haec visa, ex Zenonis scitis; sed mutavi, et iuvenis Sicyonius (Aratum signabat) aliter me condocefecit. » (In Arato.) At interfectum, Pausanias clare: « Aratus, inquit, quum Antigonus Acrocorinthum cum valido praesidio obtineret, quum alios pugna victos interemit, tum ipsum custodiae praefectum Persaeum. » (Lib. II). Iterat hoc ipsum postea: « Aratus et Sicyonii praesidium Acrocorinthi totum eiecerunt, et interfecerunt Persaeum ipsum ab Antigono praepositum. » (In Achaic. I). Athenaeus haec talia narrat, illudens Philosophastro, et ait eum, « dum assiduis compotationibus indulget, arcem ipsam cum Corintho amisisse; illum, qui antea in suis ad Zenonem Dialogis contenderat, *Omnia recte facere sapientem, atque unicum belli ducem esse.* » (Lib. IV). Atque ipse Plutarcho propior, ἐκπεσεῖν dumtaxat, *excidisse* eum scribit, non interiisse. Scripsit Dialogos Conviviales, ex eodem Athenaeo, et parum seria quaedam alia, certe parum ipse. Cicero hunc nominatum voluit: « Perseus Zenonis auditor, eos dicit habitos Deos, a quibus magna utilitas ad vitae cultum esset inventa. » (I De Nat. Deor.) Et mox: « Perseus Cittieus. » Sed utrobique *Persaeus* rescribendus, quia constanter Graeci Περσαῖον dicunt.

Erillvs, sive potius Herillvs, qui omnia ad scientiam revocavit, et eam unum Bonum esse. Cicero aliquoties meminit: et Diogenes satis dicet, qui scorsim descripsit.

Aristo Chius a patria, item inter Zenonis γνωρίμους, id est *discipulos*, philosophantium lingua. Hunc Athenaeus, ex Timone Phliasio, describit « Zenonis auditorem, sed adulatorem et asseclam Persaei, iam dicti, quia Antigono regi amicus erat. » Lib. IV). Cicero aliquoties memorat, et a Zenone suo abiisse ostendit. Nam « Aristo Chius, inquit, praefractus, ferreus, nihil bonum, nisi quod rectum et honestum est, esse dicebat. » (In Horteus. ex Fragm.) Sed explicat magis,

et addit: «Aristnnis explosa scntentia est, dicentis nihil differre aliud ab alio, nec res esse ullas, praeter virtutes et vitia, inter quss quidquam interesset.» (IV De Finib.) Itaque *Media* omnia sustulit, nec in iis momenta ulla, quse Zeno censuisset. Sed plura de eius dogmate Diogencs, in fine Zenonise vitae. Seneca virum nnminat alibi hoc Chii cognnmine, alibi Stnici, et ex ipso liqnet eumdem esse. (Epistola LXXXIX et XLIV). Etsi alii etiam Aristones, et duo quidem Peripatetici.

Athenodorvs Solensis, quartus in Tabula discipulorum Zenonis est. Diogencs inter inclytos et praecipuos nominat: aliquotics et Seneca noster (ctsi absque cognomine) scd puto istum. (De Tranq. cap. 3. Epist. x et alibi). Alioqui et alii hoc nominc fuere; duos quidem Strsbo suggerit, ct Stoicae item scctae. «Tarsus Ciliciae, inquit, edidit duos Athenndnros, quorum alter Cordylio cngnomento, vixit cum M. Catone, atque apud eum obiit: alter Sandonis filius, quem et Cananitam a pago quopiam áppellant, qui msgnos honorcs a Caesare Augusto, cuius doctnr et fsmiliaris fuerat, consequutus in patriam rediit, eamque turbatam nrdinavit et rcxit.» (Lib. XIV). Dc M. Catone quod ait, Vticensem accipies, nam et diffusius hoc paulo in vita huius Plutarchus densrrat. «Cato, inquit, inccnsus studio dnctrinae, quum audisset Athenodnrum Cnrdylinnem cognnmine, in Stoicis excellentcm, Pergami agcre, aetatcm iam grandem, atque eum regum ct principum plurium amicitiam aut contubernia refugisse: arbitratus nihil sc nunciis aut litteris profecturum, sumpto in duns menses iure legationis liberae, ipsus in Asiam ivit, fretus virtutibus suis, quibus praeda ea cederet. Quod factum: ct expngnatum virum ac de sententia, post aliquot scrmnncs, dciectum secum in castra duxit, ovans sc triumphans, ut re praeclarissime gesta, splendidius iustiusque quam Pompeius aut Lucnllus dc regibus aut regnis, quac tunc msxime capiebant aut vastabant.» Nota Pcrgami egisse: ct ergn εἰκότως (*probabiliter*) esse illum, de quo Diogencs (in Zcnnne): «Athenodorum Stoicum Pergamcnae bibliothecae praefuisse, inibi libros Zenonis interpolasse, sublatis quac invidiam aut infamiam vulgo habebant. Sed dcprehensum, ipsum in peri-

culo fuisse; » et an ea quoque causa, cur facilior Catoni fuerit abducenti? Tres igitur Athenodori Stoici, et omnes Cilices: ultimus autem Plutarcho in Apophthegmatis nominatus, et Dioni in rebus Augusti.

Sphaervs Cleanthis discipulus, etsi Zenonem quoque audivit. Bosphorus ei patria, et de vita ac scriptis eius pauca seorsim Laërtius: quem est videre. Cicero una nota commendat: « Definitiones superiores erant Sphaeri, hominis in primis bene definientis, ut putant Stoici. » (IV Tusc.) Plutarchus Cleomenis Spartani illius praeceptorem facit, et ad gloriam hunc inflammasse. (In Agide et Cleom.)

De Zenone Sidonio supra dixi: neque enim firmiter scio, quis in schola Chrysippo successerit.

De Zenodoto, ex Laërtio Diogenis discipulum fuisse. (In Zenone.)

Est Apollonivs et Asclepiodotvs: ille Straboni, hic Senecae aliquoties dictus.

Sed postremi hi parum nobiles: duo sunt extra ordinem dicendi. Prior Archidemvs, sive Arched., ut plurimum [1] scriptus. Hunc Diogenes satis crebro nominat, et quidem inter primores Stoicos, quibus ius censendi. Tarso Ciliciae ortum Strabo significat: si tamen de isto. « Et incolae, inquit, tantum curae ardorisque erga sapientiae et variae doctrinae studia habuerunt, ut vel Athenas vel Alexandriam superaverint, et sicubi inclytae et frequentes etiam sunt Scholae. Viri illustres ex ea prodierunt, Antipater, et Archidemus, et Nestor, Stoici.» (Lib. XIV). Epictetus saepius nominat, sed semper ut inter vertices, et qui vulgo sic censeretur. (Lib. II, Dissert. iv, et xvii, et xix. Lib. III; Dissert. ii). Etiam noster Seneca: « Exclamanti alios opponam cum quibus litiges, Posidonium et Archidemum. » (Ep. cxxi). Cicero de eodem: « Duo vel principes Dialecticorum, Antipater et Archidemus. » (IV Acad.) De isto, an alio, Plutarchus? cuius verba, ubi ostendit multos voluntarium exsilium elegisse: « Atheniensis, Archidemus, in Parthorum regionem se transferens, in ipsa

[1] Graecis quidem; nam Latinis fere Archidemvs.

Babylone Stoicam successionem reliquit. » (De Exil.) Notabile, etiam Parthos huic sectae insertos : et magnum viri ardorem, qui ivit, docuit, fecit. Dubitavi an idem esset : imo non videtur, cum illo Strabonis certe, qui Tarseusis, non Atheniensis fuit. An diversi Archidemus, et Archedemus ?

Alter quem volui suggestum, est Sotion. Debui Senecae causa, cui doctor ille fuit. Nam ita in epistola quadam, ubi praeteritos annos recolit : « Modo apud Sotionem philosophum puer sedi. » (Ep. XLIX) Iterumque: «Non pudebit fateri, quem mihi amorem Pythagorae Sotion iniecerit.» (Ep. LVIII) An ergo Pythagoreus fuit ? vix credam : sed non alienum ab ea abstinentia, fortasse et aliis magnanimi viri scitis, aut institutis. Sitne hic, quem Diogenes et Athenaeus citant libris De successione Philosophorum : quem Stobaeus, De ira; non adfirmem, vereor ut ille antiquior sit : magis inclinem esse, quem Plutarchus circa suum, id est Senecae aevum fuisse ostendit. In libro, De pietate fraterna : « Sed et recentiorum philosophorum Apollonius Peripateticus reprehendit et refutavit qui dixerat, Gloriam esse incommunicabilem, quippe iuniorem fratrem Sotionem illustriorem quam seipse reddidit. » Taugit aliquod factum circa fratrem, nobis ignotum.

Satis de Stoicis nobilioribus : nunc causam nominis huius breviter etiam dicam. Zeno in Porticu docuit, quae Pisianactaea olim dicta, postea picturis varie a Polygnoto decorata, nomen illud ποικίλης sive *Variae* accepit. Inde igitur nomen, et ἀπὸ στοᾶς, littera mutante et augente, Στωϊκοὶ appellati. Bono omine pinxit ille ; et πολύγνωτον (*multi-notam et nobilem*, ad nomen *Pictoris* allusum) hanc *Porticum* et *Porticenses*, ut latine sic reddam, orbi terrarum factos scimus. (Diog. in Zen. init. ; Plutarch. in Cimone ; Harpocration in *Polygnotus* ; Pausan. ; Persius, Sat. III, ibi Schol.)

## DISSERTATIO XIII.

*Cynicos originem Stoicis dedisse, et Dogmata fere convenire. Illi ex professo laudati.*

ANTEA Zenonii appellabantur etiam: et cur non Cynici? nam

revera sunt paene iidem. Itaque et ortum Stoicae, sunt qui Antistheni adscribant, Cynicae eidem conditori. Diogenes aperte: « Videtur et virilis illius Stoicae sectae princeps auctorque fuisse. » Quidni videatur? dogmata consentiunt, in vita et cultu aliquid mutant. Itaque poëta recte:

> Et qui nec Cynicos, nec Stoica dogmata curat
> Cynicis tunica distantia:

sive quia veste et habitu differebant; sive quia verecundia tantum, et tegebant Stoici, quae illi in aperto audebant. Sane, ut Diogenes ait (In Menedemo) « communio et societas quaedam est his duabus sectis, unde et Cynicismum dixerunt brevem ad virtutem viam. » Qui dixerunt? Ipsi Stoici. Atque adeo Zeno definivit, « Sapientem Cynicum debere esse, atque Cyniciamnm, compendiariam ad virtutem viam. » (Diog. in Zenone) Avd. Ita mihi Stoicos tuos laudas? et Cynicos etiam facis? Apage sordes illas, et impudentiam; mihi Cicero inclamat: « Cynicorum natio tota eiicienda est. Est enim inimica verecundiae, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. » (I De offic.) Lips. Cicero, id est vulgus: hic quidem; frustra autem de sapientia loquimus, si ad illum iudicemus. Prima fronte qui Cynica adspicit, tecum dicet: qui restat et inspicit, munditias, pudorem, decus, virtutem inveniet et laudabit. Itaque breviter exploremus: et quidem ab ipso nomine, quod in ludibrium aut probrum trahunt. Aiunt a *canis impudentia* sic dictos, quia naturae in publico obsequuntur, ingerendo, egerendo, atque etiam inserendo, animalis illius exemplo. Quod Empiricus abnuat, qui ubi canem laudavit a sagacitate aut prudentia, « quod commoda appeteret, incommoda vitaret; mala agnosceret, et mitigaret; sed et iustum, memorem, gratum esse; animosum, et malis infestum: » addit: « inde factum videri, ut philosophi quidam (Cynici) se huius animalis cognomine commendarint. » (Lib. I, Pyrrhon. cap. 14) Bene; quid enim tam proprium Cynicis, quam bonos tueri et favere, malos invadere et allatrare? Laërtius et aliam causam suggerit: « Docebat, inquit, Antisthenes in Cynosarge gymnasio, haud procul a portis: unde et Cynicam sectam dictam sunt qui opinentur. Ipse quidem appellabatur ἁπλοκύων:

simplex et ingenuus canis. » In nomine, hoc est: dogmata autem si videas recto animi oculo, quid culpes, imo quid non suspicias et admirere? « Virtutem sufficere ad beatam vitam. Eam in rebus factisque esse, non verbis. Sapentem sibi satis esse; eius enim omnia. Nihil ei novum videri: Regem esse: non ad legem, sed virtutem vivere. Sola bona pulchra; mala, turpia. Denique Finem homini secundum virtutem vivere. » Non haec alta, et puri aethereique animi et iudicii dicas? Sed nemo melius veriusque legitimum Cynicum (falsos insuper habemus) descripserit, quam magnus ille Epictetus, in Dissertatione huic rei propria, quam περὶ Κυνισμοῦ, *de secta Cynica*, indigitavit. (Lib. III, Dissert. XXII) In compendio, et ordine aliquo dabo, quae ille, Stoico suo more, calide aut confuse: « Cynicus, inquit, explorator quidam est, et velut legatus a Iove ad visendas res humanas. Diogenes ille, inter capita eius sectae, post Chaeronensem cladem ad Philippum regem perductus fuit, ut speculator. Statim fassus est, et, Sum, hercules, inquit, sed tuae ambitionis, saevitiae, et luxus. Itaque monet et inclamat libere, quae bona, quae mala sint demonstrat, appetenda, fugienda; et elata manu, velut tragica scena conscensa, homines miseriarum suarum, et vitiorum admonet, ab iisque ad meliora (quantum in ipso est) compellit. Idem est publicus doctor et paedagogus generis humani, instruit simul ac castigat.= (Lib. IV, Dissert. VIII) Idem medicus et velut Aesculapius quidam: qui statim demonstrare possit, et illos si curatione sua utantur sanos fore, et suam valetudinem in argumentum proferre. Convenite omnes, inquit, qui e pedibus, e capite, qui febri laboratis, convenite caeci, amentes; ac videte me ab omni malo expertem et salvum. Denique dominus et rex est sceptro et diademate a Deo ornatus: qui tales facere pollicetur sibi audientes. Vt sciatis, o mortales, vos felicitatem et tranquillitatem, ubi non est, quaerere: ecce ego exemplum a Deo vobis sum missus. Non rem habeo, agros, domum; non uxorem, liberos, familiam; imo nec stragulum, aut tunicam, aut aliud vasum. Videtis tamen quam sanus sim? facite mei periculum. Nihil habeo, nihil egeo, ne cupio quidem:

non hominem, non locum, non oblectatiunculam, sicut pueri Vindemiae dies aut ferias.—( Iterum e III Dissert. XXII). Ecquid mihi deest? nonne sine metu sum? nonne liber? Quando quisquam me in vovendo frustratum vidit? quando in vitando? Quando deum vel hominem aliquem incusavi? Quomodo autem alacer et erectus incedo? Quomodo eos tracto et convenio, quos vos timetis? nonne ut mancipia? Quis me conspecto se regem et dominum suum videre non putat? Haec ago, haec curo: sicut eum oportet,

Ὧι λαοί τ' ἐπιτετράφαται, καὶ τόσσα μέμηλεν·
Qui populos moderetur, et ampla negotia curet (Ex Hom.)

Atque haec libere omnia, sine trepidatione aut respectu: quippe qui sole puriorem mentem conor circumferre. Non habeo satellites, gladios, pompam sive terriculamenta ista externa: eorum loco bona conscientia dat fiduciam mihi et potestatem. Non ipse reprehendendus, in alios incurro; verecundia ubique ornatus, et honesti amore, illud sine lege aut poena colo. Caeteri parietibus, ianuis, velis teguntur: ego sub dio, in propatulo ago, omnium oculis et inquisitioni expositus, Deo me probo. Atque haec quum facio, evenit ut male audiam, imo vapulem: quid mirum a pueris aut fatuis, et qui tangi ulcera sua nolunt? Ego vero affectum aut curam non muto, aut mitto: dum vapulo, *eosipsos qui verberant diligo*, tamquam pater omnium, tamquam frater. (1) Neque animo solum ita firmus et constans sum, sed corpus sufficit: et illo ipso doceo, tenuem, et frugalem victum vires augere, adeo non laedere sanitatem. Quid calorem, frigus, incommoda? nihil. Ecce circumfero corpus meum, ut Diogenes, nitidus, pinguis, bene habitus: credite oculis sensibusque vera dici. « Haec et plura (utinam audire fas!) germanus ille Cynicus: de fucis, nullus hic sermo. Neque nego in summo istos esse, ideoque vicinos lapsui, aut faciles transilire. Seneca noster signate scripsit: « Hominis naturam Stoicos vincere, Cynicos excedere. » (De Brevitate Vitae, cap. 14). Ita est: quidquid

(1) Elatius nimis haec omnia, et fastidiosa! Paullo aliter verbo et exemplo Christus eiusque Asseclae in Novi Testamenti libris. Tr. T.

supra Stoicos, modum paene supra est: sed nec inutile, in una parte sic esse, ut ad modum deinde ducant. Diogenes agnoscebat, et fatebatur, « imitari se chori magistros: qui tonum leviter excederent, sed ut reliquos revocarent ad concentum. » (Laert. in Diog.). Pulcherrime. Sint magnae istae animae, quae omnia externa calceut, despuant: et aliquid in rigore fortassis excedant, ut mollitiem nostram vincant. Ecce in Seneca exemplum Demetrii: qui aut familiaris illi, aut doctor fuit, et plerisque item melioris animi aut studii Romae notus, et carus. De quo ille quam honorifice! « Demetrius Cynicus, vir meo iudicio magnus, etiam si maximis comparetur. » (VII De Benef. cap. 1). Et meo hercules, ex iis quae de ipso sparsim lego. Nam et Tacitus laudabiliter meminit: et noster iterum effusa, sed ex animi sensu, laudatione: quis enim mendico aduletur? noster, inquam: « Demetrium, quem mihi videtur rerum natura nostris tulisse temporibus, ut ostenderet nec illum a nobis corrumpi, et nos corripi posse, virum exactae, licet ipse neget, sapientiae, firmaeque in his quae proposuit constantiae. Eloquentiae vero, quae res fortissimas deceat, non concinnatae, nec in verba sollicitae, sed ingenti animo, prout impetus tulit, res suas prosequentis. » (Ibid. cap. 8). Sed et alibi profitetur, « Demetrium virorum optimum, quem, inquit, mecum circumfero (in comitatu habeo), et relictis conchyliatis, cum illo seminudo loquor, illum admiror. Quidni admirer? vidi nihil ei deesse. » (Epist. LXII) Sapis, Seneca; plus una hora tibi ille conferet, quam alii multis annis. « Nihil, inquit, deeat. » Imo omnia desunt, si rem spectas, si animum, nihil. Iterum noster: « Ego certe aliter audio, quae dicit Demetrius noster, quum illum vidi nudum, quanto minus quam stramentis incubantem? Tunc enim non praeceptor veri, sed testis est. » (Epist. XX). Da aures aliquid e nostro saeculo accommodanti. *Cappucinos* istos quos dicimus, verae virtutis, patientiae, inopiae, et (quod antiquis defuit) pietatis exemplar, quis sine animi aliquo motu et impulsu videt? quis non vel visos conferre ad eadem illa putat? ego censeo: et tales omnino Cynicos fuisse: excipio pietatem, ut dixi, et verecundiam: qua-

rum illam aevum illorum abnuit, hanc institutum. Carpere enim et corrigere volebant: atque ore et animo ad eam rem opus. Sectam vides: altam simul et abiectam, nihil populare, nihil splendidum, imo nihil externum spectantem et sectantem: ideoque paucis serio, neque diu probatam. Certe Sidonii iam aevo deliquerant, scribitque in enumeratione Sectarum:

Exclusi prope iam Cynici, sed limine restant:

id est, adeo pauci, et sic pulsi, ut in limine haereant ad egressum. Omitto: proprie enim Stoicos non tangunt.

## DISSERTATIO XIV

*Contra Stoicos, et quae iis obiici solita.*

Auditor. At ego Stoicos tuos tango, si linguam mihi laxas. Laudas, et huc vocas: quam multi revocant? Hodie plerique omnes: et ludus ac iocus tu atque ego simus, qui hic sumus. Sed et inter priscos, quam multi graves! et gravia quaedam istis obiiciunt, aut imponunt. Vis pergam dicere? Lips. Me lubente; nam recte olim Comicus:

Χαλεπὸν ἀκροατὴς ἀσύνετος καθήμενος·
Molesta res est, fatuus auditor sedens.

Ostende capere te, et aliquid interfare, ut (Caelii olim dicto) duo simus. Aud. Ergo facio, et dico obiici iis ista: Zenoni primum, primo auctori, aemulationem et invidiam, quae originem dederit dissensioni, et Sectae. In Academicis erat, id est Platonicis: Polemonis auditor: lis incidit cum Arcesila condiscipulo, ingenioso viro: ab ipso et priscis discessit, et « novam haeresim, ut Varronis verbis dicam, novo paxillo suspendit. » Fecit simile ille alter, a calore contentionum, ut fit, et *Novam Academiam* excitavit. Tuus quid? novam Porticum, inauditum antea nomen. Et rem si scrutaris, vix in ea pugna, sed in verbis formulisque fuit. Cicero: « Zeno quoque eorum princeps, non tam rerum inventor fuit quam verborum novorum. » (III De Fin.) Iterum: « Advena quidam, et ignobilis verborum opifex. » (V Tuscul.) Itaque quae alii adhuc *bona fortunae aut corporis*, hic *producta* maluit dicere, quae illi *mala* eiusdem generis, hic *reiectanea*: et talia complura. Totum etiam discendi genus obscurum aut

tenue: nihil pro copia, dignitate, aut luce antiquorum. Idem Cicero (et quis melior hic iudex?): « Stoicorum non ignoras quam sit subtile, vel spinosum potius, disserendi genus. » (III De Fin.) Alibi: « Vellunt de spinis, atque ossa nudant. » (IV De Fin.) Iterumque: « Pungunt, quasi aculeis, interrogatiunculis angusti: quibus etiam qui assentiuntur, nihil commoventur animo: et iidem abeunt, qui venerant » (Ibid.) Sed et alii, ab hac causa, irrident « illos e varia Porticu sermunculos. » (Apud Atheu. III). Et Comicus quispiam (apud eumd. lib. XIII):

Ἀκούσατ' ὦ Στόακες, ἔμποροι λήρου,
Λόγων ὑποκριτῆρες·
Audite, Porticenses, nugivenduli,
Sermonis arbitri et censores.

Sed verba omitto, quae compta a philosopho non requiri scio, nec florem illum orationis: tamen docere apta, et animis illabi: ergo rem videamus. Ea ipsa aut tenuis, aut alta nimis et superba. Tenuis, in divisiunculis, distinctiunculis: quibus crebris valde et non necessariis utuntur. Superba in dogmatis, quae fastum ubique et ventum habent. « Dolorem non malum: Sanitatem non bonum: Sapientem Divitem, Regem, Deo parem esse. » Inde contumacia, et sui amor, aliorum contemptus: nec privatorum tantum, sed magistratuum, principumque. Olim obiectum, quum nota haec secta, et viguit: ut Rubellio Plauto apud Tacitum, quod assumpsisset Stoicorum arrogantiam sectamque: quae turbidos et negotiorum appetentes facit. » (XIV Ann.) Accedit augendae huic superbiae, quod et super hominem, et nimia quaedam iactant: « Sine affectibus esse: iniuriam non accipere: scire omnia, non opinari: » et plura, quae *Paradoxorum* titulo praescribunt. Denique et austeritas quaedam, vel potius acerbitas, e dogmatis eorum innasci animis solet: Ciceroni quoque notatum, qui alibi ait « Asotos ex Aristippi, acerbos e Zenonis schola exire. » (De Nat. Deor.) Itaque, ut concludam, nimia omnia in hac parte videntur, et praeter caeteros sapere dum studuerunt, a vera, id est modesta, Sapientia excidisse. Placet autem illud Euripidis:

.........οὐ γὰρ οὐδ' ἀζήμιον
Γνώμην μὲν εἶναι τοῖς σοφοῖς λίαν σοφόν·
.........non vel hoc noxa vacat,
Si mens inest sapientibus sapiens nimis.

Placet et hoc Tertulliani: «Nostram institutionem de Porticu Salomonis esse.» (Praescript. advers. Haeret.) Vt tua hac Christianis quidem non sit opus. Quae visa, dixi: si quid liberius aut fortasse vanius; hoc refelle, illud ignosce.

## DISSERTATIO XV

*Pro Stoicis : atque ordine illa reiecta.*

Audivi equidem, et ad utrumque promptus sum; libertati ignoscere, imo gratiam habere, et vanitatem (nam ea certe dictis inest) refutare. Illud dixi, et factum est: hoc iam adnitar, et nescio an cum magno fructu. Vincam et frangam tot praeiudicia? Fatum ipsum adversum? Nam Stoici a mille amplius annis nulli, et non nisi in scriptis sunt: ac gloriae et vitae suae cursum videntur peregisse. Neque hercules revoco: paucas reliquias melioris illius saeculi si tuemur satis est: et hoc fine scito scutum et defensionem a me susceptam. Satis etiam triumphat Veritas, si apud paucos bonosque accepta: nec indoles eius est, placere multis. Videamus, et a capite refellamus. Aiebas Zenonem aemulatione motum a Polemone et prioribus abisse: quo argumento? Cicero dicit. Cicero? nempe Academicus, et ex professo igitur Stoicorum hostis. Hoc hic, et mox, valeat: quia pleraeque criminationes tuae teste illo, non teste, nituntur. Aemulatio impulit: qui magis quam Aristotelem, Carneadem, Epicurum, alios, qui in tot sectas statim a Socrate et Platone sunt scissi? Atqui primus ille quidem, cum applausu etiam nostro, scripsit: «Amicum Platonem, amicum Socratem, sed magis veritatem esse.» (Ethic. a Nicom.) Cur Zenoni non idem ius? Est profecto, neque aliud, quam illa ipsa veritas impulit ad dissentiendum. Non enim philosophos, opinor, ut pecudes esse volumus: qui sequantur tantum antecedentium gregem: «Multum egerunt, qui ante nos fuerunt (ait Seneca), sed non peregerunt.» (Epist. LXV). Peregerunt? quam abest? «Multum adhuc restat

operis, multumque restabit: nec ulli nato post mille saecula praecludetur occasio aliquid adhuc adiiciendi.» (Idem, Epist. LXIV). Audis eumdem illum nostrum? vera dicit: et superior ac nostra aetas fidem fecit, facietque. Ergo omitte hoc de aemulatione: quod tamen sine culpa etiam amplectimur; habuerit et habeamus ipsi hanc honestam, quae ad cognitionem veri ducat. At, inquis, verba innovavit tantum. Innovasse fateor: tantum, nego. Quidni innovarit, in rebus quibusdam novis? Datur venia (ait Apuleius) novitati verborum, rerum obscuritatibus servienti.» (De Dogm. Platon.) Quid si rerum novitatibus? non venia tantum, sed laus esto. *Producta* et *reiectanea* quae in exemplum adfers, necessaria fuere: nec sine iis explicari satis aut constitui scientia Bonorum Malorumque potuit, id est philosophiae caput. Plura talia sunt, in loco dicenda. (Lib. II, Diss. penult.) Atqui spinae et aculei in illorum scriptis. Deus bone! hodie haec dici et obiici ab iis qui Aristotelem, et novellos Aristoteleos legunt? Ac de veteribus Stoicis, non tu, non ego nimis scimus: de Seneca et Epicteto, aperto ore dixerim, roseta mihi illorum scripta videri, prae Lycaei dumetis. Sed sint subtiles et acuti, in philosophis hoc culpae deleges, quod laudi debebas. At Cicero etiam audiendus est, qui « pungere eos interrogatiunculis dicit: animos non commovere.» Itane «pungere?» agnosco: vere faciunt, et velut stimulis, ac pugiunculis quibusdam sententiarum, penetrant animos ac pervadunt. Sed «non movent.» Quid igitur est movere, si hoc non est? Vis, mi Cicero, ut ad conciones veniant, affectus miserabiliter moveant, clamores excitent et plausus? Mare hoc non tentant, nec fluctus in eo suscitant: contenti singulis et privatis lectoribus, iisque quietis et intentis. Hunc talem mihi da: nunquam a lectione duorum, quos dixi, surget, nisi commotior, et honesti quodam ardore succensus. Haec est eloquentia philosophis decora: in quos proprie convenit, quod Menelao summus vatum attribuit:

Παῦρα μὲν, ἀλλὰ μάλα λιγέως·
Pauca quidem, verum argute.

Non enim est philosophia, ut noster Seneca verissime scripsit,

« populare artificium, nec ostentationi paratum: in rebus, non in verbis est. » Et Fabius, bono iudicio, de ipsis nostris: « Minus indulserunt eloquentiae Stoici veteres: sed quum honesta suaserunt, tum in colligendo probandoque plurimum valuerunt: rebus tamen magis, quam (id quod sane non quaesiverunt) oratione magnifici. » (Lib. X). O bona, o non retractanda iudicia! Honesta suaserunt, probando valuerunt, rebus magnifici fuerunt: et haec eloquentia est, qua gloriantur; quam brevitas etiam decet: adeoque non abnuit Zeno aut excusat, ut cuidam obiicienti « Brevia esse eius dicta. — Omnino, responderit, nam et syllabas philosophorum, si id posset, breves esse optem. » Mens copiosa et exuberans sit, sermo temperet et adstringat. Sed de verbis satis. Rem etiam accusas. Quid autem? universe duo, Tenuitatem, et Superbiam. De Tenuitate, haud satis capio; subtilitatem si vis et accurationem in dividendo, et addam etiam definiendo: vindicamus et iactamus, super omnes qui philosophiam attigerunt. An modum non servasse, hoc vis? possunt esse quaedam, aut videri nobis talia: parum firmiter tamen iudicanda, e paucis istis sparsisque reliquiis scriptorum. Omitte hoc igitur, negandum ea facilitate, qua affirmatur. De Superbia maius est, et colorem aliquem e paucis eorum scitis habet, sed colorem. Magni animi eos fuisse, et ad alta ac magna duxisse, profitemur; et quis damnet, nisi qui Virtutem ipsam, et generosum illud Honestum, damnet? Eo, non alio, vocant: hoc sublime, splendidum, illustre constituunt: hoc omni verborum sententiarumque honore adaugent. At « Dolorem non malum » dicunt. O viles animae! quid ergo? cum Epicuro « Voluptatem unicum Bonum, et illum Malum » dicemus? calcari ab homine haec humana, et pedibus subiici, sine superbia non vultis? Mihi ea contingat, et stare in virtutis illa arce securum, super Dolorem, Laetitiam, Spem, Metum, et turbines istos animorum. At Divitem et Regem dicunt Sapientem. Quem ergo potius? Crassum, aut Pacorum, aut Neronem? Haec alibi explicanda sunt, sapientissime dicta: nec nisi ab ignaris aut stultis ridenda. Simile, quod Affectus, Iniuriam, Opinionem a vero Sapiente

(nota, *vero*) arcent: semihorulae spatio approbanda tibi, imo admiranda. Sed quid est? damnare malumus, quam discere: et *veteres avias*, ut ille ait, displicet *a pulmone revelli*. In scholis non haec dicuntur, aut discuntur: ergo sine inquisitione reiicimus, et illos quoque, si qui docere conantur. Addebas de Contumacia gravem obiectionem, et hanc ex arbore ista esse fructum. Non agnoscimus: etsi obiici iam olim hoc scimus. A quibus autem? ab improbis et servilibus animis: quibus displicet, quidquid probum, erectum, et honestum est. Tales nostros esse et conspici in sententiis, in consiliis; nihil gratiae, nihil metui dare; omnia ad Iusti normam dirigere; ultro fatemur: et hanc Libertatem, non Contumaciam, censemus. Vtinam hodie in Regum Principumque consiliis sint! utinam in tribunalibus! non poeniteat eiusmodi Tuberonum aut Catonum. Sed Seneca audiatur, hoc ipsum diluens: «Errare mihi videntur, qui existimant philosophiae (huic Stoicae) fideliter deditos, contumaces esse, et refractarios, ac contemptores magistratuum et Regum, eorumve per quos publica administrantur. E contrario enim, nulli adversus illos gratiores sunt: nec immerito. Nullis enim plus praestant, quam quibus frui tranquillo otio licet.» (Epistola LXXIII) Nota et hoc de Otio: quod plerique sane philosophorum amplectuntur: apti reipublicae, sed non omni; neque adversis ventis vela solvunt. Iterumque Seneca, de hac criminatione: «Scio male audire apud imperitos sectam Stoicorum, tamquam nimis duram, et minime Principibus Regibusque daturam bonum consilium. Sed nulla secta benignior leniorque est, nulla amantior hominum, et communibus attentior: ut cui propositum sit, usui esse aut auxilio, nec sibi tantum, sed universis singulisque consulere.» (II. De Clement. c. 5). O haec admitte! et una illud disce, lenes et mites esse, communium bonorum cupidos, nec, ut Epicureos, unius sui curam agentes. Quomodo non sint, quibus hoc inter prima dogmata, «Cives se mundi esse? Totum hunc orbem, patriam?» Itaque et illud imbibunt,

Non sibi, sed toti genitos se credere mundo.

Quae satis refellant hoc de Contumacia, aut aliorum Con-

temptu : atque una, quod de acerbitate in extremo dicebas. Sed calumniose dicebas Ciceronem hoc scribere, quod non scripsit. Neque enim ille « acerbos exire e Zenonis schola » definivit : sed « posse exire » (verba vide:) et quis id neget? non magis, quam e Dialecticorum schola, Sophistas; e Iurisconsultorum, rabulas; Medicorum, carnifices. Neque illi haec docent : sed deliquia sunt prave capientium, utentiumque. Hic simile; e Zenonis schola, quae tota Virtutis est, severos, non molles facit; asperi aut acerbi si qui prodeunt, vitio illorum et humani ingenii fit, facile ad confinia declinantis. Clausula tua erat, de Modestia. Dii boni, quis magis amat? quin si tota Sapientia nobis detur, cum adiuncta Superbia : spernamus hoc contubernium, et nolimus iungi.

## DISSERTATIO XVI.

*Iidem laudati : et quid in partibus Philosophiae praestiterint : deque iis vel adversariorum elogia.*

Sed scutum defensionis satis ego praetuli, et sinistra sum usus : lubet etiam dextra, et veris eos laudibus exornare. Philosophiam si examinamus, nemo abnuet, tres in ea partes esse, Logicam, Physicam, Ethicam : et qui in singulis, aut omnibus emineant, esse laudandos. Sed in omnibus, rarum; et vere hoc ac scite Plutarchus : « Quosdam philosophantium avibus similes videri, qui levitate quadam et ambitione ingenii elati alta petunt, et Physica scrutantur tantum. Alios canibus, qui laniare et vellicare avidi, soli Logicae adhaerescunt, ut pelli, et in ea rixantur, et mentem ad ulteriora non mittunt. » (De Profectu in Virt.) Profecto, mi adolescens, sapiens ille scriptor (talis est, etsi Stoicis parum aequus) rem attigit : et in hodie-philosophis an non saepe obtineat, te iudicem addico. At Stoici nostri omnes partes complexi animo et scriptis sunt : Logicam sic accurate, Chrysippo praesertim praeeunte, ut in modo peccasse modestis iudiciis possint videri. Repete memoria quae ante in Chrysippo dixi. (Dissert. x.) Iam in Physica profecto regnant : et ma-

xime in sublimi illa et priucipe eius parte, quae Deum et divina tangit. Quis de illo, de istis, id est Fato, Providentia, Geniis, subtilius, uberius, verius scripsit? Ne invidia sit dicere, non omnis philosophorum manus, si in unum conferatur. Atque haec omnia tamen ad Ethicam, vere nostram partem, et germanae Philosophiae finem, diriguntur: nec alio lectorem suum ducunt, nisi ad honestum et ad Virtutem. Quanti in ista sunt! quam alti et erecti! quam omnia humana calcant aut spernunt, et hominem supra hominem tollunt! Lege paucos eos libros, qui extant, vel Senecae vel Epicteti: Virtutem ipsam scripsisse dicas, et semina salutarium monitorum ubique sparsisse. Vbique, nam et in eo vera istorum gloriatio est: « Non est quod exigas Repetita aut Excerpta; continum est apud nostros, quidquid apudalios excerpitur. Non habemus ista oculiferia, uec emptorem decipimus, nihil inveuturum quum intraverit, praeter illa quae in fronte suspensa sunt. Quocumque miseris oculum, id tibi occurret quod eminere posset, nisi inter paria legeretur. » (Senec. Epist. XXXIII). O quam vera haec, de ipso inprimis qui dicit, asserantur! Vbique altae, acres, ferientes quaedam sententiae sunt, et utilissima monita aut medicamenta animorum. Iam vero ad civilem etiam doctrinam, quae Reges Principesque tangit, istos maxime ivisse et praeivisse, scriptorum illorum Indices mihi dicunt. Vide, sodes, apud Laertium vel Zenonis libros, vel Cleanthis, et Chrysippi: statim occurrent tituli, *De Republica*, *De Legibus*, *De Concilio*, et talia quae ad regimen aut tutelam faciunt generis humani. Quid dissimulandum est? divina providentia, priusquam lucem Sapientiae pleuam, missa ipsa Sapientia (id est, Filio), nobis spargeret; hos tales praemisisse videtur, ut scintillas eius allucerent, et errorum vitiorumque Cimmerias quasdam tenebras arcerent. Vnum est, in quo caute legendos audiendosque fateor: altitudo sensuum aut decretorum, interdum nimia, et quae imbecillitatem hanc nostri generis videtur superare. Seneca et obiicit sibi, et reiicit: licet audiamus. « Nimis alta promittitis, inquiunt, nimis dura praecipitis. Nos homunciones sumus, omnia negare nobis non possumus. » Respondet deinde: « Vitia nostra, quia amamus,

defendimus: et malumus excusare illa, quam excutere. Nolle in causa est, non posse praetenditur. » (Epist. cxvi). Vide ne in multis hoc verum sit, et nimia videantur, quia nos in deliciis aut vitiis nimii sumus. Sed esto, sint praealta: quid vocari ad ea nocet, non perventurum? Vt is qui exemplar sibi proponit, emendatissimum cupit, etsi infra illud consistet: tale hic est, audiamus optima; audeamus optima, etsi imbecillitate hac insita retrahemur. Sed de isto alibi: nunc quod dixi, adfirmo, magnanimsm et altiloquam hanc totam Philosophiam eminenter esse. Noster alibi egregie: « Tantum interesse inter Stoicos, et ceteros sapientiam professos, quantum inter viros et foeminas. » (De Const. sap. cap. I). Sane robur ubique habent, virtutem et virum praeferunt, ac formant. Ideoque idem Seneca pulcherrimo elogio dixit, « fortissimam et sanctissimam sectam. » (Epistola LXXXIII). Quid autem alii? etiam qui dissentiunt, nec dissentiunt. Audi Plutarchum, ex professo Academiae addictum: « Habet Stoica doctrina, si in magnam et acrem naturam incidit, aliquid lubricum et anceps: sin autem cum gravi et miti ingenio temperetur, magnos impetus dat ad verum bonum et virtutem. » (In Cleomene). Oraculi hoc ego vice habeo, in alta et superba natura Stoam non fore usui, in alia et modestiore, saluti. At Ciceroni expressam vocem quam paene omiseram? Ille saepe eorum insectator, alibi e pectore loquitur: « Licet insectemur istos (Stoicos), metuo ne soli philosophi sint. » (IV Tusc). Quid ais mi Auditor? ecce gloriosa nobis testimonia ab adversariis, qui illinc stant, et hinc dicunt.

## DISSERTATIO XVII.

*Exempla magnorum virorum, qui in hac haeresi, etiam Christianorum.*

Et vero quot magnos viros habeam dicere, qui sensu aut professione Stoici fuerunt? Sensu quidem (nomen enim et secta nondum inventa) ille princeps ingeniorum Homerus: ita palam, ut ego mirer Senecam dissentire vel ambigere, in hac mihi re iudicii non rectum. Verba eius sunt: « Homerum

philosophum fuisse persnadent: quum his ipsis, quibus colligunt, negent. Nsm modo Stoicum illnm faciunt, Virtntem solam probantem, et ab Honesto nec immortalitatis quidem pretio recedentem. » (Epistola LXXXVIII). Addit deinde, ab aliis in Epicuri, aliis Academiae castra deduci. Sed deduci, o Seneca: ille huc, et ad nos ibat. Potestne aliquid magis Stoicum, quam quae de Fato sic palam et saepe scribit? quae secta hoc ita habuit, praeter istam? Iam de Affectibus reprimendis aut tollendis, vis in sapiente Vlysse exemplum? Ecce ad uxorem venit, sb annis viginti non visam, et semper suspiratam: quid facit? in lacrymas solvitur, sinum et collum invadit? Imo ille gsudium et indomitum ipsum amorem donat: aspicit tacitus,

> Ὀφθαλμοὶ δ' ὡσεὶ κέρα ἕστασαν, ἠὲ σίδηρος.
> Atque oculi stabant, ut cornu, vel quasi ferrum.

Nunqusm eum versum legi, quin Stoici illius veri, immoti ἀπαθοῦς imago mihi subveniret. Ism reliqua Vlysseis tots, quid nisi Virtutis, Constantiae, Fidei schola est? Vbi externa ulla approbata, aut quaesita? quis non labor pro Honesto fortiter susceptus, et toleratus? Alia in eo multa ad hanc sectam (alibi dabimus): sed eruenda sunt; et sub cute illa, ut sic dicam, verborum, latent auri haec metalla. Ism Socratem quis non fontem et caput Sspientum profitetur? atqui ille totus est noster. Audi vel haec eius, apud Platonem: « O amice Pan, et vos alii Dii hic praesides, date mihi pulchro bonoque introrsus esse: externa autem, quaecumque habeo, cnm illis iuternis consentire et conspirare: divitem porro existimem solnm sapientem. » (In Phaedone). Ex fide, et non pro causa loquamur: nonne in istis pauculis breviarium vel summarium Stoicae doctrinae? mihi sic videtur. Pana invocat: quid nisi Vniversum, id est Mundum, et quem Stoici (in Physicis explicandum) pro visibili Deo hsbent? Invocat et Deos praesides suae terrae: particnlares Genios, his illisque locis Stoicorum scito adsignstos. Deinde dogmata, Interna sola bona esse, et sola optanda: Externa hactenus, ut illis consentiant, id est serviant et ancillentur. In extremo Paradoxum illud nobile horum; « Solum divitem Sapientem. »

lto aliquis, et neget in hac porticu Socratem iucludi. Omitto alia plura, iu suis lncis, atque ipsa Paradoxorum classe recensenda. Ergo dun illi summi, sunt unstri: accenseo Sophoclem et Demosthenem, nou vauis aut levibus etiam argumentis, quae iu progressu sermonis se paudent. Addo Strabonem Geographnm, insignis iudicii et prudentiae virum: addo, ipso profitente et nomeu ultro dante. Philonem e Iudaeis poteram: et quid aliud libri titulus clamat: « Omuem sapientem liberum esse? » nam et hoc iuter scita inopinata nostrorum circumferri non ignoras. Et plura iu eo serio et iudicio notavi, iu quibus Stoicissat: etsi Platonissare eum commuuis fama tulit. Sed nec Plato ipse a nostris alieuus, imn plurimum noster, si quis factiouis expers arbitratur. Ad Romanos venio; ibi procerum illa mauus Tnberones, Catones, Varroues occurruut: ibi Thraseas Paetus, Helvidius Priscus, Rubellius Plautus, C. Plinius, uoster Tacitus: et uno verbo dicam, prima fere ingeniorum et diguitatum. Ipse M. Autouinus Imperator, quo nihil melius aut laudabilius, iu hoc albo nomeu signat. Et quam paucos etiam nomiuo, praeut res et multitudo fuit? Nimia; adeo ut Sextus Empiricns clare asserat, suo, id est illo ipso M. Antonini aevo, « plures fuisse qui Stoicam sectam sectarentur, quam qui aliam quamcumque. » Neque iuteriorem ego causam arbitrer, quam hauc copiam, cur nostri Christiani iam invalesceutes, minus aequi iu istos fuisse videantur aut inclinati: quare? quia et multitndine urgebant: quare etiam? quia auctoritate et vita premebant, quae apud alias sectas soluta aut et improba couspiciebantur. Quamquam ita alieni nostri, uon nt sectam maxime, sed sectatores, eorumque pervicaciam sperueruent, tardns aut refractarios lucem admittere diviuitus iam oblatam. Alioquin ipsa illa aetas habuit inter culmiua religionis, qui a sensibus multis Stoicis non abiverunt. Arnobium possim dicere, et magis Tertullianum, ingenio etiam, Stoicum et severum. Quid magnum illum Pantaenum, Alexandriae sacrorum doctnrem, et Antistitem? « Hierouymus de illo aperte: Pantaenus Stoicae sectae philosophus, ob praecipuam eruditionis gloriam missus est iu Indiam, ut Christum apud Brach-

manas, et illius gentis philosophos praedicaret. » Optime ab optimis illis factum: philosophus ad philosophos missus, Stoicus ad Brachmanas, nec opinionibus quidem nimis dissidentes. Et fructum vero iogentem fecit, laudemque retolit: et mox Alexandriam rediens in ea obiit, quum Scholae illic nobili plures annos praefuisset. In qua succedere sibi voluit Clementem Alexandrinum: illum, cuius totiugam doctrinam Ecclesia etiamnunc admiratur et fruitur, in libris qui exstant. Qoiipse qnam saepe Stoicus est, et dogmata eorum sacris nostris aptat? audies in locis, si pergis me audire. Merito aptat; nam Hieronymi illius, sanctioris an doctioris viri, sententia est, de tabella et scripto recitanda: « Stoici nostro dogmati in plerisque concordant. » (In Isaiae, c. 20). Concordant? ita: et quod sequitur occulte ad nostrum dogma et ad pietatem ducnnt. Sine fuco dicam, mihi evenisse: et audio magoum illum Carolum Borromaeum, stirpe, sacra purpura, virtute maxime clarnm, saepe fassum Epicteti se libris motum et monitum ad contemptum rerum humanarum, amorem divinarum venisse. Itaque, ut concludam, apage dicere aut credere de Porticu Solomonis, et qnod ab ea abducimus: nos vero inducimus, et saoa ac sobria mens non aliter his utetur.

## DISSERTATIO XVIII.

*Seorsim Seneca laudatus, Scripta eius maxime, et purgata etiam obiter a calumniis Vita.*

Sed heus, quum praemiserim magnos, qui in ea secta fuerint, non vel duos maximos omisi, Senecam et Epictetum? Avditor. Observavi, et tacitus requirebam. Lipsivs. Dabo. Distuli enim, non omisi: et velut Triarios quosdam clandere voloi hoc agmeo. O rara Sapientiae lumioa! o cara mihi nomina! quos audacter dixerim superasse in hac Morali praesertim parte pertractanda,

Τοὺς ὄντας, τούς τ' ἐσσομένους καὶ τοὺς πρό τ' ἐόντας·
Quot sunt, quotquot erunt, et quotquot inante fuerunt.

Non snot ioanes laudatiuoculae, aut voces: vis rem tibi ap-

probem, et utriusque dotes breviter et velut digito signem? Fiat, audi: de Seneca primum, quem multi bonique amant: oderunt aut contemnunt aliqui, sed hac ipsa nota, mihi non boni. Sit libertas huius iudicii; et experimento didici, qui Virtutem ipsam solide non amant aut aestimant, vix istum. Et hercules, quod nos amamus, et quod producimus, est ob istam, quam scriptis suis ille ornavit et asseruit, si quisquam ab omni aevo. Plura sane ingenii monumenta sunt, aut fuerunt: Poëtica, Oratoria, Physica: sed Ethica eminent, quae utinam solida atque integra ad nos venissent! Sed libri Exhortationum perierunt, item grande opus Moralium, alia pluscula: sufficiunt tamen gloriae quae exstant, et inter omnia eius argumenti palmam, coronam, regnum poscunt. An ex vero, aut affectu sic iudicem, vide. Tria sunt, quae huc me ducunt, Verba, Res, Tractatus: omnia in eo iure laudanda. Verba, selecta, propria, significantia: imo quae plus aliquid semper dicunt, quam dicunt. Qui proprius quidam eius Genius videtur, ut in parcimonia verborum mira ἐνέργεια atque efficacia sit; in brevitate, claritas et splendor. Sunt allusiones, imagines, translationes, crebrae et paene continuae: quae delectant simul et docent, et in rem animum, atque extra rem mittunt. Est cura, non affectatio; decor, non comptus; tractata oratio, non torta. Est et compositio quaedam, et viriles numeri: sed ut structuram agnoscas, mollitiem abnuas; et pugnae atque arenae omnia, non delectationi aut scenae parata. Iam in ipsa brevitate et stricto dicendi genere, apparet beata quaedam copia; fundit verba, etsi non effundit; fluit, non rapitur; amni similis, torrenti dissimilis; cum impetu, sed sine perturbatione se ferens. Denique, ut felices arbores, quarum praecipua dos est fructum ferre, flores et folia tamen habent: sic iste, quem fructus causa legimus et colimus, oblectationem adfert pariter, et Venerem cum Minerva iungit. Audebo et hoc edere? vel sermonis atque eloquii causa aliquis eum legat: sed absit; et Res magis trahat. Res, quam illustrem et sublimem, utilem et salutarem, ubique promit. Omnia eius scripta, etiam ubi ex professo non videtur agere, quid nisi generosum illud Honestum spirant?

quid nisi aliis inspirant? Caput omnis boni fontemque Deum, quam saepe, fortiter, inculcat atque asserit! eius providentiam, et nostri curam! potentiam, sapientiam, iustitiam, et quidquid tale vel sacra dicant! illi et Fato nos parere, et quietos volentesque sequi, quoties monet! in ordinem redigi; ab ordine hoc rerum, quem ille ab aeterno descripsit! Iam affectus, id est origines malorum, quis acutius aperit, quis acriùs castigat, adductius coërcet? Metum, spem, laetitiam, dolorem, quam temperat, minuit, tollit? Ipsa vitia aspere ubique invadit et exagitat, ambitionem, avaritiam, libidinem, luxum, ceteras animorum pestes. Imo haec tanta saepe acrimonia, ut modum non tenere dicas, et odio atque ira (sed, dii boni, honestis) auferri. Denique in unius virtutis admiratione, et commendatione deditus, externa omnia spernit atque abiicit; et totum illud splendidum, sed fallax, Fortunae regnum conculcat. O pura, et caelo digna mens, et ad caelum alios subducens! miramur te, et sequimur, quisquis cum attentione tamen legit. Et si quis aliter potest? Tantus ubique vigor et calor est (ut de Tractatu nunc addam), sic omnia animata et spirantia, ut excitari vel ignava et iacentia ingenia necesse sit, et tepida aut frigida calere. Imo non scripta legere, sed verba audire; nec imaginem eius in libris, sed ipsum hominem oculis sensibusque usurpare videamur. Felix calor! rarus calor! et quem, audacter dicam, vix in alio reperias, e Graecis Romanisque. Quanti autem ad fructum, et ad motum animorum, hoc est? Abite a me tepidi, aut isti χαμαιπετεῖς (cum Pindaro) λόγοι (humi serpentes sermones), quibus vix affici, certe impelli non possim; tentari, non suaderi. Sicut enim facem frustra ad accendendum admoveas, nisi accensam: sic sermonem ad excitandum, nisi vegetum et calentem. In nostro est, et non fallor: arsit illi animus quum scripsit, ab animo stylus, a stylo nos: excipio tantum, si quis ut lepores, apertis oculis animo dormitante legit. Quod de patre Sextio olim ipse scripsit, iustissime de ipso nos usurpemus: « Quantum ubique vigoris est, Dii boni, quantum animi! quod non in omnibus philosophis invenias. » (Epistol. LXIV). Non hercules, o Seneca! «Quorundam scripta clarum

tantum habent nomen: cetera, exsanguia sunt. Instituunt, disputant, cavillantur: non faciunt animum, quia non habent. » (Ibid.) Illi tales: quid noster? « Quum hunc legeris, dices: vivit, viget, liber est, supra hominem est, demittit me plenum ingentis fiduciae. » Haec igitur Scripta eius sunt, et his causis probanda, aut miranda. [1]

At, inquiunt, *vita* dissensit. Vetus convicium: *hoc per capita malignissima, et optimo cuique inimicissima, Platoni obiectum, obiectum Epicuro, obiectum Zenoni.* (Sen. de Vita Beata, c. 18). Quid tamen respondemus? communiter primo. « Omnes isti dicebant, non quemadmodum ipsi viverent, sed quemadmodum vivendum esset. » (Ibid.) Non Senecam, exemplar proponimus; sed Scripta eius, doctrinam. Et quid tamen peccavit? duo, istis arbitris. Nam de adulterio obiiciunt, tum de aula opibusque. Videamus, et illum cul-

1. Hocce Lipsii de Senecae scriptis Iudicium, quo plenius sit, pauca exscribemus ex *Introductione lectoris* quam suae editioni ipse praemisit. Lectorem allocutus, tria monet quae in legendo Seneca cavenda sunt:

« Primum, ut quanquam pleraque omnia Senecae utilia, et ad vitam, tamen quae maxime talia, eligas, et ea ad mentem saepius referas et ad manum. Inter libros eminent, me iudice, isti: *Duae consolationes*, *De Providentia*, *De Clementia*, *De Tranquillitate*, *De Constantia*, *De Brevitate vitae*, *De Vita beata*. Sunt et libri *De Ira* inter bonos, item *De Beneficiis*; sed in partibus spinas suas aut fastidia habent: alioqui et pulcherrimos ac divinos locos. In *Epistolis* simile; quarum quaedam (Argumenta mea statim dicent) utilissimae: et aliae in argutiis, aut, si res dicenda est, ineptiis occupantur.

« Secundo, ut philosophi, non grammatici oculis ista legas; id est, rem, non verba cogites: et quanquam ea ducunt, splendida saepe et magnifica, ab illa tamen non abducant. Sicut boni canes, non pellem extremam leviter stringunt, sed ipsam feram prehendunt et mordent: sic te oportet in sensus, non in circumdata verba intentum, eos captare.....

« Tertio, ut excerpta habeas, et selectas aliquas sententias, sive locos: quas apud te saepe agites, et animo revolvas. Cui usui alioqui lecta? ut concitemur fortasse, dum legimus, mox calor abeat, et iidem simus: non aliter, quam spectatores in theatris. Imo vere adhaereant illa, nostra fiant, id est concoquantur. « Non prodest cibus, ait Seneca, nec corpori accedit, qui statim sumptus emittitur ». Epist. II). Sedeant igitur in animo fideliter nec sicut unguentorum aliquis odor, statim ad aërem dissipentur. Huc te ducet, aut trahet potius, adiunctus Epictetus, quem lege, et Enchiridium quidem eius edisce.

Hic quoque legendum *Iudicium Veterum* auctorum, quod post nostri philosophi vitam inseruimus.

pae, si non calumniae (quia hanc reprimat?) liberemus. Iuliam Germanici filiam in matrimonio Vinicii agentem, polluisse dicitur: atque ea illi causa, vel praetextum, exsilii fuit. Dicitur? a quo? Messalina; qua illa? qua nihil impudentius aut impudicius Roma tulit: a qua accusari, laudari est; laudari, in suspicionem culpae venire. Et haec audimus? Vtinam pars illa historiae exstaret, qua Tacitus acta eius temporis narravit! de re constaret, quam nunc maligni iactant, nos respuimus, utrique haud firmis argumentis. Est esto, peccaverit: sed semel; hominem fuisse non diffitemur: emendasse hoc constat? cur vetera et sepulta eruantur? Quisquis es, in te descende: non est aut fuit semper illa puritas, quam in alio is exactum. Atquin ad aulam etiam venit. Et quis philosophis ea interdixit? utinam plures veniant! utinam assidue veniant! et magis, utinam consiliis regant ac moderentur! Felicem populum Romanum, si Nero audivisset, ut coeperat: et quid primis eius annis laudabilius fuit? scito autem, a Seneca doctore et directore eos fuisse. At enim opes in ea congregavit. Miri homines! in aliis opes, in aliis inopiam accusant: et in hoc ambitionem, in aliis avaritiam agnoscunt. Discant: « Nemo Sapientem paupertate damnavit. Habebit philosophus amplas opes, sed nulli detractas, nec alieno sanguine cruentas: quarum tam honestus sit exitus, quam introitus. » (Ibid. c. 23). En conditiones, legesque, quibus sapientia opes permittit: honeste quaerantur, aut veniant; honeste expendantur, abeantque. Noster an non fecit? a principe accepit; et plura alii, meritis eius non pares. Quis autem,

Quis influentis dona Fortunae abnuat?

ait Seneca alter; et noster: « Non se sapiens indignum ullis fortuitis muneribus putat. Non abiget illa a se, sed abeuntia securus prosequetur. Divitias quidem ubi tutius Fortuna deponet, quam ibi, unde sine querela reddentis receptura est? » (Ibid. c. 21). Receptura? etiam quum non petet. Vide nostrum, et stupe, ad Neronem venientem, et acceptas omnes opes magno animo refundentem: « Iube, inquit, eas per procuratores tuos administrari, in tuam fortunam recipi. Nec me in paupertatem ipse detrudam: sed traditis, quorum fulgore

praestringor, quod temporis hortorum aut villarum curae seponitur, in animum revocabo.» (Apud Tac. XIV Ann.) Ecce sapientem, qui opes in domum, non in animum admisit? qui habet, non habetur; «habet sed tanquam leves et avolaturas; nec ulli alii, nec sibi graves.» (De vita Beat. cap. 23). Haec quaesitio, aut possessio: exitus earum quis fuit? Liquet mihi, Senecam non nisi in alienum fere fructum habuisse. «Donavit aut bonis, aut iis quos facere potuit bonos. Donavit cum summo consilio, dignissimos eligens, ut qui sciret, tam expensorum, quam acceptorum rationem esse reddendam.» (Ibid.) Et fama publica nonne de liberalitate eius fuit? e qua poëtae hauserunt, scripseruntque :

> Nemo petit, modicis quae mittebantur amicis
> A Seneca: (IVVENAL.)

magna ostendit missa. Et alius :

> Pisones, Senecasque, Memmiosque, (MARTIAL.)

inter exempla decantatae liberalitatis. Et vero quomodo ipse uteretur, in illa perpetua frugalitate et modestia vitae? Vix verisimilia, sed vera sunt, quae de se ipse scribit : atque audi. «Inde mihi (ab Attali schola) quaedam permansere. Inde ostreis boletisque in omnem vitam renunciatum est, inde in omnem vitam unguento abstinemus : inde vino caret stomachus : inde in omnem vitam balneum fugimus.» Et statim : «Laudare solebat Attalus culcitam, quae resisteret corpori : tali utor et iam senex, in qua vestigium apparere non possit.» (Epist. CVIII). Describit et alibi hanc frugalitatem vitae, an verius austeritatem dicam? «Culcita in terra iacet, ego in culcita. Ex duabus penulis altera stragulum est, altera opertorium.» (Epist. LXXXVII). Iterum alibi : «In frigidam descendi, panis deinde siccus, et sine mensa prandium, post quod non sunt lavandae manus.» (Epist. LXXXIV). Atque ipse haec tantum? Tacitus aperte : «Simplici victu, et agrestibus pomis, ac, si sitis admoneret, profluente aqua vitam tolerasse.» (XV Ann.) Quae ista sunt? quam admiranda in illis opibus, in aula et purpura? Placeamus nobis : vix hodie in ista pietate, et eius praemiis, qui religiosam vitam profitentur, sic vivunt. Vix? imo non vivunt. Quis in omnem

vitam vino abstinet? quis pane sicco contentus est? quis aqua? et tali culcita? Et ut sint, paucos esse opinamur, aut scimus. Abite ergo, quod ad Opes attinet, calumniae: habuit, non habuit; aliis, non sibi; bene admisit, bene emisit. At Dio de luxu aliquid, et de Mensis Citreis (si commemini) quingentis. Ego non credo, hominem qui illam ipsam in orbibus istis insaniam sic libere scriptis taxavit, eamdem impudenter usurpasse. Aliquid amplius? nec scripsisse Dionem ita credo. Exstant quidem in epitome eius, a Ioanne Xiphilino: sed non ex Dionis adfirmatione, ut equidem opinor; et sensus, sed alicuius Suillii, aut consimilis, qui apud Dionem obiecit. Bonus Xiphilinus ut asserta habuit, ab illo inserta: et ut aliter, quis bona mente admittet? Si hoc etiam de adulterio Agrippinae; etiam de flagitio in Neronem et quae pudet vel propalare. Enimvero ubi Tacitus, ille accuratus, ille fidus, talem aliquam vel suspicionem iecit? Ipse Dio quomodo non propria laude et testimonio refellat? nam scribit alibi, totidem his verbis: « Annaeus Seneca, ille omnes sui aevi Romanos, multos etiam alios exterosque sapientia exsuperans. » (Lib. LIX). O Deus, o fides! ille talis, et tanta sapientia, vitiis sic omnibus, aut maximis, sit pollutus? Deme illam, aut haec adimis: non sunt in eodem contubernio neque iugo. Itaque nos quidem spernimus istas omnes falsimonias, et quae sine alia adstructione, « sola magnitudine mendacii, fidem quaerunt. » Vitam etiam omittimus, de qua vix propositum erat dicere: et alibi opportunius ac decentius fiet. Ad scripta redeo, quae nos tangunt: vitam fuisse bonam velim, haec scio esse, et bono quodam humani generis edita, ac propagata. Mirum dictu, sed observatu dignum; infinita periisse, aevi iniuria, veterum illorum et sacrorum monumentorum: sed tamen in omni fere scientia ea facta reliqua, quae instruere satis, et explere iustum desiderium nostrum possent. Divina Providentia est, et in Seneca agnoscimus: quem rigidae virtutis magistrum, unum pro omnibus, Deus dedit, et una cum sacris nostris Doctoribus voluit praelucere. Quidni cum illis? paene unum ex illis, si ipsis hoc credimus: et Tertullianus « saepe nostrum, » Augustinus « Apostolis familiarem, »

Hieronymus paene Sanctorum numeris ivit insertum. Frontonis, nobilis olim oratoris, et Plutarchi, ut volunt, nepotis, elogio claudimus: « Senecam sic universos exterminare errores, ut aurea videatur saecula reformare, et Deos ab humano genere exsulantes, eius opera revocatos, hominibus contracta societate misceri. » (Sarisber. VIII Polycrat.). O per illum fiat! et pravum hoc aevi ac sordidum depurgetur, humile erigatur, et Deo denique per virtutem iungatur, sed ipso illo Deo adiuvante et dirigente.

## DISSERTATIO XIX.

*Epictetus item laudatus, verbis parcius, largiter iudicio et admiratione.*

De Seneca habes; clarum aliud sidus se ostendit, Epictetus: aevo, non merito, posterior: et Scriptorum pondere, si non numero, comparandus, vita praeponendus. Ille vir totus a se et a Deo, nihil a Fortuna fuit. Origine vilis, et inter servos; corpore claudus ac debilis: mente nobilissimus, et inter omnis aevi lumina refulsit. Ipse de se epigrammation hoc scripsit:

Δοῦλος Ἐπίκτητος γενόμην, καὶ σώματι πηρός,
Καὶ πενίην Ἶρος, καὶ φίλος ἀθανάτοις·
Servus Epictetus sum natus, corpore claudus,
Irus pauperie, deliciae superum.

Ipse, inquam, sive de ipso alius [1]: sed confessionem ingenuam vides, et generosum in fine additum, de *amicitia divina*. « Natum Hierapoli, Phrygiae oppido, tradunt: Romam traductum servisse servitutem (si id nomen in hanc virtutem cadit) Epaphrodito Neronis, qui fuit a custodia corporis illi principi: claudum autem, e destillatione in eam partem corporis illapsa. » Haec fere Suidas: A. Gellius etiam, qui virum admiratus est, « pulsum Roma edicto illo barbarico Domitiani, quo philosophos omnes ab urbe relegavit: et in Epiri Nicopoli diem ultimum obiisse. » (Lib XV, cap 11). Aiunt ad Marci Antonini Imperatoris tempora durasse: quod ita Suidas prodidit, et Antoninum philosophum accipimus; nam

1. Ita A. Gellius, qui ipsi tribuit. at in Anthologia, Leonidae.

Pius ille, Titi praenomen gessit. Hoc ideo observo, quia consideratione aliqua eget: et a Neronis morte, ad initia Marci Antonini, sunt anni admodum nonaginta quatuor. Quomodo ergo sub Nerone; nisi puer plane vixerit? Et Epaphrodito tamen servisse (sed fortasse post Neronem) ipse etiam indicat, et iocose eius meminit I Dissertationum, quas Arrianus digessit, cap. 19. De conditione aut aevo eius, hactenus scio: vita emendatissima fuit, et plane ad scitum, quod in ore habebat: « Contine, et abstine. » Item hostis fucorum, qui philosophos habitu et verbis praeferrent, vita degenerarent: quos ille appellitare solitus, « Philosophos sine factis, dictorum tenus. » (A. Gel. XVII, cap. 19). Vnica anus in ministerio ei fuit, unica lucerna fictilis (hoc domesticum omne instrumentum) ad divinas illas lucubrationes: quae lucerna a morte eius mille drachmis (*ter mille* in Luciano Adv. Indoct.) vaeniit, in memoriam heroisce illius et honorem. Scripta, ut tetigi, pauca exstant: Enchiridion sane egregium, et Stoicae moralis philosophiae velut anima; item Dissertationes, quas obiter in via, domo, schola habuit, ab Arriano collectae et digestae. Neque omnes etiam exstant: in A. Gellio et Stobaeo reperies, quae hic requiras. Sed, Deus bone, acrem et altum in iis spiritum! accensum animum, et honesti amore ardentem! Nihil in Graecis, aut fallor, tale exstat: a duabus illis notis dico, Acrimonia et Ardore. Tironem aliquem et rudem verae philosophiae, vix afficiat aut tangat: proficientem aut profectum incredibile est quam excitet, et quum pungat ubique, tamen etiam delectet. Genus styli concisum, fractum est, et quod indolem subitarii sermonis habet: sed docta interveniunt saepe, semper salutaria, et non est qui bonam Mentem magis aut trahat aut formet. Ego senecionem illum nunquam lego, nisi cum interno animi motu: et quod Homero proprium, pluris facio quum relego, semper ut novum, et quum repetivi repetendum. Idem fac; gratiam monitori habebis; maiorem illi doctori. Nunc vale, cras redi.

# IVSTI LIPSII
# MANVDVCTIONIS
## AD STOICAM PHILOSOPHIAM
### LIBER SECVNDVS.

### DISSERTATIO PRIMA.

*Sine Philosophia homines pueros, rudesque esse: per eam viros, studiosos, eruditos.*

Avd. Ecce me, animi alacer et fidens ad te venio, disciplinae causa. Valde me heri excitasti: et cum Homero,

Ὀρινάς μοι θυμὸν ἐνὶ στήθεσσι φίλοισι·
Ipsum animum mihi commovisti in pectore caro.

Lips. Gaudeo, quia ad honesta, imo salutaria. Et iam serio hoc agis, et posita praetexta, in viros vis transscribi? Avd. Modestius de me sentio, et inter adolescentes scio censeri. Lips. Quid si inter pueros! Ita res est; et quamdiu animus praeceptis his sapientiae nondum imbutus, quid nisi « simillimi pueris sumus, ait Seneca, quibus omne ludicrum in pretio est? » (Epist. cxv). Vide quam isti nuces, talos, trochos affectent atque aestiment: ita nos honores, opes, famam, quid nisi lusus? Sicut qui in theatro fuerunt perfusorie oblectati, ubi finem ludicrum habet, et adsurgunt, cum morsu abeunt, adeo solido nullo gaudio aut fructu: sic in his vitae studiis aut voluptatibus est, quum fugerunt, imo quum fugiunt, angunt. Idem in pueris, quum a lusu cessant. Amplius, ut illi ad larvas aut personas trepidant, et familiares etiam,

si in iis conspiciantur, fugiunt: sic nos naturae aut rationi non aliena, umbra et opinione malorum territi, vitamus aut fugimus, sine causa trepidi aut inepti. Denique Lucretii verbis:

> . . . . . . . Vt pueri trepidant, atque omnia caecis
> In tenebris metuunt: sic nos in luce timemus
> Interdum, nihilo quae sunt metuenda magis, quam
> Quae pueri in tenebris pavitant, fugiuntque futura.

Et videsne igitur pueros esse? et « quod illis minusculis, hoc nobis quoque maiusculis pueris evenire? » (Seneca Epist. xxiv). Ita enim recte appellemus istos, « quibus etiam post iuventam canosque puerilitas est. An quidquam isti profecerunt, quibus animi mala sunt, auctique in maius errores? qui a pueris magnitudine tantum formaque corporum differunt? caeterum, non minus vagi incertique, voluptatem sine dilectu appetentes, trepidi, et non ingenio, sed formidine quieti. » (De Constant. Sapient., cap. 12). Profecto sunt pueri: « qui contra indolem iuniorum, sola occasione praecedentis aetatis intumescunt (Sidon. lib. VIII, epist. vii), ratione aut sapientia parum aut nihil ab iis discreti. » Bene olim Varro: « Sed neque vetulus canterius, quam novellus melior, nec canitudini comes virtus. » Ergo tu adnitere, incredibile gaudium sensurus « quum puerilem animum deposueris, et te in viros philosophia transscripserit. Adhuc enim (ut illa Senecae subiungam) non pueritia in nobis, sed quod gravius est, puerilitas remanet: et auctoritatem habemus senum, vitia puerorum. » (Sen. Epist. iv). Avd. Boni, et mihi quidem grati, sed non pro vulgo hi sermones. Lips. Stoicorum sunt, id est vere philosophantium: si huc te das, quid reflectis oculos, et ad vulgum spectas? Diogenem illum Cynicum, in hac sententia, audi, qui interrogatus: « Vbinam Graeciae Viros vidisset bonos? — Viros hercle, ait, nusquam, Lacedaemone tamen Pueros vidi. » (Laërt. in Diog.) Et vis alium Stoicum sermonem? neque inutiliter ingeram, nam, ut recte Epictetus: « Initium doctrinae, nominum consideratio. » Iidem, dico, Stoici, hos pueros et rudes, stultos habebant, nullius bonae rei aut spei: at qui iam inciperent et adlubescerent, quique Sapientiae se darent, hos *studiosos*, et *studere* dicebant; qui autem pervenissent, *doctos* et *eruditos*.

Passim ille sermo ( si quis observat ) in eorum scriptis ; ut Seneca Lucilio suo : « Quum te tam obnixe rogo ut studeas; meum negotium ago. » ( Epist. xxxv ). Quibus studeas ? Sapientiae, quae una utile et animo profuturum studium est. Iterum idem : « Tempus nullum est parum idoneum studio salutari. » Et alibi : « Philosophiam studium esse virtutis : sive ut alii, studium corrigendae mentis. » ( Epist. LXXII ). At qui iam progressi, et in meta huius studii, ii *eruditi*, et Graeco verbo, πεπαιδευμένοι seu παιδευθέντες. Ita Posidonius apud Senecam: « Vnum diem hominum eruditorum plus patere, quam imperiti longissimam aetatem » (Epist. LXXXIX). Cave de alio, quam Sapiente capias : sicut illud Epicteti, apud Arrianum : « Solos eruditos liberos esse. » Quid Propertius, quum scripsit,

Qualis et haec docti sit positura Dei :

nonne Stoica hac lingua usus ? mihi videtur : neque in Deum hoc alio sensu, quam *sapientiae*, conveniat. Facit belle ad ista, quod « Vnum bonum est, scientia : unum malum, imperitia » : Socraticis assertum.

## DISSERTATIO II.

*Philosophiae aliquot definitiones Stoicae ; una etiam Platonis atque eae breviter explicatae.*

At ego igitur ad hoc *studium*, ad hanc *doctrinam*, iam praeibo : trepide satis ; nonne enim per viam clausam, et diu teri desitam ? et scriptores plerique omnes, qui muniverunt, malo fato obierunt : paucae reliquiae alibi, et in Seneca nostro scintillae sunt, quae praelucent. Colligemus, iungemus : et Deum veneror, ut ad excitandum bonum aliquem animorum ignem. Age, ab ipsis carceribus : ac primum quid *Philosophia*, et quotuplex, tum *Sapientia* videamus. « Philosophiam fuere, ait Seneca, qui aliter atque aliter definirent. Alii, studium illam virtutis esse dixerunt : alii, studium corrigendae mentis : a quibusdam dicta est Appetitio rectae rationis. » ( Epist. LXXXIX ). Sed et alibi aliter : « Quid Philoso-

phia, inquit, nisi vitae Lex est? » (Epist. xciv). Sunt omnes a Stoicis, qui verbis, non re, variarunt. E Plutarcho fere intelliges, qui ab iisdem Stoicis definiri facit: « Philosophiam esse studium artis convenientis (ἐπιτηδείου). » Et addit intelligentiae causa: « Conveniens autem, unam et supremam virtutem » (De Placit. Phil. initio). Ait, *Artis* esse studium. Ita Cicero: « Philosophia *ars* vitae. » Quae autem ea *Conveniens?* ipsa *Virtus*, ut addit Plutarchus: et sic *Sapientiam* passim Stoici appellant. Quo sensu in Diogene Posidonius dicitur « duas posuisse virtutes, Contemplativam et Activam: alii tres, Rationalem, Naturalem et Moralem. » (In Zenone). Et Cicero, ea lingua: « Princeps omnium virtutum est Sapientia, quam σοφίαν Graeci vocant. » (II De Offic.). Et quod ad Ἐπιτηδείου vocem, iterum Stoicissans Cicero: « Sapientia est conveniens actio » (III De Finib.), quod referre etiam ad finem Zenonium possis: de quo statim (Dissert. xv). Ergo, studium virtutis, idem est quod artis convenientis: addo etiam, quod rectae rationis. Nam recta ratio, non aliud quam natura, ad quam virtus dirigitur et quae finis est huic vitae. Postea magis intelliges (infra Dissert. xvi, xvii). Denique studium corrigendae mentis, estne aliud ac *virtutis?* Atque ea ipsa, *Lex vitae.* Sed et est alia definitio, si non Stoicorum, digna ipsis: « Philosophiam esse μελέτην θανάτου, meditationem mortis. » (De Placit. Phil. init.). Platoni eam Plutarchus tribuit: et sane est in ipso, sed Pythagora tamen inventore. Hieronymus: « Primus Pythagoras dixit, Philosophiam meditationem esse mortis: quotidie de carcere corporis nitentem educere animae libertatem. » (Adversus Ruffin.). Tribuit et Socrati quidem Clemens Alexandrinus: et interpretatur, « avelli a sensibus, et pura mente rebus se applicare, sed addit, et Pythagoram hoc voluisse quinquennii silentio, ut scilicet a rebus sensilibus aversi, nuda mente Deum contemplarentur. » (V Strom.). Ipse Plato interpretatur, corporis fugam significari, et animum in se collectum. » (In Phaedone). Quia revera, ut alibi ait, « Philosophus quae in civitate geruntur aut gesta sunt, ignorat; imo vix viam ad forum aut curiam tenet: sed revera corpus eius tantum in civitate agit, aut potius pere-

grinatur; mens autem et cogitatio, haec omnia parvi, aut nullius aestimans, quacumque fertur (cum Pindaro), terrae infera, et caeli supera pervadens ac dimetiens, et omnem ubique naturam curiose investigans.» (In Theaet.). Quae ita breviter a Platone etiam expressit Apuleius: « Philosophum oportet nihil sic agere, quam ut semper studeat animam corporis consortio separare; et ideo existimandum, Philosophiam esse mortis affectationem, consuetudinemque moriendi.» (De Philosophia). O salutaris haec definitio, et monitio! etiam illo sensu, ut ultima et posthuma meditemur; et vivamus morituri, iterumque victuri. Praeit et huc Socrates apud Platonem: « Quicumque Philosophiae studium recte et vere sunt amplexi, etsi nesciunt hoc alii, aliud nihil cogitant et student quam abire et mori.» (In Phaed.). Denique Seneca eo aspicit: « Vivere tota vita discendum est, et quod magis fortasse miraberis, tota vita discendum est mori.» (De Brevit. Vit. cap. 7). Idem alibi: « Egregia res est, mortem condiscere; meditare mortem: qui hoc dicit, meditari libertatem iubet.» (Epist. XXVI).

## DISSERTATIO III.

*Divisio Philosophiaecommunissima, in Dogmaticam, Academicam, Scepticam. Quid singulae, et Academia divisa.*

Divisio eius subiungenda est; atque ea multiplex. Primaria et maxime generalis est: Philosophiam triplicem esse, Dogmaticam, Academicam, Scepticam. Dogmatica est, quae decreta et sententias (id δόγμα Graecis) ponit, et adnuit aliquid abnuitque. Academica, quae incerta omnia facit; aut quaedam tantum probabilia, integra semper iudicandi potestate. Sceptica, quae ipsa illa probabilia tollit, nihil definiens, nec hoc ipsum nihil definire. Dicam distincte, et maxime de duabus istis: quia Seneca et Stoici nostri saepe tangunt: et res est, quae lucis eget. Dicam autem a capite. Quintuplex Academia a Sexto Empirico, et ante eum a Tullio facta: Vetus, Media, Nova, Philonia, Antiochea. Vetus est, cui Socratem

et omnia aliorum oppugnavit. Secunda est *Nova*, Carneade auctore, qui de Arcesilae rigida illa, et contra sensum omnem ac consuetudinem pertinacia, remisit aliquid et laxavit. Nam ille ἀκατάληπτα quidem omnia posuit, id est *Nihil percipi posse:* sed a rebus tamen verum falsumque non sustulit; a nobis tantum κριτήριον sive *artem iudicandi* ac discernendi. Cicero de ipso et asseclis: « Veri esse aliquid non negamus, percipi posse negamus. » (In Lucul.). Et alibi. « Non enim sumus ii, quibus nihil verum esse videatur, sed qui omnibus veris falsa quaedam adiuncta esse dicamus, tanta similitudine, ut nulla insit certa iudicandi et discernendi nota. » Itaque hac re ab Arcesila abivit, negante *verum aut falsum* esse: item alia, quod etsi assensum retineret, non tamen *probabile* aliquid, aut contra, negabat, id est πιθανὸν non tollebat, Arcesilae factum. (Numen. apud Euseb. XIV Praeparat. Evang.). Cicero: « Reliquit Carneades eiusmodi visa (φαντασίας) quibus ad actionem excitemur: item ea quae interrogati in utramque partem respondere possimus, sequentes tantummodo quod ita visum sit, dum sine assensu. » (IV Acad.). Plura et ipse Cicero, et Plutarchus adversus Colotem. Quarta, Philonis fuit, quem a Carneade et eius discipulo, suo praeceptore Clitomacho, abisse, Cicero aliique testantur: qua parte, haud satis liquet. Videtur tamen propius ad *Veterem* et Platonicam accessisse, nec Epochen plene servasse, quum « Sapientem opinari non prohiberet. » Numenio ita scriptum. (apud Euseb. XVI). Sed et « comprehendi quaedam » posse aiebat: etsi non Stoica illa et certa phantasia, cui similis alia obrepere non possit. Quinta, Antiochi, qui Philonis auditor, Evidentiae ac Sensuum causam suscepit, et re ad Stoam se transtulit, Academici tamen nomine retento. Itaque Academiam Veterem visus est instaurasse, etsi de Criterio cum Stoicis sentiebat: imo (ait Cicero) « si perpauca mutavisset, germanissimus Stoicus. » (IV Acad.): Eius sententiam totam, ex iis quae Varro apud eumdem Ciceronem disserit, est videre. Sceptici supersunt, quibus Pyrrho dux et auctor fuit. Eorum sententia: « Res ex aequo indifferentes, incertas, iniudicabiles. Ideo nec sensus, nec opiniones nostras verum aut falsum

dicere. Ergo nec ipsis fidem habendam, sed opinationis expertes manere nos debere, sine incliuatione, sine motione; de quaque singula re dicentes: non magis est, quam non est: itemque, est, non est, neque nun est. » (Aristoteles apnd Euseb. lib. XIV). Plures istornm voces in Sexto Empirico (qnicumque is fuit; quidam Plutarchi ex sorore cognatum censent, sed quicumque, ingenio et argutiis validus), in illo, inquam, etiam istae: « Non magis hoc, quam illud. » Item, « Nihil definio. » Item, « Considerans persevero. » Itemque: « Omni rationi ratio opposita reperitur. » Ex quibus facile quid senserint, ant potius non senserint, diiudicare: quum propria illorum affectio sit, Ἀῤῥεψία, *Nulla motio aut devergium in hanc illamve partem.* Ex quo et Ἀφασία sequitur: id est, *nulla dictio* aut *affirmatio*: quum omnia aequali rationum pondere librentur. Itaque ab Academia dissentire palam vides, Veteri quidem et Nova aut Novis: a Media Arcesilae, aegre abiungas, et qui introspexere, verum Pyrrhonem illum adfirmarunt. Tamen Sextus, similitudinem fassus, aliquid differre in eo vult: quod Arcesilas Epochen bonum esse dicat, malum *assensionem*, idque secundum naturam: Pyrrhonii minime, sed κατὰ τὸ φαινόμενον, « secundum id quod apparet. » Plura si voles, adfatim in Sexto, atque etiam Laërtii Pyrrhone habes.

## DISSERTATIO IV.

*Quem usum Academia aut Scepsis habeat, quem et abusum: ac Senecae quaedam illustrata.*

Avd. Non mehercules, nou requiro; vel istorum, paene dicam, taedet. Ad istanc tam absona, et rationi sensuique adversa, homines venisse? Adeo Varro, tecum proclamo:

> Postremo nemo aegrotus quidquam somniat
> Tam infandum, quod non aliquis dicat philosophus.

Lips. Mollius, et parcius. Veterem Academiam ratione non reiicias, nec Novam quidem Carneadis, Seneca auctore. Imo eo paene vocat: « Disputare cum Socrate licet, cum Carneade

dubitare. » (De Brevit. Vit. c. 14). Et vero si naturam nostram, id est infirmitatem et caliginem, serio videas: quid magnum praesumere est, aut adfirmare? Maximos viros ea res iam olim ad confessionem ignorationis adduxit, atque adeo veri desperationem. Quid si Homerum ipsum caput sibi habent? volunt certe: et Arcesilas « Homerum ante omnes aestimabat (Laërtii verba), cuius adeo studiosus erat, ut semper ante somnum aliquid ex eo libaret. Mane vero quum surgeret, pariter: et quum lecturus, aiebat, Ad amasium se ire. » Pyrrho similiter, qui illa divinitus ab Homero dicta semper nostra fragilitate aut parvitate amplectebatur, ut quum homines muscis aut avibus assimilavit. Inprimis illum eius versum assidue in ore habebat:

> Οἵη πέρ φύλλων γενεὴ, τοίη δὲ καὶ ἀνδρῶν·
> Tale quidem genus est hominum, quale et foliorum.

Sed et Hesiodum advocabant, atque ista:

> Κρύψαντες γὰρ ἔχουσι θεοὶ νόον ἀνθρώποισι·
> Mentem celarunt mortalibus immortales:

quasi a Deo nubes et tenebrae nobis circumfusae. Iam et Democritus « in profundo veritatem demersam » dixit (Cic. Acad. I): Anaxagoras, Empedocles, Parmenides talia, et ipse Socrates Aporeticorum pater. Atque ut, si in domum tenebrosam venisses, inquiunt, in qua aurum, argentum, stannum, plumbum confuse positum, sublato eorum aliquo, existimare possis te aurum apprehendisse, non tamen scire, etiamsi vere ita esset: sic in magna hac mundi domo, quaeri veritatem falsis mixtam, et in tenebris non discerni. Itaque inter fines istorum est (aut esse debeat) modestia, et animum exsultantem componere, et a temeritate atque errore continere. Neque vita aut actione communi se excerpunt: « Nam Academicis placuit (ait D. Augustinus) homini scientiam non posse contingere, earum dumtaxat rerum, quae ad Philosophiam pertinent. » At in ceteris humano quodam more agunt et *apparentiam* sequuntur: etsi tale esse, ut apparet, non plene assentiuntur aut adfirmant. Fames et sitis impellit? edunt, bibunt. Lex iubet pie agere, Deos colere? faciunt. Consuetudo artes et scientias tractat? accedunt, omnia lustrant, in-

eunt, tantum suspensi et cohibentes. Enimvero et haec laus detur, labore, ingenio, memoria supra omnes paene philosophos fuisse. Quid? nonne omnia aliorum scita tenere debuerunt et inquirere, si potuerunt refellere? res dicit. Nonne rationes varias, raras, subtiles invenire ad tam receptas, claras, certas (ut videbatur) sententias evertendas? Nonne et in promptu, ac velut numerato, habere quidquid scripsissent tot diversi auctores, aut dixissent? Profecto admirandi sunt in triplici hac parte, si attendis: neque non finis etiam eorum altus et laudabilis, qui est Ἀταραξία, sive Imperturbatio, et ut ne ulla re sensibus obiecta moveantur. Ego vero audacter eloquar, non sic abiiciendos esse: modum tantum tenuissent, nec disputandi studio ablati extra fines fuissent. Quin et Seneca requirere eos videtur, et dolere quod periissent. Nam iam nunc, eius aevo, publice nulla haec schola. « Tot familiae, inquit, Philosophorum sine successore deficiunt. Academici et Veteres et Minores nullum antistitem reliquerunt. Quis est, qui tradat praecepta Pyrrhonis? » (VII Quaest. Nat. c. ult.) Vbi duplicem modo Academiam agnoscit, Minorum nomine omnes post Platonicam illam comprehendens: et Pyrrhoniam tamen sive Scepticam ab iis distinguens. Quanquam idem dubitare tolerat, pertinax illud scientiae negandae studium damnat. « Audi, inquit ad Lucilium, quantum mali faciat nimia subtilitas, et quam infesta Veritati sit. Protagoras ait, de omni re in utramque partem disputari posse ex aequo: et de hac ipsa, An omnis res in utramque partem disputabilis sit, Nausiphanes ait, Ex his quae videntur esse, nihil magis esse, quam non esse. Parmenides ait, Ex his quae videntur, nihil esse in universum. Zenon Eleates omnia negotia de negotio deiecit: ait, Nihil esse. Circa eadem fere Pyrrhonii versantur, et Megarici, et Eretrici, et Academici, qui novam induxerunt scientiam, nihil scire. Haec omnia in illum supervacuum studiorum liberalium gregem coniice. Illi mihi non profuturam scientiam tradunt, hi spem scientiae eripiunt. Illi non praefuerunt lumen, per quod acies dirigatur ad verum: hi oculos mihi effodiunt. » (Ep. LXXXVIII.) Pulcherrima et iustissima censura, nec appello aut oppono. An non magis explico? nam quaedam non prompta,

fortasse et intricata. Ait, « Protagoram, de omni re in utrumque disputasse. » (In Theaet.) Est ille sophista, a Platonis dialogo clarus, cuius sententia ab eodem haec refertur, et refellitur: « Sufficere sibi quemque ad sapiendum. » (In eod. Dial.). Ratio est, « id cuique verum esse, quod cuique videatur; » ut Cicero vertit (IV Acad.). Itaque « Criterium tollebat (ait Empiricus) et omnes opiniones ac visiones veras esse: quia veritas sit ex iis quae referuntur ad aliquid; cui autem apparuerit, statim ad illum refertur. » Inde vox eius: « Omnium rerum mensura, homo; » Itemque: « Omnia vera esse. » (Contra Mathem. cap. De Criterio.) Ex his de Protagora Abderita liquet: etsi Seneca sententiam eius magis ad Pyrrhoniam conformat. Effert et Plutarchus paullo aliter, in Colotem, initio. Sed addit de Nausiphane: « Nihil magis esse, quam non esse. » Sunt ipsa Pyrrhonis: et cur non eum advocavit? Nam ab isto doctore suo Nausiphanes hausit. Commemorat Diogenes in Pyrrhone: et Sextus initio librorum, « Epicuri doctorem fuisse, a quo ille, ut videretur αὐτοδίδακτος, dissenserit, famam eius et nomen etiam obterens, et πνεύμονα passim, id est pulmonem (quasi *exsensum*) appellans. » Tertium de Parmenide, « Nihil esse in universum. » Si vera haec lectio, dixerim respectum ad illud Parmenidis, « Nullo modo esse quae non sunt. » Platoni bis terque, illo auctore expressum et refutatum. (In Sophista.) Quo voluisse videtur, νοητὰ et aeterna illa solum esse: haec visibus subiecta et fugacia, nec vere esse. Sed arbitror interpolata ista: et verba haec, « ex iis quae videntur, » prave e superiore linea translata: itaque delenda. Tum amplius, quum in optimo meo Codice nulla sit negativa illa, *Nihil*; legendum, « Parmenides ait, esse unum universum. » Nam periit, aut latuit ista vocula, in principio sequentis. Res quidem ita habet: et est germana ipsa sententia, imo verba Parmenidis: Ἓν τὸ πᾶν: « Vnum universum. » Seneca adfirmat, quum statim hoc repetens, ait, « Parmenidi, nihil esse, praeter unum. » Plato clarissime, de Melisso et Parmenide: « Vnum stabile dicunt universum. « Iterumque de iisdem: « Omnia iis unum sunt, atque id stat in seipso, quum locum non habeat ubi moveatur. »

(In Theaet.) Duplex igitur sententia, et «unum omnia» et item Immobilia, quod Plutarchus alibi iisdem adsignat. Qui idem hoc, de quo Seneca, diffuse explicat, et defendit libro contra Colotem Epicureum. Summa est, « Parmenidem cum Socrate, sed ante eum advertisse δοξαστόν. Opinabile, in natura esse; itemque νοητόν, Intellectuale. Illud in motu assiduo, et variare, et atteri et nasci: hoc minime, et constans ac perpetuum idemque esse. Ideo vere Esse dici, et unum esse: estque proinde ac si dicat, τὸ ὂν ἕν: Vnum ens. » (De Placit. Phil. I, c. 24.). Ita Plutarchus, nec valde ab hoc sensu Pythagorei abeunt qui « eorum quae per se intelliguntur genus constituunt, Vnum. » (adv. Mathem.). Quod in Sexto Empirico legi: et in eodem hanc sententiam non Parmenidi, sed Nausiphani adscribi. « Nausiphanis, inquit, dogma erat, Vniversitatem esse unum. » Ille Nausiphani, Plato alibi Xenophani et Eleaticis adsignat. « Omnia quae dicuntur, unum esse. » (In Sophista.) Quid Euclides, a quo Megarici? « Vnum bonum esse: et bono opposita, nec esse. » Quod in eamdem viam sensus venit. Iam sequitur de Zenone Eleate, qui « omnia negotia de negotio deiieci*: ait enim, nihil esse. » Verba suspecta sunt; et Pincianus monuit, a plerisque libris suis illa « de negotio » abesse. In meis reperi, fateor: tamen interpolata haec censeo, legendumque: « omni a negotio deiecit », sive placet: « omni de negotio », quod in quibusdam scilicet libris scriptum, ansam dedit utrumque ponendi, ut fit, et corrumpendi. Sententia est: Zeno Eleates molestia nos liberavit, et omni inquisitione: nam ait, nihil esse. Sed haec mira, et eximie fatua aut sapiens sententia; nec mihi nunc capienda. An ad contemptum rerum retulit, Nihili haec (non tamen Nihil) esse? velim; et sic laudem, non solum tolerem. Si aliter, et de ipsa existentia, elleboro haec egent. Caeterum Zeno Eleates nusquam tale, apud Laërtium quidem: ubi dogmata eius diversa, sed nec alibi commemini legisse. Viderit Seneca. Illud in Sexto consimile adnotavi, de Gorgia Leontino: « Is librum, inquit, scripsit de eo Quod non est, in quo constituit tria capita. Vnum quidem et primum, Quod nihil sit: alterum, Quod et si sit, comprehendi ab homine

non possit; tertium, Etiam si possit, non tamen efferri aut ennunciari. » (Adv. Mathem. c. de Criterio. Adde Pyrrhon. Hyp. II, c. 11 ibidem.). Heu vana! et ut cum Seneca redarguam, « Quid ergo nos sumus? quid ista, quae nos circumstant, alunt, sustinent? tota rerum natura umbra est, aut inanis aut fallax. Non facile dixerim, utrum magis irascar illis, qui nos nihil scire voluerunt: an illis, qui ne hoc quidem nobis reliquerunt, nihil scire. »

## DISSERTATIO V.

### *Alia Philosophiae divisio, in Contemplativam et Activam: iterumque singulae divisae.*

Abite omnes, qui in Academia hac tali, aut iuxta estis: nobis Dogmatica placet, et pro ea Philosophiam iam dividemus. Est igitur duplex, Contemplativa, aut Activa: atque id ex praescripto naturae. « Natura enim, ait Seneca, ad utrumque nos genuit, et contemplationi rerum, et actioni. » Itaque ex eius et Stoicorum mente, « Philosophia et contemplativa est, et activa: spectat, simulque agit. Erras enim, si illam putas tantum terrestres operas promittere: altius spirat. Totum, inquit, mundum scrutor, nec me intra contubernium mortale contineo, suadere vobis ac dissuadere contenta. Magna me vocant, supraque nos posita. » (De Vita Beat. cap. 31 et 32; Ep. xcv). Contemplativam autem dicimus cui sola ea, aut praecipua quidem, finis. Nam hoc addo; quia « plurimum discriminis est, ait Seneca, utrum aliqua res propositum, an propositi alterius accessio sit. Tamen alterum sine altero non est, nec ille sine actione contemplatur; nec hic sine contemplatione agit. » (De Vita Beat. cap. ult.). Igitur mixta fere; sed tamen in altera, contemplatio sive scientia praecipue petitur, in ista, actio sive efficientia ipsa. Dividitur a Peripateticis Contemplativa in tres partes: Theologiam, Physiologiam, Mathematicam. Theologiam (aliis est prima Philosophia, a dignitate) dicunt, in superis rebus deditam, quae corpore et materia carent; ut sunt Deus, Genii, Animus, et quae adhaerent.

Physiologiam, in iis quae materia constant, et sensu percipiuntur; ut animalia, plantae, lapides, et quae adiuncta. Mathematica, quae in rebus quidem sine corpore, sed in corpore tamen consideratis: ut sunt numeri, soni, figurae, caelestes motus. Itaque haec singula singulas iterum scientias gignunt; dividuntque Mathematica in Arithmeticam, quae numeros; Musicam, quae sonos; Geometriam, quae figuras; Astrologiam, quae superos illos motus spectat. Iam activa pars dicitur, cui finis praecipuus et fructus actio est, quae tripliciter item dividitur, in Ethicam, Oeconomicam, Politicam. Ethica est, quae mores, vitam, regimen singulorum hominum considerat et format; Oeconomica (Familiarem ego verterem) quae domus cuiusque et familiae: Politica, quae civitatis totius aut societatis. Ecce divisionem et membra totius Philosophiae: nec tenuius opus est, aut expediat, quia « dividi illam (auctore Seneca), non concidi, utile est. Id vitii habet nimia, quod nulla divisio. Simile confuso est, quidquid usque in pulverem sectum est. » (Epistola LXXXIX). Itaque fuere etiam, qui brevius partiverunt; ut Apuleius, qui Naturalem, Intellectualem, Rationalem, et Moralem agnoscit, et Platoni singulas eximie adscribit. (De Dogm. Plat.) Easque hausisse ait, « Naturalem ab Heracliticis, Intellectualem a Pythagoreis, Rationalem atque Moralem ab isto Socratis fonte. » Vbi observes Intellectualem praecipue ab eo dici, Theologiam nobis appellatam, nisi quis Mathematicam malit. Sed alia etiam divisio parcior est, Senecae sic exposita. « Philosophiae tres esse partes dixerunt, et maximi et plurimi auctores: Moralem, Naturalem, Rationalem. Prima componit animum: secunda rerum naturam scrutatur; tertia proprietates verborum exigit, et structuram, et argumentationes, ne pro vero falsa surrepant. » (Epistola LXXXIX). Ait, maximos auctores sic tribuisse. Quos illos? Zenonem et Stoicos suos intelligit: et sic primum divisisse Zenonem Cittiaeum Laërtius scripsit (In Zenone): et Plutarchus adstipulatur (De Placit. Phil. I, c. 1). Nam illa prima et uberior, a me posita, fere Peripateticorum fuit. Sed ait etiam in « tertia parte, proprietates verborum et structuram ab ea

exigi » : quod scilicet ad Rhetoricam referetur, quia Stoici Logicam in duas partes dividebant, Rhetoricam et Dialecticam. Addo, ipsam hanc triplicem partitionem in Macrobio esse, sed diverso, ne erres, sensu. Nam fine Commentarii in Somnium Scipionis : « Quum sint, inquit, totius Philosophiae tres partes, Moralis, Naturalis, et Rationalis: et sit Moralis, quae docet morum elimatam perfectionem : Naturalis, quae de divinis corporibus disputat : Rationalis, quum de incorporalibus sermo est, quae mens sola complectitur : nullam de tribus Tullius in hoc Somnio praetermisit. Nam illa ad virtutes amoremque patriae adhortatio, quid aliud continet nisi instituta Moralia ? quum vero de Sphaerarum modo, de magnitudine siderum, et circis caelestibus, cingulisque terrestribus, et Oceani situ loquitur ; Physicae decreta commemorat. At quum de motu et immortalitate animae disputat, cui nihil constat inesse corporeum, cuiusque essentiam nullus sensus, sed sola Ratio deprehendit ; illic ad altitudinem Philosophiae ascendit. » ( Lib. II, c. ult. ) Vbi palam vides, Rationalem esse, Intellectualem ante nobis dictam. Atque ita idem Macrobius alibi: « Philosophia illicce habetur augustior, ubi de Rationali parte, id est incorporeis disputat. » ( VII Saturnal. cap. 5).

## DISSERTATIO VI.

*Logicam omitti a quibusdam. De dignitate singularum : et Ethicam usu fructuque certe eminere.*

Atque ista igitur Macrobiana divisio, Logicam illam communi sensu dictam omittit ; quam et alii non partem, sed instrumentum Philosophiae dixerunt. « Epicurei etiam, ait Seneca, duas partes Philosophiae putaverunt esse, Naturalem atque Moralem ; Rationalem removerunt. Deinde quum ipsis rebus cogerentur ambigua secernere, falsa coarguere, ipsi quoque locum, quem de iudicio et regula appellant, alio nomine, Rationalem induxerunt. » ( Epist. LXXXIX ). Diogenes hoc ipsum, et divisam ab Epicuro Philosophiam tradit in « Canonicam, Physicam, Ethicam. Canonicam autem esse,

quae aggressiones et aditus ad opus habet, uno libro ab eo tradita, qui Canon inscribitur. » (In Epic.) Quamquam et Stoicorum aliqui hanc partem Logicae faciebant; et dividebant (Laërtius auctor) « in Rhetoricam et Dialecticam; aliqui autem et in Definitivam, quae est de regulis et iudiciis.» (In Zenone). Sed persequi haec omitto, et Annaei monito, non tenuiter nimis partiri, aut etiam interpretari. Illud addo, Stoicos varia imagine usum aut dignitatem harum partium expressisse: « Assimilant enim animali Philosophiam: ossibus ac nervis, Logicam; carneis partibus, Ethicam; animae, Physicam. » (Diog. in Zenone). Iterumque alia imagine: « Cum ovo comparant, cuius exteriora et testae, sunt Logica; proxima, id est albumen, Ethica; intima, sive vitellus, Physica. » Adde tertiam: « Cum agro; et sepem circumiectam, esse Logicam; fructus, Ethicam; terram et arbores, Physicam. » Vis et quartam? « Cum urbe, bene munita, et ratione administrata. » Quomodo? nec enim aliter accommodat. Puto, muros Logicam; cives, Physicam, leges et mores, Ethicam esse. Ex Diogene ista; et vereor ut fideliter ab eo exscripta. Sextus Empiricus in quibusdam arguit, et probabiliora mihi dicit. Nam de « ovo, sit, vitellum, Ethicam referre; albumen, quod est alimentum vitelli, Physicam. » Iterumque in « animali, sanguini et carnibus, Physicam; animae, Ethicam aequiparavit » (Adv. Mathem.), et monuit a Posidonio Stoico hoc esse. Vtrobique vides digniorem Ethicam censeri, et cum optima parte conferri; quod planissime verum est, et pro communi sensu Stoicorum. Nam hanc illi magnificant, et super alias extollunt; imo, cum Cynicis, reliquas paene tollunt. Noster Seneca: « Non mehercules nimis ad rem existimo pertinere, ubi dicta sunt quae regunt mores, persequi cetera; non in remedium animi, sed in exercitationem ingenii inventa.» (De Benef. VII, cap. 1, et Diogen. in Zenon.). In remedium, inquit, quid enim aliud proprie Philosophia est, « quam animi morborum et affectionum medicina? » (Plut. de Inst. puer.) aut, ut cum Cicerone brevius, « Sanitas animi? » Itaque aureum illud Pythagorae: « Inanis illius philosophi et vana oratio, quae nullam affectionem in homine curat. Vt enim

medicinae nullus usus, nisi morbos a corpore depellentis, ita nec Philosophiae, nisi mala animi amolientis. » (In Stob. Ser. LXXX). Subtilis, oblectans, alta esse potest; sed ut platani aut cupressi umbram et oblectatiunculam praebent, fructum non habent; sic censendum, ubi solae illae aliae partes, hac omissa.

Ego odi homines ignava opera, philosopha sententia;

aiebat olim Pacuvius, et cum eo Plato: « Constantiam, fidem, animi sanitatem, ego aio veram Philosophiam esse. Alias autem quascumque, et alio tendentes sapientias sive solertias, si elegantias et argutias dixero, recte censeam appellasse. » (Ep. x). Audis, o meus? per Deum demitte; et peregrinari in aliis iuvet, in hac habitare. « Facere docet Philosophia, non dicere; et hoc exigit, ut ad legem suam quisque vivat.» (Sen. Epist. xx). Ideo scite olim Cleanthes, « interrogatus, cur olim inter paucos philosophantium, plures quam nunc inclaruissent? Nam tunc opus ipsum exercebatur, nunc verba. » (Stob. Serm. LXXX). Vtinam nec hodie fiat! sed « peccatur aliquid praecipientium vitio, qui nos docent disputare, non vivere; aliquid discentium, qui propositum adferunt ad praeceptores suos non animum excolendi, sed ingenium. Ita quae Philosophia fuit, facta Philologia est, an et cum Platone (De Rep. V, in fine) dicam, facta φιλοδοξία (*Opinionum studium et Ambitio*) est? (Sen. Ep. CVIII).

## DISSERTATIO VII.

*Discrimen Sapientiae a Philosophia: et illius definitio, eaque obiter illustrata.*

Definiimus philosophiam, et divisimus; ad Sophiam sive *sapientiam* eundum est, ab ea distinctam. Quid opus monere? vix hercules, nisi quod confundunt saepe veteres: et iidem sedulo admonuerunt distingui. Confundit Plato, quum definit: « Philosophia est acquisitio Sapientiae. » (In Euthydemo). Non censeo, sed quaesitionem studiumque. Item Aristoteles: cui est, « Scientia veritatis. » (II Metaphys. cap. 1). Quod

de ipsa Sapientia, vere, non affectione eius, dicas. Ergo Stoici, quia crebra haec mixtio, distinguunt: et ab iis Seneca: « Dicam inter Philosophiam et Sapientiam quid intersit. Sapientia, perfectum bonum est mentis humanae: Philosophia, Sapientiae amor et affectatio. Haec ostendit (sive contendit) quo illa pervenit. » (Epist. LXXXIX). Simile Clemens Alexandrinus: « Sicut liberales artes, inquit, conferunt ad Philosophiam, quae est earum domina; sic ipsa Philosophia ad Sapientiam; » et addit: « est enim Philosophia, studium et meditatio; Sapientia autem, scientia divinarum humanarumque rerum, et quae earum sunt causae. » (I Strom.). Et Cicero non omisit: « Nec quidquam aliud est Philosophia, praeter studium Sapientiae: Sapientia autem, cognitio et scientia rerum divinarum et humanarum, causarumque quibus hae res continentur. » (II De Off. et IV Tusc.). Seneca istis paria: nisi quod de Causis, in clausula, censet removendum. « Quidam, inquit, Sapientiam ita finierunt, ut dicerent eam, divinorum et humanorum scientiam. » Quidam ita: « Sapientia est, nosse divina et humana, et eorum causas; » tum adiungit « supervacua mihi videtur haec adiectio, quia causae divinorum humanorumque partes sunt. » (Epist. LXXXIX). Licebat dicere, et in Scientiae verbo eas contineri. Ceterum ipsae istae definitiones omnes stoicae sunt: et Plutarchus aperte tradit. « Stoici aiebant, Sapientiam divinorum et humanorum scientiam esse. » Ac vides, pro Senecae mente, omitti ibi causas. Sunt aliae atque aliae definitiones, pro varietate effectuum quos producit: ut « Sapientia est, semper idem velle ac nolle. » Item, « Sapientia est liberale studium, quod vere liberos facit » (Sen. Ep. XX): et plura eiusmodi, lectu et intellectu prompta. Illud notandum et excerpendum, quod Scientiam eam definiunt: sive Artem, ut Seneca ulibi: « Sapientia ars est, certum petit. » (Epist. XXIX). Aristoteles utrumque iunxit, et dixit eam: « Artem artium, scientiam scientiarum. » Macrobius transsumsit: et ait, « rem consensu humani generis decantatam et creditam, Philosophiam artem esse artium, et disciplinam disciplinarum. » (VII Saturn. cap. 5). Quod interpretari vel per excellentiam licet, quod super omnes

emineat : vel a potestate, quod formet omnes dirigatque. Seneca, de Sapientia : « Artificem vides vitae, alias artes sub dominio habet. Nam cui vita, illi vitae quoque ornamenta serviunt. » (Epist. xc). Est igitur Scientia proprie, qua Contemplatur ; Ars est, qua Agit. Sequitur autem, Divinorum et Humanorum scientiam esse. O rem amplam, atque adeo arduam ! quidni sit ? « Magna et spatiosa res, ait noster, Sapientia : de Divinis Humanisque discendum. » (Epist. LXXXVIII). Divina autem primo : si felicitatem quaerimus humanum scilicet finem. Theages : « Nam principium, et causa, et regula est humanae felicitatis, cognitio praestantissimarum rerum et divinarum. » (In Stob. Serm. I). Atque etiam, si Veritatem quaerimus, sine qua Sapientia non consistit : « Veritas enim, ut et graecum nomen (Ἀλήθεια) indicat, circa Deos versatur, et Deorum immortalem actionem. » (Iamblich. in Stob. Serm. XI). Itaque duo Sapientia hic considerat, ipsum Deum, et eius opera, id est mundum, quaeque in eo; et uno verbo totam Physiologiam, quae hoc Divinorum verbo continetur. Ita enim Seneca : « Sapientia totius naturae notitiam ac suae tradit ; quid sint Dii, qualesque, declarat : quid inferi, quid lares, et genii. Haec eius initiamenta sunt, per quae non municipale sacrum, sed ingens omnium Deorum templum mundus iste reseratur. » (Epist. xc). Observa *Totam Naturam* ab ea nosci, iam dictam : sed et *Suam*, id est Animum, et quae circa illum, itemque Corpus. « Hoc iubet illa Pythicis oraculis adscripta vox, Nosce teipsum. » (Sen. Consol. ad Mar. cap. 11). Frustra illa omnia, nisi istud : et quem fructum igitur habet ? hunc Platoni expressum : « Vt neque internae dignitatis amplitudinem ignoremus, divina in nobis parte neglecta ; neque exteriorem humilitatem, natura additam, ignorantes, vane in ea extollamur. » (In Philebo). Ad magnitudinem animi vocat, sed per animi cultum : ad modestiam, per corporis contemptum.

## DISSERTATIO VIII.

*Verus Stoicorum Sapiens, in summo ab iis descriptus: ideoque irrepertus, nec id tamen sine causa, aut fructu.*

Quid ergo? iam in aoimo mihi occurris: omnia ista opus scire Sapientem? Avd. Certe occorrebam: aut potius iam paeoe abibam, desperatiooe victus. Quis homo ullus, aut unquam, *Divina* omnia et *Humana* novit? non fuit, non erit: ideoque iure abhorreo altiloquam hanc Sapientiam et in praerupto positam, quo oon itur. Lips. Solari te poteram Aristotelis verbis qui censet: « Scire sapientem pleraque omnia, quantum fieri potest, non per singula scientiam eorum habentem » (I Post phys.): sed, ut postea addit « universali quadam scientia » contentum: solari et Demetrii Cynici verbis, apud Senecam: « Plus prodesse si pauca praecepta Sapientiae teneas, sed illa in promptu tibi, et in usu sint, quam si multa didiceris, sed oon habeas ad manum. Quemadmodum magnus luctator est, non qui omnes numeros nexusque perdidicit quorum usus sub adversario rarus est, sed qui iu uno se aut altero beue et diligenter exercuit: uec enim refert, quam multa sciat, si scit quantum victoriae satis est: sic in hoc studio multa delectant, psuca vincunt. » (VII De Benef. cap 1). Plura addit, quae ad contemptum etiam physiologiae ire videntur, et in una scientia vitae, id est Boni Malique, nos collocare. Sed ego vero his vel solatiis, vel effugiis, non utor: bene et vere diximus, Sapientem ea omnia, scire. Sed quem *Sapientem*? nimirum hunc Stoicum, id est perfectum, consummatum, cui Boni nihil abest, cui Mali nihil adest. Qui eminet inter omnes,

> . . . . . . . . . . . . . . . Velut altus Olympi
> Vertex, qui spatio ventos nubesque reliquit. (Clavdian.)

iterumque cum poëta,

> . . . . . . . . . . . . . . . Celsa qui mentis ab arce
> Despicit erraütes, humanaque gaudia ridet. (Stativs)

« qui non aliter quam in tenebris lumen affulsit, advertitque in se omnium animos » (Sen. Epist. cxx): qui Plutarchi

verbis, habet « ἰσόθεον διάθεσιν », divinae similem constitutionem: » sive Senecae nostri, qui habet « imbecillitatem hominis, securitatem Dei. » Quem denique

> Ερχόμενον ἀνὰ ἄστυ, θεὸν ὥς, εἰσορόωσιν.
> Vrbe incedentem, numen velut, endoluentur.
> (Homer. Odyss. θ)

Et quis finis elogiorum sit? atque ecce in ultimo sum mentitus. *Vrbe incedentem*, et *adspici* feci: falso; non est ille, ut verbo tibi dicam, nisi in descriptione: re non fuit. Plutarchus aperte, de Stoico Sapiente: « Est vero nusquam gentium terrarumve, neque fuit. » (De pugn. Stoic). Cicero: « Stoici eam Sapientiam interpretantur, quam adhuc nemo mortalis est consecutus. » (In Laelio). Iterumque alibi: « Quis sapiens sit, aut fuerit, nec ipsos Stoicos solere dicere. » (IV Acad.). Haec ego veriora arbitror, imo scio, quam quae Seneca noster mitiora et gratiora auribus scribit. Nam interdum, facit fuisse; interdum, sed fuisse. « Scis, inquit, quem nunc virum bonum dicam, huius secundae notae (e classe proficientium, de qua statim): nam ille alter (primae scilicet) fortasse tanquam phoenix semel anno quingentesimo nascitur. » (Epist. XLII). Atque hic aliquid etiam ambigens, alibi fortius adserit: « Non est, inquit, quod dicas, ita ut soles, Hunc sapientem nostrum nusquam inveniri. Non fingimus istud humani ingenii vanum decus, nec ingentem imaginem falsae rei concipimus: sed qualem conformamus, exhibuimus, et exhibebimus. Raro forsitan, magnisque aetatum intervallis invenitur: neque enim magna, et excedentia solitum ac vulgarem modum, crebro gignuntur: caeterum hic ipse M. Cato, a cuius mentione haec disputatio fluxit, vereor ne supra nostrum exemplar sit. » (De Constant. Sap. cap. 7). Ah! mi Seneca, bona quidem mente ipse erras, aut nos inducis. Tam credulos autem esse? absit. Qualem describi Sapientem a vobis scimus, eum fuisse nemo Stoicorum dixit: « posse tamen esse, omnes. » Quod etiam hoc argumento colligebat Posidonius, quia « Socrates, Diogenes, Antisthenes, magnos progressus fecissent, nec longe a vertice constitissent. » (Laërt. in Zen.). Itaque qui magis adniterentur, bona indole, bona disciplina, assiduo

exercitio, posse pervenire. Nos Christiani abnuimus, et cum Platone sentimus: « Eum, qui vere philosophatur, censere, nusquam aut numquam se puram Sapientiam, quam apud inferos consecuturum » (1 Phoed.): id est, corpore exutum, in puris illis beatisque locis, apud auctorem omnis Sapientiae, et sui. Sed quo fructu igitur talis ille describitur, quem esse Natura abnuit? Dicam, in exemplum. Species et Idea quaedam illius summi proponenda est, quo connitamur, non pertingere, sed accedere; neque assequi, sed aemulari; sicut oratorem Cicero et Fabius formant, qui non sit aut erit, sed nempe perfectio illa exprimenda est: sic nostri Sapientem. Ipse Fabius: « Quaerentibus, an talis orator fuerit? respondebo, quomodo Stoici, si interrogerentur: An Sapiens Zeno, an Cleanthes, an Chrysippus? ipsi respondeant, magnos quidem illos ac venerabiles, non tamen id quod natura hominis summum habet, consecutos. » (Lib. XII). Et vero invitat haec grandiloquentia, et honestos quidem animos erigit ad honesta. Senecae verba opportune huc ducam: « Quid mirum, si non ascendunt in altum, ardua aggressi? Viros suspice, etiamsi decidunt, magna conantes. Generosa res est, respicientem non ad suas, sed ad naturae vires, conari alta, tentare, et mente maiora concipere, quam quae etiam ingenti animo adornatis effici possint. » (De Vita Beat. cap. 20). Hic desperat aut abnuit, quod ante adfirmavit.

## DISSERTATIO IX.

*Alter ab illo Sapiens, qualem Natura et aevum dant; is Proficiens dicitur, eiusque discrimina.*

Itaque non est ille primae notae in rerum natura Sapiens: nisi in scriptis et libris: est alius secundae. Illum τέλειον et *Consummatum* vocant, hunc προκόπτοντα sive *Proficientem*: item *Studiosum* istum, ut dixi, illum doctum. Seneca saepe hoc discrimen ingerit, ut: « Hoc interest inter *Consummatae* Sapientiae virum, et alium *Procedentis*. » (Epist. LXXII). Nota et *Procedentis* hanc vocem, quasi in via progressi. Alibi: « Nostrum vitium est, qui quod dicitur de sapiente,

exigimus et a proficiente.» Iterumque: «aliud est studiosus sapientiae, aliud iam adeptus sapientiam.» (De Vita Beat. cap. 24). Et denique alibi: «Diverso remedio utetur sapiens, assectatorque sapientiae.» (De Constant. Sap. cap. 19). Adde, quae supra dixi (Dissert. I) de vocibus παιδευομένου, et πεπαιδευμένου, itemque τυπουμένου et τετυπωμένου: huc spectant. Sed ut ad rem, ille primus igitur describitur, qualis esse debet, et in exemplum: alter, qui solet interim esse, sed in dispari etiam gradu. Nam Seneca alibi duo, alibi tria genera Proficientium facit. Duo, his verbis: «In ipsis sapientiam sectantibus magna discrimina esse, fateamur necesse est. Alius iam tantum profecit, ut contra Fortunam audeat tollere oculos, sed non pertinaciter. Alius in tantum, ut possit cum illa conferre vultum. Si iam pervenit ad summum, etiam fiduciae plenus est.» Quae sic legenda et distinguenda moneo (vulgo confuse): quia postremum illum a vero sapiente hoc uno removet; quod labi non possit, sed tamen timet. At qui iam in summo, nec potest nec timet, securus videlicet sui. Ex his aliis eius verbis discas, ubi tria genera facit. Inter ipsos, inquit, proficientes sunt magna discrimina. In tres classes, ut quibusdam placet, dividuntur. Primi sunt, qui Sapientiam nondûm habent, sed iam in vicinia eius constiterunt. Qui sint hi quaeris? qui omnes iam Affectus ac Vitia posuerunt: quae erant complectenda, didicerunt: sed illis adhuc inexperta fiducia est. Iam ibi sunt, ubi non est retro lapsus, sed hoc illis de se nondum liquet. Iam contigit illis bono suo frui, nondum confidere. Secundum genus est eorum, qui et maxima animi mala et affectus deposuerunt, sed ita, ut possint in eadem relabi. Tertium illud genus, extra multa et magna vitia est, sed non extra omnia.» (Ep. LXXV). Sunt pluscula, quae addit: haec intelligentiae sufficiunt, nec superfluere indoles mea amat. Illud moneo, in eodem Seneca alibi, «genus tertium eorum poni, qui Sapientiae alludunt; quam non quidem contigerunt, in conspectu tamen et velut sub ictu habent. Hi non concutiuntur, nec defluunt quidem: nondum in sicco, iam in portu sunt.» (Epist. LXXII). Sed minus accurate ibi distinguit, ut videre est, miscetque ipsum sapientem: tamen genus hoc tertium

primum illud Proficientium, quod diximus, assidet et tangit. En tibi discrimina, nam plane imperitos ac rudes nullo hic loco habemus. Enimvero et primus ille Ordo infrequens, nec scio an Zenonas, aut Cleanthas admittat: in reliquis aliquid spei est et animi, ad perveniendum. Imo de tertio cogitemus « bene nobiscum agetur si in hunc admittimur numerum. Magna felicitate naturae, magnaque et assidua intentione studii secundus occupatur gradus: sed nec hic quidem contemnendus est color tertius. » (Sen. Epist. LXXV). Ego te et me voveam hic esse; effugisse multa et magna vitia: et doctrina atque exercitio ad ulteriora niti.

## DISSERTATIO X.

*Doceri Sapientiam, et disci: neque a Deo et natura tantum esse. Omnibus etiam offerri.*

Doctrina, inquam. Nam Cynici olim, et nostri sanxerunt: « Quod virtus doceri possit. » Hoc ideo firmandum, quia alii aliter; et pars est aut inter initia Stoicae doctrinae. Nam fuere qui a Deo esse dicerent; fuere qni a Natura. A Deo, Plato interdum asserere videtur, atque inseri eam (ita alibi loquitur): « divina sorte, sine animi opera.» (In Menone.). Imo et Protagoram sedulo refutat Socrates, censentem doceri posse. (In Protagora.) Etsi Plato non semel it in alia, et Disciplinam (quorsum aliter tot libri eius?) admiscet. At quidam a Natura petebant, ut dixi, atque ita Trogus: « Scythis Naturam dare, quod Graeci longa sapientiae doctrina, praeceptisque philosophorum, consequi nequiverunt. » (Lib. II). Declamator etiam Quinctilianus argute: « Ego mores nasci puto, et propriam cuiusque naturae virtutem. Alia forsitan discuntur, quaedam experimentis cognoscenda sunt; boni mores constant voluntate. » (Declam. CCLXVIII). Et vero Seneca ipse adfitetur, « quosdam sine subtili institutione evasisse probos, magnosque profectus assecutos, dum nudis tantum praeceptis obsequebantur. » (Epist. XCV). Et Curii, Fabricii, Coruncani, nonne tales fuere? Profecto « quidam ex hominibus egregiam sortiti indolem, in ea quae tradi solent, sine longo

magisterio pervenerunt: et honesta complexi sunt, quum primum audiverunt. » (Ibid.). Quae ita vere dici, etiam ex Stoico sensu, fatemur: sed hos tales plene et plane Sapientes esse, non item admittamus. Ratio consummata talem facit, consummari autem sine doctrina (Dei opera excipimus) non potest. Vt plene haec intelligas, habe. Non excludi aut Deum, aut naturam, a Stoicis: sed doctrinam tamen ad perfectionem, itemque ad facilitatem adiungi. Ecce natura semina bonae mentis nobis ingenuit, fomites, et scintillas: quae in aliis magis minusque elucent, ut est animi temperies: sed tamen opinionum pravitate, in omnibus hoc a natura rectum iam corruptum est: ideoque doctrina adiuvandum, instaurandum, depurandum. Non enim, ut sol ipse nubes obiectas dissipat sua vi, et perrumpit, ita hic est: adiutorio opus, directione et exemplo. Cicero: « Iustos quidem natura nos esse factos: tantam autem esse corruptelam malae consuetudinis, ut ab ea tanquam igniculi extinguantur a natura dati, exorianturque et confirmentur vitia contraria. » (I De Legib.). Quod si ad naturam vivere liceret, negat idem alibi, « quidquam esse, cur quisquam rationem et doctrinam requireret. » (II De finib.). Itaque facile ad sapientiam iter dicunt, quia est sequi naturam. Fabius hoc recte: « Brevis est institutio vitae honestae beataeque, si credas. Natura enim nos ad optimam mentem genuit: adeoque discere meliora volentibus promptum est, ut vere intuenti illud magis mirum sit, malos esse tam multos. » Recte, inquam: sed et illud ex eodem subseratur, « Virtutem, etsi impetus quosdam a natura sumit, tamen perficiendam doctrina esse. » Haec sunt germane Stoica; igniculos, scintillas, semina, impetus ad virtutem habemus: ut ipsam habeamus, excitanda illa velut flatu rationis sunt et disciplinae. Et Aristoteles ita verissime: « Neque a natura igitur, neque praeter naturam inseritur virtus. » (II Ethic.). Seneca noster: « Omnibus natura dedit fundamenta semenque virtutum: omnes ad omnia ista nati sumus: quum irritator accessit, tunc illa animi bona, velut sopita excitantur. » (Epist. xcv). Irritator autem est doctrina, quae scientiam boni malique dividit, et ne in eligendo aberres facit. Bonum natura vis? malum vitas? ecce

hoc tale re et ratione est, illud opinione. « Artis igitur est, quod ait Cicero, ad ea principia, quae a natura accepimus, consequentia exquirere, donec id, quod volumus, sit effectum. » (V De Finib.). Virtus amata nobis omnibus, natura est, honestum optabile: sed non facies utriusque statim nota. Tamen levi, ut dixi, conatu et manuductione aperitur. Zeno ipse in quadam epistola: « Bona natura mediocrem exercitationem nacta, et praeceptorem candide docentem facile venit ad perfectam virtutis comprehensionem. » (Ad Antigonum). Haec nostri; quid Academici? paulo diversi eunt. Nam pro Platonis sensu haec Apuleius: Hominem ab stirpe ipsa neque absolute bonum, nec malum nasci: sed ad utrumque proclive ingenium esse. Habere quidem semina quaedam utrarumque rerum, cum nascendi origine copulata, quae educationis disciplina in alteram debeant partem emicare. » (De Philosophia). Semina, ecce, et ipsi agnoscunt: sed in quo discrimen? quod illi ea in utrumque valere volunt, bonum malumque: nostri, in bonum tantum. Nam natura ipsa semper iis bona. Hinc illa verba, quae et ante attigi: « Nulli praeclusa est virtus, omnibus patet, omnes admittit. » (Sen. De Benef. III, cap. 18). Et stoicum dogma Galeno positum, et exagitatum: « Omnes homines ad virtutem comparandam aptos esse et idoneos. » Quod ille negat, et corporum temperiem vult inspici, ut alius alio magis minusve sit, imo non sit. Argumento etiam utitur: « Si a natura, inquit (in libello: Quod animi mores corp. temp. seq.), virtus, et opinione duntaxat depravamur: cedo, quis primos homines infecit, quum nondum aliena malitia fuit? A se ergo habuerunt. ». Atque hoc ita urget, ut Posidonium etiam, magnum illum Stoicum, hic vero victum descivisse ab iis dicat, et cum Academicis sensisse. Nescio; argumento tamen responderi vel ex Seneca nostro poterat, et non calumniose occurri. Nam dicant nostri, « Primos illos homines quamvis egregia illis vita fuerit, et fraude carens, non fuisse tamen Sapientes. » (Epist. xc). Intellige, ad perfectum Sapientes. « Non enim negaverim, inquit, fuisse alti spiritus viros, et, ut ita dicam, a diis recentes: sed quemadmodum omnibus indoles fortior fuit, et ad labo-

rem paratior, ita non erant ingenia omnibus consummata. Non enim dat natura virtutem : ars est, bonum fieri. » Mihi videatur res sic confici. Fatemur paulatim opinionibus sensibusque alienis, aut exemplis, depravari homines: sed et ante illa qui fuerunt, non habuere naturam perfectam : et turbidum in ea aliquid aut nubilum, doctrinae radio depurandum et illustrandum. Nisi fit ; potest aberrare Ratio, et bonum quidem cupere, sed capere etiam malum. Quid quod a materia prima incentivum aliquod mali est? de quo in Physiologia videndum. (Lib. I, cap. 14).

## DISSERTATIO XI.

*De Notionibus, quae ad Doctrinam faciunt. Quid, et quotuplices eae, accurate dictum.*

Auditor. Capere in parte baec videor : solide et plene, si de Igniculis istis et Seminibus magis aperis et diducis. Lips. Non me extra rem et lineas tu ducis? Tamen sequor, ut sequi me etiam libere et libenter possis. Audi. Igniculi isti non aliud, quam inclinationes, iudicia, et ex iis notiones sunt, a recta in nobis Ratione. Scito enim Stoicis placere, partem in nobis divini spiritus esse mersam, id est illam ipsam Rationem : quae si in suo loco et luce luceat, tota pura, sincera, recta, divina sit : nunc corpore, velut carcere, clausa coërcetur, et opinionibus agitatur aut abducitur: et tamen retinet originis suae flammulas, et verum honestumque per se, et sua indole, videt. Istae flammulae, sive igniculos mavis dicere (Graeci σπινθῆρας, ζώπυρα, ἐναύσματα appellant), et exserunt se, ostendunt in sensibus quibusdam, aut iudiciis, quae omni hominum generi fere, et optimae cuique naturae eximie sunt insita aut innata. Id Graeci ἐννοίας sive Notiones vocant, item προλήψεις, Anticipationes : et quia passivae atque insitae, κοινὰς καὶ ἐμφύτους, Communes et Ingeneratas agnominarunt. Aud. Bene, sed cur Igniculos, aut Scintillas? Lips. A Stoicorum id quoque sensu, quibus purior hic animus est ignis, postea docendum. Sed de re ipsa, Communes sunt, et agnitae vel admissae hominibus, ideoque Plutarchus librum titulo prae-

scripsit, Περὶ κοινῶν ἐννοιῶν. De communibus notionibus: idque adversus Stoicos, quos vult evertere eas suis Paradoxis, aut oppugnare: audiendum mihi adhuc, non credendum. Atque ut aliquid diffundam de notionibus (pauci sapiunt), scito eas ipsas principia et fundamenta Stoicis Scientiae ac Sapientiae esse. Cicero ex eorum mente: « Ipsum hominem natura non solum celeritate mentis ornavit, sed etiam sensus tanquam satellites adtribuit ac nuncios, et rerum plurimarum obscuras nec satis apertas intelligentias inchoavit, quasi fundamenta quaedam Scientiae » (I De Leg.): dicit hic Intelligentias, et alibi etiam Notitias: quae consonant scilicet Notionibus. Sed ait « obscuras et inchoatas », alibi adumbratas, item « complicatas, involutas »: quia doctrinae ductu atque opera dirigendae, et in lucem scientiamque evocandae sunt. Idem Cicero: « Notionem appello, quod Graeci tum ἔννοιαν, tum πρόληψιν dicunt. Ea est insita et ante percepta (an praecepta) cuiusque formae cognitio, enodationis indigens. » (In Topic.). Vides insitam? vides « enodationis indigentem? » Duplici graeco nomine adficit, et parum distinguit: fecerunt illi, et Ἔννοιαν ipsam duplicem ponebant, φυσικὴν καὶ τεχνικὴν, « Naturalem et Artificialem. » Illam, quae esset τῶν καθόλου: universalis quaedam, et universalium; ut Notitia Equi, Albi, Nigri: quae opera sensuum fit, ut dicunt, ἀνεπιτεχνήτως, « sine adminiculo artis. » Alteram, ἣ γίνεται δι' ἡμετέρας διδασκαλίας καὶ ἐπιμελείας: « quae fit opera industriae et doctrinae nostrae. » (Plutarchus de Placit. IV, cap. 11, et Laërtius in Zenone). Sub his etiam illas vulgares et quotidianas notiones comprehendi scito, quae impressa Phantasia quaque stabili gignuntur: sed et nostrae illae huc reducantur. Et est sane omnium magnus ad Scientiam vel Sapientiam usus: adeo « ut sine hoc (Cicerone adstipulante) nec intelligi quidquam, nec quaeri, nec disputari possit. » (IV Acad.). Itaque idem ille inter beneficia naturae ponit, quod « comprehensionem dedisset, quasi normam scientiae, et principium sui: unde postea notiones rerum animis imprimerentur, e quibus non principia solum, sed latiores quaedam ad rationem inveniendam viae reperiuntur. » (I Acad.). Haec

in Academicorum libris binis, qui hodie exstant: et in iis germanissima fere Stoicorum decreta. Quomodo autem, et quibus velut gradibus ad Scientiam ducant idem optime expressit: « Mens ipsa, inquit, quae sensuum fons est, atque ipsa sensus, naturalem vim habet, quam intendit ad ea, quibus movetur. Itaque aliqua visa sic arripit, ut his statim utatur: aliqua sic recondit...... e quibus memoria oritur. Caetera autem similitudinibus constituit: ex quibus efficiuntur notitiae rerum; quas Graeci tum Ἐννοίας, tum προλήψεις vocant. Eo quum accessit Ratio, argumentique conclusio, rerumque innumerabilium multitudo, tum et perceptio eorum omnium apparet, et eadem Ratio profecta ab his gradibus ad Sapientiam pervenit » (IV Acad.). Omnia partite, et velut ex professo doceat, adfert: quae breviter examinanda sunt, et illustranda. Ait, « Mentem ipsam. » Ita. Nam ea Phantasias sive Visa recipit, id est τὸ ἡγεμονικὸν Animae: Plutarcho ex Stoicorum mente disertim scriptum. (De Placit. Phil.) Deinde, « eam moveri »; nempe ab impressa Phantasia: et videtur ad Chrysippi verbum mentemque respexisse, qui Phantasiam non τύπωσιν ἐν ψυχῇ, « impressionem in animo », ut Zeno; sed ἀλλοίωσιν vocabat, aut interpretabatur, id est Mutationem. Pergit Cicero, « aliqua Visa sic arripi ut statim utatur »: ubi distinguit Visa sive Phantasias, in Praesentaneas et Manentes: illas, quae momentaneae sunt, et pereunt; istas, quae reconduntur, ut ait: et reliqua eius sensus desunt. Supplenda facile, ex aliis; qui Manentem Phantasiam volunt Notionem esse. Ita enim praeter Plutarchum, Philo Iudaeus: « Notionem esse, reconditum conceptum: deliberationem, eiusdem certam prolationem. » (Lib. Quod Deus immutab.). Sed amplius Cicero: « E quibus memoria oritur. » Quae Graecis est μνήμη, et hanc illi μόνιμον καὶ σχετικὴν τύπωσιν dicunt; « stabilem et habitualem impressionem. » Deinde, « Caetera autem similitudinibus constituit. » Quis? an memoria? non puto: nec sic Stoici. Imo illis post memoriam? Ἐμπειρία succedit, *ars* sive *usus*, et definitur, τὸ τῶν ὁμοειδῶν μνημῶν πλῆθος: « multitudo memoriarum consimilium, » (Plut. de Placit.) quod Cicero postea tangit, sed parum (si haec sincera omnia) distinguit.

Deinde, « effici ex iis notitias rerum. » Neque hic ordo pro Graecia, qui hodie quidem exstant, aut mihi sint visi: qui Notitias et Memoriae et Arti antemittunt. Clausula est, « accedere Rationem, et ad Sapientiam pervenire », quod verissimum est: et idem Cicero sese explicet: « Primum est intelligentia, deinde consequentium rerum cum primis coniunctio et comprehensio: ex quo videlicet, quid ex quibusque rebus efficiatur, idque Ratione, concludimus, singulasque res definimus: ex quo Scientia. » (II De Nat. Deor.). Nimirum Dialecticae quodam ductu λόγῳ καὶ λογισμῷ utentes, Ratione et Ratiocinatione, certum comprehendimus, et notiones illas stabilimus. Habes de quaesito: an aliud desideras? Avn. Superaddi de Artificialibus, quae nostra opera producantur, quomodo id fiat? Lips. Cicero ille idem tangit: « Quum rerum Notiones in animis fiant, si aut usu aliquid cognitum sit, aut coniunctione, aut similitudine, aut collatione rationis: hoc quarto, quod extremum posui, Bonorum notitia est facta. » (III de Finib.). Senecam id illustret, qui Lucilio quaerenti, « Quomodo ad nos boni honestique notitia pervenisset? » Respondit, « Hoc nos docere naturam non potuisse. Sed nobis (Stoicis) videtur, inquit, observatio collegisse, et rerum saepe factarum inter se collatio, per analogiam nostro intellectu et bonum et honestum iudicante. » (Epist. cxx). Et pluscula ibi vide: sed magis Laërtium vide, qui plenius haec et ex asse tradit. « Eorum quae noscuntur, inquit (id est, Notitiarum) alia per casum aut incidentiam (περίπτωσιν) noscimus, alia per similitudinem, alia analogiam, alia transpositionem, alia compositionem (Cicero coniunctionem), denique alia per contrarietatem. » (In Zenon.). Exempla deinde dat singulorum, in ipso videnda: neque his minutis mihi censeo insistendum. Illud utilius moneo, Notiones in praestanti natura explicatiores esse, et facile rationis iudiciique opera educendas: quod quibusdam evenisse, ante artem scientiamque natam, paene sit fatendum. Item, usum earum magnum esse ad omnem vitam et virtutem, si eadem iudicii bonitate rebus applicentur. Epictetus hoc monet atque ingerit. « Cave, inquit, notiones singulis rebus temere et vane accommodare. Haec est

causa mortalibus omnium malorum, non posse communes notiones aptare singularibus. » (Lib. III, Dissert. cxxvi). Notabilis sententia, an oraculum: et vult hoc dictum, quod ipse diffundit. Ecce Notio est in animo, « Mala vitare, Bona sequi »: at quum ad facta venitur, alias notiones tibi formas, « Hoc et illud malum, bonumque esse »: quae re ipsa non sunt, et sic principio bono, in finem pravum desinis, et ipse te fallis. Communis autem illa notio, duce ratione, ad vera bona malaque, certo et sine errore, aptanda erat; non ad ista, quae vulgus aut opinio tibi dictant.

## DISSERTATIO XII.

*Doctrinam duplicem esse, Dogmaticam et Paraeneticam: utraque laudata.*

Sed ut in gradum viamque reponamur, a qua leviter tamen discessimus: vides Sapientiam doceri et igniculos notionesque ad eam ducere: sed a quo et quomodo etiam doceri? Ab ipsa Philosophia, ut liquet: atque id via duplici, *Decretorum*, et *Praeceptorum*. Illam Graeci Δογματικὴν appellant, hanc παραινετικήν: nos reddere *decretoriam* et *praeceptoriam* possimus. Apta divisio, nam sicut ipsam totam bipertitam fecimus, Contemplativam et Activam: utrique ecce parti ductorem suum damus, et (Senecae verbis) « Contemplationem institutio tradit, actionem admonitio. » (Epist. xciv). Institutio, id est Decreta; neque enim ulla ars sine iis est: quae alii, Axiomata, Enuntiata aut Effata appellant: Stoici Δόγματα, quae nobis vel Decreta licet appellare, vel Scita, vel Placita! » (Sen. Ep. xcv). Apuleius etiam Consulta vertit. Quid ea sunt? generalia quaedam capita, et velut leges, ad quae reliqua omnia doctrinae vel examinentur, vel referantur. Si quid ab his dissidet, improbum et adulterinum habeo: si quid convenit, agnosco, et tanquam tessera data, in ius commilitii admitto. Ea certa, firma, rata sunt: et, ut in ipsa militia aquilae aut signa, omni vi propugnanda. « Decreta (ait Stoicus Cicero) Philosophi vocant Δόγματα, quorum nullum sine scelere prodi potest. Quum enim Decretum proditur, lex veri

rectique proditur. » (IV Acad.). Agnoscis descriptionem? Iterumque idem: « Decretum stabile, fixum, ratum esse debere, quod movere nulla ratio queat. » (Ibid.). Sunt ergo κύριαι quaedam δόξαι, « dominantes et eximiae sententiae, » quae reliquum totum agmen ducant. Valde iis opus; et sicut in mari sidera certa notamus, ad quae cursus dirigatur, etsi alia atque alia velificatione; sic in notionum aut actionum multiplici varietate, omnia ad haec illustria velut sidera dirigenda, si ab errore tueri volumus hunc cursum. Et vero nisi generalia quaedam ista sint, quae singulorum certitudo aut rectitudo erit? aut « quis poterit de parte suadere, nisi qui summam totius vitae prius complexus est? » (Sen. Ep. xcv). Hoc pater, hoc maritus, dominus, civis, bene honesteque faciet. Itane? dio mihi prius et suade, quid sit bonum honestumque. Vive frugaliter, innocenter, caste: sic debes. Debeo? doce prius, naturae hoc meae convenire, et ad eam esse. Alioqui unde fides tibi, dictisque sit? auctorem desidero. Sicut drachmam argenti aurive si quis profert, boni quidem, sed quae imaginem aut signum principis non praefert, recusare eam ius et mos est: sic bonum etiam monitum suspectum habere, ut monetam, quod principis alicuius Decreti signo se non probat. Addo, quod vis magna, etsi occulta, est in decretis, sed quae paulatim se exserit, ubi cultorem est nacta. Vti semen, quamvis exiguum, in bonam terram iactum, diffunditur, et se explicat, et multiplicem fructum profert: sic in bono ingenio Decretum. Denique praecepta viam et ortum his debent. « Hoc interest, ait Seneca, inter Decreta Philosophiae et Praecepta, quod inter elementa et membra. Haec ex illis dependent; illa et horum causae sunt et omnium. » (Ep. xcv). Ergo huius partis dignitatem fructumque tenes; cape et alterius. Absit enim ut haec aspernamus, etsi dignitate postponimus: imo quidam, usum solum intuiti, ante ea censebant. Sane « antiqua Sapientia nihil aliud, quam facienda et vitanda praecepit: et tunc longe meliores erant viri. » (Ibid.). Nimirum, ut plena sit doctrina, iungenda sunt utraque: et sicut ipsa Contemplatio atque Actio, individuo contubernio socianda. « Et discas oportet, et quae didicisti

agendo confirmes » ( Ibid. ) : quorum illi Decreta, huic Praecepta conducunt. « Nam quamvis argumentis collectum sit, quae bona, quae mala sint : nihilominus habent Praecepta partes suas : et Prudentia, Iustitia, Officiis constant : Officia autem Praeceptis disponuntur. » ( Ep. xciv ). Quod si imbecilla, id est proficientia adhuc ingenia consideres : nescio an non maior et praesentior erit usus praeceptorum. Nam a subtilibus illis, aut altius petitis abhorrent : proxime alludentia admittunt. Iam quaedam, etiam sine probatione, illabuntur animis : dici et suggeri ea satis est, natura ipsa audientis inclinante. « Omnium enim honestarum rerum semina animi gerunt, quae admonitione excitantur, non aliter quam scintilla, flatu levi adiuta, ignem suum explicat. » ( Ibid.). Ecce, quum audio, « Tempori parce, Te nosce, Abstine et contine » : numquid rationem aut Decretum aliud requiram? minime. Nam haec talia « cum ictu quodam audimus, nec ulli licet dubitare aut interrogare, Quare? adeo etiam sine ratione ipsa veritas ducit. » ( Ibid. ). Sicut scaturigines aquarum in agro aut horto meo si habeam, utor et irrigo; nec primos ultra fontes inquiro : ita hic licere aliquis dicat. Tamen tutius meliusque, ut dixi, iungere, re etiam et indole, si consideras, coniuncta. « Quid enim interest inter Decreta Philosophiae, et Praecepta, nisi quod illa generalia praecepta sunt, haec specialia? » ( Ibid. ). Sed tamen utraque res praecipit, atque adeo utraque etiam iuvat : sed occultius illa, apertius ista. Sicut manuum, pedum, et membrorum usus in aperto est, et sensibus incurrit : in abdito cor et spiritus illi sunt, qui motum et impetum hunc donant : sic de Praeceptis dicere possis, palam iuvare, latenter Decreta. Ego vero et alia similitudine rem ingeram, et simul Ordinem dicendorum. Sicut in arbore Radicem habes, ex ea Truncum, ex his Ramos, deinde ramulos aut Flagella : sic in Philosophia scito, primum aliquod Decretum instar Radicis habere, proximum ut Truncum, minora ut Ramos; deinque copiam illam Praeceptorum succedere et ex iis surgere, vere Flagella ad animos erigendos et incitandos.

## DISSERTATIO XIII.

*De Fine, sive Vltimo Bonorum: et quis ille sit?*

Ordiamur igitur ab ipsa Radice, id est Fine: a quo pendent omnia, ad quem referuntur omnia, et qui velut parens et rector quidam est Decretorum. Finem Graeci τέλος dicunt, paulo aliter in Philosophia, quam vulgo, ubi effectionem perfectionemque rei significat, ut in Homero, ac priscis. At primus Plato Philosophiae adiunxit, et restrinxit, pro eo, quod in vita ultimum appetimus. Ideoque Cicero passim vertit et appellat, Vltimum, Extremum, Summum. Necessaria haec cognitio: et Plato idem censuit, « inutilem omnem scientiam, imo noxiam, sine notitia optimi finis. » (In Thaeet.). Quid Aristoteles? eius scitum: « Enimvero ad vitam etiam utilis, et magnum momentum habet cognitio Finis: atque ut sagittarii, qui scopum habent, magis quod oportet assequamur. » (I Ethic. Nicom. c. 2). At Cicero: « Quid est in vita tantopere quaerendum quam, quis sit Finis, quod extremum, quod ultimum, quo sint omnia bene vivendi recteque faciendi consilia referenda? » (I De Fin.). Seneca noster: « Proponamus oportet Finem summi boni, ad quem nitamur, ad quem omne factum nostrum dictumque respiciat, veluti navigantibus ad sidus aliquod dirigendus est cursus. » (Epist. xcv). Pulchre atque alibi causam hanc stultitiae et malitiae nostrae asserit, ignorare, aut non assidue eum meditari. Lucilio suo: « Quoties quid fugiendum sit, aut quid petendum, voles scire: ad summum bonum et propositum totius vitae respice. Illi enim consentire debet, quidquid agimus. Non disponet singula, nisi cui iam vitae suae summa proposita est? Nemo, quamvis paratos habeat colores, similitudinem reddet, nisi iam constet, quid velit pingere. Ideo peccamus, quia de partibus vitae omnes deliberamus, de tota nemo. Scire debet quid petat ille, qui sagittam vult mittere: et tunc dirigere, et moderari manu telum. » (Ep. LXXI). Clare, acriter, et suo more: imagine etiam ultima, ad illam Aristotelis accedente. Sed hic

igitur Finis talis, quid est? Definiunt Stoici: « Cuius causa omnia officia aut recte facta fiunt, ipse autem nullius. » Sive etiam: « Ad quem omnia recte convenienterque facta referuntur; ipse ad nullum. » (Stob. Ecl. Etich.): Cicero hoc ab iis sumpsit, et convertit: « Extremum, omnium philosophorum sententia, tale esse debet, ut ad id omnia referri oporteat, ipsum autem nusquam. » (I De Fin.) Definitur et brevissime: « Vltimum appetendorum. » Quae mens est eiusdem Tullii, quum Fines bonorum libris suis inscripsit: quis istud bonum, reliquorum est extremum. Observa autem τὰ καθήκοντα sive *officia*, his finitionibus inseri, valde pro Stoico sensu: et miror virum doctissimum, qui Stobaeum vertit, utrobique hoc verbi neglexisse. Nam eo significant, finem suum ultimum esse, « Convenienter vivere rationabili naturae. » Itaque Archedemus explicabat ὁμολογίαν Zenonis (de qua statim): « Omnia Officia perficientem vivere. » Nam Officium definiunt, quod « Ratione factum sit: » itemque, « actionem, naturalibus constitutionibus convenientem. » Agnoscis igitur in eo et Rationem, et Naturam: quae utraque dux ad beatitudinem, et felicitatem. Ea enim consensu est finium finis, sive ut Aristoteles scite: « Perfectus finis, inquit, est, quo potiti nihil petimus ultra vel egemus: imperfectus, qui quum obvenit, etiam egemus. Veluti, iustitiam adepti, plura volumus: at felicitatem iam nihil. » (Magn. Ethic. I, c. 2). Itaque haec est, quo vota nostra eunt, parentum ducunt; omnes homines, omnis sexus,

.......... Navibus atque
Quadrigis petimus Bene vivere. (Horat.)

Sed discrimen hic tenue Stoici ingerunt: « et felicitatem dicunt ut Scopum proponi; finem vero esse, felicitatem assequi. » (Stob. Ecl.). Nec male, vere enim, ut in sagittando, Scopus ille omnibus proponitur: quum tetigi, mihi applico, et finem sum adeptus.

## DISSERTATIO XIV.

*Eum esse, secundum Naturam vivere, et varia super hoc interpretatio.*

Avd. Iam feriamus, obsecro, si potest: aut certe collineemus, et eo dirigamus. Explica, inquam, et praei, qua via aut arte hunc Scopum tangam. Lips. Breviter id potest, et consentiente paene veterum sensu. Nam Plato, et omnis Academia illa vetus, « nulla in re alia, nisi in natura, quaerendum esse illud summum bonum, quo omnia referrentur, dicebant. » (Cic. I Academ.). Idem Cynici, atque alii plusculi, de quibus communiter Philo, ille Iudaeus: « Consequenter naturae vivere, felicitatis finem dixerunt illi prisci. » (Libro Περὶ φυτουργίας). Quid nostri Stoici? alta et crebra hoc voce. Vt Seneca: « Idem est beate vivere, et secundum naturam. » Item: « Propositum nostrum est, secundum naturam vivere. » Itemque: « Quod inter omnes Stoicos convenit, rerum naturae assentior. Ab illa non deerrare, et ad illius legem exemplumque formari, Sapientia est. » Tum definiendo adiungit: « Beata est ergo vita, conveniens naturae suae. » (De Vit. Beat. c. 8, Ep. V; De Vit. Beat. c. 3). Quod ipsum est Stoicum scitum et dictum: « Finem esse, convenienter naturae (ὁμολογουμένως τῇ φύσει) vivere. » Epictetus hoc non semel extulit: « Conformiter, sive concorditer (συμφώνως τῇ φύσει) naturae vivere. » Vis et poëtam audire, pro hoc sensu et verbis? Horatius:

Vivere naturae si convenienter oportet.

Sed et alius succinit:

.........Haec duri immota Catonis
Secta fuit, servare modum, finemque tenere,
Naturamque sequi. (Lvcan. I).

Plures testes se offerunt: dimitto; satis isti evincunt: utinam et liquido satis declarent. Quid enim est « Convenienter naturae vivere? » Hic dissidium et pugna: atque adeo, ut decantata illa κατάληψις, *comprehensio*, velut pomum aliquod Eridis, in medium a Zenone iacta, Arcesilam alienavit et Academicos armavit: ita haec finis constitutio et explicatio, acre Stoicis

bellum in Peripateticos, Epicureos, alios, excitavit. Quid facimus? industrie simul et caute inquiramus, et an non Seneca nostro duce? qui communiter causam aberrantium a vero aperit: et tu hoc primum audi. « Quid est, inquit, in quo hic erratur? Quum omnes beatam vitam optent, quod instrumenta eius pro ipsa habent, et dum illam petunt, fugiunt. Nam quum summa beatae vitae sit solida tranquillitas, et eius inconcussa fiducia: sollicitudinis causas colligunt, et per insidiosum iter vitae non tantum ferunt sarcinas, sed trahunt. Ita longius ab effectu eius, quod petunt, semper abscedunt, et quo plus operae impendunt, hoc se magis impediunt. Quod evenit in labyrintho properantibus; ipsa illos velocitas implicat. » (Ep. XLIV). Divinantia, imo divina verba. Quid aliud olim et nunc plerosque a recto fine vel intelligendo, vel apprehendendo, absterruit, quam vilium et inaestimabilium aliquot rerum aestimatio et amor? Ita voluptatem alius, indolentiam, opes, valetudinem, externa omnia aut facere, aut iuvare felicitatem voluerunt: et haec esse inter convenientia naturae. De aliis loquor? inter ipsos Stoicos controversae mentis haec verba: et Epictetus ille fidus veri interpres et assertor, hoc inter ardua maxime habet: « Quid, inquit, admirabile igitur? (Non Chrysippum intelligere aut Zenona) sed istud, Nosse voluntatem naturae. » (I Dissert. XVIII). Videamus, sive audiamus, si placet, primum consulares aliquot velut Senatores, et quidem sententias suas recitantes ex tabella. In Stobaei Eclogis, ita censent: « Finem Zeno ita edidit, convenienter vivere: quod est, secundum unam rationem et concordem sibi vivere, quasi animalia variantia aut pugnantia infeliciter agant. At qui post secuti, expresse et distincte magis extulerunt: Convenienter naturae vivere, quum censerent minus, quam pro re, Zenonium illud dictum esse: Sane Cleanthes primus, quum eius sectam locumque suscepisset, adiecit « naturae. » Chrysippus deinde hoc ipsum clarius volens reddere, ita extulit: Vivere secundum peritiam eorum, quae Natura eveniunt. Diogenes porro, rectam Rationem ac Iudicium in eorum, quae secundum naturam sunt, electione aut reiectione. Archedemus denique, Vivere omnia officia curantem. » Haec ibi.

In Clemente Alexandrino et eadem, et quaedam alia, aut aliter : quae iuvet excerpere, et componere ad mutuam lucem; et quaedam leviora aut longinquiora. Illa sonant: « Zeno Stoicus finem censet, secundum virtutem vivere. Cleanthes, Convenienter naturae vivere, in recta ratione ac ratiocinatione, quod in electione eorum, quae secundum naturam sunt, positum arbitratur. Antipater, eius auditor, in iis quae sunt secundum naturam assidue; et sine lapsu eligendis, abiiciendis autem contrariis. Archedemus, eligentem vivere ea quae secundum naturam sunt maxima et praecipua, nec posse ea transilire. Panaetius, vivere secundum appetitiones insitas a natura. Posidonius, vivere contemplantem Vniversorum veritatem et ordinem. » (II Strom.). In quibus dissensum alibi per te notes ab illis Stobaei, magis tamen certo et fideliter (meo iudicio) exscriptis. Laërtius quidem propius istum accedit, cuius habe item verba. Nam in re ista capitali, cur iudicia verbatim non conquiram, et consignem? Ille sic igitur : « Primus Zeno finem dixit, Convenienter naturae vivere, quod est, secundum virtutem vivere. Similiter Cleanthes, Posidonius, Hecato. Iterumque, simile est et consonat, secundum virtutem vivere, illi secundum peritiam natura evenientium vivere; ut ait Chrysippus. Diogenes autem, Finem ait esse plane, recte ratiocinari et dirigere in electione eorum quae naturae consentiunt. Archedemus omnia officia implentem vivere. » (In Zen.). Haec si cum Stobaeanis confers, illustres illa et approbes : etsi in aliquo etiam dissensu.

## DISSERTATIO XV.

### *Prima Zenonis sententia explicata, de Convenientia vitae.*

Sed quid te moror? sententias vides, elige: mihi satis, viam signasse his velut astris. Avd. Satis? μηδαμῆ μηδαμῶς, *neutiquam*, *nequaquam*, ut hoc cum Platone efferam. Nam ego per me qui eligam, aut viam insistam, in qua variasse et vacillasse culmina illa video? Tuam facem specto, et

*Manuductionem* exspecto: quia mihi hic (ingenue fateor) tenebrae et chaos. Lips. Allucebo et dirigam igitur, ut copia ingenii aut iudicii mei erit. Stobaeana illa si ordine videmus et illustramus; credo haud magno opere desideratum aliquid iri. Nam alia etiam huc aptabimus, et ducemus. Aiebat apud eum, quicumque scriptor: «Finem Zenonis esse, ὁμολογουμένως ζῆν, convenienter vivere,» quod alibi idem brevius etiam dixit, τὴν ὁμολογίαν, Convenientiam ipsam. De Natura, negat fortiter addidisse et mihi persuadet, etsi communis traditio repugnat. Sane Cicero pro eo est, apud quem Stoicus Cato: «Summum hominis bonum positum est in eo, quod ὁμολογίαν Stoici, nos appellemus Convenientiam, si placet.» (III De Finib.). Nude et solitarie hoc effert: etsi alibi aliter, sed hic profecto verius fideliusque. Quid igitur est haec ὁμολογία? Non aliud, quam per Virtutem conveniens consentiensque sibi vita, eadem semper in sensu, et (nisi impeditur) actu. Seneca: «Virtus convenientia constat. Omnia opera eius, cum ipsa concordant et congruunt.» Iterumque: «Accedat, ut perfecta virtus sit, aequalitas, ac tenor vitae per omnia consonans sibi: quod non potest fieri, nisi rerum scientia contingat, et ars, per quam divina et humana noscantur.» (Ep. LXXIV). Hoc Sapientis proprium, hoc Felicitatis fundamentum et argumentum. Seneca: «Licet relinquam definitiones Sapientiae veteres, hac possum contentus esse. Quid est Sapientia? Semper idem velle, atque idem nolle.» (Ep. XX). Quid si autem prava aut falsa velim? respondet: «Licet exceptiunculam illam non adiiciam, ut Rectum sit, quod velis. Non potest cuiquam semper idem placere, nisi Rectum.» (Epist. XXXI). Atque iterat hoc alibi: «Non contingit tranquillitas, nisi immutabile certumque iudicium adeptis: caeteri, decidunt subinde, et reponuntur, et inter omissa appetitaque alternis fluctuantur. Si via eadem semper velle, Vera oportet velis.» (Ep. XCV). Itaque Sapiens ad unam aliquam regulam se componit; et «sine actionum dissensione, vita eius unius quasi coloris est.» (Sen. Ep. XX). Hoc planissime, ille apud Stobaeum, ita interpretatus est: dum vult esse καθ' ἕνα λόγον καὶ σύμφωνον ζῆν, «ad unam ra-

tionem et consentientem vivere » : additque , « infelices illos, qui dissident sibi et pugnant. » Et bona fide , non potest certior nota utriusque. « Nisi Sapienti sua non placent : omnis Stultitia laborat fastidio sui. » ( Ib. Ep. IX ). Itaque vide mihi illum compositum semper et placidum, cum pace et concordia animi , erectum sed modestum , et cum mansuetudine magnum. Hunc autem , quid ? « Quotidie nova vitae fundamenta ponentem, et novas spes etiam in exitu inchoantem. » ( Epist. XIII ). Nam ubi firmitas ista , et rectitudo iudicii substrata non est , quid mirum inaedificata vacillare, aut ruere ? « Inter caetera mala hoc habet Stultitia, semper incipit vivere. » ( Ibid. ). Atque ut idem noster ait : « Stultis numquam velle aut nolle decretum est. Variatur quotidie iudicium , et in contrarium vertitur. Itaque plerisque agitur vita per lusum. » ( Ep. XX ). Socrati , opinor, hoc tribuitur: « Proteus quidem formam, indoctus autem ( id est stultus ) animum ad singula mutat. » ( Stob. Ser. IV ). Et Seneca aiebat , « Vitam per lusum plerisque agi » : nonne tales isti sunt? « Quidam alternis (ait idem) Vatinii , alternis Catones sunt ; et modo parum illis severus est Curius , parum pauper Fabricius , parum frugi et contentus vili Tubero , modo Licinium divitiis , Apicium coenis , Maecenatem deliciis provocant. Maximum indicium est malae mentis fluctuatio , et inter simulationem virtutum amoremque vitiorum , assidua iactatio. » ( Epist. CXX ). Quid; quod nec corpore consistunt?

Tanta mali tanquam moles in pectore constat. ( Lucr. III ).

Itaque plerosque istorum videas ,

Quid sibi quisque velit , nescire et quaerere semper ;
Commutare locum , quasi onus deponere possit.

Nimirum interea ratio et motio est : domi et in animo nihil inveniunt, quod placeat , atque ideo

Hoc se quisque modo fugit, at quod scilicet , ut fit ,
Effugere haud potis est , ingratis haeret , et angit.

Atque haec satis pro Zenonia sententia , si tamen firmiter est illa. Vtcumque , utilis haec explicatio : quam monitione consigno. « Profice , et ante omnia hoc cura , ut constes

tibi. Quoties experiri voles, an aliquid actum sit, observa an eadem velis hodie quae heri. Mutatio voluntatis indicat animum natare aliubi atque aliubi apparere, prout tulit ventus. Non vagatur, quod est fixum et fundatum. » (Sen. Ep. xxxv). Denique, ut idem alibi: « Magnam rem puta, unum hominem agere. (Epist. cxx). Quo Divus Ambrosius noster respexisse videtur, et valde approbasse: « Vetus dictum est, Adsuesce unus esse, ut vita tua quamdam picturam exprimat eamdem servans semper imaginem, quam acceperit. » (Lib. X, Ep. lxxxii).

## DISSERTATIO XVI.

### *Altera Cleanthis sententia item explicata, de Convenientia cum Natura Communi.*

Sed iam in Stobaeanis altera sententia propalatur, magno et verendo auctore, Cleanthe. Is censebat, manca et parum plena ista Zenonis, addendumque Naturae: ut sit, *Convenienter Naturae vivere.* Egregia et digna illo sententia: quae usque eo obtinuit, ut communis censeatur Stoicorum. Et quidni firmum sit hoc scitum? « Natura duce, ait Cicero, errari nullo pacto potest. » (I De Leg.). Et hortatur alibi: « Naturam, optimam ducem, tanquam Deum sequi, eique parere. » (De Senect.). Ais tu, *tanquam Deum?* imo plane ipsum Deum. Nam haec mens in Cleanthis, opinor, illis verbis: et videamus. In Laërtio lego: « Naturam, cui conformiter oportet vivere, Chrysippus exaudit, et Communem, et proprie Humanam. Cleanthes autem, solam Communem suscipit, cui parendum sit, non autem hanc Particularem. » Vides alterum de utraque Natura capere, hunc de illa tantum. Nec aliter profecto Cleanthes sensit, vir (quod ex Fragmentis adstruo) pius, et deditus unice in divinis. Quid igitur est illa Communis Natura? Deus. Hoc alibi docendum uberius (In I Phys. Dissert. v), hic ponimus, et assertores tamen etiam damus. Seneca in verbis supra, ubi de Fine: « Rerum Naturae adsentior. » Rerum natura, non est alia ab hac Communi, sive Deo. Clemens Alexandrinus: « Stoici

secundum Naturam vivere Finem esse decreverunt, Dei nomen in Naturae decore commutantes. » (II Strom.). Quid vis planius? sed et Epictetum audi: « At quin ipse praecipuus philosophorum et velut antesignanus sermo, brevis admodum est. Quid enim longum dicere, finis est, Sequi Deum? » (I Diss. xx). Sane brevis sermo, et vere magni compendii, id est fructus. Dic autem, o bone, quid est Sequi Deum? « Mentem suam submittere gubernanti omnia Menti, sicut boni cives Legi civitatis. » (I Dissert. c. 12). Optime de Lege, quid enim aliud Communis illa Natura est, quam universa quaedam Lex et Ratio, toti mundo, et partibus eius inserta? Chrysippus apud Laërtium sic explicat. « Naturam, inquit, sequi oportet, nihil eorum faciendo, quae vetat atque abdicat Communis illa lex, id est recta Ratio per omnia permeans: quae ipsa est in Iove, hoc principe et rectore omnium quae sunt. » (In Zen.). Itaque ipsa illa divina Ratio, mundi ἡγεμονικὸν (de quo In Phys. I, Dissert. vii) est, cui subiici monemur: etiam a Philone: « Principium librorum Moysis, inquit, mirabile, quod mundi opificium habet: tamquam Mundus Legi, et Lex Mundo consonet ac consentiat: itemque vir legis observans, quamprimum mundanus civis est, ad Naturae voluntatem arbitriumque actiones suas dirigat; per quam Naturam universus hic Mundus gubernatur. (De Mundi opific.). Pulchre profecto et accommodate. Moyses, inquit, ille magnus et divinus legislator, a Mundi conditione orditur; quid ita? ut ostendat Lege, quam laturus est, a Mundo pendere: et virum bonum ac legitimum veluti civem, huic Mundanae legi debere parere, id est Naturae, omnia gubernanti. Sed et altera hic sententia: Deum sequi, id est per Virtutem (qua homini datum) assimilare et imitari. Sed de hac Sequela mox pluribus dicam: nunc in ista Obedientia et voluntatis submissione maneamus, quam Seneca quoties ingerit? « Hic est magnus animus, inquit, qui se Deo tradidit. » (Ep. cvii). Alibi: « Sapiens quidquid evenerit, sciet Legem esse Naturae, habebit in animo illud vetus praeceptum, Deum sequi. » (De Vit. Beat. cap. 15). Iterum-

que : « Quidquid ex Vniversi (id est Naturae) constitutione patiendum est, magno excipiatur animo. Ad hoc sacramentum adacti sumus, ferre mortalia : nec perturbari his quae vitare nostrae potestatis non est. In regno nati sumus, Deo parere Libertas est. » (Ibid.). Quid autem Epictetus? caput hoc Sapientiae habet, nec est frequentior in alia monitione. In ipso Enchiridio, id est Breviario et alvesrio virtutum : « Oportet seipsum ita conformare, ut diis pareamus, et acquiescamus in omnibus quae eveniunt, et volentes sequi, ut quae ab optima mente fiant et proficiscantur. » (Cap. 38). Et exclamat alibi : « Semper magis volo, id quod evenit. Melius enim arbitror quod Deus vult, quam quod ego. Adiungar et adhaerebo illi, velut minister et assecla : cum illo appeto, cum illo desidero, et simpliciter atque uno verbo, quod Deus vult volo. » (Lib. III, Dissert. VII). O in caelo nata, atque illinc profecta verba! O ego tecum, Epictete, sic afficiar! ausim ad Deum sublatis oculis dicere? « Vtere me in reliquum, ubi lubet, et ut lubet; mente tecum consentio, aequanimus sum, nihil recuso omnium, quae tibi videbuntur. Quocumque me voles, ducito; quam vestem lubet, circumdato. Magistratum me gerere vis? privatum esse? manere, fugere, in paupertie, in opibus agere? Ego non assentior tantum, sed in his omnibus apud alios te defendam et tuebor. » (Idem II, Dissert. XVI). Divine senecio! iterum exclamo : nec ego sine motu animi haec tam perfectae Sapientiae lego. Sed in Cleanthe, a quo coepit hic sermo, desinat. Eius versus, in eodem Epicteto, [1] huic sententiae :

Ἄγου δ' ἐμ' ὦ Ζεῦ, καὶ σύ γ' ἡ πεπρωμένη,
Ὅποι ποθ' ὑμῖν εἰμὶ διατεταγμένος.
Ὡς ἕψομαί γ' ἄοκνος· ἢν γε μὴ θέλω,
Κακὸς γενόμενος οὐδὲν ἧττον ἕψομαι.

Quos Seneca noster ita vertit :

Duc me parens, celsique dominator poli,
Quocumque libuit, nulla parendi est mora.
Adsum impiger, fac nolle, comitabor gemens,
Malusque patiar, quod pati licuit bono.

[1] Enchir. cap. LXXXII, sed confuse ibi legendi.

Atque addit : « Sic vivamus, sic loquamur. » Faciamus, mi Auditor, et ad sequentes interpretationes iam eamus.

## DISSERTATIO XVII.

### *Tertia sententia Chrysippi, de Natura Propria, id est Ratione.*

Avd. An non vere sequentes, id est sequiores illae erunt? Nam haec mihi primaria: perplacet, nec mutabo. Lips. Neque opus; aliter potius, quam aliud dicent: tamen audi, quae delectet etiam aut iuvet audisse. Chrysippi mens erat, *Humanam Naturam*, capiendam etiam esse. Credo et Tullii, in his verbis : « Sic est faciendum, ut contra universam Naturam nihil contendamus, et ea tamen conservata, *propriam* sequamur. » (I Off.). Quae ea est? in nobis Ratio. « Quid autem est Ratio? (ait Seneca) Naturae imitatio. Quid est Summum Bonum? ex Naturae voluntate se gerere. » (Ep. LXVI). Iterum alibi: « Quid Ratio haec exigit? rem facillimam, secundum naturam *suam* vivere. » (Epist. XLI). Vides omnia consentire belle, et velut concinere? Communis Ratio, Natura est, ut diximus : eius pars haec nostra, et in parvo isto mundo inclusa. Chrysippus ipse : « Partes enim sunt nostrae Naturae, illius Communis et Vniversae. » (Laërt. in Zenone). Noster Seneca : « Omne hoc quod vides unum est : membra sumus corporis magni. » Quae talia (nam saepe occurrunt) eo spectant, quod pars illa « Divini spiritus in hoc corpore sit inclusa » (Sen. alibi) : quam Rationem appellamus. Hic Stoicorum communis sensus est, alibi ponendus et explicandus (III Physiol. Dissert. VIII). Sed bonam nempe rectamque hanc Rationem intelligimus, Divinae illi conformem, non erroribus aut opinionibus turbatam. Appellant nostri, Perfectam, Absolutam, Consummatam : quid ita? quia Doctrina nempe *perficitur*, et quod inchoatum in ea a Naturae notitiis erat, *consummatur*. Supra tetigi: et Senecam pro ista nunc re audi. « In homine optimum quid est? Ratio; hac antecedit animalia, Deos sequitur. Ratio ergo *perfecta*, proprium hominis bonum est. » (Epist. LXXVI). Et mox addit : « Ratio recta et

*consummata*, felicitatem hominis implevit. » (Ibid.). Iterumque : « Quum sola ratio *perficiat* hominem (id est, perfecte bouum faciat) sola Ratio *perfecta* beatum facit. Ad ipsam germanissimam haec omnia Chrysippi mentem. A qua nec longe abit, imo adsidet, quod Diogenes (Babylonius, puto) Zenonis ὁμολογίαν interpretabatur, εὐλογιστίαν ἐν τῇ τῶν κατὰ φύσιν ἐκλογῇ, καὶ ἀπεκλογῇ : « Rectam ratiocinationem, in clectione aut reiectione eorum quae ex natura. » Nam haec Stobaeus itemque Laërtius Diogeni aperte adscribunt : nec Clementi accesserim (in supra verbis) qui Cleanthem facit haec censentem. Male, male : imo non scripsit hoc Clemens, sane doctus et accuratus, sed depravavit aetas aut exscriptor. Certo asseram, ex eo quod sequitur : « Antipater eius discipulus. » Itane ille Cleanthis fuit? Imo Diogenis, ut in hesterno Sermone ostendi. (Libro I Manud. Dissert. x). Itaque omnino de ipso Diogene hic Clemens scripserat, concorditer cum iam dictis : sed deliquium et hiatus nunc est ; notandus, ne notetur ille. Sed de hac εὐλογιστίᾳ, etiam Plutarchum accipe, contra Stoicos: « qui aiunt, ut inquit, οὐσίαν τοῦ ἀγαθοῦ, εὐλόγιστον ἐκλογὴν κατὰ φύσιν. Essentiam Boni, electionem rationabilem, iuxta Naturam. » (I Dissert. cap. 2). De eadem Epictetum: « Quod est Bonum hominis ! Non habeo aliud tibi dicere, quam talis electio Visorum. » Qualis ? ex Ratione. Non enim quaecumque electio proba : et ut idem ait : « Aliud alii incidit probabile aut improbabile, sicut et Bonum aut Malum, Vtile, Inutile. » (Ibid.). Ideoque et ad discernendum doctrina maxime egemus, ut iudicium habeamus de Probabili atque Improbabili, atque id rebus singulis accommodare possimus convenienter Naturae. » (Ibid.). Audin' ? doctrina, id est Philosophia opus ad Rationem formandam, et ut Seneca loquebatur, perficiendam, quo fine ? isto nostro, et ut consonet semper Naturae. Apage enim hic opiniones, atque ipsum Bonum, ait Cicero, « non est in Opinionibus, sed in Natura. Nam ni ita esset, Beati quoque Opinione essent : quo quid dici potest stultius ? » (I De Legib.). Verissime; in Natura, inquam, illa duplici, Communi et Nostra. Est quidem vetus versus :

Non est beatus, esse qui se non putat : (In Sen., Epist. IX)

atque etiam verus, fateor: quia Sapienti de sua beatitudine constat, nec scientiam solum, sed fiduciam eius habet: tamen et hic noster verus,

Non est statim beatus, esse qui putat.

« Quid enim, ait Seneca, si Beatum se dixerit ille turpiter dives? ille multorum dominus, sed plurium servus? Beatus sua sententia fiet? » (Ibid.). Minime. « Non enim quid dicat, sed quid sentiat, refert: nec quid uno die sentiat, sed quid assidue. » Memento super Convenientia, quae primo diximus.

## DISSERTATIO XVIII.

*Quarta sententia, de vita ex Virtute; quae prioribus consonat: atque omnes cum Veritate.*

QVARTA etiam sententia sive interpretatio, « Secundum Virtutem vivere. » Ea quoque verbis dissidet, re est ipsa cum priore. Nam ita Cicero explicat: « Stoicis finis est, Consentire Naturae; quod esse volunt e Virtute idest honeste vivere. » Quid igitur hoc est Cicero? perge: « Quod ita interpretantur, Vivere cum intelligentia earum rerum quae Natura eveniunt; eligente ea, reiicienteque contraria. » (II De Finib.). Nonne agnoscis Chrysippi verba? Ζῆν κατ' ἐμπειρίαν τῶν φύσει συμβαινόντων. Sunt ipsa, quae Cicero vertit: atque una ibi consensum vide. « Intelligentia ista sive Peritia, ex Ratione est, atque ea ad Virtutem ducit. » Cicero iterum: « In homine summa omnis Animi est, et in animo Rationis: ex qua Virtus est, quae rationis absolutio definitur. » (V De Fin.). Imo non solum ex Ratione Virtus, sed ipsa ea est. Seneca: « Homini Summum bonum, Ratio est: hanc si perfecit, laudabilis est, et finem Naturae suae attigit. Haec Ratio perfecta, Virtus vocatur. » (Epist. LXXVI). Philo Iudaeus pulchre: « Hoc illud est apud eos, qui optime philosophati sunt (nota obiter elogium super Stoicis), decantatum Vltimum bonorum, consentienter Naturae vivere. Quod fit, quum Animus semitam Virtutis ingrediens, per vestigia ductumque rectae Rationis ambulat, idest sequitur Deum. » (Περὶ ἀποικίας). Quid uberior sermo meus clarius aptiusque toti rei dixerit? Virtus rationem sequitur, haec Naturam, ista Deum. Etiam

aliquid ambigis? Avd. Vt libere dicam, super *Convenientia* hac *Naturae*. Nam quomodo ex ea Virtus, quae ad Vitia palam ducit? et quotidie nobis, qui ad illam adnitimur, cum ista est pugna. Lips. E prioribus baec cepisse debebas, et de qua Natura sermo: tamen aperiam clarius, et lumen inferam latenti in nobis Naturae. Neque enim omnino male Cicero: « Mirabiliter occulta est Natura, neque perspici, aut cognosci, statim potest. » (V De Fin.) Scito igitur: Virtutem non esse quidem in illis primis Naturae conciliationibus, sed tamen ex illis: « et esse in animis quasi Virtutum igniculos et semina, quae adolescere si liceret, nec a pravis opinionibus, ceu spinis succrescentibus, soffocarentur, ipsa nos ad beatam vitam perducerent. » (Cic. I De Leg.). Revera enim sicut membra nobis data ad talem, et talem, decentem motum vel usum: sic « Appetitio animi, quae graece ὁρμὴ dicitur, non ad quodvis genus vitae, sed ad quamdam formam videtur data: itemque Ratio, et Perfecta Ratio. » (III De Finib.). Ex iis dico seminibus, in animo et Ratione sparsis, Doctrina collectis, vitae illud genus exsurgit, non quodlibet, sed quod conveniens consentaneumque dicimus »: id est, ex Virtute. Imo vero idem scriptor audacius, et plane pro Stoicis: « Non esse quemquam gentis ullius, qui ducem Naturam nactus, ad Virtutem non possit pervenire. » (I De Leg.). Ita noster Seneca proclamat: « Virtus secundum Naturam est, Vitia inimica et infesta sunt. » Iterumque: « Nulli nos vitiò Natura conciliat, nos illa intègros liberosque genuit. » (Epist. L). Quod tamen modificandum est, de prima illa et in Ratione insita: quae vim suam nec in malis plane amisit. Argumentum? Ecce adeo gratiosa est Virtus, ut insitum etiàm malis sit, probare meliora. » Ideoque non difficillimus ad eam reditus: et « sanabilibus (ait Seneca) aegrotamus malis; ipsaque nos in rectum genitos Natura si emendari velimus, iuvat. » (Sen. De Benef. IV, cap. 17. II De Ira, c. 13). Haec illi, haec nostri Sophi nonne sonant? Hieronymum audi: « Homo Natura bonus, voluntate factus est malus. » Quod in primogenio illo obtinet, a quo vitam propagine duximus: sed quid? plane igitur ipse aut nos facti mali? Negat additque: « Est tamen

in animis nostris naturalis quaedam, ut ita dixerim, Sanctitas, quae velut in arce animi praesidens, exercet Boni Malique iudicium. » ( Ad Demetriad. De Virginib. ). Rationem enim dicere, palam est; de qua et Augustinus: « Non est in homine penitus exstincta scintilla Rationis, in qua factus est ad imaginem Dei. » (XXII De Civit. cap. 24). Ea praeit, clamat, et velut tacita lex est Virtutis. Iterum Hieronymus: « Huius legis meminit Apostolus, quam omnibus hominibus insitam, velut in quibusdam tabulis cordis scriptam esse testatur. » ( ubi supra). Sane validam: adeo ut primi illi parentes, ea sola ( Gratia Dei non exclusa), lege nondum scripta, sint servati. Idem: « Nec illud parvum argumentum est ad comprobandum Naturae bonum, quod primi illi homines, per tot annorum spatia, absque ulla admonitione Legis fecerunt, non quia Deo creaturae suae aliquando cura non fuerit, sed quia se talem sciebat fecisse Naturam, ut eis pro lege, ad exercendam Iustitiam sufficeret. » (Ibid.). Similia alii Doctores nostri: qui consensu damnant Manichaeorum vecordiam, duplicem Naturam statuentium, Bonam Malamque; illam Spiritualem, hanc Carnalem. Abite; nos iterum cum Seneca: « Consummatur hominis Bonum, si id adimplevit, cui nascitur. Quid enim ab illo Ratio exigit? rem facillimam, Secundum Naturam suam vivere. » (Epist. XLI). Nota *suam*, id est Chrysippi *propriam*. Quam tamen fatendum est, Dei quodam munere aut faventia, in aliis illustrem magis esse, aut certe se ostendere, nec tam densa velut caligine circumseptam: quibus Doctrina citius infunditur, Virtus adsciscitur, quotidie notandum. Ideo Socrates olim interrogatus, « Qui Felices? » Respondit: « Quibus animus praestans, et Ratio adest. » Omnino ita; nihil in vita boni sine ea bona: et

........ Vt in fabrica, si prava est regula prima,
Omnia mendose fieri, atque obstipa, necessum est.

## DISSERTATIO XIX.

*Has sententias ad Dei sequelam ire, et ducere: atque illum esse primarium Finem.*

Iam absolvimus de Naturae Sequela, id est Dei: et o tu ille ipse Deus, quam haec inter se, et cum vero, consentiunt! Tu magnus ille, Natura *Communis* es: parvus hic in nobis, *Propria*. Avd. Sicne hunc appellas? Lips. Iam supra tetigi: et Stoici ita passim. Seneca: « Animum bonum et rectum, quid hunc aliud voces, quam Deum in humano corpore hospitantem? » (Ep. xxxi). Iterumque: « Bonus vir sine Deo nemo est » (Ep. xli): scil. hoc interno. Pulchre, in Stoicis scitis, Laërtius: « Esse hoc ipsum Beati hominis Virtutem, quum omnia fiunt conformiter consentienterque Daemoni sive Genio, qui singulis adest, atque id ex arbitrio et voluntate supremi gubernatoris. » (In Zenon.). Pone mihi aliquem Sacrorum nostrorum praesidem; quid in hac re verius altiusque dicet? Atque hoc etiam ante nostros Plato: qui aperit, quis item ille Daemon. Definiebat enim: « Felicitatem, Genium habere felicem. » Quem illum? « Genium autem dici animae nostrae principale; » id est Rationem. (Clem. Alex. II. Strom. et Sextus Empir. adv. Math.). Nec alio sensu, opinor, ante eum (suave enim haec ab antiquissimis petere) Democritus, « Felicitas non in armentis, vel auro multo habitat. Anima est domicilium Daemonis. » (Apud Stob.). Vides igitur et hunc Deum dici: eumque cum altero maxime audiendum esse, ac sequendum. Quam pium, quam utile hoc dogma! quam facit ad vitae non sanitatem solum, sed sanctitatem! Duplicem enim sensum habet haec Affectatio: priorem, de Audientia, sive patientia, idest ut Dei Rationisque iussis ubique obtemperemus. Alterum, de Assimilatione, ut eius per virtutem imitatores simus. Prior ille apertus est, et in prioribus satis adstructus: hic occultior, Clementem Alexandrinum habet adsertorem. Ille, ubi de hoc ipso Stoicorum Fine, dilaudat et consonum divino dogmati ita facit: Ait enim Lex: Post Dominum Deum vestrum ambulate, et mandata

eius servate. Assimilationem utique Lex assectationem appellat. Iterumque: « Aperte dicit Apostolus, Imitatores mei estote, sicut et ego Christi, ut illud efficiatur: Si vos mei, ego autem Christi, Christus vero Dei: Deo ergo assimilari, quoad potest, finis est Fidei. » Atque hic est ille decantatus Platonicorum Finis; quem doctor eorum et antistes (Plato) non uno loco ingerit, asseritque. Nam Felicitatem ὁμοίωσιν τῷ Θεῷ definit, « Deo assimilationem »: et hanc ponit ἐν τῷ ὁσίῳ καὶ τῷ δικαίῳ, μετὰ φρονήσεως (In Phileto et alibi): quid nisi, in duplici Virtute primaria, Pietate et Iustitia, quas prudentia temperet et gubernet? Verba ipsa auro digna, viliore hoc liquore scribantur: « Mortalem hanc naturam, et hunc inferum locum Malum circumstat necessario et adhaeret. Ideo conandum, quam celerrime hinc illuc fugere: fuga autem, Dei assimilatio, quatenus potest. Assimilatio porro, Iustum et Sanctum cum Prudentia esse. » Observa, *quatenus potest*. Quidni addat? sequi, non assequi datur: atque ita Homerus:

..........μετ' ἴχνια βαῖνε Θεοῖο·
..........Divi vestigia pressit. (Odyss. et alibi).

*Pressit* dico, sed longo intervallo: longo? immenso abiunctus, pusillus hic, finitus, mortalis, ab illo maximo, infinito, aeterno. Tamen imitatione aliqua, et *quatenus potest*: Iamblicho etiam caute adiectum. « Beatus est, inquit, qui Deo pro virili sua est similis, perfectus, simplex, purus, a vita hac humana abiunctus. » (Clem. Alex. II. Strom.). Itaque idem Plato aiebat: « Duplicem finem esse. Vnum Communicabilem et Primarium, qui est in ipsis Ideis. Alterum, qui ab eo participat eique communicat, et similitudinem ab eo capit. Quod fit in hominibus, qui vindicant sibi et asserunt Virtutem, et veram Philosophiam. » Deus igitur, et in illo Ideae, Primarius Finis: alter et noster, Virtute et Sapientia referre. Atque illud est, θεωρητικὸν ἀγαθὸν, *Contemplativum Bonum*: quo Fuga illa a corpore tendimus. Alterum, est πρακτικὸν καὶ πολιτικὸν, *Activum et Civile*, quod in hominem cadit. Apuleius simile dictum voluit, sed verbis quae velum (an et vitium?) habent. « Vna Beatitudo est, quum ingenii nostri praesentia tutamur, quae perficimus: alia, quum ad

perfectionem vitae nihil deest, ipsaque sumus Contemplatione contenti. Vtrarumque autem Felicitatum origo ex Virtute manat, et ad ornamentum quidem Ingenialis loci, id est Virtutis, nullis extrinsecus eorum, quae Bona dicimus, adminiculis egemus: ad usum autem vitae communis, corporis cura, et eorum quae extrinsecus veniunt praesidiis opus est. » ( De Philosophia ). Caetera concinnasse mihi videor: in primis illis verbis haereo, nisi quid Cicero facit et subvenit: « Summum bonum est in ingenii praestantia, quam virtutem vocamus. » ( IV De Fin. ). Neque lubet hic insistere: magis, cum eodem Apuleio, pro re nostra eloqui: « Sapientem, pedisequum et imitatorem Dei dicimus, et sequi arbitramur Deum, id est λογον. » Avd. Ita mihi quidem sequi Deum detur, ut haec praeclara, augusta, sancta: et unde ad profanos illos delata, aut illapsa? Lips. Vtrumvis: vel delata a Superioribus olim Sacris: vel illapsa, non sine Deo commovente. Clemens ille, quem saepe advoco, velut pararium et conciliatorem utriusque ( Divinae et Humanae ) Philosophiae: ille, inquam, ita censet. « Plato, inquit, haec dixit: sive forte concurrens cum Divinae legis doctrina ( solent enim magnae Naturae, et ab affectibus vacuae, sagaciter collineare et saepe tangere veritatem ): sive idipsum e sacris oraculis hausit, ut pote qui semper omnis doctrinae cupiens sitiensque fuit. » ( II Strom. et adde Augustin. De Civ. VIII, c. 11 ). Quae postrema passim de Platone scripta, inspexisse libros nostros, delibasse, et in usum suum, an humani potius generis dicam, transtulisse. Sed et prior sententia probabilis, imo mihi certe proba. Illustrat eiusmodi aethereas aliquot mentes Deus, et fecit ab aevo, facietque in aevum. Nam Platonem omitto. Pythagoram quis in diversa regione, et ante eum, ipsum hoc dogma docuit: « Finem esse, Deo assimilationem? » Quis? ille ipse Deus. Sed iam finio de Fine, in Homeri divino ( ita dicendum est ) versu:

Ος κε θεοῖς ἐπιπείθητο· μάλα τ' ἔκλυον αὐτοῦ. ( Iliad. α ),

Quod breviter et rotunde efferam: « Deum audi, audiendus. » Fac, et felicitatem hic atque alibi habes.

## DISSERTATIO XX.

*Solam igitur Virtutem sufficere ad Beatitatem, nec Externa aut Fortuita requiri.*

Radicem Decretorum panximus: ecce Truncum ab ea adsurgentem, « In sola virtute, summum bonum esse: » imo « solam illam, Bonum esse. » Haec dictio est, quae fortem et virilem hanc sectam ab aliis mitioribus aut mollioribus abiungit: quae a terra, corpore, externis omnibus, ad animum, ad interna et aeterna ducit. Dii boni, quantum hic dissensus, et contentionis? Agmine toto philosophi, et maxime Academici veteres, in quibus hac parte Aristoteles, incurrunt. Nam Epicureos, et totum id genus, omitto: quibus vel auditu exitiabile est hoc dogma. Nobis, bono sensu, bonum optimum videtur: et sive cum Seneca, « maximum instrumentum beatae vitae esse » (Epistola LXXIV); sive cum Catone Tulliano, « contineri eo non magis disciplinam Stoicorum, quam vitam fortunasque nostras. » (III De Finib.). Videamus, et ipsum nude primum ponamus, sine colore aut commendatione. « Summum bonum est, quod honestum est: et quod magis admirere, solum honestum est, quod bonum est. » (Sen. Ep. LXXI). Ecce, utrumque illud habes, a me positum, et priore adfirmato, alterum sponte consequetur. In *sola* dixi. Quidni? « Summum bonum in animo constituamus: obsolescit, si ab optima nostri parte ad pessima transit. Non est summa felicitas nostra in carne ponenda. Videsne, ut reliqua omnia bono suo constant? vitem fertilitas commendat, sapor vinum, velocitas cervum. » (Sen. Ep. LXXIV). « In homine quid est optimum? Ratio, hac antecedit animalia, Deos sequitur. » (Ep. LXXVI). Ergo ibi eius bonum: ergo in Virtute. Itaque hominem, recto iudicio, ea sola parte aestimemus, qua homo est: caetera in exiguo, aut nullo, in hoc tribunali habeamus. Secundo, Bonum quaerendum assignandumque, quod nostri arbitrii sit, et quod casu non adimitur, aut datur. Talis est sola virtus. « Nam qui alia bona iudicat, venit in Fortunae potestatem, alieni arbitrii fit. » (Sen. Ep. LXXIV).

Itaque ut ii qui in hostili regione versantur, circumspiciunt, timent, agere avidi, aut pati anxii: sic isti, qui alibi hoc bonum quaerunt, palpitantibus, ut sic dicam, praecordiis vivunt; aut sollicite quaerentes, aut magis custodientes. Et quale istud bonum meum est, quod mihi non adscribam? quod industria, scientia, exercitatio mea non peperit? « Nihil stultius, quam aliquem eo sibi placere, quod non fecit. » (Ibid.). Tertio, Nec data permanent: velut deposita apud nos sunt et abitura. At Bonum illud verum, solidum certumque est: quod nulla vis excutit, casus aut fraus subducit. Vide mihi, si ab iis Felicitas, angorem nostrum. Habere satagimus, non adepti dolemus, adepti timemus; movent erepta, sollicitant eripienda. « Quemadmodum aves etiam inanis fundae sonus territat; ita isti non ad ictum tantum exagitantur, sed ad crepitum. » (Ibid.) Dii deaeque! ubi igitur Libertas illa et Securitas, promissa Sapienti? Nusquam consistent, Epicteti illo scito subverso: « Rerum aliae in nobis, aliae extra nos sunt. In nobis, Appetitio, Declinatio, et Virtus Vitiumque; extra nos, Corpus, Possessio, Gloria, Magistratus. » Et addit: « Quae in nobis, sunt Natura sua libera, non prohibenda, non impedienda; quae extra, imbecilla, servientia, prohibenda, aliena. » (Enchir. c. 1 et 2). O quam magna, quam paucis, Sacrorum quodam ritu dicit! Examina, et caput Sapientiae in istis habes. Sapiens inter viros est, quibus tuta et quieta placent: pueri ad ludos, et ludorum missilia, currunt. Stat Fortuna et ea spargit: aliquis calcatur, opprimitur, eiicitur, pauci sine noxa capiunt, et nec illa ipsa integra aut salva. Quarto, Ad indignos, illorum quoque iudicio, quam saepe ista eunt? leno opes, meretrix formam, improbus magistratum, latro valetudinem et robur habebit: et Bona haec dicam, quae saepe, imo plurimum, in malos tribuuntur? Quinto, Animalia alia beatiora nobis, si ab his censentur. Certe corporis pleraeque dotes, maiores aut firmiores in iis conspiciuntur. Quid quod cibi, potus, Veneris voluptate facilius et sincerius fruuntur, sine pudoris aut poenitentiae metu? Sexto, Virtutes pereant, si ea sententia vivit. An ego Fidem, Iustitiam, Fortitudinem colam, et inopinata illa bona, opes,

famam, gratiam, ipsam vitam relinqnam? Incidunt enim hi casus: et saepe aut ab his abeundum est, aut illae deserendae. Quod ut fiat, parum prompte et a respectantibus fiet, quasi ob maius bonum minora, sed tamen bona omittentibus. Septimo, de ipso Deo et Providentia male existimemus necessum est, si haec Bona. « Quia multa incommoda iustis viris accidunt: et item, quia quidquid nobis dedit, breve et exiguum est, si compares mundi totius aevo. » (Sen. Ep. LXXIV). Ita ingrati divinorum munerum interpretes erimus: et cur huic, cur hoc, dedit et non dedit? At qui illud Summum, solum etiam bonum habet, resistit, et ut plenus acquiescit, quia ultra non est ut a fine nostro argumenter, Naturam sequi, id est Deum volumus: at sola Virtute (ut Stoice loquar) Deus censetur: externa certe ista non habet. Quod si ea bona, itane ipsi illi bono non damus? aut homo felicior erit, cui haec et illa damus? Plura dici possunt; et quaedam obduci, scio: sed nobis propositum Decreta explanare magis, quam affirmare. Etsi hic quid dubitem? sicut Solem illum, quum ortus est, videmus

Convestire sua perfundentem omnia luce,

convestire, sed et demulcere: ita hic dixerim, fulgorem eius sententiae statim honestiores quasque animas pervadere, et persuadere. Itaque vetus ea, non novitia est. Brachmanes apud Indos (quorum hodie genus et nomen perseverat) censebant: « Bonum aut Malum nihil esse eorum, quae hominibus accidunt, aut eveniunt, non enim fore, ut iisdem alii angerentur, alii laetarentur, somniorum similes conceptus habentes. » (Strab. Lib. XV). Quid Cynici? aperte: « Sufficere Virtutem ad Beatam vitam, nullo indigentem, nisi Socratico robore. » Quam additiunculam interpreter, requiri tantum constantem Sapientiam, et sapientem Constantiam, ad viri illius exemplar. Ipse Plato ita sensisse quibusdam visus: et « Aristo Stoicus (ait Clemens) tres libros olim scripsit, hoc titulo: Quod iuxta Platonem, solum Honestum Bonum. » (Lib. V Strom.). Sed Hebraei, et nostri etiam, non aliter. Quae mens, nisi ista, Psalmographi regis? « Beati immaculati in via » (Ps. CXVIII): virtuti adiuncti, vitiis alieni. Quae eius filii? « Venerunt mihi

omnia pariter cum Sapientia, et innumerabilis Honestas per manus illius. » (Sap. c. 7). Planissime hoc dictum, quod Comicus etiam noster, volnit:

> Virtus omnia in se habet, omnia adsunt bona
> Quem penes est Virtus. (PLAUT. Amphitr.)

Et alibi Hebraeus sapiens: « Beatus vir, qui in Sapientia moratur. » Iam de nostris, Clemens audiatur (Lib. V Strom.): « Atqui solum bonum Honestum esse, novit et Barbara (id est Iudaea et nostra) Philosophia, itemque, Virtutem sufficere ad Felicitatem; ubi dixit: Ecce dedi ante oculos tuos Bonum et Malum, Vitam et Mortem, elige Vitam. (Deut. XX). Nam Bonum quidem Vitam appellat, et Honestam eius electionem. Vtriusque autem Finis idem. Dei amantem et verentem esse. » Denique addit: « Haec iactant assidue Stoici ». ut videas enm nostris istis Sacra pariare. Quid autem Ambrosius? Saepe etiam Stoicus, ut observavi; hic quidem palam: « Nihil Bonum, inquit, Scriptura, nisi quod Honestum, asserit: Virtutemque in omni rerum statu beatam iudicat quae neque augeatur corporis Bonis, vel externis; neque minuatur adversis. » (II Offic. cap. 3). An potuit Zeno capitalia ista Dogmata disertius efferre? Et vides, quid sentiant et consentiant nostri.

## DISSERTATIO XXI.

*Aliquid in hac re contra Academicos: et non venire in Boni nomen Externa.*

Magnifica igitur, atque etiam vera ista sententia: teneamus, sciamusque « Vnam hanc esse viam ad tuta vadenti, et Externa despicere, et Honesto contentum esse. » (Sen. Epistol. LXXIV). AVD. Incliuo equidem, sed Academiae veteris auctoritas etiam retinet: cui visum, « In una quidem Virtute positam Beatam vitam, non tamen Beatissimam; nisi adiungerentur et Corporis bona, et caetera ad virtutis usum idonea. » (Cic. I Academ.). Et hercules rationem habere sententia videtur. Nonne enim Naturam sequi consentimus, in via hac

Felicitatis? Atqui corporis bona, sive in toto eo, ut valetudo, et robur: sive in partibus, ut sensuum integritas, pedum celeritas: illa, inquam, omnia et singula commendat conciliatque mihi Natura. Iam externa bona, usui virtutis an non palam necessaria, aut certe commoda et decora? Itaque merito eorum adiectio, Beatae vitae adiicere videatur; et detrahere, defractio. Sicut in acervo maius aut minus est, tot modiis additis sive demptis: et manet tamen acervus: ita hic. Lips. Non nescimus haec et Academicorum, et Peripateticorum esse: qui, ut noster ait, « longe lateque Felicitatis humanae terminos ponunt. » (De Benef. V, cap. 3). Ille idem de iis: « Xenocrates et Speusippus putant, Beatum vel sola Virtute fieri posse: non tamen Vnum bonum esse, quod Honestum est. » (Ep. LXXXV). Id est, alia etiam Bona venire in numerum, et pondus addere, et attollere, vel deprimere Felicitatis hanc lancem. Itaque « Sapientem quidem beatum: summum tamen illud Bonum non assequi, nisi illi et naturalia instrumenta respondeant. » (Epist. XCII). Quid, quod inter ipsos Stoicos aliqui in hanc partem eunt, aut vergunt? « Antipater, inter magnos sectae huius auctores, aliquid se tribuere dicit Externis, sed exiguum admodum. » Ita vides, facile nos homines a vulgo aut opinione abduci, et quotidiano velut contactu etiam Sapientiae studiosos attaminari. Quid autem veri illi nostri? obnixi resistunt, et nulla Bona, praeter Animi, agnoscunt. Nam si semel haec admittis, et vel rimam leviter aperis: quis finis aut modus erit; agmine irrumpent, et minima momentum poscent et facient in Beata vita. Facient? iam fecerunt. Aristotelem audi: « Fieri non potest certe aegre, ut bona aliquis faciat sine instructo et apparatu. Multa enim velut per organa facienda sunt, amicos, opes, civilem gratiam aut potentiam. Qui autem aliquibus carent, maculant et foedant Beatitudinem, ut qui Nobilitate, qui Prolium copia aut bonitate (εὐτεκνίας), qui Forma. Non enim plane felix est, facie turpis, ignobilis, aut solitarius, et improlis. » (Ethic. ad Nic. I, cap. 8). Deus bone, Nobilitatem, Proles, Formam etiam, venire in hunc censum? Da veniam Lycaeum, et tu eius antistes: parum generosi aut viriles sunt

isti sermones, ut sint veri. At enim plenam Felicitatem quaerunt, et cui nihil absit. Nos una. An non talis est, quam fecit Virtus? « Haec nihil vacare patitur loci: totum animum tenet, desiderium omnium tollit: sola satis est. Omnium enim bonorum vis et origo in ipsa est. » (Sen. Epist. LXXIV). Quid minuta haec congeris, quae melius aliquod altiusque ingenium vel sine doctrina contemnat? « Non potest in hac claritate Solis scintilla habere momentum. » (Ep. XCII). Simile de Valetudine, atque illis Corporeis dico: animi et Virtutis adspectu « tam pusilla esse, ut non conveniat illis Boni nomen. » (Epist. CXVIII). Quid autem Fortunae? magis: « et nihil Bonum nobis videtur, quo quis et male uti possit. » (Epist. CXX). Ambigua ista sunt, et dubiae, ut sic dicam, sanitatis: nec « nisi quum honeste administrata sunt, Bona esse incipiunt. » (Ep. CXVIII). Quam multi viribus, opibus, forma, in suam alienamque perniciem sunt usi? At enim, « Secundum naturam » sunt, ut aiebas. Fateor: atque ideo etiam, si non expetam, petam. « Quidni? non quia Bona sunt, sed quia secundum Naturam sunt: et, quia bono a me iudicio sumuntur. Quod erit in illis tunc Bonum? hoc unum, bene eligi. » (Ep. XCII). Vade, ista notanda: non sunt, sed fiunt Bona, a bene eligente et utente: id est, a Prudentia mea et Virtute, quae sola « perfectum bonum est, cuius contactu alia quoque bona fiunt. » (Ep. CXVIII). Neque aliter alibi Plato censuit, pro cuius mente Apuleius: « Corporum sanitatem, vires, indolentiam, ceteraque eiusmodi bona extraria, item divitias, et quae Fortunae commoda dicimus, ea non simpliciter bona nuncupanda esse. Nam si quis ea possidens usu se abdicet, ea sibi inutilia erunt: si quis autem eorum usum converterit ad malas artes, ea illi etiam noxia videbuntur. » (De Philos.). Et contra est, in iis quae mala corporis aut externa censentur: quae bona bonus animus facit. Ille est, ait Sallustius « dux atque imperator vitae mortalium, qui ubi Virtutis via ad gloriam grassatur, abunde pollens potensque est, neque Fortunae eget. » Agnoscis haec Stoica? reponit: « Corporis et Fortunae bonorum uti initium, ita finis est; omniaque orta occidunt et aucta senescunt. Animus incorruptus, aeternus, rector

humani generis, agit atque habet cuncta, neque ipse habetur. » O rectae et erectae voces (audacter dicam) prae multorum, qui Philosophi titulum inscribunt! audiamus: et cum Helvidio (apud alterum Historicum) « doctores Sapientiae sequamur, qui sola bona quae honesta, mala tantum quae turpia; potentiam, nobilitatem, ceteraque extra animum, neque bonis, neque malis adnumerant. » (Tac. IV Histor.).

## DISSERTATIO XXII.

*Quae igitur Bona? atque ea subtiliter, et Στωικῶς divisa.*

Avd. Audiamus: qui tamen firmiter et secure possumus, nisi distincte Bona Malaque norimus? Ea, meo animo, tibi explicanda sunt, et finibus suis limitibusque claudenda. Lips. Aequum oras, etsi Ethicorum hic proprie locus est: tamen notare hic opus, aut in his sequentibusque natare. Socrates ille olim « hanc Summam dixit esse Sapientiam, Bona Malaque distinguere. » (Sen. Epist. LXXI). Vere, quia sine ea notitia, nec illa appetere aut sequi recto pede liceat, nec haec fugisse. Itaque quod apud Homerum ille gloriatur:

> ......... Νοέω καὶ οἶδα ἕκαστα
> Εσθλά τε καὶ τὰ χέρηα·
> ......... Novi et scio singillatim
> Quae Bona, quae Mala sint

monitum et exemplum Sapienti est, quid praestet. Faciamus igitur: ego pro copia captuque meo definiam, dividam singula, et subiiciam ut in tabella. « Eorum quae sunt, ait Laërtius, dicunt (Stoici), alia Bona esse, alia Mala, alia Neutra. » (In Zen.). Satis laxe, *quae sunt*: restringo ad hanc materiem, id est, quae in Vita et Moribus sunt, aut circa. Quid igitur Bonum? Seneca: « Finivit hoc alius, alio modo. Quidam ita: Bonum est, quod invitat animos, quod ad se vocat. Huic statim opponitur: Quid si invitat quidem, sed in perniciem? Scis quam multa Mala blanda sint. » Respondetur: « Verum et Verisimile inter se differunt ita: quod Bonum est, Vero iungitur: non est enim Bonum, nisi Verum

est. At quod invitat et allicit ad se facie, Verisimile est: surrepit, sollicitat, attrahit. Quidam ita finierunt: Bonum est, quod appetitionem sui movet: vel, Quod impetum animi ad se tendentis movet. Et huic idem opponitur: multa enim impetum animi movent, quae petuntur petentium malo. Melius illi, qui sic finiverunt. Bonum est, quod ad se impetum animi secundum Naturam movet.» (Epist. CXVIII). Cicero varie etiam definit, aut tangit definiri: «Bonum, inquit, si opus fuisset, definisses, aut Quod esset natura appetendum; aut Quod prodesset, aut Quod iuvaret.» (II De Fin.). Quae prima definitio cum ultima Senecae in re consentit: sicut et alia quam Cato apud eum prodit. «Boni, inquit, definitiones paulum oppido inter se differunt, et tamen eodem spectant. Ego assentior Diogeni (Babylonio) qui Bonum definierit, id quod esset Natura absolutum.» (III De Fin.). At aliae Stoicorum, cum ultimis Ciceronis fere conveniunt; et Laërtii hanc habe: (Sext. Emp. adv. Math. et Pyrrh. Hyp. III, c. 20). «Bonum communiter est quod Vtile: proprie autem, sive ipsum istud, sive de eo non diversum.» In quibus verbis *Vtile* dicunt ipsam *Virtutem*: *non diversam*, *Hominem bonum*, aut *Amicus.*» Sed nota igitur et character Boni praecipuus, Prodesse. Ita Clemens germanissimus saepe Stoicus: «Bonum igitur, qua Bonum, nihil aliud quam prodest.» (Lib. I Paedag. cap. 8). Quod in Deo videre est, summe Bono; et iuvante semper Patre. Et quia igitur Vtile, hinc illae aliae definitiones ab affectu: «Quod ad se invitat: Quod sit expetendum;» et tales. Alia etiam mox in Laërtio: «Aliter vero et sic definiunt proprie Bonum, Quod absolutum sit secundum Naturam partis Rationalis.» Est superior ipsa Diogenis, nisi quod de Rationali additum, rei explicandae aut terminandae. Nam simpliciter Secundum Naturam si dicas, videatur cavillo locus, et in Infantibus etiam Bonum esse. Hoc negant. Seneca huc ducendus: «Quid est secundum Naturam? quod contingit et protinus nato, non dico Bonum, sed initium Boni» (illa semina, de quibus dictum). Pergit: «Atqui non magis infans adhuc Boni capax est, quam arbor, aut mutum aliquod animal. Quare autem Bonum

in istis non est? quia nec Ratio. Ob hoc in infante quoque non est, nam et huic deest. Est aliquod Irrationale animal; est aliquod, nondum Rationale; est Rationale, sed imperfectum. In nullo horum, Bonum: Ratio istud secum adfert. Quid ergo inter ista, quae retuli, distat? Nunquam erit Bonum in eo, quod irrationale est: in eo, quod nondum Rationale est, tunc esse Bonum non potest: in imperfecto, iam potest esse Bonum, sed non est. » (Epist. ult.). Vis breviter haec me compleoti? In Irrationali, ut bruto, nunquam Bonum est: in nondum Rationsli, ut puero, iam non est: in Imperfecto, ut adulto, sed indocto, iam potest esse, sed non est; quare? quia (iterum Seneca) « hominis Bonum non est in homine, nisi quum in illo Ratio perfecta est. » (Ibid.). Antea satis diximus de Consummata et Absoluta Ratione; quae sola dux ad Bonum, id est, Virtutem. Et iam ex istis vides, cur in Definitione additum, *partis Rationalis*. Atque hic subsisto: pergo autem, an refraeno gressum, et regredior? Ostendunt enim se et offerunt Divisiones, aut Distinctiones: quae pro Stoico quidem sensu, nescio an pro tuo sint: tenuia quaedam aut subtilia, ut verum fatear: non tamen futilia aut inutilia, si quis rectum pedem aut mentem ad illa profert. Age, ponamus obiter et lustremus: eligamus etiam, si quid ad nostrum illum (Senecam scis me dicere) aut priscos auctores, qui hodie in manibus, facit. Multiplex et intricata Divisio est (Stoicorum propria haec acumina); sed ego disponam et seiungam, quae tenebras aut confusionem habeant mixta. Videsis, et patienter, si non libenter, haec audi. Prima distinctio:

BONVM trifariam dicunt:

I. *A quo Vtilitas*: ut est Virtus. Graece efferunt: ἀφ' οὗ συμβαίνει ὠφελεῖσθαι: *atque hoc, ut a prima causa.*

II. *Per quod Vtilitas*: ὑφ' οὗ συμβαίνει ὠφελεῖσθαι: ut iterum *Virtus*, et amplius, *secundum eam Actiones.*

III. *Quod potest Vtile esse*; sive, uno verbo, *Vtibile*: τὸ οἷον ὠφελεῖσθαι: ut dicta iam duo, itemque *Amicus Vir bonus, Dii et Daemones.*

Vides quae Bona, et quo sensu graduque dicantur: ex quibus Virtus omnia permeat: permeat? imo et contactu suo omnia

facit. Nam illa « fontis vicem habet »: ab ea rivi et aquae, et quidquid irrigat, humectat, et a se atque ex se fecundat. Haec ista e Stobaeanis colliges, et Sext. Empirico: licebat et ex Laërtio, nisi mutila in eo legerentur. Verba eius: « Ipsam Virtutem, et quod eius participat, trifariam dicunt. Vt, Bonum a quo contingit.... sicut Actionem secundum Virtutem,... Per quod uti Virum bonum consortem Virtutis. » (In Zen.). Itane *trifariam?* atqui bifaria tua est divisio, nec ultra. Ipsa exempla peccant: et ubi notulas posui, scito defectus esse, facile e iam dictis explendos. Altera Divisio.

| | |
|---|---|
| BONORVM alia | I. *In Animo*: ut *Virtutes*, *Boni habitus*, *et laudabiles actiones.* |
| | II. *Extra eum*: ut *Amici*, *Discipuli*, et similia. |
| | III. *Neutra*: ut *Viri probi*, *et virtutes adepti.* |

Haec quoque Divisio ex Stobaeo, et Sexto: itemque exempla. In istis variare aliquid Laërtius videtur, praesertim in extremo: an explicare? Tu eum vide. Tertia divisio: sive subdivisio.

| | |
|---|---|
| BONORVM QVAE IN ANIMO, alia | I. *Affectiones esse*: ut *Virtutes omnes.* |
| | II. *Habitus*, *non affectiones*: ut *studia.* |
| | III. *Neutra*: ut *Actiones secundum Virtutem.* |

Haec in Stobaeo: iterum Laërtius aliter, et in ordine aliquid turbat: « Bonorum, inquit, in animo alia sunt Habitus, alia Affectiones (sive quis mavult, Constitutiones), alia Neutrum. Constitutiones, Virtutes; Habitus, Studia; Neutrum, Actiones. Quarta Divisio:

| | |
|---|---|
| BONORVM alia | I. *Finalia*, Graece τελικὰ: ut *Gaudium*, *Fiducia*, *et ex virtute actiones.* |
| | II. *Efficientia*: ut *Prudens vir*, *et Amicus.* |
| | III. *Vtrumque*, ut *Virtutes omnes.* |

Itaque Stobaeus; et cum eo Cato apud Ciceronem. « Sequitur illa divisio, ut Bonorum alia sint ad istud Vltimum pertinentia (sic enim appello, quae τελικὰ dicuntur); alia autem Efficientia, quae Graeci ποιητικά; alia Vtrumque. De Pertinentibus, nihil est Bonum, praeter Actiones honestas; de Efficientibus, nihil praeter Amicum; sed et Pertinentem

et Efficientem, Sapientiam volunt esse. Nam quia Sapientia est conveniens Actio, ex illo Pertinenti genere est; quod autem honestas Actiones affert et efficit, ideo Efficiens dici potest.» (III de Fin.) Discrimen aliquod in exemplis vides: praesertim ultimo, sed nempe Sapientia Virtus est, et contra. Rationem etiam illam Tullianam, ex Stobaeo licet illustrare: « Virtutes omnes sunt Efficientia et Pertinentia Bona. Efficientia, quia gignunt faciuntque Felicitatem; Pertinentia, quia eam implent, quum partes eius sint.» In Laërtio haec ipsa: sed iterum cum defectu, qui apparet inquirenti. In ultimis est (ut compendii faciam recitare): « Efficientia et Finalia esse Bona.... Quatenus enim perficiunt Felicitatem, Efficientia esse: quatenus complent eam, ut eius partes, Finalia.» Inserenda vox: « Virtutes.» Senecae etiam locus est, qui hnc faciat: « Sed ut removeas illa, quae aut Summa bona sunt, aut summorum Efficientia.» (Epistola cix). Et in isto genere Virtutes habet. Ex hac igitur divisione lucem istis demus, et simul discamus, primo et vere bono non nisi Virtutes esse, alia ex communione. Ita Iustitia Bonum est, non quia Virtutem habet: ipsa est enim Virtus: « Sed (Clementis verba) quod ipsa per se, et ex se bona est.» Deinde secundario, Iustum esse, Bonum; quia ex ea manat participatque. Ideo ridere libeat quaestiunculam in Seneca: « An verum sit, quod Stoicis placet, Sapientiam Bonum esse; Sapere, Bonum non esse.» (Epistola cxvii). Et ratiunculas dat, quas piget reponere. Quin tu et illi serio loquimini; Bonum esse, quia adfine et consors illius Boni? Prima divisio nostra rem conficiet: pro meo quidem sensu. Satis de Bonis: etiam Malis, quia eadem ista inverte, et quadrant omnia, Definitiones, Divisiones, Exempla.

## DISSERTATIO XXIII.

*Quae Adiaphora, sive Neutra? quae in iis Producta, et Reiecta? aliaque tenuiter inquisita.*

Transeo ad tertium membrum, quod Neutra continebat;

id est, neque Bona, neque Mala. Hoc illud est, in quo confligunt et gradum conferunt Academici ac Peripatetici cum Stoicis: qui ista ipsa Bona appellant, sed modificantes, Bona Corporis aut Externa: nostri pernegant, nec nisi Neutra, Media, Interiecta, creberrime Indifferentia, ea dicunt. Diligentissime hanc partem percolnerunt: tum ob dictam pugnam, tum quia Aristo Chius, Pyrrho et adseclae, aliam Indifferentiam, inducebant: qui ita in sola Virtute et Vitio omnia ponebant, ut rerum dilectu sublato, « cetera pro nihilo haberent: et inter optime Valere, et gravissime Aegrotare, nihil prorsus dicerent interesse. » (Cic. II De Fin. et alii). Idem in Pauperie, Opibus, aliisque externis: quorum nihil esset alteri prae aut post ponendum. Fatua, et tamen pervicax sententia, contra quam etsi Cicero ait « iam pridem desitum esse disputari » (Ibid.); tamen post illum profectu vixit, imo floruit, et Sexti Empirici subtiles libri super eo exstant. Quid quod Favorinus Gallus Philosophus, Hadriani aevo, in hac secta fuit? qui usque eo « Epochen produxit, ut negaret vel illud intellectu comprehendi, Solem esse. » (Galen. contra Acad.). Ob hos igitur et tales, Stoici Adiaphora curiose et subtiliter examinarunt: et varias Divisiones ac Discrimina dederunt. Iterum te convenio, indulge, et patienter, vel sectae et Senecae causa, haec audi. Primo notant;

| | |
|---|---|
| Adiaphora bifariam dici: | I. *Quae nec Bona, nec Mala sunt: neque ad Felicitatem aut Infelicitatem conducunt*, ut *Sanitas, Opes, Gloria,* et similia. |
| Adiaphora bifariam dici: | II. *Quae nec Appetitum, nec declinationem movent* (Graeci significanter, μήτε ὁρμῆς μήτε ἀφορμῆς κινητικά: ut *Pares in capite capillos habere, aut impares)*. |

Ita Laërtius, et Stobaeus. At Sextus, trifariam vult dividi: et praeter duos modos dictos, hunc inserit: « Adiaphorum, ad quod quidem fertur Appetitio, sed non magis ad hoc quam illud, ut, Drachmis duabus positis charactere et nitore paribus, quum alteram oporteat eligere, et velim, non magis ad hanc quam ad illam feror. » Parvi hoc est; illud moneo, Senecam discrimina duo dicta tangere, atque ipsum inibi exemplum. « Est et horum, quae appellamus Media, grande di-

scrimen. Non enim sic Mors Indifferens est, quomodo Vtrum capillos pares habeas: Mors inter illa est, quae quidem non sunt: tamen habent Mali speciem. » (Epist. LXXX, 11). Moneo amplius, de solo priore genere sermonem nobis esse; id est, de iis, quae Felicitatem, aut contra, [illegible]unt; quaeque Graeci dicunt, τὰ μεταξὺ τῶν ἀγαθῶν καὶ κακῶν: « interiecta et media inter Bona Malaque. » (Stob.). Ad fines enim alterutrius veniunt, et speciem eorum habent; re autem ipsa neque iuvant, neque laedunt » (Laërt.), ergo vere sunt Neutra. De his igitur videamus, iterumque dividamus. Sunt enim

| | |
|---|---|
| ADIAPHORA, alia | I. *Secundum Naturam:* ut *Sanitas*, *Robur*, *Sensuum integritas*.<br>II. *Praeter Naturam:* ut *Morbus*, *Imbecillitas*, *Mutilatio*.<br>III. *Neutra:* ut *Imaginatio* talis, aut *Visum*. |

Iterumque: SECVNDVM AVT PRAETER NATVRAM

| | |
|---|---|
| ADIAPHORA alia | I. *In Animo:* ut *Ingenium*.<br>II. *In corpore:* ut *Sanitas*.<br>III. *Extra:* ut *Liberi*. |

Ex his, Animi semper praeferenda Corporis: et haec iis, quae Extra. Iterum autem: et praecipui usus Divisio

| | |
|---|---|
| ADIAPHORA alia sunt | I. *Producta, quae Aestimationem habent:* ut *Ingenium*, *Sanitas*.<br>II. *Reiecta, quae Deaestimationem:* ut *Stupor*, *Morbus*.<br>III. *Neutra, quae non hanc, non illam:* ut *Digiti motus*. |

Haec sunt illa olim celebrata Προηγμένα καὶ Ἀποπροηγμένα Zenonis. Has enim voces primus ille huic rei procudit et apposuit: ut Differentiam inter ipsa Indifferentia aperiret. Quid enim? Mors et Vita eadem; aut aestimatione eadem? Opes et Inopia? Valetudo et Morbus? Igitur Stoico more divisit subtilius: et quaedam Προηγμένα dixit, Latine Cicero Producta sive Promota, ad verbum; ad sensum, Praeposita sive praecipua, quia eminent, et in eligendo aliis anteponuntur. (III De Fin.). Adversa autem istis dixit Ἀποπροηγμένα, quae idem Cicero (pro sensu, non pro voce) Reiecta. (Cic. ibid.). Causa horum nominum, ex ipso Zenone, haec est: « Vt (aiebat) nemo dicit in regia Regem ipsum quasi productum esse ad dignita-

tem (id enim est προηγμένον), sed eos qui in aliquo honore sint, quorum ordo proxime accedit ad regium Principatum: sic in vita, non ea quae primario loco sunt, sed quae secundo προηγμένα nominentur. » (Cic. ibid.). In Stobaeo ipsa, nisi fallor, Zenonis verba: « Nulla Bonorum inter Producta esse, habent enim maximam dignitatem. At Productum secundum locum et dignationem obtinet, et quadamtenus Bonorum naturae accedit. Nam nec in aula Regem produci aut promoveri dicimus, sed eum qui proximum ab eo locum habet. » Quae igitur sunt ista Producta? Laërtius breviter: « Producta quae Aestimationem habent: Reiecta, quae Deaestimationem, sive Non aestimationem. » Itaque opponuntur. Cicero declarabit, in persona Catonis: « Indifferentium alia Aestimabilia esse, alia Contra, alia Neutrum. Quae aestimanda, eorum in aliis satis esse causae quamobrem quibusdam anteponerentur: ut in valetudine, integritate sensuum, vacuitate doloris, divitiis gloria: alia autem, non esse eiusmodi. Itemque eorum, quae nulla aestimatione digna essent, partim satis habere causae quamobrem reiicerentur: ut dolorem, morbum, sensuum amissionem: partim non. Atque hinc exortum esse illud, quod Zeno προηγμένον, contraque quod Ἀποπροηγμένον nominavit. » (III De Finib.). Divisio est clara, et magis e Stobaeo: « Aestimabilium alia multam aestimationem habent, alia pauxillam. Similiter, Deaestimabilium alia multam non dignationem, alii pauxillam. Quae multam aestimationem, Producta dici: quae multam Deaestimationem, Reiecta. » Plane haec cum Cicerone consentiunt; an Cicero ipse sibi secum? Nam scribit, item ex Zenonis scito: « Quae nec Bona nec Mala sunt, ex iis quaedam Secundum naturam dicebat, alis naturae Contraria, alia Media sive Neutra. Quae Secundum naturam, ea Sumenda, et quadam Aestimatione dignanda dicebat: contraque Contraria. Neutra autem in medio relinquebat, in quibus nihil ponebat momenti. Quae essent sumenda, ex iis alia Pluris esse Aestimanda; alia Minoris. Quae Pluris, ea Praeposita appellabat: Reiecta autem, quae Minoris. » (I Acad.). In his verbis ultimis palam Reiecta (ea sunt Ἀποπροηγμένα) ponit inter ea quae Secundum Naturam, quae Sumenda, et Aesti-

manda, etsi Minoris. Ego parum haec capio, et sunt ex diametro prioribus adversa: tu vide. Fateor aliquid in Sexto pro hac mente videri, ut latina quidem versio est, nam Graeca vidi nunquam. Ibi ista: « Stoici ex indifferentibus alia aiunt προηγμένα, Promota sive Praeposita; alia ἀποπροηγμένα, Remota sive Reiecta. Et illa esse, quae sufficientem habent dignitatem, ut Sanitatem, Divitias. Ista, Reiecta, quae non habent sufficientem dignitatem: ut Paupertatem, Morbum. Neutra autem, ut est Extendere digitum, aut contrahere. » (Pyrrhon. III, cap. 24). Ita ibi quidem Sextus: an satis considerate, aut vere? Nam si illa « Reiecta, quae pauxillam, ut Stobaeus, dignationem habent: » quo numero Sexto est Dolor, Morbus? quid igitur quae Non dignationem habent? quae illa, aut quo loco, quo titulo erunt? Nam dolor et Morbus certe sunt ista, et Contra naturam et Reiicienda. Itaque aliter, et verius alibi idem Sextus: « Praecipua esse, quae satis habent dignitatis: Reiecta, quae satis indignitatis. » (Adv. Mathem.). Et vix ambigo, in priore eius loco in Graecis ita fuisse: πολλὴν ἀξίαν, et πολλὴν ἀναξίαν: aut quidem esse debuisse. De Cicerone igitur, ne aliis, ne sibi, ne vero pugnet, videndum, annon et is locus vitiosus aut potius mutilus, et ad hanc sententiam reformandus. Ego opinor. Sed quae est hic Ἀξία, vel Ἀναξία? Laërtius dupliciter definit: et posterior nobis apta. Ἀξίαν εἶναι μέσην τινὰ δύναμιν ἢ χρείαν, συμβαλλομένην πρὸς τὸν κατὰ φύσιν. βίον: « Aestimationem, esse mediam quamdam facultatem et usum, conferentem aut convenientem ad vitam secundum naturam. » Et Deaestimatio igitur, contra. Verti Aestimationem; et ita, ut notare potuisti, Cicero: at Seneca noster Pretium hoc dicit. Ita etiam alibi: « Indifferentia habere in se aliquid Pretii, et esse alia aliis potiora. » Iterumque: « Corporum bona, in totum non sunt Bona; his Pretium quidem aliquod erit: caeterum Dignitas non erit. » (De Vit. Beat. cap. 22). Non ecce vertere voluerunt Dignitatem, etsi poterant: quam propriam vere Bonorum, id est, Virtutis asseruerunt. Sunt autem haec ipsa Producta et Reiecta, quae aliter Commoda et Incommoda Latini dixerunt: Graeci εὔχρηστα et δύσχρηστα. Seneca: « Alia est Commodorum conditio, alia Bonorum. Commodum est

quod plus Vsus habet, quam molestiae: Bonum est sincerum, et ab omni parte innoxium. » (Ep. LXXX, 7). Nota de Vsu, et ad graecam illam vocem adspectum. Cicero causam nominis paulo aliam suggerit: « Res quas nos (Academici) Bonas dicimus, Zeno concessit, ut haberentur aptae, habiles, et ad naturam accommodatae: faterique coepit sapienti Commodius esse, si ea quoque habeat. » (IV De Fin.). Seneca de iisdem iterum? « Commoda sunt in vita et Incommoda, utraque extra nos. » (Ep. XCII). Quid ais? extra nos, ergo illa Corporis, Commoda non sunt? Sunt hercle; sed extra nos, id est Animum, primam et paene totam nostri partem. Iterumque idem: « Bona illa sunt vera, quae Ratio dat: cetera opinione Bona sunt. Itaque Commoda vocentur, et ut nostra lingua loquar, Producta. » (Epist. LXXIV). Vides palam, eadem cum Productis esse; Ciceronem adde: « Commoda et Incommoda, ita enim εὐχρηστήματα et δυσχρηστήματα appello. » (III De Finib). Et quare ea sic Zeno? quia χρείαν, Vsum, non autem ὠφέλειαν, Vtilitatem, habent. Plutarchus Zenonios irridens: « Sumenda, non Expetenda, Apta naturae, non Bona; Inutilia, tamen Commoda. » Vbi amplius observes Stoicorum in vocibus cautionem aut dilectum: et *sumi* Indifferentia non *expeti*: quod est Virtutis. Cicero: « Quae illi (Academici) Bona dicerent, Praeposita esse, non Bona: et sumenda potius, quam expetenda. » (IV De Fin.). Iterum: « Duo nobis opera pro uno Stoici reliquerunt, ut alia sumamus, alia appetamus. » (Ibid.). Iterumque: « Valetudinem bonam expetendam negant esse, eligendam dicunt. » (Ibid.). Seneca ex hac formula locutus: « Sumpturum me, si detur Electio, Sanitatem et Vires. » (Epist. XCII). Non locutus alibi: « Commoda tamen illa esse, et *expetenda*, non negamus. » Minime vero expetenda: et Stoici tui culpent. Cicero planissime: « Itaque illa (Commoda) non dico me expetere, sed legere: nec optare, sed sumere: contraria autem, non fugere, sed quasi secernere. » (III De Finib. in extremo). A Stobaeo etiam hic aliqua lux, qui universe profert: « Omnia (Indifferentia) quae secundum naturam, sumenda esse: quae contra non sumenda, (sive ut Cicero, reiicienda.) » Ita enim de iisdem Stoici:

« Exsilium et publicationem bonorum reiicienda esse, non fugienda. » Supra dixit: *Secernenda.* Zeno ipse, apud Athenaeum (Libro VI): « Optationem aut fugam istorum abdicat. » Quid ergo: « Vti illis cum iudicio et antecedente notitia iubet, et metus aut admirationis expertem animum erga talia habere. » Plura haec possim: sed dic ore libero, an iam nunc non fastidis? non, inquam, tenuia haec, aut et περίεργα (*curiosa et supervacua*) tibi visa? Avd. Si verùm amas, visa. Et, o graves illos Zenonas et Cleanthas, per haec dumeta incedere, et in his verborum, ut sic dicam, praestigiis haerere? Quid enim aliud, quam nominum quaedam praelia; nec dicam illudia, ista sunt? Non Bona, sed Producta: non Mala, sed Reiectanea. In re igitur consentis? eodem loco et pretio, quo alii, habes? Verba versas et dissimulas, sed aegre expedis, et flexu ad eamdem metam venis. Cicero saepe hoc iis obiicit, et noster etiam Augustinus: qui haec omnia « verborum certamini, non rerum examini » censet deputanda. (IX De Civit. c. 4). Meo animo, ista si non fidem, gravitatem sectae detrahunt; et vellem abstinuisse.

## DISSERTATIO XXIV.

*Non esse has Logomachias, aut Periergias: et ad rem voces istas facere, idque obiter ostensum.*

Lips. Quid si et ego temperasse velim? nimia acumina non amo: sed temperasse, non abstinuisse. Mihi tamen ad rem facere videntur ipsa haec verba, et aut frenum cupidini, aut stimulum dare. Nihilne interest, utrum Bona, an Producta appellem? Si Bona; incitor; et praesumo iam appetenda. Sin autem Producta; disco fines Boni tangere, sed iudicio debere induci. Ipsa voce igitur admoneor, non nimis et statim inhiare. Idem in iis, quae Mala vulgo dicunt: ipsi Reiecta: non nimis fugienda esse, et interdum, si Virtutis in eis materies, appetenda. Ciceronis illa non audio: « Qui doces paratiorem me ad contemnendam pecuniam fore, si illam in rebus Praepositis, quam si in Bonis duxero? fortioremque in patiendo dolore,

si eum asperum et difficilem perpessu, quam si Malum dixero. » (IV De Fin.). Imo doceam hoc, Cicero: et verba incitamentum animis dant, aut coërctionem. Eadem etiam doctrinam; quo enim fine alioqui nomina, nisi ut res intelligatur? Et bene Plato ea rerum δηλώματα, *notificationes* esse dixit. Itaque idem ait: « Nominis rectitudo illa est, ut qualis res sit, ostendat. » (in Cratylo). Quid tu igitur mihi Bona appellas, quae nec te iudice plane talia sint? mala esse possint? Zeno vitavit, et Media dixit, et ostendit a Virtute aut Vitio, ab Usu vel Abusu, decus aut dedecus iis advenire. « Omnis enim res, ait Seneca, quod non habuit decus, addita Virtute sumit. Cubiculum lucidum dicimus, quod idem obscurissimum est nocte. Dies illi lucem infundit, nox eripit: sic istis, quae a nobis Indifferentia dicuntur, divitiis, viribus, honoribus, regno: et contra, morti, exsilio, malae valetudini, dolori, Malitia aut Virtus dat Boni vel Mali nomen. » (Ep. LXXXII). Itaque divitiis male utor? malae fiunt: bene? bonae. Sed hoc etiam disco, rem tam ambiguam caute custoditeque habendam. Nimias non appetam, quia ut ferrum facile ad rixas aut pugnam irritat, sic ad vitia opes. Impediunt etiam, et velut sarcinae aut laciniae sunt ituris ad Bonam mentem. Socrates olim: « Vestes longae et talares corpora, opes autem nimiae animos impediunt. » Bona similitudo, et Apuleio placuit concinne usurpare: «Fortunam, velut tunicam, magis concinnam, quam longam probare. » (Apolog.). Itaque sapiens habet, non adverant: et vere χρήματα non κτήματα ea facit. Sed nec ab illis se aestimat: duntaxat, si mens bona adest, dixerit,

Μακάριος ὅστις οὐσίαν καὶ νοῦν ἔχει·
Beatus est, qui Mentem et una Opes habet.

Imo beatus, qui solam etiam Mentem habet: etsi cum ea et illas mallet. Neque enim eligere ab eo amovemus. Appetere tantum damnamus. Nam ille quidem opes, vires, honores, « totum Fortunae regnum despiciet: sed ex illo tamen, si dabitur electio, molliora sumet. » (Sen. De Vit. Beat. c. 25). Idem fortiter et ex animo clamabit:

Laudo manentem: sin celeres quatit

Pennas, resigno quae dedit, et mea
Virtute me involvo probamque
Pauperiem sine dote quaero.

Audis? dotem habeat Virtus, non habeat, ipsam ambit et amat: nec accedere ei aut decedere per externa quidquam putat. At haec talia animis imprimenda, ne vitio Zenoni vertatur nomina apposita invenisse, et quae ostendant, aut liberent a populari errore. Diffundi ista possint, dies contrahit: et ecce, dum loquimur,

. . . . . ἠέλιος κατέδυ, καὶ ἐπὶ κνέφας ἦλθε·
Iam sol occidit, et venere crepuscula noctis.

Vale et vade igitur; cras, sodes, redi.

# IVSTI LIPSII

# MANVDVCTIONIS

## AD STOICAM PHILOSOPHIAM

### LIBER TERTIVS.

### DISSERTATIO PRIMA.

*Ingressio ad Sermonem. Aliquid contra Spem et Metum: ad Decreta deinde transitus factus.*

AVD. Numquid pergimus in Sapientiae hac via? Valde opus est, et quotidie audimus quae turbent, aut deiiciant, nisi ab illa firmemur. LIPS. Quae tu iterum tristia, o cum Homero, μάντι κακῶν (*vates malorum*)? AVD. Nam antea bellum fuit, nunc et rebellio accessit: ac miles noster ius fasque imperii omne exuit et calcavit: audistin'? Annibal in somniis olim *Serpentem* vidit, qui *Vastitatem Italiae* denuntiabat: ego vigilans meae Belgicae hanc ipsam. Quo loci sumus, Lipsi? « *quam prendimus arcem?* » LIPS. Hanc Philosophiae, ntaiebas: in quam pedem coepimus ferre. Quo enim alio fine et fructu, nisi ut in haec talia nos firmet? Pythagoras olim (cuius ego singula Sententiarum frusta, gemmas habeo): ille, inquam, scite: « Sicuti Medicinae nullus usus fructusque est morbos a corporibus non depellentis; non item Philosophiae, nisi vitia ab animo. » (Stob. Ser. LXXX). Et quae vitia? quum alia, tum praecipue eorum fomites, aut fontes: Spem et Timorem. Alternis inter haec iactamur, avidi semper, aut trepidi, et a casibus Fortunae suspensi. Bene Seneca: Stulti vita ingrata est, trepida est, tota in futurum fertur. » (Epist. xv). Quare

ingrata? praesentia enim aut praeterita in numerum aut luctum non veniunt: nec sistimus, sed semper prominemus. Quare trepida? quia et « maiora vero timemus; et antequam timenda, timemus. » (Sen. Epist. XIII). Permittimus deinde nos affectui, nec ratione ulla revocante, auferimur: et « sic vertimus terga, quemadmodum illi, quos pulvis motus fugâ pecorum exuit castris. » (Ibid.). Quid ergo? inquies; nihil providebo, aut praecipiam? Non hoc suadeo. Timere te, non providere veto; vexari, non vitare. Imo vero hac ipsa ad Securitatem te via ducam, quam videor praeclusisse. « Si vis omnem sollicitudinem exuere, quidquid vereris ne eveniat, eventurum utique propone; et quodcumque illud est malum tecum ipse metire, et timorem tuum taxa. » (Ep. XXIV). Audis? timorem tuum exues, omnia timendo. Sed addidi *metiendo* etiam et *taxando*. Nam quale illud est, quod eveniet, verum, an imaginarium malum? Si verum: in me est fugere, nec invitus ad Vitium impellar. Sin autem a Fortuna aliquid, et ista vulgi mala: iam heri didicimus, Mala haec non esse. AVD. Didicimus: sed re et effectu exserere, et sic se gerere, o Herculis ille labor! LIPS. Socratis, et qui eum sequi volunt. Cur autem non facias? Non enim ut aves, quae canere aut loqui doctae, nihil ultra voces sciunt: sic nobis Philosophia discenda, aut habenda. Apage; sed illa animo induenda est: atque etiam « circumdanda est, velut inexpugnabilis murus, quem Fortuna multis machinis lacessitum non transit. » (Sen. Epist. LXXXII). Antisthenes olim hoc monebat: « Muros construendos in animi nostri sensibus, nulla vi expugnandis. » (Laërt.). Et quos muros, illos Decretorum, de quibus heri diximus: quae si bene imbibis, servas, exerces, Dii boni, quid te levium istorum laedat? In theatris ille cum plausu dixit:

... Nam si Regnum a me Fortuna atque Opes
Eripere quivit, at Virtutem non quiit.

Et vides generosas, et, ut sic dicam, Stoicas voces etiam in vulgus cadere, et excipi ac probari? Quae igitur in nobis, et manu nostra sunt, curemus: haec alia, quid nisi Deo permittamus? Et fidenter quidem permittamus. Nam cum So-

crate: « Illud mihi apte dictum videtur, Deos esse nostrom curatores, et nos velut possessionem aliquam Deorum esse. (Plato in Phaedone). An igitur sua, imo suos negligant? Confide, et certum animi robur indue adversus haec incerta. Quid si ad Spem etiam te vocem? Philosophi olim fuere, qui « omnia in ista ponebant, eamque continere maxime et conservare vitam censebant (Plut. Sympos. IV, c. 4): ideoque Elpistici graece sunt dicti. Neque destricte sectam damnem: si non sola Spes, et semper admittenda, sed cum Metu utiliter temperetur. « In secundis nemo confidat, in adversis nemo diffidat: alternae vices sunt rerum. » (Senec. III. Quaest. Nat.).

> Et subtexta malis bona sunt, lacrymaeque sequuntur
> Vota, nec in cunctis servat Fortuna tenorem. (1)

Nosse et attendere hanc inconstantiam, constanti etiam viro dignum, et ab ea in Decreto illo firmari: Sequi Deum. Sed quid in publicis moramur? an non magis e re nostra, ad nos redire? Socratis perpetuum monitum:

> Ο,ττι τοι ἐν μεγάροισι κακόν τ' ἀγαθόν τε τέτυκται·
> Quid propria tibi in aede Bonique Malique geratur.

Hoc iubebat attendere, in una ea cura curiosum esse. Faciamus, et ad Decreta nostra redeamus: quorum Radicem heri vidimus et Truncum. Iam ex isto ecce Rami et Ramuli adsurgunt, mira serie nexi. Proprium hoc Stoicorom, vincire omnia, et quasi annulos nectere in catena: ut non ordo solum sed sequela et cohaesio sit rerum. Tullii super ea re iudicium: « Hercules fatendum est quod sentio: mirabilis est apud Stoicos contextus rerum. Respondent extrema primis, media utrisque, omnia omnibus. Quid sequatur, quid repugnet, videot: et ut in Geometria, prima si dederis, danda sunt omnia. » (V De Fin.). Haec causa, cur apud eumdem Cato Consectaria appellet; « Consectaria me, inquit, Stoicorum brevia et acuta delectant. » (III De Finib.). Quia nempe mutuo sese consequuntur, et devincta haerent: ipsum illud grande argumentum Veritatis; nam falsa discordant. Sed ad rem eamus.

1 Manilius, lib. III, 523.

## DISSERTATIO II.

*Distinctio Decretorum. Contra Paradoxa aliquid, et pro iis.*

Decreta igitur duplicia reliqua mihi video, Passiva et Propria: ut sic distinguam, docendi causa, et appellem. Priora illa, quae passim in philosophantium scholis fere obtinent, ista, quae peculiaria huic sectae, habent contradictionem. Illa, nec lucem nec probationem nostram valde desiderant: ideoque tuto seponam. Ista utrumque poscunt, et praevaricer in suscepta causa, si omittam. Arx enim, ut sic dicam, Stoicorum est in istis: nam decantata illa Paradoxa intelligo: quae ita ipsi Stoici dixerunt, non (ut Plutarchus obiicit) « Sponte et ultro confessi absurditatem » (De Commun. Notion.): sed quia praeter opinionem multorum sunt, et audita novitatem vel admirationem habent. A quo effectu Cicero Mirabilia, vel Admirabilia vertit. « Mirabilia Stoicorum, inquit, quae paradoxa nominantur. » (IV Academ.). Alibi: « Paradoxa Stoici, nos Admirabilia dicamus. » (IV De Finib.). Neque aliter vertit: at Seneca Inopinata, apte sane ad verbum, sive sensum. « Illa quae videmur, inquit, Inopinata omnibus dicere, Paradoxa Graeci vocant. » (Ep. LXXXI). Sunt igitur praeter opinionem, at non veritatem, ut in re videbis. AVD. Illane te dicere, quae vulgo iactantur, imo et ridentur, « Solum sapientem regem, divitem, pulchrum: » et haec ista? LIPS. Haec ista, et plura. AVD. Atqui Cicero iam ea exsecutus est: et ne sic quidem approbavit. Quid approbaret? fatetur ipse ut « Levia vina esse, quae magis gustata, quam potata delectent. » (IV De Finib.). Iterumque alibi: « Magnifice primo dici, considerata minus probari. » (Ibid.). Quid ita? quia aut falsa palam sunt, si in formula manes: sin ad ea declinas, vulgatum aliquid, neque magnum, dicis. Ipse hortuus Seneca agnoscit: apud quem aliquis ad Stoicos: « Magna promittitis, et quae ne optari quidem, nedum credi possint. Deinde ingentia locuti, quum negastis pauperem esse Sapientem, non negatis solere illi et servum, et vestem, et tectum, et cibum deesse. Quum Sapientem negastis insanire, non negatis et

alienari, et parum sana verba emittere, et quidquid vis morbi cogit, audere. Quum Sapientem negastis servum esse, iidem non itis inficias, et venum iturum, et imperata facturum, et domino suo servilia praestiturum ministeria. Ita sublato alte supercilio, in eadem quae caeteri descenditis, mutatis rerum nominibus. » (De Constant. Sap. cap. 3). Audis, Lipsi, ipsum illum nostrum doctorem? et pro eius hac mente iterum Cicero: « Paradoxa, prima specie admirationem, re explicata risum movent. » (IV De Finib.). Itaque sunt velut gryphi, qui per lusum proponi solent et involvi, tum explicari. Ac tui quidem iudicii res esto: sed tamen vide, an non melius cum Plutarcho (De Commun. Notion. adv. Stoic.), haec omnia, « in evanidorum ac frigidorum classem » abiici ac relegari. Lips. Duo videris dixisse, cur ego abstineam de his dicere: quod et Cicero iam fecit, et frustra etiam fecit: tum quia infra, calcanda magis haec videntur, quam attollenda. Quod ad prius, brevis et vera responsio: Ciceronem pauca e multis (sex in universum), nec ea praecipua tractasse. Oratorio etiam quodam more tractasse? quod aliter solet, et debet fortasse, in his Scholis. Ad alterum, ipsis rebus magis mox respondero, quam verbis. Quid enim communiter ea dilaudem vel approbem? per singula eundum est, et iudicii quadam lance examinanda et libranda sunt. Pauca tamen etiam nunc ad illa tua non testimonia, sed adversariorum convicia, licet. Quid enim aliud Cicero aut Plutarchus, quam Academici, id est, ex professo Stoae nostrae hostes? At ille ait, ut *levia vina* esse. Levia? acria et generosa verissime ego dixerim: atque ut illa frigus vel languorem stomachi; sic haec animi excitare, demissa. Nam gustare, parum est: potare, et demittere, inquam, opus, si vim et vigorem sensurus est talium Decretorum. Sed tum, inquis, vulgatum aliquid dicunt. Vulgatum? falsum est: omnia illorum supra vulgus: an non haec, quae supra philosophorum etiam vulgus? Fatemur, si qua nimis elata, vel ut in fidibus intenta fuerunt, remitti interdum interpretatione, et ad concentum reduci: sed tamen ita, ut sublimia maneant, et generoso semper Honesto purpurata. Chrysippus hoc animose: « Propterea, ob

excellentem, et magnitudinem, et pulchritudinem, videmur fabulis similia dicere, neque pro homine, aut humana ista natura loqui » (Apud Plut. de Contrar. Stoic.) Audin' tu confessionem? *Gryphos* obiicis: iste scit et *Fabulas* obiici: sed et causam verissimam addit. Magnitudo et pulchritudo rerum, atque una verborum est, quae habet attonitos: sed quos? viles nempe et ignavos, et qui a terra sua non surgunt. Sunt enim « Inopinata, ut Cleanthes aiebat, sed non falsa (παράδοξα μὲν, οὐ μὲν παράλογα). » Quod si in verbis aliquid involuti, vel ambigui, explicari, quae invidia est? Hoc est quod Seneca fatetur: « A consuetudine quaedam, quae dicimus, abhorrent: deinde alia via ad consuetudinem redeunt. Negamus iniuriam accipere Sapientem: et tamen qui illum pugno percusserit iniuriae damnabitur. Insanire omnes Stultos dicimus: nec tamen omnes curamus elleboro. » (De Benef. II, c. 35). Item inter alia dicimus: Omnia esse Sapientis. Quid ergo? tuum et tuum tibi eripio? moderor, et communi etiam sensu ac consensu verum id ostendo. Talia in aliis, singillatim mox claranda. Nec enim lubet diutius, ut in prolusione, ventilare: unum Ciceronis testimonium, ubi ex animi sententia, non pro Academico loquitur, addam. « Mihi, inquit, ista Paradoxa quae appellantur, maxime videntur esse Socratica, longeque verissima. » (Praefat. in Parad.). Vis aliquid luculentius? vetera et a Socrate facit, id est, ipso Sapientiae capite: et cum veritate ex asse consentientia. Pleraque (non ausim, omnia) ita sunt: videamus, et

.......... Tu te dictis praebere memento.

AVD. Ne mone; non magis Telemachus, apud Homerum, illis Minervae. Contra si quid dixi, id factum

Non iam certandi studio, quam propter amorem,

quod discere aveo, et te audire.

## DISSERTATIO III.

### *I. Paradoxum positum, et explicatum; Sapientes omnes pares esse.*

Diximus igitur, omissis Passivis sive Communibus, Inopinata haec Decreta explicatum a nobis iri: idque eo ordine, quo quidque eorum Trunco suo (lubet enim non abire ab hac imagine) proxime adhaeret. Vt ex ipso grandiores primo Rami, tum Ramuli ex istis adsurgunt et enascuntur: sic Decreta maiora, et ex iis minuscula video suboriri. Illa igitur praemittam et in confusis etiam ordinem aut eruam, aut instituam, qua potest. Primum Paradoxum esto, « Sapientes inter se pares: » quod Academiae et Lycaeo oppositum scito. Origo proxima illi a Trunco, Solum Honestum Bonum esse: ut iam videbis. Ego ita effero, duce Seneca nostro: « Quicumque fuere Sapientes, pares erunt et aequales. » (Ep. LXXIX). Cicero paulo aliter « Sapientes omnes summe beatos esse. » (IV De Fin.). In idem convenit; qui enim in summo omnes ponit, hoc ipso in aequali. Noster: « Inter caetera hoc habet boni Sapientia: nemo ab altero potest vinci, nisi dum ascenditur. Quum ad summum perveneris, paria sunt. Non est incremento locus, statur. Numquid Sol magnitudini suae adiicit? numquid Luna, ultra quam solet, procedit? Maria non crescunt: mundus eumdem habitum ac modum servat. Extollere se, quae iustam magnitudinem explevere, non possunt. » (Epist. LXXIX). Pulcherrime, ut semper, et a caelestium etiam exemplo. Sed aetiologia ipsa est in primario Decreto, quod dixi, Honestum solum Bonum esse. Si enim ita; ergo solum Beatum facit: si Beatum; ergo perfecte, et ut nihil desit. Nam Cicero hoc recte: « Quid minus probandum, quam esse aliquem Beatum, nec satis Beatum? Quod autem satis est, eo quidquid accesserit, nimium est: at nemo nimium Beatus est, et nemo Beato Beatior. » (V De Fin.). Et noster doctor: « Illud absurdum est, quod dicitur (ab Academ): Beatum futurum vel sola virtute, non autem perfecte Beatum: quod quemadmodum dici possit non reperio. Beata enim vita Bonum in se perfectum

habet, inexsuperabile: quod si est, perfecte Beata est. » Et statim: « Quemadmodum summum adiectionem non recipit (quid enim supra Summum erit?), ita nec beata quidem vita, quae sine summo bono non est. » (Ep. LXXXVI, cap. 4). Pluscula ibi, et vide. Sed tria ecce hic opponi possunt, et solent: aut ab ipso Bono eam crescere, aut a Tempore, aut ab Vsu. Singula videnda, et reiicienda sunt. Non a Bono, si in Virtute ponis; quia illa non intenditur aut crescit. Laërtius inter scita Stoica: « Videtur iis omne Bonum in summo expetendum, neque remissionem aut intentionem suscipere. » (In Zen.). Seneca: « Sapientia persuadebit, unum Bonum esse quod Honestum est, hoc nec remitti et intendi posse, non magis quam regulam, qua rectum probari solet; quam si flectes, quidquid ex illa mutaveris, iniuria est recti. Idem ergo de Virtute dicemus: et haec recta est, flexuram non recipit; rigida est, amplius intendi non potest. » (Ep. LXXI). Et paulo ante: « Idem esse dicebat Socrates Veritatem, et Virtutem: quomodo illa non crescit, sic nec Virtus quidem. Habet numeros suos, plena est. » (Ibid.). Itaque Cicero bene concludit: « In Virtute sola et Honesto quum sit Bonum positum; quumque nec Virtus, ut placet Stoicis, nec Honestum crescat; quum id augeri non possit, in quo uno positum est Beatum esse: qui potest esse quisquam alius alio Beatior? » (V De Fin.). Aequales ergo omnes ab hac parte. At enim Naturalia vel Externa bona accedent et augebunt. Ante haec removimus: et nunc breviter. « Alius fortasse erit affabilior, alius expeditior, alius in eloquendo promptior, sed illud de quo agitur (Bonum verum) quod Beatum facit, aequale erit in omnibus. » (Sen. Epist. LXXIX). Accedant omnia illa Externa, nihil sunt prae Virtute: « Et ut obscuratur et offunditur luce Solis lumen lucernae; et ut interit magnitudine maris Aegaei stilla muriae; et ut in divitiis Croesi, teruncii accessio; et gradus unus in ea via, quae est hinc in Indiam: sic quum sit is Bonorum finis, quem Stoici dicunt, omnis ista rerum in corpore sitarum aestimatio, splendore Virtutis et magnitudine, obscuretur, obruatur, atque intereat necesse est. » (Cato apud Cic. III de Fin.). At enim Tempus ipsum igitur, quo fruar illo Bono,

non adiiciet? non ero Beatior multos annos in possessione Virtutis, quam si dies aut pauculas horas? Id quoque negant. Seneca: « Summum Bonum nec infringitur, nec augetur: in suo modo permanet, utcumque fortuna se gessit, sive illi senectus longa contigit, sive citra senectutem finitum est, eadem mensura Summi Boni est, quamvis aetas diversa sit. » Imagine deinde hoc declarat. « Vtrum maiorem an minorem circulum scribas, ad spatium eius pertinet, non ad formam: licet alter diu manserit, alterum statim obduxeris, et in eum, in quo scriptus est, pulverem solveris, in eadem uterque forma fuit. » Iterumque universe: « Quod rectum est, nec magnitudine aestimatur, nec numero, nec tempore: non magis produci quam contrahi potest. Honestam vitam ex centum annorum numero, in quantum voles, corripe, et in unum diem coge, aeque honesta est. » (Ep. LXXIV). Cicero pariter: « Qui Bonum omne in Virtute ponit, is potest dicere, perfici Beatam vitam perfectione Virtutis; negat enim Summo Bono adferre incrementum diem. » (II De Fin.). Et diffusius apud eum Cato: « Recta effectio, item Convenientia, (de qua lib. II, Dissert. XV), denique ipsum Bonum, quod in eo positum est ut naturae consentiat, crescendi accessionem nullam habet. Vt enim opportunitas non fit maior productione temporis; sic haec, de quibus dixi, non fiunt temporis productione maiora; ob eamque causam Stoicis non videtur optabilior, nec magis expetenda Beata vita, si sit longa, quam si brevis: utunturque simili. Vt si cothurni laus sit ad pedem apte convenire, neque multi cothurni paucis anteponerentur, neque maiores minoribus: sic quorum omne Bonum Convenientia atque opportunitate finitur, nec plura paucioribus, nec longinquiora brevioribus anteponentur. » (III De Finib.). Iterumque noster Seneca, adversum Academicos: « Dicam quid sit, ex quo veniat hic error (discriminandi Beatitudinem): nesciunt Beatam vitam unam esse. In optimo illam statu ponit qualitas sua, non magnitudo. Itaque in aequo est longa, et brevis; diffusa, et angustior; in multa loca partesque distributa, et in unum coacta. » (Ep. LXXXV). Plura addit: vide. Plutarchus hoc ipsum ita, in Stoicis scitis, quae carpit:

« Quod Bonum tempus non augeat, si accedat: sed si quis vel punctistitium horae prudens fuerit, nulli concessurum in felicitate, qui vel longissimum aevum virtute sit fruitus: et beate in ea vixerit. » (De Commun. Not.). Carpit hoc ipsum, inquam, Plutarchus: sed quid mirum? nam ille inter eos, qui ex professo contra sentiunt, et docent; de quibus iam addam. Nam de Tempore istud fere convenit cum Vsu: etsi distinxi. An igitur nec ab Vsu augetur Felicitas? Adserunt alii: et jam olim Pythagorei. Ex quorum schola Archytas definit: « Felicitatem, Vsum Virtutis, idque cum Successu. » Ecce, non Vsum solum, sed Successum requirit: et valde Felicitatem ad Externa porrigit ac nectit. Quis enim εὐτυχίαν illam sibi spondeat? imo addit: « Virtutem et Scientiam in nobis, ac nostra potestate, esse; Successum, non esse. » Quod vere dicitur: ergo et illud, nec Felicitatem in nobis esse, pro Scholae eius mente. Quid autem Aristoteles? fortiter haec defendit: et scribit: « Felicitate non in Possessione, sed Vsu Virtutis, neque in Habitu, sed Actione esse. » (I Eth. Nicom. cap. 8 et alibi). At nostri ex diametro repugnant, et « Zeno primus, ait Cicero, non Virtutis Vsum modo, ut superiores, sed ipsum Habitum per se esse praeclarum disseruit. Nec tamen Virtutem cuiquam adesse, quin ea semper uteretur. » (I Academ.). Vides ipsum *Habitum per se* laudari, et ab eo Virtutem censeri? Seneca noster: « Summum Bonum in ipso Iudicio est, et Habitu optimae mentis. » (De Vit. Beat. c. 9). Atque alibi: « Quid est Virtus? iudicium verum et immotum. » (Ep. LXXII). Quod est a Prudentia, et haec a Scientia. Plutarchus inter Stoica: « Quid est Bonum? non aliud quam Prudentia; quid Prudentia? non aliud quam Scientia. » (De Commun. Not.). Et quae haec Scientia, qua Seneca aperit: « Vna re consummatur animus, Scientia bonorum ac malorum immutabili? » (Ep. LXXXVIII). Imo Stoici « in solis Virtutibus inesse Scientiam: stabilem atque immutabilem censent. » (Cic. IV Acad.). Nota saepius de *stabilitate*. Nam, ut alibi noster: « Semel traditi Boni perpetua possessio est. Non dediscitur Virtus » (Ep. L): et pluscula addit. Firma igitur haec Scientia; iterumque Seneca: « Beatum illud in uno loco

positum est, in ipsa Mente, stabile, grande, tranquillum: quod sine Scientia divinorum humanorumque non potest effici. » (Ep. LXXIV). Neque alia mente Socrates: « Vnum solum Bonum, Scientiam esse; unum solum Malum inscitiam. » (Laërt. in Socr.). Itaque in Habitu, in Scientia, in Mente est ipsa Virtus: etsi ut supra Cicero, utitur ea semper Sapiens, nisi tamen vi, casu, aut causa impeditur. Quid tum, si mens et voluntas adest?

> ........ Laudandaque velle
> Sit satis, et numquam successu crescat Honestum;

ut Cato, apud Lucanum (Lib. IX). μάλα Στωικῶς (*valde Stoice*) effert. Neque enim id Virtuti derogat, impediri: non magis quam Soli, obnubilari. « Sicut illius vis et lux integra est, etiam inter opposita: eodem modo opposita Virtuti nihil detrahunt; non est minor, sed minus fulget. Nobis forsitan non aeque apparet, ac nitet: sibi eadem est, et more Solis obscuri, in occulto viam suam exercet. » (Sen. Epist. XCII). Optime: non minuitur, sed minus late funditur: atque eo verbo in hac re utuntur. Cato apud Ciceronem: « Quamquam negent Stoici, nec Virtutes nec Vitia crescere, tamen utrumque eorum fundi quodammodo, et quasi dilatari putant. » (III de Finib.). Fusionem eam Seneca explicat: « Virtus modo latius funditur; regna, urbes, provincias temperat; fert leges, colit amicitias, inter propinquos liberosque dispensat officia: modo arcto fine circumdatur paupertatis, exsilii, orbitatis. » (Epist. LXXIV). Quid refert? ipsa eadem est; eadem? imo « aeque magna est, etiamsi in se recessit, undique exclusa. » (Ibid.). Lumen in arca include, atque idem libera: nihil interest, nisi quod aliis non lucet. « Non enim prohibentur opera Sapientis omnia, sed tantum ad alios pertinentia: ipse semper in actu est. » (Sen. Ep. LXXXV). Claudere igitur hoc licet apud Stobaeum verbis: « Omnem Probum et Sapientem perfectum esse, quia nulla Virtute destituitur: ideoque et omnino et semper Bonos Beatos esse. » Si omnes perfecti: quod discrimen? pares igitur. Si omnino et semper beati: quae additio, aut minutio? nulla.

## DISSERTATIO IV.

*II Paradoxum. Virtutes pares, itemque individuas esse.*

Excipit et adhaeret alterum Paradoxum: « Virtutes inter se pares, atque etiam nexas esse. » Duplex igitur membrum: prius lustremus. *Pares*, quo sensu? omni, quem dixeria: id est, Virtutes, etiam diversaa, pares esse: itemque unius illius recte-facta; etiam diversarum actiones. Triplex igitur paritas: et Seneca satis aperit: « Virtutes inter se parea sunt: et Opera virtutum: et Homines, quibus illae contigere. » (Epist. LXVI). De Virtutibus inter se collatia, ecce, adfirmat: itemque seorsim de Operibus; nam de Hominibus, iam ante est dictum. Plutarchus cum Seneca: Stoicis « neque Virtutem Virtute maiorem esse, neque Recte-factum Recte-facto. » (De Stoic. Contrar.). Cicero restrictius dicere videtur: « Omnia Recte-facta aequalia » (IV De Fin.): sed sensua et mens eius non discordat. Communius iterum Plutarchus: « Nullum omnino Bonum maius, aut minus. » (De Commun. Not.). Itemque Laërtius: « Omnia bona aequalia esse. » Omnino hoc necessum, si prius illud Paradoxum tuemur et tenemus. Cicero: « Pares esse Virtutes nec Bono viro meliorem, nec Temperante temperantiorem, nec Forti fortiorem, nec Sapiente sapientiorem posse fieri. » (III Parad.). Quid ita? quia, inquit, « Vna Virtus est, consentiens cum Ratione, et perpetua constantia; nihil huic addi potest, quo magis sit Virtus; nihil demi, ut Virtutis nomen relinquat. » Seneca eam ipsam causam insistit, et premit. « Vna inducitur humanis Virtutibus regula: una enim est Ratio recta, simplexque. » Et statim infert: « Si autem Ratio divina est, et, nullum Bonum sine Ratione est: Bonum omne divinum est. Nullum porro inter divina discrimen est, ergo nec inter Bona. » (Epist. LXV). Alia etiam causa quod Virtus omnis perfecta sit; perfecto quid maius aut melius potest? Tam igitur Modestia perfecta, quam Iustitia: et sic in aliis; et nulla aliam vincit, quia omnes in summa Bonitate. Cicero: « Etenim si bene facta, Recte facta sunt: et nihil recto rectius; certe ne Bono quidem

melius quidquam inveniri potest. » (III Parad.). Seneca idem clarius et efficacius: « Nihil invenies rectius recto: non magis, quam vero verius, temperato temperatius. Omnis in modo est Virtus: modus certa mensura est. Constantia non habet, quo procedat: non magis, quam Fiducia, aut Veritas, aut Fides. Quid accedere perfecto potest? nihil. » (Epist. LXV). Itaque his rationibus, et quia Virtutes in se ipsas, non in materie considerant; easque, ut dixi, in summo: concludunt, omnia bona paria; usque eo, ut par Virtus sit (Chrysippi dictum) « patriam fortiter servasse, et muscae morsum viriliter sustinuisse, vel anum capularem continenter aversatam esse. » (De Commun. Not. apud Plut.). Rides tu? non convelles, si principia nostra non subvertis. Vna est enim illa Boni, ut sic dicam, facies, undique et ubique formosa, ubi se ostendit: « ceterum multae eius species sunt, quae pro vitae varietate, et pro actionibus, explicantur: nec tamen minor fit, aut maior ipsa. » (Seneca Epist. LXV). Sol idem, et eadem claritate, si per tenue foramen, aut patentem fenestram intravit: nec hunc patentem radium iuste praeferam alteri contractiori. Haec Stoici alii, atque inter eos Theologi nostri dissentiunt; et certe Virtutes specie distinctas, excellentia etiam disparant; ut Prudentiam, quae in Ratione nobilissima parte proprie sita est, eamque perficit, nobiliorem Iustitia volunt; hanc Fortitudini, istam Temperantiae praeferri; et uno verbo, ut quaeque earum magis ad Rationem accedit, earumque participat, sic meliorem esse. At Virtutem eiusdem speciei, puta Temperantiam, non abnuunt, in se consideratam, non ratione eius eorumve qui habent, eamdem paremque esse. (Vide Thomam 1 et 2 quaest. 66). Nam eos qui participant, aliter atque aliter dispositos, non ad eamdem eius perfectionem venire. Quae suo etiam sensu verissima, Stoicorum non plane infringunt: qui nullum Bonum, nisi in perfectione et summo agnoscunt. Sed partem alteram videamus: « Nexas Virtutes esse, » cui sententia subiicitur, unam qui habet, omnes habere. Non nimis hoc inopinatum est: et veteres etiam Philosophi videre; e quibus nonnulli, « unam Virtutem esse censuerunt,

etsi multis insignitam vocabulis »: quae Menedemi Eretriensis sententia fuit, et Aristonis Chii. Sunt qui et Zenonem eo trahant, auctore Plutarcho: quoniam scripsit, « Prudentiam, dum suum cuique tribuit, esse Iustitiam; dum res eligit, Temperantiam; dum tolerat, Fortitudinem. » (Libro de Virtute morali). Sed qui negant, excusant eum Prudentiae nomine Scientiam intellexisse. Vt supra Dissert. antecedente in Plutar.). Qui autem negant? Stoici, quorum hoc est (in Stobaei Eclogis): « Virtutes plures esse, atque eas inseparabiles. » Quid enim de cohaesione opus quaerere, si una modo sit? Sed quaerebant, ut dixi, veteres: atque adeo Seneca quaerendum, inter prima, censet. « Nihil agetur, inquit, si ignoramus quid Virtus sit: una, an plures: separatae, an nexae, ac qui unam habet, caeteras habeat» (Epist. xcv). Iterumque monet alibi: et quaeramus, « quid sit Virtus: una, pluresne sint. » (De Vit. Beat.) Enimvero et Apuleius in unitatem inclinat, ubi Platonica recenset: « Vnimodam esse Virtutem: quod Bonum suapte natura adminiculo non indiget: perfectum autem quum sit, solitudine debet esse contentum. » (De Philos.). Sed hoc nunc omitto: de re nostra, plures facimus, easque individuas ut ubi una, sint omnes. Chrysippus ait (apud Plut. De Contrar. Stoic.): « Virtutes invicem comitari, non solum, quod qui unam habet, omnes habeat; sed quod qui secundum unam aliquid operatur, idem secundum omnes. [1] Et nec virum perfectum, qui non omnes virtutes habeat, nec Actionem, quae non fiat secundum omnes. » Totum hic dogma, et sententiam habes: quam duplicem etiam vides. Prior est, « sequi se, ut una sint apud quemque unum. » Plinius ad Traianum: « Didicimus quidem, cui virtus aliqua contingat, omnes inesse. » Quod Cicero variis locis, atque alibi ita adfirmat: ut « Si unam, inquit, virtutem confessus sis te non habere, nullam necesse sit te habiturum. » (II Tusc.). Ratio in Seneca: quia « quum semel animum Virtus induravit, undique invulnerabilem praestat. Non enim singula vi-

1 Ipsa paene verba haec in Laërtii item Zenone. Adde Plutarch. infra Dissert. xv.

tia, Ratio, sed pariter omnia prosternit, in universum semel vincit. » (Consol. ad Helv. cap. XIII. Vide). Sicut sol ille pariter, oritur, et omnia illustrat. Haec etiam nostri Doctores sensere, ut Ambrosius: « Virtutes individuas esse, sed opinione vulgi seiunctas. » Alibi: « Connexae sibi sunt concatenataeque Virtutes, ut qui unam habet, plures habere videatur. » (I Offic. cap. 27, et II, cap. 9). Itemque Gregorius: « Vna Virtus sine aliis, aut omnino nulla est, aut imperfecta est. » (In Luc. cap. 6). Nota posterius membrum; nam in eo error, quod species et imago Virtutis alicuius solitariae saepe est: sed imago, et ut ille ait, *imperfectae*. Ille? ante eum Plato (lib. I. Moral.), ex cuius fontibus hausit Apuleius: « Imperfectas Virtutes (quae sint, ibi vide) semet comitari negat: eas vero quae Perfectae sunt, individuas sibi et inter se connexas esse. » (De Philos.). Causa: quia ubi una aliqua Virtus perfecta (et de ea semper Stoici), ibi et Ratio perfecta; quae esse non potest, nisi ut vim et lumen suum ad alias etiam Virtutes extendat. Sententia altera in Chrysippo, « In opere et actione concurrere ac misceri. » Hoc ita Cicero: « Quum sic copulatae connexaeque sint Virtutes, ut omnes omnium participes sint, nec alia ab alia possit separari, tamen proprium suum cuiusque munus est; ut Fortitudo in laboribus periculisque cernatur, Temperantia in voluptatibus, Prudentia in delectu. » (V De Fin.). Et noster etiam doctor apertius: « Quum aliquis fortiter patitur, omnibus Virtutibus utitur fortasse, quum una in promptu sit, maximeque appareat, Patientia. Caeterum illic est Fortitudo: cuius Patientia et perpessio, et Tolerantia rami sunt. Illic est Prudentia, sine qua nullum mittr consilium: quae suadet, quod effugere non possis, quam fortissime ferre. Illic est Constantia, quae deiici loco non possit. Illic est individuus ille comitatus Virtutum. Quidquid honeste fit, una Virtus facit, sed de consilii sententia. » (Epist. LXVII). Ergo hac quoque parte necti vides, quod in Actione adminiculantur invicem et adsistunt. Est et tertius nexus, sed Peripateticorum, in Prudentia. In illo capite omnes conveniunt. « Necesse est,

ait Alexander Aphrodisaeus, habentem Virtutem aliquam moralem, habere et Prudentiam; siquidem est moralis Virtus effectrix eorum, quae definita sunt a Prudentia et recta Ratione.. » (Lib. IV. Quaest. cap. 22). Denique Aristoteles ea mente ait: « Electio non est recta, sine Prudentia »: at Virtus in Electione consistit. Habes secundum igitur Paradoxum, etsi membro isto altero vix tale. Nam et Philosophia aliis verum est, etsi vulgo novum aut vanum.

## DISSERTATIO V.

*III Parad. Sapientem sibi parem, et in Gaudio semper esse.*

Paradoxum ecce tertium: etiam de Paritate, seu potius Aequabilitate in uno Sapiente. Hunc constare sibi, in eodem semper animi statu et tenore censent: atque eo optimo et optatissimo, id est, « In gaudio semper esse. » Rem priusquam explicem, opus aliquid de verbo: quod tamen illi explicandae apte, imo necessario, adhibeatur. Augustinus: « Quas, inquit, Graeci appellant Εὐπαθείας, Latine autem Cicero *Constantias* nominavit, Stoici tres esse voluerunt, pro tribus Perturbationibus in animo sapientis, pro Cupiditate Voluntatem, pro Laetitia Gaudium, pro Metu Cautionem. Pro Aegritudine vero vel Dolore, negaverunt posse esse aliquid in animo Sapientis. Voluntas enim, inquiunt, appetit Bonum: Gaudium, de Bono adepto est: Cautio, devitat Malum. » Et paulo post: « Haec illi sic loquuntur, ut Velle, Gaudere, Cavere, negent nisi Sapientem: Stultum autem, non nisi Cupere, Laetari, Metuere, Contristari. » (XIV De Civ. cap. 8). Ita noster ille doctor: et puriter hausit e Zenonio fonte. Nam Laërtius paria aut eadem, nisi quod pro Laetitia, ἡδονὴν Voluptatem nominavit. Videre in ipso potes: ego quae proprie ad nostram rem, excerpam. Ait ergo, « Voluptatem (cum Augustino et Cicerone ἡδονὴν *Laetitiam*) esse, sine Ratione elationem, in re quae videatur expetenda. » Huic tria subiicit: *Delinitionem*, *Oblectationem*, *Diffusionem*. Iterumque: *Voluptati Gaudium* opponi: sive, ut Graece cum illo dicam, τὴν χάραν ἐναντίαν εἶναι

τῇ ἡδονῇ, ουσαν εὔλογον ἔπαρσιν· Gaudium Voluptati adversum esse, quod definitur, cum Ratione elatio.» Tria item huic subiici τέρψιν, εὐφροσύνην, εὐθυμίαν· « Oblectationem, Hilaritatem, Tranquillitatem.» Etsi in voce τέρψεως haereo, et spuriam aut supervacuam pronuncio: quum iam ante in contraria parte (ἡδονῇ) habuerit sedem. Ergo vel delenda, vel pro ea θάρσος, Fiduciam, substituendum. Certe in Stobaeo iunctim haec Sapienti lego attribui, χάραν, εὐφροσύνην, θάρσος. His e Laërtio Tulliana ista consonant: « Quum Ratione animus movetur, placide atque constanter, Gaudium dici; quum autem inaniter et effuse exsultat, Laetitiam, quam ita definiunt (Stoici): sine Ratione animi elationem.» (IV Tusc.). Sunt ipsa illa in Graecis. Neque vana haec distinctio, certe non inutilis, et Augustinus e Sacris etiam probat. « Non est gaudere impiis, dicit Dominus: tanquam impii Laetari potius possint, quam Gaudere.» (Isa. cap. 58). Noster Seneca huc facit: Voluptatem (si ad nostrum Album verba dirigimus) rem infamem esse, et Gaudium nisi Sapienti non contingere. Est enim elatio animi, suis bonis viribusque fidentis.» Nota, « Voluptati Gaudium opponi», pro Laërtii excerptis: itemque verba ea ad Album, vel ex Albo Stoicorum, acite dici. Est et definitio ipsa gaudii, paulo fusior, quam in Laërtio, et quae Fiduciam quoque (de qua monui) includit. Addit Seneca: « Itaque Virgilius, quum dicit,

........Et mala mentis
Gaudia:

diserte quidem dicit, sed parum proprie: nullum enim malum Gaudium est.» Non hercle, neque malos sequitur, quia ex sola Virtute est: « in qua fundatum necesse est, velit nolit, sequatur hilaritas continua, et laetitia alta atque ex alto veniens, ut quae suis gaudeat, nec maiora domesticis cupiat.» (Seneca De Vit. Beat. cap. 4). Habes ipsum istud Gaudium plene descriptum, si scrutaris. Fundatum, inquit, in rupe illa Virtutis. Reliqua gaudia adventicia, et infirma sunt, atque « haec quibus delectatur vulgus, tenuem habent ac perfusoriam voluptatem: et quodcumque invecticium gaudium est, fundamento caret.» (Epist. XXIII). Iterumque alibi: « Fra-

gilibus innititur, qui adventicio laetus est; exibit gaudium, quod intravit. » (Ep. xcvii). Aliter plane in isto est: et « illud ex se ortum fidele firmumque est, et crescit, et ad extremum usque prosequitur. » (Ibid.) Ex se, inquit, ortum: id est, ex Animo, in quo Virtus Seneca suo Lucilio: « Nolo tibi unquam deesse Laetitiam, volo illam tibi domi nasci: nascetur, si modo intra teipsum sit. Caeterae hilaritates non implent pectus, sed frontem remittunt: leves sunt: nisi tu forte iudicas illum gaudere, qui ridet. Animus debet esse alacer, et fidens, et super omnia erectus. » Et statim: « Hoc gaudium, de quo loquor, solidum est, et quod plus pateat introrsus. » (Epist. xxiii). Philo Iudaeus: « Quia igitur in solis Animi Bonis genuinum et sincerum reperitur Gaudium, ideo *in se* quisque Sapiens gaudet, non in iis, quae circa ipsum. » (Quod Bono Mal. insid.). Ergo bene noster supra dixerat, « altum, et ex alto veniens, itemque continuum esse. » Idem alibi: « aliquod potius bonum mansurum circumspice: nullum autem est, nisi quod animus ex se sibi invenit. Sola virtus praestat gaudium perpetuum, securum: etiam si quid obstat, nubium modo intervenit, quae infra feruntur, nec unquam diem vincunt. » (Epist. xxvii). O pulcbra et apposita imagine! Revera enim, « talis est Sapientis animus, qualis mundi status super Lunam:

Perpetuum nulla temeratus nube serenum. (Lucan.).

Nam illa pars mundi superior et ordinatior, nec in nubem cogitur nec in tempestatem impellitur, nec versatur in turbinem; omni tumultu caret. Eodem modo sublimis animus, quietus semper, et in statione tranquilla collocatus, modestus venerabilis, et compositus. » (Sen. Epist. lix). Postrema illa observa; nec enim Hilaria agitare Sapientem aut Saturnalia volumus; placidum et occultum illud Gaudium est, et cum gravitate, imo severitate coniunctum. « Mihi crede, ait noster, res severa est verum Gaudium. » (Sen. De Vit. Beat. cap. 3). Neque enim aliud est, quam interior quies, et « pax et concordia animi, et magnitudo cum mansuetudine. » Quae malis, aut stultis absunt: ubi cupidines ipsae sibi obstrepunt, aut

pugnant, et semper in eorum animis velut legiones, aut castra. Seneca hanc quietem etiam explicabat supra: « suis gaudere, nec maiora domesticis cupere. » (Ibid. c. 6). Est enim proprium hoc « Beati praesentibus qualiacumque sint contentum esse, amicumque rebus suis. » Atque ille idem, « nunquam malis suis ingemuit, nunquam de fato suo questus est, fecit multis intellectum sui, et non aliter quam in tenebris lumen effulsit, quum esset placidus, lenis, et humanis divinisque rebus pariter aequus. » (Epistola cxx). Hic est ille animi status, quem Tranquillitatem etiam licet appelles. Seneca: « Quid est Beata vita? Securitas et perpetua Tranquillitas. » (Epist. xcii). Quae finitio cum « Democriti sensu convenit: cui εὐθυμίαν ista, sive « animi Tranquillitas est ipsa Beata vita », ut Cicero alibi scribit. Iterumque Democritus Summum Bonum εὐθυμίαν et saepe ἀταραξίαν appellat: id est, animum terrore liberum. » (V De Fin.). Quod Stoici tamen abnuunt: nec finem hunc esse, sed fructum. Accessio, inquam, est, atque ita Laërtius, inter Zenonis dogmata: « Accessiones Virtutis esse Gaudium et Hilaritatem. » Etiam noster: « Tum illud orietur (ex Virtute) inaestimabile bonum, quies mentis in tuto collocatae, et sublimitas, expulsisque terroribus, ex cognitione veri Gaudium grande et immotum, comitasque et diffusio animi: quibus delectabitur non ut bonis, sed ut ex bono ortis. » (De Vit. Beat. c. 5) Non ergo sunt ipsa Beata vita, sed adhaerent, ut lux Soli, etsi efficere etiam illam sensu aliquo dicas, nempe ut sentias et fruare. Ita Ambrosius noster: « Beatam vitam efficiunt Tranquillitas conscientiae, et Securitas innocentiae. » (III Offic. c. 1). Habes Paradoxum: nec id quidem nisi vulgo. Nam et Sapientia ipsa in Sacris loquitur: « Qui me audiet, habitabit in spe confidens, et quiescet secure ab omni malo. » (Cap. 11). Habes bonas has affectiones, Securitatem, Quietem, Confidentiam: et hanc postremam cum Spe temperatam (cui Metus semper inest) ne nimia sit, et exsultet.

## DISSERTATIO VI.

*IV Parad. Sapientem vel in Tormentis Beatum esse.*

Quartum Inopinatum dogma profero: « Sapientem etiam inter Tormenta Beatum esse. » Fortiter hoc sic efferimus: quidquid agmine in nos incurrant Pythagorei, Academici, Aristotelici. « Nam quid certius potest esse, quam ratione eorum qui dolorem in Malis ponunt, non posse Sapientem Beatum esse, quum in eculeo torqueatur? » contra autem; « eorum qui Dolorem in Malis non habent (Stoicorum) ratio certe cogit uti in omnibus tormentis conservetur Beata vita. « (Cicero III De Finib.). Imo vero, comparatione etiam facta, « Zeno negat Metelli vitam Beatiorem, quàm Reguli. » (Cic. V de Finib.). Heu inopinata, heu oppugnata! Nam « quomodo, inquiunt, ista paria esse possunt, quum alia optanda sint, alia aversanda? » (Sen. Ep. LXVI). Neque etiam Porticus tota neget Metelli vitam praeponendam et sumendam esse. Perseverant tamen pria haec esse, quia Bona sunt: nullum autem inter Bona (supra doctum) discrimen. Igitur « paria sunt Gaudium, et fortis atque obstinata tormentorum Perpessio. ·In utroque enim eadem est animi magnitudo: sed in altero remissa et laxa, in altero pugnax et intenta. » (Ibid.). Tale aliquod discrimen alibi noster ingerit. « Non est quod existimes ullam esse sine labore Virtutem, sed quaedam Virtutes stimulis, quaedam fraenis egent. Quemadmodum Corpus in proclivi retineri debet, in ardua impelli: sic quaedam Virtutes in proclivi sunt, clivum subeunt. » (De Vita Beata, capite 25). In illo genere sunt, Liberalitas, Temperantia, Mansuetudo; in isto, Patientia, Fortitudo, Perseverantia, et « quaecumque duris opposita Virtus est, et Fortunam subigit. » (Ibid.). Quid ergo? inquies, an non contra Naturam Dolor et Tormenta sunt? fatemur. « Et estne aliquod contra Naturam igitur Bonum? Minime; sed illud aliquando contra Naturam est, in quo Bonum illud exsistit. Vulnerari enim, et subiecto igne tabescere, contra Naturam est: sed inter ista servare Animum infatigabilem secundum Naturam est. Et, ut,

quod volo, breviter exprimam, materia Boni aliquando contra Naturam est, Bonum nunquam; quoniam Bonum sine Ratione nullum est, sequitur autem Ratio Naturam. » (Ep. LXVI). Verissime; imo adeo Bona haec sunt, ut etiam aliquando optanda. Quo modo? isto, ut « non incommoda optabilia sint, sed virtus qua perferuntur incommoda. » (Epist. LXVII). Ecce in exemplo; « tormenta abesse a me velim, sed si sustinenda fuerint, ut me in illis fortiter, animose, honeste geram, optabo. » (Ibid.). Miles pugnam aut vulnera non optat, ob ipsa: sed gloriae, aut victoriae mixta, optat. Itaque « non ultro praebebit se periculis fortis: neque etiam timebit illa, sed vitabit. Cautio illum decet, timor non decet. » (Epist. LXXXV). Scit omnia haec externa, quae Mala appellantur, non nisi timidis timenda esse. Sentit tamen, atque etiam dolet. « Sensum enim hominis nulla exuit Virtus: sed non timet, et invictus ex alto dolores suos spectat. » (Ibid.). Mucium Scaevolam in igne tolerantem, imo gloriantem legisti, ictu non animo lapsum: tale in Sapiente. Et maluisset tamen Mucius integra manu fortiter facere, quam mutilata pati. « Totum Fortunae regnum Sapiens despiciet; et tamen ex illo, si dabitur Electio, molliora sumet. » (De Vit. Beat. c. 25). Sed toti rei intelligendae adhibeatur et haec distinctio. « Triplex, ait Seneca, Bonorum conditio est. Quaedam, ut nostris (Stoicis) videtur, Prima Bona sunt: tanquam Gaudium, Pax, Salus patriae. Quaedam Secunda, in materia infelici expressa: tanquam tormentorum Patientia, et in morbo gravi Temperantia. Illa Bona directo optamus nobis; haec si necesse erit. Sunt adhuc Tertia: tanquam modestus incessus, ac probus vultus, et conveniens prudenti viro gestus. » (Ep. LXVI). Vides, cuiusmodi Bona sint; sed Bona, imo et illis quae laetam faciem habent paria. Supra tetigi, sed iterandum est. « quid ergo? iacere in convivio, et torqueri, paria sunt? Hoc mirum videtur tibi? illud licet magis admireris, iacere in convivio, Malum est: torqueri in eculeo, Bonum est: si illud turpiter, hoc honeste fit. Bona ista aut Mala non efficit materia, sed Virtus. Haec ubicumque apparuit, omnia eiusdem mensurae ac pretii sunt. » (Ep. LXXI). Et quid mirum nostros

dicere, quibus nullum extra animum Malum est? ecce Epicurus ille voluptatis magister, Doloris hostis, quas voces emittit? « Si uratur Sapiens, si crucietur, in Phalaridis tauro si erit, dicet, Quam suave est hoc! quam hoc non curo! » (Cic. II Tusc.). Atque ipse adeo fecit, morti iam admotus. Seneca: « quid porro? incredibile videtur, aliquem in summis cruciatibus positum dicere, Beatus sum? atqui haec vox in ipsa officina Voluptatis est audita. Beatissimum, inquit, hunc et ultimum diem ago, Epicurus: quum illum hinc urinae difficultas torqueret, hinc insanabilis exulcerati dolor ventris. Quare ergo incredibilia haec sunt apud eos qui Virtutem colunt, quum apud eos quoque reperiantur, apud quos voluptas imperat? » (Epist. XCII). Sed malignitas scilicet, aut potius imbecillitas est animi, haec detrectantis. « Et non putant fieri, quidquid facere non possunt: ex infirmitate sua de Virtute ferunt sententiam. » (Epist. LXXII). At tu audi Salomonis vocem: « Quum audirent per sua tormenta bene secum agi, commemorati sunt Dominum, admirantes in finem exitus. » (Sap. cap. 11). Causa, et finis sunt, quae haec mitia, imo suavia faciunt: et « licet ipsum corpus plenum bona conscientia stillet, placebit illi ignis, per quem bona fides collucebit » (Sen. De Benef. IV, cap. 22). Audis *placiturum* quoque ita: et apud poëtam Cato proclamat:

............Gaudet Patientia duris:
Laetius est, quoties magno sibi constat Honestum.

sed nempe in bona conscientia: et Christianus Doctor haec consignet Ambrosius: « Non frangitur Sapiens doloribus corporis, nec vexatur incommodis: sed etiam in aerumnis beatus manet, quia non in delectatione corporis vitae Beatitudo est; sed in conscientia pura ab omni labe peccati. » (Lib. De Iacob. I, c. 7).

## DISSERTATIO VII.

*V. Parad. Sapientem Apathem et Imperturbabilem esse. Pluscula hic de Affectibus.*

Quintum Inopinatum, et vel maxime oppugnatum: « Imperturbabilem esse Sapientem. » Veteres et nostri exagitant, atque adeo irrident; et cum priscis pugna in eo consistit, quod illi (Pythagoras, Plato, Aristoteles) « Sapientem modice Affectibus tangi, non autem nullo modo tangi », consensu edixerunt. Iam nostri, Affectus etiam admittunt plenius, nec qui, sed unde sint, quaerunt: mox explicandum. At Stoici, « Affectus omnes, quorum impulsu animus commovetur, ex homine tollunt. » (Lactant. Instit. lib. VI, cap. 14). Atque ita D. Hieronymus: « Omnes Affectus tolli posse, omnesque eorum fibras, a Pythagora et Zenone Pelagianos hausisse. » (Adv. Pelag.). De Zenone, fatemur: miramur de Pythagora, et hunc planissime contra sensisse, discipulorum eius scripta docent. Theages Pythagoricus: « Quoniam Virtus morum circa Affectus, et Affectuum praecipui Voluptas et Dolor, liquet non in eo Virtutem esse, ut eximantur Affectus animo, Voluptas et Dolor: sed ut modificentur et temperentur. » (Apud Stob. Serm. I). Plura huic rei addit: itemque Archytas ex eadem schola. « Nascitur ex Affectibus Virtus, et nata cum illis consistit, sicut concinna modulatio ex acuto et gravi: item temperies, ex calido et frigido: iterumque aequilibrium e ponderoso et levi. Non igitur tollere Affectus oportet: id enim inutile: sed aptare ad id quod rationem Decoris et Mediocritatis habet. » (Ibid.). Et ipsa Peripateticorum sententia nimis a Zenonis illa diversa. Scio Teletis, qui inter Pythagoricos etiam censetur, quaedam esse e libro περὶ ἀπαθείας; in quibus ista probari videtur; sed idem scio, hunc Stilponis auditorem fuisse, et hac parte asseclam, nec e Pythagoreo istaec fonte hausisse. » (Apud Stob. Serm. CVI, vide). Sed ut ad rem igitur, Stoici tollunt Affectus: atque ita Senecae: « Vtrum satius sit Modicos habere Affectus, an Nullos, saepe quaesitum est. Nostri expellunt, Peripatetici

temperant. » (Epist. cxvi) et Epistola ea tota hos refellit. Idem alibi: « Non diminutionem malorum iu Bono viro intelligo, sed vacationem; nulla debent esse, non parva » (Ep. lxxxv): et plura etiam adtexit contra iam dictos. Disputatio longa est, et non hic retexenda: status tamen fere causae in eo, an Affectus sint a natura? Esse Plato et Aristoteles volunt, ideoque non exscindi: non esse, nostri, eoque tolli. Cicero bene hoc advertit: « Mihi, inquit, in tota oratione ea, quae pertinet ad animi Perturbationem (ita πάθος fere semper appellat), una res videtur causam continere, omnes eas esse in nostra potestate, omnes iudicio susceptas, omnes voluntarias. » (IV Tuscul.). Sane causam continet, imo conficit: si enim ita, quis neget tolli? At enim aliter veteres, et nostri (Christiani) mox novarunt; quod ita idem: « Quum antiqui Perturbationem animi ex homine non tollerent, naturaqne et Condolescere, et Concupiscere, et Extimescere, et Efferri laetitia dicerent, sed ea contraherent, in angustumque deducerent: Zeno omnibus his quasi morbis voluit carere sapientem. Quumque eas Perturbationes antiqui Naturales dicerent, et Rationis expertes, aliaque in parte animi Cupiditatem, in alia Rationem collocarent: ne his quidem assentiebatur. Nam et Perturbationes voluntarias esse putabat, opinionisque iudicio suscipi, et omnium Perturbationum arbitrabatur esse matrem immoderatam quamdam Intemperantiam. » (I Academ.). In paucis his verbis tota res posita, neque satis fortassis exposita: vis propius accedamus, et velut manu admota revelemus? Avd. Lubescit; nam firmiter cupio istud noscere de Affectibus, saepe auditum nec plene acceptum. Lips. Fiat igitur, inspiciamus. Ait: *non tollerent*. Non certe; quid tollerent? utiles censebant, et a Natura ad Virtutem datas. Nam « sine iis (aiebant) languebit omnis actio, et vis ac vigor animi resolvetur. » (Sen. De Ira I, cap. 8). Sine Ira, Fortitudo non erit; sine Metu, Prudentia; sine Cupidine, Temperantia; sine Laetitia, sensus amorque Virtutis. Duntaxat igitur contrahebant: id est, « detracto quod exundat, ad salutarem modum cogebant » (Ibid.): qui modus est ipsa Virtus. Avaritiae da modum, Frugalitas est; Profusioni, Liberalitas; Ambitioni,

Magnanimitas; itemque in aliis. Ac sicut bonae plantae in feraci agro, si negligantur, silvescunt et horrescunt; cultura adhibita, utiles et fructiferae fiunt: sic Affectus. Quis autem cultor? Ratio, aiebant: imo et rector, quae velut fraenis temperat, et exsultantes in angustiorem girum ducit. Amplius, dicebant Natura esse: nimirum insitos in parte Irrationali animi, quae duplex est, Concupisceus, et Irascens: atque ex his sponte, sine opera voluntatis emergere, et enasci. Imo et sedes iis suas adsignant in ipso corpore, « Laetitiae in splene, Irae in felle, Libidinis (sive Cupidinis) in iecore, Timoris in corde. » (Lactant. VI, cap. 15). Qui ergo Affectus eos tollunt, vitam ipsam ex animali, et partibus iis primariis, tollunt. Et sicut agrum sterilem habere nolis, sic nec animum, cui « Affectus, velut ubertas est naturalis. Ad quam quum verus cultor accesserit (libet enim hoc repetere), statim cedentibus vitiis fruges Virtutis oriuntur. » (Ibid.) Quae quomodo erunt, si non illi? ubi victoriae locus, sine adversario? laudi, sine lucta? Nam si virtus est, Iram cobibere: quomodo faciet, qui Ira caret? Si cupiditatem refraenare; quae coërcitio, ubi non quod coërceas? « Deus itaque quum hominem primum fingeret, mirabili Providentia ingeneravit ei prius istas animi Commotiones, ut posset capere Virtutem, sicut terra culturam; posuitque materiam Vitiorum in Affectibus, Virtutis in Vitiis. » (Ibid.). Haec illi; pergit Cicero ad nostros. Zeno, inquit, his omnibus quasi morbis exuit Sapientem. Bene, *quasi*; non enim revera Stoicis *Morbi* sunt, sed initia et causae morborum. Discrimen quod sit, Seneca in epistola quadam te docebit. (Ep. LXXV). Addit, carere voluisse Sapientem. Prorsus carere: non recidere, sed excidere; non regere, sed eiicere. Causae multae sunt: hae praecipuae. Primo, difficile est regere, aut moderari admissos. « Imbecillis est primo omnis affectus, deinde ipse se concitat, et vires, dum procedit, parat. » (Sen. Epist. CXVI). Vt equus indomitus, facile abripit rectorem. Quis nautae suaserit, aut approbaverit, ventis iactari, ut possit artem exercere? in tranquillo tutius erit. Vt in praeceps lapsis corporibus nullum sui arbitrium est; rapiun-

tur: sic animus in libidinem, amorem, iram proiectus, non sistit se ubi vult, aut quum vult, sed quo non vult fertur. Deinde, Affectus si mali; etiam modici, modicum certe malum erunt: quis id apponit Sapienti? « Itaque falsa est ista mediocritas, et inutilis: eodemque loco habenda, quo si quis diceret, Modice insaniendum, Modice aegrotandum. » (Epistola LXXXV). Tertia etiam ratio; si istis das locum, « quamvis exigui sint, in maius excedent. Numquam perniciosa servant modum. » At enim sunt ut bonae plantae in agro. Bonae? hoc nego: sunt plantae, sed vepres, spinae, rubi, nati ad delendam aut prohibendam omnem bonam frugem. Denique quies et tranquillitas, ut docuimus, Sapientem decet et sequitur: tu vis eum, ut mare aliquod asperum esse, assiduis affectuum turbinibus agitatum? Careat igitur, si potest: atqui potest. Non sunt enim naturales, ut illi volebant, neque rationis expertes. Si enim a Natura, boni essent: quod etiam ipsi negant, sed ad Bonum duntaxat ire. Deinde, quid « est naturale, quod idem nimium esse possit? » (Cic. IV Tuscul.). At isti iidem resecant et circumcidunt, ut superfluentes. Tertio, cur non iidem in omnibus, et pari modo? Merito ergo, ob has aliasque causas dicimus, « non tam Natura insitos, quam prava Opinione susceptos. » (Lactant. VI, cap. 14). Ab hac iis origo: ideoque Zeno apud Ciceronem pergit asserere, voluntarios esse, Quomodo? quia ab opinione, ut sequitur: et (ut idem alibi) « nulla Naturae vi commoventur, omniaque ea sunt Opiniones, ac iudicia levitatis. » (III De Finib.). Totidem fere verbis Plutarchus de nostris: « Omnes Affectus omnino Iudicia prava et Opiniones dicunt esse. » (In libello, Vtra animalia). Nota istaec, quae causam non continent solum, sed obtinent. Nam si talia; profecto in Rationali parte animi sunt, non illa Irrationali: atque ita a Voluntate. Sed Iudicia esse, etiam Chrysippus adfirmat, apud Galenum: « Chrysippus in primo libro *De affectibus*, demonstrare conatur iudicia quaedam rationalis partis esse affectus. » (De Decret. Hippocr. et Platon. itemque Laërt. in Zenone). Et addit de Zenone ipso paulo aliter: « Zeno autem, non ipsa Iudicia, sed Iudiciis accedentes contractiones, et solutiones,

elationes et collapsiones animi, esse censebat Affectus. » Discrimen inter sectae duos apices observandum, sed leve. Iudicium sane causa magis Affectuum videtur; isti, ipse effectus. Communiter tamen Chrysippi sententia obtinuisse videtur, quam et Cicero, ut receptam, profert, et Plutarchus. Iste enim ita: « Philosophorum aliqui (hi nostri) Affectus Rationes faciunt, tanquam omnis Cupiditas, Tristitis, Ira, sint Iudicia. » (De Genitura animae). Iterumque idem alibi fusius explicat: « Sunt nonnulli (nostri isti) qui censent affectum nihil diversum a Ratione esse, neque duorum esse hanc differentiam et dissidium; sed unius Rationis conversionem ad utraque, quae fallit nos et latet conversionis velocitate. Nos, inquam, non advertentes quod idem illud Animi sit natum Concupiscere, et Poenitere; Irasci, et Vereri; ferri ad turpitudinem per Voluptatem, et ferentem eandem retinere. Nam cupiditatem, et metum, et omnia haec talia, Opiniones esse et Iudicia prava, quae fiunt non in una et sua aliqua animi parte, sed totius Hegemonici (Principalis, id est, Rationis) inclinationes et concessiones esse, et consensiones et appetitus: atque universe, operationes quasdam in brevi mutabiles, sicut puerorum incursus vigorem et impetum invalidum ex imbecillitate habent. » Est vero et haec tota descriptio et propalatio Stoici sensus; primum, « non aliud a Ratione Affectum » esse: Ratione nempe prava, quae Opinio dicitur. Item, « non esse duorum differentiam »: id est, in una Ratione haec nasci, sed aliter atque aliter affecta. Seneca lucem faciet istis, et capiet: « Non enim, ut dixi, separatas ista diductasque sedes suas habent: sed Affectus et Ratio, in melius peiusque mutatio animi est. » (I De Ira, c. 8). Ita enim vetus meus liber optime haec scribit, et plane pro Plutarcho. Vnus, inquit, animus atque una Rationalis pars, modo ad melius tendit, et Ratio dicitur, modo ad peius, et est Affectus. Sed addit Plutarchus, « falli nos velocitate conversionis, » quia scilicet non videtur sic subito eadem pars velle posse, et nolle; ad voluptatem ire, et redire. Tamen ita est, inquit, et omnia ista in uno Hegemonico fiunt: additque voces Stoicorum in hac re solennes, ῥοπάς, εἴξεις, συγκαταθέσεις, ὁρμάς. Imo et ordi-

nem, qui est in affectuum genitura et progressu. Primum enim est, *propensio* quaedam, tum *admissio* et *cessio*, mox *consensio* et denique *appetitus impetusque*. Exempli causa, *Visum* sive φαντασία obiicitur, propendeo: sequitur *Notio* sive ἔννοια, cedo et admitto; tum *Cogitatio* sive διανόησις, indico et consentio; denique *Incitatio* et ὁρμὴ est vehementior. Epictetus in A. Gellio (neque enim ipsa nunc exstant) brevius haec, sed tamen distinguit: « Visa animi, quas φαντασίας appellant, quibus mens hominis prima statim specie accidentia animum rei pellitur, non Voluntatis sunt, neque arbitraria: sed vi quadam sua inserunt sese hominibus noscitanda. Probationes autem, quas συγκαταθέσεις vocant (supra, in Plutarchi verbis), quibus Visa noscontur ac diiudicantur, voluntariae sunt, fiuntque hominum arbitratu. » (Lib. XIX, cap. 1). Et plura addit, utiliter legenda; nec diversa ab iis noster Seneca: « Vt scias, inquit, quemadmodum incipiant Affectus, aut crescant, aut efferantur: Est primus motus non voluntarius, quasi praeparatio Affectus, et quaedam comminatio. Alter cum voluntate non contumaci. Tertius motus est iam impotens, qui Rationem evicit. » (II de Ira, cap. 4). Primus quem dicit motus, est a Phantasia rei Bonae Malaeve obiectae: qua statim excitamur ad appetendum, aut aversandum. Hunc negat Voluntarium esse, sicut et Epictetus; praeveoit enim inclinationem animi, et primi illi Ictus (ut alibi appellat. Epist. LVII), sive Pulsus (ut A. Gellius) « conditione quadam humanae sortis eveniunt: ideoque etiam sapientissimis accidunt. » (Senec. II De Ira, cap. 2). Atque ut ad Lucilium scribit: « Quaedam sunt, quae nulla Virtus effugere potest; admonet illam Natura mortalitatis suae. Itaque et vultum adducet ad tristitiam, et inhorrescet ad subita, et caligabit si vastam altitudinem in crepidine eius constitutus despexerit. Non est hic timor, sed Naturalis affectio inexpugnabilis Rationi. » (Epistola LVII). Nota haec postrema: a Natura tales motiuneulas esse. Quo sensu Senecam audio: « Quis negat omnes Affectus a quodam quasi Naturali fluere principio? » (Ep. CXVI). Nempe ab istis motibus, quos natura insevit, qui tamen, ut idem ait, « non sunt Affectus, sed principia

praeludentia Affectibus. » At alter iam Motus est, quum cresci Affectus, ut noster ait ( II De Ira, c. 2 ), iunctus « cum voluntate non contumaci, » quod fit scilicet, quum motibus illis primis, « consentit, et opinione sua approbat : » etsi haud plene tamen se permittit; in gressu est, nondum in cursu. At tertius iam impotens, et qui nos aufert. Is velut excursio est cum impetu, ut Plutarchus assimilabat: et noster, eadem imagine, « Affectus non moveri tantum, sed excurrere debet. Est enim impetus : » ( II De Ira, cap. 3 ), id est, ὁρμή. Ista lucem, nisi fallor, dent Stoicorum Affectui : quem definitione nunc etiam aperiamus. Ea a Zenone duplex. Πάθος γάρ ἐστιν, aiebat, ἡ ἄλογος παρὰ φύσιν κίνησις, ἢ ὁρμὴ πλεονάζουσα: ( Laërt. in Zen. ) quae Cicero ita vertit, et eidem Zenoni inscribit : « Perturbatio est, vel aversa a recta Ratione, contra Naturam, animi commotio; vel brevius, Appetitus vehementior. » ( IV Tusc.). Ait ἄλογος κίνησις, irrationalis motio, ad verbum : sed Cicero diducit et apte explicat, aversa a recta Ratione. Est enim Rationis; sed pravae. Absque hac interpretatione e Peripateticis etiam conveniat: qui ipsi definiunt : « Motum irrationalem animi, ob praesumptionem Boni Malive. » Sed irrationabile aliud iis sonat: et abiungitur ab iisdem Zeno, quum addidit, contra Naturam esse, negatum istis. Itaque et altera finitio Zenonia « Appetitus vehementior » interpretem Ciceronem habet, « qui longius discesserit a Naturae constantia»: ut ostendat, aversum maxime ab eadem esse, id est, a stabili illa et immutabili Ratione. Sed quod Appetitum vertit, angustius est: et Vitatio vel Fuga etiam intelligenda. Nam ὁρμή hic, quaevis commotio vel incitatio; et ἀφορμήν includit. Desino, et repeto: Affectus omnes in Rationali parte esse, ideoque cetera animalia iis carere, iuxta Stoicos, « habere tamen similes quosdam illis impulsus. » ( Sen. I De Ira, c. 3 ). Carere et Sapientem dicimus : sed quo sensu ? non illo quem vulgus exaudit et exagitat, ut Sapiens nullas vellicationes aut morsus habeat: habet, « nec hoc dico, non sentit incommoda, sed vincit. » ( De Providentia, cap. 2 ). Alibi Seneca : « Non educo Sapientem ex hominum numero, nec dolores ab illo, sicut ab aliqua rupe nullum sensum admittente, submoveo.

Memini ex duabus partibus illum esse compositum: Altera est Irrationalis: haec mordetur, uritur, dolet; altera Rationalis: haec inconcussas opiniones habet, intrepida est et indomita. » (Ep. LXXI). Ipsa tamen ista pars, in repentinis impulsibus, « sentiet levem quemdam tenuemque motum. Nam, ut dixit Zeno, in Sapientis quoque animo, etiam quum vulnus sanatum est, cicatrix manet. Sentiet itaque suspiciones quasdam et umbras Affectuum, ipsis carebit. » (Seneca, I De Ira, cap. 16). En sententia nostra, non ea duritie aut immanitate, qua censent. Est enim duplex Apathia; quam Laërtius tangit, et distinguit: « Aiunt, inquit, Stoici Apathem sive Affectuum expertem esse Sapientem, ideo quia est stabilis et a lapsu remotus. Aiunt et Stultum esse Apathem, quod valet ac si dicas, durum et immobilem. » Duplex ista significatio etiam in Seneca. « Stilponi summum bonum visum est Animus impatiens. In ambiguitatem incidendum est, si exprimere ἀπάθειαν uno verbo scite voluerimus, et Impatientiam dicere. Poterit enim contrarium ei, quod significare volumus, intelligi. Nos enim quum volumus dicere, qui respuat omnis mali sensum; accipietur is, qui nullum possit ferre malum. Vide ergo num satius sit, aut invulnerabilem animum dicere, aut Extra omnem patientiam positum. Hoc inter nos et illos interest. Noster Sapiens vincit quidem incommodum omne, sed sentit: illorum ne sentit quidem. » (Ep. IX). Vult enim ibi discriminare Stilponis ἀπάθειαν a Stoicorum: et primum de nomine quaerit, possitne pro mente Stilponis Latine Impatientia dici? negat, quia planissime in contrarium consuetudo loquentium ducat. Nam eius mens, nihil pati, aut sentire Sapientem: vulgi in eo verbo, vel levissima incommoda sentire, nec ferre. Ergo melius « Invulnerabilem, inquit, aut Extra patientiam positum » dicamus. Ceterum non ita Stoicus Sapiens, qui sensum mali habet, sed ratione vincit. Ab hac eius ἀπάθεια, non ab illo ducta et dicta. Sed quod Seneca Stilponi istud adscribat, haud commemini alios facere: magis Pyrrhoni. Ita enim de isto Cicero: « Aristoni summum Bonum est, in rebus mediis neutram in partem moveri: quae Ἀδιαφορία ab ipso dicitur: Pyrrho autem, ea ne sentire quidem Sapientem,

quae Ἀπάθεια nominatur. » ( IV Acad. ). Nominat et Plinius : cuius verba toti huic rei. « Exit hic animi tenor ( aequalitas ) aliquando in rigorem quemdam, torvitatemque naturae duram et inflexibilem, Affectusque humanos adimit: quales Ἀπαθεῖς Graeci vocant, multos eius generis experti: quodque mirum sit, auctores maximos sapientiae, Diogenem Cynicum, Pyrrhonem, Heraclitum, Timonem. » ( Lib. VII, c. 19 ). Hem, diutius his institi: sed nimirum involuta, pro virili mea, evolvenda fuerunt. Quid restat, nisi videre an proba, aut certe probabilis, haec sententia? Mihi videtur, in commodo illo et vero intellectu: nempe Sapientem, non esse rigidum, durum, exsensum, exsortemque a dolore, metu, cupidine, laetitia: sed primis duntaxat, incipientibusque. Sentiscere ea, et moveri quoque iis; sed reiicere, nec permoveri. Quid Academici ipsi in re aliud dicunt, quam moderari, regere, et in Rationem ius nullum habere? Ergo sperni, et coërceri, quod profecto nobis est tolli, illis coli. Augustinus hoc vidit: « Aut nihil, aut paene nihil, inquit, distat inter Stoicorum, aliorumque Philosophorum opinionem de Passionibus et Perturbationibus animorum. Vtrique enim mentem rationemque Sapientis ab earum dominatione defendunt; et ideo fortasse dicunt Stoici, eas in Sapientem non cadere: quia nequaquam eius Sapientiam, qua utique Sapiens est, ullo errore obnubilant, aut labe subvertunt. Accidunt autem animo, salva serenitate Sapientiae, propter ea quae Commoda vel Incommoda appellant. » ( De Civ. IX, c. 4 ). Igitur leve discrimen: cur tamen acribus altisque verbis terreri, si non obteri, eos nolunt? Philo Iudaeus etiam Moysis sapientiam huc advocat; qui, ut inquit, « universam iram exsecari et exscindi oportere censet ab Animo, non mediocritatem Affectuum, sed vacuitatem, sive carentiam approbans. » ( Lib. II. Allegor. ). Clarum et pulchrum nobis testimonium: tamen Christianis fortasse subvertendum. Lactantius quidem declamatorie in istos: « Furiosi ergo Stoici, quia ea non temperant, sed abscindunt: rebusque a Natura insitis castrare hominem quodammodo volunt. » ( Lib. V ). Iam et Hieronymus exserte: « Affectibus ad perfectum carere, Iuxta Stoicos

possibile, iuxta Peripateticos et difficile et impossibile, cui sententiae omnis Scripturae sacrae consentit auctoritas.» (Adv. Pel. lib. II). Et vero laxant Affectibus fraena, sed bonis, et a bona causa, nostri Doctores: in hoc etiam a Peripateticis dissoni, quod nec Vitia semper censent, et temperari vetant. « Vitia duntaxat fieri, si male utamur Affectibus; Virtutes, si bene. » (Lactant. VI, c. 16). Amplius, concitatos et grandes esse posse: quidni? « Potest et qui graditur, errare; et qui currit, rectam viam tenere. » (Ibid.). Itaque ostendi aliquid potest, « ubi non tantum modicum, sed vel punctum gaudere, vitiosum sit: aliud contra, in quo vel exsultare laetitia minime criminosum. » Prioris generis exemplum, male affecto inimico gaudere: » alterius, « oppresso tyranno exsultare. » (Id. ib.). Causam igitur Affectuum finemque, non modum considerant, quod ita Augustinus: « In disciplina nostra non tam quaeritur, utrum pius animus irascatur, sed quare irascatur: nec utrum sit tristis, sed unde sit tristis; nec utrum timeat, sed quid timeat. » Addit exempla, « Irasci peccanti, Contristari pro afflicto, Timere periclitanti »: quae omnia Virtutes nobis censentur. (Libro IX De Civit. c. 5). Interloqui velle videris: numquid requiris? Avd. Vnum, in cursu, ut fit, sermonis, de Intemperantia te fugit dicere, quam Zeno apud Ciceronem matrem Perturbationum censebat. Quale id est? et an ea igitur etiam in Rationali parte? Lips. Iuste revocas: explicandum est; quis autem melius Cicerone eodem fecerit? cuius haec alibi verba: « Omnium Perturbationum fontem esse dicunt (Stoici) Intemperantiam, quae est, a tota Mente et a recta Ratione defectio, sic aversa a praescriptione Rationis, ut nullo modo Appetitiones animi nec regi nec contineri queant. » (IV Tusc.). Opposita est enim Temperantiae, quae iisdem est, « Affectio insuperabilis eorum qui sunt rectae Rationis, aut, Habitus qui vinci a Voluptatibus non potest. » (Laërtius in Zenon.). Vt ergo huic fundamentum et innixus est Ratio, et ab ea recta Iudicia, sic contra, Opinio ibi et falsitas: « quae omnem animi statum inflammat, conturbat, incitat » (Cic. Ib.), assiduis Affectuum tanquam ventis.

## DISSERTATIO VIII.

### *VI Parad. Sapientem non opinari : itemque non ignorare : non fallere, non mentiri.*

Sed ego opportune gradum promoveo ad Paradoxum, ab isto velut nexum : quod est, « Sapientem non opinari. » Laërtius ita effert : « Non opinaturum Sapientem, hoc est, Falso nulli unquam consensurum. » Stobaeanae Eclogae : « Falsum aliquid suscipere negant unquam Sapientem : neque item ullae rei incomprehensae assensum dare ; quia neque Opinatur, neque Ignorat quidquam. » Avd. Satin' haec a me intelligi, aut a te adstrui ? Lips. Mihi clara videntur. Avd. Sapientem non opinari ? Lips. Nunquam. Avd. Omnia igitur scire ? Lips. Scire. Avd. Et nihil ignorare ? Lips. Nihil. Avd. Profecto, Iuste Lipsi, haec Paradoxa sunt : mihi non admittenda, tibi habeas. Lips. Tibi, si capis. Species verborum percutit, et ipsa Opinio est quae te vexat : rem vide. Sapienti haec tribuimus ; nondum tibi aut mihi, uni alicui e vulgo. Hunc Zeno quum in exemplar formasset, Opinionem ab eo removit, id est, Errorum Vitiorumque matrem. Zeno, inquam, primus. « Nemo enim superiorum, ait Cicero, non modo expresserat, sed ne dixerat quidem posse hominem nihil opinari : nec solum posse, sed ita necesse esse Sapienti. » ( IV Acad. ). At Zeno fecit, ut addit : et ratio etiam comprobavit ; Lactantio quidem iudice. ( III, cap. 4 ). « Recte, inquit, Zeno et Stoici Opinationem repudiarunt. Opinari enim te scire quod nescias, non est Sapientis, sed temerarii potius ac stulti. » Et certe Opinioni omni contraria est Scientia ; quod ita idem Zeno adstruebat : « Si quid esset ita comprehensum, ut convelli Ratione non posset, Scientiam ; sin aliter, Inscientiam appellabant ; ex qua existeret etiam Opinio, quae esset imbecilla, et cum falso incognitoque communis. » (Cic. I, Acad). Neque enim aliud est Opinio, quam aut falsa de rebus iudicare, aut vera, sed infirmiter nec Ratione suffultum. Stobaei Eclogae : « Duplicem esse Opinionem, unam rei incomprehensae assensum, alteram, infirmam de re susceptionem. Has alienas

Sapientis affectioni; quia inclinari ante rem comprehensam, et assentiri, in praepetem et praecipitem magis convenit, neque cadit in industrium, perfectum, et probum virum. » Cicero in verbis ultimis utramque tetigit, quum Imbecillam, aut falso Incognitoque vicinam dixit. Sed quid igitur? nunquam ea utitur? ita; sed citra assensum. Nam quam multa Sapiens cogitat et disserit, de rebus superis inferisque, in quibus non sit certa comprehensio? de stellis earumque motu, de cometis, de fulminibus: et uno verbo: qualia pleraque artibus comprehensa. Sed nimirum ita disserit, ut verisimilis, non vera censeat: et nisi ubi firma et quae convelli non possit Ratio est, ἐποχῇ utitur, et sustinet assentiri. Scire se tantum quae fecit, sentit et profitetur: et haec quoque scientia est, scire quid ignores. Quo sensu et illud splendide efferunt: « Nihil eum latere; » sicut antea dictum mirabaris, « Nihil ignorare. » Quid ergo? omniscius, id est, Deus? absit. Ille vero divina et humana scit, sed quatenus opus est, et potest: caeterum ita omnia scit, et nihil ignorat, ut sciat semper aut scire se, aut ignorare: et hoc satis, ut vindicetur ab Errore. Ego vero amplius tibi addam, pauca scire Sapientem. Nam ea, in quibus nos elaboramus, et ob quae Docti titulum inscribimus, ne *Scientias* quidem censent: proprio et suo verbo ἐπιτηδεύματα, *Studia* appellant. Stobaeus: « Musarum cultum et universe artes Liberales quas dicimus, *Studia* (ἐπιτηδεύματα) quidem appellant, *Scientias* (ἐπιστήμας) vero minime. » Eas tamen usui fatentur, et bonas etiam fieri, in bono viro, per Virtutem immutatas, et ad finem relatas. « Sed quid est (ait Seneca) quare existimes, non futurum Sapientem eum qui litteras nescit; quum Sapientia non sit in litteris? » (Epist. LXXXVIII). Itaque curiosa Studia ab illo absunt; et pulcherrime hoc Plato: « Verum Philosophum Quinquertioni similem esse: est enim revera talis, ut nulli rei uni serviat neque exacta diligentia unum aliquid elaboret; sic ut dum uni huic totum se impendit, reliquas res omittat, aut deserat, ut solent in suo quisque genere Artifices; sed magis omnes res artesque moderate libet et attingat. » (In Theaeteto). Aureum dogma, et cupidis curiosisque ingeniis imprimendum. Itaque

omitte arbitrari alti- aut vani-loquentiam hanc esse: tantum, Paradoxum hoc temeritatem assensus removet, et Sapienti modestiam commendat. Neque enim aut ipse fallitur, aut fallit alios, et est hoc quoque inter decreta: « Dolosos non esse Sapientes; sed simplices viros bonos: et cavere sine fuco, ne melius aut supra quam sint, appareant, ex praeparato mala sua occultantes, et bona quae sunt ostentantes. Tollere enim in voce fictionem omnem et in specie externa. » (Stob. Ecl.). Imo vero « Ironia uti (etsi Socrati usurpatum): malum censent; nullum enim liberum et probum usurpare. » Amplius, pro hoc candore: « Non mentiri Sapientem dicunt, sed in omnibus verare. Non enim in eum mendacium esse, ut aliquis falsum dicat, sed quum quis dolo et fallendi proximos animo facit. » (Ibid.). Cui Stobaeano Electo adsonant haec Sexti: « Sapiens habet verorum scientiam, et nunquam fallit ac mentitur: eo quod non ex mala, sed ex bona, hoc proferat affectione. » Sed etsi vicina haec, abducunt: addo ex eodem Sexto interpretatiunculam primarii nostri Paradoxi. « Sapiens, inquit, iudicium minime aberrans habet, et est in omnibus divinus: propterea quod non opinetur, hoc est, falso assentiatur. » (Advers. Mathem.). En, mi Auditor, invidiosum illud et superbum, ut censebas; sed censebas, opinor. Aud. Censebam; nunc do manus, et vulgarem etiam nostram sapientiam putem et voveam huc adspirare. Nimis enim cito Opinionibus abducimur: et quid aliud fere hodie nostrum discere, aut docere? Etiam in Externis rebus opiniones vexant, et graviora aut maiora omnia veris ponunt. Inde Metus aut Dolores: spernamus, et ut floccos aliquos nivis ad Rationis solem liquefaciamus.

## DISSERTATIO IX.

### *VII Parad. Sapienti nihil praeter opinionem evenire.*

Lips. Faciamus, tecum opto: etiam istud, quo nunc ducam, et quod priori item adhaeret. Adhaeret, an adversum est? videatur in prima verborum fronte, non autem sententiae penetratione et inspectu. Est istud: « Sapienti praeter

opinionem nihil evenire.» Atqui negavimus eum opinari: quid ergo miri hic est? Sed scito, in rebus incertis et sola opinione nexis, eam quoque Sapienti intervenire. Putat se hoc facturum, non facturum; illud eventurum, aut non: et quae in vita quotidie, imo per momenta, occurrunt. Destinamus, proponimus, aggredimur, agimus: et eventu potimur, non potimur. Mens igitur nunc Paradoxi, Sapientem destinatione sua nunquam excidere, semper illi successum, et Stoicorum verbo, εὔροιαν (facilem fluxum et cursum), esse: id est, fluere res ex voluntate. Avd. O illuc me duc! quid enim aliud haec, quam εὐδαιμονία (felicitas) ipsa? Lips. in eo sum: porro audi. Dogma eorum est, «Nihil praeter voluntatem, appetitum, consilium, evenire Sapienti; quia cum exceptione omnia talia facit, aut conatur, et nihil eorum quae adversari possunt, non est ei praemeditatum et praesumptum.» (Stob. Ecl.). Optime, et verissima ratio. Ideo non fallitur neque frustra conatuum est, quia scit se frustra esse posse: neque res istas incertas, pro certis ullas habet. Omnia, inquam, cum exceptione (sic enim ista interpretanda sunt) aggreditur: quod ipsum in hac re Seneca noster dicit. «Non mutat, inquit, Sapiens consilium, omnibus his manentibus quae erant, quum sumeret. Ideo nunquam illum Poenitentia subit; quia nihil melius illo tempore fieri potuit, quam quod factum est; nihil constitui, quam quod constitutum est. Caeterum ad omnia cum exceptione veniet, Si nihil inciderit quod impediat. Ideo omnia illi succedere dicimus (ecce εὔροιαν nostram) et nihil contra opinionem accidere, quia praesumit animo, posse aliquid intervenire, quod destinata prohibeat. Imprudentium ista fiducia est, Fortunam sibi spondere.» (De Benef. IV, cap. 34). Etiam vides, quam vere et salubriter haec dicantur, ac doceantur? Mihi crede, inter fundamenta constantiae et tranquillitatis est istud: «Semper de Fortuna cogitare, et sibi nihil de fide eius promittere. Navigabo, nisi quid inciderit, et Praetor fiam, nisi quid obstiterit; et Negotiatio mihi respondebit, nisi quid intervenerit.» (Sen. De Tranq. cap. 13). Animus qui haec praecogitat serio, atque imbibit, quam in pacato atque aequo est! Facit Sapiens; ideoque (ut iterum

interpreter cum Seneca) « Nihil ei contra opinionem dicimus accidere. » Quomodo? quia « non illum casibus hominum excepimus, sed erroribus; nec illi omnia, ut voluit, cedunt, sed ut cogitavit. In primis autem cogitavit, aliquid posse propositis suis resistere. » (Ibid.). Quod quum factum est, quidni facile ferat, quod praeviderat? « Necesse est levius ad animum pervenire destitutae cupiditatis dolorem, cui successum utique non promiseris. » (Ibid.). At stulti, id est, nos contra. Spes et cogitationes longe mittimus, firmas et ferientes esse volumus: et quum lapsi sumus, stupemus. Inter miserias humanas sapientissime Homerus recenset:

> Οὐ μέν γάρ ποτέ φησι κακὸν πείσεσθαι ὀπίσσω,
> Ὄφρ' ἀρετὴν παρέχωσι θεοὶ, καὶ γούνατ' ὀρώρῃ· (Odyss. Σ).
> Quod non ulla putant adversa sibi eventura,
> Quamdiu robur adest florida membra moventur.

At quum evenerunt, collabuntur, et voces audimus, « Nesciebam hoc mihi restare. » Aliter Sapiens, qui « scit sibi omnia restare: et quidquid factum est, dicit, Sciebam. » (Sen. Epist. LXXVI).

> .............. Non ulla laborum,
> O virgo, nova mi facies inopinave surgit.
> Omnia praecepi, atque animo mecum ante peregi. (Virg. Aen. VI).

« Et sicut ii, qui secundante caelo et vento navigant, etiam quae contra tempestates usui sunt, parata habent: sic qui in prospera Fortuna sapiunt, etiam remedia adversae illius expediunt. » (Socrat. apub Stob. Serm. III). Et quae illa remedia? iam dicta. « Laetis non credere, omnem Fortunae licentiam in oculis habere; tanquam, quidquid potest facere, factura sit. » (Sen. Epist. LXXVIII). Ideo et illa affectio Sapientis propria: *nil mirari*; » (Laërt. in Zen.) sive quae Natura et causis occultis, sive quae Fortuna eveniunt. Scit multa in illius sinu non indagata, non indaganda, occuli, et in huius non exspectata, non exspectanda. Ergo tollatur illa eventuum novitas: « Nihil nobis improvisum esse debet. In omnia praemittendus est animus: cogitandumque, non quidquid solet, sed quidquid potest fieri. » (Sen. XCI). Hominem ad humana paremus: et cum Sapiente, « assuescamus futuris

malis, et quae alii diu patiendo levia faciunt, nos diu cogitando. » (Epist. LXXVI).

## DISSERTATIO X.

### *VIII Parad. Sapientem sibi sufficere; sive, Se solo contentum esse.*

Habes utili interpretatione Paradoxum: nec minus istud. Nam adiungo: « Sapientem sibi sufficere »: quod Graeci dicunt signate et breviter, Τὸν σοφὸν αὐτάρκη εἶναι. Seneca extulit: « Sapientem seipso contentum esse. » Est a Socrate et Platone: atque ab isto expressum. (III De Rep.). Quae vis huic dicto? illum sibi omnia esse; nec pendere ab homine alio aut rebus. Quomodo felix sit, et sui iuris, si in alienum arbitrium demittimus, et catenam quamvis splendidam, catenam tamen, damus? Ille vero suus esto, apud se esto: etsi apud alios etiam velit, sed vel in solitudine possit. Velit dico; nam Stilpo, Timon, et alii fuere, qui abducerent ab omni consortio, et ipsa amicitia: nobis aliter visum. « Nam illud quidem cum illis commune est, Sapientem seipso contentum esse: sed tamen et amicum habere vult, et vicinum, et contubernalem, quamvis sibi ipse sufficiat. » (Seneca Epist. IX). Sociale animal, homo est: et inter homines Sapiens; sed hoc discrimine a reliquis, quod « quae sibi desunt, non desiderat, sed non deesse mavult. » (Ibid.). Exercere vult, quum alias virtutes, tum hanc homini tam propriam, et paene innatam. Itaque, « perperam illi interpretantur, qui Sapientem undique submovent, et intra cutem suam cogunt. Distinguendum est, quid et quatenus vox ista promittat. Se contentus est Sapiens ad beate vivendum; non ad vivendum. Ad hoc enim multis illi rebus opus est; ad illud, tantum animo sano, et erecto, et despiciente Fortunam. » (Ibid.). Subduc illi cibum, non vivet: subduc amicos, vivet, et quidem beate. « Qualis tamen futura est illa vita, si sine amicis relinquatur, in custodiam coniectus, vel in aliqua gente aliena destitutus, vel in navigatione longa retentus, aut in desertum littus eiectus? qualis est Iovis, cum

resoluto mundo, paulisper cessante Natura, acquiescit sibi cogitationibus suis traditus. » (Ibid.). Magnifica comparatio, et quae placita etiam in hac re Epicteto. « Homo amat quidem societatem et amicos, inquit, sed nihilo secius oportet et in hoc exerceri, ut possit sibi ipse sufficere, possit secum esse. Sicut Iupiter secum est atque agit, et in se acquiescit, et gubernationem suam mente agitat, et cogitationibus fruitur se dignis. » Et quae solitudo est, ubi virtutes comitantur et adsunt? « Nullus angustus, aut solus est locus, qui hanc tam magnam turbam capit: nullum exsilium grave, in quod licet cum hoc comitatu ire. » (Sen. Consol. ad Helv. cap. 10). Denique, cum nostro Ambrosio, « in qua solitudine non stipatur, quem vita Beata circumdat? (Lib. I. De Vita Iacob. cap. ult.). Itaque frui et acquiescere in se potest; vix tamen volet; dico in sola illa solitudine: et hoc Senecae clara verba volunt: « Se contentus est Sapiens, et tamen non vivet, si fuerit sine homine victurus. » (Epist. IX). Nota, sine *homine*, non sine *amico* tantum. Et sane Stoicum hoc dogma: « Neque in solitudine vivet Sapiens: est enim natura socialis, et actuosus. » Nam multa, pro Stoico sensu, interveniunt, quae non Beatam vitam, sed vitam tamen tollunt: de quibus infra. Alioqui secessum a turbis, id est, vitiis, absit ut damnemus, pabulum animi, imo delicias: et ubi frui fas puriore et sublimiore illa meditatione.

• *Ὡς ἡδὺ, τῷ μισοῦντι τοὺς φαύλους ἐρημία!*

Quam suave solitudo qui odit improbos! (Menandri).

Et quam compositae mentis signum est, secum posse morari, et consistere? quod e vulgo nemo facit: quorum quisque se fugit. Ergo et hoc utile monitum amplectere. « Huc cogitationes tuae tendant, hoc cura, hoc opta, omnia alia vota Deo remissurus, ut contentus sis temetipso, et ex te nascentibus bonis. Quae potest esse Felicitas Deo propior? (Sen. Epist. XX).

## DISSERTATIO XI.

### *IX Parad. Omnia Sapientis; et, Solum divitem censendum.*

Et qui non sit contentus, quum omnis ipse habeat? Nam hoc etiam inter Inopinata iactatum: « Omnia Sapientis esse: » imo « Solum illum divitem » et uberem esse. Variis locis haec efferuntur: et origo dicti a Cynicis, quorum erat; « Sapientem sibi sufficere; nam omnia aliorum, eius esse. » (Laërt. in Antisth.). Vides, non sua solum sibi, sed omnia omnium habet: et quid homini huic desit? Haec Cynici illi iactabant ore, animo sentiebant: Cynici, nudi, inopes, vacui rerum omnium et copiarum. Placuit et Stoicis; sciveruntque: « Sapientum omnia esse. » (Laërt. in Zen.). Seneca, Cicero, alii ingeminant: sed ille noster alibi: « Vnus est Sapiens, cuius omnia sunt, nec ex difficili tuenda. » (De Benef. VII, cap. 3). Quo sensu autem? omnibus ergo sua eripit, et in se vertit? Non: absit. « Nihil probibet, aliquid et Sapientis esse, et eius, cui datum et assignatum est. Iure civili, omnia Regis sunt: et tamen illa, quorum ad Regem pertinet universa possessio, in singulos dominos descripta sunt, et unaquaeque res habet possessorem suum. Ad Reges enim potestas pertinet, ad singulos dominium. » (Ibid. c. 4). Ecce nodum solutum habes: et vere ac pulchre. Tangit hanc distinctionem Laërtius: nam quis ambigit e Stoicis fontibus Senecam hausisse? tangit, inquam, in causa eius dicti. « Omnia Sapientum esse. Datam enim iis παντελῆ ἐξουσίαν, omnimodam potestatem (Senecae vocem agnosce) a lege. Stultorum autem quaedam dicuntur, sicut et iniustorum, atque aliter quaedam reipublicae dicimus, quaedam utentium. » Ergo omnia eius sunt, non occupatione, sed animo: et universitas illi, non haec singula mancipantur. O magnifica possessio! et quam ex facili regit ac tuetur! Tuetur, hoc ipso quod intuetur. « Non habet mittendos trans maria legatos, nec metanda in ripis hostilibus castra, non opus est legione, nec equestribus turmis. Quemadmodum Dii immortales regnum inermes regunt, et illis rerum suarum

ex edito tranquilloque tutela est: ita hic officia sua, quamvis latissime pateant, obit: et omne humanum genus, potentissimus eius optimusque, infra se videt. » (Senec. De Benef. VII, cap. 3). Neque verba haec censeas: imo verba, qui eripiunt huic, et sibi habent. Quis totum hunc orbem, id est, tot agros, prata, silvas, flumina, lacus, maria, verbulo aut formula a me aufert? Coneris quamvis, teneo: oculis, et certe animo, usurpo. « Derideas licet: ingentis spiritus res est, quum Orientem Occidentemque lustraveris animo, quum tot animalia, tantam copiam rerum, quas Natura beatissime fundit, aspexeris; emittere hanc Dei vocem, Omnia mea sunt.» (Ibid.). Itaque et hoc vere addidimus, « Solum Sapientem divitem esse, » Socrati iam olim definitum. (Vide lib. I, Dissert. XVII). Quae enim istae Crassi, aut Croesi divitiae? desunt multa, et optant. Noster minime: et non una causa vel aspectu titulum hunc iure habet. Plato adsignabat istas: « Divitem hunc solum, quippe cum thesauris omnibus pretiosiores solus videatur possidere Virtutes; quia etiam solus Sapiens opes potest in usibus necessariis regere, videri ditissimus debet. » (Apul. De Phil.). Pro quarum prima aptissime Philo Iudaeus: « Sapiens non dives solum, sed superfluens: ut qui semper delicietur inverseturque bonis uberibus et germanis, non aevo inveterascentibus, sed magis virescentibus florentibusque (de Plantat. Noë.): id est, illis Animi, quas Virtutes vocamus. Eaque ipsa ratio, quam Stoici nostri inter primas signabant, stricte sic et scholastice apud Empiricum expressa: « Qui ea possidet, quae sunt magnae aestimationis et magni pretii, est dives: Virtus autem est magni pretii et aestimationis; solusque Sapiens eam possidet: solus ergo est dives. » (Adv. Math.). Altera erat ratio, « Sapientem solum uti. » An ille utatur, qui avariter recondit? ne habet quidem, si Platoni hoc credis scite docenti, et distinguenti. « Non enim mihi idem videtur, inquit, Habere et Adipisci, ut, si quis vestem mercatus, tam in potestate habeat, non tamen ferat: haud dixerimus Habere illum, sed Adeptum esse. » (In Theaet.). An ille etiam utitur, qui stulte et prodigenter ef-

fundit? nihil; solus Sapiens habet, possidet, utitur, materiam virtutum.

> Non huic sepositas infelix strangulat arca
> Divitias.

quid ergo?

> ....... Expositi census, et docta fruendi
> Temperies.

Sed praeter has duas, tertia etiam ratio. Sapiens nulla re eget: ergo dives. Quid enim aliud « Dives, nisi a Divo (ait Varro) quia, ut Deus, nihil indigere videtur? » Quomodo? non enim petit. « Animus tuus oportet se iudicet divitem, non hominum sermo, neque possessiones tuae. » (Cicer. Parad. ultim.). Audi poëtam:

> Ex animo rem stare, aequum puto; non animum ex re.
> Cuncta cupit Croesus; Diogenes nihilum. (Avson.)

Et uter igitur ditior? « Brevissima ad divitias per contemptum divitiarum, est via. » (Sen. Epist. LXII). Quid me vocas ad ista supervacua? « An parum habet, qui non alget, non esurit, non sitit? plus Iupiter non habet. » (Ep. XCIX). Acquiesce in istis, aut nunquam acquiesces: acquiesce, inquam, « tanto beatior futurus, quanto collectior. Namque animi, ita ut corporis, sanitas expedita; imbecillitas laciniosa est; certumque signum est infirmitatis, pluribus indigere. » (Apuleius in I Apologia). Quid ergo? inquies: Sapiens nullo indiget: illud ipsum edere, bibere et quae Natura postulat, nonne potest abesse? Potest, nec ipse tamen indigere. Stoicum tibi hic discrimen ingeram, in verbis quidem, sed quod rem explanet. Chrysippus aiebat: « quod non egeant, sed indigeant mali. » At sapiens, ille « eget, et opus habet, » (Plut. de Commun. Notion.). Seneca hoc ipsum tangit: « Volo tibi Chrysippi quoque distinctionem indicare. Ait Sapientem nulla re indigere et tamen multis illi rebus opus esse, contra, Stulto nulla re opus est, nulla enim re scit uti, sed omnibus eget. » (Ep. IX). Etsi in verbo *Egere* proprietatem non servat, et Stulto tribuit quod Sapientis erat. Igitur *Indigere*, est non habere, et velle: atque id sine modo. Cicero: « Indigentia, est libido inexplebilis » (IV Tusc.): quod Stoico sensu omnino scripsit.

Vere ergo dicemus « Eum maxime divitiis frui, qui minime divitiis indiget » (Sen. Ep. XIV); id est, avet, aut cupit. Ob has ergo causas merito ille Dives, quid si et ab alia: pro vulgi etiam mente? Nam ecce Dogma nostrum est: « Oeconomicum esse solum Sapientem, et bonum oeconomum et peritum pecuniae faciendae. » (Stob. Ecl.). Quid ais? ad hoc dogma non turba concurrat? sinum pandat? Et tamen ita est, prudentia illa eius propria, etiam ad externa ista omnia valet, quum lubet, et usui censet uti. Socrates apte: « Quod non e pecunia Virtus nascatur, sed ex Virtute pecunia, atque alia omnia bona publice ac privatim hominibus obveniant. » (In Apol.). Nonne Thales hoc satis docuit in claro exemplo? nam is quum ostendere vellet, quam facile Sapienti ditescere: praevisa feracitate olearum, fructus omnes coëmit, et solus compos, vendidit, vimque grandem pecuniae paravit. Potest igitur habere Sapiens: sed quanto altius, nolle? calcat haec superflua, et duntaxat « divitiarum naturalium est quaesitor acerrimus. » (Sen. Epist. CXIX). Fac idem, auditor: et disce statim ac compendio dives esse. « Repraesentat opes Sapientia, quas cuicumque supervacuas fecit, dedit. » (Epist XVII). An non haec Sacris etiam nostris consona? Clemens Alexandrinus dicit, et docet: « Quod autem omnia sint Sapientis, aperte Scriptura indicat dicens, Quoniam Deus mei misertus est, mihi sunt omnia. Vnum enim oportere expeti ostendit, per quod facta sunt omnia, et iis qui digni sunt promissa tribuuntur. » (II Strom.). Ecce in vera Sapientia divitiae, et in animo ad Deum, summum atque unum bonum, verso. Sed vis ipsas Stoicorum voces, atque etiam sensa? Ambrosius: « Salomon ait; eius qui fidelis est, totus mundus divitiarum. Quanto prior Salomon, quam Zenon Stoicorum magister, atque auctor sectae ipsius? Quis autem fidelis, nisi Sapiens? » Et statim: « Sed dicas: Quomodo Sapientis totus mundus? Quoniam ipsa Natura dat illi sortem omnium, etiamsi ipse nihil possideat. Domina est et possessor, Sapientia: quae sua putat Naturae munera; nec ullis indiget, etiamsi desint ei ad victum necessaria. Namque Musicus organa aut Medicus medicamenta etiamsi non habeat, habet tamen eo ipso quo possit

his uti, etiamsi ad tempus eorum usus non suppetat. » (Lib. II De Abrahamo). Bone doctor, salve, non ipsa Porticus sonet magis germanas Zenonis voces. Observastin' autem et de *Indigentia?* etiam sine *possessione sortem* habere? Haec vera sunt. « Stulta mortalium avaritia possessionem proprietatemque discernit, nec quidquam suum credit esse, quod publicum est. » (Sen. Epist. LXXII). Sapiens aliter: qui publicis ut privatis fruitur, privatis ut publicis. « Sapientia omnium mater est, et ipsa urbem terrarum possidet. » (Sap. VII). Abrahamo illi « data est omnis terra » (Gen. XIII): sed quando? postquam a Lotho discessit, id est, « vitiis et deflexione morum. » (Ambr. II de Abrah.). O magnae igitur, o verae opes! veniamus in partem. Ego conari, aut facere me fateor: et istos agros, silvas, hortos, fontes, statuas, tabulas, et quidquid Natura aut Industria instruit, oculis et cogitatione usurpo ut mea: pascor suaviter et sinceriore gaudii fructu, vel horulae spatio, quam Domini inscripti anno aut annis.

## DISSERTATIO XII.

### *X Parad. Solum Sapientem liberum, caeteros omnes servos censeri.*

Atque idem ille Sapiens non dives solum, sed liber, caeteris omnibus servis. Conviciari tibi videar? non est propositum, sed vera effari. Scitum igitur hoc Stoicorum « Nisi Sapientem, liberum esse neminem. » Graece efferebant: Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς ἐλεύθερος, καὶ πᾶς ἄφρων δοῦλος: Quod solus Sapiens liber, et omnia Stultus servus. (Cic. in Parad. V) Diogenes ponit, et caussam apponit: « Solum Sapientem liberum; omnes malos, servos. Esse enim libertatem non aliud, quam potestatem agendi quae velis: Servitutem contra, privationem huiusmodi actionis. » (In Zenone). Hoc ipsum paulo fusius Epictetus: « Liber est, qui vivit ut vult, quem neque cogere est, neque prohibere, neque vim adferre. » (IV Dissert. cap. 1). Sed fusissime Cicero, et rei illustrandae. « Quid est enim libertas? potestas vivendi ut velis. Quis igitur vivit ut vult, nisi qui recta sequitur? qui gaudet officio? Cui vivendi via

considerata atque provisa est? qui legibus non propter metum paret? qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, nisi libenter ac libere? » (V Parad.). Ita liquet, Sapientem ea parte liberum, qua Virtutem amplectitur volens, alacer: ab ipso Honesto, non a lege, aut metu inductus. Quid iam, quum Vitia spernit, et calcat? cum magno animo clamat: « Non sum imperata facturus; iugum non recipio: imo quod maiore virtute faciendum est, excutio. Non est molliendus animus; si voluptati cessero, cedendum est dolori, cedendum labori, cedendum est paupertati. Idem sibi iuris in me esse volet et ambitio, et ira. » (Sen. Epist. LI). Ecce, quot dominos ille iam effugit? adde libidinem, avaritiam, alia vitia: turbam habebis, ut vero nomine dicam, tyrannorum. Miserum mancipium, qui his subiicitur! erectum et liberum, qui evasit! Nam breviter sane et expresse dictum est: « Quae est vera Libertas? innocentia. » (In Dial. Hadriani et Epicteti). Sed et in Fortunam Sapiens attollit animum, et ab ea se facit immunem. Qui ad omnem eius motum casumque trepidat, suspensus vota facit, quidni servitutem, et quidem asperam anxiamque, serviat? At illa est vera « Libertas, nulli rei servire, nulli necessitati, nullis casibus, Fortunam in aequum deducere. » (Sen. Epist. LI). Quomodo hoc fiet? Epictetum audi, et sequere praeeuntem: « Constitui et conformavi voluntatem meam divinae. Vult me febricitare? et ego volo; aliquid aggredi? volo; potiri? volo; non potiri? nolo; mori? volo. Quis iam igitur prohibere me, aut cogere, praeter voluntatem, potest? non magis, quam ipsum Deum. » (III diss. cap. 26). O vera, o firma libertas, servire Deo! Sed est et quarta ratio: non Fortunam solum dominam, sed nec Corpus ferre. « Nam hoc, animi pondus ac poena est, premente illo urgetur, in vinculis est: nisi accessit Philosophia, et illum respirare rerum Naturae spectaculo iussit, et a terrenis demisit ad divina. Haec Libertas eius est, haec evagatio: subducit interim se custodiae in qua tenetur, et coelo reficitur. » (Sen. Epist. LXV). Agnoscis et hanc Sapientis propriam, qui animo ad originem sui semper tendit. Nos imitemur: et « aliquando ex hac faece evadamus in illud sublime et excelsum, ubi tran-

qnillitas nos manet, et expulsis erroribus vera Libertas. » (Epist. LXXV). Hoc nomen est, quod omnes ad se allicit, pro quò arma olim et nunc capta, per sanguinem, per caedem quaesita, nos ad hanc toto animo non adnitemur? Et-qua via! Audi doctorem nostrum: « Philosophiae servias oportet, ut tibi contingat vera Libertas. » (Epist. VIII). Hoc unum illud « Studium vere liberale est, quod liberum facit. » (Ep. LXXXVIII). Quis enim alius eius finis, quam « animum nostrum in eam asserere libertatem, in qua a parente et auctore Deo productus fuit; ut neque formidet quidquam: neque ulla re doleat, neque ulli deteriori naturae serviat? ». (Simplic. in Enchir. Epict.). Illa, inquam, est absoluta haec, et compendio dicenda Libertas: « Non homines timere, non Fortunam; nec turpia velle, nec nimia; in seipsum habere maximam potestatem. » (Sen. Ep. LXXV). Hanc Philosophia parat, Sophus habet. Vides dignitatem Paradoxi huius, sed et veritatem; quam noster quidem Ambrosius tota Epistola quadam adstruit (Ep. VII); et Augustinus breviter: « Bonus, etiamsi serviat, liber est; malus, etiamsi regnet, servus est, nec unius hominis, sed quod gravius est, tot dominorum, quot vitiorum. De quibus qunm ageret Scriptura divina: A quo enim quis, inquit, (II Pet. 2) devictus est, huic et servus addictus est. » (IV De Civit. cap. 3).

## DISSERTATIO XIII.

### *XI. Parad. Solum Sapientem Regem esse.*

Sed heus, iam mihi aures; lubet

> Φυσᾶν γὰρ οὐ σμικροῖσιν αὐλίσκοις ἔτι·
> Canere atque flare non minutis tibiis.

Abite modicae: sceptra et diademata molior, et Sapienti nostra circumdo. Ego, an ipsa Virtus?

> . . . . . . . . . Regnum et diadema tutum
> Deferens uni, (HORAT.)

qui se colit. Vere *tutum*; nam cetera illa casibus aut suffragiis subiecta: istud

Intaminatis fulget honoribus,
Nec sumit aut ponit secures
Arbitrio popularis aurae. (Idem).

Age igitur, adstruamus, Stoicornm scitum est: « Solum Sapientem Regem esse. » Avd. O mi doctor, quam vere ista nomen vindicant, et Inopinata sunt? quid si stolida et fatua? Plutarchus ita habet, nec unus: et suaviter sane exagitat, praescriptione libelli, « Stoicos magis inopinata, quam poëtas effari. » Vt alia omittam, potest magis quam istud? Dissimulavit aliquis regem, qui reipsa esset, ut Homericus Vlysses: at isti quam inepte et falso adsimulant? Comoediam vel mimum aliquem ludere eos dicas: sed male etiam sustinentes personam. Nam ecce prodit « ille a Porticu Sapiens, clamans altum et intonans, Ego solus Rex sum, Ego solus Dives: et conspicitur interim ad alienas fores mussitans;

Δὸς χλαῖναν Ἱππώνακτι, κάρτα γὰρ ῥιγῶ
Καὶ βαμβακίζω·
Da tegmen Hipponacti, namque frigeo,
Totusque contremisco. (Plut.)

Suntne haec regia, nudum, algidum, famelicum, omnium inopem esse? Lips. Sunt regia, mi Auditor, si alia, quae dicam, adsint. Omitte sannas aut ludos: Plutarchum etiam, gravem et magnum virum, sed Academicum, et Stoicis destinato hostem. Audi Ciceronem potius: « vere ista nomina omnia possidere Sapientem, quae irrideri ab imperitis solent. Rectius enim appellabitur Rex quam Tarquinius, qui nec se, nec suos regere potuit. » (III De Fin.). Attende, duas causas tangit, cur iustissime noster Rex sit, quod se regat, et quod alios: quod profecto plenum et legitimum est Regnum. Tangit et Laërtius, ubi scitum hoc promulgat: « Non solum liberos Sapientes, sed Reges etiam esse: quum sit Regnum potestas nulli obnoxia, quae in solis Sapientibus consistat, ut ait Chrysippus. » (In Zen.). Optime Chrysippus: quis enim vitiis affectibusque superior, praeter Sapientem? An ille mihi Rex erit, cui muliercula imperat? cui pecuniola, gloriola, alii animorum tyranni? « Refraenet prius libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, coërceat avaritiam,

ceteras animi labes repellat: tum incipiat aliis imperare, quum ipse improbissimis dominis, dedecori ac turpitudini, parere desierit. Dum his quidem obediet, non modo Rex, sed liber habendus omnino non erit. » (Cic. Parad. V). Tragicus noster hoc dicet:

Rex est, qui posuit metus
Et diri mala pectoris:
Qui tuto positus loco,
Infra se videt omnia:
Occurritque suo libens
Fato, nec queritur mori.

En tibi Regem: non vitiis, non casibus, non morti ipsi, ut timeat, subiectum. Et an non pulchrius ampliusque hoc regnum,

........ Quam si Libyam remotis
Gadibus iungas, et uterque Poenus
Serviat uni?

mihi videtur. Quid deinde in alios? quam ius suum exercet? « Sicut gubernator in navi, magistratus in civitate, imperator in exercitu, anima in corpore, mens in anima: sic revera princeps est Sapiens in genere humano. » (Philo de Abrah.). Quod nisi a recto et vero abiisset, opinionum impetu ablatum: an etiam nunc alius ab illo imperaret? Etsi vel sic ius suum tenet. Prodeat mihi ille Sapiens, et apud ipsos purpuratos et diadematos se ostendat: profecto vereri, aut certe revereri videbis, illum pannosum et saepe nudis scapulis. « Neque enim unquam in tantum convalescet nequitia, nunquam sic contra Virtutes coniurabitur, ut non Sapientiae nomen venerabile et sacrum maneat. » (Sen. Epist. XIV). Vis in exemplo videre? Diogenes ille Cynicus, non pauper solum ab opibus, sed a fortunae iniuria servus, vaenum a piratis expositus, interrogatur: « Ecquid scire profiteretur? » Egone? « Hominibus imperare. » (Laërt. in Diog.). Et mox, quum praetereuntem Xeniadem vidisset, ore ac vultu ingenuo: « Huic, inquit, me vende, nam hic Domino opus habet. » Et plane pro verbis et professione sua se gessit, docens, monens, imperans, ipsi, liberis, familiae toti. Ac quum amici paulo post advenissent, eum redempturi: « Minime,

inquit: abite fatui. Non enim leones servos esse nutrientium, sed nutrientes leonum. » (Ibid.). Nam servi scilicet est, timere. Quid, quum Alexander magnus ille Rex ad eum viseret, atque inter alia diceret: « Non me times? Quid enim es, inquit, Bonum an Malum? Dicente, Bonum: Quis ergo Bonum timet? inquit. » Et mehercules scio Alexandrum potius in animo timuisse, aut stupuisse, ad hunc magnanimum et a Ratione Regem. Quidni a Ratione? ita idem scitissime « Xeniadi, qui se emerat, dixit: Oportere illum sibi parere, quamvis servo; nam et medicus, et gubernator, etsi serviunt, tamen iis paretur. » (Ibid.). Meritissimo igitur a stultis omnibus Sapienti. « Qui enim in universum vitae degendae scientiam est adeptus, quid aliud illum esse oportet nisi rectorem et Dominum? » (Arrian. Dissert. III, c. ult.). Felix respublica, ubi erit: et verum tamen nostrum scitum, etiamsi non erit. An non tale, quod etiam sacra approbant? (Gen. XXIII). Ita enim Clemens: « Et Sapientem Deus docens esse Regem, facit alienigenas ei dicentes: Rex a Deo tu es in nobis, quum scilicet sponte et suapte voluntate, propter admirationem virtutis, subderent se illi. » (II Strom.). Salve igitur et vive, o vere noster Rex!

> Vive, Mydae gazis et Lydo ditior auro,
> Troica et Euphratae supra diademata felix!
> Quem non ambigui fasces, non mobile vulgus,
> Non leges, non castra tenent; qui pectore magno
> Spemque metumque domas, vitio sublimior omni,
> Exemptus fatis. (STAT. in Silv.).

## DISSERTATIO XIV.

### *XII. Sapientem Deo parem: Paradoxum, atque etiam Paralogum.*

AUD. Valde in altum sustulisti Sapientem: non potest scandere, nisi ut hominem transcendat. LIPS. Audebo hoc etiam dicere? nostri faciunt: sed dicam, non asseram, et a Modestia, id est, matre Sapientiae, non abibo: vereor ut illi, quum clamant, Sapientem Deo parem. Ah, quae non dicam aequi paratio, sed comparatio est? Tamen faciunt: et audiendae

voces vel Senecae nostri: « Sapiens ille plenus gaudio, hilaris et placidus, inconcussus, cum Diis ex pari vivit. » (Epist. LIX). Alibi: « Hoc est summum Bonum, quod si occupas, incipis Deorum socius esse, non supplex. » (Ep. XXXI). Iterum eadem voce: « Dei socii sumus et membra. » (Epist. XCII). Sive apud Stobaeum Chrysippi: « Omnino et plene beatos esse homines, qui sunt Sapientes, et Felicitatem hanc ac Securitatem nihilum a divina differre, Chrysippus ait. Et nulla parte optabiliorem, meliorem, augustiorem illam Iovis Felicitatem hac humana esse. » Quid etiam pleraque sanctus ille Epictetus? Det mihi aliquis hominis « Animum, inquit, qui nulla re frustretur, aut laedatur, qui non irascatur, non invideat, non aemuletur. » Denique, quid opus ambagibus? Da mihi « Deum ex homine fieri cupientem, et in corpusculo isto mortali societatem Iovis agitantem » (II Dissert. cap. 15): id est, da mihi istum Sapientem: dabo tantum, et talem. AVD. Laedunt ista vel audita, Lipsi, etsi non demissa: quid recenses? LIPS. Mecum tollere, neque enim probamus, neque abnuimus,

Quin vanus stolidis haec talia finxerit error:

sed error, cuius fontem etiam liceat inquirere, et tum claudere vel damnare. Magniloquentiae huius omnis origo, quod unam eamdemque Virtutem in Homine et Deo ponunt. Seneca: « Quaeris, quae res Sapientem efficit? quae Deum. » (Epist. LXXXVII). Si igitur ille et iste eius compotes; ille per industriam, iste per naturam, pares in eo sunt quo laudantur. Chrysippus apud Plutarchum: « Virtute siquidem non superare Iovem Dionem, sed et aequaliter iuvari invicem Iovem et Dionem, quum Sapientes sint, quando alter alterum moveri sentit. » (De Commun. Not.). In eodem illo fundamento haec Epicteti nixa: « Quod ad rationem mentemque attinet, o homo, nihilo deterior aut inferior Diis ipsis es: Magnitudo enim Rationis neque longitudine (sive diuturnitate), neque altitudine diiudicatur, sed solis Decretis. » (Diss. I, c. 12). Seneca his paria: « Solebat Sextius dicere, Iovem plus non posse, quam Bonum virum. Plura Iupiter habet, quae praestet hominibus: sed inter duos Bonos, non est melior, qui

locupletior; non magis, quam inter duos, quibus par scientia regendi gubernaculum est, meliorem dixeris, cui maius speciosiusque navigium est. » (Epist. LXXIII). Heu! radunt et ista meas aures, fateor; sed insanientem hac parte Sapientiam, vel ad Senecae lucem pervideamus. Primum igitur, eorum confessione, discrimen est in Potentia sive Opulentia: quia Iupiter certe plus pollet potestque. Alterum, quod notant, in diuturnitate. Seneca: « Iupiter quo antecedit virum Bonum? diutius Bonus est. » (Ibid.). Alibi idem: « Bonus ipse, tempore tantum a Deo differt. » (De Provid. cap. 1). Iterumque alibi: « Sapiens vicinus proximusque Diis consistit, excepta mortalitate, similis Deo. » (De Constant. Sap. cap. 8). Cicero etiam Stoicissans: « E virtutibus vita beata exsistit, par et similis Deorum, nulla re, nisi immortalitate, qua nihil ad bene vivendum pertinet, cedens caelestibus. » (II De Nat. Deor.). Fatetur ecce (quis autem ambigat?) de immortalitate: sed excusat et reïcit, quasi nec augendo esset. Ita et Seneca: « Quemadmodum ex duobus Sapientibus, qui senior decessit, non est beatior eo, cuius intra paucos annos terminata Virtus est: sic Deus non vincit Sapientem felicitate, etiamsi vincat aetate. » (Ep. LXXIII). Atque alibi etiam elatius: « Quid inter te (Sapientem) et Deos interfuturum sit quaeris? diutius erunt. At mehercule magni artificis est, clausisse totum in exiguo. Tantum Sapienti sua, quantum Deo omnis aetas patet. » (Ep. LIII). Et vis culmen stultitiae? superaddit: « Est aliquid, quo Sapiens antecedat Deum, ille naturae beneficio, non suo sapiens est. Ecce res magna, habere imbecillitatem hominis, securitatem Dei. » Sunt aliae alibi tales voces: abhorreo et despuo: et ah! mei Stoici, quam a recto per elationem ivistis? Melius modestiusque Pythagorici, e quorum schola Archytas: « Differt Deus a viro bono, quod Deus quidem non solum puram et a faece omni liberam Virtutem habet, ac labe affectuum humanorum; sed quod etiam vim ac facultatem eius infatigabilem, et simul liberam neque obnoxiam possidet, ad aeternorum scilicet operum maiestatem et decorem respondentem. Homo autem, non solum ipsa constitutione mortalis naturae minorem illam habet, sed in-

terim etiam sive ob bonorum intemperiem, sive consuetudinem validam, sive naturam pravam, aliasque causas, non potest omnino ad culmen illud veri Boni pertingere. » (Stob. Ser. I). Haec vera, haec sana sunt, prae tumore illo et vaniloquentia Stoicorum. Quos an excusare tamen leviter non fas est? Homines toti in Virtute, et eius splendore oculos praestricti, divinum censebant quidquid ea tinctum esset. Atque utinam Divinum tantum, et in ea voce mansissent! ferremus; ut illa Homeri, θεουδεῖς, θεοείκελοι, ἰσόθεοι, quae magnis viris adsignat. Ferremus, inquam: imo laudaremus, sensu quem in alio scito Stoico video et amplector. Nam aiebant: « Divinos esse Sapientes, nam habere in seipsos quodammodo Deum. » (Laërt. in Zen.). Habent, habent: et « nulla sine Deo mens bona est. » (Sen. Ep. LXXIII).

## DISSERTATIO XV.

*XIII Parad. Sapientem omnia recte facere, etiam Digitum exserendo. Sine peccatis esse.*

Sunt iam et alia quaedam ab eodem isto Elationis fonte orta, et noscendi, non probandi causa, edisserenda. Tale hoc inopinatum: « Omnia recte facere sapientem, » quod cum adstrictione aliqua sive interpretatione, capiendum: « Nimirum, quae facit. Sicut quum dicimus Tibicinem vel Citharaedum omnia recte facere, simul exaudimus ea nempe quae ad Tibiae vel Citharae tractationem pertinent: ita omnia recte facere Prudentem, quaecumque facit, non hercules etiam quae non facit. Nam omnia ad rectam Rationem facere eum ac dirigere, id est, Virtutem: quae ars est ad omnem vitam spectans. » (Stob. Ecl.). Repetit alibi Eclogarius idem dogma: sed hoc ad fidem et sensum eius sufficit, ex illo quidem. Plutarchus addendus est: « Stoici, inquit, neque Malo ullam Virtutem inesse, neque Vitium viro Bono censent: sed omnimodis illum quidem et semper peccare, hunc autem omnia recte facere. » (De audiend. Poët.). Consonat et illud, quod idem alibi: « Alexandrum, in quo omnes Virtutes permixtae, confirmasse Stoicum illum sermonem, quod quidquid facit

Sapiens, ex omni Virtute facit. Et una quidem velut in principiis est et pugnat cuiusque actionis, sed advocat alias, et coniungit ad suum finem. » (De Fort. Alexand. Orat. I). Iterum Stobaeana Electa : « Virum bonum perfectum esse dicunt, ideo quod nulla Virtute careat. » Atque hinc ortum illud minutum etiam Paradoxum, « Nec digitum temere ab eo exseri. » Quod in Epicteto ita legitur : « Philosophia dicit, quod nec digitum temere extendere oportet. » (Enchir. cap. ult.). Persius omnino adspexit, qui multa Stoica miscere solitus

Ni (1) tibi concessit Ratio, digitum exsere, peccas. (Sat. V, 119).

Ita enim lego; et est sententia : Ratio nisi tibi suaserit agere, quidquid agis, peccas. Huc, inquam, referendum est, non ad Gladiatores, qui victi digitum tollunt, cum Scholiaste. Planissime cum Persio (nostra lectione) Clemens Alexandrinus: «Nec digitum fortuitu agitare Sapienti concedit Ratio, ut Stoici dicunt. » (II Paedag. cap. 10). Quod usque eo producunt, ut ipsa illa agitatio Bonum iis sit, et Vtile etiam; quia id ex natura omnia Boni. Irridet Plutarchus, ut solet, sed nos docet : « Si unus Sapiens ubicumque digitum protendat prudenter, omnes in orbe terrarum Sapientes iuvantur. » (De Commun. Not.). Atque huic igitur scito adhaeret alterum : « Impeccabiles Sapientes esse, quia labi non possunt. » (Laërt. in Zen.). Quod a Cynicis transumptum video, quorum effatum : « Sapientem sine peccato, imo impeccabilem esse. » (Laërt. in Mened.).

## DISSERTATIO XVI.

*XIV Parad. Sapientes soli inter se amici; soli amare gnari.*

Sed et hoc praeter communem sensum addatur, « Solum Sapientem amicum esse, et amare. » Noster Annaeus effert : solus Sapiens scit amare, solus Sapiens amicus est. » (Epist. LXXXI). Epictetus hoc item numerat inter ea, quae Philoso-

(1) Vulgo *Nil* negando.

phi παραδοξολογοῦσιν (*Praeter opinionem dicunt*), et Dissertationem unam huic rei donat. (Lib. II, cap. 22). Ratio huic dicto, quod nemo nisi bona amat: solus ea Sapiens novit et discernit: solus ergo amat. Cicero: « Hoc primum sentio, nisi in Bonis amicitiam esse non posse. » (De Amicit.). Bonum autem, eumdem Sapientem ille ipse intelligit et appellat. Seneca: « Inter Sapientes tantum amicitia est; caeteri, non magis amici sunt, quam socii. » (De Benef. VII, cap. 12). Laërtius et rationem addit: « Dicunt (Stoici) amicitiam in solis Bonis esse, idque ob similitudinem. » (In Zen.). Bona ratio, et Quinctiliano Declamatori pulchre asserta: « Iungit amicitias similitudo morum, nescio quomodo inter se animorum lumina (its lego) vident et agnoscunt; nec quisquam amare in altero potest, nisi quod tacitus probat. » (Declam. 182). Veras autem hic amicitias intelligimus, non vulgares istas, infidas, incertas, et quas noster *Temporarias* alibi vocat. A tempore enim et eventis pendent: felicium illorum adseclae, adversantium desertores. Non, inquam, has tales.

> Ονομα γὰρ, ἔργον δ' οὐκ ἔχουσιν, οἱ φίλοι,
> Οἱ μὴ 'πὶ ταῖσι συμφοραῖς ὄντες φίλοι·
> Namque illi Amici nomen, haud rem vindicant,
> In sorte tristi qui fidem non exhibent.

Quas igitur? Laërtio ex Zenone descriptas. « Dicunt Amicitiam communionem quamdam esse omnium quae in vita, aut ad vitam, amicisque nos uti tamquam nobis ipsis. » Duo igitur continet: Rerum communionem et consortium, itemque Personarum. Vtrumque iunxit pariter Pythagoras iam olim, qui, ut Timaeus ait: « Primus dixit, Communia omnis amicorum esse, et Amicitiam, Aequalitatem. » (Laërt. in Pythag.). Hoc ultimum belle concinnavit Isidorus Pelusiotes (lib. III): Ισότης, φιλότης. Seneca: « Consortium inter nos rerum omnium facit amicitia: nec secundi quidquam singulis est, nec adversi. In commune vivitur. » (Epist. CXLV). Cicero: « Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium divinarum humanarumque rerum, cum benevolentia et caritate, consensio. » (De Amic.). Credo Stoicam et hanc finitionem esse: quanquam nec alii dissentiunt philosophorum. Aristoteles « inter-

rogatus, quid esset amicus? respondit, Vna anima duobus corporibus inclusa.» Scite, et scitius hoc ipsum tamen Sidonius: « Animae duae, animus unus.» Dilutius Cicero: « Vltimum in amicitia, ut unus fiat ex pluribus.» (Lib. IX, Ep. v). Nostri, id est, Stoici, valde hoc intendunt: et volunt etiam praeferri commoda et salutem amici, postponi sua. Ita amor alienus supra illum nostri sit: quod alii contente negant. Sed Seneca aperte: « Sapiens amicos sibi comparet, saepe praeferat.» Et iterum: « In quid igitur amicum paro? ut habeam pro quo mori possim, ut habeam quem in exilium sequar, cuius me morti opponam et impendam.» (Ep. IX). Iterumque alibi: « Amicitiae illius verae, cum qua homines moriuntur, pro qua moriuntur.» (Epistola VI). Nonne hoc palam est, alium plus se amare. Et negat tamen Cicero etiam ubi Stoice multa disserit. « Ne optandum quidem est in amicitia, ut me ille plus, quam se amet, ego illum plus, quam me. Perturbatio vitae, si ita sit, atque officiorum omnium consequatur.» (III Tusc.). Iterumque in persona Catonis: « Quamquam in amicitia alii dicant aeque caram esse Sapienti rationem amici, ac suam, alii autem sibi cuique cariorem suam: tamen hi quoque posteriores fatentur, alienum esse a iustitia, detrahere quid de aliquo, quod sibi assumat.» (III De Fin.). Mollis, nec Catone satis digna oratio; etsi dissensus fortasse in hac re aliquis Stoicorum. Sed profecto qui Virtutis, id est, amicitiae, vim videt, et amat: illam omnibus, etiam sibi, merito praefert, ut demus quod non amicum. Fides eius vinculum est: et quid miri, pro ea homines mori? Vtilitatis causa illam adsciscі, Epicurei asserunt; nostri reclamant, et tenent, « per se expetendam.» Quare? quia secundum Naturam est. « Nam ut aliarum nobis rerum innata dulcedo est, sic amicitiae.» (Sen. Epist. IX). Satis de ista: de Amore breviter, qui est separandus. Seneca: « Amas me, amicus non es. Quid ergo? haec inter se diversa sunt, immo dissimilia. Qui amicus est, amat: qui amat non utique amicus est.» (Epist. XXXV). Hoc notandum; ut Plutarchi quaedam capiamus, imo et reiiciamus, acriter Stoicos incusantis: qui censebant, « e Sapientibus, etsi pulchri essent, neminem

amandum, aut amore dignum esse: contra, iuvenes etsi malos et stultos, eoque, quod sequitur, turpes, amandos tamen; qui ipse amor desinat, simul ac sapientes sint facti. » Haec ille clamat: « praeter communes notiones esse, et absurditatis omnis participantia videri. » (De Commun. Not.). Ne nimis, o bone. Minus est amor, quam amicitia: et ideo illo etiam Stultos dignantur, ista non nisi Sapientes. Et quos tamen Stultos? adolescentes bonae spei, et Sapientiae iam alludentes. Ipsa haec illorum verba, contra te, tibi debemus: « Aucupium enim quoddam, vel venatio est Amor, adolescentis quidem imperfecti, sed bene nati. » Audiantur et Zeno et Chrysippus, e quibus Laërtius haec prompsit: « Et amaturum Sapientem adolescentes illos, qui in vultu praeferant indolem generosam ad Virtutem: ut Zeno in republica, et Chrysippus in Vitis scripserunt. » Quis damnet haec aucupia? o capiantur, et sapere incipiant, amari desinant. Ille enim finis: et Amorem ipsum definiunt; Εἶναι ἐπιβολὴν φιλοποιΐας, διὰ κάλλος ἐμφαινόμενον· quae Cicero vertit: « Stoici Sapientem amaturum esse dicunt, et Amorem ipsum, conatùm amicitiae faciendae, et pulchritudinis specie, definiunt. (IV Tusculan.). Ecce Amor ad Amicitiam illicium est, sed primo ad virtutem: ideoque solius Sapientis. Cynici olim: « Amaturum quoque; solum enim scire Sapientem, quos oporteat amare. » (Laërt. in Antisth.). At ecce redeo in memoriam Apuleiani loci, qui valde huc faciebat, nisi exscriptores vitiassent. Verba sunt: « Bonos omnes oportet inter se amicos esse, etsi sunt minus noti: et potestate ipsa, qua mores eorum sectaeque conveniunt, amici sunt habendi. Paria quippe a similibus non abhorrent. Vnde inter solos Bonos fidem amicitiae esse constat. Sapientia Boni amatorem adolescentem facit, sed eum qui probitate ingenii sit ad artes bonas promptior. Nec deformitas corporis talem poterit abigere appetitum; nam quum ipsa anima complacita est, homo totus adamatur. » (De Phil.). Priora illa, plane nostra sunt et Stoica, id est, Socratica, ut Cicero aiebat: etiam sequentia, si emendas, et me arbitro debes. Nam quid hoc est: « Sapientiam facere adolescentem Boni amatorem? » ergo iam Sapiens ille est? amat Bonum et Sapientem? imo

amatur, et verba eo censeam vertenda. Faciamque: « Sapientia Bonum amatorem adolescentem facit, sed eorum, qui probitate ingenii sint ad artes bonas proniores. » Sunt ipsa iam dicta: et quod statim legitur: « Eum qui sit ignarus Bonorum, cupitorem eiusmodi rebus esse: « negatione inserta scribendum: *non esse*. Ita videtur: si aliter, abest, nec noster esto.

## DISSERTATIO XVII.

*Pluscula simul Paradoxa. Solum Pulchrum, Nobilem, Civem, Magistratum, Vatem, Rhetorem, et plura esse.*

Sed an non taedio iam tot *Paradoxologiae* (Inopinatae sententiae) sunt? contraham, et iunctim, non tamen mixtim, quaedam dabo. Quaedam, vel eximias: et quae plenam apud ipsos Stoicos vix habeant fidem. Talis haec ista:

*Solum Sapientem pulchrum esse.* Cato apud Ciceronem: « Recte etiam appellabitur Pulcher; animi enim lineamenta sunt pulchriora, quam corporis. » (III De Fin.). Sext. Empiricus: « Stoici aperte dicunt, qui Prudentiam protulerint, solos esse Pulchros, solos Divites, solos Sapientes. » Ratio illius: « Qui est dignus amari, est pulcher: Solus sapiens amari dignus: solus igitur pulcher. » Seneca haec tangit et profert, sed colorem magis allinit: « Errare mihi visus est, inquit, qui dixit:

Gratior est pulchro veniens e corpore Virtus. (Virg. Aen. V, 344).

Nullo enim honestamento eget: ipsa et magnum sui decus est, et corpus suum consecrat. » (Ep. LXXVI). Addit iocose de Clarano suo condiscipulo, cuius ingenium male habitabat: sed, inquit, « coepi Claranum nostrum intueri, formosus mihi videtur, et tam rectus corpore, quam est animo. Potest ex casa vir magnus exire; potest et ex deformi humilique corpusculo, formosus animus ac magnus. » Quis vel e vanis istis amatorculis abnuat? qui affectus suos donant ingenio et lepori saepius, quam formae. Si huic tantum, cur non tabula ametur? Itaque sciamus, « non deformitate corporis animum

foedari, sed pulchritudine animi corpus ornari. » (Ibid.). Vides mulierculas interdum personam sumere, et Saturnalitiis ludis foedam, aut et virilem, faciem induere? non moveris, qui scis interiorem aliam esse. Hic simile; tegmen non aspicio: quod latet, splendidum et caeleste praenovi. Graecorum vox opportuna καλοῦ, quae in utrumvis valet, et Bonum pulchrumque notat; quia recto iudicio haec iuncta. « Consuetudo Scripturae est (ait Augustinus) etiam speciosos corpore, Bonos vocare. » (De Civit. XV, cap. 23). Vera dicit, et a causa iam dicta. Altera Paradoxologia:

*Solum Sapientem nobilem.* A Cynicis translatum, quorum erat: « Eosdem nobiles, qui et Probi essent. » Tenuerunt Stoici, ut alia, et definiebant: « Nobilitatem, habitum a genere, aut institutione, aptum ad Virtutem. » (De Comm. Not.). Itaque sive innatus is habitus, sive insitus a doctrina esset, solos Nobiles qui haberent. Quid iam autem?

*Solum Civem, magistratum, praetorem, iudicem esse sapientem.* Plutarchus: « Sapientes solos Reges, Divites, Pulchros, Cives et iudices. » Laërtius: « Praeterea, ad magistratus, ad iudicis, ad oratoriam solos aptos esse. » (In Zen.). Vbi et explicatio aliqua dicti eius est: nimirum solos illos perfecte et bene munia haec posse obire. Nam ut Zeno aiebat: « Novisse oportet magistratum Bona ac Mala, quod nemo Stultorum potest. » Quae eadem ratio ad Iudicem trahenda, etiamque ad Civem; qui Bonus et utilis civitati quomodo erit, legibus et rectoribus obediens, sine hac notitia? Potest et alio sensu; quia negant Respublicas ullas aut Civitates, nisi quae sint Sapientum. Cicero haec irridens aut spernens: « An illi unquam dicerent (Academici veteres) Sapientes solos Reges esse? solos Divites? Formosos? omnia, quae ubique essent, Sapientis esse? neminem Consulem, Praetorem, Imperatorem? nescio an ne Quinquevirum quidem quemquam, nisi Sapientem? solum Civem, solum liberum? Insipientes omnes Peregrinos, Exsules, Servos, Furiosos? Denique scripta Lycurgi, Solonis, Duodecim tabulas nostras non esse Leges? nec Vrbes denique aut Civitates, nisi quae essent Sapientium? » (IV Academ.). Plura hic habes eiusce generis,

sed a dicto fonte. Leges illae tales non sunt vere Leges; quare? quia « Lex est recta ratio imperandi atque vetandi, insita a Natura »: tales non sunt illae. Iam « Civitas est Coetus hominum iure sociatus: » si leges aut iura non sunt, quomodo civitas? ad idem illud redimus. Sed ubi igitur Sapiens ille civis est? in magna hac et sua urbe, id est, Mundo. Pergimus:

*Solum Oratorem, Poëtam, Doctum, Vatem, Sacerdotem*, uno verbo, omnia esse. Stobaeus: « Solum aiunt Sapientem Vatem Bonum, et Poëtam, et Rhetorem, et Dialecticum, et Criticum esse. » Nota, Bonum: esse possunt aliquatenus, quod ad artem; non Boni quod ad usum, atque etiam perfectionem. Nam in omnibus illis artibus Iudicium et Consilium necessaria; quae desunt Stulto. Strabo: « Antiqui dicunt Philosophiam quamdam esse Poëticen: at nostri (id est, Stoici) etiam solum Sapientem dicunt Poëtam. » (Lib. I). Quid mirantur? nonne e vulgo Oratorem definiunt « Virum Bonum, dicendi peritum? » At bonus ille, est Sapiens. Iam de Sacerdote, in Laërtio et Stobaeo habes; quis autem ab illo alius Pietatem colit, quae est Scientia divini cultus? nec sine ea Sacerdos est: ergo talis nemo Stultus. Breviter; revocanda haec omnia ad unum illud principium, « Omnia recte facere Sapientem »: de quo dixi. Athenaeus, sive alius apud eum, subsannat: « Stoicum dogma est, quod omnis recte faciet Sapiens, etiam lenticulam condiet. » (Lib. IV). Ita, ita, et hanc condiet, si lubebit: et quid amplius, Sartor et Sutor erit.

> ........ Non nosti, quid pater ille
> Chrysippus dicat? Sapiens crepidas sibi nunquam
> Nec soleas fecit: sutor tamen est Sapiens; quo?
> Vt quamvis tacet Hermogenes, cantor tamen, atque
> Optimus est modulator.
> ........ Sapiens operis sic optimus omnis
> Est opifex. (Horat. I, Sat. III).

Igitur potestate haec omnis est, si non facto. An non et facto ille Hippias olim, qui « omnia quae secum habebat, nihil eorum emerat, sed suis sibi manibus confecerat? » (Apul. II. Florid.) vestes, calceos, annulum, gemmam scalptam, ampullam, strigilem. Iam Posidonius, et vulgo Stoici, « omnes

artes, quibus in quotidiano usu vita utitur, volunt a Philosophia inventas » (Sen. Epist. tota xc): fabricam, et eius ferramenta; metallariam artem, textoriam, pistoriam, «Quae omnia, inquit, Sapiens quidem invenit; sed minora, quam ut ipse tractaret, sordidioribus ministris dedit. » (Ibid.). Etsi Senecae nostro contra videtur, et indigna haec Sapiente: neque « abduxisse ab illis artibus, sed omnino non venisse. » (Ibid.). Satis haec ista, et fructum Dissertationibus nostris, non risum captamus.

## DISSERTATIO XVIII.

*Paradoxa item mixta: Non iniuria affici, non Insania, non Ebrietate.*

Addidimus igitur Sapienti magna, parva: quaedam ab eo et removenda sunt; illa ipsa praeter vulgi sensum. Vt,

*Sapientem non accipere iniuriam.* Stobaeana: « Aiunt Sapientem iniuriae exsortem esse, ut qui nec capiat eam, nec inferat. Esse enim Iniuriam, iniustitiam quamdam cum dedecore aut damno coniunctam. » Hanc igitur non infert, quod clarum est, iuvare tantum natus: sed neque infertur, quia non admittit, aut advertit, et sua virtute nixus, spernit ac reiicit infamiam omnem, sive damnum. Breviter, sed fortiter, Seneca: «Quid ergo? nemo erit qui lacessat, qui tentet? Nihil in rerum natura tam sacrum est, quod sacrilegum non inveniat; sed non ideo divina minus in sublimi sunt, si exsistunt, qui magnitudinem multum ultra se positam non icturi petant. Invulnerabile est, non quod non feritur, sed quod non laeditur. » (De Const. Sap. cap. 3). Et totum libellum, elegantem sane et alti spiritus, in hanc rem scripsit. Socraticum dogma et Apuleius etiam sic expressit: « Sapientem non solum inferre, sed ne referre quidem oportet iniuriam. Non enim eam contumeliam putat, quam improbus faciat: sed eam non putat, quam patientia firmiter toleret. Quia quidem Naturae lege in animo eius sculptum sit, quod nihil horum possit nocere Sapienti, quae opinantur caeteri Mala esse. » (De Philos.). Prima sunt pro iam dictis: ultima eo

spectant, Infamiam, Calumniam, et haec talia non magis Mala esse, quam Famam aut Adulationem, Bona. Addo,

*Sapientem non insanire.* Huic vis subest, qui semel bonus Sapiensque, semper esse: nulla vi, aut casu Virtutem eripi. Sed dissidebant in eo ipsi Stoicorum apices: « Virtutem Chrysippus amitti aut sperni posse ait; negat Cleanthes, et firmam haerere. Ille amitti, per Ebrietatem, aut Atrabiliosum morbum: iste, nec per illa, ob constantes manentesque comprehensiones. » (Laërt. in Zenone). Cleanthis sententia placuit Senecae, et palam exprimit in istis: « Eo maiore animo ad emendationem nostri debemus accedere, quod semel traditi Boni perpetua possessio est. Non dediscitur Virtus; Contraria enim Mala in alieno haerent: ideo expelli et exstirpari possunt: fideliter sedent, quae in locum suum venerunt. Virtus secundum Naturam est. » (Epistola I). Et statim: « Virtutes receptae exire non possunt. » (Ad Chrysippea, facilis responsio; non enim in actione est Virtus: nec si illa impeditur, eiicitur ista. Supra doctum (Dissertat. III huius libri): et Laërtius ante aliquid pro hac sententia: « Non insaniturum Sapientem. Incidere ei posse quidem Visa aliena et absona, per atram bilem aut delirium, non secundum rationem in eligendo, sed praeter Naturam. [1] » Aliquid etiam tale in sequenti Paradoxo praecogita,

*Sapientem non inebriari*; quod ita in Laërtio: « Vino obrutum iri quidem, non ebrium tamen futurum. » Quid ita? ratio in Stobaeanis: « Non posse Ebrium fieri, mente praeditum; nam Ebrietatem aliquid peccati habere et addere, atque esse delirationem a vino: in nullo autem peccare Sapientem. » Hoc dictum volunt; posse turbari vino, et facere ebriis solita: non tamen esse Ebrium, quia in mente non destinaverat; et ea in recto firma perseverat. Vt Senecae verbis (etsi ad paulo aliam rem aptatis) hic utar: « positione quidem mentis, et habitu tranquillus est, eventu non est. » (Ep. LXXIV). Sed huic tamen nostro, non placet hoc Zenonium dogma (eo enim adspicit); et epistola tota suggillat. Posido-

1. Vel etiam *A Natura*; nempe imbecilla, et succumbente.

nium etiam reiicit, interpretantem *Ebriosum* pro *Ebrio* (Epist. LXXXIII): quasi hoc Zeno voluisset, non solere neque amare Ebrium fieri. Merito reiicit: alia mens est, et quam dixi. Sed nec hanc approbat, imo impugnat: « Nam si, inquit, argumentaberis, Sapientem multo vino inebriari, et retinere rectum tenorem, etiamsi temulentus sit: licet colligas, nec veneno poto moriturum, nec opio sumpto dormiturum, nec elleboro accepto, quidquid in visceribus haerebit, eiecturum. Sed si tentantur pedes, lingua non constat: quid est, quare existimes, in parte sobrium esse, in parte ebrium? » (Ibid. in fine Epist.). Da veniam, doctor, hic parum firmiter argutaris. Quid hoc est, a corpore ad animum argumenta ducere? Fatemur corpus vim vini passum, et mentis instrumenta, Sensus: negamus mentem ipsam, in se sanam. Ipse paulo ante dixisti: « Virtutem non expelli, aut amitti »: hoc retine. Quid, quod Socraticum est, bibere nec mergi? Plato de eo: « Socrates in conviviis, bibere haud promptus, siquando adigeretur; omnes superabat; et, quod maxime mirabile, Socratem ebrium nemo homo vidit unquam. » (In Conviv.). Viden' Sapientem et bibere multum, et mente constare? AVD. O callide! non ea mens, quae tua, Platonis; etiam sensibus constitisse Socratem, vult adfirmatum. Sed heus, non et talem ego Socratiscum hodie novi? LIPS. Sile, sile: disce hoc; et Zenonem a potione alium non fuisse: « qui interrogatus, quomodo, quum austerus ingenio esset, in vino et potu diffunderetur? Nam et lupini, inquit, et si amari, macerati et perfusi dulcescunt. » Quid tu, Seneca? suades ipse « nonnunquam usque ad ebrietatem veniri, non ut mergat nos, sed ut deprimat. » (De Tranq. cap. ult.). Audi: hoc fit Sapienti ebrio: multum, non male bibit; et serenandae mentis causa, non turbandae. Si autem hoc; a casu est, non ab instituto; ideoque ne culpa.

## DISSERTATIO XIX.

*Duo alia Paradoxa, atque etiam Paraloga nobis: Non ignoscere Non misereri.*

Atque haec parva fortasse, an et prava quaedam subiungo? Nostro et Christiano sensu ita sunt: aut valde necessum est flecti interpretatione, et emendari. Tamen videamus. Primum,

*Sapientem non ignoscere.* Stobaeana: « Aiunt nunquam veniam dare aut ignoscere Sapientem: quum existimet, qui peccarit, non contra aut praeter mentem peccasse, omnibus scilicet peccantibus propria malitia. Ideoque et recte dici, veniam non indulgere peccantibus. » Vult dictum, veniam non mereri, nisi qui ignari peccassent: nemo facit: nemo ergo meretur: neque Sapiens donat. Cicero hoc inter immania Stoicorum, sed apud populum, damnat: et causam tamen aliam eius apponit. « Fatetur aliquis se peccasse, et eius delicti veniam petit? nefarium est facinus, ignoscere. At leve delictum est. Omnia peccata sunt paria. » (Pro Murena). Eo trahit ecce, quod minoribus ignosci soleat: talia non habent nostri, qui omnia aequant. Seneca iterum rationem aliam: « Venia, inquit, est poenae meritae remissio. Ergo ei ignoscitur, qui puniri debuit: Sapiens autem nihil facit, quod non debet, nihil praetermittit quod debet; itaque poenam, quam exigere debet, non donat. » (II De Clem. c. 6 et 7). Dura et inhumana ista, inquiunt. Da aures Senecae mitiganti: Sapiens quidem veniam non dat: « sed illud, quod ex venia consequi vis, honestiore tibi via tribuit. Parcit enim Sapiens, consulit, et corrigit. Idem facit quod si ignosceret, nec ignoscit: quoniam qui ignoscit, fatetur aliquid se, quod fieri debuit omisisse. » (Ibid.). Satis intricate hoc ille: sed mox explicat, parcere ob causas; illi ob aetatem; alii ob errorem, et quia in vino lapsus est; alii ob causam culpae, in specie saepe honestam, « quae omnia, inquit, non Veniae, sed Clementiae opera sunt. » (Ibid.). Adde, quae addit. Huic adsidet:

*Non misereri Sapientem.* Cicero ponit : « Neminem misericordem esse, nisi stultum et levem. » ( Pro Mur.). Laërtius: « Misericordes non esse, veniamque nulli dare; neque enim praetermittere constitutas a lege poenas. » Quae ratio Iustitiam spectat : quasi contra eam esset, remitti aut omitti poenas. At Seneca noster, ubi ex professo hoc tractat, aliam etiam dat, et magis coloratam. Nam si poenae non remittendae, ubi Clementia ? Ipse igitur « Misericordiam vitium » dicit : etsi « plerique ut virtutem laudent, et Bonum hominem vocent, misericordem. » ( II De Clem. cap. 4 et 5 ). Quare vitium ? quia circa Clementiam quidem posita est, sed extra modum: sicut Crudelitas, circa Severitatem. « Quid autem est ? aegritudo animi, ob alienarum miseriarum speciem. Aegritudo autem in Sapientem virum non cadit. » Plura ibi, et lege ; at Cicero pulchre etiam, et aliter, ex Stoicorum sensu damnat. « Cadit in eumdem et Misereri et Invidere. Nam qui dolet rebus alienis adversis, idem rebus alicuius secundis dolet. » ( III Tusc. ). Divus Nemesius hoc ipsum : « Aegritudinis species sunt quatuor, Stupor, Molestia, Invidia, Misericordia. Invidia, aegritudo quae ob alterius res secundas suscipitur : Misericordia, quae ob res adversas. » ( De Anima, c. 19 ). Quid inhaereo? quum ad examen ventum est, vereor ut verbi, non rei sit haec pugna. Nam Seneca fatetur, « non misereri quidem, quia non fit sine miseria ( unde et nomen ) : sed omnia quae, qui miserentur, dolentes facerent ; hunc facturum alacri animo, ac libentem. Succurret alienis lacrymis, dabit manum naufrago, exsuli hospitium, egenti stipem. At faciet ista tranquilla mente, vultu suo. » Num qua hic durities aut inhumanitas est ? Itaque exclamat noster, « Male audire apud imperitos sectam Stoicorum, tanquam nimis duram.» At hercules ; inquit, « nulla benignior leniorque est, nulla amantior hominum, et communibus bonis attentior ; ut cui propositum sit usui esse et auxilio, nec sibi tantum, sed universis singulisque consulere. » Haec ita dicta et accepta non offendant fortasse : Christiani tamen nostri veteres vel verbi illius aversionem damnarunt. Augustinus : « Misericordiam Stoicorum est, solere culpare : sed longe melius et humanius,

et piorum sensibus accommodatius Cicero, in Caesaris laude, locutus est, ubi ait: Nulla de virtutibus tuis nec admirabilior, nec gratior misericordia est. » (De Civ. IX, cap. 5). Clemens item Alexandrinus: « Misericordia non est, ut quidam philosophi (Stoici) censuerunt, Aegritudo ex alienis malis: sed magis divinum quiddam est, sicut Prophetae loquuntur. Misericordiam enim, inquit, volo, non sacrificium. » (IV Strom.). Negat Aegritudinem esse: et sane pulcherrime definire mihi visus Gregorius Nyssenus: « Misericordiam esse, erga adflictos cum dilectione coniunctam affectionem. » (Lib. De Beatitud.). Sicut enim Inhumanitas aut Durities ab Odio: sic Misericordia a Caritate causam et originem habet, imo est ipsa. Sed ait Clemens, « Divinum quiddam » esse; nam et Deus quid magis usurpat? quid magis etiam poscit? Ideoque obtinuit, ut quamquam Pietas Dei cultus sit, et intelligi soleat: « tamen more vulgi (ait Augustinus) hoc nomen etiam in operibus Misericordiae frequentetur, quod ideo, inquit, arbitror evenisse, quia haec fieri praecipue Deus mandat, eaque sibi vel prae sacrificiis placere testatur. » (De Civit. X, cap. 1). Sed et apud veteres satis, bonosque scriptores, Pietas, et Pius, pro miti et miseranti.

## DISSERTATIO XX.

*Paradoxum singulare, Omnes stultos insanire: et Omnia vitia in omnibus.*

Quae ad Sapientem spectabant Inopinata, pleraque peregi; superant, quae ad Stultum. Nam et hic multa, nec multa nobis sunt: quia pangenda, et capienda fere omnia, ex iam dictis. In Sapientem quidquid expetit, in istum pariter: sic ut mutes, et adversa omnia ponas. In paucis exemplis ostendam, et reliqua inquisitioni tuae permittam. Primum esto, oppositum nostro primo: « Stultos omnes ex aequo stultos, id est, pariter insanire. » Cicero inter pauca illa sua locandum censuit, proscripsitque: « Omnes stultos insanire. » Laërtius: « Omnes stultos insanire; neque enim prudentes esse, sed

per aequalem stultitiae insaniam omnia facere. » Aetiologia ista spectat ad Paritatem peccatorum : sicut antea Virtutum : atque ut Sapientes ex aequo Boni , nemo plus minusve , sic Stulti aequaliter Mali , id est , insani. Nam Insania Sapientiae opponitur. Discreta ergo haec duo , Stultus et insanus ? sunt; ex Ambrosii mente , « Stultus est qui nihil sapit , et stulta intelligit : Insipiens , qui mala sapit. » ( In Psalm. 48 ). Etsi mallem , Insanum pro Insipiente posuisset. Vt magis pro re dicam , Stultus est qui imperitus , et Scientiam non habet ; Insanus intelligitur, qui ex imperitia atque imprudentia male facit, et stultitiam promit. Potestatem illa, actum haec ostendit. E Cicerone hoc adstruas : « Stoici videbantur monstra dicere ; nunc autem ita disserunt, omnes stultos insanire , ut male olere omne coenum: at non semper. Commove, senties. » ( IV Tuscul. ). Pauca verba , nec proprie ipsius : agnosco Porticum ; sed sententia , pro illa nostra est : et Stultitiam velut coenum esse , quod tetrum odorem vi habet ; in motu et agitatione , effectu promit. Idem etiam Cicero paulo aliter ( quid vetat idem et vere et varie dici ? ) exponit : « Omnes perturbationes animi, Morbos philosophi appellant: negantque Stultum quemquam his morbis vacare. Qui autem in morbo sunt, sani non sunt: et omnium Insipientium animi in morbo sunt : omnes insipientes igitur insaniunt. » ( III Tusc. ). Hic insipientes dixit Stultos : et puto verius , quam Ambrosius supra distinxit. Sed a morbo corporum, vocem docet ad hunc animorum translatam. Aiebat autem Laërtius ( notasti , aut debuisti ) « aequalem stultitiam omnes insanire. » Quomodo? quia , sicut Sapiens « omnia recte facit, » ( doctum a nobis ): ita « Stultus omnia male.

........ Nullo thure litabis
Haereat in Stultis brevis ut semuncia recti. ( Pers. Sat. v, 121 )

Seneca : « Vt vos ( Stoici ) dicitis, Omnes stulti mali sunt : qui autem habet unum vitium , habet omnia. » ( De Ben. V, cap. 5). Dicit et clarius: « Et cupidi omnes, et maligni omnes, et timidi omnes: adiice, et ambitiosi omnes, et impii omnes. » ( Ib. c. 17). Dii boni, non est hoc convicium genere humano facere ? Cicero populariter ita interpretatur : « Nos autem ,

qui Sapientes non somus, fugitivos, exsules, hostes, insaoos denique esse dicuot. » (Pro Murena). Sed mittamus coronam, soli sumus: itaoe dictum iniuste? Zeoo et illa maous repugnant: « quibos placet, nihil medium inter Virtutem et Malitiam esse: quum tamen Peripatetici medium interponant, Profectum. Sicut enim lignum rectum aut curvum est; ita homioem iustum aut iniustum, idemque in ceteria. » (Laërt. io Zeo.). Hic cardo rei vertitor: malos aut proboa omoes esse; nullo medio; et Sanos igitur aut Insaoos. Horatius aatia contente hoc adfiroiat, et alia similitudioe item suadet:

Quem mala Stultitia, et quemcumque inscitia veri
Caecum agit, Insanum hunc Chrysippi porticus et grex
Autumat; haec populos, haec magnos formula Reges,
Excepto Sapiente, tenet; nunc accipe quare
Desipiant omnes, aeque ac tu, qui tibi nomen
Insano posuere; velut silvis, ubi passim
Pallantes error certo de tramite pellit,
Ille sinistrorsum, hic dextrorsum abit: unus utrique
Error, sed variis illudit partibus: hoc te
Crede modo insanum; nihilo ut sapientior ille,
Qui te deridet, caudam trahat. (II Sat. III, 43 sqq)

Ecce ait omnes Inssnos, etiam illos qui hoc docent: id est, Zenooem, Cleaothem, Chrysippum: qui in profectu quidem sunt, sed nondum io certa via; ideoque in errore. Apud Ciceronem alia etiam similitudo. « Nihil adiuvat procedere et progredi in Virtute, quo minus miserrimus sit, antequam ad eam pervenerit: quoniam in aqua nihilo magis respirant qui iam ad summam eam appropinquant, quam qui suot in profundo: et quoniam catuli, qui iam despectori sunt, caeci neque ut ii qoi modo nati. Platonem quoque necesse est, quoniam nondum videbat, aeque caecum animo, ac Phalarim fuisse. » (IV De Finib.). Et refellit ibidem, aot conatur; sed nos sensa nostrorum exsequimur. Pro quibus et Empiricus: « Ex Stoicorum sententia in Stultorum numerum referuntur Zeno, Cleanthes, et Chrysippus, et ceteri ex sectis: quilibet autem Stoltus tenetur ab ignoratione. » (Adv. Mathem.). Plutarchus ex professo ista aperit et damnat, libello *De Profectu in Virtute*, atque inter plura ait. « Stoici, inquit, (eos enim intelligit, etsi nec nominat) multis con-

troversiis scrupulisque referserunt philosophiam; uno autem vel maximo, quod in unam aequalitatem Vitii omnes includunt, excepto Sapiente. Vnde aenigma redditur illa, quae dicitur, Profectio; ut quae parum differebat ab imprudentia extrema, et eos qui non omnibus affectibus morbisque omnino liberi sint, aeque infelices habent, atque illos qui nullo soluti. » Atque addit deinde, eos istos a se ipsis refelli, qui « dum in scholis, inquit, clamant, parem iniustitiam esse Aristidis et Phalaridis, improbitatem Meliti et Platonis; in vita tamen et rerum usu illos declinant et vitant, ut detestabiles; his adhaerent, et audiunt, et fidem habent. » Haec isti acriter, et cum colore, quem tamen nostri diluunt. Nam primum etsi omnes in vitiis, non tamen eodem modo, et quidam (ut qui progressum facere) facilius possunt emergere, quam illi qui in fundo. Ita negabat Zeno « Platonem, si Sapiens non sit: esse in eadem causa qua tyrannum Dionysium; huic, mori optimum esse, propter desperationem Sapientiae; illi propter spem vivere. » (Cic. IV Tusc.). Deinde non tam eminentia in omnibus vitia, quod Seneca noster optime it explicatum. « Stultus, inquit, omnia vitia habet: sed non in omnia natura pronus est. Alius in avaritiam, alius luxuriam, alius petulantiam inclinat. Itaque errant illi, qui interrogant Stoicos, Quid ergo? Achilles timidus est, Aristides iniustus? Fabius temerarius? Mucius proditor? Camillus desertor? Non hoc dicimus, sic omnia Vitia esse in omnibus, quomodo in quibusdam singula eminent, sed malum ac Stultum nullo vitio vacare; nec audacem quidem timoris absolvimus, nec prodigum avaritia liberamus. Quomodo homo omnes sensus habet, nec ideo tamen omnes homines aciem habent Lynceo similem, sic qui stultus est, non tam acria et concitata habet omnia, quam quidam quaedam. Omnia in omnibus Vitia sunt, sed non omnia in singulis exstant. » (VI De Ben. cap. 26 et 27). Adde, quae de coeno supra dixi: vi et natura sua semper foedum, sed odorem exserit concitatum. Atque haec mira satis aut nova videri, quid negem? aut quomodo aliter inopinata sint? sed tamen nexa inter se esse, et defendi (si

quis intendat) posse, habeo certum. Enimvero si supra, etiam nostrorum suffragatione, dictum, « Virtutes iunctas, et qui unam habeat, habere omnes »: contrarium quidni verum, « Vitia iuncta et nexa esse »?

## DISSERTATIO XXI.

*Item singulare Paradoxum, Peccata aequalia esse.*

Plnra de Stultis liceat persequi: non libet, manuduxi et praeivi, qui fiat. Addo decantatum, sed et damnatum Paradoxum: « Aequalia peccata esse. » Cicero: « Placet Stoicis omnia peccata esse paria. » (IV Acad.). Idem alibi amplificat et extendit: « Omnia peccata esse paria; omne delictnm, scelus esse uefarium: nec minus delinquere eum, qui gallum gallinaceum, qunm opns non fuerit, quam qui patrem suffocaverit. » (Pro Mur.). Laërtius ponit, et nna causam: « Placet Stoicis aequalia peccata: ut enim Verum Vero magis tale non est, neque Falsum Falso; ita nec fraus fraude, nec peccatum peccato. Nam et qui centum stadiis Canopo abest, et qui uno, pariter non sunt in Canopo: sic qui parvum vel magnum delinquit, pariter abest a recto. » (In Zen.). Duplex adfirmatio; prior a natura rei; omne enim Bonum, Verum est, omne Malum, Falsum: atqui haec aequalia; ergo et ista. Deinde, a simili; quicumqne loco aliquo aut meta abest, pauxillo aut longinquo; tamen abest: omne vitium a Bono abest; ergo ea parte pariant. Apud Ciceronem, assertio etiam alia. « Peccata paria, quonam modo? quia nec Honesto quidquam honestius, nec Turpi turpius. Perge porro; nam de isto magna dissensio est: illa argumenta propria videamus. Vt, inquit, in fidibus pluribus, si nulla earnm ita contenta numeris sit, ut concentum servare possit, omnes aeqne incotentae sint: sic Peccata qnia discrepant, aeque discrepant; paria sunt igitur. » Sed et aliud simile. « Vt gubernator aeque peccat, si palearum navem everterit, et si auri: item aeque peccat, qui parentem, et qui servum iniuria verberat. » (IV De Fin.). Invidiosa haec, non solum scruposa videntur; quid? inter parricidam, et gallicidam uon discri-

men?[1] Qui tamen animum peccandi videt, et ab eo peccatum: aequalis ubique malitia, est in materia inaequali. Areopagitae olim puerum interfecerunt, cui ludus erat hirundinum oculos configere; videbant enim pravum illud insitum et ad hominum exitium erupturum: necaverunt igitur in herba. Talis malitia, in omnibus malis. Discrimen igitur nullum? inquies; et cur leges faciunt, atque aliter aliterque puniunt? Imo aliquod est, nunc dicendum. Primum: « Aequalia quum sint peccata, tamen differunt in isto, quod alia a prava et vix sanabili affectione proveniunt; alia minime. » (Stob. Ecl.). En discrimen, a patrante: alterum ab eo in quem patrant, aut circa quod patrant. Parentem vides? plures tibi in eum adspectus et vincula Natura et Ratio iniecit: quae quum solvis, in pari malitia plus aut pluries peccas. Externum igitur aliquid est, quod discriminat, non in te situm. Cicero in hac re: « Nihil igitur interest, patrem quis necet, an servum? Causa haec, non natura distinguit; nam et parenti nonnunquam adimi vita sine scelere potest, et servo non potest. Illud tamen interest, quod in servo necando semel peccatur; in patre, multa. Violatur is qui procreavit, qui aluit, qui erudivit: multitudine peccatorum praestat, eoque maiore poena dignus est. » (Paradox.). Audiantur et Stobaeana Electa, (atque ea plerasque, ut odoror, e Chrysippo sunt) audiantur: « Aequalia quidem Peccata omnia, non sunt tamen similia. » Valde hoc nota, et quae addunt: Feruntur enim et manant omnia ab uno Malitiae fonte, iudicio in omnibus peccatis eodem, id est, pravo; sed per causam externam circa quam iudicia perficiuntur, dissimilia redduntur Peccata (κατὰ ποιότητα) in qualitate. Sicut: omne mendacium est aeque mendacium: ut si dicant, Nox est, quum Dies sit; aut Centaurus vivit et exsistit: illud potest, hoc non potest; ideoque magis mentiar, quam in illo. Sic in Peccatis, quae omnia mendacia dicas; et quatenus talia, perfecta et aequalia; non tamen in qualitate eadem aut subiecto. » Talia quaedam istic legas; nec dubito quin Chrysippus atque illi (nam quamdiu haec, et quam acriter dispu-

(1) Haec ex mente Stoicorum.

tats?) subtiliora alia dixerint quibus lubet indaganda. Nobis sententia haec damnata est, et inter errores habita olim Novatianorum. Ambrosius (De Poenit. c. 1), atque alii Patrum notant, et, ut dixi, vere et severiter notant. Idem Divus Hieronymus, qui tamen finem et fructum eius Dogmatis non celat: « Stoicorum quidem est, inquit, delicta omnia paria iudicare, nec ullum inter Scelus et Erratum discrimen facere. Nos vero, etsi multum inter Peccata distare credimus, tamen satis prodesse ad cautionem dicimus, etiam minima pro maximis cavere. Non cito ad maiora procedet, qui etiam parva formidat. » (De Instit. matris fam.). A Cicerone hoc est, qui in isto ipso Paradoxo: « Hac sententia non modo verior, sed ne utilior quidem hominum vitae reperiri ulla potest. Quae vis est enim, quae magis arceat homines ab omni improbitate, quam si senserint, nullum in delictis esse discrimen? » (III Parad.). Est sane vetus, si non vera, sententia, nata ante Zenonem natum. Palam in Demosthene: « Pium et iustum, sive in parvo aliquis, sive in maiore transiliat, eamdem vim habet. » (III Philipp.) Germanum hoc Stoicum: et aeque extra lineam est, quisquis transivit.

## DISSERTATIO XXII.

*Sapientem sumere aliquando mortem posse, decere, debere: ex Stoico quidem decreto.*

Inter Paradoxa numero, quod acriter et curiose quaesitum assertumque fuit, An Sapiens sponte abeat et vita? Assertum a nostris dico: nec licere tantum, sed debere. Causae communes, quia Vita haec inter Indifferentia est, itemque ipsa Mors: sumi igitur, non sumi posse, uti opportunitas erit. Sicut a convivio satur possum surgere, et abire, ludum, quum libet, relinquere; tale hic esse. Epictetus. « Cui enim libet, quum lubet, a convivio discedere, neque ultra ludere: etiamne is manens affligitur et nauseat? non potius, ut ludo, interest quamdiu oblectatur? » (II Diss. cap. 16). Modus tantum et occasio has res temperant: « Neque interest multum, mors ad nos veniat, an ad illam nos. Illud imperitissimi cuiusque

verbum falsum esse, tibi persuade: Bella res est, mori sua morte. » (Sen. Ep. LXIX). Semper enim tua erit, et maxime quam fecisti. Quid? ianuam aliquis hanc mihi claudat ad libertatem? et nonne haec (Libertas, dico), finis aut fructus Sapientiae est? torquebit aliquis, vexabit, illudet, invitum? « Non serviam, » aiebat puer ille Lacon, et praecipitem se dedit. « Qui mori didicit, servire dedidicit: supra omnem potentiam est, certe extra omnem. Quid ad illum carcer, et custodia et claustra? liberum ostium habet. » (Ep. XXVI). Hoc est illud ostium, de quo Epictetus: « Caput rei, memento, Quod Ianua sit aperta; ne esto pueris timidior, sed ut illi, quum aliqua re non amplius delectantur, dicunt, Non ultra ludam: sic tu, qûum talia aliqua videbuntur, dic, Non iam ludam, et desiste. » (I Diss. c. 24). Ianuam dixi? lata imo *via est*. Statius ad Hemonidem, qui in ore Eteoclis se interfecerat:

> Tu tamen egregius fati, mentisque, nec unquam
> Indignum passure situm; qui cominus ausus
> Vadere contemptum regis; quaque ampla veniret
> Libertas, sancire viam. (Lib. III, 99 sqq.)

Vis videre quam lata? « Quocumque respexeris, ibi malorum finis est. Vides illum praecipitem locum? illac ad Libertatem descenditur. Vides illud mare, illud flumen, illud puteum? Libertas illic in imo sedet. Vides illam arborem brevem, retorridam, infelicem? pendet inde libertas. Vides iugulum tuum, guttur tuum, cor tuum? effugia Servitutis sunt. Nimis mihi, inquies, operosos exitus monstras, et multum animi ac roboris exigentes. Quaeris igitur, quod sit ad Libertatem iter? Quaelibet in corpore tuo vena. » (Sen. De Ira, III, cap. 15). O limitem vere latum, et paene, quidquid in orbe, complexum!

> Hic alta rupes arduo surgit iugo,
> Spectatque longe spatia subiecti maris:
> Vis hanc petamus? nudus hic pendet silex,
> Hic scissa tellus faucibus ruptis hiat:
> Vis hanc petamus? hic rapax torrens cadit,
> Partesque lapsi montis excesas rotat:
> In hunc ruamus.

Et plura dic, non omnia ad exitum dices. Vnam nascendi viam Natura dedit, mille moriendi. Igitur unam aliquam ingredi suadeat, sed consilio et causa. Nam « Sapiens vivit quantum debet, non quantum potest. Videbit ubi victurus sit, cum quibus, quomodo, quid acturus. Si multa occurrunt molesta, et tranquillitatem turbantia, emittit se; nec hoc tantum in necessitate ultima facit, sed quum primum illi coeperit suspecta esse Fortuna. Nihil existimat sua referre, faciat finem an accipiat. » (Epist. LXX). Laërtius magis distincte causarum quasdam aperit, inter Zenonis decreta: « Iuste et cum ratione Sapientem educturum se e vita dicunt; vel pro patria, et amicis; vel si in acerbis doloribus versetur; itemque membrorum mutilatione, vel morbis aegre curandis. » Triplicem dat causam, vel casum: pro Patria, et Amicis; in Animi, itemque Corporis dolore. De prima, consentiunt hodie: videamus alias, imo et addamus. Nam et in ultima paupertate, mori invitant. Dicit aliquis, « Necessaria deerunt? Primum deesse non poterunt, quia Natura minimum petit. Sed si necessitates ultimae inciderint, exsiliet e vita, et molestus sibi esse desinet. » (Epist. XVII). Quid hic Epictetus? fortiter, suo more atque indole: « Quum hodie repleti fueritis, sedetis plorantes et solliciti, quid cras comesturi sitis. Mancipium! si habueris, habebis: si non habueris, obibis; aperta est ianua. » (I Dissert. cap. 9). At parentes et amici mei plorabunt. Plorent, modo ne tu: ignavi et mali sint, ne tu. Zenonis haec sunt, hominis tetrici et odiosi? sunt Epicuri, cuius ipsa haec gnome prodita: « Malum est in necessitate vivere; sed in necessitate vivere, necessitas nulla est. » (Sen. Epistol. XII). Idem in molestiis et dolore. Diogenes olim aspere ad Speusippum, morbidum, et in gestatorio sibi obvium, quum iste prior dixisset: « Salve Diogenes. — Tu vero, inquit, non salve, qui talis quum sis, vivere sustines. » Movit hominem, et contra sectae suae decretum, paulo post mortem sponte sumpsit. Aspere quidem hoc Cynicus, ut dixi, sed sensu, quem et Fabius acute expressit. « Nemo, nisi sua culpa, diu dolet. » (Praef. VII, Institut.). Quid ergo? ignaviter statim in morbo, aut dolore, e vita

fugiam? negant nostri; et pro iis Seneca distinguit. Audi, scrutate: « Morbum morte non fugiam, duntaxat sanabilem, nec officientem animae: non afferam mihi manus propter dolorem; sic mori, vinci est. Hunc tamen si sciero perpetuo mihi patiendum, exibo, non propter ipsum, sed quia impedimento mihi futurus est ad omne, propter quod vivitur. Imbecillus et ignavus est, qui propter dolorem moritur; stultus, qui doloris causa vivit. » (Epist. LVIII). Habes hic capitalem, ut sic dicam, rationem causamque moriendi: si quid externum tale erit, ut aut honeste, aut utiliter vivere non possim. Honeste, negant Catonem potuisse; utiliter, Atticum, et tales, qui in extremo senio, aut morbo; nam et senectutem inter causas habent. Noster: « De isto feremus sententiam, an oporteat fastidire Senectutis extrema, et finem non operiri; sed manu facere. Prope est a timente, qui fatum segnis exspectat: sicut ille ultra modum deditus vino, qui amphoram exsiccat, et faecem quoque exsorbet. » (Ibid.). Sed mox ita decidit, et sententiam pronunciat: « Non relinquam senectutem, si me totum mihi reservabit; totum autem, ab illa parte meliore. At si coeperit concutere mentem, si partes eius convellere, si mihi non vitam reliquerit, sed animam, prosiliam ex aedificio putrido ruenti. » Animum senecionis nostri vides (talis iam erat, quum haec scripsit): sed, o Deus, quam vegeti ea parte et valentis! Musonius, aut quis alius, apud Stobaeum ista ipsa pulchre: « Sicut e domo exigi videmur, quum locator, pensione non accepta, fores revellit, tegulas aufert, puteum obstruit: ita et hoc corpusculo pelli videor, quum Natura, quae locavit, oculos adimit, aures, manus, pedes. Non moror igitur amplius, sed velut e convivio discedo, nihil aegrescens. » (Serm. III). Haec ratio in Senectute valet, aut etiam corpore per morbos iam affecto; et quid opus tergiversari, et differre, quod statim est futurum? In poenas, aut risum vivis:

> Cur non ut plenus vitae conviva recedis,
> Aequo animoque capis securam, stulte, quietem? (Lvcr. III.)

Quod nostri etiam longius, et ad res laetas, et corpus validum, producunt. Cato apud Tullium: « Sed quum ab his

(quae secundnm Naturam sunt) omnia proficiscantur officia: non sine causa dicitur, ad ea referri omnes nostras cogitationes, in his et excessum e vita, et in vita mansionem. In quo enim plura sunt, quae secundum naturam sunt, huius officium est, in vita manere: in quo autem sunt plura contraria, aut fore videntur, huius officium est, e vita excedere. Ex quo apparet, et Sapientis aliqnando esse officium, excedere e vita quum Beatus sit; et Stulti, manere in vita, quum sit miser. » (III De Fin.). Haec germana annt Stoica, sed obscurius dicta: an lux aliqua a Stobaeo, id est, Chrysippo, erit? Aiunt (Stoici) interdum et exitum e vita Probis Sapientibusque, ex officio multimodis convenire; et contra, Improbis Stultisque mansionem, etiamsi nunquam curae habitnri sint esse Sapientes. Neqne enim vel Virtutem retinere in vita, vel Malitiam eiicere; sed ex officio vel non officio, aestimandam adiudicandamque esse Vitam, vel Mortem. » (In Eclog.). Lux tenuis, tamen aliqua; et radium etiam a Plntarcho addamus, qui miratur, si non hoc contra Communes Notiones dictum, « Hominem, cui omnia Bona adsint, quique nullo indigeat ad Felicitatem, huic convenire vita discedere: contra autem, cui nec Boni aliquid est, nec erit, gravia autem et Mala omnia adsunt, et ad finem aderunt, huic non convenire abdicare se vita, nisi aliquid indifferentium ei interveniat. » (De Commun. Not.). Nou eat, o Plutarche, contra communem sensnm, nisi illorum, qui haec inter Bona aut Mala habent. Nobis sunt Indifferentia: et pulchre philosophus quispiam super ipsa hac re disserens, quum Mortem talem dixisset: « Cur ergo non moreris? » iniecit quiapiam; atque ille prompte: « Quia indifferens est. » Omnino, non statim Sapiens ad eam venit tristibus, laetisve rebus; sed Officium in consilio habet. Decet me vivere? vivo. Vsus est? vivo. Nihil horum? non vivo. Laeta me circumstant? sed tempestatem imminentem video: cur feram ultra Spei aut Metus moras? « Illum lauda, et imitare, ait Seneca, quem non piget mori quum iuvat vivere. » (Epist. LIV). Neque rem magnam facies; quamdiu est istud vivere? hodie, cras, post mensem, annum eiicieris, unde non lubet exire. Ad

summam, Vita est quasi tunicula; ut illam si me stringit et molesta est, abiicio; aut si etiam indecora est, exuo: tale in hac animi veste. Neque soli Stoici ista: Plato, qui adversarius validus censetur, ubi iudicio maxime disserit, istuc fere abit. Inter leges optimae illius reip. est haec: « Quid si autem aliquis, inquit, maxime propinquum et familiarem interfecerit? id est, seipsum. Hunc talem damnamus, et probris afficimus, quae sequuntur: si tamen fecerit, neque civitatis decreto iussus, neque intolerabili aliquo et inevitabili Fortunae casu adactus, neque ignominia pauperis et non sustentandae vitae adductus. » (Lib. IX, De Leg.). Vides exceptiones poni, quas fere nostri; etsi magis (fatendum est) restrictas; nam excipit « Damnationem publicam, » qualis in Socrate, et Seneca fuit: excipit « Graves casus: » excipit extremam « Paupertatem et ignominiam: » ad quae capita, reliqua fere trahas. Culpat duntaxat eum, « qui ignavia, et timidi animi imbecillitate iniustam sententiam in se tulerit, exsecutusque sit. » Et nos hercle damnamus. Sed quam multi alii ad *αὐτοχειρίαν* (*sui interfectionem*) istam monitis vel factis ducunt? Aiax apud Sophoclem:

> *Αἰσχρὸν γὰρ ἄνδρα τοῦ μακροῦ χρῄζειν βίου,*
> *Κακοῖσιν ὅστις μηδὲν ἐξαλλάσσεται·*
> Nam turpe vitam diutinam viro peti,
> Malis eum quae liberatura haud siet. (In Aiace flagellif.)

Et post pauca eius sententiae:

> *Ἀλλ' ἢ καλῶς ζῆν, ἢ δὲ καὶ τεθνηκέναι*
> *Τὸν εὐγενῆ χρή·*
> Sed aut honeste vivere, aut statim mori
> Generosum oportet.

Quid Plinius? ille vero « Terram matrem etiam venena, nostri misertam, instituisse » credi vult: ut scilicet: « facillimo haustu, illibato corpore, et cum toto sanguine exstingueremur, nullo labore, *sitientibus similes.* » (Lib. II, cap. 63). Et hercle iam olim viri primarii, atque ipsi Reges, venena ad manum habere soliti, ad hunc subitum aliquem usum. Livius: « Regio more, ad incerta Fortunae, venenum sub custode promptum. » Ecce et ministrum e fidis, huic custodiae. Neque nescio infinitos usurpasse: quid tamen?

Abstinentia sive Inedia mitior meliorque videri possit; si quid fas in mala re bonum dici. Illa lente, et sine vellicatione aut pugna, quam venena adferunt, et septimo fere die tollit. Plinius: «Homini non utique (id est, non certo et semper, etsi plurimum) septimo die letalis Inedia: durasse et ultra undecimum plerosque certum est.» (Lib. VII, cap. ult.). A robore et constitutione interna hoc pendet. Sicut in Azano Bassa Turcico, qui nostra memoria Algerio in Africa praefuit; is supra modum bene habitus et pinguis, de medicorum sententia abstinere coepit, eoque paulatim produxit, ut septem totos dies inediam ferret, sine noxa; imo macresceret, id est, revalesceret in multos deinde annos. Exempla autem, qui se subduxerint e vita, si vel magnorum tantum virorum adferam, quis finis sit? aut quid factius faciam? rationibus enim in hac re, aut irrefragabili certe auctoritate pugnandum sit, ut est divina; et haec damnat. Omitto igitur, duobus contentus, quae sunt culminum ipsorum Porticus nostrae. Zeno iam nonaginta octo annos natus, caetera valens atque integer, quum e schola veniens pedem offendisset lapsusque esset, manu terram pulsans, Euripideum illud occinit: «Venio, quid appellas me?» et domum regressus sponte vitam posuit. Cleanthes, ulcere in ore nato, quum suasu medicorum abstinuisset se cibo biduum, meliusque iam factum esset, iisdem ad cibum revocantibus, abnuit: «Nec maiore viae parte confecta, se rediturum.» Ita inedia obiit. Haec pro Stoicorum sensu dicta sunto. quibus placita interim spontanea haec ἐξαγωγή, plene et libere, sed pro illorum.

## DISSERTATIO XXIII.

*Decretum hoc reiectum, et ostensum non licere, non debere, mixtis rationibus testibusque.*

Avd. Heus tu, an non aliquid inclinas? Lips. Absit: respno. Quod accuratius dixerim, candide et magno a me animo factum. Causae praevaricari numquid debui? et pleraque omnia igitur attuli, nec dicta iis subduxi, quia vincere constitui, non circumscribere. Ecce enim omnes istos aliosque colores una Veritatis spongia iam ibo detersum. Audi, et intende. Aio plerisque omnibus priscae et verae Sapientiae, sententiam hanc damnatam. Homero in primis: apud quem hoc votum exprimitur:

Βουλοίμην κ' ἐπάρουρος ἐὼν θητευέμεν ἄλλῳ
Ἀνδρὶ παρ' ἀκλήρῳ, ᾧ μὴ βίοτος πολὺς εἴη,
Ἢ πᾶσιν νεκύεσσι καταφθιμένοισιν ἀνάσσειν·
Eligam ego, vel in agris vivens inservire
Pauperem apud dominum, cui nec sit copia victus,
Quam functus functis dare iura, atque imperitare. (Odyss. λ. 498)

Item magno Pythagorae; qui « vetat, (ait Cicero) iniussu Imperatoris, id est, Dei, de praesidio et statione vitae discedere. » (De Senect.). Quid Platoni et asseclis? communis haec assertio, « Piis omnibus retinendum esse animum in custodia corporis, nec iniussu eius, a quo ille est datus, ex hominum vita migrandum esse; ne munus humanum, adsignatum a Deo, defugisse videamur. » (Cic. in Somn. Scip.). Et Apuleius inter illius dogmata: « Sapiens corpus non relinquet invito Deo. Nam etsi in eius manu est mortis facultas, et quamvis sciat se terrenis relictis consecuturum esse meliora; nisi perpetiendum istud lex divina decreverit, accersire tamen eum mortem non debere. » (De Philos.). Sicut enim quos magistratus in carcerem aut custodiam dedit, nisi eius venia non exeunt; si faciunt, poenam sibi adaugent: ita si quis velut furtiva discessione e vita abit, non vitari miseriam, sed cu-

mulari. Talis enim anima metu, dolore, odio fecisse id videtur; quas passiones secum aufert, et his velut sordibus infecta, non venit ad liberos purosque illos locos. Virgilius Platonissans:

Prosima deinde tenent moesti loca, qui sibi letum
Insontes peperere manu, lucemque perosi
Proiecere animas; quam vellent aethere in alto
Nunc et pauperiem, et duros perferre labores!

Vna duntaxat mors licita, atque adeo laudata; illa, quum Anima corporeas illecebras, adhuc in corpore constituta, contemnit, et soluta illis vinculis caelo et sideribus meditatione infertur: de qua sentimus, quum dicimus, Philosophiam mortis studium esse. » Talis, et plura, Platonici: iam Aristoteles, palam hanc spontaneam mortem damnat; atque id ratione. Ait enim tantum abesse, ut viri fortis aut magnanimi talis exitio sit, ut contra timidi et ignavi. Verba eius: « Mori ob inopiam, aut amorem, aut aliud molestum, non est fortis viri, sed timidi. Mollities enim, fugere difficilia et aspera, neque mortem, ut bonum sustinet, sed malum fugiens. » (III Ethic. ad Nicom. cap. 7, et ad Eumdem, lib. III). Euripides Herculem loqui consimiliter facit.

Εσκεψάμην δὲ, καίπερ ἐν κακοῖσιν ὤν,
Μὴ δειλίαν ὄφλω τιν', ἐκλιπὼν φάος·
Ταῖς συμφοραῖς γὰρ ὅστις οὐχ' ὑφίσταται,
Ου δ' ἀνδρὸς ἂν δύναισθ' ὑποστῆναι βέλος·
Consideravi ego, malis etsi obrutus,
Ne quis timorem, vita abire, censeat:
Nam quis malis subsistere haudquaquam est potis,
Nec ille contra tela subsistat viri.

Et apud Curtium pulchre: Fortium virorum est, magis mortem contemnere, quam odisse vitam. Saepe taedio laboris, ad vilitatem sui, compelluntur ignavi; at virtus nihil inexpertum omittit. Itaque ultimum omnium mors est, ad quam non pigre ire satis est. » (Lib. V). Est ergo Ignaviae: quid, quod Saevitiae etiam est? Immergis in te ferrum, aut venenum: et id quod alteri factum horreas, in te prompte usurpas. Varro ad hos tales:

Quamnam te dicam esse feram,
Qui manu corporis fervidos
Aperis lacus sanguinis,
Atque vita te levas
Ferreo ense?

Adde iniustitiam. Quae enim lex divina aut humana permittit innocentem tollere? quae indemnatum tollere? Si tu alium, culpae et poenae, vel te iudice esset: qui magis te poteris? Egregie Augustinus: «Hoc fecit illa, illa sic praedicata Lucretia: innocentem, castam, vim perpessam Lucretiam Lucretia insuper interemit. Proferte sententiam leges, iudicesque Romani.» (I De Civit. cap. 19). Denique dicam et Stultitiae esse. Quis enim nescit, impetu hoc saepius et furore quodam, et fervida impatientia, quam consilio aut deliberato fieri? Quinctillianus attestabitur: «Non fiunt ista, nisi subito; nec quisquam (praesertim nulla gravi praecedente causa) spiritum ratione deposuit.» (Declamat. CCCXLIV). Postremo, an non contra Naturam est? nec ipse Zeno diffitebitur, Mortem esse inter ea quae illa reiicit et adversatur. Est, inquam, ita Indifferens, ut tamen inter *Apoproegmena* sive Reiectanea sit. Ne sit mala, tamen habet mali speciem: et «sui cuique amor est, et conservandi se permanendique insita voluntas, atque aspernatio dissolutionis.» (Sen. Ep. LXXXII). Cur igitur, quod aspernandum erat, sumis? Cur tantum momenti in aliis illis Indifferentibus ponis, ut ad hoc tam triste decurras? Augustinus belle vobis hic insultat: «Quae mala Stoici, inquit, miror qua fronte Mala non esse contendant; quibus fatentur, si tanta fuerint, ut Sapiens ea vel non possit, vel non debeat sustinere, cogi eum mortem sibi inferre, atque ex hac vita emigrare.» (De Civ. XIX. c. 4). Misera Beatitudo, quae desinere et extingui ob Indifferens aliquo debeat. Itaque ipsi Stoici, modestiores saepe et sapientiores voces spargunt a Vero adacti. Epictetus alibi fervidorum istorum vota aut taedia commemorat: «Epictete, nos corpusculi huius vinculis adstringi diutius non possumus: cibum potumque dando, dormiendo, lassi sumus. Nonne

Mors mala non est? nonne cognati deorum sumus, atque inde venimus? Sine tandem liberari compedibus istis, atque illuc redire. Hic latrones, fures, indicia sunt, et quos tyrannos vocant; qui potestatem sibi in nos sumunt ob hoc corpusculum, et quae adhaerent. Sine ostendamus eis, quam nihil in nos habeant iuris. Libet, libet abire.» (I Dissert. cap. 4). Haec isti: quid autem ipse? «Mihi vero dicendum est, inquit: Homines sustinete, Deum exspectate, donec ille signum dederit, et solverit vos hoc ministerio, tunc ad eum redite. Nunc autem in praesenti tolerate aequo animo, et incolite regionem istam, in qua vos collocavit. Enimvero exiguum tempus huius incolatus, et facile nec grave iis, qui sic sunt affecti.» O vere hic Epictetum! id est, divinum. Sed et Seneca noster saepe temperat: «Vides quosdam, inquit, optantes mortem, et quidem magis quam rogari solet vita. Nescio, utros existimem maiorem nobis animum dare, qui deposcunt mortem, an qui hilares eam quietique operiuntur; quoniam illud ex rabie interdum ac repentina indignatione fit; haec ex iudicio certo tranquillitas est.» (Epist. xxx). Alibi talia notes; sed etiam alia: neque in una parte constiterunt. Sed quid lusoria haec tela spargo? decretoriis opus est. Deus, Deus inquam, vetat iniussu suo abire: quid disputamus, aut nugamur? Vox eius sacris nostris prodita. *Non occides*: quem? non te, non alium: et scito illum vitae dominum tantum, qui dedit. Itaque patientiae exempla infinita apud nos sunt: et vita in molestiis transacta; et tormenta tolerata; et mors ipsa ob pietatem obita, sed obita, non sumpta. Atqui exempla etiam alia, dicet quispiam. Samson ille, per quem mira Deus operatus, non se ruina domus, cum aliis oppressit? Razias Iudaeus se gladio percussit, ne in hostium potestatem veniret, et mox de muro deiecit, denique et intestina manibus suis sparsit? quod Sacra ita narrant, ut speciem probantium habere videantur. (II Mach. cap. 14). Respondeo, de Samsone, nihil sine Deo, imo iussione eius factum. Instinctus hic fuit; et «spiritus latenter hoc iusserat (Augustini verba), qui per illum miracula faciebat.» (I De

Civ. c. 21 et 26). Simile idem ille Doctor in virginibus censet, quae mortem sumpsisse, ne violarentur, leguntur. Vt in Sophronia, quae Maxentii libidinem repulit, gladium in se admisit: ut in Pelagia, quae flumine ultro mergi, quam a milite pollui, elegit. Monitum aut iussio Dei hic quoque praesumenda: et « quis obedientiam in crimen vocet? quis obsequium pietatis accuset? » (Ibid.). De Razia, haud aeque promptum definire est. Factum eius probum? ambigitur, neque Sacra dicunt, nisi Nobiliter et Viriliter fecisse: Bene aut laudabiliter non dicunt. Et fatendum est, Iudaeos posteriores a moribus gentium paulatim aliquid sumpsisse; a quibus certe fuit, quod tam crebrae illae sui caedes leguntur in excidio Iudaeae atque urbis, quod Iosephus descripsit. Enimvero cum Augustino tuto definimus: « his exceptis, quos vel Lex iusta, vel ipse fons Iustitiae Deus iubet occidi, quisquis hominem, vel seipsum, vel quemlibet occiderit, Homicidii crimine innecti. » Et nulla tamen, inquies, exceptio est? Quid igitur si Magistratus aut Princeps mortem mihi indicat, non possim aut debeam exsequi? Fuere enim, et sunt tempora aut regiones, quibus id fiat. Sub Tiberio, Nerone, Domitiano, commune mittere Tribunum aut Centurionem, et extremam necessitatem denunciare. Si quis pareret, et mortem occuparet; manebant testamenta, iusta funeris, pretium (ait Tacitus) festinandi. Sin autem; ecce carcer, carnifex, laqueus Gemoniae, fiscus. Apud Iapanes etiam hodie usitari aiunt, ut Rex offensus nobilium alicui mandet, « Abi, ventrem tibi scinde »: et ille pareat, faciatque. In his igitur talibus, ecquid dicendum? Primum, quid Stoici, videamus; nam et illi hic aliquid decernunt. Seneca: « Aliquando, etiamsi certa mors instabit, et destinatum sibi supplicium sciet, non commodabit Sapiens poenae suae manum. Stultitia est, timore mortis mori. Veniet qui occidat: exspecta, quid occupas alienum negotium? » (Epist. LXX). Propior neganti hic videtur: sed statim cum distinctione tamen aliqua, etiam admittit. « Non possis, inquit, de re in universum pronunciare. Multa enim sunt, quae in utramque partem possunt trahere. Si al-

tera mors cum tormento, altera simplex et facilis, quidni huic iniicienda sit manus? Quemadmodum navim eligam navigaturus, domum habitaturus; ita mortem utique, qua sum e vita exiturus, meliorem. » Definit ecce, eligi posse et debere viam eius mitiorem: et ipse a Nerone mori iussus, fecit. Quid autem nostri hic Theologi? firmiter nescio, et audio in Scholis dissentire. Si tamen vere dicimus Legem et Magistratum posse occidere, cur non etiam tali et tali modo, vel manu? Quum mihi iubent, cur non paream? Iubeant, dico; nam aliud fortasse, si tantum permittant. Enimvero et hoc evenit, ac quaeri potest. Ecce Massiliae olim, « cicutae venenum publice custodiebatur, quod daretur ei, qui causas Sexcentis (id enim Senatus eius nomen erat) exhibuisset, propter quas mors esset illi expetenda. » (Valer. II, c. 6). Illi audiebant, cognoscebant, definiebant. Idem in Graecia alibi, et insula Ceo. Quid igitur? an illis approbantibus, qui ius vitae necisque in me habent, licebit? Non opinor, nec enim ipsi adigunt, sed euntem te ultro non sistunt. Decreto tuo comites, non auctores se praebent. Sed omitto, et satis habeo universe docuisse, Mortem arbitrii nostri non esse: nec Stoicis me, hac parte, suffragium dare. Eamus porro.

## DISSERTATIO XXIV.

*Conclusio, et ad Exercitium adhortatio; cui tria adiumenta vel instrumenta data, Exempla, Conversatio, Examen.*

Quo autem? nam ad metam venimus, nec super Decretis plura mihi video dicendum. Hortandus tantum es, in animum dicta admittere, ad usum et opus exserere, id est, facere, fructum. AVD. Admittere haec, tuo quoque iudicio, alta saepe nimis et grandia? LIPS. Admittere; sed cum hac praenotione, talia interdum esse; bono tamen et utili quodam fine. Exemplaria quaedam ista perfectae Virtutis sunt: aduitere, citra consistes. Cicero hoc, ad Catonem: « Mihi videntur praeceptores vestri et Virtutis magistri fines officiorum paulo longius protulisse, ut quum ad ultimum animo contendissemus, ibi tamen ubi oporteret, consisteremus [1]. » (Pro Murena). Contendamus, mi Auditor, atque etiam consistamus; nunquam facturi, nisi Scientiae Vsum et Exercitium adhibemus. Sicut parum est audisse (ait Epictetus) probas Drachmas accipiendas, falsas reiiciendas esse; sed opus est facultate probandi et discernendi » (I Diss. c. 7): ita haud in magno de Bonis Malisque audisse; tractanda sunt et pernoscenda usu; tum haec fugienda, illa amplectenda. Quid iuvat ista omnis dissertio et indagatio, si ea tantum? « Non enim qui sermone sapit, is mihi sapit (ait vir sanctus), nec qui linguam disertam et volubilem habet, mentem autem incostantem et indoctam: sed magis, qui pauca de Virtute disserit, multa autem factis ostendit, et fidem verbis suis ipsa vita conciliat. » (Greg. Theol.). Sed et cum Seneca monemus: « Pars virtutis disciplina constat, pars exercitatione. Et discas oportet; et quod didicisti, agendo confirmes. » (Ep. XCIV). Diogenes Cynicus dictitabat: « Nihil

(1) Ita lege sine negatione: quae male in quibusdam libris.

omnino in vita, sine exercitatione recte perfici, hanc autem posse omnia evincere. » Vera sunt: nec militem, nec athletam, nec in ulla re artificem solis praeceptis, sine ista praestes: non item in Sapientia, quae ars est vitae. « Zeno Stoicus (apud Clementem) dictitabat, malle se unum videre Indum qui sponte flammis absumatur, quam omnes de Patientia audire et discere probationes. » (II Strom.). Quod si aliena facta sic movent, et iuvant, quid tua? Tria autem ad Exercitium utiliter instituendum conducent, Exempla, Conversatio, Examen. Exempla et a veteribus licet sumere, quos iure miramur; atque etiam e notis aut novis deerunt, quos in tali re imitere. « Opus est iis, ad quos mores nostri seipsi exigant: nisi ad regulam, prava non corriges. » (Sen. Epist. xi). Sed Conversatio iuvabit maxime; de qua Seneca: « Nulla res magis animis honesta induit, dubiosque et in pravum inclinantes revocat ad rectum, quam bonorum virorum conversatio. Paulatim enim descendit in pectora, vim praeceptorum obtinet, frequenter audiri, aspici frequenter. Occursus mehercule ipse Sapientium iuvat; et est aliquid quod ex magno viro vel tacente proficias. » (Ep. xciv). Quid imo iuvabit ille ipse vel cogitatus? Nam et Senecae hoc monitum admitte: « Aliquis vir bonus eligendus est, ac semper ante oculos habendus, ut sic tanquam illo spectante vivamus, et omnia tanquam illo vidente faciamus. » (Epist. xi). Sicut Paedagogum pueris damus, qui ducat et coërceat: sic tener adhuc « animus aliquem habeat, quem vereatur; cuius auctoritate etiam secretum suum sanctius faciat. » (Ibid.). Neque aliud signum certius progressionis in Virtute et profectus, quam Bonos sic amare et admirari. « Qui sic aliquem vereri potest, cito erit verendus. » (Ibid.). Ac tertium, auxilium, Examen est; super omnia efficax, meo animo, et salubre. Dupliciter adhiberi potest, ab aliis, et A sese. Ab aliis, ut si cui doctores ac magistri sunt; aut si quo in coetu talis disciplina. Vti olim apud Indos sapientes, quos Gymnosophistas dicebant; de quibus Apuleius: « Igitur ubi mensa posita, priusquam edulis appo-

nuntur, omnes adolesceotes ex diversis locis et officiis ad dapem conveniunt. Magistri perrogant, quod factum a lucis ortu, ad illud diei, bonum feceriot? Hic alius se commemorat ioter duos arbitrum dilectum, sanata simultate, amicos ex iofensis reddidisse: inde alius, sese parentibus quippiam imperantibus obedisse: alius, aliquid meditatione sua reperisse, vel alterius demoostratione didicisse. Qui nihil habet afferre cur prandeat, impransus ad opus foras extruditur. » (I Florid.). O pulchrum ioatitutum! et numquid vel apud Christianos, melius possit? Sed ubi hoc non est, ad Pythagoreum illud trauseundum: et « quid quoque die dixeris, audiveris, egeris, vespere commemorandum. » (Cicer. de Sen.). Hoc est, Apud te, quod dixi Examen instituere, et ipsum tibi velut censorem aut iudicem ferre.

Πῆ παρέβην; τί δ' ἔρεξα; τί μοι δέον οὐκ ἐτελέσθη;
Quid praetergressus? quid gestum in tempore? quid non?
(LAERT. PYTHAG.).

Faciebat hoc P. Sextius, laudatus nobis antea vir, « ut consummato die, quum se ad nocturam quietem recepisset, ioterrogaret animum suum; Quod hodie malum tuum sanasti? cui vitio obstitisti? qna parte melior es? » (Sen. De Ira III, c. 37). Et noster ille Seoeca, io aula, io coniugio, in studio semper ut oegotio, quod miremur, usurpavit. « Vtor, ioquit, hac potestate, et quotidie apud me causam dico. Quum sublatum est lumen, et conticuit uxor moris mei iam cooscia, totum diem meum scrutor, facta ac dicta mea remetior. Nihil mihi ipse abscondo, nihil traoseo, quare enim quidquam ex erroribus meis timeam, quum possim dicere, Vide ne istud amplius facias; ounc tibi iguosco. » O vel hoc argumento virum bonum, virum magnum! et qui noo scripsit sensitque solum talia, sed fecit! nos quoque, tu meus, et Exameo hoc, stimulum et protelum Virtutis, quotidie adhibeamus. « Quid enim pulchrius hac consuetudine, excutiendi totum diem? qualis ille somnus, post recognitionem

sui, sequitur? quam tranquillus, altus, ac liber? quum aut laudatus est animus, aut admonitus, et speculator sui censorque secretus iudicat de moribus suis!» (Ibid.). Et in his monitis te dimitto: Sapientiam, et doctores eius ama, et me, qui conatus esse.

L. ANNAEI SENECAE

# DE IRA

## AD NOVATVM

### LIBER I.

## ARGVMENTVM LIBRI PRIMI

*Libri* De Ira *scripti inter philosophiae primos videntur, certe inter eos quos habemus Suspicamur ex verbis Senecae, lib. III, cap. XVIII*, modo C. Caesar Sex. Papinium, cui pater erat consularis, Belienum Bassum, quaestorem suum, flagellis cecidit. *Ait*, modo: *Iam nunc recenti facto. Immo ipso Caligula vivo, e cap. sequenti*: Quod tantopere admiraris, isti belluae quotidianum est: ad hoc vivit, ad hoc vigilat, ad hoc lucubrat. *Sane haec omnia de homine qui est, non fuit. Seripsit tunc igitur: sed non edidit (melior illi mens), etsi statim opinor ab eius morte.*

*I-II. Irati habitus et species externa, et ea foedissima, una cum iis, quae iram erupturam indicant atque sequuntur, initium libri constituunt. — III-IV. Transit deinde ad irae notionem exponendam, aliorum definitionibus adiectis et diiudicatis, contra quas eam quam ipse dederat, defendit. Annexn est quaestio, an in feras ira cadat: qua quidem negata, irae quaedam species describuntur. — V-VI. Deinceps sequitur prima quaestio, an ira secundum hominis naturam sit: cui aptam esse negat ex ipsa naturae humanae indole; quin etiam a puniendo alienam esse iram docet. — VII-XII. Deinde quum Peripateticis placet, iram non omnino vi sua carere bona, et maximi ad virtutem bellicam momenti esse, nec a bello abesse posse, Seneca iram non solum inutilem, sed adeo funditus tollendam suadet contenditque. Ac primum docet fieri non posse, ut moderetur iram, qui semel ab ea abripi se passus sit, quippe quae virtutem et opprimat et expellat, ut virtuti nullum auxilium afferre queat. Deinde nec bellatori quidem suppetias ferri ab ira ostendit, utpote quae, nisi regatur, saevissima excitet pericula, ideoque iis qui ei obtemperent manifesto sit exitio. — XIII-XVI. Quibus expositis, immoratur potissimum Peripateticorum decretis de affectibus humanis et regendis et limitandis. Quae propterea inprimis falsa pronuntiat, quod ira nec ideo bonum quid esse possit, quoniam incrementum eius omni bono et virtute careat: quippe quo maior, hoc fiat peior. Sapiens itaque improbo non irascetur: nostra enim propensio in vita nos commonefacit, ut ignoscamus: nec poena cam ira coniuncta esse debet. Sic transit oratio ad discrimen, quod inter iram et rationem, quam quidem iudex, quamvis severus, sequi debeat, intersit: ira autem eum haudquaquam decet. Finis libro imponitur irae descriptione ad Peripateticos refellendos instituta, atque propemodum repetita.*

# L. ANNAEI SENECAE

# DE IRA

## LIBER PRIMVS

CAP. I. Exegisti a me, Novate, [1] ut scriberem quemadmodum posset ira leniri: nec immerito mihi videris hunc praecipue affectum pertimuisse, maxime ex omnibus tetrum ac rabidum. Ceteris enim aliquid quieti placidique inest: hic totus concitatus, et in impetu doloris est: armorum, sanguinis, suppliciorum minime humana furens cupiditate: dum alteri [I]

I. ARGVMENTVM. Describit irae habitum externum, quo quidem se indicat, et signa irae affert eorum simillima, quae furenti propria esse solent. Hanc descriptionem, quae laude sua non caret, etsi uberiorem eam dixeris, iterat II, 35; III, 3, 4: haud dubie propterea, quod a se vix impetrare potest Noster, ut materiam describendae rei perquam idoneam nactus e manibus dimittat, quam tamen praetermittere interdum satius fuisset. Similes descriptiones invenies ap. *Mosen Mendelss. phil. Schrift.* II, 34, 35, et *Engel. Mimik.* II, 206.

1. Ille Novatus est M. Annaeus Novatus, Senecae frater, qui postea Iun. Gallio dictus est, quum a L. Iun. Gallione quodam adoptatus fuisset. Aptissime ad eum missi sunt isti *De Ira* libri, quum mansuetudine et modestia commendatissimus fuerit; quod vel ex his intelligas quae, quum in Achaia proconsul esset, Iudaeis dixit qui ante illius tribunal D. Paullum, tunc Corinthi agentem, superstitionis novae reum duxerant. « Si quidem esset iniquum aliquid, aut facinus pessimum, o viri Iudaei, recte vos sustinerem: Si vero quaestiones sunt de verbo, et nominibus, et lege vestra, vos ipsi videritis: iudex ego horum nolo esse. » Vid. Act. Apostol. XVIII, v. 12, 13 sq.

*Caeteris.* Nempe *affectibus.*

*Est* pro *constat*, *continetur.*

*Furens* est antiqua lectio ab omnibus scriptis exhibita, quam Edd. in *fruens*, Muretus in *fervens* sine causa idonea mutaverunt. Furentium signa nos occurrunt: lib. III, cap. 3, homo in hominem furens, etc. Proinde reduxi.

noceat, sui negligens, in ipsa irruens tela, et ultio-
2 nis secum ultorem tracturae avidus. Quidam itaque
e sapientibus viris iram dixerunt brevem insaniam;
aeque enim impotens sui est, decoris oblita, neces-
situdinum immemor, in quod coepit pertinax et

*In ipsa irruens tela.* Eodem fere modo iram describit Iuven. Sat. VI, v. 648: « .... rabie iecur incendente, feruntur Praecipites; ut saxa iugis abrupta, quibus mons Subtrahitur, clivoque latus pendente recedit. »

*Vltionis secum ultorem tracturae avidus.* Locus in codd. corruptus, ut qui dant: *Multam rem tractare*, nullo sensu. Donec meliora doceamur, Scriverii coniecturam, ex Erasmi et Mureti emendationibus enatam, et a Gronovio avo docte probatam, amplectamur, Seneca quippe haud indignam. Inest autem acumen, quod Noster amat, e. e. Nat. Q. lib. V, c. 18: « Bellum scilicet et obvius in litore hostis, et trucidandae gentes tracturae magna ex parte victorem. » Ep. 101, « trahere animam tot tormenta tracturam »: alia exempla dat Gronov. ad h. l. — *Vltionis... tracturae*, quod explicari possit: « Ex qua novus ultor orietur. » Nam qui illatum malum ulciscitur, malum ipse infert cuius mox altera ultio repetenda est. Quod sic Aeschylus in Choephoris, v. 453: Ἄρης Ἄρει ξυμβάλλει, δίκα δίκᾳ; et supra v. 392 sqq. dixerat.... Νόμος μὲν φονίας σταγόνας Χυμένας ἐς πέδον ἄλλο προσαιτεῖν Αἷμα. Cf. etiam quomodo eamdem sententiam expresserit magnus *Racine*, *Britannicus*, act. IV, sc. 3. Quamvis supra propositus sensus et rationi plane congruus sit, et allatis auctoritatibus optime confirmetur, tamen propter ambiguam vocem *ultorem* alio modo locus hic intelligi potest, scilicet: « Avidus ultionis quae eum ipsum qui ulcisci volt in exitium tractura est. » Hunc locum sic intelligit *Lagrange*: « Elle poursuit sa vengeance, dût-elle y succomber. » Hunc ego sensum antepono, quod cum verbo *irruens* omnino consentiat, et quod *ultorem* non tunc voci *ultionis* opponi posse videtur, et quod idem fere dicat ipse Seneca hoc ipso libro, cap. 5, 2: « Ira in periculum, dummodo deducat, descendere. » *Bouil.*

*Quidam itaque e sap..... insaniam.* Horatium, Epist. I, 2, 62, qui iram *brevem furorem*, sive Ennium, qui, Cicerone teste, *initium insaniae* dixit, respexisse videri potest. Vtiliter conferri potest Io. Stobaei Serm. XVIII, (XX.) p. 154. sqq. ed. I. Gesner. Philemon poëta comicus (ib. l. l): μαινόμεθα πάντες, ὁπόταν ὀργιζώμεθα: Cato priscus (ibid, p. 160): τὸν ὀργιζόμενον νόμιζε τοῦ μαινομένου χρόνῳ διαφέρειν. Apollonius Macedo (ib. p. 158), τῆς ὀξυθυμίας τὸ ἄνθος μανία, iracundiae flos furor. Caeterum Aristoteles ibidem iram appellat affectum belluinum (πάθος θηριῶδες), caedium causam, calamitatis sociam, noxae et dedecoris auctorem, opum perniciem, ad haec perditionis originem. Quae hic a Nostro vividius elata vides.

4. *Necessitudinum*, id est, propinquorum, amicorum, uno verbo omnium de quibus Gallice diceremus *liens*. *Bouil.*

intenta, rationi consiliisque praeclusa, vanis agitata
causis, ad dispectum aequi verique inhabilis, rui-
nis simillima, quae super id quod oppressere fran-
guntur. Vt autem scias non esse sanos quos ira posse- 3
dit, ipsum illorum habitum intuere: nam ut furentium
certa indicia sunt, audax et minax vultus, tristis frons,
torva facies, citatus gradus, inquietae manus, color
versus, crebra et vehementius acta suspiria; ita
irascentium eadem signa sunt. Flagrant, et micant 4
oculi, multus ore toto rubor, exaestuante ab imis
praecordiis sanguine, labia quatiuntur, dentes com-
primuntur, horrent ac subriguntur capilli; spiritus
coactus ac stridens, articulorum se ipsos torquentium
sonus, gemitus, mugitusque, et parum explanatis vo-
cibus sermo praeruptus, et complosae saepius manus,
et pulsata humus pedibus, et totum concitum corpus,
magnasque minas agens, foeda visu et horrenda
facies depravantium se, atque intumescentium. Ne-
scias utrum magis detestabile vitium sit, an deforme.

*Ad dispectum*, id est, ad dispiciendam et discernendam iustitiam: namque vir iratus « fas atque nefas exiguo fine libidinum Discernit. » Hor. lib. I, 18, v. 10 et 11. *Bouil.*

*Ruinis*. Tò *ruinae* rariore potestate de aedificiis, aliisve corruentibus usurpatur; sic ap. Liv. XLII, 63, « transcendere ruinas; » Virgil. Aen. I, 129 « Caeli ruina. »

*Color versus*. Scilicet rubens prius, mox in pravum mutatur; nam mox si acrius succenseant, candentes fiunt qui irascuntur; unde ad iram designandam usitata et *exardescere* et *incandescere*. *Bouil.*

*Flagrant..... ab imis praecordiis sanguine*. Eadem omnino irae signa colligit Ovidius, de Arte Amator. lib. III, v. 503: « Ora tument ira, nigrescunt sanguine venae; Lumina Gorgoneo saevius igne micant. » *Bouil.*

*Magnasque minas agens*, lectionis var. *magnasq. irae m.* tò *irae* pro glossemate habeo, a margine, ubi explicative additum, in textum intrusum. Lipsii *magn. intra m.* Senecae adversatur, quippe habitum externum irati descripturo. Ceterum displicere potest, quod a finitis ad infinitum quid delabitur, *magnasque m. a.*

*Deforme*. Vt enim pulchris decus quoddam lacrimae adiiciunt, sic ipsam pulchritudinem irae impetus deformat: unde quidam fabulantur foeminam quamdam quae in id vitium

5 Cetera licet abscondere, et in abdito alere: ira se profert, et in faciem exit, quantoque maior est, hoc effervescit manifestius. Non vides, ut omnium animalium, simul ad nocendum insurrexerunt, procurrant notae, ac tota corpora solitum quietumque egrediantur habitum, et feritatem suam exasperent? Spumant apris ora, dentes acuuntur attritu, taurorum cornua iactantur in vacuum, et arena pulsu pedum spargitur: leones fremunt, inflantur irritatis colla serpentibus, rabidarum canum tristis adspe-
6 ctus est. Nullum est animal tam horrendum, tamque perniciosum natura, ut non appareat in illo, simul ira invasit, nova feritatis accessio. Nec ignoro, ceteros quoque affectus vix occultari; libidinem, metumque, et audaciam dare sui signa, et posse praenosci; neque enim ulla vehementior intra cogitatio est, quae nihil moveat in vultu. Quid ergo interest? quod alii affectus apparent, hic eminet.

II. Iam vero, si effectus eius damnaque intueri velis, nulla pestis humano generi pluris stetit. Vide-

prona erat, oblato speculo dum desaeviret, in melius statim mutatam. *Bouil.*

*Caetera*, supple vitia, ut supra (§. 1) post *caeteris*, affectibus. *Bouil.*

*Spumant.... attritu*, scil. arborum. Hesiod. Scut. Hercul. 388. Κάπρος χαυλιόδων... θήγει δέ τε λευκὸν ὀδόντα Δοχμωθεὶς, ἀφρὸς δὲ περὶ στόμα μαστιγόωντι Λείβεται κ. τ. λ. fere expressa vides.

*Taurorum cornua...spargitur.* Haec Virgilio, Aen. XII, 104-106, sublecta esse videntur. Totus hic locus disiecta poëta membra continet.

*Inflantur. ... serpentibus.* Virgil. Aen. II, 381: « Attollentem iras et caerula colla tumentem. » *Bouil.*

*In illo simul* a Gronovio avo e Codd. repositum est: antea erat in edd. *in illo ubi*. Simul esse i. q. simul atque, postquam, nunc notissimum est. Alioqui Noster amat τὸ *ubi*, eadem potestate.

*Eminet.* Sic Tullius in Verr. de Suppliciis §. 170: « Ardebant oculi, toto ex ore crudelitas eminebat. » *Bouil.*

II. Arg. Procedit oratio ad effectus et damna irae. A damnis minoribus, quae quasi privata appellaveris, puta, ab accusationibus mutuis (reorum multas sordes vocat), ad maiora progreditur.

*Pluris stetit.* Hoc est pluris con-

bis caedes ac venena, et reorum mutuas sordes, et
urbium clades, et totarum exitia gentium, et prin-
cipum sub civili hasta capita venalia, et subiectas
tectis faces, nec intra moenia coërcitos ignes, sed
ingentia spatia regionum hostili flamma relucentia.
Adspice nobilissimarum civitatum fundamenta vix
notabilia: has ira deiecit. Adspice solitudines per 2
multa millia sine habitatione desertas: has ira ex-
hausit. Adspice tot memoriae proditos duces, « mali

stitit; nulla pestis male plura, ut sibi indulgeret, peperit. *Bouil.*

*Reorum mutuas sordes.* Id est, cives sese invicem accusantes. Albam togam qua vulgo utebantur rei linquebant, et pulla vel atra, quae *sordida* et obsoleta erat, quo facilius iudicum miserationem moverent, toga induebantur, unde *sordes* et *squalor* pro criminatione, *sordidatus* pro reus. Vid. T. Liv. lib. II. c. 61; et Cic. in Verr. 1, c. 58. *Bouil.*

*Vrbium clades, etc.* Exempla cuiusvis rei digito tantum a Nostro monstratae hic congerere velle, neque magnae disquisitionis, neque certi consilii res foret: quandoquidem liberae coniecturae est, quum auctor ipse non addiderit. Cogitasse autem videtur de Sulla, Mario et Triumviris, quorum proscriptiones notae sunt, et a Nostro saepe texuntur, de urbibus et populis funditus deletis, Carthagine, Numantia, etc.

*Principum sub hasta ..... venalia.* Bene nota est *auctio sub hasta.* Illi hostes Romanorum qui arma sponte abiecerant et se dederant, incolumes et liberi et sui iuris manebat: qui vero in acie aut post expugnatam urbem capti erant, vendebantur, sive *sub corona*, quod imposita capiti corona, venales indicabantur; seu *sub hasta*, quod eo loco hasta muro figebatur in quo auctio fiebat, et sub ea stare iubebantur qui vendebantur. — Animadvertenda est insuper vox *principum*, quae *civili* opponitur. *Bouil.*

*Vix notabilia*, scilicet, ita diruta ut vix agnoscenda sint. Multa urbium sic dirutarum exempla eloquenter congerit *Racine le fils*: *Poëme de la Religion*, ch. 1: *Peuples, rois, vous mourrez, et vous, villes, aussi. Là gît Lacédémone; Athènes fut ici.*

*Has ira deiecit.* His consona canit Horatius, lib. I, Odiss. 16, vs. 17 et sqq. « Irae Thyesten exitio gravi Stravere, et altis urbibus ultimae Stetere causae cur perirent Funditus, imprimeretque muris hostile aratrum exercitus insolens. » *Bouil.*

4. *Habitatione.* I. M. *Heusinger*, Isenacensis olim Director Gymn. meritissimus et conditor familiae eruditae Heusingerorum, quae hodieque floret, e cod. palat. tert. et optimo cod. colon. ap. Gruter. in append. animadverss. p. 619, legendum censuit *habitatores*, inciso facto post hab. Nihil muto. Vid. eiusd. Emendationum libr. II a Iac. Frid. Heusinger. Gothae, 1751, p. 228. sqq.

exempla fati: » alium ira in cubili suo confodit; alium inter sacra mensae ira percussit; alium inter leges celebrisque spectaculum fori lancinavit; alium filii parricidio dare sanguinem iussit, alium servili manu regalem aperire iugulum, alium in cruces
3 membra dividere. Et adhuc singulorum supplicia narro; quid? tibi si libuerit, relictis in quos ira viritim exarsit, adspicere caesus gladio conciones, et plebem immisso milite contrucidatam, et in perniciem promiscuam totos populos capitis damna passos . . . . . . . . . . . . . . . . . tanquam aut curam nostram deserentibus, aut auctoritatem

*Mali exempla fati* ex poëta aliquo desumtum videtur, immo iambicorum fragmentum ego esse reor, et sic scribendum: « .... mali exempla fati.. » *Bouil.*

*In cubili..... confodit.* In his loqui videtur de Scipione Africano altero, qui, quum Tib. Gracchi necem publice probasset, postridie repertus est in lecto interfectus. *Bouil.*

*Alium inter sacra mensae.....* Loquitur de Clito, quem Alexander inter sacra mensae, i. e. ut hospitem suum, trucidavit. (II, 36).

*Alium.... lancinavit.* Loquitur de Asellione praetore, quem lanciavere feneratores sibi adversarium (Val. Max. IX, 7), sive de Gracchis, qui interfecti sunt *legibus* perferendis occupati. — *Lancinavit*, quod et multis scriptum *lacinavit*, idem est ac *laceravit*. — *Spectaculum*, id est *concionem*, adstantem multitudinem.

*Alium filii parricidio.. iussit.* Scil. ira. Intelligo de patre, quem scelestus (parricidio) filius interfecit. Ratio enim loquendi τοῦ *sanguinem dare* convenit τῷ *poenas dare*: forte cogitavit de Iul. Caesare, quem Brutus interfecit. Sueton. Caes. 82, 88. Moneo ne Harpagum (III, 15) Senecae hic obversatum cogites.

*Alium servili..... iugulum.* Hic alicui servo alludit qui regem trucidavit: cuius memoriam revocare non possumus: nisi haec sint declamatoria verba, nec ullum facinus spectent. *Bouil.*

*Dividere.* Alii *diffindere*, *distendere*: aberrationes librariorum.

*Caesas gladio conciones.* Ad Sullanam saevitiam refero, qua dedititios sex millia in circo Flaminio prope aedem Bellonae trucidari iussit. Plutarch. Sulla, c. 30, 31. Florus III, 28, urbes deletas enarrat.

*Passos..... tanquam.* Lacunam magnam hic esse ad unum omnes enarratores observarunt, et res ipsa clamat. Fuere autem hic irae definitiones plures (cf. Lactant. in libro de Ira Dei ad Donatum, c. 17, p. 743 ed. Heumann). Suam sane primo proposuerat, quae videtur fuisse: «Iram esse poenae exigendae cupiditatem, ex iniuria ortam.» Postea varias exposuerat, quibus refutatis, (uti et sequentia clare docent) processerat

contemnentibus. Quid? gladiatoribus quare populus
irascitur, et tam inique, ut iniuriam putet, quod
non libenter pereunt? contemni se iudicat, et vultu,
gestu, ardore, de spectatore in adversarium verti-
tur. Quidquid est, certe non est ira, sed quasi ira: 4
sicut puerorum, qui si ceciderunt, terram verberari
volunt, et saepe nesciunt quidem cui irascuntur, sed
tantum irascuntur sine causa et sine iniuria, non
tamen sine aliqua iniuriae specie, nec sine aliqua
poenae cupiditate. Deluduntur itaque imitatione pla-
garum, et simulatis deprecantium lacrymis placan-
tur, et falsa ultione falsus dolor tollitur.

III. «Irascimur, inquit, saepe non illis qui lae-

disputatio ad refellendam definitionem hancce: « Iram esse exigendae poenae ob contemtum cupiditatem. » Iam quum populum gladiatoribus ignave se interdum gerentibus ideoque contemnentibus iratum in rem suam laudassent adversarii, respondet Seneca: illam non esse veram iram, sed quasi iram. Hinc explices, quod mox sequitur; *curam* (i. e. intentionem) *deserentibus* (i. e. non satis facientibus). Coniectura, *Diis deserentibus*, ut de Providentia sermo sit, nihil est.

*Gladiatoribus..... irascitur*. De hoc quoque Tullius pro Milone, c. 34: « Etenim si in gladiatoriis pugnis et in infimi generis hominum conditione atque fortuna timidos et supplices, et, ut vivere liceat, obsecrantes etiam odisse solemus.... » Vid. quoque et cf. Nostri Epist. VII et de Tranquillitate animi, cap. 2, et quae Lipsius Saturn. Lib. II, cap. 22. *B.*

*Pereunt*, verum est: nam timidos et supplices in gladiatoriis pugnis, et qui supplicabant ut vivere liceret, etiam odisse solebant Romani: ut Cicer. et Senec. locis supra citatis. *Percimunt*, quod Lipsius in suo codice invenit, pessimae igitur notae est. Lacunae signa ob has causas apposui.

*Falsa ultione falsus dolor*. Falsa dicitur ultio, quia *fallitur* puer quum de inanimatis rebus ultionem ferre velit: *falsus* dicitur dolor, quia est iniustus. *B.*

*Dolor.... tollitur*. Cuius rei clarum exemplum dedit, non puer quidem, sed magnus quidam rex, puero parum sapientior, Xerxes scilicet, qui mare verberibus plecti, in illudque catenas iniici iussit, quod sibi iniectum pontem fregisset. *B.*

III. Arg. Refutat definitiones et obiectiones: et primo loco Posidonium, celeberrimum Cn. Pompeii magni tempore Stoicum, cuius definitionem Lactantius affert: iram esse cupiditatem puniendi eius a quo te inique putes laesum. Deinde attingit Aristotelis definitionem: est ea in Rhetor. lib. II, c. 2: Ἔστω δὴ ἡ ὀργὴ ὄρεξις

» serunt, sed his qui laesuri sunt: ut scias iram non » tantum ex iniuria nasci.» Verum est, irasci nos laesuris: sed ipsa cogitatione nos laedunt, et iniuriam qui facturus est, iam facit. «Vt scias, inquit, non » esse iram poenae cupiditatem, infirmissimi saepe » potentissimis irascuntur: nec poenam concupiscunt, » quam non sperant.» Primum diximus, cupiditatem esse poenae exigendae, non facultatem: concu-
3 piscunt autem homines et quae non possunt. Deinde nemo tam humilis est, qui poenam vel summi hominis sperare non possit; ad nocendum potentes sumus. Aristotelis finitio non multum a nostra abest; ait enim, iram esse cupiditatem doloris reponendi. Quid inter nostram et hanc finitionem intersit, exse-
4 qui longum est. Contra utramque dicitur, feras

*μετὰ λύπης τιμωρίας φαινομένης, διὰ φαινομένην ὀλιγωρίαν τῶν εἰς αὐτὸν ἢ εἰς αὐτοῦ τινα μὴ προσηκόντως.* Denique refutat, qui suam et Aristotelis finitionem impugnant.

*Inquit.* Semel monemus esse intelligendum: *aliquis adversarius*; obiicitur, obiicis, notante I. M. Heusing. ad Cic. de Offic. III, 6, 14, post I. F. Gronov. ad Liv. XXXIV, 3.

*Primum diximus.* In his sane quae desunt (cap 2). *B.*

*Concupiscunt autem homines et quae non possunt.* An id verum sit, plurimi forsan dubitant. Aristoteles quidem: οὐδεὶς δὲ τῶν φαινομένων ἀδυνάτων ἐφίεται αὐτῷ (Rhet. l. II, 2); in quibus videatur Senecae contra sententiam ire; immerito tamen si ad τῶν φαινομένων respicias: namque haec duo vera sunt: et multa nos concupiscere quae nullo modo fieri possunt, et nihil ex iis concupiscere quae impossibilia arbitramur. *B.*

*Reponendi.* Hoc habent omnes libri et scripti: ap. Lactant. l. l. est *rependendi*, pro explicatione habendum.

*Quid inter....longum est.* In eo differunt ambo philosophi, quod Seneca et dolorem (λύπην) excludit, sine quo Aristoteles iram non nasci pronuntiat, et de origine irae diversa statuit. Exspectasses autem, utcumque longum sit, de hoc discrimine ut quaedam monuisset.

*Contra utramque.... non petunt.* Obiectionem contra utramque finitionem ex sententia Stoicorum redarguit, dolorem quidem efficiunt ferae, sed non *petunt*, i. e. consilio eius efficiendi carent. Vbi enim ratio abest, et affectus absunt: impetus feris tantummodo tribuunt Stoici. (Lipsii manuductiou. III, 7.) *Tiedemann, Geist der spekulat. Philos.* II, 490. (*Esprit de la Philosophie spéculative.*)

irasci, nec iniuria irritatas, nec poenae dolorisve alieni causa; nam etiamsi hoc efficiunt, non hoc petunt. Sed dicendum est, feras ira carere, et omnia praeter hominem: nam quum sit inimica rationi, nusquam tamen nascitur, nisi ubi rationi locus est. Impetus habent ferae, rabiem, feritatem, incursum: iram quidem non magis, quam luxuriam; et in quasdam voluptates intemperantiores homine sunt. Non est quod credas illi qui dicit:

> Non aper irasci meminit; non fidere cursu
> Cerva; nec armentis incurrere fortibus ursi.

Irasci dicit, incitari, impingi. Irasci quidem non 4
magis sciunt, quam ignoscere. Muta animalia humanis affectibus carent: habent autem similes illis quosdam impulsus. Alioqui si amor in illis esset, et

*Omnia.* Malim *animalia*: ellipsis enim durior est, quam ut intelligas, animalia.

*Et* ponitur hic pro *attamen*, *etsi.*

*Non aper, etc.... ursi.* Versus sunt ap. Ovid. Metam. VII, 545, 546, de lue mortifera qua Aegina insula, Aeacu imperaute, fuit vastata.

*Irasci* etc. Incitari, impingi, haec poeta iram vocat.

*Muta animalia*, etc. Hic locus incipit de discrimine animi humani et belluini celeberrimus. Cui cf. Gataek. ad M. Antonin. lib. IX, c. 8. Lubricam tamen, quin falsam esse, hanc Stoicorum argumentationem facile est intellectu: et ipsa naturae vel levis inspectio refragatur. Cf. Reimari *über die Triebe der Thiere*, (*i. e. sur les penchans des animaux*), et *Irwing* (*Erfahrungen unds Untersuchungen über den Menschen*, *Expériences et Recherches sur l'Homme*, Tom. II, p. 3. sqq.) — Neque sunt omittendi: *Boullier*, *Essai philosophique sur l'ame des bêtes* (1728, 2 vol.), et, inter multa Gallorum philosophorum, sublimis locus in libro *De la Connaissance de Dieu et de soi même*, ch. 5, *de la Différence entre l'homme et la bête. Bossuet. B.* —*Muta animalia* dicit Nost. pro *ratione carentia.* Notum enim ob id ingenii humani vim acerrimam esse quod quae ingenio cogitata fuerunt, voce et verbis mox efferuntur: unde optime Cicero *homo animal rationale quia orationale.* Et τὰ *muta* aliquando invenias sine additamento dictum de feris, ut in hoc Iuvenalis: Sat. XV, v. 142 et 143. « .... separat hoc nos A grege *mutorum*.... » Tantam illam vocis potestatem, quam Veteres tantummodo praesenserant, recentiores philosophi omnibus perspectam effecerunt. (Vid. *Condillac*, *Art de Penser*, passim; *Langues des Calculs*; *De Gérando*, *Des Signes*, etc.) *B.*

*Impulsus.* Quod dicimus *instinct. B.*

odium esset; si amicitia, et simultas; si dissensio, et concordia; quorum aliqua in illis quoque exstant vestigia: ceterum humanorum pectorum propria bona malaque sunt. Nulli nisi homini concessa providentia est, diligentia, cogitatio: nec tantum virtutibus humanis animalia, sed etiam vitiis prohibita sunt. Tota illorum ut extra, ita intra, forma humanae dissimilis est. Regium illud, et principale aliter dictum, ut vox est quidem, sed non explanabilis, et perturbata, et verborum inefficax: ut lingua, sed devincta, nec in motus varios soluta; ita ipsum principale parum subtile, parum exactum. Capit ergo visus speciesque rerum, quibus ad impetus evocetur, sed turbidas et confusas. Ex eo procursus illarum tumultusque vehementes sunt: metus autem, sollicitudinesque, et tristitia, et ira non sunt; sed his quaedam

*Providentia* merito recepit Gronov. Mss. et plerisque edd. iubentibus; est enim Stoicorum πρόνοια, quam latine dicere providentiam dicere monuit Cicero, de Natura Deorum, lib. I, cap. 8. Antea enim erat *prudentia*.

*Forma humanae dissimilis est.* Prope eamdem cogitationem concinne et breviter expressit Iuvenalis, Satira XV, v. 147, et sqq. « ...... Mundi ....... conditor illis Tantum *animas*, nobis *animum* quoque. » *B.*

*Regium illud et principale aliter dictum.* Quod Gronov. in omnibus membranis invenerat, et, Mureti mutationibus temere factis, quas hic enotare nihil attinet, eiectis, reduxerat, amplexus sum. Sensus est: Animalia habent quidem animum (τὸ ἡγεμονικὸν, *regium*, ab aliis Stoicis *principale* appellatum) uti vocem et linguam, quae tamen verba effugere non possunt; sed parum subtilem, etc. Animum autem Stoici, octo potestatibus constare putantes, quinque sensibus, facultate eupiendi, loquendi et cogitandi, hanc posteriorem τὸ ἡγεμονικὸν appellarunt. Cic. de Nat. D. II, 11.

*Ita ipsum principale. Ita* post intercisam orationem repetitioni inservit, ut alias: igitur, etc. qui usus post obss. Gronovii avi ad Liv. II, 1; XXV, 27; XLIV, 40, et Ernesti in Clav. Cic. v. *igitur*, I. M. Heusinger. ad Cicer. de Offic. I, 1, p. 6, nunc satis notus est.

*Capit.* Supple *principale*, seu *mens*. *B.*

*Visus speciesque rerum.* Sunt φαντασίαι λογικαί, ἡ τῶν λογικῶν ζώων νοήσεις εἰσί, (Chrysipp. ap. Diogen. Laert. VII, 49 sq. 160. ib. Intpp. inpr. Menag.) sive formae in animo impressio, *Anschauung*, *perceptions*.

similia. Ideo cito cadunt, mutantur in contrarium: et quum acerrime saevierunt, expaveruntque, pascuntur, et ex fremitu discursuque vesano statim quies soporque sequitur.

IV. Quid esset Ira, satis explicatum est: quo di- 1
stet ab iracundia, apparet; quo ebrius ab ebrioso,
et timens a timido. Iratus potest non esse iracundus:
iracundus potest aliquando iratus non esse. Cetera, 2
quae pluribus apud Graecos nominibus in species
iram distinguunt, quia apud nos vocabula sua non
habent, praeteribo: etiamsi amarum nos acerbum-
que dicimus, nec minus stomachosum, rabiosum,
clamosum, difficilem, asperum: quae omnia irarum
differentiae sunt. Inter hos morosum ponas licet, 3
delicatum iracundiae genus. Quaedam enim sunt irae,
quae intra clamorem considant; quaedam non minus
pertinaces, quam frequentes; quaedam saevae manu,

*Quum saevierunt.... sopor sequitur.* Prope eadem dixit recentior et clariss. scriptor, *Chateaubriant*: « *La tigre déchire sa proie, et dort.* » B.

IV. Arg. Species irae breviter perstringit.

*Quid esset ira .... est.* Haec pro lemmate huius capitis habeo: quod postea a margine in textum immigravit: talis enim repetitio praeter Senecae morem, ut praeter rem est; neque bene concoquo illud: *quid esset*: quum esse deberet: *quid sit*. A Senecae manu fuisse videtur; *Ira quo distet*, etc.

*Quo distet ....., timido.* In ira ab iracundia distinguenda Ciceronem Tusc. Disputat. IV, 12, 24, habet assentientem: alii tamen aliter distinxerunt, ut est ap. Suet. Claud. 38. Val. Max. 9, 3. Iracundia proprie est ὀργιλότης: caetera Stoici ita discriminant: ὀργὴν, iram; μῖσος, odium, cupiditas quaedam ut male sit alteri, cum progressu aliquo et incremento; μῆνις, longa ira, quasi odium, observans odii tempus, nostrum *Groll*, Gallorum *rancune*; φιλονεικία, cupiditas circa opiniones tuendas; θυμός, excandescentia, ira incipiens et nascens. Cf. Cic. Tusc. IV, 4.

*Amarum*, etc. Latinorum *amarus*, *acerbus*, *stomachosus*, *difficilis* et *morosus* conveniunt Graecorum πικρῷ, ἀκροχόλῳ, χαλεπῷ, δυσαρέστῳ, de quibus adeas Aristotel. Ethic. ad Nicomach. IV, 5. — Has voces non facile in Gallicam linguam vertas, quum sint synonyma verba latino sermoni propria. Itaque *Lagrange* ipsa latina verba in suam versionem bene inseruit. *B.*

*Intra clamorem considant.* Alii *concidant*.

*Saevae manu.* Inepte libri ante Lipsium *quaedam sede manent*, i. e.

verbis parciores; quaedam in verborum maledictorumque amaritudinem effusae; quaedam ultra querelas et aversationes non exeunt: quaedam altae gravesque sunt, et introrsus versae. Mille aliae species sunt mali multiplicis.

1 V. Quid esset ira quaesitum est: an in ullum
aliud animal quam in hominem caderet: quo ab iracundia
distaret, et quae eius species sint. Nunc quaeramus,
an ira secundum naturam sit, et an utilis,
2 atque ex aliqua parte retinenda. An secundum naturam
sit, manifestum erit, si hominem inspexerimus:
quo quid est mitius, dum in recto animi habitu
est? quid autem ira crudelius est? Homine quid
aliorum amantius? quid ira infestius? Homo in adiutorium
mutuum generatus est: ira in exitium. Hic
congregari vult, illa discedere: hic prodesse, illa
nocere: hic etiam ignotis succurrere, illa etiam carissimos
petere: hic aliorum commodis vel impendere
se paratus est, ira in periculum, dummodo deducat,
3 descendere. Quis ergo magis naturam rerum ignorat,
quam qui optimo eius operi, et emendatissimo, hoc

sine motu. In quibusdam nostra et Lipsii lectio, ex opt. et vetust. cod. Siculo. *B.*

*Aversationes.* Sic omnino scribendum sensus et antiq. codd. imperant. *Adversationes* in quibusd. solemni librariorum permutatione. *B.*

V. Arg. Quum explicasset quid ira sit, et docuisset in hominem tantummodo cadere, accedit ad quaestiones: an secundum naturam hominis sit, et an utilitatem habeat ira? Has duae quaestiones bene coniunguntur: quae enim contra hominis naturam sunt, etiam inhonesta sunt, ideoque utilitatem rectam praebere non possunt. Deinde homo est pars naturae rerum, i. e. Dei. Accedit, quod de viro probo, ideoque bene exculto hic loquatur: alioquin enim tota disputatio male nostro processisset. Instituitur autem contra Peripateticos, in quibus Aristoteles (Ethic. ad Nicom. VII, 6) et Theophrast., etc. irae inter appetitiones naturales (ὀρέξεις φυσικὰς) relatae minus foedam incontinentiam, quam aliarum cupiditatum, ideoque venia magis dignam censuerunt.

*Quid esset ira...... species sint:* et haec pro lemmate habeo, e margine in textum temere intruso. Lipsius haec mutilata esse, et in partibus parum plena censet.

ferum ac perniciosum vitium assignat? Ira, ut diximus, avida poenae est: cuius cupidinem inesse pacatissimo hominis pectori minime secundum eius naturam est. Beneficiis enim humana vita consistit, et concordia: nec terrore, sed mutuo amore, in foedus auxiliumque commune constringitur. « Quid 4
» ergo? non aliquando castigatio necessaria est? » Quidni? sed haec sincera, cum ratione: non enim nocet, sed medetur specie nocendi. Quemadmodum quaedam hastilia detorta, ut corrigamus, adurimus, et adactis cuneis, non ut frangamus, sed ut explice-

*An secund. nat. sit.* Huic quaestioni locum dat illud Stoicorum praeceptum: *sequere naturam. B.*

2. *Quo quid est mitius.* Iuvenalis Sat. XV, 131 sqq. « ...... Mollissima corda Humano generi dare se natura fatetur, Quae lacrimas dedit, etc. » Quidam contra philosophi recentiores, inter quos eminet *Hobbes*, hominem natura malum et crudelem esse, male docuerunt. *B.*

*Homo.....est.* Saepe haec sententia praeclara occurrit apud Veteres. Quis ignorat Terent. illud, Heaut. I, 1, 25: « Homo sum: humani nihil a me alienum puto? » Item Iuven. Sat. XV, vs. 140 sqq. « quis enim bonus.... Ulla aliena sibi credat mala? » Et paullo infra: « mutus ut nos affectus petere auxilium, etc. » Quae multa et pulcherrima adeas et toto legas suadeo. Ad haec quaedam suppeditabit Gataker. ad Antonin. p. 49, 10. — Hoc est quoque fundamentum quo nititur philosophia moralis a *Smith* (*pitié*) et *Ferguson* (*bienveillance*) prolata.

*Ira in periculum.... descendere.* Vid. hoc ipso libro, cap. 1, § 1, « ultionis secum ultorem tracturae » et notam de his verbis. *B.*

*Optimo eius operi et emendatissimo.* I. F. Gronov. recte recepit ex multis codd. Antea erat: *commendatissimo*. Commendatus enim est gratiosus, iucundus: at sensus poscit epitheton, quod perfectionem aliquam designet, de qua emendatus in usu est, e. c. Hor. lib. I, Epist. 16, 30: « Quum pateris sapiens emendatusque » etc.

*Avida poenae* erat in ed. Gron., sphalmate typogr. a I. M. *Heusinger*. Emendd. p. 228, notato.

*Minime.... est.* Speciosa quidem haec et quae vera principio credideris. At memineris « hominem ab stirpe ipsa, neque absolute bonum nec malum nasci, sed ad utrumque proclive ingenium eius esse, habere quidem semina quaedam utrarumque rerum cum nascendi origine copulata, quae educationis disciplina in partem alteram debeant emicare » (Apul. de philos. mor.); et hinc sequi non iram contra hominis naturam esse, sed naturae pravae consentaneam, meliori autem contrariam.

*Sed haec sincera.* I. e. cupiditate non admista, εἰλικρινής.

mus, elidimus: sic ingenia vitio prava, dolore corporis animique corrigimus. Nempe medicus primo in levibus vitiis tentat non multum ex quotidiana consuetudine inflectere, et cibis, potionibus, exercitationibus ordinem ponere, ac valetudinem tantum mutata vitae dispositione firmare. Proximum est, ut modus proficiat. Si modus et ordo non proficit, subducit aliqua, et circumcidit: si ne adhuc quidem respondet, interdicit cibis, et abstinentia corpus exonerat: si frustra molliora cesserunt, ferit venam, membrisque, si adhaerentia nocent, et mor-

*Quemadmodum.... elidimus.* Sermo est de ligno, quo ad spicula usi sunt, sive de ramo, scil. palo virente, natura vitiove inflexo et curvato (*detorto*), quem igne adhibito, ut extendatur calore, et inter cuneos compressum explicant, ut *corrigatur*, i. e. rectus fiat, ideoque adminiculo arborum, vitium, etc., idoneus reddatur. Hunc morem et nostri agricolae et fabri lignarii hodieque bene tenent. Noster Ep. 50: « Nihil est quod non expugnet pertinax opera et intenta ac diligens cura: robora in rectum quamvis flexa revocabis, curvatas trabes calor explicat, et aliter natae in id finguntur, quod usus noster exigit. »

*Nempe medicus*, etc. Familiarem antiquis comparationem medicinae corporis cum emendatione morum multis exemplis docet Gataker. ad M. Antonin. p. 193 sqq. nostri loci non immemor. Medicus gradatim procedit aegrotis opem ferens: primum diaetam disponit generaliorem, deinde specialiorem; tum ieiunium indicit, denique urit secatque.

*Vitiis.* Corporalibus scilicet; qui quidem sensus, etsi minus frequens, attamen latine, immo et eleganter a Nostro et quibusd. aliis usurpatur. *B.*

*Ordinem pon.* Id est, nihil ex cibis prohibere, nihil e potionibus, exercitationibus et assueto vivendi habitu amovere; imperare tamen, ut omnia haec iisdem horis repetantur et ordine quaeque suo fiant. Et is ordo sane ad valetudinem plurimum facit; sed ad scientiam Ὑγιεινὴν, sic vocant recentiores, magis pertinet quam ad medicinam, et eam ob causam leviusculum et in levioribus duntaxat morbis usurpandum Noster esse primum indicavit. *B.*

*Proximum.* Hoc est: deinde, secundo loco. Aliquantulum enim ab *ordine modus* discrepat; hic enim indicat minus iam cibi, aut potionum, minusve exercitationum permitti, licet tamen e tribus his nihil damnetur. Et idcirco punctum ego posui pro duobus punctis *firmare* inter et *proximum.* B.

*Modus.* Vid. quae modo ad *proximum* notavimus.

*Subducit aliqua ..... circumcidit.* Nunc medicus non modum tantum in iis quae supra enumerata iterare inane est, iubet, sed ex iis aliqua prorsus respuit et prohibet. Omnibus nempe, sed modeste, prius uti licuit, nunc quibusdam tantum. *B.*

bum diffundunt, manus affert: nec ulla dura videtur curatio, cuius salutaris effectus est. Ita legum prae- 6 sidem, civitatisque rectorem decet, quamdiu potest verbis, et his mollioribus, ingenia curare, ut facienda suadeat, cupiditatemque honesti et aequi conciliet animis, faciatque vitiorum odium, pretium virtutum: transeat deinde ad tristiorem orationem, qua moneat adhuc et exprobret: novissime ad poenas, et has adhuc leves et revocabiles decurrat: ultima supplicia sceleribus ultimis ponat, ut nemo pereat, nisi quem perire etiam pereuntis intersit.

VI. Hoc uno medentibus erit dissimilis, quod illi, 1 quibus vitam non potuerunt largiri, facilem exitum praestant: hic damnatum cum dedecore et traductione vita exigit: non quia delectetur ullius poena (procul est enim a sapiente tam inhumana feritas), sed ut documentum omnium sint; et qui vivi noluerunt prodesse, morte certe eorum respublica utatur. Non est ergo natura hominis poenae appetens: et 2 ideo nec ira quidem secundum naturam hominis,

*Pereuntis.* Perire interest, ne in nequitia diutius haereat: cum acumine hoc dictum esse facile intelliges. — Non tantum cum acumine, et ut argute phrasis desinat, sed quia haec erat Stoicis approbata opinio: immerito quidem, nam quidquid subtilissime et callidissime disputetur a Seneca et asseclis, numquam id multis persuadebit etiam morientis interesse mortem. Id tamen quoquomodo demonstrare aggreditur sub libri finem. *B.* — Caeterum iam Plato (de Republ. II, p. 243 sq. 370. Tom. VI ed. Bip.) ad hanc quaestionem, quam hic Seneca tractat, se haesisse dixit: cuius disputatio eo redit, esse quidem mansuetudinem et iram sibi prorsus contraria; ideo tamen neque impossibile esse, neque contra naturam, ut haec opposita vel philosopho insint.

VI. Arg. Pergit in eo demonstrando, quod primum posuerat: iram non secundum naturam esse.

*Hic ... vita exigit. Hic*, scilicet *legum praeses; civitatumque rector*, de quo supra. *Exigit*, i. e. expellit *ex vita damnatum*, etc.

*Traductione.* De publica infamia, quia per theatra et fora traducebantur damnati, ut exemplum ederetur; ideoque de quacunque infamia dicebatur, cf. Ep. 85, init.; de Benef. IV, 32, et Liv. II, 38. Est Graecorum παραδειγματίζειν.

quia poenae appetens est. Et Platonis argumentum afferam: quid enim prohibet alienis uti, ex parte qua nostra sunt? « Vir bonus, inquit, non laedit, poena » laedit. Bono ergo poena non convenit: ob hoc nec » ira; quia poena irae convenit. » Si vir bonus poena non gaudet, non gaudebit nec eo quidem affectu, cui poena voluptati est: ergo non est naturalis ira.

1 VII. Numquid, quamvis non sit naturalis ira, assumenda est, quia utilis saepe fuit? Extollit animos, et incitat: nec quidquam sine illa magnificum in bello fortitudo gerit, nisi hinc flamma subdita est, et hic stimulus peragitavit, misitque in pericula audaces.
2 Optimum itaque quidam putant, temperare iram, non tollere, eoque detracto quod exundat, ad sa-

*Vir bonus... irae convenit.* Haec verba argumentationem Platonis continent, ut mihi videtur, ideoque distinxi. Caeterum dictum Platonis hac forma cum Lipsio ignoro. Plato enim iram naturalem quidem esse statuit, sed philosopho inferiorem; v. c. de Republ. II, p. 245, c. tom. VI ed. Bip. *φιλόσοφος δὴ καὶ θυμοειδὴς καὶ ταχὺς καὶ ἰσχυρὸς ἡμῖν τὴν φύσιν ἔςαι.* — Dubito igitur an Plato huic argumentationi Senecae assensurus fuisset, qui cum hac parte Stoicis (nostris) annumeravit, cf. Cic. Tusc. Dispp. IV, 17, p. 192 ed. Wolf.

VII. Arg. Nec iram utilem esse docet, nec temperandam modo, verum tollendam. Contra Platonem hic pugnari iam antea monui, et Lipsius locum praeclarum ex lib. II de Repub. (p. 242, Tom. VI. Bip.) excitavit, in quo custodem patriae corpore robustum, animo iracundum cupit: iram enim esse invictum quiddam et insuperabile (*ὡς ἄμαχόν τε καὶ ἀνίκητον θυμός*). Et contra Aristotelem haec dicta sunt, utpote qui irae utilitatem tuetur III. Ethic. Nicom. c. 8: *ὅτι καὶ οἱ ἀνδρεῖοι θυμοειδεῖς· ὁρμητικώτατον γὰρ ὁ θυμὸς πρὸς τοὺς κινδύνους.* Conf. Cic. Tusc. Dispp. IV, 15 sqq. Hos tamen philosophos et moderationem irae praecepisse constat; quis enim nescit temperantiam quasi fundamentum philosophiae a Socrate traditae fuisse?

*Hinc ... est.* Lipsius malvut legi: *haec flamma et hic stimulus*, quia ad solam iram referentur: s. hinc stimulus. Ferri tamen potest vulgata: flamma ab ira petita spectat ad fortitudinem, at stimulus ad audacea, qui ipse ira est. De tropo autem diverso noli argutari, quippe proverbialiter adhibito.

*Tollere.* Non *extollere*, sed e medio *tollere*, *abolere*.

*Eoque detracto .... cogere.* Ducta e fluminibus metaphora. Scilicet quemadmodum exundantem et ultra ripas intumescentem fluvium cohibere solent, et intra alveum revo-

lutarem modum cogere, id vero retinere, sine quo
languebit actio, et vis ac vigor animi resolvetur.
Primum, facilius est excludere perniciosa, quam 3
regere, et non admittere, quam admissa moderari:
nam quum se in possessione posuerunt, potentiora
rectore sunt, nec recidi se minuive patiuntur. Deinde 4
ratio ipsa, cui freni traduntur, tamdiu potens est,
quamdiu diducta est ab affectibus: si miscuit se illis
et inquinavit, non potest continere quos submovere
potuisset. Commota enim semel et excussa mens, ei
servit a quo impellitur. Quarumdam rerum initia in 5
nostra potestate sunt: ulteriora nos sua vi rapiunt,
nec regressum relinquunt. Vt in praeceps datis corporibus nullum sui arbitrium est, nec resistere morarive deiecta potuerunt, sed consilium omne et poenitentiam irrevocabilis praecipitatio abscidit; et non licet eo non pervenire, quo non ire licuisset: ita animus si in iram, amorem aliosque se proiecit affectus, non permittitur reprimere impetum. Rapiat illum oportet, et ad imum agat suum pondus, et vitiorum natura proclivis.

VIII. Optimum est primum irritamentum irae pro- 1

care, sic effervescentem et omnia invasuram iram aggeribus contineri necessarium, et coactam ad modum quemdam reduci. *B.*

*Resolvetur.* Solutus evanescet.

*Primum*, etc. Hactenus locuti sunt qui Senecae adversantur; nunc ipse loquitur, et allata contra diluit.

*Cui freni traduntur*, etc. Hoc est, cuius in manu sunt habenae.

*Diducta.* i. e. separata, segregata, seposita, ut seq. cap.

*Excussa* reduxi, ab Erasmo iam receptum, et a sex MSS. ap. Gruter. et Rubeni probatum Gronovio. Excutitur autem ex nota loquendi formula auriga equesve equos non amplius regere valens, et ab iis abripi deiicique se passus, quibus nunc servit. Et Graeci hac metaphora saepe utuntur, in nota imagine Platonis de animo, affectus tamquam equos dirigente. Phaedr. p. 320 sq. 324, tom. X ed. Bip. *Excuti* est Graec. ἀναχαιτίζεσθαι. Valckenar. ad Eurip. Hippol. 1233.

*Ad imum agat suum pondus.* Non absimili imagine pingit Persius, Sat. III, 34, virum perditum: «alto Demersus, summa rursus non bullit in unda.» *B.*

tinus spernere, ipsisque repugnare seminibns, et dare operam ne incidamus in iram: nam si coeperit ferre transversos, difficilis ad salutem recursus est; quoniam nihil rationis est, nbi semel affectus inductus est, iusque illi aliquod voluntate nostra datum est. Faciet de cetero quantum volet, non quantum per-
2 miseris. In primis, inquam, finibus hostis arcendus est; nam quum intravit, et portis se intulit, modum a captivis non accipit. Neque enim sepositus est animus, et extrinsecus speculatur affectus, ut illos non patiatur ultra quam oportet procedere, sed in affectum ipse mutatur: ideoque non potest utilem illam vim et salutarem, proditam iam infirmatamque, re-
3 vocare. Non enim, ut dixi, separatas ista sedes suas diduotasque habent: sed affectus et ratio in melius

VIII. Ano. Iram esse tollendam, ne ab ea transversi feramus. Argumenta, quae boc capite continentur, non ita firma esse, ut omnibus persuadeant, ipse Lipsius, Stoicorum ille, dum fuit, acerrimus isque doctissimus vindex, ultro confessus est. Cf. eius Manuductiou. ad stoic. philosoph. III, 7, p. 153 sq. (ed. Antwerp. 1610, 4).

*Seminibus* cum Lipsio praetuli τῷ *sensibus*: agitur enim de primis irae ortibus profligandis. Est praeceptum scholae Saleruitanae: « Principiis obsta, sero medicina paratur. ».

*Coeperit ferre transversus.* Id est, ubi bue illue arbitrio suo nos agitaverit, et a reeto tramite aversos palari iusserit. *B.*

*Nihil rationis.... datum est.* Nisi integra et sine aemula, nisi sola sit, evanescit ratio; eam necessarium aut imperare, aut perire.

*In primis.... sed in affectum ipse mutatur.* Facillimum sit quidquid hic congerit Noster refellere, vel servata qua utitur et gaudet μεταφορᾷ. Quis enim negaverit posse, difficillime qnidem, posse tamen, quum imperii fines iam invaserit, hostem vinei et propulsari? Immo etiam, si urbe potitus sit, et omnia armis teneat, excepta arce, ut Galli Romam et quidquid tunc romanum erat, at non Capitolium; nonne tunc etiam fugari, caedi eum possibile est? Atqui ira, quae mentem victrix invasit, nondum dominatur, et imperii arcem, rationem non tenet, quae ex adyto sno victoriam sibi vindicare sufficit, et triumphaturae simillimam expellere.

*In melius peiusque.* Hanc lect. omnes codd. et edd. praeferunt, a Lipsio probatam, modo *peiusve* legeris. Explicat autem ita: animus affectum et rationem excipiens mutatur cum illis in melius, rationi mancipatus, in peius, affectu dominante; laudat Manuduct. III, 7. Sed mihi

peiusve mutatio animi est. Quomodo ergo ratio,
occupata et oppressa vitiis, resurget, quae irae cessit?
aut quemadmodum a confusione se liberabit,
in qua peiorum mixtura praevaluit? « Sed quidam, 4
» inquit, in ira se continent. » Vtrum ergo ita, nihil
ut faciant eorum quae ira dictat, an ut aliquid? Si
nihil faciunt, apparet non esse ad actiones rerum
necessariam iram, quam vos, quasi fortius aliquid
ratione haberet, advocabatis. Denique interrogo, 5
valentior est quam ratio, an infirmior? Si valentior,
quomodo illi modum ratio poterit imponere, quum
parere nisi imbecilliora non soleant? Si infirmior est,
sine hac per se ad rerum effectus sufficit ratio, nec
desiderat imbecillioris auxilium. « At irati quidam 6
» constant sibi, et se continent. » Quomodo? quum
iam ira evanescit, et sua sponte decedit, non quum
in ipso fervore est: tunc enim potentior est. « Quid
» ergo? non aliquando in ira quoque et dimittunt
» incolumes intactosquc quos oderunt, et a nocendo

secus videtur. In antecedentibus dixit Seneca, animum nunquam separari ab affectu, sed in ipsum affectum mutari, idenque nunquam utilem esse hanc societatem: quod et sequentia docent, et II, 3, illa est ira, quae rationem transilit, quae secum rapit. Itaqoe vox *melius* in mendo cubare videtur: sufficiat indicasse.

*Occupata ... oppressa ... confusione.* Tribus utitur μεταφοραῖς quibus rationis servitium significet. *Occupata*, id est cuius fines, imperium, penetralia invaserit hostis. Mox *oppressa*, quam arce et solio deturbavit, pedibusque calcat et saeva premit tyrannide. Tum *confusione*, id est irruente affectuum turba, non esse iam separatam et distinctam, sed et his et illis sine lege ita misceri, ut ne ipsa semet agnoscat et a circumstrepentibus bene distinguat.

*An ut aliquid?* ad hanc quaestionem redit cap. sequent.

*Si nihil faciunt.* Dilemma hic incipit, cuius haec prior pars; *si nihil*; posterior esse deberet, *siquid*, etc. Priorem nunc enuntiat, alteram vero omisit, ut quam evidentem nimis et perspicuam, quam indicasse opus fuit, minime explicare.

*Denique* est: *breviter, quid multa?* Cf. III, 18, extr. Horat. I, Serm. 1, 106.

*Valentior .... infirmior.* Alterum dilemma, idem fere etsi aliis vocibus quam illud de quo modo pauca nos monuimus.

» abstinent? » Faciunt. Quomodo? quum affectus repercussit affectum, et aut metus, aut cupiditas aliquid impetravit; non rationis tunc beneficio quievit, sed affectuum infida et mala pace.

1 IX. Denique nihil habet in se utile, nec acuit animum ad res bellicas: nunquam enim virtus vitio adiuvanda est, se contenta. Quoties impetu opus est, non irascitur, sed exsurgit, et in quantum putavit opus esse, concitatur remittiturque: non aliter, quam quae tormentis exprimuntur tela, in potestate mit-
2 tentis sunt, in quantum torqueantur. « Ira, inquit » Aristoteles, necessaria est: nec quidquam sine illa » expugnari potest, nisi illa impleat animum, et spi- » ritum accendat. Vtendum autem illa est, non ut » duce, sed ut milite. » Quod est falsum; nam si exaudit rationem, et sequitur qua ducitur, iam non est ira, cuius proprium est contumacia. Si vero repugnat, et non ubi iussa est quiescit, sed libidine ferociaque provehitur, tam inutilis animi minister
3 est, quam miles qui signum receptui negligit. Itaque si modum adhibere sibi patitur, alio nomine appel-

1. *Non rationis ... mala pace.* Optime hic Noster; namque de hoc ambigebatur, an admissis affectibus posset ira frangi et refrenari a ratione. Frangi quidem potest, at a cupiditatibus, non a ratione; nihil amplius ergo est quod contra ingeri possit. *B.*

IX. Arg. Nec virtus bellica, fortitudo, ira indiget, sed ratione non inbente exsurgit. Locus Aristotelis in deperditis esse videtur, si, quae Seneca hic attulit, apud eum iisdem verbis lecta sint. Certe quae in eius. Ethic. ad Nicom. VII, 6, leguntur, diversam sententiam continent. Cf. Cic. Tusc. Dispp. IV, 19. Nos distinguimus iram ab enthusiasmo, sine quo nihil magnificum aut difficile geri posse recte contendimus: et in hanc partem et Aristotelis Platonisque dicta de ira, ad bellum utili, ut interpretemur necesse esse videtur. Quod discrimen nec Senecae sagacitas neglexit.

*Tormentis.* De ballistis aut catapultis, aliisque machinis bellicis, quae ut arcus intenduntur ac remittuntur, pro arbitrio dirigentis. Adeas scriptores de Re militari Romanorum, exempli causa, Nastium, post Iustum Lipsium, T. III, Opposit. 550 sequent.

landa est: desinit ira esse, quam effrenatam indomitamque intelligo. Si non patitur, perniciosa est, nec inter auxilia numeranda. Ita aut ira non est, aut inutilis est: nam si quis poenam exigit, non ipsius poenae avidus, sed quia oportet, non est annumerandus
iratis. Hic erit utilis miles, qui scit parere consilio. 4
Affectus quidem tam mali ministri, quam duces sunt. Ideo nunquam assumet ratio in adiutorium improvidos et violentos impetus, apud quos nihil ipsa auctoritatis habeat: quos nunquam comprimere possit, nisi pares illis similesque opposuerit, ut irae metum, inertiae iram, timori cupiditatem.

X. Absit hoc a virtute malum, ut unquam ratio 1
ad vitia confugiat. Non potest hic animus fidele otium capere: quatiatur necesse est, fluctueturque, qui malis suis tutus est, qui fortis esse, nisi irascitur, non potest; industrius, nisi cupit; quietus, nisi timet: in tyrannide illi vivendum est, in alicuius affectus venienti servitutem. Non pudet virtutes in clientelam vitiorum demittere? Deinde desinit quidquam 2
ratio posse, si nihil potest sine affectu, et incipit par illi similisque esse. Quid enim interest, si aeque affectus inconsulta res est sine ratione, quam ratio sine affectu inefficax? par utrumque est, ubi esse alterum sine altero non potest. Quis autem sustineat affectum exaequari rationi? « Ira, inquit, utilis affectus est,

X. Arg. Invehitur in sententiam, vitia virtuti esse debere auxilio: quamquam adversarii affectus temperatus haudquaquam pro vitiis habeant, et ad aliquem usum insitos velint a Deo et Natura: sicut plantae silvestres cultu meliores fiunt, sicut animalia domantur et docentur.

*Deinde desinit... quid enim interest?... exaequari rationi.* Hic patet demum, et remotis nubibus prodit recepta apud Stoicos et celebrata opinio, hominem nempe esse totum in mente, non in corpore; tum mentem totam in ratione, non in affectibus; quippe qui a corpore et corporalibus varii varie deriventur; et hoc quidem ita ut, si liceret τῶν μαθηματικῶν idiomate aliquandiu eloqui, aequatio sit inter haec duo, hominem et rationem.

» si modicus est. » Immo si natura utilis est; sed si impatiens imperii rationisque est, hoc dumtaxat moderatione consequetur, ut quo minor fuerit, minus noceat. Ergo modicus affectus nihil aliud quam malum modicum est.

1 XI. « Sed adversus hostes, inquit, necessaria est ira. » Nusquam minus: ubi non effusos esse oportet impetus, sed temperatos et obedientes. Quid enim est aliud, quod barbaros tanto robustiores corporibus, tanto patientiores laborum comminuat, nisi ira infestissima sibi? Gladiatores quoque ars tuetur, ira de-
2 nudat. Deinde quid opus est ira, quum idem perficiat ratio? An tu putas venatorem irasci feris? Atqui et venientes excipit, et fugientes persequitur: et omnia illa sine ira facit ratio. Quid Cimbrorum, Teutonorumque tot millia superfusa Alpibus ita sustulit, ut

*Immo si natura utilis est*; i. e. Tum tantum verum esset iram, quum est modica, utilem esse, si ex natura sua, per se utilis esset.

*Impatiens imperii.* Cum Lipsio et Grutero praefero, *impat.*: ex MSS. Erasmus tamen legit, *patiens.* Ait enim: non ideo esse utilem affectum, quod modicus sit, sed si per naturam utilis sit: atqui ira semper nocet, idque minori tantum gradu, si minor sit, moderatione non a ratione imposita, quippe cuius imperio non paret, sed a re ipsa profecta.

XI. Arg. Refutat obiectionem: iram esse necessariam adversus hostes. Nisi consilio et ratione in hostibus debellandis utaris, in exitium vertetur res tua: quod exemplis ex historia Romana petitis demonstrat. Totum hoc discrimen quod inter Platonicos et Peripateticos Nostrumque intercedit, in eo versari videtur, quod diversas de ira notiones ad certamen offerunt: illis de animo elatione quadam incitato, Nostro de affectu, cogitantibus.

*Robustiores*, mox, *patientiores.* Subaudi, ut patet, quam romani milites.

*Infestissimo sibi.* Quae sibi ipsa plurimum nocet. Vid. inf. hoc eodem capite, notam de his verbis: *quid Cimbrorum*, etc.

*Denudat*; quod periculosissimum est: namque isti, quum praeliarentur, id maxime curabant, ut sibi perpetuo latus tegerent, quod inerme et nudum ictibus patebat, et idcirco summa vi petebatur.

*Quid Cimbrorum*, etc. His exemplis ut declamator utitur: non enim ira, sed ignoratio disciplinae militaris Cimbros Teutonosque *comminuit*, i. e. delevit, quos, sedibus suis excitos, incertum ubi et qua causa, omnibus quas obstarent impedimentis superatis, Galliam et Italiam ingressos

tantae cladis notitiam ad suos non nuntius, sed fama
pertulerit, nisi quod erat illis ira pro virtute? quae
ut aliquando perculit stravitque obvia, ita saepius
sibi exitio est. Germanis quid est animosius? qnid ad
incursum acrius? quid armorum cupidius, quibus
innascuntur innutriunturque, quorum unica illis
cura est, in alia negligentibus? Quid induratius ad
omnem patientiam? ut quibus magna ex parte non
tegumenta corporum provisa sunt, non suffugia ad-
versus perpetuum caeli rigorem. Hos tamen Hispani 3
Gallique, et Asiae Syriaeque molles bello viri, ante-
quam legio visatur, caedunt, ob nullam rem aliam
opportunos, quam ob iracundiam. Agedum, illis cor-
poribus, illis animis, delicias, luxum, opes ignoran-
tibus, da rationem, da disciplinam: ut nihil amplius

a C. Mario et Q. Catulo bis, ad Aqnas Sextias (anno V. C. 652) et seqnenti anno ad Vercellas, iu campis Raudiis, victos et ad interuecionem nsque caesos esse conatat ex Plutarcho in Mario c. XI, ibiq. Leopold. p. 35, sqq. ut plures testes in re nota omittam.

*Quorum unica ... negligentibus.* Tacil. de Mor. Germ. cap. 14 et 15: *Si civitas, in qua orti sunt, longo pace et otio torpeat, plerique nobilium adolescentium petunt ultro eas nationes, quae tum bellum oliquod gerunt, quia et ingrata genti quies, et facilius inter oncipitio clorescant.... Nec arare terram, aut expectare annum, tam facile persuaseris, quam vocare hostes, et vulnera mereri; pigrum quinimmo et iners videtur, sudore adquirere, quod possis sanguine parare. Quoties bella non ineunt, multum venatibus, plus per otium transigunt, dediti somno ciboque. Fortissimus quisque ac bellicosissimus nihil ogens, delegota domus et penotium et agrarum curo foeminis, senibusque et infirmissimo cuique ex familio, ipsi hebent.*

*Non tegumento ... sunt. In omni domo nudi ac sordidi, in hos artus, in haec corpora, quae miramur, excrescunt.* Tacit. de Mor. Germ. c. 20.

*Suffugio.* Haec lectio praeferenda est haud dubie τῷ *suffragio*, quod tamen Lipsius omnino probum esse putat: occurrit enim in legum libris de auxilio, exempli causa, aetatis suffragio.

*Hos tamen.* Syri, Hispani, etc. sub principibus, inter auxilia quae Romani ex omnibus provinciis colligebant, merentes stipendia ideoque ante legiones pugnam fere ordientes, saepe Germanos vicernnt.

*Opportunos*, i. e. caedi vincique faciles, obnoxios.

*Ne quid amplius dicam.* Innuit, neque perspicue et amoto velo dicere audet, barbarorum multitudinem aliquando per imperium exundaturam.

dicam, necesse erit nobis certe mores Romanos repe-
4 tere. Quo alio Fabius affectas imperii vires recreavit,
quam quod cunctari, et trahere, et morari scivit?
quae omnia irati nesciunt. Perierat imperium, quod
tunc in extremo stabat, si Fabius tantum ausus esset,
quantum ira suadebat. Habuit in consilio fortunam
publicam, et aestimatis viribus, ex quibus iam perire
nihil sine universo poterat, dolorem ultionemque
seposuit: in unam utilitatem occasionis intentus, iram
5 ante vicit, quam Hannibalem. Quid Scipio? nonne,
relicto Hannibale, punico exercitu, omnibusque qui-
bus irascendum erat, bellum in Africam transtulit,

Quod pariter Tacitum altioris ingenii vi et perspicacia attigisse crediderim, quum de Mor. Germ. c. 33, postquam Bructerorum LX milia a Chamavis memoravit atque Angrivariis trucidata, his prorumpit: *Maneat, quaeso, duretque gentibus, si non amor nostri, at certe odium sui; quando, urgentibus imperii fatis, nihil iam praestare fortuna maius potest, quam hostium discordiam.*

*Mores romanos repetere.* Antiquos nempe et antiquam disciplinam quae *Regulum et Scauros, animaeque magnae Prodigum Paullum, superante Poeno, Fabriciumque, et incomptis Curium capillis, Utilem bello tulit et Camillum* (Horat. lib. I, Od. 12); *Et geminos, duo fulmina belli, Scipiadas* (Virg. Aeneid. VI, 844). Spectat hic locus ad corruptelam morum, quam saepe queritur Noster.

*Quo alio Fabius*, etc. Nec Q. Fabius Maximus, qui, cum Hannibale bellum gerens, cunctando restituit rem, ut Ennius ap. Cicer. canit, nec Scipiones ira victores fuere, sed virtute et prudentia. Hoc iam Cic. Tusc. disput. IV, 23, occupavit: *nescio, ecquid ipsi nos fortiter in republ. fecerimus: si quid fecimus, certe irati non fecimus.* Exempla haec egregie electa sunt, historia testante. Omnibus his ducibus conditio Reip. anceps ob oculos versabatur: quum unam intuiti sunt, non se suaque, rationem, non iram secuti.

*Habuit ... publicam*, Ennius in fragmentis quae servavit nobis Cicero: *Non ponebat enim rumores ante salutem.*

*In unam utilitatem occ.* Lipsius e cod. suo dedit. Erasmus: *in unam utilitatem et occasioni.* Quam lectionem defendam interpunctione aliter instituta ac nunc est: dolorem ultionemque seposuit in unam utilitatem, et occasioni intentus, iram ante vicit, quam Hannibalem; id est, dolorem et ultionem removit, ut utilis esset, cum utilitate coniunxit. Nihil tamen muto.

*Quid Scipio?* Fuere qui eum retinere vellent, ut Q. Fabius, Cato, al. De lento et ne militari quidem cultu P. Scipionis Syracusis commorati, priusquam Africam subigeret, locus egregius exstat ap. Liv. XXIX, 19 sq.

tam lentus, ut opinionem luxuriae segnitiaeque malignis daret? Quid alter Scipio? non circa Numantiam multum diuque sedit, et hunc suum publicumque dolorem aequo animo tulit, diutius Numantiam quam Carthaginem vinci? dum circumvallat, et includit hostem, eo compulit, ut ferro ipsi suo caderent.

XII. Non est itaque utilis, nec in praeliis quidem 1
aut in bellis ira. In temeritatem enim prona est, et
pericula dum inferre vult, non cavet. Illa certissima
est virtus, quae se diu multumque circumspexit, et
texit, et ex lento ac destinato provexit. « Quid ergo? 2
inquit, vir bonus non irascetur, si caedi patrem
suum viderit, si rapi matrem? » Non irascetur, sed
vindicabit, sed tuebitur. Quid autem times? ne parum
illi magnus stimulus, etiam sine ira, pietas sit? Aut

*Alter Scipio.* P. Scipio Afric. Aemilianus, qui Carthaginem deleverat, annum ac tres menses Numantiam obsessit. Vellei. Paterc. II, 4; Flor. II, 18.

*Eo compulit: ..... caderent.* Notum excidium urbis celeberrimae et unanima nobilissimorum civium mors, qui divitias, liberos, coniuges, se denique rogo imposuere, et secum quidquid sibi in pretio et deliciis fuerat, prius concremavere, quam urbe hostis potiretur. Vid. Flori hist. et Plut. in Scip. Aemil. Virum quidem unum superfuisse negat Florus.

XII. Arg. Pergit in utilitate irae coarguenda. Et haec contra Peripateticos dicta esse liquet. Theophrastus autem, quem alloquitur, Eresius, Aristotelis discipulus, scripsit multa a quibus pauciora restant. Quae hic refutantur fortasse in libro eius nunc deperdito, περὶ παθῶν, legebantur: (cf. Fabricii Biblioth. Graec. vol. III, p. 406, sqq. ed. Harles) in quo Stoici multa invenisse videntur, quae, etsi non proprie contra Zenonem, quippe qui post Theophrastum vixit, tamen contra Cynicos ideoque et contra Stoicos disputarentur: quorum placita quum fortiora, i. e. firmiora essent, quam ut dialecticis iisque subtilioribus argumentis vincere posset, publica adhibuit Theophrastus, quae nos popularia vocare solemus, iudice optimo, i. e. ratione, exculta, derelicto, et ad coronam, i. e. multitudinem venit, argumentis suis non ex eo quod esse debet, sed ex opinione sensus communis de hac re repetitis.

*Vindicabit... tuebitur.* Hoc de matre quam rapi dicunt, illud de patre, quem caesum iam impossibile est tueri.

*Pietas.* Latior vox qua pariter significatur, qua pietate pater liberos, liberi patrem, uxor maritum, ille uxorem, propinqui denique omnes

dic eodem modo: Quid ergo? quum viderit secari
patrem suum, filiumve, vir bonus non flebit, nec
linquetur animo? quae accidere foeminis videmus,
3 quoties illas levis periculi suspicio perculit. Officia
sua vir bonus exsequitur inconfusus, intrepidus: et
sic bono viro digna faciet, ut nihil faciat viro indi-
gnum. Pater caedetur? defendam. Caesus est? exse-
quar; quia oportet, non quia dolet. Quum hoc dicis,
Theophraste, quaeris invidiam praeceptis fortioribus,
et, relicto iudice, ad coronam venis. Quia unusquis-
que in eiusmodi suorum casu irascitur, putas, iudi-
caturos homines id fieri debere, quod faciunt. Fere
enim iustum quisque affectum iudicat, quem agno-
4 scit. Irascuntur boni viri pro suorum iniuriis: sed
idem faciunt, si calda non bene praebetur, si vitreum
fractum est, si calceus luto sparsus est. Non pietas
illam iram, sed infirmitas movet: sicut pueris, qui

suos, idemque qos subditi imperantem prosequuntur.

*Exsequar*, i. e. vindicabo.

*Quia oportet.* Idem iam dixit, c. 9, sub finem, ubi: *poenam exigit, non ipsius poenae avidus, sed quia oportet.*

*Quum hoc dicis.* Irridendi causa haec affert. Sunt qui non solum in suorum iniuriis, sed etiam in rebus minimis et per delicias irascuntur.

*Theophraste.* Alloquitur iam et nominat cuios *ἀνωνύμου* modo dicta diluebat. Theophrastus autem philosophus fuit sub finem 4 saec. ante Christum celeberrimus, peripateticas scholae post mortuum Aristotelem princeps. Nec quam nunc philosophiam vocant duntaxat coluit, sed et physicen et quidquid ad physicen quoquomodo attinet; minor quidem institutore suo (Aristotele) discipulos, vir tamen et magni ingenii et immensae eruditionis. Illius multa adhoc habemus quorum celebratissimus est liber de characteribus quem imitatus superavit nostras *Labruyère.*

*Coronam.* Coetum audientium.

*Calda.* I. e. aqua calefacta interdum et cum vino mixta inprimis inter epulas subministrari solita. Egit fusius de his Romanorum deliciis Lipsius Elect. 1, 4, et intpp. ad Martial. I, XII, 5; VIII, LXVII, 7. — Pro *calda* alii, ut Erasm. *calida*: sensu non diverso. Sed *calda* est solemnius hac de potione. Vitrum an vitreum legas, nihil refert: posterius tamen Nostro placuisse videtur; intelligas *vas.*

*Pueris* e cod. Bruxell. reduxi, Lipsio et Gronovio probantibus: hic tamen, ut sermo sit rotundior, delendum putat τὸ *qui*, et retinendum

tam parentibns amissis flebunt, quam nucibus. Irasci pro suis, non est pii animi, sed infirmi. Illud pulchrum dignumque, parentibus, liberis, amicis, civibus prodire defensorem, ipso officio ducente: volentem, iudicantem, providentem, non impulsum et rabidum. Nullus enim affectus vindicandi cupidior est quam 5
ira: et ob id ipsum ad vindicandum inhabilis, praerapida et amens: ut omnis fere cupiditas ipsa sibi in id in quod properat opponitur. Itaque nec in pace, nec in bello, unquam bona fuit. Paçem enim similem belli efficit; in armis vero obliviscitur Martem esse communem, venitque in alienam potestatem, dum in sua non est. Deinde non ideo vitia in usum recipien- 6
da sunt, quia aliquando aliquid boni effecerunt, nam et febres quaedam genera valetudinis levant: nec ideo non ex toto illis caruisse melius est. Abominandum remedii genus est, sanitatem debere morbo. Simili modo ira, etiamsi aliquando, ut venenum, et praecipitatio, et naufragium, ex inopinato profuit, non ideo salutaris omnino iudicanda est; saepe enim saluti fuere pestifera.

XIII. Deinde quae habenda sunt in bonis, quo

*pueri*. Sed rotunditas in virtutibus Senecae non est. Procedit oratio ita: infirmitas (illis) movet iram, ut pueris, qui...

*Martem communem*; id est, dimicantium neutri magis favere aut adversari, et diu ancipitem pugnam ante geri, quam aut fortuna aut prudentia certum aliquid decernatur.

*Ex inopinato*. Lectio proba, quam tuear contra Gronov. coniecturam: *nec opinato*. Hoc ipso capite occurrunt: *ex toto*... *ex lento ac destinato*. *Ex opinato* in tribus codd. Gruteri, vitium manifestum librarr.

*Venenum*... *iudicanda est*. Hic distinguendum. Tria enim allegantur quae ivogi haud bene est: venenum nempe, praecipitatio, naufragium. E duobus his si quid unquam aut non nocuerit, aut profuerit, forte fortuna id miraculi contigit, et utrumque periculosissimum praemonere aut praevidere est. At venenorum bona pars minime habet periculi, si certa quaedam et praefixa δόσις aegrotantibus haurienda praebeatur; ergo salutaria dici possunt, modo limitem non excesserit ad quem usque progredi fas est.

XIII. Arg. Iram non esse bonum

maiora, eo meliora et optabiliora sunt. Si iustitia bonum est, nemo dicet meliorem futuram, si quid detractum ex ea fuerit: si fortitudo bonum est, nemo illam desiderabit ex aliqua parte deminui: ergo et ira quo maior, hoc melior. Quis enim ullius boni accessionem recusaverit? atqui augeri illam inutile est: ergo et esse. Non est bonum, quod incremento
2 malum fit. « Vtilis, inquit, ira est, quia pugnaciores facit. » Isto modo et ebrietas: facit enim protervos et audaces; multique meliores ad ferrum fuere male sobrii. Isto modo dic et phrenesim et insaniam viribus necessariam, quia saepe validiores furor reddit. Quid? non aliquoties metus e contrario fecit audacem? et mortis timor etiam inertissimos excitavit in

quid, quia, quo maior, eo peior sit. Etiamsi interdum virtutem bellicam instruunt (viribus augent) ira, ebrietas, etc. nec ideo in bonis haberi possunt. Qui autem irae quam maxime obnoxii sunt, ii non fortitudine, sed infirmitate praevalent, ut infantes (secundum Platon. de Republic. IV, pag. 370, t. VI Bip.), senes, aegri (II, 19). Contra Peripateticos et Academicos veteres haec disputantur. Cic. Tusc. disp. IV, 19. Acad IV, 44; atque illi quidem etiam utiliter a natura dicebant permotiones istas animis nostris datas: metum cavendi causa, misericordiam, aegritudinemque clementiae, ipsam iracundiam *fortitudinis* quasi *cotem* esse dicebant. In memoriam revoces dogma Stoicorum: virtutem esse summum bonum et unam veramque felicitatem hominum. Caetera omnia in mediis posuere, et iis fuerunt προηγμένα (praeposita, promota) e. c. vita, honor, divitiae, et ἀποπροηγμένα (remota), ut dolor.

*Detractum.* Lipsianus liber habebat *defectum*: at vulgatum Senecae familiarius.

*Vtilis ... facit.* Iterum an ad bellum strenue gerendam utilitas ex ira quaeratur. Non apte quidem; nam non erat hic locus, sed supra, quo tempore hoc disputatum fuit; bene tamen quod argumentis novis utitur.

*Facit .... protervos et audaces.* Quod, ut exempla mille praeteream, unum tamen afferam: Horat. Lib. I, Od. 8: *Centaurea monet Lapithis rixa super mero Debellata.*

*Phrenesim.* Monet hic Lipsius scribi semper in codd. *phrenesim* et *phreneticus*, quamvis apud Graecos, quorum de lingua derivatum et hoc et illud patet, φρενῖτιν et φρενιτικὸς dictitetur; quae literae unius mutatio non magis miranda est quam Ἑκάβης, in Hecubam, Ταλάντου in *talentum*, etc. *B.*

*Metus ... audacem.* Naso de Anna, sorore Didonis: *Audacem fecerat ipse timor.*

praelium? Sed ira, ebrietas, timor, aliaque eiusmodi, 3
foeda et caduca irritamenta sunt: nec virtutem instruunt, quae nihil vitiis eget, sed segnem aliquando animum et ignavum paullulum allevant. Nemo irascendo fit fortior, nisi qui fortis sine ira non esset. Ita non in adiutorium virtutis venit, sed in vicem. Quid quod, si bonum esset ira, perfectissimum quemque sequeretur? atqui iracundissimi infantes, senesque, et aegri sunt; et invalidum omne natura querulum est.

XIV. « Non potest, inquit Theophrastus, fieri, ut 1
bonus vir non irascatur malis. » Isto modo, quo melior quisque, hoc iracundior erit? Vide ne contra placidior, solutusque affectibus, et cui nemo odio sit. Peccantes vero quid habet cur oderit, quum error 2
illos in huiusmodi delicta compellat? non est autem prudentis errantes odisse: alioquin ipse sibi odio erit. Cogitet quam multa contra bonum morem faciat, quam multa ex his quae egit veniam desiderent. Iam irascetur etiam sibi! Neque enim aequus iudex aliam de sua, aliam de aliena causa, sententiam fert. Nemo, 3
inquam, invenitur qui se possit absolvere; et inno-

*Invalid... querulum est.* Cf. huic loco Aristotelis Rhetor. lib. II.

XIV. Arg. Neque ad emendationem morum iram adhibendam esse, contra veterem Academiam (Platon. de Legg. V, p. 212, h. sq. t. VIII Bip.) et Peripateticos docet. Erat hoc decretum Stoicorum, ut *peccata ignorantiam rerum illarum dicerent, quarum scientia virtus sit.* Conf. Lipsii Manuduct. III, 7, p. 154 sq. et Menag. ad Diogen. Laërt. VII, 47, p. 284. Hanc eamdem sententiam, quam hic expositam vides, egregie a *Gat.* ad Antonin. pagin. 234, 30; 399, 20, adstructam reperies.

*Nemo inquam ... absolvere.* Consona haec Christi verbis ad Synagogae proceres, quum de adulterae poena maligne interrogaretur. Nec raro et Evangelii et apostolicarum Epistolarum in Seneca imitationes notatae fuerunt; unde haud absurda orta est opinio huic olim philosopho cum pristinis christianis, praecipue cum sancto Apostolo commercium fuisse; quod fuse disputabimus, quum de Senecae vita et scriptis agetur. *B.*

*Et innocentem ... conscientiam*; respectu habito eorum qui adfuerint, aut facti sui sint conscii, neglecta tamen conscientia sua, et numine di-

centem quisque se dicit, respiciens testem, non conscientiam. Quanto humanius, mitem et patrium animum praestare peccantibus, et illos non persequi, sed revocare? Errantem per agros ignorantia viae, melius est ad rectum iter admovere, quam expellere.
4 Corrigendus est itaque qui peccat, et admonitione, et vi, et molliter, et aspere: meliorque tam sibi quam aliis faciendus, non sine castigatione, sed sine ira. Quis enim, cui medetur irascitur?

1 XV. « At corrigi nequeunt, nihilque in illis lene aut spei bonae capax est. » Tollantur e coetu mortalium, facturi peiora quae contingunt, et quo uno modo possunt, desinant mali esse: sed hoc sine odio.

vino. Aliter sensit T. Aristo, de quo Plinius Minor, lib. I, epistol. XXII: *nihil ad ostentationem, omnia ad conscientiam refert.*

*Mitem et patrium.* Hancce scripturam cum Gronovio, qui in tribus codd. MSS. palatl. apud Gruter. invenit, ego recepi. Erasmus habet *paternum:* Lipsius *placatum.* Patrius hic idem valet quod paternus; quae enim voces interdum confunduntur.

XV. Arg. Qui tamen correctionem in se haudquaquam admittant, ii vero sine ira e medio tollantur, ne peiores fiant, neu peiora committant scelera. Quod hic Socrati tribuitur, Val. Max. IV, 1. Lactant. de Ira Dei, c. 18, alii Archytae, Tarentino illi, Pythagorco, assignant. Recte illud laudatur Archytae, villico suo irati: *Iam te, inquit, caederem, nisi iratus essem.* Cf. Menag. ad Diog. Laërt. III, 39, p. 153; VIII, 82, p. 386. Expositio librorum in antiquitate non vetita, quin Lacedaemone legibus sancita (v. Petiti Legg. att. II, 4, 7). Res est nota vel ex poëtis comicis et tragicis. Hanc sententiam praeclaram, non esse laedenti succensendum, sed sine ira commonstrandum errorem, saepius inculcat, e. c. II, 9; II, 10. De Constant. Sap. 13. De Demonacte, philosopho Cynico s. potius Eclectico, homine egregio, Lucianus (vol. V, p. 235, 7. Opp. Bip. ed.): Οὐδεπώποτε γοῦν ὤφθη κεκραγώς, ἢ ὑπερδιατεινόμενος, ἢ ἀγανακτῶν, οὐδ' εἰ ἐπιτιμᾷν τῷ δέοι, ἀλλὰ τῶν μὲν ἁμαρτημάτων καθήπτετο, τοῖς δὲ ἁμαρτάνουσι συνεγίγνωσκε, καὶ τὸ παράδειγμα παρὰ τῶν ἰατρῶν ἠξίου λαμβάνειν, τὰ μὲν νοσήματα ἰωμένων, ὀργῇ δὲ πρὸς τοὺς νοσοῦντας οὐ χρωμένων. Cicer. de Offic. I, 25. Prohibenda maxime est ira in puniendo.... add. cap. 38.

*Lene:* in textum reduxi: sensu postulante, et Grutero et I. M. *Heusinger.* Emendd. p. 228, probantibus. Antea erat *leve. Lene*, i. e. moderatum, mite. Caeterum *lenis* et *levis* in codicibus saepe inter se confundi, res est nota. Leviores itae occurrunt, libro II, cap. 19, sed opponuntur gravibus.

Quid enim est cur oderim eum, cui tum maxime pro- 2
sum, quum illum sibi eripio? Num quis membra sua
odit, tunc quum abscidit? non est illa ira, sed mi-
sera curatio. Rabidos effligimus canes, trucem atque
immansuetum bovem caedimus, et morbidis pecori-
bus, ne gregem polluant, ferrum demittimus; por-
tentosos foetus exstinguimus; liberos quoque, si de-
biles monstrosique editi sunt, mergimus. Non ira, sed 3
ratio est, a sanis inutilia secernere. Nil minus, quam
irasci, punientem decet: quum eo magis ad emen-
dationem poena proficiat, si iudicio lata est. Inde est,
quod Socrates servo ait: «Caederem te, nisi irascerer.»
Admonitionem servi in tempus sanius distulit, illo
tempore se admonuit. Cuius erit temperatus affectus,
quum Socrates non sit ausus se irae committere?
Ergo ad coërcitionem errantium sceleratorumque irato 4
castigatore non opus est: nam quum ira delictum

*Quid enim est cur oderim....* Fusius nunc Noster id dicit et demonstrandum aggreditur quod supra, cap. 5 sub finem, notavimus, nempe etiam pereuntis interesse ut pereat. Ceterum et hanc et superioris capitis ultimam phrasim putat Lipsius ad eum Demonactem pertinere, quem memoriae proditum est nunquam adspectum fuisse aut clamantem, aut immodice contentioni indulgentem, aut indignantem, ne eo quidem temporis articulo quo obiurgandus aliquis erat, sed peccata quidem severe reprehendere, peccantibus vero ignoscere; dictitabat enim ille se medentium exemplo uti, qui aegrotantibus non irascerentur, sed opem ferrent.

*Liberos ... mergimus.* Portentosi magis mores quam e portentosis foetibus horridissimum monstrum. Sed is usus, ea consuetudo, invalescebat olim apud Graecos et Romanos; neque ante finem habuit quam purpuram et imperium sibi Christiana religio adsumpsisset. Nec statim tamen recessit: gravissime tandem et acerbissime obiurgatum morem sustulere Valentinianus in Oriente, in Occidente Valens et Gratianus. Ceterum, si quis dubitaverit lege sancitum id saevitiae, en e Tullio, Leg. lib. III, cap. 8, ea ipsa transcribimus, quae in duodecim tabulis: *Pater insignem ad deformitatem puerum cito necato.* — *Mergimus*, perperam hanc vocem in codices manu exaratos irrepsisse suspicabatur Lipsius, quamquam illius verbi loco quid legendum minime indicaret. Sed tuetur Daviesius vulgatum, et suffragatur Tibullus, lib. II, Eleg. v, vs. 80: *Prodigia indomitis merge sub aequoribus*, et Livius centies. Vid. Vulp. ad hunc locum.

animi sit, non oportet peccata corrigere peccantem.
1 XVI. « Quid ergo? non irascar latroni? non irascar » venefico? » Non. Neque enim mihi irascor, quum
2 sanguinem mitto. Omne poenae genus remedii loco admoveo. Tu adhuc in prima parte versaris errorum, nec graviter laberis, sed frequenter: obiurgatio te primum secreta, deinde publica emendare tentabit. Tu longius iam processisti, quam ut possis verbis sanari: ignominia contineberis. Tibi fortius aliquid, et quod sentias, inurendum est: in exsilium, et loca ignota mitteris. In te duriora remedia iam solida nequitia

XVI. Arg. Ne in latronem quidem, aut veneficum, aut sceleratum quemcunque ira adhibenda est, sed, ira semota, coërcitio eo maior, quo inveteratior, et solidior nequitia sit, e. c. exsilium, carcer, mors: nam his poenis infligendis nihil nisi utilitas et scelerati et reipublicae quaeritur, ideoque nullus irae locus esse potest. Medicos imitemur, medentes prout morborum genera poscant, et legem, poenas non iratam imponentem. Sentiet quidem sapiens suspiciones quasdam et umbras affectuum, sed pro armis nunquam habebit. Irae et rationis discrimen hoc docet, exemplaque permulta subiungit.

*Tu*, etc. Delinquentem hic alloquitur, sive latro ille, sive veneficus exstiterit, et poenae futurae commonefacit, ut a sceleribus perpetrandis recesserit.

*Obiurgatio*, etc. Sex gradus coërcitionis constituit: admonitionem privatam, publicam, ignominiam, exsilium, vincula publica, mortem.

*Ignominia* publica a censore infligi solita, e senatu ordineque equitum, tribuque rustica in urbanam vel inter aerarios, Caeriteave movendo: e. c. Liv. IV, 24: de Mamerco Aemilio. Est autem *ignominia* vocab. propr. de nota censoria, v. c. Cic. pro Cluent. 42.

*Ignominia contineberis*, e libris a Lipsio recepta et a Grutero antea probata lectio. Antea erat: *ignominia non contineberis*, nec sensu malo: est enim obiurgatio publica haud dubie et ignominiosa.

*Quod sentias*. Quod ultra animum transiliat, quandoquidem in eum nihil valet, et dolore corpus afficiat.

*Inurendum est*. Poena irroganda est. Nempe *inurere* principio et proprie dictum fuit de literis quae, signa infamiae nec celanda nec delenda unquam, nocentium humeris inurebantur; mox de opprobrio quolibet; mox de supplicio.

*Exsilium et loca ignota*. Deportatio in loca ignota, durum poenae genus, amisso iure civitatis et spe reditus in patriam adempta: Tomi, ubi Ovidius exsulabat, Sciathus, Gyarus, Corsica, Seriphus, Cosura, etc. loca propter hoc infamia; cf. Consol. ad Helv. cap. 6; Iuvenal. I, 73, etc.

*Solida*. Firma, non facile loco movenda in melius mutanda, Gallice *solide*, *inébranlable*. Minus tamen frequenter usitata ea vox est in hoc

desiderat : et vincula publica, et carcer adhibebitur.
Tibi insanabilis animus est, et sceleribus scelera con-
texens; et iam non causis, quae nunquam malo de-
futurae sunt, impelleris, sed satis tibi est magna ad
peccandum causa, peccare. Perbibisti nequitiam, et
ita visceribus immiscuisti, ut nisi cum ipsis exire non
possit. Olim miser mori quaeris! bene de te merebi- 3
mur : auferemus tibi istam, qua vexaris, insaniam;
et per tua alienaque volutato supplicia, id quod unum
bonum tibi superest repraesentabimus, mortem. Quare
irascar cui quum maxime prosum? Interim optimum
misericordiae genus est, occidere. Si intrassem vale-
tudinarium exercitatus et sciens, aut domum divitis,
non idem imperassem omnibus, per diversa aegro-
tantibus. Varia in tot animis vitia video, et civitati

sensu, quam ut *totus*, *integer*, *nulla mixtura vitiotus* (*massif* vel *plein*) significetur. Sic aurum solidum, *solidoque adamante columnae* (Virg. Aen. VI, 552); cui opponuntur bracteata, vel laminata, nobis, *le plaqué*.

*Olim... quaeris*! Ergo iamdudum, o miser, supplicium cupis! Annon etc.

*Volutoto*. In cod. Siculo erat *volutate*, quod at facile explicatur, nec inelegans est.

*Per tua... supplicia*. Id est, qui te simul atque alios miserum in modum vexavisti, sive conscientiae stimulis identidem agitatus exstiteris, sive quod plus operae et laboris in perpetrando mala quam in exsequendo officia impenditur. Vnde quidam e recentioribus verissime : *Si quam operam ad excogitandum et struendum et admittendum scelus plurimi insumunt, illius dimidiam partem ad bonas artes transtulerint, iam omnes boni evaserint simul et felices.*

*Interim*, i. e. interdum.

*Intrassem*, etc. Hac imagine Veteres saepe in hac re usi sunt, medicina corporis ad medicinam animi translata. Conf. *Gatak*. ad Antonin. p. 192, § 8; locum praeclarum Simplicii in Epicteti Enchirid. p. 91, 92, (ed. Lugdun. 1640, 4) addo.

*Valetudinarium*. Valetudinarium locus erat ad aegrotos servos et milites curandos destinatus. I. F. Gron. primus hanc vocis potestatem exposuit ad Senec. Nat. Quaest. I, praef. eoque nomine laudatus a Gesnero in Lexic. rust. h. v.

*Domum divitis* Muretus omiserat, contra omnes libros, non assequutus forsan quam ob causam id τῷ *valetudinarium* coniunctum sit. Valetudinaria privata innuit.

*Imperassem*, praescripsissem, προστάξαιμι ἄν, συντάξαιμι ἄν.

*Per diversa*, i. e. diverso modo, diversis corporis locis et membris.

curandae adhibitus sum : pro cuiusque morbo medicina quaeratur. Hunc sanet verecundia, hunc peregrinatio, hunc dolor, hunc egestas, hunc ferrum.
4 Itaque, etsi perversa induenda magistratui vestis, et convocanda classico concio est, procedam in tribunal, non furens, nec infestus, sed vultu legis; et illa solemnia verba, leni magis gravique, quam rabida voce concipiam, et agi iubebo non iratus, sed severus. Et quum cervicem noxio praecidi imperabo, et quum parricidam insuam culeo, et quum mittam in supplicium militarem, et quum Tarpeio proditorem ho-

*Perversa... vestis.* Togam soididam ae pullatam luetus causa sumptam a praetore at qui iudicio capitali praesidebat, praetexta posita (Val. Max. lib. IX, cap. 7), eum Lipsio ego libentius intelligam, quam du veste male ob festinationem ideoque inverse sumpta, eum Schellero in Lexic. h. v. Epitheton enim perpetuum hac in re fuisse videtur. Caeterum *perversus* respoudet τῷ *infaustus*, *adversus*.

*Classico* populus convocabatur, ut tristi spectaculo et exemplo interesset : rem illustravit suo more, i. e. accurate et docte, Lipsius ad Tacit. Annal. cap. II, lib. 32.

*Vultu legis.* Alii *vultu leni* substituunt, mera coniectura et Mss. omuibus fere refragantibus. Mox *severa magis* nulli scripti habent, sed *leni* : Lipsius et I. F. Gronovius probant receptam, *leni*.

*Solemnia verba*, seilic. *Age, lictor*; s. *Lege age*, s. *Iure age*, i. e. hnno tolle, verbera. Sequuntur poenarum genera varia : parricidam saccu coriaceo insutum in Tiberim demergi; milites decimatione s. poena gladii mulctari; proditores a Tarpeia rupe deturbatos esse.

*Concipiam.* Vsitata saepius vox, quum vir inducitur qui gravissime, sedatissime, et quasi religiose loquitur. Et sic sacerdos verba *concipit*, sic quilibet e populo vota; unde sane derivatum vocabulum. Namque, ut plurimum, qui illiusmodi lenta, gravia, sacra solemni voce inchoant, diu meditantur et quodammodo praeparant quae mox efferent; et ingenio, cuius proprium est *concipere*, prius allaboratur quam lingua et ore.

*Agi iubebo.* Illa quippe erat formula supplicium et caedem imperantium : *Age* vel *Lege age*, *lictor* (vid. in primo latere), et cavebant ne aspera et tristiora haec effunderent, caede, occide, affige, tolle, suspende, etc.

*Parricidam.... culeo.* Notum enim, qui patris vel propinqui interfecti manifestus, eum, postquam ad sanguinem virgis in foro esset caesus, culeo insutum cum cane, gallo, simia et serpente, mox mari mersum aut proximo amne : de hoc vide Ciceron. pro Rosc. Amer. II, cap. 25 et 26, et Nostri Clement. cap. 23. — *Militarem* mox ex coni. Lips. recipe, filo sermonis dirigente : antea erant *supplicium militare* : τὸ *sup-*

stemve publicum imponam; sine ira, eo vultu ani-
moque ero, quo serpentes et animalia venenata per-
cutio. « Iracundia opus est ad puniendum. » Quid? 5
tibi videtur lex irasci his quos non novit, quos non
vidit, quos non futuros sperat? Illius itaque sumen-
dus est animus, quae non irascitur, sed constituit.
Nam si bono viro ob mala facinora irasci convenit,
et ob secundas res malorum hominum invidere con-
veniet. Quid enim est indignius quam florere quosdam,
et eos indulgentia fortunae abuti, quibus nulla potest
satis mala inveniri fortuna? Sed tam commoda illorum
sine invidia videbit, quam scelera sine ira. Bonus iu- 6
dex damnat improbanda; non odit. « Quid ergo? non,
» quum eiusmodi aliquid sapiens habebit in manibus,
» tangetur animus eius, eritque solito commotior? »
Fateor. Sentiet levem quemdam tenuemque motum.
Nam, ut dixit Zeno, in sapientis quoque animo, 7

*plicum* enim sine subiecto esse nequit. Et in hominem militaris loci iustus sine ira ero. — Ita *Ruhkopf*: nos libentius *militare* adoptaremus; nam *militarem* pro *militarem virum*, *militares loci virum*, nusquam occurrit.

*Iracundia*. Non indiget iudex ira ad puniendum: legem imitaris: illius mores sumendi sunt. Legi hic personam quasi tribuit, ad modum Platonis, apud quem et Socrates leges ipsum reprehendentes inducit, Criton. tom. I, p. 115 sqq. Bip. Si autem viro bono liceat irasci, eidemque et licebit invidere: atqui vetitum est posterius, ergo et prius. Cf. et Cic. de Off. I, cap. 25, p. 213, ubi I. M. *Heusinger* nostrum locum non neglexit.

*Tibi*. Iampridem desiit nocentem alloqui; nunc sermo est cum adstantibus.

*Quid ergo?.... quidem carebit.* Primis tamen affectuum motibus et irritamentis sapiens non carebit, ira ipsa non tangetur. Dictum Zenonis, haud dubie Cittici, auctoris familiae Stoicae, (de quo cf. auctores Hist. phil. inprimis *Tiedemann*, *Geist der spekul. Philos.* II, 427 sqq.) accipin de affectibus a sapientis animo non ita prorsus sublatis deletisque, ut non vestigia eorum interdum compareant. Spectant haec ad apathism stoicam, de qua videndus est Noster in Epp. IX et LXXX. Corruptela autem animi per coniunctionem eius cum corpore coorta, a veteribus philosophis sub imaginibus, ab ulceribus, vulneribus (κηλῖσι, οὐλαῖς, στίγμασι), repetitis expressa, cuique vel ex Virg. Aeneid. lib. VI, vs. 735 sqq. ibiq. Heyn. et Exc. XIII, p. 240, tom. III, nost. edit. in recenti memoria erit *B.*

etiam quum vulnus sanatum est, cicatrix manet. Sen-
tiet itaque suspiciones quasdam et umbras affectuum:
ipsis quidem carebit. Aristoteles ait, affectus quosdam,
si quis illis bene utatur, pro armis esse. Quod verum
foret, si velut bellica instrumenta sumi deponique
8 possent induentis arbitrio. Haec arma, quae Aristo-
teles virtuti dat, ipsa per se pugnant, non exspectant
manum: habent, et non habentur. Nil aliis instru-
mentis opus est: satis nos instruxit ratione natura.
Haec dedit telum firmum, perpetuum, obsequens,
nec anceps, nec quod in dominum remitti posset.
Non ad providendum tantum, sed ad res gerendas
9 satis est per se ipsa ratio. Etenim quid est stultius,
quam hanc ab iracundia petere praesidium: rem sta-
bilem ab incerta, fidelem ab infida, sanam ab aegra?
Quid, quod ad actiones quoque, in quibus solis opera
iracundiae videtur necessaria, multo per se ratio for-
10 tior est? Nam quum iudicavit aliquid faciendum, in
eo perseverat. Nihil enim melius inventura est se ipsa,

*Aristoteles ait.* Conf. 7 sqq. supr. Redit ad quaestionem quam antea posuerat, an ira utilis sit, interruptam aliis quaestiunculis interiectis. Hi affectus *non exspectant*, i. e. non ferunt, tolerant manum; *habent* nos, scil. rationem, *non habentur* ab illa: alludit ad dictum Aristippi Cyrenaici, a Socrate instructi, in antiquitate celebratissimum, quippe qui quum Athenis relictis Aeginae cum Laide, ἑταίρᾳ notissima, familiariter viveret, increpantibus amicis dixisse fertur: ἔχω Λαΐδα, ἀλλ' οὐκ ἔχομαι, hoc est, habeo, non habeor, Vid. Cic. ad Divers. Ep. IX, 26. Cf. et Diogen. Laërt. II, 75, ib. Menag. p. 111, quem tamen locus noster fugit.

*Quid est stultius... praesidium.* Ad illa ipsa revolvitur de quibus pauca nos cap. 10, cuius illud initium est: *Absit hoc malum a virtute*, etc. Istud ergo demonstrare aggreditur, nullam esse posse rationis et affectuum concordiam, nullum foedus; et more suo per ἀντίθεσιν progreditur, modo agens de animi et rationis natura, modo de affectuum.

*Nihil enim.... constitutis.* Idem Stoici dicunt de ratione quod nos de Deo Opt. Max. Et re quidem vera Dei umbram, imaginem quamdam, suadente *Fénélon* (*Exist. de Dieu*), hanc facultatem credideris, quae dotibus Dei pollet altissimis, absoluta, neque ulli variationi obnoxia. Ratio enim, ut Deus, lex est pectori imo insculpta et infixa; ut Deus, quae bona sunt, cupit imperatque; ut Deus, optima est, nec invenire quid-

quo mutetur: ideo stat semel constitutis. Iram saepe misericordia retro egit. Habet enim non solidum robur, sed vanum tumorem: violentisque principiis utitur, non aliter quam qui a terra venti surgunt, et fluminibus paludibusque concepti, sine pertinacia vehementes sunt. Incipit magno impetu, deinde deficit ante tempus fatigata: et quae nihil aliud quam crudelitatem ac nova genera poenarum versaverat, quum animadvertendum est, ira iam fracta lenisque est. Affectus cito cadit: aequalis est ratio. Caeterum, 11
etiam ubi perseveraverit ira, nonnunquam si plures sunt qui perire meruerunt, post duorum triumve sanguinem, occidere desinit. Primi eius ictus acres sunt, sicut serpentium venena a cubili repentium nocent: innoxii dentes sunt, quum illos frequens morsus exhausit. Ergo non paria patiuntur, qui paria commiserant, et saepe qui minus commisit, plus patitur, quia recentiori irae obiectus est. Et in totum inaequalis est: modo ultra quam oportet, excurrit, modo citerius debito resistit. Sibi enim indulget, ex libidine iudicat, et audire non vult, et patrocinio non relinquit locum, et ea tenet quae invasit, et eripi sibi iudicium suum, etiam si pravum est, non

quam potest quod sibi, quod placitis suis anteponat; ergo, ut Deus, iis stat perpetuum quae sibi proposuit. Id magnifice Horatius, lib. III, Od. 3: *Iustum et tenacem propositi*, etc.

*A terra venti surgunt.* De ventis a terra surgentibus, iisque ex aqua provenientibus, vid. Nostr. in Nat. Quaest. lib. V, cap. 8 et 14. et Aristotel. apud Apuleium de Mundo, p. 258, T. II, Bip. ubi de origine venti aquatici, s. Encolpiarum fuse et ad recentiora physices decreta satis apte disputatur.

*Ira iam fracta* reduxi, scriptt. et edd. antiqq. s. c. Erasmi adstipulantibus. Lipsius et Gron. *iam infracta* dederant, ratione mutationis nulla addita: *infracta* esset, valde fracta; cf. Intpp. inprimis Cerdam ad Virg. Aen. XII, 1.

*Innoxii dentes sunt.* Iam in antiquitate causam veneni apud serpentes et aspidas exploratam fuisse vel Plin. H. N. lib. XI, c. 62 Bip. docet.

*Libidine.* Libido proprie est quod alicui libet, quod placet, veri et aequi posthabita ratione. Quod gallice per haec optime efferas, *le caprice, l'arbitraire, le bon plaisir.*

12 sinit. Ratio utrique parti locum dat, et tempus dat; deinde advocationem etiam sibi petit, ut excutiendae spatium veritati habeat: ira festinat. Ratio id iudicari vult, quod aequum est: ira id aequum videri vult, quod iudicavit. Ratio nihil praeter ipsum de quo agitur spectat: ira vanis et extra causam obversantibus commovetur. Vultus illam securior, vox clarior, sermo liberior, cultus delicatior, advocatio ambitiosior,
13 favor popularis exasperat. Saepe infesta patrono, reum damnat; etiamsi ingeritur oculis veritas, amat et tuetur errorem; coargui non vult, et in male coeptis honestior illi pertinacia videtur quam poeniten-
14 tia. Cn. Piso fuit memoria nostra, vir a multis vitiis integer, sed pravus, et cui placebat pro constantia rigor. Is quum iratus duci iussisset eum qui ex commeatu sine commilitone redierat, quasi interfecisset quem non exhibebat, roganti tempus aliquod ad con-

*Advocationem*. Proprie hic posita est advocatio ut verbum iudiciale; qui enim parum instructi ad defendendam causam suam erant, moram et tempus deliberandi advocandique amicos et peritos, i. e. advocationem a iudice petiere; deinde omnem moram et tergiversationem vox illa designavit. Cf. ad Consol. ad Marc. X.

*Excutiendae*. Dispiciendae, ponderandae. Excutit quodammodo causam qui omnia ab utroque allegata diu perpendit, et omni a parte rem prius speculatur quam de ea aliquid statuat.

*Sermo liberior*. Vltionis, exsili, mulctae, necis cupidissima, vix eos loqui patitur quos reos facit et criminatur.

*Cultus delicatior*. Sordida et obsoleta veste indui solitos reos, neque ignotum est, et iam notavimus. Quidam tamen, alii superbientes, alii munditiae et elegantiarum curiosi, candidam togam retinebant, immo et interim splendidiore cultu utebantur.

*Advocatio ambitiosior*. Est praesentia amicorum patronorumve, operam suam commodantium, frequentior, splendidior. Vid. not. 1 hui. pag.

*Cn. Piso*. Syriae praefuit sub Tiberio et causa mortis putatur Germanico fuisse. Vid. Tacit. Annal. II, 43, 55, ubi maxime irae eius mentio iniicitur: coll. lib. III, cap. 17.

*Pravus* proprie male distortum designat (Gronov. ad Liv. IV, 26), mox omnem qui sibi non constat, qui a recta linea recedit: quam vocis vim hic obtinere sequentia docent.

*Duci*. Aliquando invenitur *duci*, subaud. *ad necem*, *ad carcerem*. Vid. inter alia multa Martialis lib. IX, Epigr. III, vs. 10.

*Exhibebat*, i. e. secum referebat: vox ex foro sumpta: *exhibet* qui

quirendum, non dedit. Damnatus extra vallum ductus est, et iam cervicem porrigebat, quum subito apparuit ille commilito qui occisus videbatur. Tunc 15
centurio supplicio praepositus condere gladium speculatorem iubet: damnatum ad Pisonem reducit, redditurus Pisoni innocentiam; nam militi fortuna reddiderat. Ingenti concursu deducuntur, complexi alter alterum, cum magno gaudio castrorum, commilitones. Conscendit tribunal furens Piso, ac iubet duci utrumque, et eum militem qui non occiderat, et eum qui non perierat. Quid hoc indignius? quia unus inno- 16
cens apparuerat, duo peribant. Piso adiecit et tertium. Nam ipsum centurionem, qui damnatum reduxerat, duci iussit. Constituti sunt in eodem loco perituri tres, ob unius innocentiam. O quam solers est iracundia 17
ad fingendas causas furoris! Te, inquit, duci iubeo, quia damnatus es; te, quia causa damnationis commilitonis fuisti; te, quia iussus occidere, imperatori non paruisti. Excogitavit quemadmodum tria crimina faceret, quia nullum invenerat. Habet, inquam, iracundia hoc mali, non vult regi. Irascitur veritati ipsi, si contra voluntatem suam apparuerit: clamore, et

praestat eius rei de qua agitur praesentiam. Pandectar. XIII, 6, 5.

*Centurio.* Honoratissimus post tribunum centurio dimidiam manipuli partem regebat, et variis muneribus fungebatur quorum unum suppliciis militaribus praeesse.

*Speculatorem.* Miles rem poenalem exercens sub praesidio centurionis, s. tribuni. Cf. Intpp. ad Tacit. Hist. I, 24. Annal. XV, 67.

*Redditurus Pis. innoc.* Innocentiam quam amiserat, damnando innocentem. Nisi enim militem, qui non simul redierat, concreditum fuisse statuamus fidei alterius, cui Cn. Piso tantopere irascebatur, ne causam quidem rigoris insani inveniemus. Factum autem hoc esse in Syria, nobis vel non monentibus assecutus fueris. — *Mil. fort. redd.* Innocentiam scil. quod modo expressum iterare noluit.

*Tribunal.* Locus editus hic in parte castrorum cui nomen *principio*, et Deorum aris, imperatorum imaginibus, vexillis decoratus; et hic concionabantur duces, hic iura reddebant tribuni, hic saepius poenas exigebantur.

*Et eum qui non perierat.* Verba tantum monemus, illos duos milites

tumultu, et totius corporis iactatione, quos destina-
18 vit, insequitur, adiectis conviciis maledictisque. Hoc non facit ratio: sed si ita opus est, silens quietaque, totas domos funditus tollit, et familias reipublicae pestilentes cum coniugibus ac liberis perdit; tecta ipsa diruit, et solo exaequat; et inimica libertati nomina exstirpat. Haec non frendens, nec caput quassans, nec quidquam indecorum iudici faciens, cuius tum maxime placidus esse debet et in statu vultus,
19 quum magna pronuntiat. Quid opus est, inquit Hieronymus, quum velis caedere aliquem, prius tua labia mordere? Quid si ille vidisset desilientem de tribunali proconsulem, et fasces lictori auferentem, et sua vestimenta scindentem, quia tardius scindebantur aliena? Quid opus est mensam evertere? quid pocula affligere? quid se in columnas impingere? quid capillos evellere? femur pectusque percutere? Quantam iram putas, quae quia non tam cito in alium
20 quam vult erumpit, in se revertitur! Tenetur itaque a proximis, et rogatur ut ipse sibi placetur: quorum nihil facit quisquis vacuus ira, meritam cuique poenam iniungit. Dimittit saepe eum cuius peccatum deprehendit, si poenitentia facti spem bonam pollicetur, si intelligit non ex alto venire nequitiam, sed

hic intelligi, qui commeatu usi erant; ne quis de speculatore cogitet.

*Destinavit*, i. e. petiit, sibi elegit.

*Hoc non facit ratio.* Exempla facile inventu. Lipsius laudat recte Sp. Maelium (ex Liv. IV, 16) Manliumque Capitolinum, cuius praenomen (Marcus) posteri vetiti sunt ferre (Liv. VI, 20.). Familiae pestilentes reip. fuere Tarquinii, etc.

*Hieronymus*, Rhodius, Peripateticus, imprimis nobilis (Diog. Laert. V, 68; cf. et loca Cicer. v. in Indice hist. Ernest. h. v.), vixit sub Ptolemaeo Philadelpho circ. Olymp. 127. Omnia quae scripsit, quae multa fuere, sunt iu deperditis, (cf. Fabric. Bibl. Graec. T. III, p. 495 sq.) nec affirmare licet, ubi haec quae Noster citat locum habuerint.

*Vestimenta* scindere, mensam evertere, pocula affligere (in terram iacere) etc., esse iratorum, quis nescit?

⁴ *Dimittit saepe.* Stoicorum dogma, delicta esse paria, hic relinqui a Nostro et mitigari quivis intelliget.

summo, quod aiunt, animo inhaerere. Dabit impu-
nitatem, nec accipientibus nocituram, nec dantibus.
Nonnunquam magna scelera levius quam minora com-
pescet, si illa lapsu non crudelitate commissa sunt,
his inest latens, et operta, et inveterata calliditas.
Idem delictum in duobus non eodem malo afficiet,
si alter per negligentiam admisit, alter curavit ut
nocens esset. Hoc semper in omni animadversione
servabit, ut sciat, alteram adhiberi, ut emendet malos,
alteram, ut tollat. In utroque non praeterita, sed
futura intuebitur. Nam, ut Plato ait, Nemo prudens 21
punit, quia peccatum est, sed ne peccetur; revocari
enim praeterita non possunt, futura prohibentur: et
quos volet nequitiae male cedentis exempla fieri,
palam occidet, non tantum ut pereant ipsi, sed ut
alios pereundo deterreant. Haec cui expendenda ae- 22
stimandaque sunt, vides quam debeat omni pertur-
batione liber accedere ad rem summa diligentia tra-
ctandam, potestatem vitae necisque. Male irato ferrum
committitur. Ne illud quidem iudicandum est, aliquid
iram ad magnitudinem animi conferre. Non est enim 23

Cf. Cic. Paradox. I, et de finib. IV, 27, 28.

*Nec accipientibus*. Quippe qui nihil iam sceleris perpetrarunt; quod perpetrantes sibi ipsi nocent.

*Nec dantibus*. Quippe qui nihil iam sceleris patientur.

*Illa*. Magna nempe.

*His*. Minoribus, vel subaud. *si*.

*Idem delictum.... eodem malo aff.* cum Gronov. recepi, scriptis et edd. vett. adstipulantibus: i. e. eadem poena et damno. Exempla affert Gronov. Antea *modo*, quod Lips. luebatur.

*Alter curavit ut nocens esset*. Scilicet cui iam sola peccandi causa peccare, ut superius ipse dixit.

*Hoc semper*, etc. Platonem expressit de Legg. IX, p. 5. XI, p. 164, 165, Tom. IX Bip.

*Male cedentis*. Id. e. scopum suum minime attingentis, in irritum laborantis, sibi, postquam toties aliis nocuit, nocentis, nactas pro pecunia inopiam, pro alienis caedibus exitium.

*Non tantum*. Bene habet haec lectio: ipsis his peccantibus pereundum est, ut futura mala prohibeantur; sed haec non sola ratio est; accedit altera, ut exemplo sint aliis. Itaque coniect. Lipsii, *non tam*, haud admittenda.

illa magnitudo; tumor est: nec, corporibus copia vitiosi humoris intensis, morbus incrementum est, sed pestilens abundantia. Omnes quos vecors animus supra cogitationes extollit humanas, altum quiddam et sublime spirare se credunt: caeterum nihil solidi subest, sed in ruinam prona sunt, quae sine funda-
24 mentis crevere. Non habet ira cui insistat; non ex firmo mansuroque oritur, sed ventosa et inanis est; tantumque abest a magnitudine animi, quantum a fortitudine audacia, a fiducia insolentia, ab austeritate tristitia, a severitate crudelitas. Multum, inquam, interest inter sublimem animum et superbum. Ira-
25 cundia nihil amplum decorumque molitur. Contra, mihi videtur veternosi et infelicis animi, imbecillitatis sibi conscii, saepe indolescere. Vt exulcerata et aegra corpora ad tactus levissimos gemunt, ita ira muliebre maxime et puerile vitium est. « At incidit et in viros, nam viris quoque puerilia ac muliebria ingenia sunt. »
26 « Quid ergo? non aliquae voces ab iratis emittuntur, » quae magno emissae videantur animo, veram igno» rantibus magnitudinem? qualis illa dira et abomi» nanda: Oderint, dum metuant. Sullano scias sae-

*Nec corporibus... morbus incrementum est.* Negligentius elata, i. e. aqua intercus, ille morbus, nec incrementum est. Non est incrementum, morbus est, pergere debuisset.

*Non habet ira cui insistat.* Hoc est, sine fundamentis crevit, nullam habet basim cui insidat; arenoso solo, non lapide surgit. Haec iam supra, quum de irascentium levitate et inconstantia ita inchoavit: *Iram saepe misericordia retro egit; habet enim non solidum robur, sed vanum tumorem, etc.*

*Veternosi*, i. e. vetustate aegri: cf. lib. II, cap. 19. *Ventosi*, quod alii habent, aberratio librarr.

*Vt exulcerata... vitium est.* Ita supra, sub finem cap. 13: *Iracundissimi infantes senesque et aegri sunt; et invalidum omne natura querulum est.*

*Oderint, dum metuant.* Quo dicto nihil tristius apud Veteres. E tragoedia quae *Atreus* inscripta est, Accii poetae, qui Sullano saeculo (circ. A. V. 640) vixit, forte id desumptum. Id esse verum arbitratur certe Lipsius; et favet locus Ciceronis, Offic. lib. I, cap. 28, *Vt si Aeacus aut Minos diceret:* Oderint, dum metuant, *indecorum videretur,*

culo scriptam.» Nescio utrum sibi peius optaverit, ut odio esset, an ut timori. Oderint! Occurrit illi, futurum ut exsecrentur, insidientur, opprimant: quid adiicit? Dii illi male faciant, adeo reperit dignum odio remedium. Oderint! Quid? dum pareant? non; dum probent? non: quid ergo? dum timeant. Sic nec amari quidem vellem. Magno hoc dictum spiritu putas? falleris; nec enim magnitudo ista est, sed 27
immanitas. Non est quod credas irascentium verbis; quorum strepitus magni, minaces sunt, intus mens pavidissima. Non est quod existimes verum esse, quod apud disertissimum virum Livium dicitur: «Vir ingenii magni magis quam boni.» Non potest illud separari: aut et bonum erit, aut nec magnum; quia magnitudinem animi inconcussam intelligo, et introrsus solidam, ab imo parem firmamque, qualis inesse malis ingeniis non potest. Terribilia enim esse, et 28
tumultuosa, et exitiosa possunt: magnitudinem quidem, cuius firmamentum roburque bonitas est, non habebunt; caeterum sermone, conatu, et omni extra

*quod eos fuisse iustos accipimus; at Atreo dicente plausus excitantur.* Et immania saevitiae dictum valde mirabatur Caligula (vid. Sueton. Calig. cap. 30.) nec mirum: quippe qui exclamavit: *Vtinam populo Romano unum caput esset, quod uno ego ictu amputarem.* B.

*Minaces sunt, intus mens pavidissima.* Argutissime dictum; quod de IV consulatu Honorii imitatus Claudianus, quum de malis principibus sic ait vs. 291 seqq. *Invideant claris, fortesque trucident; Muniti gladiis vivant, septique venenis; Ancipites habeant artes, trepidique minentur*

*Livium.* Livius eo nomine defendendus esse videtur, quod non ut philosophus stoicus, sed ut historicus, cui iudicis publici eaqua commonia hominum, quamvis philosophorum decretis interdum haud consentanea, sequi licet, iudicium suum ex ingenii viribus ad consilia exsequenda haud vulgaribus adhibitis eventuque magnitudinem metiens. Caeterum bonitatem ex consiliis ipsis accurate consideratis aestimare debemus; et ubi stricte dicendum est, Senecae quemcunque assensurum esse putem.

*Aut et bonum erit, aut nec magnum.* Hunc lectionis contextum cum Rubenio ego recepi ex libris et edd. vett.; et Lipsius invexerat: *aut magnum et bonum erit.*

paratu facient magnitudinis fidem. Eloquentur aliquid quod tu magni putes, sicut C. Caesar, qui iratus caelo, quod obstreperet pantomimis, quos imitabatur studiosius quam spectabat, quodque commissio sua fulminibus terreretur, prorsus parum certis, ad pugnam vocavit Iovem, et quidem sine missione, Homericum illum exclamans versum, ἤ μ' ἀνάειρ', ἢ ἐγὼ σέ. Quanta dementia fuit! putavit, aut sibi noceri ne a Iove quidem posse, aut se nocere etiam Iovi posse.

30 Non puto parum momenti hanc eius vocem ad incitandas coniuratorum mentes addidisse; ultimae enim patientiae visum est, eum ferre, qui Iovem non ferret.

31 Nihil ergo in ira, ne quum videtur quidem vehemens, Deos hominesque despiciens, magnum nihil nobile est: aut si videtur alicui magnum animum ira

*Sicut C. Caesar.* Caligula nempe qui et post Tiberium et ante Claudium Romae imperium exercuit. De Caii Caesaris impietate cf. et Sueton. Calig. cap. 22, ed. II Ernest. (nam in prioribus edd. Suetonii, uti et Senecae, alia graeca leguntur). Versus desumptus ex Hom. Iliad. ψ, 724 (vid. infr.) idem sonat ac: *Tolle me, aut ego te.*

*Commissio* reduxi, Lipsio non improbante. *Commissatio* autem legebatur: quod et orthographiae verae contrarium est (nam *comissatio* a κῶμος scribendum patet), neque hic stare potest; agitur enim de spectaculis, quibus ipse Caligula ut actor interfuerat. — *Committere* tunc proprie dicebatur de iis qui aut aurigas aut gladiatores in ludis publicis simul certare iubebant. Martialis, Spectac. Epigramm. XXVIII: *Augusti laudes fuerant committere classes.*

*Fulmina p. p. certis.* Quia ipsum illud scelestum caput non tangerent.

*Sine missione*, i. e. ut alter eorum caderet: antiqua lectio *sine omiss.* a librario, qui difficiliorem lectionem non intellexisset, invectum esse videtur. Ceterum in versu Homerico variant libri: alii habent: Εἰς γαῖαν Δαναῶν περάω σε; alii: Ζεῦ πάτερ, οὔτις σεῖο θεῶν ὀλοώτερος ἄλλος, ex Il. γ, 365. Dio tamen Cassius, LIX, 28, nostram lectionem tuetur, ex Il. ψ, 724 desumptam, quam et Ernesti puriorem putans Suetonio restituit. Saepe autem talem diversitatem in MSS. occurrere constat, ex inscitia librariorum, qui locum, in quo graeca erant, vacuum linquendo posteris ansam dedere explendi ex lubitu profectam. Nostra lectio ceteris praestat ad insaniam Caligulae ridiculam commonstrandam.

*Coniuratorum mentes.* Periit nempe Caius imperator interfectus in palatio a Cherea et optimatum quibusdam quos gravissimis contumeliis insectatus erat, anno quarto circiter postquam imperio fungebatur.

*Magnum animum producere.* Hoc

producere, videatur et luxuria. Ebore sustineri vult, purpura vestiri, auro tegi, terras transferre, maria concludere, flumina praecipitare, nemora suspendere. Videatur et avaritia magni animi: acervis auri 32
argentique incubat, et provinciarum nominibus agros colit, et sub singulis villicis latiores habet fines, quam quos Consules sortiebantur. Videatur et libido

est proferre, in publico aperire et demonstrare animi magnitudinem quae latebat.

*Luxuria.* Ea bic italicae luxuriae miracula commemorat, quae scilicet nullibi et nunquam eo provecta est quo apud romanos proceres. Sed ad baec quis obstupescet? quum orbis universi, poblice Duces, spolia privatim proconsules et praefecti in Vrbem, in domos suas rapta cumulaveriut. Nam etsi victis multa relinquerent imperatores, quot Verres a provinciis referebant *occulta spolia et plures de pace triumphos!* Hinc Romam confluxere immensae opes; et iam, vigente tamen republica, dicebat Catilina: *trahunt pecuniam, vexant*; et centum post annis Martialis, lib. IX, Ep. LX: *Hic ubi Roma suas aurea vexat opes.*

*Ebore sustineri.* Lecti, sellae, vehicula, ipsa pavimenta eburnea s. ebore distincta (Ep. CXXII; N. Quaest. I. praef.). Quin aliquando et auro, ut lacunaria (*plafonds*). Cf. Interpp. ad Horat. II, Od. 18, vs. 2. Plin. H. N. XXXIII, 3.

*Purpura vestiri.* Horatios, lib. III, Od. 1, stroph. penult. *Purpurarum sidere clarior ..... Vsus.* Quamquam et id iam temporis purpuram intexebant tantum vestibus privati, et vetitum purpureo pallio, in quo nil nisi purpura (ὁλοπορφυραῖς ἐσθῆσι), quemquam indui, nisi Augustos et Caesares.

*Terras transferre, maria concludere.* Moris luxuriosorum erat, montes e planis, plana e montibus facere, maria ad piscinas faciendas molibus iniectis coarctare, inprimis ad Baias (Intpp. ad Horat. III, Od. 1, 33) aedificia in mari exstruere ad auram frigidam captandam.

*Flumina praecipitare.* Spectat ad artes aquaticas, ut vocant, per quas aqua, croco, vino et balsamo diluta, ex alto, fistularum ope, demissa, spectaculom, murmur et odorem, oculis, auribus, nasoque gratom suppeditaret. Cf. ad N. Quaest. lib. II, cap. 9, et Hemsterhus. ad Lucian. Tom. I, pag. 281 Bip.

*Nemora suspendere.* Ad silvas pensiles spectat, in aedium tectis planis ut viridaria dispositas, ex more qui hodieque obtinet in terris meridionalibus. Plin. Hist. Nat. lib. XV, c. 14: *Quoniam in tecta iam silvae scandunt.*

*Acervis auri argentique incubat.* Horatius, lib. I, Sat. I, 70: *congestis undique saccis Indormis inhians.*

*Provinciarum nom.* Innuit latifundia aut praedia, quae provinciae appellari possint.

*Consules.* Accipiebant per sortem provincias, in quas abirent: res nota.

*Sub singulis ... sortiebantur.* His satis congruunt Horatiani versus, lib. II, Od. 15: *Iam pauca aratro iugera regiae Moles relinquent*; et: *Latius Extenta visentur Lucrino Stagna la-*

magni animi: transnatat freta, puerorum greges castrat, sub gladium mariti venit uxor, morte contempta. Videatur et ambitio magni animi: non est contenta honoribus annuis: si fieri potest, uno nomine occnpare fastos vult, per omnem orbem titulos disponere. Omnia ista non refert in quantum procedant extendantque se: angusta sunt, misera, depressa. Sola sublimis et excelsa virtus est: nec quidquam magnum est, nisi quod simul et placidum.

*cu*. Et Martialis de Neronia domo aurea, Spectacul. libri Epigr. II: *Invidiosa feri radiabant atria regis, Vnaque iam tota stabat in urbe domus: Hic ubi miramur, velocia munera, thermas, Abstulerat miseris tecta superbus ager; Claudia diffusas ubi porticus explicat umbras, Vltimo pars aulae deficientis erat.*

*Transnatat freta*. Videtur de amoribus Leandri et Heronis cogitasse, de quibus eleganter Musaeus in notissimo puëmate cuius id initium: Εἰπὲ, θεὰ, κρυφίων ἐπιμάρτυρα λύχνον ἐρώτων.

*Honoribus annuis*. Consolatu, praetura, aedilitate, etc.

*Titulos*. Statuas inscriptionesque.

*Nisi quod simul et placidum*. Ea nempe magnitudo vere est quae perpetuum, quae usquequaque magnitudinis nomen sibi vindicat. Neque id potest, nisi extra casus et *vices Ludosque fortunae* (Horat. Lib. II, Od. 1) sita est. Atqui non id libidini, non avaritiae, non iris competit, quae modo iis potiuntur quae concupiscunt, modo nudae gemunt, modo eriguntur, et quidquid splendidissimum est, sibi circumdant, deprimuntur interdum, et cadunt, et sordida induuntur. Ille solus magnus, altus, qui, dum omnia infra se agitantur et strepunt, inconcussus conquiescit, Dei instar.

# L. ANNAEI SENECAE

# DE IRA

## AD NOVATVM

### LIBER II.

## ARGVMENTVM LIBRI SECVNDI.

*Disquiruntur hoc libro duae quaestiones : prior de irae natura atque indole, posterior de remediis, quae adversus eam adhiberi oportet. Prior quidem pars usque ad cap. XVII pertinet. Ac primum quaerit, utrum ira a solo impetu, an a iudicio proficiscatur. Respondet, eam nil nisi animo approbante conari, cap. I. Sic pergit deinde ad docendum, quid sit ira, addit eius initia et gradus, et quomodo distet a crudelitate et furore, II—V. Virtutem itaque tum docet irae non esse capacem; ideoque nec sapientem (qui nulla ratione vitiis et sceleribus humanis eorumque foedis effectibus, iusto fusius descriptis, admoveri possit), irae unquam obnoxium se pati, VI—X. Sequuntur quaestiunculae, a Peripateticis motae: contra quas monet, ne quisquam iram, quia formidini sit, magnum putet, XI—XII. Et vinci potest ira ad XIV. Si quis dicat, ideo iram generosi quid habere, quod gentes liberae, ut Germani et Scythae, iratissimae praedicantur, is reputet, feritate eas duci, XV. Oratori non iram, sed irati imitationem prodesse. Sic respondit ad obiectiones istas peripateticorum, irae utilitatem vindicantium, XVII. Posterior pars infit a cap. XVIII, ubi ad irae remedia accedit. Quorum duas facit partes: prior continet remedia, ne in iram incidamus, usque ad finem libri: posterior pars tertio libro tractatur. A cap. XVIII—XXII, et internae et externae causae ac fontes irae atque iracundiae exponuntur, quae tum habitu et constitutione corporis, ideoque elementis, eorumque potestatibus (temperamenta vocamus) tum institutione puerili (de qua capp. XXI, XXII, praeclara monita) occurrunt. A cap. XXIII—XXIV, alia quaedam, in quae ingenia nonnulla interdum proniora esse solent, e. c. suspicio, et coniectura, etc. notantur. A cap. XXV, externae occasiones irae et iracundiae afferuntur vel in nobis sitae, quae tamen ex ignoratione ac impudentia oriuntur: vel a Diis immissae ad XXVIII. Deinde regulae egregiae sequuntur: laesus ab aliis consilia agentium respice, maledictus in veritatem inquire, etc. XXIX—XXX. Praecipue fastus est ponendus, et aestimatio sui nimia abiicienda, quae iracundos et vindictae cupidos facit. Pati potius decet et dissimulare; a tetro illo affectu optime abstinere possumus, si foeditatem irae cum saevis effectibus eius apud animum reputemus, XXXI—XXXVI.*

## L. ANNAEI SENECAE

# DE IRA.

## LIBER SECVNDVS.

I. Primus liber, Novate, benigniorem habuit ma- 1
teriam; facilis enim in proclivia vitiorum decursus est: nunc ad exiliora veniendum est. Quaerimus enim utrum ira iudicio, an impetu incipiat, id est, utrum sua sponte moveatur, an quemadmodum pleraque, quae intra nos insciis nobis oriuntur. Debet autem 2
in haec se demittere disputatio, ut ad illa quoque altiora possit exsurgere. Nam et in corpore nostro ossa, nervique et articuli, firmamenta totius, et vitalia, minime speciosa visu, prius ordinantur; deinde haec, ex quibus omnis in faciem adspectumque decor est; post haec omnia, qui maxime oculos rapit color, ultimus, perfecto iam corpore, affunditur. Iram quin

I. Arg. Se ad spinosiores quaestiones procedere declarat: Vtrum ira in nostra potestate sit, necne, ut nobis sive auctoribus sive insciis exoriator in nobis. Ab illa vero nihil effici posse, nisi aoimo approbaute, statuit.

*Benigniorem.* Vberiorem et faciliorem ad tractandum, quooiam vitia ante te quasi expaosa vides, ot in ea perinde ac ex alto descendere aoimo facillime possis. Spectat Noster ad descriptiones et definitiones et refutationes, quibus primus liber repletus est.

*Proclivia.* Proclivitatem, planum: qoasi in campo plano vitia sint aperta ex alto despicienti: neotro autem plor. adiectivorum cum gen. casu saepe pro substaotivis otitur Noster.

*Exiliora.* Spinosiora, subtiliora: sequeotes enim qoaestiones magna ex parte ad philosophiam, qusm contemplativam vocant, pertinent.

*Altiora.* Ea iam innoit, quae liber tertius complectitur, regulas et remedia ad iram inhibendam tollendamve.

*Iram.* Species oblata, i. e. visum, φαντασίΐα τοῦ ἀδικήματος. *Nobis*, i. e. mihi. Intelligit *Ruhkopf* Stoicis. Erat

species oblata iniuriae moveat, non est dubium: sed utrum speciem ipsam statim sequatur, et, non accedente animo, excurrat, an illo adsentiente moveatur, quaerimus. Nobis placet, nil ipsam per se audere,
4 sed animo approbante. Nam speciem capere acceptae iniuriae, et ultionem eius concupiscere, et utrumque coniungere, nec laedi se debuisse, et vindicari debere, non est eius impetus, qui sine voluntate nostra con-
5 citatur. Ille simplex est: hic compositus, et plura continens. Intellexit aliquid, indignatus est, damnavit, ulciscitur: haec non possunt fieri, nisi animus eis, quibus tangebatur, assensus est.

1 II. «Quorsus, inquis, haec quaestio pertinet?» Vt sciamus, quid sit ira. Nam si invitis nobis nascitur,
2 nunquam rationi succumbet. Omnes enim motus, qui non voluntate nostra fiunt, invicti et inevitabiles sunt; ut, horror frigidâ adspersis, ad quosdam ictus adspernatio, ad peiores nuntios subriguntur pili, et

autem dogma Stoic., visia sapientem non moveri debere ad actionem aliquam, nisi se volente.

*Vtrumque*. Indicantur ista voce, non τὸ *speciem capere acceptae iniuriae*, et *ultionem eius concupiscere*, sed *nec laedi se debuisse*, et *vindicari debere*.

*Non est..... impetus*. Idem impetus hanc utramque cogitationem, nec laedi se debuisse, et vindicari debere, in animo nostro efficere, producere potest: haec duo momenta per eum simplicem impetum, motum (perturbationem) non fiunt, nisi ratio accesserit. Perceptione igitur et sensatione (ut nos loquimur) impetus simplex continetur, cognitione vero et iudicio impetus compositus. Visa enim et impetus (φαντασίας καὶ ὁρμὴν) sequuta est appetitio, ὄρεξις, secundum Stoicos, ratione accedente et approbante.

II. Arg. Declarat vim huius quaestionis, et de irae origine exponit.

*Omnes enim motus*. Per visa effectos: impetum simplicem intelligit, *impressiones* nos dicimus. Idem M. Antonin de rebus suis lib. I, §. 26: πρὸς τὴν αἴσθησιν φυσικὴν οὖσαν οὐ πειρατέον ἀντιβαίνειν.

*Horror*. Hoc est, membrorum rigentium subitus tremor. — *Frigida* subaud. *aqua*. Mart. lib. XIV, Ep. cv: *Frigida non desit, non deerit calda*.

*Ictus* reduxi ex Erasm. antea *tactus*. Motus enim hos, de quibus sermo est, et mox et cap. 4, *ictus* appellat, quibus violentius quid inest quod hic desideratur, quam τὸ *tactus*.

*Adspernatio*. Adspernationes proprie sunt aversiones spontaneae. No-

rubor ad improba verba suffunditur, sequiturque
vertigo praerupta cernentes. Quorum quia nihil in
nostra potestate est, nulla, quo minus fiant, ratio
persuadet. Ira praeceptis fugatur. Est enim volunta- 3
rium animi vitium, non ex his quae conditione qua-
dam humanae sortis eveniunt, ideoque etiam sapien-
tissimis accidunt: inter quae et primus ille ictus ani-
mi ponendus est, qui nos post opinionem iniuriae
movet. Hic subit etiam inter ludicra scenae specta-
cula, et lectiones rerum veiustarum. Saepe Clodio 4
Ciceronem expellenti, et Antonio occidenti, videmur
irasci. Quis non contra Marii arma et contra Sullae
proscriptionem concitatur? Quis non Theodoto et
Achillae et ipsi puero non puerile auso facinus infe-

ster, Ep. CXXI, 21: *Naturales a contrariis adspernationes sunt.*

*Primus ictus animi*, i. e. perturbatio, qua ad vindictam continuo movemur.

*Hic subit.* Dum fabulis agendis intersumus spectatores, dum rerum gestarum ante nos (vetustarum) historiam legimus. Harum rerum auctorem Livium, quem in magno honore habet (lib. I, cap. 16) respexisse videtur: tractaverat autem ille has res in historia sua; de Sulla quidem et Mario, libb. LXXVII—LXXXIX, uti epitomae docent (nunc adi Plutarch. in vitis Sullae at Marii, et Freinsham. supplem. ad Liv.), de Cicerone vero, lib. CIII (nunc vid. Plutarch. vit. Cic. et *Middleton's Life of Cicer.*) Narraverat quoque Livius, lib. CXII, Cn. Pompeium Magnum, quum Aegyptum peteret, iussu Ptolemaei regis pupilli (qui et Pt. puer vocatur a Vell. Pat. lib. II, cap. 53), auctore Theodoto praeceptore, cuius magna apud regem auctoritas erat, et Photino, occisum esse ab Achilla, cui id facinus erat delegatum, in navicula antequam in terram exiret: nunc cf. Plutarch. vit. Pompeii, capp. 77 et 80; Reisk. tom. III, pag. 863. Sunt haec exempla sympathiae, ut solis sensibus a re externa impulsis ad aliquid permoveamur.

*Occidenti*; supple, *Ciceronem.*

*Marii ..... proscriptionem.* Aptissime utraque vox. Nam is postquam urbem victor intrasset, et summam potestatem invasisset, *armis* violenter iniurias suas ultus est; Sulla autem *proscriptione*, quam legem credi et dici voluit.

*Puero.* Ptolemaeo, Auletae filio, qui Ptolemaeorum paene ultimus in Aegypto regnavit; nam post eum sola imperium Cleopatra obtinuit; quacum post Actiacum proelium intercepta regius Lagidarum sanguis exstinctus est, ann. ante Chr. nat. 29. Iste autem ann. 48, Pompeium post Pharsaliae pugnam in Aegyptum fugientem iusserat interimi, consiliis

stus est? Cantus nos nonnunquam et concitata modulatio instigat: Martius quoque ille tubarum sonus movet mentes et atrox pictura, et iustissimorum sup-
5 pliciorum tristis adspectus. Inde est quod arridemus ridentibus, et contristat nos turba moerentium, et effervescimus ad aliena certamina. Quae non sunt irae; non magis quam tristitia est quae ad conspectum mimici naufragii contrahit frontem, non magis quam timor qui, Hannibale post Cannas moenia circumsidente, lectoris percutit animum: sed omnia ista motus sunt animorum moveri volentium, nec affectus, sed
6 principia praeludentia affectibus. Sic enim militaris viri, in media pace iam togati, aures tuba suscitat, equosque castrenses erigit crepitus armorum. Alexandrum aiunt, Xenophanto canente, manum ad arma misisse.

1 III. Nihil ex his quae animum fortuito impellunt,

obsequutus Achillae et Theodoti. Vid. pag. 53, not. 2.

*Inde est ....... ridentibus.* Hic quis non reminiscetur illud Horatianum: *Vt ridentibus arrident, ita flentibus adflent Humani vultus*, ubi *Bentley* nostrum locum non praeterit, ad Art. poët. vs. 101, 102.

*Aliena certamina.* Currentium, pugnantium in circo et amphitheatro.

*Mimici naufragii.* Quidam *nautici naufr.* sed *mim. naufr.* edit. princ. quod pulcherrimum sens. efficit. *Mimica naufragia* ea sunt quae in scenis occurrebant repraesentata. Namque in solemnibus ludis, Caesarum sub imperio, Naumachiae saepe exhibebantur, et in Naumachiis interim naufragia.

*Hannibale.* Cf. Liv. lib. XXVI, c. 7. Ann. Vrbis C. 525, quinque annis post proelium Cannense, hoc demum evenit.

*Iam togati.* Ideoque iam emeriti, demissi.

*Alexandrum... Xenophanto.* Diverse hoc narratur: alii enim tradunt de Timotheo, tibicine in antiquitate celeberrimo (conf. Suid. Τιμόθεος; ib. interpp. et Freinshem. Supp. Curt. lib. I, capp. 3 et 26); Antigenides vocatur ap. Plutarch. *de fortitudine Alex.* lib. II, cap. 4.

*Manum ad arma misisse.* Diogenes Cynicus, acute, ut multa, quum de hoc sermo incidisset, sese ait multo magis miraturum, si canens Xenophantus Alexandri impetum et ardorem retentasset.

III. Arg. Ira est affectus; quippe qui mentis assensus est. Distinguenda ergo sedulo est a corporis pulsibus.

*Nihil ex his*, etc. Distinguit affectum ab impetu simplici, et proprie

affectus vocari debet: ista, ut ita dicam, patitur magis
animus quam facit. Ergo affectus est, non ad oblatas
rerum species moveri, sed permittere se illis, et hunc
fortuitum motum persequi. Nam si quis pallorem et 2
lacrymas procidentes, et irritationem humoris obscoeni,
altumve suspirium, et oculos subito acriores,
aut quid his simile indicium affectus animique signum
putat; fallitur, nec intelligit hos corporis esse pulsus.
Itaque et fortissimus plerumque vir, dum arma- 3
tur, expalluit; et signo pugnae dato, ferocissimo
militi paullulum genua tremuerunt; et magno imperatori,
antequam inter se acies arietarent, cor exsiluit;
et oratori eloquentissimo, dum ad dicendum
componitur, summa riguerunt. Ira non moveri tantum,
sed excurrere debet. Est enim impetus: nun- 4
quam autem impetus sine assensu mentis est; neque
enim fieri potest, ut de ultione et poena agatur, animo
nesciente. Putavit se aliquis laesum; voluit ulcisci;
dissuadente aliqua causa, statim resedit. Hanc iram
non voco, sed motum animi, rationi parentem. Illa
est ira, quae rationem transilit, quae secum rapit.
Ergo prima illa agitatio animi quam species iniuriae
incussit, non magis ira est, quam ipsa iniuriae species;
sed ille sequens impetus qui speciem iniuriae
non tantum accepit, sed approbavit. Ira est conci- 5

dicto; quem quidem pallor, lacrymae procidentes, etc. indicant.

*Itaque*. Et hi motus, seu impetus simplices sunt.

*Expalluit*, i. e. expallescere solet. Nempe Seneca praeteritis ἀορίστως uti amat.

*Tremuerunt*. Saepe tremunt. Vid. not. 2. Item mox *exsiluit* et *riguerunt*.

*Arietarent*, i. e. congrederentur, concurrerent; verbum Nostro familiare est, lib. III, cap. 4; ad Marc. lib. II; Ep. CIII; Quaest. nat. lib. V, cap. 13. *Gataker*. ad Antonin. p. 232, 20 sqq. docte illustravit.

*Summa*, i. e. summa corporis partes, labia, manus; τά ἄκρα (gallice, *les extrémités*). Walken. Analog. Ling. Graec. p. 64, ed. *de Scheyd*.

*Impetus*. Est ille compositus impetus de quo ad cap. 1 diximus, πάθος.

tatio animi ad ultionem voluntate et iudicio pergentis. Numquid dubium est, quin timor fugam habeat, ira impetum? Vide ergo an putes aliquid sine assensu mentis aut peti posse, aut caveri.

1 IV. Et ut scias quemadmodum incipiant affectus,
aut crescant, aut efferantur, est primus motus non
voluntarius, quasi praeparatio affectus et quaedam
comminatio. Alter cum voluntate non contumaci,
tamquam oporteat me vindicari, quum laesus sim;
aut oporteat hunc poenas dare quum scelus fecerit.
Tertius motus est iam impotens, qui non, si oportet,
2 ulcisci vult, sed utique, qui rationem evicit. Primum
illum animi ictum effugere ratione non possumus;
sicut ne illa quidem quae diximus accidere corporibus, ne nos oscitatio aliena sollicitet, ne oculi ad intentationem subitam digitorum comprimantur. Ista non potest ratio vincere; consuetudo fortasse et assidua observatio extenuat. Alter ille motus qui iudicio nascitur, iudicio tollitur *****

*Numquid*, etc. Neque timorem unquam, neque iram sine iudicio animi esse probaturus, sic argumentum statuit: quum timor impellat ad fugam, et ira ad impetum, neque fuga sola, aut solo impetu aliquid petere sit possibile: mentis assensus necessario ad id postulatur.

*Vide ergo*, i. e. cave igitur putes, noli putare. Ceterum et Cicer. Tusc. dispp. lib. IV, cap. 31, hanc sententiam tuitus est: Omnes perturbationes (quas πάθη fere semper appellat) esse in nostra potestate, omnes iudicio susceptas, omnes voluntarias.

IV. Arg. Progressus affectus: nascitur nobis insciis; crescit assensu mentis, sed obscure; maturescit rationem secum rapiens. Stoici hos gradus designabant vocibus: ῥοπῇ, εἴξει, συγκαταθέσει, ὀργῇ (propensione per visum, tum admissione et cessione, mox consensione, denique appetitu impetuque). Lipsius, Manud. ad Phil. stoic. lib. III, cap. 7, p. 156, 157.

*Crescant aut efferantur*. Ducta μεταφορὰ a fluminibus quae primum, decidentibus pluviis aut liquescente glacie, crescunt, mox attolluntur et supra ripas exsiliunt.

*Impotens*. Non passiva illa vox accipitur, ita ut idem sonet cum τῷ *qui non potest tolerari*; sed active, unde sensus: *qui non potest sese cohibere*, *impos ipse sui*. Et ea hominibus ad res inanimas quoque mox translata fuit.

*Diximus*. Videlicet cap. 2, ubi de motibus non voluntariis egit.

*Tollitur*. Lacunam hic esse patet:

V. Illud etiamnum quaerendum est. Hi qui vulgo 1
saeviunt et sanguine humano gaudent, an irascantur,
quum eos occidunt a quibus nec acceperunt iniuriam,
nec accepisse se existimant; qualis fuit Apollodorus
aut Phalaris. Haec non est ira, feritas est: non enim
quia accepit iniuriam, nocet; sed parata est, dum
noceat, vel accipere: nec illi verbera lacerationesque
in ultionem petuntur, sed in voluptatem. Quid ergo? 2
origo huius mali ab ira est; quae ubi frequenti exer-
citatione et satietate in oblivionem clementiae venit,
et omne foedus humanum eiecit animo, novissime in
crudelitatem transit. Vident itaque, gaudentque et
voluptate multa perfruuntur, plurimumque ab ira-
torum vultu absunt, per otium saevi. Hannibalem
aiunt dixisse, quum fossam sanguine humano plenam
vidisset: « O formosum spectaculum! » Quanto pul- 3
chrius illi visum esset, si flumen aliquod lacumque
complesset! Quid mirum, si hoc maxime spectaculo
caperis, innatus sanguini, et ab infante caedibus ad-
motus? Sequetur te fortuna crudelitatis tuae per vi-
ginti annos secunda, dabitque oculis tuis gratum ubi-
que spectaculum: videbis istud et circa Trasimenum

num de tertio motu agendum erat. Proinde ἀστερίσκους appingi iussi, et Lipsio madente.

V. Arg. Distinguit crudelitatem ab ira: origo tamen eadem est.

*Apollodorus.... Phalaris.* Apud Ciceronem, de Nat. Deor. lib. III, cap. 333, tamquam tyranni crudelissimi finguntur. Ille tyrannus Cassandriae, urbis Macedoniae fuit; de quo cf. Aelian. Var. hist. lib. XIV, c. 41 (ib. Perizon.) Pausan. lib. IV, cap. 5, p. 470, ed. *Faiei*. De Phalaride, tyranno Agrigentino, exstat loc. class. Cicer. de Off. lib. III, capp. 6 et 7; Cf. Diod. Sic. lib. XIII, p. 211. Post Bentleii disputationes praeclaras nihil est quod amplius addas.

*Vel accipere.* Ex coniect. Lipsii excepi. Antea erat *velle accipere*, quod stare non poterat antecedente *parata est*, id est *vult*; *vel*, i. e. *adeo*. librariis non intellectum, facilem ansam dedit mutationis in *velle*.

*Hannibalem.* Inhumanam crudelitatem Hannibalis taxat et Liv. lib. XXI, c. 4, lib. XXIII, c. 5, ubi accusatur milites suos efferasse, pontibus ac molibus ex humanorum corporum strue faciendis, et vesci humanis corporibus docendo. Caeterum de eo omnia nota, vel ex Cornelio

et circa Cannas, et novissime circa Carthaginem tuam.
4 Volesus nuper sub Divo Augusto, proconsul Asiae,
quum trecentos una die securi percussisset, incedens
inter cadavera vultu superbo, quasi magnificum quid-
dam conspiciendumque fecisset, graece proclamavit:
« O rem regiam! » Quid hic rex fecisset? Non fuit
haec ira, sed maius malum et insanabile. ***

1 VI. « Virtus, inquit, ut honestis rebus propitia est,
ita turpibus irata esse debet. » Quid si dicatur, vir-
tutem et humilem et magnam esse debere? Atqui hoc
dicit, qui illam extolli vult et deprimi; quoniam lae-
titia ob recte factum clara magnificaque est, ira ob
2 alienum peccatum sordida et angusti pectoris est. Nec
unquam committet virtus, ut vitia, dum compescit,
imitetur; istam iram castigandam habet, quae nihilo
melior est, saepe etiam peior his delictis quibus ira-
3 scitur. Gaudere laetarique proprium et naturale vir-
tutis est, irasci non est; dignitatis eius, non magis
quam moerere. Atqui iracundiae tristitia comes est,
et in hanc omnis ira vel post poenitentiam, vel post

Nepote. In Italia degit 17 annis. Pugnae maximae eius cum Romanis narrantur: novissima depugnabatur ad Zamam, quae quinque dierum iter aberat a Carthagine; Liv. XXX, c. 29.

*Carthaginem tuam.* Quum scilicet a Scipione in Zamae campis, a Carthagine non procul victus esset.

*Volesus.* Volesus Messala, proconsul Asiae, sub Augusto damnatus. Tacit. Ann. lib. III, cap. 68.

VI. Arg. Refutat obiectionem, virtutem quoque irasci debere turpibus rebus. Viri boni non est, peccatis peccantibusve irasci, quia sapiens semper liber est ab omni affectu. Stoici autem docuere sapientem sibi semper constare, et in perpetuo gaudio esse; voluptatique (τῇ ἡδονῇ) Epicureorum gaudium suum (χαρὰν, εὐφροσύνην, θάρσος) opposuere cum iis digladiantes. Seneca hoc decretum tenaciter defendit, e. c. de Vita beat. capp. 4, 23, 27. Cf. Lipsii Manuduct. in Philos. stoic. lib. III, cap. 5, pag. 144 sqq. et *Gataker* ad Antonin. pag. 513.

*Quid si dicatur.* Refellit hic Noster adversarii contra dicentis argumentum duplici ratione: prius quidem quod absurdum summopere sit humilem simul atque altum esse, porro ira humilis est, virtus alta; posterius, quod non aliquoties duntaxat, sed perpetuum irasci sapiens debeat, si irascendum toties est quoties turpiter facta occurrunt.

*Atqui hoc dicit qui* ego reposui: est

repulsam revolvitur. Et si sapientis est peccatis irasci, 4
magis irascetur maioribus, et saepe irascetur: sequitur ut non tantum iratus sit sapiens, sed iracundus. Atqui si nec magnam iram, nec frequentem, in animo sapientis locum habere credimus; quid est, quare non ex toto hoc affectu illum liberemus? Modus, inquam, esse non potest, si pro facto cuiusque irascendum est.
Nam aut iniquus erit, si aequaliter irascetur delictis 5
inaequalibus; aut iracundissimus, si toties excanduerit quoties iram scelera meruerint; et quid indignius quam sapientis affectum ex aliena pendere nequitia? Desinet ille Socrates posse eumdem vultum domum referre, quem domo extulerat.

VII. Atqui si irasci sapiens debet turpiter factis, et 1
concitari tristarique ob scelera, nihil est aerumnosius sapiente: omnis illi per iracundiam moeroremque vita transibit. Quod enim momentum erit, quo non im- 2
probanda videat? quoties processerit domo, per sceleratos illi, avarosque, et prodigos, et impudentes,

enim eunclusio; et scripti suadebant. Antea: *atqui hoc dicit illam*, omisso τῷ *qui* ante *illam*.

*Pro facto cuiusque.* Prout in alicuius delicto nequitiae plus aut minus est, aut aliis verbis, habita ratione, aut modicae, aut notabilis iam, aut summae improbitatis; sequente nempe ira leviore culpam, graviore scelus, gravissima nefas at quae patrata aut Deum ipsum laedunt, aut publico exitio sunt.

*Excanduerit.* Vide quam apte et συμμετρικῶς verba coniungat, scribens nempe *irascetur* cum *delictis inaequalibus*, *excanduerit* cum *scelera*: nam *excandescere* est ira maxima intus velli, siquidem irarum incipientium signum rubor est; sed crescentium et summa iam attingentium, pallidus candor.

*Desinet.* De Socratis aequabilitate animi, et eodem semper vultu, et eadem fronte, una apud Veteres vox. Cf. Gataker ad Anton. pag. 13. 6 qui et nostrum locum exhibuit Add. I. M. Heusing. ad Cicer. de Offic. lib. I, p. 26, 2. Solus contradicit Lucianus qui, in Mortuorum dialogis, Socratem flentem gementemque post mortem introducit, solum Diogenem immotum inconcussumque stetisse affirmans; sed e more illo suo istud εἰρωνικῷ potius quam e veritate.

VII. Arg. Pergit in probatione, quam inceperat: Sapientem turpiter factis irasci non debere; sin ei liceat, in ira sempiterna ei degendum fore. Hac occasione data, vehementer invehitur in vitiositatem sui temporis.

et ob ista felices, incedendum erit: nusquam oculi eius flectentur, ut non, quod indignentur, inveniant. Deficiet, si toties a se iram, quoties causa poscet,
3 exegerit. Haec tot millia ad forum prima luce properantia, quam turpes lites, quanto turpiores advocatos consciscunt. Alius iudicia patris accusat, quae mereri satis fuit: alius cum matre consistit: alius delator venit eius criminis, cuius manifestior reus est; et iudex damnaturus quae fecit, eligitur: et corona pro mala
5 causa, bona patroni voce corrupta. Quid singula persequor? quum videris Forum multitudine refertum, et Septa concursu omnis frequentiae plena, et illum

*Turpiores.* Quippe qui et ipsi scelerati, lucriqoe causa prava aut iniusta defendunt.

*Advocatos.* Quibus olim Romae, dum vigeret respublica, eloquentiae laude insignibus, oratorum nomen impositum erat, illi sub imperatoribus, quum iam raro de iis ageretur quae ad civitatem pertinerent, causidici, advocati, patroni frequentius appellabantur. Id autem intererat discrepantiae: causidicos nempe et patronus in foro loqui de omnibus rebus; advocatos autem rarius causam agentes, consilia tantom litigantibus subministrare, at quo modo agendum esset ignaros docere Sic id erant ferme advocati quod nuncupamus *avocats consultans*; causidici et patroni idem quod *avocats plaidans.*

*Consciscunt* praetuli τῷ *habent.* Est enim vox significantior, de re mala. Cf. Gron. ad Liv. lib. XXI, cap. 8, 4: τὸ *habent* esse videtur glossema. Lipsius probat.

*Iudicia patris.* Id est, supremam voluntatem patris, in testamento declaratam, adversus filium, qui flagitiis suis, quibus tale iudicium patris sibi pepererat, novam hanc adiicit turpitudinem, ut memoris patris inquinata se ipse prostituat, dum in causas istius iudicii inquiritur.

*Satis fuit.* Id est *fuisset*, ut nos loquimur: Veteres enim amant in tali positu indicativum: ex vett. edd. omnibus et pluris MSS.; quid? quod sensus postulat. Gronovium secutus reduxi; antea *satius.*

*Alius cum matre consistit.* Alius adversus *matrem* litem agit ipse sceleratus, qui matrem facinorum insimulet.

*Corona.* Audientium nempe qoi iudicia in foro cingebant.

*Bona patroni voce corrupta.* Puerilis ἀντίθεσις, dum iocatur Seneca in *bona* et *mala.* Causa *mala* ea est quae iustitiae contraria est; vox *bona*, ea quae audientium animos rapit, et causae seu bonae, seu malae dubiam prius atque ancipitem victoriam tradit.

*Septa.* Tempore Reipublicae comitiis populi celebria in campo Martio: quibus sublatis sub principibus, ambulandi causa, uti Circi ludorum causa, frequentabantur.

Circum, in quo maximam sui partem populus ostendit: hoc scito, istic tantumdem esse vitiorum, quantum hominum. Inter istos quos togatos vides, nulla pax est: alter in alterius exitium levi compendio ducitur.

VIII. Nulli nisi ex alterius damno quaestus est: fe- 1
licem oderunt, infelicem contemnunt; maiore gravantur, minori graves sunt; diversis stimulantur cupiditatibus; omnia perdita ob levem voluptatem praedamque cupiunt. Non alia quam in ludo gladiatorio 2
vita est, cum iisdem viventium pugnantiumque. Ferarum iste conventus est: nisi quod illae inter se placidae sunt, morsuque similium abstinent, hi mutua laceratione satiantur. Hoc uno ab animalibus mutis 3
differunt, quod illa mansuescunt alentibus, horum rabies ipsos, a quibus est nutrita, depascitur. Nunquam irasci desinet sapiens, si semel coeperit. Omnia sceleribus ac vitiis plena sunt; plus committitur, quam quod possit coërcitione sanari. Certatur ingenti quo- 4
dam nequitiae certamine: maior quotidie peccandi cupiditas, minor verecundia est. Expulso melioris

*Circum.* De Circo Maximo sermo est, qui inter Aventinum et Palatinum a Tarquinio inchoatus est: minor enim Circus Flaminius, quam cui sequentia conveniant; et Tilianus post mortuum Senecam absolutus est.

*Levi compendio.* Lucro, quaestu.

VIII. ARG. Vitiositas temporis sui.

*Maiore*, antiqua lectio: moneo ne Lipsio assentiaris, qui mavult *maiorem*, i. e. gravate et aegre ferunt. Est enim bonus sensus: urgentur a *maiore*, ipsi urgent minorem.

*Non alia.* Inter homines scilicet, in communi vita.

*In ludo gladiatorio.* Gladiatores simul habitant et aluntur: mox pugnaturi secum et se mutuo caesuri.

*Certatur nequitiae*, etc. En publicae impudicitiae amarissima descriptio; quam cave ne ὑπερβολικὴν putes, quales saepe in Annaeo nostro occurrunt. Iis enim temporibus eo nequitiae et infamiae Vrbis et orbis mores devenerant, ut iam ultra remedium siti Romanae molis ruinam instantem praenuntiarent.

*Verecundia.* Id est apud Romanos *verecundia* quod apud Nostrates *pudeur*. Quae etiam, quum deliqueris, saepe manet, ne iterum delinquas aliquantulum moratura, aut certe turpitudini tuae velamen honestum praetendens: illa autem, si cum ipsa pu-

aequiorisque respectu, quocunque visum est, libido se impingit; nec furtiva iam scelera sunt: praeter oculos eunt; adeoque in publicum missa nequitia est, et in omnium pectoribus evaluit, ut innocentia non
4 rara, sed nulla sit. Numquid enim singuli aut pauci rupere legem? undique, velut signo dato, ad fas nefasque miscendum coorti sunt.

> *... Non hospes ab hospite tutus,*
> *Non socer a genero: fratrum quoque gratia rara est.*
> *Imminet exitio vir coniugis, illa mariti.*
> *Lurida terribiles miscent aconita novercae.*
> *Filius ante diem patrios inquirit in annos.*

dicitia sublata est et evanuit, nil iam impedit quin per fas et nefas temet usque et usque proiicias, ad meliora nunquam rediturus. Civitas si qua conditur, civium in ea ut plurimum pudicitia est, quam sequitur saepe verecundia; ubi autem respublica adolevit, pudicitiae minor vis est, et frequentior lapsus, salva tamen verecundia; at quum ingentissimae opes et potentia in immensum patens procerum simul et populi mores inquinavere, verecundiam quoque ipsam obliviscuntur, aversantur. Quod tunc Romae videre fuit; et vivide sic expressit Nostras *Chénier* (*Essai sur la Satire*), Iuvenalem laudans, qui, instar Senecae, suorum civium scelera et vitia acriter insectatur: *Voyez.... Les épouses, souillant la couche nuptiale, Afficher leur opprobre et lutter de scandale.*

*Undique.* Quasi diceret *omnes*, quod τοῖν *singuli*, et *pauci*, quae in prox. phras. κατ' ἀντίθεσιν referas.

*Non hospes*, etc. Versus sunt ex Ovid. Metamor. lib. I, v. 144 sqq. deprompti, in quibus ferrea aetas describitur, moribus Romanorum corruptis, per prolepsin expressis.

*Lurida.* Hoc est, ait *Ruhkopf*, caeruleus. Quidni, luteus vel fuscus? Nam croceum potius colorem quam caeruleum *luridus* significat. Sed ridicule vel hic vel ille a Seneca exclusive et expresse indicaretur color. Nil aliud hic *luridus* est, quam livens, ater, maculosus, dirum quiddam et ferale portendens.

*Miscent.* Hoc est, infundunt, vel stricte magis, parant: quae vox apud Veteres in usu, immo in deliciis fuit, ut potionum praeparatio indicaretur; aptissime quidem, quum e pluribus et variis fere semper liquoribus potiones, et inprimis pharmaceuticae potiones, constarent, quae scientiae chimicae ope miscebantur. Sic apud Graecos κεράννυμι et κρᾶσις.

*Aconita.* Aconitum est herba venenosa, ex Ponto in Italiam advecta, haud absimilis trifolio prateosi (ἀγρώστιδι; Schol. ad Nicandr. Alexiph. pag. 31; et Schneid.) Cf. et Voss. ad Virgil. Georg. lib. II, vs. 152.

*Inquirit.* Hoc est: de patris vita, de patris morte astrologos et sagas interrogat. Quod infandae superstitionis genus nemo nescit quam tunc fama celebraretur, quali veneratione

Et quota pars ista scelerum est? non descripsit castra 6
ex una parte contraria, parentum liberorumque sacramenta diversa, subiectam patriae civis manu flammam, et agmina infestorum equitum ad conquirendas proscriptorum latebras circumvolitantia; et violatos fontes venenis, et pestilentiam manu factam; et praeductam obsessis parentibus fossam, plenos carceres, et incendia totas urbes concremantia, dominationesque funestas, et regnorum publicorumque exitiorum clandestina consilia; et pro gloria habita, quae quamdiu opprimi possunt, scelera sunt; raptus ac stupra, et ne os quidem libidini exceptum.

IX. Adde nunc publica periuria gentium, et rupta foedera, et in praedam validioris, quidquid non re-

coleretur. Ceterum τὸ *ante diem* patet idem esse, ac *anta diem fixum*, *ante diem iustum*, et de patre nondum sene, nondum eo aetatis provecto ut merito mori videatur, iuvenem inquirere. * *

*Et quota pars.... scelerum est?* Exiguam scelerum partem tantum attigit poëta, bello civili omisso, in quo parentes contra liberos pugnarunt, et civis unus (Sulla nempe; vid. Plutarch. vit. Sullae) aedificie succendi iussit, proscripsit. Omisit poëta alias crudelitates.

*Violatos fontes venenis.* M. Aquilius, legatus in Asiam missus, ann. V. C. 664, 665, ante Chr. nat. 89, 88, fontes quarumdam urbium Asiaticarum, ut ad deditionem illae cogerentur, veneno violavit. Ad. et cf. Florus, lib. II, cap. 20, et Appian. bell. Mithrid. pag. 305 sq.

*Pestilentiam manu factam.* Id est, fraude item et venenis, aut maleficiis arcessitam, ut Lipsius bene explicat: haec locutio est Nostro familiaris. Vid. Consol. ad Marc. cap. 19.

*Pro gloria habita.* Hoc est, claris gestis annumerata at virtutum titulo decorata, quae, si tristem eventum nacta essent, scelera appellarentur. Haec enim bene gesta vulgus nuncupat quae bonis auspiciis gesta sunt, et victoriae nunquam a victoribus ratio exigitur. Ecquis enim exigeret? Victa gens forsan? an spectantes minus validi?

*Ne os quidem libidini exceptum.* Infamiae et spurcitiae, omnibus iam voluptatis ludis et modis fessae, et nova utcumque et undecumque advocantis, portentosum genus; quod Senecae temporibus usitatissimum fuit, usitatius tamen postbac. Neque nos quidem has nequitias quae sint clarius significabimus; sed ad Martialem remittemus, lib. II, Epigr. XXXIII, L, LXXIII, LXXXIX, lib. III, Epigr. LXXXV, XCVI, et passim, ad Iuvenal. Sat. IX, vs. 3 et al.

IX. ARG. Accedit, quod peccata nil nisi errores sint, quibus ignoscendum est.

sistebat, abductum; circumscriptiones, furta, fraudes,
infitiationes, quibus trina non sufficiunt fora. Si
tantum irasci vis sapientem, quantum scelerum indi-
gnitas exigit, non irascendum illi, sed insaniendum
2 est. Illud potius cogitabis, non esse irascendum erro-
ribus; quid enim si quis irascatur in tenebris parum
vestigia certa ponentibus? quid si quis surdis, impe-
ria non exaudientibus? quid si pueris, quod neglecto
dispectu officiorum, ad lusus et ineptos aequalium
iocos spectent? quid si illis irasci velis, qui aegrotant,
senescunt, fatigantur? Inter caetera mortalitatis in-
commoda, et haec est caligo mentium: nec tantum
necessitas errandi, sed errorum amor. Ne singulis
irascaris, universis ignoscendum: generi humano ve-
3 nia tribuenda est. Si irasceris iuvenibus senibusque,
quod peccant; irascere infantibus, quod peccaturi
sunt. Num quis irascitur pueris, quorum aetas non-
dum novit rerum discrimina? maior est excusatio et
iustior, hominem esse; quam puerum. Hac conditione
nati sumus animalia obnoxia non paucioribus animi,
quam corporis morbis: non quidem obtusa nec tarda,
sed acumine nostro male utentia, alter alteri vitiorum
4 exempla. Quisque sequitur priores, male iter ingres-
sos: quidni habeant excusationem quum publica via
erraverint?

*Resistebat.* Non poterat resistere, seu male resistebat, ut infirmior.

*Circumscriptiones.* Defraudationes.

*Infitiationes.* Hoc est, denegationes debiti, depositi.

*Trina fora* sunt Romanum (antiquissimum omnium), Caesaris, Augusti. Martialis, lib. VIII, Epigram. XLIV: *Foroque triplici sparsus ante equos omnes.* Deinceps quartum forum Nerva Traianus adiecit, magnitudine et magnificentia longe magis spectabile.

*Maior excusatio est*, etc. Hoc est, delicto suo veniam concedi iustius quaerit homo, dum hoc dicit, *homo sum* (nempe, infirmus mente, pronus in culpam, errori obnoxius, errorumque amans), quam si hanc excusationem protulerit, *sum puer* hoc est, homo mox futurus, rationis particeps, vitio inimicus, et verum fa-

X. In singulos severitas imperatoris distringitur: 1
at necessaria venia est, ubi totus deseruit exercitus.
Quid tollit iram sapientis? turba peccantium. Intelli-
git quam et iniquum sit et periculosum, irasci pu-
blico vitio. Heraclitus quoties prodierat, et tantum 2
circa se male viventium, immo male pereuntium vi-
derat, flebat, miserebatur omnium, qui sibi laeti fe-
licesque occurrebant: miti animo, sed nimis imbecillo;
et ipse inter deplorandos erat. Democritum contra 3
aiunt nunquam sine risu in publico fuisse; adeo nihil
illi videbatur serium eorum quae serio gerebantur.
Vbi istic irae locus est? aut ridenda omnia, aut flenda
sunt. Non irascetur sapiens peccantibus. Quare? quia
scit neminem nasci sapientem, sed fieri; scit paucis-
simos omni aevo sapientes evadere, quia conditionem
humanae vitae perspectam habet: nemo autem natu-
rae sanus irascitur. Quid enim si mirari velit non in 4
silvestribus dumis poma pendere? quid si miretur
spineta sentesque non utili aliqua fruge compleri?
Nemo irascitur, ubi vitium natura defendit. Placidus
itaque sapiens et aequus erroribus, non hostis, sed
correptor peccantium, hoc quotidie procedit animo:

cile despiciens a falso, a malo bonum.

X. Arg. Ob tot tantaque peccantes sapiens iram comprimere debet.

*Deseruit.* Aliquot codd. *desaevit*, *delevit*: unde Lipsius fecit *deliquit*: Gruter. *descivit.* Nostram lectionem praestant optimi libri et MSS. I. F. Gronov. recte docuit, τὸ *deserere* in usu esse de militibus ducem signaque delinquentibus.

*Heraclitus*, etc. De Heraclito et Democrito, illo Ephesio, qui σκοτεινός (obscurus) dictus, hoc Abderita, utroque philosopho physico, omnia nota. Qui tamen de iis doceri velit, adeat Meiners *Geschichte der Wissenschaften* (*Hist. des sciences*), lib. I, pag. 619 sqq. 690 sqq. sive Tiedemano, *Geist der spekul. Phil.* (*Esprit de la philosophie spéculative*). Plin. lib. I, pag. 194 sq. 263 sq.

*Sibi.* Hanc voc. refer, non *ad laet. fel.* quasi diceret: qui laetos se et felices existimabant, sed ad τὸ *occurreb.*

*Hoc .... procedit animo.* Haec sentit, his se ipse intus alloquitur. Quae enim sequuntur et huic φράσει finis sunt, haec sapientis ad se ipsum verba continent.

multi mihi occurrent vino dediti, multi libidinosi,
multi ingrati, multi avari, multi furiis ambitionis agi-
5 tati. Omnia ista tam propitius adspiciet, quam aegros
suos medicus. Numquid ille cuius navigium multam,
undique laxatis compagibus, aquam trahit, nautis
ipsique navigio irascitur? occurrit potius, et aliam
excludit undam, aliam egerit, manifesta foramina
praecludit, latentibus et ex occulto sentinam ducen-
tibus labore continuo resistit: nec ideo intermittit,
6 quia, quantum exhaustum est, subnascitur. Lento
adiutorio opus est contra mala continua et foecunda,
non ut desinant, sed ne vincant.

1 XI. « Vtilis est, inquit, ira, quia contemptum ef-
2 « fugit, quia malos terret. » Primum ira, si quantum
minatur, valet, ob hoc ipsum quod terribilis est, et
invisa est. Periculosius est autem timeri, quam despici.
Si vero sine viribus est, magis exposita contemptui
est, et derisum non effugit; quid enim est iracundia
3 in supervacuum tumultuante frigidius? Deinde non
ideo quaedam, quia terribiliora, potiora sunt; nec

*Adspiciet*. Ne a sapiente ista quoque prolata verba videantur, distinxi. Lips. emend. *adspiciam*.

*Quam aegros suos medicus*. Idem sentit, idem docet optimus ille, non nomine quidem, sed re philosophus *Molière*, per totam illam fabulam quae inscribitur *le Misanthrope*; et praesertim expressit his versiculis: *Oui, je vois ces défauts, dont votre ome murmure, Comme vices unis à l'humaine nature; Et mon esprit enfin n'est pas plus offensé De voir un homme fourbe, injuste, intéressé, Que de voir des voutours affamés de carnage, Des singes malfaisans, et des loups pleins de rage.*

*Excludit ..... egerit*. Eam *excludit*, quae nondum ratem invasit, manifesta foramina praecludens; eam *egerit*, quae iam navim supergressa est, dum latentibus rimis continuo labore resistit.

*Sentinam ducentibus*. Hoc est, sentinam in ima detrahentibus, dum etiam atque etiam aquae pondus augescit. Sentina vero ima est pars navis, gallice *fond de cale*.

XI. Arg. Hoc et sequenti capite alia quaestio discutitur, nempe an ira aliquid habeat in se utilitatis, quod malos terreat, ideoque a contemptu nos tutos faciat. Negatur, quia ira et odium parit et contemptum cum derisu: deinde id, quod timetur, non ideo bono viro est optabile.

hoc sapientis dici velim, quod ferae quoque telum
est, timeri. Quid? non timetur febris, podagra, ulcus
malum? numquid ideo quidquam in istis boni est?
an contra, omnia despecta et foeda et turpia, ipso
quod timentur, sunt? Ira per se deformis est, et mi-
nime metuenda: at timetur a pluribus, sicut deformis
persona ab infantibus. Quid, quod semper in aucto- 4
res redundat timor, nec quisquam metuitur, ipse
securus? Occurrat hoc loco tibi Laberianus ille ver-
sus, qui medio civili bello in theatro dictus, totum
in se populum non aliter convertit, quam si missa
esset vox publici affectus:

*Necesse est multos timeat, quem multi timent.*

Ita natura constituit, ut quod alieno metu magnum 5
est, a suo non vacet. Leoni quam pavida sunt ad le-
ves sonos pectora! Acerrimas feras umbra, vox, et
odor insolitus exagitat; quidquid terret, et trepidat.

*Nec hoc.... timeri.* Nec velim, ut timor eodem modo velut telum detur et praedicetur, uti est telum, quo ferae se defendunt.

*Ipso quod timentur.* Hanc scripturam cum Gronov. e scriptis Gruteri reduxi. Antea in editis erat: *Ipso quo tim.* — *Ipso quod timentur.* Id est, ob hoc ipsum quod timorem incutiunt.

*Occurrat hoc loco*, etc. Dec. Laberius, eques rom. poëta clarus et mordax: scripsit is mimos, quos Iul. Caesare iubente ipse egit: mimi autem fuere dramata non unius generis: argumentum eorum e vita communi petitum, mores eosque ridiculos repraesentantium, atque iocis ac salibus repletorum, saepe lascivis. Laberius inprimis nobilis scriptor in hoc genere quod arte tractare coepit. Cf. Ziegler. de Mimis Romanorum (1788, Gotting.). Egit autem Laberius mimum Iul. Caesaris ludis, ann. ant. Chr. nat. 47. Ceterum hoc dictum iam antea Ennius extulerat. Cf. Cic. de Offic. lib. 2, cap. 7: *Quem metuunt, oderunt: quem quisque odit, periisse expetit.*

*Ad leves sonos pectora.* Lectio debetur Rubenio, probata a Gronov. Antea, *levissimos strepitus*: at *strepitus* in nullo cod. comparet: omnes scripti dant: *levissimos ictus*; alii, *levissimos pectora tactus*; alii, *levissimos pectora. Leves soni* seq. cap. explicantur. Cf. et de Benef. lib. IV, cap. 26: *Natura etiam ad leves sonos pavidus.*

*Vmbra.* Vid. quae ipse infra subiunxit lib. III, cap. 30.

Non est ergo, quare concupiscat quisquam sapiens timeri.

1 XII. Nec ideo iram magnum quisquam putet, quia
formidini est: quoniam quaedam etiam contemptissima
2 timentur; venena, et ossa mortifera, et morsus. Nec
est mirum, quum maximos ferarum greges linea pen-
nis distincta contineat, et insidias agat; ab ipso effectu
dicta formido. Vanis enim vana terrori sunt. Curri-
culi motus, rotarumque versata facies, leones redigit
in caveam: elephantes porcina vox terret. Sic itaque
ira metuitur, quomodo umbra ab infantibus, a feris
rubens pinna; non ipsa in se quidquam habet firmum
3 aut forte, sed vanos animos movet. « Nequitia, inquit,
« de rerum natura tollenda est, si velis iram tollere:
4 « neutrum autem potest fieri. » Primum, potest ali-
quis non algere, quamvis ex rerum natura hiems sit,
et non aestuare, quamvis menses aestivi sint: aut loci
beneficio adversus intemperiem anni tutus est, aut

XII. Arg. Contra eos disputat, qui iram naturae humanae necessario coniunctam putarent.

*Ossa*. Antiqua lectio, immutata a Mureto in *offa*. De ossibus piscium et vulneratorum hominum loquitur Noster. Si *offa* legas, idem erit quod venena. Proinde reduxi *ossa*. — *Ossa mortifera*. Num vere de piscium et vulneratorum hominum ossibus hic loquitur? Quidni enim de anguium dentibus? namque Veteres etiam perspectum habuere, non a lingua serpentum venena fluere, iidem tamen e tumore quodam gingivis et dentibus vicino haec stillare ignoravere; ita ut a vera simul et a volgari opinione recedentes doctiores viri in ipsis dentibus latere, ex ipsis dentibus fundi virus arbitrarentur.

*Linea pennis distincta*. Id est, funiculi extensi, quibus variarum avium, inprimis cycni et vulturis pennae intextae erant ad feras in retia coërcendas.

*Curriculi*. Haec et sequentia de leone et elephante confirmant omnes rerum naturalium conditores. Plin. lib. VIII, cap. 19, Aelian. Histor. anim., lib. XVI, cap. 36.

*Rubens pinna*. Rubentem vocat, utpote sandicee, aut rubro tingi solitae (μήρινθος). Multi Veteres ad hanc formidinem (sic enim illa linea nominabatur) alludunt, v. e. Epictet. ap. Arrian. lib. II, cap. 1. Cf. quoque de Clem. lib. I, cap. 12.

*Nequitia*. Repugnat adversarius, et rerum naturae congruam, immo necessariam esse iram contendit; quod confutat philosophus.

patientia corporis sensum utriusque pervincit. Deinde 5
verte istud : necesse est prius virtutem ex animo tol-
las, quam iracundiam recipias, quoniam cum virtu-
tibus vitia non coëunt. Nec magis quisquam eodem
tempore et iratus potest esse, et vir bonus, quam
aeger et sanus. « Non potest, inquit, omnis ex animo 6
« ira tolli : nec hoc hominis natura patitur. » Atqui
nihil est tam difficile et arduum, quod non humana
mens vincat, et in familiaritatem perducat assidua
meditatio; nullique sunt tam feri et sui iuris affectus,
ut non disciplina perdomentur. Quodcunque sibi im- 7
peravit animus, obtinuit. Quidam ne unquam riderent,
consecuti sunt: vino quidam, alii Venere, quidam
omni humore interdixere corporibus. Alius conten-
tus brevi somno vigiliam indefatigabilem extendit :
didicerunt tenuissimis et adversis funibus currere, et

*Non potest.* Iostat adversarius, sed vano argumento et futili. Nota tamen in priori sententia de rerum natura cum verba fecisse, at nunc de hominis natura agi. Quae, ut quamdam habent inter se similitudinem, ita tamen aliquid discrepantiae prae se ferunt; et ut disceptationis ordinem et processum bene assequaris, animadvertenda tibi erant.

*Atqui* reposui: est enim vox refutantis. Antea, *utque*.

*Quidam ........ consequuti sunt.* Exemplo est Crassus, *ἀγέλαστος* Graecis dictus, praetor ann. V. C. 648 (Cic. de finib. Bon. et Mal. V, 30; Plin. lib. VII, c. 18) avus M. Crassi, in Parthis ann. V. C. 700 interempti.

*Alii Venere.* De Xenocrate Academico hoc Veteres tradidere, et de aliis praeterea, sed minoris famae, viris. Zenonem pariter semel per totam vitam rem cum foemina dicunt habuisse, ne foemineum genus odisse immerito videretur. Deinceps quidem, postquam in terris principatum christiana religio obtinuit, pervulgatum hoc caelibis virtutis genus, quod Antiqui mirabantur, nemo nescit.

*Humore;* in metu intercutis.

*Vigiliam.* Ne cogites de Maecenatis vigilia, Plin. lib. VII, cap. 52, fuit enim morbus : at h. l. sermo est de vigilia, quae adhibetur, ut famam factis extendamus. Mox de funambulis et urinatoribus Nostrum loqui patet.

*Extendit*, usque in auroram.

*Didicerunt*, optimorum librr. et codd. lectio a Gron. probata; *didicerunt alii* dederat Moret. Sunt qui *didicerint....alii* et similia vett. saepe omittuntur, quem usum exemplis probat Gron. Immo elegantissimum est, postquam ter aut quater dicta sunt, *alii*, *quidam*, *ille*, *hic*, τοῦ *alii* ellipsim facere ante verbum perfecti temporis.

ingentia, vixque humanis toleranda viribus onera portare, et in immensam altitudinem mergi, ac sine ulla respirandi vice perpeti maria.

1 XIII. Mille sunt alia, in quibus pertinacia impedimentum omne transcendit, ostenditque nihil esse difficile, cuius sibi ipsa mens patientiam indiceret. Istis quos paulo ante retuli, aut nulla tam pertinacis
2 studii, aut non digna merces fuit. Quid enim magnificum consequitur ille, qui meditatus est per intensos funes ire? qui sarcinae ingenti cervices supponere? qui somno non submittere oculos? qui penetrare in imum mare? Et tamen ad finem operis, non magno auctoramento, labor pervenit. Nos non advocabimus patientiam, quos tantum praemium exspectat, felicis
3 animi immota tranquillitas? Quantum est, effugere maximum malum iram, et cum illa rabiem, saevitiam, crudelitatem, furorem, et alios comites eius affectus! Non est quod patrocinium nobis quaeramus et excusatam licentiam, dicentes: aut utile id esse, aut inevitabile; cui enim tandem vitio advocatus defuit? non est quod

*Adversis.* Indicatur ista voce funambulum ita in tenui fune ambulare, ut pedis tota longitudo, non pars media, funi insistat; quod ut servata ἰσοῤῥοπίᾳ fiat difficillimum est. — *Adversis* dictum est, ut adverso flumine navigare: hanc sententiam multi exsequuti sunt. Cf. Gataker. ad Ant. pag. 424, ubi nostrum hunc locum non neglexit: Stobaei Florileg. Serm. XXVII, p. 299: Musonii Rufi (Fabr. Bibl. Gr. T. III, pag. 566 Hart.) praeclarum fragmentum.

XIII. Arg. Magnum praemium expositum esse ei, qui iram totam dimittat: nec ita difficile hoc esse.

*Cuius sibi .... indiceret;* quod mens sibi imperaret perficiendum.

*Meditatus est.* Id est, exercuit se.

*Auctoramento.* Id est, mercede.

*Exspectat.* Cic. et Virg. tempore omnis auctor, sive is soluta, seu poëtica dicendi ratione usus esset, scripsisset *manet*. Audacius tunc adhibuit Annaeus τὸ *exspectat*, quasi de viro et animante quolibet ageretur. Id autem poëtici spiritus est, animam quodam modo inanimis dare.

*Nos non.... tranquillitas.* Idem suadet Horatius quum libri I epist. 2, sic exclamat: *Vt iugulent homines, surgunt de nocte latrones: Vt te ipsum serves, non expergisceris?*

*Excusatam licentiam.* Id est, quae excusari potest.

dicas, excidi non posse: sanabilibus aegrotamus malis,
ipsaque nos in rectum genitos natura, si emendari
velimus, iuvat. Nec ut quibusdam visum est, arduum
in virtutes et asperum iter est: plano adeuntur. Non 4
vanae vobis auctor rei venio: facilis est ad beatam
vitam via; inite modo bonis auspiciis, ipsisque diis
bene iuvantibus. Multo difficilius est, facere ista quae
facitis; quid enim quiete otiosius animi? quid ira
laboriosius? quid clementia remissius? quid crude-
litate negotiosius? Vacat pudicitia, libido occupatis-
sima est; omnium denique virtutum tutela facilior
est: vitia magna aluntur. Debet ira removeri? hoc 5
ex parte fatentur etiam, qui dicunt esse minuendam.
Tota dimittatur: nihil profutura est; sine illa facilius
rectiusque scelera tollentur, mali punientur, et tra-
ducentur in melius.

XIV. Omnia quae debet sapiens, sine ullius malae 1

*Sanabilibus... iuvat.* Alta et praeclara sententia, at vix notata olim perlegentibus, celeberrima nunc ex quo die eam ἐπιγραφῆς loco praefecit Nostras *J. J. Rousseau* insigni libro, cui titulus *Emile*.

*Nec, ut quibusdam.* Est dictum antiquissimum, ap. Hesiod. Ἐργ. καὶ ἡμ. 287 sq., et multos alios obvium. Vid. et cf. Stobaeum, serm. XXVII; Pindar. Pyth. XII, vers. 49: Ruhnken. ad Xenoph. Memorab. lib. II, cap. 2, 20. Cum nostro facit M. Antonin. lib. V, § 9; ib. Gatak., p. 198, loco nostro non praeterito. Iactare solebant Cynici, quos quidem Stoici magna ex parte sequuti sunt, brevissimam ad felicitatem viam se reperisse. Gatak. ad Anton., p. 182.

*Visum* ante Lipsium legebatur, qui dedit *dictum*, ad Hesiodum respexisse Senecam putans. *Visum* tamen in simili re ponere solet Noster.

*Multo difficilius......facitis.* Παράδοξος, at vera et ab optimi ingenii viris deinceps recepta opinio; vitium nempe pluris semper constitisse quam virtutem, et in servanda iustitia minus impendi laboris et sudoris quam in delinquenda vulgo insumitur.

*Facilius rectiusque:* aberratio librarr. *facilius potiusque*, e quo fecit Gron. *tutiusque*. At vulg. bene habet.

XIV. Arg. Sapiens nihil efficit ministerio ullius rei malae: interdum tamen iram simulare iuvabit. Conf. Cicer. de Offic. lib. I, cap. 38, ubi Iac. Fr. Heusinger Nostrum contulit.

*Omnia quae debet*, etc. *Quae debet*, suppl. *efficere* aut *exsequi*: συνώνυμον ergo τὸ *Quae debet* cum τῷ *Officia*. Unde sensus is exoritur: Nunquam mali quidquam sapiens aget, ut bona denuo efficiat: nunquam ad bonum finem evasurus, per malam viam sapiens gradietur.

rei ministerio efficiet; nihilque admiscebit, cuius
2 modum sollicitus observet. Nunquam itaque iracundia
admittenda est; aliquando simulanda, si segnes audientium animi concilandi sunt, sicut tarde consurgentes ad cursum equos, stimulis facibusque subditis,
3 excitamus. Aliquando incutiendus est his metus, apud quos ratio non proficit. Irasci quidem non magis utile
4 est, quam moerere, quam metuere. « Quid ergo? non incidunt causae, quae iram lacessant? » Sed tunc maxime illi opponendae manus sunt: nec est difficile, vincere animum: quum athletae quoque in vilissima sui parte occupati, tamen ictus doloresque patiantur, ut vires caedentis exhauriant; nec quum ira suadet,
5 feriunt, sed quum occasio. Pyrrhum maximum praeceptorem certaminis gymnici, solitum aiunt his, quos exercebat, praecipere, ne irascerentur. Ira enim perturbat artem: et qua noceat tantum, non qua caveat, adspicit. Saepe itaque ratio patientiam suadet, ira vindictam: et qui primis defungi malis potuimus, in maiora devolvimur. Quosdam unius verbi contumelia,

*Cuius modum... observet.* Pertimescendum enim vehementer est, ne modum, h. e. limitem id transiliat; et minor sane difficoltas saepe erit, ut rem totam amoveas, quam ut admissam aliquo modo coërceas. Quibus rebus abstinendum facile vides; quatenus vero abstinendum, minime. Et ubi lapis statuendus qui limitem faciat, operosissimum simul et delicatissimum est. Quos enim affectus mali sollicitant, hi *Fas atque nefas exiguo fine libidinum Discernunt avidi.* (Hor. lib, II, od. XVIII, vss. 10 et 11.

*Sicut*, etc. Rustici aratores stimulis aut ignibus aliisque tormentis boves equosve, ignave se gerentes, afficere ideoque irritare solebant. Columell., lib. VI, cap. 2: *Est etiam post domituram mollioris generis bos qui decumbit in sulco: eum non saevitia, sed ratione censeo emendandum! nam qui stimulis aut* ignibus *aliisque tormentis id vitium eximi melius iudicant, verae rationis ignari sunt.* Item Pallad. Mart., tit. 120: *Si post domiturom decumbit in sulco, non afficiatur* igne *vel verbera*, etc. Solin., pag. 45, ait: *Nonnulli equi etiam accensis facibus ad cursus provocantur.*

*Facibus.* Lipsius conj. *calcibus*; *facibusque* habet edit. princeps, et bonum esse satis multa probant. Vid. not. sup.

*Pyrrhum.* Hic Pyrrhus quis sit, et quo loco natus, ignoramus.

non aequo animo lata, in exsilium proiecit; et qui levem iniuriam silentio ferre noluerant, gravissimis malis obruti sunt; indignatique aliquid ex plenissima libertate deminui, servile in sese attraxerunt iugum.

XV. « Vt scias, inquit, iram habere in se generosi 1
« aliquid, liberas videbis gentes, quae iracundissimae « sunt, ut Germanos et Scythas. » Quod evenit, quia fortiora solidaque natura ingenia, antequam disciplina molliantur, prona in iram sunt. Quaedam enim non 2
nisi melioribus innascuntur ingeniis: sicut valida arbusta et laeta quamvis neglecta tellus creat; alia foecundi soli silva est. Itaque et ingenia natura fortia iracundiam ferunt, nihilque tenue et exile capiunt, ignea et fervida: sed imperfectus ille vigor est, ut omnibus quae sine arte, ipsius tantum naturae bono, exsurgunt; sed nisi cito domita sunt, quae fortitudini apta erant, audaciae temeritatique consuescunt. Quid? non mitioribus animis vitia leniora coniuncta 3
sunt, ut misericordia, amor, et verecundia? Itaque

XV. Arg. Sunt quidem illi in iram proni, qui generosi quid in se habent; sed ille vigor imperfectus est.

*Quod evenit.* Hinc sequitur, esse naturae non alienam iram: quod tamen in antecedentibus operose refutaverat.

*Solidaque.* Hoc est, constantes animos, et earum rerum quae semel statuere tenacissimos. Sic Horatius, lib. III, Od. III: *Nec civium ardor prava iubentium, Nec vultus instantis tyranni Mente quatit* solida.

*Quaedam.* Hoc est, quidam affectus; quaedam vitia.

*Arbusta*, etc. Id est, arbores, vel culturae omnino expertes, validae aliquando et laetae esse possunt; meliores tamen brevi tempore illae redduntur, et pulchrior multo silva exsurgit, ubi naturae vim agricolae manus adiuverit.

*Nihilque.... fervida.* Parum concinna ἀντίθεσις, quum hinc *tenue* et *exile*, hinc *ignea* et *fervida*. Aptius quidem et mori suo fidelior scripsisset Annaeus, vel prius, *frigidum et pallens*, vel posterius, *ingentia et praegrandia*.

*Vt misericordia*, etc. Attendat, qui sectarum ingenium et dogmata nosse operae pretium ducit, ad stoicam contumaciam; quae, quum rationis unius imperium aut potius tyrannidem laudet, humanae mentis sanctissimum et optimum affectum vitiis annumerat, misericordiam nempe, cuius altare dum maneret et coleretur, gladiatorias pugnas Athenae ignoravere, cuius ad vocem et nu-

tibi saepe bonam indolem a malis quoque suis ostendam; sed non ideo vitia non sunt, si naturae melioris 4 indicia sunt. Deinde omnes istae feritate liberae gentes, leonum luporumque ritu, ut servire non possunt, ita nec imperare. Non enim humani vim ingenii, sed feri et intractabilis habent: nemo autem regere potest, nisi qui et regi.

1 XVI. Fere itaque imperia penes eos fuere populos, qui mitiore coelo utuntur: in frigora septentrionemque vergentibus immansueta ingenia sunt, ut ait poëta,

........suoque simillima caelo.

« Animalia, inquit, generosissima habentur, quibus « multum inest irae. » Errat, qui ea in exemplum hominis adducit, quibus pro ratione est impetus: homini pro impetu ratio est. Sed nec illis quidem omnibus

tum christiana religio tot nosocomia (*hôpitaux*) condidit, et tot publicas sedes in quibus cibum inveniunt ac medelam egeni et aegrotantes.

*Indolem a malis*, Lipsio suadente recepi (nam sensus magis congruit prioribus: Et e vitiis quibusdam bonam indolem coniicimus). Antea: *indolem malis*, sine τὸ *a*.

*Leonum*. Leones tamen et curribus iunctos esse, ideoque serviisse, constat. Ipse Noster, sui parum memor, dixit, cap. 31, ursorum leonumque ora placida tractantibus.

XVI. Arg. Neque animalia iracundiora eademque generosiora in exemplum hominis adduci possunt, neque simplices appellandi sunt iracundi.

*Fere*. Aliquid supplendum patet, ut *semper*, aut *ubique*, aut id genus verba.

*Fere itaque..... caelo utuntur*. Verum quidem est, apud eos populos imperia prima fuisse, qui mitiore caelo uterentur: sed diversa ex causa. Mitius caelum haud dubie potissimum in causa fuit, cur, qui eo uterentur, maturiore humanitatis cultu vigerent, institutisque florerent iis, quibus animi atque ingenia ad eam culturam per artes litterasque evehi potuerint, qua dominatio comparatur. Argumentationis cupido Nostrum eo perduxit, ut, omni experientia praetermissa, qua quidem docemur calidioribus terris magis propriam esse iracundiam quam frigoribus septentrionis, feritatem cum ira confunderet. Neque aliud quidquam Poëta iudicare voluit.

*Suoque simillima caelo*. Et hoc non de iis solum gentibus quae in frigora et septentrionem vergunt vere dixeris, sed de populo quolibet. Recentioribus temporibus, primus ante omnes *Bodin* in libro *de Republica*: postea, omnium plausu, celeberrimus *Montesquieu*, in opere selectis-

idem prodest. Iracundia leones adiuvat, pavor cervos, accipitrem impetus, columbam fuga. Quid, quod ne 3
illud quidem verum est, optima animalia esse iracundissima? Feras putem, quibus ex raptu alimenta sunt, meliores, quo iratiores: patientiam laudaverim boum, et equorum fraenos sequentium. Quid autem est, 4
cur hominem ad tam infelicia exempla revoces, quum habeas mundum, Deumque, quem ex omnibus animalibus, ut solus imitetur, solus intelligit? « Simplicissimi, inquit, omnium habentur iracundi. » Fraudulentis enim et versutis comparantur; et simplices videntur, quia expositi sunt: quos quidem non simplices dixerim, sed incautos. Stultis, luxuriosis, nepotibusque hoc nomen imponimus, et omnibus vitiis parum callidis.

XVII. « Orator, inquit, iratus aliquando melior 1
est. » Immo imitatus iratum; nam et histriones in

aimo *l'Esprit des Lois* (lib. XIV, cap. 1, 2 seqq.), id demonstravit.

*Iracundia....cervos....* etc. Quis hic rei litterariae et graecarom elegantiarum amans non meminerit Anacreontis suaviasimos versiculos (Carm. II) ferarum armaturam nativam ita explicaotis: « Φύσις κέρατα ταύροις... ἔδωκεν... Ποδωκίην λαγωοῖς, Λέουσι χάσμ' ὀδόντων, » etc.

*Feras putem...... sequentium*, a codd. recte recepit Gronov. sublato *ne* post *feras* et interrogandi sigoo.

*Simplicissimi*. Id est, honestissimi, candidissimi, qui iram in promptu habent, nec recondont. Cf. Cic. de Offic. lib. I, capp. 19, 30.

*Expositi sunt*. Absolute, nt in gallica lingua, *ils sont exposés*; et idem valet, ac si scriptum legeretur: Iniuriis et fraudibus obnoxii sunt, patent, aperiunt latus.

*Nepotibus*. Hoc est, prodigis. Vid. Horat. epod. I, vs. 34.

*Hoc nomen*. Τῷ *hoc* saepius vox posterior indicatur, τῷ *illud* prior. At hic contrarium fit, et *hoc* priorem significat, nempe *simplices*. Vnde totius senteotiae is tenor est: Simplex non est vir iracundus, incautus est; simplicem voca qui stolidus, qui vane sui laudator, qoi luxuriae amans, qui in spem irritam pronus, qui ganeo, etc.

XVII. Arg. Simulatio irae saepius prodest, sed non sine vi aliqua. Etiam hic Nostro rem com Peripateticia esse, ex iis, qoae supra iam adducta sunt, liquet. Cf. Cic. Tusc. Disp. lib. IV, cap. 19.

*Histriones*. Idem adhibuit Sotion, opud Stobaeum, sermon. XVIII, pag. 159. Florileg. (in nuva ed. Schowii, quae nuper prodiit in pu-

pronuntiando non irati populum movent, sed iratum bene agentes. Et apud iudices itaque, et in concione, et ubicumque alieni animi ad nostrum arbitrium agendi sunt, modo iram, modo metum, modo misericordiam, ut aliis incutiamus, ipsi simulabimus: et saepe id quod veri affectus non effecissent, effecit imitatio
2 affectuum. « Languidus, inquit, animus est, qui ira caret. » Verum est, si nihil habet ira valentius. Nec latronem oportet esse, nec praedam; nec misericordem, nec crudelem: illius nimis mollis animus, huius nimis durus est. Temperatus sit sapiens: et ad res fortius agendas non iram, sed vim adhibeat.

1 XVIII. Quoniam quae de ira quaeruntur, tracta-
2 vimus, accedamus ad remedia eius. Duo autem, ut opinor, sunt: ne incidamus in iram, et ne in ira peccemus. Vt in corporum cura, alia de tuenda valetudine, alia de restituenda, praecepta sunt: ita aliter iram debemus repellere, aliter compescere, ut vin-
3 camus. Quaedam ad universam vitam pertinentia praecipientur: ea in educationem, et in sequentia tem-

blicum, p. 381): Ὑποκριταῖς μὲν οὖν, καὶ μὴ ὀργιζομένοις, ὑποκριναμένοις ὀργὴν συνήνεγκεν· οἱ δὲ σπουδαῖοι ἄνδρες, οὐδ' ἐὰν ὡς ἀληθῶς ὀργίζωνται, οὕτω χρῶνται τῷ σχήματι. Vereor tamen, ut dogma Stoicum, *sola bona quae honesta, nec, nisi honestum, quidquam utile esse*, purum illibatumque maneat.

*Nec latronem..... nec crudelem.* Quasi dicat: Mediam viam tenere decet, et ab utroque margine aeque distantem; neque latrocinii auctor, neque victima sis; neque iniuriam inferas, nec patiare, etc.

XVIII. Arg. Sequitur secunda libri pars, quae primo praescripto continetur, ne in iram incidamus. Quaedam praemittuntur de animis, ad iram plus minus pronis, cognoscendis: ideoque primum lineae quasi doctrinae de temperamentis, ut vocant, ducuntur, quam maxime ex Hippocratis praeceptis de hac re.

*Alia de tuenda valetudine, alia de restituenda.* Duplex enim medicina est: alia nimirum qua valetudo mala, ubi ingruerit, amovetur; alia, quam immerito negligunt, facilem licet atque utilem, qua bona cavetur, ne fugiat. Hanc ὑγιεινὴν vocant (gallice *hygiène*), a graeca voce ὑγιὴς, *sanus*.

*Educationem.* Designat tempus h. l. quod sub educatoribus et magistris transigi solet. Sic *ludis*, i. e.

pora dividentur. Educatio maximam diligentiam, plurimumque profuturam desiderat; facile est enim teneros adhuc animos componere, difficulter reciduntur vitia, quae nobiscum creverunt. Opportu- 1
nissima ad iracundiam fervidi animi natura est: nam quum elementa sint quatuor, ignis, aqua, aër, et terra; potestates pares his sunt, frigida, fervida, arida atque humida. Et locorum itaque, et animalium, et corporum, et morum varietates, mixtura elementorum facit, et proinde in aliquos magis incumbunt ingenia, prout alicuius elementi maior vis abundavit. Inde quasdam humidas vocamus, aridasque regiones, et calidas, et frigidas. Eadem animalium et hominum discrimina sunt.

XIX. Refert quantum quisque humidi in se cali- 1
dique contineat: cuius in illo elementi portio praevalebit, inde mores erunt. Iracundos fervidi mixtura faciet: est enim actuosus et pertinax ignis. Frigidi 2
mixtura timidos facit: pigrum est enim contractumque frigus. Volunt itaque quidam ex nostris iram in

ludorum tempore, occurrit; v. c. apud Suetonium.

*Opportunissima.* Vid. supra, cap. 15: *Ingenia natura fortissima*, etc.

*Potestates.* Sunt temperamenta quae dicimus.

*Aliquos.* Lipsius coni. *aliquas* sc. potestates vel varietates. Mox *incumbunt ingenia*, ubi Lipsio τὸ *ingenia* reiiciendum esse videtur; una editio Rom. hoc sprevit. — *In aliquos*, sc. mores.

XIX. Arg. De temperamentis quatuor, quibus Stoici accuratius usi sunt, quam antea fiebat, ad momentum corporis in animum et ipsum corporalem, declarandum, nolissima hic adduxit, praetermissa vi nervorum ad totam hanc doctrinam, etc. Ex diversa elementorum mixtura diversi hominum mores proficiscuntur.

*Cuius in illo.... erunt.* En hic disceptatio incipit physiologica de corporum et morum similitudinibus. Quam ut subtilem et ingeniosam fatearis, cave tamen ne in omnibus veram credas et accipias: puerilia quaedam, falsa multa, sine fundamento omnia. Tum istiusmodi argumentis non erat hic locus; nam, iram aut vitare aut cohibere volenti, quae necessitas in corporis nostri elementa diligentissime inquirere?

*Quidam ex nostris.* Stoicis. Cf. Diog. Laërt., lib. VII, cap. 159; Plutarch. de Placit. Philos., lib. IV,

pectore moveri, effervescente circa cor sanguine.
3 Causa cur hic potissimum assignetur irae locus, non alia est, quam quod in toto corpore calidissimum pectus est. Quibus humidi plus inest, eorum paulatim crescit ira, quia non est paratus illis calor, sed motu
4 acquiritur. Itaque puerorum foeminarumque irae acres magis, quam graves sunt, levioresque dum incipiunt: siccis aetatibus vehemens robustaque ira est, sed sine incremento, non multum sibi adiiciens, quia
5 inclinatum calorem frigus insequitur. Senes difficiles et queruli sunt, ut aegri et convalescentes, et quorum aut lassitudine, aut detractione sanguinis exhaustus est calor. In eadem causa sunt siti fameque rabidi, et quibus exsangue corpus est, maligneque alitur et deficit. Vinum incendit iram, quia calorem auget pro cuiusque natura.

1 XX. Quidam ebrii effervescunt, quidam *** saucii sunt. Neque ulla alia causa est, cur iracundissimi sint flavi rubentesque, quibus talis natura color est, qualis fieri caeteris inter iram solet; mobilis enim

cap. 5; Cic. Tuscul. dispp. lib. I, cap. 10. Claud. Paneg. in IV consul. Honor. 241: *Iram sanguinei regio sub pectore cordis Protegit, imbutam flammis avidamque nocendi.* Neque Horatius multum differt, lib. I, Od. XVI: *Et insani leonis Vim stomacho apposuisse nostro.*

*Humidi.* Hanc corporum dispositionem Noster innuit, quam hodie vocant medici *tempérament lymphatique.* Quae foeminarum fere omnium, et infantium, et flavorum virorum magis propria est.

*Siccis aetatibus.* Oppos. *humidis.* Ut senes aegri.

*Calorem inclinatum.* Id est, deminutum, attritum.

*Detractione sanguinis.* Id est, deminutione. Cf. lib. I, cap. 13. Aristotel. Rhetor. lib. II, cap. 2, haec eadem tangit.

XX. Arg. Accedunt aliae caussae ad iram excitandam.

*Saucii.* Locum hunc corruptum esse, et MSS. et sequentia arguunt. Praeterea var. lect. est, pro *saucii*, *saucii sunt.* Muretus ex ingenio dedit *sicci.* Gronov. conj. *Quidam sobrii effervescunt, quidam saucii* (i.e. ebrii, οἰνοπλῆγες). Et hoc sensu ea vox saepe apud Latinos. Mart. lib. III, epig. LXVIII, vss. 5 et 6: *Hic, iam deposito post vina rosasque pudore, Quid dicat nescit saucia Terpsichore.* Vid. quoque Iust. libb. I et II,

illis agitatusque sanguis est. Sed quemadmodum na-
tura quosdam proclives in iram facit; ita multae in-
cidunt causae, quae idem possint quod natura. Alios
morbus, aut iniuria corporum in hoc perduxit, alios
labor, et continua pervigilia, noctesque sollicitae, et
desideria, amoresque; et quidquid aliud aut corpori
nocuit, aut animo, aegram mentem in querelas parat.
Sed ista omnia initia causaeque sunt: plurimumque
potest consuetudo; quae, si gravis est, alit vitium.
Naturam quidem mutare difficile est, nec licet semel 3
mixta nascentium elementa convertere. Sed in hoc
nosse profuit, ut calentibus ingeniis subtrahas vinum,
quod pueris Plato negandum putat, et ignem vetat
igne incitari. Nec cibis quidem implendi sunt; disten-
dentur enim corpora, et animi cum corpore tume-
scent. Labor illos citra lassitudinem exerceat, ut 4
minuatur, non ut consumatur calor, nimiusque ille
fervor despumet. Lusus quoque proderunt; modica
enim voluptas laxat animos et temperat. Humidiori-
bus, siccioribus et frigidis non est ab ira periculum:
sed maiora vitia metuenda sunt, pavor, difficultas,
et desperatio, et suspiciones.

XXI. Mollienda itaque, fovendaque talia ingenia, 1

et Apul. Metam. libb. VII et IX. Ego tamen defectus notas apponi iussi.

*Iniuria corporum.* Galliones scil., multaque id genus, unde corporis quasdam partes deformitas, aut infirmitas in perpetuum invadit.

*Sollicitae.* Quas libidines, alea, ambitio, conscii animi morsus implent; et hoc partim explicant duae voces quae sequuntur.

*Consuetudo... gravis.* Id est prava: ut Lipsii emendatione supersedeamus.

*Profuit.* Id est, profuerit, ex more Senecae.

*Plato.* De Legibus, lib. II.

*Labor..... citra lassitudinem.* Cui nempe finis ante imponatur quam finem lassitudo imperaverit; quem limites coërceant citra lassitudinem siti. Quasi duas in partes laboris imperium scinderetur, quarum alia exercitatio esset, alia lassitudo.

*Difficultas.* Id est, ea ignavi animi vitiosa propensio qua in id usque impellimur, ut operosa omnia atque difficillima falso iudicemus.

XXI. Arg. Diligenter ingenia sunt observanda, et remedia diversa adhi-

et in laetitiam evocanda sunt. Et quia aliis contra iram, aliis contra tristitiam remediis utendum est, nec dissimilibus tantum ista, sed contrariis curanda sunt; semper ei occurremus quod increverit. Plurimum, inquam, proderit pueros statim salubriter in-
2 stitui. Difficile autem regimen est, quia dare debemus operam, ne aut iram in illis nutriamus, aut indolem retundamus. Diligenti observatione res indiget. Vtrumque enim et quod extollendum, et quod deprimendum est similibus alitur: facile autem etiam attendentem similia decipiunt. Crescit licentia spiritus, servitute comminuitur: assurgit, si laudatur, et in spem sui bonam adducitur; sed eadem ista insolentiam et ira-
3 cundiam generant. Sic itaque inter utrumque regendus est, ut modo fraenis utamur, modo stimulis. Nihil humile, nihil servile patiatur: nunquam illi necesse sit rogare suppliciter, nec prosit rogasse; potius causae suae, et prioribus factis, et bonis in futurum promissis donetur. In certaminibus aequalium nec vinci illum patiamur, nec irasci: demus operam, ut familiaris sit his, cum quibus contendere solet, ut

benda. Quae hic de educatione monentur, praeclara esse, per se patet. Vtile erit monita Platonis, Quintiliani et acerrimi *I. I. Rousseau* cum hisce comparasse. Brevitatis autem nostrae non esset, haec fusius persequi.

*Ista.* Suppl. *vitia*, vel intellige: Mentis affectus ad pravitatem facile tracturi incautum.

*Ei...increverit.* Illud ante omnia aggredi et impugnare nostri officii est, quod iam adolevit et ferme dominatur.

*Ne aut iram...retundamus.* Vtrumque cavendum est: ne, vim animo infundentes, iram quoque suscitemus; neu, dum iram supprimimus, vim indolis aut minorem faciamus, aut omnino nullam.

*Extollendum...deprimendum.* Hoc perspicue interpretatur *Lagrange*: *Les vertus qu'il faut cultiver et les vices qu'il faut étouffer se nourrissent souvent des mêmes alimens.*

*Causae...donetur.* Si quid concesseris, hoc concedatur, *donetur* causae suae, instae (id est, hoc causam suam habeat, instam nempe) et prioribus factis, et futuris quoque potius quam precibus.

*Nec irasci.* Quia victus ab adversario fuerit.

in certamine assuescat non nocere velle, sed vincere. Quoties superaverit, et dignum aliquid laude fecerit, attolli, non gestire patiamur; gaudium enim exsultatio, exsultationem tumor, et nimia aestimatio sui sequitur. Dabimus aliquod laxamentum; in desidiam 4 vero otiumque non resolvemus, et procul a contactu deliciarum retinebimus. Nihil enim magis facit iracundos, quam educatio mollis et blanda; ideo unicis, quo plus indulgetur, pupillisque, quo plus licet, corruptior animus est. Non resistet offensis, cui nihil unquam negatum est, cui lacrimas sollicita semper mater abstersit, cui de paedagogo satisfactum est. Non vides, ut maiorem quamque fortunam maior ira 5 comitetur? In divitibus nobilibusque et magistratibus praecipue apparet, quum quidquid leve et inane in animo erat, secunda se aura sustulit. Felicitas iracundiam nutrit, ubi aures superbas assentatorum turba circumstetit. Tibi enim respondeat: Non pro fastigio te tuo metiris; ipse te proiicis; et alia, quibus vix sanae et ab initio bene fundatae mentes restiterint. Longe itaque ab assentatione pueritia removenda est: 6 audiat verum, et timeat interim, vereatur semper; maioribus assurgat, nihil per iracundiam exoret. Quod

*Non nocere velle, sed vincere.* Nam hoc aemulatio, illud invidia est.

*Exsultationem tumor ... sequitur.* Aliquid Flaccus habet non absonum, quum libr. I, od. XVIII, vss. 13 sqq. *Saeva*, ait, *tene cum Berecynthio Cornu tympana, quae subsequitur caecus amor sui, Et tollens vacuum plus nimio gloria verticem.*

*Unicis.* Nimirum filiis.

*Cui de paedagogo.* Servum litteratum hic intelligas et ipsum educatorem magistrumque, de quo puer questus erat apud parentes. Principio tamen nil aliud muneris habuit quam pueros ducere ( παῖδας ἄγειν ) ad gymnasium; et hinc ei nomen.

*Se... sustulit.* Hoc est, auctum est.

*Tibi enim respondeat.* Haec turba tibi dicere solet, et sicut echo iterat et quodammodo *respondet.*

*Ipse te proiicis.* Hoc est, a gradu tuo sponte descendis, fastigium tuum linquis.

*Vereatur.* Hoc est, timeat simul et veneretur, comitante metum reverentia

*Maioribus assurgat.* Id est, e sede surgat coram natu maioribus.

flenti negatum fuerat, quieto offeratur; et divitias parentum in conspectu habeat, non in usu. Exprobrentur illi perperam facta.

1 XXII. Pertinebit ad rem, praeceptores paedagogosque pueris placidos dari. Proximis applicatur omne quod tenerum est, et in eorum similitudinem crescit: nutricum et paedagogorum retulere mox in adolescentia
2 mores. Apud Platonem educatus puer, quum ad parentes relatus, vociferantem videret patrem: « Nunquam, inquit, hoc apud Platonem vidi. » Non dubito quin citius patrem imitatus sit, quam Platonem.
3 Tenuis ante omnia victus, et non pretiosa vestis, et similis cultus cum aequalibus. Non irascetur aliquem sibi comparari, quem ab initio multis parem feceris. Sed haec ad liberos nostros pertinent. In nobis siqui-

XXII. Arg. Redit ad ea quae c. 18 posuerat: praecepta haec esse dividenda in educationem et in sequentia tempora. Contra primas iracundiae causas pugnandum est; ac primum, cave ne putes te laesum esse, sed excutias rem. Ne sint aures criminantibus faciles.

*Praeceptores paedagogosque.* Hinc patet non eadem fuisse praeceptoribus et paedagogis munera adimplenda. Praeceptoris erat discipulos artes et disciplinas edocere; paedagogi, illorum vitam et agendi rationem inspicere, moresque curare. Idem ergo propemodum erat apud Veteres paedagogus, quod apud nos *gouverneur.*

*Adolescentia.* Antiqua lectio, a Lipsio et Grutero mutata in *adolescentiam.* Perperam; nam credidere hic viri docti *referre* idem ac *ferre*, *portare.* At *referre* saepe est *exprimere, imitari.* Plin. lib. V, ep. XVI, 9: Filiam, quae mores eius referebat, etc. Hanc ipsam sententiam et a I. M. Heusingero, in Emendd. laudatis, confirmatam video, qui potestatem verbi *referre*, nunc satis notam, multis exemplis probavit. Sensus ergo is est: Exprimere solent mox adolescentes factis eos mores, quos a nutricibus et paedagogis acceperunt.

*Non dubito* quin, apud patrem educatus, eius mores citius expressisset et imitatus esset pravos, quam placidos et expolitos Platonis.

*Tenuis....* Forte legendum est: *Tenuis ante omnia victus sit, non pretiosa vestis et similis cultus...* certe intelligas τὸ sit.

*Non irascetur ..... parem feceris.* Simplicem illud vel ipsos principum filios educandi typum, a philosophia tam saepe, sed plerumque frustra commendatum, nunc ab Eminentissimo Principe felicissime adhibitum omnes norunt; et libet sperare ac licet nobis eos fructus quos tali institutionis modo gignendos spondet phi-

dem sors nascendi et educatio nec vitii locum, nec
iam praecepti habet, sequentia ordinanda sunt. Con- 4
tra primas itaque causas pugnare debemus. Causa
iracundiae, opinio iniuriae est, cui non facile creden-
dum est; nec apertis quidem manifestisque statim
accedendum. Quaedam enim falsa veri speciem ferunt.
Dandum semper est tempus: veritatem dies aperit. 5
Ne sint aures criminantibus faciles; hoc humanae
naturae vitium suspectum notumque nobis sit, quod,
quae inviti audimus, libenter credimus, et antequam
iudicemus, irascimur.

XXIII. Quid, quod non criminationibus tantum, 1
sed suspicionibus impellimur, et ex vultu risuque
alieno peiora interpretati, innocentibus irascimur?
Itaque agenda est contra se causa absentis, et in su-
spenso ira retinenda: potest enim poena dilata exigi,
non potest exacta revocari. Notus est ille tyrannicida, 2
qui imperfecto opere comprehensus, et ab Hippia

losophus Noster, reipsa, mox neque spe tantum vana, percepturum iri.

*In nobis siquidem... ordinanda sunt.* Haec sunt transilio ex iis quae pueros adolescentesque spectant ad ea quae maturae aetati propria sunt. Sensus est: Nos quum iam seniores simus, vel nobiliore loco orti, quam ut sit turpibus vitiis locus, vel educatio praecepta adhuc offerre possit, sequentia tempora, sequens aetas est ordinanda, sive monitis dirigenda.

*Hoc humanae naturae.* De iis hominibus hoc intelligam, qui natura suspiciosi, infirmi, sibi culpae alicuius conscii sunt, qui cupidine aliqua vehementiore exagitantur, ideoque non satis sibi constant. Iul. vero Caesaris illud: Quod volumus et credimus libenter, ratione opposita explices. Vtrumque itaque verum est, modo res accurate animo complexus fueris, quae his sententiis originem dederint.

XXIII. Arg. Neque criminationibus, neque suspicionibus ad iram perpellamur.

*Tyrannicida.* Vnus ex iis Atheniensibus quibuscum Harmodius et Aristogiton· «τὸν τύραννον κτανέτην· Ἰσονόμους τ' Ἀθήνας ἐποιησάτην.» (Callistr.)

*Imperfecto opere.* Quod, Pisistrati filios duos interfecturi, unum tantum interfecerant, et effugerat gladium Hippias.

*Hippia.* Hippias et Hipparchus, filii Pisistrati, Athenarum tyranni. Videtur hic Annaeus et tempora et res miscuisse. Neque enim id Harmodius vel Aristogiton unquam admisere, vel ex coniuratis alius quispiam, sed Eleates Zeno, qui patriam

tortus, ut conscios indicaret, circumstantes amicos tyranni nominavit, quibus quam maxime caram salutem eius sciebat, et quum ille singulos, ut nominati erant, occidi iussisset, interrogavit, ecquis superesset? « Tu, inquit, solus: neminem enim alium, cui » carus esses, reliqui. » Effecit ira, ut tyrannus tyrannicidae manus commodaret, et praesidia sua gla-
3 dio suo caederet. Quanto animosius Alèxander, qui,

suam Eleam, non Athenas, in libertatem vindicare aggressus est, et tyrannum Nearchum, vel, ut nominant alii, Demylum, deturbare. Caeterum, ut persuasum tibi fiat id facinus, si tale quidquam a Zenone perpetratum fuit, ad Pisistratidas minime pertinere, satis erit tempora comparasse. Hipparchus interfectus est anno trigesimo quarto dominationis ab Harmodio et Aristogitone, Hippias Athenis eiectus, Ol. LXVI ann. 4. Cf. Meursii Pisistrat. cap. 20. Zeno autem longe post Pisistratidas vixit: natus enim est is, Parmenidis discipulus, circ. Ol. LXXI, ergo ann. ant. Chr. nat. 496. Tum si alia ratione confutandus Noster, et hic sequimur *Petr. Bayle*, in *Dictionn. hist. et crit.* tom. IV, *Art. Zénon d'Élée*, pag. 538. C. minime credendum est tale quidquam admissum esse ab uno ex iis qui, Hippiae post Hipparchi mortem insidiis frustra stractis, comprehensos poenas dederit. Sed quis unquam legit relatam, Simonidem, Anacreontem, etc. quos quidem Hippiae familiares fuisse constat, ab eo interemptos esse? Neque vero historici aliqui auctores Graeci, qui hunc Hippiam memorant, de hac re exposuere. Facilis itaque est conclusio, Nostrum, alias quoque in historia parum curiosum, id quod de Zenone Eleata traditum vel legisset, vel audisset, in tyrannum celebriorem transtulisse. Fuit autem usitatum in scholis rhetorum institutum, ut casus quidam celebriores discipulis ad themata proposita exornanda, amplificanda, probanda, etc., pleromque ex historia deprompta suppeditarentur a magistris. Cf. Cic. Tusc. Disputt. lib. I, cap. 47. Deorum immortalium indicia solent in scholis proferre de morte, Herodoto auctore. Facile iam intellectu est quantopere haec exempla immotata ac deflexa sensim fuerint, et quam exigua veritatis in his adhibendis sit ratio habita, modo effectus declamationis appareret. Hinc explicem incuriam, qua Noster in historiis adducendis liberari non potest.

*Quanto animosius Alexander.* De hac confidentia Alexandri, quum Tarsi ad fluvium Cydnum morbo laboraret, omnia nota sunt, vel ex Nostratis *Rousseau* eximio et iam laudato opere *Émile*, lib. II. Historici qui hoc tradunt, omnes Parmenionis, qui tum prope aberat, epistolam, non matris produnt. Et veri similius est, hanc epistolam a Parmenione vicino, quam a matre Olympiade, qui Perae in Macedonia vivebat, allatam esse, quae de periculo imminente admonebat. Q. Curt. III, 6. *B.*

quum legisset epistolam matris, qua admonebatur ut a veneno Philippi medici caveret, acceptam potionem non deterritus bibit! Plus sibi de amico suo credidit: dignus fuit qui innocentem haberet, dignus qui faceret. Hoc eo magis in Alexandro laudo, quia nemo tam obnoxius irae fuit; quo rarior autem moderatio in regibus, hoc laudanda magis est. Fecit hoc et C. Caesar, ille qui victoria civili clementissime usus est. Quum scrinia deprehendisset epistolarum ad Pompeium missarum ab iis qui videbantur aut in diversis, aut in neutris fuisse partibus, combussit; quamvis moderate soleret irasci, maluit tamen non posse. Gratissimum putavit genus veniae, nescire quid quisque peccasset. Plurimum mali credulitas facit: saepe ne audiendum quidem est, quoniam in quibusdam rebus satius est decipi, quam diffidere.

XXIV. Tollenda ex animo suspicio et coniectura, fallacissima irritamenta. Ille me parum humane salutavit, ille osculo meo non adhaesit, ille inchoatum sermonem cito abrupit, ille ad coenam non vocavit, illius vultus aversior visus est. Non deerit suspicioni argumentatio; simplicitate opus est, et benigna rerum aestimatione. Nihil nisi quod in oculos incurret, manifestumque erit, credamus; et quoties suspicio nostra

*Obnoxius irae fuit.* Postea quidem obnoxius fuit; ante tunc et modestus et sapiens, et Aristotelis praecepta nondum oblitus, sui perpetuum compos erat, neque iracundus.

*C. Caesar.* Confirmat et Dio Cass. lib. XLI, cap. 63 fin. ubi vid. Interpp. Item Plinius, Nat. Hist. lib. VII, cap. 26. Illa enim fuit vere incomparabilis invicti animi et innues iniurias parum curantis sublimitas: captis apud Pharsaliam Pompeii Magni scriniis epistolarum, iterumque apud Thapsum Scipionis, fertur concremasse ea optima fide, atque non legisse.

*Diversis*: omn. codd. Id est, adversis. Sed Muretus *adversis* dederat.

XXIV. Ann. Et coniectura, et inquisitio vitanda est.

*Simplicitate.* Bonitate animi, καθαρότητι (conf. cap. 16.): quum id solum sequaris, quod verum atque bonum sit, neque omnia in malam partem interpreteris.

vana apparuerit, obiurgemus credulitatem. Haec enim castigatio consuetudinem efficiet non facile credendi.

1 XXV. Inde et illud sequitur, ut minimis sordidisque rebus non exacerbemur. Parum agilis est puer, aut tepidior aqua potui, aut turbatus torus, aut mensa negligentius posita: ad ista concitari, insania est; aeger et infelicis valetudinis est, quem levis aura contraxit; affecti oculi, quos candida vestis obturbat; dissolutus deliciis, cuius latus alieno labore condo-
2 luit. Myndiridem aiunt fuisse ex Sybaritarum civitate; qui quum vidisset fodientem, et altius rastrum allevantem, lassum se fieri questus, vetuit illum opus
3 in conspectu suo facere. Idem vibicem habere saepius

XXV. Arg. Neque rebus minimis sordidisque ad iram concitemur; servis potissimum negligentius se gerentibus.

*Parum agilis puer ... aqua.* Servis, neglecto dispectu officiorum (cap. 9.), non exacerbemur. Ne intelligas vero de calda negligentius praebita, sed de aqua potui ministrata male nive diluta; docente hoc ipso capite extremo. Aqua autem gelida atque nive vinum dilutum esse olim hodieque dilui in terris meridionalibus, res nota. Cf. ep. 78: *quia non vino nivem diluit.* Vid. seq. not. 2.

*Aqua potui.* E codd. bonis restituit Lipsius, probante Gronovio. Antea, *aqua potu erogata. Aqua potui* dicitur, ut vestis indutui, signum receptui, olea esui (Varro, lib. I, et de R. R. 60), etc. quod et I. F. Gronovius docuit.

*Turbatus torus.* Praefero diversae lectioni *turpatus*; loquitur enim de causis iracundiae levioribus. *Turbatus est torus*, quando culcitrae pulvinive nondum a servo compositi atque in ordinem redacti sunt.

*Torus* convivalis, nostrum *sofà*.

*Levis aura*, sc. gelida, strinxit, ut in frigore.

*Myndiridem.* Graecis appellatur Σμινδυρίδης: luxuria famosissimus in antiquitate, vixit Solonis tempore; obvius et ap. Herodot. lib. VI, cap. 127, qui addit, ad extrema deliciarum hunc venisse. Et tota Sybaritarum civitas ob delicatos mores et mollitiem incolarum infamis, ut mensae, incessus, luxus eorum in proverbium abierint. Athen. lib. XII, pag. 518 sqq. Heynii opuscc. acad. lib. II, pag. 126 sqq. Aelian. quoque, V. H. lib. IX, c. 24, meminit hanc a Nostro traditam rem; adi ib. Perizon.

*Vibicem habere.* Antea erat: *idem bilem habere saepius questus est*, codd. nonnullis et Tarvis. atque Erasmica edd. adstipulantibus: aliis tamen τὸ *bilem habere* praetermittentibus. Lipsio placebat *bilem habere* (bile aut febricula se laborare), et I. F. Gronovio, eodem sensu: at usum huius

questus est, quod foliis rosae duplicatis incubuisset. Vbi animum simul et corpus voluptates corrupere, nihil tolerabile videtur: non quia dura, sed quia molles patimur. Quid enim est, cur tussis alicuius, 4
aut sternutamentum, aut musca parum curiose fugata, nos in rabiem agat, aut obversatus canis, aut clavis negligentis servi manibus elapsa? Feret iste aequo animo civile convicium, et ingesta in concione curiave maledicta, cuius aures tracti subsellii stridor offendit? Perpetietur hic famem, et aestivae expeditionis sitim, qui puero male diluenti nivem irascitur?

locutionis non docuerunt, quod in viris his doctissimis iisque prudentissimis merito mireris. Rubenius, Graevii familiaris idemque eruditissimus iuvenis, coni. *bulam*, i. e. papulam, nec ipso vim vocis probante. Hac difficultate motus, aliam proposuit lectionem medicus ille κριτικώτατος Trillerus (Obss. crit., pag. 138. Francof. ad Moen., 1742): *ubicem habere*. A literarum ductu propius abest, et sensui egregie congruit. Significat enim tumorem callosum a plagis ortum, exprimitque bene querelam delicatuli hominis, se quasi pugnis male mulcatum et contusum esse. I. M. *Heusinger* tamen hanc lectionem reiiciendam duxit, quia non tumorem illum, sed vocem hic φλυκταίνην (ap. Aelian. var. Hist. lib. IX, cap. 24, ubi haec fabula narratur), expressam a nostro sibi persuasit: ideoque putavit legendum esse: *papulam habere*. Praefero Trillerianam rationem, quamquam Heusingeri coniecturae eximie faveo.

*Quid enim*. Intelligo de negligentia servorum, qui silentium interpellerent, muscam (ut muscarii servi) non bene fugarent, quominus domino molestiam crearent.

*Curiose*. Hoc est, sedulo. Flabellis pavoninis et ventilabris muscae apud lautiores tunc abigi solebant, ut testantur Martialis hi scazontes, lib. III, epigr. LXXXII, vss. 10 sqq. *Et aestuanti tenue ventilat frigus Supina prasino concubina flabello, Fugatque muscas myrtea puer virga*; itemque hoc distichon, lib. XIV, epigr. LXVII, *Lambere quae turpes prohibet tua prandia muscas, Alitis eximiae cauda superba fuit.*

*Obversatus* e codd. et libb. reduxit Lipsius. Ante erat *observatus canis*; quod idem epist. XLVII, de omine scaevo intelligit. Pincianus dederat, e coniectura forsan, *versus calix*; quod etiam hic bene suum locum obtinere posset.

*Tracti*. Cum strepitu loco moti.

*Male diluenti nivem*. Colabatur vinum apud lautiores in conviviis, et hoc in deliciis Veteres habuere. Colum vero nivarium, quod et qualum dixere, vas erat quo aqua ex nivibus colari solebat; quod tali modo fiebat: nives in colum iniiciebantur, dein vinum infundebatur, quod, per nives dum flueret, frigus induebat, secumque trahebat: quo pacto lac aliaque colabantur.

1 XXVI. Nulla itaque res magis iracundiam alit, quam luxuria intemperans et impatiens. Dure tractandus animus est, ut ictum non sentiat, nisi gravem.
2 Irascimur aut his, a quibus nec accipere iniuriam potuimus, aut his a quibus accipere potuimus. Ex prioribus quaedam sine sensu sunt: ut librum, quem minutioribus literis scriptum saepe proiecimus et mendosum laceravimus; ut vestimenta, quae quia displicebant, scidimus. His irasci quam stultum est, quae iram nostram nec meruerunt, nec sentiunt!
3 « Sed nos offendunt videlicet, qui illa fecerunt. » Primum, saepe antequam hoc apud nos distinguamus, irascimur: deinde fortasse ipsi quoque artifices excusationes iustas afferent. Alius non potuit melius facere, quam fecit, nec ad tuam contumeliam parum didicit; alius non in hoc, ut te offenderet, fecit. Ad ultimum, quid est dementius, quam bilem in homines collectam
4 in res effundere? Atqui ut his irasci dementis est, quae anima carent, sic mutis animalibus, quae nullam iniuriam nobis faciunt, quia velle non possunt: non est enim iniuria nisi a consilio profecta.
5 Nocere itaque nobis possunt, ut ferrum, aut lapis; iniuriam quidem facere non possunt. Atqui contemni se quidam putant, ubi equi iidem obsequentes alteri equiti, alteri contumaces sunt; tanquam iudicio, non

XXVI. Arg. Iis, qui iniuriam inferre neque potuere, neque voluere, non irascendum est.

*Librum quem ... vestimenta, quae ...* Hic haesit magnus Gronovius, et eiecit τὸ *quem* et τὸ *quae*, omnibus codd. et libris refragantibus. Relativa enim sibi persuaserat saepe iniquo loco a librariis interposita esse. Quod non negaverim. Nostrum tamen locum bene habere putem, virgula post *proiecimus* sublata, et post *mendosum* translata: deinde, *ut vestimenta* explices: exempli gratia *vestimenta*; nec ulla difficultas te morabitur, *ut, librum quem mendosum laceravimus: ut, vestimenta quae quia*, etc. — Cl. Rubkopfio de interpunctione haud assentior. Typ. T.

*Quae nullam .... iniuria nisi ....* Reduxi, Gronovio auctore, lectionem hanc codd. bonae notae, tum sensu

consuetudine, et arte tractandi, quaedam quibusdam subiectiora sint.

XXVII. Atqui ut his irasci stultum est, ita pueris, [1]
et non multum a puerorum prudentia distantibus. Omnia enim ista peccata, apud aequum iudicem, pro innocentia habent imprudentiam. Quaedam sunt, [2]
quae nocere non possunt, nullamque vim nisi beneficam et salutarem habent; ut Dii immortales, qui nec volunt obesse, nec possunt: natura enim illis mitis et placida est, tam longe remota ab aliena iniuria, quam a sua. Dementes itaque et ignari veritatis [3]
illis imputant saevitiam maris, immodicos imbres, pertinaciam hiemis; quum interim nihil horum, quae nobis nocent prosuntve, ad nos proprie dirigatur. Non enim nos causa Mundo sumus hiemem aestatemque referendi; suas ista leges habent, quibus divina exercentur. Nimis nos suspicimus, si digni nobis videmur, propter quos tanta moveantur. Nihil ergo horum

et sermone Senecae postulantibus. Antea legebatur: *sic mutis animalibus: quia nulla est iniuria, nisi....*

XXVII. Arg. Pergit in iis, quae priori capite posita sunt, et pluribus explicat.

*Omnia....imprudentiam.* Imprudentia est, qua suam sibi innocentiam vindicent; loco innocentiae est iis imprudentia. Gataker. ad Antonin. lib. VII, pag. 63; *Tiedemann, Geist der spekul. Phil.* lib. II, pag. 530, sqq.

*Quaedam sunt.* Quam superiori capite divisionem indicaverat, dicens: *Irascimur aut his*, etc. tum *Ex prioribus*, scilicet ex iis a quibus iniuriam accipere non possumus, *quaedam sunt sine sensu....* hanc rursus arripit et persequitur; et nunc ad alteram divisionis partem pergit, de illis nempe rebus quae non sunt *sine sensu*.

*Vt Dii immortales.* Dogma Stoicum et Academicis commune est. Cic. de Off. lib. III, cap. 28; ibiq. interpp. Cf. et Lipsii Physiol. lib. I, cap. 10.

*A sua.* Ipsi iniurias pati non possunt.

*Mundo.* I. e. Deo, naturae rerum.

*Hiemem aestatemque referendi.* Quare hiemis aestatisque vices perpetuo renoventur.

*Nimis nos suspicimus.* Haec contra stoicorum dogma; Mundum Deorum et hominum causa conditum esse, disputata esse, patet e Cic. de Nat. Deor. lib. II, cap. 14, 53, 60; de Finib. lib. III, cap. 20; de Offic. lib. I, cap. 7; et Plin. N. H. lib. VII, prooem. s. 1: *Hominis causa videtur cuncta alia genuisse natura.* Explicat tamen de Benef. lib. VI, cap. 20:

in nostram iniuriam fit; immo contra, nihil non ad salu-
4 tem. Quaedam esse diximus, quae nocere non possunt; quaedam, quae nolunt. In his erunt boni magistratus, parentesque, et praeceptores, et iudices: quorum castigatio sic accipienda est, quomodo scalpellum, et abstinentia, et alia quae profutura torquent. Affecti sumus poena? succurrat, non tantum quid patiamur, sed quid fecerimus: in consilium de vita nostra mittamur; si verum ipsi dicere nobis voluerimus, pluris
5 litem nostram aestimabimus. Si volumus aequi omnium rerum iudices esse, hoc primum nobis suadeamus, neminem nostrum esse sine culpa. Hinc enim maxima indignatio oritur, Nihil peccavi, Nihil feci. Immo nihil fateris. Indignamur aliqua admonitione aut coërcitione nos castigatos: quum illo ipso tempore peccemus, quo adiicimus malefactis arrogantiam et con-

« Sed quum in hoc moveantur (sol et luna), ut universa conservent, et pro me moventur; universorum enim pars sum. Academici aliique Philosophi quum multa eaque merito contra hoc dogma Stoicorum monuissent, Noster his monitis ad mitigationem huius doctrinae perductus esse videtur. Cf. de Benef. lib. IV, capp. 4, 5, 13, lib. VI, cap. 23; Lipsius, in Physiol. lib. II, cap. 8. Hanc hominis arrogantiam omnia in rerum natura ad seipsum referentis, plurimi recentiores philosophi et poëtae acriter et maligne perstrinxerunt. *Montaigne* Pro homine anserem introducit eadem, quae homo iactare solet, iactantem. *Boileau*, sat. VIII, initio: *Lui seul de la nature est le maître et l'appui*; — *Et le dixième ciel ne tourne que pour lui.*

*Succurrat.* Hoc est menti occurrat atque obversetur, non illios quod perpetimur supplicii cogitatio, sed earum quas aliis intulimus iniuriarum recordatio.

*In consilium.* Phrasis iudicialis: in consilium iudices mittuntur, ut, causa audita et cognita, potestate a quaesitore facta, deliberent et tabellis acceptis finiant. Sententiam igitur de nobis feramus.

*Pluris litem nostram aestimabimus.* Nostram poenam, mulctamve maiorem esse iudicabimus. Res et locutio e foro Attico petitae: in causa parum obvia alioquin, legibusque non satis clare pronuntiantibus poenam, iudices mulctam (τίμημα, litem) aestimabant, constituebant, ab accusatore propositam, quod τιμᾶν dicitur; tum reus minuit, ἀντιτιμᾷ; post accusator προστιμᾷ: hinc denique iudices per suffragia poenam constituebant. Cic. de Orat. lib. I, cap. 54. Ernesti Clav. ad *Aestimatio*.

*Immo... fateris.* Haec respondet philosophus homini se excusanti.

tumaciam. Quis est iste, qui se profitetur omnibus 6
legibus innocentem? Vt hoc ita sit, quam angusta innocentia est, ad legem bonum esse? quanto latius officiorum patet quam iuris regula? quam multa pietas, humanitas, liberalitas, iustitia, fides exigunt, quae omnia extra publicas tabulas sunt?

XXVIII. Sed ne ad illam quidem arctissimam inno- 1
centiae formulam praestare nos possumus. Alia fecimus, alia cogitavimus, alia optavimus, aliis favimus, in quibusdam innocentes sumus, quia non successit.
Hoc cogitantes, aequiores simus delinquentibus, ce- 2
damus obiurgantibus: utique nobis ne irascamur (cui enim non, si nobis quoque?); minime Diis. Non enim illorum, sed lege mortalitatis patimur, quidquid in-

*Omnique legibus innocentem.* Lagronge perspicue: *Quel est l'homma qui puisse se dire innocent d'oprès toutes les loix?*

*Vt hoc ito sit.* Id est, te inoocentem omnibus legibus esse concedo. *Vt* ergo boc in loco idem valal ac *quonquam, etiomsi.*

*Officiorum.* Stoicos Officiis singolarem locum et partem in divisiona Ethices dedisse primos, ex Diogena Laërt. lib. VII, cap. 108, Senec. ep. LXXXIX, Cic. de Fin. lib. III, cap. 22, patet. Officium (τὸ καθῆκον) dieunt, quod cur factum sit, probabilis ratio reddi possit. Ergo Officiom valda latius quam lex patet, quom omne id significet, quod nobis ratio imperat.

*Tobulas.* Scilicet legum, publica propositas el affixas.

*Quanto latius... sunt.* Quam parum scriptae leges ad perfectam iustitiam et virtutem sofficiant, plerique recentiores qui quidem da scientia morali egeronl, et apprime norunt el fuse docuere; inter quos eminet Anglos *Pally*, quem vide optimo libro: *Principles of morol ond political philosophy*, lib. I, cap. 3.

XXVIII. Aug. Nosce te ipsum, ut aequior fias in alios, nec statim irascaris.

*Arctissimom formulom.* Id est angostam, circumscriptam iuris formulam, qua innocentiam metiri possumus. *Formula* vero ex iure romano petita vox est: censoribus, iudicibus formula id est, regula censendi, cognoscendi dabatur, ad quam administrationem officiorum attemperarant. Cf. Ernesti Clav Cic. *Arctissima* dicitur, quooiam neque omnes cogitationes, neque omnes actiones dirigit, atque complectitur. Officium opponitur.

*Aliis favimus.* Hoc est, alia si non ipsi perpetravimus, ab aliis perpetrata esse gavisi sumus.

*In quibusdom... successit.* Quaedam non bona tentavimus, at non perfecimus, quod obstitera multi et multa. Ergo culpae innocentes ea tan-

commodi accidit. At morbi doloresque incurrunt. Vtique aliquâ fugiendum est domicilium putre sor-
3 titis. Dicetur aliquis male de te locutus; cogita an prior feceris, cogita de quam multis loquaris. Cogitemus, inquam, alios non facere iniuriam, sed reponere, alios pronos facere, alios coactos facere, alios ignorantes; etiam eos qui volentes scientesque faciunt,
4 ex iniuria nostra non ipsam iniuriam petere. Aut dulcedine urbanitatis prolapsus est, aut fecit aliquid, non ut nobis obesset, sed quia consequi ipse non poterat, nisi nos repulisset. Saepe adulatio, dum blanditur, offendit. Quisquis ad se retulerit, quoties ipse in suspicionem falsam inciderit, quam multis officiis suis fortuna speciem iniuriae induerit, quam multos post odium amare coeperit, poterit non statim irasci: utique si sibi tacitus ad singula quibus offenditur, dixerit: Haec et ipse commisi. Sed ubi tam
5 aequum iudicem invenies? Is qui nullius non uxo-

lum ratione sumus quod non adiuvabat fortuna nocentes; libuit velitum scelus admittere, non licuit.

*Vtique aliqua fugiendum*. Var. lect. *ad aliquid. aliquo frigidum*. Hinc Lipsius fecit: *aliquo defugiendum*. Gronovius: *aliqua fungendum*; id est, patienda sunt haec onera. Lipsius de suicidio explicasse videtur; quod cur Gronovio displicuerit, non video, qui ait: *Quidquid agas, haud expresseris sensum*. Non cogitasse dicendus est de sententia Stoicorum, licere homini sponte sua sibi mortem consciscere. Nisi exciderint nonnulla, ut puto, de hoc dogmate hic sermo est. Cf. infr. lib. III, cap. 15. *Aliqua* (supple *via*) tibi exitum ex hoc domicilio putri, quod tute tibi non dedisti, sed datum accepisti, parabis.

*Alios pronos facere*. *Alios per nos pro nobis*, a Gronovio probatum est. Perperam: nam hic de iniuria agitur, qua nos afficimur, non de ea, quam nos inferimus. Alii iniuriam reponunt, alii impetu proprio abripiuntur, alii vi et persuasione aliorum ideoque coacti, alii ignorantes, nobis ipsis iniuriam inferri. *Pronos* itaque non erat sollicitandum. — *Pronos*. Proclives in iram, aliquo irae impetu abreptos, vel incautos, impetu aliquo abreptos facere iniurias, non consilio certo ductos.

*Ex iniuria nostra*. Nobis facta.

*Non ipsam*. Non iniuriam reputantes, quam faciunt, sed reponentes, se vindictam appetentes.

*Quam multis . . . . induerit*. Quam multoties, dum alios adiuvare tentat, imprudens videtur laedere! quam frequenter officium conferentem iniu-

rem concupiscit, et satis iustam causam putat amandi, quod aliena est, idem uxorem suam adspici non vult; et fidei acerrimus exactor, est perfidus; et mendacia persequitur, ipse periurus; et litem sibi inferri aegerrime calumniator patitur. Pudicitiam servulorum suorum attentari non vult, qui non pepercit suae. Aliena vitia in oculis habemus; a tergo nostra 6
sunt. Inde est, quod tempestiva filii convivia pater deterior filio castigat. Nihil alienae luxuriae ignoscit, qui nihil suae negavit; et homicidae tyrannus irascitur, et punit furta sacrilegus. Magna pars hominum 7
est, quae non peccatis irascitur, sed peccantibus. Faciet nos moderatiores respectus nostri, si consuluerimus nos: Numquid et ipsi aliquid tale commisimus? numquid sic erravimus? expeditne nobis ista damnari? Maximum remedium est irae mora. Nec 8
ab illa pete initio, ut ignoscat, sed ut iudicet; desinet, si exspectat: nec universam illam tentaveris tollere; graves habet impetus primos; tota vincetur, dum partibus carpitur.

XXIX. Ex his quae nos offendunt, alia renuntian- 1

riam facere aut meditari arbitramur!

*Aliena vitia.* Nota fabula ex Aesopo et Catull. Carm. XXII, vs. 21: *Sed non videmus manticae quod in tergo est.* Et Phaedr. lib. IV, fab. x, narravit, qui tamen Nostro notus non fuit.

*Tempestiva.* Quae ante tempus diei solitum inire solebant: de medio potare die est apud Horat. lib. II, Sat. VIII, 3. Cf. Lips. Exc. IV ad Taciti Annal. XIV, cap. II (editionis huius nostrae, T. IV, p. 493). Distinguebantur olim a doctissimis viris *tempestiva* convivia ab *intempestivis*, ita ut tempestiva diurna fuerint, intempestiva autem nocturna. At demonstravit fuse Salmasius ad Vopisci Florianum, cap. 6, futilem hancce distinctionem, et ubicumque olim legebatur *intempestiva convivia*, legendum *tempestiva*. Cuius e nota illa tantum excipimus: *Quid enim? annon tempestiva convivia, ut temporius finiri, sic et serius finiri de more fuit? Adeo quidem, ut etiam in multam noctem protraherentur, et usque ad galli cantum. Ita mos enim in istis festorum hominum divumque epulis, et temporius discumbendi, et nonnisi multa iam nocte de convivio surgendi.*

XXIX. Arg. Differas irae explendae tempus, et prius iudices, quae

tur nobis, alia ipsi audimus, aut videmus. His quae narrata sunt, non debemus cito credere. Multi ementiuntur, ut decipiant; multi, quia decepti sunt. Alius criminatione gratiam captat, et fingit iniuriam, ut
2 videatur doluisse factam. Est aliquis malignus, et qui amicitias cohaerentes diducere velit; est suspicax, et qui spectare ludos cupiat, ut ex longinquo tutoque speculetur, quos collisit. De parvula summa iudicaturo, tibi res sine teste non probaretur; testis, sine iureiurando non valeret; utrique parti dares advocationem, dares tempus; nec semel audires: magis enim veritas elucet, quò saepius ad manum venit.
3 Amicum condemnas de praesentibus, antequam audias, antequam interroges? illi, antequam aut accusatorem suum nosse liceat aut crimen, irasceris? Iam verum, iam utrimque quid diceretur, audisti? Hic ipse qui ad te detulit, desinet dicere, si probare de-

afferantur, quam ultionem repetas.

*Est suspicax*. Quum haec vox nihil ad sequentem affectum attineat, quem exprimat, fuisse putat Lipsius, *subprocax:* quod excidisse nollem viro praestantissimo. Difficultas haec pravae interpunctioni originem debet. Omnia autem clara sunt, modo interpungas post *velit* at *suspicax*, sic: *velit; est suspicax*, et. Refero autem τὸ *est suspicax* ad τὸ *et qui amicitias... velit*. Hoc enim scriptoribus huius aetatis familiare est, ut, particulas causales et transitus omittendo, pulchritudinem nescio quam suo sermoni affundant, Ciceroni et optimo cuique auctori incognitam, quippe perspicuitati officientem. Hic dicere debuisset, *est enim suspicax*, et omnia perspicua fuissent. — *Est suspicax*. Suspicione ductus, amicitias diducere, immo tollere studet, ne sibi molestiam creent. Lipsius ad sequentia retulit, ideoque coactus est ad coniecturam confugere aliquanto contortiorem, quam ut admitti possit; vid. supr. Est malignus aliquis, qui et suspicionis causa, et ut ludos sibi faciat, amicitias disiungat.

*De praesentibus*. Id est, Gronovio interprete, statim, praesenti opera, nulla interposita mora, qua rem cognoscas. Senecae propria est haec loquendi ratio, atque apud eum solummodo occurrit: de Beneficiis, lib. II, cap. 35, ep. XCVIII. Translatio facta videtur ab iis, qui satisfaciunt, emunt, solvunt, donant de praesentibus nummis: quod quia statim et prompte fiebat, inde dicebatur, facere aliquid de praesentibus, id est ex continenti.

*Iam verum, iam utrimque quid.... audisti?* ex codd. ap. Grut. recte recepit Gronov. Signum interrogationis apponi iussi, tenora sermonis

buerit. Non est, inquit, quod me protrahas; ego productus negabo; alioqui nihil unquam tibi dicam. Eodem tempore et instigat; et ipse se certamini et pugnae subtrahit. Qui dicere tibi nisi clam non vult, paene non dicit. Quid est iniquius, quam secreto credere, palam irasci?

XXX. Quorumdam ipsi testes sumus. In his natu- 1
ram excutiemus voluntatemque facientium. Puer est? aetati donetur; nescit an peccet. Pater est? aut tantum profuit, ut illi etiam iniuriae ius sit; aut fortassis ipsum hoc meritum eius est, quo offendimur. Mulier est? errat. Iussus est? necessitati quis, nisi iniquus, succenset? Laesus est? non est iniuria, pati quod prior feceris. Iudex est? plus illius credas sententiae, quam tuae. Rex est? si nocentem punit, cede iustitiae; si innocentem, cede fortunae. Mutum animal est, aut simile muto? imitaris illud, si irasceris. Morbus est, aut calamitas? levius transiliet sustinentem. Deus est? tam perdis operam, quum illi irasceris, quam quum illum alteri precaris iratum. Bonus vir est qui iniuriam fecit? noli credere. Malus? noli mirari: dabit

poscente. *Verum*, id est, iustum. Cf. Ernesti Clavem Ciceronianam, sub voc. *Veritas*; et exemp. adi.

*Protrahas*. Subaud. *in iudicium*, et me cogas id palam deferre, palam asseverare, quod secretos in aurem tibi obmurmuravi.

*Instigat*. Ad certamen nempe et pugnam.

XXX. Arg. Natura et voluntas facientium iniurias excutiendae sunt. Transit ad eam causam irae, quam secundo loco posuerat, cap. 25 sqq. nos et irasci solere, si inique accepisse iniuriam videmur.

*Donetur*. Hoc est, aliquid concedatur; detur indulgentiae aliquantulum tenellulae huic aetati, et bonum a malo nondum secernenti.

*Iniuriae ius sit*. Liceat semel iniustus esse: aut fortasse est beneficium, quod nobis iniuria videtur.

*Iussus est?* Iussu alterius iniuriam fecit, aut antea laesus tibi iniuriam reponit.

*Tam perdis... precaris iratum*. Stoicorum opinionem rursus adverte, qui Deum volebant rerum humanarum minime curiosum, preces nostras, et deprecationes, et imprecationes aure surda audire. Quod iam notavimus cap. 27, ad haec verba: *Ut Dii immortales*, etc.

poenas alteri, quas debet tibi: et iam sibi dedit, qui
2 peccavit. Duo sunt, ut dixi, quae iracundiam conci-
tant; primum, si iniuriam videmur accepisse; de hoc
satis dictum est. Deinde, si inique accepisse; de hoc
dicendum est. Iniqua quaedam iudicant homines, quia
pati non debuerint; quaedam, quia non speraverint.
Indigna putamus, quae inopinata sunt. Itaque maxime
commovent, quae contra spem exspectationemque
evenerunt. Nec aliud est, quare in domesticis minima
offendant, in amicis, iniuriam vocemus negligentiam.
1 XXXI. « Quomodo ergo, inquit, inimicorum nos
» iniuriae movent? » Quia non exspectavimus illas,
aut certe non tantas. Hoc efficit amor nostri nimius;
inviolatos nos etiam inimicis iudicamus esse debere.
2 Regis quisque intra se animum habet, ut licentiam
sibi dari velit, in se nolit. Aut ignorantia nos itaque
rerum, aut insolentia iracundos facit. Ignorantia:
quid enim mirum est, malos mala facinora edere?
Quid novi est, si inimicus nocet, amicus offendit, fi-
lius labitur, servus peccat? Turpissimam aiebat Fabius
imperatori excusationem esse: Non putavi; ego tur-
pissimam homini puto. Omnia puta, exspecta: etiam
3 in bonis moribus aliquid exsistet asperius. Fert hu-
mana natura insidiosos amicos, fert ingratos, fert cu-

*Etiam sibi dedit.* Quoniam animus sibi culpae conscius se torquet.

*Itaque maxime commovent*, etc. Vt illa maxime felicitas intimum animum delectat, quae insperata inexspectataque evenit.

XXXI. Ann. Inimicorum iniuriae ferendae, quoniam ignorantia eas genuit.

*Quia non exspectavimus*, etc. Falsa sane responsio, si eam ad singulas et universas retuleris iniurias; vera, si ad quasdam. At videtur hic Annaeus Noster universim sumpsisse.

*Licentiam... nolit.* Velit licere sibi contra alios omnia, aliis contra se nihil; iura sibi omnia asserat.

*Insolentia.* Non hoc verbo superbum virum aut fastosum iudicat, sed cui et res et homines non quidem omnino ignorantur, sed parum innotuere: a *solere*, ut patet.

*Fabius.* Quint. Fabius Maximus. Cf. Cic. de Offic. lib. I, cap. 23.

pidos, fert impios. Quum de moribus unius iudicabis,
de publicis cogita: ubi maxime gaudebis, maxime me-
tues; ubi tranquilla tibi omnia videntur, ibi nocitura
non desunt, sed quiescunt; semper futurum aliqnid,
quod te offendat, existima. Gubernator nunquam ita 4
totus sinus explicuit securus, ut non expedita ad con-
trahendum armamenta disponeret. Illud ante omnia
cogita, foedam esse et exsecrabilem vim nocendi, et
alienissimam homini, cuius beneficio etiam saeva man-
suescunt. Adspice elephantorum iugo colla submissa, 5
taurorum pueris pariter ac foeminis persultantibus
terga impune calcata, et repentes inter pocula sinus-
que innoxio lapsu dracones, et intra domum ursorum
leonumque ora placida tractantibus, adulantesque
dominum feras: pudebit cum animalibus permutasse
mores. Nefas est nocere patriae; ergo civi quoque; 6
nam hic pars patriae est; sanctae partes sunt, si uni-

*Sinus.* Vela quae ventis flantibus curvantur et sinus faciunt: vox technica in re nautica. Armamenta sunt antennae et funes nautici.

*Illud ante omnia cogita.* Haec argumenta et mox: *quid si nocere velint manus ped....* ex obiurgatione, qua Socrates duos dissidentes fratres conciliare studet, desumpta esse videntur. Cf. Xenoph. Memor. II, 3, 18. Gat. ad Anton. p. 264, 12.

*Adspice.* Qui plura legere de his cupiat, is adeat Meierottonem (*Sitten und Lebensart der Roemer*, II, 190-195); post Nostrum, Epistol. LXXXV; item Martial. lib. I, Ep. CV; lib. V, Epigr. XXXII, etc.

*Taurorum... calcata.* Exhibebantur haec aliaque id genus in spectaculis publicis, quae modo Imperatores ad ostendendam magnificentiam, interdum proceres, Imperatorum tempore, dum captabant aucupabanturque nescio quam famam, edebant.

*Repentes... dracones.* Inter mensas et pocula angues saepe, non venenosi quidem eos generis, amaverunt Romani ambulare. Immo foeminae collo angues istos alligabant, torquium loco, ut amabile frigus sibi et humorem circumdarent; quod in calidissimis regionibus, in Italia in primis, placuisse haud mirum est. Ad hunc usum respiciens Martialis, lib. VII, Epigr. LXXXVII, ait: *Si gelidum collo nectat Glacilla draconem.*

*Intra domum.* Cur hic *intra domum* legendum sit, non intelligo cum Gronovio, quum praecedebat: *impune... et placida: pueris et foeminis.... tractantibus ora placid* Nonne idem dixisse Noster putandus esset? Cf Ep. LXXXV.

versum venerabile est: ergo et homini; nam hic in maiore tibi urbe civis est. Quid si nocere velint manus
7 pedibus? manibus oculi? Vt omnia inter se membra consentiunt, quia singula servari totius interest: ita homines singulis parcent, quia ad coetum geniti sumus; salva autem esse societas nisi amore et custodia partium non potest. Ne viperas quidem et natrices, et si qua morsu aut ictu nocent, effligeremus, si ut reliqua mansuefacere possemus, aut efficere, ne nobis
8 aliisve periculo essent. Ergo ne homini quidem nocebimus, quia peccavit, sed ne peccet: nec unquam ad praeteritum, sed ad futurum poena referetur; non enim irascitur, sed cavet. Nam si puniendus est, cuicumque pravum maleficumque ingenium est, poena neminem excipiet.

1 XXXII. « At enim ira habet aliquam voluptatem, « et dulce est dolorem reddere. » Minime; non enim ut in beneficiis honestum est merita meritis repensare, ita iniurias iniuriis: illic, vinci turpe est; hic, vin-
2 cere. Inhumanum verbum est (ut quidem pro iusto

*Ergo et homini.* Nefas est nocere, nam hic mundanus est, qualem Socrates se esse dixit. Cic. Tusc. Dispp. V, 37. Ad communitatem spectat, qua, ut Stoici docebant, Dii homines que cives eiusdem civitatis sunt. Cf. Arium Didymum ap. Euseb. Praep. Evang. XV, cap. 15: ὅτι ὁ κόσμος οἱονεὶ πόλις ἐστὶν ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων συνεστῶσα, τῶν μὲν θεῶν τὴν ἡγεμονίαν ἐχόντων, τῶν δὲ ἀνθρώπων ὑποτεταγμένων. Lipsio Physiol. Stoic. II, 7, hunc locum debeo.

*Quia ad coetum geniti sumus.* Eadem sententia occurrit de Clement. lib. I, cap. 3, 2.

*Natrices.* Id est nomen aquatili serpenti datum cuius subtilissimum virus. Forsan a *natando*, quasi diceretur *vipera natatrix*.

XXXII. Arg. Negat iram habere aliquam voluptatem. Contra Platonem et Aristotelem disputat: ambo autem hoc testimonio homerico, Il. Σ, vs. 107 sqq. usi sunt ad firmandum hunc locum: ille in Philebo, tom. IV, p. 283 Opp. Bip. hic Rhetoricae, I, 11, p. 121, Tom. IV Opp. Bip.

*Ita iniurias.* Iam Pindarus hanc sententiam de animo erga inimicos benevolo in loco praeclaro extulerat Pyth. IX, 169, Tom. II, Beck. pag. 208; et Plato praecepit: neminem laesum iniurias reponere debere (in Criton. p. 113, 114, Tom. I. Bip.) οὔτε ἄρα ἀνταδικεῖν δεῖ, οὔτε κακῶς

receptum) Vltio; et talio non multum differt, nisi ordine: qui dolorem regerit, tantum excusatius peccat. M. Catonem in balneo ignorans quidam percussit imprudens; quis enim illi sciens faceret iniuriam? Postea satisfacienti Cato: « Non memini, inquit, percussum me. » Melius putavit, non agnoscere, quam vindicare. Nihil, inquis, post tantam petulantiam mali factum 3
est? Immo multum boni; coepit Catonem nosse. Magni animi est iniurias despicere; ultionis contumeliosissimum genus est, non esse visum dignum, ex quo peteretur ultio. Multi leves iniurias altius sibi demi- 4
sere, dum vindicant; ille magnus et nobilis est, qui, more magnae ferae, latratus minutorum canum securus exaudit. « Minus, inquit, contemnemur, si vin-

*ποιεῖν οὐδένα ἀνθρώπων, οὐδ' ἂν ὁτιοῦν πάσχῃ ὑπ' αὐτῶν.* Plutarch. de capienda ex hostibus Vtilitate, p. 281, tom. 7, ed. Hutten. Cf. et Gatak. ad Antonin. VI, 6, pag. 220 sq.

*Differt.* Ab iniuria nempe, non ab ultione. Vltio enim et talio quodam sensu unum at idem esse dici possunt, quamquam ea est differentia, aliud nihil esse talionem quam ultionis genus quoddam, ita ut omnis talio ultio sit, at non omnis ultio, talio.

*Et talio non multum differt nisi ordine*, libri omnes praestant. Gronov. *Vltio, et a vi non multum differt.* Sed lectio, quam recepi, bonum sensum promit. *Vltio* est vox generalior, *talio* ad iniurias reponendas proprie spectat. *Vt quidem*, i. e. quamquam. Uncis includi iussi *τὰ ut quidem.... receptum*, Gronovio suadente, in caeteris dicto ei non audiens. Antea: *Vltio et a contumelia non differt*, pravo sensu.

*In balneo ignorans* praestant omnes libri. Sensus: Neque novit Catonem, neque sponte sua M. Catonem percussit. Antea: *in balneo quidam percussit imprudens*, eiecto τῷ *ignorans*. Duritiem tamen sentio, et abesset illa vellem; Lipsio pariter displicuit, qui proinde fuisse hic contendit, *in ore*.

*Vindicare* omnes libri et scripti agnoscunt: Muretus autem immutavit *ignoscere*.

*Vltionis contumeliosissimum..... ultio.* Nihil hic dubitationis inest, et, hoc intime sensit quisquis haud angustum humilemque animum gerit. Quam enim generositatem vocamus, haec est altae mentis conscientia, quae laedente sese maiorem putat, ita ut levissima sit laesio, neque digna de qua poenae reposcantur.

*Altius sibi dimisere.* Hoc est, intimis animis eum dolorem insculpsere, qui summa cordis levissime offenderat; vel quae parum famae nocuerat, contumeliam gravem fecere..

7. *Minus*, etc. Cf. supr. cap. 11, ubi haec iam tractavit.

dicaverimus iniuriam. » Si tanquam ad remedium
venimus, sine ira veniamus; non quasi dulce sit vindicari, sed quasi utile; saepe autem satius fuit dissimulare, quam ulcisci.

1 XXXIII. Potentiorum iniuriae hilari vultu, non patienter tantum ferendae sunt; facient iterum, si se
fecisse crediderint. Hoc habent pessimum animi magna
fortuna insolentes: quos laeserunt, et oderunt. Notissima vox est eius, qui in cultu regum consenuerat.
2 Quum illum quidam interrogaret: Quomodo rarissimam rem in aula consecutus esset, senectutem? « Iniurias, inquit, accipiendo, et gratias agendo. » Saepe
adeo iniuriam vindicari non expedit, ut ne fateri qui-
3 dem expediat. C. Caesar Pastoris splendidi equitis
romani filium quum in custodia habuisset, munditiis
eius et cultioribus capillis offensus, rogante patre, ut
salutem sibi filii concederet, quasi de supplicio eius
admonitus, duci protinus iussit. Ne tamen omnia inhumane faceret adversum patrem, ad coenam illum
invitavit eo die; venit Pastor, nihil vultu exprobrante.
4 Propinavit illi Caesar heminam, et posuit illi custo-

*Dissimulare.* Non ultionis cupidine speciem circumdare tranquillae et sedatae mentis, et oblivionem iniuriae simulare, mox vindicaturos; sed iniuriae nescium se fingere.

XXXIII. Arg. Iram dissimulare saepe utile est.

*Quos laeserunt et oderunt.* Idem fere et iisdem verbis Tacitus, Agricolae cap. 42: *Proprium humani ingenii est odisse quem laeseris.* Verius Seneca, quia strictius, neque omnes istius vitii incusat, quod non omnium est. Caeterum nota id superbiae genus non malis viris solum inesse, sed et optimis aliquando. Eam nempe iniuriam obliviscuntur quam passi sunt, quam intulerunt, minime; neque iis tacite irascuntur quorum causa doluere, sed ob quos erubescendi necessitas est.

*Eius.* Cuius aut ubi, ignoro cum Lipsio: nam de Aristippo (Diog. Laërt. II, 67, 78, cum nott. Menag.) non cogitaverim. *Un parfait Courtisan doit être sans honneur, et sans humeur*, aiebat vir apud nos famosus.

*Munditiis.* Pulchros omnes et comatos oderat. Sueton. Calig. c. 35.

*Ad coenam.* Cf. Sueton. cap. 27, de crudelitate Caligulae.

*Heminam*; Vas 9 uncias vini seu dimidium sextarium capiens.

dem; perduravit miser, non aliter quam si filii san-
guinem biberet. Vnguentum et coronas misit, et ob-
servare iussit an sumeret; sumpsit. Eo die, quo filium
extulerat, immo quo non extulerat, iacebat conviva
centesimus, et potiones vix honestas natalibus libe-
rorum, podagricus senex hauriebat; quum interim
non lacrimas emisit, non dolorem aliquo signo erum-
pere passus est: coenavit, tanquam pro filio exorasset.
Quaeris, quare? habebat alterum. Quid ille Priamus? 5
non dissimulavit iram, et regis genua complexus est?
funestam perfusamque cruore filii manum ad os suum
retulit, et coenavit; sed tamen sine unguento, sine
coronis: et illum hostis saevissimus multis solatiis, ut
cibum caperet, hortatus est, non ut pocula ingen-
tia, super caput posito custode, siccaret. Contempsis- 6
set troianum patrem, si sibi timuisset: nunc iram com-

*Vnguentum et coronas.* Haec apud mensas lautiores not in opiparis conviviis tantum usurpabantur. Horatius, lib. II, Od. 3, stroph. 4: *Huc vina et unguenta et nimium breves Flores amoenae ferre iube rosae.* Et Martialis, lib. X, Epigram. XIX, vss. 1, et 20: *Haec hora est tua, quum furit Lyaeus, Quum regnat rosa, quum madent capilli.*

*Extulerat.* Vox propria in exsequiis: extulerat nempe ad rogum et tumulum.

*Alterum.* Alterum sc. filium, quem servare voluit.

*Quid ille Priamus?* Ex Homero, Il. Ω, notissima haec. Hectore autem ab Achille interfecto, Priamus rex Troiae Achillem adiit, filium redempturus: cui hic perquam benignum se praestitit.

*Manum.* Scilicet Achillis: moneo ne de manu filii cogites. Sunt haec expressa ex Il. Ω, vss. 477, 478: Αγχι δ' ἄρα στὰς Χερσὶν Ἀχιλλῆος λάβε γούνατα, καὶ κύσε χεῖρας Δεινὰς, ἀνδροφόνους, αἵ οἱ πολέας κτάνον υἷας: Mox, vs. 601: Νῦν δὲ μνησώμεθα δόρπου.

*Contempsisset troianum patrem.* Omnes libri *romanum patrem*; unde Muretus fecit: *pastorem.* Lipsius *contempsisset et romanus pater.* Sed sensus et nexus huic lectioni male congruunt. Facile enim est ad intelligendum, hic neque de Pastore, neque de Caligula sermonem esse. Pastor enim procul dubio sibi timuit; iram non ostendit, ut quae repressa est timore, ne ipse et filius interficerentur: nec Caligulae iram pietas compescuit, qui Pastorem lacessivisse mox dicitur. Itaque *romanum patrem* hic stare non posse putem. Refero potius ad Priamum, qui sibi non timuit, et ad Achillem, cuius iram pietas, quam senex Priamus sapienter in Pelidae animo excitaverat,

pescuit pietas: dignus fuit, cui permitteret a convivio ad ossa filii legenda discedere. Ne hoc quidem permisit benignus interim et comis adolescens: propinationibus senem crebris, ut cura leniretur, admovens lacessebat: contra ille se laetum, et oblitum quid eo esset actum die, praestitit. Perierat alter filius, si carnifici conviva non placuisset.

1 XXXIV. Ergo ira abstinendum est, sive par est qui lacessendus est, sive superior, sive inferior. Cum pare contendere, anceps est; cum superiore, furiosum; cum inferiore, sordidum. Pusilli hominis et miseri est, repetere mordentem; mures et formicae, qua manum admoveris, ora convertunt: imbecillia se laedi putant, si tanguntur. Faciet nos mitiores, si cogitaverimus, quid aliquando nobis profuerit ille, cui irascimur,
2 et meritis offensa redimetur. Illud quoque occurrat, quantum commendationis nobis allatura sit clementiae fama, et quam multos venia amicos utiles fecerit.
3 Ne irascamur inimicorum et hostium liberis. Inter

compescuit. Proinde dignus fuit Priamus, etc. Quae omnia egregie conveniunt cum iis, quae Homerus l. c. cecinit. Ipsa ratio grammatica cogit, ut cogitemus de Achille, cuius mentio proxime antecedit. Legendum itaque censeo *troianum patrem*, i e. Priamum, qui post convivium, Hectore suo redempto et accepto, Troiam rediit, ut ossa corpore combusto de more legeret. Facilis autem erat haec mutatio *troianum* in *romanum*, si scripturam codd. cogites. Mox: *ne hoc quidem permisit* (interpunctione sublata) *benignus interim* (sub convivio), ad Caligulam refero, ironice dictum, ut facile intelligas. *Admovens* est lectio codd. bonum sensum promens: crebro *invitans*. Lipsius coni. *admonens*.

XXXIV. Arg. Itaque ne irascamur, praeclarae caussae afferuntur: primo ille nobis prodesse potest, cui irasceremur: tum fama clementiae nulli non utilis est: deinceps, si quando desieris tu irasci, et hostis desinet.

*Mures. . . . . qua*, Gronov. Lipsio praeeunte e codd. restituit.

*Ne irascamur*. Etiamsi Lipsio non refrager, contendenti, hic quaedam excidisse, tamen in mentem venire potest, Senecam, membris sermonis quibusdam omissis, veniae et clementiae exemplum potissimum opponere maluisse. Ne irascaris inferiori, neque iis quibus irasci posses: hi enim aliquando tibi ob hanc veniam grati erunt. Quapropter ne extendas iram et in liberos inimicorum; hoc nexu quoque sequentia cum an-

Syllanae crudelitatis exempla est, quod a republica
liberos proscriptorum submovit. Nihil est iniquius
quam aliquem haeredem paterni odii fieri. Cogitemus, 4
quoties ad ignoscendum difficiles erimus, an expediat
omnes nobis inexorabiles esse. Quam saepe veniam,
qui negavit, petit? quam saepe pedibus eius advolu-
tus est, quem a suis repulit? Quid est gloriosius,
quam iram amicitia mutare? Quos Populus Romanus
fideliores habet socios, quam quos habuit pertinacis-
simos hostes? Quod hodie esset imperium, nisi salu-
bris providentia victos permiscuisset victoribus? Ira-
scetur aliquis? tu contra beneficiis provoca. Cadit 5
statim simultas, ab altera parte deserta: nisi pariter,
non pugnant. Si utrinque certabitur, ira concurritur:
ille est melior, qui prior pedem retulit; victus est
qui vicit. Percussit te? recede; referiendo enim, et
occasionem saepius feriendi dabis, et excusationem:
non poteris revelli, quum voles. Numquid velit quis-
quam tam graviter hostem ferire, ut relinquat manum
in vulnere, et se ab ictu revocare non possit? atqui
tale ira telum est; vix retrahitur.

XXXV. Arma nobis expedita prospicimus, gladium 1
commodum et habilem: non vitabimus impetus animi,

tecedentibus optime coniuncta sunt.

*Haeredem paterni odii.* Neque enim ulla gens, nisi barbara et cultus et fere legum ignara hoc in usu habuit: quales fuere olim Germaniae quidam populi, et postea Americae gentes minus cultae.

*Cogitemus.* Exemplum crudelitatis Syllanae commemoratur et ap. Sallust. Catilin. cap. 37, Vell. Paterc. lib. II, cap. 28. Plutarch. Syll. cap. 31, §. 3; ὃ δὲ πάντων ἀδικώτατον ἔδοξε, τῶν γὰρ προγεγραμμένων ἠτίμωσε καὶ υἱοὺς καὶ υἱωνούς.

*Pertinacissimus.* De Latinis et Samnitibus cogitasse videtur. Vid. Tac. Ann. XI, 24, de Transpadanis.

*Nisi pariter, non pugnant*: bene Gronov. e codd. restituit. Mox reddidi lectionem antiquam: *Si utrinque certabitur, ira concurritur.* Antea: *Si utrinque concurritur.*

*Relinquat manum in vulnere.* Vt aculeolum suum apes, cum vita.

XXXV. Aug. Inprimis cures, ut faciem externam et internam iratorum intuearis. Cf. lib. I, cap. 1.

*Non vitabimus.* Sicut arma nobis

his graves magis, furiosos et irrevocabiles? Ea demum velocitas placet, quae ubi iussa est, vestigium sistit, nec ultra destinata procurrit, et quae flecti, et a
2 cursu ad gradum reduci potest. Aegros scimus nervos esse, ubi invitis nobis moventur. Senex, aut infirmi corporis est, qui quum ambulare vult, currit. Animi motus eos putemus sanissimos validissimosque, qui nostro arbitrio ibunt, non suo ferentur. Nihil tamen aeque profuerit, quam primum intueri deformitatem
3 rei, deinde periculum. Non est ullius affectus facies turbatior: pulcherrima ora foedavit, torvos vultus ex tranquillissimis reddidit. Linquit decor omnis iratos: et sive amictus illis compositus est ad legem, trahent vestem, omnemque curam sui effundent; sive capillorum natura vel arte iacentium non informis est habitus, cum animo inhorrescunt: tumescunt venae, concutitur crebro spiritu pectus, rabida vocis eruptio colla distendit; tunc artus trepidi, inquietae manus,
4 totius corporis fluctuatio. Qualem intus putas esse animum, cuius extra imago tam foeda est? quanto illi intra pectus terribilior vultus, acrior spiritus est, in-
5 tensior impetus, rupturus se nisi eruperit? Quales sunt hostium, vel ferarum caede madentium, aut ad caedem euntium adspectus; qualia poëtae inferna

prospicienda sunt expedita ad impetus hostiles arcendos, sic arma apparanda sunt ad impetus animi repellendos. Moneo, ne putes male τὸ *vitabimus* respondere τῷ *prospicimus*, quod proximum est.

*Currit*. Male Trillerus, Obss. crit. I, 26, emend. *corruit*. Enimvero agitur de velocitate nimia eaque vitiosa. Repressit eius cupiditatem I. M. Heusinger. Emendd. p. 231, ut nunc video.

*Linquit....* Totus locus a Gronovio docte constitutus est a codd. *Linquit* tamen tuetur: vir magnus dedit *liquit*. *Trahere vestem* est luxu et mollitie diffluentium apud Rom. ita et θοιμάτιον ἕλκειν ap. Graecos: res nota. Illustrat tamen Gron. ad hunc locum.

*Linquit decor omnis iratos*. Vid. supra lib. I, cap. 1, post med. part. ubi descriptio exstat irati hominis, huic comparanda.

monstra finxere, succincta serpentibus, et igneo flatu; quales ad bella excitanda, discordiamque in populos dividendam, pacemque lacerandam, teterrimae inferum exeunt Furiae: talem nobis iram figuremus, flamma lumina ardentia, sibilo mugituque, et gemitu, et stridore, et si qua his invisior vox est, perstrepentem, tela manu utraque quatientem; neque enim illi, tegere se, cura est: torvam, cruentamque, et cicatricosam, et verberibus suis lividam, incessibus vesanis, offusam multa caligine, incursitantem, vastantem, fugantemque; et omnium odio laborantem, sui maxime: si aliter nocere non possit, terras, maria, caelum ruere cupientem, infestam pariter, invisamque.
Vel, si videtur, sit qualis apud vates nostros est; 6

*Sanguineum quatiens dextra Bellona flagellum,*
*Aut scissa gaudens vadit Discordia palla;*

aut si qua magis dira facies excogitari diri affectus potest.

XXXVI. Quibusdam, ut ait Sextius, iratis profuit 1
adspexisse speculum; perturbavit illos tanta mutatio sui: velut in rem praesentem adducti non agnoverunt

*Inferum exeunt.* Poëtice, pro *exeunt ab inferis.* Etenim vehementior nunc stylus audaciorque, ut in poëtis, surgit.

*Verberibus suis.* Iis nempe verberibus quae sibi ipsa furens incussit, dum alios aggreditur.

*Sanguineum.* Cf. Virg. Aen. VIII, vs. 702; ubi tamen versus alio tenore leguntur, sensu haud diverso. Nisi hos versus memoriter a Nostro laudatos ideoque parumper inflexos statuas, ex Ennio fortasse fluxere: dixit enim *vates nostros.* Forte quoque hos versus multi imitati sunt, iisdemque fere verbis eamdem sententiam extulere; Noster v. alterum versum ex uno, alterum ex altero mutuatus est.

XXXVI. Arg. Speculo utaris, ut ab ira deterreas: tamen potissimum adspicias ea, quae ira efficere solet, mala et incommoda.

*Sextius.* Philosophus Stoicus celeberrimus suae aetatis: Nostri fortasse coaevus. Noster eius saepe meminit, ut hominis praestantissimi, et qui a Stoicorum rigore deflexerit parumper: e. c. Epist. LXIV, et Nat. Quaest. lib. VII, cap. ult. item Plutarch. tom. 7 Hutten. p. 248. Cf. Fabric. Biblioth. Graec. Vol. III, p. 575.

se; et quantulum ex vera deformitate imago illa speculo repercussa reddebat? animus si ostendi, et si in ulla materia perlucere posset, intuentes nos confunderet, ater maculosusque, aestuans, et distortus, et tumidus. Nunc quoque tanta deformitas eius est per ossa carnesque et tot impedimenta effluentis: quid si nudus ostenderetur? « Speculo equidem neminem deterritum ab ira credis. » Quid ergo? Qui ad speculum venerat, ut se mutaret, iam mutaverat. Iratis quidem nulla est formosior effigies, quam atrox et
3 horrida, qualesque esse, etiam videri nolunt. Magis illud videndum est, quam multis ira per se nocuerit. Alii nimio fervore rupere venas, et sanguinem supra vires elatus clamor egessit, et luminum suffudit aciem in oculos vehementius humor egestus, et in morbos aegri recidere; nulla celerior ad insaniam via est. Multi itaque continuaverunt irae furorem; nec quam
4 expulerant mentem, unquam receperunt. Aiacem in mortem egit furor, in furorem ira. Mortem liberis, egestatem sibi, ruinam domui imprecantur, et irasci se negant, non minus quam insanire, furiosi. Amicissimis hostes, vitandique carissimis: legum, nisi qua nocent, immemores, ad minima mobiles, non sermone, non officio, aditu faciles. Omnia per vim gerunt, gla-
5 diis et pugnare parati, et incumbere. Maximum enim malum illos cepit, et omnia exsuperans vitia. Alia

*Credis* e libris restitui: et suadent sequentia: *Quid ergo?*

*Mutaverat*. Hoc est, *se mutaverat*, *mutatus erat*. Activum pro passivo et reflexivo, ut saepissime in gallica lingua: rarius quidem hoc apud Latinos quam apud nos advertere est; aliquando tamen invenies, iis potissimum in verbis quae motum indicant, ut *vertere* pro *verti*, *mutare* pro *mutari*, etc.

*Aiacem*. Telamonis filium, vel ex Ovid. Metam. XIII init. notum ei, cui Sophoclis Αἴας μαστιγοφόρος in deliciis esse non potuit.

*Aditu*. Sub. *non*. Iuncta quippe illa vox est τῷ *officio*, quasi dixisset *officio adituque*.

paulatim intrant; repentina et universa vis huius est; omnes denique alios affectus sibi subiicit; amorem ardentissimum vincit. Transfoderunt itaque amata corpora, et in eorum quos occiderant, iacuere complexibus. Avaritiam durissimum malum, minimumque 6
flexibile ira calcavit; adacta opes suas spargere, et domui rebusque in unum collatis iniicere ignem. Quid? non ambitiosus magno aestimata proiecit insignia, honoremque delatum repulit? nullus affectus est, in quem non ira dominetur.

*Amorem ardentissimum vincit.* Vincit quidem aliquaodo, et ounquam ab amore ipsa vincitor? Deio, num vere vincit? Comprimit, sed non domat. Qui amatorum peclus ense transfoderunt, mox eorum iu complexibos iacuere, num ii amorem suum vicerunt? Amorem furor supergressus est, mox furorem amor. — Quod Noster hic absolute dicit, Virgilius vivide his versibus adumbravit, quum Didonem *vario irarum aestu fluctuantem* inducit, Aeneid. IV, 604: *Quem metui moritura? Faces in castra tulissem, Implessemque foros flammis, natumque patremque Cum genere exstinxem; memet super ipsa dedissem.* Et putant quidam illum hic alludere ad fabulam Althaeae, quae quum, ira abripiente, fatalem Meleagri torrem in ignes ioiecisset, mox consumpli filii desiderio, maternoque amore (qui et *ardentissimus* est) furens, animam proiecit. Sic Hermione in celeberrima illa fabula, cui *Racine*, unicus Gallicae poëseos vere Virgilius, titulum inscripsit *Andromaque*, amati regis necem imperat, mox super examinem se iniicit, et gladio peclus transfodit. *B.*

# L. ANNAEI SENECAE

# DE IRA

## AD NOVATVM

### LIBER III.

## *ARGVMENTVM LIBRI TERTII.*

*Pars secunda remediorum irae hoc libro continetur ( cf. II., 18 ): versatur in praeceptis, ne in ira peccemus, id est, ut iram refraenemus et cohibeamus. Quare discriminibus nonnullis inter iram aliosque affectus observatis illius foeditatem maiorem monstrat atque affectus tetros, repetitis quae iam antea ad Peripateticos, fortitudinis cotem iram esse pronuntiantes, opposuerat, cap. I—IV. Sequitur ordo tractandorum : primum de ira vitanda, deinde quemadmodum ab ira liberemur, tandem quomodo alium irascentem sistamus placemusque. Prima pars pertinet, ut videtur, ad cap. XII, 2 : auctori enim non placuit transitum ad secundam partem accurate designare. Ira contenditur cum aliis affectibus ac vitiis : mala conditione eius, qui irae se tradiderit, adumbrata, ortus irae ab infirmitate, contemptus iniuriarum a magnitudine animi derivatur. Monemur itaque, ne in πολυπραγμοσύνης vitium incidamus, ne difficilium et morosorum, sed mitium ac proborum hominum consuetudine utamur, V—VIII, nec remissiore animo negotia tractemus, sed remediis, quae faciant, ne in iram incidamus, adhibitis, offensorem apud nos excusemus, et affectui moram iniiciamus, XII, 2. A cap. XII, 2, secunda pars infit, quae pertinet ad cap. XXXVIII. Mora interposita ira opprimetur : quod exemplis ab iram defugiendam et ad mansuetudinem exercendam apposite allatis illustratur : Platonis, XII. Socratis, XIII, quibus opponuntur Cambysis, XIV, XV; Darii, XVI. Xersis XVII: Romanorum, L. Syllae Caligulae XVIII ad XXII, 2. Exempla lenitatis praestant Antigonus, Philippus Alexandri M. pater, Augustus, XXIV. Necesse igitur est, ut offensus excuses inimicum, tuorum ipsius vitiorum, quae quidem in omnes homines cadunt, non immemor : nobilius est, iram vincere, quam ea abripi et duci; saepe quoque iniuriae non sine honesta ac gravi excusatione fiunt: ad XXIX. Sequuntur inde aliae exhortationes ad iram reprimendam : tolle suspicionem, importunitatem, invidiam, exspectationes nimias, etc. quotidie in te inquiras, brevi, omnes irascendi occasiones evita: ad XXXVIII. A cap. XXXIX—XLI ad tertiam partem (cf. c. V) accedit, quomodo alium irascentem sistamus ac placemus. Non oratione utamur dehortatoria: dabimus illi spatium; simulabimus itaque iram, tacite irae instrumentis ab irato remotis; deinde vel metu, vel sermonis lenocinio eum detinebimus, fallemus. Augusti exemplum (cap.*

*XL). Concludit describendis irae effectibus tristissimis, et adhortatione, ut cogitatione mortalitatis et vitae brevis animum nostrum mitigemus, ideoque paci atque mansuetudini studeamus.*

*Libri hi de ira in partibus pulchri et eminentes sunt, in toto parum distincti, et repetitionibus aut digestione confusi, ex sententia Lipsii. Copiam rerum in iis satis amplam ac praeclaram deprehendas, nec tum in natura indoleque huius affectûs exponenda atque in describendis eius effectibus, tum in remediis contra iram adhibendis, quid magnopere desideres, habebis: ut recte vel his libris Quintiliani iudicium firmetur, ingenio nostrum egregio atque amoeno viguisse. Enimvero in altero etiam summi critici iudicio de nostro acquiescendum est. Velles saepe alieno iudicio Senecam scripsisse: ut quem identidem, labore accurate et sedulo de re proposita cogitandi, in cogitata sua severe inquirendi, eaque diligenter, et cum cura seligendi atque ordinandi praetermisso, magis vivido phantasiae impetu abripi videmus, quam recto atque emendato duci iudicio.*

*Longum est, fontes, quibus usus sit, enumerare. Platonis, Aristotelis, Theophrasti, Hieronymi, al. libros morales ab eo lectos esse, ipse multis locis ostendit, utpote quorum decreta pluries impugnat. Sedes disputationis de ira praecipua fuit haud dubie in loco de virtutibus, de quibus diversas sententias sequuti sunt et Peripatetici et Stoici: quapropter optimus quisque ex iis libros composuit* περὶ ἀρετῶν, *ut Theophrastus (Fabric. Bibl. Graec. vol. III, pag. 446, Harl.) Chrysippus (ib. p. 548) Cleanthes (ib. p. 551) aliique. Fuere etiam, qui singulares de ira libros componerent ante Senecam nunc deperditos. Quaedam eorum fragmenta observata legimus apud Stobaeum in Florileg. tit. XIV (p. 324, Schow.) Sopionis* περὶ ὀργῆς, *et Sotionis, cuius magisterio Seneca, epist. XLIX, se usum esse puerum scribit,* περὶ ὀργῆς, *tit. XX (p. 381, Schow.) ubi secundus eius liber memoratur. Post Senecam liber Plutarchi (Opp. vol. IX, p. 422 sqq. Hutten.)* περὶ ἀοργησίας, *de cohibenda ira, dignus est qui legatur et contendatur. Quem nisi sciremus literarum romanarum nonnisi mediocriter peritum fuisse, esset quod miraremur, cur de his libris Senecae, quem tamen p. 446 commemoravit, nullam mentionem iniecerit.*

*Si Lipsii iudicio de tempore, quo libri hi scripti sint, subscribi posset, unus saltem liber Senecae exstaret, quem Caligula regnante compositum esse certo affirmaremus. Nam qui praeter hunc restant, eorum nullum ab eo visum esse mihi con-*

*stat. Lipsius quidem in Argumento his libris praemisso suspicatur e lib. III, 18, 3; coll. cap. 19, et ipso Caligula vivo scriptos esse et inter Philosophiae primos libros Senecae esse numerandos. Sed enim si quis loca, in quibus Caligulae mentio fit, sedulo contenderit, I, 16, 29; II, 33; III, 18, 19; III, 22, 1; vereor ut Lipsio assensurus sit. In omnibus quidem istis locis de Caio modo exstincto sermo esse videtur. Quocirca sub Claudii initiis saltem compositos esse hos libros putaverim. Quae si probantur, nec illud stare potest judicium, fuisse eos inter primos Philosophiae libros, quandoquidem Caligula iam regnante Senecam maxime placuisse, tradit Sueton. Caligul. cap.* 53, *quocum conferri merentur Tacitus, Annal. XII*, 8, *et Dio Cass. LIX*, 19.

# L. ANNAEI SENECAE

# DE IRA

## LIBER TERTIVS.

I. Quod maxime desiderasti, Novate, nunc facere, tentabimus, iram excidere animis, aut certe refraenare, et impetus eius inhibere. Id aliquando palam aperteque faciendum est, ubi minor vis mali patitur; aliquando ex occulto, ubi nimium ardet, omnique impedimento exasperatur et crescit. Refert, quantas vires, quamque integras habeat; utrumne verberanda et agenda retro sit, an cedere ei debeamus, dum tem-

I. Arg. Ira animis excidenda aut certe refreenanda, eiusque impetus inhibendus est. Docet autem, hoc non uno eodemque modo fieri debere, sed pro moribus cuiusque consilium capiendum esse; obiurgatione e. c. meticulosos, generosos ac probos confessione atque pudore, etc. ab ira cohibendos: moram vero seu dilationem novissime adhibendam. Haec prima capita (1—4) introductionis sunt loco in disquisitionem, quam lib. II, cap. 18 proposuerat, monstraturus, quomodo ira sit refraenanda. Procedit itaque oratio ad discrimen irae a ceteris affectibus demonstrandum: qua in re repetitiones quasdam occurrere facile intelligas. Est enim hoc in vitiis Senecae, ut, brevitate identidem obscura quaesita, prolixitatem aliis locis, adeoque in iis, quae brevia esse videntur, consectetur. At vero hoc ab eo dicendi genere, quod Noster praetulit, incisis et antithesibus abundante, haud facile segregandum est. Quemquam cum Lipsio confitendum est, orationem hoc loco esse altiloquam, numerosam, sonantem, et imaginibus exemplisque ad irae ferociam efferendam adhibitis egregie distinctam. Caeterum et hic Nostrum contra Aristotelem pugnare, qui hunc affectum excusaverat, breviter monemus.

*Refert.... utrumne verberanda.* Lectio haec bene se habet: neque admittenda est I. M. Heusingeri emendatio (Emendd. pag. 232), *utrum reverberanda.* Occurrit quidem τὸ *reverberare* apud Nostrum, exempli causa, Clement. lib. II, cap. 5, ubi de sapiente: *omnem fortunae iram reverberabit;* item Valerius Flacc. libro I, vs. 516: *nostros iam zona reverberat ignes;* alib. sed *verberanda* satis bonum promit sensum; et

pestas prima desaevit, ne remedia ipsa secum ferat. Consilium pro moribus cuiusque capiendum erit. Quosdam enim preces vincunt: quidam insultant, instantque submissis. Quosdam terrendo placabimus; alios obiurgatio, alios confessio, alios pudor coepto deiecit; alios mora, lentum praecipitis mali remedium, ad quod
2 novissime descendendum est. Caeteri enim affectus dilationem recipiunt, et curari tardius possunt: huius incitata, et seipsam rapiens violentia, non paullatim procedit, sed dum incipit, tota est. Nec aliorum more vitiorum sollicitat animos, sed abducit, et impotentes sui cupidosque vel communis mali exagitat; nec in ea tantum, in quae destinavit, sed in occurrentia
3 obiter furit. Caetera vitia impellunt animos; ira praecipitat. Caeteris etiamsi resistere contra affectus suos non licet, at certe affectibus ipsis licet stare; haec non secus quam fulmina procellaeque, et si qua alia irrevocabilia sunt, quia non eunt, sed cadunt, vim suam magis ac magis tendit. Alia vitia a ratione, haec a sanitate desciscit; alia accessus lenes habent, et

*utrumne* et *utrum* aliquando et apud quosdam promiscue ponitur, etsi *utrum* solemnius est.

*Quosdam enim ..... submissis.* Hoc est, hos vincunt preces et exanimant; hos furore novo incendunt et exstimulant.

*Coepto deiecit.* A coepta vindicta deterret. *Deiecit* hic positum est pro *deiicere solet*; ut Graecorum tempus ἀόριστον.

*Vel communis mali.* Quod in laedentem et laesum veniat. Expresserat hoc iam lib. I, cap. 1: *Vltionis secum ultorem tracturae avidus.*

*Ceteris.* Id est, etiamsi non licet affectibus ceterorum vitiorum resistere, ipsis tamen affectibus quies quaedam datur.

*Eunt.* At hoc vitium fulminum modo cadit subito, ideoque vim suam..... extendit. Idem expressit mox: *in iram deiectus .... est.*

*A sanitate.* Ira adeo morbos hominibus comparat. Non solum animo, sed etiam corpori obest. Iam attigerat lib. II, cap. 36. Cave, ne de naturali hominis conditione intelligas, utpote quem omnes affectus migrant. Lipsius confert Cic. Tusc. Dispp. IV, 24, prava lectione deceptus: invenit autem ibi: *morbi et morbosos*, ubi sanior lectio est: *moribus et morosos.*

incrementa fallentia; in iram deiectus animorum est.
Nulla itaque res urget magis attonita, et in vires suas 4
prona, et, sive successit, superba, sive frustratur,
insana; ne repulsa quidem in taedium acta, ubi adversarium fortuna subduxit, in seipsam morsus suos vertit; nec refert, quantum sit ex quo surrexit; ex levissimis enim in maxima evadit.

II. Nullam transit aetatem; nullum hominum genus 1
excipit. Quaedam gentes beneficio egestatis non novere luxuriam; quaedam, quia exercitae et vagae sunt, effugere pigritiam; quibus incultus mos, agrestis vita est, circumscriptio ignota est, et fraus, et
quodcunque in foro malum nascitur. Nulla gens est, 2
quam non ira instiget, tam inter Graios quam barbaros potens; non minus perniciosa leges metuentibus, quam quibus iura distinguit modus virium. Denique caetera singulos corripiunt; hic unus affectus est,

*Fallentia*. Hoc est, quoa facile nullus adspiciat. *Fallere* saepe idem est quod *latere*, *fugere*, *praeterire*; et idem et unum quatuor ista sunt: *me fugit*, *me fallit*, *me praeterit*, *me latet*. Maxime perspicuae hae formulae loquendi sunt in indicativo, et quam id adest quod *regimen* vocant; ubi autem regimen subauditur, ut hoc in loco, obscuritatis nonnihil est.

*Attonita*. Tonitru velut afflata et percussa; quod ubi accidit nec percussam animal interiit, stupidum videtur, et quasi sui nescium, impos: neque sensum et intellectum, nisi multo post tempore, recipit.

*Quantum sit ex quo surrexit*. Haec est antiqua lectio, etiam ab Erasmo praestita; i. e. Nata est et in conspectum venit. Diversae lectiones *resurrexit*, et quod inde Lipsius fecit, *ex quove surrexerit*. Indicativus tamen ferri potest: certum enim est, iram surrexisse, sed parum liquet materiae magnitudo.

II. Arg. Pergit in discrimina irae ab aliis affectibus docendo. Omnes homines gentesve irae subiectos esse, quos tamen a caeteris quibusdam vitiis liberos fuisse constat.

*Exercitae*. Id est, occupatae in victu quotidiano sibi comparando. Scythas hic intelligit Lipsius. Aliae gentes litigationibus carent omnibusque vitiis, quae a foro seiungi non possunt.

*Circumscriptio ignota est*. Horat. lib. III, Od. 24: *Campestres melius Scythae Quorum plaustra vagas rite trahunt domos, Vivunt, et rigidi Getae; Immetata quibus iugera liberas Fruges et Cererem ferunt.*

*Leges metuentibus*. H. l. populi exculti (*civilisés*) iis opponantur, qui iura fortioris utuntur.

*Caetera*. Id est, vitia, affectus.

3 qui interdum publice concipitur. Nunquam universus populus foeminae amore flagravit, nec in pecuniam aut lucrum tota civitas spem suam misit; ambitio viritim singulos occupat; impotentia non est malum publicum; saepe in iram uno agmine itum est. Viri, foeminae, senes, pueri, principes, vulgusque consensere, et tota multitudo paucissimis verbis con-
4 citata, ipsum concitatorem antecessit. Ad arma protinus ignesque discursum est, et indicta finitimis bella, aut gesta cum civibus. Totae cum stirpe omni crematae domus; et modo eloquio favorabilis, habitus in multo honore, iram suae concionis excepit; in imperatorem suum legiones pila torserunt. Dissedit plebs tota cum patribus; publicum consilium, senatus, non exspectatis dilectibus, nec nominato imperatore, subitos irae suae duces legit, ac per tecta urbis nobiles
5 consectatus viros supplicium manu sumpsit. Violavit

*Impotentia.* Cupido indomita dominandi. Sic *impotens* est, superbus, ferox, sui impos.

*Uno agmine.* Hoc est, saepissime plebs universa conglobatim in iras effusa est, et furorum adspecta fuit consociatio. Porro nota τὸ *agmine* scripsisse auctorem ob τὸ mox sequens *itum est.*

*Concitatorem antecessit.* Illo longius progressa est qui concitavit. Qui enim populum regit et trahit in res novas praecipitem, ipse nescit ubi gradum sistet. Facile est a leone capistrum removere; sed libero capistrum rursus admovere, difficillimum.

*Ad arma*, etc. Longum est, exempla addere, quibus quamcunque historia et graeca et romana satis nota instruet. Cui enim res Roma exactus, seditiones tribuniciae, Gracchi Drususque, et bella civilia ignota sunt? Evolvas modo Valer. Maximum et Aelianum, qui tibi exemplorum satis suppeditabunt.

*Et modo eloquio favorabilis, habitus in multo honore.* ... Sic distinxi, sensu poscente, post *favorabilis*; sublato inciso post *habitus.* Sensus est: Qui modo oratione sua populo placuit, populi favorem sibi conciliavit, concionem hanc sibi iratam videt. Hanc distinctionem suasit et I. M. Heusinger. lib. I.

*Supplicium manu sumpsit.* Id est, vi exegit (Valer. Max. IX, 17); aberratiô librarr. *manu suppressit*: nec necessaria Lipsii emendatio: *manu sua praecessit.*

*Violavit*, etc. Fortasse de Volscis, Tarentinis, Carthaginiensibus, etc. cogitavit, qui legationes violavarunt; vel de ipsis Romanis, quam-

legationes, rupto iure gentium, rabiesque infanda civitatem tulit: nec datum tempus, quo resideret tumor publicus; sed deductae protinus classes, et oneratae tumultuario milite. Sine more, sine auspiciis, populus, ductu irae suae egressus, fortuita raptaque pro armis gessit; deinde magna clade temeritatem audacis irae luit.

III. Hic barbaris forte ruentibus in bella exitus est. 1
Quum mobiles animos species iniuriae perculit, aguntur statim; et qua dolor traxit, ruinae modo regionibus incidunt incompositi, interriti, incauti, pericula appetentes sua; gaudent feriri, et instare ferro, et tela corpore urgere, et per suum vulnus exire.
« Non est, inquis, dubium, quin magna ista et pesti- 2
« fera sit vis: ideo quemadmodum sanari debeat, « monstra. » Atqui, ut in prioribus libris dixi, stat Aristoteles defensor irae, et vetat illam nobis exsecari. Calcar ait esse virtutis; hac erepta, inermem animum et ad conatus magnos pigrum inertemque

quum id sceleris rarissime illi admiserunt.

*Rabiesque.... tulit.* Secum rapuit, abduxit.

*Oneratae.* Id est, exarmatae. *Onerare*, proprie est complere, πληροῦν, diciturque de classe, remigibus et sociis navalibus instruenda.

*Tumultuario milite.* Id est, in hoc tumultu (*tumultus* vocabatur quum in discrimen summum res publica adducebatur, ut post Alliam, Cannas, etc.) delecti: moneo, ne de militibus violenter iisque nolentibus abductis cogites; nam omnes ira invasit, ideoque sua sponte militatum abiere.

*Sine more.* Id est, incompositi, Virg. Aen. V, 695, VIII, 635; ne de sacrificiis cogites.

*Sine auspiciis.* Auspicia plerumque ante pugnam instituta esse, notum est. Fortasse de clade ad Alliam cogitavit Noster (Liv. V, 38).

*Ductu irae suae. Ductu irae suoque* mera aberratio librarii, quam Lipsius in codice suo invenit et ut pulchram praedicavit: ducibus, ait, ira et seipso usus. Quid pulchri insit, equidem non intelligo: quin adversatur Nostro, qui populum affirmat tantummodo ira sua esse ductum. Quid igitur significaret τὸ se ipso?

III. Arg. Causas affert, cur opus sit, ut magnam ac pestiferam vim irae doceat. Aristoteles enim, qui defensorem irae se praestitit, redarguendus est hac demonstratione.

*Forte.* Id est, temere.

*Tela.* Id est, hastas in se protentas corpore suo protrudere, et per ipsam

3 fieri. Necessarium est itaque foeditatem eius ac feri-
tatem coarguere, et ante oculos ponere, quantum
monstri sit homo in hominem furens, quantoque
impetu ruat, non sine pernicie sua perniciosus, et ea
deprimens, quae mergi nisi cum mergente non pos-
4 sunt. Quid ergo? sanum hunc aliquis vocat, qui ve-
lut tempestate correptus, non it, sed agitur, et fu-
renti malo servit? nec mandat ultionem suam, sed
ipse eius exactor, animo simul ac manu saevit, ca-
rissimorum, eorumque quae mox amissa flecturus
est, carnifex? Hunc aliquis affectum virtuti adiuto-
rem comitemque dat, consilia, sine quibus virtus
gerit nihil, obturbantem? Caducae sinistraeque sunt
vires, et in malum suum validae, in quas aegrum
5 morbus et accessio erexit. Non est ergo, quod me
putes tempus in supervacuis consumere, quod iram,
quasi dubiae apud homines opinionis sit, infamem:
quum aliquis sit, et quidem de illustribus philoso-
phis, qui illi indicat operas, et tanquam utilem ac
spiritus subministrantem in praelia, in actus rerum,
ad omne quodcunque calore aliquo gerendum est,
6 vocet. Ne quem fallat, tanquam aliquo tempore, ali-
quo loco profutura, ostendenda est rabies eius effrae-

hastam, quam volnus fecit, et quam obnixus adversarius tenet, in hostem irruere, aprorum more.

*Quantum monstri.* Pro *quale monstrum.* Monstrum autem hoc loco non est *prodigium*, *miraculum*, sed res rerum naturae contraria.

*Tempestate.* Vento vehementiore et procella, quae aliquando hominem a terra rapit, invitumque agit, saepissime impingit et praecipitat.

*Servit.* Quam enim vir iratus dominationem sese credit exercere, revera perpetitur; nec imperat magis quam imperatur ab affectibus.

*Caducae...... erexit.* Cf. II, 35. Aegros scimus nervos esse, etc........ *Accessio*, i. e. impetus febrilis.

*Quum aliquis.* Id est, Aristoteles, qui indicit operas, i. e. pensum, officium, partes irae imperat, imponit. Solemne τὸ *indicere* in tali re esse, docet *Ernesti* ad Sueton. Calig. cap. 39.

*Ne quem*, etc. Machinae afferuntur, quibus lubens utitur ira, si earum potestas et copia fit.

nata et attonita; apparatusque illi reddendus est suus, equulei, et fidiculae, et ergastula, et cruces, et circumdati defossis corporibus ignes, et cadavera quoque trahens uncus, varia vinculorum genera, varia poenarum, lacerationes membrorum, inscriptiones frontis, et bestiarum immanium caveae. Inter haec instrumenta collocetur ira, dirum quiddam atque horridum stridens, omnibus per quae furit tetrior.

IV. Vt de caeteris dubium sit, nulli certe affectui 1
peior est vultus, quem in prioribus libris descripsimus asperum et acrem, et nunc subito retrorsum sanguine fugato pallentem, nunc in os omni calore ac spiritu verso subrubicundum, et similem cruento, venis tumentibus, oculis nunc trepidis et exsilientibus, nunc in uno obtutu defixis et haerentibus. Adiice 2
dentium inter se arietatorum, et aliquem esse cupien-

*Equulei*. Quibus damnati impositi extendebantur. Saepe occurrunt, s. c. Cic. Tusc. Dispp. V, 5. Senec. Epist. LXVII.

*Fidiculae*, i. e. nervi et chordae ad membra damnatorum, inprimis servorum, extendenda.

*Ergastula*, i. e. carceres privati, in quos ad compedes et opus servi damnabantur.

*Circumdati defossis corporibus*: antiqua omniumque librorum lectio, quam restituit Gronov. Pincianus dederat *defixis*, a Mureto adoptatum. Animum horum viror. doct. non subierat consuetudo, quam infra Gronovio duce, attingimus. Mox *caveae*: nonnulli libri et Erasm. *cavernae*, quod glossema τοῦ *caveae* putaverim. — *Circumdati*, etc. Christianos hac poena esse affectos sub Nerone, notum est ex Tacit. Annal. XV, 44. Et apud Carthaginienses sic flagitiosos mulctari solitos esse, docet M. Cato Censorius apud Aul. Gell. III, 14. Cic. Epp. ad Divers. X, 32. Iuv. Sat. I.

*Vncus* traxit damnatorum corpora ad Gemonias scalas, unde in Tiberim praecipitata sunt.

*Caveas* in Amphitheatris, e quibus bestiae in damnatos emittebantur, lib. II, cap. 12.

IV. Arg. Irae foeditas, qua ceteros affectus antecellit. Cf. lib. I, cap. 1.

*Adiice*. Saepe hoc verbo utitur Noster in argumentis connectendis, cuius loco ceteri auctores utuntur: *primum*, *deinde*, *tum*, etc.

*Arietatorum*. Vid. II, 3; i. e. collisorum.

*Adiice dentium inter se arietatorum et al. ess. cup.* Lipsius emend. *ut aliquem*, vel: *et ut aliquem esse cup.* quo mitigaret (ut videtur, seorsum enim non addidit) hanc sententiam: i. e. quasi, velut aliquem devorare cupientium. Nihil tamen muto. —

tium, non alium sonum, quam est apris, tela sua
2 attritu acuentibus. Adiice articulorum crepitum, quum se ipsae manus frangunt, et pulsatum saepius pectus, anhelitus crebros, tractosque altius gemitus, instabile corpus, incerta verba subitis exclamationibus, trementia labra, interdumque compressa, et dirum quiddam exsibilantia. Ferarum, mehercules, sive illas fames exagitat, sive infixum visceribus ferrum, minus tetra facies est, etiam quum venatorem suum semianimes morsu ultimo petunt, quam hominis ira
3 flagrantis. Age, si exaudire voces ac minas vacet, qualia excarnificati animi verba sunt? Nonne revocare se quisque ab ira volet, quum intellexerit illam a suo primum malo incipere? Non vis ergo admoneam eos, qui iram in summa potentia exercent, et argumentum virium existimant, et in magnis magnae fortunae bonis ponunt paratam ultionem, quam non sit potens, immo nec liber quidem dici possit, irae suae
4 captus? Non vis admoneam, quo diligentior quisque

*Esse cupientium.* Id est, edisse et devorasse cupientium. Lipsius. At I. M. *Heusinger*, Emendd. p. 293, τὸ *esse* exponit εἶναι, *audiri*, hac verborum collocatione instituta: aliquem (sonum) esse (i. e. audiri) cupientium, (sed) non alium sonum...... Non intelligas, cur Lipsii explicatio, per se naturalis et facilis, huic difficiliori cedat. Dentes talem sonum edunt, qualis est eorum (e. g. aprorum) qui devorare aliquem capere videntur.

*Tela*, i. e. dentes. Notum porro est, solitos apros acuere dentes arboribus aut saxis.

*Quum se ipsae manus frangunt.* Dum tibi ipse manus distorques, et articulos quasi frangis.

*Excarnificati.* Hoc est, a carnifice lacerati.

*Non vis.* Designat Peripateticos, eorumque asseclas in ira defendenda. Vid. Arg. cap. hui. et c. 1 fin.

*Irae suae captus* ex Erasmo et codd. nonnullis Lips. et Grut. recepi: i. e. ab ira sua abreptus: *captus animi* occurrit apud Tacit. Histor. III, 73. I. M. *Heusinger* hanc lectionem contra Lipsium *irae suae captivus* coniectantem, quia forte constructionem hanc τοῦ *captus* legere non meminerat, defendens, laudat Vechneri Hellenolex. I, 2, 23. Bouchmann. ad Lactant. VII, 4, 8. Esse autem graecam formam, primum a poëtis, mox a ceteris auctoribus usurpatam, nunc satis constat. Antea: *ira captus.* — *Irae suae captus*, i. e. ab ira sua captus, praepeditus. Vid. supr. in hac ead. not. var. lect.

sit, et ipse se circumspiciat, alia animi mala ad pessimos quosque pertinere, iracundiam etiam eruditis hominibus, et in alia sanis, irrepere; adeo ut quidam simplicitatis indicium iracundiam dicant, et vulgo credatur facillimus quisque huic obnoxius?

V. « Quorsus, inquis, hoc pertinet? » Vt nemo 1
se iudicet tutum ab illa, quum lentos quoque natura
et placidos in saevitiam ac violentiam evocet. Quemadmodum adversus pestilentiam nihil prodest firmitas corporis, et diligens valetudinis cura; promiscue enim imbecilla robustaque invadit: ita ab ira tam inquietis moribus periculum est, quam compositis et remissis, quibus eo turpior ac periculosior est,
quo plus in illis mutat. Sed quum primum sit, non 2
irasci; secundum, detinere; tertium, alienae irae

*Eruditis..... in alia* (negotia) *sanis*. Id est, bonis seu boni studiosis, stoicum in morem et sensum, Lipsio interprete. Sed nescio cur non simpliciter de doctis hominibus hic Nostrum loqnutum esse intelligamus. Locus Platonis, quem Lipsius affert, bene huc facit: sagaces, ingeniosos et memoriosos ut plurimum etiam ad iracundiam propensiores esse. Vid. Theaetet. p. 52, a. T. II Bip. Ἀλλ' οἱ τε ὀξεῖς, κ. τ. λ.

*Simplicitatis*. Cf. II, 16.

*Facillimus*, i. e. mitissimus.

V. Arg. Ad propositum pergit et ordine dicendorum declarato, remedia affert contra iram. Ac primum est, ut vitia, quae irae propria sunt, nobis subinde proponamus, et iram cum pessimis affectibus comparemus.

*Inquietis moribus*. Id est, animo inculto ideoque sibi aut constanti. Vereor ut hoc simile satis bene congruat invicem: merito enim dubites de veritate sententiae, quam de pestilentia in medium profert, sive intelligas de lue aliqua, sive de peste proprie sic dicta; deinde multum refert, utrum pestilentia omnia corpora invadat, an animo cuique periculum sit ab ira. Nam si utrumque, quod hic ponitur, verum est, neque medicina ulla commendari potest, neque remedia, quae affert Noster, laudari possunt. Sed non satis subtiliter extulisse, quae sentiret, Noster putandus est. Sensus est: Quemadmodum cuique corpori periculum est a pestilentia, ita, etc.

*Detinere* omnes codd. MSS. at *retinere* in edd. vett. a. c. Erasmi. Gruterus initus est codd. auctoritatem, nulla tamen ratione addita: Lipsius effinxit *detumere*, i. e. detumescere. I. F. Gronov. emendavit *desinere*. Enimvero hic exspectas verbum, quod activam vim habeat; deinde *desinere* est synonym. τοῦ moderatiorem esse, infra cap. 36, 2. *Retinere* vero (id est, placare) quo-

mederi: dicam primum, quemadmodum in iram non incidamus; deinde quemadmodum nos ab illa liberemus; novissime quemadmodum irascentem retineamus placemusque, et ad sanitatem reducamus. Ne irascamur praestabimus, si omnia vitia irae nobis subinde proposuerimus, et illam bene aestimaverimus. Accusanda est apud nos, damnanda; perscrutanda eius mala, et in medium protrahenda sunt; ut qualis
3 sit appareat, comparanda cum pessimis est. Avaritia acquirit et contrahit, quo aliquis melior utatur: ira incendit; paucis gratuita est; iracundus dominus quosdam in fugam servos egit, quosdam in mortem; quanto plus irascendo, quam id erat propter quod irascebatur, amisit? Ira patri luctum, marito divortium attulit, magistratui odium, candidato repulsam. Peior est etiam quam luxuria: quoniam illa sua vo-
4 luptate fruitur, haec alieno dolore. Vincit malignitatem et invidiam; illae enim infelicem fieri volunt, haec facere; illae fortuitis malis delectantur, haec non potest exspectare fortunam; nocere ei quem odit, non noceri vult. Nihil est simultatibus gravius; has ira conciliat; nihil est bello funestius; in hoc potentium ira prorumpit; caeterum etiam illa plebeia
5 ira et privata inerme et sine viribus bellum est. Praeterea ira, ut seponamus quae mox sequutura sunt damna, insidias, perpetuam ex certaminibus mutuis sollicitudinem, dat poenas dum exigit: naturam hominis eiurat. Illa in amorem hortatur, haec in odium;

que bonum est: sed codd. obtemperandum est boni quid suadentibus. Tuear itaque cum Grutero *detinere*, i. e. inhibere; cf. cap. 12, 4 al.

*Incendit* omnes libri et Erasm. Muretus tamen dedit ex coni. *impendit*, et probatum Lipsio, qui hic vocabulum desideravit synonym. τοῦ *consumere*. Sed enim *incendere* egregie locum suum tuetur: de perturbatione enim et eversione usurpari vel Lexica docent, et antea cap. 1, 3, iram cum fulmine comparaverat.

*Eiurat.* Id est, exuit, se abdicat.

illa prodesse iubet, haec nocere. Adiice, quod quum indignatio eius a nimio sui suspectu veniat, et animosa videatur, pusilla est et angusta; nemo enim non eo, a quo se contemptum iudicat, minor est. At ille 6
ingens animus et verus aestimator sui non vindicat iniuriam, quia non sentit. Vt tela a duro resiliunt, et cum dolore caedentis solida feriuntur; ita nulla magnum animum iniuria ad sensum sui adducit, fragilior eo quod petit. Quanto pulchrius est, velut nulli penetrabilem telo, omnes iniurias contumeliasque respuere! Vltio doloris confessio est: non est magnus animus, quem incurvat iniuria. Aut potentior te, aut imbecillior laesit: si imbecillior, parce illi; si potentior, tibi.

VI. Nullum est argumentum magnitudinis certius 1
quam nihil posse, quo instigeris, accidere. Pars superior mundi et ordinatior, ac propinqua sideribus, nec in nubem cogitur, nec in tempestatem impellitur, nec versatur in turbinem; omni tumultu caret; inferiora fulminant. Eodem modo sublimis animus, quie-

Haec lectio Grutero debetur, qui eam eruit e lectione codd. *iurat:* haud dubie praestantior diversis lectionibus: *mutat*, *vitiat*, *evitat*, etc. Non enim de mutatione naturae humanae agitur, sed de tota evereione.

*Nemo enim non eo, a quo se contemptum iudicat, minor est.* Hoc est, quicquis contemni sese suspicatur, ille revera inferior est, at is qui merito contemnetur.

*Vltio doloris confessio est.* Qui ulcisci pertinax cupit, is se doluisse confitetur.

*Tibi.* Namque ultionem frustra mediteris, potentiorem impugnans.

VI. Arg. Quo maior animus, eo sedatior, eo alienior ab ira. Evitanda igitur est πολυπραγμοσύνη, quae animum inquietum reddit ideoque causis irae obnoxium.

*Pars superior....* Hac comparatione saepe utuntur Stoici: examp. g. Noster, Ep. LIX. Lucan. II, 271 sqq. *Nubes excedit Olympus.... Pacem summa tenent.* Qui locus Nostri simillimus est.

*Inferiora....collocatus.* Simillima his, sed de Deo, nostras *Lebrun*, in lib. I, Od. 9, str. 4: *Sous ses pieds les tonnerres grondent, L'air mugit, les enfers répondent Au tumulte des élémens; Immobile dans cet orage, Il voit à ses pieds le naufrage Des rois, des peuples et du tems.*

tus semper, et in statione tranquilla collocatus, intra
se premens, quibus ira contrahitur, modestus et
venerabilis est et dispositus; quorum nihil invenies
2 in irato. Quis enim traditus dolori et furens non pri-
mam reiecit verecundiam? quis impetu turbidus et
in aliquem ruens non quidquid in se verecundi ha-
buit, abiecit? cui officiorum numerus aut ordo con-
stitit incitato? quis linguae temperavit? quis ullam
partem corporis tenuit? quis se regere potuit im-
missum? Proderit nobis illud Democriti salutare
praeceptum, quo monstratur tranquillitas, si neque
privatim, neque publice multa, aut maiora viribus
3 nostris egerimus. Nunquam tam feliciter in multa
discurrenti negotia dies transit, ut non aut ex homine,
aut ex re offensa nascatur, quae animum in iras paret.
Quemadmodum per frequentia urbis loca properanti
in multos incursitandum est, et alicubi labi necesse
est, alicubi retinere, alicubi respergi; ita in hoc
vitae actu dissipato et vago, multa impedimenta,

*Intra se premens.* Calcans irritamenta irae.

*Modestus et venerabilis est et dispositus.* Ante Pincian. legebatur in edd. e. c. in Erasm. *dispositus*; quod congruat τῷ *ordinatior*: alii *depositus*. Ille mutavit in *compositus*, usum loquendi Nostro familiarem haud tenens. Disponere enim ei idem est quod *ordinare*, e. c. de Brevit. Vit. cap. 19, Epp. xxiii, xxviii, etc. Optime igitur reduxit Gronov. Mox *abiecit*, non *adiecit*, ut est in edit. Gronov. vitio operarum typogr. monuit et I. M. *Heusinger*, Emendd. p. 234.

*Immissum*, i. e. incitatum. E codd. reduxit Gronov. Antea: *Quis se regere potuit? in immensum proderit.* Equum habenasque immittere est locutio notissima: ap. Nostrum occurrit *oratio perturbata et immissa*, i. e. quae non reprimi potest, Ep. xl; cf. Ep. cvi. Cic. de Fin. lib. I, cap. 1. Qua lectione admissa omni defectus suspicione carebimus.

*Democriti salutare praeceptum.* Ex libro eius περὶ εὐθυμίας: Io. Stobensis, in Florileg. tit. ci, de Felicitate, pag. 478, servavit: τὸν εὐθυμεῖσθαι μέλλοντα χρὴ μὴ πολλὰ πρήσσειν, μήτε ἰδίῃ, μήτε ξυνῇ, μηδ' ὅς' ἂν πρήσσῃ ὑπέρ τε δύναμιν αἱρεῖσθαι τὴν ἑαυτοῦ καὶ φύσιν. Claudit eo, quod Noster extremo hoc capite non absimilibus verbis posuit: ἡ γὰρ εὐογκίη ἀσφαλέστερον τῆς μεγαλογκίης. Cf. de Tranquill. Animi, cap. 12.

*Respergi.* Luto nempe, sive cur-

multae querelae incidunt. Alius spem nostram fefellit, alius distulit, alius intercepit: non ex destinato proposita fluxerunt: nulli fortuna tam dedita est, ut multa tentanti ubique respondeat; sequitur ergo, ut is, cui contra quam proposuerat, aliqua cesserunt, impatiens hominum rerumque sit; ex levissimis causis irascatur nunc personae, nunc negotio, nunc loco, nunc fortunae, nunc sibi. Itaque ut quietus possit esse animus, non est iactandus, nec multarum, ut dixi, rerum actu fatigandus, nec magnarum, supraque vires appetitarum. Facile est, levia aptare cervicibus, et in hanc aut in illam partem transferre sine lapsu: at quae alienis in nos manibus imposita aegre sustinemus, victi in proximos effundimus; et dum stamus sub sarcina, impares oneri vacillamus.

VII. Idem accidere in rebus civilibus ac domesticis, 1
scias. Negotia expedita et habilia sequuntur actorem; ingentia, et supra mensuram agentis, nec dant se

rus aut equus, sive aliquis pedes nos ita collutulet. Gallice: *être éclaboussé*.

*Dissipato*. Cuius non sibi invicem coaptantur et cohaerent singulae partes, at hinc illinc in res multas sparsae abeunt et diffunduntur. Quasi diceret: Dum his in terris vitam agimus non ὁμογενῆ, sed quae constat e partibus variis semper, saepe contrariis.

*Dedita est*. Hoc est famulatur, favet, amicam se atque servam praestat.

*Tentanti... respondeat*. Clarius sed timide magis et splendide minus dixisset, *tentantis spei et voto*.

*Proximos*. Id est, in primum quemque, qui hanc potissimum sarcinam imposuerat: quo ipso optime ostendit, nos non diu sub illo onere nobis imposito constare aut progredi, quin effusum sit. At quum Gron. in nonnullis codd. invenisset *in proximo*, hoc verum habuit; non enim, addit acutissimus homo, propositum est Senecae demonstrare, nos aliis, et quidem proximis, onus, cui ferendo impares simus, impingere, sed non diu nos illud sustinere, etc. Quam tueor lectionem, omnes habent edd. a. c. Erasmi. et multi codd.

VII. Arg. Iis rebus itaque operam demus, quae nostro ingenio et viribus congruunt.

*Habilia*. Quae tractari facile possunt; *quae facile dant se*, nobis reguntur.

*Actorem*. Lectio vulgata et proba. Ed. rom. *auctorem*: male; additur enim statim ... *agentis*.

facile, et si occupata sunt, premunt atque adducunt administrantem, tenerique iam visa, cum ipso cadunt. Itaque fit, ut frequenter irrita sit eius voluntas, qui non quae facilia sunt aggreditur, sed vult facilia esse,
2 quae aggressus est. Quotiens aliquid conaberis, te simul et ea quae paras, quibusque pararis, ipse metire. Faciet enim te asperum poenitentia operis infecti. Hoc interest, utrum quis fervidi sit ingenii, an frigidi atque humilis; generoso repulsa iram exprimet, languido inertique tristitiam. Ergo actiones nostrae nec parvae sint, nec audaces, nec improbae: in vicinum spes exeat; nihil conemur, quod mox, adepti quoque, successisse miremur.

1 VIII. Demus operam, ne accipiamus iniuriam, quam ferre nescimus. Cum placidissimo et facillimo et minime obnixo morosoque vivendum est. Sumuntur a

*Occupata*; i. e. suscepta praepropere et antequam ea exploraveris.

*Adducunt.* Nempe in terram, mensuram quippe agentis excedentia.

*Quotiens.* Idem praecepit de Tranq. An. cap. 4: *In vicinum spes exegi.* Ipse rursus, atque eodem libro, cap. 10, explicat: *Prope posita, speique nostrae alludentia sequamur.... Nihil suscipias, cuius bonum eventum non tuae prudentiae, sed fortunae cuidam attribuas necesse est.*

*Parvae*, omnes libri, ut Erasm. i. e. neque viliora conseceteris negotia, neque altiora: medio tutissimus ibis. *Pravae* dedit Pincianus, quem Socii bipontini secuti sunt. Ille putavit fortasse, Nostrum sibi ipsum contradicere, quum antea (c. 6, §. 4) posuisset: nec multarum rerum actu fatigandum esse animum, nec magnarum.... At non advertit, loqui Nostrum de negotiis vilioribus, quae nobis poenitentiam comparare possint.

VIII. Arg. Vt iniurias maiores, quam ut ferre possis, evites, amicos ac sodales eligas bonos et mansuetos. Consortium enim malum corrumpit bonos mores, usu et observatione omnium temporum docente, s. c. Theogn. vs. 35. Xenoph. Memorab. I, 2, 20, al.

*Obnixo*, i. e contumaci, difficulter cedenti. Erasmus in libris invenerat et nostram lectionem, quae postea in pluribus comparuit, atque in margine notaverat. Dederat tamen, multitudini codd. obsecutus, *obnoxio*, quod Gronov. more suo, id est, doctissime tuetur et adstruit. Notum nunc est, *obnoxium* significare propr. hominem improbum, qui conscientia mala permotus in conscios culpae suae timidus et infirmus est: inde ap. Plaut. Poen. III, 1, 15 et 17, *obnoxius* et *liber* opponuntur, et *servus* eius synon. audit. Cf. Liv. XXIII, 12. Quae etsi probe intelligam, tamen puto, si li-

conversantibus mores; et ut quaedam in contactos corporis vitia transiliunt, ita animus mala sua proximis tradit. Ebriosus convictores in amorem vini traxit; impudicorum coetus fortem quoque, et, si liceat, virum emolliit; avaritia in proximos virus suum transtulit. 2 Eadem ex diverso ratio virtutum est, ut omne quod secum habent, mitigent; nec tam valetudini profuit utilis regio et salubrius caelum, quam animis parum firmis, in turba meliore versari. Quae res quantum possit, intelliges, si videris feras quoque convictu nostro consuescere; nullique etiam immani bestiae vim suam permanere, si hominis contubernium diu passa est. Retunditur omnis asperitas, paulatimque inter placida dediscitur. Accedit huc, quod non tantum exemplo melior sit, qui cum quietis hominibus vivit; sed quod causas irascendi non inve-

bero nec elegantias captanti animo accesseris ad hunc locum, vel primo obtutu tibi nostram lectionem approbatum iri. Contextus enim hic epithelon postulat, non significans hominem infirmum et facile laesioni et vexationi expositum, anxium sollicitamque, sed talem, qualis opponitur et placidissimo facillimoque, et adhaeret moroso. Proinde *obnixo* reduxi, reiectis *anxio* et *obnoxio*, quae, ad explicandum τὸ *minime obnixo*, glossematis loco margini primum appicta, mox in textum intrusa censeo.

*Si liceat*, omnes libri habent. Pincianus emendavit *siliceum*, ingeniose. Neque tamen assentior: nam nisi fallor, haec comparatio hominis cum lapide, saxo, etc. quae saepe apud Veteres occurrit, numquam ad firmitatem et constantiam animi designandam adhibita est, sed ad duritiem pectoris, sensuum humanorum expertis, ideoque crudelis. Tueor itaque antiquam lectionem: *si liceat*, i. e. si fieri possit. Neque tamen pules *virum* esse syuon. τοῦ *fortem*: heroëm enim h. l. significat, ut apud Graecos ἀνήρ. E. c. Erodot. VII, pag. 604, 16, ib. Valcken. et *Iacobs*, in praefat. versioni suae Velleii Pat. praemissa, p. *xxvii*, sqq.

*Utilis*. I. M. Heusinger. Emendatt. p. 234, pro corrupto habet, emendatque *mitis*, quod quidem in codd. scriptis parum differt ab *utilis*; laudatque ad hunc locum Horatianum ἡμιστίχιον, lib. I, Od. 18, vers. 2: *Mite solum Tiburis*. Plin. XXIII, 1. Curt. VII, 4, 30, al. Laudo emendationem, non praefero vulgatae, quae locum suum bene tuetur: *utilis* enim et *salutaris* saepe coniunguntur.

*Turba meliore* recepit Gronov. e codd. apud Gruter. Etenim scriptores huius aetatis sic loqui amant. Laudat

nit, nec vitium suum exercet. Fugere itaque debe-
bit omnes, quos irritaturos iracundiam sciet. « Qui
« sunt, inquis, isti? » Multi, ex variis causis idem
facturi. Offendet te superbus contemptu, dives con-
tumelia, petulans iniuria, lividus malignitate, pugnax
contentione, ventosus et mendax vanitate. Non feres
a suspicioso timeri, a pertinace vinci, a delicato fa-
stidiri. Elige simplices, faciles, moderatos, qui iram
tuam nec evocent, et ferant. Magis adhuc proderunt
submissi, et humani, et dulces, nôn tamen usque in
adulationem; nam iracundos nimia assentatio offen-
dit. Erat certe amicus noster vir bonus, sed irae pa-
ratioris, cui non magis erat tutum blandiri, quam
4 maledicere. Coelium oratorem fuisse iracundissimum
constat; cum quo, ut aiunt, coenabat in cubiculo
lectae patientiae cliens; sed difficile erat illi in copu-

Gronov. not. suam ad Statii Silv. c. 37. Antea: *turba meliorum*. Sic saepe Cicero loquitur.

*Contumelia ... iniuria*. Ea est differentia inter has voces, contumeliam a verbis, iniuriam a factis esse. Petulans vero est qui loquitur, qui agit inconsulte ac temere; gallice *étourdi*. Ego praetuli *dives contumelia*; Rubenio e codd. nonnullis contra laudante, *dicax contumelia*. Nunc omni *tautologia* supersedemus. Est autem omnium edd. et plurimorum codd. lectio, et optime cohaerent *superbus*, *dives*, etc. quia divitem hic desiderares.

*Coelium*. Est M. Coelius Rufus, cuius sunt Epistolae libri octavi in Epp. Cic. ad Divers. Fuit vir nobilis, eloquens, audax, ingeniosissime nequam et facundus malo publico, cuius cupiditatibus vel libidinibus neque opes ullae, neque voluptates sufficere possent; ut ait de Curione, plebis Tribuno, Velleius Paterc. II, 48, 3. Sub initio belli civilis stetit a parte Iul. Caesaris (de Bell. Civ. I, 2, 3; II, 43); mox offensus, quod Caesar ipsum neglexisset, Trebonio in praeturam evecto, Romam reliquit, et ut seditiosus homo a Caesaris equitibus Thuriis interfectus est (Cic. ad Divers. VIII, 17; Dio Cass. XLII, 22; Caesar, Bell. Civ. III, 20, 22; Vell. Pat. II, 68).

*In capulam coniecto*, i. e. in societatem coniectu. Copulam de amicitiae foedere usurpari constat. Gruterus hanc lectionem a codd. sapienter restituit, probante Lipsio et usum loquendi copiose adstruente Gronovio. Antea, *in crapulam coni.* at de crapula non agitur, sed de societate, qua inita cum aliquo rixam effugere non potuit M. Caelius Rufus. *Haerebat*, i. e. accubabat, seu assidebat, ut nos dicimus. Erasmus habet: *cum quo edebat*. Mox, *secundas* (partes) *agere*,

lam coniecto, rixam eius, cum quo haerebat, effugere. Optimum iudicavit, quidquid dixisset, sequi, et secundas agere. Non tulit Coelius assentientem, sed exclamavit: Dic aliquid contra, ut duo simus. Sed ille quoque, quod non irasceretur, iratus, cito sine adversario desiit. Eligamus ergo vel hos potius, si conscii nobis iracundiae sumus, qui vultum nostrum ac sermonem sequantur: facient quidem nos delicatos, et in malam consuetudinem inducent, nihil contra voluntatem audiendi, sed proderit, vitio suo intervallum et quietem dare. Difficilis quoque et indomita natura blandientem feret; et nihil asperum tetrumque palpanti est. Quotiens disputatio longior et pugnacior erit, in prima resistamus, antequam robur accipiat. Alit se ipsam contentio: demissos altius tenet. Facilius est se a certamine abstinere, quam abducere.

IX. Studia quoque graviora iracundis omittenda sunt, aut certe citra lassitudinem exercenda: et animus non inter plura versandus, sed artibus amoenis tradendus. Lectio illum carminum obleniat, et historia fabulis detineat: mollius delicatiusque tractetur.

i. e. cedere, assentari: *alias res* in Lipsii cod. aberratio librarii.

*Se ipsam.* Antiqua lectio apud Erasm. Lips. al. Cicero dixisset *se ipsa* quoniam hic nulla oppositio est. Sunt tamen et loca apud Cicer. in quibus haec regula, quam, quod sciam, Ernesti primus exposuit (Clav. Cic. voc. *Ipse*) respuitur. Noster hanc regulam, si tamen regula certa est, saepe migravit, e. c. lib. III, cap. 1, 2, etc. Ap. Gronov. et Bipont. *se ipsa.* Mox *demissos* Pincian. dedit, probante Gronov. dicitur enim *demittere se, descendere in certamen*, i. e. qui ultra, quam par est, in contentionem descenderunt, tenentur ab ea. Vane igitur sunt coniecturae Gruteri, *immissos* s. *commissos*; deinde Lipsii codex *admissos arctius*; tum aliorum libror. lectio *dimissi*.

IX. Arg. Iracundus, aegri similis, cui levioribus tantum cibis uti conceditur, leves res tractet.

*Inter plura.* Inter negotia.

*Historia fabulis detineat.* Moneo, ne cum Lipsio de historia fabulari cogites. Fabulae sunt h. l. mendacia: nam de historicis Noster parum magnifice sentit. Cf. Nat. Quaest. lib. VII, cap. 16.

2 Pythagoras perturbationes animi lyra componebat: quis autem ignorat lituos et tubas concitamenta esse; sicut quosdam cantus blandimenta, quibus mens resolvatur? Confusis oculis prosunt virentia: ut quibusdam coloribus infirma acies acquiescit, quorumdam splendore praestringitur: sic mentes aegras studia laeta permulcent. Forum, advocationes, iudicia, fugere debemus, et omnia quae exulcerant vitium: aeque cavere lassitudinem corporis; consumit enim, quidquid in nobis mite placidumque est, et acria con-
3 citat. Ideo quibus stomachus suspectus est, processuri ad res agendas maioris negotii, bilem cibo temperant, quam maxime movet fatigatio, sive quia calorem inedia compellit, et nocet sanguini, cursumque eius, venis laborantibus, sistit; sive quia corpus attenuatum et infirmum incumbit animo: certe ob eamdem causam iracundiores sunt valetudine aut aetate fessi. Fames quoque et sitis, ex eisdem causis, vitanda est: exasperat et incendit animos.

*Pythagoras.* Omnia ad numeros atque harmoniam retulisse hunc philosophum, nota res est, et fusius cognosci potest ex *Meiners*, T. I, pag. 408 sq. et *Tiedemann*, T. I, pag. 84.

*Resolvatur.* Hoc est relaxetur, a nimia contentione et in se recumbens acquiescat.

*Confusis.* Qui nihil adspiciunt nisi conturbatum atque confusum. Gallic. *qui voient trouble. Confundi* enim, (ut apud Graecos χραίνεσθαι) de rebus mixtis ideoque corruptis in usu erat.... *Virentia*, i. e. omne quod viret, quod viridi colore modice nitet, oculis prodesse, dudum a viris, harum rerum peritis, *Adams*, *Soemmering* al. expositum est.

*Ut quibusdam coloribus.* Mutavi interpunctionem, et dedi, *ut* pro *et*, ne τὸ *sic* careat, quo referatur; solet enim sic loqui Noster. Mox §. 3, *quam* ad *bilem* retuli, paulo post *temperant* sublato, sensu postulante. Inspicias modo versionem germanicam (Lipsiae ap. Schwickert 1794), quae h. l. quam maxime friget.

*Quibus stomachus suspectus est.* Qui infirmo stomacho laborant, edant aliquid, antequam ad res procedant, multum laboris postulantes, ut bilis fatigatione excitata inque stomachum effusa habeat in quo vim suam exerceat.

*Venis laborantibus.* Id est, ob calorem nimis extensis ideoque ad officium suum deficientibus.

*Incumbit.* Premit, molestiam ac infirmitatem creat animo.

*Valetudine.* Cf. lib. II, cap. 19.

X. Vetus dictum est: a lasso rixam quaeri; aeque
autem et ab esuriente, et a sitiente, et ab omni ho-
mine quem aliqua res urit. Nam ut ulcera ad levem
tactum, deinde etiam ad suspicionem tactus condo-
lescunt; ita animus affectus minimis offenditur, adeo
ut quosdam salutatio, epistola, oratio, et interrogatio
in litem evocent. Nunquam sine querela aegra tan-
guntur. Optimum est itaque, ad primum mali sensum 2
mederi sibi; tum verbis quoque suis minimum liber-
tatis dare, et inhibere impetum. Facile est autem, af-
fectus suos, quum primum oriuntur, deprehendere:
morbum signa praecurrunt. Quemadmodum tempe-
statis ac pluviae ante ipsas notae veniunt; ita irae,
amoris, omniumque istarum procellarum animos ve-
xantium sunt quaedam praenuntia. Qui comitiali vitio
solent corripi, iam adventare valetudinem intelligunt,
si calor summa deseruit, et incertum lumen, nervo-
rumque trepidatio est, si memoria sublabitur, caput-
que versatur. Solitis itaque remediis incipientem cau- 3
sam occupant, et odore gustuque, quidquid est quod

X. Arg. Optimum remedium itaque est, irae notas et praenuntia observare et occupando sibi mederi.

*Vetus dictum.* Hoc dictum repetitum esse videtur ex arena seu palaestra, ubi lassus ideoque victus rixam quaerit, aegre ferens invidiam. Moneo, ne interpreteris, Cum homino lasso, sitiente, etc. quisque rixari amat: nostro ipso refragante. Fames enim, ait, et sitis exasperant et incendunt animos.

*Urit.* Id est, male habet, sollicitat. Hinc *cura* quae *cor urit.*

*Affectus.* Quam aliquid afficit, amor, ambitio, avaritia, etc.

*Inhibere impetum.* Sermonis nempe.

*Signa praecurrunt.* Haec sunt quae (a graecis vocibus, πρό, *ante*, γιγνώσκειν, *nosse*), prognostica nuncupant medici.

*Comitiali.* Morbus, epilepsia, comitia vitians, rescindens, ex more Romanorum; unde hoc nomen merito derivatur.

*Summa.* Id est, summas corporis partes; h. l., caput, oculosque. Hoc docet quoque Celsus, II, 7.

*Causam.* Bona lectio. Alii *curam*, alii *casum*. Receptam lection. e codd. et usu loquendi tuetur Gronov. Dicitur enim *causa* proprie de morbo quocunque, ut αἰτία, quoniam a morbo excusationem petere saepe solemus, unde et *causarii* dicuntur; quod indo a Scaligero ad Tibull. I, 8, 51,

alienat animos, repellitur: aut fomentis contra frigus rigoremque pugnatur; aut si parum medicina profecit, vitaverunt turbam, et sine teste ceciderunt. Prodest morbum suum nosse, et vires eius antequam spa-
4 tientur, opprimere. Videamus quid sit, quod nos maxime concitet. Alium verborum, alium rerum contumeliae movent; hic vult nobilitati suae, hic formae suae parci; ille elegantissimus haberi cupit, ille doctissimus; hic superbiae impatiens est, hic contumaciae; ille servos non putat dignos quibus irascatur; hic intra domum saevus est, foris mitis; ille rogari, invidiam iudicat; hic, non rogari, contumeliam. Non omnes ab eadem parte feriuntur.

1 XI. Scire itaque oportet quid in te imbecillum sit, ut id maxime protegas. Non expedit omnia videre, omnia audire: multae nos iniuriae transeant, ex quibus plerasque non accipit, qui nescit. Non vis esse iracundus? ne sis curiosus. Qui inquirit, quid in se dictum sit, qui malignos sermones, etiamsi secreto habiti sint, eruit, se ipse inquietat. Quaedam interpretatio eo perducit, ut videantur iniuriae. Itaque alia differenda sunt, alia deridenda, alia donanda.
2 Circumscribenda multis modis ira est: pleraque in

saepe inculcatum est. Reduxi cum Gronov. *Curam* et *casum* glossematis loco adiecta esse videntur. Mox §. 4 *formae* vulgatum est: Lipsii cod. habet *famae*, quam non multum absum quin praeferam, quia magis congruit antecedentibus. *Elegantissimus*, quod sequitur, ad formam spectat.

*Superbiae... contumaciae.* Superbia illius est qui, sive agat, sive loquatur, aliis videtur longe meliorem sese credere; contumacia autem illius qui sive propositi, sive opinionis suae tenacissimus ne attendere quidem dignatur quid putent aut putaturi sint de hoc caeteri mortalium.

*Invidiam.* Id est h. l. dedecus.

XI. Arg. Deinde curiositatem evita, et interpretationem.

*Protegas.* Custodias, ne tibi noceat.

*Quaedam interp.* Est enim quoddam explicationum genus, quibus levissima quaeque et innoxia, in malam partem versa, videbuntur iniuriae.

*Circumscribenda.* Id est, moderanda, temperanda.

lusum iocumque vertantur. Socratem aiunt colapho percussum nihil amplius dixisse, quam: « Molestum esse, quod nescirent homines, quando cum galea prodire deberent. » Non quemadmodum facta sit iniuria refert, sed quemadmodum lata. Nec video quare difficilis sit moderatio, quum sciam tyrannorum quoque tumida et fortuna et licentia ingenia, familiarem sibi saevitiam repressisse. Pisistratum certe, Atheniensium tyrannum, 3
memoriae proditur, quum multa in crudelitatem eius ebrius conviva dixisset, nec deessent qui vellent manus ei commodare, et alius hinc, alius illinc faces subderent, placido animo tulisse, et hoc irritantibus respondisse: « Non magis illi se « succensere, quam si quis obligatis oculis in se in» currisset. » Magna pars querelas manu fecit, aut falsa suspicando, aut levia aggravando.

XII. Saepe ad nos ira venit, saepius nos ad illam, 1
quae nunquam arcessenda est: etiam quum incidit, reiiciatur. Nemo dicit sibi: Hoc, propter quod irascor, aut feci, aut fecisse potui! Nemo animum facientis, sed ipsum aestimat factum: atqui ille intuendus est;

*Socratem*, etc. Diogen. Laërt. VI, 41, haec de Diogene Sinopensi, quae et magis digna videntur, narravit.

*Licentia*. Hoc est, potestate, quod iuri opponitur. Tyranno *licent* omnia, quorumdam tantummodo *ius est*. Hinc Nero, de imperatoriae potestatis infinita magnitudine, postquam Vrbis et Italiae illustrissimos viros trucidasset, hactenus aiebat, nescisse principes quid imperatori in suos liceret.

*Pisistratum*, Solonis coaevum et affinem, de quo iam supra monuimus. Valer. Maxim. lib. V, cap. 2, idem narrans, amicum Thrasippum nominat, qui eum sine fine convicio laceravisset intra coenam. Caeterum esse deberet ex regulis grammaticae latinae: *Pisistratus... memoriae proditur*. Graeco more hoc dictum putes, de quo multi sunt Interpp. ad Corn. Nep. Pausan. V.

*Manu fecit*. Sua sponte sibi comparare solet.

XII. Arg. Tum dilatio et quieta animi facientis aestimatio fiat.

*Nemo dicit sibi*. Quum iratus est, nemo reputat, se ipsum haec aut fecisse, aut facere potuisse, propter quae nunc aliis irascitur.

*Animum facientis*. Hoc est, quod

voluerit, an inciderit; coactus sit, an deceptus; odium
secutus sit, an praemium; sibi morem gesserit, an
2 manum alteri commodaverit. Aliquid peccantis aetas
facit, aliquid fortuna; ut ferre ac pati, aut humanum,
aut humile sit. Eo loco nos constituamus, quo ille est,
cui irascimur: nunc facit iracundos iniqua nostri ae-
stimatio, et quae facere vellemus, pati nolumus. Nemo
se differt: atqui maximum remedium irae dilatio est,
ut primus eius fervor relanguescat, et caligo quae
premit mentem, aut residat, aut minus densa sit.
3 Quaedam ex his quae te praecipitem ferebant, hora,
non tantum dies, molliet: quaedam ex toto evanescent.
Si nihil erit petita advocatio, apparebit tamen iudi-
cium esse, non iram. Quidquid voles quale sit scire,
4 tempori trade: nihil diligenter in fluctu cernitur. Non
potuit impetrare Plato a se tempus, quum servo suo
irasceretur, sed ponere illum statim tunicam, et prae-
bere scapulas verberibus iussit, sua manu ipse cae-

sibi animo is proposuerit, qui iniuriam fecit.

*Voluerit.* An consilio, an se inscio iniuriam fecerit.

*Morem gesserit.* Hoc est, cupidini suae obsecutus sit, animoque suo gratificatus.

*Aliquid....* Considerandum est, utrum adolescens, an vir maturus, utrum dives et potens, an pauper nos vexaverit; tunc iudicabimus, nunc humanitatem flagitare, ut feramus, nunc abiecti animi et humilis esse, pati iniurias.

*Ut* pro *ita ut.*

*Humanum, aut humile sit.* Aut clementiam annuntiet aut humilitatem, aut excelsum et magnum animum, aut pusillum atque humilem.

*Si nihil erit petita advocatio.* Sic libri scripti exhibent, bono sensu. Interdum mora interposita ira evanescet; sin sine effectu advocatio petita erit, tamen apparebit, te iudicare, i. e. ex iudicio, non ex ira agere. *Iam* mutavi in *tamen*, quae saepe confundi in Mss. constat, oppositione poscente. Erasmus haesit in hoc loco et male amplexus est Rudolfi Agricolae amici coniecturam: *Si in hoc erit.* Lipsius ordinavit: *si nihil erit, pet. advocatione app.* — *Advocatio.* I. e. mora: *in hoc*: I. e. ad aestimandum animum, aetatem, etc. auctoris. Cf. lib. II, cap. 22.

*In fluctu.* I. e. motu et transitu.

*Plato.* Et ab aliis haec narrantur; e. g. Diog. Laert. III, 38; et Stob. Floril. p. 329, qui loco Speusippi Xenocratem nominant: et Plutarch. de Pueror. Educ. Tom. VII, pag. 39 ed. Hutten. et Val. Maxim. IV, 1,

surus. Postquam intellexit irasci se, sicut sustulerat, manum suspensam detinebat, et stabat percussuro similis. Interrogatus deinde ab amico, qui forte intervenerat, quid ageret? Exigo, inquit, poenas ab homine iracundo. Velut stupens, gestum illum saevituri deformem sapienti viro servabat, oblitus iam servi, quia alium, quem potius castigaret, invenerat. Itaque abstulit sibi in suos potestatem, et ob peccatum quoddam commotior: « Tu, inquit, Speusippe, servulum » istum verberibus obiurga; nam ego irascor. » Ob hoc non cecidit, propter quod alius cecidisset. «Irascor, inquit; plus faciam quam oportet: libentius » faciam: non sit iste servus in eius potestate, qui in » sua non est. » Aliquis vult irato committi ultionem, quum Plato sibi ipse imperium abrogaverit? Nihil tibi liceat, dum irasceris; quare? quia vis omnia licere. Pugna tecum ipse! si iram vincere non potes, illa te incipit vincere. Si absconditur, si illi exitus non datur, signa eius obruamus, et illam, quantum fieri potest, occultam secretamque teneamus.

XIII. Cum magna id nostra molestia fiet. Cupit enim exsilire, et incendere oculos, et mutare faciem; sed si eminere illi extra nos licuit, supra nos est. In imo pectoris secessu recondatur, feraturque, non ferat; immo in contrarium omnia eius indicia flectamus. Vultus remittatur, vox lenior sit, gradus lentior;

Speusippum filium sororis appellant cum Nostro, qui igitur memoriae lapsu, a Lipsio ei imputato, liberandus est.

*Irascor.* Vereor ne mihi nimis indulgeam in verberando.

*Ob hoc .... cecidisset.* Alio modo: Id ei in causa fuit cur non caederet, quod sexcentis aliis causa caedendi et visa esset et fuisset.

*Qui in sua non est.* Qui iam non sui compos, atque affectibus suis minor, qua fert ira, hac praeceps rapitur.

XIII. Arg. Signa irae lenienda atque occultanda sunt: sic ipsam leniri ac premi.

*Feratur.* In nostra sit potestate, non nos in eius potestate. Cum acumine dictum, ut Aristippi illud:

paulatim cum exterioribus interiora formentur. In
2 Socrate irae signum erat, vocem submittere, loqui parcius; apparebat tunc illum sibi obstare. Deprehendebatur itaque a familiaribus, et coarguebatur; nec erat illi exprobratio latitantis irae ingrata. Quidni gauderet, quod iram suam multi intelligerent, nemo sentiret? Sensisset autem, nisi ius amicis obiurgandi
3 se dedisset, sicut ipse sibi in amicos sumpserat. Quanto magis hoc nobis faciendum est? rogemus amicissimum quemque, ut tunc maxime adversus nos libertate utatur, quum minime illam pati poterimus, nec assentiatur irae nostrae; contra potens malum, et apud nos gratiosum, dum conspicimus, dum nostri sumus, advocemus.

4 XIV. Qui vinum male ferunt, et ebrietatis suae temeritatem ac petulantiam metuunt, mandant suis, ut e convivio auferantur: intemperantiam in morbo suam experti, parere sibi in adversa valetudine vetant. Optimum est notis vitiis impedimenta prospicere, et ante omnia ita componere animum, ut etiam gravissimis rebus subitisque concussus iram aut non sentiat,

*Habeo, non habeor*, lib. I, cap. 16.

*In Socrate*. Plutarch. de Ira cohib. VII, 785 Reisk. confirmat. Eius ἀοργησίαν et Cato admiratus est ap. Plutarch. II, p. 588. Plura de hac eius virtute dabunt Xenoph. Memor. Socr. III, 13. Epictet. apud Arian. Diss. IV, 5. Diogen. Laërt. II, 21, ib. Menag. Si Noster accuratior in historicis tradendis fuisset, non opus esset testimonia talia adhibere, quae non ad doctrinam ostendendam hic adducta sunt.

*Latitantis*. Vulgata lectio. *Laudantis* Lipsii cod. exhibet, unde, si quid mutandum esset, fieri posset: *laudans suae*. Sed non opus.

*Sensisset olim*. Subaud. *aliquis*, non *nemo*, quod tamen in proximo scripta φράσει invenis. At illo in loco *nemo sentiret* tribus his aequum sonat *neque ullus sentiret*. *Vllus* autem fere idem est ac *aliquis*.

*Conspicimus*. I. e. dum malum illud in conspectu nostro positum est, dum advenire videmus. Gron. *consipimus* emendat, archaismum hic captans.

XIV. Arg. Vtilitatem moderationis docet exemplo Cambysae qui Praexaspis filium sagitta occidit, iussitque se laudari a misero patre.

*Impedimenta prospicere*. Ita providere ut opponatur quiddam obstaculi.

aut magnitudine inopinatae iniuriae exortam in altum retrahat, nec dolorem suum profiteatur. Id fieri posse 2
apparebit, si pauca ex ingenti turba exempla protulero, ex quibus utrumque discere licet: quantum mali habeat ira, ubi hominum praepotentum potestate tota utitur; quantum sibi imperare possit, ubi metu maiore compressa est. Cambysen regem nimis 3
deditum vino Praexaspes unus ex carissimis monebat, ut parcius biberet, turpem esse dicens ebrietatem in rege, quem oculi omnium auresque sequerentur. Ad hoc ille: « Vt scias, inquit, quemadmodum nunquam » excidam mihi, approbabo iam et oculos post vinum » in officio esse et manus. » Bibit deinde liberalius quam alias capacioribus scyphis, et iam gravis, et temulentus, obiurgatoris sui filium procedere ultra limen iubet, allevataque super caput sinistra manu stare.
Tunc intendit arcum, et ipsum cor adolescentis (id 4
enim se petere dixerat) figit, recisoque pectore haerens in ipso corde spiculum ostendit; ac respiciens patrem, satisne certam haberet manum, interrogavit. At ille negavit Apollinem potuisse certius dimittere. Dii illum male perdant, animo magis quam conditione 5
mancipium! Eius rei laudator fuit, cuius nimis erat spectatorem fuisse; occasionem blanditiarum putavit, pectus filii in duas partes diductum, et cor sub vulnere palpitans. Controversiam illi facere de gloria debuit, et revocare iactum, ut regi liberet in ipso

*In altum retrahat.* Id est, immo pectoris secessu recondat.

*Cambysen.* Narrat Herodot. lib. III, capp. 34, 35.

*Excidam mihi.* Hoc est, excidat mihi mei imperium; aliis verbis: Mei ipsius obliviscar; mei compos ipse iam non sim.

*Satisne* e codd. receptum. Antea, *an satis*, quod nusquam comparuit. Alii *satis certam*. Hinc Gronovius facere voluit: *Satin, certam.*

*Apollinem.* Qui Dianae frater pingitur, velut ipsa a poëtis, arcum manu, humeris pharetram sustinens, neque unquam a scopo aberrans.

*Iactum*, quia de sagitta h. l. agitur, putavit Lipsius *ictum* legendum

patre certiorem manum ostendere. O regem cruentum! o dignum in quem omnium suorum arcus verterentur!
6 Quum exsecrati fuerimus illum, convivia suppliciis funeribusque solventem, tamen sceleratius telum illud laudatum est, quam missum. Videbimns quomodo se pater gerere debuerit, stans super cadaver filii sui, caedemque illam, cuius et testis fuerat et causa: id de
7 quo nunc agitur, apparet, iram supprimi posse. Non maledixit regi, nullum emisit ne calamitosi quidem verbum, quum aeque cor suum, quam filii, transfixum videret. Potest dici merito devorasse verba: nam si quid tanquam iratus dixisset, nihil tanquam pater facere potuisset. Potest, inquam, videri sapientius se in illo casu gessisse, quam quum de potandi modo praeciperet: quem satius erat vinum quam sanguinem bibere, cuius manus poculis occupari pax erat. Accessit itaque ad numerum eorum, qui magnis cladibus ostenderunt, quanti constarent regum amicis bona consilia.

1 XV. Non dubito quin Harpagus quoque tale aliquid

esse; *iactum* dici de iaculo. Saepe inter se confusa esse in Mss. *iactum* et *ictum*, constat, e. c. apud Curtium. Sed quum iactus radiorum, retis, ideoque de omni fere re quae dimittitur, dicatur, *iactum* defendi posse videtur. Sagittam autem Noster mox telum appellat, §. 6.

*Convivia . . . solventem.* Finem epulis imponentem funera et caedes, et convivales laetitias ac tripudium abire iubentem in lacrymas et paternos eiulatus.

*Videbimus.* Scilicet alias, alio tempore et loco. Esse id formulam Nostro familiarem, ad reiiciendam tractationis partem docuit I. F. Gronov. ad h. l. exemplis adductis de Const. Sap. 16. Vit. b. 11. Benef. IV, 37, al.

*Pax.* Calamitas haec et non contigisset, si modo poculis, nec item consiliis dandis operam dedisset. . . . Caeterum eadem fere tractaverat Noster, lib. II, cap. 33.

XV. Arg. Continuatio. Suicidium, quod vocant, ultimum remedium.

*Harpagus.* Quae hic occurrunt de Harpago, mera coniectura sunt, ut ipse Noster fatetur. Herodot. I, 108 sq. 118, 119, haec habet: Quum Astyages comperisset, filium Mandanes, filiae suae, non ab Harpago, cui id iniunxerat, sed ab alio expositum et conservatum esse, hac coena immani, ultionis causa, excipi eum iussit. Filius autem unicus tredecim

regi suo Persarumque suaserit, quo offensus, liberos
illi epulandos apposuit, et subinde quaesiit, an pla-
ceret conditura. Deinde ut satis illum plenum malis
suis vidit, afferri capita illorum iussit, et, quomodo
esset acceptus, interrogavit. Non defuerunt misero
verba, non os concurrit: « Apud regem, inquit, om-
» nis coena iucunda est. » Quid hac adulatione pro-
fecit? ne ad reliquias invitaretur. Non veto patrem 2
damnare regis sui factum, non veto quaerere dignam
tam truci portento poenam: sed hoc interim colligo,
posse etiam ex ingentibus malis nascentem iram abs-
condi, et ad verba contraria sibi cogi. Necessaria est
ista doloris refraenatio, utique hoc sortitis vitae ge-
nus, et ad regiam adhibitis mensam. Sic editur apud 3
illos, sic bibitur, sic respondetur: funeribus suis ar-
ridendum est. An tanti sit vita, videbimus: alia ista
quaestio est. Non consolabimur tam triste ergastulum,
non adhortabimur ferre imperia carnificum, ostende-
mus in omni servitute apertam libertati viam. Si ae-
ger animus, et suo vitio miser est, huic miserias fi-
nire secum licet. Dicam et illi, qui in regem incidit, 4
sagittis pectora amicorum petentem, et illi, cuius do-
minus liberorum visceribus patres saturat: Quid ge-

annos natus ei appositus est. Haec Noster immutavit et deflexit, pravo more, ut suo consilio attemperaret: quamquam haud intelligas, quid tandem hac mutatione lucratus sit. Quae enim voluit, ea vero omnia et ipsa historia suppeditabat.

*Non os concurrit*. Hoc est, non labra sponte sua sese occlusere, et advenientibus verbis iter praepeditum fuit.

*Veto*. Antiqua lectio; *non vero* ... *non vero* vitium typograph. apud Gronov. et bipontinos socios. Et mox §. 4, *illac ad libertatem descenditur*, non *illic* ut ap. Bip.

*Contraria sibi cogi*. Id est, irae.

*An tanti sit vita*. An ea sit in vita utilitas, commoditas et voluptas, ut tot per casus toleranda sit.

*Non consolabimur ergastulum*. Eodem modo dictum est, ut ap. Cic. ad Divers. Ep. IV, 8, pro Mil. 25, consolari brevitatem vitae; i. e. solatiis mitigare, lenire hunc carcerem aulicum. Fusius haec tractavit Noster, e. c. de Constantia Sapientis.

*Si aeger animus .... licet*. Morte

mis, demens, quid exspectas, ut te aut hostis aliquis per exitium gentis tuae vindicet, aut rex a longinquo potens advolet? Quocunque respexeris, ibi malorum finis est. Vides illum praecipitem locum? illac ad libertatem descenditur. Vides illud mare, illud flumen, illum puteum? libertas illic in imo sedet. Vides illam arborem, brevem, retorridam, infelicem? pendet inde libertas. Vides iugulum tuum, guttur tuum, cor tuum? effugia servitutis sunt. Nimis tibi operosos exitus monstramus, et multum animi ac roboris exigentes. Quaeris, quod sit ad libertatem iter? quaelibet in corpore tuo vena.

XVI. Quamdiu quidem nihil tam intolerabile nobis videtur, ut nos expellat e vita, iram, in quocunque erimus statu, removeamus. Perniciosa est servientibus: omnis enim indignatio in tormentum suum proficit, et imperia graviora sentit, quo contumacius patitur. Sic laqueos fera dum iactat, adstringit: sic aves viscum, dum trepidantes excutiunt, plumis omnibus illinunt. Nullum tam arctum est iugum, quod

sua sponte consciscenda: ex decretis Stoicorum notissimis.

*Hostis...advolet?* Ad Harpagum spectant, qui Cyrum adscitum adiuvit, ut ulcisceretur Astyagem. Herodot. I, 123 sq.

*Vides illum praecipitem*, etc. Enumeratio hic incipit viarum multarum quibus ad mortem facile eundum est, et haec haud absimilia Iuvenalis meminisse cogit: *Quum tibi vicinum se praebeat Aemilius pons*, etc. Sat. VI, vs. 32.

*Vides illam arborem...infelicem.* De patibulo explices haec, quod ap. Liv. I, 26, infelix arbor audit. Erat enim formula solennis: caput obnubito, arbori infelici suspendito. Cic. pro Caio Rabirio, perduellionis reo, IV. Cf. Macrob. Saturn. II, 16. Fieri tamen potuit, ut cogitaret Noster de nota Timonis misanthropi, coaevi Alcibiadis, historia: quem civibus suis ficum (atram ideoque infelicem), si quis ex ea se suspendere adhuc vellet, commendasse constat e Plutarch. vit. Anton. t. V, pag. 223, cap. 71. Reisk.

XVI. Arg. Continentia irae et servientibus et regibus utilia est: hi autem plusquam caeteri periclitantur, si quando subditos patientiae suae taedium ceperit.

*Omnis enim....proficit.* Quisquis enim indignatur, nihil inde sibi parit, nisi cruciatus alios longe graviores.

non minus laedat ducentem, quam repugnantem. Vnum est levamentum malorum ingentium, pati, et necessitatibus suis obsequi. Sed quum utilis sit ser- 2
vientibus, affectuum suorum, et huius praecipue rabidi atque effraenis continentia, utilior est regibus. Perierunt omnia, ubi quantum suadet ira, fortuna permittit, nec diu potest, quae multorum malo exercetur, potentia stare: periclitatur enim, ubi eos qui separatim gemunt, communis metus iunxit. Plerosque itaque modo singuli mactaverunt, modo universi, quum illos conferre in unum iras publicus dolor coëgisset. Atqui plerique sic iram, quasi insigne regium, 3
exercuerunt; sicut Darius, qui primus, post ablatum Mago imperium, Persas et magnam partem Orientis obtinuit. Nam quum bellum Scythis indixisset, Orientem cingentibus, rogatus ab Oebazo nobili sene, ut ex tribus liberis unum in solatium patri relinqueret, duorum opera uteretur; plus quam rogabatur pollicitus, omnes se illi dixit remissurum, et occisos in conspectu parentis abiecit: crudelis futurus, si omnes abduxisset!

*Ducentem. Iugum ducere* est *trahere* leniter, ita ut laxam illud pendeat, non tendatur violenter.

*Vnum est... obsequi.* Hoc Stoicorum decretum erat: quamquam fel antea in necessitudinis iugo, cui temere resistant homines, commendando multi erant Veteres, et poëtae inde ab Homero, et caeteri auctores, e. c. Herodot. lib. I, cap. 91.

*Nec diu potest...stare.* Conf. lib. II, cap. 11.

*Sicut Darius.* Hystaspis filius, Mago interfecto, rex Persiae creatus Scythis bellum intulit. Crudelitatem, in Oebazum commissam, tradidit Herodot. IV, 84. Scythiae geographiam dedit idem scriptor diligentissimus, IV, 99 sq. quem egregie illustravit Heeren. (*Ideen uber die Politik. etc. der vornehmsten Voelker der alten Welt.* Tom. II). Mediam autem Asiae fere partem tenuere Scythae, nomadico vivendi genere utentes.

*Oebazo.* Libri fere: *Orobazo* : quin Erasmus praestat: *Oraborto.* Sed est Οἰόβαζον ap. Herodot. lib. IV, cap. 84, unde Noster sua hausit.

XVII. At quanto Xerses facilior? qui Pythio, quin-
que filiorum patri, unius vacationem petenti, quem
vellet, eligere permisit; deinde quem elegerat, in
partes duas distractum ab utroque viae latere posuit,
et hac victima lustravit exercitum. Habuit itaque quem
debuit exitum: victus, et late longeque fusus, ac
stratam ubique ruinam suam cernens, medius inter
suorum cadavera incessit. Haec barbaris regibus fe-
ritas in ira fuit, quos nulla eruditio, nullus literarum
2 cultus imbuerat! Dabo tibi ex Aristotelis sinu regem
Alexandrum, qui Clitum carissimum sibi et una edu-
catum, inter epulas transfodit, et manu quidem sua,
parum adulantem, et pigre ex Macedone ac libero in
3 Persicam servitutem transeuntem. Nam Lysimachum,
aeque familiarem sibi, leoni obiecit. Numquid ergo
hic Lysimachus, felicitate quadam dentibus leonis

XVII. Aac. Antecedentia exempla probare pergit peregrinis.

*Pythio.* De Pythio Lydo, qui Celaenis, urbe Phrygiae, habitabat, narratio exstat ap. Herodut. VII, 27, 38, 39, aliquanto diversa a Nostro: nam Xerses Pythiu non fertur id permisisse, ut quem vellet eligeret, sed Pythius extemplo maximum natu elegisse.

*Habuit itaque.* Rex, non exercitus, habuit eamdam sortem, quae miserrimo patri acciderat, cuius filii corpore exercitum lustraverat.

*Late longeque fusus.* Ad Thermopylas, Salamina, Plataeam, Mycalen; quae celeberrima numina hic scripsisse satis est.

*Dabo.* Verbo tantum monamus, Aristotelem irae defensorem hic a Nostro tangi: Alexandrum autem in Aristotelis *sinu*, i. e. familiaritate et disciplina, fuisse constat. Etiam de *Clito* omnia nota esse possunt ex Curtiu, VIII, 1, al.

*Nam Lysimachum.* Tò *nam* involvit saepe periodum omissam (exempla dat Manutius ad Cic. Epp. ad Divers. III, 11): quasi diceretur: non unum Clitum crudeliter mulctavit; *nam*.... Caeterum Lysimachum ab Alexandro leoni obiectum esse, negat Q. Curtius, lib. VIII, capp. 1, 17, ubi vid. Intpp. Plinius tamen H. N. VIII, 21 Bip., et Pausan. I, IX, p. 32 ed. Facii, aliique a Senecae parte stant. Cf. et Nostratem *Sainte-Croix* in lib. *Examen critique des historiens d'Alexandre.* Haec vero sequensque historia, Plutarcho in libro de Exsilio non praetermissa, ab Hieronymo Cardiano profectae esse videntur, quem quidem in historia successorum Alexandri conscribenda accusatiunes in Lysimachum, contra quem una cum

elapsus, ob hoc quum ipse regnaret, mitior fuit? Nam Telesphorum Rhodium amicum suum undique decurtatum, quum aures illi nasumque abscidisset, in cavea velut novum animal aliquod et inusitatum diu pavit; quum oris detruncati mutilatique deformitas humanam faciem perdidisset. Accedebat fames et squa- 4
lor et illuvies corporis, in stercore suo destituti, callosis super haec genibus manibusque, quas in usum pedum angustiae loci cogebant; lateribus vero attritu exulceratis, non minus foeda quam terribilis erat forma eius visentibus; factusque poena sua monstrum, misericordiam quoque amiserat: tamen quum dissimillimus esset homini, qui illa patiebatur, dissimilior erat, qui faciebat.

XVIII. Vtinam ista saevitia intra peregrina mansisset 1
exempla, nec in romanos mores cum aliis adventitiis vitiis, et suppliciorum irarumque barbaria transisset! M. Mario, cui vicatim populus statuas posuerat, cui

Philippo avunculo, rege Macedonum pugnaverat (Lucian. VIII, 120 Bip.) accumulasse tradit Pausanius, lib. I, cap. 9, p. 35.

*Nam Telesphorum* Perperam placuit nonnullis emendari: *Non Telesphorum*. cf. not. praeced. init.

*Cavea.* Θηριοτροφεῖον, in quo belluae detinentur.

*Callosis.* Id est, callo obductis, quoniam genua et manus decurtatae fuerunt.

*Quas.....cogebant.* Pro: Quibus cogebant uti quasi pedibus.

*Misericordiam.* Int. visentium.

XVIII. Arg. Accedunt romana exempla.

*Vitiis.* Avaritia, luxuria, quae, asiaticis a populis in Italiam translata, Vrbem rapide pervasere.

*M. Mario.* Marc. Marius Gratidianus, vir praetorius a fratre C. Marii, septies Consulis, adoptatus, ideoque et Marianae factionis, turbulentus homo. In praetura, una cum tribb. pleb. edictum de re nummaria communiter conscriptum, in quo pecuniae pretium illis turbulentis temporibus incertissimum constituebatur, ipse solus, collegis insciis, quin etiam invitis, publice edixit. Quae res ei magno honori fuit. « Omnibus vicis (ait Cic. de Offic. III, 20, 6, p. 720 Heusing.) statuae; ad eas thus, cerei.» Plura dat Ernesti Ind. Hist. *M. Gratidius.* Heusinger Gratidios (p. 689) confudisse videtur. Noster locus classicus est in hac atrocissima re, quocum Lucan. Pharsal. II, 125 sqq. conferri potest.

*Cui thure et vino supplicabat.* In omnibus edd. est: *cui thure et vino*

thure et vino supplicabat, L. Sylla perfringi crura, erui oculos, amputari manus iussit; et quasi totiens occideret, quotiens vulnerabat, paulatim et per singulos artus laceravit. Quis erat huius imperii minister? quis, nisi Catilina, iam in omne facinus manus exercens? hic ille ante bustum Q. Catuli carpebat, gravissimus mitissimi viri cineribus: supra quos vir mali exempli, popularis tamen, et non tam immerito quam nimis amatus, per stillicidia sanguinem dabat. Dignus erat Marius qui illa pateretur, Sylla qui iuberet, Catilina qui faceret; sed indigna Respublica quae in corpus suum pariter et hostium et vindicum gladios
3 reciperet. Quid antiqua perscrutor? Modo C. Caesar Sextum Papinium, cui pater erat consularis, Betilienum Bassum quaestorem suum procuratoris sui filium, aliosque et equites romanos et senatores uno die flagellis cecidit, torsit, non quaestionis, sed animi causa. Deinde adeo impatiens fuit differendae voluptatis,

*Romanus populus supplicabat.* sed eliminavi e textu, adstipulantibus codd. bonae notae, ipsoque nexu flagitante. Et Gronovio placuit.

*Q. Catuli.* Q Catulus, C. Marii collega, in bello Cimbrico celeberrimus, qui post a C. Mario proscriptus semetipsum interfecit. (Ernesti Ind. hist. Cic. *Wezel* ad Cic. Brut. pag. 296 sq.) Bustum eius trans Tiberim erat, ubi Marium *carpebat*, i. e. interficiebat.

*Gravissimus.* Lipsii cod. *gravissimus livor*, unde facere voluit: *grav. liquor* vel potius *gravissimo liquore*, de inferis χοαῖς cogitans ob sequens *stillicidia*. Non assentior: tautologia enim esset manifestior. — *Gravissimus*; inimicissimus.

*Vindicum* Muretus e coniectura mutavit in *civium*, nescio quare. Est omnium librorum lectio: spectat enim manifeste ad Sullanos, vindicare se et asserere oppressam Rempubl. in libertatem prae se ferentes. — *Reciperet.* Hoc est, admitteret.

*Betilienum Bassum* (antea, *Betlienum Bassum*) Gronov. restituit, doct. *de St. Amand* et Rubenium secutus. Et de Sexto Papinio et de Cassio Betilliuo (sic appellat Dion. Cass. LIX, 15) exposuit Dio eiusque epitomator Zonaras (Cf. Intpp. ad Dion. Cass. l. mem.) eodem modo quo Noster: praeterquam quod ille Betilianus Bassus apud Dionem et Zonaram *Cassius Betillinus* nominatur. Libri scripti: *Bethienum*, *Bethenum*, *Bedienum*, *Betlienum*, *Bethlienum*. Betilienus Bassus occurrit in veteri nummo.

*Aliosque et eq. rom. et senatores*

quam ingens crudelitas eius sine dilatione poscebat, ut in xysto maternorum hortorum, qui porticum a ripa separat, inambulans, quosdam ex illis cum matronis atque aliis senatoribus ad lucernam decollaret. Quid instabat? quod periculum, aut privatum, aut publicum una nox minabatur? quantulum fuit, lucem exspectare denique, ne senatores populi romani soleatus occideret!

XIX. Quam superbae fuerit crudelitatis, ad rem pertinet scire; quanquam aberrare alio possumus videri, et in devium exire: sed hoc ipsum pars erit irae super solita saevientis. Ceciderat flagellis senatores: ipse effecit, ut dici possit: Solet fieri. Torserat per omnia, quae in rerum natura tristissima sunt, fidiculis, tabularibus, equuleo, igne, vultu suo. Et

ad Erasmi ed. ordinavi: antea *alios senatores et equites Romanos*. Mox *ingens crudelitas*: antea *ingentem crudelitas*. Feci e lectione cod. ap Gruter. *inquies crudelitas*. Eius crudelissimus animus poposcit hanc voluptatem.

*Xysto*. Ambulatione sub divo ante porticum. *Ernesti* Clav. Cic. Significat autem Seneca, porticum desiisse in istum xystum, qui ripsa Tiberis, ad quem fluvium horti matris Agrippinae erant, praetextus interventu suo porticum a ripa diviserit. Plin. Epp. V, 6. Haec sana Gronovii explicatio facit, ut Lipsii et Gruteri emendd. supersedere possimus.

*Quantulum fuit, lucem exspectare denique, ne senat. p. r. soleatus occideret.* Interpunctionem a Grutero et Tanaq. Fabro institutam, a Gronovio autem reiectam, reduxi. Antea erat: *quantul. f. l. exspectare? denique occideret.* Sensus poscere videtur: Quam exigua mora fuisset, lucem denique (saltem, demum) exspectare, ne ut a convivio recens habituque dissoluto (id est, soleis indutus) tantos viros velut infimae notae homines occideret? Dio Cass. lib, LIX, c. 7 fin. narrat: antiquis temporibus et iudices publice sententias tulisse, interdum aetatis tempore soleatos, et Augustum soleatum fuisse solemnibus ludis; Tiberium tamen hunc morem abrogasse; nunc a Caligula tempore ludorum reductum. Igitur dedecori esse non potuit senatoribus occidi a Caligula, qui iudex soleatus sequenti die sederet; sed hoc illis dedecori esse debebat, quod nocturno et domestico habitu indutus eos occiderat, quasi nequam mancipia.

XIX. Arg. In Caligulae crudelitatem invehitur. Conferendi sunt Suetonius, et Dio Cass. lib. LIX.

*Tabularibus*. Id est, tabulae, Lipsio interprete, inter tormenta admotae, quibus adstrictis arctatisque homo

hoc loco respondebitur, magnam rem, si tres senatores, quasi nequam mancipia, inter verbera et flammas divisit, homo qui de toto senatu trucidando cogitabat; qui optabat, ut populus romanus unam cervicem haberet, ut scelera sua tot locis ac temporibus diducta, in unum ictum et unum diem cogeret!
2 Quid tam inauditum quam nocturnum supplicium? quum latrocinia tenebris abscondi soleant; animadversiones, quo notiores sunt, plus ad exemplum emendationemque proficiunt. Et hoc loco respondebitur mihi: Quod tantopere admiraris, isti belluae quotidianum est; ad hoc vivit, ad hoc vigilat, ad hoc lucubrat. Nemo certe invenietur alius, qui imperaverit his, in quos animadverti iubebat, os inserta spongia includi, ne vocis emittendae haberent facul-
3 tatem. Cui unquam morituro non est relictum, qua gemeret? Timuit, ne quam liberiorem vocem extremus dolor mitteret, ne quid, quod nollet, audiret. Sciebat autem innumerabilia esse, quae obiicere illi nemo, nisi periturus, auderet. Quum spongiae non invenirentur, scindi vestimenta miserorum, et in os farciri pannos imperavit. Quae ista saevitia est? liceat ultimum spiritum trahere: da exiturae locum: liceat illam non per vulnus emittere.

comprimebatur et elidebatur: ut *fidiculae*, i. e. funes et *equulei* ad extendendum hominem adhibitae. Cf. de Brevit. vit. 18. Erant poenae servorum.

*Tres senatores.* At plures antea nominaverat? Si recte habet hic numerus, explicatio τοῦ *aliosque* in antecedentibus esse videtur. Vereor tamen, ne *illustres* aut tale quid loco τοῦ *si tres* in textu fuerit. *Si* praeterea apodosi caret.

*Qui optabat.* Idem narrant Sueton. Cal. 30, Dio Cass. LIX, 13.

*Quod tantopere admiraris.* Quod stuporem tibi tantum incutit.

*Lucubrat.* Meditatur.

*Liceat.... trahere.* Quod quidem fieri nequibat pannis in os insertis. *Tradere* est Lipsii coniectura, haud probanda.

*Non per vulnus.* Per os igitur, quae spiritus via praecipua est.

**XX. Adiicere his longum est, quod patres quoque** 1
**occisorum eadem nocte, dimissis per domos centurionibus, confecit, id est, homo misericors luctu liberavit.** Non enim Caii saevitiam, sed irae malum propositum est describere; quae non tantum viritim furit, sed gentes totas lancinat, sed urbes, sed flumina, et tuta ab omni sensu doloris converberat. Sicut rex 2
Persarum, totius populi nares recidit in Syria; inde Rhinocolura loci nomen est. Pepercisse illum iudicas, quod non tota capita praecidit? novo genere poenae delectatus est. Tale aliquid passi forent Aethiopes, qui ob longissimum vitae spatium Macrobii appellantur. In hos enim, quia non supinis manibus exceperant servitutem, missisque legatis libera responsa dederant, quae contumeliosa reges vocant, Cambyses fremebat: et non provisis commeatibus, non exploratis itineribus, per invia, per arentia trahebat omnem bello utilem turbam: cui intra primum iter deerant

XX. Arg. Alia exempla iracundiae crudelis: inprimis Cambysae.

*Quod* a Lipsio est. Antea: *quot*, *quos*.

*Non enim Caii.* Ita autem Nostro propositum est irae malum describere, ut inde eluceat, quantopere utilis sit irae continentia et ipsis regibus. Cf. ibid. cap. 16.

*Viritim furit.* In viros furorem suum explicat, in singulos bacchatur. Opponitur *viritim* τῷ *gentes totas* et *urbes*.

*Rex Persarum.* Diod. Siculus de rege Aethiopiae, Altisane, hanc fabulam narrat: qui Aegyptum a se expugnatam quum a latronibus vastari intellexisset, captis nares resecari et in desertis Aegypti Syriaeque finibus habitare iussit: urbe eorum a curtatis naribus Rhinocolura appellata. Meminit et Plinius H. N. lib. V, cap. 13.

*Macrobii.* Id est (a graecis voc. μακρός, longus, βίος, vita), longaevi. Herodot. lib. III, cap. 19 sqq.

*Exceperant servitutem.* Catenis et iugo cervicem et manus sponte obtulerant, et colla victori ante pugnam submittebant. *Supinis manibus* de more supplicantium esse patet.

*Quae contumeliosa reges vocant.* Subaudi: Et quae revera libera animosaque sunt.

*Cui*, i. e. turbae. Gronovio non arridet τὸ *cui*, ut quod sermonem dissolutum et elumbem reddat: emend. ideo, *quum*. At id est, Senecam ad formulam aliquam elegantiae fingere velle. *Bello utilem turbam* ne quis *inutilem* fuisse putet; sequitur enim: *Servabantur interim illi*, etc.

necessaria, nec quidquam subministrabat sterilis et inculta humanoque ignota vestigio regio: sustinebant famem primo tenerrima frondium, et cacumina arborum, tum coria igne mollita, et quidquid necessitas cibum fecerat: postquam inter arenas radices quoque et herbae defecerant, apparuitque inops etiam animalium solitudo, decimum quemque sortiti, alimentum
3 habuerunt fame saevius. Agebat adhuc ira regem praecipitem, quum partem exercitus amisisset, partem comedisset; donec timuit, ne et ipse vocaretur ad sortem: tum demum signum receptui dedit. Servabantur interim illi generosae aves, et instrumenta epularum camelis vehebantur: quum sortirentur milites eius, quis male periret, quis peius viveret.
4 XXI. Hic iratus fuit genti, et ignotae, et immeritae, sensurae tamen; Cyrus flumini. Nam quum Babylonem oppugnaturus festinaret ad bellum, cuius maxima momenta in occasionibus sunt, Gynden late fusum

*Cui intra primum iter....* Est enim regio illa in finibus inculta et sterilis, ut et recentiores, qui illam adiere, narrant.

*Cacumina arborum.* Velut teneriora. Herodot. lib. III, cap. 25, simplicius: ποιηφαγέοντες διέζωον.

*Apparuitque inops.* Id est, iumenta quoque, quibus exercitus utebatur, consumpta erant: Herodoto l. l. praecise τὰ ὑποζύγια memorante. Convenit haec Nostri narratio de Cambysae expeditione in omnibus fere cum Herodotea, praeterquam quod nonnulla variaverit: ex. caussa, quinta itineris parte confecta cibos defecisse, quum Seneca intra primum iter ait defecisse, nec commeatus provisos. Accedit, quod Noster amplificationem addiderit parum scitam.

*Alimentum..... saevius.* Hoc est, commilitones suos voravere; quod tristius est quam fame lenta exstingui: per figuram eam quam Euphemismum Rhetores vocant.

*Agebat adhuc ira regem.* Hoc est, pertinax irae et impos perpetuum sui rex ultioni instabat, nec locorum solitudine deterritus, nec morientium militum gemitu.

*Generosae aves.* H. e. rarissimi et praestantissimi generis aves; quales apud romanos Apicios ferebantur avis Numidica, Phasiana avis, Phoenicopterus aliaeque plurimae.

XXI. Arg. Cyri iracundia in fluvium Gynden.

*Gynden.* Fluvium Babyloniae per 360 rivos passim derivatum a Cyro. Herodotus narrat I, 189, 202, V, 52. Dementia eius in eo conspiciebatur, quod quum omni cupiarum vi tam

**amnem vado transire tentavit; quod vix tutum est etiam quum sensit aestatem, et ad minimum deductus** est. Ibi unus ex his equis, qui trahere regium currum 2
alibi solebant, abreptus, vehementer commovit regem; iuravit itaque, amnem illum regis commeatus auferentem, eo se redacturum, ut transiri calcarique etiam a foeminis posset. Huc deinde omnem transtu- 3
lit belli apparatum, et tamdiu assedit operi, donec c et LXXX cuniculis divisum alveum in CCC et LX rivos dispergeret, et siccum relinqueret in diversum fluentibus aquis. Periit itaque et tempus, magna in magnis rebus iactura, et militum ardor, quem inutilis labor fregit, et occasio aggrediendi imparatos, dum ille bellum indictum hosti cum flumine gerit.

XXII. Hic furor (quid enim aliud voces?) Romanos 1
quoque contigit. C. enim Caesar villam in Hercula-

longum tempus sine ullo commodo in hoc fluvio tereret, ob unam causam, ut eum poena afficeret.

*Sensit.* De rebus inanimalis quae revera nihil sentiunt locutio Nostro familiaris, eaque poëtica.

*Regis commeatus auferentem*, sana lectio codd. et edd. ante Pinc. et Muretum, qui dedere: *regiis equis meatum*, ex sola coniectura: Lipsius: *regi. Commeatus aufer.* Gronov. cum Lipsio recte exponit: transitum regis impedientem, praecidentem. Dicitur enim Ep. CXX: *Iter hosti aufertur.* Possis tamen *Commeatus* de equis intelligere cum Grutero, quod adeo praeferam, modo usus huius significationis monstretur. *Regi* legas, an *regis*, nihil interest.

*Belli apparatum.* Id est, exercitum admovit.

*C et LXXX cuniculis divisum:* antiqua lectio. Erasmus tamen legi vult: *canaliculis*, usu vocis non probato; quidam libri *curriculis*; Lipsius ingeniose *funiculis*, de vocis *cuniculi* auctoritate dubitantes, quam nunc firmatam esse constat. Rem alioqui fabulosam narravit primus Herodot. lib. I, cap. 189: Διελὼν δὲ (τὴν στρατιὴν δίχα), σχοινοτενέας ὑποδέξας διώρυχας ὀγδώκοντα καὶ ἑκατὸν παρ ἑκάτερον τὸ χεῖλος τοῦ Γύνδεω τετραμμένας πάντα τρόπον. Totum exercitum bifariam divisit, ut et in citeriore et ulteriore fluminis ripa exercitus pars quaeque cuniculos suos 180 duceret ad derivandum, qui 360 rivos efficerent.

*In magnis rebus iactura.* Sic fere omnes libri: antea *vanis*. Si res magnas moliris, nullum temporis momentum negligas. *Vanis* tamen sensu bono haud caret.

XXII. Arg. Exempla mansuetudinis.

*C. Caesar.* Caligula prope Herculanum seu Heracleam, oppidum Campaniae, incendio Vesuvii sub Tito et

nensi pulcherrimam, quia mater sua aliquando in illa custodita erat, diruit, fecitque eius per hoc notabilem fortunam: stantem enim praenavigabamus; nunc
2 causa dirutae quaeritur. Et haec cogitanda sunt exempla, quae vites; et illa e contrario, quae sequaris, moderata, lenia, quibus nec ad irascendum causa defuit, nec ad ulciscendum potestas. Quid enim facilius fuit Antigono, quam duos manipulares duci iubere, qui incumbentes regio tabernaculo faciebant, quod homines et periculosissime et libentissime faciunt, de rege suo male existimabant? Audierat omnia Antigonus, utpote quum inter dicentes et audientem palla interesset: quam ille leviter commovit, et, «Lon-
3 gius, inquit, discedite, ne vos rex audiat.» Idem quadam nocte, quum quosdam ex militibus suis exaudisset, omnia mala imprecantes regi, qui ipsos in illud iter et inextricabile lutum deduxisset, accessit ad eos

postea penitus obrutum. Sueton. Tit. 8. Dio Cass. LXVI, 21, 22, 23.

*Custodita.* Nempe Agrippina maior, Agrippina Germanici, in hac villa, quum in insulam Pandatariam in exsilium abiret, custodita est, mox interempta ann. V. C. 786. Seiani fraudibus sub Tiberio hoc factum esse constat e Tacit. Annal. lib. IV, capp. 53, 54, lib. V, capp. 3, 5. Sueton. Tib. 53.

*Incumbentes.* Id est, acclinatos, prope commorantes, assidentes: cf. supra cap. IX Consol. ad Marc. 2. Proprie tentorium dicitur incumbere ad aliud, i. e. adiacere. Exempla quae laudat I. M. *Heusinger*, Emendatt. e Virg. Ecl. VIII, vs. 16, Ovid. Metam. lib. VI, vs. 335, al. huc non pertinent.

*Incumbentes regio tabernaculo* tenemus cum omnibus veteribus. Pinciau. dederat *excubantes*, quod et Lipsius probavit. Mox *palla* recte se habet, codd. nonnullis adstipulantibus: alii *palam*, vel *paullum*. Palla est μίτρα, πέπλος, παραπέτασμα, peplum, mitra, velum.

*Existimabant* ex vera Gronov. emendatione. Antea: *qui de rege existimantes* ap. Pincian. et Lipsium. Casaubonus suasit ad Sueton. *ut de rege suo male existiment* Gronov. intelligit: id est, de rege suo male existimabant.

*Antigonus.* Rex Asiae inter successores Alexandri, qui senex demum mansueto animo esse coepit, pater Demetrii Poliorcetae. Vid. Plutarch. tom. VIII, (ed. Hutten.), qui eadem de hoc Antigono narrat. Alias saepe confunduntur perquam inepte Antigoni: vid. de hoc Perizon. ad Aelian. Var. Hist. lib. II, cap. 20. Hunc Au-

qui maxime laborabant: et quum ignorantes a quo adiuvarentur, explicuisset: «Nunc, inquit, maledicite Antigono, cuius vitio in has miserias incidistis; ei autem bene optate, qui vos ex hac voragine eduxit.»
Idem tam miti animo hostium suorum maledicta, 4
quam civium tulit. Itaque quum in parvulo quodam castello Graeci obsiderentur, et fiducia loci contemnentes hostem multa in deformitatem Antigoni iocarentur, et nunc staturam humilem, nunc collisum nasum deriderent: «Gaudeo, inquit, et aliquid boni spero, si in castris meis Silenum habeo.» Quum hos 5
dicaces fame domuisset, captis sic usus est, ut eos qui militiae utiles erant, in cohortes describeret, caeteros praeconi subiiceret; id quoque se negavit facturum fuisse, nisi expediret his dominum habere, qui tam malam haberent linguam. Huius nepos fuit Alexander, qui lanceam in convivas suos torquebat, qui ex duobus amicis, quos paulo ante retuli, alterum ferae obiecit, alterum sibi. Ex his duobus tamen, qui leoni obiectus est, vixit.

XXIII. Non habuit hoc avitum ille vitium, ne pa- 1
ternum quidem. Nam si qua alia in Philippo virtus, fuit et contumeliarum patientia, ingens instrumentum ad tutelam regni. Demochares ad illum, Parrhe-

tigonum luscum (ἑτερόφθαλμον) totius gentis principem bene vindicat I. M. Heus. ad Cic. de Off. II, 14, 2.

*Silenum*. Bacchi comitem et silvestre numen quis ignorat? Ob deformitatem Sileni Socrates cum eo comparatur eodem fere modo, quo hic Antigonus, ap. Platon. tom. X, p. 256, a bip. (Wolf. p. 101).

*Huius nepos*. Nostrum hic errasse, manifestum est; Amyntas enim Alexandri avus fuit. Caeterum patet de Cliti caede, et Lysimacho ad imparem cum feris in arena pugnam exposito sermonem esse.

*Ex his duobus... vixit*. Hoc interpretamenti loco adiectum puto, ait *Ruhkopf*: friget enim vel maxime. Minime, sed saeviorem etiam fera principem eleganter innuit.

XXIII. Arg. Al. exempl. mansuetudinis: Philippus, Alex. P. Augustus.

*Non habuit... quidem*. Haec ironice in Alexandrum esse dicta patet.

*Demochares*. Demosthenis nepos ex sorore: Cic. Orat. II, 23: secundum

siastes ob nimiam et procacem linguam appellatus, inter alios Atheniensium legatos venerat; audita benigne legatione, Philippus, « Dicite, inquit, mihi, facere quid possum, quod sit Atheniensibus gratum?»
2 Excepit Demochares: « Te, inquit, suspendere. » Indignatio circumstantium ad tam inhumanum responsum exorta est: quos Philippus conticescere iussit, et Thersitam illum salvum incolumemque dimittere. « At vos, inquit, caeteri legati, nuntiate Atheniensibus, multo superbiores esse, qui ista dicunt, quam
3 qui impune dicta audiunt. » Multa et Divus Augustus digna memoria fecit, dixitque, ex quibus appareat illi iram non imperasse. Timagenes, historiarum scriptor, quaedam in ipsum, quaedam in uxorem eius, et in totam domum dixerat, nec perdiderat dicta: magis enim circumfertur, et in ore hominum est temeraria urbanitas. Saepe illum Caesar monuit, ut moderatius lingua uteretur; perseveranti domo sua interdixit. Postea Timagenes in contubernio Pollionis

alios eius ἀνέψιος s. ἀδελφιδοῦς: orator Athen. qui et historiam sui temporis persecutus est: ob dicacitatem Thersites vocatus, qui ex Homeri Iliade satis superque notus est ut dicacissimus et turpissimus omnium Graecorum ad Troiam. Plura dant Hesych. et Suid.

*Parrhesiastes*. Graeca vox a παῤῥησία, *libertas in dicendo*, quasi a παρὰ ῥέω, intempestive obloquor. — Melius fortasse a παν-ῥησία, *omniloquentia*, mutata ν in ρ, ut in aliis compositis quamplurimis. Typ. T.

*Timagenes*. Graecus natione, clarus historicus in antiquitate. Testimonia attulerunt Rubenius et Lipsius ad nostrum locum: inprimis e Contr. XXXIV Senecae patris, quae Nostri narrationem confirmant. Plutarch. tom. VII, pag. 218, 219, Hutten. idem affert. Plura dat Fabric. Bibl. Gr. III, 53 Harles.

*Uxorem eius*. Liviam hanc percelebrem, quae tanta et tam felici calliditate principale matrimonium, principalem fiduciam sibi conciliavit, et, res mira apud Antiquos, non minus senescenti marito imperavit, quam hodiernis in aulis imperare solent foeminae.

*Nec perdiderat dicta*. Nec frustra linguax ea dicteria sparserat quae vel non exaudiret otiantium urbana malignitas vel mox non recordaretur.

*Pollionis Asinii*. Pollio Asinius, philosophus stoicus, orator, poëta idemque historicus, cuius et Epp. ad Ciceronem X, Epp. ad Div. 31, 32, 33, exstant. Libertatem hic strenue

Asinii consenuit, ac tota civitate direptus est. Nullum illi limen praeclusa Caesaris domus abstulit. Historias postea quas scripserat, recitavit, et combussit, et libros acta Caesaris Augusti continentes in ignem posuit. Inimicitias gessit cum Caesare; nemo amicitiam eius extimuit, nemo quasi fulgure ictum refugit: fuit qui praeberet tam alte cadenti sinum. Tulit hoc, ut dixi, Caesar patienter, ne eo quidem motus, quod laudibus suis rebusque gestis manus attulerat. Nunquam cum hospite inimici sui questus est: hoc duntaxat Pollioni Asinio dixit, θηριοτροφεῖς. Paranti deinde excusationem obstitit: «Et, fruere, inquit, mi Pollio, fruere:» Et, quum Pollio diceret: «Si iubes, Caesar, statim illi domo mea interdicam;» «Hoc me, inquit, putas facturum, quum ego vos in gratiam reduxerim?» Fuerat enim aliquando Timageni Pollio iratus, nec ullam aliam habuerat causam desinendi, quam quod Caesar coeperat.

XXIV. Dicat itaque quisque sibi, quoties lacessitur:

tuitus est. Tacit. Annal. III, 75, ib. Intpp. Horat. II, Od. 1. Amicus fuit Timagenis.

*Direptus* omnium MSS. lectio: Erasmus dedit *dilectus*; alii *delectus*, *directus*; *direptus* est περισπούδαστος ap. Lucian. II, p. 70 Bip. ubi Hemsterhus.; cuius amicitia enixe quaeritur. Cf. de Brev. vit. c. 7. Item Martial. lib. VII, Epigr. LXXV.

*Historias*. Ceteras tamen historias eius ad hoc usque temporis conservatas docet Quintil. lib. X, cap. 1, et Ammian. lib. XVI, cap. 9.

*Fulgure ictum*, bona lectio; *fulguritum* Lipsius praetulit: alii *fulguris ictum*.

*Tam alte*. Hoc est, tam palam simul et tam graviter, ita ut circum resonaret late cadentis strepitus.

*Sinum*. His omnibus a τῷ *nemo amicitiam*..... patet Senecam tacite publicam servitutem quae Claudii et Neronis temporibus fuit, indicare; sed nec tam irridere servientium humiles animos quam imperantium arrogantiam et fastus, quippe qui in causa erant, cur romanis animis tam foeda derepente humilitas obrepsisset

*Manus attulerat*. Id est, eas quasi interfecerat, combustis historiis.

Θηριοτροφεῖς. Bestiam nutris.

*Fuerat..... coeperat*. Quum antea Timagenem amasset, desiit amicitiam, quoniam Caesar eum amare coeperat. Alias Noster τὸ *desinere* adhibet pro *irae finem imponere*: quem usum hic reliquit oppositi scilicet causa.

XXIV. Arg. His exemplis ad ira-

Numquid potentior sum Philippo? illi tamen impune maledictum est. Numquid in domo mea plus possum, quam toto orbe terrarum Divus Augustus potuit? ille tamen contentus fuit, a conviciatore suo secedere. Quid est, quare ego servi mei clarius responsum, et contumaciorem vultum, et non pervenientem usque ad me murmurationem, flagellis et compedibus expiem?
2 Quis sum, cuius aures laedi nefas sit? Ignoverunt multi hostibus: ego non ignoscam pigris, negligentibus, garrulis? Puerum aetas excuset, foeminam sexus, extraneum libertas, domesticum familiaritas. Nunc primum offendit? cogitemus quamdiu placuerit. Saepe et alias offendit? feramus quod diu tulimus. Amicus est? fecit quod noluit. Inimicus? fecit quod
3 debuit. Prudentiori cedamus; stultiori remittamus; pro quocunque illud respondeamus nobis: sapientissimos quoque viros multa delinquere. neminem esse tam circumspectum, cuius non diligentia aliquando sibi ipsi excidat, neminem tam maturum, cuius non gravitatem in aliquod fervidius factum casus impingat, neminem tam timidum offensarum, qui non in illas, dum vitat, incidat.

1 XXV. Quomodo homini pusillo solatium in malis fuit, etiam magnorum virorum titubare fortunam, et aequiore animo filium in angulo flevit, qui vidit acer-

cundiam compescendam utendum est.

*Clarius.* Alii *elatius*, *durius*, *hilarius*, *liberius*. *Clarius* Gronov. recte praetulit coll. I, 16. de Benef. VII, 28; inprimis infra 35, 2, Ep. XLVII, init.

*Garrulis.* Hoc est, iis qui hostes nec sunt, nec unquam fuere, et le per negligentiam, pigritiam, loquacitatemve laeserunt.

*Libertas.* Quam sibi libertatem extranei esse credunt, quum extraneos alloquuntur. Quod a familiaritate distinguendum, quae quum libertas est lenis ac grata in dicendo, amicorum erga amicos est.

*Timidum offensarum.* Passive, non active. Quasi diceretur: Qui timet ne alios ipse laedat; non: Qui timet ne laedatur.

XXV. Arg. Quum et potentes lacessantur et prudentissimi peccent, iniuriae ferendae sunt. Certe magni hoc signum animi est.

ba funera etiam ex regia duci: sic animo aequiore feret ab aliquo laedi, ab aliquo contemni, cuicumque venit in mentem, nullam esse tantam potentiam, in quam non incurrat iniuria. Quod si etiam prudentis- 2
simi peccant, cuius non error bonam causam habet? Respiciamus, quoties adolescentia nostra in officio parum diligens fuerit, in sermone parum modesta, in vino parum temperans. Si iratus est, demus illi spatium, quo dispicere, quid fecerit, possit: se ipse castigabit. Denique dabit poenas; non est quod cum illo paria faciamns. Illud non venit in dubium, quin 3
se exemerit turbae, et altius steterit, quisquis despexit lacessentes: proprium est magnitudiuis verae, non se sentire percussum. Sic immanis fera ad latratum canum lenta respexit: sic irritus ingenti scopulo fluctus assultat. Qui non irascitur, inconcussus iniuria perstitit; qui irascitur, motus est. At ille quem modo 4
altiorem omni incommodo posui, tenet quodam amplexu summum bonum; nec homini tantum, sed ipsi fortunae respondet: Omnia licet facias, minor es, quam ut serenitatem meam obducas. Vetat hoc ratio, cui vitam regendam dedi; plus mihi nocitura est ira, quam iniuria. Quidni plus? illius modus certus est: ista quousque me latura sit, incertum est.

XXVI. «Non possum, inquis, pati: grave est, in- 1

*In angulo.* Pro: in casula, in spatio domus aut agri perexiguo.

*Parum modesta.* Non, parum verecunda et casta; sed, parum temperata, nimium libera ac petulans.

*Denique dabit*, dedi ex edition. Erasm. Habent al. *debeat*, *debet*. Cf. infra, cap. 40, 1.

*Altius steterit.* Altiore in tractu habitaverit quam vulgus et insultantium turba.

*Tenet quodam amplexu summum bonum.* Id est, quatenus tranquillitate fruitur, ideoque sapientiam illam stoicam consecutus est.

*Serenitatem meam obducas.* Serenitati meae nubes obtendas. Forsan respexit ad celeberrimi Cynici vocem qui Alexandro sciscitanti quid a se peteret, *Removearis*, inquit, *a meo sole*.

XXVI. Arg. Nec obiiciendum est,

iuriam sustinere. » Mentiris; quis enim iniuriam non potest ferre, qui potest iram? Adiice nunc, quod id agis, ut et iram feras, et iniuriam. Quare fers aegri rabiem, et phrenetici verba? puerorum protervas manus? nempe quia videntur nescire, quid faciant. Quid interest, quo quisque vitio fiat imprudens?
2 imprudentia par in omnibus patrocinium est. « Quid ergo? inquis, impune illi erit? » Puta, te velle: tamen non erit. Maxima est enim factae iniuriae poena, fecisse; nec quisquam gravius afficitur, quam qui ad supplicium poenitentiae traditur. Denique ad conditionem rerum humanarum respiciendum est, ut omnium accidentium aequi iudices simus: iniquus
3 autem est, qui commune vitium singulis obiecit. Non est Aethiopis inter suos insignitus color; nec rufus crinis et coactus in nodum apud Germanos. Vtrumque decet. Nihil in uno iudicabis notabile aut foedum, quod genti suae publicum est. At ista quae retuli, unius regionis atque anguli consuetudo defendit; vide nunc quanto in his iustior venia sit, quae
4 per totum genus humanum vulgata sunt. Omnes inconsulti et improvidi sumus, omnes incerti, queruli, ambitiosi. Quid lenioribus verbis ulcus publicum abscondo? omnes mali sumus. Quidquid itaque in alio

iniuriam ferri non posse. Imprudentes enim iniurias inferunt; et poena necessario et quasi sua sponte, eum sequetur qui iniuriam fecerit.

*Omnium.... iudices simus.* Omnia iuste aestimemus quae forte fortuna accidunt, et rerum humanarum naturae maxime congrua sunt.

*Insignitus.* I. e. infamis.

*Rufus crinis,* De rufo crine Germanorum, ad Rhenum inprimis incolentium, vide Tacit. de Mor. Germ. cap. 4. Cf. et Nostri Ep. ultimam.

*Vtrumque decet*, Erasm. et alii. At Gruterus e librorum varietate fecit: *apud Germanos virum dedecet;* nulla interpunctione facta post *Germanos.* Nostra lectio bonum sensum promit et huic loco necessarium et loquendi modo conciso, quo Seneca utitur, congrue expressum.

*Anguli.* Vt modo in cap. 25 vidimus, *angulus* hoc in loco spatium designat perangustum. Sic Horatius lib. II, Od. 6, str. 4: *Ille terrarum mihi praeter omnes Angulus ridet.*

reprehenditur, id unusquisque in suo sinu inveniet. Quid illius pallorem, illius maciem notas? pestilentia est. Placidiores itaque invicem simus; mali inter malos vivimus. Vna res nos facere potest quietos, mutuae facilitatis conventio. Ille mihi iam nocuit; ego illi nondum: sed iam aliquem fortasse laesisti; sed laedes.

XXVII. Noli aestimare hanc horam, aut hunc diem; 1
totum inspice mentis tuae habitum; etiamsi nihil mali
fecisti, potes facere. Quanto satius est, sanari iniu-
riam, quam ulcisci! Multum temporis ultio absumit:
multis se iniuriis obiicit, dum una dolet. Diutius
irascimur omnes, quam laedimur; quanto melius est,
abire in diversum, nec vitia vitiis componere! Num
quis satis constare sibi videatur, si mulam calcibus
repetat, et canem morsu? «Ista, inquis, peccare se
nesciunt.» Primum, quam iniquus est, apud quem, 2
hominem esse, ad impetrandam veniam nocet! Dein-
de, si caetera animalia irae tuae subducit, quod con-
silio carent; eo loco tibi sit, quisquis consilio caret.
Quid enim refert, an alia mutis dissimilia habeat, si
hoc, quod in omni peccato muta defendit, simile
habet, caliginem mentis? Peccavit: hoc enim primum, 3
hoc enim extremum. Non est quod illi credas, etiam-

*Quid illius pallorem... est.* Hoc malum commune nobis omnibus est: nec ii magis sunt culpandi, qui ob luem aliquam communem, si quis inciderit, pallent, quam omnes homines, quum mali sint.

*Sed.* Opponitur τὸ *sed laedes*, non τῷ *sed iam*, etc. at τῷ *ego illi nondum*; quasi esset: Sed aliquem aut iam laesisti, aut mox laesurus es.

XXVII. Arg. Accedit, quod iacturam temporis magnam facimus ultioni indulgentes, et rationem sanam deserimus, immemores imprudentiae, quae omnes iniurias creat.

*Abire in diversum.* Opposita, id est, recta, et sana via incedere.

*Hominem esse.* Ideoque errori obnoxium esse. Mox *subducit quod*; i. e. minor ira fit, si cogites, consilio iniurias faciendi carent.

*Hoc enim primum, hoc enim extremum.* Alii: *Hoc est primum, hoc erit extremum?* probat Lipsius, ratione non addita. Vulgata bonum sensum dat et Seneca non indigna est.

si dixit: Iternm non faciam. Et iste peccabit, et in istum alius, et tota vita inter errores volutabitur. Mansuete immansueta tractanda sunt. Quod in luctu dici solet, efficacissime et in ira dicetur: Vtrum aliquando desines, an nunquam? Si aliquando, quanto satius est iram relinquere, quam ab ira relinqui? Sin semper haec cogitatio durabit, vides quam impacatam tibi denunties vitam: qualis enim erit semper tumentis?

1 XXVIII. Adiice nunc, quod nisi bene te ipse succenderis, et subinde causas, quibus stimuleris, renovaveris, sua sponte ira discedet, et vires illi dies subtrahet: quanto satius est a te illam vinci, quam a se! Huic irasceris, deinde illi; servis, deinde libertis; parentibus, deinde liberis; notis, deinde ignotis. Vbique enim causae supersunt, nisi deprecator animus accessit. Hinc te illo furor rapiet, illinc alio; et novis subinde irritamentis orientibus, continuabitur
2 rabies. Age infelix, et quando amabis? O quam bonum tempus in re mala perdis! Quanto nunc satius erat, amicos parare, inimicos mitigare, Rempublicam administrare, transferre in res domesticas operam, quam circumspicere, quid alicui possis facere mali, quod aut dignitati eius, aut patrimonio, aut corpori vulnus infligas! quum id tibi contingere sine certamine ac periculo non possit, etiamsi cnm inferiore
3 concurses. Vinctum licet accipias, et ad arbitrium tuum omni patientiae expositum: saepe nimia vis cae-

XXVIII. Arg. Igitur humanilate ularis.

*Succenderis.* I. e. iram auxeris.

*Causas.... renovaveris.* Hoc est, causas novas tibi finxeris, quibus evanescens iam et elanguescens ira exsuscitetur et crescat.

*Dies.* Tempus.

*Deprecator animus.* Raliq iram sedans.

*Continuabitur rabies.* Ab ira in iram usque et usque desilies, ut continuus iam fiat tuus ille furor.

*Patientiae.* Id est, omni suppliciu

dentis aut articulum loco movit, aut nervum in his,
quos fregerat, dentibus fixit. Multos iracundia man-
cos, multos debiles fecit, etiam ubi patientiae est
nacta materiam. Adiice nunc, quod nihil tam imbe-
cille natum est, ut sine elidentis periculo pereat: im-
becillos valentissimis alias dolor, alias casus exaequat.
Quid, quod pleraque eorum, propter quae irascimur, 4
offendunt nos magis, quam laedunt? multum autem
interest, utrum aliquis voluntati meae obstet, an desit;
eripiat, an non det. Atqui in aequo ponimus, utrum
aliquis auferat, an neget: utrum spem nostram prae-
cidat, an differat: utrum contra nos faciat, an pro
se; amore alterius, an odio nostri. Quidam vero non 5
tantum iustas causas standi contra nos, sed etiam
honestas habent. Alius patrem tuetur, alius fratrem,
alius patruum, alius amicum; his tamen non igno-
scimus, id facientibus: quod nisi facerent, improba-
remus; immo, quod est incredibile, saepe de facto
bene existimamus, de faciente male.

XXIX. At mehercules vir magnus ac iustus, for- 1
tissimum quemque ex hostibus suis, et pro libertate
ac salute patriae pertinacissimum suspicit, et talem

quod pati possibile est, omni iniuriae.

*Nimia vis caedentis*, etc. Dum vehementius properantiusque plagas incutis, aut ex articulis unum aliquem e loco suo dimovebis, aut dentem rumpes. Vid. not. sq.

*Nervum*. Dentibus scilicet; namque dentem qua gingivae implantatur infixusque sedet, nervus quidam interior pererrat; cui quidem, dum dens vivit, sensus inest, exciso dente abest; ita ut vivat nervus, sed hebescat, neque iam causa sensationum sit; at crediderunt Veteres aut credere visi sunt, exstirpato dente, statim et nervum exstirpari.

*Obstet*. Voluntate certa laedendi.

*Desit*. Negligentia, qua offendimur.

*Utrum aliquis auferat..... odio nostri*. Porro haec inter magna differentia est; et is vere ira nostra, si quando irascendum est, dignus existimandus qui aufert et rursus habendi spem praecidit, qui nos contra odioque nostri iniuriam facit.

*Alius patrem...... tuetur*, etc. Offendimur, etiamsi alias factum et auctorem laudamus, modo ad nos nihil haec attineant.

XXIX. Arg. Et ante iram iudicium adhibeas.

2 sibi civem, talem militem contingere optat. Turpe est, odisse quem laudes: quanto vero turpius, ob id aliquem odisse, propter quod misericordia dignus est, si captivus in servitutem subito depressus reliquias libertatis tenet, nec ad sordida ac laboriosa ministeria agilis occurrit; si ex otio piger equum vehiculumque domini cursu non exaequat; si inter quotidianas vigilias fessum somnus oppressit; si rusticum laborem recusat, aut non fortiter obit, a servitute
3 urbana et feriata translatus ad durum opus! Distinguamus, utrum aliquis non possit, an nolit: multos absolvemus, si coeperimus ante iudicare, quam irasci. Nunc autem primum impetum sequimur: deinde quamvis vana nos concitaverint, perseveramus, ne videamur coepisse sine causa, et quod iniquissimum est, pertinaciores nos facit iniquitas irae. Retinemus enim illam, et augemus; quasi argumentum sit iuste
4 irascentis, graviter irasci. Quanto melius est, initia ipsa perspicere, quam levia sint, quam innoxia! Quod accidere vides in animalibus mutis, idem in homine deprehendes: frivolis turbamur, et inanibus.
5 XXX. Taurum color rubicundus excitat, ad um-

*Contingere.* Fortuna secunda dari.

*Misericordia.* Ob imprudentiam, qua nos offendit.

*Si captivus....* Interpunctionem mutavi. Antea erat punctum post *dignus est*; nec *si captivus.........* opus habebat, quo referretur. Inciso post *est* posito, ibique fine protaseos constituto, incipit apodosis, *Si....* Sic et I. M. Heusing. sussisse nunc video. Antea nullus sensus aderat.

*Sordida ac laboriosa.* Haec *ministeria* statim explicat.

*Ex otio piger.* Quum antea in libertate homo nobilis fuisset.

*Servitute.... feriata.* Ea mancipatorum conditio designatur, in qua vacatio a laboribus saepe indicitur.

*Et augemus.* Hoc est, et ob id dolentes quod vanis duntaxat frivolisque de causis dolentes, alias iterum iterumque accersimus, aut accersere tentamus, ita ut quae levis ira principio erat in immensum augeatur.

*Innoxia.* Parum fortunis nostris, delectamentis, votis nocentia.

XXX. Anc. Nam frivola et inania, inprimis frustratio spei, iram nostram saepe excitant.

*Color rubicundus.* Id est, vestis rubra in circis Romae tauro obtenta,

bram aspis exsurgit, ursos leonesque mappa proritat. Omnia quae natura fera ac rabida sunt, consternantur ad vana. Idem inquietis et stolidis ingeniis evenit: rerum suspicione feriuntur; adeo quidem, ut interdum iniurias vocent modica beneficia, in quibus frequentissima, certe acerbissima iracundiae materia est. Carissimis enim irascimur, quod minora nobis prae- 2
stiterint, quam mente concepimus, quam quae alii tulerint; quum utriusque rei paratum remedium sit. Magis alteri indulsit? nostra nos sine comparatione delectent; nunquam erit felix, quem torquebit felicior. Minus habeo quam speravi? sed fortasse plus speravi, quam debui. Haec pars maxime metuenda est; hinc perniciosissimae irae nascuntur, et sanctissima quaeque invasurae. Divum Iulium plures amici 3
confecerunt, quam inimici, quorum non expleverat spes inexplebiles. Voluit quidem ille: neque enim quisquam liberalius victoria usus est, ex qua nihil sibi vindicavit, nisi dispensandi potestatem: sed quemadmodum sufficere tam improbis desideriis posset, quum tantum omnes concupiscerent, quantum poterat unus? Vidit itaque strictis circa sellam suam gla-

ut hoc artificio exardesceret. Ovid: Met. XII, 102: *Haud secus exarsit, quam circo taurus aperto, quum sua terribili petit irritamina cornu Poeniceas vestes, elusaque vulnera sentit.* Plutarch. T. VII, pag. 426. Cic. de Divin. II, 16. Hodieque apud Hispanos hoc artificium in pugnis taurorum solemnibus usurpari constat. Martial. de Spectac. XIX et XX.

*Umbram.* Intell. panno factam. lib. II, cap. 12.

*Mappa.* Candicans mota et reciprocata eum irritat.

*Vana.* Bona lectio. Alii *ima* et *yma*: unde, cui *vana* displicet, hic colligat licet *inania*. Lipsius hic dubius est, et *Minima* emend. At noster iam lib. II, cap. 12, 1, dixerat: *Vanis enim vana terrori sunt*; unde colligo, vulgatam bene se habere.

*Quam quae alii tulerint.* Tò *quae* delendum censet Gronov. cf. ad I, 12, II, 26; in quibus locis vir doctissimus pronomen quoque eliminaturus erat. Sed non opus est.

*Nostra nos........ delectent.* Illa amemus quae habemus, bona, dignitates, et voluptatis instrumenta, ad illos non respectantes quibus altiora et ampliora fors indulsit.

diis commilitones suos, Cimbrum Tullium acerrimum paullo ante suarum partium defensorem, aliosque post Pompeium demum Pompeianos.

1 XXXI. Haec res sua in reges arma convertit, fidissimosque eo compulit, ut de morte eorum cogitarent, pro quibus et ante quos mori votum habuerant. Nulli ad aliena respicienti sua placent. Inde Diis quoque irascimur, quod aliquis nos antecedat, obliti quantum hominum retro sit, et paucis invidentes quantum se-
2 quatur a tergo ingentis invidiae. Tanta tamen importunitas hominum est, ut quamvis multum acceperint, iniuriae loco sit, plus accipere potuisse. Dedit mihi praeturam? sed consulatum speraveram. Dedit duo-

*Tullium.* De diversa huius nominis scriptura cf. si tanti est, Ernest. Ind. Hist. ad Cic. qui Tillium per *i*, et Oudendorp. ad Caesar. B. G. III, 42, qui Tullium per u scribendum censet. Vulgatum tuemur. — *Cimbrum Tullium.* Cimber Tullius Iul. Caesarem potissimum cecidit. Bithyniam provinciam a Caesare adhuc vivo acceperat, eoque interfecto clam in eam abiit. Ernest. Ind. Hist. Hic L. Cimb. Tullius plura sperasse a Caesare videtur, quam accepisset, ideoque iratus Caesaris percussoribus se adiunxerat.

*Aliosque.* Ironice adiectum est.

XXXI. Ano. Continuat haec.

*Haec res.* Id est, frustratio spei.

*Sua..... arma.* Id est, propria, subditorum.

*Votum habuerant.* Ne hic votum pro solemni sacramento positum putes, quod imperii initio cives imperatori praestare solent, sed pro votis quae adulatores ad Deos aut nuncupant aut nuncupare sese fingunt. Et forsan de uno tunc cogitavit e Caii Caesaris aulicis, qui, quum ille aegrotaret, pro principis incolumitate vitam ipse suam pactus erat, pollicitus fore ut sese in amphitheatro feris obiiceret; et sane sospes imperator, quum adulantis artificium intellexisset, eum compulit ut promissis suis staret, pugnaretque in arena contra feras.

*Invidentes.* Dedi cum Gron. quod codd. praestabant: id est, qui paucos ante se habent, quibus invideant. *Ingentis invidiae: rigentis* em. Gron. Fortasse placeat *urgentis.*

*Dedit mihi.* Subaudienda vox aliqua est, ut *populus*, vel *Caesar*, vel *favor*, aliave id genus.

*Dedit duodecim fasces..... consulem.* Hic mos in Republica inauditus inde ab Augusti dominatione obtinuit, ut quum ordinarii, tum suffecti consules simul essent: e quibus isti ea tantum re insigniliores fuere, quod initio anni dignitatem iniissent, ideoque ex eorum consulatu annorum supputatio in fastis instilueretur. Loc. class. est ap. Dion. Cass. (et ipsum consulem) XLIII, XLVI, ad ann. V. C. 709. Consulatum autem hi consules per

decim fasces? sed non fecit ordinarium consulem. A me numerari voluit annum? sed deest mihi ad sacerdotium. Cooptatus in collegium sum? sed cur in unum? Consummavit dignitatem meam? sed patrimonio nihil contulit. Ea dedit mihi quae debebat alicui dare: de suo nihil protulit. Age potius gratias pro his quae accepisti; reliqua exspecta, et nondum plenum te esse gaude. Inter voluptates est, superesse quod speres. Omnes vicisti? primum te esse in animo amici tui laetare: multi te vincunt? considera, quanto antecedas plures quam sequaris.

XXXII. Quod sit in te maximum vitium, quaeris? falsas rationes conficis: data magno aestimas, accepta parvo. Aliud in alio nos deterreat: quibusdam timeamus irasci, quibusdam vereamur, quibusdam fastidiamus. Magnam rem sine dubio fecerimus, si servulum infelicem in ergastulum miserimus! Quid properamus verberare statim, crura protinus frangere? non peribit potestas ista, si differetur. Sine id tempus veniat, quo ipsi iubeamus: nunc ex imperio irae loquimur: quum illa abierit, tunc videbimus, quanti sit

aliquot menses, saepe et tantum per aliquot dies gessere.

*A me numerari voluit ann.* Id est, ordinarium cons. me fecit.

*Sacerdotium.* Cumulus honorum erat, et quasi clausula: et in omnia sacerdotum collegia simul cooptari licebat.

*Collegium*, Sacerdotum qui, ut nostri hodie, in societates dividebantur, et *Fratres* vocabantur. Sic erant sacerdotes Augustales, etc.

*Consummavit.* E loco humili provexit et ad summa exaltavit.

*Plenum te esse.* Omnia te iam ita adeptum esse, ut nihil amplius tibi optandum sperandumque sit.

XXXII. Anc. Differas, et sume magnum animum, potissimum circa pecuniam.

*Falsas rationes conficis.* H. e. gallic. *faire un faux calcul.*

*Data.* Quae dantur, eo temporis articulo quo dantur.

*Aliud in alio*, etc. Etiamsi sunt, quae te offendant, ideirco tamen non statim irascaris, ne fallaris.

*Si differetur.* Pro: si istius potestatis usum aliud in tempus distuleris.

*Ipsi iubeamus.* I. e. ratione iubente, *ipsi*, αὐτοὶ, imperitantes, non iussi.

*Ex imperio irae.* Imperante ira.

ista lis aestimanda: in hoc enim praecipue fallimur; ad ferrum venimus, ad capitalia supplicia, et vinculis, carcere, fame vindicamus rem castigandam flagris le-
2 vioribus. « Quomodo, inquis, nos iubes intueri, quam » omnia, per quae laedi videmur, exigua, misera, » puerilia sint? » Ego vero nihil magis suaserim, quam sumere ingentem animum, et haec, propter quae litigamus, discurrimus, anhelamus, videre quam humilia et abiecta sint, nulli qui altum quiddam aut
3 magnificum cogitat, respicienda. Circa pecuniam plurimum vociferationis est: haec fora defatigat, patres liberosque committit, venena miscet, gladios tam percussoribus quam legionibus tradit; haec est sanguine nostro delibuta: propter hanc uxorum maritorumque noctes strepunt litibus, et tribunalia magistratuum premit turba, reges saeviunt rapiuntque, et civitates longo saeculorum labore constructas evertunt, ut aurum argentumque in cinere urbium scrutentur.

4 XXXIII. Libet intueri fiscos in angulo iacentes. Hi sunt, propter quos oculi clamore exprimuntur, fremitu iudiciorum basilicae resonant, evocati ex lon-

*Ista lis.* Qua poena sit dignus. Vid. supra ad II, 27.

*Levioribus* pro *levissimis*; pro superlativo comparativus. Nam parum concinne diceretur vinculis, fame, capitali supplicio leviora flagra; quum harum rerum nulla flagrum sit.

*Sumere ingentem animum.* Hoc est induere altiores spiritus et in magnarum et excelsarum rerum cogitationes sese utcunque protrudere.

*Committit.* In iurgia rixasque demittit.

*Percussoribus.........legionibus.* Adspice Annaei perpetuam argutiam qui, ubi gladium nominavit, duplex statim hominum genus distinguit qui gladio utuntur, hi palam et nobili animo, hi sceleste et clanculum.

*Noctes strepunt litibus.* Pro: Aedes, per noctem etiam et per genialis tori dulcissimos amplexus, strepere solent litibus.

XXXIII. Arg. Causa irae, avaritia.

*Propter quos oculi clamore exprimuntur.* Alii longius abeunt: *propter quos venae clamore tumescunt:* variationis causa appicta et postea in textum invecta putem.

*Basilicae.* Aedificia magna et ampla cum porticibus in vicinia fori, judiciis et mercatorum congregationibus apta. Ernesti Clav. Cic.

*Evocati.* Equites ex provinciis ad

ginquis regionibus iudices sedent, iudicaturi utrius iustior avaritia sit. Quid si, ne propter fiscum quidem, 2
sed pugnum aeris, aut imputatum a servo denarium, senex sine haerede moriturus stomacho dirumpitur? Quid si propter usuram haud millesimam, valetudinarius foenerator distortis pedibus, et manibus ad comparendum non relictis, clamat, ac per vadimonia asses suos in ipsis morbi accessionibus vindicat? Si totam mihi ex omnibus metallis, quae quum maxime deprimimus, pecuniam proferas, si in medium proiicias quidquid thesauri tegunt, avaritia iterum sub terras

iudicia exarcenda Romae, novis tamen civibus non admissis. Plin. H. N. XXXIII, 7. Ernesti Exc. XIV ad Sueton. Monuit Muret. narrasse Plutarch. rem a Graec. primum institutam.

*Quid si, ne propter*, etc. De summa parvula hic sermonem esse, contextus docet. Accipiam ego de parte vix millesima. At vide infra notam 3.

*Imputatum*. Id est, in rationes collatum. A servo reposcit, quod in rem domini erogaverat. Bene sic explicat Gronovius. Pincianus vero et Lipsius *amputatum*, i. e. recisum per fraudem et surreptum: at nullo loco, quo vim vocis monstrarent, addito. *Imputare esse assignare*, docet Noster, III, 42, 3.

*Stomacho*. Id est, ira.

*Millesimam*. Id est, exiguam, quam verebatur iste avarus ne perderet. Alioquin centesimae, ternae, et quaternae centesimae (partes sortis) in usu erant, ita ut singuli, tres, quatuor asses in mensem solverentur pro centenis, etc. (i. e. 12, 36, 48, *pour cent*, ut dicimus, in annum). Quae ratio h. l. haudquaquam valet. Si locus sanus est, debitor foeneratori isti, podagra et chiragra laboranti, maximas usuras, quae cum anatocismo (*l'intérêt de l'intérêt*) sorti adiecta fuisset, parte soluta; exiguam partem, quae hic millesima vocatur, solveret, necesse fuisse videtur.

*Ad comparendum non relictis*. Omnes libri dant. Pincianus excogitaverat, *computandum modo*: Lipsio defendente; male. Nam vulgata sensum optimum exhibet. Quamvis foenerator ipse comparere non potest in iudicio, *per vadimonia* tamen, i. e. per vades, sibi asses suos vindicat, in ipsis morbi (podagrae et chiragrae) accessionibus. Morbus autem pedes et manus tantopere contraxerat, ut comparere non posset: itoque per sponsores, quibus rem commiserat, causam egit in iudicio, s. praesentiam suam per sponsores certo die promisit.

*Deprimimus*. Id est, cuniculos agendo, fodiendo tractamus (Hirt. B. G. VIII, 40, *fossae depressae occurrunt*; VIII, 9, *imperat.... fossam duplicem deprimi*. Cicer. Verr. V, 27). Erasm. al. Lipsius vero, Gron. Bip. *depromimus*; male; quum hic me-

referente quaê male egesserat; omnem istam congeriem dignam non putem, quae frontem viri boni contrahat. Quanto risu prosequenda sunt, quae nobis lacrimas educunt?

1 XXXIV. Cedo nunc persequere caetera, cibos, potiones, horumque causa paratam ambitionem, munditias, verba, contumelias, et motus corporum parum honorificos, et suspiciones, et contumacia iumenta, et pigra mancipia, interpretationes malignas vocis alienae: quibus efficitur, ut inter iniurias naturae
2 numeretur sermo homini datus. Crede mihi, levia sunt, propter quae non leviter excandescimus, qualia quae pueros in rixam et iurgium concitant. Nihil ex his, quae tam tristes agimus, serium est, nihil magnum. Inde, inquam, vobis ira et insania est, quod exigua magno aestimatis. Auferre hic mihi hereditatem voluit: hic me diu spe suprema captatum criminatus est: hic scortum meum concupivit. Quod vinculum amoris esse debebat, seditionis atque odii causa est, idem velle.

*talla* (Nat. Quaest. V, 17), i. e. montes, in quibus aurum argentumque foditur, commemorantur.

*Male.* Non scelesta, sed inauspicata, et repugnantibus diis.

XXXIV. Arg. Caeterae irae causae.

*Horumque causa paratam ambitionem.* Codd. mirifice variant: al. *ortumque causae paratam ambitionem*; al. *ortum aram ambitionem*; *ortumque causa, per iram ambit*; *horumque tam paratam ambitionem.* Hinc coni. Lipsius: *horumque causa iratam ambitionem*, vel *horumque causa saepe iratam.* Rubenius: *parata in ambitionem.* Gronovius: *horumque cura parata ambitionem.* Nihil muto in hac diversitate et vulgatam lectionem teneo. Fortasse erat: *hortum, pravam ambitionem.* Mox: *inmunditias* aberratio libr. et vit. oper. Parag. 2: post *levia sunt* incisum posui.

*Munditias.* Hoc est, elegantiarum supellectilem omnem, et quod pretiosissimi temporis immensum spatium in ornando corpore elegantuli vulgo consumunt.

*Motus corporum parum honorificos.* Quibus alter alteri iniuriam facit, exempli causa gestus et incessus imitatione.

*Hic me diu spe suprema captatum.* A Rudulfo Agricola est. Ad haereditatem referunt Lipsius, Ruben. Gronov. ut haeredipeta criminationi-

XXXV. Iter angustum rixas transeuntium concitat: 1
diffusa et late patens via ne populos quidem collidit.
Ista quae appetitis, quia exigua sunt, nec possunt ad
alterum, nisi alteri erepta, transferri; eadem affectan-
tibus pugnam et iurgia excitant. Respondisse tibi ser-
vum indignaris, libertumque, et uxorem, et clientem:
deinde idem de republica libertatem sublatam quereris,
quam domi sustulisti. Rursus si tacuit interrogatus,
contumaciam vocas. Et loquatur, et taceat, et rideat! 2
coram domino? inquis; immo coram patrefamilias.
Quid clamas? quid vociferaris? quid flagella media
coena petis, quod servi loquuntur, quod non eodem
loco turba concionis est, et silentium solitudinis? In
hoc habes aures, ut non nisi modulata cantuum et
mollia, et ex dulci tracta compositaque accipiant?
Et risum audias oportet, et fletum; et blanditias, et
lites; et prospera, et tristia; et hominum voces, et
fremitus animalium latratusque. Quid miser expave- 3
scis ad clamorem servi, ad tinnitum aeris, ad ianuae

bus apud orbum ea sit spoliatus: in quo vereor, ne insit tautologia. Quidni spe suprema de dignitate suprema, quam in eo erat ut adipisceretur, sed criminationibus apud principem o mitteret (conf. cap. 31, 2), exponamus? Vulgatum itaque defendam.

XXXV. Arg. Pergit, ut causas irae, in nobis ipsis sitas, detegat.

*Ne populos quidem collidit.* Ne immensorum quidem agminum, si gens tota in unum e sedibus suis conglobata ambulaverit, confusio et collisio est.

*Nec possunt..... transferri.* Nec feruntur simpliciter possidentis in manus, sed transferuntur; h. e. ab illius palatio, penu, cervice in huius sedes, arcam, caput, subinde devolant, neque in orbe universo quisquam ditatur quin aliquis spoliatus exstiterit.

*Respondisse tibi s. indignaris libertumque*: e codd. ap. Bipont. *liberumque* nullo sensu; de re conf. supra cap. 24, 1.

*Turba concionis.* Id est, amicorum congregatorum multitudo et tumultus. *Solitudinis* vero, quod mox sequitur, ad servos referas.

*Non nisi modulata cantuum et mollia.* Ap. Lipsium, Gronovium et Bipontinos socios: ut *nisi modulata tantum et mollia*, in qua lectione τὸ *nisi....... tantum* molestiam creat: exspectas autem *non nisi*, quod ex Erasm. ed. reduxi, τῷ *tantum* in *cantuum* levi mutatione reflexo. Nostris plural. uti interdum solent, inprimis Noster, loco substantivorum.

impulsum? quum tam delicatus fueris, tonitrua audienda sunt. Hoc quod de auribus dictum est, transfer ad oculos, qui non minus fastidio laborant, si male instituti sunt: macula offenduntur et sordibus, et argento
4 parum splendido, et stanno non ad solem perlucente. Hi nempe oculi, qui non ferunt nisi varium ac recenti cura nitens marmor, qui mensam nisi crebris distinctam venis, qui nolunt domi nisi auro pretiosa calcare: aequissimo animo foris et scabras lutosasque semitas spectant, et maiorem partem occurrentium squalidam, parietes insularum exesos, ruinosos, inaequales.

1 XXXVI. Quid ergo aliud est, quod illos in publico non offendat, domi moveat, quam opinio illic aequa et patiens, domi morosa et querula? Omnes sensus perducendi sunt ad firmitatem: natura patientes sunt, si animus illos destinat corrumpere, qui quotidie ad
2 rationem reddendam vocandus est. Faciebat hoc Sex-

Ad symphonias mensarum (de quibus Petronius et ipse Noster, Ep. II) h. l. alludi, neque per se obscuram videri potest et bene a Lipsio monitum est.

*Stanno.* Lipsii iudicium sequor. Antea *stagno*, sensu incongruo: sermo enim est de instrumentis luxuriae domesticis. De luxu hic memorato cf. de Benef. VII, 9. Meierotto II, 98 sqq.

*Varium.* Hoc est, maculis variis distinctum et colore multiplici, quod Graecis ποικίλον nuncupatur, et Nostratibus a *marmore* (nam marmoris potissimum ea ποικιλότης est) *marbré*.

*Recenti cura nitens.* Recenter curatus et a servis tersus; non recentis caelaturae auxilio figuris ornatus.

*Venis.* Ex *vinis* in codd. fecit Erasmus scite, *venis*. Antea *naevis*. Cf. Plin. Nat. Hist. XIII, 15. — *Distinctam venis.* Tales olim apud Romanos mensae placuere. Quam ob caussam citreas mensas potissimum in deliciis lautiores homines habuerunt.

*Insularum.* Id est, aedium vulgarium, a pluribus familiis habitatarum, quarumque parietes cum aliis aedibus non erant coniuncti: oppositae sunt domus. Ernesti Clav. Cic.

XXXVI. Ang. Quotidie itaque in te inquiras.

*Destinat. Desinat.* Vulg. lect. quam Lipsius adstipulantibus aliquot codd. mutavit in *desit*, quum e docto et veteri sermone sit petitum. Nostro tamen non familiaris est haec locutio. Mox occurrit *desinet ira*.

*Sextius.* Conf. ad II, 36. Hanc eamdem rationem sequutus est auctor aureorum carminum apud Brunk.

tius, ut consummato die, quum se ad nocturnam quietem recepisset, interrogaret animum suum: Quod hodie malum tuum sanasti? cui vitio obstitisti? qua parte melior es? Desinet ira et erit moderatior, quae sciet sibi quotidie ad iudicem esse veniendum. Quid ergo pulchrius hac consuetudine excutiendi totum diem? qualis ille somnus post recognitionem sui sequitur? quam tranquillus, altus ac liber, quum aut laudatus est animus, aut admonitus, et speculator sui censorque secretus cognoscit de moribus suis?
Vtor hac potestate, et quotidie apud me causam dico: 3
quum sublatum e conspectu lumen est, et conticuit uxor moris iam mei conscia, totum diem mecum scrutor, facta ac dicta mea remetior. Nihil mihi ipse abscondo, nihil transeo. Quare enim quidquam ex erroribus meis timeam, quum possim dicere: Vide ne istud amplius facias, nunc tibi ignosco. In illa disputatione pugnacius locutus es: noli postea congredi cum imperitis; nolunt discere, qui nunquam didicerunt. Illum liberius admonuisti, quam debebas; itaque non emendasti, sed offendisti: de caetero vide, non tantum, an verum sit quod dicis, sed an ille cui dicitur, veri patiens sit.

Gnomic. pag. 108, 40 sq. Μηδ' ὕπνον μαλακοῖσιν ἐπ' ὄμμασι προςδέξασθαι, Πρὶν τῶν ἡμερινῶν ἔργων τρὶς ἕκαστον ἐπελθεῖν· Πῆ παρέβην; Τί δ' ἔρεξα; Τί μοι δέον οὐκ ἐτελέσθη; etc.

*Laudatus aut admonitus.* Quum sibi ipse, post sui contemplationem accuratam, aut laudes iure suo tribuit, aut delicta culpasque obiicit.

*Sublatum e conspectu lumen est.* Vltimam horam innuit qua vigilare homo potest.

*Conticuit... conscia.* Fingit in toro coniugali sapientem acquiescere, et coniugem cum viro de multis loqui. Tamen desiuit mariti morem edocta, et tacet.

*Totum diem mecum.* Bona lectio. I. q. antea de Sextio dixerat, nunc de se dicit: interrogat animum suum. *Meum* tamen reponere vult Gronov. ex aliquot codd. ut sincerius pariter et elegantius. Non assentior viro doctissimo, *meum diem* explicanti: omnia mea acta diei; sed non advertit, inferre se tautologiam.

*Vide ne.... ignosco.* Hoc est: Hac conditione ego tibi delictum condono,

1 XXXVII. Admoneri bonus gaudet: pessimus quisque correctorem asperrime patitur. In convivio quorumdam te sales et in dolorem tuum iacta verba tetigerunt? vitare vulgares convictus memento: solutior est post vinum licentia, quia ne sobriis quidem pudor est. Iratum vidisti amicum tuum ostiario causidici alicuius, aut divitis, quod intrantem submoverat: et
2 ipse pro illo iratus extremo mancipio fuisti. Irasceris ergo catenario cani? et hic qnum multum latravit, obiecto cibo mansuescit; recede longius, et ride. Nunc iste aliquem se putat, quod custodit litigatorum turba limen obsessum: nunc ille qui intra iacet, felix fortunatusque est, et beati hominis iudicat ac potentis indicium, difficilem ianuam; nescit durissimum esse

ut id statuas dehinc evitandum, caveasque perpetuum ne idem unquam admittas. *Vide* autem est *cave*.

XXXVII. Arg. Praesume animo multa esse patienda.

*Iratum vidisti amicum tuum ostiario causidici alicuius, aut divitis*. Locus corruptus est. In codd. *causidici alicuius, aut vidisti*, alii *audisti*; alii *iudisci*, nullo sensu. Hinc fecit Muretus, *aut divitis*: Rubenius *iudicis*: Gronov. *iurisconsulti*. Moreti coniectura, quamvis non primaria, praeferri tamen debet, meo quidem iudicio, caeteris. Nomen tamen fuisse videtur, quod beatum ac potentem hominem significaret, ut statim sequentia docent. Caeterum P. Fabrum, qui duo ista vocabula prorsus delenda censebat, non audiendum esse, contextus quemque docebit. Fortasse fuit: *aulici*.

*Irasceris.... cani?* Lipsius parum abest, quin de servo ianitore intelligat, quoniam veteri more in catena fuerint. At quidni proprie intelligamus, equidem non video. Nemo enim unus dubitat, quin canes religati pro foribus fuerint. Exemplum exstat talis canis apud Sueton. Vitell. cap. 16; Petron. cap. 72: *Ad ianuam venimus, ubi canis catenarius tanto nos tumultu excepit*, etc. *Causidici*, qui h. l. memorantur, locum Oratorum tenuere sub Caesaribus parum honorifice; lucri enim unius amore causas egerunt, ideoque non sine contempta vocantur. Tac. de Orat. I, 18. Quint. XII, 1.

*Aliquem se putat*. Multum sibi et ingenii et magnitudinis credere, magno aestimare sese. Sic gallic. *Se croire quelque chose*.

*Custodit*. Pro: *servat, tenet*.

*Intra iacet*. In interiore domo et altis sub penetralibus, in lectulo aut longa cathedra super tomentum laconicum at inter pulvinaria haud sedet, at molliter, ac flexa cervice iacet.

*Iudicat.... indicium*. Ponderat, pretioque iusto aestimat.

*Difficilem ianuam*. Quam aegre et

ostium carceris. Praesume animo, multa esse tibi patienda. Num quis se hieme algere miratur? num quis in mari nauseare, in via concuti? Fortis est animus, ad quae praeparatus venit. Minus honorato loco positus, irasci coepisti convivatori, vocatori, ipsi qui tibi praeferebatur. Demens, quid interest, quam lecti premas partem? honestiorem te aut turpiorem potest facere pulvinus? Non aequis quemdam oculis vidisti, quia de ingenio tuo male locutus est. Recipis hanc legem? ergo te Ennius, quo non delectaris, odisset? et Hortensius simultates tibi indiceret? et Cicero, si derideres carmina eius, inimicus esset?

XXXVIII. Vis tu aequo animo pati candidatus suffragia? Contumeliam tibi fecit aliquis: numquid maiorem quam Diogeni, philosopho Stoico? cui de ira quum maxime disserenti, adolescens protervus inspuit:

divitibus tantum viris aut insignem in civitate obtinentibus locum aperitur; quae ante quam pateat, diu exspectandum est.

*Vocatori*. Vocator, apud Romanos opulentiores, ille servorum appellabatur qui domini nomine ad epulas convivatores invitabat.

*Ennius*. Poëta Rudiis a Calabria nat. a. V. C. 514 — 583, cuius Annales de Bellis Romanorum aliaque poëmata non magis in honore erant inde ab aevo Augusteo (Horat. Epp. II, 1, 50 sqq. ubi vid. Intpp.) quam orationes *Q. Hortensii* (nat. V. C. 639—703. Cic. Brut. 88. ib. Wezel.) atque eius aequalis et aemuli *M. Tull. Ciceronis* carmina. Iuvenal. X, 122. Quintil. XI, 1; ubi cf. Intpp. Male tamen spretos Tullii versus nemo non indicabit qui eos attente legerit, excepto hoc: « O fortunatam natam! etc. » et ab iniusto contemptu vindicavit nostr. *Voltaire*.

XXXVIII. Anc. Maiora tibi mala contingere possent.

*Vis tu...... suffragia*. Lipsius emendans, *Non vis tu*, doctissime a Gronov. repulsus est, monente, *vis tu*, idem significare, quod: *visne tu*, *non vis*? Exempla apud eum vide; res enim nunc notior est, quam ut in ea explicanda moremur.

*Contumeliam*. In ambienda dignitate, ideoque in suffragiis et iudiciis de te ferendis.

*Diogeni..... Stoico*. Cui cognomen Babylonii est, etsi Seleucia ad Tigrim sit oriundus. Fuit discipulus Chrysippi et plura scripsit. Cum Carneade Academico, et Critolao Peripatetico ab Atheniensibus Romam missus, ut mulctam ob urbem Oropum direptam iis impositam a Romanis deprecarentur, a. V. C. 598 (Pausan. VII, XI). Apposite observat Pet. Baylius (Dictionn. hist. et crit. *Diogène*, pag. 297, tom. II, 8,

tulit hoc ille leniter ac sapienter. « Non quidem, in-
» quit, irascor; sed dubito tamen, an irasci oporteat. »
2 Cato noster melius: cui quum causam agenti, in fron-
tem mediam, quantum poterat attracta pingui saliva,
inspuisset Lentulus, ille patrum nostrorum memoria
factiosus et impotens, abstersit faciem, et, « Affirmabo,
» inquit, omnibus, Lentule, falli eos, qui te negant
» os habere. »

1 XXXIX. Contigit iam nobis, Novate, bene compo-
nere animum, si aut non sentit iracundiam, aut su-
perior est. Videamus quomodo alienam iram leniamus:
nec enim sani esse tantum volumus, sed sanare. Pri-
mam iram non audebimus oratione mulcere, surda
est et amens: dabimus illi spatium; remedia in remis-
sionibus prosunt; nec oculos tumentes tentabimus,
vim rigentem movendo incitaturi, nec caetera vitia,
2 dum fervent. Initia morborum quies curat. « Quan-
» tulum, inquis, prodest remedium tuum, si sua
» sponte desinentem iram placat? » Primum, ut ci-

edit. 1740), nostro loco addocto: « Il lui échappa une parole qui ne » s'ajustait point parfaitement avec » la doctrine de sa secte. Il devait » être assuré, en qualité de Stoïque, » qu'il ne devait point se mettre en » colère. » Fabric. Biblioth. Graec. Tom. III, pag. 560, ed. Harl.

*Lentulus.* Non M. Cornel. Lentulum Clodianum hic intelligam cum Lipsio (fuit is consul a. V. C. 681: cf. Freinshem. Suppl. Liv. XCVI, 1; Sallust. fragm. ap. Aul. Gell. Noct. Att. XVIII, 4); sed P. Cornel. Lentulum Suram, consulem a. V. C. 682, a censoribus ob infamiam vitae motum e senatu; praetorem a. V. C. 690, M. Tull. Cicerone consule, et mox in carcere, ut participem conspirationis Catilinariae, strangulatum. Hinc *factiosus* et *impotens* (improbus) audit. Vid. Ernesti Ind. hist. ad Cic.

*Os habere*: iocose. Omnes quidem contendunt, te esse sine ore et fronte (i. e. impudentissimum): at ego pervincam te certe non sine ore esse, e quo mihi inspuisti.

XXXIX. Arg. De lenienda ira aliena. Cf. cap. V.

*In remissionibus.* Iis temporum articulis quibus incipiunt mala paullatim molliri et in melius mox resolvenda suae acrimoniae aliquid perdere.

*Tentabimus.* Id est, movebimus ad videndum ideoque curandum malum.

*Vim rigentem.* Id est, nervos, morbositate rigentes, nec caeteros morbos, qui sunt in accessionibus.

tius desinat, efficit: deinde custodiet, ne recidat: ipsum quoque impetum, quem non audet lenire, fallet. Removebit omnia ultionis instrumenta: simulabit iram, ut tanquam adiutor, et doloris comes plus auctoritatis in consiliis habeat: moras nectet, et dum maiorem quaerit poenam, praesentem differet: omni arte requiem furori dabit. Si vehementior erit; aut pudorem illi cui non resistat, incutiet, aut metum. Si infirmior; sermones inferet, vel gratos, vel novos, et cupiditate cognoscendi avocabit. Medicum aiunt, quum regis filiam curare deberet, nec sine ferro posset, dum tumentem mammam leniter fovet, scalpellum spongia tectum induxisse. Repugnasset puella remedio palam admoto: eadem, quia non exspectavit, dolorem tulit.

XL. Quaedam non nisi decepta sanantur. Alteri dices: « Vide ne inimicis iracundia tua voluptati sit; » Alteri: « Vide ne magnitudo animi tui, creditumque » apud plerosque robur, cadat. » Indignor mehercule, et non invenio dolendi modum, sed tempus exspectandum est: dabit poenas. Serva istud in animo tuo; quum potueris, et pro mora reddes. Castigare vero irascentem, et ultro obviam ire ei, incitare est.

*Vltionis instrumenta.* Haec scilicet quibus instruit manus ultio et ad reposcendas poenas sese accingit.

*Avocabit.* Alio trahet et ab ultionis cupidine ad nova et plane differentia transire iubebit.

*Medicum.* Int. chirurgum, ut nos loquimur, qui scalpellum *induxerit*, admoverit.

*Leniter.* In Gronov. et Bipont. operarum vitio: *leviter*.

XL. Arg. Fallas iratum.

*Et ultro obviam ire ei*: vulgata lectio, bono sensu: noli castigare iratum, nec alatim ei resistere, et vi ab irascendo avocare. Optimi libri et MSS. nostram tuentur lectionem. Diversam et ipsam a bonis libris oblatam, sinceram et unice veram iudicat Gronov. et *ultro obirasci*: i. e. irata obiurgatione iram velle sedare: Non assentior. Non enim iram, sed austeram eamque manifestam reprehensionem et castigationem contextus hic requirit. Itaque neque Grutero, neque Lipsio irascar, quod ille non verbulo probaret, nec hic meminisset. Equidem *obirasci* ad fe-

Varie aggredieris, blandeque: nisi forte tanta persona eris, ut possis iram comminuere; quemadmodum fecit Divus Augustus, quum coenaret apud Vedium
2 Pollionem. Fregerat unus ex servis eius crystallinum: rapi eum Vedius iussit, nec vulgari quidem periturum morte: muraenis obiici iubebatur, quas ingentes in piscina continebat. Quis non hoc illum putaret luxuriae causa facere? saevitia erat. Evasit e manibus puer, et confugit ad Caesaris pedes, nihil aliud petiturus, quam ut aliter periret, nec esca fieret. Motus est novitate crudelitatis Caesar; et illum quidem mitti, crystallina autem omnia coram se frangi iussit, com-
3 plerique piscinam. Fuit Caesari sic castigandus amicus: bene usus est viribus suis. E convivio rapi homines imperas, et novi generis poenis lancinari? si calix tuus fractus est, viscera hominis distrahentur? tantum tibi placebis, ut ibi aliquem duci iubeas, ubi Caesar est?

lices librariorum lapsus ego pertinere putem.

*Vedium Pollionem*: a Pinciano restitut. ex Dione ac Plinio: vid. not. Antea *Atedium P.* ut in Erasm. ed. —*Vedius Pollio.* Vnus ex ditissimis et luxuriosissimis equitibus romanis suae aetatis, quum antea libertus fuisset; amicus Augusti, quem quum a. V. C. 739 moreretur, haeredem ex plurima parte reliquit, in qua et villa Pausilypum inter Neapolin et Puteolos fortasse cum piscina erat. Cf. Dio Cass. LIV, 23, qui et hanc ipsam rem retulit, non tamen sine reprehensione Augusti: more suo saepe subabsurdo. Et Plin. Nat. Hist. 39, confirmat Vedii Pollionis crudelitatem.

*Muraenis.* Muraenas helenas ait; circa Sardiniam Indiamque orientalem frequentes hae anguillae marinae, inque deliciis habitae apud Romanos. Quaedam hanc in rem collegit Meierotto II, pag. 179 sqq.

*Mitti.* Id est, dimitti, poena liberari: et Dione referente.

*Complerique.* Id est, deiici iussit fragmenta haec in piscinam. Lipsius proprie intelligit de piscina, terra alioque aggere complenda.

*Imperas.* Codex Lipsii, *viperas*, unde Lipsius fecit *viperis*, vel *ad viperas*; collato de Clement. I, 18, de ipso hoc Vedio: *Servos, qui ne aliquid offenderant, in vivarium, quid aliud, quam serpentibus obiici iubebat?* Vulgatam tamen sinceram puto; ingeniosum vero librar. lapsum esse iudico.

*Viscera hominis distrahentur.* Eodem vocabulo usus est Plin. l. 1: *Quia in alio genere (ferarum) totum*

XLI. Si cui tantum potentiae est, ut iram ex superiori loco aggredi possit, male tractet: at talem duntaxat, qualem modo retuli, feram, immanem, sanguinariam, quae iam insanabilis est, nisi maius aliquid extimuit. Pacem demus animo, quam dabit praeceptorum salutarium assidua meditatio, actusque rerum boni, et intenta mens ad unius honesti cupiditatem. Conscientiae satis fiat: nil in famam laboremus: sequatur vel mala, dum bene merentes. « At » vulgus animosa miratur, et audaces in honore sunt: » placidi pro inertibus habentur. » Primo forsitan adspectu; sed simul ac aequalitas vitae fidem facit, non segnitiem illam animi esse, sed pacem, veneratur idem illos populus colitque. Nihil ergo habet in se utile teter ille et hostilis affectus; at omnia e contrario mala, ferrum, ignes: pudore calcato, caedibus inquinavit manus, membra liberorum dispersit. Nihil vacuum reliquit a scelere, non gloriae memor, non infamiae metuens, inemendabilis, quum ex ira in odium occalluit.

*pariter hominem* distrahi, *spectari non poterat.*

XLI. Arg. Virtutis semper cupidi, animo nostro pacem, atque aequabilitatem demus. Incipit hoc capite conclusio totius commentationis de Ira.

*Si cui tantum potentiae est, ut iram ex superiori loco aggredi possit, male tractet: at talem...* Hanc lectionem distincte scriptam invenit Rubenius in codice Bruxell. quam veram puto: cf. Gruter. Antea. *Sic instandum potentiae. At* omittit ed. Gronov. e Bipont.

*Pacem demus.* Ante *pacem* quaedam defecisse hic putat Lipsius. Non assentior. Incipit enim hic conclusio totius commentationis. Mox *merentes* Lipsius dedit e codice suo; antea, *merearis.*

*Sequatur.... merentes.* Taceant de nobis posteri; immo minus bene loquantur, dum bene fecerimus.

*Simul ac aequalitas.* I. M. Heusinger. delet τὸ *ac*, p. 236 Emendatt. Sed Nostro *simul* pro *simul ac* parum familiare est: occurrit tamen lib I, cap. 1 (bis). Laudat vir doctus in hac re nunc satis notus Gronov. ad Liv. lib. VI, cap. 1, 6. Burmann. ad Quintil. Declam. lib. V, cap. 15.

*Ex ira in odium occalluit.* Nec iam ira duntaxat incensus, at odii flammis omnibus exaestuans, asper et durus maxime est.

1 XLII. Careamus hoc malo, purgemusque mentem, et exstirpemus radicitus ea vitia, quae quamvis tenuia undecunque exierint, renascentur; et iram non temperemus, sed ex toto removeamus: quod enim malae rei temperamentum est? poterimus autem, adnitamur
2 modo. Nec ulla res magis proderit, quam cogitatio mortalitatis; sibi quisque, ut alteri, dicat: « Quid » iuvat, tanquam in aeternum genitos, iras indicere, » et brevissimam aetatem dissipare? Quid iuvat, dies » quos in voluptatem honestam impendere licet, in » dolorem alicuius tormentumque transferre? » Non capiunt res istae iacturam, nec tempus vacat perdere.
3 Quid ruimus in pugnam? quid certamina nobis accessimus? quid imbecillitatis obliti, ingentia odia suscipimus, et ad frangendum fragiles consurgimus? Iam istas inimicitias, quas implacabili gerimus animo, febris aut aliud malum corporis vetabit geri: iam par acerrimum media mors dirimet. Quid tumultuamur, et vitam seditiosi conturbamus? Stat super caput fatum, et pereuntes dies imputat, propiusque ac propius accedit. Istud tempus, quod alienae destinas morti, fortasse circa tuam est.

XLII. Arg. Mortalitatis nostrae memores simus. Praeclara, quamquam brevis commentatio sententiae Solonis ac Philemonis Comici (ap. Brunk. Gnomic. p. 195 cap. V inserendae). Ἄνθρωπος ὤν, τοῦτ' ἴσθι, καὶ μέμνησ' ἀεί: hoc et seq. cap.

*Exierint*, e codd. dedit Lipsius. Antea, *haeserint*.

*Non capiunt res istae*. Bona lectio, i. e. *humanae*. Lipsius e codd. restitutum ivit *res augustae*, post Pincian. qui *res gestae* in quibusdam exemplaribus invenit, bene repressus a Gronov.

*Par acerrimum*. E gladiatoriis praeliis mutuatus est auctor hanc vocem; nam gladiatores semper duo componebantur.

*Media mors*. Id est, mors, quae intervenit. Lipsius emend. *media Parca*: quoniam eius cod. habebat, *media pars*.

*Pereuntes*. Qui nobis imprudentibus effluunt, quos perdimus vanis rebus et frivolis impendentes.

*Circa*, e codd. reduxit Lipsius. Antea, *citra*, sensu parum congruo. *Gataker* ad Antonin. pag. 132, 52, legendum censet, *haud citra*, ratione, cur a Lipsio discedat, non allata.

XLIII. Quin potius vitam brevem colligis, placi- 1
damque et tibi et caeteris praestas? Quin potius ama-
bilem te, dum vivis, omnibus, desiderabilem, quum
excesseris, reddis? Et quid illum, nimis ex alto tecum
agentem, detrahere cupis? Quid illum oblatrantem
tibi, humilem quidem et contemptum, sed superio-
ribus acidum ac molestum, exterrere viribus tuis
tentas? Quid servo? quid domino? quid regi? quid
clienti tuo irasceris? Sustine paullum; venit ecce mors
quae nos pares faciat. Ridere solemus inter matutinae 2
arenae spectacula, tauri et ursi pugnam inter se
colligatorum: quos, quum alter alterum vexarit,
suus confector exspectat. Idem facimus, aliquem no-
biscum alligatum lacessimus: quum victo victorique
finis, et quidem matutinus, immineat. Quieti potius,
pacatique, quantulumcunque superest, exigamus:
nulli cadaver nostrum iaceat invisum. Saepe rixam 3
conclamatum in vicino incendium solvit, et interven-

XLIII. Arg. Conclusio operis luculenta et vehementia simul atque dulcedine temperata, quae argumentorum mole omni ad vitandas simultates, vitandam iram cohortatur, ne cui iaceat cadaver nostrum invisum in tumulo.

*Nimis ex alto tecum agentem.* Id est, potentiorem.

*Sustine paullum.* Hoc est, tantisper exspecta. Vox satis usitata hisce temporibus. Martialis, lib. IX, Epig. IV, vs. 13: *Expectes, et sustineas, Auguste, necesse est.*

*Matutina spectacula.* Certamina dabantur (cf. Ep. LXX) Romae ferarum inter sese colligatarum, ut mutuo sese duntaxat vexarent. Conf. infr. Nostr. de Brevitate vit. cap. 13, ubi: *Primus Sulla leones in circo solutos dedit.*

*Suus confector*: confectores ferarum inter arenae ministeria occurrunt, e. c. ap. Sueton. Aug. cap. 43, Ner. 12. Etiam nunc apud Hispanos in usu est, ut confectores ferarum in spectaculis, taurum, in rabiem veste rubra adductum, interficiant; tali modo et Romani usi sunt in feram quae superior discederet. — *Suus confector* e codd. Erasm. et Lipsius. Antea *sus confector.*

*Et quidem matutinus* Lipsius e codd.; *aeque maturus* antea legebatur.

*Quantulumcunque superest.* Suppl. *vitae.*

*Conclamatum ... solvit.* Saepe qui rixabantur vehementer, dum audiunt e vicini loco conclamari ignem, si non inimicitias, at saltem rixam continuo obliviscuntur.

tus ferae latronem viatoremque diducit. Colluctari
cum minoribus malis non vacat, ubi metus maior
apparuit. Quid nobis cum dimicatione et insidiis?
Numquid amplius isti, cui irasceris, quam mortem
optas? etiam te quiescente morietur; perdis operam:
4 facere vis, quod futurum est. « Nolo, inquis, utique
» occidere, sed exsilio, sed ignominia, sed damno
» afficere. » Magis ignosco ei, qui vulnus inimici,
quam qui insulam concupiscit; hic enim non tantum
mali animi est, sed pusilli. Sive de ultimis suppliciis
cogitas, sive de levioribus; quantulum est temporis,
quo aut ille poena sua torqueatur, aut tu malum
5 gaudium ex aliena percipias? Iam ipsum spiritum
exspuimus, interim dum trahimus. Dum inter homines sumus, colamus humanitatem: non timori cuiquam, non periculo simus: detrimenta, iniurias, convicia, vellicationes contemnamus, et magno animo brevia feramus incommoda. Dum respicimus, quod aiunt, versamusque nos, iam mortalitas aderit.

*Metus maior.* Maioris mali pavor; uoda sensus: Si quid maius derepente expavescendum videtur.

*Insulam* e codd. praetuli. Antea *punctiunculam*, e. c. ap. Erasm. Muretus dederat *pusulam*, quod et Lipsius probavit. Intendenti liquebit, *vulnus inimici* ad mortem, de qua paullo ante sermo erat, spectare, et *insulam*, quae ut levius quid vulneri opponitur, ad exsilium, ignominiam: ideoque sermonem neque longinquum neque durum esse, quod tamen Lipsius censebat. — *Insulam.* Notum etiam adolescentulis est imperii temporibus solitos optimates in insulis vel Interni vel Aegaei maris relegari. Iuvenalis Sat. I, 73: *Aude aliquid brevibus Gyaris et carcere dignum.* Tacit. Hist. lib. II: *Plenum exsiliis mare.* Et ipse Annaeus in Corsica insula exsulaverat; quam ob causam ne mireris ad insulae nomen hunc exhorrescere.

*Exspuimus ... trahimus.* Nostrum exspuimus, alienum extrahimus. Sensus ergo: Iam nos morti propiores advenimus, dum in mortem praecipites alios impingimus.

L. ANNAEI SENECAE

# DE CLEMENTIA

AD NERONEM CAESAREM

LIBER I.

## ARGVMENTVM LIBRI PRIMI.

*I. Introitus laudes Neronis a Clementia continet per prosopopeiam, nec eas quidem falsas, ut deinceps videbimus. II. Ipsa quidem Clementia, ut nonnulli obiiciunt, pessimum quemque sustinere potest; sed saepe quoque tum innocentiae, tum virtuti, pro temporum conditione, succurrit, et malos interdum ad innocentiam revocat. Verumtamen modus in clementia exercenda tenendus est. III, IV. Transit ad materiae divisionem. Prima pars est introductionis loco, qua primus hic totus liber absumitur: secunda naturam clementiae habitumque demonstrat, secundo libro destinata: tertia vero, quae interiit, in ea versata est, quomodo ad hanc virtutem perducatur animus, eamque usu suam faciat. Ac primum clementiae utilitas docetur. Decet autem potissimum regem, quippe qui et se et populum felicitati hac virtute donare potest. Est ille caput Reip. subiecti vero membra corporis, quibus parcat et indulgeat. V. Quin est regibus necessaria in copia peccantium, et magno animo vel maxime digna. VI. Si nullus clementiae locus esset, e. c. in urbe magna, Romae, quanta solitudo et vastitas futura sit, semper severe puniendo! Peccata autem in naturam humanam cadunt, et usque ad extremum aevi delinquemus. VII, VIII. Deinde ad exemplum Deorum formare se debet princeps: nam et ipsi nobis parcunt. Tum et ipsa regis dignitas et maiestas poscunt, ut sit clemens, comparatus cum privatorum turba: negari quidem nequit, regis conditionem esse servitutem, sed servitutem magnitudinis, non posse fieri minorem. Omnia enim regum patent, et minima saevitia protrahitur, IX–XI. Sine hac clementia Augustus, inde a victoria Actiaca, nullam salutem securitatemque adeptus esset. Ignovit L. Cinnae, quum lassa erat eius crudelitas. XII. Revertitur hac occasione data ad Neronis laudes a clementia et innocentia. XIII, XIV. Opponuntur tyranni, qui per saevitiam odia, pericula, exitia sibi gignunt. XV, XVI. Bonus princeps e contrario similis est patri bono, et e lenitate crescit eius auctoritas. Docet hoc Augustus. XVII–XIX. Iam quum multa imperandi genera sint, mite et clemens imperium optimum est, ut in animalibus mutis, ita potissimum in homine, qui maxima arte tractari debet, Medicum itaque bonum imitetur princeps. Haec moderatio ubiquè cum fructu adhibetur, et praevalet: gloria quoque maior inde comparatur, qua rex caeteros antestare debet. Ipsa adeo natura*

*clementiam adhibet et flagitat. Exemplo sint inprimis apes. Hac arte inexpugnabile munimentum, amor civium, regi comparatur. XX, XXI. Punire tamen debet princeps, aut se, aut alium vindicando. Se vindicet, si opus fuerit, donando temperandove, in his praesertim qui sint inferiores. Egregie haec tractata sunt. XXII—XXIV. In aliis vindicandis aut emendet improbum, aut caeteros meliores reddat, aut securitatem praestet; sed raro. Paucitas enim poenarum peccata minuit: crebrae vilescunt et spernuntur. XXV. Crudelitas minime humana est et omni detestatione digna: mala atque exitia inde nascuntur.*

# L. ANNAEI SENECAE
# DE CLEMENTIA
## LIBER PRIMVS.

I. Scribere de Clementia, Nero Caesar, institui. 1
ut quodammodo speculi vice fungerer, et te tibi ostenderem, perventurum ad voluptatem maximam omnium. Quamvis enim recte factorum verus fructus sit fecisse, nec ullum virtutum pretium dignum illis extra ipsas sit; iuvat inspicere et circuire bonam con-

I. Arg. Laudat Neronem Caesarem a bonitate et clementia ideoque reipublicae, seu temporum felicitate, quae quum figura muliebri adumbratur in nummis com symbolis pacis, abundantiae, securitatis (vid. *Heyne*, Opuscc. Ac. Vol. III, pag. 328 sq.) etc. eam hoc capite ferme expressam putaveris: ita sibi et viam munit ad materiam, quam sibi tractandam sumpserat, et invidiam vitat, quasi praecepta daturus sit.

*Vice.* Idem fere est ac *partibus* (gallic. *fonction*); hac tamen vigente discrepantia, Deorum, hominum, animantiumve potius esse *partes*, de rebus vero inanimis solum *vices*, ut plurimum, dici.

*Te tibi ostenderem.* Vt scias ipse, quam clemens sis. Istud autem loquendi genus de imaginibus quas referre speculum solet, apud Horatium quoque reperias, lib. I, Epist. 5, vss. 21 sqq. *Haec ego procurare et idoneus imperor, et non Invitus, ne turpe toral, ne sordida mappa Corruget nares, ne non et cantharus et lanx Ostendat tibi te...* Quam vero clementiam per quinque annos Nero exercuit, de ea vide quid nos diximus ad lib. II, cap. 1.

*Quamvis .... ipsas sit.* Stoicorum dogma est, virtutem propter se ipsam, nulla pretii habita ratione, esse expetendam. Cf. ipse Noster, de Benef. lib. IV passim, et Ciceronis Paradoxa, inprimis secundum, cui titulus: Ὅτι αὐθαρκὴς ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.

*Iuvat inspicere.* Sic cum Gronovio e codd. dedi. Antea: *iuvat tamen inspicere.* Illud *tamen*, praecedente *quamvis*, *licet*, ut eleganter subiiceri, docet Gronov. Idem advertere est, de Benef. lib. II, cap. 17, 2; lib. IV. cap. 2, 3; namque Nostro haec omissio perquam solemnis est. Cf. Cic.

scientiam, tum immittere oculos in hanc immensam multitudinem, discordem, seditiosam, impotentem,
2 in perniciem alienam suamque pariter exsultaturam si hoc iugum fregerit, et ita loqui secum: « Ego ex » omnibus mortalibus placui, electusque sum, qui » in terris Deorum vice fungerer; ego vitae necisque » gentibus arbiter. Qualem quisque sortem statum» que habeat, in manu mea positum est; quid cuique » mortalium fortuna datum velit, meo ore pronun» tiat; ex nostro responso laetitiae causas populi ur» besque concipiunt. Nulla pars usquam, nisi volente » propitioque me, floret. Haec tot millia gladiorum, » quae pax mea comprimit, ad nutum meum strin-

de Offic. lib. I, cap. 22, 4, nbi I. M. Heusinger. Schwarzii Tursellin. de Particul. cap. 206, laudat.

*Immittere oculos in*, etc. Simili mentis exsultatione luxurians Lucretius, R. Nat. lib. II, vss. 9 sqq. *Despicere unde queas alios, passimque videre Errare, atque viam palanteis quaerere vitae, Certare ingenio, contendere nobilitate*, etc.

*Multitudinem*. Subditos, ait *Ruhkopf*. Ego dubito, omnesque nos designari puto, *sive reges, sive inopes erimus coloni*, quicunque affectibus malis obnoxii sumus.

*Impotentem*. Se ipsam regere nesciam.

*Exsultaturam*. Omnia temere turbaturam, ut iumenta iugo excusso.

*Hoc iugum*. Κατ' ἔμφασιν, pro *iugum* simpliciter, quasi diceret, hoc iugum cui submissam eam vides.

*Ego ex*, etc. Ea verba quibus se ipsum sapiens princeps alloquitur. Laudat effuse Nostras *Diderot*, et in gallicam linguam felicissime transtulit.

*Placui*. Fnrlnnae n[illegible]s vel Providentiae, cuius imperio res humanas temperari credit Nnster. Vid. libr. de Providentia. Idem suppleud. cum voce seq. *electus sum*.

*Nulla pars*. Generaliter; supp. aut *gentium*, aut *terrarum*, aut *rerum* (*de l'empire, des affaires*).

*Nisi volente propitioque me*. Quasi de Deo: nam ea formula veteres in precando: *Uti volens propitiusque sis*.

*Pax mea*. Buna lectio, quam et Erasmus praestat. Statimque occurrit cap. 8: *Tibi in tua pace armato vivendum est*. Antea tamen ferebat *pars mea*, quod obscurum et ταυτολογία est. — *Pax mea* est quam ego pacem populis dedi et salvam praesto. De pace autem interiore sermo est, ut in his Horatianis: *Ego nec tumultum, Nec mori per vim metuam, tenente Caesare terras* (lib. IV, Od. xv, vss. 17 et seqq.) et his rursus: *Custode rerum Caesare, non furor Civilis, aut vis eximet otium, non ira quae procudit enses Et miseras inimicat urbes*. Nam his temporibus bella exstitere tum in

» gentur: quas nationes funditus exscindi, quas trans- » portari, quibus libertatem dari, quibus eripi, quos » reges mancipia fieri, quorumque capiti regium cir- » cumdari decus oporteat, quae ruant urbes, quae » oriantur, mea iurisdictio est. In hac tanta facultate 3 » rerum, non ira me ad iniqua supplicia compulit, » non iuvenilis impetus, non temeritas hominum et » contumacia, quae saepe tranquillissimis pectoribus » quoque patientiam extorsit: non ipsa ostendendae » per terrores potentiae dira, sed frequens magnis » imperiis gloria. Conditum, immo constrictum apud » me ferrum est, summa parcimonia etiam vilissimi » sanguinis. Nemo non, cui alia desint, hominis nomi-

Oriente adversus Parthos, tum Germaniam versus cum Frisiis et Ansibariis. Vid. Tac. Annal. lib. XIII.

*Exscindi*. Alii *excidi*. Quum idem haec duo verba valeant, nihil muto. Veteres enim promiscue posuisse videntur. Cf. I. F. Heusing. ad Cic. de Offic. lib. I, cap. 22. — *Quas nationes funditus exscindi*. Vt Carthaginienses, Numantini, aliaeque gentes quae ne nomen quidem suum servavere.

*Quas transportari*. Vt factum est in Sicambris, Vbiis, etc. ex more antiquitatis, historia Iudaeorum testante.

*Quibus libertatem dari*. Vt Graecis, Perseo devicto, etc. quamvis tunc tamen magnarum gentium nulli concessum esset, ut propriis legibus magistratibusque regerentur.

*Ruant*. Emphatice pro deserantur, et ad minimum redigantur vel deleantur. Quasi Caesaris ad vocem, ut terrarum motu ingenti, omnia corruerent et in ruinas solverentur. Vera tamen verba essent, si de Romae incendio quod paucis post annis idem Nero iussit fieri, loquutus ille esset.

*Mea iurisdictio est*. Hoc est, potestatis meae est. Iurisdictio proprie erat praetorum in iudiciis privatis, et fiebat vel edicto, vel iudicibus dandis: deinde vero Caesarum esse coepit: hinc pro potestate summa dicitur. Cf. Ernesti Clav. Cic. *Iurisdictio* et Ei. Excurs. II ad Suetnn.

*Non ipsa ostendendae .... gloria*. Tac. Annal. lib. XVI, cap. 23: *Vt magnitudinem imperatoriam caede insignium virorum, quasi regio facinore, ostentaret*. Et ipse Noster, de Ira lib. II, cap. 5, 4: *Volesus nuper, sub Divo Augusto, proconsul Asiae, quum trecentos una die securi percussisset, incedens inter cadavera... graece proclamavit, O rem regiam!*

*Ferrum est*. In antiquis edd. quibusd. ξύλον post *est* scriptum fuit. Et *summa parc.* nomin. cas. est.

*Summa parcimonia etiam vilissimi sanguinis*. Illius loci credideris meminisse illustriss. v. *Racine*, in notiss. fab. *Britannicus*, Act. IV, sc. III, quum sic Neronem Burrhus laudat: *Le sang le plus abject vous était précieux*.

4 » ne apud me gratiosus. Severitatem abditam, clementiam in procinctu habeo; sic me custodio, tanquam » legibus, quas ex situ ac tenebris in lucem evocavi, » rationem redditurus sim. Alterius aetate prima » motus sum, alterius ultima: alium dignitati donavi, » alium humilitati: quotiens nullam inveneram misericordiae causam, mihi peperci. Hodie Diis immortalibus, si a me rationem repetant, annumerare
5 » genus humanum paratus sum. » Potes hoc, Caesar, praedicare audacter, omnium, quae in fidem tutelamque tuam venerunt, nihil per te, neque vi, neque clam reipublicae ereptum. Rarissimam laudem, et nulli adhuc Principum concessam concu-

*Gratiosus est*. In quibusdam, *gratiosus*. Iussit Pincianus τὸ *est* reponi ex vetere lectione.

*In procinctu*. Id est, parata ad exercendum. Locutionem hanc a militibus in praelium proruentibus petitam esse constat.

*Ex situ*. Id est, neglectu et contemptu, in quo iacuerant sub Claudio. Legibus hic personam induit, ut Socrates apud Platonem in Criton. pag. 115 sq. T. I Bip.

*Motus sum*. Vt veniam darem, nempe.

*Donavi*. Concessi eius dign. et humil. i. e. ignovi ei propter dignitatem, etc. eius. Simili modo iam de Ira lib. II, cap. 21: *Consoe suae, et prioribus factis, et bonis in futurum promissis donetur*. Vbi vid. notata.

*Quotiens*. E cod. Erford. biblioth. Amplon. in textum restitui, ut Nostro familiare. Antea legebatur *quoties*.

*Annumerare genus humanum*. Vt pastor populorum, ποιμὴν λαῶν, reddere creditos homines.

*Omnium, quae in fidem tutelamque tuam venerunt, nihil per te, neque vi, neque clam Republ. ereptum*. Locus vexatissimus. Optimi enim codd. hic contaminati sunt: mediae vero notae Mss. a librariis sciolisve aucti. Codd. optimi in hac fere lectione conveniunt: *Omnia* (*oia*) *quae* (*q̄*) *in fidem tutelam haberi* (*beri*) *nihil* (*n̄*) *per te* (*parte*, *pte*) *neque* (*n;*) *vi*, *neque* (*n;*) *clamare* (*clam a te*) *R P. Rarissimam*. Sigla, quae in codd. hic occurrunt, uncinis inclusi. Hinc Gronovius secundis curis fecit: *omnium tuae fidei et tutelae rerum nihil per te neque vi neque clam quaeri Reip. Quaeri* autem ibi esset *desiderari*. Neque tamen haec, neque alia, quae Crusius Probabil. pag. 168, etc. proposuerunt, satisfaciunt. In vulgata scriptura, quam nos ostendimus, primusque proposuit Pincianus, nuntians in codd. suo et Franciscano eam legi, praeter τὸ *omnium* (pro quo *omnia*), offendit repetitio otiosa sententiae praecedentis. Ante hunc peiora edebantur et a vero certe remotiora. Meliores itaque codd. expectandi sunt.

pisti, innocentiam. Non perdis operam: nec bonitas
ista tua singularis ingratos aut malignos aestimatores
nacta est; refertur tibi gratia. Nemo unus homo uni
homini tam carus unquam fuit, quam tu populo
Romano, magnum longumque eius bonum! Sed in- 6
gens tibi onus imposuisti; nemo iam Divum Augu-
stum, nec Tiberii Caesaris prima tempora loquitur:
nemo quod te imitari velit exemplar extra te quae-
rit. Principatus tuus ad anni gustum exigitur. Diffi-

*Innocentiam.* Hoc est, neminis vitae, pecuniis, gaudiis nocere.

*Malignos aestimatores.* Qui gloriae tuae quasi invideant, qui parce laudent. *Malignus* est qui parce dat et quasi invitus. Sic apud Martialem *maligna* basia (in hoc vs. lib. XII, epigr. LV: *Ne sint basia muta, nec maligna*, ubi vide nos). Aliquando passive accipitur pro *parce data*, ut et idem Martialis, lib. X, Epigrammat. XCVI, vs. 7 et 8: *Tepet igne maligno Hic focus, ingenti lumine lucet ibi.*

*Nemo unus homo.* Quid. codd. et edd. libb. *Nec unus homo*; alii, *Non unus homo.*

*Magnum longumque eius bonum.* Exclamativa, ut e scriptura nostra, quae et omnium fere est, patet: quasi subaud. esset: *Vtinam*!

*Sed ingens tibi onus imposuisti.* Id est, necessitatem talem te semper praestandi, ut exemplar esses. Cf. infra Consolat. ad Polybium, cap. 22, 3.

*Tiberii Caesaris prima tempora.* Ipsa Germanici morte haec tempora terminabantur (vid. Dio Cass. lib. LXVI, cap. 19), sexto imperii ann. V. C. 772. Tunc autem et clementer, et e Republica visus agere ille est: quod et in principum eorum qui secuti sunt multis pariter advertere fuit, ut in Caligula et ipso Nerone. Et sane, omnibus fere temporibus, *Mitissima sors est Regnorum sub rege novo* (Lucan. Phars. lib. VIII): sive imperantium animo insciis ipsis, crudelitas irrepit, dum *Indulgentia fortunae, novis et pravis magistris, discunt audentque* (Tacit. Hist. lib. II); sive principio fucum saevitiae suae illi induunt, merito rati *Novum imperium inchoantibus utilem esse clementiae famam* (Idem Hist. lib. IV).

*Quod te imitari velit.* Contendit Pincianus scribend. ex vetere lectione *qui te.* Male: nam multo elegantius id dictum: *Exempla quaerenti tu tibi exemplar es.*

*Ad anni gustum.* Lipsii est haec primaria emendatio, qua, indice Gronovio, nihil modestius, sagacius, verius. Antea libb. optt. *Augustum*, quae quidem lectio haud dubie e compendio scribendi: *a gustm* orta est. Proposuerat hanc emendationem Lipsius iam antea in Elect. lib. II, cap. 9. Sensus vero is est: qualem te annus unus exhibuit, talis eris semper (*gustus* enim est pars gustata qua totius dotes iudicantur, et idem ferme quod gallice *échantillon*). Primos autem quinque Neronis annos imperii fuisse egregios, satis constat. Cf. Argumentum.

cile hoc fuisset, si non naturalis tibi ista bonitas esset, sed ad tempus sumpta; nemo enim potest personam diu ferre. Ficta cito in naturam suam recidunt; quibus veritas subest, quaeque (ut ita dicam) ex solido enascuntur, tempore ipso in maius meliusque
7 procedunt. Magnam adibat aleam populus Romanus, quum incertum esset, quo se statim nobilis indoles daret. Iam vota publica in tuto sunt: nec enim periculum est, ne te subita tui capiat oblivio. Facit quidem avidos nimia felicitas: nec tam temperatae cupiditates sunt unquam, ut in eo, quod contingit, desinant; gradus a magnis ad maiora fit, et spes improbissimas complectuntur insperata assequuti. Omnibus tamen nunc civibus tuis et haec confessio exprimitur, esse felices: et illa, nihil iam his accedere bonis posse,
8 nisi ut perpetua sint. Multa illos cogunt ad hanc confessionem, qua nulla in homine tardior est: securitas

*Ficta cito... recidunt.* Lipsius comparat Cicer. de offic. lib. II, 12: *Ficta omnia celeriter tanquam flosculi decidunt; nec simulatum quidquam potest esse diuturnum.*

*Nobilis indoles.* Quae fere ad magna bona aut magna mala inclinat.

*Tui oblivio.* Hoc est, ne te, ne clementissimum tuum ingenium oblivisci videaris, in saeva et iniusta lapsus. In his manifestus est Annaeus perspicacitatis nimiae. Ne dubites: suspicabatur iam aut potius clare pervidebat in imperatore tyrannum, in homine belluam: et nitebatur ultimum erumpentem saevitiam cohibere pristinorum commemoratione.

*Contingit.* Active sumptum a Seneca ratus est *Ruhkopf*, et eas (*cupiditates* nempe) subaudiri scribit. Sed impersonale verbum est, atque idem valet ac *evenit, factum est.*

*Spes improbissimas.* Quas qui concipit, nullum aut sperandi aut optandi modum sibi imposuit. Quod ut improbitas quaedam et impudentia effrontis viri habebatur, qui quo plura obtinet, eo plura efflagitat. Ita apud Martialem accipi debet *improbum votum*, lib. IV, epigr. 1, vss. 9, 10: *Magna quidem, Superi, petimus, sed debita terris: Pro tanto quae sunt improba vota viro?* Item lib. XII, epigram. XCVIII, vss. 1 sqq. *Uxor quum tibi sit puella; qualem Votis vix petat improbis maritus, Dives, nobilis, erudita, casta.*

*Ad hanc confessionem.* Quam? eu nempe beatitudinis ventum, ut nihil iam ultra esse possit, neque implorandum quidquam nisi felicissimi saeculi diuturnitatem.

*Qua nulla... tardior est.* Miseros

alta, affluens; ius supra omnem iniuriam positum. Obversatur oculis laetissima forma Reipublicae, cui ad summam libertatem nihil deest, nisi pereundi licentia. Praecipne tamen aequalis ad maximos imosque pervenit clementiae tuae admiratio. Caetera enim bona pro portione fortunae suae quisque sentit, aut exspectat maiora minoraque; ex clementia omnes idem sperant. Nec est quisquam, cui tam valde innocentia sua placeat, ut non stare in conspectu clementiam, paratam humanis erroribus, gaudeat.

II. Esse autem aliquos scio, qui clementia pessimum quemque putent sustineri; quoniam nisi post crimen supervacua est, et sola haec virtus inter innocentes cessat. Sed primum omnium, sicut medicinae apud aegros usus, etiam apud sanos honor est: ita

enim facillime sese clamant homines, beatos difficile.

*Ius supra . . . positum.* Omnibus nimirum, aequatorum legum beneficio, id contigisse, ut, ne humillimi quidem a potentissimo sua iura violari adspiciant. *Iniuria* est *violatio iuris*, ut saepius.

*Laetissima. Lectissima* in exemplari Franciscano, quod quidem perelegans, et caeteris optime congruit.

*Laetissima forma Reipublicae.* Principatus, cuius bona infra (capp. 3 et 4) mox enumeraturus est.

*Pereundi licentia.* Prior editio: *Nisi pereat licentia. Pereundi* idem est ac *semet pervertendi*; sed non de privato quoquam tam dicitur quam de ipsa Republica, cui personam tribuit. Sensus igitur est: *Nisi pereundi licentia.* Omnia bona et summam felicitatem donasti Reipublicae, attamen custodis eam, ne immodica libertate, quod propria est *licentia*, utatur ad omnia miscenda et turbanda, ideoque ad interitum.

II. Arg. Clementiae tamen praestantiam ne credas aut abusu, aut prava, quam multi de ea alunt, sententia infringi: modus tenendus est, ut et malis et innocentibus succurrat clementia. Nam et apud innocentes clementiae honor est bonis temporibus: deinde tempora interdum tam prava sunt, ut tum fortuna pro culpa sit, tum virtus ipsa non suspicione, immo vero ne poena quidem careat; quae ad tempora sub Tiberio, Caio et Claudio referenda esse patet: denique clementia reducit improbos saepe ad innocentiam.

*Nisi post crimen . . . cessat.* Hoc est, inutilis illa censenda est, nisi admissum aliquid sceleris est, neque ipsi locus est inter innocuos et probos viros. Clementia est enim *veniam dare*; at non delinquentibus quis veniam dabit?

*Apud sanos honor est.* Quum aut eos esse se sciant qui in morbum olim

clementiam quamvis poena digni invocent, etiam innocentes colunt. Deinde, habet haec in persona quoque innocentium locum, quia interim fortuna pro culpa est; nec innocentiae tantum clementia succurrit, sed saepe virtuti, quoniam quidem conditione temporum incidunt quaedam, quae possint laudata
2 puniri. Adiice, quod magna pars hominum est, quae reverti ad innocentiam possit. Sed non tamen vulgo ignoscere decet: nam ubi discrimen inter malos bonosque sublatum est, confusio sequitur, et vitiorum eruptio. Itaque adhibenda est moderatio, quae sanabilia ingenia distinguere a deploratis sciat. Nec promiscuam habere ac vulgarem clementiam oportet, nec abscissam; nam tam omnibus ignoscere crudelitas

cadere possit, aut quum homines alios illius auxilio quotidie ad sanitatem reduci videant.

*Fortuna pro culpa est.* Sive quum, aliquid sceleris aut delicti videtur immerito tamen, innocens fecisse, quod in famosis saepe et capitalibus actionibus accidit; sive, diducta patria in civiles partes, earum pars tu exstitaria, quas belli fortuna damnaverit, etc. Cicer. pro Marcell. cap. 20: *Noli igitur in conservandis bonis viris defatigari, non cupiditate praesertim, aut pravitate aliqua lapsis, sed opinione officii stulta fortasse, certe non improba, et specie quadam Reipublicae.*

*Possint laudata puniri.* Si, v. g. capitis reum et damnatum immerito, carceris custos, e carcere effugere sinas; optime quidem fecisti, innocentis caput gladio eripiens; at punieris. Aut si Athenas ab iniusta tyrannide liberaturus, vimque vi repellens, Hipparcum ferisses, etiam te cives laudavissent, sed superstes Hippias mori iussisset.

*Adiice*, etc. Lipsius hic defectum suspicatur. Mihi secus videtur. Hac quippe periodo docet Seneca, clementiam innocentiae quoque prodesse. Leviter tamen haec prosequitur Noster, quoniam meliori loco reservaturus erat: vid. mox cap. 3 init. Sed ea tota pars periit.

*Confusio.* Subaud. *omnium rerum.* Gallice, *des troubles.* Aliquando enim *Salutaris severitas vincit inanem speciem clementiae* (Cicer. Ep. ad Brut.); *neque is bonus princeps qui patiatur hebescere aciem suae auctoritatis* (idem Catilin. I.)

*Deploratis.* A rebus funereis desumpta vox. *Deplorati*, h. e. desperati; ii sunt super quorum tumulum comploratum fuit.

*Abscissam.* Hoc est, nimis angustam, omni ex parte rescissam.

*Tam omnibus . . . nulli.* Si quis enim vitiosissimis parcit, ille aliorum perniciem imprudens parat. Sall. in Catil. *Ne sanguinem nostrum largiare; et dum paucis sceleratis parcis, bonos omnes perditum eas.* Immo credit Noster et ait supra (vid. de Ira lib. I,

est, quam nulli. Modum tenere debemus; sed quia difficile est temperamentum, quidquid aequo plus futurum est, in partem humaniorem praeponderet.

III. Sed haec suo loco melius dicentur. Nunc in 1
tres partes omnem hanc materiam dividam. Prima
erit manumissionis; secunda quae naturam clemen-
tiae habitumque demonstret; nam quum sint vitia
quaedam virtutes imitantia, non possunt secerni, nisi
signa quibus dignoscantur impresseris: tertio loco
quaeremus, quomodo ad hanc virtutem perducatur
animus, quomodo confirmet eam, et usu suam faciat.
Nullam vero ex omnibus virtutibus magis homini con- 2
venire, quum sit nulla humanior, constet necesse

capp. 15, 16), nocentis etiam, quem occidi iubes, interesse, ut pereat: *Tollantur e coetu mortalium, et quo uno modo possunt, desinont esse mali*; sed et hoc sine odio. *Quid enim est cur oderim eum, cui tum maxime prosum, quum illum sibi eripio?... Olim miser mori quaeris! bene de te merebimur: auferemus tibi istam, quo vexaris, insoniam; et per tua olienaque volutato supplicia: id quod unum bonum tibi superest, tibi repraesentabimus, mortem.*

*In partem human. praeponderet.* H. e. si aequa lance non possunt suspendi veritas et clementia, illa lanx potius gravis sit, quae clementiae est.

III. Arg. Divisio libri in tres partes: e quibus prima pergit ad lib. II, cap. 3; ubi secunda orditur; tertia vero pars tota periit. Clementia est virtus humano generi maxime conveniens et longe humanissima atque utilissima: maxime decet regem. Docet quoque consensus gentium in colendis et tuendis regibus.

*Suo loco.* Namque tam longis dissertationibus non est locus ante materiae distributionem.

*Manumissionis.* Novo modo hanc vocem adhibuit, ut sit synon. τοῦ *commendationis*. Nam domini, qui servum libertate donarent, haud dubie hoc ipso actu ut probum hominem declarasse, putandi sunt. Commendat autem clementiam, ut recte observat Lipsius, eiusque necessitatem et fructum ostendit. Reüculas itaque puto emendd. Lipsii: *manuductionis*; Gronovii *mappamissionis*, etc. *Manumissionis*, id est, manuductionis, χειραγωγίας, εἰσαγωγῆς, praeparationis et introductionis.

*Vitia quaedam virtutes imitantia.* Vt, e. g. dignitatem superbia, constantiam rigor, clementiam ipsam imbellicitas.

*Homini.* Hoc est, omnibus; nam infra, ut mox videbimus, quum *specialius*, quod aiunt, de Clementia agit, ut principi maxime congruam hanc commendabit.

est : non solum inter nos, qui hominem, sociale animal, communi bono genitum videri volumus; sed etiam inter illos, qui hominem voluptati donant, quorum omnia dicta factaque ad utilitatem suam spectant; nam si quietem petit et otium, hanc virtutem naturae suae nactus est, quae pacem amat et manus retinet. Nullum tamen clementia ex omnibus magis, quam regem aut principem decet. Ita enim magnae vires decori gloriaeque sunt, si illis salutaris potentia est; nam pestifera vis est, valere ad nocendum. Illius demum magnitudo stabilis fundataque est, quem omnes non tam supra se esse, quam pro se, sciunt; cuius curam excubare pro salute singulorum atque universorum quotidie experiuntur; quo procedente,

*Nos.* Hoc est, Stoicos Idem dixit de Ira lib. I, cap. 5, 2; et infra licet de Otio Sap. cap. 28, 4.

*Sociale animal.* Natum ad coniungendas amicitias et societates. Non hoc tamen Stoicorum proprium et peculiare dogma est, sed quod mox sequitur, *communi bono hominem genitum.*

*Illos qui . . . donant.* De Epicureis sermonem esse patet, qui humanam vitam voluptati tradunt occupandam et imperandam.

*Vtilitatem suam.* Vtilitatem dictorum factorumve quis ferat? non igitur stricte exacteque ad grammaticae leges, sed rhetorice et logice scripsit Noster, quasi hic esset: Quidquid illi dicunt faciuntve, ad utilitatem suam respiciunt. Tacit. Histor. lib. I, cap. 15: *Et, pessimum veri affectus venenum, sua quique utilitas.*

*Naturae suae.* Hoc est: quae suo ipsius ingenio optime conveniat. *Naturae suae* tamen in gignendi casu est, ut in hac phrasi: Naturae meae clementia est.

*Vires*, recte Lipsius e codd. reduxit. Antea: *virtutes magnis viris dec.*

*Magnae vires decori. . . . potentia est. Nec ulla re propius homines ad Deum accedunt, quam salute hominibus danda.* Cicer. pro Ligar. Ibidem tragicus poëta, versibus clarissimis Octav. Ac. II, scen. 11: *Pulchrum eminere est inter illustres viros, Consulere patriae, parcere afflictis, fera Caede abstinere, tempus atque irae dare, Orbi quietem, saeculo pacem suo.*

*Non tam.* Antea sine *non.* Recepi e cod. Amploniano Erford.

*Non tam supra se esse, quam pro se.* Simillimus is Socraticae sententiae tenor, apud Xenophont. Memorab. Soc. lib. III: Καὶ γὰρ ὁ βασιλεὺς αἱρεῖται, οὐχ ἵνα ἑαυτοῦ καλῶς ἐπιμελῆται, ἀλλ' ἵνα καὶ οἱ ἑλόμενοι διὰ τοῦτον εὐπράττωσιν.

*Curam excubare*, etc. Audacter, data abstractivae voci persona. Caeterum sic Consol. ad Polyb. de Claudio: *Omnium somnos illius vigilan-*

non, tanquam malum aliquod aut noxium animal e
cubili prosilierit, diffugiunt, sed tanquam ad clarum
ac beneficum sidus certatim advolant, obiicere se pro
illo mucronibus insidiantium paratissimi, et subster-
nere corpora sua, si per stragem illi humanam iter
ad salutem struendum sit. Somnum eius nocturnis 4
excubiis muniunt; latera obiecti circumfusique de-
fendunt; incurrentibus periculis se opponunt. Non
hic est sine ratione populis urbibusque consensus,
sic protegendi amandique reges, et se suaque iactandi,
quocunque desideraverit imperantis salus. Nec haec
vilitas sui est, aut dementia, pro uno capite tot millia
excipere ferrum, ac multis mortibus unam animam
redimere, nonnunquam senis et invalidi. Quemad- 5
modum totum corpus animo deservit; et quum hoc
tanto maius tantoque speciosius sit, ille in occulto
maneat tenuis, et in qua sede latitet incertus; tamen
manus, pedes, oculi negotium illi gerunt; illum haec
cutis munit; illius iussu iacemus, aut inquieti discur-

*tia defendit, omnium otium illius labor, omnium delicias illius industria, omnium vacationem illius occupatio.*

*Sed tanquam ad clarum ac beneficum ... advolant.* Exemp. caus. ad sidus cometes boni quid portendens. Nat. Qu. lib. VII, cap. 7 fin. Caeterum satis saepe Veteres astris principes suos comparavere, in quae etiam eos mutari post mortem dicebant.

*Ad salutem.* Suam nempe: ob sequentia tamen, ubi idem repetit, interpreteris ad salutem reipublicae; quamquam prius praefero.

*Non hic est sine ratione ... reges.* Elogium principatus in quod primus Romanorum Seneca, tam ubertim, tam vivide se effudit, ne ullum quidem modum principali potentiae obiici petens, nisi quem ipse princeps e placito suo, non e legibus, sibi obiiceret.

*Vilitas sui est.* Depravati aut deiecti ingenii est, libertatem suam et dignitatem ante principis pedes substernentis.

*Senis et invalidi.* Ut Tiberii Claudiique ante editum hoc opus, et dehinc Galbae, Vespasiani, etc.

*Hoc.* Scilicet corpus.

*Negotium illi gerunt.* Illius ad bonum, illius ad nutum laborant.

*Haec cutis.* Quae ante oculos nostros sita est. Graecis inprimis familiaris fuit usus pronominum ἐκεῖνος, οὗτος, ὅδε pro ἐμός.

*Illius iussu discurrimus.* Nam principem molusa mente esse scimus: *Et ut ipsum mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus aeternus, sic fra-*

rimus; quum ille imperavit, sive avarus dominus est, mare lucri causa scrutamur, sive ambitiosus, iamdudum dexteram flammis obiecimus, aut voluntarie subsiluimus: sic haec immensa multitudo, unius animae circumdata, illius spiritu regitur, illius ratione flectitur, pressura se ac fractura viribus suis, nisi consilio sustineretur.

IV. Suam itaque incolumitatem amant, quum pro uno homine denas legiones in aciem deducunt, quum in prima fronte procurrunt, et adversa vulneribus pectora ferunt, ne imperatoris sui signa vertantur. Ille est enim vinculum, per quod Respublica cohaeret: ille spiritus vitalis, quem haec tot millia trahunt, nihil ipsa per se futura, nisi onus et praeda, si mens illa imperii subtrahatur.

*.......Rege incolumi mens omnibus una*
*Amisso rupere fidem............*

*gile corpus animus sempiternus movet* (Cicer. Somn. Scip. sub finem); et corpus κινητὸν est, mens αὐτοκίνητος.

*Mare lucri causa scrutamur*. Vid. Horat. centies hanc pecuniae famem execratum et miratum. Et tragicus Seneca, de prima nave Argo: *Quod fuit huius Pretium cursus? aurea pellis* Med. Act. II, sc. III.

*Sive ambitiosus ... subsiluimus*. Ad Mucium Scaevolam, qui coram Porsenna manum cremabat, et Curtium, qui desiluit in lacum, urbis lustrandae causa (Liv. lib. I, cap, 13), referens.

*Pressura se ... sustineretur*. Eandem necessitatem exprimit Galba, Tacit. Histor. I, cap. 16: *Si immensum imperii corpus stare ac librari sine rectore posset...*

IV. Arg. Recte principes regesque a populis defenduntur; nam ipsi defensores tunc se defendunt: recte coluntur, quoniam sine iis nulla unitas ac compages reipubl. esse potest. Et hic, quasi res venturas ante eventum perevideat, cavit bella civilia et discordias quae mortuo Nerone, exstinctaque Iuliorum gente, imperium in discrimen prope ultimum adduxere.

*Suam itaque incolumitatem amant*. Hoc est, non tam incolumem principem volunt, quam se salvos.

*Imperii*. Bona lectio: modo post *subtrah*. intell. *Reipubl*. Nec opus erit lectione *imperio*, quam cod. Iureti exhibet, nec *imperiis* in cod. Amplon. Erford.

*Rege...., fidem*. Versus e Georgic. Virg. lib. IV, vss. 212, 213; desumpti.

Hic casus Romanae pacis exitium erit, hic tanti for- 2
tunam populi in ruinas aget. Tamdiu ab isto periculo
aberit hic populus, quamdiu sciet ferre fraenos:
quos si quando abruperit, vel aliquo casu discussos,
reponi sibi passus non erit, haec unitas et hic maximi
imperii contextus in partes multas dissiliet; idemque
huic urbi dominandi finis erit, qui parendi fuerit.
Ideo principes regesque et quocunque alio nomine
sunt tutores status publici, non est mirum amari
ultra privatas etiam necessitudines. Nam si sanis ho- 3
minibus publica privatis potiora sunt, sequitur, ut
is quoque carior sit, in quem se Respublica conver-
tit. Olim enim ita se induit Reipublicae Caesar,

*Hic casus Romanae.... in ruinas aget.* Quam bene et apte huius φράσεως membro priori veritas competat, iam notavimus, quum anno hoc V. C. 821 (post Chr. nat. 68): *Asserto qui sacer orbe fuit* (Martial. lib. VII, Epigr. LXIII, vs. 10), et eo qui mox secutus est, quatuor bella civilia exarserint, Vindicis nempe, Vitellii, Vespasiani, et Galliarum; sed in inciso posteriore ultra veritatem aliquantulum est, quandoquidem rerum publicarum confusionem non necessarie dissolutio statim consequitur, neque tunc sane consecuta est.

*Erit.* Fortasse legebatur *fuerit*; membrorum concinnitate poscente. Sed hanc Noster saepe neglexit, ideoque nihil muto.

*Haec unitas et hic maximi imperii contextus.* Illud enim in imperio Romano praecipue mirandum fuit, in unum corpus coalescere tot provincias, moribus, cultu, lingua, caelo regionibusque dissimiles. Eamque similiter rerum omnium perturbationem, excusso iugo, Tacitus sic minatur, Hist. lib. IV, cap. LXXIV: *Nam pulsis (quod Dii prohibeant) Romanis, quid aliud quam bella omnium inter se gentium exsistent? Octingentorum annorum fortuna disciplinaque compages haec coaluit; quae convelli sine exitio convellentium non potest.*

*Et quocumque alio nomine sunt tutores status publici.* Vt Ἄρχοντες, praecipueque Ἄρχοντες ἐπώνυμοι, Athenis, Lacedaemone Ἀρχαγέται et Ἔφοροι, apud Hebraeos *Iudices*, apud Carthaginienses *Suffetae*, et Romae denuo, ante imperatorum potentiam, Consules Dictatorque.

*In quem se Respublica convertit.* Non ad quem oculos Resp. intendit, sed in quem sese illa mutavit, ut iure suo possit iam dicere: « Respublica ego sum » (*L'État, c'est moi*) Quod sic sumendum esse, ne dubites, attende quae sequuntur.

*Caesar.* Augustus, qui, libertatis nomine conservato, omnes Reipubl. vires et potestates in se unum accumulavit, ideoque fecit, ut separatio membrorum et capitis non sine ma-

ut seduci alterum non possit sine utriusque pernicie; nam ut illi viribus opus est; ita et huic capite.

V. Longius videtur recessisse a proposito oratio mea: at mehercules rem ipsam premit. Nam si, quod adhuc colligitur, animus reipublicae tu es, illa corpus tuum, vides, ut puto, quam necessaria clementia sit: tibi enim parcis, quum videris alteri parcere. Parcendum itaque est etiam improbandis civibus, non aliter quam membris languentibus: et si quando misso sanguine opus est, sustinendum est, ne ultra, quam necesse sit, incidas. Est ergo, ut dicebam, clementia omnibus quidem hominibus, secundum naturam, maxime tamen decora imperatoribus; quanto plus habet apud illos quod servet, quantoque in maiore materia apparet. Quantulum enim nocet privata cru-

guo periculo institui posset. Nisi forsan sermo sit de omni et quolibet Romanorum imperatore, generaliter, sed non credo.

*Seduci.* Coniecit Pincianus *deduci*; sed vetus lectio *seduci* apud omnes exstat.

V. Arg. Transit ad Neronem, cui clementiam commendat, non iam ut capitis sed ut animo Reip. qui dum illi aut illius membris parcit, parcit et sibi. Accedit, quod principem magis decet, quam caeteros homines ob potentiam, qua praeditus est. Deinde princeps est in terris Dei similis.

*Premit.* Tangit, radit; non igitur a proposito recessit.

*Adhuc.* Hucusque, hactenus.

*Si quod adhuc colligitur.* In vetust. add. *Si quis adhuc colligit*; quod intelligi potest: Si quis omnia collegerit quae hactenus dicta mihi sunt, patet, etc.

*Tibi enim.....parcere.* Ob coniunctionem intimam, quae tibi cum Republ. intercedit.

*Sustinendum est.* Hoc est, cohibenda manus, temperandum ab impetu, quasi aliquid foret sub scalpello quod retineret ictum et moraretur.

*Incidas.* Legebatur principio *incidat*, vel *insidat*. Primus Pincianus voluit *incidas*.

*Vt dicebam.* Supra cap. 3: *Nullam vero ex omnibus virtutibus magis homini convenire.... constet necesse est..... Nullum tamen clementia ex omnibus magis, quam regem aut principem decet.*

*Plus habet apud illos quod servet.* Tot nempe hominum millia; eorumque fortunas, libertatem, caput: quibus saevus homo, sed privatus, raro obesse potest. Vid. infra: *quantulum enim sqq.*

*In maiore materia.* Provinciarum incolumitate, aut immunitatibus, etc.

*Crudelitas.* Bona lectio; cuius in

delitas? Principum saevitia, bellum est. Quum autem
virtutibus inter se sit concordia, nec ulla altera me-
lior, aut honestior sit; quaedam tamen quibusdam
personis aptior est. Decet magnanimitas quemlibet 3
mortalem, etiam illum infra quem nihil est. Quid
enim maius, aut fortius, quam malam fortunam re-
tundere? Haec tamen magnanimitas in bona fortuna
laxiorem locum habet, meliusque in tribunali, quam
in plano conspicitur. Clementia in quamcumque do-
mum pervenerit, eam felicem tranquillamque prae-
stabit; sed in regia quo rarior, eo mirabilior. Quid 4
enim est memorabilius, quam eum, cuius irae nihil
obstat, cuius graviori sententiae ipsi, qui pereunt,
assentiuntur, quem nemo interrogaturus est, immo,

locum cave ne admittas *crudelitate*, auferendi casu.

*Quum autem........ sit.* Stoicum dogma est: unam solummodo esse virtutem, s. virtutes inter se pares esse. Cf. Paradoxum III: Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα καὶ τὰ κατορθώματα, et Nostr. de Otio Sap. cap. 31, et quae hic notavimus.

*Maius aut fortius.* Quidam codd. *maius infortuniis*; unde suspicati sunt interpp. *maius in infortuniis.* Sed Pleonasmus hinc oriretur, cuius immunis certe Seneca fuit.

*Quid enim maius........ retundere?* Hoc fusius libr. de Provident. cap. 2: *Ecce spectaculum dignum ad quod respiciat*, et quae sequuntur; ubi vid. nos.

*Laxiorem.* Vetus lectio *latiorem.* Item dictionem *magnanimitas* adiectitiam puto. PINC.

*Haec tamen.... conspicitur.* Homo summo loco natus et constitutus maiorem copiam nactus est magnanimitatem exercendi, ut qui omnium in se oculos convertit. Quod ad τὸ *in tribunali* attinet; ne putes hic magistratum aliquem designari, quem privato opponat κατ' ἀντίθεσιν. Tempore Senecae vox *tribunal* de loco quocumque editiore in usu esse coepit. Exemp. caus. Plin. N. H. l. XVI, cap. 1; Tacit. Annal. lib. II, c. 83.

*Ipsi, qui pereunt, assentiuntur.* Nam *Necessaria est ista doloris refraenatio, utique hoc sortitis vitae genus, et ad regiam adhibitis mensam. Sic editur apud illos, sic bibitur, sic respondetur: funeribus suis arridendum est.* De Ira, lib. III, cap. 15; quem paullo ante locum, vide Prexaspis et Cambysis historiam. In secundo libro, cap. 33. Vnus ex aulicis interrogatus quo pacto in aula senex factus esset, *Iniurias*, inquit, *accipiendo et gratias agendo.*

*Interrogaturus* reduxi ex Erasm. codd. Lipsii edd. adstipulantib. Editio Gronov. et Bip. *interpellaturus.* Lipsius explicat: Cur ita fecerit? nedum ut accusaturus.

si vehementius excanduit, nec deprecaturus quidem, ipsum sibi manum iniicere, et potestate sua in melius placidiusque uti, hoc ipsum cogitantem? Occidere contra legem nemo non potest; servare nemo, praeter me. Magnam fortunam magnus animus decet; qui nisi se ad illam extulit et altior stetit, illam quoque
5 infra terram deducit. Magni autem animi est proprium, placidum esse, tranquillumque, et iniurias atque offensiones superne despicere. Muliebre est, furere in ira: ferarum vero, nec generosarum quidem, praemordere et urgere proiectos. Elephanti leonesque transeunt, quae impulerunt: ignobilis bestiae pertinacia est. Non decet regem saeva et inexorabilis ira: non multum enim supra eum eminet, cui se irascendo exaequat: at si dat vitam, si dat dignitatem periclitantibus et meritis amittere, facit quod
6 nulli nisi rerum potenti licet. Vita enim etiam supe-

*Nec deprecaturus quidem.* Apud quosdd. edd. legitur *est* inter τὸ *deprec.* et *quidem*; at superfluit.

*Ipsum sibi manum iniicere.* Id est, impetum suum reprimere, sibi imperare, ut a saeviendo abstineat. Id referendum ad *quid enim est memorabilius, quam....*

*Occidere..... praeter me.* Regiae omnipotentiae clarissimum ius, et quod gallic. appellamus *droit de grace.*

*Illam quoque infra terram deducit.* Tantopere contemptui exponit, ut ille ne vita, adspectu quidem dignus putetur. Quae locutio in quocunque sermone occurrit: e. c. apud Homer. Il. δ, 182, Τότε μοι χάνοι εὐρεῖα χθών! ζ, 464; ρ, 416, etc. ap. Virg. multis locis. Loca alia e Cicer. post redit. ad Quirit. cap. 4 fin. al. et e Xenophontis Anabasi, cap. VII, lib. 19, fin. pag. 385, Tom. II Opp. ed. Thiem. laudavit Gronov.

*Elephanti..... quae impulerunt.* Sic Claudianus, de Laud. Stilicon. lib. II sub init. *Obvia prosternas, prostrataque more leonum Despicias, alacres ardent qui frangere tauros, Transiliunt praedas humiles.*

*Non multum enim..... exaequat.* Nam is non multum ab eo distat, eodem fere loco positus est, quum tamen multum supra eum eminere deberet, cui, etc.

*Potenti.* Recte probarunt Gruterus et Gronov. e codd. optim. notae; cf. cap. 21, 2. Antea *potienti.* Gron. ad Liv. lib. XXIII, cap. 16, not. 3, docuit has voces saepe confundi, licet discrepent sensu: nam *rerum potenti* est *domino*; *potienti* est *tyranno.* Caeterum res satis nota.

riori eripitur; nunquam nisi inferiori datur. Servare, proprium est excellentis fortunae: quae nunquam magis suspici debet, quam quum illi contingit idem posse quod Diis, quorum beneficio in lucem edimur, tam boni quam mali. Deorum itaque sibi animum afferens princeps, alios ex civibus suis, quia utiles bonique sunt, libens videat, alios in numerum relinquat, quosdam esse gaudeat, quosdam patiatur.

VI. Cogita te in hac civitate, in qua turba per la-

*Servore proprium est excellentis fortunae.* Nam solvera et frangere facillimum; errare aut servare difficillima res est. Vnde Tragicus, in Medea: *Servare potui, perdere an possim rogos!* Cicero, Senecae propior, in fine Orat. pro Ligario: *Nihil habet nec fortuna tua maius, quom ut possis, nec natura tuo melius quam ut velis conservore quamplurimos.*

*Contingit idem posse quod Diis.* Εὖ γὰρ εἴρηται καὶ τοῦτο, τοὺς ἀνθρώπους μάλιστα μιμεῖσθαι τοὺς Θεοὺς, ὅταν εὐεργετῶσιν. Strabon. X. Claud. IV Consul. Honor. 276: *Nom cum vincamur in omni munere, sola Deos aequat clementia nobis.*

*In numerum relinquat.* Id est, in turbam sine nomine et vilem. Qua vi hic vocem *numerus* positam videmus, hac Horat. iam usurpaverat lib. I, Ep. 11, vs. 27: *Nos numerus sumus et fruges consumere noti.* Eadem apud Graecos potestate occurrit quoque ἀριθμὸς, e. c. apud Aristoph. Nub. vs. 1203 sqq. Εὖγ', ὦ κακοδαίμονες, τί κάθησθ' ἀβέλτεροι, Ημέτερα κέρδη τῶν σοφῶν, ὄντες λίθοι, Αριθμός, πρόβατ', ἄλλως ἀμφορῆς νενησμένοι: et in Euripid. Heraclid. Εἰδὼς μὲν οὐκ ἀριθμὸν, ἀλλ' ἐτητύμως Ανδρ' ὄντα τὸν σὸν παῖδα

VI. Arg. Ex immensa Roma, nam innumerabilis complet habitantiom multitudo, finge eos subito amoveri qui aliquid deliquere: quae subinde solitudo! quod silentium! Ergo clementia utendum vel ob multitudinem peccantium; si omues enim peccantes puniendi essent, nemo a poena liber erit. Idem argumentum ad iram coërcendam adhibet lib. II, capp. 7 et 8, ubi: *Atqui si irasci sapiens debet turpiter factis, nihil est aerumnosius sapiente*, etc.

*Cogita te.* Scilicet *esse*. Lipsius ad hunc locum ait: *Nonne ad Neronem omnis sermo? ergo, Cogita tu.* Mihi quidem haec emendatio haud necessaria esse videtur: seiungas modo verba, ut feci: exclamandi nota posita post τὸ *oratur.* Infinitivo autem sequente hoc verbum interdum carere constat e Cic. Epp. ad Attic. lib. IX, cap. 2, post med. lib. XVI, cap. 2, post med. Ita *Ruhkopf*: Nos cum Lipsio libenter faceremus, non cum duntaxat propter causam quam ipse allegavit, sed quod mox legatur *futura sit*; qui coniunctivus modus, ut loquuntur grammatici, verbum aliquod ante se requirit; quod ni sit *Cogito*, nuspiam erit. Potest *cogita te* exoriri ab antiqua et mala lectione *cogitote* quam aliquis sciolus pro *cogita tu* hic scripserit.

tissima itinera sine intermissione defluens eliditur, quotiens aliquid obstitit, quod cursum eius velut torrentis rapidi moraretur; in qua tribus eodem tempore theatris viae postulantur; in qua consumitur, quidquid terris omnibus aratur! quanta solitudo et vastitas futura sit, si nihil relinquitur, nisi quod iudex severus absolverit. Quotus quisque ex quaestoribus est, qui non ea ipsa lege teneatur, qua quae-
2 rit? Quotus quisque accusator vacat culpa? et nescio, an nemo ad dandam veniam difficilior sit, quam qui illam petere saepius meruit. Peccavimus omnes, alii

*Eliditur* Pro comprimitur, cogitur: ὑπερβολικῶς.

*In qua tribus...... postulantur.* Hoc est, in qua ad tria theatra eodem temporis articulo concurrit magno impetu populus, ideoque postulat, ut de via decedatur et locum alii dent, ne voluptate ludis adsidendi privetur. Sic Gronovius locum per se facilem expediit, Lipsio hic haerente, dativi commodi s. scopi, quem vocant grammatici, parum memoro. Sic Varr. de R. R. lib. I, cap. 60, *olea esui*; sic ipse, de Ira, lib. II, cap. 25, *aqua potui*; ubi lectio princeps et vulgata olim *aqua potui erogata*, a Lipsio optime repudiata est, abiecto τῷ *erogata*. Tria autem haec theatra erant: Balbi, Marcelli, Pompeii, de quibus ad Dio Cass. lib. XXXIX, cap. 38, lib. LIV, cap. 25, 26; Tacit. Annal. XIV, 20, ibique Lips. Plin. Histor. Natur. l. XXXIV, cap. 7, lib. XXXV, cap. 15, Vitruv. lib. III, cap. 9; Tertull. lib. de Spectaculis; Plutarchus in Pomp. Victor et Rufus in Region. IX, et Porphyrio Grammatic. Ne autem demirere quod tam emphatice de tribus theatris Annaeus exclamet, cogita aut memento in immensum patuisse haec, v. g. esse in Pompeiano, item in Marcelli theatro 80,000 loca, ita ut plus hominum in dimidia unius parte contineretur quam nunc omnes Lutetiae nostrae theatrales casulae caperent, etiamsi ab imo ad summum complerentur.

*Aratur.* Agricultura comparatur in provinciis extra Italiam (Tacit. Ann. III, 54), *verritur*, ut cum Horatio, I, Od. 1, vs. 10. Hinc aratores Siciliae ap. Cicer. in Verrinis, id est, agros colentes, et pro iis decumas solventes.

*Quaestoribus.* Id est, quaesitoribus, praetoribus, qui quaestioni criminali praeessent. Ernesti Clav. Cic. *Praetor. Quaestio.*

*Quaerit.* Antiquitus edd. libri, *quaeritur.*

*Quotus quisque accusator vacat culpa?* De Ira, lib. II, cap. 7: *Alius delator venit eius criminis cuius manifestior reus est.*

*Peccavimus omnes...... perdidimus.* Ipse Noster, de Ira, lib. II, cap. 27: *Si volumus aequi omnium rerum iudices esse, hoc primum nobis suadeamus, neminem nostrum esse sine culpa.* Mox, cap. 28: *Alia fecimus, alia cogitavimus, alia optavimus,*

gravia, alii leviora; alii ex destinato, alii forte impulsi, aut aliena nequitia ablati; alii in bonis consiliis parum fortiter stetimus, et innocentiam inviti ac renitentes perdidimus. Nec delinquimus tantum, sed usque ad extremum aevi delinquemus. Etiamsi quis tam bene purgavit animum, ut nihil obturbare eum amplius possit ac fallere, ad innocentiam tamen peccando pervenit.

VII. Quoniam Deorum feci mentionem, optime hoc exemplum principi constituam, ad quod formetur, ut se talem esse civibus, quales sibi Deos velit. Expedit ergo habere inexorabilia peccatis atque erroribus numina? expedit usque ad ultimam infesta perniciem? Ecquis regum erit tutus, cuius non membra aruspices colligant? Quod si Dii, placabiles et aequi, delicta potentium non statim fulminibus persequuntur, quanto aequius est, hominem hominibus praepositum miti

*aliis favimus, in quibusdam innocentes sumus, quia non successit.* Vid. not.

VII. Arg. Commendat clementiam ab exemplo Deorum, ad quorum exemplar rex formare se debet; atqui Deos iratos quis principum optaverit? Tum gratior puri et sereni caeli adspectus quam procellarum et fulminis. Praeterea difficile magis severo regi ignoscitur, quam privato.

*Se talem........ Deos velit.* Nam *Regum tremendorum in proprios greges, Reges in ipsos imperium est Iovis.*

*Ultimam perniciem.* Εὐφημισμὸς pro mortem.

*Ecquis regum..... colligant? Tutus cuius...* h. l. est: ita tutus ut huius... Ergo totius sententiae tenor est: *Quis a periculis tam remotus, ut non hunc Deus fulmine sustulerit caduco* (Horat. III, IV). Etenim aruspicum erat loca fulmine tacta Diis consecrare (bidentalia vocabantur a bidente hostia sacrificata), ideoque et fulguritorum membra trunca disiectaque postquam collegissent, sepulcro condere. Nefas autem alium quemquam humatorum ossa movere. Unde Horatius, Art. Poët. vss. ultt. *Nec satis apparet, cur versus factitet, utrum Minxerit in patrios cineres, an triste bidental Moverit incestus.* Id ex lege Numae attulit Lipsius, et docte locum expedivit.

*Dii placabiles et aequi..... persequuntur.* Similiter Dei clementiam pingit Claudian. de Laudib. Stilich. lib. II, verss. seqq. *Aetherii patris exemplo, qui, cuncta sonoro Concutiens tonitru, Cyclopum spicula differt In scopulos et monstra maris, nostrique cruoris Parcus, in Oetaeis exercet fulmina silvis.*

animo exercere imperium, et cogitare, utrum mundi status gratior oculis pulchriorque sit sereno et puro die, an quum fragoribus crebris omnia quatiuntur,
2 et ignes hinc atque illinc micant! Atqui non alia facies est quieti moderatique imperii, quam sereni caeli et nitentis. Crudele regnum, turbidum tenebrisque obscurum est, inter trementes et ad repentinum sonitum expavescentes; nec eo quidem qui omnia turbat inconcusso. Facilius privatis ignoscitur pertinaciter se vindicantibus; possunt enim laedi, dolorque eorum ab iniuria venit. Timent praeterea contemptum: et non retulisse laedentibus gratiam, infirmitas videtur, non clementia. At cui ultio in facili est, is omissa ea, certam laudem mansuetudinis consequitur. Humili loco positis exercere manum, litigare, in rixam procurrere, ac morem irae suae gerere, liberius est: leves inter paria ictus sunt; Regi vociferatio quoque, verborumque intemperantia non ex maiestate est.

*Facilius.* Pincianus se negat hunc in voce sensum repetire, et vult rescribi *difficilius*: male.

*Possunt enim.......venit.* Potest enim iis aliquid damni infligi; et quem dolorem intime concipiunt in vindictam et poenas mox erupturum, ille a damno quod passi sunt, originem trahit. At imperantis altius est solium quam huc subditorum inimicitiae perveniant; altius est caput, quam quod inferiorum humiles manus attigerint; damnum ergo non patitur. Ac, si vindictam cupit, id feritas est, non dolor.

*Et non retulisse laedentibus gratiam?* Ironice, hoc est, retulisse damnum per talionem. In malam partem quoque dici, exemplis probavit Gron. nunc facile e lexicis petendis. Sensus porro est: si ultionis parum curiosus exstiterit vir gregarius, cui neque divitiae neque stemmata, nec potestas, ille imbecillis infirmique animi videbitur, et quod virtus fortasse est, vitio dabitur. At principem omnes sciunt eum esse qui de iniuriis illatis facile ulciscatur; quarum ergo si negligens fuerit, hic certe clemens magnusque, nullo obstrepente, clamabitur.

*Exercere manum*, e codd. omnibus reduxi, Lipsio non refragante: hoc est, iactare manum, huc illuc ferre: quod est proprie iurgantium, et ad iurgia provocantium. Antea: *exserere.*

*Inter paria.* Non inter pares duntaxat, sed inter res ipsas inanimas, quibus paritas competit; ut vasa duo aenea, per oppositionem vasi vitreo quod aenei vis offenderet. Caeterum

VIII. « Grave putas, eripi loquendi arbitrium regi- 1
bus, quod humillimi habent? Ista, inquit, servitus est, non imperium. » Quid tu? non experiris istud nobis esse, tibi servitutem? Alia conditio est eorum qui in turba, quam non excedunt, latent; quorum et virtutes, ut appareant, diu luctantur, et vitia tenebras habent. Vestra facta dictaque rumor excipit: et ideo nullis magis curandum est, qualem famam habeant, quam qui qualemcumque meruerint, magnam habituri sunt. Quam multa tibi non licent, quae no- 2
bis beneficio tuo licent? Possum in qualibet parte urbis solus incedere sine timore, quamvis nullus sequatur comes, nullus sit domi, nullus ad latus gladius: tibi in tua pace armato vivendum est. Aberrare

hic, quamvis latius generaliusque sumpta vox est, homines tamen specialius designat.

VIII. Ann. Alia regum conditio est quam privatorum in vita communi, nec quae privatis licent, ea quoque regibus sunt permissa; v. g. nec rex in via publica solus aut inermis ambulat, et, ut Dii, caelo veluti suo affixus est. Loquatur hic, omnes audiunt; irascatur, tremuere cuncta. Modice ergo irascatur necesse est. Tum privatis ex vindicta securitas, regibus e mansuetudine.

*Inquit*. Scilicet, quidam. Recte e codd. reduxit Gronov. spectat enim ad imprudentem, vel adulatorem, quem Seneca sibi, alloquenti Caesarem, hoc modo intercedere finxit. Antea: *inquis. Quid tu* (adulator) nos interpellas? *nonne* tu ipsi *experiris*, nos esse liberos, quibus loquendi quidquid velint ac debeant, arbitrium est, te vero esse revera servum, cui non liceat dicere quae sentias. Gronov. τῷ *non* e plurium codd. iussu, et τῷ *tibi* de coniectura deletis, legi mavult, aut, *Quid? tu non experiris, istam vobis esse servitutem?* aut: *non experiris consulere nobis esse tibi servitutem?* Vt ad Caesarem referantur verba, non ad adulatorem. Neque tamen intercedam, si quis verba: *Ista..... servitutem?* adversarii, ad Caesarem dirigentis, quem sibi fingit Seneca, esse credat. Nihil muto.

*Et* non pro *etiam*; sed opponitur τῷ *et* quod mox sequitur. Sensus: Eorum qui in populo latent etiam praeclare facta aegre in lucem emergunt; imperantium et eorum qui cervicibus publicis imminent, vel minima statim innotescunt.

*Et vitia tenebras habent*. Quod quidem nunquam principibus contigit. Claudian. in IV Cons. Honorii: *Monebo Vt te totius medio telluris in orbe Vivere cognoscas, cunctis tua gentibus esse Facta palam, nec posse dari regalibus usquam Secretum vitiis.*

*In tua puce*. Vid. sup. cap. 1, in not.

a fortuna tua non potes; obsidet te, et quocumque descendis, magno apparatu sequitur. Est haec summae magnitudinis servitus, non posse fieri minorem: sed cum Diis tibi communis ista necessitas est; nam illos quoque caelum alligatos tenet, nec magis illis descendere datum est, quam tibi tutum. Fastigio tuo
3 affixus es. Nostros motus pauci sentiunt; prodire nobis, ac recedere, et mutare habitum, sine sensu publico, licet: tibi non magis, quam Soli, latere contingit. Multa contra te lux est: omnium in istam conversi oculi sunt. Prodire te putas? oriris; loqui non potes, nisi ut vocem tuam, quae ubique sunt gentes, excipiant; irasci non potes, nisi ut omnia tremant; sic neminem potes affligere, nisi ut quidquid circa fuerit, quatiatur. Vt fulmina paucorum periculo ca-
4 dunt, omnium metu; sic animadversiones magnarum potestatum terrent latius, quam nocent: non sine causa. Non enim quantum fecerit, sed quantum fa-

*Summae.* ex Erasm. et cod. Erford. Amplon. reduxi. Antea *summa*; typothetae, ut videtur, vitio, ap. Gronov. Lips. et Bip.

*Alligatos.* Intell. sidera, quae Stoici Deos censent. Cursum ea suum tenent inconcussum et aequalem in caelo.

*Tutum.* Recte Lipsius restituit ex optimis edd. e. c. Erasm. Senec. de Brevit. Vit. cap. 4, 3: *Cupiunt*, etc. Abesse tamen bene posset.

*Est haec summae..... affixus es.* Hanc eandem sententiam notare potes de Tranq. Anim. cap. 10, fin. ubi, postquam dixit superbiam detrahendam rebus per se superbis et deferendam altam fortunam in planum, subiungit: *Multi quidem sunt quibus necessario haerendum sit in fastigio suo, ex quo non possunt, nisi cadendo, descendere.*

*Nostros.* Plebeiorum nempe.

*Multa contra te lux est.* Id est, ex adverso lumen immensum effunditur. In multa luce versaris. Inde mox, *oriris.*

*Oriris.* His nimirum qui te, non antea visum, vident, instar solis es, in quem omnium oculi convertuntur, spargentem late optimum lumen et calore solum foecundantem. Horat. lib. IV, Od. v, vss. 6 sqq. *Vultus ubi tuus Affulsit populo, Gratior it dies, Et soles melius nitent.* Aeschyl. in Agamemn. Σοῦ γὰρ μολόντος δωματῖτιν ἑστίαν, Θάλπος μὲν ἐν χειμῶνι σημαίνεις μολών.

*Paucorum periculo cadunt, omnium metu.* Eamdem ἀντίθεσιν Cic. pro

cturus sit, cogitatur in eo, qui omnia potest. Adiice nunc, quod privatos homines ad accipiendas iniurias opportuniores acceptarum patientia facit. Regibus certior est mansuetudine securitas. Quia frequens vindicta paucorum odium reprimit, omnium irritat: voluntas oportet ante saeviendi, quam causa, deficiat. Alioquin quemadmodum praecisae arbores plurimis ramis repullulant, et multa satorum genera, ut densiora surgant, reciduntur: ita regia crudelitas auget inimicorum numerum tollendo. Parentes enim liberique eorum, qui interfecti sunt, et amici, et propinqui in locum singulorum succedunt.

IX. Hoc quam verum sit, admonere te exemplo domestico volo. Divus Augustus fuit mitis Princeps, si quis illum a principatu suo aestimare incipiat. In communi quidem Republica gladium movit: quum hoc

Cluent. cap. 46: *Vt poena ad paucos, metus ad omnes perveniat.* Vnde Annaeanam desumplam puto.

*Quia frequens.... irritat.* Referendum id non ad *Regibus certior est ex mansuetudine securitas*, sed ad id quod sequitur, *Voluntas saeviendi oportet ante deficiat, quam causa.*

*Satorum.* Gignend. cas. a *sata*, οὐδετέρῳ γένει et absolute sumptum generaliterque.

IX. Arg. Exemplo Caesaris Augusti, qui mensuetudine et clementia inimicos suos corrigebat et vincebat, illustrantur quae antea dixerat.

*Domestico.* Quatenus Neronis mater Agrippina filia erat Caesaris Germanici, qui filius Drusi et Antoniae minoris, filiae M. Antonii triumviri ex Octavia minore, sorore Augusti. Cf. Suelon. Nero, cap. 1. Tum, quum a Claudio adoptatus in Iuliorum Claudiorumque gentem transiisset, utrimque in Caesaream domum relabebatur.

*Divus Augustus... incipiat.* Id est ab ann. V. C. 723—725, ante Ch. nat. 31—29, quibus *Antonii arma in Augustum cessere, qui cuncta discordiis civibus fessa, nomine principis, sub imperium accepit* (Ita Tac. Annal. lib. I, cap. 1). Antehac vero crudeliter se gesserat. Quod notum, et mox Seneca fatetur.

*In communi quidem Republica.* Hoc est, dum potestas et rerum administrandarum cura, plurium, non unius, esset, ut postea fuit.

*Quum hoc aetatis... egressus annum.* Ergo anno vel primo, sed extremo Neroniani principatus scriptum opus fuit; vel altero, sed ineunte; quandoquidem natus ille anno V. C. 790 (quod id. ac Chr. Nat. 37) imperator consalutatus fuit ann. 807.

aetatis esset, quod tu nunc es, duodevicesimum egressus annum, iam pugiones in sinum amicorum absconderat, iam insidiis M. Antonii consulis latus petierat, iam fuerat collega proscriptionis : sed quum annum quadragesimum transisset, et in Gallia moraretur, delatum est ad eum indicium, L. Cinnam, stolidi in-
2 genii virum, insidias ei struere. Dictum est et ubi, et quando, et quemadmodum aggredi vellet : unus ex consciis deferebat. Constituit se ab eo vindicare, consilium amicorum advocari iussit. Nox illi inquieta erat,

*Amicorum.* Anne M. Tullii Ciceronis et C. Toranii caedes h. l. Noster significat ? Hunc enim Octavius tutorem habuerat, et Octavii pater collegam in aedilitate ; illius vero opera senatusconsultum factum quo duodeviginti annos vix egressus puer, comparato in Antonium exercitui dux legebatur, et cum Hirtio et Pansa coss. in Gall. Cisalp. mittebatur, D. Bruto opem laturus qui in Mutina obsidebatur (ann. ant. Chr. nat. 44). Multis forsan hoc arriserit. Ego maluerim tamen ad Pansam referre, quem traditur Octavius manu sua in praelio apud Mutinam interemisse.

*Iam fuerat collega proscriptionis.* Senec. Trag. Octav. vss. 505 sqq. *Ille qui meruit pia Virtute caelum Divus Augustus, viros Quot interemit, nobiles, iuvenes, senes, Sparsos per orbem ; quum suos mortis metu Fugerent Penates, et trium ferrum ducum, Tabula notante deditos tristi neci.* Cf. et Cic. Epp. ad Div. 12, 23; et Sueton. Octav. capp. 10, 70, aliique.

*Sed quum annum... struere.* Quum Augustus natus sit ann. V. C. 690, quae Noster narrat facta sint oportet ann. V. C. 738, quum Augustus in Gallia moraretur anno aetatis 48. Enimvero Dio Cass. dissentit de anno et loco, qui fusius haec in ann. V. C. 757 narrat, lib. LV, 14-21. Appellat enim eum Cneium Cornelium. Sed iam supra observavimus, Nostrum, historiae parum curiosum, loca, tempora, quid quod nomina ? interdum confundere. Dioni itaque assentior : Cinna enim consul fuit a. V. C. 758; quem adeo nostrum locum ante oculos habuisse puto. Exposuit autem Dio eodem fere modo rem, διαλογισμῷ inter Augustum et Liviam inserto. Sueton. cap. 19, hanc coniurationem neglexit. Hinc Nostras *Pierre Corneille* argumentum cepit unius e nobilissimis tragoediis quas quis audierit, *Cinna;* et Annaei praesertim locos omnes fabulae suae inseruit, modo fusius explicans, modo stricte et μεταφράσει sola contentus. Est et apud Italos novos de simili materia tragoedia elegantissimi *Metastasii*, cui nomen *la Clemenza di Tito;* qua in fabula quamvis de Augusto et Cinna non agatur, Augusti et Cinnae, aliis sub nominibus, res tota exhibita est. Cf. quoque *Montaigne*, qui, in suis *Essais* (lib. I, cap. 28), Senecae narrationem gallice vertit prope ad verbum.

quum cogitaret adolescentem nobilem, hoc detracto,
integrum, Cn. Pompeii nepotem damnandum. Iam
unum hominem occidere non poterat: cum M. Anto-
nio proscriptionis edictum inter coenam dictarat. Ge-
mens subinde voces emittebat varias, et inter se con-
trarias. « Quid ergo? ego percussorem mecum securum 3
ambulare patiar, me sollicito? Ergo non dabit poenas,
qui tot civilibus bellis frustra petitum caput, tot na-
valibus, tot pedestribus praeliis incolume, postquam
terra marique pax parta est, non occidere constituit,
sed immolare? » nam sacrificantem placuerat adoriri.
Rursus silentio interposito, maiore multo voce sibi,
quam Cinnae irascebatur. « Quid vivis, si perire te 4
tam multorum interest? quis finis erit suppliciorum?
quis sanguinis? Ego sum nobilibus adolescentulis ex-
positum caput, in quod mucrones acuant. Non est
tanti vita, si, ut ego non peream, tam multa perdenda
sunt. » Interpellavit tandem illum Livia uxor, et:
« Admittis, inquit, muliebre consilium? Fac quod

*Hoc detracto, integrum.* Innocentem, ἀμύμονα, hanc modo perfidiam exciperes.

*Cn. Pompeii nepotem.* Ex filia Cn. Pompeii nepos fuit; cf. Dio Cass. lib. LV, cap. 14. Ea, Cornelio Fausto, Sullae dictatoris filio, nupta, peperit cum aliis et hunc Cornelium Cinnam. Hirt. Bell. Afric. cap. 95. Caesar, post Thapsense praelium, Faustum et Afranium vivos captos interfici iussit: Pompeiae cum Fausti liberis incolumitatem suaque omnia concessit.

*Cum M. Antonio... dictarat.* Lipsius cmend. *qui M.* bene a Gronov. repulsus. Iunctim enim proscriptionis edictum dictabant. Dio Cass. lib. XLVI, cap. 55, 56.

*Postquam terra marique pax parta est.* Bis enim, immo, ut quibusdam placet, ter, Augusto imperante, templum Iani clausum fuit: primo, fuso Antonio, confectisque civilibus bellis, ann. V. C. 723 (ant. Ch. nat. 31), Augusto V et Sexto Apuleio coss. mox, post Cantabricom bellum, eodem IX, M. Iunio Silano coss. ann. V. C. 735; tum circa natalem Domini, h. e. ann. V. C. 753.

*Immolare.* Proprie *immolare* est molam ponere in cornua victimarum; quae vox pro lrncidare in sacris faciendis usurpobatur, ne malis ominibus quid fieret.

*Fac quod medici*, etc. Eadem Livia apud Dionem Cass. lib. LV, cap. 17, init. adhibuit. Eadem apud magnum *Corneille*.

medici solent: qui ubi usitata remedia non procedunt,
5 tentant contraria. Severitate nihil adhuc profecisti:
Salvidienum Lepidus secutus est, Lepidum Muraena,
Muraenam Caepio, Caepionem Egnatius, ut alios ta-
ceam, quos tantum ausos pudet: nunc tenta, quo-
modo tibi cedat clementia. Ignosce L. Cinnae. Depre-
hensus est: iam nocere tibi non potest, prodesse fa-
mae tuae potest. » Gavisus, sibi quod advocatum in-
venerat, uxori quidem gratias egit: renuntiari autem
extemplo amicis, quos in consilium rogaverat, impe-
ravit, et Cinnam unum ad se arcessit; dimissisque
omnibus e cubiculo, quum alteram Cinnae poni ca-
6 thedram iussisset: « Hoc, inquit, primum a te peto,
ne me loquentem interpelles, ne medio sermone meo
proclames: dabitur tibi loquendi liberum tempus. Ego
te, Cinna, quum in hostium castris invenissem, non
factum tantum mihi inimicum, sed natum, servavi,
patrimonium tibi omne concessi. Hodie tam felix es,
et tam dives, ut victo victores invideant. Sacerdotium

*Non procedunt.* Hoc est, bonum eventum non habent.

*Severitate nihil*, etc. Cf. Sueton. Octav. c. 19. Vell. Pat. lib. II, c. 88.

4. *Salvidienum.* De illo, Dio Cass. lib. XLVIII, cap. 33; LIV, 3, 15.

*Lepidus.* M. Aemil. Lepid. ex Bruti sorore F. Antonii gener.

*Muraena.* Cui cognomem aliud Verro.

*Caepio.* Q. Fannius Caepio, vir aliunde obscurus. Istius quidem et Muraenae coniurationes iungunt. Suet. Tib. cap. 8: *Fannium Caepionem, qui cum Varrone Muraena in Augustum conspiraverat, reum maiestatis apud iudices fecit et condemnavit.*

8. *Egnatius.* Rufus. Dio Cass. lib. LIII, c. 24. Tacit. Annal. lib. I, c. 10.

9. *Alios.* Nam ne ultimae quidem sortis hominum conspiratione et periculo caruit Sueton. l. l.

*Renuntiari.* Id est, nuntiari.

*In hostium castris.* Quorum? non liquet. Videtur ad Sextum Pompeium, Cinnae avunculum, respexisse, qui a. V. C. 718 ab Augusto devictus est. Dio Cass. lib. XLIX, cap. 20. Senec. de Benef. lib. IV, cap. 30, 1.

*Sacerdotium tibi... dedi.* Satis callide beneficium illud suum Augustus commemorat, quamvis leve illud et, si quis rem bene excusserit, parvi aestimandum. Ea enim dignitas maxime appetenda est quae non decus tantum inane et irritum, sed et potentiam conciliet; et sacerdotiis cohonestari licet amplissimi viri saepe gauderent, parum hinc potestatis

tibi petenti, praeteritis compluribus, quorum paren-
tes mecum militaverant, dedi. Quum sic de te merue-
rim, occidere me constituisti. » Quum ad hanc vocem 7
exclamasset, procul hanc ab se abesse dementiam:
« Non praestas, inquit, fidem, Cinna: convenerat,
ne interloquereris. Occidere, inquam, me paras. »
Adiecit locum, socios, diem, ordinem insidiarum,
cui commissum esset ferrum. Et quum defixum vide-
ret, nec ex conventione iam, sed ex conscientia ta-
centem: « Quo, inquit, hoc animo facis? Vt ipse sis 8
princeps? male mehercule cum populo Romano agi-
tur, si tibi ad imperandum nihil praeter me obstat.
Domum tueri tuam non potes; nuper libertini homi-
nis gratia in privato iudicio superatus es. Adeo nihil
facilius potes, quam contra Caesarem advocare? Cedo,
si spes tuas solus impedio, Paullusne te, et Fabius

derivabatur; et, cui nec apud cives auctoritas erat, nec in milites imperium, nec publicae pecuniae in prompto, ille quomodo res novas inchoasset? quomodo imperanti metum iniecisset?

*Quo animo.* Hoc est, quid consilii habens? quid sperans cupiensque?

*Male mehercule, cum populo romano agitur.* Populi romani male se res habent. Ἐναλλαγή quasi diceretur: Populus romanus male cum rebus suis agit. Supra laudatus *Montaigne* vertit: *Vrayement il va bien mal à la chose publique, si*, etc.

*Adeo nihil... advocare?* Quum tu libertino homini, ne nobili quidem, nuper succubuisti, facillimum hoc putas esse, advocare sc. amicos, consilii conscios, id est, comparare, qui adsint tibi, consilium suggerant, patrocinentur; verbo, coniurationem facere contra me multo potentiorem illo libertino? Hanc Gronovii explicationem praefero Lipsianae: *adesse, causam agere; nam manet in re illa iudiciali.* Gronov. laudat e Nostro, de Ira, lib. III, cap. 13, 3, al.

*Cedo.* Dic, precor, utrum, etc. Vulgaris et triti sermonis vox, et eadem fere quam gallice, *voyons.*

*Paullusne.* L. Aemil. Paullus, caeterique nobilissimi homines, et viri consulares, aliique qui maioribus suis praeclaris digni sunt.

*Fabius Maximus.* Vnus ex antiquorum Maximorum (id cognomen, Reipub. temporibus Valeriis solum et Fabiis gentibus contigit; inter eos Rullianus et Cunctator supereminuere) nepotibus; ille ipse qui Augusto carissimus, postea minus gratus fuisse creditur, quod ipsius ex Agrippa nepotes Liviae filiis anteponeret (Conf. Tacit. Ann. lib. I, c. 5, init.), et qui Ovidium exsulem multo honore prosecutus est.

Maximus, et Cossi, et Servilii ferent, tantumque agmen nobilium, non inania nomina praeferentium, sed
9 eorum qui imaginibus suis decori sunt? » Ne totam eius orationem repetendo, magnam partem voluminis occupem (diutius enim quam duabus horis locutum esse constat), quum hanc poenam, qua sola erat contentus futurus, extenderet: « Vitam tibi, *inquit*, Cinna, iterum do, prius hosti, nunc insidiatori ac parricidae. Ex hodierno die inter nos amicitia incipiat: contendamus, utrum ego meliore fide vitam tibi dederim, an tu debeas. » Post haec detulit ultro consulatum, questus quod non auderet petere; amicissimum fidelissimumque habuit; haeres solus fuit illi; nullis amplius insidiis ab ullo petitus est.

X. Ignovit abavus tuus victis; nam si non ignovisset, quibus imperasset? Sallustium, et Cocceios, et

*Cossi et Servilii.* Servilii et Cornelii (qua ex gente Cossi fuerunt) nobilissimi Romanorum censebantur, si Aemilios, Iulios, Claudiosque exceperis. Porro notum ex omnibus fere scriptoribus est, usitatum tunc nobilissimis viris maiorum imagines in atrio dispositas servare, quae loco suo demovebantur, quum exsequiae fierent. Ergo longa imaginum serie, id est, patrum suorum gloria et laudibus multi gloriabantur. Sed his, de quibus sermo est, maiores etiam sui gloriari iure possent; non imagines ipsis decori sunt, sed ipsi imaginibus suis.

*Hanc poenam... extenderet.* Exspectatione, formidine iniecta, ne vita privaretur.

*Parricidae.* Improbo, scelesto, sacrilego, qui patrono suo et servatori mortem intenderit.

*Haeres solus fuit illi.* Quod dicebatur haeres ex asse. Puto sic Augustus accepit quater decies millies, h. e. 4,800,000,000 sesterlium, vel ad (nostr. pecun.) 800,000,000 fr.

*Ullo.* Recte a Lipsio praelatum, sensu postulante. Proinde reduxi. Antea, *illo.*

X. Arg. Ob hanc clementiam cuius exempla enumerat et initio capitis et in fine securum Augusti imperium fuit, et post mortem pro Deo habitus est.

*Abavus.* Sat exacte; abavus enim est avi avus, gall. *trisaïeul.* Augustus vero inter Neronis maiores abavi locum obtinet Neronis maiores abavi locum obtinet. Nam Agrippina mater erat; Germanicus avus; Antonia minor, mater avi; Octavia, avia avi: atque Octavia Augusti soror fuit. Vel alio modo, quum Tiberium Augustus, Germanicum Tiberius adoptavisset, Germanicus avus, Tiberius proavus, Augustus abavus Neroni fuit.

*Sallustium.* C. Crispum, ex sorore

Dellios, et totam cohortem primae admissionis ex adversariorum castris conscripsit. Iam Domitios, Messallas, Asinios, Cicerones, et quidquid floris in civitate erat, clementiae suae debebat. Ipsum Lepidum quamdiu mori passus est? Per multos annos tulit ornamenta principis retinentem, et pontificatum maximum, non nisi mortuo illo, transferri in se passus est; maluit enim illum honorem vocari, quam spolium. Haec 2

nepotem Sallustii, historici, hortis suis celebrem, quos huic patruus testamento tradiderat, et ex Horat. lib. II, Od. II, notum. Ad. praeter. Tacit. Annal. lib. III, cap. 30, et Plin. N. Hist. lib. II, cap. 34.

*Cocceios.* Cocceia gens ante Imperatores ignota ad summam tunc claritudinem pervenit. Hic Noster loquitur potissimum de M. Cocceio Nerva, qui fuit inter proavos Nervae postea principis. Hic erat legum peritissimus, et consulatu functus est ann. V. C. 718 seu 714. Sigon. in Chronolog. Liv. Schotti Obss. p. 607. De eo breviter Tacitus, Annal. lib. IV, cap. 58.

*Dellios. Dellios* ego rescripsi e Dion. Cass. lib. L, 13, 23 aliisque, quos inter et Horat. lib II, Od. III, vs. 4, ubi metrum arguit Dellium vel Dillium legi oportere. Antea *Duillios.* Caeterum satis notus hic ex Horat. lib. II, Od. III, et Dio Cass. lib. L, cap. 23, praesertim e Senec. patris Suasoriarum libro, p. 7 Bip. ubi Dellium Messalla Corvinus desultorem bellorum civilium vocat; μεταφορᾷ ab equis sumpta, quorum modo in hunc, modo in illum eques desilit: novissime ille ab Antonio transfugit ad Caesarem.

*Primae admissionis.* Id est, primi loci: honestiores et quasi interiores amicos. De Benefic. lib. VI, cap. 33, 3. Graccho et Livio Druso adscribitur mos, amicos suos in classes distribuendi; amici primae, secundae, tertiae admissionis, ex ordine, quo admittebantur. Cf. Lipsius ad Tacit. Annal. lib. VI, cap. 9. Sueton. Tib. 46. Vespas. 14, ubi Intpp.

*Domitios.* Cn. Domitius ab Antonio transfugit, abavus Neronis. Sueton. Nero, cap. 3.

*Asinios.* Pollio. In Antonii partibus: de Ira lib. III, cap. 23, 3.

*Cicerones.* Filium M. Tulii, qui in Bruti partibus fuit. Dio Cass. lib. XLIX, c. 16. Erat Tibulli amicus.

*Mori passus est,* Lipsius restituit e libris fidis. Oxymoron facile intelligas. Antea *passus non est? — Quamdiu mori passus est.* Hoc est, quantum temporis concessit, ut vita exiret et aemuli quondam viri adspectu principem liberaret! Nam vixit post Octavii victoriam annos 23. Vid. not. 3.

*Pontificatum maximum.* Quod tamen e publicis muneribus praeclarissimum fuit, quamquam sane minus potentiae conferret quam honoris. Vnde callidi Octavii ne mireris modestiam; illa enim magis appetebat rapiebatque ante omnia quae parvum et infirmum principatum stabilitura magis videbantur. Tum Lepido neque id ingenii erat, neque ea ambitio, ut per eum civilis belli unquam vulnera recrudescerent.

*Ipsum Lepidum quamdiu... spolium.*

eum clementia ad salutem securitatemque perduxit: haec gratum ac favorabilem reddidit, quamvis nondum subactis Reipublicae cervicibus manum imposuisset: haec hodieque praestat illi famam, quae vix vivis principibus servit. Deum esse, non tanquam
3 iussi, credimus. Bonum principem Augustum, et bene illi convenisse Parentis nomen, fatemur; ob nullam aliam causam, quam quod contumelias quoque suas, quae acerbiores principibus solent esse, quam iniuriae, nulla crudelitate exsequebatur; quod probrosis in se dictis arrisit; quod dare illum poenas apparebat, quum exigeret; quod quoscumque ob adulterium filiae suae damnaverat, adeo non occidit, ut dimissis, quo tutiores essent, diplomata daret. Hoc est ignoscere, quum scias multos futuros, qui pro te irascan-

Lepidus Triumvir devictus ab Augusto, ann. V. C. 718, ante Chr. nat. 36 (Dio Cass. lib. XLIX, cap. 12), et mortuus est ann. V. C. 741 (Dio Cass. lib. LIV, cap. 27); quo anno pontificatum max. suscepit Augustus.

*Nondum subactis... manum imposuisset.* Vulgo dicitur *civium cervicibus: Reipublicae* audacius est. Quod ait nondum tunc imperatorem salutatum Octavium, verum est; nam Actiacum praelium evenit ann. V. C. 723, ant. Christ. 31.

*Bene illi convenisse Parentis nomen.* Nam id ei delatum nomen, non quidem decreto sed consensu Senatus et plebis acclamatione. Vid. Sueton. Aug. cap. 58.

*Filiae.* Scilicet Iuliae. Reduxi ut vulgatam eamque bonam lect. ante Lipsium, cui τὸ *familiae* magis arridebat. *Nec enim, ait, sola Iulia mater adulteravit, sed et filia eius, Augusti neptis; et utriusque admissarios ultum ivit.* Facile tamen intellectu est, nostram lect. praeferendam esse: quis enim *familiam* de aliquot ad eam pertinentibus personis dixit? cf. de Brevit. Vit. cap. 5, 4. Rem per se notam attigit Sueton. Oct. capp. 64, 65, al. Caeterum, ingeniosissimi inter Germanos viri *Wieland* παράδοξον notam, qui Iuliae causam praeclare egit. (Opp. Tom. XXIV, p. 338 sq. noviss.)

*Quod quoscunque... non occidit.* Dio Cass. lib. LV, cap. 10. Alia tradere videbatur Lipsio, sed Augustus Iulium Antonium aliosque occidi iussit, sed non praetextu adulterii, cum filia perpetrati, sed conspirationis.

*Dimissis.* Id est, relegatis.

*Diplomata.* Literas cursus publici dedit, ut iussu principis transveherentur. Vid. Ernesti Clav. Cicer. ad *Diploma*.

tur, et tibi alieno sanguine gratificentur, non dare tantum salutem, sed praestare.

XI. Haec Augustus senex, aut iam in senectutem 1
annis vergentibus! In adolescentia caluit, arsit ira, multa fecit, ad quae invitus oculos retorquebat. Comparare nemo mansuetudini tuae audebit Divum Augustum, etiamsi in certamen iuvenilium annorum deduxerit senectutem plus quam maturam. Fuerit moderatus et clemens: nempe post mare Actiacum romano cruore infectum; nempe post fractas in Sicilia classes, et suas et alienas; nempe post Perusinas aras, et proscriptiones. Ego vero clementiam non voco lassam crudelitatem. Haec est, Caesar, clementia vera, quam tu praestas, quae non saevitiae poenitentia coepit: nullam habere maculam, numquam civilem sanguinem fudisse. Haec est in maxima potestate, 2
verissima animi temperantia, et humani generis, communis patriae, nunc dicatae tibi, amor, non cu-

*Alieno sanguine gratificentur.* Gratiam caplent, non sanguinem quidem suum profundentes, sed aliorum.

*Praestare.* Id est, tutum reddere.

XI. Aug. Ad priora Augusti revertitur, et scelestam optimi principis iuventutem incusat; negatque vero huic clementiam fuisse. Mox ad Neronis Caesaris laudes reversus, mansuetudinis verae dat definitionem, aitque illam firmamentum potentiae; tum modo suo exponit quod discrimen inter regem et tyrannum.

*Etiamsi in certamen... plus quam maturam.* Licet ille admodum senex iuveni tibi comparari sese velit et petat. Plusquam maturam autem dixit quod ultra septuagenos annos Augustus duraverit.

*Post mare Actiacum Romano cruore infectum.* De hac pugna inutile est disserere, qua Cleopatrae Antoniique arma oppressa sunt, et Vrbis imperium in Octavii manus pervenit.

*Nempe post fractas... alienas.* In bello cum Sexto Pompeio, cuius naves Agrippa scidit; sed antehac bis deleta Caesariana classis erat; c. c. ann. V. C. 714, secundum Dion. Cass. lib. XLVIII, capp. 18 et 31, lib. XLIX, cap. 1 sqq. a. V. C. 718.

*Nempe post Perusinas aras* Divo Iulio Caesari exstructas, Ididus Martiis hostiarum more trecentos ex dedititiis electos utriusque ordinis mactari iussit Perusia capta, ann. V. C. 713. Sueton. Octav. cap. 15. Dio tamen Cass. lib. XLVIII, cap. 14, quadringentos mactatos esse scribit. Chronologiam in his neglexit Noster.

*Communis patriae, nunc dicatae tibi, amor.* Hanc lectionem erui e codd.

piditate aliqua, non temeritate incendi, non priorum principum exemplis corruptum, quantum in cives suos liceat, experiendo tentare, sed hebetare aciem imperii sui. Praestitisti, Caesar, civitatem incruentam; et hoc, quod magno animo gloriatus es, « Nullam te toto orbe stillam cruoris humani misisse, » eo maius est mirabiliusque, quod nulli unquam citius gladius
3 commissus est. Clementia ergo non tantum honestiores, sed tutiores praestat; ornamentumque imperiorum est simul certissima salus. Quid enim est, cur reges consenuerint, liberisque ac nepotibus tradiderint regna, tyrannorum exsecrabilis ac brevis potestas est? Quid interest inter tyrannum et regem (species enim ipsa fortunae ac licentia par est), nisi quod tyranni in voluptate saeviunt, reges non nisi ex causa ac necessitate?

tiglis. Quam enim ibi sit: *copraendilte sibi mor:* seu *comprehendit te sibi mor.* Putavi literarum apices id docere, quod dedi: sensu manifesto. Atque eo magis hanc mihi libertatem condonatum iri spero, quod codd. ope lectionem mutavi, quam suo Marte Rudolfus Agricola nobis obtruserat, nullo codice suffultam. Dederat autem: *incomprehensibilis.* Lipsius emendaverat *communis parentis similis amor:* et Gronov. qui verba haec desperatae sanitatis esse pronuntiat, *commendatissimus amor.*

*Quantum in cives suos liceat.* Vide infra ad cap. 18 notata ad haec verba: *Aliquid quod in hominem licere commune ius animantium vetet.*

*Nulli... citius... commissus est.* Vix annum septimum et decimum peragebat Nero, quum iure *gladii*, id est, imperio solus potitus est.

*Clementia ergo... certissima salus.* Claudian. IV Consul. Honor. *Non sic excubiae nec circumstantia tela Quam tutatur amor.* Et Plin. in Paneg. *Haec arx inaccessa, hoc inexpugnabile munimentum, munimento non egere.* Copiosius Noster paullo infra: *Securitas securitate mutua paciscenda est. Non opus est instruere in altum editas arces*, etc.

*Quid enim est, cur reges consenuerint?* Quod tyrannis raro evenit. Thales interrogatus Τί δύσκολον εἴη τεθεαμένος. Γέροντα, ἔφη, τύραννον: quid difficile vidisset, Tyrannum, inquit, senem. Ad hoc facit Iuvenal. Sat. X, quamvis reges et tyrannos non discernens: *Ad generum Cereris sine caede et vulnere pauci Descendunt reges et sicca morte tyranni.*

*Brevis potestas est.* Poëta: *Invisa nemo imperia retinuit diu.* Et sic fere Aristotel. Politic. X: Δύο δέ εἰσιν αἰτίαι, δι' ἃς ἐπιτίθενται ταῖς τυραννίσιν, μῖσος καὶ καταφρόνησις.

*In voluptate saeviunt.* Hoc est, inter

XII. « Quid ergo? non reges quoque occidere so- 1
lent? » Sed quoties id fieri publica utilitas persuadet:
tyrannis saevitia cordi est. Tyrannus autem a rege
distat factis, non nomine. Nam et Dionysius maior
iure meritoque praeferri multis regibus potest; et L.
Sullam appellari tyrannum quid prohibet, cui occi-
dendi finem fecit inopia hostium? Descenderit licet
Dictatura sua, et se togae reddiderit, quis tamen
unquam tyrannus tam avide humanum sanguinem
bibit, quam ille, qui septem millia civium Romano-
rum contrucidari iussit? Et quum in vicino, ad ae- 2
dem Bellonae sedens, exaudisset conclamationem tot

voluptates suas habent et numerant subditorum gemitus, gratissimum putant saevire.

*Quid interest... necessitate.* Nova, si ad haec tempora respicias distinctio, et quae ad recentiorem opinionem potius quam ad Veterum exacta est. Nam tyrannus hic olim fuit qui in civitate quam aut populi aut primorum auctoritas regebat, vi regnum occupaverat. Quod nostra vox *usurpateur* non male redderet; quamquam non omnes ii tyranni vocabantur quibus apud nos usurpatoris nomen conveniret. Si quis enim in hoc imperio cui unius voluntas lex est, in solium vi evehitur, ille rex est, non tyrannus. Sic apud Persas, Darius ὁ Ὑστάσπου, rex audiit.

XII. Arg. Discrimen inter regem tyrannumque. Cf. Platon. De Republ. lib. VIII et IX, inde a pag. 220, T. VII. Bip.

*Dionysius maior.* Qui Syracusanorum tyrannus imperium filio tradidit, non servaturo. Ille apud nos vocatur *Denis le Tyran*, filius *Denis le Jeune*. Quod autem de eo Annaeus dicit, hunc iure praeferri posse multis regibus, quadamtenus verum est, sed et quadamtenus falsum. Nam, ut rei militaris peritus et literarum amans et administrandae reipublicae imprimis studiosus, sic ille crudelis fuit erga inimicos, immo et nonnunquam erga eos quos in amicis habebat, neque unquam ullius sanguini, pecuniae, religionibus pepercit.

*Descenderit... reddiderit.* Quum dictator in sago esset, quippe qui bello gerendo plerumque creabatur, opposita est toga, vestis civilis. Sequentem historiam de crudelitate Sullae iam attigimus ad de Ira I, 2, 3. Variant auctores in numero definiendo: aliis quatuor millia commemorantibus, Dionys. Halic. V fin. Floro III, 21, aliis ut Valerio Max. IX, 2, quatuor legiones. Noster tamen sibi constitit de Benef. V, 16: Plutarcho parum abludente; qui ipsa paene verba Senecae expressit, ut ex eodem fonte hausisse videantur.

*Quis tamen unquam tyrannus.* Notandum id: *quis quam tyrannus* pro *quis alius quam tyrannus*, vel, *quis non tyrannus*.

millium sub gladio gementium, exterrito senatu: « Hoc agamus, inquit, P. C., seditiosi pauculi meo iussu occiduntur.» Hoc non est mentitus: pauci Sullae videbantur. Sed mox ille Sulla: «consequamur, quomodo hostibus irascendum sit, utique si in hostile nomen cives, et ex eodem corpore abrupti, transierint.» Interim hoc quod dicebam, clementia efficit, ut magnum inter regem tyrannumque discrimen sit, uterque licet non minus armis valletur, sed alter arma habet, quibus in munimentum pacis utitur; alter
3 ut magno timore magna odia compescat. Nec illas ipsas manus, quibus se commisit, securus adspicit; contrariis in contraria agitur, nam et invisus est, quia timetur, et timeri vult, quia invisus est: et illo

*Occiduntur.* Tristius quiddam et atrocius Sulla dixit quam τὸ *occiduntur*: scil. *puniuntur*, *communefiunt*. Vid. Plutarch. Syll. cap. 30, qui fidelissimum omnium narrator, sic verba dictaturis refert: Νουτεθεῖσθαι γὰρ αὐτοῦ κελεύσαντος ἐνίους τῶν πονηρῶν. Idem significat Lucanus, Phars. lib. II, dum *Syllanae lustrans cadavera pacis*, ait: *Tot simul infestu iuvenes occumbere leto Saepe fames, pelagique furor subitaeque ruinae, Aut caeli terraeque lues, aut bellica clades, Nunquam poena fuit.* Idem de tranquillitate viri, dum tot simul neci mandarentur: *Intrepidus tanti sedit securus ab alto Spectator sceleris: miseri tot millia vulgi Non piguit iussisse mori.*

*Consequamur quomodo hostibus irascendum sit. Consequamur* subaud. *scientiam*, post quasi diceret: Sciamus tandem quomodo, etc. *Quomodo* autem *irascendum* est: Quomodo, non in irarum impetum vanum effundenda vis animi sit, sed in ultionem et caedes prorumpendum.

*Sed mox ille Sulla: consequamur, quomodo hostibus irascendum sit, utique si in hostile nomen.... transierint.* Sic dedi e cod. Erford. Amplon.: optimo, ut opinor sensu. Interpositis enim de suo τοῖς *Hoc non est... videbantur*, adiicit Seneca reliqua Sullae verba, quae hac occasione locutus erat. *Sic reperiemus*, etc. Apud Plutarch. Sull. c. 30, solum haec quae citavimus, Sulla ait: νουτεθεῖσθαι γὰρ αὐτοῦ κελ. ἐν. τῶν πον. Quae Sullae verba, ea apprime et loco et persona loquentis digna sunt. Proinde Lipsii emend. supersedeamus.

*Nec illas ipsas... adspicit.* Poeta: *Necesse est multos timeat, quem cuncti timent.* Tum notum e Claudiani IV Cons. Honorii, id: *Sors ista tyrannis Convenit*, etc.

*Contrariis in contraria agitur.* Satellites ipsi, qui eum defendunt et securum praestant, metum quoque ei incutiunt. Pacem simul praestant et minas belli.

*Nam et invisus est.... invisus est.*

exsecrabili versu, qui multos dedit praecipites, utitur: *Oderint dum metuant!* ignarus quanta rabies oriatur, ubi supra modum odia creverunt. Tempera- 4
tus enim timor cohibet animos; assiduus vero et acer, et extrema admovens, in audaciam iacentes excitat, et omnia experiri suadet. Sic feras lineis et pinna clusas contineas: easdem a tergo eques telis incessat: tentabunt fugam per ipsa quae fugerant proculcabuntque formidinem. Acerrima virtus est, quam ultima necessitas extundit. Relinquat oportet securi ali- 5
quid metus, multoque plus spei quam periculorum ostentet: alioquin ubi quiescenti paria metuuntur, incurrere in pericula iuvat, et aliena anima abuti. Placido tranquilloque regi fida sunt auxilia sua, quibus ad communem salutem utatur: gloriosusque miles (publicae enim securitati dare operam videtur) omnem laborem libens patitur, ut parentis custos. At illum acerbum et sanguinarium necesse est graventur stipatores sui.

Ita ut iam bonus fieri, etiamsi huic libuerit, non expediat. Vid. infr. cap. 13, init.

*Oderint, dum metuant!* Iam attulit hanc sententiam, quem locum adi, et exsecratus est splendidissime, de Ira lib. I, cap. 16.

*Sic feras..... formidinem.* Apud Antiquos, *Formido* vocatur retis venatorii quoddam genus, constans lineis funiculis, rubente pinna obductis, quibus silva cingi (*claudi*, Heynii Obss ad Tibull. lib. I, 4, 49) solebat. Hanc ita describit Gratius Faliscus: *Sunt quibus immundo decerptae vulture plumae Instrumentum operis fuit, et non parva facultas; Tantum inter nivei iungantur vellera cycni; Et satis armorum est. Hae clara luce coruscant Terribiles species: ab vulture dirus avaro Turbat odor silvas, meliusque alterna valet res.* Nemesianus, de eadem: *Linea quinetiam magnos circumdare saltus Quae posset, volucresque metu concludere praedas, Figerat inuexas non una ex alite pinnas. Namque ursos, magnosque sues, cervosque fugaces Terrificant, liniqua vetant transcendere septum.* Itidem Senec. Tragic. Anapaest. in Hippol. Act. I, sc. I: *Picta rubenti linea pinna Vano claudat terrore feras.*

*Aliena anima.* Vita quae iam ipsorum non est. Aliena anima existimanda est, cui tantum periculum imminet, ut durare vix possit.

*Acerbum et sanguinarium.... sui,*

1 XIII. Non potest habere quisquam bonae ac fidae voluntatis ministros, quibus in tormentis et equuleo et ferramentis ad mortem paratis utitur, quibus non aliter quam bestiis homines obiectat: omnibus rebus noxior ac sollicitior, ut qui homines Deosque testes ac vindices facinorum timeat, eo perductus, ut non liceat illi mutare mores. Hoc enim inter caetera vel pessimum habet crudelitas, quod perseverandum est, nec ad meliora patet regressus. Scelera enim sceleribus tuenda sunt; quid autem eo infelicius, cui iam esse malo necesse est? O miserabilem illum, sibi certe (nam caeteris misereri eius nefas sit) qui caedibus
2 ac rapinis potentiam exercuit, qui suspecta sibi cuncta reddidit, tam externa, quam domestica; quum arma metuat, ad arma confugiens; non amicorum fidei credens, non liberorum pietati! Qui ubi circumspexit quaeque fecit, quaeque facturus est, et conscientiam suam plenam sceleribus ac tormentis

h. e. quem tyrannum armis suis tutantur, illius mox ipsos taedeat satellites pigeatque.

XIII. Arg. Tyrannorum misera conditio ad bonorum regum beatam vitam.

*Ferramentis..... paratis.* Vt in Regulo, quem Carthaginienses resectis palpebris illigatum in machina clavis ferreis apta vigilando necasse dicuntur. Cic. in Pison. 19. Cf. ad de Provid. 3, 5. Ferramentum, ait *Ruhkopf*, de quocumque instrumento, sc. qualibet machina ferrea aut ferro obducta dici constat, e. c. de gladio, cruce. Ego nescio an tam late illa vox pateat; et de machinis solis intelligo, quales modo ipse nominavit Annaeus equuleos, qualia et quaecumque ad quaestionem dandam adhucasunt. Forte et specialius Noster in mente habuit Apegam hanc quam Nabis tyrannus Laccedaemoniorum repererat, foeminam ferream aculeis novaculis gladiolisque rigentem, quam inimicos adire amplectique iubebat, ita ut mucronibus undique pungerentur, stringerenturque.

*Rebus noxior.* Omnium MSS. lectio: i. e. omnibus actionibus suis et omni respectu culpa dignior et soll., etc. eo perductus, etc. τὸ *ut qui... timeat* ad explicandum τὸ *sollicitior* adiectum puto. Remuvi itaque e textu Lipsii emendationem *reis*: in Bipont. est operarum vitio, *rei*.

*Qui caedibus ac rapinis.... pietati.* Dionysium maiorem praesertim hic expressum putes. Cf. modo Cic. Tusc. lib. V, cap. 20, 21.

*Et conscientiam..... adaperuit.* Eamdem fere sententiam Tacitus

adaperuit, saepe mortem timet, saepius optat, invi-
sior sibi quam servientibus. E contrario is cui curae 3
sunt universa, quanquam alia magis, alia minus tue-
tur, nullam non Reipublicae partem tamquam sui
nutrit, inclinatus ad mitiora, etiamsi ex usu est ani-
madvertere, ostendens quam invitus aspero remedio
manus admoveat; in cuius animo nihil hostile, nihil
efferum est; qui potentiam suam placide ac salutari- 4
ter exercet, approbare imperia sua civibus cupiens,
felix abunde sibi visus, si fortunam suam publica-
verit; sermone affabilis, accessuque facilis; vultu, qui
maxime populos demeretur, amabilis, aequis deside-
riis propensus, nec iniquis acerbus, a tota civitate
amatur, defenditur, colitur. Eadem de illo homines
secreto loquentur, quae palam. Tollere filios cupiunt, 5
et publicis malis sterilitas indicta recluditur: bene se
meriturum de liberis suis quisque non dubitat, qui-
bus tale saeculum ostenderit. Hic princeps suo bene-
ficio tutus, nihil praesidiis eget; arma ornamenti causa
habet.

XIV. Quod ergo officium eius est? quod bonorum parentum, qui obiurgare liberos nonnunquam blande,

Ann. lib. VI, cap. 6, sub fin. *Si tyrannorum mentes recludantur, possint adspici laniatus et ictus; quando ut corpora verberibus, ita saevitia, libidine, malis consultis animus dilaceratur.* Ex loco magno Platon. lib. IX, de Rep. p. 255. T. VII, expressit, cuius et Noster memor fuisse videtur.

*E contrario is*, etc. Praeclara stamina apud Platonem l. l. exstant eorum quae hic enuntiata sunt.

*Etiamsi ex usu est.* Hoc est, quamquam expedit, utilitatem et necessitatem habet.

*Quam invitus.... admoveat.* Huc pertinet quod supra dixit, cap. 10 fin. de Augusto: *Dare illum poenas apparebat, quum exigeret.*

*Si fortunam..... publicaverit.* Id est, in publicum derivaverit.

*Populos demeretur.* De populis optime meretur, populis sibi devincit et conciliat.

*Nec iniquis* e Lipsii coniectura reduxi, sensu postulante. Legebatur antea, *etiam*.

XIV. Arg. De officio boni principis exponit, quale sit.

nonnunquam minaciter solent, aliquando admonere etiam verberibus. Numquid aliquis sanus filium a prima offensa exhaeredat? nisi magnae et multae iniuriae patientiam evicerint, nisi plus est quod timet, quam, quod damnat, non accedit ad decretorium stylum. Multa ante tentat, quibus dubiam indolem et peiore loco iam positam revocet; simul deplorata est, ultima experitur: nemo ad supplicia exigenda pervenit, nisi
2 qui remedia consumpsit. Hoc quod parenti, etiam Principi faciendum est, quem appellavimus Patrem Patriae, non adulatione vana adducti. Caetera enim cognomina honori data sunt. Magnos et Felices, et Augustos diximus, et ambitiosae maiestati quidquid

*A prima offensa* : bona lectio. Id est, statim post, a. propter primam offensam. Alii, minus bene, *ad primam offensam.*

*Evicerint.* Sic recte, noli emendare *evicerunt.* Futurum enim exactum, est tempus indicativi.

*Decretorium stylum.* Id est, ad ultimam sententiam ferendam, qua aliquid decernitur, ut mutari non amplius possit. Hinc ita appellantur arma decretoria, quibus de victoria aut vita cernitur, opponuntur lusoriis, quibus animi causa utimur. Cf. Ep. CII, CXVII.

*Deplorata est.* Scilicet indoles. Bene se habet. Gronovius tamen mavult e codice: *deploratum est*, scil. negotium.

*Simul.....experitur.* Ubi, postquam, simul atque de eo actum est, exhaeredationem scribit; nec eo tamen consilio ut filio revera nihil relinquat, sed ut metu egestatis eum contineat, revocetque ad meliora.

*Quod parenti, etiam Principi faciendum est.* Πατὴρ δ' ὡς, ἤπιος ἦεν. Odyss. lib. II.

*Patrem patriae.* Hoc cognomen iam notavimus cap. 10, ab universis repentino maximoque consensu Augusto delatum esse.

*Magnos.* Vt Pompeium Caesaris aemulum imparem, qui patris sui (Cn. Pompeii Strabonis) cognomen obscurum *Magni* titulo mutavit. *Africa tota subacta et in ditione redacta, Magnique nomine in spolium inde capto*, etc. ait Plin. Nat. Hist. lib. VII, cap. 27, pag. 29 Bip. Tom. II, Plutarch. Pomp. cap. XIII, pag. 460 : Καὶ προελθὼν ἀπήντησεν αὐτῷ, καὶ δεξιωσάμενος ὡς ἐνῆν προθυμότατα, μεγάλῃ φωνῇ Μάγνον ἠσπάσατο, καὶ τοὺς παρόντας οὕτως ἐκέλευσε προσαγορεῦσαι· σημαίνει δὲ μέγαν ὁ Μάγνος. Ἕτεροι δέ φασιν ἐν Λιβύῃ πρῶτον ἀναφώνημα τοῦτο τοῦ στρατοῦ πάντος γένεσθαι, κράτος δὲ λαβεῖν καὶ δύναμιν, ὑπὸ Σύλλα βεβαιωθέν.

*Felices.* Vt Sullam. Lucanus lib. II : *Hisne salus rerum, Felix his Sulla vocari, His meruit medio tumulum sibi tollere Campo?* Vid. quae ad Consol. ad Marc. cap. 12, 6.

*Augustos.* Nomen antea Diis divi-

potuimus titulorum congessimus, illis hoc tribuentes: Patrem quidem patriae appellavimus, ut sciret datam sibi potestatem patriam, quae est temperatissima, liberis consulens, suaque post illos reponens. Tarde 3
sibi pater membra sua abscidat: etiam quum absciderit, reponere cupiat: et in abscidendo gemat, cunctatus multum diuque. Prope enim est, ut libenter damnet, qui cito: prope, ut inique puniat, qui nimis. Erixonem equitem Romanum memoria nostra, quia filium suum flagellis occiderat, populus in foro graphiis confodit. Vix illum Augusti Caesaris auctoritas infestis tam patrum quam filiorum manibus eripuit.

XV. T. Arium, qui filium deprehensum in parri- 1

nisque rebus impositum Octavio imperanti detulit senatus, detulit deinde omnibus qui regnavere, praemisso edicto quo vetabatur, ne quis id nominis sibi assumeret; ita ut mox Imperatoris συνώνυμον evaserit.

*Suaque.... reponens.* Id est, ponens. Verba enim composita ex *re* pro simplicibus adhibent scriptores Augustei et insequentis aevi. Ernesti ad Sueton. Octav. 78.

*Abscidat.* Et mox *abscidendo* refinxi codd. secutus. Antea: *abscindat, abscindendo.*

*Erixonem equitem Romanum*, etc. Seneca unus hoc tradidit.

*Occiderat.* Sic omnes libri. Bene hariolationem nonnullorum, *ceciderat*, repressit Lipsius.

*Graphiis.* Stylis ferreis, ima parte acutis, superiore latis, quibus scriberent et delerent litteras in pugillaribus factas. Usus graphiorum in hac re occurrit interdum: Sueton. Caes. 82. Calig. 28. Gladiis autem pacis tempore in urbe cincti non erant Romani: sed quum nemo sine pugillaribus esset paullo doctior, nec graphio carere poterat.

XV. Arg. Quum bonus princeps animum patris gerat, exempla affert patris, filium moderate punientis, et boni principis.

*T. Arium.* Mureto haec debetur lectio, quam effinxit e codd. scriptura *Tarium* (quem L. Tarium Rufum ipso Augusti imperio consulem fuisse ann. V. C. 737, fasti docent, notante Lipsio). Placet haec lectio propterea quoque, quod Augusti amicitia cum Ario seu Areo nota est. —In nominibus magnam Mss. codd. esse diversitatem, constat. Sic cap. praeced. §. 3, Erixonem, alii Trixonem, alii Buxonem tradunt. — *T. Arium.* Nisi is sit Areus, qui in Consol. ad Marc. IV, 2, (vid. ib. not.) ut Augusti philosophus et amicus commemoratur, unicus hic locus est, in quo eius mentio fit. Arei filii memorantur ap. Sueton. Octav. 89. Scribitur et Arius Reimar. ad Dion. T. I, pag. 647. Caeterum Seneca unus hanc rem tradidit.

cidio exsilio damnavit, causa cognita, nemo non sn-
spexit, quod contentus exsilio, et exsilio delicato,
Massiliae parricidam continuit, et annua illi praestitit,
quanta praestare integro solebat. Haec liberalitas ef-
fecit, ut, in qua civitate nunquam deest patronus
peioribus, nemo dubitaret, quin reus merito damna-
tus esset, quem is pater damnare potuisset, qui odisse
2 non poterat. Hoc ipso exemplo dabo, quem compares
bono patri bonum Principem. Cogniturns de filio T.
Arius, advocavit in consilium Caesarem Augustum.
Venit in privatos penates, assedit, pars alieni consilii
fuit. Non dixit: « Immo in meam domum veniat »:
quod si factum esset, Caesaris futura erat cognitio,
3 non patris. Audita causa, excussisque omnibus, et

*Exsilio damnavit.* Quomodo damnavit? Ipse ergo, inquies, forsan iudex, aut forsan praetor urbanus fuit? Mirandum tamen licuisse ei qui laesus fuerat contra laesorem decernere. Sequentia rem omnem tibi explanabunt. *Exsilium* proprie fuit relegatio (cf. § 4) quoniam *continuit*, hoc uno loco eum clausit et circumscripsit.

*Delicato*, Lipsio monente, praetuli vulgatae *delegato*, parum idoneo sensu. *Delicato* spectat tum ad urbem Massiliam, in qua delicate vivere licebat: tum ad divitias quibus hunc gaudere pater optimus voluit. Lipsius idcirco laudat Milonis iocum in Ciceronem: Tu si ita dixisses, non sic Massiliae mullus ederem, e Dion. Cass. lib. XL, 54.

*Annua.* Scilicet pecuniam annuam, unde alimenta, vestes aliaque vitae necessaria haberet: immo multo plus, quum delicato (hoc est, *deliciarum pleno*) exsilio frui huic concessum sit. Sueton. Tib. 50.

*Integro.* Hoc est, innocenti. *Integer vitae*, etc. Horat. lib. I, Od. XXII. Gall. dicimus *intègre*.

*In qua civitate nunquam deest patronus peioribus.* Id de multis causis: primo quidem ob hanc humani ingenii consuetudinem, ut afflictos aerumnososque homines innocentes iudicemus; tum quod divites tantum et elegantes viri Massiliae relegarentur. Quis enim pauper hanc in urbem migrasset, ubi vitia etiam magno constabant? et quis, nisi dives, post multa sceleste turpiterque admissa, id impetravisset, ut in voluptuarias domos, nomine exsilii, mitteretur?

*Cogniturus.* Sententiam laturus erat: nam propter patriam potestatem erat privatus filiorum iudex et censor. Affinibus congregatis et Caesarem advocavit

*Venit.* Ille nempe, Augustus, haud infra maiestatem suam ratus, si in privata domo iudicaret.

*Excussisque omnibus* Hoc est, iis

his quae adolescens pro se dixerat, et his quibus ar-
guebatur, petiit, ut sententiam suam quisque scri-
beret, ne ea omnium fieret, quae Caesaris fuisset.
Deinde priusquam aperirentur codicilli, iuravit, se
T. Arii hominis locupletis haereditatem non aditurum.
Dicet aliquis: pusillo animo timuit, ne videretur lo-
cum spei suae aperire velle filii damnatione. Ego con-
tra sentio. Quilibet nostrum debuisset adversus opi- 1
niones malignas satis fiduciae habere in bona con-
scientia: Principes multa debent etiam famae dare.
Iuravit, se non aditurum haereditatem. Arius quidem
eodem die et alterum haeredem perdidit, sed Caesar
libertatem sententiae suae redemit: et postquam ap-
probavit gratuitam esse severitatem suam, quod prin-
cipi semper curandum est, dixit: Relegandum, quo
patri videretur. Non culleum, non serpentes, non 5
carcerem decrevit, memor non de quo censeret,

rebus accurale consideralis quae ad causam pertiuebant.

*Arguebatur.* Conviucebalur.

*Petiit.* Ipsa Caesar. Alii, *petit.*

*Ne ea omnium fieret, quae Caesaris fuisset.* Ne adulationis certamine id omnes alii censereul, quod ipse Caesar censuisset.

*Aperirentur codicilli.* Hoc est, urnam in quam codicillus couiecerant. Codicilli autem suul pugillarea, in quibus sanlentiam quisque suam conscripseiat. Ergo *aperire codicillos* idem fere est quod nobis *dépouiller les suffrages.*

*Iuravit.... aditurum.* Praecavit itaque, ne quis crederet, ipsum haereditalis spe seulentiam suam tulisse. Morem huius saeculi, ut orbi, aut qui beneficia a Caesaribus accepissent, hus sive ex asse, sive ex parle haeredes vel superstitibus liberis scriberent, fuse enarrabimus ad Consol. ad Marc. 19, 2. Augustum quidem haereditates minime appetiisse, docet Sueton. cap. 66 fin. quamvis tamen, ut supra iam notavimus, ex amicorum morientium lestamentis quadragies millies, h.e. 4.000,000,000 HS. (nostrae monetae fere 800 *millions*) accepisset.

*Arius.........perdidit.* Filium, quum Caesar se haereditate abdicasset.

*Redemit.* Aptissime. Fingamus enim fuisse Ario quinquagies (nostrae monetae fere *un million*); iem emit Augustus ius liberi suffragii vicies quinquies sestert.

*Non culleum..... decrevit.* Supplicia parricidarum solemnia, ut capita et ore obvolutis in carcerem ducti, deinde in fluvium conicerentur culleo, id est, sacco coriaceo insuti (una cum serpente, simia, gallo gallina-

sed cui in consilio esset. Mollissimo genere poenae contentum esse debere patrem dixit in filio adolescentulo, impulso in id scelus, in quo se, quod proximum erat ab innocentia, timide gessisset: debere illum ab urbe et a parentis oculis submoveri.

1 XVI. O dignum, quem in consilium patres advocarent! o dignum, quem cohaeredem innocentibus liberis scriberent! Haec clementia Principem decet, ut quocumque venerit, mansuetiora omnia faciat. Nemo regi tam vilis sit, ut illum perire non sentiat: qualiscunque, pars imperii est. In magna imperia ex minoribus petamus exemplum! Non est unum imperandi
2 genus: imperat Princeps civibus suis, pater liberis, praeceptor discentibus, tribunus vel centurio militibus. Nonne pessimus pater videbitur, qui assiduis plagis liberos, etiam ex levissimis causis, compescet? Vter autem praeceptor liberalibus studiis dignior, qui excarnificabit discipulos, si memoria illis non constiterit, aut si parum agilis in legendo oculus haeserit, an qui monitionibus et verecundia emendare ac do-

ceo et cane, ex lege Pompeii, §. 9, Instit. de publicis iudiciis). Iuvenal. sat. VIII, vs. 214, ib. Intpp. Cic. de Invent. lib. II, vs. 50. Pro Sext. Roscio Amerin. cap. 26.

*Proximum erat ab innocentia.* Innocentiae non simillimum, sed proximum.

*Se..... timide gessisset.* Et propter hoc forsan, in parricidis deprehensus esset. Scilicet patris interficiendi consilium cepisset, inchoatumque non perfecisset, in exsequenda caede trepidus et haerens.

XVI. Arg. Clementia itaque, ut cuique homini, ita praesertim principi honori ducenda est. Quod firmat illorum exemplis quibus dominationis genus quoddam est, patri nempe in liberos, praeceptori in discipulos, tribunoque in milites; imma et mulorum animalium quae domandi peritus benigne punit, benigne docet, ut vel feras excitent at persequantur, vel equitem patiantur.

*Ex minoribus.* Imperiis.

*Memoria illis non constiterit.* Memoria deficiente lapsi sint, et aliquantulum in recitandis auctoribus immorentur.

*Aut si parum agilis..... haeserit.* Quod eo facilius evenire debuit, quum literae maiusculae seu unciales semper essent, et una serie nec ulla interpunctione adhibita semper scriberentur.

cere malit? Tribunum centurionemque da saevum: desertores faciet; quibus tamen ignoscitur. Numquid- 3
nam aequum est, gravius homini et durius imperari, quam imperatur animalibus mutis? atqui equum non crebris verberibus exterret domandi peritus magister. Fiet enim formidolosus et contumax, nisi eum tactu blandiente permulseris. Idem facit venator, qui instituit catulos vestigia sequi, quique iam exercitatis utitur ad excitandas vel persequendas feras. Nec crebro illis minatur; contundet enim animos, et quidquid est indolis, comminuetur trepidatione degeneri; nec licentiam vagandi errandique passim concedit. Adiicias his licet tardiora agentes iumenta: quae quum ad contumelias et miserias nata sint, nimia saevitia coguntur iugum detrectare.

XVII. Nullum animal morosius est, nullum maiore 1
arte tractandum, quam homo; nulli magis parcendum. Quid enim stultius, quam in iumentis et canibus erubescere iram exercere, pessima autem conditione sub homine hominem esse? Morbis medemur, nec irascimur: atqui et hic morbus est animi: mollem medicinam desiderat, ipsumque medentem minime infestum aegro. Mali medici est, desperare, ne cures. Idem in 2
his, quorum animus affectus est, facere debebit, cui credita salus omnium est: non cito spem proiicere,

*Quibus tamen ignoscitur.* Quocumque te verias, nullum sensum idoneum exprimas. Sequi debebat: tribunus tamen mitis monitionibus emendabit, quibus ignoverit. Puto itaque verba quaedam hic excidisse. Lipsii interpunctione nihil proficimus. «Tu, ait, interpunge: *desertores faciet. Quibus..... ignoscitur? N.* etc. Sententia aperta. Ignosci volumus, et quibus? hominibus. Atqui et brutis ignoscitur et molliter habentur: cur non magis illis?» Mox *contundet* reposui: in Gronov. Bip. al. est *contunde* operarum vitio.

XVII. Arg. Homo prae caeteris animalibus blande tractetur a rege, quippe qui boni et benigni medici similis esse debet.

*Sub homine hominem esse.* Tò *hominem* de suo inseruit Lipsius, me suffragante.

nec mortifera signa pronuntiare. Luctetur cum vitiis,
resistat; aliis morbum suum exprobret; quosdam molli
curatione decipiat, citius meliusque sanaturus reme-
diis fallentibus. Agat princeps curam, non tantum
salutis, sed etiam honestae cicatricis. Nulla regi glo-
ria est ex saeva animadversione; quis enim dubitat
posse? at contra maxima, si vim suam continet, si
multos irae alienae eripuit, neminen suae impendit.
1 XVIII. Servis imperare moderate, laus est; et in
mancipio cogitaudum est, non quantum illud impune
pati possit, sed quantnm tibi permittat aequi bonique
natura; quae parcere etiam captivis et pretio paratis
iubet. Quanto iustius iubet, hominibus liberis, inge-
nuis, honestis, non ut mancipiis abuti, sed his quos
gradn antecedas, quorumqne tibi non tradita servitus
2 sit, sed tutela? Servis ad statuam licet confugere.
Quum in servum omnia liceant, est aliquid, quod in
hominem licere commune ius animantium vetet, quia

*Sanaturus remediis fallentibus.* Lucret. R. N. lib. IV, vss. 11 sqq. *Nam veluti pueris absinthia tetra medentes Quum dare conantur, prius oras, pocula circum, Contingunt mellis dulci flavoque liquore, Vt puerorum aetas improvida ludificetur Labrorum tenus; interea perpotet amarum Absinthi laticem, deceptaque non capiatur; Sed potius, tali tactu recreata, valescat.*

*Impendit.* Gallice: *Sacrifie.*

XVIII. Arg. Quum et laus sit, servis moderate imperare, quanto maior esse debet principi, hominibus ingenuis, eius tutelae creditis, clementer imperare! Exemplum domini, crudelissimi in servos suos, Vedii Pollionis apponitur.

*Pretio paratis.* Servis, ὠνητοῖς, ἀργυρωνήτοις

*Quanto iustius...... sed tutela?* Optime Tacit. de hoc genere imperii quo res vulgo diversissimae principatus et libertas sociantur, lib. I, Hist. cap. 16: *Neque enim hic, ut in caeteris gentibus quae regnantur, certa dominorum domus et caeteri servi; sed imperaturus es hominibus, qui nec totam servitutem pati possunt, nec totam libertatem.*

*Servis.... confugere.* Imperatoriam nempe; nam imperatorum temporibus hunc morem invaluisse, ut servi iniuria aut poena afficiendi ad statuam principis (quae quidem multae fuere), ut ante ad aram et templa, et graeco more, tanquam ad asylum confugerent, egregie docuit Lipsius, ad Tacit. Annal. III. Excurs. F.

² *Licere commune ius animantium*

eiusdem naturae est, cuius tu. Quis non Vedium Pollionem peius oderat, quam servi sui, quod muraenas sanguine humano saginabat: et eos qui se aliquid offenderant, in vivarium, quid aliud, quam serpentium, abiici iubebat? O hominem mille mortibus dignum! 3
sive devorandos servos obiiciebat muraenis, quas esurus erat, sive in hoc tantum illas alebat, ut sic aleret. Quemadmodum domini crudeles tota civitate commonstrantur, invisique et detestabiles sunt; ita regum et iniuria latius patet et infamia, atque odium saeculis traditur. Quanto autem non nasci fuit, quam numerari inter publico malo natos?

*vetet.* Ius animantium hic id fere est quod vocamus *les droits de l'homme.* Ἀντίθησις est τοῦ *licere* cum τῷ *vetet;* quasi diceretur: Licere omnia non licet. Caeterum nihil unquam minus utiliter quam id Neroni dictum, qui, quum propinquorum, amicorum, Romanorum omnium cervicibus acrior in dies incumberet, dictitabat: *Nescisse hactenus Caesarem quantum imperatori liceret.* Regnaverant tamen Tiberius et Caius!

*Quis non Vedium Pollionem*, etc. Cf. de Ira lib. III, cap. 40: *Fregerat unus ex servis eius*, etc. Idem Plin. Hist. Nat. lib. IX, cap. 39: *Invenit in hoc animali documenta saevitiae Vedius Pollio, eques Romanus, ex amicis Divi Augusti, vivariis eorum immergens damnata mancipia*, etc.

*Vivarium, quid aliud quam serpentium.* Id est, vermium (cf. Plin. VII, 52. Bip. ubi pedienli ita vocantur cum notione contemptus). Serpentes saepe id valent quod τὰ ἑρπετά. Caeterum forma muraenae similes sunt, ut anguillae, serpentibus.

*Sive devorandos.... ut sic aleret.* Seu magnificum crederet sanguine humano, re omnium pretiosissima, animalia pasta edere; seu tantum sanguine humano animalia muta pascere. Non tangit Annaeus, forte an consilio, causas omnes saevitiae; quarum prima muraenarum amor quidam, quo in stulta saepe magni viri delabebantur. L. Licinius Crassus, orator, muraenam in piscina domus suae natam, atratus, tanquam filiam luxit. Misericors hic fuit plus aequo et pronior in lacrimas; ille immanis et saevus: sed uter insanior? et quid mirum, quibus in locis viliores erant servi quam homines novi, plebeii, proletarii, et piscis aliquando pluris constabat quam mancipium, si vir bonus muraenam atratus lugeret, a viro malo muraenas ἀργυρωνήτων sanguine innutriri?

*Quanto.* Pro *quanto melius.*

*Non nasci fuit, quam.* Hanc lectionem germanam, in cod. Nazariano unico servatam, praetulit Gronovius ut elegantiorem, quam quum librarii non intellexissent, temere emendarunt. Τῷ *esse* autem, sequente τῷ *quam* seu *sed*, etc. inest vis τοῦ me-

1 XIX. Excogitare nemo quidquam poterit, quod magis decorum regenti sit, quam clementia: quocumque modo is, et quocumque iure praepositus caeteris erit. Eo scilicet formosius id esse magnificentiusque fatebimur, quo in maiori praestabitur potestate, quam non oportet noxiam esse, si ad naturae legem com-
2 ponitur. Natura enim commenta est regem: quod et ex aliis animalibus licet cognoscere, et ex apibus, quarum regi amplissimum cubile est, medioque ac tutissimo loco. Praeterea onere vacat, exactor alienorum operum: et amisso rege totum dilabitur examen:

lius esse, praestare, sufficere. Quem usum multis exemplis docuit Gron. Obss. IV, 8, nec Nostro infrequentem: e. c. Nat. Qu. VII, 30, *non erat impelli, sed agitari.* Nat. Quaest. I, praef. § 3, *non fuerat nasci.* Non dubitavi Gron. sequi, quo ipsae regulae criticae duxerunt. Antea: *non nasci melius fuit.*

XIX. Arg. Ab exemplo apum clementia suadetur imperantibus; quarum rex sine aculeo est. Redit inde ad tyrannorum miseriam quos innumerae et perpetuae sollicitudines dilacerant, et ad boni principis felicitatem qua nihil magnificentius meliusque in rerum universitate est.

*Quocunque iure praepositus.* Quodcunque potestatis imperiique genus huic mandatum sit, sive rex, sive consul dictatorve fuerit, sive annuam et brevem, sive perpetuam dignitatem habeat.

*Natura enim commenta est.* Ad id *Ruhkopf.* Dignitatem regiam praestitit, condidit. Plato originem tyrannidis a divitiis nimiis et luxu inde orto, ideoque et morum corruptione derivavit. T. VII, pag. 221 sq. de Republ. VIII Bip. Sed iis exceptis quae de Platonica sententia narrat, errare eum liquet. Non sit Seneca tantum dignitatem regiam a natura esse, sed ostendisse naturam in apum rege, quae regibus dotes maxime convenirent.

*Quod...... apibus*, etc. Quae hic de apibus traduntur, ea fere omnia apprime conveniunt cum iis, quae et recentiores de apibus observarunt. In eo tamen differunt, quod nobis recetius dux apum regina quam veteribus rex appellatur: est autem unica foemina et mater omnium apum. An, ut Noster affirmat, sine aculeo illa sit, in ancipiti est, ut ait Plinius, Nat. Hist. lib. XI, cap. 17: *Ecce in re parva villisque nostris annexa, cuius assidua copia est, non constat inter auctores: rex nullumne solus habeat aculeum, maiestate tantum armatus; an dederit eum quidem natura, sed usum eius illi tantum negaverit.* Aristot. H. A. lib. V, cap. 21, et Columella lib. IX, aculeum pernegavere. Caeterum cf. Virgil. Georg. lib. IV, vss. 152 sq. ib. intpp. Plin. Nat. Hist. lib. XI, cap. 10 sq. 17 sq. Qui vero breviter et bene collecta legere velit potiora, quae recentiores de apibus observarunt, is adeat *Buffon*, *Histoire Naturelle*, et *Funke*,

nec unquam plus unum patiuntur, melioremque pu-
gna quaerunt. Praeterea insignis regi forma est, dis-
similisque caeteris, tum magnitudine, tum nitore.
Hoc tamen maxime distinguitur. Iracundissimae, ac
pro corporis captu pugnacissimae sunt apes, et acu-
leos in vulnere relinquunt; rex ipse sine aculeo est.
Noluit illum natura nec saevum esse, nec ultionem
magno constaturam petere; telumque detraxit, et iram
eius inermem reliquit. Exemplar hoc magnis regibus 3
ingens est. Est enim illi mos, exserere se in parvis, et
ingentium rerum documenta minima agere. Pudeat,
ab exiguis animalibus non trahere mores; quum tanto

*Naturgeschichte* et *Technolog.* Tom. I, pag. 481 sqq. qui nec recentissimas de apum oeconomia et natura observationes, pag. 493, praetermisit; modo fontes suos addidisset.

*Nec unquam plus unum patiuntur.* Hoc est, nec patiuntur diutius plus unum esse et posse quam omnes, nisi quis dignus erit principatu, quod statim ineunte praelio declarat victoria.

*Insignis regi forma est.* Codd. duo Mss. habent *insignis regi forma*, dempto τῷ *est*.

*Hoc.* Quod sequentia declarabunt, scil. regem armatae gentis inermem esse.

*Pro corporis captu.* Si ad exigui corporis captum respicias. *Captus* est idem ac *comprehensio*, sive active ea vox sumatur (quatenus nempe comprehendere, attingere illae possunt), sive passive (quatenus comprehendi, tangi). Melius tamen passive. Quod ad sententiam totam pertinet, idem Virgilius sic expressit, Georg. lib. IV, vs. 83: *Ingentes animos angusto in pectore versant.*

*Rex ipse sine aculeo est.* Vid. huius capitis Argumentum, et praec. pag. notam. Caeterum iure an falso id dixerit Seneca, ad rem minime pertinet; nam eadem semper consequentia est. Etiamsi enim aculeo regina apum instructa sit, ubi ille aculeus pungere non potest, videtur natura noluisse imperanti placere saevitiam ultionemque magno constaturam.

*Ingentium rerum documenta minima agere.* Cur Lipsio *minima* seu *minimis*, et Iureto *de minimis* prae vulgata arriserit, equidem vix intelligo. Vulgata egregie se habet. Quid enim manifestius est, quam haec naturae usitatissima via consilii, quae iudiciis minimis nos agat ad ingentes res ordinandas? Nisi forte displiceat continenti textu scripta *doc.* et *min.* quum hoc ad τὸ *agere*, illud ad τὸ *ingentium rerum* referri debeat. Nam hoc est quinque verborum ξύνταγμα at ξύστημα: Agere (h. e. reddere, efficere) minima (res minimas) doc. ing. rerum; hoc vere καταψήφισμα: e minimis documenta ad ingentes res sibi extundere, a parvarum rerum habitu a tenore magnitudinem edoceri.

hominum moderatior esse animus debeat, quanto vehementius nocet. Vtinam quidem eadem homini lex esset; et ira cum telo suo frangeretur; nec saepius liceret nocere quam semel; nec alienis viribus exercere odia! facile enim lassaretur furor, si per se sibi satisfaceret, et si mortis periculo vim suam effunde-
4 ret. Sed ne nunc quidem illi cursus tutus est. Tantum enim necesse est timeat, quantum timeri voluit, et manus omnium observet, et eo quoque tempore, quo non captatur, peti se iudicet, nullumque momentum immune a metu habeat. Hanc aliquis aegram vitam sustinet, quum liceat innoxium illis et ob hoc securum, salutare potentiae ius, laetis omnibus, tractare? Errat enim, si quis existimat tutum esse ibi regem, ubi nihil a rege tutum est. Securitas securitate mutua
5 paciscenda est. Non opus est instruere in altum editas arces, nec in adscensum arduos colles emunire, nec latera montium abscidere, multiplicibus se muris turribusque sepire: salvum regem in aperto clementia praestabit. Vnum est inexpugnabile munimentum,

*Sed ne nunc quidem illi cursus tutus est.* Ad novam γνωμὴν exsilit. Modo nempe id in votis suis exclamavit: Periculum summum huic adesse qui ultionem vel semel exercuerit. Nunc votorum compotem sese fingit, immo ait non modo summum in discrimen incurri, postquam altio exacta est, sed dum exigitur; non solum postquam in hostis supplicia sese ira explicuit, sed eo ipso tempore quo in adversarium fertur et invisum caput tandem ferit.

*Aegram* reduxi ex Erasm. al. Grutero quamvis refragante, qui *agere* commendavit, quod in Gron. Bip. etc. derivatum est *aegram* sensus loci quoque commendat.

*Securitas securitate mutua paciscenda est.* Vid. supr. in notis ad cap. XI fin. ubi hunc locum non praetermisimus.

*In adscensum arduos colles emunire* est vulgata lectio. In manusc. Herbipolit. apud Dominicanos est: *nec in asc. arduo calle muniri*. Quod praefert Schottus. Mox *abscidere* dedi codd. Mss. secutus. Antea *abscindere*.

*In aperto*. Ne lateas, Imperator, intra lapidum congeriem et lancearum ensiumque ferreos muros; sed prodeas in publicum: incolumem te bonitas praestabit. Caeterum simile quid quoque apud Claudian. legebatur IV Cons. Honorii: *Non sic ex-*

amor civium. Quid pulchrius est quam vivere optantibus cunctis, et vota non sub custode nuncupantibus? si paullum valetudo titubavit, non spem hominum excitari, sed metum? nihil esse cuiquam tam pretiosum, quod non pro salute praesidis sui commutatum velit? omne quod illi contingit, sibi quoque evenire deputet? In hoc assiduis bonitatis argumentis probavit, non Rempublicam suam esse, sed se Reipublicae. Quis huic audeat struere aliquod periculum? quis ab hoc non, si possit, fortunam quoque avertere velit. sub quo iustitia, pax, pudicitia, securitas, dignitas florent; sub quo opulenta civitas copia bonorum omnium abundat? Nec alio animo rectorem suum intue- 7
tur, quam, si Dii immortales potestatem visendi sui faciant, intueamur venerantes colentesque. Quid autem? non proximum illis locum tenet is, qui se ex Deorum natura gerit, beneficus ac largus, et in melius potens? Haec affectare, haec imitari decet: maximum ita haberi, ut optimus simul habeatur.

XX. A duabus causis punire princeps solet, si aut 1
se vindicat, aut alium. Prius de ea parte disseram,

*cubiae, non circumstantia tela Quam regem tutatur amor.*

*Et vota non sub custode nuncupantibus.* Tale quid in publicis precationibus certe factum esse videtur sub tyrannis Caio, Claudiove: quo spectant Plinii Nat. Histor. lib. XXVIII, cap. 3 Bip. verba haecce: *Vidimusque certis precationibus obsecrasse summos magistratus: et ne quid verborum praetereatur, aut praeposterum dicatur, de scripto praeire aliquem, rursusque alium custodem dari, qui attendat*, etc. Et noster hanc consuetudinem Caligulae, quamvis in alia re, custodum dandi tradidit, de ira lib. II, cap. 33, 4. Lipsius de delatoribus cogitasse videtur, et propter Plinii Panegyr. 67 et 68.

*In hoc.* Lipsius reponere mavult, *is hoc*, vel *qui*: si tamen, addit, non aliquis hic defectus. Fortasse erat, *ita hoc*.

*Intueamur.* Hanc codd. lectionem alteri *intueremur*, cum Lipsio praefero.

*Habeatur.* Male nonnulli scripti, *habeare*. Vniverse enim disputat Seneca, nec locus idoneus allocutioni ad Neronem est.

XX. Arg. Vindicta principis aut privata, aut publica est.

*A duabus causis.* Id est, ob, vel propter. E codd. recte reduxit Gron. Antea, *Duabus de causis*.

quae ipsum contingit. Difficilius est enim moderari, ubi dolori debetur ultio, quam ubi exemplo. Supervacuum est hoc loco admonere, ne facile credat, ut verum excutiat, ut innocentiae faveat, et appareat, ut non minorem agi rem periclitantis, quam iudicis, sciat: hoc ad iustitiam, non ad clementiam pertinet.
2 Nunc illum hortamur, ut manifeste laesus, animum in potestate habeat, et poenam, si tuto poterit, donet; sin minus, temperet; longeque sit in suis, quam in alienis exorabilior iniuriis. Nam quemadmodum non est magni animi, qui de alieno liberalis est, sed ille qui quod alteri donat, sibi detrahit: ita clementem vocabo, non in alieno dolore facilem, sed eum qui quum suis stimulis exagitetur, non prosilit; qui intelligit magni animi esse, iniurias in summa potentia pati, nec quidquam esse gloriosius principe impune laeso.

1 XXI. Vltio duas res praestare solet: aut solatium affert ei qui accepit iniuriam, aut in reliquum securitatem. Principis maior est fortuna, quam ut solatio egeat; manifestiorque vis, quam ut alieno malo opinionem sibi virium quaerat. Hoc dico, quum ab inferioribus petitus violatusque est: nam si, quos pares aliquando habuit, infra se videt, satis vindicatus est. Regem et servus occidit, et serpens, et sagitta: ser-
2 vavit quidem nemo, nisi maior eo quem servavit. Vti

*Vbi dolori.* Proprio, quum se aliquis vindicat.

*Vbi exemplo.* Publicae vindictae causa.

*Appareat, ut non minorem agi rem periclitantis quam iudicis sciat.* Sic Rudolfus Agricola, Lipsio et Gron. suffragantibus, restituit e libris; i. e. ut innocentiam adiuvet et ut cogitet iudex, etiam quum se vindicat, non minorem periclitantis, quam sui respectum habendum esse. Sic bene loci sensum expedit Gronov. Antea: *ut appareat non minus rem agi.... quam iudicis.*

*Nunc.* Spectat ad praecedentia. Mihi non est sermo de iustitia, sed de clementia.

XXI. Arg. Vltio et vindicta principi indecora: quandoquidem neque

itaque animose debet tanto munere Deorum, dandi auferendique vitam potens; in his praesertim, quos scit aliquando simile fastigium obtinuisse: hoc arbitrium adeptus, ultionem implevit, perfecitque quantum verae poenae satis erat. Perdidit enim vitam, qui debet; et quisquis ex alto ad inimici pedes abiectus, alienam de capite regnoque sententiam exspectavit, in servatoris sui gloriam vivit, plusque nomini eius confert incolumis, quam si ex oculis ablatus esset.
Assiduum enim spectaculum alienae virtutis est: in 3
triumpho cito transisset. Si vero regnum quoque suum tuto relinqui apud eum potuit, reponique eo unde deciderat, ingenti incremento surgit laus eius, qui contentus fuit, ex rege victo nihil praeter gloriam sumere. Hoc est etiam ex victoria sua triumphare, testarique, nihil se quod dignum esset victore,
apud victos invenisse. Cum civibus, et ignotis, atque 4
humilibus, eo moderatius agendum est, quo minoris est, afflixisse eos. Quibusdam libenter parcas: a quibusdam te vindicare fastidias: et non aliter, quam ab animalibus parvis et obterentem inquinantibus reducenda manus est; at in iis, qui in ore civitatis servati punitique erunt, occasione notae clementiae utendum est.

XXII. Transeamus ad alienas iniurias: in quibus 1

satisfactione (*solatio*), neque securitate (*opinione aliorum de viribus suis*) indiget.

*Simile fastigium.* E Pincisni coniectura est, a Lipsio recte probata. Antea *suo fastigio.* Cod. Lipsii *sibi fastigium. Sibi* autem cum *simile* in codd. interdum confunditur.

*Hoc arbitrium adeptus.* Id est, iudicium, sententiam. Si res ita decisa, diiudicata est

*Perdidit..... debet* eam victori.

*Regnoque.* Bona Lipsii coniectura, libris quibusdam *regioque* dantibus: aliis vero, *regiamque*, quae et vulgata lectio ante Lipsium erat. Totus contextus probat receptam Lipsii coniecturam. Codex Herbipolit. habet quoque *regnoque.*

*At in iis qui in ore..... erunt.* Id est de quibus omnes loquentur, sive servatis, sive punitis.

XXII. Arg. Et in puniendis delictis ne sit severior princeps, invitus

vindicandis haec tria lex sequuta est, quae Princeps quoque sequi debet: aut ut eum, quem punit, emendet; aut ut poena eius caeteros meliores reddat; aut ut sublatis malis securiores caeteri vivant. Ipsos facilius emendabis minore poena: diligentius enim vivit, cui aliquid integri superest. Nemo dignitati perditae parcit; impunitatis genus est, iam non habere poenae
2 locum. Civitatis autem mores magis corrigit parcitas animadversionum: facit enim consuetudinem peccandi multitudo peccantium: et minus gravis nota est, quam turba damnatorum levat: et severitas, quod maximum remedium habet, assiduitate amittit auctoritatem. Constituit bonos mores civitati Princeps; et vitia eruit, si patiens eorum est, non tamquam probet, sed tamquam invitus, et cum magno tormento ad castigandum veniat. Verecundiam peccandi facit ipsa clementia regentis. Gravior multo poena videtur, quae a miti viro constituitur.

1 XXIII. Praeterea videbis ea saepe committi, quae saepe vindicantur. Pater tuus plures intra quinquen-

et mitis ad poenas accedat, et sequatur, quae a legibus observata videmus.

*Ipsos.* Malos facilius ad virtutem reduces, si dignitas et integritas eorum non omnino deleta est.

*Et vitia eruit.* e Gronovii coniectura recepi. Moretus dederat *facilius compescit*, e sola coniectura; nam Pinciani codices plures praebebant *facilius reprimit.* Erasmus dederat *et vitia compescit.* Erford. codd. *vitia eius emendat.* At codd. Nazar. et Colon., qui in optimis sunt, *et vitia eius.* Ex quo manifestum est, utramque vocem a Seneca non esse. Nec *constituere vitia* dici potest, idem valere quod *et redigere in ordinem et coërcere*, quae Gruteri sententia erat, recte a Gronov. repulsa. Ex *eius* fecit Gronov. *eruit*, quod recipiendum duxi, sensu etiam postulante tale hoc verbum. Coniici quoque posset a Senecae manu esse, *eradit* (Ep. II).

XXIII. Poenarum frequentia delicta non minuit, sed auget, quin immo gignit; quod probatur parricidiorum numero, quae saepius multo quam antehac fiebant, saeviente in dies gravius quam antea Claudio. Qua in urbe tot scelesti puniuntur, traducunturque per ora hominum, hic plerique mox pares fiunt.

*Pater tuus.* Claudius, qui Neronem, Agrippina uxore ducta, adoptavit. Suet. Claud. c. 39. Neron. c. 7.

nium culleo insuit, quam omnibus saeculis insutos
accepimus. Multo minus audebant liberi nefas ultimum
admittere, quamdiu sine lege crimen fuit. Summa
enim prudentia altissimi viri et rerum naturae peri-
tissimi maluerunt, velut incredibile scelus et ultra
audaciam positum praeterire, quam, dum vindicant,
ostendere posse fieri. Itaque parricidae cum lege coe- 2
perunt; et illis facinus poena monstravit: pessimo
vero loco pietas fuit, postquam saepius culleos vidi-
mus, quam cruces. In qua civitate raro homines pu-
niuntur, in ea consensus fit innocentiae, et indulge-
tur velut publico bono. Putet se innocentem esse
civitas; erit: magis irascitur a communi frugalitate

*Culleo insuit.* Insui iussit, ut parricidas: conf. de Ira lib. I, cap. 26, 4, supra ad cap. 15, 5. Rem ipsam tetigit Sueton. Claud. 34 init.

*Summa enim . . . fieri.* Solonem intellexisse videtur; vide quod Cicero pro Roscio Amerin. 25 exposuit.

*Itaque parricidae . . . . monstravit.* Haec cupidius enunciata videntur. Falsa esse quivis intelliget, quandoquidem alioqui omnium legum et necessitas et vis aboleatur necesse est. Tum distinguendum sedulo est, quis rerum status nos veluti obsideat, et temporum, locorum gentiumque adhibenda ratio. Quibus in locis populus novus ac tener in adolescentiam crescit, neque vicinarum gentium pravos mores sibi miscet, pudicitia et integritas amorque parentum valent: hic nec impudicas senescentium civitatum libidines, nec auro emptitiam fidem, nec parricidium intempestivae leges indicant. At ubi nihil sanctum adeo est quod non violaverint perditi cives, lege opus est. Solonem hic gauniant; at Solo, si Claudianorum temporum aequalis fuisset, talem legem flagitavisset a Claudio sanciri. Et, ut quae sentio omnia expediam, persuasum mihi est ante Romae parricidia exstitisse quam rogata lex est in parricidas.

*Cruces.* Vid. de Providentia libr. III, cap. 9. Duriora igitur suppliciorum genera in usu fuisse innuit.

*Consensus fit innocentiae.* Hoc est ad innocentiam omnes adspirant, aut adspirare videntur.

*Indulgetur velut publico bono. Publico bon.* casus dandi est, non auferendi; et *incisae* sensus: Indulgentia exercetur erga omnium innocentiam (etiam si ab illa semel aut bis aberraverit aliquis) ut erga publicum bonum.

*Putet se innocentem esse civitas: erit.* Congruunt haec antecedentibus, falsa falsis. Immutato vero Annaeani placiti tenore, verum haberemus, scilicet: *Sit innocens, civitas: innocentem esse se putabit*; sed non vice versa.

*Frugalitate.* Idem hic frugalitas est quam integritas, severi mores. Et hac de causa Pisonum multis cognomen Frugi datum est.

desciscentibus, si paucos eos esse viderit. Periculosum est, mihi crede, ostendere civitati, quanto plures mali sint.

XXIV. Indicta est aliquando a Senatu sententia, ut servos a liberis cultus distingueret: deinde apparuit, quantum periculum immineret, si servi nostri numerare nos coepissent. Idem scito metuendum esse, si nulli ignoscitur: cito apparebit, pars civitatis deterior quanto praegravet. Non minus Principi turpia sunt multa supplicia, quam medico multa funera. Remissius imperanti melius paretur. Natura contumax est humanus animus, et in contrarium atque arduum nitens, sequiturque facilius, quam ducitur.

XXIV. Arg. Eadem persequitur quae supra incepit, aitque periculosum civitati tot malos ostentari; et exemplum a servulis sumit quos noluit Senatus a liberis veste et cultu distingui, ne multitudinem illi suam, dominorumque paucitatem adverterent. Tum remisse imperanti principi melius parere cives ait, quam illi qui nemini ignoscit; ingenii humani contumacia, et nobilium animalium quae mansuetudo sola ducit.

*Indicta est aliquando a Senatu sententia*. Lectio est codd. quam et Erasmus in suis invenit. Proinde reduxi. Multi tamen non probant, inter quos Pincian. eminet. Mss. nonnulli *inducta*. Rem igitur, nisi fallor, a Seneca uno memoratam hoc loco discimus. Promulgatam sententiam postea non admissam apparet *Dicta* idem quod *indicta*, id est, *praefinita*: vid. I. M. Hensinger. ad Cic. de Off. lib. I, cap. 10, 11. Legebatur antea: *Dicta.... in Senatu sententia*. Vel (ex. g. ed. Paris. 1602, in fol.), inverso ordine: *In Senatu dicta est aliquando sententia*. Placere posset quoque: *Iam dicta*, etc.

*Vt servos a liberis cultus distingueret*. Tunica enim et servi et tenuiores cives liberique homines induti erant (Horat. I, Epist. VII, vs. 65: *Vilia vendentem tunicato scruta popello*; et incertus auctor Dialog. Orat. *Quod saepius vulgus imperitum et tunicatus hic populus transeunt, eos nomine vocat et digito demonstrat*). Rara, nisi honestioribus, in publicum prodeuntibus, toga fuit, aut clientibus, quum patronum salutatori adirent, aut deducerent: Vnde Martiali, in notissim. Epigramm. (lib. X, XLVIII) inter felicitatis summae elementa numeratur *Toga rara*, et paulo infra excidit, (lib. X, Epigr. LI, vs. 6) laeta ἐκφώνησις: *O tunicata quies!* Et apud Graecos eadem cultus ratio valuit.

*Deinde apparuit ... coepissent*. Simile quid Plato de Republ. IX, pag. 253, 4, Tom. VII Bip. Τί δέ; εἴ τις θεῶν ἄνδρα ἕνα, ὅτῳ ἐστὶν ἀνδράποδα πεντήκοντα, ἢ καὶ πλείω, etc.

*Praegravet*. In alteram trutinae lancem.

Et ut generosi atque nobiles equi melius facili fraeno 2
reguntur, ita clementiam voluntaria innocentia impetu suo sequitur, et dignam putat civitas, quam servet sibi: plus itaque hac via proficitur. Crudelitas minime humanum malum est, indignum tam miti animo. Ferina ista rabies est, sanguine gaudere ac vulneribus; et, abiecto homine, in silvestre animal transire.

XXV. Quid enim interest, oro te, Alexander, leoni 1
Lysimachum obiicias, an ipse laceres dentibus tuis? tuum illud os est, tua illa feritas. O quam cuperes tibi potius ungues esse, tibi rictum illum edendorum hominum capacem! Non exigimus a te, ut manus ista, exitium familiarium certissimum, ulli salutaris sit; ut iste animus ferox, insatiabile gentium malum, citra sanguinem caedemque satietur: clementia voca-

*Indignum tam miti animo.* Nil humano ingenio mitius dicentem. vid. de Ira lib. I, cap. 5, et notas.

*Ferina ista rabies est....vulneribus.* Eamdem in sententiam effusus est quoque supra.

*Transire.* Id est, mutari.

XXV. Arg. Violenta dicta in Alexandri inclementiam, Lysimachum amicum leoni obiicientis. Saevitiae modum et finem deesse, ita ut tandem in rabiem et furorem degeneret, occidatque occisionis voluptate tantum ducta. Sed periculum imminere tyrannidibus tam nefariis, non ex uno duntaxat, sed ex omnibus; et ut draconum ingentium furori, ut pestilentiae, ut incendiis vastis, sic tyranno omnes obstare, et in eius exitium uno animo conspirari.

*Lysimachum.* Confer de Ira lib. III, cap. 17, 3; 22, 5, fin. Ultus autem esse dicitur Alexander Lysimachi misericordiam, deplorantis Callisthenem ab Alexandro irato iniuste et crudeliter interemptum (Nat. Quaest. III, 25. Cf. *Buhle*, Vita Aristot. Opp. Tom. I, p. 98 sq. Bip.).

*Edendorum hominum capacem.* Ita immensum ut capiat (h. e. contineat) devorandos homines. *Capax* non est *habilis* (gall. *capable*), sed *qui capit, continet, comprehendit.*

*Exitium familiarium certissimum.* Cliti mortem innuit, quem ebrius inter mensae delicias Alexander interemit.

*Citra sanguinem caedemque.* H. e. sine sanguine et caedibus; ante sanguinis rivos, exspirantiumque corporum aggestas moles.

*Clementia vocatur si....eligitur!* Hanc lectionem, ab Erasmo probatam, reduxi. Sensus est: Non hoc postulamus a te ut crudelitatem exsuas, sed ne ipse amicorum tuorum carnifex sis: tu clemens vocaris, si carnifice ad hoc utaris. Gron. emendavit:

tur, si ad occidendum amicum carnifex inter homi-
2 nes eligitur! Hoc est, quare vel maxime abominanda
fit saevitia, quod excedit fines, primum solitos, dein-
de humanos. Nova supplicia conquirit, ingenium ad-
vocat, instrumenta excogitat, per quae varietur atque
extendatur dolor; et delectatur malis hominum. Tunc
ille dirus animi morbus ad insaniam pervenit ultimam,
quum crudelitas versa est in voluptatem, et iam
3 occidere hominem iuvat. Nam talem virum a tergo
sequitur eversio, odia, venena, gladii; tam multis
periculis petitur, quam multorum ipse periculum est;
privatisque nonnunquam consiliis, alias vero con-
sternatione publica circumvenitur. Levis enim et pri-
vata pernicies non totas urbes movet; quod late furere
4 coepit, et omnes appetit, undique configitur. Ser-
pentes parvulae fallunt, nec publice conficiuntur: ubi
aliqua solitam mensuram transiit, et in monstrum

*Clementia vocetur, ad occidendum amicum carnifex inter homines*; cuius scripturae rationem reddidit Obss. lib. I, cap. 6, mihi quidem parum probatam.

*Ingenium advocat.* Non, ut interpretatur *Ruhkopf*, ad opem ferendam, sed ad supplicia nova conquirenda, instrumenta excogitanda, etc.

*Tam multis periculis ...periculum est.* Et quam multi hunc metuunt, tam multos hic reformidat; quot ipsius libido pericula subditis creat, tot ipsi a subditorum mala compressis doloribus imminent; quot timores iniicit, tot ipse sollicitudinibus distringitur.

*Circumvenitur.* Intra iratorum frementiumque multitudinem ita clauditur, ut neque in fugam via ulla iam pateat, neque vivum vallum queat aliqua perrompere. *Consternatio* autem publica non bene dicitur tyrannum *circumvenire?* Nimirum indignabundi viri et audaces in principem malum ruunt, non trementes et illorum similes quos *per terras humiles stravit pavor*. Ergo vereor ut metaphorae suae Annaeus hic fidelis esse videatur.

*Configitur.* Μεταφορικῶς; quasi pernicies vivum aliquid esset.

*Serpentes parvulae fallunt.* Oculos.

*Conficiuntur.* Vulgatam lectionem *consequuntur*, quae nullum idoneum sensum promit, mutavit Lipsius in *conquiruntur*, (invenerat enim in uno Ms. *consequiruntur*). Propius abest a scriptis *conficiuntur*, quod meliori, ut puto, iure recepi, quam quo post Lipsium omnes edd. invasit τὸ *conquiruntur*.

excrevit, ubi fontes potu infecit, et si afflavit, deurit obteritque quacumque incessit, ballistis petitur. Possunt verba dare, et evadere pusilla mala; ingentibus obviam itur. Sic unus aeger nec domum-quidem perturbat: at ubi crebris mortibus pestilentiam esse apparuit, conclamatio civitatis, ac fuga est, et Diis ipsis manus intentantur. Sub uno aliquo tecto flamma apparuit, familia vicinique aquam ingerunt; at incendium vastum, et multas iam domos depastum, parte urbis obruitur.

XXVI. Crudelitatem privatorum serviles quoque manus sub certo crucis periculo ultae sunt: tyrannorum, gentes populique, et quorum erat malum,

*Infecit.* Vitiavit, venenum iniiciens laticibus.

*Si afflavit.* Sic omnes Mss. et edd. e. c. Erasm. Sed parum placet: τὸ *si* enim offendit lectorem: hinc Lipsius emend. *suo afflatu.* Melius oratio procederat, si esset *sibilo.*

*Vbi .... petitur.* Vt illa in Africa serpens portentosae magnitudinis (ex Boarum genere) quam Attilius Regulus cum magna militum clade occidit. Epitom. Liv. lib. XVIII. Aul. Gell. lib. VI, cap. 3.

*Verba dare.* Hoc est, decipere. Incusantur nempe et accersuntur, sed purgare sese tentant, et quum parum noceant, non absolvuntur, sed omittuntur.

*Nec domum quidem.* Nedum civitatem; ut, si crebrescant mortes: vid. infr.

*Intentantur* e cod. optimo reduxit Gronov. Antea, *intenduntur*, et ipsa bona lectio. — *Et Diis ipsis manus intentantur.* Exemplum praestat Suetonius in vit. Caligulae, 5, init. *Quo defunctus est die (Germanicus), lapidata sunt templa, subversae Deum arae, Lares a quibusdam familiares in publicum abiecti, partus coniugum expositi.* Idem irae genus constat et nunc perstitisse apud Asiae atque Africae quasdam gentes, quarum nempe Dii, si precantium vota in irrita fuerint, vapulant.

XXVI. Arg. Quum crucis supplicium exspectantes, servi tamen aliquando dominum saevum interimunt, ut ulciscantur, sic tyrannorum crudelitas a gentibus integris saepe vindicari potest. At secura grassetur, quid veri boni hinc manat? quod imperantibus leone et urso eveniret. Sed felicitatem et vitam beatam bonorum principum laude dignissimam omnes sciunt, omnes aiunt. Excidium facere, vulgaris potentiae est; salutem dare, optimae et altissimae.

*Sub certo.... periculo.* Cruci affigi apud Romanos servilem poenam fuisse satis constat post Lipsii et deinceps Salmasii disputationes de cruce. Caeterum videtur Noster ad hunc Largum respexisse, quem servi sui, ob intractabilem animum infensi, quum unanimes conspirassent, trucidavere.

et hi quibus imminebat, exscindere aggressi sunt. Ali-
quando sua praesidia in ipsos consurrexerunt, perfi-
diamque, et impietatem, et feritatem, et quidquid
ab illis didicerant, in ipsos exercuerunt. Quid enim
potest ab eo quisquam sperare, quem malum esse
docuit? Non diu apparet nequitia, nec quantum iu-
2 betur, peccat. Sed puta tutam esse crudelitatem:
quale eius regnum est? non aliud, quam captarum
urbium forma, et terribiles facies publici metus.
Omnia moesta, trepida, confusa: voluptates ipsae
timentur. Non convivia secura ineunt, in quibus
lingua sollicite etiam ebriis custodienda est: non
spectacula, ex quibus materia criminis ac periculi
quaeritur. Apparentur licet magna impensa, et regiis
opibus, et artificum exquisitis nominibus; quem tamen
3 ludi in carcere iuvent? Quod istud, Dii boni, malum
est, occidere, saevire, delectari sono catenarum, et
civium capita decidere, quocumque ventum est, mul-
tum sanguinis fundere, adspectu suo terrere ac fugare?
Quae alia vita esset, si leones ursique regnarent? si

*Aliquando sua praesidia .... exercuerunt.* Ipse Noster de Caligulae morte exponendo docet, de Const. Sap. 18.

*Apparet*, recte Gronov. reduxit e Mss. et occupaverat iam Erasmus. Antea, *paret*. Est autem τὸ *apparere* voc. propr. et synon. *ministrare*.

*Terribiles facies publici metus.* In horribiles facies explicans se publicus malus.

*Non convivia secura ineunt.* Timent nempe ne venenum immixtum dapibus aut vino sit.

*In quibus .... custodienda est.* Ne quis dicta, quae improvidus effudit, imperatori annuntiet, criminandi occasionem rapiens. Haec enim iis temporibus frequentissima fuerunt *adempto* (ut ait Tacit. Agric. c. 2) *per inquisitiones et loquendi audiendique commercio.* Contrarium quam dulce sit Martialis bene extulit, quum Epigramma sic claudit quo amicos ad coenam vocat (lib. X, Epigr. XLVIII, vss. 21, 22, 24): *Accedent sine felle ioci, nec mane timenda Libertas et nil quod tacuisse velis..... Nec facient quemquam pocula nostra reum.*

*Non spectacula ... quaeritur.* Aurigatorum factionibus favebant ita acriter Romani, ut ex hoc saepe iurgia, immo seditiones orirentur. Imperatores quoque studio earum rerum exarsere; et hinc delatores calumniandi aliam optimos viros ansam saepe habuere, principis inimicum

serpentibus in nos, ac noxiosissimo cuique animali
daretur potestas? Illa rationis expertia et a nobis im-
manitatis crimine damnata, abstinent suis, et tuta est
etiam inter feras similitudo: horum ne a necessariis 4
quidem rabies temperat sibi, sed externa suaque in
aequo habet, quo possit exercitatior a singulorum
caedibus deinde in exitia gentium serpere. Et iniicere
tectis ignem, aratrum vetustis urbibus inducere po-
tentiam putat: et unum occidi iubere aut alterum,
parum imperatorium credit; nisi eodem tempore grex

hunc fingentes, qui probatos principi aurigas non probaret. Specialius haec forte ad Caligulam spectant. Suet. Cal. 3. Cf. Plinii Panegyr. c. 34.

*Noxiosissimo.* Bona lectio, quae in codd. et Erasm. est.

*A nobis immanitatis crimine damnata.* Quae nos fera immansuetaque animalia nulla non die appellamus, quae crudelissimae immanitatis nomine incusamus damnamusque. Cf. ad de Ira lib. II, cap. 8, §. 2.

*Etiam inter feras.* In codd. et multis edd. *inter feras*, neque praecedente τῷ *etiam*, neque consequente.

*Horum.* Tyrannorum nempe.

*Necessariis.* Id est, cognatis, affinibus. Notavimus iam supra apud Latinos *necessitates* saepe vocari, quod Galli dicimus *les liens de famille*, *les liens du sang*; ita ut τὸ *necessarii* iam non mireris esse, τοῦ *consanguinei* συνώνυμον.

*Temperat sibi.* Advertendum τὸ *sibi* cum τῷ *a necessariis.* Res mira et tantillum moratura, duas sic ab uno verbo *temperare* voces pendere. Tamen in Georg. I, 360, Virgilius eodem sensu exclamat: *Iam sibi tum curvis male temperat unda carinis!*

*Externa suaque in aequo habet.* Hoc est, nemini parcit, et in suos non minus crudeliter quam in externos saevit.

*Singulorum caedibus deinde.* Optime hic perversum ordinem Pincianus restituit; quum antea legeretur: *a singulorum deinde caedibus.*

*Horum ne,* etc. ... *serpere.* Quae hic legis, perspicacissimi *Diderot* coniecturae eximia favent. Nam omnia haec non diceret, nisi discipuli feri male emollitum animum arbitraretur iam in scelus inclinari, et ipsius ante oculos Neroniana iam feritas e fragili velo traluceret. Nonne et videtur prophetae similis, ultimi Caesarum vitam omnem exsequi, nec solum saevitiam narrare, sed et saevitiae modos gradusque?

*Iniicere tectis ignem.* Id ille Annaeanae sapientiae discipulus Nero exercuit non in unam alteramve domum, non in oppidum modicum, sed in Romam ipsam: quibus de causis? et quid meditans? Troiae excidium renovare et ex alta turri cernere, conere; auream sibi domum exstruere de ruinis; et de nomine suo Vrbem Neropolin appellare.

*Aratrum vetustis urbibus inducere.* Quas funditus deleri iussit, ex more antiquitatis satis noto. Horat. Carm. I, XVI, 20, 21.

*Nisi eodem tempore grex misero-*

miserorum subiectus stetit, crudelitatem suam in ordinem coactam putat. Felicitas illa, multis salutem dare, et ad vitam ab ipsa morte revocare, et mereri clementia civicam. Nullum ornamentum Principis fastigio dignius pulchriusque est, quam illa corona ob cives servatos: non hostilia arma detracta victis, non currus barbarorum sanguine cruenti, non parta bello spolia. Haec divina potentia est, gregatim ac publice servare; multos autem occidere, et indiscretos, incendii ac ruinae potentia est.

*rum*, etc. Et id Nero, quum Christianorum corpora tot necibus, tot suppliciis subdidit. Vid. Tacit. Annal. lib. XV, 44.

*In ordinem coactam*. Id est, repressam. Cf. Cons. ad Helv. 13, 3.

*Felicitas illa*. Suppl. *est*, et *illa* pro *illud* sumitur; quasi diceret: *Illud est felicitas summa*, vel *haec est felicitas*, etc.

*Mereri clementia civicam*. Subaud. ut patet, *coronam*. Ea vox saepe omittitur quum de variis coronarum speciebus una narratur. Similiter admodum Martialis ad Domitianum, lib. VIII, Epigr. ultim. vs. ultim. *Fiet et ex hedera civica nostra tibi*. Porro civica is donabatur, qui civem periculo summo salvum praestitisset.

*Nullum ornamentum principis*, etc. Haec corona civica (erat autem quercea) in vestibulo Caesarum, iam inde ab Augusti consulatu sexto (ann. V. C. 727) aptata est. Dio Cass. lib. LIII, c. 16. In signum victoriae laureatae erant fores eorum, in signum clementiae corona civica ornatae. Vid. Consol. ad Polyb. cap. 35, 4. Ad hunc locum praeter et ad haec citata, conf. Sueton. Calig. 22; Tib. cap. 26, et Claud. cap. 17.

*Principis fastigio*. Hoc est, principis magnitudine et excelso loco. Non absimilis Flaccus, lib. III, Od. XXI, vss. 19 et 20: *Iratos Regum apices*.

*Ob cives servatos*. Inscriptio est quam saepe in Romanorum numismatibus quae exstant, reperimus hodie.

L. ANNAEI SENECAE

# DE CLEMENTIA

AD NERONEM CAESAREM

LIBER II.

### ARGVMENTVM LIBRI SECVNDI

*Orditur a magna et sublimi Neronis in latrones animadversuri voce: Vellem nescire literas! quam sibi caussam de clementia ad Neronem scribendi fuisse pronuntiat, ut, quod nunc natura et impetus sit, iudicium fiat, I, II. Sequitur, quam lib. I, cap. 3, §. 1, pollicitus erat, secunda tractationis pars, de natura clementiae habituque. Ac primum clementiae definitiones proponuntur: in quibus constituendis et distinguendis, ut Stoicus, longus multusque est, III. Opponitur autem crudelitas, quam unice ad poenas refert, et separat a feritate, IV. Deinde docet, quomodo clementia a misericordia distet: illa virtus est, haec vitium pusilli animi, ex decretis Stoicorum, qui contra adversarios, stoicam sectam ut duram calumniantes, defenduntur, VI, VII. In sapientem docet misericordiam non magis cadere, quam veniam. Fin.*

*Scripti sunt libri de Clementia primo regni Neroniani anno, conf. lib. 1, 9, 1. Ideoque non falsae sunt laudes, quibus Nero a Seneca hisce libris extollitur; nam quinquennium primum Neronis felix faustumque fuisse, Burrho Nostroque apud eum gratia atque auctoritate florentibus, ex historiae monumentis satis superque constat; (modo Britannico datum venenum excipias: nam hoc scelus anno secundo exsequutus ille est). Subscribo Lipsii iudicio: «et vero digni Principe libri ac materies; atque utinam legant, et mites simul magnosque animos ab iis sumant!» Perquam apposite Augusti exemplum Neroni ante oculos identidem ponitur ad imitandum. Dolendum vero est, et posteriorem libri secundi partem, et totum librum tertium iniuria temporis interiisse! Ceterum iam ante Senecam de regis officiis, ideoque de elementia Xenocrates, Platonis discipulus,* στοιχεῖα πρὸς Ἀλέξανδρον περὶ βασιλείας *(Fabric. B. G. lib. III, pag. 192); Aristoteles (ib. pag. 309); et Theophrastus (ib. pag. 447), scripserunt. Cum Nostro Panegyrici contendi merentur.*

# L. ANNAEI SENECAE
# DE CLEMENTIA
## LIBER SECVNDVS.

I. Vt de clementia scriberem, Nero Caesar, una me vox tua maxime compulit; quam ego non sine admiratione, et, quum diceretur, audisse memini, et deinde aliis narrasse. Vocem generosam, magni animi, magnae lenitatis, quae non composita, nec alienis auribus data, subito erupit, et bonitatem tuam cum fortuna tua litigantem in medium adduxit! Animadver-

I. Arg. Laudat rursus Neronem ob dictum egregium: *Vellem nescire literas!* et optat iusre omnes principes in illud, aureumque saeculum instaurari. Clemens igitur Nero existimandus est, clemens ille princeps, cuius nomen, ut aliquis dixit, saevum imperatorem uon tam designat, quam ipsam saevitiam! Certe clementer ille se gessit per quinque annos ineuntis imperii; non quidem quod boni clementisque ingenii foret, sed quod aliquantisper eicuratam Senecae praeceptis et matris metu indolem nondum persona exuisset.

*Audisse memini.* Vnum exemplar *audisse me memini.* Quod nou ita reiiculum.

*Quae non composita.* Id est, ex conventione aliqua et praemeditatione, ideoque artificiose confecta ac elaborata; ut imperantium dicta responsaque omnia quae subitaneo indolis impetu et αὐτοσχεδιαστί affusa vulgus credit, immerito tamen, ut plurimum.

*Alienis auribus data.* Hoc est, *mandata*, ut statim in plausus iretur, et tuae mansuetudinis laudes a circumstrepentibus aulicis inchoarentur diu repetendae.

*Et bonitatem.* Recte sic dedit Gronov. e codd. praeter Muretum, qui dederat, *sed bonitatem* a sola coniectura quam prior Pincianus proposuerat. Sententia poscit *et.* Vox illa neque ficta erat, subito enim erupit, neque alienis auribus data, sed naturae dicentis congruebat. Sic bene Gronov. Muretum redarguit. — *Fortunam* cum Lipsio de dignitate imperatoris explices, quae iustitiam a principe exerceri volebat.

*Bonitatem cum fortuna tua litigantem.* Non, parem fortunae tuae bonitatem, h. e. summam, inexsu-

surus in latrones duos Burrhus praefectus tuus, vir egregius, et tibi Principi notus, exigebat a te, scriberes,
2 in quos et ex qua causa animadverti velles: hoc saepe dilatum, ut aliquando fieret, instabat. Invitus invito quum chartam protulisset, traderetque, exclamasti: « Vellem nescire literas! » O dignam vocem, quam audirent omnes gentes, quae Romanum imperium incolunt, quaeque iuxta iacent dubiae libertatis, quaeque se contra viribus aut animis attollunt! o vocem,

perabilem; sed imperatoriae severitatis muneribus contrariam, quum iubeat poenam infligi iustitia, deprecetur bonitas.

*Duos*. Quum mox sequatur *in quos* etc. τὸ *duos* corruptum puto. Fortasse scriptum erat *ductos*, sc. in vincula. — *Latrones*. Grassatores milites.

*Burrhus praefectus tuus*. Afranius Burrhus. De eo conf. Dio Cass. lib. LXI, cap. 3, 4; LXII, 13. Nero eum interfici iussit, ann. V. C. 815, post Chr. nat. 62. Vid. Sueton. Ner. cap. 35 fin. Fuit egregiae militaris famae vir ab Agrippina, Claudio etiamnum imperante, ad regimen cohortium admotus, ideoque praefectus solus praetorio in Lusii Getae et Rufii Crispini locum. Moneo hoc, ne *praefectus* h. l. synonymum esse putes τῷ *custos morum*. A Tacito saepe laudatur, e. c. Annal. lib. XII, cap. 42, lib. XIII, cap. 6, lib. XIV, cap. 51. Hunc *Racine*, ex imperatoriae iuventae rectoribus unum ostensurus (Tragoed. *Britannicus*) Senecae sustulit. Docta disputatio de Burrho exstat in Actis Societ. lat. Ienens. anni 1752, p. 156 sqq. Caeterum ille fuisse dicitur, cui Paulus Apostolus a centurione Iulio traditus est. Act. Apostol. XXVIII, 16.

*Notus*. I. c. familiaris, γνώριμος. Muretus tamen argute coniecerat: *natus*. Sed Mss. et Erasm. vulgatam tuentur. Mox *scriberes* Lipsio displicuisse videtur, quare mavult *subscriberes*: sed *scriberes* bene se habet et Annaeanum est; occurrit quoque eodem sensu infra 2, 3.

*Aliquando*. Idem hic valet ac tandem.

*Vellem ..... literae!* Et Sueton. Ner. c. 10, affert: *Et quum de supplicio cuiusdam capite damnati, ut ex more subscriberet, admoneretur: Quam vellem, inquit, nescire literas!*

*Dubiae libertatis*. H. e. nec in provinciarum numerum relatae, nec sui iuris tamen; quae legibus quidem suis adhuc utuntur, e. c. Iudaei, et regibus suis parent, sed sola Caesaris clementia.

*Quaeque se contra viribus aut animis attollunt*. Innuit tum Parthorum regnum, tum praecipue barbaras Germaniae gentes, de quibus sic Tacit. German. cap. 37: *Sexcentesimum et quadragesimum annum Vrbe nostra agebat, quum primum Cimbrorum audita sunt arma, Caecilio Metello ac Papirio Carbone consulibus. Ex quo si ad alterum imperatoris Traiani consulatum computemus, ducenti ferme ac decem anni colliguntur: tamdiu Germania vincitur!*

in concionem omnium mortalium mittendam, in cuius verba Principes regesque iurarent! O vocem publica 3
generis humani innocentia dignam, cui redderetur antiquum illud saeculum! Nunc profecto consentire decebat ad aequum bonumque, expulsa alieni cupidine, ex qua omne animi malum oritur: pietatem integritatemque cum fide ac modestia resurgere, et vitia diuturno abusa regno tandem felici ac puro saeculo dare locum.

II. Futurum hoc, Caesar, ex magna parte sperare 4
et confiteri libet: tradetur ista animi tui mansuetudo, diffundeturque paullatim per omne imperii corpus, et cuncta in similitudinem tui formabuntur. A capite

*Medio tam longi aevi spatio, multa invicem damna: non Samnis, non Poeni, non Hispaniae Galliaeve, ne Parthi quidem saepius admonuere; quippe regno Arsacis acrior est Germanorum libertas.*

*In concionem omnium...... iurarent.* Si reges regnum suum auspicentur, ideoque de imperio quaecumque bona promittant.

*Iurarent.* Secutus sum Gronovium, in eo tamen dicto haud audiens ei, quod τῷ *regesque* deleto *utinam* scribi maluit: *principes utinam iurarent.* Antea *iurent*: s. ap. Erasm. *iuramentum faciant* (quod tamen pariter latine non dicitur.) Imperfectum hic requiritur propter sequens *redderetur*: et sic Noster loqui amat.

*Antiquum illud saeculum.* De aureo saeculo agi liquet, quod antiquissimum omnium est. Ovid. in Metamor. lib. I, 89: *Aurea prima sata est aetas*, etc.

*Consentire decebat.* Pro *iamdudum decet* omnes homines unanimes concordesque esse.

*Nunc profecto...... dare locum.* Nunc optimum esset tempus, in quo genus humanum conspiraret ad virtutem et innocentiam colendam, etc.

II. Arg. Eamdem materiam persequitur; speratque fore ut in similitudinem Neronis mansueti et boni omnes imperii gentes reformentur, et recti mores revertantur. Tum a materia paullulum recedens, considerat quam frequenter vehementia et alta ἀποφθέγματα a viris pravis aut saevis, quam raro a bonis pronuntiata sint.

*Confiteri*, recte Gronovius tuetur contra Lips. *confidere* praeferentem. Praeterquam enim quod receptae lectionis maior est auctoritas codd. et Mss., exquisitius est *confiteri*, id est de magna re, nec temere dicenda, post aliquam dubitationem aut dissimulationem, ideoque deliberationem exponere.

*In similitudinem tui.* Edd. quidam antiquitus *tuum.*

*A capite bona valetudo: inde omnia vegeta.* In libris antiq. plurimis: *A capite bona valetudo. Ea transibit in omnes. Vegetata*, etc. Ubi Pincianus volebat priora verba *a capite* supe-

bona valetudo: inde omnia vegeta sunt atque erecta, aut languore demissa, prout animus eorum viget, aut marcet. Et erunt cives, erunt socii digni hac bonitate, et in totum orbem recti mores revertentur: parcetur
2 ubique manibus. Tuis diutius me morari hic patere, non ut blandum auribus tuis: nec enim mihi hic mos est; maluerim veris offendere, quam placere adulando; quid ergo est? praeter id quod bene factis dictisque tuis quam familiarissimum esse te cupio, ut, quod nunc natura et impetus est, fiat iudicium; illud mecum considero, multas voces magnas, sed detestabiles, in vitam humanam pervenisse, celebresque vulgo ferri:

rioribus adiungi. Tum scribebat: *bona valetudo in omnes vegeta est*, omisso τῷ *transibit* quod interpolatum bene divinavit. Felicior Lipsius reduxit lectionem quam ostendimus e codd. partim. partim ingenio.

*Atque erecta.* Antea legebatur *aut erecta*. Emendavit Rittershus. Sacr. Lect. IV. lib. 3, cap. 269.

*Viget.* Hoc dedi, Erasmo, qui hoc in codd. suis invenerat, obsecutus, et oppositione ipsa iubente. Saepissime autem *vigere* et *marcere* sibi et alias opponi notum est. Quam oppositionem τοῖν *vivere* et *marcere* inesse, Gronovius, qui lect. *vivit* ante Erasm. in edd. obviam ope codd. tuetur, nullis exemplis idoneis adstruxit.

*Parcetur ubique manibus. Tuis diutius me morari hic patere, non ut blandum auribus tuis.* Nusquam vis, caedes, raptus regnabunt. Tuis factis et verbis hic me immorari patiaris diutius, non tanquam *blandum*, i. e. adulatorem. Haec est lectio codd. a Lipsio et Gronov. bene restituta. Discessi tamen a viris hisce doctissimis in eo quod, interpunctione mutata, post *manibus* puncto posito, τὸ *Tuis* ad τὸ *morari* retuli, sensu, ut videbatur, postulante. Antea: *parcetur ubique manibus tuis. Diutius me morari hic patere, non ut blandum auribus tuis.*

*Maluerim veris*...Hoc est, veritate. Idem de se Seneca professus est ap. Tacit. Annal. Lib. XV, cap. 61, ubi Granio Silvano percunctanti dicit: *Nec sibi promptum in adulationes ingenium: idque nulli magis gnarum quam Neroni, qui saepius libertatem Senecae quam servitium expertus esset.* De hoc agemus quoque infra, in Argum. ad Consol. ad Polybium.

*Praeter id.* E codd. Mss. recepit Gronovius. Antea legebatur *propter id*, sensu refragante.

*Factis dictisque tuis quam familiarissimum esse te.* Hoc est, te quotidie cupio tua facta dictaque alta mente versare, meditari, et illis animum tuum imbuere.

*Vt quod nunc.....fiat iudicium.* Vt quod nunc ante facis quam cogitaveris, facias quoque post cogitationem; ut, quod naturali et innato impetu exsequeris, id postea adhibito iudicio exsequare.

ut illam: «Oderint, dum metuant! » Cui graecus ver-
sus similis est, qui se mortuo terram misceri ignibus
iubet, et alia huius notae. Ac nescio, quomodo inge- 3
nia immania et invisa, materia secundiori expresserunt
sensus vehementes et concitatos. Nullam adhuc vocem
audivi ex bono lenique animosam. Quid ergo est ? ut
raro, invitus, et cum magna cunctatione, ita ali-
quando scribas necesse est illud, quod tibi in odium
literas adduxit ; sed, sicut facis, cum magna cuncta-
tione, cum multis dilationibus.

*Oderint... metuant!* Quam eleganter et splendida exsecratus est supr. vid. de Ira in lib. I, cap. 16, 26. Quod aut has voces magnas vocat, sui parum meminit; nam dicebat hoc ipso loco nihil magnum quod vitiosum. Vid. ad cap. fin.

*Cui graecus versus... notae.* Ἐμοῦ θανόντος γαῖα μιχθήτω πυρί (me defuncto terra misceatur ignibus). Hunc versum posthac Nero in deterius adeo vertit. Nam dicente quodam in sermone convivii ἐμοῦ κ. τ. λ. immo, inquit Nero, ἐμοῦ ζῶντος (me vivo). Sueton. Ner. c. 38. Dio Cass. LVIII, 23, tradit, hunc versum saepe Tiberium in ore habuisse. Alludit eo Cic. de Finib. III, 19 fin. Euripideus ille versus e dramate deperdito esse putatur. Nos, *après moi le déluge.*

*Secundiori.* Id est obsequentiori, faciliori, translatione a fingendo et cera desumpta. De Vita beat. 27, 4, *mollem cedentemque materiam*; de Benef. VI, 29, 1. Recte recep. Gronov. e codd. Antea *fecundiori*, sensu improbante. Modeste proposuerat vir acutissimus Lipsius legendum: *nescio quomodo ingenia, immani et invisa materia, fecundiori ore e.*, a Gronovio vehementer improbatum. Nescio, ait Seneca, quomodo tyrannis sensus vehementes et concitati facilius, se dante ac praebente materia, exciderint.

*Sensus vehementes et concitatos.* Vt id quo desinit Senecae Medea: *Per alta vade spatia sublimi aethere, Testare nullos esse qua veheris Deos;* id Neronis in Octavia, Act. II, sc. II: *Stulte verebor, ipse quum faciam, Deos*: vel si ad voces non compositas, sed effusas subita vehementia, attenderimus, haec Agrippinae ad astrologos filii parricidium nuntiantes: *Occidat, modo imperet*; aut Vitellii quum Othonis cadaver iam putre spectaret: *Mortui inimici corpus nunquam male olet.*

*Nullam.... animosam.* Lipsius ad h. l. observat: *Quid mirum? nam bonitas placida est et iacens: nec impetum in verbis, quum in animo non habeat, capit.* Enimvero huic sententiae non subscripserim. Conferas modo collectionem apophthegmatum regum et ducum apud Plutarch. T. VIII, p. 82 sqq. Hutten. ubi multa aeque animosa invenies dicta regum, quae scilicet praeteriisse Senecae intererat, quum Neronem laudibus extollere constituisset.

*Scribas.* Id est, subscribas sententiae criminali, quae fecit, ut illam

III. Et ne forte decipiat nos speciosum clementiae nomen, aliquando et in contrarium abducat, videamus quid sit clementia, qualisque sit, et quos fines habeat. Clementia est temperantia animi, in potestate ulciscendi: vel, lenitas superioris adversus inferiorem in constituendis poenis. Plura proponere est tutius, ne una definitio parum rem comprehendat, et, ut ita dicam, formula excidat: itaque dici potest et inclinatio
2 animi ad lenitatem in poena exigenda. Illa finitio contradictiones inveniet, quamvis maxime ad verum accedat. Si dixerimus, clementiam esse moderationem, aliquid ex merita ac debita poena remittentem; reclamabitur, nullam virtutem quidquam minus debito facere. Atqui hoc omnes intelligunt, clementiam esse, quae se flectit citra id quod merito constitui posset. Huic contrariam imperiti putant severitatem; sed nulla virtus virtuti contraria est.

IV. Quid ergo opponitur clementiae? Crudelitas, quae nihil aliud est, quam atrocitas animi in exigendis poenis. Sed quidam non exigunt poenas, crudeles tamen sunt: tamquam, qui ignotos homines et obvios

vocem emitteres, et artem scribendi invisam tibi reddidit.

III. Arg. Pars secunda operis ubi clementiae definitiones. Conf. Cic. de Invent. lib. II, cap. 54, qui tamen locus dubiae lectionis est.

*Plura.* Recte Gronov. recepit e codd. et Erasm. Mutatio enim generis optimis auctoribus familiaris est. Antea Pincianus a coniectura dederat *plures*; sc. definitiones.

*Formula excidat.* Id est, ne laxior aut angustior sit, quam pro veritate. Iam supra monuimus de Ira lib. II, cap. 28, esse locutionem iuris. Formula excidere, formula cadere dicitur is, qui a formula, seu verborum conceptionibus et formis, in causa privatà solemnibus, e. c. in testamentis, sponsionibus, etc. recessisset, et plus minusve dixisset. Ernesti Clav. Cic. *Formula.* Simile quid et apud Anglos hodieque in usu est.

*Atqui...* Hic responsio incipit.

IV. Arg. Opposita est igitur clementiae crudelitas (quem et simili modo Cic. in Verr. V, cap. 44, opponit); quae definitur et a feritate distinguitur, allatis exemplis. Vt autem a severitate crudelitas differt, sic a clementia misericordia quae vitiis annumeranda est, nedum virtutibus.

non in compendium, sed occidendi causa occidunt.
Nec interficere contenti, saeviunt; ut Sinis ille et
Procrustes, et piratae, qui captos verberant, et in
ignem vivos imponunt. Haec crudelitas quidem: sed
quia nec ultionem sequitur (non enim laesa est), nec
peccato alicui irascitur (nullum enim antecessit cri-
men), extra finitionem nostram cadit: quae finitio
continebat in exigendis poenis intemperantiam animi.
Possumus dicere, non esse hanc crudelitatem, sed fe-
ritatem, cui voluptati saevitia est; possumus insaniam
vocare: nam varia sunt genera eius, et nullum certius,
quam quod in caedes hominum et laniationes perve-
nit. Illos ergo crudeles vocabo, qui puniendi causam 3
habent, modum non habent. Sicut in Phalari, quem

*In compendium.* Id est, lucri et utilitatis causa.

*Occidendi causa occidunt.* Simili locutione supra de Ira, lib. I, cap. 16, sub init. *Iam non causis, quae nunquam malo defuturae sunt, impelleris; sed satis tibi est magna ad peccandum causa peccare.*

*Sinis ille et Procrustes.* E Pinciani coniectura derivata lectio. Antehac: *Busiris ille et Procrustes.* In exemplariis aliis *Osiris et Siris*, unde *Sinis* facile concludendum. — *Sinis ille et Procrustes.* Latrones famosi. Quorum quidem ille, in Isthmo ad Corinthum, homines arboribus flexis curvatisque olligabat, et sic dabat distrahendos; unde huic cognomen additum Pityocamptes a graec. voc. κάμπτειν, *curvare*, et πίτυς, *pinus* (Apollod. lib. III, cap. 16, 2; Plutarch. Thes. cap. 8 ibiq. Leopold. qui nostrum locum non neglexit). Idem ille censendus ac Sciron cuius ossa in rupes mutata sunt. Procrustes vero in Attica, qui viatores lecto metiebatur: si longiores essent, prominentes corporis partes amputabat; sin breviores, pedes extendebat (Plutarch. Thes. cap. XII, ibiq. Leopold.). Vtrumque Theseus sustulit, quum, Troezene profectus, Athenas in orbem patriam tenderet.

*Vltionem sequitur.* Hoc est, ad ultionem tendit animo conceptam. Συνώνυμον hoc loco τὸ *sequitur* τοῦ *venatur.*

*Varia sunt genera eius.* Sic iam (de Ira, lib. I, cap. 1) brevem insaniam, μανίαν ὀλιγοχρόνιον dixit; et notum praeterea apud Stoicos omne vitium insaniae genus quoddam existimari; quod tamen alio modo exprimebant, dicentes *omnes stultos insanire*, praemisso nimirum hoc, stultos eos qui peccarent. Vid. Cic. Paradox. penult. ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται, et Horat. lib. II, Sat. III, cuius totius materia in his unicis versibus est: *Quem mala stultitia, et quaecumque inscitia veri Coecum agit, insanum hunc Chrysippi porticus et grex Autumat.*

*Phalari.* Vid. quae notavimus ad lib. II de Ira, cap. 5. Phalaris tyran-

aiunt non quidem in homines innocentes, sed super humanum ac probabilem modum saevisse. Possumus effugere cavillationem, et ita finire, ut sit crudelitas inclinatio animi ad asperiora. Hanc clementia repellit longius a se: nam severitatem illi convenire, certum
4 est. Ad rem pertinet, quaerere hoc loco, quid sit misericordia. Plerique enim ut virtutem eam laudant, et bonum hominem vocant misericordem. At haec vitium animi est. Vtraque circa severitatem, circaque clementiam posita sunt: quae vitare debemus, ne per speciem severitatis in crudelitatem, neve per speciem clementiae in misericordiam incidamus. In hoc, leviore periculo erratur; sed par error est a vero recedentium.
4 V. Ergo quemadmodum religio Deos colit, super-

norum quos Sicilia protulit celeberrimos, si Dionysium exceperis et Agathoclem, Astypalaeae ex illustri gente natus, Leontinis et Gamuriis primum praefuit, Agrigentoque mox potitus, tyrannidem ita stabilivit, ut hunc frustra imperio deturbare inimici tentaverint.

*Cavillationem.* Obtrectationes eorum hominum qui loquentibus docentibusque nunquam non obstrepunt, non tam veritatis studio calentes quam iurgii et longae disputationis. Istiusmodi hominem cogitaus Martialis, lib. VII, Epigramm. XXXIV, 6: *Non deest protinus, ecce de malignis, Qui sic rancidulo loquotur ore.*

*Convenire, certum est. Ad rem pertinet.* Erasm. sequor: Lips. contra in suo et aliis scriptis invenit: *convenire, odesse, certum est. Pertinet.* «Quidam, *addit*, pro *odesse* habent *od rem*: ex quo Erasmi haec lectio manavit; nec damno.» *Adesse* h. l. stare nequit, quippe quod finitionibus Senecae de Clementia adversatur. Non enim semper adest severitas: sed si adsit, convenit.

*At.* Sic ego posui, sententia postulante. Erasmus habet, eodem sensu: *Haec autem vitium animi est.* Antea legebatur *Et haec*, etc.

*Haec vitium animi est.* Idem iam notavimus de Ira, lib. II, cap. 2. Patet tamen *misericordiam* non idem esse apud Senecam quam nos vocamus *pitié*, sed propensionem animi ad illa saepe condonanda quae indigna venia sunt.

*Vtraque... posita sunt.* Intell. crudelitas vicina est severitati, misericordia clementiae: una ab altera non longe abest.

*Sed par error — recedent.* Leviora quidem ex hac mala derivantur, sed delicti eadem est gravitas: si quae sequuntur consideres, non eadem culpa est; si legis aeternae violationem, eadem. E decreto Stoicorum, aequalia esse peccata. Vid. Cic. Paradox. III, Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα, κ.τ.λ.

V. Arg. Misericordia, ut vitium

stitio violat: ita clementiam mansuetudinemque omnes
boni praestabunt, misericordiam autem vitabunt. Est
enim vitium pusilli animi, ad speciem alienorum ma-
lorum succidentis. Itaque pessimo cuique familiaris-
sima est. Anus et mulierculae sunt, quae lacrimis no-
centissimorum moventur, quae, si liceret, carcerem
effringerent. Misericordia non causam, sed fortunam
spectat; clementia rationi accedit. Scio male audire 2
apud imperitos sectam Stoicorum, tanquam nimis du-
ram, et minime principibus regibusque bonum datu-
ram consilium. Obiicitur enim illi, quod sapientem
negat misereri, negat ignoscere. Haec si per se po-
nantur, invisa snnt: videntur enim nullam spem re-
linqnere humanis erroribus; sed omnia delicta ad
poenam deducere. Quod si est, quidni haec scientia, 3

auimi pusilli, vitaoda est, secuudum praecepla Stoicorum, qui hac occasioue a calumniis imperitorum defeuduntur. Cf. Galaker. ad Autonin. pag. 69 sq.

*Superstitio.* Iam vides igitur distinctam a doctis viris superstitioaem a religione. Cic. de Nat. Deor. lib. II, cap. 71 fin. *Cultus autem Deorum est optimus, idemque castissimus atque sanctissimus, plenissimusque pietatis... Non enim Philosophi solum, verum etiam maiores nostri superstitionem a religione separaverunt.* Quamquam nnodum apud Veteres soperstitioni idem sensus specialis quem apud nos habet *superstition*, vel quod alii appellant *fanatisme*.

*Ad speciem alienorum malorum succidentis.* Nihil saue in hoc adeo malum est, nisi quis dixerit (quod quidem frequentissime accidit), nos ideo ad miserationem moveri quod pati nobis nosmetipsi videmur quae infortunia alii patiantur; ita ut, quod pii animi hominesque amantis indicium esse vulgo creditur, nihil revera aliud arguat quam hominem qui sui solum amans est.

*Itaque pessimo.... est.* Id est imperitissimo, qui impulsu, non iudicio, ad agendom utitur.

*Si liceret, carcerem effringerent.* Quod pessime factum esset, quippe quod publicae tranquillitati noceret.

*Scio male audire.* De his obiectionibus infra nos quoque quaedam annotavimos ad Constant. Sapient. cap. 3, 1. Conf. Lipsii manuduct. in philos. Stoic. lib. III, cap. 19, ubi nec nostrum locum praetermisit. Cic. Tusc. disp. IV, 8. qui alibi tamen diversam sententiam tuetur, ex. c. pro L. Muracna c. 29 et sqq., ubi tamen non ut philosophus rem tractavit; e finib. lib. IV, cap. 27; apud imperitos tum illa dicta sunt, quia hanc doctrinam attingere non volent.

*Quod si est, quidni haec scientia* (sc. invisa sit) *quae*, etc. Omnium

quae dediscere humanitatem iubet, portumque adversus fortunam certissimum mutuo auxilio cludit? Sed nulla secta benignior leniorque est, nulla amantior hominum, et communibus bonis attentior: ut propositum sit usui esse aut auxilio, nec sibi tantum, sed universis singulisque consulere. Misericordia est aegritudo animi, ob alienarum miseriarum speciem; aut, tristitia ex alienis malis contracta, quae accidere
4 immerentibus credit. Aegritudo autem in sapientem virum non cadit: serena eius mens est; nec quidquam incidere potest, quod illam obducat; nihilque, quam

fere codd. lectio. Scientia enim et sapientia pro secta usus est Noster. conf. Lipsii Manuduct. II, 7. Erasmus habet: *Quod si est, quid in hac scientia, quae dediscere*, etc. Ante Lipsium vulgata erat: *Quod si est, quid hac secta durius?* quae tamen in nullo codice comparuit. Lipsius emend. *Quod si est, quidni huic succenseas, quae.* Gronovio tandem vocabulum *scientia* ex *secta* corruptum esse videbatur: itaque scribendum putabat: *Quod si est, quidni haec secta* (sc. invisa sit). Sed a codd. scriptura non recedendum erat. Mox *mutuo auxilio*, id est, propter auxilium mutuum. Lipsius maluit *mutuum auxilium*, vel certe *mutui auxilii*.

*Mutuo auxilio.* Refer. ad *portum certissimum* quod praecedit. Perspicue magis inter has voces inclusum esset τὸ *mutuo auxilio*, et de more Graecorum qui dixissent Λιμὴν ἐπὶ τὰ τῆς τύχης ἀμοιβαίᾳ ἐπικουρίᾳ βεβαιότατος.

*Sed nulla secta*, etc. Conf. de Otio Sapient.

*Communibus bonis attentior.* Recte Gronov. tuetur contra Gruterum, qui insulsam lectionem hanc vulgatam vocaverat. Est res notissima *attentum esse tui et tibi* dici: neque paret, cur *communia bona* dici nequeant. Nonnulli autem libri *communis boni* habere dicuntur. Erasmus vulgatam tenet. Mox *contracta* Grutero debetur, facienti e codd. scriptura, *contra.* Erasm. habet eodem sensu, *concepta.*

*Misericordia.... credit.* Cicero l. l. Stoicorum definitionibus et partitionibus in perturbationibus describendis usus: *Misericordia*, ait, *est aegritudo ex miseria alterius iniuria laborantis; nemo enim parricidae aut proditoris supplicio misericordia commovetur.*

*Aegritudo autem in sapientem virum non cadit*, etc. Quae hic de sapiente praecipiuntur, simili ratione mox, quamquam aliis verbis, inculcantem videbimus: ex. c. de Tranq. Anim. libb. III, 11 sqq. Item de Constant. Sap. et alib.

*Obducat.* De nubibus solemnis dictio est, respondetque hic τῷ *serena.*

*Nihilque, quam.* e codd. Gruteri aliisque recte restituit Gronov. Non enim de quovis homine, sed de sapiente agitur. Antea ubique in edd. *Nihilque aeque hominem*, etc. Sensus

magnus animus decet: non potest autem magnus esse idem, si metus et moeror contundit, si mentem obducit et contrahit. Hoc sapienti ne in suis quidem accidet calamitatibus, sed omnem fortunae iram reverberabit, et ante se franget; eamdem semper faciem servabit, placidam, inconcussam: quod facere non posset, si tristitiam reciperet. Adiice, quod sapiens providet, et in expedito consilium habet; nunquam autem liquidum sincerumque ex turbido venit. Tristitia enim inhabilis est ad dispiciendas res, utilia excogitanda, periculosa vitanda, aequa aestimanda. Ergo non miseretur, quia et sine miseria animi non fit: caetera omnia, quae qui miserentur solent facere, hic libens et alius animo faciet.

VI. Succurret alienis lacrimis, non accedet: dabit

*est*: Nihil tam decet sapientem quam magnus animus.

*Contundit.* Gronov. in cod. Nazar. invenit. Erasmus quoque tenet. Antea *confundit*. Caeterum Gron. ex vestigiis Naz. legend. videbatur: *si m. et moer. c. mentem, abiicit et cont.*

*Fortunae iram reverberabit.* Hoc est, verberantem fortunam verberabit: ἐμφατικῶς; nam sapiens ictus fortiter sustinet, non refert.

*Ante se franget.* Vt immota et inconcussa semper rupes quae fluctus allisos rumpit. Hinc Lipsii coniectura, *et stante se franget*, prorsus iugulatur.

*Eamdem semper faciem servabit.* Hoc enim sapientis esse credebant, ut non in affectus duntaxat suos, at in vultum imperium haberet. Ad hoc facit quod legitur, de Ira, lib. II, cap. 6: *Desinet Socrates posse eumdem vultum domum referre, quem domo extulerat?*

*Vtilia excogitanda.* Subaud. *ad*, quod est ante *dispiciendas res*. Idem infra ante *per. vit. aeq. aestim.*

*Aequa.* Pincianus ex suis codd. receperat, a Gronovio laudatus. Erasmus, uti omnes scripti, *aeque*: impedito sensu. De vero enim et aequo ab iniquo secernendo agitur.

*Ergo non miseretur, quia et sine miseria animi non fit, etc.* Lipsii iudicio debetur haec lectio: *alius animo*, i. e. alio animo. Locum tamen non omnino restitutum puto. Codd. enim et Erasm. habent: *Ergo non miseretur, quia et sine miseria animi facit caetera omnia, quaeque miseretur* (*quae qui miserentur*. Erasm.) *Volo facere libens et alius omnino faciet* (*quae alius animo faciet*. Erasm.). Hinc nostram lectionem concinnavit Lips.

*Hic libens et alius animo faciet.* Id est, libentissime, quamvis exsequetur alio animo.

VI. Arg. Stoici, quamvis misericordiam vitandam putent, tamen vel maxime φιλάνθρωποι sunt.

*Succurret... accedet.* Hic *Ruhkopf*:

manum naufrago, exsuli hospitium, egenti stipem,
non hanc contumeliosam, qna pars maior horum, qui
se misericordes videri volunt, abiicit et fastidit quos
adiuvat, contingique ab his timet; sed ut homo ho-
mini, ex communi dabit. Donabit lacrimis maternis
filium, et catenas solvi iubebit, et ludo eximet, et
cadaver etiam noxium sepeliet; at faciet ista tranquilla
2 mente, vnltu suo. Ergo non miserebitur sapiens, sed
succurret, sed proderit, in commune auxilium natus
ac publicum bonum, ex quo dabit cuique partem:
etiam ad calamitosos, pro portione improbandos et
emendandos bonitatem suam permittet. Afflictis vero,
et fortius laborantibus, multo libentius subveniet.
Quotiens poterit, fortunae intercedet; ubi enim opi-

Auxilium feret lacrimantibus; nec solum accedet, ut spectator. Sed errat vir doctus. *Accedet* hic est pro *accedet lacrimis*, ipse collacrimabitur. Negat enim misericordiae pervium Stoicum fore, sed misericordiae impervium ait tamen ea factorum esse libenter quae non faciunt alii, nisi permoti misericordia. Atqui alii in lacrimas eunt et auxilium dant; ille siccis oculis et ἀδάκρυτος opem pro virili fert, nil amplius.

*Dabit manum naufrago.* Vt fluctus contra nitentem in litus sistat. Fingit enim naufragum etiamnum in mari, sed orae iam proximum.

*Ex communi.* Quatenus e Stoicorum praeceptis mundus et quae in eo sunt bona, hominum Deorumque gratia producta sunt: ad haec homines omnes cognati; debetque dives de suo peno pauperibus dare, non quasi de suo, sed quasi pauperum opes illi aliquis Deus crediderit. Vid. Gataker. ad Antonin. pag. 47, 48.

*Catenas... iubebit.* Servorum nempe qui vincto pede agrorum laboribus vacabant.

*Ludo.* Bestiario nempe seu gladiatorio, ubi publica vel privata servitute attinebantur.

*Et cadaver... sepeliet.* Inhumatum enim iacere, magno dedecori in antiquitate fuisse constat. Porro nocentium et damnatorum corpora, saepe foede lanista in Tiberim aut ad Gemonias Romani propellebant.

*Suo.* Non mutato, sibi constante.

*In commune auxilium natus*, etc. Conf. ad de Ira, lib. I, cap. 5, 2.

*Calamitosos.* Sua culpa. Vt malos homines, quantum res postulet, reprehendat moneatve ideoque emendet, cum iis vir bonus bonitatem suam communicat.

*Fortius.* Antiqua lectio, quam et Erasm. repraesentavit, et ea longe eximior ista, quam Pincianus excogitavit, a Lipsio vehementer probatam, *fortutis*. Recte quidem observat Lipsius: *Praeivit de improbandis vel emendandis*, id est, *quos culpa sua*

bus potius utetur aut viribus, quam ad restituenda, quae casus impulit? vultum quidem non deiiciét nec animum, ob aeruscantis civis aridam ac pannosam maciem, et innixam baculo senectutem. Caeterum omnibus dignis proderit, et, Deorum more, calamitosos propitius respiciet. Misericordia vicina est miseriae: habet enim aliquid, trahitque ex ea. Imbecilles oculos esse scias, qui ad alienam lippitudinem et ipsi suffunduntur: iam mehercule, quam morbum esse, non hilaritatem, semper arridere ridentibus, et ad omnium oscitationem ipsum quoque os diducere. Misericordia vitium est animorum nimis miseriae faventium: quam si quis a sapiente exigit, prope est, ut lamentationem exigat, et in alienis funeribus gemitus. 3

VII. At quare non ignoscat, dicam. Constituamus,

*premit: at nunc de iis loquitur, quas fortuna afflixit.* Iam vero hoc imperium fortunae, voce *afflictis* satis expressum est: addit etiam fortitudinem, qua afflicti calamitatem tolerant, haud dubie vel eo nomine meriti, quibus subveniatur. Vix tamen ego dubitem veritati quam maxime proximum Pincianum, quum infra sit *restituenda quae casus impulit.* Rescriberem tamen *forte* vel *fortuito* pro *fortuitis.*

*Impulit.* H. e. evertit.

*Aeruscantis civis.* Hoc est, civis stipem, aes mendicantis. Vid. A. Gell. Noct. Attic. lib. IX, cap. 2.

*Aridam ac pannosam maciem*, etc. *Cum baculo peraque senem, cui cana putrisque Stat coma, et in pectus sordida barba cadit; Cerea quem nudi tegit uxor abolla grabati.* Martial. lib. IV, Epigramm. LIII, vss. 3 sqq.

*Ob aeruscantis civis aridam ac pannosam maciem, et innixam baculo senectutem.* Dedi locum, uti a Pinciano, quem laudabat Lipsius, et Gronovio constitutus est: apud Erasmum prorsus deest. Quum Gronovius in cod. Nazariano invenisset: *obcrusati cuius aredum aut panno iam maciem et in noxam bacalo;* inde fecit docte magis, quam verius: *ob Iri alicuius aridam ac pannosam maciem et innixam baculo senectutem.* Locum adhuc in mendo cubare quivis intelliget.

*Imbecilles oculos... suffunduntur.* Vt mallem esse patet virum, qui *aliquem videns fodientem et altius rastrum allevantem, lassum se fieri quereretur.* Sic fere Noster de Myndiride, aut Smyndiride Sybarita, vid. de Ira, lib. II, cap. 25.

VII. Arg. Vt doceat, a sapiente veniam dari non debere, hic definit, quid sit venia, quae in sapientem non cadit, quippe qui non ignoscit, sed parcit et corrigit: brevi, clemens est. Nec caeteri philosophi a Stoicis nisi verbo distant.

*At quare non ignoscat, dicam.*

nunc quoque quid sit venia, ut sciamus dari illam a sapienti non debere. Venia est poenae meritae remissio. Hanc sapiens quare non debeat dare, reddunt rationem diutius, quibus hoc propositum est. Ego ut breviter, tanquam in alieno iudicio, dicam: ei ignoscitur, qui puniri debuit; sapiens autem nihil facit, quod non debet; nihil praetermittit, quod debet; itaque poenam, quam exigere debet, non donat; sed illud, quod ex venia consequi vis, honestiore tibi via tribuit: parcit enim sapiens, consulit et corrigit.
2 Idem facit, quod si ignosceret, nec ignoscit; quoniam qui ignoscit, fatetur aliquid se, quod fieri debuit, omisisse. Aliquem verbis tantum admonebit,

Erasmus: *At q. n. ignoscet vacuus?* Omnes scripti: *vacuam*. *Dicam* a Pinciano est. Lipsius emendat: *vis dicam?* Mihi suppositum esse videtur, nec a Seneca profectum.

*Hanc sapiens.... est.* Omnes fere Stoicos, qui quidem philosophiam stoicam exposuerunt, hanc doctrinam contra caeteros philosophos, qui eam impugnarunt, s. e. Peripateticos, defendisse putes. Diogenes quoque Laert. lib. VII, c. 123, laudat e Chrysippo Zenonis effatum: Sapientes *ἐλεήμονάς τε μὴ εἶναι, συγγνώμην τε ἔχειν μηδενί*, ubi vid. Menag. qui nec nostrum locum praetermisit. Gataker. ad Antonin. pag. 28, 29. Noster tamen sibi parum constat in hac doctrina: cf. de Benef. lib. I, cap. 10. Consol. ad Marc. 4, 3. Vnde argute *Diderot* in vita Senecae: *Sénèque n'est Stoïcien que par la tête; à tout moment son cœur l'emporte hors de sa secte.*

*In alieno iudicio.* Quia philosophorum Stoicorum decreta promulgat.

*Sapiens autem... quod debet.* At fingamus obtrectatorem aliquem ita contra Senecam Stoicosque argumentari: *Iniuriae illatae duplex ratio consideranda est, quatenus nempe eam aliquis intulit, tum quatenus aliquis tulit: atqui necessitas quae ex illata iniuria derivatur, ad priorem tantum spectat; debet poenae ille se subiicere, non debet posterior, sed tantum potest poenam exigere. Sic si cui pecuniam mutuam dedi, debet ille reddere, at non debeo ego accipere, debeo tantum si libet.* Corruunt haec sponte sua, si ad Zenonis doctrinam attendamus. Qua admissa, constat delictum vel scelus esse aliquam legis aeternae supremaeque violationem; cui satisfieri semper necesse est. Non enim vel huic homini vel illi satisfit, quum poena a nocente exigitur, sed supremae legi, cuius infractor exstitit.

*Parcit... omisisse.* Poenam non remittit meritam, sed mitem infligit nec infamantem (*honestiore via*), et, ut eum emendet, consilio et correctione adest ei, qui poena afficitur. Huc spectat quoque admonitio, quae verbis fit: est autem poenae loco.

*Aliquem verbis*, etc. Haec et quae sequuntur, quibus varius gradus coër-

poena non afficiet, aetatem eius emendabilem intuens:
aliquem invidia criminis manifeste laborantem, iube-
bit incolumem esse, quia deceptus est, quia per
vinum lapsus. Hostes dimittet salvos, aliquando etiam
laudatos, si honestis causis, pro fide, pro foedere,
pro libertate in bellum accincti sunt. Haec omnia non 3
veniae, sed clementiae opera sunt. Clementia liberum
arbitrium habet: non sub formula, sed ex aequo et
bono iudicat; et absolvere illi licet, et quanti vult,
taxare litem. Nihil ex his facit, tamquam iusto
minus fecerit, sed tamquam id quod constituit, iu-
stissimum sit. Ignoscere autem est, quae iudicas pu-
nienda, non punire. Venia, debitae poenae remissio 4
est: clementia hoc primum praestat, ut quos dimittit,
nihil aliud illos pati debuisse pronuntiet. Plenior est

cendorum delictorum suedet, vidimus fere eodem modo expresse, de Ira, lib. I, cap. 16 init.

*Invidia criminis manifeste laborantem.* Pincianum exemplar: *invidiae crimine man. lab.* Quod sensum alium efficit, hunc nempe: nullum rei aliud scelus esse quam odii (h. e. *invidiae*) criminationes. Nostra lectio indicat in odium hominum, ob crimen sine pravo consilio commissum, immerito incurri quasi de consulto fecisset. Stoici igitur puniendos statuebant nonnisi eos, qui consilio ac praemeditatione peccaverant, eos tamen clementer tractandos, qui erraverant, seu rem bonam, quamvis nobis invitis, egerant. Cf. de Ira, lib. II, cap. 26 et 27 al. Quapropter, si Stoici ignoscunt, clementiam, non veniam, exercent.

*Si honestis causis... accincti sunt.* Haec sunt quae laudanda supra dixerat (lib. I, cap. 2), et tamen poenae obnoxia: laudanda quum extra eut contra virtutem non sint; poenae tamen obnoxia, quum malorum et publici infortunii causae fuerint.

*Sub formula.* Legis nempe. Quasi diceret, sub imperio legis. Porro legem mitigare iudex non potest; et quamvis iniuste lex praeceperit, secundum hanc decernere debet de omnibus; non enim illi hoc demandatum est ut leges ferat, sed ut legibus latis constet per eam reverentia et obsequentia; sed privatus, sed sapiens cui non publice id mandatum est, unam tantum legem novit, conscientiam, cuius arbitrio accusat, damnat, absolvit, poenasque aut remittit aut exigit, et ubi exigit, aut modicas imperat aut graves.

*Taxare litem.* Conf. ad de Ira, lib. II, cap. 27, 4, id est, poena certe efficere ad libitum.

*Plenior.* Hoc est, plura comprehendit, laxior est, latius patet, ad plures simul atque ad plura pertinet. Nam in hac supplicii aut poenarum

ergo quam venia, et honestior. De verbo, ut mea fert opinio, controversia est; de re quidem convenit. Sapiens multa remittet; multos parum sani, sed sanabilis ingenii, servabit. Agricolas bonos imitabitur, qui non tantum rectas procerasque arbores colunt, sed illis quoque, quas aliqua depravavit causa, adminicula quibus regantur, applicant; alias circumcidunt, ne proceritatem rami premant; quasdam infirmas vitio loci, nutriunt; quibusdam, aliena umbra laborantibus, caelum aperiunt. Secundum haec videbit perfectus sapiens, quod ingenium, qua ratione tractandum sit, quo modo in rectum prava flectantur ***.

tantum abstulit est; in illa innocentiae declaratio continetur: huius adminiculo, ab imminente exitio liberamur; illius vero, ab exitio simul et culpae accusatione vindicati evadimus; incolumen haec me praestat, illa, incolumen quidem, sed et innoxium; huic corporis solum, illi corporis atque animi pariter integritas curae est: brevi, per hanc vita, per illam fama (*l'honneur*) servatur.

*Honestior.* Hoc est, honoratior; quod patet, modo pauxillum attenderis.

*De verbo... convenit.* Hoc est, misericordem ego hunc voco, qui etiam poenam iustam non exigit; clementem qui iustam exigit, iniustamque remittit omittitque. Vos haec nomina bis convenire haud fatemini; fatemini tamen hunc peccare qui scelestum et non emendabilem sinit ambulare immunem poenae, hunc vero recte facere qui puniendа punit, leviora negligens.

*Parum sani sed sanabilis ingenii.* Quos peccavisse quidem in perspicuo est, sed spes multa est aliquando non peccaturos.

*Agricolas bonos*, etc. Similia iam videre potuisti apud Nostrum, de Ira, lib. I, cap. 5, 5: quamquam hic a medico ἀλληγορίαν mutuatus est; et in Consol. ad Marc. cap. 16, 5, ad quae loca cf. nott.

*Depravavit.* Proprie h. l. sumas de figura arboris incurvata (vid. de Ira, lib. I, cap. 5, 4).

*Ne proceritatem rami premant.* Hoc est, ne praecipuos ramos, quum in altitudinem et longitudinem crescant maxime spectabilem ad minorem modum redacant, eos quodammodo comprimentes, dum surculorum nimius numerus pondere atterit suo ramum, et succus quo vigor additur arbori in inutiles et fere παρασίτους ramusculos dilabitur.

*Nutriunt.* Stercoratione nempe.

*Quibusdam coelum aperiunt.* Nempe aliorum ramis abscissis. Locutionem hanc e lingua nautarum desumptam esse constat, quippe qui locum aperiant, quem procul conspiciunt: vid. et conf. Intpp. ad Virgil. Aeneid. lib. III, vers. 201.

*Quod ingenium qua ratione.* Duplex ἐρωτητικὴ ἀντωνυμία, neque ineleganter et Augusteorum scriptorum more. Virgil. Aeneid. lib. IV, 371: *Quae quibus anteferam?*

L. ANNAEI SENECAE

# DE TRANQVILLITATE ANIMI

LIBER VNVS

AD ANNAEVM SERENVM.

## ARGVMENTVM

I. *Epistola Sereni praemittitur ad Senecam, cui statum animi sui queruli et morosi vacillantem, ideoque a tranquillitate quam maxime alienum queritur: petit deinde, ut sibi succurrat laboranti.* II. *Cui proinde suadet Seneca, ut quum satis sanus sit, sed sanitati parum assueto similis, fidem sibi ipsi habeat, et recta ire via se credat, siquidem ad veram animi tranquillitatem* (εὐθυμίαν) *pervenire velit. Iam ut ostendat in universum, quomodo eam consequi quis possit, describit vitium, de quo questus erat Serenus.* III. *Contra hoc taedium sive fastidium (hic enim morbus ille est) consilium dat, ut actione rerum et Reipubl tractatione hoc morbo laborantes utantur, saltem otium rebus misceant, sive, si quando in tempora turbulentiora incideris, faciendum erit ut plus otio ac literis vindices; quamvis Athenodoro contra nitente.* IV—VI. *Necessarium tamen ante omnia est ad negotia euntibus, primum ut nosmetipsos noscamus, deinde negotium, denique homines; quorum causa, aut quibuscum agendum est. In nobis aestimandae sunt vires, quid et quatenus possimus, neque ultra tendamus. Deinde in negotiis consideremus, an nos iis pares simus gerendis; tandem in hominibus, an digni sint labore nostro atque temporis impendio.* VII, VIII. *Ad tranquillitatem porro animi multum valet amicitia fidelis et dulcis, quae oblectamento sit: vitetur tamen amicus morosus, ingenio tristi, omnia accusans. Altera tamen parte sunt, quae hanc tranquillitatem impediant: ac primum quidem patrimonia, quae si modica sint, virtuti et vitae tranquillae sufficiunt, ampla officiunt: quapropter ea intra certum modum sunt coërcenda, ut tranquillius et securius vivas. Mediocritas autem est optima.* IX. *Verae divitiae tantummodo parcimonia et continentia acquiruntur: ideoque luxui resistendum, etiam in utilibus vitae instrumentis, ut bibliotheca et libris.* X. *Deinde et incommodum vitae tolerandum est, ne officiat tranquillitati: molestiae enim in omni vita interveniunt, quae tamen tum labore et consuetudine molliuntur et vincuntur, tum aspectu alienae sortis saepe tua deterioris. Accedit, quod cuique vitae generi suae voluptates et incommoda sint. Tum cupiditates non longe mittendae sunt, sed ad propinqua, quae ad pedes sunt et facilia ad prehendendum.* XI. *Iam sequitur praeclara disputatio de aequanimitate et constantia sapientis in usum proficientis et tironis. Summa capita sunt haec: Sapientem contemnere mortem, vel saltem pro re indifferenti habere: ei nihil inopinati accidere*

*debere nec posse, ideoque in eum non cadere illud: hoc non putare sapientis esse, omnia praecipere et praevidere quasi futura, tam mala quam bona. Exempla virorum illustrium et excellentium ex alto cadentium et a fortuna desertorum.* XII—XIV. *Ideoque in supervacuis non est laborandum, neque, quantum potest, in alienis, quorum nimia curiositas et* πολυπραγμοσύνη *est vitanda. Multa enim agenti et agere captanti tum inconstantia rerum cogitanda, tum pertinacia atque levitas evitanda est: h. e. nec assidue in vita mutes, nec si male elegeris, praefracte inhaereas. Si tamen adversa incidant, ea benigne interpreteris et aequo ac paene hilari oculo adspicias. Exempla.* XV. *Quum denique nihil proficiat, privatae tristitiae causas abiecisse, nisi et publicae removeris, odium generis humani abiiciendum est, et fastidium rerum humanarum fugiendum. Idcirco vanitates humanae neque irrideri, neque fleri, sed potius aequo animo ferri debent, nec nos bonorum exitus mali contristare. Alia sollicitudinum non mediocris materia est simulatio et anxia sui observatio: solitudo et conversatio sunt prudenter miscendae. Otium sapientis et vita privata.*

*Liber hic non dubie utilis, et tum materia, tum tractatu insignis est, etsi ordinem universi labare putat Lipsius, idque iniuria temporum, aut exscriptorum. Sed si cogitasset, esse magis epistolam, quam tractationem, sive disputationem artificiosam et eam continuam, atque e Rhetoricae regulis elaboratam, fortasse sententiam suam mitigasset. Vbi enim ordinem migrasse nobis videtur Seneca, ibi vero poëtarum quasi lyricorum more quaedam negligit, quaedam leviter perstricta, ut notiora, omittit, abreptus studio graviora, quae animum eius pungunt, efferendi; quaedam verbo tantum et obiter attingit, sive quod alias iam tractaverit, sive quod per transitum et strictim erant percurrenda. Accedit, quod particulas transitus et nexus parum curat. Praefracte tamen haudquaquam obnitar Lipsii iudicio, postremis ferme verbis Senecae nixi, ideoque putantis in fine claudicare, et partitionem, qua se probaturum promiserat, quae tueri tranquillitatem possint et restituere, interiisse.*

*Liber scriptus est ad* Annaeum Serenum, *praefectum vigilum Neronis, quem nuper interemptum esse esu fungorum tradit* Plin. Nat. Hist. lib. XXII, cap. 47. *Certe inter amicos interiores Senecae fuit, et Tacito teste,* Annal. lib XIII, cap. 13, *ubi Senecae familiaris audit. Ante Senecam obiisse,* Ep. 63 fin. *docet, et eum Seneca multo minorem. Conf. de eo* Harduin. *ad* Plin. *loc.*

laud. T. IV, p. 209. Singulari autem et παραδόξῳ modo libri introitus et occasio exponitur, epistola Sereni ad Senecam praemissa. Dialogum enim hunc esse, quod voluit Gronovius, mihi persuadere non possum, tenore orationis repugnante. Vnicum, ut opinor, exemplum hac in re est, nec, quod Lipsio placuit, iam a Gronovio recte ideo represso, familiare est Senecae, πρόφασιν sive occasionem scripti interdum figurate proponere, et dilatare, atque ita ad rem venire. Vellem hoc docuisset Vir doctissimus. Caeterum nec mirus videbitur hic tractationis modus, quod epistola amici, sive vera, sive ficta sit, foras data, consilium suum de Tranquillitate Animi comparanda cum hominibus communicet: si modo primum reputemus, Serenum eius amicum fuisse, et eum multo minorem, deinde honori esse debuisse ei, a Viro summopere aestimato in viam rectam deduci et immortalitate donari. Nec refragabor, si quis contendat, post Sereni demum mortem hunc librum editum fuisse; etsi hoc mirationem certe facere potest, quod ne minima quidem militaris vitae, quam agebat Serenus, mentio iniecta sit. Saltem nullum satis certum vestigium temporis, quo scriptus sit liber, mihi comparuit. Quamquam Lipsio secus videbatur, ut qui primo capite libri semetipsum alloqui Senecam putans initio reditus eius ab exsilia, quum ad aulam et Neroni instituendo admotus esset, librum assignabat.

Primus de Tranquillitate Animi non scripsit Seneca, quandaquidem iam ante eum exstiterunt, qui hoc caput e philosophia morali desumptum singularibus commentariis pertractandum sumpsissent. Ac primo quidem loco memorandus est hoc nomine Democritus, Abderita: conf. ad lib. II, c. 5. Non ita longe post secutus est deinde Hipparchus, Pythagoricus, Lysidis coaevus, circa Epaminondae tempora; scripsit librum περὶ εὐθυμίας, e quo fragmentum praeclarum occurrit apud Stobaeum, Serm. CVI: conf. Fabricii Bib. Gr. Vol. I, p. 847 sq. Harl. Vt omnia porro scripta Panaetii, Stoici, magni aestimata sunt in antiquitate, ita liber eius περὶ εὐθυμίας, a Diog. Laert. lib. IX, cap. 20 (Panaetius tradidit quoque in hoc libro, et Xenophanem, ut sapientem, propriis manibus suis filios suos sepelivisse, et Anaxagoram) haud minore honore dignus habitus est. Conf. Fabric. Vol. III, p. 567 sqq. Exstat etiam nunc ex iis, qui post Senecam scripsere, potissimum Plutarchi liber de Tranquillitate Animi, dignus qui contendatur. Multi praeterea fuerunt, qui et hunc locum philosophiae moralis in libris suis de fato, de casibus, περὶ τῆς ἀπαθείας, etc. ut Teles, Pythagoreus, aliique, tractarunt.

# L. ANNAEI SENECAE

# DE TRANQVILLITATE ANIMI

## LIBER VNVS

CAP. I. Inquirenti mihi in me quaedam vitia apparebant, Seneca, in aperto posita, quae manu prende-

I. Aac. Aooneus Serenus amicum suum Seoecam consulit de animi sui statu, quem explicat, ioquieto, moroso ac fluctuanti, sibique ut consilio succurrat, petit. Dicitur quidem, ait, virtutes lente surgere et principio debiles ac teoeras incrementis in die captis adolescere, maturescere et in bonc vigorem excrescere quem nihil frangat. Sed ooone et vitiis eadem incfemenla? Si vero et tenerum vitium iam mihi ridet ac blanditur, nonne mox placebit, mox amorem sui ioiiciet flagrantissimam, mox pars mei nanquam abstrahenda fiet? His praemissis sigillatim dubitationem hanc eapooit. Parcimooiam amat, laudat; tamen circumsooaote luau, opes suspicit, parumque abest qoin cupiat. Otium quaerit, ut secum colloquatur, caeterorum obliviosus, et privatas virtutes exerceat augeatque, rem publicam aliis permittens; at saepe munera publica et imperia optat. Gloriae ioanitatem perspectam habet, aucupatur tamen: succurrendum ergo infirmae meoti, eo citius quo impensius forsan blandiatur sibi: nam blaodimur ipsi oobis in iudicando, adulatioque oostra peior quam aliena; neque quidquam obstat sapientiae firmius, quam sapientiae se aut compotem iam aut proximum reri.

*Inquirenti mihi in me. Inquirere* vox est sumpta a re forensi. Quasi ipse sibi qui loquitur diem indixisset, et sua seu bene seu male facta rimaretur, et utram io partem meos vergat consideraret attentius. Gallice diceremus: *instruire soi-même son procès.*

*Seneca.* Fere omoiom est librorum ap. Gruter. lectio. Erasmus e suo, ut videtur, dedit *Serene.* Muretus vero, nescimus an e libro Siculo, an e cooiectura, fecit *retecta*, quod non multum abest Casp. Barthius in Adversar. 32, 7, p. 1474, quin probet. Gronovius taodem nostram lectionem bene reduxit; quippe qui hunc librum io Dialogis a Quiutiliano attributis Seoecae esse putavit. Coof. Argumentum.

*Quae manu prenderem.* Μεταφορικῶς

rem: quaedam obscuriora, et in recessu: quaedam
non continua, sed ex intervallis redeuntia, quae vel
molestissima dixerim, ut hostes vagos, et ex occa-
sionibus assilientes, per quos neutrum licet, nec
tamquam in bello paratum esse, nec tamquam in
pace securum. Illum tamen habitum in me maxime
deprehendo (quare enim non verum, ut medico,
fatear?), nec bona fide liberatum iis, quae timebam
2 et oderam, nec rursus obnoxium. In statu, ut non
pessimo, ita maxime querulo et moroso positus sum:
nec aegroto, nec valeo. Non est quod dicas, omnium
virtutum tenera esse principia, tempore ipsis du-
ramentum et robur accedere. Non ignoro, etiam

dictum, dum τὸ *in aperto posita* explicat illustratque.

*Hostes vagos et ex occasionibus assilientes.* Belli genus innuit quos recentiores nos clarius dicimus *guerre de partisans.*

*Nec tamquam in bello paratum.* Namque indicto bello, armis suis vel ignavissimus quisque accingitur, et hostis si forte ingruit non inermem et improvidam turbam invenit.

*Illum tamen*, etc. E tribus tamen vitiorum generibus quae mihi inesse conqueror, priora duo non valde me sollicitant; sed tertiis concutior: neque enim compescere ego valeo fluctuantem illum statum, quem proxime significavi, quem modo descripturus sum.

*Nec bona fide.* Sensus generalis: Ita ut vitiis funditus deletis curatio sincera ac perfecta sit. Specialiter vero hanc vim ἐμπεπλεγμένην habet τὸ *bona fide* ut sibi ipse fingat foedus quodammodo animum inter et malas cupidines ictum esse, cuius illae aliquando parum curant, ita ut mala fide agant et vellicent, et a bonis dehortentur. Liberatum me, inquit, ea pace credidi quam animum inter et pravos affectus sapientia constituit; sed infidi affectus pacem usque et usque inquietant, nec liberatum omnino me patiuntur.

*Rursus.* Lipsius emendare voluit *prorsus*, contra sententiam Sereni, qui mediae conditione se uti queritur. — *Nec rursus obnoxium.* Id est, altera ex parte expositum.

*Querulo et moroso.* De quo queror saepius, et quo minus gaudeo, minus contentus sum quam esse par est.

*Non est quod dicas...... accedere.* Obiectio est cui obviam it, nempe: Virtutem lente adolescere; ergo nequaquam desperandum, si principia infirma sit, nec primo statim congressu affectus viles vulgaresque prostraverit.

*Non ignoro*, etc. Respondet proximae obiectioni: Non esse virtutes, sed vitia quae longa consuetudine crescant; distare itaque ab iis virtutibus et bonis, quibus quis ad altiora sensim evehatur, quae quidem initio

quae in speciem laborant, dignitatem dico, et eloquentiae famam, et quidquid ad alienum suffragium venit, mora convalescere; et quae veras vires parant, et quae ad placendum fuco quodam subornantur, exspectant annos, donec paulatim colorem diuturnitas ducat: sed ego vereor, ne consuetudo, quae rebus affert constantiam, hoc vitium in me
altius figat. Tam bonorum quam malorum longa con- 3
versatio amorem induit. Haec animi inter utrumque

parvae sint, temporis tamen successu maiores fiant.

*In speciem laborant.* Omnium codd. ap. Grut. lectio, praeter unicum Colon. cod. qui habet *in spem*, e compendio scribendi ortum. Dignitas, eloquentiae fama, etc. laborant in speciem, omnia agunt, ut quando splendescant, atque in oculos hominum incurrant. Sic bene locum expedit Gron., Lipsium et Casp. Barthium refutans, locis multis ad usum τοῦ *laborare in aliquid* adductis, Quintil. VIII, 2; Seneca de Ira III, 41, 2, de Brev. vit. c. 19, 3, etc.

*Dignitatem.* Existimatione bona (*considération*). Hanc vocem explico de auctoritate publica, e. c. senatoria, quae initio parva sit, et omne id quod a favore et assensu hominum pendeat. Lipsius et Gronovius (qui multis exemplis usu phrasis illustrato explicat τὸ *laborare in speciem*, omnia agere ad ostentationem, ad pompam, ut conspiciantur, ut conspecta sint, atque in oculos hominum incurrant. Vid. not. praeced. fin.) de labore, quem ambitio consumat in dignitate acquirenda, interpretantur. Male; nam facile, quisquis ad latinitatis vim attenderit indicabit futurum fuisse ut *dignitates* Annaeus scriberet, si de muneribus publicis cogitasset. Unde error iste natus, in perspicuo est: dignitatem dignitates potissimum conciliant (quamvis et alia quaedam concilient, v. g. clari natales, alta virtus, pecuniae immensa vis, etc.); dignitates ergo causae sunt dignitatis, dignitas vero effectus. Porro quam facile effectus et causa unum et idem videntur, praesertim si aut idem aut simillimum utriusque nomen sit! quod h. l. factum videmus. Aliud quoque forsan, quam impugnamus opinionem, firmare potest, nempe τὸ *ad alienum suffragium*, quod mox sequitur. Sed non suffragia hic intelliguntur quae advocata concione dantur publice; sed illa qua aliena facta taciti prosequimur, approbatio; ut gallice *suffrages*.

*Quae veras vires parant.* Quarum rerum auxilio veras (non specie tantum valentes) vires adipiscimur; nam *parare* est *acquirere*. Earum vero primae sunt virtutes.

*Et quae subornantur.* Ornantur extrinsecus. Ἀντιθετικὸν his quae praemissa legisti. Intellig. eloquentiam, et caetera id genus.

*Colorem . . . ducat.* Explices de *fuco* quod supra est.

*Conversatio.* Idem prope est ac contubernium, gallice *cohabitation* vel

dubii, nec ad recta fortiter, nec ad prava vergentis, infirmitas qualis sit, non tam semel tibi possum quam per partes ostendere. Dicam quae accidant mihi: tu morbo nomen invenies. Tenet me summus amor parcimoniae, fateor. Placet non in ambitionem cubile compositum, non ex arcula prolata vestis, non mille ponderibus aut tormentis splendere cogentibus pressa, sed domestica et vilis, nec servata, nec sumenda sollicite. Placet cibus, quem nec parent familiae, nec spectent; non ante multos imperatus dies, nec multorum manibus ministratus, sed parabilis

*menage commun.* Ergo incisae totius *tum bonorum ... induit* is est sensus: Qui virtutes socias et quodammodo contubernales habet, huic fateor magis ac magis in dies virtutum amorem illabi. Sed nonne idem de vitiis accidit? Nonne qui in malarum rerum contubernio diu degit, earum caritatem mox habet, ita ut has primo patiatur, mox diligat, mox amet, mox sibi immisceat, nunquam posthac ab iis retrahendus?

*Semel ... per partes. Semel* gallice est *en bloc, en masse;* per partes, *en détail.*

*In ambitionem compositum.* Stragulis purpureis nitens, metallis pretiosissimis cum ebore bracteatum; ita offundatur ut spectantium oculis splendor.

*Arcula.* I. e. cista vestimentis forrosibus ideoque elegantibus condendis apta Cic. de Offic. II, 7, 13. Columella XII, 45 fin. Martial. II, 46, 4. Casp. tamen Barth. loc. laud. de praelis intelligere mavult, sub quibus vestimenta pressari sueta sunt, ut formam accipiant. Proinde praefert *expressa* loco τοῦ *pressa*, e libris aliquot. Male. Confundit ille praela et arculam, nec docet expressam vestem eamdem esse quam variegatam atque figuris impictam. Mox quum *parent*, *imperatus*, *parabilis* iterantur, mendum suspicatur Barthius, quod quaeril, et, ut fit, facile invenit in voce *parent*, emendans infeliciter *raptent*, vel *portent*. *Spectent* Gruterus e libris recte defendit contra Pinciani lect. *exspectent*; sermo enim est de apparatu coenae magnifico. *Arcessiti* reduxi: antea *accersiti*. Conf. Gronov. ad Liv. XXXVI, 7, 2, et Cellarii Orthograph.

*Placet non in ambitionem ... pressa.* Parietibus marmore et purpura distinctis, alto toro, lecto argenteis, aureis, eburneis pedibus, laqueari aurato, pavimento tessellato, exornatas divitum et luxuriosorum coenationes dicit: et *vestem* purpuream, quae pressorio instrumento subiici solebat, ut splendorem ac laevitudinem ostenderet.

*Domestica.* Domi geri solita.

*Sollicite.* Ut sinus istiores faceret, diffiueret et splenderet.

*Familiae.* Servorum greges innumerabiles. — *Spectent.* Mensae adstando ac ministrando.

*Imperatus.* Servis, ut peregrinae aves piscesque ad coenam ambitiosam

facilisque, nihil habens arcessiti pretiosive, ubilibet non defuturus, nec patrimonio gravis, nec corpori, nec rediturus qua intraverat. Placet minister incultus et rudis vernula; argentum grave rustici patris, sine ullo opere et nomine artificis; et mensa non varietate macularum conspicua, nec per multas ele-

quaererentur. *Imperare* enim vocabulum solemne de coena ordinanda; vid. ex. c. Cic. Rosc. Amerin. 21. Orat. lib. II, cap. 7.

*Nihil habens arcessiti.* Namque Romani Roma procul quaesita efflictim amabant. Testatur Iuvenal. Satir. V, passim. Item Martial. Vide et Nostrum, Consol. ad Helv. cap. 9 ad ultim. *Pretiosos non eximius sapor aut aliqua faucium dulcedo, sed raritas et difficultas parandi facit*; et ad hoc notata.

*Pretiosi.* Martialis optime lib. XIII, Epigr. LXXII, vs. 2: *Carior est perdix, sic sapit illa magis.* Sic muraenarum lactes, suis papillam, phoenicopterorum linguas, etc. appetebant; quae non nisi auri et argenti sextariis parabilia erant.

*Vbilibet non defuturus.* Sic in Britannia agenti defuisset *Ionicarum gustus attagenarum* (Mart. lib. XIII, Epigramm. LIX) et Syriam Euphratesiam peragranti *Rutupino edita fundo Ostrea.* (Iuvenal. Satir. IV fin.)

*Nec rediturus.* Alludit illud, quod in Cons. ad Helv. dixit, cap. 9 fin.: *Vomunt ut edant, edunt ut vomant*; ubi vide notas.

*Minister.* Puer vini.

*Incultus.* Sine veste pretiose.

*Et rudis.* Parum expolitus, quippe domi, rure natus et educatus

*Argentum grave.* Quo purus alias vocatur vasa, pondere solum aestimanda, non arte, et, ut dicit, artificis clari nomine spectanda; nam hinc saepe argenteis poculis additum pretium. Martial. lib. VIII, Epigr. LI: *Quis labor in phiala? docti Myos, anne Myronis? Mentoris haec manus est? an, Polyclete, tua?* Item lib. XIV, Epig. XCV: *Quamvis Callaico rubeam generosa metallo, Glorior arte magis.*

*Rustici patris.* Qui semper simplex in luxuria degere noluit. Quod quum Barthius l. l. non intelligeret, emendavit *rusticis pateris.* Ruhkopf explicat proprie *rusticus*, qui rure vixit, qui rusticari maluit quam inter urbanas delicias vitam traducere. Sed inelegans est hoc sensu *rusticus*; elegans simul usitatusque quam maxime pro *simplex*, *rudis.* Ovid. Amor. lib. II, Eleg. 8, vs. 1 sqq. *Ponendis in mille modos perfecta capillis, Comere sed solas digna, Cypassi, Deas, Et mihi iucundo non rustica cognita furto.* Ergo optime *Lagrange* interpretatur: *L'argenterie grossière de mon provincial de père.*

*Macularum*, etc. Venarum et naevorum in mensis citreis magni apud Romanos lautos aestimatorum. Quod quidem luxuriae genus quali studio foverint ut bene dispicias adeundus Nost. de Ben. lib. VII, cap. 9 ubi: *Video istic mensas et aestimatum lignum senatoris censu, eo pretiosius quo illud in plures nodos arboris infelicitas detorsit.* Tertull. *Adigo cauterem ambitioni, qua M. Tullius quingentis millibus Numidiam orbem emit, qua bis tantum Asinius Gallus*

gantium dominorum successiones civitati nota; sed in usum posita, quae nullius convivae oculos nec voluptate moretur, nec accendat invidia. Quum bene ista placuerunt, praestringit animum apparatus alicuius paedagogii, diligentius quam in tralatu vestita, et auro culta mancipia, et agmen servorum nitentium. Iam domus, etiam qua calcatur, pretiosa, et divitiis per omnes angulos dissipatis, tecta ipsa ful-

*pro mensa eiusdem Mauritaniae numerat. En quantis facultatibus aestimavere ligneas maculas!* Add. his iterum Noster, de Ira lib. III, cap. 35, 3. Plinius quoque, Nat. Hist. lib. XIII, cap. 29.

*In usum posita.* Non in contemplationem, at haec tam cara et pretiosa, quibus vix audeas uti.

*Accendat invidia.* Sic lib. III, Od. 1, stroph. ultim. Horat. de palatio splendido: *Cur invidendis postibus et novo Sublime ritu moliar atrium?*

*Paedagogii.* Paedagogia erant scholae quaedam in quibus pueri servi, interdum et ingenui, ad diversa potentiorum et principum ministeria plerumque illicita educabantur. Cf. Lipsii Excurs. B. ad Tacit. Annal. lib. XV, cap. 69.

*Tralatu.* Tralatam vocabant solemnes pompas qua multa splendida et multi circumferebantur, ab in epulis publicis, triumphis, transvectione equitum. Noster, Epist. CX, 14: *Sed in quodam apparatu vidi totas opes urbis, caelatas ex auro et argento, et his quae pretium auri argentique vicerunt, exquisitos colores, et ultra non tantum nostrum, sed ultra finem hostium advectas. Hinc puerorum perspicuos cultu atque forma greges, hinc foeminarum, et alia quae res suas recognoscens summi imperii fortuna protulerat.*

*Diligentius quam in tralatu vestita.* E Ilureli libro, possessore et Grutero probantibus, reduxit Gronov. *tralatu* i. e. pompa; vid. not. praecedent. Val. Max. II, 4 ubi *translatum* occurrit, i. e. personas pompam ferentes, in pompa ludorum ornatos incedentes. Rem illustrat, ut nemo melius, Seneca Ep. cx. haec lectio haud dubie praeferenda est aliis reliquis: *intra latus....intra lacum....intra larem....intra privatum vestita....in privato lare....* quae nullum sensum praebeat.

*Etiam qua calcatur, pretiosa.* Solum et pavimentum marmore, auro et gemmis mixtis exornatum, opere tessellato, seu vermiculato, de quo Horat. lib. II, Od. xiv: *Pavimentum superbum*: Tibull. lib. III, Eleg. III: *Auratasque trabes marmoreumque solum*; Mart. lib. XII, Epig. L, vs. 4: *Calcatusque tuo sub pede lucet onyx*; et Noster, Epist. xvi: *Vltra privatum pecuniae modum fortuna te provehat, auro tegat, purpura vestiat, et eo deliciarum opumque perducat ut terram marmoribus abscondat, et non tantum habere tibi liceat, sed calcare divitias.* Cf. Ernesti in Clav. Cic.

*Tecta ipsa fulgentia.* Laqueata, [illegible] gemmisque distincta.

gentia, et assectator comesque patrimoniorum pe-
reuntium populus. Quid perlucentes ad imum aquas,
et circumfluentes ipsa convivia? Quid epulas loquar 6
scena sua dignas? Circumfudit me ex longo frugali-
tatis situ venientem multo splendore luxuria, et un-
dique circumsonuit. Paullum titubat acies: facilius
adversus illam animum quam oculos attollo. Recedo
itaque non peior, sed tristior: nec inter illa frivola
mea tam altus incedo, tacitusque morsus subit, et
dubitatio, numquid illa meliora sint; nihil horum
me mutat, nihil tamen non concutit. Placet vim prae-
ceptorum sequi, et in mediam ire Rempublicam: pla-

*Assectator comesque patrimoniorum pereuntium populus. Patrimoniorum pereuntium* est pro *eorum qui patrimonia pessumdant*; unde sensus: Et populus qui prodigos paternarum facultatum iuvenes sequitur, iuvatque ut citius pecunias omnes disperditum eant.

*Circumfluentes.* Quas iam in ipsas coenationes perduxerant. Conf. ad Provid. cap. 3, §. 9.

*Circumfudit me ex longo frugalitatis situ*, etc. *Situs* est paedor, *squalor*. Frugalitas non de iis tantum quae ad moderationem edendi spectant, sed de omni temperantia. Ergo sensus est: si ex vita mea et frugali et sordida, quam supra declaravi, in hanc luxuriam interdum veniam, etc. Caeterum, ne cogitas de Seneca ab exsilio modo reverso, adeas Argumentum.

*Facilius...... attollo.* Hoc est: minus difficile, haec cogitans, respuo et spernο, quam videns. *Lagrange: « Je sens qu'il est plus facile de résister à l'idée qu'à la vue de l'opulence. »*

*Frivola mea.* Augustas meas res. Iuvenal. Sat. III, 198, *Iam frivola transfert Vealegon.*

*Altus.* Sic hab. Erasmianus lib. et plurim. codd. apud Gruter. *Laetus* Muretus induxerat, nescio unde desumptum: in marg. Erasm. non est.

*Illa.* Quae modo explicuit, divites apparatus, epulas lautas, etc.

*Nihil horum me........concutit.* Hoc est, non ita permoveor, ut haec velim et secter, commoveor tamen aliquantulum: sapientia et simplicitas non displicent; sed minus displicent opes et vesani fastus quam displicebant: divitias non concupisco, sed cogito, qui haec nunquam cogitabam.

*Vim praeceptorum.* Quae praecepta hic significat? Stoicorum, qui ad Rempublicam capessendam asseclas suos adhortabantur; quippe qui mundanum praecipiebant esse sapientem. Scilicet quamvis rationis imperio totam vitam hominis traderent, non iubebant, ut bene aliquis viveret, in solitudinem hunc et otium confugere, sed potius theatrum magnum et lubricum adire, ubi fortitudinem experiretur. Vita, ut eis placebat, praelium est rationis et en-

cet honores fascesque non purpura aut virgis adductum capessere, sed ut amicis propinquisque, et omnibus civibus, omnibus deinde mortalibus paratior
7 utiliorque sim. Propius compositus sequor Zenonem, Cleanthem, Chrysippum: quorum tamen nemo ad Rempublicam accessit, nemo non misit. Vbi aliquid animum, insolitum arietari, percussit, ubi aliquid occurrit, aut indignum (ut in omni vita humana multa sunt) aut parum ex facili fluens, aut multum temporis res non magno aestimandae poposcerunt, ad otium convertor, et quemadmodum pecoribus, fatigatis quoque, velocior domum gradus est: placet
8 intra parietes suos vitam coërcere. Nemo ullum auferat diem, nihil dignum tanto impendio redditurus:

piditatum: at in solitudine deficientibus his, praelium iam non est; nec magis *sapiens* ille est, qui e foecundo cupiditatum loco fugit, quam fortis ille miles, qui pugnae locum relinqueret.

*Fascesque.* Fasces, virgae, secures saepissime pro dignitate consulari aut praetoria nominantur. Horat. lib. III, Od. 11: *Nec sumit aut ponit secures Arbitrio popularis aurae.* Lucret. lib. III, vs. 1009: *Qui petere a populo fasces saevasque secures Imbibit.*

*Placet.... capessere.* Non ambitione et splendore motum.

*Sim. Propius compositus sequor Zenonem.....* Hunc φράσεως ordinem et κώλων dispositionem, sensu postulante et Erasmo annuente, dedi. Antea: *Sim, propius compositus. Sequor........ Compositus* e codd. et Erasm. Antea, *positus.*

*Propius compositus.... Chrysippum.* Principes sectae stoicae esse Zenonem Citticum, Cleanthem Lycium, et Chrysippum Solensem, illum quidem Zenonis, Chrysippum vero Cleanthis discipulum, quis ignorat? Qui plura tamen de iis edoceri valit, is consulat *Tiedemann*, II, 427—432, et de eorum scriptis, quae quidem multa fuere, et omnia fere perierunt, Fabricii Bibl. Graec. Tom. III, 579 sqq. 550 sq. Harles. Cur autem ad Remp. non accesserint, causam vide in Senecae libro: *de Otio Sapientis.*

*Vbi aliquid animum, insolitum arietari, percussit.* e libris Mss. praetulit Lipsius et Gron. Antea: *Ad quam quum.*

*Indignum.* Quod ferre ille minime debuerat.

*Placet.* Animo nempe. Quod mox sequitur, *intra parietes suos*, fingit humanam mentem esse velut quoddam fanum et sacrarium: huc homo confugit, rebus externis lassatus.

*Nemo ullum auferat diem....... redditurus.* Nulli homini temporis spatium vel minimum impendam! quidquid mercedis ille mihi redditurus est, nihil reddit impensa vel tantula dignum.

sibi ipse animus haereat, se colat, nihil alieni agat, nihil quod ad iudicem spectet: ametur expers publicae privataeque curae tranquillitas. Sed ubi lectio fortior erexit animum, et aculeos subdiderunt exempla nobilia, prosilire libet in forum, commodare alteri vocem, alteri operam, etsi nihil profuturam, tamen conaturam prodesse; alicuius coërcere in foro superbiam male secundis rebus elatis. In stu- 9
diis, puto mehercule melius esse res ipsas intueri, et

*Nihil quod ad iudicem spectet.* Id est, ait *Ruhkopf*, nihil quod litigationem ac rixam cum aliquo curam iudice moveat, ut causam agere, accusando, aut se defendendo, cogatur. At ego potius crediderim alium sensum latitare, nempe: Nihil mens destinet, nihil dextra agat quod in caeterorum iudicium devenire possit. En scilicet locutio a re forensi desumpta est, *ad iudicem spectare*; sed Annaei nostri consuetudo perpetua est ab arte quadam desumptas voces ad alia detorquere, quod quidem non sine acumine et elegantia est. Atqui h. l. non sedet quidam humanum genus in tribunali, huius, illius facta aestimaturum; sed tamen quasi iudices de factis decernunt, et sententiam alii aliam ferunt. Tum id caeteris optime congruit. Namque post has voces: *Sibi ipse animus haereat! se colat! nihil alieni agat!* quid quasi necessario sequitur, nisi: *Nil faciat de quo aliis liceat iudicare?* Tertius quidam tamen sensus extricari praeterea potest, nempe: Ne aliena perpendamus, aestimemus, iudicemus, ne iudicis officium capessamus. Quem sensum adspexit quidem, sed omnino commutavit Nostras *Lagrange*, vertens: « *Qu'elle ne s'occupe des autres que pour les juger.* Quod in Seneca quomodo perviderit non assequor, nisi pro altero *nihil* somniarit legendum esse *nisi*.

*Ametur.... tranquillitas. Amare* hic pro *quaerere* positum est.

*Lectio fortior.* Id est, sublimes sententias ad agendum excitantes suggerens.

*Alteri vocem, alteri operam.* Aliud nempe causidici et aliud patroni aut advocati officium est, quum hic agendarum rerum, vel non agendarum auctor sit, ille vero causam rei agat; hic prudentia incolumem aliquem praestet, ille vero eloquentia, qui ubi ad iudices ventum est multum prosit; hic antequam ad iudices decucurrerit.

*Alicuius.* Elegans illa dictio et acuta, raro tamen locum habet in casib. obliq.

*Male.* Hoc est, immerito; et ad *elati* referri debet.

*In studiis.* Lipsius, defectum aut confusionem subesse statuens, asteriscum apposuit. Namque videbatur Annaeus postquam rem satis illustrasset de more suo ad contrarium corollarii loco rediturus, ita ut hanc tandem clausulam fere imponeret: *Otium tamen appetiveram, animoque praeceperam!* Sed oratio bene cohaeret: modo, ait, oratio neglecta, modo culta placet. Namque h. l. dum describit animi sui vacillantis statum,

harum causa loqui, caeterum verba rebus permittere, ut qua duxerint, hac inelaborata sequatur oratio. Quid opus est saeculis duratura componere? Vis tu nunc id agere, ne te posteri taceant? morti natus es; minus molestiarum habet funus tacitum. Itaque occupandi temporis causa, in usum tuum, non in praeconium, aliquid simplici stylo scribe; minore labore opus est studentibus in diem. Rursus, ubi se animus cogitationis magnitudine levavit, ambitiosus in verba est, altiusque ut spirare, ita eloqui gestit, et ad dignitatem rerum exit oratio: oblitus tum legis pressiorisque iudicii, sublimis feror, et ore iam non meo.

ubi hinc negligendae eloquentiae cupidum seso dixit, hinc vero eloquentiae amatorem caltoremque agit, nil deest ad antithesin. Caeterum, voc. *studiis* de eloquentia forensi intelligas.

*Vt qua duxerint... oratio.* Nexus sententiarum hicce esse videtur: Interdum et ut patronos, et ut advocatus, prosilio in forum ideoque parum paratus, putans causam perspectam, provisam (Horat. Art. poët. 311: *Verbaque provisam rem non invita sequentur*), verba secutura esse sua sponte. Proinde mihi ipse dico: Quid opus, etc. Altera vero ex parte (nam id est *Rursus*), etc.

*Componere.* Elaboratum lente aegreque opus hoc vocabulo optime exprimitur, quasi lapidem lapidi adderet lente festinans, qui parietem construit.

*Nunc.* e margine Erasm. reduxi, Lipsio suasore. Tu nunc capere animi vis posteritatem, quum sis mortalis et brevis aevi. Barthii argutias, captantis emendationem, lubens mitto. Elzev. ed. *non* pro *nunc*.

*Minus molestiarum......... tacitum.* Sicut et vita. Senec. Tragic. Thyest. Act. II, Chor. fin.: *Nullis nota Quiritibus Aetas per tacitum fluat! Sic quam transierint mei Nullo cum strepitu dies, Plebeius moriar senex!*

*Oratio.* Mox vero et hac in re muto sententiam, quam sequi constitueram; stylum altiorem ac grandiorem quam pro mea natura ac indole captans, in orationibus forensibus: verba exquisita venando atque enthusiasmum exprimendo et excitando. *Ad dignitatem* in comparatione cum dignitate rerum oratio exit modum.

*Oblitus legis.* Illius scilicet quam mihi ipse ante oculos modo proposui. Non, ut sit *Ruhkopf*, legem oblitus ingenii mei, aut leges publicas iudicii, aut loci ubi causa agitur: ut in Areopago, quo in iudicio causam agentes non licebat eloquentiae vi gratiam captare et affectus movere.

*Pressiorisque.* Angusti. Memet nempe intra limites quosdam coarctaveram; neque vela ingenio tota pandenda existimans, neque *Aëra per vacuum ferri, nubesque sonorus securum ratus.*

*Ore iam non meo.* Namque aliquis

Ne singula diutius persequar, in omnibus rebus haec me sequitur bonae mentis infirmitas: cui ne paullatim defluam vereor, aut quod est sollicitius, ne semper casuro similis pendeam, et plus forfasse sit, quam quod ipse provideo: familiariter enim domestica adspicimus, et semper iudicio favor officit. Puto, multos 11
potuisse ad sapientiam pervenire, nisi putassent se pervenisse, nisi quaedam in se dissimulassent, quaedam apertis oculis transiluissent. Non est enim, quod nos magis aliena iudices adulatione perire, quam nostra. Quis sibi verum dicere ausus est? quis non inter laudantium blandientiumque positus greges, plurimum tamen sibi ipse assentatus est? Rogo ita- 12
que, si quod habes remedium, quo hanc fluctuationem meam sistas, dignum putes me, qui tibi tranquillitatem debeam. Non esse periculosos motus animi, nec quidquam tumultuosi afferentes, scio; ut vera tibi similitudine id de quo queror exprimam, non tempestate vexor, sed nausea. Detrahe ergo quidquid hoc est mali, et succurre in conspectu terrarum laboranti.

II. Quaero mehercule iamdudum, Serene, ipse ta-

poëtarum menti incubat Deus qui eos cogat « Nil parvum aut humili modo, Nil mortale (Hor. lib. III, od. xxv, s. fin.) loqui. » Ovid. quoque, Fast. vi, 5: *Est Deus in nobis: agitante calescimus illo*: Tam omnium princeps Plato, Ion.: Πάντες οἵ τε τῶν ἐπῶν ποιηταὶ οἱ ἀγαθοὶ οὐκ ἐκ τέχνης, ἀλλ' ἔνθεοι ὄντες καὶ κατεχόμενοι..... καὶ οἱ μελοποιοὶ οἱ ἀγαθοὶ ὡσαύτως ὥσπερ κορυβαντιῶντες, οὐκ ἔμφρονες ὄντες, τὰ καλὰ μέλη ταῦτα ποιοῦσιν, ἀλλ' ἐπειδὰν ἐμβῶσιν εἰς τὴν ἁρμονίαν, καὶ εἰς τὸν ῥυθμόν.

*Defluam*. Contingam, ei subiectus sim.

*Plus fortasse sit*. Nonnullae membranae praestant: *plus fortasse in me sit*: Vnde Barthius l. l. fecit: *ruinae sit, quam quod i. provideo*. Equidem τὸ *in me* a glossatore quodam adiectum putem, ideoque nihil muto.

*Favor*. Amor sui nimius, φιλαυτία.

*Laudantium*. E codd. bona lectio et in marg. Erasm. notata. Erasmus in textu habet *adulantium*.

*Nausea*. Vomitus frequentior; qualis in his est qui maris inscii navem primum conscendunt; a voce graeca Ναῦς, navis.

II. Arg. Respondet Sereno Seneca. Suadet autem, ut sibi ipsi fidem ha-

citus, cui talem affectum animi similem putem: nec ullius propius admoverim exemplo, quam eorum qui ex longa et gravi valetudine expliciti, motiunculis levibusque interim offensis perstringuntur, et quum reliquias effugerint, suspicionibus tamen inquietantur, medicisque iam sani manum porrigunt, et omnem calorem corporis sui calumniantur. Horum, Serene, non parum sanum est corpus, sed sanitati parum assuevit: sicut est quidam tremor etiam tranquilli ma-
2 ris, aut lacus, quum ex tempestate requievit. Opus est itaque non illis durioribus, quae etiam transcurrimus, ut alicubi obstes tibi, alicubi irascaris, alicubi instes gravius; sed illud, quod ultimum venit, ut fidem tibi habeas, et recta ire via te credas, nihil avocatus transversis multorum vestigiis passim discurrentium, quorumdam circa ipsam errantium viam.
3 Quod desideras autem, magnum et summum est, Deoque vicinum, non concuti. Hanc stabilem animi sedem Graeci Εὐθυμίαν vocant, de qua Democriti volu-

beat; consetque, et tranquillitatem animi (εὐθυμίαν Democriti) sibi acquirat. Deinde indicaturum se promittit, quomodo ad eam perveniri possit, effectu et origine huius antea expositis.

*Vllius.* Sic Erasm. et al. praefero quoque ob sequens *eorum*. Lipsius et Gron. praetulerunt *ulli*. — *Nec ullius* etc. Comparat hos inquietos cum iis qui convaluerint ex morbo, sed infirmitates subinde sentiant, iis perstringantur, moveantur, eamque ob causam spem inter et metum nunquam non fluctuent.

*Manum porrigunt.* Vt nempe venas tentent et pulsum inspiciant.

*Calorem............calumniantur.* Quum quemcunque corporis sui calorem febrim esse opinentur.

*Durioribus.* Durioribus nempe remediis quae *transcurrit*, praetermittit. Vt medici ibi asperiora remedia respuunt, ita hic ea nobis transmittenda sunt.

*Illud.* Bene se habet. Est nominat. quocum opus quoque coniungitur. Lipsius coni. *illo*.

*Non concuti.* Est Horatianum (Epp. I, 6, 1): *Nil admirari*, et pertinet ad ἀπάθειαν Stoicorum.

*Democriti* Abderitae. Cf. de Ira II, 10, 2. Cic. de Fin. V, 29. Quam laudat h. l. Lipsius descriptionem Democriti, ea ap. Diogen. Laërt. IX, 45, affertur. Verba sunt: Εὐθυμίαν.... καθ' ἣν γαληνῶς καὶ εὐσταθῶς ἡ ψυχὴ διάγει, ὑπὸ μηδενὸς ταραττομένη φόβου, ἢ δεισιδαιμονίας, ἢ ἄλλου τινὸς πάθους. Caeterum haec

men egregium est; ego Tranquillitatem voco; nec enim imitari, et transferre verba ad illorum formam necesse est; res ipsa, de qua agitur, aliquo signanda nomine est, quod appellationis graecae vim debet habere, non faciem. Ergo quaerimus, quomodo animus semper aequali secundoque cursu eat, propitiusque sibi sit, et sua laetus adspiciat; et hoc gaudium non interrumpat, sed placido statu maneat, nec attollens se unquam, nec deprimens. Id Tranquillitas erit. Quomodo ad hanc perveniri possit, in universum 4
quaeramus: sumes tu ex publico remedio, quantum voles. Totum interim vitium in medium protrahendum est, ex quo cognoscet quisque partem suam: simul tu intelliges, quanto minus negotii habeas cum fastidio tui, quam hi quos ad professionem speciosam alligatos, et sub ingenti titulo laborantes, in sua simulatione pudor magis, quam voluntas tenet. Omnes in 5
eadem causa sunt, et hi qui levitate vexantur, ac taedio, assiduaque mutatione propositi, quibus semper magis placet quod reliquerunt; et illi, qui marcent et oscitantur. Adiice illos, qui non aliter, quam quibus difficilis somnus est, versant se, et hoc atque illo

εὐθυμίαν Democriti attigit quoque *Meiners* (*Geschichte der Wissenschaften*, etc. lib. I, pag. 728 sq.), cuius tamen eruditionem alioquin praeclaram et nostrum locum, nisi fallor, eximium in hac re, et de Ira lib. III, cap. 6, 2, et infra cap. 12, 4, praeteriisse miror.

*Secundoque cursu.* Stoicorum vox εὔροια, de prospero vitae cursu usitata, de qua post alios Vesseling. ad Diod. Sic. p. 156, Valcken. ad Eurip. Phoeniss. pag. 652, Lennep. ad Phalarid. Ep. xvi, p. 86, docte egerunt.

*Aequali secundoque cursu eat.* Recepi e Lipsii coniectura: εὔροια Stoicorum expressa est. Idem dixit de Const. Sap. cap. 8, 2, *Aequali et concordi cursu fluentia.* Vid. et fragm. de Otio Sapient. ad cap. 28.

*Gaudium.* In hoc discedit Noster a Democrito, qui ap. Diog. Laërt. l. l. hanc tranquillitatem (εὐθυμίαν, ἀθαμβίαν distinxerat a gaudio, τῇ ἡδονῇ.

*Cognoscet.* ex edd. priscis et omnibus Mss. Gruteri reduxit Gronov. Antea, *agnoscet.*

*Ad professionem..... laborantes.* Ad eos refero, qui magnos honores gerebant. Caeterum priusquam quaerat quomodo ad hanc tranquillitatem

modo componunt, donec quietem lassitudine inveniant: statum vitae suae formando subinde, in eo novissime maneut in quo illos non mutandi odium, sed senectus ad novandum pigra deprehendit. Adiice et illos, qui non constantia in vita parum leves sunt; sed inertia. Vivunt, non quomodo volunt, sed quomodo coeperunt. Innumerabiles deinceps proprietates
6 sunt, sed unus effectus vitii, displicere sibi. Hoc oritur ab intemperie animi, et cupiditatibus timidis, aut parum prosperis, ubi aut non audent, quantum concupiscunt, aut non consequuntur, et in spem toti prominent, semper instabiles mobilesque: quod necesse est accidere pendentibus ad vota sua. Omni vita pendent, et inhonesta se ac difficilia docent, coguntque: et ubi sine praemio labor est, torquet illos irritum
7 dedecus, nec dolent prava, sed frustra voluisse. Tunc illos et poenitentia coepti tenet, et incipiendi timor, subrepitque illa iactatio animi, non invenientis exitum, quia nec cupiditatibus suis imperare, nec obsequi possunt; et cunctatio vitae parum se explicantis, et inter destituta vota torpentis animi situs. Quae omnia graviora sunt, ubi odio infelicitatis operosae ad otium perfugerunt, et ad secreta studia, quae pati non potest animus ad civilia erectus, agendique cu-

perveniatur, vitium, de quo quaestio est Serenus, describit, originemque eius docet.

*Non constantia in vita parum leves.* Debetur haec lectio Lipsio. Antea *inconstantiae vitio*, ap. Erasm. aliisque; *qui non constantia, in vitio*, Pincianus.

*Omni vita pendent.* Fluctuant. — *Coguntque.* Colligunt, captant.

*Et cunctatio..... se explicantis.* Id est, in ordinem se lente redigentis, ideoque parum firmum certumque cursum tenentis.

*Destituta.* A successu et fortuna, ait *Ruhkopf.* Non; sed ab eo ipso qui haec nuncupavit, et haec per se exsequi primum voluit, sed mox incepta omisit, et in ignaviam suam relapsus est. *Situs*, quies inhonesta atque iners.

*Quae omnia graviora sunt.* Confert Lipsius nostri Ep. 2: *Primum argumentum est compositae mentis, posse*

pidus, et natura inquietus, parum scilicet in se solatiorum habens: ideoque detractis oblectationibus, quas ipsae occupationes discurrentibus praebent, domum, solitudinem, parietes non fert, invitus adspicit se sibi relictus. Hinc illud est taedium, et displicentia sui, 8
et nusquam residentis animi volutatio, et otii sui tristis atque aegra patientia: utique ubi causas fateri pudet, tormenta introrsus egit verecundia, in angusto inclusae cupiditates, sine exitu, se ipsae strangulant. Inde moeror marcorque, et mille fluctus mentis incertae, quam inchoata habent suspensam, deplorata tristem: inde ille affectus otium suum detestantium, querentiumque nihil ipsos habere quod agant, et alienis incrementis inimicissima invidia. Alit enim livorem 9
infelix inertia: et omnes destrui cupiunt, quia se non potuerunt provehere: et ex hac deinde aversatione alienorum processuum, et suorum desperatione, obirascens fortunae animus, et de saeculo querens, et in angulos se retrahens, et poenae incubans suae, dum taedet sui pigetque. Natura enim humanus animus agilis est, et pronus ad motus: grata omnis illi excitandi se abstrahendique materia est, gratior pessimis quibúsque ingeniis, quae occupationibus libenter deteruntur. Vt ulcera quaedam nocituras manus appe-

*consistere et secum morari*; addit et Flacci egregium locum, lib. II, Sat. VII, vss. 111 sqq. Quem vid. inf.

*Tormenta introrsus egit verecundia.* Lipsius, *et tormen. fortasse*, ut rotundior exiret oratio.

*Gratior pessimis quibusque ingeniis.* A Mureto illa lectio est qui in Mss. codd. invenit *gratiorque pessim. quibusq. ingeniis.* Vnde vir sagax bene conclusit vulgatam. Olim legebatur *gratior quibusdam pessimis ingeniis*, ineleganter.

*Occupationibus libenter deteruntur.* Quibus haud ingratum sese paullatim eundo redeundo comminuere. Nam id deteritur quod usu paene continuo comminuis et quasi laevigas. Gallice diceretur *s'user.* Non abest ille iam multoties laudatus *Lagrange*: « *Elle plait encore plus aux méchans pour qui l'occupation est un frottement agréable.* »

*Nocituras manus.* Namque si ulceri crudo adhuc manum admoveas, id sane delebis, sed mox recrudescet et

tunt, et tactu gaudent, et foedam corporum scabiem delectat, quidquid exasperat; non aliter dixerim his mentibus, in quas cupiditates velut mala ulcera eruperunt, voluptati esse laborem vexationemque. Sunt enim quaedam, quae corpus quoque nostrum cum quodam dolore delectant; ut, versare se, et mutare

immodico magis tumore eutem invadet et vellicabit. Nam ea est ulceribus natura, ut certus dies permaneant neque ante abscedant quam ad maturitatem suam pervenerint. Eodem sensu Noster, mox: *Et foedam corporum scabiem delectat, quidquid exasperat.*

*Scabiem.* Non semper, ut multi putant, scabies ille morbus est quem gallice nuncupamus *gale*, sed omnis tumor, omne ulcus quo sua pelliculae subripitur laevitas, et pruritus suscitatur, ut *verrues*, *dartre*, *lèpre*. Vnde mox de omnibus desideriis quae aut pravitatem animi indicant, aut pravum exitum habitura aliquando sunt, eadem vox usurpata apud poëtas est. V. g. Martialis, lib. V, Epig. LX, vs. ultim. *Nos hac a scabie tenemus ungues*. Et specialius, de impudicitia idem poëta, lib. VI, Epig. XXXVII, vss. 3 et 4: *Et prurit tamen usque ad umbilicum: O quanta scabie miser laborat!* Tum lib. XI, Epigr. VII, vss. 5, 6: *Penelopae licet esse tibi sub principe Nerva: Sed prohibet scabies ingeniumque vetus.* Caeterum eodem sensu et τὸ *ulcus* apud Bilbilicum ἐπιγραμματόγραφον occurrit, lib. XI, Epigr. LX, vss. 1 sqq.: *Sit Phlogis an Chione Veneri magis apta, requiris? Pulchrior est Chione, sed Phlogis ulcus habet. Vlcus habet, Priami quod tendere possit alutam, Quodque senem Pylium non sinat esse senem. Vlcus habet*, etc. Quocirca advertere est quam apte iugcuit mali cupidinis prurigini et ulceribus mox pares dicturus sit.

*Mala.* Solemne de his morbis ἐπίθετον. Horat. Art. Poët. fin. *Vt mala quem scabies aut morbus regius urget.* Item mox τὸ *eruperunt;* quae vox perpetuum, ut significetur ulcerosam subito cutem intumescere, apud auctores iatricae reperitur.

*Vexationemque.* Corporisne, an animi? Vtriusque, me iudice, nec multum refert. Sed *vexare* eo loco proprie est agitare, promovere, huc illuc versare. Ad id facit Sallustianum: *Trahunt pecuniam, vexant* (Bell. Catil. cap. 24). Gallice dicitur, quod latinae voci maxime congruum est, *fatiguer la douleur.*

*Mutare nondum fessum latus.* Ad hunc locum Muretus: Quid si legas *motare*, non mutare, ut alludat ad Virgilianum istud: *Et fessum quoties motat latus.* Quod est ex Aen. lib. III, 581. Sane ea est tutius φράσεως mira similitudo et inprimis rythmicae harmoniae paritas, ut ego facillime crediderim Maronis ἡμιστίχιον Annaeo in mentem obvenisse quum id scriberet. Tamen adverte τὸ *nondum.* Difficile Annaeus, quae vividi ingenii alacritas et ubertas est, a mutando et locupletando scriptore temperat; quam ob causam pro *fessum* arrisit illi *nondum fessum.* Sed parce addit, parce mutat; non parce tamen mutaret, si et *mutare* pro *motare* subiiceret.

nondum fessum latus, et alio atque alio positu ventilari. Qualis ille Homericus Achilles est, modo pronus, modo supinus, in varios habitus se ipse componens: quod proprium aegri est, nihil diu pati, et mutationibus ut remediis uti. Inde peregrinationes suscipiuntur vagae, et litora pererrantur, et modo mari se, modo terra experitur semper praesentibus infesta levitas. Nunc Campaniam pctamus. Iam delicata fasti-

*Positu* Gruterus intulit. Antea *positum* ut apud Erasm. et Lipsium. Caeterum alia nec pauca his addere potuisset, ut, verb. g. post balneum strigilibus asperrimis deraderentur (Martial. lib. XIII, Epig. LI), ut vel lacertorum vel inguli musculos tensione assidua confirmarent (Mart. lib. XIV, Epigr. XLVIII: *Haec rapit Antaei velox de pulvere draucus Grandia qui multo colla labore facit*), ut et trigonali pila per horas duo saepe luderent, quod et virium multum absumebat et sudorem suscitabat. — *Ventilari* quod mox sequitur aegre caeteris convenit. Quamquam *ventilare* sit proprie *ventum movere*, *renovare*, et vere aër novus repente fiat, si loco te demoveris. Gallice dicitur *donner de l'air.*

*Qualis ille... Achilles.* Alludit ad Il. Ω. vers. 10 sqq. Αλλοτ' ἐπὶ πλευρὰς κατακείμενος, ἄλλοτε δ' αὖτε Ὕπτιος, ἄλλοτε δὲ πρηνής· τότε δ' ὀρθὸς ἀναστὰς Δινεύεσκ' ἀλύων παρὰ θῖν' ἁλός. In Odyssea Υ luit. similis est locus famosissimus: Ατὰρ αὐτὸς ἑλίσσετο ἔνθα καὶ ἔνθα. Ως δ' ὅτε γαστέρ' ἀνὴρ, πολέος πυρὸς αἰθομένοιο, Εμπλείην κνίσσης τε καὶ αἵματος ἔνθα καὶ ἔνθα Αἰόλλει, μάλα δ' ὦκα λιλαίεται ὀπτηθῆναι· Ως ἄρ' ὅγ' ἔνθα καὶ ἔνθα ἑλίσσετο, μερμηρίζων, κ. τ. λ. Famosissimum propterea dico quod hunc veterum acerrimus hostis *Perrault*, in Dialogis quibus titulus *Parallèles*, carpit et exagitat; sed confutavit malam dicacitatem *Boileau*.

*Campaniam petamus.* Fertilissima Italiae ora, ubi et ver quasi perpetuum, et sol aureus semper, et vini et frugum foecundissima tellus, et piscibus conchyliisque celebratissimum mare; ubi amoenissimas et pulcherrimas urbes condiderant Neapolin, Stabias, Puteolos, Capuam, Annibalis gaudium et luem, et *Litus beatae Veneris aureum Baias, Baias superbae blanda dona naturae* (Mart. lib. XI, Epigramm. LXXXI): quo omnes e Roma delicatissimi et ditissimi viri confluebant, sive ut calidis aquis (nam calidae aquae Baiis erant) mergerentur, sive ut aedes sibi in amatissimo litore exstruerent. Namque eo furoris devenerunt, ut quum continens terra aedificantibus deficeret, mare ipsum invaderent et in fluctibus domus sibi instaurarent. Quae villarum exstruendarum insolentia a Lucullo primum aperta, mox plurium usu rapta, saepissime ab Horatio vellicata est, lib. II, Od. XVIII: *Marisque Baiis obstrepentis urges Submovere litora, Parum locuples continente ripa:* lib. III, Od. I: *Contracta pisces aequora sentiunt Iactis in altum molibus;* ibid. Od. XXIV: *Caementis licet occupes Tyrrhenum omne tuis, et mare Apuli-*

dio sunt: inculta videantur. Bruttios et Lucanos saltus persequamur. Aliquid tamen inter deserta amoeni requiratur, in quo luxuriosi oculi longo locorum hor-
12 rentium squalore releventur. Tarentum petatur, laudatusque portus, et hyberna caeli mitioris, et tecta vel antiquae satis opulenta turbae. Iam flectamus cur-

*cam.* Vid. et cf. Plin. Nat. Hist. lib. III, cap. 9. pag. 226 Bip. Tom. I, qui laudat Campaniam felicem et delicatam. Campania hodie regni huius portio est, cui utriusque Siciliae inditum nomen, et italic. vocatur *Terra di Lavoro*.

*Inculta*, Si comparaveris cum Campania.

*Bruttios et Lucanos saltus.* Inprimis saltus Apennini, a quibus silva Sila (Plin. III, 11, p. 230. et Cic Brut. cap. 22, silva Sila vocatur: obiter moneo, ne dubites, an Sila etiam silva appellata sit) notior est. Virg. Georg. lib. III, 219 ibique *Heyne* et *Voss.* Pascuis autem totae fere hae regiones abundabant: conf. post Geographos Boettiger. ad Horatii Epod. I, 27, p. 285 sq. Brutium et Lucania duae sunt Italicae provinciae; quarum haec magis ad septentrionem tendit, illa vero magis ad meridiem et Siciliam cui quin adhaereat nihil obstat, nisi Siculum fretum (*Phare de Messine*), quod negant olim exstitisse. In utriusque Siciliae imperio sitae illae sunt, et vocantur hisce temporibus *Calabre Citérieure* (ad septentr.) et *Calabre Ultérieure* (ad meridiem versus).

*Squalore.* Ad nemoralium locorum frequentiam ea vox pertinet, sive ipsi montes, ipsae silvae squalere dicantur, sive incolae regionis ita designentur. Nam regio illa, quippe quae silvosa eademque montana est, sordidos et tantum pauciores alere habitatores potest.

*Tarentum petatur...... opulenta turbae.* Tarentus, urbs nobilissima Messapiae in Iapygia, ad mare, quae condita, ut memoriae traditum est, a Tarante, Neptuni filio, aucta mox (anno ante Chr. nat. 707) a Partheniis Spartanis quibus Phalantus dux, in hoc potestatis et opulentiae fastigium brevi crevit, ut Apuliae et Lucaniae toti praeesset, nec minus quam centum millia peditum equitumque tria millia possideret. Bimaris civitas fuit, quippe quae in angustissima peninsula sita adluataque hinc Adriatico, inde Ionio mari. Soli ubertate non minus commendata, et viarum aediumque publicarum magnificentia, et artium liberalium studio; sed et mollitia habitantium dudum infamata: *Non iam mihi regia Roma, Sed vacuum Tibur placet, aut imbelle Tarentum.* Hor. lib. II, Epist. ad Maecen. *Atque coronatum et petulans madidumque Tarentum.* Iuvenal. Sat. III. De Tarentinae civitatis situ et historia, si quis plura cupiverit, adeat iam Strabon. Geograph. lib. VI; Plin. quoque, H. N. lib. VIII, cap. 10, lib XV, cap. 10, lib. XXXIV, cap. 7; Pomp. Mela, lib. II, cap. 4; Aelian. Hist. D. lib. V, cap. 20. — *Hyberna caeli mitioris. Hyberna* vocat locum quem hiemis tempore habitare dulcissimum est, μεταφορᾷ petita a re castrensi, quasi militaret omnis homo,

sum ad Vrbem: nimis diu a plausu et fragore aures vacaverunt: iuvat iam et humano sanguine frui. Aliud

dum voloptates sectatur et vitam agit. *Coeli mitioris, pro coelo mitiore.* Audacius Seneca et frequentius quam caeteri non poëtae gignend. cas. pro ablativ. uti gaudet. — *Antiquae satis opulenta turbae.* Hoc est, aiunt interpretes, incolis priscis digna; quasi magnificentia et luxuria hi posteros suos praestitissent. Quod non absurdum est. Namque olim magnae Graeciae civitates, quum Roma pauperie tantum et fortitudine Romanorum censeretur, mollitia atque opibus celeberrimae fuerunt: sed ubi Sybariticae artes Vrbem occupavere immemorem sui, et Italiae ferocissimas gentes, Marsos, Vmbros, Hernicos, Aequos, Volscos mollissimis Graecis pares effecere, iam Tarentinorum luxoriae fama in dies minor fuit; potuitque Annaeos antiquorum voluptariam vitam credere deliciis plus abundavisse quam coaevorum. Cf. Lipsii not. ad haec.

*Flectamus cursum ad Vrbem.* Eodem modo Lucretius, lib. III, verss. 1066 seqq. *Exit saepe foras magnis ex aedibus ille, Esse domi quem pertaesum est, subitoque revertit; Quippe foris nihilo melius qui sentiat esse. Currit agens mannos ad villam hic praecipitanter, Auxilium tectis quasi ferre ardentibus instans; Oscitat extemplo, tetigit quum limina villae, Aut abit in somnum gravis, atque oblivia quaerit, Aut etiam properans Vrbem petit atque revisit.* Non abest Horat. lib. I, Epist. I, 83: *Nullus in orbe sinus Baiis praelucet amoenis, Si dixit dives, lacus et mare sentit amorem Festinantis heri; cui si vitiosa libido Fecerit auspicium, cras ferramenta Teanum Tolletis, fabri.* Idem, lib. II, Satir. VII, vs. 28: *Romae rus optas, absentem rusticus Vrbem Tollis ad astra levis.* Ad hunc locum et intpp. ad Florum, lib. I, cap. 18 init.

*A plausu et fragore aures vacuarunt.* Ad theatra respicit; quamquam nil satis certum τὸ *fragore* indicet; nam urbs magnitudine immensa, multitudine innumerabili, fragore perpetuum et strepitu personat. Sed τὸ *plausu* omnem dubitationem amovet; nam in Circensibus ludis et Amphitheatralibus tantum hi dabantur et caeteris spectaculis. Ergo et de theatrali fragore agitur, quum ambae voces sibi arcte adhaereant. Ita Martial. lib. VI, Epigramm. XXXIV, vs. 5 et 6: *Quaeque sonant pleno vocesque manusque theatro Quum populus subiti Caesaris ora videt;* quo in loco manus et voces plausui et clamori respondent.

*Humano sanguine.* Damnatorum et tum secum pugnantium, tum bestiis obiectorum, tum diversa supplicia quasi ludicram rem subeuntium; nam alius Mutii personam agebat, manum foco admoventis, alius Orphei quem Maenades arreptum discerpebant, alius Icari, qui a pegmate excelsissimo evolaret mox casurus in feras et vorandus; quidam cruci ita suffigebantur, ut diu spirarent semianimes, ut vulnerum dolorem vividissime persentirent, ut viverent *laceri membris stillantibus artus, Inque omni nusquam corpore corpus* (Martial. lib. Spectac. Epigramm. VII) foret. Vada amphitheatra Arnob. Adv. G. lib. II vocat macella: *Idarco, inquit, animas misit (Deus) ut, quae dudum fuerant*

ex alio iter suscipitur, et spectacula spectaculis mutantur; ut ait Lucretius:

*Hoc se quisque modo semper fugit.*

13 Sed quid prodest, si non effugit? sequitur se ipse, et urget gravissimus comes. Itaque scire debemus, non locorum vitium esse quo laboramus, sed nostrum. Infirmi sumus ad omne tolerandum, nec laboris patientes, nec voluptatis, nec nostrae, nec ullius rei diutius. Hoc quosdam egit ad mortem, quod proposita saepe mutando, in eadem revolvebantur, et non re-

*mites et veritatis affectibus nescias commoveri, macella sibi et amphitheatra constituerent, loco sanguinis et publicae impietatis?* Eadem veteres glossae *corpodicinas* et *μακελλίτητας* dixere.

*Fugit.* Versus exstat ap. Lucret. lib. III, vs. 1081, et hos sequitur quos modo pag. praeced. inscripsimus; et qui dehinc leguntur, digni quoque qui legantur et conferantur. *Semper* in versu a Seneca additum est: non est in Lucretio, et versus respuit; nam tres pedes post *fugit* ille habet. Horat. Senec. hic antecessor, et Lucretii imitator, lib. II, Sat. VII, vs. 111. *Adde, quod idem Non horam tecum esse potes, non otia recte Ponere, teque ipsum vitas fugitivus ut erro.* Ita olim Aristot. Ethic. ad Nicomach. lib. IX: Ζητοῦσί τε οἱ μοχθηροὶ μεθ' ὧν συνημερεύσουσιν· ἑαυτοὺς δὲ φεύγουσιν. Ἀναμιμνήσκονται γὰρ πολλῶν καὶ δυσχερῶν· καὶ τοιαῦθ' ἕτερα ἐλπίζουσι, καθ' ἑαυτοὺς ὄντες· μεθ' ἑτέρων ὄντες ἐπιλανθάνονται, κ. τ. λ.

*Sed quid prodest, si non effugit?* Horat. lib. II, Od. XVI: *Quid terras alio calentes Sole mutamus? patriae quis exsul Se quoque fugit?* Graece aliquis: Τίς πάτριδος φυγὰς ὤν, καὶ ἑαυτὸν ἐξέπεσε φεύγειν;

*Sequitur gravissimus comes.* Quis non recordabitur praeclarum Horatii (Od. III, 1, 37 sq.) locum: *Timor et minae Scandunt eodem quo dominus....* et: *Post equitem sedet atra Cura!* (Cf. ibi Boettigeri doctam notam). Idem, lib. II, Od. XVI: *Scandit aeratas vitiosa naves Cura, nec turmas equitum relinquit, Ocyor cervis et agente nimbos ocior Euro.* Sic eum imitatur *Boileau*, Epist. V, 44: *Le chagrin monte en croupe, et galope avec lui.*

*Non locorum vitium.... Sed nostrum.* Haud absimilis Sallustii locus bell. Iugurth. cap. 1, med. p.: *Ubi per socordiam vires, tempus, ingenium defluxere, naturae infirmitas accusatur; suam quippe culpam auctores ad negotia transferunt.*

*Nec nostrae.* Omnes, quos quidem novi, edd. libri sic habent, nec variant codd. Mss. Miror tamen non scriptum ab Annaeo *nostri*. Quamquam sane haud difficile intellectu est, quid sibi velit τὸ *nostrae*, θηλυτέρῳ γένει et aufer. cas. Sed aliqua asperitas et inelegantia est styli in hac antithesi *nostrae* et *ullius*; nec in oppositione exhibetur satis concinnitatis.

liquerant novitati locum. Fastidio illis esse coepit vita, et ipse mundus: et subit illud rabidorum deliciarum: Quousque eadem?

III. Adversus hoc taedium quo auxilio putem utendum quaeris. « Optimum erat, ut ait Athenodorus,

*Et subit illud rabidorum deliciarum.* Antea, *rabidarum delic.* nullo sensu. Proinde coni. Lipsius: *subit... tabidarum.* Vna vocula mutata bonos sensus prodit: *rabidorum* i. e. furora voluptatis actorum.

*Quousque eadem?* Iat. habebimus; aut simile quid. Vox vulgi, quam repetit, Epist. XXIV fin. Ep. LXXXIX fin.

III. ARG. Adversus hoc taedium, docet, Athenodori Stoici praevia sententia, optimum esse remedium rerum actionem et Reipub. tractationem. Ille tamen negabat sapientibus viris capessenda imperia, aut occupandos magistratus; in hac enim hominum multitudine ad pecuniam et honores ruentium nimis esse periculi moribus bonis timendumque vehementer ne vitiis haud invium pectus in prava sensim deflectatur: secedendum igitur in solitudinem, non quidem otiosam, sed in qua scientiis incumbamus, et iuventutis in tanta praeceptorum inopia animos bonis disciplinis instruamus. Sed Annaeus, nimis sedatam vitam reiiciens, iubet non disciplinis tantum et scientiis incumbere, sed ad altiora at negotiosiora accedere, neque rerum publicarum discrimina reformidare: cavendum ne non tam vitium nobis displiceat quam humilis in republica adiuvanda conditio; eo pulchriorem virtutem haberi, quo difficiliorem viam ingreditur: nunquam non utilem eam esse, etiamsi nil agat, nil loquatur, quippe quae et silentio suo multa innuit, et quiescens bene quiescit: nihil peius atque indignius viro quam obruere se et suam vitam, et aevum silentio transigere. Exemplum a Socrate qui quum Athenis οἱ τριάκοντα imperarent saevissime, liberum se praestitit. *Non illo pro caris amicis Aut patria timidus perire.*

*Optimum erat.* Id est esset. Ἐναλλαγὴ temporum, cum his quae proxima sequuntur. Namque diei debuisset: *Optimum est, ut aiebat Athenodorus*; pro quo: *Optimum erat, ut ait Athenodorus.*

*Athenodorus.* Quum plures, iique celebres, Athenodori fuerint (conf. Fabric. Bibl. Graec. Vol. III, p. 542, sqq.), hoc loco tamen Solensem, Zenonis discipulum, dici putavit Lipsius in Manuduct. ad philos. Stoic. I, 21, p. 40, nulla opinionis ratione adiuncta. Verisimilius referam ad Athenodorum Cordylionem, qui et Tarsensis audit. Is maiorem haud dubie auctoritatem nactus est in antiquitate, quippe qui quum regum et principum plurium amicitiam aut contubernia refugisset, incensus studio literarum et bibliothecae, cui Pergami praeerat, a M. tandem Catone Vticensi sibi persuaderi passus est senior, ut eum Romam comitaretur (Plutarch. vit. M. Caton. min. Vol. IV, p. 377 Reisk.); ubi clarorum virorum amicitiam, inprimis Augusti, apud quem gratia plurimum valuit, adeptus est. Hac in urbe composuisse videtur librum satis celebrem nunc deperditum: περὶ

» actione rerum et rei publicae tractatione, et officiis » civilibus se detinere. Nam ut quidam sole, et exer» citatione, et cura corporis, diem educunt, athletis» que utilissimum est, lacertos suos, roburque cui se » uni dicaverunt, maiore temporis parte nutrire: ita » nobis animum ad rerum civilium certamen paran» tibus, in opere esse, non longe pulcherrimum est? » Nam quum utilem se efficere civibus mortalibusque » propositum habeat, simul et exercetur et proficit, » qui in mediis se officiis posuit, communia privata-
2 » que pro facultate administrans.... Sed quia in hac, » inquit, « tam insana hominum ambitione, tot ca» lumniatoribus in deterius recta torquentibus, parum » tuta simplicitas est, et plus futurum semper est quod

σπουδῆς καὶ παιδείας (de studio et vitae ratione). Inde etiam quae Noster h. l. et Epist. X aliasque affert, deprompta videri possunt; saltem hominem Romae commoratum sequentia magis arguunt, quam graecum; conf. et infra cap. 6, 1. Caeterum quod h. l. Athenodorus pronuntiat, Stoicorum fuit decretum, conf. Diog. Laërt. VII, 121 ib. Menag.

*Se detinere.* Id est occupari.

*Educunt.* Antiquo lectio edd. antiquarum et multorum codd. Itaque reduxit Gronov. Antea *ducunt.* Caeterum ducere et educere diem promiscuo sensu dicitur, absumere, consumere diem.

*Cui se uni dicaverunt.* In quo augenda et servanda toti sunt. *Dicare se* arti cuidam aut negotio insolitae Latinitatis est; sed e linguis recentibus praesertimque e vernacula nostra facillimum intellectu est.

*Inquit.* Id est, pergit Athenod: alias in libro memorato. Proinde puncta plura ante *Sed* apponi iussi. Caeterum patet hic deflectere Athenodori consilium ad res diversas, et ut prius aliquem volebat in opere et virium exercitationes esse, sic e rerum publicarum tractatione abstinendum et intra parietes exercendas vires nunc ait. Unde duas in oratione partes adspicere est, quarum prior posteriori contraria esse videtur, ita ut priore Annaeus utatur, ut posteriorem confutet et reiiciat.

*Tam insana hominum ambitione.... torquentibus.* Videntur haec ante Actiacam pugnam scripta: sive quum Cn. Pompeii ficta negligentia, qui Dictatorem esse se persuasum Romanis fieri cupiebat, Clodiani furores turbarent rempublicam, et optimatum et plebis quotidiana dissidia in rixas et pugnas relaberentur; sive quum Iulii Caesariis arma libertatem oppressere, et vir alti ingenii obstare non potuit quominus per tantum bellum multa permiscerentur, et boni cives in exsilium fugerent, et pessimi in Senatorum numerum adscriberentur; sive tandem post Caesaris exitum, inter Perusini belli initia et

» obstet, quam quod succedat, a foro quidem et pu- » blico recedendum est: sed habet, ubi se etiam in » privato lare explicet magnus animus; nec, ut leo- » num animaliumque impetus caveis coërcetur; sic » hominum, quorum maxime in seducto actiones sunt.
» Ita tamen delituerit, ut, ubicumque otium suum 3
» absconderit, prodesse velit et singulis et universis, » ingenio, voce, consilio. Nec enim is solus Reipubli- » cae prodest, qui candidatos extrahit, et tuetur reos,

Alexandrinorum cladem ann. V. C. 723, aut Chr. Nat. 31. Caeterum et haec quae Romanarum rerum notitiam in auctore suo fuisse, adstitisseque hunc temporibus turbulentis Reipublicae, optime comprobant, e. c. leonum, etc. caveis coercitio et pugna: et quae deinceps attinguntur, candidatorum extractio, querela quod boni praeceptores desint, etc. faciunt, ut Athenodorum haec dixisse putemus.

*Quorum maxime in seducto actiones.* Alii *in seductu.*

*Nec enim is solus Reipublicae*, etc. Quum haec tempore Reip. liberae scripta sint, explico de dignitate praestantiore, e. c. senatoris aliorumque honoribus et gratia florentium, quorum consuetudo esse solebat, ut candidatorum rogationes suo favore adiuvarent.

*Candidatos extrahit.* Commonefacit hic interpres supra commendatus *Lagrange*, multum differentiae inter imperatorum tempora et reipublicae saeculum exstitisse, in his quae ad magistratuum creationem pertinerent; et lectores cohortatur, ut Plinii Secundi iunioris lib. III, Ep. xx, et Nostri Ep. vii adeant. At haec Athenodorus reipublicae temporibus scripsit, non imperante Octavio. Qua de causa alium sensum eruit *Ruhkopf*, illustratque sic: Mos optimatibus tunc erat, ut candidatos gratia sua in petitione iuvarent, *extraherent*, id est, suffragarentur, commendando et producendo. Sed ego neque *Lagrange* assentior, neque *Ruhkopf*, et utrumque sensum hoc modo coniungendum puto. Athenodorus nempe Republica adhuc vigente scripsit; sed illane exacte scripsit quae Annaeus narrat? Non, me quidem iudice, fecit; namque pauci minus fidi quam Noster in allegandis aut historiis aut auctorum locis; sive id e negligentia sit, sive consilio. Modo quum e Lucretii lib. III versum attulit: *Hoc se quisque modo fugit*, temperare sibi ille non potuit quin interpolato τῷ *semper*, mensuram corrumperet. Quanto igitur facilius mutaturum eum credideris, ubi soluta oratio est, ubi ex alia lingua (nam graece Athenodorus scripserat) in latinum transferendus sermo fuit! Ergo Noster illa vertens quae ante Caesarum imperium dicta erant, et Reipublicae mores spirabant, eodem modo vertit ac si coaevus Neronis Athenodorus fuisset, et *Candidatos extrahi* narravit, quamvis tunc ipsi apud plebem gratiam captarent, et in campum Martium cum clientibus descenderent.

» et de pace belloque censet: sed qui iuventutem exhortatur, qui in tanta bonorum praeceptorum inopia, virtute instruit animos, qui ad pecuniam luxuriamque cursu ruentes prensat ac retrahit, et si nihil aliud, certe moratur, in privato publicum ne-
4 gotium agit. An ille plus praestat, qui inter peregrinos et cives, aut urbanus praetor adeuntibus assessoris verba pronuntiat, quam qui docet quid sit iustitia, quid pietas, quid patientia, quid fortitudo, quid mortis contemptus, quid Deorum intellectus, quam gratuitum bonum sit bona conscientia? Ergo si tempus in studia conferas, quod subduxeris officiis, non deserueris, nec munus detrectaveris.

*De pace belloque censet.* Tamquam senatores, quibus belli et pacis et foederum ratio referebatur.

*Nihil aliud.* Sc. proficit, agit.

*Qui iuventutem exhortatur... negotium agit.* Qui privatus otium suum talibus rebus impenderet, adeo non otiari crederetur, ut contra omnium consensione occupatissimus vir in civitate et utilissimus clamaretur. Sed hoc quam pauci philosophi exercebant! Socratem solum eum fuisse reor, qui hoc sacerdotii genus assumeret, et iuventutis callidissimus moderator et probissimus, ingenii simul atque indolis mala non solum reprehenderet, ut plurimi, sed emendaret. Philosophos Romani adspernabantur, quibus ars erat et occupatio unica philosophari; hic enim labor otio nimium similis: sed qui morum emendator, non abstrusarum rerum inanis indagator, sic retraxisset a vitiis iuventutis impetum, et luxuriae et opum cupidinem sustulisset, privatus censor, hic in agentium numerum relatus esset, et auctoritate etiam apud plebem togatam plurimum valuisset.

*Inter..... praetor.* Primum praetorem urbanum, qui Romae inter cives ius diceret ann. V.C. 398; peregrinum vero, qui multitudine peregrinorum influente in urbem ius diceret inter cives et peregrinos, creatum esse ann. V. C. 510, est res nota. Plura dabit *Guasto*, *Dissertaz. della Accademia di Cortona*, T. V. Sub Caesaribus tamen praetoris peregrini muneribus functus est praefectus Vrbi a Principe creatus.

*Assessoris.* Cuius, ut iuris periti, officium erat verba dictandi, quibus formulam iuris (*droit* dicitur apud nos), ex qua de causa proposita et iudices et arbitri a praetore dati decernerent, concepisset.

*Qui docet.* Lipsius: absunt haec duo verba omnibus libris, tamen apta et tenenda. Retinui: sunt enim apud Erasm. Mox *quam gratuitum bonum* e Pinciani et quibusdam Gruteri codd. bene recepit Lipsius. Antea, *quantum bonum.* Hoc bonum ultro et voluntate sola paratur.

*Non deserueris.* Scil. locum datum

» Neque enim ille solus militat, qui in acie stat, et 5
» cornu dextrum laevumque defendit; sed et qui portas tuetur, et statione minus periculosa, non otiosa tamen fungitur, vigiliasque servat, et armamentario praeest: quae ministeria quamvis incruenta sint, in numerum stipendiorum veniunt. Si te ad studia revocaveris, omne vitae fastidium effugeris: nec noctem fieri optabis taedio lucis, nec tibi gravis eris, nec aliis supervacuus: multos in amicitiam attrahes,
» affluetque ad te optimus quisque. Nunquam enim, 6
» quamvis obscura, virtus latet, sed mittit sui signa: quisquis dignus fuerit, vestigiis illam colliget. Nam si omnem conversationem tollimus, et generi humano renuntiamus, vivimusque in nos tantum conversi; sequetur hanc solitudinem, omni studio carentem, inopia rerum agendarum. Incipiemus aedificia alia ponere, alia subvertere, et mare submovere, et aquas contra difficultates locorum ducere, et male dispensare tempus, quod nobis natura consumendum dedit. Alii parce illo utimur, alii prodige: 7
» alii sic impendimus, ut possimus rationem reddere;

a Deo, vel Rempublicam. Sed Lipsii codex intulerat explicative *te*.

*Armamentario.* Armis omnis generis conservandis destinato.

*In numerum stipendiorum veniunt.* H. e. numerantur ut in militando occupati.

*Mittit sui signa.* Εἶδος: virtuti personam tribuit, fingitque eam inter homines incedere, sed abiectis insignibus: ita ut non iam ex veste innotescere possit, sed a vultu, aut vestigiis: at hoc nullus nisi cui familiaris atque dudum culta illa sit. Quod proxime exprimitur.

*Aedificia alia ponere, alia..... ducere.* Haec ad luxum in villis, turribus aliisque aedificiis exstruendis, mutandisve, in piscinis fodiendis etc. conspicuum pertinent, qui vel a Luculli (cuius luxuria et hac in re constat e Plutarch. Vit. Lucull. c. 39, p. 389 sqq. Leopold.) temporibus effloruit; ab Horatio saepissime reprehenditur: e. c. Od. III, 1, 33 sqq. Sed haec ob id praesertim notanda, quod mihi vel inde perspicuum fiat non sequi fideliter Annaeum Graeci auctoris vestigia. Nam in hac luxuriantium Romanorum insectatione et enumeratione, quis non Senecae ingenium statim deprehendit? Ab Athenodoro igitur res ipsas et sermonis tenorem mutuatus est;

» alii, ut nullas habeamus reliquias. Quare nihil turpius est, quam grandis natu senex, qui nullum aliud habet argumentum, quo se probet diu vixisse, » praeter aetatem. » Mihi, carissime Serene, nimis videtur submisisse temporibus se Athenodorus, nimis cito refugisse. Nec ego negaverim, aliquando cedendum; sed sensim relato gradu, et salvis signis, salva militari dignitate. Sanctiores tutioresque sunt hostibus
8 suis, qui in fidem cum armis veniunt. Hoc puto virtuti faciendum, studiosoque virtutis; si praevalebit fortuna, et praecidet agendi facultatem, non statim aversus inermisque fugiat, latebras quaerens, quasi ullus locus sit, in quo non possit fortuna persequi: sed parcius se inserat officiis, et cum dilectu inveniat aliquid, in quo utilis civitati sit. Militare non licet? honores spectet: privato vivendum est? sit orator: silentium indictum est? tacita advocatione cives iuvet: periculosum etiam ingressu forum est? in domibus, in spectaculis, in conviviis, bonum contubernalem, amicum fidelem, temperantem convivam agat.
9 Officia si civis amiserit, hominis exerceat. Ideo magno animo nos non unius urbis moenibus clausimus,

sed ipse haec ampliavit et staminibus primis sua intertexta ita voluit, ut iam Annaeana declamatio sit.

*Qui in fidem cum armis veniunt.* H. e. qui non ante arma deserunt quam in hostium manus et castra sese tradant; qui oppugnatam urbem si non victores, non inermes tamen linquunt; qui non deditilii, sed *in fidem*, ut aiunt, recipiuntur. Gallic. *sortir avec les honneurs de la guerre.* Caeterum haec humanae vitae cum militantium vita comparatio omnimodis, sive verbis, sive imaginibus, et perpetuo expressa apud philosophiae veteris magistros occurrit.

*Officiis.* H. e. muniis publicis. Haud rara eo sensu vox et concinna. *Inserat* vero exquisitae elegantiae est. Nam ubi rarius ad publicas res accedis, ubi lentus et minore impetu, iam non te honoribus ingeris, inicis, obtrudis, sed inseris. Simili acumine Cornelii vox, in Dial. de Orat. cap. X: *inserere nomen suum famae.*

*Nos.* Ad Stoicos spectat, ut saepe iam vidimus. Notum vero, vel ex iis quae passim in notulis nostris sparsimus, placuisse praecipue Stoicis hanc

sed in totius orbis commercium emisimus, patriamque nobis mundum professi sumus, ut liceret latiorem virtuti campum dare. Praeclusum tibi tribunal est, et Rostris prohiberis, aut comitiis? respice post te, quantum latissimarum regionum pateat, quantum populorum: nunquam tibi ita magna pars obstruetur, ut non maior relinquatur. Sed vide ne totum istud vitium tuum sit; non vis enim nisi consul,

doctrinam qua muodanus, et ut nunc mutuati nomen e Graecis dicimus, κοσμοπολίτης sapiens afficitur. Namque, aiebat Zenu, homines nos prius sumus quam cives: civis autem ad locum unum, ad civitatem pertinet (quae, quantaeumque sit, quota rerum humanarum portio est!), homo vero ad humanitatem. Oderant, neque immerito, optimarum disciplinarum hi magistri privatam utilitatem. Atqui privata commoda multi generis sont; et ut patriae bonum suae ipsius utilitati aliquis debet anteferre, ita et omoiom hominum commoda anteponet, si sapiet, patriae bono.

*Praeclusum... est.* Hic ea innuere quae sibi ipsi acciderant videtur Nost. quippe quem a rebus publicis, mox et ipso foro prohibuerat C. Calig. quom illius virtuti et eloquentiae invideret.

*Rostris.* Rostra navium, si proprio sensu rem sumpseris, armamenta sunt, quibus mare finditur. Gall. dicimus *bec* vel *éperons*. Sed quum Antiatibus bello victis ann. ant. Chr. nat. 338 multa a navibus captis Romani detulissent, ex aplustribus et rostris moles trophaei instar ante curiam Hostiliam erecta, cui impositum suggestum, aut sedile est, unde publici magistratus concionabantur.

*Aut comitiis.* Quidnam h. l. de comitiis iniecta mentio est? Mira res sane, neque ex solita Annaei nostri concinnitate. Nam videtur voluisse hoc dicere, nec publica alicui, nec forensi eloquentia licitum clarescere; et quidem pro forensi eloquentia *tribunal* dixit, pro publica *rostris:* sed *comitiis* qua de causa? namque hoc modo honorum petitio et candidatorum nisus indicantur clarissime. Exstincta vero Republica, non iam publice honores mandabantur; neque in comitiis populi suffragia comparare, sed in palatiis principis gratiam aucupari necesse erat.

*Obstruetur.* Passive, cum subiect. θηλυτ. γένους; neque improbandum quamvis raro occurrit, et mirum forsan alicui principio videbitur. Tull. pro Syl. cap. 79: *Munite communem arcem bonorum, obstruite perfugia improborum.* Et de Sen. cap. 75: *Qui iter Poenis et corporibus suis obstruere voluerunt.* Quamvis elegantior haud. cas. Idem, de Clar. 66: *Sic Catonis luminibus obstruxit haec posteriorum quasi exaggerata altius oratio.*

*Sed vide.... tuum sit, etc.* Tendit nunc in alia, et ait: sed vereor, ut facultate una utilem te reddendi Reip. contentus sis, sed vana ambitione ducaris. Simulas tibi publicarum rerum tractationem propterea displicere quod in his ambitio et turbida consilia et auro venalis eloquentia

aut prytanes, aut ceryx, aut sufes administrare rempublicam. Quid, si militare nolis, nisi imperator, aut tribunus? etiamsi alii primam frontem tenebunt, te sors

maxime polleant, sed displicent quia ad amplissima evehi iam cupis, neque aliud somnias quam consulatus, sacerdotia, dictaturas.

*Prytanes.* (Graece Πρυτάνις): summi magistratus nomen in nonnullis antiquitatis civitatibus. Ap. Athenienses v. g. Prytanes quinquaginta concionibus plebeiorum cum προέδροις simul et Επιστάταις praeerant; praesides quoque Senatus (τῆς Βουλῆς) censebantur. Cf. Corsini F. Attic. III, 4 et 6. Et apud Rhodios summus magistratus Prytanes vocabatur. Cf. Liv. XLII, 45; Io. Meursii Rhodus I, 19. Sed neque de Rhodiis hic esse sermonem, neque de Atheniensibus ego confido: de Corinthiacis Prytanibus certe Noster intellexit, qui annui magistratus, consulibus forsan potentiores, Senatum et plebem de arbitrio suo convocabant, exercitui praeerant, iudiciariae rei praepositi erant. Eam olim dignitatem Bacchiadae Corinthi creavare, postquam regem solio excussissent ann. ant. Chr. nat. 777, et genti suae propriam esse voluere; sed sustulit Cypselus Labdae filios, qui, Bacchiadum gente pulsa aut deleta, tyrannidem instauravit ann. 658 ant. Chr. nat. Sed post illius mortem Periander solus imperium detinuit, at regiae potestatis sublato vestigio, Prytanibus sua reddita auctoritas est (584). Potest tamen et hos Πρυτάνεις habuisse Noster in mente, qui, postquam pulsi Athenis οἱ τριάκοντα, rerum summae praepositi sunt, quadriogenti primum numero, mox quingenti et sexcenti. Sed minus probanda haec hypothesis est. Caeterum adeund. de hoc Harpocration, Lexic. ad. voc. Πρυτάνεις, et Iul. Pol. Onomast. lib. VIII, cap, 9, segment. 94 sqq. ed. Amstelod. 1706.

*Ceryx.* Graeca vox est, κῆρυξ; et idem significat quod apud Romanos praeco. Et revera praecones sacri erant ad Eleusinia, et originem suam ducebant a Ceryce, Mercurii filio et Pandrosae. Hanc igitur familiam Cerycum una cum Eumolpidis mysteria Cereris administrasse, nota res est, et ex ea sola legi potuisse Ιεροφάντας et Δᾳδούχους (h. e. Λαμπαδοφόρων duces). Cf. Arist. Or. de Templ. Cerer. Eleus.; it. Iul. Polluc. Onomastic. lib. VIII, cap. 9, segm. 103; et Casaubon. ad Athen. XIV, 23. Sed illos κήρυκας in hunc locum non convenire, nexus docet, quippe qui Remp. non administrarunt. Quum tamen sacerdotes praestantiores sciam in multis antiquitatis civitatibus et ipsos magistratus summos fuisse, e. c. Bellonae pontificem in urbe Comana, qui Ponti et Bithyniae regibus par habebatur; Venerisque summum sacerdotem in Paphio templo: quae dignitas tanti aestimabatur, ut hanc Vticensis Cato Ptolemaeo τῷ Αὐλητῇ obtulerit pro Aegypto, tali imperio tale sacerdotium non inferius ducens. His addere possemus τὸν Ασιάρχην, τοὺς στεφανηφόρους, etc. Cf. post *Van Dale*, Diss. VI, aliosque Eckelii Doctrina nummorum veterum T. IV, pag. 183 sqq. Cerycum nomina et summos magistratus, praesertim in iis urbibus, quae religione Cereris florerent, fuisse insignitos putaverim.

*Sufes.* Poenorum summus magi-

inter triarios posuit: inde voce, adhortatione, exem-
plo, animo milita. Praecisis quoque manibus ille in
praelio invenit quod partibus conferat, qui stat tan-
tum et clamore iuvat. Tale quiddam facies, si a prima
te Reipublicae parte fortuna submoverit; stes tamen,
clamore iuves: si quis fauces oppresserit, stes tamen,
et silentio iuves. Nunquam inutilis est opera civis 11
boni; auditu enim, visu, vultu, nutu, obstinatione
tacita, incessuque ipso prodest. Vt salutaria quaedam,
citra gustum tactumque, odore proficiunt: ita virtus
utilitatem etiam ex longinquo et latens fundit, sive
spatiatur et se utitur suo iure; sive precarios habet
accessus, cogiturque vela contrahere; sive otiosa mu-
taque est, et angusto circumscripta, sive adaperta:
in quocumque habitu est, prodest. Quid? tu parum
utile putas exemplum bene quiescentis? Longe itaque 12
optimum est miscere otium rebus, quotiens actuosa

stratus. Liv. lib. XXX, cap. 7: *Senatum itaque Sufetes (quod velut consulare imperium apud eos erat) vocaverunt.* Vid. et lib. XXVIII, c. 37 init. Pomp. Fest. de verborum significatione lib. XVII, voc. *Sufes: Sufes*, inquit, *consul lingua Poenorum*. Videtur eos annuos fuisse et post annum in potestate sua exactum summos iudices creari solitos, ita ut summae potestatis nullum retinerent.

*Praecisis...... iuvat.* Ad modum Aminiae et Cynaegiri, fratrum Aeschyli tragici. Aelian. V. H. V, 19, ib. Periz. Iustin. II, 9.

*Obstinatione tacita, incessuque ipso prodest.* Namque et silentio interdum sua eloquentia est. Silebat Thraseas, quum Neronis laudes in senatu canerentur, quum pro caelesti voce immolaretur; quid enim contra omnes unus adeptus foret? Immo, quum de Agrippinae morte relatum fuit et eam periisse fortunae publicae tributum est, a Senatu se proripuit. Et iam huic silentio, huic fugae magnitudo inerat, neque plus agendo aut dicendo quisquam perfecisset. Vid. de hoc locum celeberrimi Rhetoris *Laharpe*, *Lycée*, *première partie*, livr. III, chap. 2, sect. 4 fin.

*Sive spatiatur et se utitur suo iure*, a codd. reduxit Gron. Antea ap. Erasm.: *sive potitur et fruitur suo iure*: ap. Lipsium: *sive expatiatur et fruitur suo iure*. Sensus: diffundit se, et plena propriaque libertate utitur, ut sui aliis quamplurimis copia fiat. Exempla phrasis attulit plura Gron. nunc satis nota.

*Longe itaque*, etc. Redit ad reprehensionem Athenodori.

vita impedimentis fortuitis, aut civitatis conditione prohibetur. Nunquam enim usque eo interclusa sunt omnia, ut nulli actioni honestae locus sit. Numquid potes invenire urbem miseriorem, quam Atheniensium fuit, quum illam triginta tyranni divellerent? mille trecentos cives, optimum quemque, occiderant: nec finem ideo faciebat, sed irritabat se ipsa saevitia.
13 In qua civitate erat Ariopagos, religiosissimum iudicium, in qua senatus populusque senatui similis; coibat quotidie carnificum triste collegium, et infelix curia tyrannis angusta. Poteratne illa civitas conquiescere, in qua tot tyranni erant, quot satellites essent?

*Atheniensium.* Socratis tempore. Incepit autem haec triginta tyrannorum dominatio Ol. XCIV, ann. 1 (ante Christ. nat. 403); in quorum locum insequenti anno decem tyrannis substitutis, Resp. mox meliore conditione gavisa est (Dodwell. Chronolog. Xenophont. Schneideri ed. Xenophontis Hist. Gr. praemissa).

*Mille trecentos cives.* Isocrates tamen Areopag. pag. 224 ed. Hieron. Wolf. 1500 cives indicta causa, asseverat his verbis: Ἀλλὰ μὴν, οὐδὲ τὴν πρᾳότητα δικαίως ἄν τις ἐπαινέσειε τῶν ἐκείνων, μᾶλλον ἢ τὴν τῆς δημοκρατίας· οἱ μὲν γὰρ ψηφίσμασι παραλαβόντες τὴν πόλιν πεντακοσίους μὲν καὶ χιλίους τῶν πολίτων ἀκρίτους ἀπέκτειναν; et in his ipsum Theramenem, unum eumque optimum ex hoc collegio (Xenoph. lib. II, cap. 3, 15 sq.), interemptos a triginta tyrannis tradidit: secuta est has caedes magna civium fuga, unde ὀλιγανθρωπίαν exortam queritur Aristarchus ap. Xenoph. Memor. lib. II, cap. 7, 2. Xenophon. H. G. lib. II, cap. 4, 21, numerum occisorum per hos octo dominationis menses non definit.

*Ariopagos.* Nam hanc dominationem Ariopagitarum imperio oppositam fuisse, et huic obsistentes iudices officio suo fungi perrexisse, etiamsi illi tyranni furerent, in propatulo est. Confer. Epist. civ. De Ariopago, iudicio antiquissimo quod novimus, cf. post Meursium et Potterum, *Pauw, Recherches sur les Grecs*, II, 34 sqq. qui tamen caute legendus est. Primitus in Ariopago de caedibus (περὶ φόνου ἑκουσίου) iudicabatur: et Heliaeis indicio criminali iam constitutis causae criminales certae ad Ariopagum relatae. Hoc tempore, de quo sermo est, primum iudicium Athenis idque maximae auctoritatis erat (Xenoph. Mem. Socr. lib. 3, cap. 5, 2), ad quod causae, quae ad politiam spectant, censura morum, etc. pertinebant: omnibus tamen iis, quae sacra religionesque attingerent, nisi cum politis coniuncta essent, exclusis.

*In qua tot tyranni erant, quot satellites essent*, Lips. proposuit e suo et aliis codd. Recte: fuerunt enim his XXX satellitum tria millia, Iustino ducente. Antea ap. Erasm.: *in*

Ne spes quidem ulla recipiendae libertatis animis poterat offerri: nec ulli remedio locus apparebat, contra tantam vim malorum; unde enim miserae civitati tot Harmodios? Socrates tamen in medio erat, et lugentes patres consolabatur, et desperantes de Republica exhortabatur, et divitibus, opes suas metuentibus, exprobrabat seram periculosae avaritiae poenitentiam; et imitari volentibus magnum circumferebat exemplar, quum inter triginta dominos liber incederet. Hunc tamen Athenae ipsae in carcere occiderunt: et qui tuto insultaverat agmini tyrannorum, eius libertatem libertas non tulit: ut scias et in afflicta Republica esse occasionem sapienti viro ad se proferendum, et in florenti ac beata, pecuniam, invidiam, mille alia vitia inermia regnare. Vtcumque ergo se Respublica dabit, utcumque fortuna permit-

*qua tot tyranni, quot satellites erant.* — *Satellites*, triginta tyrannorum nempe.

*Ne spes...... offerri.* Quia Lacedaemonii tyrannis hisce favebant.

*Harmodios.* Id est, tyrannicidas. Harmodius enim et Aristogiton interfecere Hipparchum, Pisistrati filium, Hippiae fratrem. Conf. de Ira lib. II, cap. 23, 2.

*Socrates.* Confirmantur haec a Xenoph. Memorab. Socrat. multis locis, ex. caus. lib. II, cap. 7; lib. III, capp. 1—7. Cic. Epp. ad Attic. lib. VIII fin. *Socrates...... quum XXX tyranni essent, pedem porta non extulit.* Plutarch. an seni sit gerenda resp. Vol. IX, p. 180, eadem in re docenda adhibuit exemplum Socratis perquam egregie.

*Insultaverat.* Vt ap. Xenoph. Memor. I, 2, et Platon. Apolog. Socr. I, pag. 75 Bip. Vol. I, ubi XXX tyrannis eum una cum aliis quatuor Leontem Salaminium ex Salamine adducere, ut necaretur, iubentibus, non audiens dicto fuisse narratur Socrates. Diog. Laërt. II, 24.

*Libertatem libertas.* Omnium Mss. et impressorum lectio. Conf. Gruter. et praetulit recte Gronov. Muretus dederat: *libertatem libera civitas non tulit.* Illa civitas, quae liberam se iactabat, libertatem eius ferre non poterat. Similis lusus occurrit ap. Nostrum: de Constant. Sap. 2, 4: de Benefic. V, 6, 6, ex quo loco suam hausit Muretus lectionem.

*Pecuniam.* Bene se habet: spectat enim ad divites (§. 14). *Impotentiam* e Pinciani conj. Muretus dederat, quae lectio aeque nihili est ac Lipsii conj. *petulantiam.*

*Inermia*, tyrannidi armatae opponit.

tet, ita aut explicabimus nos, aut contrahemus: utique movebimus, nec alligati metu torpebimus. Immo ille vir fuerit, qui periculis undique imminentibus, armis circa et catenis frementibus, non alliserit vir-
16 tutem, nec absconderit. Non enim debet; servare se voluit, nec obruere. Vt opinor, Curius Dentatus aiebat, Malle esse se mortuum, quam vivere. Vltimum malorum est, ex vivorum numero exire, antequam moriaris. Sed faciendum erit, si in Reipublicae tempus minus tractabile incideris, ut plus otio ac literis vindices: nec aliter quam in periculosa navigatione, subinde portum petas: nec exspectes donec res te dimittant, sed ab illis te ipse disiungas.

4 IV. Inspicere autem debemus primum nosmetipsos, deinde quae aggredimur negotia, deinde eos quorum causa, aut cum quibus agendum est. Ante omnia necesse est se ipsum aestimare, quia fere plus nobis videmur posse, quam possumus. Alius eloquentiae fiducia prolabitur; alius patrimonio suo plus impe-

*Explicabimus.* Metaphora a velis desumpta.

*Non enim debet; servare se voluit, nec obruere.* Ap. Erasm. aliosque est: *Non enim debet servantem se obruere.* E codd. a Lipsio adductis feci lectionem, quam dedi, sensu adeo postulante. Autem suadet Noster, ut temporibus servias, virtute tamen nec allisa, id est fracta, deleta, per ambitionem aut pervicaciam praeposteram, nec turpiter subducta, remota. Prudenter enim agere decet; id agit sapiens, ut se servet, nec obruat, i. e. se ipse deleat. Lipsius coniectura dederat; *cernulare* (abiicere se pronum ac praecipitem) se *voluit nec obruere.* Vir doctus ille lubentissime archaismos atque raras verborum formas captabat: quam quidem cupidinem et hoc loco surrepsisse ei minime dubitandum videtur. Mirarer Gronovii in hac re silentium, nisi et illum hoc morbo criticorum interdum laborasse recordarer.

*Curius Dentatus.* Cons. qui de rege Pyrrho triumphavit: homo notissimus est. Quae hic afferuntur, e Livii lib. XI et XIV, nunc deperditis, desumpta esse videntur.

*Vivere.* Intell. mortuum. Seneca ipse alibi ait: *Otium sine literis mors est et vivi hominis sepultura.*

IV. Arg. Primum noscere nosmet ipsos debemus, ne, nos parum aptos esse rebus iis, quibus operam damus, experti, in illud taedium incidamus. Cf. de Ira lib. III, cap. 7, 2.

ravit, quam ferre possit; alius infirmum corpus labo-
rioso oppressit officio. Quorumdam parum idonea est 2
verecundia rebus civilibus, quae firmam frontem
desiderant; quorumdam contumacia non facit ad
aulam; quidam non habent iram in potestate, et illos
ad temeraria verba quaelibet indignatio effert; quidam
urbanitatem nesciunt continere, nec periculosis abs-
tinent salibus. Omnibus his utilior negotio quies est;
ferox impatiensque natura, irritamenta nociturae
libertatis evitet.

V. Aestimanda sunt deinde ipsa, quae aggredimur, 1
et vires nostrae cum rebus, quas tentaturi sumus,
comparandae. Debet enim semper plus esse virium in
actore, quam in onere; necesse est opprimant onera,
quae ferente maiora sunt. Quaedam praeterea non
tam magna sunt negotia, quam foecunda, multum-
que negotiorum ferunt: et haec refugienda sunt, ex
quibus nova occupatio multiplexque nascetur. Nec 2
accedendum eo, unde liber regressus non fit: his
admovenda manus est, quorum finem aut facere, aut
certe sperare possis. Relinquenda, quae latius actu
procedunt, nec ubi proposueris, desinunt.

VI. Hominum utique delectus habendus est; an 1
digni sint quibus partem vitae nostrae impendamus,
an ad illos temporis nostri iactura perveniat. Quidam
enim ultro officia nostra nobis imputant. Atheno-

V. Arg. Deinde opus est negotia nosse, quae suscipienda sint. Cf. de Ira lib. III, capp. 6 et 7.

*Actore*. Bona lectio, quae in omnibus Mss. et impressis comperet. Pincianus e coniecture dederet *latore*. Quem quum Gronov. reprehendit, ipse coniecturam sequitur et emendat *vectore*. Si temen de Ira lib. III, cap. 7, 1, comparasset, non dubito quin vulgatum defendisset. *Agere onus* non occurrere putans, *vectore* intulit. Onus est autem h. l. negotium grave. Occurrit de Clem. lib. I, cap. 19, 1. Mox sequitur quoque *latius actu*.

VI. Arg. Hominum quoque delectus habendus est. Cf. de Ira lib. III, cap. 8.

*Imputant*. Nobis assignant, quasi

dorus ait: « ne ad coenam quidem se iturum ad eum, « qui sibi nihil pro hoc debiturus sit. » Puto intelligis, multo minus ad eos iturum, qui cum amicorum officiis parem mensam faciunt, qui fercula pro congiariis numerant: quasi in alienum honorem intem-
2 perantes sint. Deme illis testes spectatoresque, non delectabit popina secreta. Considerandum est, utrum natura tua agendis rebus, an otioso studio contemplationique aptior sit: et eo inclinandum, quo te vis ingenii defert. Isocrates Ephorum iniecta manu a foro

honori nobis sit, iis officia haec praastitisse. *Imputare* outem esse id. q. in ratinnibus alicuius ponere, inscribera, iam supra vidimus, de Ira lib. III, cap. 33, 1, et in bouis lexicis ohvium.

*Athenodorus.* Tarsensis. Conf. de Tranquill. cap. 3, §. 1, et ibi not.

*Parem mensnm faciunt.* Id est, mensam, seu coenam snam tanti aastimare, quanti amicorum officia. Sic *pares rationes facere* significat: acceptis expensa aequare. E codd. at editis ante Erasm. reduxit Grnnov. docte comparata hac locutione cum addocta.

*Fercnla pro congiariis numerant.* Nihil hac agendi ratione odiosius, sed nihil frequentius. Iuvanal. Sat. IV in Parasitos: *imputat hoc rex Et quamvis rarum tomen imputat.* Martial. lib. XII, Epig. XLVIII: *Si fortunatum fieri me credis, et haeres Vis scribi propter quinque Lucrina, vale..... Non albana mihi sit comissatio tanti, Non Capitolinae pontificumque depes. Imputet ipse Deus nectar mihi, fiet acetum Et Vaticani perfida vappa cadi. Convivas alios coenarum quaere magister, Quos capiant mensae regna superba tuae. Me meus ad subitas invitet amicus ofellas*, etc. Caeterum fercula esse dapes varias, et congiaria nominari, quae dona a patronis clientes accipiebant notum. Haec vox a congio, quae erat mensura capacitatis.

*Deme illis.* Conviviis.

*Popina secreta.* Opp. publicae: utraque non gratuita est.

*Defert.* Sic in codd. nonnullis et Erasm. est. Gron. itidem e codd. et editt. reduxit in textum: *refert*, hoc verbum proprium esse docens in vi aestus marini aut ventorum explicanda. Haud equidem nego: sed eadem vis est quoque τῷ *deferre.* Iam quum hic non de reditu, sed de vitae ratione incipienda sermo sit, praetuli *defert.*

*Isocrates.* Nemo nescit Isocratem Atheniensem, natum anno circiter 436 ante Christ. nat. (Ol. LXXXVI), et Gorgiae discipulum, propter vocis gracilitatem et verecundiam, neque causas in foro egisse, neque ad res publicas se contulisse, sed rhetoricae schola aperta multos docuisse e quibus Plato, Demosthenes, etc. Non est idem credendus ac alius Isocrates, qui Apolloniae Ponti sive Heracleae natus, Athenas venit, et Isocratis maioris discipulus fuit et successor. De priore si plura velis, ad Cic. Or.

subduxit, utiliorem componendis monumentis historiarum ratus. Male enim respondent coacta ingenia: reluctante natura, irritus labor est **.

VII. Nihil tamen aeque oblectaverit animum, quam 1
amicitia fidelis et dulcis. Quantum bonum est, ubi sunt praeparata pectora, in quae tuto secretum omne descendat, quorum conscientiam minus quam tuam timeas, quorum sermo sollicitudinem leniat, sententia consilium expediat, hilaritas tristitiam dissipet, conspectus ipse delectet? Quos scilicet vacuos, quantum fieri poterit, a cupiditatibus, eligemus. Serpunt 2
enim vitia, et in proximum quemque transiliunt, et contactu nocent. Itaque, ut in pestilentia curandum est, ne corruptis iam corporibus et morbo flagrantibus assideamus, quia pericula trahemus, afflatuque ipso laborabimus; ita in amicorum legendis ingeniis dabimus operam, ut quam minime inquinatos assu-

cap. 20; de Orat. lib. II, cap. 6, 52, lib. III, cap. 16; Brut. cap. 15; Quintil. Instit. Orat. lib. II, cap. 9, lib. III, cap. 1, lib. IX, cap. 3, 4, lib. X, cap. 1, 4, et passim; Dionys. Halicarn. de Antiq. Orator. Philostr. Rhet. in Isocr. Plutarch. passim. Cf. Fabric. Bibl. Graec. vol. II, pagg. 7, 77 sqq. ed. Harles.

*Ephorum*. Confer de hoc quoque Fabricii Bibliothecam Graecam vol. II, pag. 800 et sequentes edit. Harles. Scripserat ille *Historias Philippicas* et alia quaedam de philosophia et rhetorica. Sed omnia haec in deperditis sunt. Scimus tamen ab illo Ephoro, usque adeo laudatum Philippum, Macedoniae regem, ut et veritatem saepe laudandi desiderio postposuerit. Unde non magni aestimamus ἀργυρωνήτου viri eloquentiam, operumque amissorum minus desiderium est. Veteres tamen in hoc consenserunt post Herodotum et Thucydidem et Xenophonta primas Ephoro et Theopompo delatum iri. De hoc posteriori Historico docte disserit *Bayle*, *Dictionn. hist. et crit.* Tom. II, pag. 361 sqq.

** Hic quaedam excidisse puto cum Lipsio.

VII. Arg. Amicos fideles et dulces eligamus ad tranquillandam mentem, nihil enim amicitia vera et inter dignos viros exstante suavius. Neque opus sapientibus tantum viris; ubi enim eorum tanta affluentia est? pravos vitemus, hoc satis est, et morosos qui querelarum causas ubique inveniunt, *Et cum theatris saeculoque rixantur*. (Sic fere Martial. lib. IX, Epigr. xxviii).

*Amicitia*; cuius laus apud Ciceronem de Amicitia fusius pertractatur.

mamus. Initium morbi est, aegris sana miscere. Nec hoc praeceperim tibi, ut neminem nisi sapientem sequaris, aut attrahas: ubi enim istum invenies, quem tot saeculis quaerimus? pro optimo est minime
3 malus. Vix tibi esset facultas delectus felicioris, si inter Platonas, et Xenophontas, et illum Socratici foetus proventum, bonos quaereres; aut si tibi potestas Catonianae fieret aetatis, quae plerosque dignos tulit, qui Catonis saeculo nascerentur, sicut multos peiores, quam unquam alias, maximorumque molitores scelerum. Vtraque enim turba opus erat, ut Cato posset intelligi: habere debuit et bonos, quibus se approbaret; et malos, in quibus vim suam expe-
4 riretur. Nunc vero in tanta bonorum egestate minus fastidiosa fiat electio. Praecipue tamen vitentur tristes, et omnia deplorantes; quibus nulla non causa in querelas placet. Constet illi licet fides et benevolentia, tranquillitati tamen inimicus est comes perturbatus, et omnia gemens.

1 VIII. Transeamus ad patrimonia, maximam humanarum aerumnarum materiam. Nam si omnia alia quibus angimur compares, mortes, aegrotationes, metus,

*Serpunt*. Cf. de Ira, lib. III, 8.

*Pro optimo*. Sic Horat. Serm. I, 3, 67 et 68: *Optimus ille est, Qui minimis urgetur vitiis.*

*Platonas et Xenophontas*. Celeberrimos viros quorum hic in historia et philosophia ethica inter primores numeratur, ille vero Academicam Scholam condidit, neque eloquentiae laudem alicui cedens, ita scripsit et locutus est ut ab omnibus Θεῖος cognominatus sit.

*Illum Socratici foetus proventum*. Incredibile enim est quot et quantos et in diversis rebus viros Socratis Schola protulerit. Memorentur solum, ne omnes numerando longiores evadamus, Plato Academiae institutor, Euclides Megarensis, Phaedo Eretriacus, Antisthenes Cynicorum princeps Aristippus Cyrenaicorum; tum ea iis qui non tam philosophiae quam literis studuerunt Euripides, Aeschines et Xenophon; e reipublicae moderatoribus, Alcibiades.

VIII. Asc. Modicum porro patrimonium virtuti et vitae tranquillae sufficit: amplum officit. In hisce, quae hoc capite tractantur, Teletem, Pythagoricum, de quo supra monu-

desideria, dolorum laborumque patientiam, cum iis
quae nobis mala pecunia nostra exhibet, haec pars
multum praegravabit. Itaque cogitandum est, quanto
levior dolor sit, non habere, quam perdere: et in-
telligemus, paupertati eo minorem tormentorum, quo
minorem damnorum esse materiam. Erras enim, si 2
putas animosius detrimenta divites ferre: maximis
minimisque corporibus par est dolor vulneris. Bion
eleganter ait: « Non minus molestum esse calvis,
« quam comatis, pilos velli. » Idem scias licet de
pauperibus locupletibusque, par illis esse tormentum;
utrisque enim pecunia sua obhaesit, nec sine sensu
revelli potest. Tolerabilius autem est, ut dixi, faci-
liusque, non acquirere, quam amittere: ideoque
laetiores videbis, quos nunquam fortuna respexit,
quam quos deseruit. Vidit hoc Diogenes, vir ingentis 3
animi, et effecit ne quid sibi eripi posset. Tu istud
paupertatem, inopiam, egestatem voca, et quod voles

mus, Nostro ante oculos fuisse, putavit Wesseling. Probabil. pag. 248, coll. Stobaei Serm. 93.

*Bion*. Non ille quidem eclogarum scriptor, cuius Ἔρως δραπέτης et Ἀδώνιδος ἐπιτάφιον circumferuntur, sed philosophus Cynicus, ingeniosus et mordax; Borysthenites. Vixit circa Olymp. CXX (ann. ante Ch. nat. circiter 300—297) inter familiares Antigoni, regis Macedoniae, Sermones eius ap. Horat. Epp. II, 1, 59 memorantur. Et Strabo, I, pag. 39, ed. Siebenk. eius cum laude meminit. Quae Noster affert, eadem fere iam ap. Cic. Tusc. Dispp. III, 26, occurrunt: Hinc ille Agamemno Homericus, et idem Attianus, scindens dolore identidem intonsam comam. In quo facetum istud Bionis, perinde stultissimum regem in luctu capillum sibi evellere, quasi calvitio moeror levaretur. Haec Seneca suam in rem convertit. Cf. Fabric. Bibl. Graec. vol. II, pag. 653, ubi tamen Biones confunduntur ab Harlesio. Melius de nostro Bione P. *Bayle*, *Diction. hist. et crit.* vol. I. Bion, ubi nostrum locum cum Menag. ad Diog. Laërt IV, 52, praeterit: et ipse Harles. Bibl. Gr. III, pag. 616.

*Diogenes*. Sinopaeus, ille doliaris, ait Raderus, qui se Alexandro praeferre non dubitavit, nec alios servos aut clientes habuit quam mures et glires. Cynicus ille fuit, ut patet, et Antisthenis discipulus; magistri doctrinam ita adoptavit, ut hanc proveheret et magis ac magis καθ᾽ ὑπερβολὴν exerceret. Conf. *Meiners*, II, pag. 677, qui nec nostrum locum neglexit.

ignominiosum securitati nomen impone: putabo hunc
non esse felicem, si quem mihi alium inveneris, cui
nihil pereat. Aut ego fallor, aut regnum est, inter
avaros, circumscriptores, latrones, plagiarios, unum
esse, cui noceri non possit. Si quis de felicitate Dio-
genis dubitat, potest idem dubitare et de Deorum
immortalium statu, an parum beate degant, quod
illis non praedia, nec horti sint, nec alieno colono
4 rura pretiosa, nec grande in foro foenus. Non te
pudet, quisquis divitiis adstupes? respice agedum
mundum: nudos videbis deos, omnia dantes, nihil
habentes. Hunc tu pauperem putas, an Diis immor-
talibus similem, qui se fortuitis omnibus exuit? Feli-
ciorem tu Demetrium Pompeianum vocas, quem non
puduit locupletiorem esse Pompeio? Numerus illi
quotidie servorum, velut imperatori exercitus, refe-
rebatur, cui iamdudum divitiae esse debuerant duo
5 vicarii, et cella laxior. At Diogeni servus unicus fugit,
nec eum reducere, quum monstraretur, tanti putavit.

*Circumscriptores.* Circumscribere est *decipere, fallere*. Cicer. pro Cluent. 46: *Quum omnis ab his fraus, omnes insidiae circumscriptionesque adolescentium noscebantur.* Sed praecipue dicitur de testamentorum subornatione.

*Regnum est . . . cui noceri non possit.* Senec. Trag. Thyest. Act. II, chor. fin. *Rex est qui metuit nihil; Rex est quique cupit nihil. Hoc regnum sibi quisque dat.* Adi et lege chorum totum, si vis, qui ex Stoicorum decretis est, ut et illa phrasis, quamquam hic illa latius pateat. Martial. quoque non abest, lib. II, Epigr. XLVIII, vss. 5—8: *Reges et dominos habere debet Qui se non habet atque concupiscit; Servum si potes, Ole, non habere, Et regem potes, Ole, non habere.*

*Si quis,* etc. Iam ap. Xenoph. Mem. lib. I, cap. 6, 10, ubi Ruhnk. occurrit praeclara haec Socratis sententia: Deos nullius rei indigere: quam quidem hoc loco ut Stoicum decet, allatam et amplificatam vides.

*Nec alieno colono . . . pretiosa* Latifundia.

*Demetrium Pompeianum.* Cn. Pompeii Magni libertum. Cf. Plutarch. in vita Pompeii, cap. 40, pag. 787 sq. Vol. III Reisk.

*Vicarii.* Δούλου δοῦλοι; servus inferioris notae et ipsius ordinarii servi servus, vocabatur vicarius. Quamquam et aliae significationes.

*Cella.* Habitatio servi.

« Turpe est, inquit, Manen sine Diogene posse vivere, « Diogenem sine Mane non posse. » Videtur mihi dixisse: Age tuum negotium, fortuna: nihil apud Diogenem iam tuum est! Fugit mihi servus? immo liber abiit. Familia vestiarium petit, victumque: tot ventres avidissimorum animalium tuendi sunt: emenda vestis, et custodiendae rapacissimae manus, et flentium detestantiumque ministeriis utendum. Quanto ille felicior, qui nihil ulli debet, nisi, cui 6
facillime negat, sibi? Sed quoniam non est tantum roboris nobis, angustanda certe sunt patrimonia, ut minus ad iniurias fortunae simus expositi. Habiliora sunt corpora pusilla, quae in arma sua contrahi possunt, quam quae superfunduntur, et undique magnitudo sua vulneribus obiecit. Optimus pecuniae modus est, qui nec in paupertatem cadit, nec procul a paupertate discedit.

IX. Placebit autem haec nobis mensura, si prius 1
parcimonia placuerit, sine qua nec ullae opes sufficiunt, nec ullae non satis patent: praesertim quum in vicino remedium sit, et possit ipsa paupertas in divitias se, advocata frugalitate, convertere. Assuescamus a nobis removere pompam, et usus rerum,

*Manen*. Idem tradit Diogen. Laërt. lib. VI, 55, ubi Menag. nostrum locum advertit. Aelian. V. H. lib. XIII, cap. 28.

*Vestiarium*. Servi petunt pecuniam ad vestem sibi parandam. De Benef. lib. III, cap. 21.

*Detestantiumque*; sc. servorum.

*Pusilla*. reduxi e codicibus et Erasmo. In plerisque Mss. erat *imbecilla*, contra sententiam auctoris. *Pusillus homo* opponitur *grandi*, sive notione contemptus. Quod quum Pincianus et Lipsius non advertissent, ille mutavit in *bello*, hic male recepit. Sensus et nexus postulant *pusilla*.

*In arma sua contrahi*. Intell. in clypeum, quo texit se, subsidendo, miles. Sic apud Virgil. Aeneid. XII, 491: *Et se collegit in arma*.

IX. Arg. Parcimonia et continentia verae divitiae acquiruntur: ideoque res nostrae in arctum sunt cogendae; et luxus diversa genera, e. c. sumptus immodicos in bibliothecas librosque, vitare debemus.

*Vsus rerum non ornamenta metiri*. Res aestimare ex usu, non ex orna-

non ornamenta metiri. Cibus famem domet, potio sitim; libido, qua necesse est, fluat. Discamus membris nostris inniti: cultum victumque non ad nova exempla componere, sed ut maiorum suadent mores.
2 Discamus continentiam augere, luxuriam coërcere, gulam temperare, iracundiam lenire, paupertatem aequis oculis adspicere, frugalitatem colere (etiamsi nos pudebit desideriis naturalibus parvo parata remedia adhibere), spes effrenatas, et animum in futura eminentem velut sub vinculis habere, id agere, ut divitias a nobis potius quam a fortuna petamus. Non potest, inquam, tanta varietas et iniquitas casuum ita depelli, ut non multum procellarum irruat magna armamenta pandentibus: cogendae in arctum res

mento, et illas in pretio habere quae utilissimae sunt nobis, non quae decori magis conferunt.

*Libido, qua necesse est, fluat.* Tres recenset in hac phrasi appetitus quibus satisfacere hominem necessarium est, cibi nempe, et potionis, et Veneris. Sed, quo modo natura exigit hoc, illis satisfaciamus. Nequoad convivandum aves pretiosissimas ex ultimo orbe advehi nos iubeamus, neque, ut plus ventri ingeratur, in vomitorium exeamus. Neque vina adspernemur, nisi Chia et Falernâ, nisi colo nivario liquata et ipso frigidiora gelu, nisi cristallinis aut smaragdinis ebibenda. Neque demum voluptatum figuras novas et schemata ante hunc diem inusitata disponamus, neque mascula libidine nos sinamus pollui, etc. Notum est quam multiplicibus et quam naturae contrariis modis tunc libidinari solitum fuerit. Petron. Mart. Iuven. Sueton. passim testari possunt, ac, si opus fuerit, ipse Noster, Natur. Quaest. lib. I, cap. 16. Notavimusque iam in libro II, de Ira cap. 8, 6: *Ne os quidem libidini exceptum.* O pudor!

*Discamus membris nostris inniti.* Suaderi h. l. ego crediderim incessum rectum et altum servare, non mollitur fracto gressu, non laxa et discincta tunica, non obstipo capite. Quumquam et quibusdam videri potest a lecticis et curribus hic interdici.

*Etiamsi . . . . adhibere.* Haec verba parenthesi inclusa, ut sensus manifestior esset, media interpunctione post *adhibere* sublata, infinitivi modi dependent a *discamus.*

*Non potest,* etc. Si a nobis, ab animo potestateque nostra, non a fortuna felicitatem et tranquillitatem petamus, consequendum est, ut ictibus fortunae, quibus divites et potentiores subiecti sunt, nos subducamus.

*Armamenta.* Mutuatus est a re maritima μεταφορὰν. Nempe hi similes sunt gubernatoribus navium, qui magna *armamenta* (vela) pandunt, extendunt ventorum furori magis exposita, quam si contractiora essent.

sunt, ut tela in vanum cadant. Ideoque exsilia inte- 3
rim calamitatesque in remedium cessere, et levioribus
incommodis graviora sanata sunt, ubi parum audit
praecepta animus, nec curari mollius potest. Quid ni
consulitur, si et paupertas et ignominia, et rerum
eversio adhibetur? malo malum opponitur. Assue-
scamus ergo coenare posse sine populo, et servis
paucioribus serviri, et vestes parare in quod inventae
sunt, habitare contractius. Non in cursu tantum Cir-
cique certamine, sed in spatiis vitae interius flecten-
dum est. Studiorum quoque, quae liberalissima im-
pensa est, tamdiu rationem habebo, quamdiu modum.
Quo mihi innumerabiles libros et bibliothecas, qua- 4
rum dominus vix tota vita sua indices perlegit? One-
rat discentem turba, non instruit: multoque satius
est paucis te auctoribus tradere, quam errare per
multos. Quadringenta millia librorum Alexandriae
arserunt, pulcherrimum regiae opulentiae monu-
mentum; alius laudaverit, sicut Livius, qui elegantiae

*Tela.* Fortunae.

*Quid ni consulitur?* Duas in voces, quarum utraque μονοσύλλαβος, *quid ni* seiungendum est. Namque totius φράσεως hic sensus est: Quum paupertas tibi et ignominia et patrimonii sive bonorum eversio incubuit, auctor rerum adversarum Deus quid facit? consulit. Vel: Quum, etc.... quid facit, nisi consulit? Breviusque: Quid ni consulit? Posset et, τῆς ἐλλείψεως habita ratione, comma inseri, sic: Quid, ni.... *Consulere* vero est alicui aliquid bonum conferre, alicuius bono et commodis invigilare.

*Non in cursu....flectendum est.* Qui in his certaminibus curulibus vincere vellet, eius currus circa metam (conum imum in spina Circi, τὴν ἐσχάτην στήλην, ap. Sophocl. mox laudandum; ib. Schol.) flectendus erat, ne, qui sequeretur, inter priorem illum et metam currum dirigendo praeverteret. Hinc interior, ratione metae habita, cursus vocatur. Res ex Homer. Il. ψ, 321 sq. Sophocl. Electra, 720 sq. Brunk. Teocrit. 24, 117 sq. Horat. lib. I, Od. 1, 4, nota est. Translatis inde locutionibus saepe usi sunt veteres. Cf. Torrent. ad Horat. I, Epp. XVI, 79.

*Indices.* Quos alias titulos librorum vocabant, e. c. Ovid. IV ex Pont. El. XIII, 7. Sic et Schwarzius, Altdorfin. olim professor, in opere suo de Ornamentis libror. interpretatus est. Etiam de catalogo librorum intelligas.

*Paucis....multos.* Cf. Ep. 2. Sic aiunt: *timeo virum unius libri.*

*Quadringenta....fuisse* Intelligit

5 regum curaeque egregium id opus ait fuisse. Non fuit elegantia illud, aut cura, sed studiosa luxuria; immo ne studiosa quidem, quoniam non in studium, sed in spectaculum comparaverunt: sicut plerisque, ignaris etiam servilium literarum, libri non studiorum instrumenta, sed coenationum ornamenta sunt. Paretur itaque librorum quantum satis sit, nihil in
6 apparatum. Honestius, inquis, in hos impensas, quam in Corinthia pictasque tabulas effuderim. Vitiosum est ubique, quod nimium est. Quid habes, cur ignoscas homini armarium cedro atque ebore captanti, corpora conquirenti aut ignotorum auctorum, aut improbatorum, et inter tot millia librorum oscitanti, cui voluminum suorum frontes maxime placent, titu-
7 lique? Apud desidiosissimos ergo videbis, quidquid orationum historiarumque est, et tecto tenus exstru-

incendium bibliothecae in oppugnatione Alexandriae a Iulio Caesare facta. Dio Cass. lib. XLII, cap. 38, ib. Intpp. Magna pars arsit: reliqua post Christ. nat. 640. Cf. Tiedemann. lib. IV, pagg. 7 seq. Livius hoc incendium enarraverat, lib. 112, nunc deperdito. Conf. Flori Epitom. et Freinshem. Supplem.

*Servilium literarum.* Quas vel servi sciunt, ut legere, scribere, etc. liberalibus manifesto opponit. Spectat autem ad homines infimo loco natos summosque honores nactos.

*Corinthia.* Vasa, ideoque antiquissima, confici iam desita aliquot saeculis ante Corinthum captam, id est, ann. V. C. 608, s. Ol. 161, 3. Ob vetustatem inprimis aestimata esse magni, apparet e Plin. N. H. lib. XXXIV, cap. 3 Bip. Tom. V. Senec. de Brev. Vit. cap. 12. Ex odore dignoscebantur. Martial. lib. IX, Epig. LX: *Consuluit nares, an olerent aera Corinthon.* Plura de his vasis corinthiis, quae et thericlea vocabantur, a Thericle, figulo, Socratis coaevo, quem cum Anglo *Vedgwood* conferas, inventa, et deinde ab insequentibus artificibus in diversa materia expressa, dabunt Bentleius, *Dissertat. upon the epistles of Phalaris*, et Martini Exc. XX, ad Ernesti Archaeolog.

*Quid habes, cur ignoscas homini armarium cedro atque ebore captanti.* Sic dedit codex Lipsii a quo alii non multum abludunt. Erasm. *quid habes, cur ignoscas nomen marmore atque ebore captanti.* Lectionem Lipsii praetuli, nisi quod *armarium* refinxi, quod codex habuit. Mox *corpora* recepit Lipsius; antea *opera*: e. c. ap. Erasm. Elzev. edit. *armaria aptanti.*

*Frontes.* Bases cylindri, seu teretis baculi (*umbilici*), cuius eminentes utrimque partes auro, argento vel alio metallo praemuniri solitae et variae pictae, dicta cornua, inter quae

cta loculamenta; iam enim inter balnearia et thermas bibliotheca quoque, ut necessarium domus ornamentum, expolitur. Ignoscerem plane, si e studiorum nimia cupidine oriretur: nunc ista exquisita, et cum imaginibus suis descripta sacrorum opera ingeniorum, in speciem et cultum parietum comparantur.

X. At in aliquod genus vitae difficile incidisti, et 1
tibi ignoranti vel publica fortuna, vel privata, laqueum impegit, quem nec solvere possis, nec abrumpere. Cogita compeditos primo aegre ferre onera, et impedimenta crurum: deinde, ubi non indignari illa, sed pati proposuerunt, necessitas fortiter ferre docet, consuetudo facile. Invenies in quolibet genere vitae oblectamenta, et remissiones, et voluptates, si nolueris malam putare vitam potius, quam invidiosam fa cere. Nullo melius nomine de nobis natura meruit, 2
quam quod, quum sciret quibus aerumnis nasceremur, calamitatum mollimentum, consuetudinem, invenit, cito in familiaritatem gravissima adducens. Nemo duraret, si rerum adversarum eamdem vim assiduitas

frontes erant mediae, circumcisae et pumice politae. Cf. *Heyne* ad Tibull. lib. III, cap. 1, 13.

*Cum imaginibus*. Tradit idem Plin. N. H. lib. XXXV, cap. 2; Bip. Tom. V, pag. 275: *Non est praetereundum et novitium inventum. Siquidem non sólum ex auro argentove, aut certe ex aere dicantur. Quin etiam quae non sunt, finguntur*, etc. *As. Pollionis hoc Romae inventum.*

X. Arg. Incommoda vitae generi assuescendum est, inprimis consuetudine, nec quidquam de sorte sua querendum est.

*Si nolueris malam putare vitam potius, quam invidiosam facere.* Scriptorum codd. lectio. Lipsius fatetur, se haec non capere; at Gronov. sententiam bene explicuit: Si nolueris malam vitam, quae nempe talis existimatur vulgo, putare non esse malam, quam ei invidiam consciscere, de ea queri ut indigna et mala. Occurrit haec sententia Ep. IX. Non est beatus, esse se qui non putat. Si nexum ac verba attenderis, non putares hic esse difficultatem. Causa autem difficultatis ap. Lipsium ipsum fuit, qui doctrina sua, quae certe magna erat, praepeditus, rariora ac doctiora simplicioribus praeferre maluit. *Facere vitam* explicavit h. l. *agere vitam*, e sermone iurisconsultorum: ideoque nullum idoneum sensum elicere potuit.

haberet, quam primus ictus. Omnes cum fortuna co-
pulati sumus; aliorum aurea catena est et laxa; alio-
3 rum arcta et sordida. Sed quid refert? eadem cu-
stodia universos circumdedit; alligatique sunt etiam
qui alligaverunt, nisi tu forte leviorem in sinistra ca-
tenam putas. Alium honores, alium opes vinciunt:
quosdam nobilitas, quosdam humilitas premit: qui-
busdam aliena supra caput imperia sunt, quibusdam
sua: quosdam exsilia uno loco tenent, quosdam sa-
4 cerdotia. Omnis vita servitium est. Assuescendum ita-
que conditioni suae, et quam minimum de illa que-
rendum: et quidquid habet circa se commodi, appre-
hendendum est. Nihil tam acerbum est, in quo non
aequus animus solatium inveniat. Exiguae saepe areae
in multos usus, describentis arte, patuere, et quamvis
angustum pedem dispositio fecit habitabilem. Adhibe
rationem difficultatibus: possunt et dura molliri et
angusta laxari, et gravia scite ferentes minus premere.
5 Non sunt praeterea cupiditates in longinquum mit-
tendae; sed in vicinum illis egredi permittamus, quo-
niam includi ex toto non patiuntur. Relictis his, quae
aut non possunt fieri, aut difficulter possunt, prope
posita speique nostrae alludentia sequamur; sed scia-

*Omnes cum fortuna copulati.* Id est, coniuncti sumus. Cf. de Ira, lib. III, cap. 8, 4. Ep. VI: *Quemadmodum eadem catena et custodiam* (*id est, reum, qui custoditur*) *et militem copulat; sic ista, etc.*

*Sed quid refert? eadem custodia... putas.* Romae triplex ratio erat asservandi captivos: carcer, ubi servitia et capita viliora iacebant, sine ullo custode, deinde aedes magistratuum, tum custodia militaris, quae et Romae et in provinciis frequentissima erat: eiusque modus, ut is, qui in noxa esset, catenam manui dextrae alligatam haberet, quae eadem militis sinistram vinciret custodiae eius praefecti. Conf. Lipsii Excurs. B. ad Taciti Ann. lib. III, c. 22.

*Pedem.* Mensuram; ut apud Plin. Nat. H. lib. XVIII, cap. 31, iustus pes.

*Non sunt*, etc. *sed in vicinum illis egredi permittamus*, etc. Conf. de Ira, lib. III, cap. 7, 2.

*Alludentia.* Quae velut se offerunt blande, ideoque vicina sunt: attamen omnia, quamvis diversa facie sint, levis et exigui momenti sunt, atque

mus, omnia aeque levia esse, extrinsecus diversas fa-
cies habentia, introrsus pariter vana. Nec invideamus
altius stantibus : quae excelsa videbantur, praerupta
sunt. Illi rursus, quos sors iniqua in ancipiti posuit, 6
tutiores erunt superbiam detrahendo rebus per se
superbis, et fortunam suam quam maxime poterunt,
in planum deferendo. Multi quidem sunt, quibus ne-
cessario haerendum sit in fastigio suo, ex quo non
possunt, nisi cadendo, descendere: sed hoc ipsum te-
stentur, maximum onus suum esse, quod aliis graves
esse cogantur, nec sublevatos se, sed suffixos: iusti-
tia, mansuetudine, humana lege, et benigna manu
praeparent multa ad secundos casus praesidia, quo-
rum spe securius pendeant. Nihil tamen aeque hos ab 7
his animi fluctibus vindicaverit, quam semper aliquem
incrementis terminum figere: nec fortunae arbitrium
desinendi dare, sed se ipsos, multo quidem citra ex-
trema, hortentur consistere. Sic et aliquae cupidita-
tes animum acuent, sed finitae; non in immensum
incertumque producent.

XI. Ad imperfectos et mediocres et male sanos hic

vans; itaque cave, ne magni res ex-
ternas facias.

*In planum deferendo*. Id est, splen-
dorem adimendo, atque faciles aliis
se exhibendo, ne ab aliis hominibus
diversi ac disiuncti esse videantur.

*Multi quidem sunt....* Ex. c. re-
ges, principes. De Clement. lib. I,
cap. 8.

*Humana lege*. Sic Erasm. et Gru-
teri codices. Alii, *larga*, unde Pin-
cian. *humana, larga...* Sed *lege* id
est, formula, modo imperii, condi-
tione.

*Secundos*. Sic Mss. Id est, casus,
calamitates, quae proximo loco sunt,
mitiores ac minus graves. Antea *se-
quentes* e coni. Pincian. et Elzev. ed.
*sequiores*, i. e. *tristiores*, Gruterus.

XI. Arg. Sapienti contra aequani-
mitatem iam docet et constantiam
adesse, ut in omni re, sic in morte:
quippe cui nihil inopinato accidere
debeat, omnia praevidenti. Habes hic
descriptionem sapientis Stoici, quae
saepe iteratur.

*Imperfectos*. Nonnulli, *imperitos*,
*imperf. Imperiti* seu *imperfecti*, ἀπαί-
δευτοι, stoica lingua sunt *plebeii nec
sapientes*. Τὸ *imperitos* additum esse
videtur, explicationis causa, a glos-
satore.

meus sermo pertinet, non ad sapientem. Huic non timide, nec pedetentim ambulandum est; tanta enim fiducia sui est, ut obviam fortunae ire non dubitet, nec unquam loco illi cessurus sit: nec habet ubi illam timeat, quia non mancipia tantum, possessionesque, et dignitatem, sed corpus quoque suum, et oculos, et manum, et quidquid est cariorem vitam facturum, seque ipsum, inter precaria numerat, vivitque ut commodatus sibi, et reposcentibus sine tristitia red-
2 diturus. Nec ideo est vilis sibi, quia scit se suum non esse; sed omnia tam diligenter faciet, tam circumspecte, quam religiosus homo sanctusque solet tueri fidei commissa. Quandocumque autem reddere iubebitur, non queretur cum fortuna, sed dicet: « Gratias ago pro eo quod possedi, habuique. Magna quidem res tuas mercede colui; sed quia imperas, cedo gratus libensque: si quid habere me tui volueris, etiam nunc servabo; si aliud placet, ego vero factum signatumque argentum, domum, familiamque meam
3 reddo, restituo. » Appellaverit natura, quae prior nobis credidit; et huic dicemus: « Recipe animum meliorem quam dedisti: non tergiversor, nec refugio; paratum habes a volente, quod non sentienti dedisti: aufer. » Reverti unde veneris, quid grave est? male vivet, quisquis nesciet bene mori. Huic itaque primum rei pretium detrahendum est, et spiritus inter servitia numerandus. Gladiatores, ait Cicero, in-

*Vivitque. . . redditurus.* Conf. de Providentia, cap. 5; Consol. ad Marc. cap. 10.

*Mercede.* Id est, magna mea impensa ac cura. Similis sunt apud Plutarch. de Tranquill. pag. 474. D. Ἡδὺ μὲν, ἄν τι φέρῃς ὀλίγον δ' ἄχος, ἢν ἀπολείπῃς, e poeta.

*Spiritus.* Vita.

*Inter servitia.* ex Erasm. reduxi. Omnes Mss. habent *in servitia*, unde Lipsius coniecit *in vilia*. Sumus servitia, id est, servi naturae.

*Cicero.* In Oratione pro Milone, c. 34: *Etenim si in gladiatoriis pugnis, et in infimi generis hominum condi-*

visos habemus, si omni modo vitam impetrare cupiunt;
favemus, si contemptum eius prae se ferunt: idem
evenire nobis scias; saepe enim causa moriendi est,
timide mori. Fortuna illa quae ludos sibi facit, » Quo, 4
» inquit, te reservem, malum et trepidum animal?
» Eo magis convulneraberis, et confodieris, quia ne-
» scis praebere iugulum. At tu et vives diutius, et mo-
» rieris expeditius, qui ferrum non subducta cervice,
» nec manibus oppositis, sed animose recipis. » Qui
mortem timebit, nihil unquam pro homine vivo faciet:
at qui scit hoc sibi, quum conciperetur, statim con-
dictum, vivet ad formulam, et simul illud quoque
eodem animi robore praestabit, ne quid ex his quae
eveniunt, subitum sit. Quidquid enim fieri potest, 5
quasi futurum prospiciendo, malorum omnium im-
petus molliet; qui ad praeparatos exspectantesque ni-
hil afferunt novi, securis et beata tantum spectantibus
graves eveniunt. Morbus enim, captivitas, ruina, ignis,
nihil horum repentinum est. Sciebam in quam tumul-

*tione atque fortuna, timidos et supplices et ut vivere liceat obsecrantes, etiam odisse solemus; fortes et animosos et se acriter ipsos morti offerentes, servare cupimus....* Locum iam adduximus; vid. de Ira, lib. I, cap. 2, 3.

*Fortuna ... facit.* Plerumque antiqui mutabilem vitae humanae statum hac ratione depingunt, inde ab Herodoti tempore. Cf. Horat. Od. III, 29, 50, ib. *Boettiger*. Lucian Necyomant. cap. 16, pag. 19, T. III Bip. *Bayle*, Timoléon, Not. *k*.

*Pro homine vivo.* Id est dignum homine. *Vivo* tamen displicet, nec succurrit, quomodo medicinam adhibeam.

*Condictum.* Constitutum.

*Ad formulam.* Id est, regulam; metaphora ducta est a formula cognitionis a praetore iudicibus et arbitris data: quam ad cap. 3, 4, attigimus.

*Quidquid enim fieri*, etc. Haec hauserunt Stoici e schola Socratis. Ὥσπερ οἱ ἐν εὐδίᾳ πλέοντες καὶ τὰ πρὸς τὸν χειμῶνα ἔχουσιν ἕτοιμα, οὕτως οἱ ἐν εὐτυχίᾳ φρονοῦντες καὶ τὰ πρὸς τὴν ἀτυχίαν ἡτοιμάκασι βοηθήματα. Stobaei Serm. (III Schow. pag. 87), I, pag. 26 Gesn. Aliud praeclarum Socratis dictum eodem pertinet (apud Stob. lib. I, pag. 44 Schow.) οὔτε ναῦν ἐξ ἑνὸς ἀγκυρίου, οὔτε βίον ἐκ μιᾶς ἐλπίδος ὁρμιστέον. Epicharmus, secundum Stobaeum, sub init. iam dixerat: Οὐ μετανοεῖν, ἀλλὰ προνοεῖν χρὴ τὸν ἄνδρα τὸν σοφόν.

*Sciebam*, etc. Conf. Consol. ad Marc. cap. 9.

tuosum me contubernium natura clusisset; totiens in vicinia mea conclamatum est, totiens praeter limen immaturas exsequias fax cereusque praecessit: saepe altius ruentis aedificii fragor sonuit: multos ex his quos forum, curia, sermo mecum contraxerat, nox abstulit, et vinctas ad sodalitium manus copulatas intercidit. Mirer aliquando ad me pericula accessisse, quae circa me semper erraverunt? Magna pars hominum est, quae navigatura de tempestate non cogitat. Nunquam me in bona re mali pudebit auctoris. Publius, tragicis comicisque vehementior ingeniis, quotiens mimicas ineptias, et verba ad summam caveam

*Conclomatum est* Apod Veteres, quum diem supremum aliquis obiisset, composuissentqoe iam frigeoti oculos et ora amantissimae amicorum manus, omnes simul propinqui, amici, vicini conclamabant, quasi dormienti somnum excussuri, experturive an dormiret. Ergo *totiens in vicina mea conclamatum est*, idem est ac: Tot vicinorum meorum mortui sunt!

*Fax cereusque*. Sc. funis; pueros et acerba funera ad faces efferebant cereis immixtis, et, ut veri simile est, uoctu. *Cereus* vero erat candela cerea, qoam nos hodie nuncupamus *bougie*, longior tamen, quamvis non adsequaret longitudine uostros *cierges*.

*Multos ex his ... intercidit*. Similiter Mart. lib. VI, epigr. LIII: *Lotus nobiscum est, hilaris coenavit; et idem Inventus mane est mortuus Androgoras*. Caeterum nescio an de more suo aliquid innuat quod nuper acciderat. Famosum talium rerum exemplum P. Cornel. Scip. Aemil. Afric. Il praebuit, qui quum Dictator mox a Senatu creandus foret, ut Tib. Sempr. Gracchi, multa et magna in Republica novantis, coeptis interveniret, mane in lectulo mortuus inventus est. Congessere similia mult. Cicer. pro Sext. Rosc. Amer. Plutarch. Herodot. Strab. lib. IX, cap. 4

*Publius*. Ille qui, e Syria oriundos, P. Syrus vulgo audit, et Caesaris tempore mimicas fabulas acutissime simul et gravissime scripsit; ludicris rebus usque et usque ethicam et altiores disciplinas inserens, et hoc Laberium ipsum longe praestans. Istius mimos absumpsit temporum fuga; sed sententiae remanent ex operibus variis excerptae; quas vulgo ad calcem Phaedri invenire est. De hoc mimographo dicemus in Consol. ad Marc. cap. 9 fio. ubi idem versus occurrit. Cf. ad lib. II de Ira cap. 11, 4. Lipsius laudat Phocylid. cap. 25, ed. Brunk. Gnomic. poët. graec. pag. 113: Κοινὰ πάθη πάντων ὁ βίος τροχός· ἄστατος ὄλβος: parum cogitans, hoc carmen νουθετικὸν esse foetum Christiani alicuius.

*Summam caveam*. Theatri, ubi minutae plebis sedes erat. Nam caveae nomen Amphitheatri aut theatri partibus datum, quae spectatores continebant. Et quum sedilium multi or-

spectantia reliquit, inter multa alia cothurno, non tantum sipario, fortiora et hoc ait:

*Cuivis potest accidere, quod cuiquam potest.*

Hoc si quis in medullas demiserit, et omnia aliena 7
mala, quorum ingens quotidie copia est, sic adspexerit, tanquam illis liberum et ad se iter sit, multo ante se armabit, quam petatur. Sero animus ad periculorum patientiam post pericula instruitur. « Non putavi hoc futurum! nunquam hoc eventurum credidissem! » Quare autem non? Quae sunt divitiae, quas non egestas, et fames, et mendicitas a tergo sequatur? Quae dignitas, cuius non praetextam, et augurale, et lora patricia, et sordes comitentur, et exportatio, et notae, et mille maculae, et extrema contemptio? Quod regnum est, cui non parata sit ruina,

dines alii aliis superimpositi surgerent, summa et media et ima cavea distinguebatur. Porro Augustus, quum spectandi modum hucusque confusissimum et solutissimum non probaret, *militem secrevit e populo, maritis e plebe proprios ordines assignavit, praetextatis cuneum suum, et proximum paedagogis, sanxitque ne quis pullatorum media cavea sederet.* Suet. Aug. cap. 44. Ergo *summa cavea* idem est ac quod vocat Horat. Art. Poët. vs. 249: *Fricti ciceris .... et nucis emptor.* Cf. Vitruv. Philand. Cassiod. Marl. et Onuphr. e recent. Panvin. de Circ. Lips. de Amphith. cap. 13 sqq. Voss. Etymol. L. L. ad cavea; Bullenger. de Circ. Roman. cap. 32 et sq. ed. Lutet. 1598.

*Cothurno.* Calceamenti genus altissimum, quo in tragicis fabulis utebantur. Virg. Ecl. VI, iuit. *Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno;* et Flaccus, Art. Poët. 278: *Post hunc, personae pallaeque repertor honestae Aeschylus, et modicis instravit pulpita tignis, Et docuit magnumque loqui nitique cothurno.*

*Sipario.* Velo in mimis usitato.

*Exportatio.* Id est, exsilium. Quum tamen adiuncta hoc fulmen sibi misceri non patiantur, Lipsius coni. *exsputatio*, contemptus extremi signum: Gronov. *exhaeredatio*. Sed *exportatio* sana mihi videtur esse lectio. Refero ad exsilium, etsi intelligo, malum minoris momenti meliorem locum hic tenere.

*Quae dignitas . . . contemptio.* Iungit magistratum (cuius proprium erat toga praetexta, sc. purpura), sacerdotia (augurale, i. e. insigne et ornamentum, sive trabeam, sive lituum intelligas), et nobiles (propter bullam auream, loro in collo gestari solitam a pueris praesertim patriciis). Cf. Macrob. Saturn. lib. I, cap. 6, p. 221 sq. Bip. Vol. I. Inter amuleta

et proculcatio, et dominus, et carnifex? nec magnis ista intervallis divisa, sed horae momentum interest inter solium et aliena genua. Scito ergo, omnem conditionem versabilem esse; et quidquid in illum incurrit, posse in te quoque incurrere. Locuples es? numquid ditior Pompeio? cui quum Caius vetus cognatus, hospes novus, aperuisset Caesaris domum, ut suam cluderet, defuit panis et aqua: quum tot flumina possideret in suo orientia, et suo cadentia, mendicavit stillicidia: fame ac siti periit, in palatio cognati, dum
9 illi haeres publicum funus esurienti locat. Honoribus summis functus es? numquid aut tam magnis, aut tam insperatis, aut tam universis, quam Seianus? Quo die illum Senatus deduxerat, populus in frusta divisit: in quem quidquid congeri poterat, Dii hominesque contulerant, ex eo nihil superfuit, quod car-

erat haec bulla. Lipsius intelligit mulleos seu lunatos patriciorum calceos; usu tamen loquendi non adstructo. *Et sordes* tum paupertas... tum *notae*, ignominiae.

*Dominus*. Tyrannus.

*Aliena genua*. Ad quae se et superbiam suam pruvolvat, qui modo rex fuerat. Graece, *γονυκλισία*.

*Pompeio*. Noster hanc rem unus persequitur: caeteris omnibus auctoribus qui de Caio Caligula exposuerunt silentibus. Fuit haud dubie hic Pompeius filius Sexti Pompeii, filii Cn. Pompeii Magni, qui ann. 767 consul erat cum Sexto Apuleio. (Dio Cass. lib. LVI, cap. 29. 38 et 45). Augusti, ideoque et Caii cognatus. Plura de Pompeiorum gente dabit Spanhem. de usu et praestant. numism. Tom. II, pag. 66

*Hospes novus*. Ironice, ut patet, hoc dictum est, quatenus in palatium suum receperat eum Caius: ut (Pompeius) suam domum clauderet, tamquam postremus stirpis. Lusus est enim in ambiguitate τοῦ *domus*, quae vox domicilium et stirpem significat.

*Quum tot flumina*, etc. Hinc colligi potest quantis opibus saepe Romani primores affluerent. Cf. Ep. LXXXIX fin. De Ira cap. 16, 32. De Benef. 3, 8.

*Dum haeres*. Caius, haeres captivi factus, *publicum funus locat illi*, Pompeio nempe, quasi fato suo functo.

*Seianus*. De Seiano, qui Senatum laetus intrans tribunicia potestate, id est, consortio et successione imperii a Tiberio donandus, in vincula coniectus (*Senatus eum deduxerat*), deinde in frusta discerptus est a populo. Conf. Dio Cass. lib. LVIII, cap. 10, 11.

*Quod carnifex traheret*; unco ulterius in Tiberim, quia populus eius cadaver frustatim in fluvium iam coniecerat. Locus eximius Iuvenal. de

nifex traheret. Rex es? non ad Croesum te mittam, qui rogum suum et escendit iussus, et exstingui vidit, factus non regno tantum, sed etiam morti suae superstes: non ad Iugurtham, quem populus Romanus intra annum quam timuerat, spectavit. Ptolemaeum Africae regem, Armeniae Mithridatem, inter Caianas custodias vidimus; alter in exsilium missus est; alter, ut meliori fide mitteretur, optabat. In tanta rerum

Seiano huic similis est, Sat. X, vs. 61: *Iam strident ignes; iam follibus atque caminis Ardet adoratum populo caput, et crepat ingens Seianus: deinde ex facie toto orbe secunda Fiunt urceoli, pelves, sartago, patellae.... Seianus ducitur unco Spectandus, etc.* Et serius, vs. 104 sq. *Qui nimios optabat honores Et nimias poscebat opes, numerosa parabat Excelsae turris tabulata, unde altior esset Casus et impulsae praeceps immane ruinae.*

*Iugurtham, quem ... spectavit.* Ad haec *Ruhkopf*: Bellum Iugurthinum, quod Sallustium exposuisse constat, coepit ann. V. C. 637, ante Chr. nat. 117; et quinto anno post debellatum est. Noster igitur non omnino accurate rem tradidit. Sed non advertit vir doctus per tres annos nihil bene ac fauste contra Iugurtham gestum, quum pecunia devicti duces, aut segni otio tempus consumerent, aut acie interdum vincerentur. Metellus quidem qui ann. 114 (belli quarto) copiis praefuit, armorum fortunam mutavit; sed quum iniit consulatum Marius, ann. 113, et Numidici belli dux factus est, adhuc timebatur Iugurtha. De quo tamen paucis mensibus victoriam adeptus est et triumphum.

*Ptolemaeum.* Nullum e Lagidis h. l. intelligi patet, tum quod illorum gens cum Cleopatra Auletae filia, Dionysii et Ptolemaei pueri sorore, illa gens exstincta est, tam quod in Aegypto Lagidae regnaverant, quam Africae partem esse Romani dubitabant, certe Africam nunquam appellavere. Immo Africae nomen hanc regionem nuncupavere, quae a Mauris et Carthagine, Syrtes iuxta porrecta, Cyrenaeos tangit. Sermo est de Ptolemaeo, Iubae filio, et M. Antonii ex Selena filia nepote, ideoque Caio consobrino, qui a Caio propter eius divitias, ann. V. C. 793, interfici iussus est. Sueton. Caligul. cap. 26: *Ptolemaeum de quo retuli, et accersitum regno, et acceptum honorifice, non alia de causa repente percussit, quam quod, edente se munus, ingressum spectacula convertisse hominum oculos fulgore purpureae abollae animadvertit.* Dio Cass. Hist. R. lib. LIX, cap. 25: Γάϊος δὲ ἐν τούτῳ τόν τε Πτολεμαῖον τὸν τοῦ Ἰόβα παῖδα μεταπέμψας καὶ μαθὼν ὅτι πλουτεῖ, ἀπέκτεινε καὶ ἄλλους πολλοὺς μετ' αὐτοῦ. Item Zonaras: Ὁ δὲ καὶ τὸν Πτολεμαῖον τὸν τοῦ Ἰόβα παῖδα μεταστειλάμενος ὡς πλουτοῦντα κἀκεῖνος ἀπέκτεινε. Augustus ei, ann. V. C. 724, Cleopatram (Dione auctore, lib. LI, c. 15 fin.) cuius cognomen fuit Selena (Suet. l. l.) nuptum locaverat. — *Mithridates* a Tiberio Armenia donatus, sed post a Caligula in vincula coniectus: mox vero in regnum, Claudio monente,

sursum ac deorsum euntium versatione, si non quidquid fieri potest, pro futuro habes, das in te vires rebus adversis, quas infregit, quisquis prior vidit.

Proximum ab his erit, ne aut in supervacuis, aut ex supervacuo laboremus; id est, ne aut quae non possumus consequi, concupiscamus; aut adepti, cupiditatum vanitatem nostrarum sero, post multum pudorem, intelligamus; id est, ne aut labor irritus sine effectu sit, aut effectus labore indignus. Fere enim ex his tristitia sequitur, si aut non successit, aut successus pudet.

XII. Circumcidenda est concursatio, qualis est magnae parti hominum, domos, et theatra, et fora perrerantium. Alienis se negotiis offerunt, semper aliquid agentibus similes. Horum si aliquem exeuntem de domo interrogaveris: Quo tu? quid cogitas? respondebit tibi: « Non mehercule scio; sed aliquos videbo, » aliquid agam. » Sine proposito vagantur, quaerentes negotia: nec quae destinaverunt, agunt, sed in quae incurrerunt. Inconsultus illis vanusque cursus est, qualis formicis, per arbusta repentibus; quae in summum cacumen, deinde in imum inanes aguntur. His plerique similem vitam agunt, quorum non immerito quis inquietam inertiam dixerit. Quorumdam, quasi ad incendium currentium, misereris: usque eo im-

remeavit. Tacit Annal. lib. XI, c. 8; Dio Cass. lib. LVIII, cap. 27, lib. LX, cap. 8. Alter (Ptolemaeus) in exsilium missus et in via occisus est: proinde alter (Mithridates) optabat, etc.

XII. Arg. Actiones inutiles sunt ideo vitandae, nec exprimendum vitae genus eorum, qui aliena negotia captantes (Satageos Noster, Epist. 98; graece πολυπράγμονας): Ardeliones appellat Phaedrus, lib. II, fabul 5, vs. 1) nihil agunt et deridentur.

*Formicis ... aguntur.* Haec contra historiam naturalem dicta esse, vix quemquam huius historiae curiosum fugiat. Iam Plinius, lib. XI, cap. 36, Bip. aliique ante eum et Senecam hoc docuerunt. Horat. lib. I, Satir. 1, vers. 33: *Exemplo est magni formica laboris*, etc.

pellunt obvios, et se aliosque praecipitant! quum in-
terim cucurrerint, aut salutaturi aliquem non resa-
lutaturum, aut funus ignoti hominis prosecuturi, aut
iudicium saepe litigantis, aut sponsalia saepe nuben-
tis, et lecticam assectati, quibusdam locis et ipsi tu-
lerint; deinde domum cum supervacua redeuntes las-
situdine, iurant nescisse se ipsos, quare exierint, ubi
fuerint, postero die erraturi per eadem illa vestigia.
Omnis itaque labor aliquo referatur, aliquo respiciat.
Non industria inquietos et insanos falsae rerum ima- 3
gines agitant: nam ne illi quidem sine aliqua spe mo-
ventur; proritat illos alicuius rei species, cuius va-
nitatem capta mens non coarguit. Eodem modo unum-
quemque ex his, qui ad augendam turbam exeunt,
inanes et leves causae per urbem circumducunt, nihil-
que habentem in quo laboret, lux orta expellit: et
quum, multorum frustra liminibus illisus, nomencla-
tores persalutavit, a multis exclusus, neminem ex
omnibus difficilius domi, quam se, convenit. Ex hoc 4
malo dependet illud teterrimum vitium, auscultatio,
et publicorum secretorumque inquisitio, et multarum
rerum scientia, quae nec tuto narrantur, nec tuto
audiuntur. Hoc secutum puto Democritum, ita coe-
pisse: « Qui tranquille volet vivere, nec privatim agat
» multa, nec publice; » ad supervacua scilicet refe-
rentem. Nam si necessaria sunt, et privatim et publice,
non tantum multa, sed innumerabilia agenda sunt:

*Salutaturi.* Spectat hoc ad officia, quae honoris causa patronis aliisque proceribus praestabantur matutina salutatione, saepe ne admissa quidem a nomenclatore, id est, servo, cuius et erat, salutantes excipere, et introducere. Et sequentia, ut funus quis prosequatur, amico in iudicio adsit tamquam testis aut advocatus, etc. ad officia pertinent,

*Falsae rerum imagines.* Gronov. e codicibus exclusit recte τὸ *sed* ante *falsae*, antehac vulgo receptum.

*Democritum.* Abderitani philosophi locum e Stobaeo iam adduximus ad lib. III de Ira cap. 6, 2. Cf. supra ad cap. 2, 3.

ubi vero nullum officium solemne nos citat, inhibendae actiones sunt.

1 . XIII. Nam qui multa agit, saepe fortunae potestatem sui facit: quam tutissimum est raro experiri, caeterum semper de illa cogitare, et sibi nihil de fide eius promittere. Navigabo, nisi si quid inciderit: et praetor fiam, nisi si quid obstiterit: et negotiatio mihi
2 respondebit, nisi si quid intervenerit. Hoc est, quare sapienti nihil contra opinionem dicamus accidere; non illum casibus hominum excepimus, sed erroribus: nec illi omnia, ut voluit, cedunt, sed ut cogitavit; inprimis autem cogitavit, aliud posse propositis suis resistere. Necesse est autem levius ad animum pervenire destitutae cupiditatis dolorem, cui successum non utique promiseris.

1 XIV. Faciles etiam nos facere debemus, ne nimis destinatis rebus indulgeamus: transeamus in ea, in quae nos casus deduxerit; nec mutationes aut consilii aut status pertimescamus, dummodo nos levitas, inimicissimum quieti vitium, non excipiat. Nam et pertinacia necesse est anxia et misera sit, cui fortuna saepe aliquid extorquet: et levitas multo gravior, nusquam se
2 continens. Vtrumque infestum est tranquillitati, et nihil mutare posse, et nihil pati. Vtique animus ab omnibus externis in se revocandus est: sibi confidat,

XIII. Ann. Democriti dictum explicare pergit; asseveratque, nil unquam a viro sapiente, ut rem certam, destinandum; et omnibus sive incoeptis sive consiliis hasce clausularum formas addendas: Si Diis placuerit; nisi quid obstiterit, etc.

XIV. Ann. Et pertinacia et levitas vitandae sunt, ut tranquillitas animi conservetur.

*Transeamus .... excipiat.* Laudat ad haec Lipsius (e Stob. lib. I, cap. 9. et pag. 16 Gesn. III Serm. pag. 83 et 79 Schow.): Ἀριστοτέλης εἶπεν «Ἐπειδὴ μὴ γίνεται τὰ πράγματα, ὡς βουλόμεθα, δεῖ βούλεσθαι, ὡς γίνεται.» Deinde, ἐκ τομαρίων τοῦ Ἀριστωνύμου· Κυβερνήτου μὲν ἔργον ἀγαθοῦ εἰς τὰς τῶν πνευμάτων μεταβολὰς ἁρμόσασθαι, ἀνδρὸς δὲ σοφοῦ πρὸς τὰς τῆς τύχης. Antea hic legebatur ψυχῆς: τύχης recepit Schow. e codicibus,

se gaudeat, sua suspiciat, recedat, quantum potest, ab alienis, et se sibi applicet, damna non sentiat, etiam adversa benigne interpretetur. Nuntiato naufragio, Zeno noster, quum omnia sua audiret submersa: « Iubet, inquit, me fortuna expeditius philosophari. » Minabatur Theodoro philosopho tyrannus mortem, et quidem insepultam. « Habes, inquit, cur tibi placeas: hemina sanguinis in tua potestate est; nam quod ad sepulturam pertinet, o te ineptum, si putas interesse, supra terram, an infra putrescam! » Canus Iulius, vir inprimis magnus, cuius admirationi 3
ne hoc quidem obstat, quod nostro saeculo natus est, cum Caio diu altercatus, postquam abeunti Phalaris ille dixit: « Ne forte inepta spe tibi blandiaris, duci te iussi: » — « Gratias, inquit, ago, optime princeps. » Quid senserit dubito: multa enim occurrunt mihi. Contumeliosus esse voluit, et ostendere quanta crudelitas esset, in qua mors beneficium erat? An exprobravit illi quotidianam dementiam? agebant enim gratias, et quorum liberi occisi, et quorum bona ablata erant. An tanquam libertatem libenter accepit?

*Zeno.* Cittieus. Mercator purpuram Tyro venalem in Graeciem, advehi iubens nevis iuxta Pyrasseum fregit; atque eonos trigintu natus ad Cretelem se epplicavit. Cf. Diogen. Laërt. lib. VII, cap. 4 et 5, ibiq. Meongius et Casaub. qoi oostrum locum non oeglexerunt.

*Theodoro.* Philosopho Platonico et Cyreoeico; vixit circa Ol. CXX, praeceptor Bionis. Cf. Fabric. Bibl. graec. Vol. III, pag. 189, 625. Cic. Tusc. Disp. lib. I, cap. 43: *Quid? Cyrenoeum Theodorum, philosophum non ignobilem, nonne miromur? cui quum Lysimachus rex crucem minaretur: Istis, quaeso, inquit, isto horribilia minitore purpuratis tuis! Theodori quidem nihil interest, humine an sublime putrescat.* Tusc. Disp. lib. V, cap. 40 extr. *Theodorus Lysimacho, mortem minitanti: magnum vero, inquit, effecisti, si cantharidis vim assecutus es!* Hoe in oostro *hemina sanguinis*, id est, dimidius sexterios exprimit.

*Phalaris ille dixit.* Bene tyrannus ille Agrigeotious, de Ira, lib. II, cap. 5, 1, eum Caligule comperatur. Hiue facile *folleris*, quod vulgatos libros obtioel, ex. c. Erasm. oriri potoit. Regule tamen critice quoque tyrannoum Siculom hic tuetur, qua difficiliorem librarii doctrinas lectio-

4 Quidquid est, magno animo respondit. Dicet aliquis: Potuit post haec iubere illum Caius vivere. Non timuit hoc Canus: nota erat Caii in talibus imperiis fides. Credisne, illum decem medios usque ad supplicium dies sine ulla sollicitudine exegisse? verisimile non est, quae vir ille dixerit, quae fecerit, quam in tranquillo fuerit. Ludebat latrunculis, quum centurio, agmen periturorum trahens, illum quoque excitari iubet. Vocatus numeravit calculos, et sodali suo, « Vide, » inquit, ne post mortem meam mentiaris te vicisse. »
5 Tum annuens centurioni, « Testis, inquit, eris, uno me antecedere. » Lusisse tu Canum illa tabula putas? illusit. Tristes erant amici talem amissuri virum. « Quid » moesti, inquit, estis? Vos quaeritis, an immortales » animae sint: ego iam sciam. » Nec desiit in ipso veritatem fine scrutari, et ex morte sua quaestionem habere. Prosequebatur illum philosophus suus: nec iam procul erat tumulus, in quo Caesari Deo nostro fie-

nem faciliori praeferre iubemur. Lipsio igitur accedo.

*Decem... dies.* Ex Tiberiano senatusconsulto cautum erat, ut poena damnatorum in decimum diem semper differretur. Sueton. Tib. cap. 75. Cf. Lipsium ad Tacit. Annal. lib. III, cap. 51.

*Verisimile non est.* H. e. vix credi potest, quam fortiter iste locutus sit, etc. sine interrogatione.

*Latrunculis.* Quodnam hic dicatur genus ludi, ambiguum est. Hunc quidem volunt qui hodie schacchia, *des échecs*, vocatur. In ludo tamen schacchico nostro non tam id quaeritur, quot latrones (*officiers et pions*) tibi restent, sed quinam sit ludi status, etc. igitur de numerandis calculis sermo esse ibi nequit. Convenit proinde melius in nostrum *jeu de dames*, in quo numeri maior saltem ratio haberi solet. Cf. Gesner. ad Chrestom. Vid. et Plin. lib. XV, cap. 23, pag. 153 sq. in primis Ernesti Clav. Cicer. ad voc. Scriptorum ludos, ubi saniora traduntur.

*Illum quoque excitari* Gron. e codd. et edd. priscis dedit. Antea et *illum citari*. Parum tamen refert, utrum praeferas.

*Philosophus suus.* De hoc more romano quaedam adnotabimus in Consol. ad Marc. cap. 4, 1. Conferre potes et Ernestium qui locos disputationis de hac re docit, Exc. XV, ad Sueton. Tiber. cap. 46.

*Caesari.* Caligulae. Dio Cass. lib. LIX, capp. 26 et 28.

bat quotidianum sacrum. « Quid, inquit, Cane, nunc » cogitas? aut quae tibi mens est? » — « Observare, inquit Canus, proposui illo velocissimo momento, an sensurus sit animus exire se. » Promisitque, si quid explorasset, circumiturum amicos, et indicaturum quis esset animarum status. Ecce in media tempestate 6
tranquillitas! ecce animus aeternitate dignus, qui fatum suum in argumentum veri vocat, qui in ultimo illo gradu positus exeuntem animam percontatur, nec usque ad mortem tantum, sed aliquid etiam ex ipsa morte discit! Nemo diutius philosophatus! sed non raptim relinquetur magnus vir, et cum cura dicendus: dabimus te in omnem memoriam, clarissimum caput, Caianae cladis magna portio!

XV. Sed nihil prodest privatae tristitiae causas abie- 1
cisse. Occupat enim nonnunquam odium generis humani, et occurrit tot scelerum felicium turba, quum cogitaveris, quam sit rara simplicitas, quam ignota innocentia, et vix unquam, nisi quum expedit, fides, et libidinis lucra damnaque pariter invisa, et ambitio usque eo iam se suis non continens terminis, ut per turpitudinem splendeat. Agitur animus in noctem, et

*Promisitque, si quid explorasset... status.* Et quidem vanum non omnino fuisse hoc promissum, narrat Plutarch. ap. Syncellum, pag. 330 (qui tamen locus fugit P. *Boyle, Dictionn. histor. et crit.* tom. I, p. 603, a.); Antiocho enim Seleuciensi (fortasse suo philosopho) de nocte per somnium apparuisse Canum, eique exposuisse τὰ περὶ διαμονῆς τῆς ψυχῆς καὶ καθαρωτέρου φωτὸς μετὰ τὴν ἔξοδον.

*Caianae cladis... portio.* Ingentium damnorum, quae Caligula orbi intulit, tu unus magna pars!

XV. Arg. Odio generis humani abiecto et fastidio rerum humanarum evitato, vanitates aequo animo sunt ferendae: nec bonorum exitu malo contristemur. Deinde continua simulatio et observantia sui vitanda. Otium, somnus, festi dies, etc. refectioni adhibeantur.

*Et vix unquam* occurrit *fides*, nisi cum utilitate sit coniuncta: tum occurrunt *libidinis lucra damnaque*, i. e. homines, qui voluptatibus illicitis divitias sibi pepererint profuderintve.

*Agitur animus.* Eorum animus qui haec viderint et cogitaverint, mox fit moestus at exosus genus humanum.

velut eversis virtutibus, quas nec sperare licet, nec
2 habere prodest, tenebrae oboriuntur. In hoc itaque flectendi sumus, ut omnia vulgi vitia non invisa nobis, sed ridicula videantur: et Democritum potius imitemur, quam Heraclitum. Hic enim quoties in publicum processerat, flebat; ille ridebat. Huic omnia quae agimus, miseriae; illi ineptiae videbantur. Elevanda ergo omnia, et facili animo ferenda: humanius
3 est deridere vitam, quam deplorare. Adiice, quod de humano quoque genere melius meretur qui ridet illud, quam qui luget. Ille et spei bonae aliquid relinquit: hic tamen stulte deflet, quae corrigi posse desperat; et universa contemplatus, maioris animi est, qui risum non tenet, quam qui lacrimas, quando levissimum affectum animi movet, et nihil magnum, nihil severum, nec serium quidem, ex tanto apparatu putat. Singula, propter quae laeti ac tristes sumus, sibi quisque proponat, et sciat verum esse, quod Bion dixit: « Omnia hominum negotia similia mimicis esse,

Poëtice haec expressa sunt, nisi e poëta quodam desumpta.

*Sperare* in aliis, *habere* in se ipso.

*Democritum.... Heraclitum.* Conf. quae iam diximus ad lib. II, de Ira, c. 10, 2. Iuven. Sat. x, 32, postquam de utriusque ingenio in ὑπερβολὰς ita effuso exposuit, de altero mox addit: *Sed mirandum unde ille oculis suffecerit humor!*

*Elevanda ergo omnia.* Coneris ut *leviora* omnia fiant, quae pati necesse est, siquidem *Durum, sed levius fit patientia Quidquid corrigere est nefas.* Horat. lib. I, Od. XXIV, vss. penult. et ultim. *Elevare* est enim *minuere* et quasi *levare, sublevare, allevare.* Cicer. de Inveni. lib. I, cap. 78: *Reprehensio est per quam argumentando adversariorum confirmatio diluitur, aut infirmatur, aut* elevatur. Item Tuscul. lib. III, cap. 24: *Nihil est quod tam obtundat elevetque aegritudinem, quam, etc.* Persius, Satir. I, vs. 5: *Non, si quid turbida Roma Elevet, accedas.*

*Bion.* Conf. supr. ad cap. 8, 2. Vbi tamen haec comparatio scriptoris aestimati in antiquitate occurrerit, e fragmentis eius colligi nequit: neque haec ipsa, quantum sciam, usquam graece nunc exstat.

*Mimicis.* Haec lectio debetur Pinciano, cui et Lipsius et Gatak. ad Antonin. pag. 389, 10, assentiuntur. Plerique Mss. *initiis;* alii *nuptiis.* Reliqua tamen sensu idoneo carent: *quam conceptus inchoatos:* quae qui-

» nec vitam illorum magis sanctam aut severam esse,
» quam conceptus inchoatos. » Sed satius est, publi- 4
cos mores et humana vitia placide accipere, nec in
risum, nec in lacrimas excidere. Nam alienis malis
torqueri, aeterna miseria est: alienis delectari malis,
voluptas inhumana; sicut illa inutilis humanitas, flere,
quia aliquis filiam efferat, et frontem suam fingere.
In tuis quoque malis id agere te oportet, ut dolori
tantum des quantum poscit ratio, non quantum con-
suetudo. Plerique enim lacrimas fundunt, ut osten-
dant; et toties siccos oculos habent, quoties spectator
defuit: turpe iudicantes non flere, quum omnes fa-
ciant. Adeo penitus hoc se malum fixit, ex aliena opi- 5
nione pendere, ut in simulationem etiam simplicis-
sima res, dolor, veniat! Sequitur pars, quae solet
non immerito contristare, et in sollicitudinem addu-
cere, ubi bonorum exitus mali sunt. Vt Socrates co-
gitur in carcere mori, Rutilius in exsilio vivere, Pom-
peius et Cicero clientibus suis praebere cervicem, Cato

dem lectio facta est a script. codd. *conceptus nihilo natos*; aut, *conceptum nihilo natum*. Hariolationibus non indulgeo, exspectans meliores codd.

*Frontem suam fingere.* Nempe in tristitiae speciem; quod omnes fere faciunt, vel minime condolentes.

*Toties siccos oculos habent quoties spectator defuit.* Non absimiliter Martialis, lib. I, epigram. XXXIV, vs. 4: *Amissum non flet, quum sola est, Gellia patrem; Si quis adest, iussae prosiliunt lacrimae. Non dolet hic, quisquis laudari, Gellia, quaerit; Ille dolet vere qui sine teste dolet.*

*Adeo penitus*, etc. Similis loculio apud Martialem est, lib. I, epigr. XCI *Adeone penitus sedit hic tibi morbus; Vt saepe in aurem, Cinna, Caesarem laudes?*

*Sollicitudinem* dedit Gronovius e codd. ap. Grut. recte. Antea *solitudinem*, inepte.

*Rutilius.* Vid. infra Consol. ad Marc. cap. XXII, 2.

*Pompeius.* Sermo est forsan de Ptolemaeo puero (Dionysii fratre, Auletae filio) cui quodammodo cervicem Pompeius tradidit, quippe qui illo imperante occisus est. At tradidit, qui cliens eius erat, patre (Ptolemaeo Aulete, sive XI) per Gabinium auctore Pompeio in regnum restituto. Malim ego cum Lipsio intelligere de Septimio; qui olim ordines sub eo duxerat.

*Cicero.* Popillio cervicem praebuit, quem defenderat.

ille, virtutum viva imago, incumbens gladio, simul
6 de se ac de Republica palam facere. Necesse est tor-
queri, tam iniqua praemia fortunam persolvere; et
quid sibi quisque nunc speret, quum videat pessima
optimos pati? Quid ergo est? vide quomodo quisque
illorum tulerit: et si fortes fuerunt, ipsorum illos
animos desidera; si muliebriter et ignave periere, ni-
hil periit. Aut digni sunt, quorum virtus tibi placeat:
aut indigni, quorum desideretur ignavia. Quid enim
est turpius, quam si maximi viri timidos fortiter mo-
riendo faciunt? Laudemus toties dignum laudibus, et
dicamus: Tanto fortior, tanto felicior, humanos effu-
gisti casus, livorem, morbum! existi ex custodia!
non tu dignus mala fortuna Diis visus es, sed indi-
7 gnus in quem iam aliquid fortuna posset! Subducen-
tibus vero se, et in ipsa morte ad vitam respectanti-
bus manus iniiciendae sunt. Neminem flebo laetum,
neminem flentem; ille lacrimas meas ipse abstersit:
hic suis lacrimis effecit, ne ullis dignus sit. Ego Her-
culem fleam, quod vivus uritur, aut Regulum, quod
tot clavis configitur, aut Catonem, quod vulnera sua
fortiter tulit? Omnes isti levi temporis impensa inve-
nerunt quomodo aeterni fierent: ad immortalitatem
8 moriendo venerunt. Est et illa sollicitudinum non

*Palam facere.* Utrumque uno eodemque tempore periisse. Cf. Ep. civ.

*Manus iniiciendae sunt.* Vi abigendi seu poena afficiendi sunt illi timidi homines.

*Herculem... uritur.* In monte Oeta. Vid. Sophocl. Trachin. Sen. Trag. Herc. Oetaeum. Cf. Apollod. lib. II, cap. 7, 7.

*Vulnera sua fortiter tulit.* Lectio est bona Mss. et edit. fere omnium. Muretus dederat e coni. *quod vulnus suum iteraverit?* (respiciens ad Senec. Ep. 24, post init. et Plutarc.) Lipsius emendat: *quod vulnera sibi fortiter intulit?* Trillerus (Obss. crit. pag. 140) proponit... *fortiter rupit?* Sed his meris coniectaneis supersedebimus, lectione vulgata et salva et bonum sensum fundente. Nonne enim is, qui vulnus, quod sibi ipse intulerat, et deinde a medico obligatum ruperat, *fortiter tulisse* dicendus est?

mediocris materia, si te anxie componas, nec ulli simpliciter ostendas: qualis multorum vita est, ficta, et ostentationi parata. Torquet enim assidua observatio sui, et deprehendi aliter, ac solet, metuit: nec unquam cura solvimur, ubi toties nos aestimari putamus, quoties adspici. Nam et multa incidunt, quae invitos denudent: et ut bene cedat tanta sui diligentia, non tamen iucunda vita, aut secura est, semper sub persona viventium.
At illa quantum habet voluptatis sincera et per se 9
ornata simplicitas, nihil obtendens moribus suis? Subit tamen et haec vita contemptus periculum, si omnia omnibus patent; sunt enim qui fastidiant, quidquid propius adierunt. Sed nec virtuti periculum est, ne admota oculis revilescat: et satius est simplicitate contemni, quam perpetua simulatione torqueri. Modum tamen rei adhibeamus; multum interest, simpliciter vivas, an negligenter. Multum et in se recedendum est; conversatio enim dissimilium bene composita disturbat, et renovat affectus, et quidquid imbecillum in animo, nec percuratum est, exulcerat.
Miscenda tamen ista, et alternanda sunt, solitudo et 10
frequentia. Illa nobis faciet hominum desiderium, haec nostri: et erit altera alterius remedium; odium turbae sanabit solitudo, taedium solitudinis turba. Nec in eadem intentione aequaliter retinenda mens est, sed ad iocos revocanda. Cum pueris Socrates 11
ludere non erubescebat: et Cato vino laxabat ani-

*Impensa.* Quatenus sibi ipsi mortem consciverunt, ideoque vitae sibi reliquae iacturam fecerunt.

*Sub persona.* Vt histrio, quocum saepe homines comparantur. Cf. Gatak. ad Anton. pag. 389 sq. 438.

*Conversatio disturbat.* Consilia bona corrumpuntur conversatione malorum hominum. De Ira, III, 8.

*Socrates.* Narrat etiam Valer. Maxim. lib. VIII, cap. 8, ib. Intpp.

*Cato.* De Catone Vticensi intelliges Nostrum, Plutarcho fretus. Locus Horat. Od. III, xxi, 11, huc non spectat, sed ad Catonem Maiorem.

mum, curis publicis fatigatum: et Scipio triumphale illud et militare corpus movit ad numeros, non molliter se infringens, ut nunc mos est etiam incessu ipso ultra muliebrem mollitiem fluentibus; sed ut illi antiqui viri solebant, inter lusum ac festa tempora, virilem in modum tripudiare, non facturi detrimentum, etiam si ab hostibus suis spectarentur. Danda est remissio animis: meliores acrioresque requieti surgent. Vt fertilibus agris non est imperandum; cito enim exhauriet illos nunquam intermissa foecunditas;
12 ita animorum impetus assiduus labor frangit. Vires recipient paullum resoluti et remissi. Nascitur ex assiduitate laborum animorum hebetatio quaedam, et languor: nec ad hoc tanta hominum cupiditas tenderet, nisi naturalem quamdam voluptatem haberet lusus iocusque, quorum frequens usus omne animis pondus omnemque vim eripiet. Nam et somnus refectioni necessarius est: hunc tamen si per diem noctemque continues, mors erit. Multum interest, remittas aliquid, an solvas. Legum conditores festos

*Scipio*. Africanus. Quaedam de hac re attigit Liv. lib. XXIX, cap. 19 sq. Et copiosius Cicero de Orat. lib. II: *Non audeo dicere de talibus viris Scipione et Laelio; sed tamen ita solet narrare Scaevola, conchas eos et umbilicos ad Caietam et ad Laurentum legere consuevisse, et ad omnem animi remissionem ludumque descendere.* Ad quod Horatius respicit, lib. II, sat. 1, vs. 71: *Quin ubi se a vulgo et scena in secreta remorant Virtus Scipiadae, et mitis sapientia Laeli, Nugari cum illo, et discincti ludere, donec Decoqueretur olus, soliti.*

*Vt nunc mos... fluentibus.* Attigit Nat. Q. lib. VII, cap. 31. Cantandi et saltandi obscoena studia effoeminatos tenent, ait Seneca pater, et mollitie corporis certare cum foeminis, nostrorum adolescentium specimen est. Iam Horatii tempore hic mos saltationibus ionicis, i. e. obscoenis, ad libidines excitandas aptis delectandi, ex quo puellae ionicae Romanis proceribus in deliciis esse coepere, Romae invaluit. Mox eas imitatae sunt romanae puellae et ipsi viri. Horat. Od. III, 6, 21, ib. Intpp. in primis Boettiger.

*Nam et somnus... mors erit.* Lipsius laudat Platon. de Legg. lib. VII, pag. 361 Bip. Tom. VIII, ubi eadem sententia occurrit.

instituerunt dies, ut ad hilaritatem homines publice
cogerentur; tanquam necessarium laboribus interpo-
nentes temperamentum. Et magni, ut didici, viri 13
quidam sibi menstruas certis diebus ferias dabant:
quidam nullum non diem inter et otium et curas di-
videbant; qualem Pollionem Asinium, oratorem ma-
gnum, meminimus, quem nulla res ultra decimam
retinuit; ne epistolas quidem post eam horam legebat,
ne quid novae curae nasceretur: sed totius diei las-
situdinem duabus illis horis ponebat. Quidam medio
die interiunxerunt, et in postmeridianas horas aliquid
levioris operae distulerunt. Maiores quoque nostri 14
novam relationem, post horam decimam, in senatu
fieri vetabant. Miles vigilias dividit, et nox immunis
est ab expeditione redeuntium. Indulgendum est
animo; dandumque subinde otium, quod alimenti
ac virium loco sit: et in ambulationibus apertis va-
gandum, ut caelo libero et multo spiritu augeat
attollatque se animus. Aliquando vectatio iterque et
mutata regio vigorem dabunt, convictusque et libe-
ralior potio: nonnunquam et usque ad ebrietatem
veniendum, non ut mergat nos, sed ut deprimat.
Eluit enim curas, et ab imo animum movet: et ut 15
morbis quibusdam, ita tristitiae medetur: Liberque

*Cogerentur*. Congregarentur.

*Didici*. Recepi in textum hanc Lipsii coniecturam. Antea *dixi*; at nusquam *dixerat*.

*Pollionem Asinium*. Orator ille celeberrimus fuit, et amplissimis functus est honoribus; et distinguendus est a Vedio Pollione.

*Decimam*. Quartam horam post meridianam, ex nostro more loquendi, coenae et curae corporis apud Romanos destinatam.

*Interiunxerunt*. Scil. se a gravioribus laboribus: ab aurigis metaphora sumpta est; qui interiungunt, quum quiescunt leviter et pausant. Senec. Ep. LXXXIII.

*Maiores nostri... vetabant*. Vel ut corpora curarent, vel quia Senatusconsultum post occasum solis factum nec ratum quidem erat. Aul. Gell. Not. Att. 14, 7.

*Vigilias*. In quaternas; et eas singulas trium horarum.

*Deprimat*. Avocet animum ab intentione nimia et curis altioribus.

non ob licentiam linguae dictus est inventor vini, sed quia liberat servitio curarnm animum, et asserit, vegetatque et audaciorem in omnes conatus facit. Sed ut libertatis, ita vini salubris moderatio est. Et Solonem, Arcesilaumque indulsisse vino credunt. Catoni ebrietas obiecta est; facilius efficiet, quisquis obieccrit, hoc crimen bonestum, quam turpem Catonem. Sed nec saepe faciendum est, ne animus malam consuetudinem ducat: et aliquando tamen in exsultationem libertatemque extrahendus, tristisque so-
16 brietas removenda paulisper. Nam, sive graeco poëtae

*Salonem.* Ipse de se canit: Εργα δὲ Κυπρογενοῦς νῦν μοι φίλα, καὶ Διονύσου, Καὶ Μουσέων, ἃ τίθησ' ἀνδράσιν εὐφροσύνας. Brunk. Gnomici poët. graec. pag. 73, 11.

*Arcesilaumque.* Academicum. Diog. Laert. lib. IV, cap. 41 sq.

*Catoni ebrietas obiecta est.* Viri? maiorine, an Vticensi. Certe Flaccus Carm. lib. III, Ode XXI, v. 11, 12, *Narratur et prisci Catonis Saepemero caluisse virtus.* Sed Plutarchus conviviis duntaxat eum delectatum scribit lautioribus et copiosioribus. Haec sunt verba. Ην δὲ καὶ τὸ δεῖπνον ἐν ἀγρῷ δαψιλέστερον· ἐκάλει γὰρ ἑκάστοτε τῶν ἀγρογειτόνων καὶ περιχώρων τοὺς συνήθεις, καὶ συνδιῆγεν ἱλαρῶς οὐ τοῖς καθ' ἡλικίαν μόνοις ἡδὺς ὢν συγγενέσθαι καὶ ποθεινός, ἀλλὰ καὶ τοῖς νέοις. At idem de minore Catone: Προϊόντι δὲ τῷ χρόνῳ μάλιστα προςίετο τῷ πίνειν, ὥστε πολλάκις ἐν οἴνῳ διάγειν εἰς ὄρθρον, κ. τ. λ.... Διὸ καὶ Μεμμίου τινὸς ἐν συλλόγῳ φήσαντος, Ολας τὸν Κάτωνα μεθύσκεσθαι τὰς νύκτας, ὑπολαβὼν ὁ Κικέρων, Εκεῖνο δὲ οὐ λέγεις, εἶπεν, ὅτι καὶ τὰς ἡμέρας ὅλας κυβεύει. De illo igitur libentius intelligam. Et credendum quidem ad hanc Memmii obiurgationem quam retudit Tullius, Nostrum respexisse. Caeterum de Catone hoc vulgatum esse testatur et Martialis, lib. II, Epigr. LXXXIX, vss. 1 et 2: *Quod nimio gaudes noctem producere vina, Ignosco: vitium, Gaure, Catonis habes.* Cf. et Plin. lib. III, Epist. XII.

*Graeca poëtae.* Lipsius laudat illud Anacreontis, Od. XXXI:

Αφες με τοὺς θεοὺς σοι
Πιεῖν, πιεῖν ἀμυστί.
Θέλω, θέλω μανῆναι.
Εμαίνετ' Αλκμαίων τε
Χ' ὁ λευκόπους Ορέστης
Τὰς μητέρας κτανόντες.
Εγὼ δὲ μηδένα κτὰς,
Πιὼν δ' ἐρυθρὸν οἶνον,
Θέλω, θέλω μανῆναι.

Quod Anacreonteo ἑφθημιμερεῖ et Latine sic redditum est:

Liceat meri profundos,
Liceat bibam trientes!
Furere hunc iuvat furorem.
Eriphylides furebat
Madidos cruore matris;
Gladios in ora matris
Pepulit furens Orestes.
Roseo madens liquore
Ego, non cruore sacro,
Furere hunc volo furorem.

Vnde credendus est Horatius desum-

credimus, « Aliquando et insanire iucundum est: » sive Platoni, « Frustra poëticas fores compos sui » pepulit: » sive Aristoteli, « Nullum magnum inge» nium sine mixtura dementiae fuit. » Non potest 17
grande aliquid et supra caeteros loqui nisi mota mens. Quum vulgaria et solita contempsit, instinctuque sacro surrexit excelsior, tunc demum aliquid cecinit grandius ore mortali. Non potest sublime quidquam et in arduo positum contingere, quamdiu apud se est. Desciscat oportet a solito, et efferatur, et mordeat fraenos, et rectorem rapiat suum: eoque ferat, quo per se timuisset escendere.

psisse, lib. III, Od. XIX, vs. 18: *Insanire iuvat*; et lib. IV, Od. XII, vs. ultim. *Misce stultitiam consiliis brevem; Dulce est desipere in loco.* et lib. II, Od. VII: *Recepto Dulce mihi furere est amico.*

*Platoni.* Locus exstat in Phaedro (T. X, pag. 317, a. Bip.): Ος δ' ἂν ἄνευ Μουσῶν ἐπὶ ποιητικὰς θύρας ἀφίκηται, πεισθεὶς ὡς ἄρα ἐκ τέχνης ἱκανῶς ποιητὴς ἐσόμενος, ἀτελὴς αὐτός τε καὶ ἡ ποίησις ὑπὸ τῆς τῶν μαινομένων ἡ τοῦ σωφρονοῦντος ἠφανίσθη.

*Aristoteli.* Lipsius laudat Stagiritae hunc locum: « Cur homines, qui ingenio claruerunt, vel in studiis philosophiae, vel in republica administranda, vel in carmine pangendo, vel in artibus exercendis, melancholicos omnes fuisse videmus. » (Aristot. Problem. sect. 30, Quaest. I, pag. 815, B, tom. 2, edit. Paris. 1629.) Quo respexit Cic. Tusc. Dispp. lib. I, cap. 33, ubi confer. Intpp.

*Instinctuque sacro surrexit excelsior.* Auferend. cas. hoc loco ne putes ob comparat. *excelsior* usurpatum, sed quasi scriberetur *propter instinctum*, etc. Caeterum instinctus non id designat quod gallica lingua nos *instinct* diximus, sed hanc stimulationem innuit, qua interius commoti in nova et inopinata abripimur, mentis nostrae iam non satis compotes; vel a graecis vocibus ἐν *in* (quasi ἔνδοι, *interius* et στίζειν, *pungere*), derivatur; et poëticus furor utraque lingua oestrum dicitur. Porro οἶστρος principio ἔντομον ζῶον fuit, cui Latini *asyli* nomen inditum (Virg. Aeneid. lib. VIII, vs. 342; qualis ille fuit qui Ioni in vaccam versae tot mala addidit. Aeschyl. Prometh. vinct. v. 544, Act. IV, sc. 1: Χρίει τις αὖ με τάλαιναν οἶστρος, Εἴδωλον Ἄργου γηγενοῦς, ἄλευ, ' ὦ δᾶ! Et mox: Τί ποτέ μ', ὦ Κρόνιε παῖ, τί ποτε, Τί ποτε ταῖσδ' ἐνέζευξας εὑρὼν Ἁμαρτοῦσαν ἐν πημοναῖσιν; ἒ, ἓ· Οἰστρηλάτῳ δὲ δείματι δειλαίαν παρακόπον ὧδε τείρεις; tum: Πῶς οὐ κλύω τῆς οἰστροδινήτου Τῆς Ιναχείης, ἣ Διὸς θάλπει κέαρ Ἔρωτι; et μυριάκις dehinc.

*Quum vulgaria... mortali.* Cic. Nat. Deor. lib. II, cap. 66. Nemo vir magnus sine aliquo afflatu divino unquam fuit.

*Escendere.* Vox rara quidem, quam

Habes, Serene carissime, quae possint tranquillitatem tueri, quae restituere, quae surrepentibus vitiis resistant. Illud tamen scito, nihil horum satis esse validum, rem imbecillam servantibus, nisi intenta et assidua cura circumeat animum labentem.

tamen neque inelegantem facile iudicabis et optimae notae scriptoribus usurpatam bene animadvertit Lipsius, in Taciti Ann. lib. XIII, c. 5: *Escendere suggestum;* et Ann. XV, cap. 59, *escendere rostra.* Cui tamen Nostri locum non allegatum esse miror. Caeterum *escendere* idem fere est cum τῷ *ascendere;* aliquid tamen huic verbo acuminis addit, dum ex alio loco innuit nos progredi et in altiora pedetentim evadere. Non absimilis gallica vox *grimper.*

*Habes, Serene carissime*, etc. A linea hancce φράσιν incipere volui; nam diversus plane sensus est, et ab his longe recedit quae praecedunt. Conclusio est, clausula, et, si non ἀνακεφαλαίωσις, certe ἐπίλογος totius libri. Distinguendum igitur omnino et separandum id fuit.

*Quae possint tranquillitatem... restituere.* Duo hic annotanda sunt quae iam (de Ira, I, 16; II, 19, 21) nos advertimus, nempe et illa indicari quae sanitatem, si valeas, servant, et ista quae morbum, si aegrotaveris, amoveant; vel, ut verbis aliis ego utar, haec medicinae pars quae proprie medicina nuncupatur, et haec quam ὑγιείνην (*hygiène*) vocant.

L. ANNAEI SENECAE

# DE CONSTANTIA

## SAPIENTIS,

SIVE

QVOD IN SAPIENTEM NON CADIT INIVRIA,

AD ANNAEVM SERENVM.

LIBER VNVS.

## ARGVMENTVM

*I, II. A laudibus Stoicorum orditur, quos eo nomine praefert caeteris omnibus philosophis, quod non molliter et blande, sed viriliter agunt, et nos eo ducere tentant, ut supra omnem fortunam emineamus. Iam mentione M. Catonis facta et obiectione iniecta: Nonne Cato contumeliis affectus, verberibus et sputis? transit ad paradoxon Stoicorum tractandum: sapientem non affici iniuria. III, IV. Ab hac obiectione tam adversus hoc dogma, quam adversus reliqua Stoicorum decreta rigidiora, ingreditur in materiem, et docet, Catonem iniuriis non esse affectum: fuit enim sapiens, in quem nulla iniuria cadit. Quod tamen ea mente dici ait Noster, non ut omnino non fiat, sed ut eam non admittat. Feritur quidem sapiens, sed non laeditur, quippe qui intactus et impenetrabilis est iniuriis et contumeliis. V—VII. Dividit deinde dicenda in duas partes, idque a discrimine Iniuriae et Contumeliae. Priore autem negat illam cadere in sapientem, posteriore nec hanc. Quod ad iniuriam pertinet, ea malum est, quod in sapientem cadere nequit. Iniuria detrahit et diminuit: sapienti autem nihil eripitur, quippe qui in se habet omnia reposita, ideoque extra iniuriam et fortunae ludibria positus est, ut Stilpo philosophus. VIII. Fortis ab infirmo non laeditur: non ergo a malitia virtus. Refellit deinceps obiectionem: Atqui Socrates nonne iniuria damnatus est? ita ut dicat, hoc sine iniuria factum esse. Inimici quidem intulerunt iniuriam, sed ille non accepit, sapientia eius reiecit. Qua in re similis est eius, qui veneni ipsi dati vim antidoto infringit, sive, qui scelus non patitur, quod alius ei facere tentat. IX, X. Iniuria cum iniustitia mixta est, e quibus neque haec, neque illa in sapientem cadit. Sapienti nemo prodest, ergo non laedit. Quum iniuria aut a spe, aut a metu proficiscatur, sapiens neutro eorum tangitur. Iniuriam denique nemo immota mente accipit: quae quum sine perturbatione et ira esse nequit, et illa caret sapiens, ut qui tam ira, quam perturbatione caret. Vsui autem est sapienti iniuria, per quam experimentum sui capit, et virtutem tentat. Concludit hanc priorem tractationis partem adhortatione ad dogma hoc animis accipiendum. Altera pars circa contumeliam tota versatur. Ac primum explicat, quid proprie sit calumnia, quam a sapiente alienam esse docet, seu a sapiente arcet, quia sapiens magnitudinem suam novit, ideo contumelia ad eum non pertinet, quippe quam nomen et rem a contemptu habere putat. XI, XII. Quum nemo nisi superbus et*

*insolens contumeliam infert, sapiens tales spernit. Nemo maiorem atque meliorem se contemnit: is autem est sapiens. Ergo in se dicta ridet, ut in conviviis ioculos puerorum. Sed quid? fert igitur haec omnia sapiens? Non castigat aut compescit? Immo facit interdum, sicut illos ipsos pueros castigare solemus: non quia malum ille sapiens acceperat ab iis, sed quia fecerunt, et ut desinant facere. XIII, XIV. Neque tamen hanc animi firmitatem alienam a viro sapiente esse credere licet, quum et in aliis eam animadvertamus: exempli causa, in medico, qui phreneticis non irascitur. Scit enim sapiens, omnes alios homines, qui non e praeceptis philosophiae vivant, insanire, et ideo esse aegros. Idcirco nec irascitur, nec movetur contumeliis potentiorum, ditiorumque, aliorumque, exemp. caus. mulieris, luxu et mollitie diffluentis eiusdemque imprudentis. XV. Iam mixtim utramque, et iniuriam, et contumeliam refutat. Nam quum securitas propria est sapientis, illa carere debet, si alterutram accipit, aut accipere potest. Simile et Epicurei praeceperant, sed minus fortiter: raro sapienti intervenit Fortuna. XVI — XVIII. Haec naturae non repugnant: sensus enim doloris non detrahitur iniuriis, sed nomen. Denique levia pleraque, quibus vulgus offenditur, reiicienda sunt et ridenda, ne ipse ridearis. Concludit admonitione, quomodo et tironi, et qui iam ad philosophiam pervenit, iniuriae sint ferendae. Illi cum morsu aliquo animi et colluctatione: huic sine alterutro: victor enim iam agit ante se utramque, et triumphat.*

*Quo tempore scriptus sit hic liber, satis certo definiri nequit. Si Lipsii iudicium sequaris, editus est sub tempus libri de Tranquill. Anim. cui vulgo etiam ante Lipsium iunxerant; fortasse magis propterea, quod ad eumdem Serenum missus erat, quam quod pro secunda parte istius libri haberi debeat: nam volumen per se efficere manifestum est.*

*Quum dogmata, quae Noster in hoc libro exposuit, potissima sunt in iis, quae ad philosophiam moralem Stoicorum pertinent, non opus est, ut ii hic adducantur, quorum scripta eiusdem argumenti laudari possent. Cf. Fabric. Bibl. Graec. Vol. III, in Catalogo Stoicorum, Chrysippus, pag* 546, *Cleanthes, pag.* 551 *sqq. Panaetius, pag.* 569 *al.*

## L. ANNAEI SENECAE

# DE CONSTANTIA

## SAPIENTIS,

SIVE

## QVOD IN SAPIENTEM NON CADIT INIVRIA,

## LIBER VNVS.

CAP. I. Tantum inter Stoicos, Serene, et caeteros sapientiam professos interesse, quantum inter foeminas et mares, non immerito dixerim: quum utraque turba ad vitae societatem tantumdem conferat, sed altera pars ad obsequendum, altera imperio nata sit.

I. ARG. Stoici praestant omnes caeteros philosophos virili, quam ingrediuntur, via, quae initio quidem aspera, sed mox plana fit. Nec officit, quod sapienti mala accidant.

*Caeteros.... professos.* I. e. philosophos. Cynicos certe excipias, ait Lipsius, qui doritie et robore super ipsos Stoicos, atsi dogmate fere conveniebant. At h. l. Cynicos ipse excepit, quippe quos Stoici pro cognatis et suae partis addietis habuere. Cf. ap. Diog. Laërt. Lib. VII, cap. 121. Apollodorus ἐν τῇ ἠθικῇ. Lipsii Manuduct. ad Stoic. phil. lib. I, cap. 13, p. 42 sq. Item e recentioribus omnes qui de historia philosophiae scripsere, *Buhle*, *Tiedemann*, *de Gérando*.

*Tantumdem conferat.* Hoc est, idem afferat. Non premendus hoc loc. sensus, quasi voluisset Noster dicere non minus e. g. Academicum Epicureumve (modo hoc nomine haud indignum) caeteris mortalium utilem esse quam Stoicum: hoc enim sequentia falsum indicant: sed ait sapientiam ab utroque afferri et in humanam vitam induci; quae quamvis apud varios varias sit, aliquid tamen vel ob hoc praestat, quod ad altiora et graviora mentem vertat.

Caeteri sapientes molliter et blande, ut fere domestici et familiares medici aegris corporibus, non qua optimum et celerrimum est, medentur, sed qua licet. Stoici virilem ingressi viam, non ut amoena ineuntibus videatur curae habent; sed ut quamprimum nos eripiant, et in illum editum verticem educant, qui adeo extra omnem teli iactum surrexit, ut supra
2 fortunam emineat. At ardua per quae vocamur, et confragosa sunt. Quid enim plano aditur excelsum? Sed ne tam abrupta quidem sunt, quam quidam putant: prima tantum pars saxa rupesque habet, et invii speciem, sicut pleraque ex longinquo speculantibus abscisa et connexa videri solent, quum aciem longinquitas fallat. Deinde propius adeuntibus eadem illa, quae in unum congesserat error oculorum, pau-

*Caeteri sapientes*, etc. Nam omnesant ad voluptatem, aut ad gloriam referri virtutes docebant. Pro vulgata opinione de philosophis haec eadem venditat Hermotimus apud Lucian. Tom. IV, pag. 21. Bip. Ηκουον ἀπάντων λεγόντων ὡς οἱ μὲν Επικούρειοι γλυκύθυμοι καὶ φιλήδονοί εἰσιν· οἱ Περιπατητικοὶ δὲ καὶ φιλόπλουτοι καὶ ἐριστικοί τινες· οἱ Πλατωνικοὶ δὲ τετύφωνται καὶ φιλόδοξοί εἰσι. Περὶ δὲ τῶν Στωϊκῶν πολλοὶ ἔφασκον, ὅτι ἀνδρώδεις, καὶ πάντα γιγνώσκουσι· καὶ ὅτι ὁ ταύτην ἰὼν τὴν ὁδὸν μόνος βασιλεύς, μόνος πλούσιος, μόνος σοφός, καὶ συνόλως ἅπαντα.

*Domestici et familiares medici.* Inter servorum et libertorum greges in magnis domibus medici erant; qui non ad arbitrium suum aegrotantibus dominis medebantur, neque illa iubebant quae optima ipsi existimabant, sed quae herus magis appetebat. Vid. Cilani Antiq. Roman.

*Nos eripiant.* A malorum spectaculo et contubernio, quorum vestigiis insistere non raro ille cupit, qui felices eos degere adspicit.

*Quid enim plano aditur excelsum.* Hoc est: Nonne enim in editos et confragosos locos pervenies, si planitiem nunquam deserueris?

*Abscisa*, omnes Mss. dant. Haec forma verbi, *abscidere*, Nostro familiarior est quam altera, *abscindere*; exempli causa, de Ira lib. I, c. I, 15, 2. De Clement. lib. I, cap. 14, 3 *abscidat*, non *abscindat*: ibid. cap. 19, 5 *abscidere*, non *abscindere*. Gronovium secutus sum: quem et conf. ad Liv. XLIV, 5 ubi aut abolendum censet τὸ *abscissus*, aut non tam membranas, quam rationem aliquam et aurem decernere oportere, ubi sit hoc aut illud ponendum.

*Deinde propius adeuntibus*, etc. Explicat, quae de Ira lib. II, cap. 13, 3 nude posuerat.

*Adaperiuntur.* Separata in conspectum veniunt. Eundem loquendi

latim adaperiuntur; tum illis, quae praecipitia ex
intervallo apparebant, redit lene fastigium. Nuper 3
quum incidisset mentio M. Catonis, indigne ferebas,
sicut es iniquitatis impatiens, quod Catonem aetas
sua parum intellexisset, quod supra Pompeios et
Caesares surgentem infra Vatinios posuisset: et tibi
indignum videbatur, quod illi dissuasuro legem, toga
in foro esset erepta, quodque a Rostris usque ad
arcum Fabianum per seditiosae factionis manus tra-
ctus, voces improbas, et sputa, et omnes alias insanae
multitudinis contumelias pertulisset. Tunc ego re- 4
spondi habere te quod Reipublicae nomine movereris,
quam hinc P. Clodius, hinc Vatinius, ac pessimus
quisque venumdabat; et caeca cupiditate corrupit,
non intelligebant, se, dum vendunt, et venire.

II. Pro ipso quidem Catone securum te esse iussi; nul- 1
lum enim sapientem nec iniuriam accipere, nec contu-
meliam posse; Catonem autem certius exemplar sapien-
tis viri nobis Deos immortales dedisse, quam Vlyssem
et Herculem prioribus saeculis. Hos enim Stoici nostri
sapientes pronuntiaverunt, invictos laboribus, con-

usum iam ap. Virg. Aeneid. lib. III, vss. 275, 531 invenies, explicatum ab Heynio ad lib. III, 410.

*M. Catonis.* De M. Porcio Catone Vticensi agi constat. Omnis historia testatur, exemp. caus. Dio Cass. lib. XXXVII, cap. 22, lib. XXXVIII, cap. 3. Senec. Ep. 14. De lege tamen ambigi potest: utrum Metelli trib. pl. fuerit de Pompeio in Italiam cum copiis vocante, an Caesaris, de agro Campano dividendo.

*Arcum Fabianum.* Cic. Verr. Act. I, 7 ibi Asconius haec habet: *Arcus est iuxta Regiam in sacra via, a Fabio Censore constructus, qui a devictis Allobrogibus Allobrox cognominatus est: ibique statua eius posita propterea est.*

*Et venire.* Hoc est: Vendi posse; et se, dum nihil non venale putant, venales fieri. De Vatinio vide infra Tom. II, pag. 26, not. 2.

II. Arg. Nullus sapiens iniuriam accipere nec contumeliam potest.

*Vlyssem et Herculem.* Iam antea monuimus, Stoicis fuisse proprium, fabulas allegorice interpretari: quem morem etiam in Vlisse et Hercule ut sapientibus extollendis adhibuerunt. De Vlisse nemo facile dubitaverit: Herculem vero sapientem pronuntiari mirationem facere possit. Sed recorderis, fuisse magnam fabu-

temptores voluptatis, et victores omnium terrorum.
2 Cato cum feris manus non contulit, quas consectari
venatoris agrestisque est; nec monstra igne ac ferro
persecutus est; nec in ea tempora incidit, quibus
credi posset caelum unius humeris inniti, excussa
iam antiqua credulitate, et saeculo ad summam per-
3 ducto solertiam. Cum ambitu congressus, multiformi
malo, et cum potentiae immensa cupiditate, quam
totus orbis in tres divisus satiare non poterat, adver-
sus vitia civitatis degenerantis, et pessum sua mole
sidentis, stetit solus, et cadentem Rempublicam, quan-
tum modo una retrahi manu poterat, retinuit: donec
vel abreptus, vel abstractus, comitem se diu susten-
tatae ruinae dedit: simulque exstincta sunt, quae
4 nefas erat dividi. Neque enim Cato post libertatem

larum ad Herculem spectantium varietatem: deinde Sophistas rhetoresque Hercule ad hominem fortem, virtutis amantem et sapientem repraesentandum usos esse, ex. caus. Prodicum ap. Xenoph. Memor. Socrat. lib. II, cap. 1, 21 sq. Cf. et Plutarch. qu in libro Περὶ τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις, quum de viris qui sapientia et virtute claruere sermonem habet, Herculem quoque nominat: qui locus in nota ad lib. de Provid. totus excriptus est nobis, T. II, p. 6. Non abs re erit Horatiani loci meminisse in Carm. lib. III, Od. III, stroph. 3, qui ita habet: *Hac arte Pollux et vagus Hercules Innixus, arces attigit igneas.* Nec tamen de robusto viro tantum agebatur, sed de probo et forti, quem *Justum ac tenacem propositi..... Non civium ardor prava iubentium, Nam vultus instantis tyranni Mente quatit solida.* Ita factum est, ut Stoicis via munita esset. Hinc quoque eius consortium cum Musis exortum est, quarum ductor, Musagetes, apud Romanos colebatur. Cf. Intpp. ad Sueton. Aug. 29, et Heynii Comment. Soc. Gotting. lib. III, 23 et seqq.

*Terrorum.* Lipsium sequor. Antea *terrarum. Terrores* vicisse, non *terras* constat, et nexus postulat. — *Omnium terrorum.* Similiter Virg. Georg. lib. II: *Atque metus omnes et inexorabile fatum Subiecit pedibus.*

*Monstra.....persecutus est.* Alludebat modo ad varios Herculis labores, leonem v. g. Nemaeeum, aut aves Stymphalidas: specialius nunc innuit Lernaeam hydram, cui a septem capitibus, uno exciso, alterum renascebatur. Hanc Hercules domuit Iphicli fratris auxilio, qui ubi valnus Hercules inflixerat, ignem statim admovabat, ita ut crescenti cute excisum caput non iam resurgeret.

*Vuius humeris.* Sive Atlantis, sive Herculis, qui in succullando ei successit.

vixit, nec libertas post Catonem. Hinc tu putas iniuriam fieri potuisse a populo, quod aut praeturam illi detraxit, aut togam? quod sacrum illud caput purgamentis oris aspersit? Tutus est sapiens, nec ulla affici aut iniuria, aut contumelia potest.

III. Videor mihi intueri animum tuum incensum, 1
et effervescentem; paras acclamare: «Haec sunt, quae
auctoritatem praeceptis vestris detrahant! magna pro-
mittitis, et quae ne optari quidem, nedum credi pos-
sint: deinde ingentia locuti, quum pauperem nega-
stis esse sapientem, non negatis solere illi et servum
et vestem et tectum et cibum deesse; quum sapien- 2
tem negastis insanire, non negatis et alienari, et
parum sana verba emittere, et quidquid vis morbi
cogit, audere; quum sapientem negastis servum esse,
iidem non itis infitias, et venum iturum, et imperata

III. Arg. Tametsi sapiens tentatur et lacessitur, nulli tamen iniuriae obnoxius est. Cf. Lipsii Manuduct. ad Stoicam Philosophiam, lib. III, cap. 18.

*Vestris*. Id est, Stoicis. Exprobrationes, quas hic in Stoicos coniectas vides, a primis inde temporibus huius sectae contra eos depromptas esse, docet Lipsius Manud. ad Stoic. phil. lib. I, cap. 14. Quod autem cuicumque philosopho magno, inprimis novae sectae conditori, accidere solet, et Zenoni aliisque Stoicis evenit, ut verba nova, non res attulisse accusarentur ab iis, qui eorum decreta animo complecti non poterant. At falsum id esse docuit *Tiedemann*, Tom. II, pag. 427 sqq. Chrysippus ideo dixit, Lipsio laudante: *Διὸ καὶ διὰ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ τε μεγέθους καὶ τοῦ κάλλους πλάσμασι δοκοῦμεν ὅμοια λέγειν, καὶ οὐ κατὰ τὸν ἄνθρωπον, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν.*

*Quum pauperem... audere.* Fusius haec explicat Lipsius Manud. ad Stoic. phil. lib. III, capp. 11 et 18. Docuerunt Stoici, sapientem sibi sufficere; eius omnia esse, non occupatione, sed animo. Virtutes enim possidet, quae sunt magnae aestimationis et pretii: ideoque solus est dives. Vid. Nost. de Benefic. lib. VII, cap. 4. Neque sapientem insanire docuere, i. e. nulla vi aut casu virtutem ei eripi posse, Cleanthe auctore, at Seneca, Epist. 1, et Horat. Serm. II, 3, 43 seqq. Quum omnia haec praecepta ad animum et virtutes spectarent, male ab aliis iisque adversariis intellecta rixas pepererunt et exprobrationes: quibusdam ex iis quae dicerent a consuetudine loquendi abhorrentibus (de Benefic. lib. II, cap. 35). Cf. Cic. Paradox. lib. 5.

facturum, et domino suo servilia praestiturum ministeria. Ita, sublato alte supercilio, in eadem quae caeteri descenditis, mutatis rerum nominibus. Tale itaque aliquid et in hoc esse suspicor, quod prima specie pulchrum atque magnificum est: nec iniuriam,
3 nec contumeliam accepturum esse sapientem. Multum autem interest, utrum sapientem extra indignationem, an extra iniuriam ponas. Nam si dicis, illum aequo animo laturum, nullum habet privilegium; contigit illi res vulgaris, et quae discitur ipsa iniuriarum assiduitate, patientia. Si negas accepturum iniuriam, id est, neminem illi tentaturum facere; omnibus relictis nego-
4 tiis, Stoicus fio. » Ego vero sapientem non imaginario honore verborum exornare constitui, sed eo loco ponere, quo nulla permittatur iniuria. « Quid ergo? nemo erit qui lacessat, qui tentet? » Nihil in rerum natura tam sacrum est, quod sacrilegum non inveniat: sed non ideo divina minus in sublimi sunt, si exsistunt qui magnitudinem, multum ultra se posi-
5 tam, non icturi appetant. Invulnerabile est, non quod non feritur, sed quod non laeditur. Ex hac tibi nota sapientem exhibeo. Numquid dubium est, quin certius robur sit, quod non vincitur, quam quod non lacessitur? quum dubiae sint vires inexpertae, ac merito certissima firmitas habeatur, quae omnes incursus respuit. Sic tu sapientem melioris scito esse naturae, si nullius illi iniuria nocet, quam
6 si nulla sit. Et illum fortem virum dicam, quem bella non subigunt, nec admota vis hostilis exterret; non cui pingue otium est, inter desides populos: huius-

*Indignationem.* I. e. utrum dicas, eum non curare iniuriam, an iniuriae non esse obnoxium.

*Non icturi appetant.* E codd. reduxit Gronov. Antea *petant.*

*Numquid dubium....respuit.* Cf. de Providentia, cap. 4.

*Huiusmodi....obnoxium.* Repetas ex antecedentibus *dicam.*

modi igitur sapientem nulli esse iniuriae obnoxium. Itaque non refert, quam multa in illum coniiciantur tela, quum sit nulli penetrabilis. Quomodo quorum- 5
dam lapidnm inexpugnabilis ferro duritia est, nec secari adamas, aut caedi, vel deteri potest, sed incurrentia ultro retundit; quemadmodum quaedam non possunt igne consumi, sed flamma circumfusa rigorem suum habitumque conservant; quemadmodum proiecti in altum scopuli mare frangunt, nec ipsi ulla saevitiae vestigia, tot verberati saeculis, ostentant: ita sapientis animus solidus est, et id roboris collegit, ut tam tutus sit ab iniuria, quam illa quae retuli.

IV. « Quid igitur? non erit aliquis qui sapienti 1
facere tentet iniuriam? » Tentabit, sed non perventuram ad eum. Maiore enim intervallo a contactu inferiorum abductus est, quam ut ulla vis noxia usque ad illum vires suas perferat. Etiam quum potentes, et imperio editi, et consensu servientium validi, nocere ei intendent: tam citra sapientem omnes eorum impetus deficient, quam quae nervo tormentisve in altum exprimuntur, quum extra visum exsilierunt, citra coelum tamen flectuntur. Quid? tu putas, quum 2
stolidus ille rex multitudine telorum diem obscuras-

*Quomodo... retundit.* Nec nostris artificibus lima anglica vel optima usis cessisse gemmam adamantem constat. Neque tamen de politura adamantis, quae pulvere ex eadem gemma petito fieri solet, et apud Veteres quoque in usu fuisse videtur, nec de indomita eius per ignem vi (quam victam esse novimus) nunc sermo est. Cf. que *Funke* (*Naturgeschichte und Technologie*, T. III. p. 157 sqq.) de hac gemma collegit.

*Scopuli.* Promontorium, etc.

IV. Arg. Vir sapiens intactus et impenetrabilis est iniuriis et contumeliis.

*Tentabit.* Sc. aliquis.

*Imperio ed.* ad imperium evecti.

*Nervo tormentisve*, cf. ad. de Ira I, 9, 1.

*Stolidus ille Rex.* Xerxes. Herodot. lib. VII, cap. 33 seqq. cap. 108 seqq. Leonidam tela Persarum solem obscurantia derisisse, et Xerxem verbe-

set, ullam sagittam in Solem incidisse? aut demissis
in profundum catenis Neptunum potuisse contingi?
Vt caelestia humanas manus effugiunt, et ab his qui
templa diruunt, aut simulacra conflant, nihil divi-
nitati nocetur: ita quidquid fit in sapientem proterve,
3 petulanter, superbe, frustra tentatur. « At satius
erat, neminem esse qui facere vellet! » Rem diffici-
lem optas humano generi, innocentiam. Et non fieri,
eorum interest qui facturi sunt, non eius qui pati,
ne si fiat quidem, non potest. Immo nescio, an magis
vires sapientia ostendat tranquillitatis inter lacessen-
tia: sicut maximum argumentum est imperatoris,
armis virisque pollentis, tuta securitas et in hostium
4 terra. Dividamus, si tibi videtur, Serene, iniuriam a
contumelia: prior illa naturâ gravior est; haec levior,
et tantum delicatis gravis; qua non laeduntur, sed
offenduntur. Tanta est tamen animorum dissolutio et
vanitas, ut quidam nihil acerbius putent. Sic invenies
servum, qui flagellis quam colaphis caedi malit, et
qui mortem ac verbera tolerabiliora credat, quam
5 contumeliosa verba. Ad tantas ineptias perventum
est, ut non dolore tantum, sed doloris opinione ve-
xemur: more puerorum, quibus metus incutit umbra,
et personarum deformitas, et depravata facies; lacri-
mas vero evocant nomina parum grata auribus, et

vasse Helespontum, et catenas ut vincula iniiciendas in mare curasse iratum, constat ex locis adductis.

*Et non fieri...potest.* Improbitas impietum alilis turbae est, nec sapienti nocet, qui iniurias vel inflictas, quia spernit, pati nequit. —*Si fiat.* Sc. iniuria. Sequens discrimen inter iniuriam et contumeliam Stoico dignum est, spinosiore saepe quam opus erat. Contumelia enim saepissime iniuria quoque est, quandoquidem mala eam sequi solent. Inde tamen excusatur noster, quod h. l. rem per se considerat, et leviora contumeliae genera respicit, ut exemplum servi, qui flagella, vulgares servorum poenas, praeferre solebat colaphis, quibus irrisio et ludibrium inerat.

digitorum motus, et alia, quae impetu quodam erroris improvidi refugiunt.

V. Iniuria propositum hoc habet, aliquem malo 1
afficere: malo autem sapientia non relinquit locum. Vnum enim malum illi est turpitudo, quae intrare eo, ubi iam virtus honestumque est, non potest: iniuria ergo ad sapientem non pervenit. Nam si iniuria alicuius mali patientia est, sapiens autem nullius mali est patiens, nulla ad sapientem iniuria pertinet. Omnis iniuria deminutio eius est, in quem incurrit, nec potest quisquam iniuriam accipere sine aliquo detrimento vel dignitatis, vel corporis, vel rerum extra nos positarum: sapiens autem nihil perdere potest: omnia in se reposuit, nihil fortunae credit, bona sua in solido habet, contentus virtute, quae fortuitis non indiget. Ideoque nec augeri, nec minui 2
potest: nam in summum perducta incrementi non habent locum. Nihil eripit fortuna, nisi quod dedit: virtutem autem non dat; ideo nec detrahit. Libera est, inviolabilis, immota, inconcussa; sic contra casus indurat, ut nec inclinari quidem, nedum vinci possit. Adversus apparatus terribilium rectos oculos tenet, nihil ex vultu mutat, sive illi dura, sive secunda ostentantur. Itaque nihil perdet, quod perire

*Digitorum motus.* Ad denulaodum hominem nigrum, infamem. Cf. Persii Sat. II, 33 ibiq. Intpp.

V. Arg. Quum iniuria malum sit, virtutem vero nec laedere, nec diminuere possit, in virum sapientem non cadit. Facile hic ἀπάθειαν Stoicam deprehendas. Cf. de Tranq. Anim. cap. 11, et Cic. Paradox. II: Ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.

*Sic contra casus indurat.* E codd. et priscis edd. restituit Gron. Prician. e coniectura: *Sic contra casus obdurata, ut.* Intelligas: se, s. animum. — *Indurat.* H. e. induratur. Nam saepe apud Latinos agendi vox pro passiva usurpatur, ut *vertit* pro *vertitur*, *movet* pro *movetur*. Nostrates similiter *remuer* pro *se remuer*, *tourner* pro *se tourner*, *durcir* pro *se durcir*.

*Rectos.* Interritos. Cf. *Bentley* ad Horat. Carm. lib. III, Od. III, vs. 18 ubi nostrum locum non praetermisit.

sensurus sit. Vnius enim in possessione virtutis est, ex qua depelli nunquam potest: caeteris precario
3 utitur; quis autem iactura movetur alieni? Quod si iniuria nihil laedere potest ex his quae propria sapientis sunt, quia virtute sua salva sunt, iniuria sapienti non potest fieri. Megaram Demetrius ceperat, cui cognomen Poliocertes fuit: ab hoc Stilpon philosophus interrogatus, num quid perdidisset, « Nihil, inquit; omnia namque mea mecum sunt. » Atqui et patrimonium eius in praedam cesserat, et filias rapuerat hostis, et patria in alienam ditionem venerat, et ipsum rex circumfusus victoris exercitus armis ex
4 superiore loco rogitabat. Ille victoriam illi excussit, et se, urbe capta, non invictum tantum, sed indemnem esse testatus est; habebat enim secum vera bona, in quae non est manus iniectio. At ea quae dissipata et direpta ferebantur, non iudicabat sua, sed adventitia, et nutum fortunae sequentia: ideo non ut propria dilexerat. Omnium enim extrinsecus affluentium lubrica et incerta possessio est. Cogita

*Megaram, etc.* Demetrios filius Antigoni, unius e successoribus (διαδόχοις) Alexandri, Megaram, urbem Atticis finibus proximam, cepit Ol. 118, 2, Cassandro Antipatris filio debellato. (Diodor. XX, 45, 46).

*Stilpon.* De Stilpone cf. Diog. Laërt. II, 115, ubi Menag. nostrum locum adhibuit. Fabricii Bibl. Gr. II, 719 sqq. *Tiedemann*, II, 411 sqq.

*Cesserat.* Pervenerat. Alioquin haec eadem de Biante, uno e septem sapientibus, quum Priene sua capta fugeret, narrantur ap. Cicer. I, 2, Paradox. dubitanter tamen; addit enim: *ut opinor.*

*Filias.* Vnius filiae Diogenes meminit l. l. et metuo, ne reliquae Stilponi a nostro obtrudantur. Eamdem sententiam tuitus est P. *Bayle* T. IV. Stilpon. F. p. 283.

*Et filias rapuerat hostis, et patria in alienam ditionem venerat, et ipsum rex circumfusus victoris exercitus armis ex sup. loc. rog. Ille victor. illi exc.* E codd. bonis reduxit Gron. Antea e. c. ap. Erasm. *et filias rapuerat hostis, et patriam violaverat. Ille illi victoriam excussit.*

*Manus iniectio.* Fit a domino, qui sibi suum vindicat, sive ab accusatore, qui vocatum nec comparentem ad iudicem vi trahere poterat. Cf. Fragmenta XII tabb. ex recens. Funckii. Goetting. 1756. p. 4.

nunc, an huic fur, aut calumniator, aut vicinus potens, aut dives aliquis regnum orbae senectutis exercens, facere iniuriam possit, cui bellum et hostis ille egregiam artem quassandarum urbium professus, eripere nihil potuit. Inter micantes ubique gladios, et militarem in rapina tumultum, inter flammas et sanguinem stragemque impulsae civitatis, inter fragorem templorum super Deos suos cadentium, uni homini pax fuit.

VI. Non est itaque quod audax iudices promissum: cuius tibi, si parum fidei habeo, sponsorem dabo. Vix enim credis tantum firmitatis in hominem, aut tantam animi magnitudinem cadere; sed si prodit in medium, qui dicat: «Non est, quod dubites, an tollere se homo natus supra humana possit, an dolores, damna, ulcerationes, vulnera, magnos motus rerum circa se frementium securus adspiciat, et dura placide ferat, et secunda moderate; nec illis cedens, nec his fretus, unus idemque inter diversa sit, nec

*Vicinus potens.* Vulgata lectio, quam Gronov. e codd. quibusdam immutavit: *vicinus impotens* i. e. improbus. Vulgatam tamen bene habet: est enim in codd. quoque et in edd. e. c. Erasmi. Deinde improbitas illa, quam hic Gronov. desiderasse videtur, continetur sequentibus: *facere iniuriam possit.* Accedit quod *potens* cum *divite* plerumque coniungitur. Proinde reduxi *potens.* Ceterum τὸ *impotens* non omnino spernendum esse equidem puto.

*Aut dives aliquis...... exercens.* Cic. Paradox. V, 2, explicat: *Haereditatis spes quid iniquitatis in serviendo non suscipit? quem nutum locupletis senis non observat? loquitur ad voluntatem: quidquid denunciatum sit, facit: assectatur, assidet, muneratur.* Conf. ad Consolat. ad Marc. XIX, 1. Horat. Serm. II, 5. Sexcenties Martialis, ut v. g. lib. I, Epigr. 1: *Imperia viduarum procul;* et passim.

*Hostis ille.* Demetrius iam supra memoratus: Poliorcetes, s. urbicapus, ut Lipsius addit, dictus. Plutarchus (tom. V Reisk.) eius vitam descripsit.

VI. Arg. Pergit Stilponis exemplo docere, sapientem extra iniuriam et fortunae ludibria positum esse; nec in publica clade quidquam perdere, sed omnia secum portare.

*Sponsorem.* Stilpon. Non *credis* mihi, *sed* Stilponi. Fortasse sequentia aut similia quaedam in Stilponis

quidquam suum, nisi se, putet esse, ea quaque parte
2 qua melior est. En adsum hoc vobis probaturus, sub isto tot civitatum eversore, munimenta incussu arietis labefieri, et turrium altitudinem cuniculis ac latentibus fossis repente residere, et aequaturum editissimas arces aggerem crescere: at nulla machinamenta posse reperiri, quae bene fundatum animum agitent. Erepsi modo e ruinis domus, et incendiis undique relucentibus, flammas per sanguinem fugi. Filias meas
3 qui casus habeat, an peior publico, nescio. Solus, et senior, et hostilia circa me omnia videns, tamen integrum incolumemque esse censum meum profiteor; teneo, habeo quidquid mei habui. Non est quod me victum, victoremque te credas: vicit fortuna tua fortunam meam! Caduca illa et dominum mutantia, ubi sint nescio: quod ad res meas pertinet, mecum
4 sunt, mecum erunt. Perdiderunt isti divites patrimonia, libidinosi amores suos, et magno pudoris impendio dilecta scorta, ambitiosi curiam, et forum, et loca exercendis in publico vitiis destinata; foeneratores perdiderunt tabellas suas, quibus avaritia

libris occurreront: quamquam noster haec ἐπιδεικτικῶς ex persona Stilponis extulisse videri potest.

*Ea quaque parte* (animi), in textum e coniectura mea recepi: quoniam τὸ *quoque* nullum sensum promit.

*Ea quaque.... melior est*: explicative adiecta sunt propter τὸ *se*; intell. animum, quo supra humana elatus est.

*Arietis*. De ariete, machinamento Veterum ad muros quassandos et diruendos aptato, et de cuniculis fossisque latentibus, sub muro urbis doci solitis ab oppugnatoribus omnia nota sunt, quum ex al. tum e Nieuportio. Lipsius laudat Poliorcetica sua.

*Per sanguinem*. Occisorum.

*An peior publico*. Sc. casu, i. e. interitu. Cogitat de servitute, de pudore perdito, de membris truncatis, etc. Gronovio interprete.

*Amores suos*. Amasius. τὰ παιδικά.

*Magno pudoris... scorta*. Et seq. e moribus romanis sunt diiudicanda: Graecis enim turpe non erat scorta (ἑταίρας) diligere, quod cuique vel ex praefatione Cornel. Nep. notum est.

*Ambitiosi... destinata*. Cf. de Ira II, 7, 4.

*Tabellas*. In quibus pecunia, quam aliis sub usuris commodaverat, s.

falso laeta divitias imaginatur: ego quidem omnia integra illibataque haben. Proinde istos interroga qui flent, qui lamentantur, strictisque gladiis nuda pro pecunia corpora opponunt, qui hostem onerato sinu fugiunt. » Ergo ita habe, Serene, perfectum illum virum, humanis divinisque virtutibus plenum, nihil perdere. Bnna eius solidis et inexsuperabilibus munimentis praecincta sunt. Non Babylonios illi muros cntuleris, quos Alexander intravit: non Carthaginis aut Numantiae moenia, una manu capta: non Capitolium, arcemve; babent ista hostile vestigium. Illa quae sapientem tuentur, a flamma et ab incursu tuta sunt: nullum introitum praebent, excelsa, inexpugnabilia, Diis aequa.

VII. Non est quod dicas, ita ut soles, hunc sapientem nostrum nusquam inveniri. Non fingimus istud humani ingenii vanum decns, nec ingentem imaginem falsae rei concipimus; sed qualem confirmamus, exhibuimus, et exhibebimus. Raro forsitan, magnisque aetatum intervallis invenitur; neque enim magna, et excedentia solitum ac vulgarem modum, crebro gi-

quam alii apud foeneratores, argentariosve deposuerant, perscripta erat una eum contractibus et cautionibus. Horat. II. Sermon. III, 69. Cf. Ernesti Opusc. oratoria p. 402. et Siberi Dissertalt. de argentariis.

*Falso laeta.* Falsae enim sunt divitiae istae.

*Vna manu.* I. e. Scipionis posterioris Africani vi.

*Capitolium arcemve.* Pars extrema monti Saturnii, regum tempore arcem habuit, et postea *arx* dicta: contigua erat Capitolio. Saepe propterea coniuncti reperiuntur apud classicos auctores, exemp. caus. apud Cic. IV Catilin. 9.

VII. Arg. Sapientem virum raro quidem, tamen interdum inveniri. Redit deinde ad docendum, sapientem ab iniuria laedi non posse. Vide Lipsii Manud. ad philosoph. Stoic. II, 8, ubi multa loca Ciceronis aliorumque affert, neminem mortalem, docentium, illam sapientiam esse consecutum. Ἔστι δὲ οὗτος οὐδαμοῦ γῆς, οὐδὲ γέγονεν, ait Plut. et ipse Stoicus in libro de pugn. Stoicor. Conf. Nostrum in Epist. 42. Enimvero satis est, quod nemo negat, qualem sapientem describi a Stoicis viderent, eum posse tamen esse. Eadem ratio etiam est circa virtutem et veritatem, quibus qui pro-

gnuntur; caeterum hic ipse M. Cato, a cuius mentione
haec disputatio processit, vereor ne supra nostrum
2 exemplar sit. Denique validius debet esse quod lae-
dit, eo quod laeditur; non est autem fortior nequitia
virtute: non potest ergo laedi sapiens. Iniuria in bo-
nos nisi a malis non tentatur: bonis inter se pax est:
mali tam bonis perniciosi quam inter se. Quod si laedi
nisi infirmior non potest, malus autem bono infirmior
est, nec iniuria bonis, nisi a dispari, verenda est:
iniuria in sapientem virum non cadit. Illud enim iam
non es admonendus, neminem bonum esse nisi sa-
3 pientem. « Si iniuste, inquis, Socrates damnatus est,
iniuriam accepit. » Hoc loco intelligere nos oportet,
posse evenire, ut faciat aliquis iniuriam mihi, et ego
non accipiam: tanquam si quis rem quam e villa
mea subripuit, in domo mea ponat; ille furtum fece-
rit, ego nihil perdiderim. Potest aliquis nocens fieri,
quamvis non nocuerit. Si quis cum uxore sua tan-
quam aliena concumbat, adulter erit, quamvis illa
4 adultera non sit. Aliquis mihi venenum dedit, sed vim
suam remixtum cibo perdidit: venenum illud dando,
scelere se obligavit, etiamsi non nocuit. Non minus
latro est, cuius telum opposita veste elusum est. Om-
nia scelera etiam ante effectum operis quantum cul-
pae satis est, perfecta sunt. Quaedam eius conditionis
sunt, et hac vice copulantur; ut alterum sine altero
5 esse possit, alterum sine altero non possit. Quod dico,

pior accesserit, is optimus haberi debet.

*Supra nostrum exemplar sit.* Lipsius de communi nostra sorte intelligit. Ordo tamen poscere videtur, ut de sapiente, quem descripserat, Catone inferiore cogitemus.

*Adulter erit, quamvis illa... non sit.* Cuius rei notum praebet exemplum Cephali et Procridis fabula, quum prior suam uxorem, induta divitis mercatoris forma, deceperit, posterior vero, in venatricem vicissim mutata, maritum, venatici canis et teli spe, ad adulterium adduxerit.

*Omnia scelera.* Cf. de Ben. V, 14.

conabor facere manifestum. Possum pedes movere, ut non curram; currere non possum, ut pedes non moveam: possum, quamvis in aqua sim, non natare; si nato, non possum in aqua non esse. Ex hac sorte et hoc est, de quo agitur: si iniuriam accepi, necesse est factam esse; si est facta, non est necesse accepisse me. Multa enim incidere possunt, quae submoveant iniuriam. Vt intentam manum deiicere casus potest, et emissa tela declinare: ita iniurias qualescumque potest aliqua res depellere, et in medio intercipere, ut et factae sint, nec acceptae.

VIII. Praeterea nihil iniustum iustitia pati potest, 1
quia non coëunt contraria: iniuria autem non potest
fieri, nisi iniuste; ergo sapienti iniuria non potest
fieri. Nec est quod mireris, si nemo potest illi iniuriam
facere, nec prodesse quidem quisquam potest; et
sapienti nihil deest, quod accipere possit loco muneris:
et malus nihil potest tribuere sapienti. Habere
enim prius debet, quam dare: nihil autem habet,
quod ad se transferri sapiens gavisurus sit. Non potest 2
ergo quisquam aut nocere sapienti, aut prodesse:
quemadmodum divina nec iuvari desiderant, nec laedi possunt; sapiens autem vicinus proximusque Diis consistit, excepta mortalitate, similis Deo. Ad illa nitens pergensque excelsa, ordinata, intrepida, aequali

*Possum..... non esse.* Huius rei multa exempla afferuntur in mathematicis, quum de *reciprocis* propositionibus agitur.

VIII. Aen. Nemo sapienti neque nocere, neque prodesse potest. Cf. de Benef. VII, 4 et Cicer. Paradoxa.

*Nec prodesse.* Omnia enim sapientis sunt: nulla re eget, et se ipso contentus est ad beate vivendum. Nota praecepta Stoicorum sunt.

*Excepta mortalitate.* Stoicorum esse praeceptum hoc, inter omnes constat, et saepe in his libris legimus.

*Bono publico natus, et sibi et aliis salutaris*: ex emend. Lipsii. Antea *nata..... salutaria.* B. P. N. vel B. R. P. N. (i. est bono reipublicae natus) est formula in principum laudem crebra in lapideis monumentis, quam hic expressam putavit Vir doctus.

et concordi cursu fluentia, secura, benigna, bono publico natus, et sibi et aliis salutaris, nihil humile concupiscet, nihil flebit, qui rationi innixus per humanos casus divino incedet animo. Non habet ubi accipiat iniuriam; ab homine me tantum dicere putas? nec a fortuna quidem: quae quotiens cum virtute
3 congressa est, numquam par recessit. Si maximum illud, ultra quod nihil habent iratae leges, aut saevissimi domini minantur, in quo imperium suum fortuna consumit, aequo placidoque animo accipimus, et scimus mortem malum non esse, ob hoc ne iniuriam quidem; multo facilius alia tolerabimus, damna, dolores, ignominias, locorum commutationes, orbitates, discidia; quae sapientem, etiamsi universa circumveniant, non mergunt, nedum ad singulorum impulsus moereat. Et si fortunae iniurias moderate fert, quanto magis hominum potentium, quos scit fortunae manus esse?

1 IX. Omnia itaque sic patitur, ut hiemis rigorem, ut intemperantiam caeli, ut fervores morbosque, et caetera forte accidentia. Nec de quoquam tam bene iudicat, ut illum quidquam putet consilio fecisse, quod in uno sapiente est: aliorum omnium non consilia, sed fraudes, et insidiae, et motus animorum inconditi sunt, quos casibus adnumerat. Omne autem

*Si maximum illud.* Sc. mortem, quippe quae ultima est, qua fortunae imperium terminatur.

*Etiamsi universa,* supple, haec mala simul sapientem *circumveniant.* Est Horat. illud: *Si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae;* Carm. lib. III, Od. III, vss. 7, 8. In quo loco sapientem Stoicum describi putem impavidum vel inter ruinas orbis terrarum a Iove conquassati.

*Manus.* Instrumenta.

IX. Arg. Omnia sapiens sic patitur, ut fortuito accidentia. Sapiens autem Stoicus solummodo prudens est, caeteri omnes insaniunt, ut cuique ex Horatio, Serm. II, 3, 40 sqq. notum esse potest.

*Consilio.* Prudentia et intelligentia recta: opponuntur *motus animorum inconditi* i. e. impetus.

*Omne autem fortuitum citra nos*

fortuitum citra nos saevit et iniuriatur. Illud quoque
cogitat, iniuriarum latissime patere materiam illis,
per quae periculum nobis quaesitum est: ut, accu-
satore submisso, aut criminatione falsa, aut irritatis
in nos potentiorum motibus, quaeque alia inter to-
gatos latrocinia sunt. Est et illa iniuria frequens, si 2
lucrum alicui excussum est, aut praemium diu capta-
tum; si magno labore affectata haereditas aversa est,
et quaestuosae domus gratia erepta; haec effugit
sapiens, qui nescit nec in spe, nec in metu vivere.
Adiice nunc, quod iniuriam nemo immota mente
accipit, sed ad sensum eius perturbatur: caret autem
perturbatione vir erectus, moderator sui, altae quietis
et placidae. Nam si illum tangit iniuria, et movet,
et impedit: caret autem ira sapiens, quam excitat
iniuriae species; nec aliter careret ira, nisi et iniuria,
quam scit sibi non posse fieri. Inde tam erectus lae- 3
tusque est, inde continuo gaudio elatus, adeo ad of-
fensiones rerum hominumque non contrahitur, ut
ipsa illi iniuria usui sit, per quam experimentum sui
capit, et virtutem tentat. Faveamus, obsecro vos,

*saevit, et iniuriatur*. Sic optimi codd. et edd. e. c. Erasmi, nisi quod hic habet *circa nos*, male, ut facile videbis. Nos sumus elati supra saevitiam et iniurias fortuitas, si quidem sapientes sumus. Lipsius explicat hoc: Sapiens fortuita fert, et quidquid non consilio evenit: ergo et iniuriam, quia haec a stultis, quibus non est consilii copia, proficiscitur. *Iniuriatur* occurrit et ap. Tertullian. adversus Gnosticos. 6. Lipsius tamen emend. etiam *iniuria*. Gron. autem: *Omne.... saevit: et iniuria igitur*. Vnus enim cod. dabat *et inurnatur*; et quinque, *et invitia*.

*Illis*. Scilicet malis; mox enim explicat exemplis. — *Vt... submisso*, subornato ab aliis.

*Togatos*. I. e. Romanos, seu magistratus romanos.

*Est et illa..... aversa est*. Cf. quae dixit supr. de Ira lib. III, cap. 34. *Praemium*, hoc loco est, laboris et sudoris multi pretium, commodum aliquod.

*Haereditas.... erepta*. Verb. grat. ad lib. V, cap. 5. — *Quaestuosae*, mercatoris.

*Nam..... impedit*. Si iniuria tangeretur sapiens, ea quoque moveretur, et quies eius disturbaretur. — *Nisi et iniuria*, supple, careret.

huic proposito, aequisque et animis et auribus adsimus, dum sapiens iniuriae excipitur: nec quidquam ideo petulantiae nostrae, aut rapacissimis cupiditatibus, aut caecae temeritati superbiaeque detrahitur.
4 Salvis vitiis vestris, haec sapienti libertas quaeritur: non, ut vobis facere non liceat iniuriam, agimus, sed ut ille omnes iniurias in altum dimittat, patientiaque se ac magnitudine animi defendat. Sic in certaminibus sacris plerique vicere, caedentium manus obstinata patientia fatigando. Ex hoc puta genere sapientem eorum, qui exercitatione longa ac fideli, robur perpetiendi lassandique omnem inimicam vim consecuti sunt.

1 X. Quoniam priorem partem percurrimus, ad alteram transeamus: qua iam quibusdam propriis, plerisque vero communibus contumeliam refutabimus. Est minor iniuria, quam queri magis quam exsequi possumus, quam leges quoque nulla dignam vindicta putaverunt. Hunc affectum movet humilitas animi contrahentis se ob factum dictumque inhonorificum.

*In altum dimittat.* Lipsius, locum non intelligens, putat: aut *in alto* (quasi ipse sapiens in alto et sublimis dimittat iniurias spernatque) aut potius *inultus*, una voce, i. e. sine vindicta iniurias transit. Sed quidni *iniurias in altum dimittere* sc. *mare* significet, nihil facere, negligere, non curare eas?

*In certaminibus sacris*, sc. Graeciae, olympicis, pythicis, nemeaeis, isthmicis: quippe diis vel heroibus sacra erant; unde et ἀγῶνες ἱεροὶ vocabantur κατ' ἐξοχήν. Pugiles dicit, qui longa exercitatione ad illa certamina praeparabantur. Conf. Corsini dissertatt. agonisticae. Pauw. *Recherches sur les Grecs.* Tom. II, p. 147 sq. et *Meiners* Commentatt. Soc. reg. Gotting. T. XI, p. 260 sq.

X. Arg. Contumeliam iniuria minorem esse dicit.

*Qua.* Antea *quoniam...... refutabimus.* — *Contumelia.* Vox *contumelia* exsulat omnibus scriptis et edd. ante Muretum. Gronov. nostram lect. bene constituit, secutus Codd. et Erasmum, nisi quod hic *quoniam* habet, et *plerisque non communibus.* Propriis et communibus, quibus in antecedentibus iniuriam a sapiente arcuerat Seneca, se refutaturum promittit contumeliam argumentis.

*Est.* Sc. contumelia.

*Exsequi.* Vindicare, ulcisci, de Ira lib. I, 12, 3.

Ille me hodie non admisit, quum alios admitteret:
sermonem meum aut superbe aversatus est, aut palam
risit: et non in medio me lecto, sed imo collocavit;
et alia huius notae. Quae quid vocem, nisi querelas 2
nauseantis animi, in quas fere delicati et felices inci-
dunt? non vacat enim haec notare, cui peiora instant.
Nimio otio ingenia natura infirma et muliebria, et ino-
pia verae iniuriae lascivientia, his commoventur, quo-
rum pars maior constat vitio interpretantis. Itaque
nec prudentiae quidquam in se esse, nec fiduciae
ostendit, qui contumelia afficitur: non dubie enim
contemptum se iudicat: et hic morsus non sine qua-
dam humilitate animi evenit, supprimentis se ac de-
scendentis. Sapiens autem a nullo contemnitur, ma- 3
gnitudinem suam novit: nullique tantum de se licere
renuntiat sibi: et omnes has, quas non miserias ani-
morum, sed molestias dixerim, non vincit, sed ne
sentit quidem. Alia sunt quae sapientem feriunt, etiam-
si non pervertunt: ut dolor corporis, et debilitas, aut
amicorum liberorumque amissio, et patriae bello fla-
grantis calamitas. Haec non nego sentire sapientem:
nec enim lapidis illi duritiam ferrive asserimus; nulla
virtus est, quae non sentias, perpeti.

XI. Quid ergo est? Quosdam ictus recipit: sed re- 4
ceptos evincit, sanat, et comprimit; haec vero minora
ne sentit quidem, nec adversus ea solita illa virtute

*Lecto.* Recepi e Codd. et Gronov. ed. Antea *loco.*

*Ille me hodie..... collocavit.* Similem sententiam vide de Ira lib. III, cap. 37.

*Non vacat enim*; mihi, *cui peiora* mala *instant haec* exigua *notare.*

*Renuntiat sibi.* Dicit sibi.

*Debilitas.* Corporis mutilatio.

*Nulla virtus est. . . . . . . perpeti:* Exemplo est Diogenes Sinopensis, a Lipsio ad h. l. laudatus, qui hieme statuam aeneam amplexus Lacone interrogante: an riges? se sentire negavit. Quid ergo, inquit Laco, magnum facis? Plutarch. in Laconum Apophthegm.

XI. Arg. Sapiens contumelias aut transcurrit, aut risu dignas putat.

*Quosdam... comprimit.* Conf. de

utitur dura tolerandi: sed aut non annotat, aut digna risu putat. Praeterea, quum magnam partem contumeliarum superbi insolentesque faciant, et male felicitatem ferentes: habet quo istum affectum inflatum respuat, pulcherrimam virtutem omnium, animi sanitatem, magnitudinemque. Illa quidquid huiusmodi est, transcurrit, ut vanas somniorum species, visus-
2 que nocturnos, nihil habentes solidi atque veri. Simul illud cogitat, omnes inferiores esse, quam ut illis audacia sit tanto excelsiora despicere. Contumelia a contemptu dicta est, quia nemo, nisi quem contempsit, tali iniuria notat; nemo autem maiorem melioremque contemnit, etiamsi facit aliquid quod contemnentes solent. Nam et pueri os parentum feriunt, et crines matris turbavit laceravitque infans, et sputo aspersit, aut nudavit in conspectu suorum tegenda, et verbis obscoenioribus non pepercit: et nihil horum contumeliam dicimus; quare? quia qui fecit, contemnere
3 non potest. Eadem causa est, cur nos mancipiorum nostrorum urbanitas, in dominos contumeliosa, delectet: quorum audacia ita demum sibi in convivas ius facit, si coepit a domino. Vt quisque contemptissimus et ludibrio est, ita solutissimae linguae est. Pueros quidem in hoc mercantur procaces, et eorum impudentiam acuunt, et sub magistro habent, qui probra meditate effundant; nec has contumelias vocamus, sed argutias.

Ira lib. I, cap. 16, 6 sq. ibiq. notata.

*Animi sanitatem.* I. e. recta decreta animi; verae sapientiae proprium. Fortasse quoque de Ira lib. III, cap. 1, 3, praestat eodem sensu intelligere τὸ a sanitate desciscere, quod ibi de morbis cepimus. Sanus enim nemo nisi sapiens est Stoicis.

*Contumelia a contemptu dicta est.* Etymologiam hanc vanam esse, ut omnes fere quas antiqui extudere, facile in oculos se ingerit. Verior aut vero similior est derivatio a *tumere:* prima eius vis fuisse videtur turgidi maris impetus, quae et occurrit apud Caesar. B. G. lib. III, cap. 13.

*Mancipiorum.* De vernis agitur. Cf. ad de Provident. cap. 1 extrem.

XII. Quanta autem dementia est, iisdem modo de- 1
lectari, modo offendi: et rem ab amico dictam maledictum vocare, a servulo, ioculare convicium? Quem animum nos adversus pueros habemus, hunc sapiens adversus omnes, quibus etiam post iuventam canosque puerilitas est. An quidquam isti profecerunt, quibus animi mala sunt, auctique in maius errores, qui a pueris magnitudine tantum formaque corporum differunt; caeterum non minus vagi incertique, voluptatum sine dilectu appetentes, trepidi, et non ingenio, sed formidine quieti? Non ideo quidquam inter illos 2
puerosque interesse quis dixerit, quod illis talorum nucumque et aeris minuti avaritia est, his auri argentique et urbium: quod illi inter ipsos magistratus gerunt, et praetextam fascesque ac tribunal imitantur, hi eadem in campo foroque et in curia serio ludunt: illi in litoribus arenae congestu simulacra domuum excitant, hi ut magnum aliquid agentes, in lapidibus ac parietibus, et tectis moliendis occupati, ad tutelam

XII. Arg. Contumeliam facientes tractat sapiens, ut servus iocolariter convicia iactantes, aut ut pueros rectique ignaros, immo aliquando ut et pecudes rationis expertes et iumenta, quibus non indignamur.

*Quibus animi mala.* Id est, morbis et vitiis laborant et erroribus eo magis noxiis, quo magis ab adolescentibus puerisque....... differunt.

*Ingenio.* Natura et consilio.

*Formidine.* Timentes nempe, ne male molestentur.

*Non ideo quidquam*, etc. Eamdem sententiam repetit Noster, Ep. cxv. — *Illis:* esse deberet ex regula grammat. *his*; spectat enim τὸ *illis* ad pueros. Sed apud Ciceronem quoque exempla huius negligentiae occurrunt. Cf. *Ernesti*, Clav. Cicer. voc. *Hic.*

*Illi in litoribus...... excitant.* Lipsius laudat Hom. Il. O, 362, 6 *bis.*

*Arenae congestu.* Revocavit recte Gron. cum Grotero ex Erasmi edd. Antea *arena congesta.* Male.

*Hi ut magnum...... occupati.* De aedificiis in ponto, inprimis vero in cratere s. sinu Baiano constructis intelligo: propter litoris mentionem, quam nisi hic valere putes, ad *lapsus Tectorum* (Romae) *assiduos* ap. Iuven. Sat. III, vs. 7 referas. Proinde *lapides* sunt fundamenta e saxis in mare coniectis facta, quibus parietes et tecta superstruebantur. Qua occasione et alludit luxum, quem iam Horat. Od. II, vss. 18, 20. Od

3 corporum inventa in periculum verterunt? Ergo par pueris, longiusque progressis, sed in alia maioraque error est. Non immerito itaque horum contumelias sapiens ut iocos accipit: et aliquando illos, tanquam pueros, malo poenaque admonet et afficit; non quia accepit iniuriam, sed quia fecerunt, et ut desinant facere. Sic enim et pecora verbere domantur: nec irascimur illis, quum sessorem recusaverint, sed compescimus, ut dolor contumaciam vincat. Ergo et illud solutum scies, quod nobis opponitur: quare, si non accepit iniuriam nec contumeliam sapiens, punit eos qui fecerunt? non enim se ulciscitur, sed illos emendat.

1 XIII. Quid est autem, quare hanc animi firmitatem non credas in virum sapientem cadere, quum tibi in aliis idem notare, sed non ex eadem causa liceat? Quis enim phrenetico medicus irascitur? quis febricitantis et a frigida prohibiti maledicta in malam partem accipit? Hunc affectum adversus omnes habet sapiens, quem adversus aegros suos medicus, quorum nec obscoena, si remedio egent, contrectare, nec reliquias et effusa intueri dedignatur, nec per furorem
2 saevientium excipere convicia. Scit sapiens, omnes hos, qui togati purpuratique incedunt, valentes colo-

III, vss. 1, 33 sq. laxaverat. Et temperati aëris et prospectus causa, ille sinus a proceribus et divitibus praelatus est ad aedificia illa construenda. Conf. Virg. Aen. lib. IX, vs. 711 ib. Heyn. Nunc totam regionis faciem foedatam esse, docent, qui eam adierunt, vid. Meyeri *Darstellungen* p. 452 sq.

*In periculum*. Ob ruinas crebras ex mole et altitudine.

XIII. Arg. Nec irascitur iis, qui contumeliam inferunt, sapiens. Sunt enim aegrorum similes, insaniunt.

*Togati*. Magistratus, quorum togae purpura praetexebatur.

*Purpuratique*. Ditiores et potentiores, quorum togae e purpura totae erant.

*Valentes coloratosque*. Hi, quos vides facie valentes et bene tinctos colore fortium, isti omnes malesani sunt et aegri. A corpore valent, ab animo aegrotant. Cf. de Vit. Beat. 7. Sic locum bene interpretatur Lipsius.

ratosque male sanos esse: quos non aliter videt, quam aegros intemperantes. Itaque ne succenset quidem, si quid in morbo petulantius ausi sunt adversus medentem, et quo animo honores eorum nihilo aestimat, eodem parum honorifice facta. Quemadmodum non 3
placet sibi, si illum mendicus coluerit, nec contumeliam iudicabit, si illi homo plebis ultimae salutanti mutuam salutationem non reddiderit: sic nec se suspiciet quidem, si illum multi divites suspexerint; scit enim illos nihil a mendicis differre, immo miseriores esse; illi enim exiguo, hi multo egent. Et rursum non 4
tangetur, si illum rex Medorum, Attalusve Asiae, salutantem silentio ac vultu arroganti transierit; scit statum eius non magis habere quidquam invidendum, quam eius cui in magna familia cura obtigit aegros insanosque compescere. Num moleste feram, si mihi non reddiderit nomen aliquis ex his, qui ad Castoris negotiantur nequam mancipia ementes vedentesque, quorum tabernae pessimorum servorum turba refertae sunt? non, ut puto: quid enim is boni habet, sub quo nemo nisi malus est? Ergo ut huius humanitatem inhu- 5

*Placet sibi.* Magno honori sibi ducit.

*Rex Medorum.* Id est, Parthorum. Hor. lib. I, Od. 2, 51. Potentissimum Asiae regnum fuit ab Arsace, Persa quodam (ann. ante Chr. 256) conditum. Plin. H. N. lib. VI, cap. 29. — *Attalusve Asiae.* Fuit primo nomen regum Pergami, quorum ultimus, Attalus Philometor, Romanos haeredes regni sui reliquit ann. V. C. 621. Freinshem. Supplem. Liv. LIX, 11. Deinde reges ditiores Asiae minoris, fortasse praefecti quoque Romani ex Asia reduces et iis ditiores (ut, ap. Anglos hodiernos, qui ex Indis orientali divitiis abundantes reversi sunt, *Nababs* audiunt), Attali dicti sunt.

*Familia.* Servorum.

*Reddiderit nomen.* Id est salutationem reddiderit: quum tamen mancipia per nomina quotidie citet.

*Ad Castoris.* Est unicus locus hac in re de mancipiis emendis vendendisve ad Castoris aedes. Sed quum hic de ipsa urbe sermo sit, diversa lectio *ad castra* quae mangones quoque sequutos esse constat, non admittenda est. — *Castoris.* Aedes in foro Romano, iuxta quas, ut ex hoc loco discimus, tabernae venalium servorum fuere, in quibus mangones servos emebant vendebantque.

manitatemque negligit, ita et regis. Habes sub te Parthos, Medos, et Bactrianos: sed quos metu contines, sed propter quos remittere arcum tibi non contigit, sed postremos, sed venales, sed novum aucupantes do-
6 minium. Nullius ergo movebitur contumelia: omnes enim inter se differunt: sapiens quidem pares illos, ob aequalem stultitiam, omnes putat. Iam si semel se dimiserit eo, ut aut iniuria moveatur, aut contumelia; non poterit unquam esse securus: securitas autem proprium bonum sapientis est. Nec committet, ut vindicando sibi contumeliam factam, honorem habeat ei qui fecit; necesse est enim, a quo quisque contemni moleste fert, suspici gaudeat.

1 XIV. Tanta quosdam dementia tenet, ut contumeliam sibi posse fieri putent a muliere. Quid refert, quantum habeat, quot lecticarios, quam oneratas aures, quam laxam sellam? aeque imprudens animal est,

Caeterum notus apprime est Hellenismus perelegans *ad Castoris*.

*Habes*. Mangonem nempe, quamvis non hoc loco expresse nominat, alloquitur et dicit: Habes, o mango, sub te servos diversarum nationum.

*Remittere arcum*. Proverbialiter dictum est, de animo, in rem aliquam semper adverso, defixo.

*Dominium*. Gruter. et Gronov. ex edd. et multis codd. receperant: coll. de Vit. Beat. 5, 1. Consol. ad Marc. 20, 3, ubi *dominum* rescribas ex omnibus codd. Grut. — *Sed postremos...... dominium*. Sub te habes homines infimae notae, dominum post dominum mutantes, et qui nunc in eo sunt, ut novum dominium captent.

XIV. Arg. Continuatio. Neque mulier, neque servus sapienti contumeliam inferre potest: ille enim non factam esse pronuntiabit.

*Quid refert..... sellam*. Nam divites, viri foeminaeque, hexaphoro vel octaphoro sella, s. lectica vehebantur: i. e. gestamina sex vel octo baiulorum. At tenuiores vel duobus contenti erant. Conf. Lipsii Electa, lib. I, cap. 19. — *Oneratas*. Unionibus gemmisve (Senec. de Benef. lib. VII, cap. 9).

*Imprudens*. Vel omnibus codd. et edd. reclamantibus recepi e coniectura mea in textum *imprudens*, vulgata eiecta, *impudens*. Curnam *impudens animal*? Nullam huius cognominis causam invenies. Immo ideo eam animal imprudens vocat, quod nullis bonis literis, nulla scientia ac eruditione sit instructa. Est autem vox stoica, ut saepe iam vidimus: *imperitus*, *imperfectus*, *imprudens*, *stultus*, *puer*, opponuntur *prudenti*, *sapienti*, *viro*. Quo perti-

et nisi scientia accessit ac multa eruditio, ferum, cu-
piditatum incontinens. Quidam se a cinerario impul-
sos moleste ferunt, et contumeliam vocant ostiarii
difficultatem, nomenclatoris superbiam, cubicularii
supercilium. O quantus inter ista risus tollendus est,
quanta voluptate implendus animus, ex alienorum
errorum tumultu, contemplanti quietem suam! « Quid 2
ergo? sapiens non accedet ad fores, quas durus iani-
tor obsidet? » Ille vero, si res necessaria vocabit, ex-
perietur, et illum, quisquis erit, tanquam canem
acrem, obiecto cibo leniet, nec indignabitur aliquid
impendere, ut limen transeat, cogitans et in pontibus
quibusdam pro transitu dari. Itaque illi quoque, quis-
quis erit, qui hoc salutationum publicum exercet,
donabit: scit emere venalia. Ille pusilli animi est, qui
sibi placet, quod ostiario libere respondit, quod vir-
gam eius fregit, quod ad dominum accessit, et petiit
corium. Fecit se adversarium qui contendit, et ut vin- 3

net illud: quod unum bonum est, Scientia; unum malum, Imperitia: Socraticis assertum. Cf. Lipsii Manuduct. ad Stoic. philos. lib. II, c. 1.

*Scientia..... eruditio.* Sc. philosophia Stoica. Conf. Cons. ad Helv. 16, 9 sq.

*Cinerario.* Servo muliaris, qui calamistris calefactis in cinere, capillum ornat. Varro de Lingua Lat. IV, 29 (p. 36, Tom. I Bip.).

*Nomenclatoris.* Nomen obvium factorum domino suo indicantis.

*Canem acrem.* Et ipsi ianitores canem secum habebant ad ostium alligatum, at catena erant adstricti, ut canes. Cf. De Ira lib. III, cap. 37, 2.

*Salutationum* praefert Lipsius: alii *salutatorum*.

*Publicum.* Quasi vectigal, τελωνεία, pro admissione ad salutandum.

*Virgam.* Seu arundinem ad submovendos indignos importunosve.

*Corium.* Id est, petiit, ut ostiarius servus vapularet, ut sibi de corio eius satisfieret, ex Mureti interpretatione sana, a Gronovio probata, inprimis contra Lipsium, qui usum loquendi (petere corium) dubitaverat. *Petere* enim, ut constat, est verbum iudiciale: actor est *petitor*, *qui petebat*, et adversarius is, *unde petitur*. In publicis iudiciis mulctam et poenam petit accusator. Iam quum *vitam*, *sanguinem*, *caput petere* dicitur, quidni translato inde modo loquendi et dicatur *corium petere?* Accedit itaque ad dominum ut accusator, quam statim dicit facere se

cat, par fuit. « At sapiens colaphis percussus, quid faciet? » quod Cato, quum illi os percussum esset; non excanduit, non vindicavit iniuriam: nec remisit quidem, sed factam negavit. Maiore animo non agnovit, quam ignovisset. Non diu in hoc haerebimus; quis enim nescit, nihil ex his quae creduntur bona aut mala, ita videri sapienti, ut omnibus? Non respicit quid homines turpe iudicent, aut miserum; non it qua populus: sed ut sidera contrarium mundo iter intendunt, ita hic adversus opinionem omnium vadit.

1 XV. Desinite itaque dicere: « Non accipiet ergo sapiens iniuriam, si caedetur? si oculus illi eruetur? non accipiet contumeliam, si obscoenorum vocibus improbis per forum agetur? si in convivio regis, recumbere infra mensam, vescique cum servis ignominiosa officia sortitis iubebitur? si quid aliud ferre cogetur eorum, quae excogitari pudori ingenuo molesta possunt? » In quantumcunque ista vel numero vel magnitudine creverint, eiusdem naturae erunt.
2 Si non tangent illum parva, ne maiora quidem: si non tangent pauca, ne plura quidem. Sed ex imbecillitate vestra coniecturam capitis ingentis animi: et quum cogitastis, quantum putetis vos pati posse, sapientis patientiae paulo ulteriorem terminum ponitis. At illum in aliis mundi finibus sua virtus collocavit, nihil vobiscum commune habentem. Quare etsi

adversarium. Nihili igitur est Lipsii coniectura, *petiit torum*.

*Fecit se adversarium*. Rixam et pugnam adscivit: et quamvis vincat, in aequo cum illo stetit.

*Cato*. Cf. de Ira lib. II, cap. 32, 2.

*Sidera*, planetae; *mundo*, caelo.

*Omnium*. Imprudentium.

XV. Arg. Cave, ne modulo tuo sapientem metiaris. Epicurus adeo haud multum abludit ab hac sententia Stoica.

*Si obscoenorum....... agetur*. Sibilis et conviciis hominum turpium proscissus.

*Regis*. I. e. potentioris.

*Infra mensam*. Id est, in subsellio iuxta lectum

aspera, et quantumcunque toleratu gravia sint, au-
dituque et visu refugienda, non obruetur eorum
coetu, et qualis singulis, talis universis obsistet. Qui
dicit, illud tolerabile sapienti, illud intolerabile, et
animi magnitudinem intra certos fines tenet, male
agit; vincit nos fortuna, nisi tota vincatur. Nec putes
istam Stoicam esse duritiam. Epicurus, quem vos 3
patronum inertiae vestrae assumitis, putatisque mol-
lia ac desidiosa praecipere, et ad voluptates ducentia:
« Raro, inquit, sapienti intervenit Fortuna. » Quam
paene emisit viri vocem! Vis tu fortius loqui, et illam
ex toto submovere? Domus haec sapientis angusta,
sine cultu, sine strepitu, sine apparatu, nullis obser-
vatur ianitoribus, turbam venali fastidio digerentibus:
sed per hoc limen vacuum, et ab ostiariis liberum,
fortuna non transit; scit non esse illic sibi locum,
ubi sui nihil est. Quod si Epicurus quoque, qui cor- 4
pori plurimum indulsit, adversus iniurias exsurgit:
quid apud nos incredibile videri potest, aut supra
humanae naturae mensuram? Ille ait iniurias tolera-
biles esse sapienti, nos iniurias non esse.

XVI. Nec est quod dicas, hoc naturae repugnare. 1

*Epicurus.* De eo omnia explicata et nota sunt post *Gassendi.* Scripta eius omnia periere. Cf. Fabric. Bibl. Graec. Tom. III, pag. 582 sqq. *Tiedemann, Geist der Spekul. Philos.* lib. II, 366 sqq.

*Raro..... fortuna.* Vitruv. praefat. libri VI, haec ipsa affert: *Epicurus non dissimiliter* (sub. *ait*): *Pauca sapientibus Fortunam tribuere; quae autem maxima et necessaria sunt, animi mentisque cogitationibus gubernari.*

*Vis tu loqui?* Id est, nonne vis?

*Illam.* Fortunam nempe; cuius modo nomen a loquente Epicuro prolatum est.

*Venali fastidio.* Quidam libri *studio. Fastidio* praefero cum Lipsio; loquitur enim Seneca de fastu ac fastidio ianitorum, qui introitum dant, ut quisque dedit, aut daturus paratur. *Venale* igitur *fastidium* est, quia pro pecunia fastum ponunt, aut sumunt. Sunt illi canes, qui obiecta offa placantur; cap. 14, 2.

*Quod si Epicurus..... indulsit.* Quoniam summum bonum in voluptate posuit.

XVI. Arg. Haec praecepta naturae

Non negamus rem incommodam esse, verberari et impelli, et aliquo membro carere, sed omnia ista negamus iniurias esse; non sensum illis doloris detrahimus, sed nomen iniuriae, quod non potest recipi virtute salva. Vter verius dicat, videbimus: ad contemptum quidem iniuriae uterque consentit. Quaeris quid inter duos intersit? Quod inter gladiatores fortissimos; quorum alter premit vulnus, et stat in gradu, alter respiciens ad clamantem populum significat nihil
2 esse, et intercedi non patitur. Non est, quod putes magnum, quo dissidemus. Illud de quo agitur, quod unum ad nos pertinet, utraque exempla hortantur: contemnere iniurias, et, quas iniuriarum umbras ac suspiciones dixerim, contumelias, ad quas despiciendas non sapienti opus est viro, sed tantum conspiciente, qui sibi possit dicere: «Vtrum merito mihi
3 ista accidunt, an immerito? Si merito, non est contumelia, iudicium est; si immerito, illi, qui iniusta facit, erubescendum est. Et quid est illud, quod con-

non repugnant. Iniuriae enim non sunt, ex Stoicorum mente, quas vulgo feruntur iniurias.

*Rem incommodam.* Haec pertinent ad Stoicorum ἀποπροηγμένα, reiecta, reiectanea, a M. T. Cicerone vocitata. Quatuor autem classes τῶν ἀδιαφόρων (mediorum inter bonum et malum) constituebant Stoici. Quae multa aestimatione (ἀξίᾳ) essent digna, προηγμένα, proposita (apud Cicer. de Fin. lib IV, cap. 25; lib. III, cap. 15) commoda: iis opponebantur, ἀποπροηγμένα. *Tiedemann*, *System der Stoisch. Philos.* lib. III, cap. 289.

*Premit.* Occultat.

*Vtraque exempla.* Gladiatorum, qui vulnus contemnunt.

*Quas iniuriarum..... dixerim.* Conf. de Ira lib. I, cap. 16, 7.

*Conspiciente.* Lectio vulg. et ea bona; i. e. homine attento, nulla sapientia praedito. Vel homo imprudens, sensu stoico, oculis tantum instructus, contumelias despicere potest. Rubenius tamen emendabat, *consipiente*, explicatione addita, *mentis compote.* Quam emend. Gronovius, cui, ut Criticis interdum usu venire solet, verbum *consipere*, de cuius auctoritate ne satis quidem constat (ubicumque enim legitur, emendationi locum suum debet) in deliciis erat, libenter excepit, et eius causam suscepit. Vide Gron. de Ira lib. III, cap. 13, 2. Natur. Quaest.

tumelia dicitur? in capitis mei laevitatem iocatus est, et in oculorum valetudinem, et in crurum gracilitatem, et in staturam. Quae contumelia est, quod apparet, audire? Coram uno aliquid dictum ridemus, coram pluribus indignamur: et eorum aliis libertatem non relinquimus, quae ipsi in nos dicere assuevimus. Iocis temperatis delectamur, immodicis irascimur. »

XVII. Chrysippus ait quemdam indignatum, quod 1
illum aliquis Vervecem marinum dixerat. In senatu flentem vidimus Fidum Cornelium, Nasonis generum, quum illum Corbulo Struthiocamelum depilatum dixisset. Adversus alia maledicta, mores et vitam convulnerantia, frontis illi firmitas constitit: adversus hoc tam absurdum lacrimae prociderunt. Tanta animorum imbecillitas est, ubi ratio discessit! Quid, 2
quod offendimur, si quis sermonem nostrum imitatur, si quis incessum, si quis vitium aliquod corporis aut linguae exprimit? quasi notiora illa fiant alio imitante, quam nobis facientibus. Sene-

lib. VI, 29, 1. Aul. Gell. 7, 3, 12 ibiq. Intpp.

*Quod apparet.* Quod verum et cuique videre est, probri loco ab aliquo audire.

XVII. Arg. Levitas hominum ad minuta et levia convicia irascentium reprehenditur. Contumelia aliorum praeoccupanda et nostra vitia a nobismetipsis irridenda.

*Chrysippus.* Tertius doctor in Stoa. Successit Athenis Cleanthi. Multa eius scripta periere omnia. Fabric. Bibl. Graec. Tom. III, p. 546 seq. *Tiedemann, Geist der Spek. Philos.* lib. II, 431 sq.

*Vervecem marinum.* Quum ioci causa dictum sit, frustra quaerimus quod sit animal hoc in rerum natura. *Vervex*, pro *stolido*, saepissime.

*Fidum Corn., Nasonis ... Corbulo.* Vnus Seneca hanc historiam tradidit. Cneius Domitius *Corbulo*, de quo hic, fuit sub Claudio et Nerone, a quo Cenchreis ad Corinthum morti destinatus sibi ipse manum intulit, fortis et felix dux. Tacitus eius saepe meminit: et Dio Cass. lib. LX, cap. 30; lib. LXII, cap. 19 sq. lib. LXIII, cap. 17, ubi mors eius memoratur. De Fido Cornelio, Senatore romano, veteres quantum sciam, praeter Nostrum nihil memoraverunt. — *Nasonis*, an Ovidii? ignoramus.

*Struthiocamelum.* Propter formam et staturam: fuisse videtur oblongus homo, collo cruribusque gracilis, et calvus.

ctutem quidam inviti audiunt, et canos, et alia, ad
quae voto pervenitur. Paupertatis maledictum quos-
dam perussit: quam sibi obiecit, quisquis abscondit.
Itaque materia petulantibus et per contumeliam ur-
banis detrahitur, si ultro illam et prior occupes;
3 nemo aliis risum praebuit, qui ex se cepit. Vatinium
hominem natum et ad risum, et ad odium, scurram
fuisse venustum ac dicacem, memoriae proditum est,
in pedes suos ipse plurima dicebat, et in fauces con-
cisas: sic inimicorum, quos plures habebat quam
morbos, et in primis Ciceronis urbanitatem effugit.
Si ille hoc potuit duritia oris, qui assiduis conviciis
depudere didicerat, cur is non possit, qui studiis
liberalibus, et sapientiae cultu, ad aliquem profectum
4 pervenerit? Adiice, quod genus ultionis est, eripere
ei qui fecit, contumeliae voluptatem. Solent dicere:
Miserum me, puto non intellexit! adeo fructus con-
tumeliae in sensu et indignatione patientis est. Deinde
non deerit illi, aliquando parem invenire, qui te
quoque vindicet.

1 XVIII. C. Caesar inter cetera vitia, quibus abun-
dabat, contumeliosus mirabiliter ferebatur omnibus
aliqua nota feriendis, ipse materia risus benignissima.

*Vatinium.* De homine illo improbissimo cf. Ciceronis orationem (sive potius interrogationem) in Vatinium.

*Risum.* Natus fuit rideri.

*Pedes.* Podagra enim laborabat.

*Fauces concisas.* Ob strumas saepius exsectas. Cic. orat. laud. cap. 16; ad Attic. lib. II, 9, post med.

*Cicer.* Loca adducta non recordatus est Noster. Catulli convicia non effugit Vatinius. Cf. epig. 14, 53, etc.

*Deinde non deerit illi, aliquando parem invenire, qui....* Bene hanc lectionem reduxit Lipsius e cod. suo. Antea apud Erasmum aliter: *Deinde non deerit illi aliquando par. Invenietur qui te quoque vindicet.*

*C. Caesar.* De Caio Caligola imperatore mentionem fieri advertas.

*Nota.* Id est, macula.

*Omnibus aliqua nota feriendis.* Id est, dum omnes aliqua nota feriebat. Reduxit Gronovius ex libris Erasmi (qui in margine haec notaverat) et Lipsii. Antea *omnes aliqua nota feriendi*, vel *feriendo*. Latinius est receptum volgari. Cf. Gronov. ad Liv. lib. XXIV, 15, pag. 339, 1.

Tanta illi palloris insaniam testantis foeditas erat, tanta oculorum sub fronte anili latentium torvitas, tanta capitis destituti, et emendicatis capillis aspersi deformitas; adiice obsessam setis cervicem, et exilitatem crurum, et enormitatem pedum. Immensum est, si velim singula referre, per quae in patres avosque suos contumeliosus fuit, per quae in universos ordines: ea referam, quae illum exitio dederunt.
2 Asiaticum Valerium in primis amicis habebat, ferocem virum, et vix aequo animo alienas contumelias latu-

*Fronte anili*. Ignoramus, an veteres *fronti anili* eamdem significationem tribuerint, ac Nostrates. Proinde et quoniam libri variant, aliis *havili*, aliis *simul* referentibus, Lipsius coniecit *sima*, et hoc reiecto, *simili*. Equidem nihil muto, etiamsi vulgat. nec mihi arridet, quum Sueton. Calig. 50, frontem latam et torvam Caligulae tribuerit. — Alioqui *frons anilis*, id est, rugosa, simul cum notione stultitiae.

*Destituti*. Oblungi, ideoque eminentioris et quasi solius.

*Emendicatis*. Id est, adscititiis ideoque externis. De capillamento Caligulae exstat saltem mentio quaedam ap. Sueton. Calig. cap. 11. De usu verbi tamen dubito: nec diversae lectiones *medicatis* (id est fuco tinctis) nec *enudati totis cap.* placent. Fortasse erat *ementitis*. — Miramur quod de hoc verbo incertus sit Ruhkopf, et alias lectiones praeferat, quum tam planus sit sensus si interpreteris *de cheveux mendiés*. Capillo raro fuisse Calig. refert Suet. loc. l.

*Tanta illi ... pedum*. Cf. Sueton. Calig. 50.

*In patres avosque*. Id est in Senatores, et in *avos*, Agrippam in primis. Cf. Suetonius, cap. 23.

*Asiaticum Valerium*. Quae Noster hic tradit, non usquequaque convenire videntur cum Sueton. 58, nec Dione Cass. lib. LIX, cap. 29, 30. Sed si Nostrum accuratius inspicias, omnis dissensus evanescit. Asiaticus Valerius, sensus est, contumelia affectus est a Caligula: vindicatus a Chaerea, qui et ipse foedissimo probro laceratus erat. In coniuratis tamen et Asiaticus Val. fuisse videtur; dicit enim Seneca: Ea referam, quae illum exitio dederunt. Consularem virum et Dio Cass. lib. LIX, cap. 30, Asiaticum appellat, quocum et consentit Tacit. Annal. lib. XI, cap. 1, ubi Sosibius eum ut *praecipuum auctorem interficiendi Caesaris* (Caligulae) apud Claudium defert. Tractaverat haec Tacitus in libris deperditis.

*Item in concione*. Omnium fere librorum scriptura. Erasmus omittit τὸ *item*. Alii dant *idem*. Gronov. coni. ad lib. De Tranquil. An. cap. 11, §. 2, *item in cognitione*: et hoc reiecto: *Id est, in concione*. Nescio, cur isti monstro, Caligulae, hanc impudentiam fuisse non credamus, ut in concione populi narraverit adulteria, quem tamen omnia scimus effutivisse. Nisi omnes libri conspirarent, pro glossemate haberem.

3 rum. Huic in convivio, item in concione, voce clarissima, qualis in concubitu esset uxor eius, obiecit. Dii boni, hoc virum audire, Principem scire, et usque eo licentiam pervenisse, ut non dico consulari, non dico amico, sed tantum marito Princeps et adulterium suum narret, et fastidium? Chaereae, tribuno militum, sermo non pro manu erat, languidus sono, et infracta voce suspectior. Huic Caius signum petenti modo Veneris, modo Priapi dabat: aliter atque aliter exprobrans armato mollitiam. Haec ipse perlucidus, crepidatus, auratus. Coëgit itaque illum uti ferro, ne saepius signum peteret. Ille primus inter coniuratos manum sustulit: ille cervicem mediam uno ictu discidit; plurimum deinde undique publicas ac privatas

*Fastidium.* Contumeliosa itaque quaedam in uxorem Valerii effuderat.

*Chaereae.* De hoc viro, qui Caligulam manu sua occidit, eadem tradit Dio Cass. lib. LIX, cap. 29 ubi eum hominem antiquorum morum et fortem appellat.

*Sermo non pro manu erat.* Credidit Ruhkopf idem hic esse *pro ae loco*, ideoque sic exposuit: Sermo ei non erat loco fortitudinis. Patet contra sensum huius vocis esse: *en raison de*. Non illi erat, ut virilis manus et fortitudo, sic virilis sermo.

*Sono*: alii *somno*. Mox *infracta voce*: bene habent hae lectiones vulg. Vacillantes libri non sunt h. Leurandi.

*Suspectior*, quod languidus ille sermo mollem mulierem magis quam strenuam militem decebat.

*Signum.* Gallice *mot du guet*, *mot d'ordre;* quod saepe Chaereae a Caligula petendum erat, quum non tantum tribunus militum, ut supra dicit noster, sed tribunus cohortis praetoriae esset, testante Suet. Cal. 56.

*Aliter atque aliter.* Mox ut feminae, mox ut homini libidinoso.

*Signum petenti... mollitiam.* Idem refert Sueton. cap. 56. Dio. Cass. l. l.

*Haec ipse perlucidus*, etc. Intellige ista fecit, ista exprobravit quum et ipse esset mollitia infamis, et affectator nimiae luxuriae. *Perlucidus* est indutus veste diffluente nec solum nitida atque molli, sed perlucida quales erant Coa vela, *textiles venti, nebulae lineae*. Sic Martial. lib. XII, Epig. xxxviii, vs. 3, *perlucidus ostro.*

*Crepidatus.* I. e. in soleis, quae ad negligentiam domesticam pertinebant. Vid. de Ira lib. III, cap. 18.

*Aurarius.* Codd. et edd. lectio bona. Pincianus e coniectura invexerat ingeniose, *armillatus*. Cf. Suet. Calig. cap. 52.

*Discidit* e Sueton. cap. 58 restitui. Antea *decidit*. Verba composita e *di* et *de* saepe confundi notum est. Cf. Cuperi Obss. lib. IV, cap. 5, pag. 67 sq.

iniurias ulciscentium gladiorum ingestum est; sed primus vir fuit, qui minime visus est. At idem Caius 4
omnia contumelias putabat, et sicut ferendarum impatiens, faciendarum cupidissimus. Iratus fuit Herennio Macro, quod illum Caium salutaverat: nec impune cessit primipilario, quod Caligulam dixerat. Hoc enim in castris natus, et alumnus legionum vocari solebat, nullo nomine militibus familiarior unquam factus: sed iam Caligulam convicium et probrum iudicabat cothurnatus. Ergo hoc ipsum solatio erit, etiamsi nostra facilitas ultionem omiserit, futurum aliquem, qui poenas exigat a procace, et superbo, et iniurioso: quae vitia nunquam in uno homine, et in una contumelia consumuntur. Respiciamus eorum 5
exempla, quorum laudamus patientiam: ut Socratis, qui comoediarum publicatos in se et spectatos sales in partem bonam accepit, risitque non minus, quam quum ab uxore Xanthippe immunda aqua perfunderetur. Antistheni mater barbara et Thressa obiiciebatur: respondit, et deorum matrem Idaeam esse.

*Primus vir fuit qui minime visus est.* I. e. Chaereas ille quem virum esse negabat Caligula, muliebrem vocem et effeminatae mollitiae speciem exprobrando, se primus virum, scilicet fortem, exhibuit, tyrannum primo ictu feriendo.

*Primipilario.* Qui primo pilo triariorum praeerat.

*Hoc.* Hoc nomine, scilicet Caligula, et illo altero *alumnus legionum* vocabatur. Conf. Tacit. Annal. lib. I, cap. 44. Sueton. Caligula IX.

*Cothurnatus.* Pincianus dedit e coniectura, et quidem bene. Antea: *Conturbatis ergo*, etc. Quod sensu omnino carebat.

*Socratis.* Aristophanem (Fabric. Bib. Gr. Vol. II, pag. 363, et Amipsiam, (Fabric. ib. et pag. 409 sq. Menag. ad Diog. Laërt. lib. II, cap. 28), alludit.

*Xanthippe.* Conf. Diog. Laërt, lib. II, cap. 36, ib. Menag.

*Antistheni.* e codd. Ante Lipsium: *At Iphicrates. De Antisthene* conf. Diog. Laërt. lib. VI, cap. 1, ubi Menag. nostrum hunc locum non praetermisit.

*Idaeam.* Phrygiam, a monte Ida nominatam, ideoque et barbaram. Alias vocatur Berecynthia, Cybebe, Cybele, Cybelle. Locus classicus de hac dea est ap. Lucret. lib. II, vs. 598 sq.

1 XIX. Non est in rixam colluctationemque veniendum: procul auferendi pedes sunt, et quidquid horum ab imprudentioribus fiet (fieri autem nisi ab imprudentibus non potest) negligendum. Et honores et iniuriae vulgi, in promiscuo habendi sunt: nec his
2 dolendum, nec illis gaudendum. Alioquin multa, timore contumeliarum aut taedio, necessaria omittemus: et publicis privatisque officiis, aliquando etiam salutaribus, non occurremus, dum muliebris nos cura angit, aliquid contra animum audiendi: aliquando etiam obirati potentibus, detegemus hunc affectum intemperanti libertate. Non est autem libertas nihil pati; fallimur: libertas est, animum supponere iniuriis, et eum facere se, ex quo solo sibi gaudenda veniant: exteriora deducere a se, ne inquieta agenda sit vita, omnium risus, omnium linguas timenti. Quis est enim, qui non possit contumeliam facere, si quisquam potest? Diverso autem remedio utetur sapiens, assectatorque sapientiae. Imperfectis enim, et adhuc ad publicum se iudicium dirigentibus, hoc proponendum est, inter iniurias ipsos contumeliasque debere versari.
3 Omnia leviora accidunt exspectantibus; quo quisque honestior genere, fama, patrimonio est, hoc se fortius gerat: memor, in prima acie altos ordines stare, contumelias, et verba probrosa, et ignominias, et cetera dehonestamenta, velut clamorem hostium ferat, et longinqua tela, et saxa sine vulnere circa galeas

XIX. Arg. Remedia adversus iniurias et calumnias.

*In promiscuo.* I. e. Eodem loco sunt habendi, i. e. aeque spernendi sunt.

*Libertas est .... eum facere se.* Explicat τὴν ἀπάθειαν Stoicorum. *Eum facere se*, facere ut sit talis. Est Horatianum (Od. lib. III, 29, 55) *mea virtute me involvo.* Εἰς σεαυτὸν συνείλευ ap. Antonin. VII, 28, ubi vid. Gataker. pag. 271.

*Si quisquam potest.* Si uni licet, quidni et omnibus. Est ex Publiano illo adumbratum: Cuivis potest accidere, quod cuiquam potest. Tranq. Anim. cap. 11, §. 6.

crepitantia. Iniurias vero, ut vulnera, alia armis, alia pectori infixa, non deiectus, ne motus quidem gradu, sustineat. Etiamsi premeris et infesta vi urgeris, cedere tamen turpe est: assignatum a natura locum tuere. Quaeris quis hic sit locus? viri. Sapienti aliud auxilium est huic contrarium. Vos enim rem geritis: illi parta victoria est. Ne repugnate vestro bono, et hanc spem, dum ad verum pervenitis, alite in animis: libentesque meliora excipite et opinione ac voto iuvate. Esse aliquem invictum, esse aliquem in quem nihil fortuna possit, e republica humani generis est.

# L. ANNAEI SENECAE

## DE OTIO

AVT

# SECESSV SAPIENTIS

LIBRI PARS.

ARGVMENTVM

*Orditur ab otio laudibus efferendo: meliores erimus singuli in secessu; cap. 28, 4. At vero nonne hoc contra sententias Stoicorum est, qui usque ad ultimum vitae finem in actu esse praecipiunt? Epicureum dogma amplecteris. Cui obiectioni respondetur: Stoicorum duces se sequi, quippe qui ad rempublicam capessendam non accesserint; nec se a praeceptis eorum desciscere. Quod ut probet, dicenda in duas dividit partes: 1° posse aliquem omni iure et secundum Stoicorum praecepta vel a prima aetate contemplationi veritatis totum se tradere; 2° seniorem a reipubl. tractatione secedere posse et in otio vivere; cap. 30. Quod ad primum attinet, Stoicis haec una cum Epicureis placent, nisi quod hi otium petant ex proposito, et coacti ad remp. accedant; illi causa gravi permoti otium amplectantur; cap. 30, 3. Causae vero istae in republ. sitae sunt: si desperate corrupta, si occupata est malis; deinde si auctoritate, viribus aut valetudine bona caret sapiens; cap. 30, § 4-31. Neque tamen inutilis erit. Nam quum duae respublicae cogitari possint, et vere sint, altera magna et vere publica, qua dii et homines continentur, altera minor, in qua quisque natus sit, cui utrique deservire possumus, ad hanc maiorem et in otio accedere licet, quaerendo, quid sit virtus, etc. brevi, philosophando; cap. 31. Ad contemplationem vero a natura conditos nos esse, docetur primum magna cupiditate cuique homini innata nova et ignota noscendi audiendive: deinde ipso loco quem in mundo tenemus, tum figura erecta, quam natura nobis dedit. Ita materiam acquirimus, qua nixi et ad ea transimus animo menteque, quae sensuum observationibus se subducunt, et quae ultra mundum iacent; cap. 32, 9. Deinde et actioni natura nos genuit: quae cum contemplatione semper coniuncta est. Talem vitam egere Zenon, Cleanthes, Chrysippus, quippe qui docendo et scribendo non uni civitati, sed toti humano generi profuerunt, ideoque ex praeceptis suis vixerunt; cap. 32, 14. Praeterea tria vitae genera, voluptarium, contemplativum, activum, ita inter se apta et nexa sunt, ut nec contemplatio, nec actio ulli eorum desit. Sapiens autem stoicus contemplationem praefert, quandoquidem ea respublica illi deest, quae eum, aut quam ipse pati possit.*

*Iam supra, de Tranq. An. cap. 3, vidimus, de otio sapientis quaestionem fuisse inter Philosophos, in primis inter Stoicos,*

*qui otium praetulerunt, si causae graviores obstarent, quominus ad reip. tractationem accederet sapiens, contra Epicureos, qui otium omni reip. tractationi anteposuerunt, nec ad remp. accessurum putabant sapientem, nisi si quid interveniret. Ceteri philosophi a Stoicorum stetere partibus. Nec ipsum Platonem aliam sententiam sequutum esse in primis patet e VII eius Epistola ad Dionis propinquos et amicos, Tom. X pag.* 92 *sq. Bip.*

*Quum liber hicce mancus sit, neque de tempore, in quo scriptus sit, neque de occasione, neque de consilio libri, etc., certi quid definiri potest.*

*(Hoc fragmentum de Otio sapientis, quod in codicibus, et veteribus edd. cum libro de Beata Vita connexum est, Muretus et Lipsius ab illo libro recte seiunxerunt, et inscriptione nunc vulgari illud instruxerunt. Ego non tantum seiunxi, sed propter argumenti similitudinem post librum de* Constantia sapientis *collocandum arbitratus sum. Feci autem hoc, non tam Mureti, Lipsii, Fabricii et Ernesti (Cf. Fabricii Biblioth. Lat. Vol. II, pag.* 106. *ed. Ernest.) auctoritatibus subnixus, quam ipso libelli tenore et argumento, quod cap.* 29, 1, 2, *declaratum legitur, permotus. Senecam ibi videmus singulari libro Stoicorum usum a reipublicae tractatione abstinendi, ideoque decretum eorum de Otio sapientis defensum ivisse. Quae quidem cum libro de Beata Vita non nisi contorte et violenter connecti posse videntur, Iureto quamvis contrariam sententiam parum dilucide atque perspicue tuito. Accedit quod in fragmento hocce neque vinculum satis firmum quo uti possis ad nexum restituendum, nec ulla quidem vitae beatae mentio occurrit.* (Haec e praefatione I vol. edit. Ruhkopf, ad calcem, deprompta sunt).

# L. ANNAEI SENECAE

## DE OTIO

AVT

# SECESSV SAPIENTIS

## LIBRI PARS.

XXVIII.....Circi nobis magno consensu vitia commendant. Licet nihil aliud [1] quod sit salutare tentemus, proderit tamen per se ipsum secedere; meliores erimus singuli. Quid, quod secedere ad optimos viros, et

Arg. XXVIII. Otii praestantia ad mores bonos formandos et ad firmum virtutis amorem comparandum. Stoicis haec esse contraria, obiicitur.

*Circi nobis*, etc. Ante haec lacunam esse, quivis intelligit: attamen non magnam. Sequenti enim capite materiam dividit, et ideo ostendit, quae nunc perierunt, prooemii loco posita esse. Vetus tamen est iactura. — Adiecta fuisse videtur haec libri pars volumini in quo erat liber de Vita beata: cui libro, foliis nonnullis perditis, deinde in edd. priscis e. c. Erasmi adhaesit: etsi argumentum est diversissimum. Capitum numeros ab iis usurpatos qui hunc librum finem esse libri *de beata vita* (qui ipse ex XXVII capit. constat.) crediderunt, servavimus, ne confusioni locum daremus. — Exordium circa mala, quibus turba homines afficere solet, versatum esse videtur. Proinde praefero τὸ *Circi*, in quibus omnibus diei temporibus frequentia hominum versabatur partim ob ludos circenses, certis anni temporibus ibi celebratos, partim ob multa voluptatum et ludicrarum artium genera. Cf. Salmas. ad Solinum p. 635 sq. Alii tamen libri: *cur nobis*, quae sensu carent.

(1) *Quam quod sit salutare.* τὸ *quam* dedi ex Erasm., ut necessarium; deest in Lipsii, Gron. al. edd. — Melius abest, ut equidem capio. Typ. T.

*Proderit tamen per se ipsum secedere*; haec ex edit. Colon. reposuit Lipsius. Antea, *proderit tamen posse ipsum secedere.*

*Secedere ad optimos viros.* Non vere, sed mente tantum et animo.

aliquod exemplum eligere, ad quod vitam dirigamus, licet? quod nisi in otio non fit. Tunc potest obtinere quod semel placuit, ubi nemo intervenit, qui iudicium adhuc imbecillum, populo adiutore, detorqueat: tunc potest vita aequali et uno tenore procedere,
2 quam propositis diversissimis scindimus. Nam inter cetera mala illud pessimum est, quod vitia ipsa mutamus; sic ne hoc quidem nobis contingit, permanere in malo iam familiari. Aliud ex alio placet: vexatque nos hoc quoque, quod iudicia nostra non tantum prava, sed etiam levia sunt. Fluctuamus, aliudque ex alio comprehendimus: petita relinquimus, relicta repetimus: alternae inter cupiditatem nostram et
3 poenitentiam vices sunt. Pendemus enim toti ex alienis iudiciis, et id optimum nobis videtur, quod petitores laudatoresque multos habet, non id, quod laudandum petendumque est. Nec viam bonam ac malam per se aestimamus, sed turba vestigiorum, in quibus nulla sunt redeuntium. Dices mihi: « Quid « agis Seneca? deseris partes. Certe Stoici vestri di-

Aliquem eligamus ex iis viris qui indole, qui ingenio claruere, illius facta, mores, vitam iterum iterumque animo recolamus, arripiamus, combibamus, ut mox imitemur; id est quodammodo apud illum secedere.

*Proderit tamen..... quod nisi in otio non fit.* In libris vett. erat: *quod in otio non fit.* Erasm. et Muretus hanc clausulam omisere, a Lipsio repositam, qui sensus causa proposuit: *nonne fit?* Gronov. em. *nisi in otio non fit* recepimus, ut sensus saltem adsit; quidni enim non aeque bene conieceris: *quod in negotio non fit*, sive, *quod in actione non fit?* — *Quod nisi in otio non fit.* Conf. de Brevit. vit. 6, 6.

*Tunc potest..... placuit.* Fusius paolo: Tunc ad eum finem aliquis potest pervenire quem sibi proposuit, quum, etc., tunc ea exsequi nos valemus, quae meliora iudicavimus, si, etc.

*Detorqueat.* Flectat in propositum aliud.

*Fluctuamus..... vices sunt.* Hanc hominis inconstantiam non semel obiurgat nostras *Montaigne*, praecipue lib. II, cap. 201, ubi multa veterum loca de ipso hoc vitio affert.

*Turba.....redeuntium.* Ad notam fabulam de leone aegrotante, cui, roganti, cur non intraret in speluncam, uti ceterae bestiae, respondet

« cunt: Vsque ad ultimum vitae finem in actu erimus, « non desinemus communi bono operam dare, adiu- « vare singulos, opem ferre etiam inimicis miti manu. « Nos sumus, qui nullis annis vacationem damus, et, « quod ait ille vir disertissimus:

*Canitiem galea premimus.*

« Nos sumus, apud quos usque eo nihil ante mortem « otiosum est, ut, si res patitur, non sit ipsa mors « otiosa. Quid nobis Epicuri praecepta in ipsis Zeno- « nis principiis loqueris? Quin tu bene naviter, si « partium piget, transfugis potius, quam prodis! » Hoc tibi in praesentia respondebo: numquid vis amplius, quam ut me similem ducibus meis praestem? Quid ergo est? non quo miserint me illi, sed quo duxerint, ibo.

XXIX. Nunc probabo tibi, nec desciscere me a praeceptis Stoicorum: nam ne ipsi quidem a suis de-

vulpes: Video quod vestigia intrantium multa, at nulla exeuntium.

*Miti manu.* Quidam libri: *eruti manu.* Lipsius emendat: *mente, manu.* Quae dedi, mea coniectura est. Conf. de Clement. lib. II, cap. 6; de Vita beata xx, 4: *inimicis mitis et facilis.*

*Canitiem galea premimus.* Hemistichium Virg. Aeneid. lib. IX, vs. 612, ex oratione Numani, cui Remulo cognomen erat, ex agro Piceno oriundi, in qua veteris Italiae disciplina ac vita dura et militaris egregie describitur. Ceterum de hoc stoico praecepto cf. de Tranquill. animi c. III.

*Quid nobis... loqueris?* De his itaque in antecedentibus locutus erat. *Principiis* i. e. in ea parte castrorum, qua dux solet habitare, ideoque in potissima parte philosophiae moralis, a Zenone propositae.

*Transfugis potius quam prodis.* Ille transfugit qui popularium castra deserit, in hostilia evolaturus; prodit vero qui apud suos dum manet, suorum consilia, aut opes hosti tradit.

*Non quo*, etc. Non quo *miserint* praeceptis suis, *sed quo duxerint* praeeundo. Exempla priorum Stoae doctorum, Zenonis, Cleanthis, Chrysippi sequar, ut quos numquam reipublicae tractationi operam suam dicasse constat.

XXIX. Arg. Dividit quaestionem in duas partes: primo, secundum praecepta Stoicorum licere per totam vitam unice contemplationi veritatis se tradere; secundo, officiis et muneribus functo licere a republica secedere, et otio se committere.

sciverunt: et tamen excusatissimus essem, etiamsi non praecepta illorum sequerer, sed exempla. Hoc quod dico, in duas dividam partes. Primum, ut possit aliquis, vel a prima aetate contemplationi veritatis totum se tradere, rationem vivendi quaerere, atque
2 exercere, secreto. Deinde, ut possit hoc aliquis emeritis iam stipendiis, profligatae aetatis, iure optimo facere, et ad alios actus animum referre: virginum Vestalium more, quae, annis inter officia divisis, discunt facere sacra, et quum didicerunt, docent.

XXX. Haec Stoicis quoque placere ostendam: non quia legem dixerim mihi, nihil contra dictum Zenonis Chrysippive committere: sed quia res ipsa patitur me ire in illorum sententiam: quam si quis semper

*Non praecepta illorum sequerer, sed exempla.* Nam aliud praecipiunt, aliud faciunt homines; et Stoicorum vitam rectius imitatus sane esses quam dogmata accepisses.

*Emeritis stipendiis.* I. e. functos omnibus humanae vitae stipendiis (Senec. Ep. 93) scilicet officiis, muneribus publicis.

*Profligatae aetatis.* Id est, senior homo. *Profligare* Augusteo aevo proprium est verbum de iis rebus, quae inchoatae quidem et aliquo perductae, sed nondum ad finem promotae sunt: leniori significatione, quo ab etymol. et prima verbi potestate recedit. Conf. Duker. ad Florum lib. II, c. 15 p. 414.

*Virginum Vestalium..... docent.* Monachae Romanorum fuerunt hae virgines Vestales, ex instituto Numae Pompilio tribui solito, ut quaeque ad religionem vetustiorem spectantis, a Pontifice Max. lectae s. captae, numero sex, quarum natu maxima *virgo maxima* dicebatur. Per triginta annos officio suo, administratione sacrorum Vestae et Deae Bonae, fungi tenebantur; et quidem ita, ut decem annos discerent, decem operarentur, at reliquos decem iuniores lectas docerent. Quo tricennali tempore peracto, a collegio secedere et nubere licuit. De his Vestalibus, magni aestimatis Romae, plura dabunt Plutarch. vit. Numae Pompil. c. IX, p. 290 sq. Leopold. et Lipsius in Syntagmate de Vesta et Vestalibus.

XXX. Arg. Quod primo loco posuerat capite antecedenti nunc persequitur, docens, Stoicis hoc decretum placere. Zenon enim dixerat: Sapiens accedet ad Remp. nisi si quid impedierit. Distinguenda itaque sunt tempora.

*Me ire...... sententiam.* Proprie Senatorum esse sententiae senatoris in Curia assentientium (ire pedibus, ire in sent.) constat. Conf. Ernesti Clav. Cic. *Discessio.* Hinc de quocunque assensu dici coeptum est.

unius sequitur, non id curiae, sed iam factionis est.
Vtinam quidem iam tenerentur omnia, et inoperta
ac confessa veritas esset! nihil ex decretis mutare-
mus: nunc veritatem, cum iis ipsis qui docent, quae-
rimus. Duae maximae in hac re dissident sectae, Epi- 2
cureorum et Stoicorum: sed utraque ad otium diversa
via mittit. Epicurus ait: « Non accedet ad rempubli-
« cam sapiens, nisi si quid intervenerit. » Zenon ait:
Accedet ad rempublicam, nisi si quid impedierit. »
Alter otium ex proposito petit, alter ex causa. Causa 3
autem illa late patet: si respublica corruptior est,
quam ut adiuvari possit; si occupata est malis, non
nitetur sapiens in supervacuum, nec se nihil profu-
turus impendet, si parum habebit auctoritatis aut
virium: nec illum erit admissura respublica, si vale-
tudo illum impediet. Quomodo navem quassam non 4
deduceret in mare, quomodo nomen in militiam non

*Non id curiae, sed iam factionis est.* Haec lectio ingeniosa debetur Lipsio. Antea: *non id vitae s.* Libri scripti dabant: *non iniuria sed in actionis est*: unde Lipsius lectionem receptam fecit. Certe Seneca interdum alludit ad Senatum s. Curiam, e. c. de Vita beat. c. 2 et 3. Sensus: si quis semper unius sententiae se mancipat, non senatorem agit, sed factiosum. Confert Lipsius Tertullian. Apologet. c. 39: *Quum boni coëunt, quum pii et casti congregantur, non est factio dicenda, sed Curia.*

*Epicurus.* Quippe qui perturbationum vacuitatem quaesivit, ideoque noluit ut sapiens ad rempublicam accederet. Ipse hoc praecepit, Diogene Laërt. referente X, 77, 119.

*Zenon.* Idem tradit Diog. Laërt. VII, 121, πολιτεύσεσθαί φασι τὸν σοφὸν, ἂν μή τι κωλύῃ ὥς φησι Χρύσιππος ἐν πρώτῳ Περὶ βίων. Cic. de finib. III, cap. 20. Quum autem ad tuendos conservandosque homines hominem natum esse videamus, consentaneum est huic naturae, ut sapiens velit administrare rempublicam, etc.

*Se impendet. Impendium sui faciet*, proprie, sed hic forsan, rigido strictoque minus sensu *sua impendet*, opes, verbi g. dignitatem, bonam valetudinem, etc.

*Deduceret.* Machinis *navem in mare* deducebant, per hiemem in continenti conservatam, conf. Mitscherlich ad Horat. lib. I, Od. IV, vs. 2. *Deduci* autem proprie dicitur de navibus quas mari iniiciunt, de iis vero quae, sive vitandarum procellarum causa, sive ob imminentem hiemem, aut semifractum alveum a mari evocantur, *trahi*. Horat. loc. cit. Trahuntque *siccas machinae carinas.*

daret debilis: sic ad vitam, quam inhabilem sciet, non accedet. Potest ergo et ille, cui omnia adhuc in integro sunt, antequam ullas experiatur tempestates, in tuto subsistere, et protinus commendare se novis artibus: et illud beatum otium exigere, virtutum cultor, quae exerceri etiam a quietissimis possunt. Hoc nempe ab homine exigitur, ut prosit hominibus, si fieri potest, multis; si minus, paucis; si minus, proximis; si minus, sibi. Nam quum se utilem ceteris efficit, commune agit negotium. Quomodo qui se deteriorem facit, non sibi tantummodo nocet, sed etiam omnibus iis, quibus melior factus prodesse potuisset: sic si quis bene de se meretur, hoc ipso aliis prodest, quod illis profuturum parat.

XXXI. Duas respublicas animo complectamur, alteram magnam, et vere publicam, qua dii atque homines continentur, in qua non ad hunc angulum respicimus, aut ad illum, sed terminos civitatis nostrae cum sole metimur: alteram, cui nos adscripsit conditio nascendi. Haec aut Atheniensium erit, aut Carthaginiensium, aut alterius alicuius urbis, quae

*Debilis*. Membris captus. Vide de Provid. III, 2.

*Sic ad vitam, quam inhabilem sciet*. Lectio vulg. et ea bona, ante Muretum, qui e coni. dedit: *ad iter, quod inhabile sc.* Reduxi ex edd. priscis, a. e. Erasm. Mss. *sic aditum, quod inhabile sc.* Salmasius adscripserat, Gronov. notante: *Sic ad actum, qui se habilem sc.* Parum feliciter.

*Artibus*, scilicet studiis.

*Si minus*. Pro, *si minus tantum fieri potest*.

*Commune.... negotium*. Quatenus Stoici et mundanos se esse dicerent, et sibi ipsi virtute exercenda prodessent.

*Si quis..... parat*. Si quis se bonum efficiat, aliis prodest, quod parat hominem, qui prodesse possit.

XXXI. Arg. Quum duae respublicae cogitari possint, altera minor, in qua quisque aut natus aut civis sit, altera maior, nempe hic mundus, ipse ille qui contemplationi commendaverit se, otium actuosum agere potest, ideoque utilis esse.

*Alteram magnam*. Conf. Epist. LXVIII, et Consolat. ad Marciam c. 18. Caeterum de hac civitate saepe iam mentionem factam vidimus ap.

non ad omnes pertineat homines, sed ad certos. 2 Quidam eodem tempore utrique reipublicae dant operam, maiori minorique: quidam tantum minori: quidam tantum maiori. Huic maiori reipublicae et in otio deservire possumus: immo vero nescio, an in otio melius, ut quaeramus, quid sit virtus, una pluresve sint? natura an ars bonos viros faciat? unum sit hoc quod maria terrasque, et mari ac terris inserta complectitur, an multa eiusmodi corpora Deus sparserit? continua sit omnis et plena materia, ex qua cuncta gignuntur, an diducta, et solidis inane permixtum sit? Deus sedens opus suum spectet, an tractet? 3 utrumne extrinsecus illi circumfusus sit, an toti inditus? immortalis sit mundus, an inter caduca, et ad tempus nata, numerandus? haec qui contemplatur,

Nostrum: et est in Stoicorum decretis.

*Vt quaeramus*, etc. Sequentes quaestiones in causa fuisse, cur philosophi diversarum sectarum inter se digladiarentur, nunc satis e Platone constat.

*Vna pluresve sunt. Vnam animi virtutem esse*, ait Noster Epist. LXVI, quae tota conferenda est, *sed multas eius species, quae pro vitae varietate et pro actionibus explicantur.* Erat Stoicorum virtus non aliud quam recta ratio, iustitia. Plures placuere Academicis et Peripateticis, etc. Cic. de Invent. II, 53; Diog. L. VII, 125; Lipsii Manuduct. ad stoic. philos. II, 21.

*Natura..... faciat.* Iam Socratis tempore quaerebatur, an docilis virtus esset? Xenoph. Mem. S. I, 2, 19 sqq. Stoici consensu affirmabant. Lipsius in Manud. laud. II, X. Plato et Aristoteles contrariam secuti sunt sententiam.

*Vnum sit...... sparserit.* Vnusne mundus sit, an plures aut infiniti? Vnum mundum probavere Stoici, Diog. L. VII, 137, plures aut infinitos Democritus, Anaxagoras, Epicurus al. Diog. lib. X, 45 ibique Menag.

*Continua... permixtum sit.* Vtrum materia, ὕλη, una serie cohaereat, et sine fine vacua sit, ut Stoici praecepere, an dividatur, et in infinitas partes secetur, secundum Academicos, an atomis in vacuo, secundum Epicureos, contineatur: Cf. Diog. L. VII, 150 ibiq. Menag.

*Deus... tractet.* Senecam Epicureos Stoicis opponere manifestum est.

*Vtrumne..... sit.* Epicurus deum extra mundum in intermundiis posuit. Seneca de Benef. lib. IV, cap. 19. Stoici vero mundum et Deum unum idemque esse statuerunt. Diog. Laërt. VII, 137.

*Immortalis... numerandus.* Stoici

quid Deo praestat? ne tanta eius opera sine teste sint. Solemus dicere, summum bonum esse, secundum naturam vivere: natura nos ad utrumque genuit, et contemplationi rerum, et actioni.

XXXII. Nunc probemus, quod prius diximus. Quid porro? hoc non erit probatum, si se unusquisque consuluerit, quantam cupiditatem habeat ignota noscendi, quam ad omnes fabulas excitetur? Navigant quidam, et labores peregrinationis longissimae una mercede perpetiuntur, cognoscendi aliquid abditum remotumque. Haec res ad spectacula populos contrahit, haec cogit praeclusa rimari, secretiora exquirere, antiquitates evolvere, mores barbararum audire gentium.
2 Curiosum nobis natura ingenium dedit: et artis sibi ac pulchritudinis suae conscia, spectatores nos tantis rerum spectaculis genuit, perditura fructum sui, si tam magna, tam clara, tam subtiliter ducta, tam nitida, et non uno genere formosa, solitudini ostende-

ipsi inter se de hac re dissidebant: Epicorei vero inter caducc et ad teiopus nata contra Aristotelem numerabant.

*Quid Deo praestat.* H. e. fusius: quale officium Deo praestat? Vt sit testis et spectator operum divinorum. Noster de Benef. lib. VI, cap. 23, 5.

XXXII. Anc. Vt probet, hominem contemplationi rerum natum esse, effert cupiditatem communem hominum ignota noscendi, audiendive reperta, et tum naturalium rerum causas, tum earum quae extra mundum sunt, indagandi. Inde sequitur, hominem et ad agendum et ad contemplationem esse natum: et quum tria vitae genera sint, activum, contemplativum et voluptarium, alterum sine altero esse nequit: ipse adeo voluptaria secta in acto est. Deniqua queerere coepit, ad quam remp. sapiens accessurus sit.

*Prius.* Nos e natura contemplationi esse destinatos.

*Fabulas*, narrationes de rebus novis, sive sint verae, sive fictae.

*Antiquitates*, res antiquas.

*Artis sibi... conscia.* Non abest e Genesi, cuius initio: *Et vidit Deus lumen quod esset bonum.*

*Spectatores... genuit.* Haec Senecae sententia, naturam sive deum nos efformavisse ut inde spectacula contemplaremur, atque ita quemdem ex opere suo fructum ipse perciperet, mire congruit (ut tam multa nostri philosophi) cum iis quae religio christiana nos docet, nimirum suae gloriae causa numen omnia creavisse.

ret. Vt scias illam spectari voluisse, non tantum aspici,
vide quem nobis locum dederit. In media nos sui parte 3
constituit, et circumspectum omnium nobis dedit:
nec erexit tantummodo hominem, sed etiam ad con-
templationem factum, ut ab ortu sidera in occasum
labentia prosequi posset, et vultum suum circumferre
cum toto, sublime fecit illi caput, et collo flexibili
imposuit. Deinde sena per diem, sena per noctem si- 4
gna produxit, nullam non partem sui explicuit: ut
per haec quae obtulerat eius oculis, cupiditatem fa-
ceret etiam ceterorum; nec enim omnia, nec tanta
visimus, quanta sunt; sed acies nostra aperit sibi in-
vestigando viam, et fundamenta veri iacit, ut inqui-
sitio transeat ex apertis in obscura, et aliquid ipso
mundo inveniat antiquius. Vnde ista sidera exierint? 5
quis fuerit universi status, antequam singula in par-
tes discederent? quae ratio mersa et confusa diduxe-

*In media... constituit.* Cf. ad Consol. ad Marc. 26, 4.

*Erexit.* Haec ipsa iam multis ante nostrum observata esse constat: e. c. Cic. de Nat. Deor. lib. II, 56.

*Sed etiam ad contemplationem factum* Erasmi et priorum edd. lectio et a MSS. exiguo discrimine data. *Factum... fecit* offendit Gronovium qui propterea *aptum* proposuit.

*Sublime fecit illi caput.* Os homini sublime *dedit, caelumque tueri Iussit et erectos ad sidera tollere vultus.* Ovid. Metam. lib. I, v. 85 sq.

*Deinde sena... produxit.* Spectant haec ad Zodiacum, cuius sex signa qualibet die oriuntur, i. e. supra horizontem nostrum ascendunt, libra, scorpius, sagittarius, capricornus, aquarius, pisces; totidemque qualibet nocte, reliqua. Cf. Manil. lib. I, 263 sqq.

*Nec enim omnia... sunt.* Conf. Nat. Qu. lib. VII, 30 sqq.

*Vnde ista sidera exierint?* i. e. a qua origine? Ex igne secundum Stoicos. Duo enim rerum principia statuebant, Deum et materiam: Deum esse ignem intelligentem πῦρ νοερόν, materiam vero aquae similem. Ex his creata esse quatuor elementa, ex quibus summum locum obtinere ignem: ex purissimo igne nata esse autem et astra, quae et ignea humore nutriri. Cf. Lipsii Physiol. lib. II, cap. 14, pag. 105 sqq. — Easdem quaestiones excussit celeberrimus *Buffon* in opere cui titulus *les Époques de la nature.* Sed omnia fere quae in hoc continentur, falsa affirmant Physici recentiores; et qui haec circa sudat et satagit, nimis perspicuum est in irritum fatigari, quippe quae humanum captum superent.

rit? quis loca rebus assignaverit? suapte natura gravia descenderint, evolaverint levia; an praeter nisum pondusque corporum altior aliqua vis legem singulis dixerit? an illud verum sit, quo maxime probatur, hominem divini spiritus esse partem, ac veluti scintillas quasdam sacrorum in terras desiluisse, atque
6 alieno loco haesisse? Cogitatio nostra coeli munimenta perrumpit, nec contenta est, id quod ostenditur scire. Illud, inquit, scrutor, quod ultra mundum iacet: utrumne profunda vastitas sit, an et hoc ipsum terminis suis cludatur? qualis sit habitus exclusis: informia et confusa sint, an in omnem partem tantumdem loci obtinentia, an et illa in aliquem cultum descripta

*Suapte natura... levia.* Vt temere satis (sed hoc poëtae facile condonandum) Naso evenisse canit, Metamorph. lib. I, fab. 1.

*Hominem divini spiritus esse.* Hoc admiserunt veteres fere omnes et omnis sectae discipuli, sive poëtae illi, sive oratores aut sophi exstiterint. Plut., Quaest. Platon. haec habet: ἡ δὲ ψυχὴ νοῦ μετασχοῦσα, καὶ λογισμοῦ, καὶ ἁρμονίας, οὐκ ἔργον ἐστι τοῦ θεοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ μέρος, οὐδ' ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλὰ ἀπ' αὐτοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ γέγονεν. Pindar. Nemeia, Εἰδ. ς initio: Ἓν ἀνδρῶν, ἓν θεῶν γένος· ἐκ μιᾶς δὲ πνέομεν Ματρὸς ἀμφότεροι. Similiter Virgil. Aeneid. lib. VI, vs. 747: *Aetherium sensum atque aurai simplicis ignem;* at paulo ante vs. 730: *Igneus est ollis vigor et coelestis origo Seminibus.*

*Partem.* Ἀποσπάσματα enim mundi animos humanos Stoici crediderant, cum Platone sentientes, qui mentem humanam dicit ἀπόσπασμα, τμῆμα, μόριον τῆς τοῦ παντὸς ψυχῆς.

*Sacrorum.* Aut. lect. Lipsius coni. *astrorum:* haud scio an melius. — *Sacrorum*, i. e. ignium aeternorum, qui secundum Stoicos sacri et dii quidam.

*Inquit.* I. e. dicitur, dicunt. De vacuo quaero.

*Exclusis.* I. e. iis rebus quae extra hunc mundum exstant.

*An in omnem partem tantumdem loci obtinentia.* An rudis indigestaque moles sint, sine ulla forma et pulchritudine, tantumdem loci spatii in omnem partem (nempe in longitudinem, altitudinem, latitudinem) obtinentia.

*Descripta sint.* An illa ipsa quae ultra hunc mundum sunt, ita disposita fuerint ut aliquam formam aliqua cura excultam expriment. Recentiores quidam philosophi hanc quaestionem agitaverunt, nec dubitavit Nostras *Fontenelle*, in libro inscripto *De la pluralité des mondes*, pronunciare planetas incolis vita et mente praeditis habitari. Imo germanus quidam scriptor, *Wolf* nomine, eo procedit, ut calculis definire auderet, quae uniuscuiusque planetae incolis altitudo et forma tribuenda sit.

sint? huic cohaereant mundo, an longe ab hoc seces- 7
serint, et in vacuo volutentur? individua sint, per
quae struitur omne id quod natum futurumque est,
an continua eorum materia sit, et per totum mutabilis? utrum contraria inter se elementa sint, an non pugnent, sed per diversa conspirent. Ad haec quaerenda natus, aestima, quam non multum acceperit temporis, etiam si illud totum sibi vindicet. Cui licet nihil facilitate eripi, nihil negligentia patiatur excidere, licet horas avarissime servet, et usque in ultimae aetatis humanae terminos procedat, nec quidquam illi ex eo quod natura constituit, fortuna con-
cutiat; tamen homo ad immortalium cognitionem 8
nimis mortalis est. Ergo secundum naturam vivo, si totum me illi dedi, si illius admirator cultorque sum. Natura autem utrumque facere me voluit, et agere, et contemplationi vacare. Vtrumque facio: quoniam
ne contemplatio quidem sine actione est. « Sed refert, 9
inquis, an ad hanc voluptatis causa accesserit, nihil aliud ex illa petens, quam assiduam contemplationem, sine exitu: est enim dulcis, et habet illecebras suas. » Adversus hoc tibi respondeo; aeque refert, quo animo

*Individua.* I. e. corpuscula secari nescia, atomi.

*An continua..... mutabilis.* Stoica sententia, antecedenti Epicureorum opposita. Atomi enim sunt immutabiles, nec diversas formas accipere possunt, quae tantummodo concursu vario exsistunt.

*Concutiat.* Explicant quidam: male turbet, aut morbis aut infortuniis magnis quae animum a nobili spectaculo evocent; sed perperam. Sensus est: *excutiat, rapiat, supprimat* partem vitae.

*Ne contemplatio quidem sine actione est.* Agit nempe qui contemplatur, dum quae speculatione longa pervidit, caeteros mortalium docet, humanam vitam sic emendans, ornans, regens. Quod si alios edocere mors citior adveniens vetet, tamen id sibi proposuit, dumque contemplaretur, acturus erat; quod si edocere noluit, tunc fatendum est nihil actionis mixtum eius arcano labori; et hunc damnat eximitque Annaeus e sapientium numero.

*An ad hanc*, etc. Supple secundam quaestionem: an ad hanc (contemplationem) actionis causa accedat.

civilem agas vitam: an ut semper inquietus sis, nec unquam sumas ullum tempus, quo ab humanis ad
10 divina respicias. Quomodo res appetere, sine ullo virtutum amore, et sine cultu ingenii, ac nudas edere operas, minime probabile est: (misceri enim inter se ista, et conseri debent) sic imperfectum ac languidum bonum est, in otium sine actu proiecta virtus,
11 nunquam id quod didicit ostendens. Quis negat, illam debere profectus suos in opere tentare, nec tantum, quid faciendum sit, cogitare, sed etiam aliquando manum exercere, et ea quae meditata sunt, ad verum perducere? Quid? si per ipsum sapientem non est mora, si non actor deest, sed agenda desunt: ecquid illi secum esse permittes? Quo animo ad otium sapiens secedit? ut sciat secum quoque ea acturum,
12 per quae posteris prosit. Nos certe sumus, qui dicimus, et Zenonem et Chrysippum maiora egisse quam si duxissent exercitus, gessissent honores, leges tulissent; quas non uni civitati, sed toti humano generi tulerunt. Quid ergo est, quare tale otium non conve-

*Nec unquam... respicias.* *O curvae in terris animae et caelestium inanes.* Persius, Sat. II, 61.

*Nudas.* Quae quales sint animo non antepraecepisti, quam exsequerere. Duo sunt quae secerni operae pretium est, deliberationem et acta. Deliberationem necesse est ad aequi et recti aeternum exemplar totam deduci, acta vero deliberationi congrua esse. Sed *operas*, i. e., acta nuda, mera, absque deliberatione et prudentia, minime sunt probabilia, i. e. probanda, laudanda.

*Conseri.* e MSS. Lipsio probante. Antea *conferri.* sensus est: una seri et iungi.

*Si per ipsum... actor deest.* Si non sapiens moratur se negotiis applicare, si non agere ille abnuit, sed si agere cupienti nihil obvenit quod agat, etc.

*Ecquid... permittes?* Num illi otioso esse licebit? Quem autem vel animum ei esse debere putemus, quo in otio tamen, id quod didicerit, ostendat, et posteris utilem se praebeat?

*Zenonem et Chrysippum.* Illos in exemplum affert ut potissimos stoicae sectae auctores: Chrysippus autem doctori suo Cleanthi anteponebatur.

*Non uni civitati, sed toti humano generi.* Haec congrua sunt cum iis quae supra dixit, cap. XXXI, ubi *duas respublicas* definit, alteram universam, alteram privatam.

niat bono viro, per quod futura secula ordinet, nec
apud paucos concionetur, sed apud omnes omnium
gentium homines, quique sunt, quique erunt? Ad 13
summam quaero, an ex praeceptis suis vixerint Cleanthes, et Chrysippus, et Zenon? Non dubie respondebis, sic illos vixisse, quemadmodum dixerant esse vivendum. Atqui nemo illorum rempublicam administravit. « Non fuit illis, inquis, aut fortuna, aut dignitas, quae admitti ad publicarum rerum tractationem solet. » Sed iidem nihilominus non segnem egere vitam: invenerunt, quemadmodum plus quies illorum hominibus prodesset, quam aliorum discursus et sudor. Ergo nihilominus hi multum egisse visi sunt,
quamvis nihil publice agerent. Praeterea tria genera 14
sunt vitae, inter quae, quod sit optimum, quaeri solet: unum voluptati vacat, alterum contemplationi, tertium actioni. Primum, deposita contentione depositoque odio quod implacabile diversa sequentibus indiximus, videamus, an haec omnia ad idem sub alio
titulo perveniant. Nec ille, qui voluptatem probat, 15
sine contemplatione est; nec ille, qui contemplationi inservit, sine voluptate est; nec ille, cuius vita actioni destinata est, sine contemplatione est. «Plurimum, in» quis, discriminis est, utrum aliqua res propositum,

*Non fuit.... solet?* Censu enim et genere opus erat. Aliam causam Chrysippus attulisse fertur ap. Stobaeum Serm. 43, pag. 313: Χρύσιππος ἐρωτηθεὶς διατί οὐ πολιτεύεται, εἶπε· διότι εἰ μὲν πονηρά τις πολιτεύηται, τοῖς θεοῖς ἀπαρέσει· εἰ δὲ χρηστά, τοῖς πολίταις.

*Discursus.* Vanae frivolaeque nugantium cursitationes. Homines plerosque ardelionum similes indicat qui in rebus inanibus plurimum allaborant, cursitant, vigilant, et inutiles sibi, graves caeteris, laborum, cursitationum, vigiliarum nullos fructus obtinuere nisi sudorem.

*Quod implacabile...... indiximus.* Gravissimae enim Sophorum Sophistarumque simultates erant et his temporibus: nam omnium saeculorum et vitiosa et exitiosa fuere. — *Diversa sequentibus* significat varias variis sententias probari.

*Vtrum aliqua... accessio sit.* An id quod habes, habere destinaveris, an his quae et habes et habere tibi in

» an propositi alterius accessio sit. » Sane grande di-
scrimen: tamen alterum sine altero non est. Nec ille
sine actione contemplatur, nec hic sine contempla-
16 tione agit. Nec ille tertius, de quo male existimare
consensimus, voluptatem inertem probat, sed eam
quam ratione efficit firmam sibi. « Ita et haec ipsa vo-
luptaria secta in actu est! » Quidni in actu sit, quum
ipse dicat Epicurus, aliquando se recessurum a vo-
luptate, dolorem etiam appetiturum, si aut voluptati
imminebit poenitentia, aut dolor minor pro graviore
sumetur? « Quo pertinet hoc dicere? » ut appareat,
17 contemplationem placere omnibus. Alii petunt illam:
nobis haec statio est, non portus. Adiice nunc huc,
quod e lege Chrysippi vivere otioso licet: non dico,

consilio fuit, forte fortuna accesserit. Sic apud eum qui voluptatem venetur, si contemplatio aliquem locum obtineat, contemplatio adventitia est, neque ob hanc causam ille laudandus; rursus si contemplatori voluptatis nonnihil contigerit, ne eum continuo voluptatum sectatoribus annumeres.

*Nec ille tertius...* De Epicuro esse haec intelligenda, sequentia quoque docent. Ipse (ap. Diogen. Laërt. X, 132, 136, 140, Cic. de finib. I, cap. 18 et 19.) sobriam fatetur et vigilantem rationem et causas explorantem, cur quidque eligat, aut vitet, vitam facere iocundam.

*Consensimus.* I. e. tu et ego, qui nunc de his disputamus. Ex edd. priscis et quatuor MSS. reduxi, Gronov. suasore. Frequens est Senecae, altercationibus eiusmodi formulam intermiscere, quum profert aliquid utrique partium acceptum. Cf. De Benef. lib. VII, cap. 4, lib. II, c. 17.

*Ita et haec... in actu est!* Adversarii verba qui putans nihil esse actionis in voluptariae vitae hominibus, per formulam mirationis dubitationem suam prodit.

*Dolor minor pro graviore sumetur.* H. e. gravioris loco, qui nullo modo declinandus mox insequeretur, minorem accipiam, arripiam libens. Duo facienda mihi aut patienda proponuntur, quorum utrumque mixtum dolore et voluptate est; utrum eligam? contemplari, computare me necessarium est, sic verbi causa: atqui hinc dolor est, voluptas futura est; illinc adest praesens voluptas, sed quam plus multo doloris consequetur: quisquis et sapit et vitalem se sperat, prius anteferet.

*Alii petunt illam.* Intellige Epicureos, quibus contemplatio placet ex proposito, recedentes a republico. *Nobis*, Stoicis, actus placet, portus est; sed si excludamur, ad contemplationem, tanquam ad stationem, confugimus, similes nautae, qui statione contentus est, portu exclusus.

*Non dico... ut eligat. Lagrange*, sic

ut otium patiatur, sed ut eligat. Negant nostri sapientem ad quamlibet rempublicam accessurum. Quid autem interest, quomodo sapiens ad otium veniat: utrum quia respublica illi deest, an quia ipse reipublicae? Si omnibus defutura respublica est (semper autem deerit fastidiose quaerentibus), interrogo ad quam rempublicam sapiens accessurus sit? ad Atheniensium? 18
in qua Socrates damnatur, Aristoteles, ne damnaretur, fugit; in qua opprimit invidia virtutes. Negabis mihi accessurum ad hanc rempublicam sapientem. Ad Carthaginiensium ergo rempublicam sapiens accedet? in qua assidua seditio, et optimo cuique infesta libertas est, summa aequi ac boni vilitas, adversus hostes inhumana crudelitas, etiam adversus suos hostilis. Et hanc fugiet. Si percensere singulas voluero, nullam inveniam, quae sapientem, aut quam sapiens pati

reddit: *Je ne dis pas un repos passif, mais un repos de choix.*

*Negant... accessurum.* Praecipiebant Stoici, actioni et reip. operam esse dandam; sed quum resp. talis, qualem vellent, vix inveniretur, ad quamlibet remp. negabant sapientem accessurum. Cf. Tranq. anim. c. III.

*Socrates damnatur.* Norunt omnes Socratis iudicium et mortem, quae triginta tyrannorum sub imperio, ann. ant. Ch. N. 400, accidere.

*Aristoteles, ne damnaretur, fugit.* Factum hoc est primum Ol. CIV, 2. Alexandri morte audita, cuius quum olim praeceptor, deinceps amicus fuisset Aristoteles, Athenienses, liberos iamiam se arbitrati, regis gloriam et triumphos ulcisci voluere in philosophum. Ergo ab Eurymedonte hierophanta, a Demophilo impietatis accusatus est, quum tredecim annos Athenis in Lyceo gymnasio docuisset. Accusationi praetexta causa fuit hymnus in Hermiam, et epigraphe eiusdem Hermiae simulacro Delphico in templo supposita. Vtrumque nobis servare Diogen. Laërt. lib. V, segm. 7, et Athenaeus, Dipnosophist. lib. XV, cap. 16, neque quodpiam in his reperitur quod impios sensus prodat. Sed iniusti odii gnarus Aristoteles civitatem statim reliquit, cui ornamento tamdiu fuerat, et Chalcidem in Euboea insula concessit unde Athenas misit scriptam defensionem; et exsilii causam sciscitantibus respondit, nolle se ut bis Athenienses peccarent in philosophiam, id quod Socrati acciderat, innuens et suum ipsius periculum Aelian. Var. Hist. lib. III, cap. 36. Hoc in exilio mortuus est, Ol. 114, 3. ante Christ. N. 322. Cf. Buhlii vita Aristot. T. I Opp. ed. bip.

*Summa aequi ac boni vilitas.* Namque auri congerendi studiosior nulla gens fuit, fidei nulla negligentior; quae ambo optime conveniunt.

19 possit. Quod si non invenitur illa respublica, quam nobis fingimus, incipit omnibus esse otium necessarium, quia, quod unum praeferri poterat otio, nusquam est. Si quis dicit optimum esse navigare, deinde negat navigandum in eo mari, in quo naufragia fieri soleant, et frequenter subitae tempestates sint, quae rectorem in contrarium rapiant, puto, hic me vetat navem solvere, quamquam laudat navigationem. ***

*Navigationem.* Post haec deesse nonnulla putat Lipsius; quocum plurimi interpretes et critici sentiunt. Repugnat tamen *Lagrange*, et in annotatione satis prolixa in illos invehitur, qui tam facile solent scribere: *Multa desunt*, *Pauca desunt*, *Desunt nonnulla*. Cuius e nota quaedam exscribemus: «Parmi les ouvrages anciens ou modernes que nous supposons entièrement terminés, et qui le sont en effet, quel est celui auquel on ne pourrait pas ajouter encore une infinité de choses utiles, curieuses, instructives, nécessaires même?..... Malgré le défaut de liaison réel ou apparent, que les commentateurs ont cru apercevoir dans plusieurs de ces ouvrages, personne n'est en droit d'affirmer qu'ils ne sont pas parvenus en entier jusqu'à nous. Les écrivains qui pensent beaucoup sont ennemis de toute espèce de méthode, et s'y assujétissent difficilement. Les idées après s'être accumulées, pour ainsi dire, dans leur tête, par une méditation forte et continue, en sortent en foule avec précipitation: *Velut agmine facto Qua data porta ruunt.* Ils laissent leurs idées se succéder sous leur plume dans l'ordre où elles se présentent à leur esprit, sans se mettre en peine si elles naissent immédiatement du fond du sujet, ou si elles n'y sont liées et unies que par des rapports très-fins, très-déliés..... espèce de rapport toujours très-difficiles à saisir, et qui ne pouvant être aperçus que par des lecteurs d'une sagacité peu commune, sont perdus pour des esprits vulgaires... Lorsqu'on écrit sur une matière, ne l'envisage-t-on pas sous le point de vue le plus analogue au caractère et à la tournure particulière de son esprit, au genre d'études et de connaissances dont on s'est occupé avec le plus de succès? n'en écarte-t-on pas alors nécessairement une foule de questions que des hommes différemment organisés et avec des talens divers, regardent comme les plus importantes? dit-on même sur celles dont on s'est proposé l'examen, tout ce qu'on désirait dire? Suit-on toujours rigoureusement le plan qu'on s'était fait?... Enfin, ne quitte-t-on jamais le ton froid, méthodique et sec d'un dissertateur, et ne se permet-on pas de ces écarts, de ces excursions qui ressemblent tout-à-fait à une conversation, qui donnent à un ouvrage un air facile et original, qui sèment de quelques fleurs une route longue, pénible et escarpée, et qui font dire d'un auteur ce qu'on a dit de Montaigne, qu'il causait avec son lecteur?»

L. ANNAEI SENECAE

DE

# BREVITATE VITAE

LIBER VNVS,

AD PAVLINVM

## ARGVMENTVM.

*Quercla tum vulgi imprudentis ac turbae, tum clarorum quoque virorum, e. c. Hippocratis, de vitae brevitate falsa est; nan enim accepimus brevem vitam, sed fecimus. Rerum natura benigne se erga nas gessit, modo nos neque libidinibus, neque vitiis atque erroribus vitam nostram perdentibus traderemus;* I, II. *Proinde tempus suum nihili faciunt homines, nunquam fragilitatis suae recte memares;* III, IV. *Quam hominum inconstantiam exemplis Augusti, Ciceronis, Livii Drusi illustrat;* V, VI, 3. *Quorum tamen querelae de vitae brevitate, neque ipsos neque ullum alium mutaverunt. Nemo iis impeditur, quominus ad libidines et vitia proiiciatur, parum memar, vivere esse artem tota vita discendam; idcirco praecipitant homines isti vitam suam, futuri desideria laborantes, aliter ac illi, qui vitam bene agere sciunt, et nullum non tempus in usus suos conferunt. Igitur diu esse et diu vivere nan eandem habet patestatem ac vim. Miseri sane sunt ii, qui temporis iustam aestimationem non tenent;* VI, 3, IX. *Sequitur eorum descriptia. Sunt autem occupati, et semper ex crastino pendent exspectantes. Vita eorum est brevissima,* IX, X, 2. *Iam docet, ut illis errorem suum exprobret, accupatas tempus suum male collocare: quum enim vita in tria tempora dividatur, quad est, quod fuit, quod futurum est, occupati praeteritum, quad est certum, omittunt, at praesens iis subducitur. Quod apparebit, si senes aegros ac maribundas adverteris, comparatione cum iis, quibus vita procul ab omni negotio agitur, instituta;* X, 2, XI, 3. *At quinam sunt ii, qui accupatarum namine digni sint? Praeter eos, qui propalam in occupatis numerantur, illos quoque eo referas otiosos, luxui cuiuscunque generis deditos, atque quum maxime grammaticos, s. eos, qui in litterarum inutilium studiis detinentur: haec iusto fusius persequitur auctor, nec multum abest, quin, quod haud raro ei accidit, in idem vitium, quod reprehendit, incidat;* XIV, 4. *Sequitur descriptio veri otii. Soli omnium otiosi sunt, qui sapientiae vacant: sali vivunt. Omni tempore, et praeterito, et instante, et venturo bene utuntur. Haec egregie tractata sunt;* XVI. *Neque tamen occupati isti longam agere vitam putandi sunt propterea, quod interdum vel martem invocant; faciunt id metu; vel quod longus illis videtur dies; fit imprudentia. Nam nec occupatione, nec atio bene uti sciunt; aliunde alio canfugiunt, nunquam nec ulla re contenti;* XVII.

*Quibus expositis convertitur oratia ad Paulinum exhortandum, ut afficio publica, quamvis hanarifico, quo fungatur, abdicata, in atium se recipiat et tatum sapientiae se tradat; de his usque ad fin.*

*Inscriptus est hic liber, de cuius bonitate canstat, Paulino, amieo Senecae, ut colligimus e cap. I et XVIII. Fuerit Paulinae, Senecae uxoris, frater, an affinis, nan liquet. Praefectum tamen annonae, aut unum ex curatoribus eum fuisse, ideoque hominem celebrem, e cap. laud. sqq. apparet: inprimis, XVIII, 1, 4 sq. XIX, 1.*

*De tempore huius seripti nihil certi statui potest. Lipsio tamen placuit propter cap. XVIII, post Caligulam, et quidem statim post conceptum esse. Equidem nihil ibi reperire potui, unde vir ille acutissimus haec duxerit: nisi forte id ex illis: « Cogita praeterea, quantum sollicitudinis sit, ad tantam te molem obiiecere » collegisse statuamus Lipsium; haec enim verba et sequentia haud parvi sane momenti esse videntur ad hanc opinionem obfirmandam, ut Paulinum, qui in eo fortasse erat ut praefecturam annonae adiret, ab eo officio dehortaretur. Sed fac vel maxime hoc sic se habuisse, inde tamen minime sequitur, statim id factum esse Caligula exstincto, quandoquidem quae de isto manstro horrendo, §. 4, narrantur, magis ad perieulum eius affieii, quam ad tempus quo hoc scriptum eampositum sit, designandum trahenda esse videntur. Atque totus arationis tenor, ut opinor, tempus remotius significat.*

*Ceterum iam in antecedentibus, praesertim in libro de Tranq. Anim. eap. 2, 3, etc. hanc eamdem quaestionem, an sapienti ad rempublieam capessendam adire liceat, tractatam vidimus, diversa tamen ratione, quam hoc libro, ubi seeus ac Socrates praeiverat, philosophiae studiosos e terra ad coelum avocatas legimus. Iam etsi Senecam bene memini, ealore disputandi abreptum, quandoque vineta sua ipsum caedere, tamen inde eausam eius agi posse putaverim, quod non omnino Reip. tractationem reiicere: sed maiore aut aliqua certe aetatis parte Reip. insumta secessum suadere videatur. Etenim Paulinus aliquantum temporis in Republica administranda exegerat. Sed quum nec de tempore huius scripti, nec de Paulino ipso quaestio ad liquidum perduci passit, satius esse videtur, ut ad praecepta aurea, quibus hic liber abundat, animum vitamque nostram attemperemus, quam ut, operose nihil agendo quaestionum inutilium illecebris detineamur.*

L. ANNAEI SENECAE

DE

# BREVITATE VITAE

LIBER VNVS,

## AD PAVLINVM

I. Maior pars mortalium, Pauline, de naturae malignitate conqueritur, quod in exiguum aevi gignimur, quod haec tam velociter, tam rapide dati nobis temporis spatia decurrant, adeo ut, exceptis admodum paucis, ceteros in ipso vitae apparatu vita destituat. Nec huic publico, ut opinantur, malo, turba tantum et imprudens vulgus ingemuit: clarorum quoque virorum hic affectus querelas evocavit. Inde illa maximi medicorum exclamatio est: « Vitam brevem esse, longam artem. » Inde Aristoteli, cum rerum 2
natura exigenti, minime conveniens sapienti viro lis est: illam animalibus tantum indulsisse, ut quina aut

I. Arg. Communia quidem querela tam vulgi, quam sapientum de Vitae brevitate, sed falsa est.

*Maximi medicorum.* Hippocratis, initio Aphorismorum: ὁ βίος βραχύς· ἡ δὲ τέχνη μακρή. Cf. Gatak. ad Antonin.

*Aristoteli.* Memoria nostram lapsum esse condonemus. Theophrastus enim ille fuit, qui *moriens accusasse naturam dicitur, quod cervis et cornicibus vitam diuturnam, quorum id nihil interesset; hominibus, quorum maxime interfuisset, tam exiguam vitam dedisset*, referente Cic. Tusc. disp. III, 28, qui ibidem et Aristotelem memorat, nulla tamen querelae mentione iniecta.

*Exigenti.* Exigere est quandoque disserere, disputare.

dena secula educerent, homini in tam multa ac magna genito, tanto citeriorem terminum stare.

3 Non exiguum temporis habemus: sed multum perdimus. Satis longa vita, et in maximarum rerum consummationem large data est, si tota bene collocaretur. Sed ubi per luxum ac negligentiam defluit, ubi nulli rei bonae impenditur; ultima demum necessitate cogente, quam ire non intelleximus, transisse
4 sentimus. Ita est, non accepimus brevem vitam, sed fecimus: nec inopes eius, sed prodigi sumus. Sicut amplae et regiae opes, ubi ad malum dominum pervenerunt, momento dissipantur, at quamvis modicae, si bono custodi traditae sunt, usu crescunt: ita aetas nostra bene disponenti multum patet.

II. Quid de rerum natura querimur? illa se benigne gessit: vita, si scias uti, longa est. Alium insatiabilis tenet avaritia: alium in supervacuis laboribus operosa sedulitas: alius vino madet: alius inertia torpet: alium defatigat ex alienis iudiciis suspensa semper ambitio: alium mercandi praeceps cupiditas circa omnes terras, omnia maria, spe lucri, ducit.

*Educerent.* I. e. consumerent. Scriptorum lectio bona et ea exquisitior. Poëticas enim formas dicendi noster praeferre solet. Antea *edurent*.

*Citeriorem.* Nempe tam citra dena, quina secula, quum ne unum quidem paucissimis concedatur.

*Non exiguum...* Hanc eamdem sententiam Artabano tribuit Herodotus VII, 46.

*Vltima necessitate.* Mortem hic per Εὐφημισμὸν noster annuit, quod schematis genus inprimis familiare veteribus fuit; quum de morte et iis quae ad mortem spectant sermo incidit. Tacit. simillime, Histor. lib. I, cap. 3: *Clarae magnorum virorum necessitates, et ipsa necessitas fortiter tolerata.*

*Ire.* I. e. abire vitam, ait Ruhkopf. Nobis vero iudicibus *ire* est *pergere*, *incedere*, *labi*, et, ut gallice loqueremur, *marcher*.

*Sed ubi..... sentimus.* Recte confert Lipsius Sallustium Iugurth. cap. 1; addas Catilin. 1, 2.

II. Arg. Prave aliud agendo et cupiditatibus indulgendo vita temere consumitur et transcurrit.

*Alium.... avaritia.* Multa apud veteres loca reperias quibus diversa hominum studia sic recensentur. Duo bene nota in Horatio occurrunt, lib. I, Od. 1; lib. I, Sat. 1 init.

Quosdam torquet cupido militiae, nunquam non aut alienis periculis intentos, aut suis anxios: sunt quos ingratus superiorum cultus voluntaria servitute consumat. Multos aut affectatio alienae fortunae, aut 2 suae odium detinuit: plerosque nihil certum sequentes, vaga et inconstans et sibi displicens levitas per nova consilia iactavit. Quibusdam nihil quo cursum dirigant, placet, sed marcentes oscitantesque fata deprehendunt: adeo ut quod apud maximum poëtarum more oraculi dictum est, verum esse non dubitem:

*Exigua pars est vitae, quam nos vivimus.*

certum quidem omne spatium, non vita, sed tempus est. Vrgentia circumstant vitia undique: nec resnrgere, ant in dispectum veri attollere oculos sinunt,

*Alienis periculis*, sc. quae inferant. *Suis.* Vt ea evilent.

*Sunt.... cultus.* Qui fit salutatione, et omni officiorum et necessitudinom genere. Coniuncli sunt hi cum illis, qni e indiciis aliorum suspensam agunt vitam, sed non iidem: distant enim ab iis, ul species a genere. *Ingratus*, molestos, improbus. Lipsios interpretatur: qui gratiam non reddit.

*Affectatio.* Studinm eadem fortuna fruendi, qoa alii fruuntur.

*Odium.* Quoniam vox haec non foit conspicoa in ullo cod. Gruteri, coniecit Gronovios: *aut suae taedium; plerosque.... iactavit*: eiecto τῷ *detinuit*, at relato τῷ *iactavit* ad *affectationem* et *taedium*. Erasmus *odium* tuetur; nosque in valgala acquiescamus. — *Suae odium.* Vt qoi sorte sua non contenti sunt.

*Quibusdam......deprehendunt.* Sunt vacillantes homines, qui supra in Epist. Sereni ad nostrum descripti sont (de Tranq. animi cap. 1); nec opinantes hos mors rapit.

*Maximum poët.* Menander hic intelligitur (de qoo poëta novae Comoediae celeberrimo, nat. Athenis Ol. CIX, 3; mort. Ol. CXXII, 3; cf. Fabric. Bibl. Graec. Vol. II, p. 454 sq. Harl.) Idem cum Iano Rutgersio statuebat Gataker in Dissert. de novi instrumenti stylo, XI. Sed nnde eom appellari poëtam maximom, haud exspectaveris. Nisi omnia me fallunt, locus corruptus est, et post τὸ *poëtarum*, vox *comicorum* s. *mimicorum* (cf. de vit. beat. XXVII, 2) excidisse videtor. — *More oraculi.* Noster ep. 108 fin. versum Virgilii: Optima quaeque etc. tanquam *missum oraculo* laudat. De Comoedia Menandri, sit conversa in linguam latinam necne, parnm constat.

*Exigua*, etc. Versus est Menandri in cuius fragmentis exstat: Μικρόν τι τοῦ βίου καὶ στενὸν ζῶμεν χρόνον. Ianus Rutgers, quod sciam, primus

sed mersos, et in cupiditatibus infixos premunt. Num-
quam illis recurrere ad se licet, si quando aliqua
quies fortuito contigit: velut in profundo mari, in
quo post ventum quoque volutatio est, fluctuantur,
nec unquam illis a cupiditatibus suis otium instat.
De istis me putas disserere, quorum in confesso mala
sunt: aspice illos ad quorum felicitatem concurritur:
4 bonis suis effocantur. Quam multis graves sunt divi-
tiae? quam multorum eloquentia, quotidiano osten-
tandi ingenii spatio, sanguinem educit? quam multi
continuis voluptatibus pallent? quam multis nihil liberi
relinquit circumfusus clientium populus? Omnes de-
nique istos, ab infimis usque ad summos, pererra: hic
advocat, hic adest, ille periclitatur, ille defendit, ille
iudicat. Nemo se sibi vindicat: alius in alium consu-
5 mitur. Interroga de istis, quorum nomina ediscuntur:

Menandri esse versum intellexit, Var. lect. IV, 17, p. 432 (ed. 1618, Lugd. Bat.) exstat ap. Stobaeum Floril. tit. 108, desumptus e comoedia, cui inscriptio erat Πλόκιον. Fabric. loc. cit. pag. 467.

*Velut.... fluctuantur*. Cf. de Tranq. An. c. 2 init.

*Quorum in confesso mala sunt.* Hoc est, quos vivere in miseriis et malis nemini dubium est; quorum infortunia et casus nullus non confitebitur.

*Spatio*. Recte praefert Gron., Grutero et Lipsio istud *spatio* extrudentibus, hoc et *studio* proponente. Non de lusoria modo declamatorum facundia capiam, ait Gronov., cum Lipsio, sed etiam, et multo magis, de decretoria patronorum. Translatam loquendi rationem ab exercitiu cursorum facile intelliges.

*Quotidiano..... spatio s. e.* Imago est ab exercitio cursorum, quorum proprium *spatium*, deprompta: illis cursu calefactis educitur sudor. Sic, inquit Seneca, multis, dum quotidie dicendo ostendendi ingenii illud spatium ingenii contentione decurrunt, sanguis educitur et eliquatur. Sic fere Gronov. — Caeterum locus non absimilis et in Iuvenale est, sat. x, vs. 118 sq. ubi postquam Ciceronis et Demosthenis nomen occupari pueros adolescentulosque dixit: *Vtrumque Largus et exundans letho dedit ingenii fons. Ingenio manus est et cervix caesa.*

*Continuis voluptatibus pallent.* Qui pallor e libidinibus vultui inducitur, hunc saepissime Romani ut indicium impudicitiae nominant. Iuven. I, 44 de viro qui haeres a vetula scriptus: *Accipiat sane mercedem sanguinis, et sic Palleat ut nudis pressit qui calcibus anguem, Aut Lugdunensem rhetor dicturus ad aram.*

*Consumitur.* Ex Erasmo reduxi, sensu etiam postulante, quandoqui-

his illos dignosci videbis notis: « Hic illius cultor est, » ille illius, suus nemo. » Deinde dementissima quorundam indignatio est: queruntur de superiorum fastidio, quod ipsis adire volentibus non vacaverint. Audet quisquam de alterius superbia queri, qui sibi ipse nunquam vacat? Ille tamen, quisquis est, insolenti quidem vultu, sed aliquando respexit: ille aures suas ad tua verba demisit: ille te ad latus suum recepit; tu non inspicere te unquam, non audire dignatus es.

III. Non est itaque, quod ista officia cuiquam imputes: quoniam quidem quum illa faceres, non esse cum alio volebas, sed tecum esse non poteras. Omnia licet quae unquam ingenia fulserunt, in hoc unum consentiant, nunquam satis hanc humanarum mentium caliginem mirabuntur. Praedia sua occupari a nullo patiuntur, et si exigua contentio est de modo finium, ad lapides et arma discurrunt: in vitam suam incedere alios sinunt, immo vero ipsi etiam possessores eius futuros inducunt. Nemo invenitur, qui pecuniam suam dividere velit: vitam unusquisque

dem nonnisi de istis, qui bonis suis ideoque felicitate sua quasi suffocantur, sermo est, nec de omnibus hominibus. Antea *consumimur.*

*Interroga..... ediscuntur.* A servis nomenclatoribus. Nomina superiorum, quos antea appellavit, equitum, senatorum, quid multa? patronorum nomina intelligit a clientibus cultorum.

*Deinde dementissima...... etc.* Saepe hanc querelam, republica libera haud dubie inusitatam, recurrere meminimus.

*Ad latus..... recepit.* Tecum ambulando. Latus superioris vilior claudere, tegere (i. e. ad sinistram esse), dicebatur. Post Lipsium Elector. II, 2, p. 455 sq. res nota.

III. Arg. Ceterarum rerum maxima, temporis nulla fere ratio habetur.

*Ista officia.* Superiorum honoris causa adeundi, salutandi, etc.

*Cuiquam imputes.* Quasi tibi gratiam reddere debeat, devinctus sit. *Il ne faut pas que tu fasses valoir ces services.*

*In hoc unum consentiant.* In hac re consideranda operam suam collocent.

*In vitam suam incedere alios sinunt.* Arguta et audax μεταφορά; quasi vita ager esset. Gall. similiter *ils laissent empiéter sur leur vie.*

2 quam multis distribuit? Adstricti sunt in continendo patrimonio: simul ad temporis iacturam ventum est, profusissimi in eo cuius unius honesta avaritia est. Libet itaque ex seniorum turba comprehendere aliquem: « Pervenisse te ad ultimum aetatis humanae » videmus: centesimus tibi, vel supra, premitur an- » nus: agedum, ad computationem aetatem tuam » revoca. Dic quantum ex isto tempore creditor, » quantum amica, quantum reus, quantum cliens » abstulerit: quantum lis uxoria, quantum servorum » coërcitio, quantum officiosa per urbem discursatio.
3 » Adiice morbos, quos manu fecimus; adiice, quod » et sine usu iacuit: videbis te pauciores annos habere » quam numeras. Repete memoria tecum, quando » certus consilii fueris, quotus quisque dies, ut de- » stinaveras, recesserit; qui tibi usus tui fuerit; » quando in statu suo vultus, quando animus intre- » pidus; quid tibi in tam longo aevo facti operis sit; » quam multi vitam tuam diripuerint, te non sentiente

*Premitur.* Agitor.

*Reus.* Vulgata et ea optima lectio. Sensus est: quantum temporis in eo consumpseris, quod vel accusares, vel accusareris. Cf. infra VII, 3: *Ille reus*, etc. Lipsius in suo invenit: *rex*, haud improbans. Parasitis quidem patronos interdum reges esse appellatos, constat, hanc lectionem in gallica translatione tuetur *Lagrange*, et loca affert quibus hanc voci *rex* potestatem esse confirmet. Conf. Plaut. Captiv., act. 1, sc. 1, v. 22; Hor. L. 1, ep. 7, v. 36. Sed h. l. de parasito non agitur. Erasm. habet *Resp.* bono etiam sensu. Apud eundem est quoque *discursitatio*.

*Dic quantum...... discursatio.* Sumit senem ex turba, qui seculo suo inde a pueris indulgendo, ideoque nominibus contrahendis, amica (*ἑταίρα*) alenda, ac defendendo ab accusationibus etc. tempus suum trivisset. Nec mirandum, talem hominem semper in cupiditatibus infixum in uxorem servosque parum mitem fuisse.

*Manu fecimus.* Luxu aut vitio nostro arcessivimus. Locutionem hanc Senecae familiarem iam supra notavimus.

*Quando certus consilii.* In exsequendo consilio firmus, tibique constans.

*Qui tibi usus tui fuerit.* In viribus animi ad prudentiam et virtutem excolendis.

*Quando.... vultus.* I. e. non ira, timore, etc., deformatus; ideoque liber a cupiditatibus.

» quid perderes; quantum vanus dolor, stulta laetitia, » avida cupiditas, blanda conversatio abstulerit; quam » exiguum tibi de tuo relictum sit: intelliges, te im» maturum mori! »

IV. Quid ergo est in causa? tanquam semper victuri vivitis: nunquam vobis fragilitas vestra succurrit. Non observatis quantum iam temporis transierit: velut ex pleno et abundanti perditis, quum interim fortasse ille ipse, alicui vel homini vel rei donatus, ultimus dies sit. Omnia, tanquam mortales, timetis; omnia, tamquam immortales, concupiscitis. Audies plerosque dicentes: « A quinquagesimo in otium se» cedam: sexagesimus annus ab officiis me demittet. » Et quem tandem longioris vitae praedem accipis?
quis ista, sicuti disponis, ire patietur? Non pudet te 2
reliquias vitae tibi reservare, et id solum tempus bonae menti destinare, quod in nullam rem conferri possit? Quam serum est, tunc vivere incipere, quum desinendum est? quae tam stulta mortalitatis oblivio, in quinquagesimum et sexagesimum annum

*Blanda conversatio*. Nempe cum amica.

IV. Arg. Causa est socordia, et oblivio mortalitatis.

*Tanquam..... vivitis*. Simile Democriteum illud ap. Stob. Floril. XVI, p. 154 (338 Schow.) Οἱ φειδωλοὶ τῶν τῆς μελίσσης οἶτον ἔχουσιν, ἐργαζόμενοι ὡς ἀεὶ βιωσόμενοι.

*Timetis*. Omnium codd. et edd. lectio, praeter unum Palat. ap. Gruter., qui habuit *tenetis*, quod magis pro librarii aberratione, quam pro vera et antiqua lectione habeam: Gronovio tamen prae vulgata valde placuit. Inconstantiam hominum reprehendit Seneca: cetera omnia cum timore habetis tanquam homines, quibus nihil stabile est, ne vobis mox effluant, temporis autem vestri nullam curam agitis. Si *tenetis* praeferas, sensus erit ex Gronovii sententia: quidquid possidetis, id vobis adest tanquam mortalibus, quasi in dies, imo in horas, perdituris aut derelicturis.

*Quinquagesimo*. Exemplo militiae a qua tunc vacatio concedebatur, ait Lipsius.

*Sexagesimus annus*. Exemplo Senatorum. Cf. c. 20, 3.

*Ab officiis..... demittet*. I. e. in otium secedam.

*Praedem*. Gallice *garant*. A prae et dare, quasi qui praestet, *det prae* aliis fidem suam.

differre sana consilia: et inde velle vitam inchoare,
3 quo pauci perduxerunt? Potentissimis, et in altum sublatis hominibus excidere voces videbis, quibus otium optent, laudent, omnibus bonis suis praeferant. Cupiunt interim ex illo fastigio suo, si tuto liceat, descendere. Nam, ut nihil extra lacessat aut quatiat, in se ipsa fortuna ruit.

V. Divus Augustus, cui dii plura quam ulli praestiterunt, non desiit quietem sibi precari, vacationem a Republica petere. Omnis eius sermo ad hoc semper revolutus est, ut sibi speraret otium. Hoc labores suos, etiamsi falso, dulci tamen oblectabat solatio:
2 « Aliquando se victurum sibi. » In quadam ad senatum missa epistola, quum requiem suam non vacuam fore dignitatis, nec a priore gloria discrepantem, pollicitus esset, haec verba inveni: « Sed ista fieri » speciosius, quam promitti, possunt; me tamen cu- » pido temporis optatissimi mihi provexit, ut quoniam » rerum laetitia moratur adhuc, praeciperem aliquid » voluptatis ex verborum dulcedine. » Tanta visa est res otium, ut illam, quia usu non poterat, cogitatione

*Nam ut nihil..... ruit.* Etiamsi nihil externi potentissimos illos solicitat, fortunae tamen ipsi multa adsunt, quae lacessant et premant eos, ut fieri possint superbi, molles, altiora petentes, et plerumque rebus secundis uti inscii.

V. Arg. Exempla virorum clarorum serio otium optantium: Augusti, Ciceronis.

*Divus Augustus .... petere.* Saepius simulatione hac usum esse Augustum constat, ut precibus senatus tandem cogi videretur ad Reipublicae gubernacula retinenda. Bis tamen de reddenda rep. cogitasse, refert Suet. Octav. 28; Dio Cass. LIII, 2 fin. et 3—10, ubi oratio, quam Senatui praelegit, exstat. Bene observat ibi Dio, cap. II, Augusti simulationem et prudentiam, qua effecit, ut imperium sibi commissum a Senatu populoque rom. videretur. Hinc semper huius spei, fore, ut, quando in otium secederet, mentionem iniecit: a quo consilio eum vel invitum Livia, Maecenas al. avocassent, si ei fuisset.

*Speraret.* Bona et vulgata: in spe enim substitit. *Pararet* est librarii aberratio, et ab Erasm.

*Quoniam rerum...... praeciperem.... ex verborum dulcedine.* I. e. ut quo-

praesumeret! Qui omnia videbat ex se uno penden-
tia, qui hominibus gentibusque fortunam dabat, illum
diem laetissimus cogitabat, quo magnitudinem suam
exueret. Expertus erat, quantum illa bona, per omnes 3
terras fulgentia, sudoris exprimerent, quantum occul-
tarum solicitudinum tegerent: cum civibus primum,
deinde cum collegis, novissime cum affinibus, coactus
armis decernere, mari terraque sanguinem fudit: per
Macedoniam, Siciliam, Aegyptum, Syriam, Asiamque,
et omnes prope oras bello circumactus. Romana caede
lassos exercitus ad externa bella convertit. Dum Alpes 4
pacat, immixtosque mediae paci et imperio hostes
perdomat, dum ultra Rhenum, Euphratem et Danu-
bium terminos movet, in ipsa urbe, Murenae, Cae-
pionis, Lepidi, Egnatiorum in eum mucrones acue-
bantur. Nondum horum effugerat insidias: filia, et
tot nobiles iuvenes adulterio velut sacramento adacti,
iam infractam aetatem territabant; plusque et iterum

niam ipsi tam laetae *rei* nempe secessioni, mora affertur, *praeciperem*, i. e. ante caperem aliquam *voluptatem ex verborum* dulcedine, nempe de futuro otio loquendo.

*Cum civibus primum.* Bellum cum M. Antonio apud Mutinam gestum, Pansa et Hirtio coss., Dio Cass. XLVI, 37, et illud contra Brutum Cassiumque, ideoque aciem ad Philippos significasse videtur.

*Deinde cum collegis.* M. Lepido, quem triumviratu et copiis spoliavit, et M. Antonio in bello Perusino.

*Affinibus.* Sext. Pompeio et M. Ant.

*Per Macedoniam.... circumactus.* In omnibus his regionibus aut bella gessit, aut eas belli causa transiit, praecipue Macedoniam, ubi ad Philippos, Siciliam, ubi ad Mylas pugnavit. Suet. Oct. 17.

*Dum Alpes.... perdomat.* Intell. populos alpinos, Galliam et Italiam interiectos, Sueton. Oct. 21 init.

*Vltra Rhenum.* Duce Druso. Dio Cass. LIV, 32 sq.

*Euphratem.* Duce Caio Caesare, Iuliae filio. Dio Cass. LV, 11.

*Danubium.* Duce inprimis Tiberio. Dio Cass. LV, 34, etc. Recte tamen observat Lipsius, ultra Danubium fines non esse motos.

*Movet.* Aut movere conatur, namque de conatu intelligendum est.

*Murenae..... acuebantur.* Cf. ad I, de Clement. cap. 9.

*Filia.* Iulia, cuius amore illicito tanquam sacramento milites erant devincti ad insidias struendas; vid. Var. lect. ad I de Clem. c. 10.

*Territabant.* In iis fuit, ut Dio Cass. LV, 10, ex traditione narrat,

5 timenda cum Antonio mulier. Haec ulcera cum ipsis membris absciderat: alia subnascebantur. Velut quum grave multo sanguine corpus, parte semper aliqua rumpebatur. Itaque otium optabat: in huius spe et cogitatione labores eius residebant. Hoc votum erat eius, qui voti compotes facere poterat. Marcus Cicero inter Catilinas Clodiosque iactatus, Pompeiosque et Crassos, partim manifestos inimicos, partim dubios amicos, dum fluctuatur cum republica, et illam pessum euntem tenet, novissime abductus, nec secundis rebus quietus, nec adversarum patiens, quoties illum ipsum consulatum suum non sine causa, sed sine fine laudatum, detestatur? quam flebiles voces exprimit
6 in quadam ad Atticum epistola, iam victo patre Pom-

Iul. Antonius, qui Iuliae ope rerum potiendarum cupidus, delatus est, et Augusti iussu interfectus cum aliis, A. V. C. 752 (Augustus agebat annum 61 aetatis). Vid. not. posteriorem.

*Plusque et iterum.* Recte praefert Gronov. e codd. Iulia erat magis timenda quam illa Cleopatra, quam iterum repraesentavit cum Antonii filio coniuncta. Magis timenda, ut domestica hostis, quae ideo minus caveri poterat. Antea *Postquam et iterum.* Ap. Erasm. *postquam iterum.*

*Plusque et iterum timenda cum Antonio mulier.* Maiorem sane terrorem Augusto incussit secundus Antonius (filius Antonii ex Fulvia) una cum Iulia, quasi secunda Cleopatra: erat enim hostis domi et in visceribus latens, uti bene observat Gronov. atque eo minus poterat caveri. De Iulio Antonio, quem Augustus ad Consulatum evexerat, cf. Intpp. ad Tacit. Annal. I, 10.

*Velut grave multo sanguine corpus parte semper aliqua rumpebatur.* Sc. Caesar Augustus. *Velut g. m. s. c.* a codd. et antiquis edd. restituit Gronovius: reliqua sunt ex eiusdem egregia coniectura. Antea enim erat *partes semper aliquae rumpebantur:* unde tres superfluas literas abiecit Gronov. Priorem autem lectionis partem: velut *quum.... est corpus*, Mureti emendandi et sua pro antiquis vendendi prurigini adscribendam esse constat.

*Marcus Cicero.* Lipsios confert, quae Aufidius Bassus de Cicerone (ap. Senecam patrem, suasoria VII, p. 42 Bip.: sed tota haec suasoria legi meretur) attulit. Nisi scripta, inprimis eius epistolae satis confirmarent, quae Seneca de Cicerone iudicat, Livii, Asinii Pollionis, quin totius antiquitatis iudicium et historia documento esset. Middleton tamen eius causam egit in *Life of Cicero.*

*Atticum ep.* Epistola haec interiit. Si hodieque exstaret, locus eius esset in Epp. Cicer. libro XII ad Atticum. Quae autem Lipsius affert e Cic. Epp.

peio, adhuc filio in Hispania fracta arma refovente? « Quid agam » inquit « hic, quaeris? moror in Tusculano meo semiliber. » Alia deinceps adiicit, quibus et priorem aetatem complorat, et de praesenti queritur, et de futura desperat. Semiliberum se dixit Cicero! at mehercules nunquam sapiens in tam humile nomen procedet, nunquam semiliber erit: integrae semper libertatis et solidae, solutus, et sui iuris, altior ceteris. Quid supra enim eum potest esse, qui supra fortunam est?

VI. Livius Drusus, vir acer et vehemens, quum leges novas et mala Gracchana movisset, stipatus ingenti totius Italiae coetu, exitum rerum non providens, quas nec agere licebat, nec iam liberum erat semel inchoatas relinquere, exsecratus inquietam a primordiis vitam, dicitur dixisse: « Vni sibi, nec puero quidem, unquam ferias contigisse. » Ausus enim et pupillus adhuc et praetextatus, iudicibus reos commendare, et gratiam suam foro interponere tam efficaciter, ut quaedam iudicia constet ab illo rapta. Quo 2
non irrumperet tam immatura ambitio? scires in malum ingens, et privatum et publicum, evasuram illam tam praecocem audaciam! Sero itaque querebatur, « nullas sibi ferias contigisse », a puero seditiosus, et foro gravis. Disputatur, an ipse sibi manus attule-

lib. XIII ad Attic. 31, ubi semiliberum se ipse appellat Cicero, ea hac non pertinere, et tempus, in quo epistola haec scripta est, et verba docent.

VI. Arg. Livius Drusus itidem exemplo est. Alii rebus levibus occupati sunt.

*Livius Drusus*. Conferatur de eo ad Consolationem ad Marciam, cap. 16, §. 3.

*Ausus..... praetextatus*. I. e. ante annum aetatis suae decimum sextum, quo toga virilis, quae et pura, s. libera audiebat, praetexta bullaque posita, sumi solebat.

*Rapta*. Sententias extorsit: unde mox dicitur: *foro gravis*.

*Scires*. Inde colligi poterat.

*Disputatur.... voluntaria esset*. Iam supra loc. laud. e Cicerone, de Nat. Deor. III, 33, monui, Q. Varium

rit. Subito enim vulnere per inguen accepto collapsus
est: aliquo dubitante, an mors voluntaria esset: nullo,
3 an tempestiva. Supervacuum est commemorare plures,
qui quum aliis felicissimi viderentur, ipsi in se ve-
rnm testimonium dixerunt, prodentes omnem actum
annorum suorum. Sed his querelis nec alius mutave-
runt, nec se ipsos. Nam quum verba eruperunt, af-
fectus ad consuetudinem relabuntur. Vestra meher-
cule vita, licet supra mille annos excat, in arctissimum
contrahetur: ista vitia nullum non seculum devora-
bunt: hoc vero spatium, quod, quamvis natura cur-
4 rit, ratio dilatat, cito vos effugiat necesse est. Non
enim apprehenditis, nec retinetis, nec velocissimae
omnium rei moram facitis, sed abire ut rem superva-
cuam ac reparabilem sinitis. In primis autem et illos
numero, qni nulli rei, nisi vino ac libidini vacant:
nulli enim turpius occupati sunt. Ceteri, etiamsi vana
5 gloriae imagine teneantur, speciose tamen errant. Li-
cet avaros mihi, licet vel iracundos enumeres, vel odia
exercentes iniusta, vel bella: omnes isti virilius pec-
cant. In ventrem ac libidinem proiectorum inhoncsta

pro interfectore L. Drusi habitum esse. Forlasse eo respexit noster verbis: *aliquo dubitante.... esset.*

*Nullo, an tempestiva.* Lipsio, qui τὸ *nullo* e scriptis aliqnot in textum reduxit, accedo. Seneca, per antitheses efferendi sua cupido, perquam digna lectio! Antea sine τοῦ *nullo.*

*Prodentes omnem actum annorum suorum.* Haec e codd. restituit bene Gronovius: cf. I. F. Gronov. Obss. III, 20. Antea ap. Pincianum: *perosi omnem*, etc. Rudolph. Agricola cum Erasmo totum hoc delent, qui nostram nunc receptam lectionem, quam et in suis codd. invenerant pro sermone interpretis babuere et submoverunt. — *Prodentes...* Gronovius interpretatur, deserentes, indefensum relinquentes. *Lagrange* interpr. *ont trahi le secret de leur vie.*

*Nam quum..... relabuntur.* Etsi se infelicissimos esse quererentur, tamen nihil mutaverunt in vitae suae ratione solita.

*Ista vitia.* In quae proiecti estis, nullo quamvis longissimo tempore explebuntur.

*Velocissimae omnium rei.* Tempori vitae, quod Virgilius Georg. III, 284, recte irreparabile appellavit.

labes est. Omnia istorum tempora excute: adspice quamdiu computent, quamdiu insidientur, quamdiu timeant, quamdiu colant, quamdiu colantur, quantum vadimonia sua atque aliena occupent, quantum convivia, quae iam ipsa officia sunt; videbis, quemadmodum illos respirare non sinant vel mala sua, vel bona. Denique inter omnes convenit, nullam rem 6
bene exerceri posse ab homine occupato: non eloquentiam, non liberales disciplinas: quando districtus animus nihil altius recipit, sed omnia velut inculcata respuit. Nihil minus est hominis occupati, quam vivere: nullius rei difficilior est scientia.

VII. Professores aliarum artium vulgo multique sunt. Quasdam vero ex his pueri admodum ita per-

*Omnia istorum.* Male occupatorum.

*Computent.* Avari.

*Insidientur.* Iracundi, etc.

*Timeant.* Gloriae cupidi.

*Vadimonia.* Coram iudicibus caussas suas alienasque agendo.

*Aspice . . . officia sunt.* Eadem fere cap. 3, huius libri expressit: *Dic quantum ex isto tempore*, etc.

*Nullam rem bene exerceri ab homine occupato.* Non ab eo qui occupationibus laboribusque multis districtus est, sed ab eo qui alicui aut cupidini aut vitio inservit. *Occupare* est imperium habere, tenere, potiri. *Occupatus* ergo gallice est *esclave*. Attamen huic eidem voci eamdem interdum vim ac gallico verbo *occupé*, *affairé*, tribuere videtur noster hac in disputatione, ita ut *occupatum otioso* opponat, multas et inde antitheses et cavillationes eliciat. Ceterum de hoc verbo v. huius libri cap. 11, §. 3.

*Liberales disciplinas.* Philosophia, lectio poëtarum, mathesis, musica al. quae libero homine digna putabantur.

*Quando districtus . . . recipit.* Animus districtus leviter attingit omnia.

*Inculcata.* Quae cum taedio et quasi violenter obtruduntur: cf. de vit. beat. cap. 24, §. 1.

*Nihil minus . . . occupati.* I. e. nihil minus ad hominem occup. pertinet, hominis districti interest, quam vita.

*Nullius rei . . . scientia.* Cui tamen ille non vacat.

VII. Arg. Scientiam vivendi et moriendi pauci tenent: et vanae sunt querelae de occupationibus et negotiis ultro quaesitis.

*Pueri admodum . . . . possent.* Lipsius mirans hoc exempla quaedam e lapidibus de praecocibus ingeniis affert: quamquam nullam mirationem hoc movere debere puto, quod puer XIV annos natus geometriam e. c. ita tenuerit, ut alios eam docere possit.

cepisse visi sunt, ut etiam praecipere possent. Vivere tota vita discendum est: et quod magis fortasse mirabere, tota vita discendum est mori. Tot maximi viri, relictis omnibus impedimentis, quum divitiis, officiis, voluptatibus renuntiassent, hoc unum in extremam usque aetatem egerunt, ut vivere scirent: plures tamen ex his nondum se scire confessi e vita abierunt:

2 nedum ut isti sciant. Magni, mihi crede, et supra humanos errores eminentis viri est, nihil ex suo tempore delibari sinere: et ideo vita eius longissima est, cui quantumcumque patuit, totum ipsi vacavit. Nihil inde incultum otiosumque iacuit: nihil sub alio fuit; neque enim quidquam reperit dignum, quod cum tempore suo permutaret, custos eius parcissimus. Itaque satis illi fuit: his vero necesse est defuisse, ex

3 quorum vita multum populus tulit. Nec est quod putes, hinc illos non intelligere damnum suum; plerosque certe audies ex his, quos magna felicitas gravat, inter clientium greges, aut causarum actiones, aut ceteras honestas miserias exclamare interdum: « Mihi vivere non licet! » Quidni non liceat? omnes illi qui te sibi advocant, tibi abducunt. Ille reus quot dies abstulit? quot ille candidatus? quot illa anus efferendis heredibus lassa? quot ille ad irritandam avaritiam captantium simulatus aeger? quot ille potentior ami-

*Vivere....mori.* Cf. Consol. ad Marc. cap. 23, §. 2 ibiq. not.

*Tot maximi viri.* E. g. Democritus, Epicuros, al.

*Nedum ut isti.* Homines districti, quos modo descripserat.

*Omnes illi.* Laudat Lipsius Plinii Epp. I, 9.

*Quot illa anus...lassa?* Cuius et tu heredipeta es, ideoque multum temporis et operae consumis in eius tibi favore conciliando. Cf. Horat. I, Epp. I, 78.

*Quot ille...habet.* Ad officia potentiori praestanda spectat. Notum ex Martiale, Iuvenale, aliisque divites olim babuisse clientium longos et ambitiosos comitatus ubi domum egrederentur, sive in forum procederent et ad munia publica obeunda, sive etiam privatos et privatis rebus acturi viam intenderent.

cus, qui vos non in amicitia, sed in apparatu habet? Dispunge, inquam, ac recense vitae tuae dies: videbis paucos admodum et ridiculos apud te resedisse. Assecutus ille quos optaverat fasces, cupit ponere, et subinde dicit: « Quando hic annns praeteribit? » Facit ille ludos, quorum sortem sibi obtingere magno aestimavit: « Quando, inquit, istos effugiam? » Diripitur ille toto foro patronus, et magno concursu omnia, ultra quam audiri potest, complet: « Quando inquit, res proferentur? » Praecipitat quisque vitam s suam, et futuri desiderio laborat, praesentium taedio. At ille, qui nullum non tempus in usus suos confert, qui omnes dies tamquam vitam ordinat, nec optat crastinum, nec timet. Quid enim est, quod iam ulla hora novae voluptatis possit afferre? Omnia nota, omnia ad satietatem percepta sunt: de cetero fors fortuna, ut volet, ordinet; vita iam in tuto est. Huic adiici potest, detrahi nihil: et adiici sic, quemadmodum aliquis ventre saturo iam, non pleno, aliquid cibi, quod nec desiderat, capit.

*Dispunge.* Computa. Cf. de Benefic. IV, 32, 4.

*Ridiculos.* Haec est omnium scriptorum lectio. *Reiiculos* Erasmus in margine notaverat, quod Lipsius probavit.

*Resedisse.* Tibi remancut pauci dies, qui in nullam rem a te vitae bene collocandae ignaro conferri possunt, ideoque sunt ridiculi (cf. supra cap. 4, §. 2).

*Assecutus ... fasces, cupit ponere.* Eum, qui cousul factus est, inouil. Ceterum haec omnia supra iam dixit, cap. 4 et 5: *cupiunt ex illo fastigio.... descendere*, etc., usque ad finem.

*Ludos.* Vt praetor: nam inter praetores (sub imperatoribus) sors aut ludos aut iurisdictionem dabat.

*Diripitur.* Gratia ac favore. Cf. ad III, de Ira 23, 3.

*Quando ... proferentur?* Quando feriae incipient? Prolatae res pro iustitio dicebantur. Ernesti Clav. Cicer.

*Quemadmodum aliquis ventre saturo iam, non pleno, aliquid cibi, quod nec desiderat, capit.* Adieci τὰ *aliquis ventre* et τὸ *desiderat*, Erasmo obsequutus. Lipsius eum neglexerat, nescio quare. Totus hic locus ap. Erasm. sic legitur: Huic potest detrahi nihil, adiici sic, sicut aliquis ventre quoque admodum saturo iam, non pleno, aliquid cibi, quod nec

VIII. Non est itaque, quod quemquam propter
canos aut rugas putes diu vixisse: non ille diu vixit,
sed diu fuit. Quid enim, si illum multum putes na-
vigavisse, quem saeva tempestas a portu exceptum
huc et illuc tulit, ac viribus ventorum ex diverso
furentium per eadem spatia in orbem egit? non ille
multum navigavit, sed multum iactatus est. Mirari
soleo, quum video aliquos tempus petere, et eos,
2 qui rogantur, facillimos. Illud uterque spectat, pro-
pter quod tempus petitum est: ipsum tempus quidem
neuter. Quasi nihil petitur, quasi nihil datur: re
omnium pretiosissima luditur. Fallit autem illos, quia
res incorporalis est, quia sub oculos non venit: ideo-
que vilissima aestimatur, immo paene nullum pre-
tium eius est. Annua congiaria homines clarissimi
accipiunt, et his aut laborem, aut operam, aut dili-
gentiam suam locant; nemo aestimat tempus. Vtun-
3 tur illo laxius, quasi gratuito. At eosdem aegros vide,
si mortis periculum admotum est propius, medico-
rum genua tangentes: si metuunt capitale suppli-

desiderat, capit. *Nec desiderans c.* ex coni. dederat Lipsius, Gronovio non repugnante.

VIII. Arg. Tempus rerum omnium pretiosissimum nihili aut parvi aestimatur.

*Non ille diu.* Erasmum sequor: saepe noster particulas causales omittit. Antea: *non enim ille d.*

*Non est . . . . fuit.* Cf. Consolat. ad Marc. 20, 10 sq. Lipsius recte haec Varronis in Modio laudat: Non illos optime vivere, qui diutissime, sed qui modestissime. Quaedam collegit Gataker. ad Antonin. p. 111 a. 37.

*Tempus petere.* I. e. petere ab aliis ut suum tempus eis ad aliquam operam navent.

*Ipsum tempus.* Tò *tempus* ex Erasmo adieci.

*Annua congiaria.* Cf. Sueton. Nerona X, et Tacit. ann. XIII, c. 34. Senatorum nobilissimo cuique, sed a re familiari destituto annua salaria et quibusdam quingena constituit. Collectanea bona de hac re dedit Lipsius Elector. I, VIII. Nostro pro dono quocunque vox congiarium in usu est. Consol. ad Marc. 22, 2.

*Clarissimi.* Sc. Senatores. Libri fere *carissimi.* Vnde Lipsius coniecit *rarissimi*, aut *carissima* i. in magno habent, care aestimant. Fortasse erat *a clarissimis*, quo referendum esset τὸ *his*, quod sequitur.

cium, omnia sua, ut vivant, paratos impendere:
tanta in illis discordia affectuum est. Quod si posset,
quemadmodum praeteritorum annorum cuiusque
numerus proponi, sic futurorum, quomodo illi, qui
paucos viderent superesse, trepidarent, quomodo
illis parcerent! Atqui facile est, quamvis exiguum,
dispensare quod certum est: id debet servari diligen-
tius, quod nescias quando deficiat. Nec est tamen, 4
quod ignorare putes illos, quam cara res sit. Dicere
solent iis, quos validissime diligunt, paratos se par-
tem annorum suorum dare. Dant, nec intelligunt:
dant autem ita, ut sine illorum incremento sibi de-
trahant: sed hoc ipsum an detrahant, nesciunt: ideo
tolerabilis est illis iactura detrimenti latentis. Nemo
restituet annos, nemo iterum te tibi reddet. Ibit qua 5
coepit aetas, nec cursum suum aut revocabit, aut
supprimet: nihil tumultuabitur, nihil admonebit ve-
locitatis suae; tacita labetur. Non illa se regis impe-
rio, non favore populi longius proferet. Sicut missa
est a primo, decurret: nusquam divertet, nusquam
remorabitur. Quid fiet? tu occupatus es, vita festinat:
mors interim aderit, cui, velis nolis, vacandum est.

IX. Potestne quisquam, dico hominum eorum, qui prudentiam iactant, et operosius occupati sunt

*Cuiusque.* Lipsius mavult *cuique.* Equidem *quibusque* praeferrem.

*Missa.* Alii *iussa.* Illud propter cursum, ut metaphora servaretur, placuit editoribus. Nec immerito. *Dic curret* recte reiecit Gronov., reducto *decurret.* *A primo* est formula cursoribus familiaris. Res nota.

IX. Arg. Igitur nihil differas, quod hodie perfici potest, in crastinum diem.

*Potestne quisquam* (sic mortui vacare), *dico hominum eorum, qui prudentiam iactant, et operosius occupati sunt, quam ut melius possint vivere?* Haec e codice suo sic edidit Erasmus: Potestne quisquam sensus hominum, eorum dico, qui prudentiam iactant, operosius occupari sibi, ut melius possint vivere? Tò *melius* Lipsio displicet. Locum tamen suum bene tuetur: vivunt, sed non ita, ut deberent, si vere vivere vellent.

quam ut melius possint vivere? Impendio vitae vitam instruunt, cogitationes suas in longum ordinant: maxima porro vitae iactura dilatio est. Illa primum quemque extrahit diem, illa eripit praesentia, dum ulteriora promittit. Maximum vivendi impedimentum est exspectatio, quae pendet ex crastino. Perdis hodiernum: quod in manu fortunae positum est, disponis: quod in tua dimittis. Quo spectas, quo te extendis? omnia quae ventura sunt, in incerto iacent: proti-
2 nus vive. Clamat ecce maximus vates, et velut divino ore instinctus salutare carmen canit:

> *Optima quaeque dies miseris mortalibus aevi*
> *Prima fugit.*

Quid cunctaris, inquit, quid cessas? Nisi occupas, fugit: quum occupaveris, tamen fugiet. Itaque cum celeritate temporis, utendi velocitate certandum est: velut ex torrente rapido, nec semper casuro, cito hauriendum est. Hoc quoque pulcherrime ad exprobrandam infinitam cogitationem, quod non optimam
3 quamque aetatem, sed diem dicit. Quid securus, et in tanta temporum fuga lentus, menses tibi et annos, et longam seriem, utcunque aviditati tuae visum est, exporrigis? de die tecum loquitur, et de hoc ipso fugiente. Non dubium est ergo, quin prima quaeque

*Impendio . . . ordinant.* Vitam suam perdunt, dum et id meditantur, quomodo recte vitam agere veliut, et cogitantes diu vivere vitam quasi dividunt et in ordinem redigunt.

*Protinus*, statim.

*Divino ore i. s. c. c.* Optime e codd. omnibus et edd. antiquis restituit Muretus: *divino furore* supposuerat. *Divino sermone*, dictione egregia, ut ap. Horat. I Sat. IV, 43, 44, *Os magna sonaturum*, de sublimi elocutione. Tò *instinctus* sc. afflatu sacro, coniungas cum verbo *canit*, monet Gronov.

*Optima . . . . fugit.* Versus exstant apud Virgil. Georg. III, 68. Confer Senecae Epistol. 108, post med.

*Nisi occupas.* Occupare tempus idem est quod Horatius vocat *diem carpere* (*carpe diem, quam minimum credula postero.* lib. I, Od. 11, vs. 8) et *rapere occasionem de die*, Epod. XIII, vss. 3, 4.

*Diem dicit.* Scil. poëta supra citatus. Opponitur dies aetati, ut magis

optima dies fugiat mortalibus miseris, id est, occupatis: quorum pueriles adhuc animos senectus opprimit, ad quam imparati inermesque veniunt. Nihil enim provisum est: subito in illam, nec opinantes inciderunt: accedere eam quotidie non sentiebant. Quemadmodum aut sermo, aut lectio, aut aliqua interior cogitatio iter facientes decipit; pervenisse se ante sciunt, quam appropinquasse: ita hoc iter vitae assiduum et citatissimum, quod dormientes, vigilantesque eodem gradu facimus, occupatis non apparet, nisi in fine.

X. Quod proposui, si in partes velim et argumenta diducere, multa mihi occurrent, per quae probem brevissimam esse occupatorum vitam. Solebat dicere Fabianus, non ex his cathedrariis philosophis, sed ex veris et antiquis: « Contra affectus impetu, non subtilitate pu» gnandum, nec minutis vulneribus, sed incursu aver» tendam aciem non probam: cavillationem enim re» tundi debere, non vellicari. » Tamen ut illis error exprobretur suus, docendi, non tantum deplorandi sunt. In tria tempora vita dividitur: quod est, quod fuit, et quod futurum est. Ex his quod agimus, breve est; quod acturi sumus, dubium; quod egimus, cer-

perspicuum fiat, quam brevis sit homini permissa felicitas.

X. Arg. Occupati in levibus brevissimam vitam agunt.

*Fabianus.* Cf. de eo ad Consol. ad Marc. 23, 3; et Ep. 11, 40, 52, 58, etc.

*Cathedrariis.* Qui in sella sua, non item in vita, philosophi sunt. Cathedra autem de quacunque sella, praesertim de elegantiore feminarum (quales videre licet in *Pitture d'Ercolano*, T. IV, *tav.* 45) potentiorum, (e. c. de Clement. I, 9, 5) et professorum dicebatur. Hanc ipsam sententiam Fabiani secutus est noster in Consolatione ad Marc. cap. 1.

*Avertendam aciem non probam: Cavillationem enim*, etc. Lectio librorum vett., quam et Erasm. propemodum repraesentavit. Quam a Lipsio mutatam accepimus: *avertendam aciem. Non probam cavillationem esse, ret. etc.* Sed vulgata bona est. Affectus contenderat Fabianus cum hoste

tum. Hoc est enim, in quod fortuna ius perdidit, quod in nullius arbitrium reduci potest. Hoc amittunt occupati: nec enim illis vacat praeterita respicere, et si vacet, iniucunda est poenitendae rei recordatio. Inviti namque ad tempora male exacta animum revocant, nec audent ea retentare, quorum vitia, etiam quae aliquo praesentis voluptatis lenocinio snbripiebantur, retractando patescunt. Nemo, nisi a quo omnia acta sunt sub censura sua, quae nnnquam fallitur, liben-
3 ter se in praeteritum retorquet. Ille qui multa ambitiose concupiit, superbe contemsit, impotenter vicit, insidiose decepit, avare rapuit, prodige effudit, necesse est memoriam suam timeat. Atqui haec est pars temporis nostri sacra ac dedicata, omnes humanos casus supergressa, extra regnum fortunae subducta: quam non inopia, non metus, non morborum incur-
4 sus exagitat. Haec nec turbari, nec eripi potest: perpetua eius et intrepida possessio est. Singuli tantum dies, et hi per momenta praesentes sunt: at praeteriti

malevolo el fallaci atque cum cavillalione, haud dubia ad clandeslinos eorum incursus exprimendos.

*Hoc est ... potest.* Lipsins recte laudal Plin. Nal. Hisl. II, 5, pag. 125 Bip. — *ne deum quidem posse omnia. Namque nec sibi etc.... nullumque habere in praeterita ius, praeterquam oblivionis.* Iam antea cecineral ut Stoicus, Horalius Od. III, 45—48: *non tamen irritum Quodcunque retro est, efficiet (deus), neque Diffinget, infectumque reddet Quod fugiens semel hora vexit*; ubi conf. Boettiger pag. 135 sq.

*Inviti .... patescunt.* Omnia tempora praeterita eorum vel manifeslo prava sunt, vel quae non male exacta videbantur, quia vitiositas eorum voluptatis quadam specie menli clam subducta esl, ea animo isluc revocato ut prava patefiunt.

*A quo omnia acta sunt sub censura sua.* H. e. qui sua altentus severusque judex prius examinavit quam committeret, el censor sni auslerus exstitit.

*Atqui haec.* Memoria temporis anteacti, in quam nemini ius competil, quae violari nequil al semel constituta et fixa est.

*Haec nec ... potest.* Cf. de Vil. beat. 6, 1; de Benef. III, 4, 1. Esl Epicuri quoque, quem noster magni fecil, senlentia e Socraticorum rivulis in hortos suos derivata.

*Intrepida.* Quam nullus metus turbare, quam nulla trepidatio assequi potest.

temporis omnes, quum iusseris, aderunt, ad arbitrium tuum se inspici ac detineri patientur; quod facere occupatis non vacat. Securae et quietae mentis est, in omnes vitae suae partes discurrere; occupatorum animi velut sub iugo sunt, flectere se ac respicere non possunt. Abiit igitur vita eorum in profundum, 5
et ut nihil prodest, quamtumlibet ingeras, si non subest quod excipiat, ac servet: sic nihil refert, quantum temporis detur, si non est ubi subsidat. Per quassos foratosque animos transmittitur. Praesens tempus 6
brevissimum est, adeo quidem, ut quibusdam nullum videatur: in cursu enim semper est, fluit et praecipitatur: ante desinit esse, quam venit: nec magis moram patitur, quam mundus, aut sidera, quorum irrequieta semper agitatio, nunquam in eodem vestigio manet. Solum igitur ad occupatos praesens pertinet tempus: quod tam breve est, ut arripi non possit, et id ipsum illis districtis in multa, subducitur.

XI. Denique vis scire, quam non diu vivant? vide quam cupiant diu vivere. Decrepiti senes paucorum

*Quassos*. I. e. male affectos. Lipsio et ante eum Grutero placuit *cassos*; nulla tamen ratione iudicii allata. Gronovius bene repulit; usu vocis exemplis nunc satis obviis declarato.

*Abiit... transmittitur*. Ad Danaidum dolium (Ovid. Heroid. XIV) alludi manifestum est. Saepe veteres hoc mytho usi sunt ad alias res translato in comparationibus. Exemplo est Lucian. T. IV, pag. 81 ed. Bipont. Hermotim. ubi philosophia illi Danaidum dolio opponitur: cf. T. I, p. 89 ib. not. Euripid. ap. Stob. Floril. p. 33 Gesn. (p. 113 Schow.).

*Praesens... videatur*. In his erat Parmenides (Tiedemann's *Geist der speculat. Philos.* I, 177; e Simplicii comment. in Aristotel. Physic. 1). Plutarchum laudat Lipsius, sine libelli de dictione *Ei* apud Delphos.

*In cursu... venit*. Secundum Heracliti decretum: πάντα ῥεῖ, omnia sunt in cursu. Tiedemann I, 217. Reliqua esse stoica, iam supra monuimus.

XI. Arg. Ipsi senes ex his otiosis turpiter queruntur moribundi, se parum vixisse.

*Decrepiti.... decipiant*. Antiquissima observatio est, Aristoteli quoque adhibita, Rhetor. II, 13, p. 232, T. IV. Bipont. Καὶ φιλόζωοι (οἱ πρεσβύτεροι) καὶ μάλιστα ἐπὶ τῇ τελευταίᾳ ἡμέρᾳ, διὰ τὸ τοῦ ἀπόντος εἶναι τὴν ἐπιθυμίαν· καὶ οὗ ἐνδεεῖς, τούτου μά-

annorum accessionem votis mendicant. Minores natu se ipsos esse fingunt, mendacio sibi blandiuntur, et tam libenter fallunt, quam si fata una decipiant. Iam vero quum illos aliqua imbecillitas mortalitatis admonuit, quemadmodum paventes moriuntur, non tanquam exeant de vita, sed tanquam extrahantur? stultos se fuisse, quod non vixerint, clamitant, et, si modo evaserint ex illa valetudine, in otio victuros.
2 Tunc, quam frustra paraverint quibus non fruerentur, quam incassum omnis labor ceciderit, cogitant. At quibus vita procul ab omni negotio agitur, quidni spatiosa sit? nihil ex illa delegatur, nihil alio atque alio spargitur, nihil inde fortunae traditur, nihil negligentia interit, nihil largitione detrahitur, nihil supervacuum est: tota, ut ita dicam, in reditu est. Quautulacnnque itaque abunde sufficit: et ideo quandocunque ultimus dies venerit, non cunctabitur vir
3 sapiens ire ad mortem certo gradu. Quaeris forte, quos occnpatos vocem? non est quod me solos putes dicere, quos a basilica immissi demum canes eiiciunt; quos

λιςα ἐπιθυμοῦσι. Horat. Art. poët. 172. Spe longus, iners, avidusque futuri. Vid. ibid. Bentley. Est quuque legendum Martialis concinnum epigramma de ridiculo sene, I. III, ep. 43.

*At quibus agitur.* Vt Alphenus fenerator ap. Horat. Epod. II, ab omnibus negotiis, quibus homo urbanus expositus esse solet, officiis, salutationibus (Voss. ad Virgil. Georg. p. 144), etc.

*Spatiosa sit.* Quidni multa amplectatur.

*Delegatur.* Assignatur: delegare est in re nummaria vox propria, et debitores creditori delegantur: Senec. Benef. IV, 11, 2; VII, 19, 2. Parum lucenter interpret. *Lagrange.*

*In reditu est.* Vt pecunia, quae certa fide in fenore est.

*Non est . . . eiiciunt.* De iis, qui ita actuosi et in causis dediti essent, ut ultimi e basilica (vid. ad III, de Ira 33, 1) egrederentur, et vix quum claudendae basilicae essent, canesque, earum custodes, iam soluti immitterentur, explicat Lipsius. Sed quum aedificia haec nonnisi porticibus constarent (cf. Ernesti Excurs. ad Sueton. Aug. 31), de hac explicatione dubius sum. Quomodo enim et cur clausas et a canibus custoditas fuisse basilicas putemus?

aut in sua vides turba speciosius elidi, aut in aliena contemtius; quos officia domibus suis evocant, ut alienis foribus illidant; quos hasta praetoris infami lucro, et quandoque suppuraturo, exercet. Quorumdam otium occupatum est: in villa, aut in lecto suo, in media solitudine, quamvis ab omnibus recesserunt, sibi ipsi molesti sunt. Quorumdam non otiosa vita est dicenda, sed desidiosa occupatio.

XII. Illum tu otiosum vocas, qui Corinthia paucorum furore pretiosa, anxia subtilitate concinnat, et maiorem dierum partem in aeruginosis lamellis consumit? qui in ceromate (nam, proh facinus, ne Romanis quidem vitiis laboramus!) spectator puerorum rixantium sedet? qui victorum suorum greges in aetatum et colorum paria diducit? qui athletas notissi-

*Sua ... turba.* Quum ipsi magnifice domum deducuntur.

*Aliena.* Alios deducendo, comitando.

*Quos hasta ... exercet.* Qui auctionibus, quae sub hasta fiebant, bonorum proscriptorum aderant, et lucrum infame idemque suppuraturum i. e. in exitium eorum, rerum mutatione facta, evasurum, captabant.

XII. Arg. Et qui plerumque otiosi et delicati vocantur, vel maxime inter occupatos numerandi sunt.

*Corinthia.* Scilicet vasa, quae modo in esculenta, modo in lucernas aut trulleos, nullo munditiarum respectu, transferri solebant. Cf. de Tranq. anim. IX fin. ib. not. Idem furor et Plinii tempore (Nat. Hist. XXXIV, 3 Bip.) animos elegantiorum invaserat. Et ex odore illi se dicebant talia vasa dignoscere. Martial. lib. IX, Epigr. LXIII: *Consuluit nares an olerent aera Corinthon.*

*Concinnat.* Apta collocat, ordinat.

*Aeruginosis lamellis.* His ipsis Corinthiis: lamella enim ut lamina, lamna de supellectile argentea, aut aurea dicebatur, sed hoc loco cum contemptu.

*Ceroma.* Κήρωμα unguentum ex oleo et cera quo ephebi certaturi se linebant apud Graecos, a quibus res defluxit ad Romanos, quibus ceroma de loco etiam gymnasii, ubi ad certamen ungendo se praeparabant, dicebatur. Plin. Nat. Hist. XXXV, a init.

*Victorum suorum greges.* Lectio scriptorum est. Intelligo de servis quos ille ad spectacula aluit et exercuit, inprimis ut aurigae s. agitatores essent: quorum factiones notae sunt. Hi greges proprie appellabantur coloribus distincti, factio alba s. albata, russata, veneta, prasina. Lipsius *victorum* scribendum putavit, i. μεμαρασμένων, exoletorum, iocosa et contemptim. Antea, *vinctorum*.

*Notissimos.* Hanc vocem ex Lipsii

mos pascit? Quid? illos otiosos vocas, quibus apud tonsorem multae horae transmittuntur, dum decerpitur, si quid proxima nocte succrevit; dum de singulis capillis in consilium itur; dum aut disiecta coma restituitur, aut deficiens hinc atque illinc in frontem
2 compellitur? Quomodo irascuntur, si tonsor paulo negligentior fuit? tanquam virum tonderet! Quomodo excandescunt, si quid ex iuba sua decisum est, si quid extra ordinem iacuit, nisi omnia in annulos suos reciderunt? Quis est istorum, qui non malit rempublicam suam turbari, quam comam? qui non sollicitior sit de capitis sui decore, quam de salute? qui non comtior esse malit, quam honestior? Hos tu otiosos vocas, inter pectinem speculumque occupatos?
3 Quid illi, qui in componendis, audiendis, dicendis canticis operati sunt: dum vocem, cuius rectum cursum natura et optimum et simplicissimum fecit, inflexu modulationis inertissimae torquent? Quorum digiti aliquod inter se carmen metientes semper sonant: quorum, quum ad res serias, saepe et tristes, adhibiti

coni. praefero. Antea, *novissimos*, nullo sensu. Manifestus de homine divite sermo est, qui omne tempus et studium in servis ad spectacula alendis et iis optimae notae habendis collocaret, ut omnium oculos in se converteret.

*Quid? illos otiosos.* In tota re similia vide apud Musonium in Stobaei Florileg. 6, (pag. 180 Schow.) *περὶ κουρᾶς*.

*Decerpitur*, volsellis. Tenendum est, in tonstrina et tonsam barbam et curatam esse comam: quod utrumque hodieque in Gallia, etc. munus unius eiusdemque hominis est.

*Tanquam virum tonderet!* i. e. negligentius. Hos deridere videtur, qui quum sint viri, comam, aeque ac mulieres, curant.

*Iuba.* Ironice, propter annulos pendentes et cincinnos, in modum iubae: ut ipse noster Epist. ultim.

*Canticis.* Canticum apud Romanos id fere fuit quod apud nos hodie *chansons*. Martial. lib. III, Epigramm. LXIII, vs. 5: *Cantica qui Nili, qui Gaditana susurrat.*

*Quid illi ... torquent.* De carminibus publice recitandis et decantandis hic sermonem esse, constat. Notum porro est id temporis usitatam fuisse quamdam dicendi mollitiem quam elegantiam vocabant, elumbem, enervem, eviratam. Quam Persius merito exagitat, Sat. I, med. et fin. Caete-

sunt, exauditur tacita modulatio? non habent isti
otium, sed iners negotium. Convivia mehercule ho- 4
rum non posuerim inter vacantia tempora, quum vi-
deam, quam solliciti argentum ordinent, quam dili-
genter exoletorum suorum tunicas succingant, quam
suspensi sint, quomodo aper a coquo exeat; quanta
celeritate, signo dato, glabri ad ministeria discurrant;
quanta arte scindantur aves in frusta non enormia;
quam curiose infelices pueruli ebriorum sputa deter-
geant. Ex his elegantiae lautitiaeque fama captatur,
et usque eo in omnes vitae successus mala sua illos se-
quuntur, ut nec bibant sine ambitione, nec edant.
Nec illos quidem inter otiosos numeraveris, qui sella 5
se et lectica huc et illuc ferunt, et ad gestationum
suarum, quasi deserere illas non liceat, horas occur-
runt: quos, quando lavari debeant, quando natare,
quando coenare, alius admonet: et usque eo nimio
delicati animi languore solvuntur, ut per se scire non
possint, an esuriant. Audio quemdam ex delicatis (si 6

enm *flicere*, est recitare, declamare. Iuvenal. Sat. III, 9.

*Quum videam .... ordinant.* Vasa escaria, patinas, pocula, ate. Argentum vero est omnia qnae ex arganto eouflata sunt.

*Exoletorum.* Exoleti et *glabri*, quae vox a nostro mox usurpatur, suut eunuchi. Quippe qui pincernae erant et, ut Iovi Ganymedes, vioa sueverant ministrare. Nam ad pocillatoris ministeriom soli vocabantur pulchri et formosi pueri: Forma turpibus res enlinaria demandabator. Vnda, inter multa, Martial. epigramm. lib. X, LXVI.

*Quam suspensi sint.* Quanta iis sollicitudo sit et anxietas, ne, etc.

*Quomodo aper a coquo exeat.* Aper opportune edendus tradatur; assatus nempe. Nam id maximi momenti apud epulones et maximae solertiae est, nec minus assatom quam decet nec nimis tradere. Vnde apophtegma: Fiunt coqui, nascuntur assatores.

*Non enormia.* Regularia. Cf. de Vit. beat. 17, 2; Ep. 47.

*In omnes vitae successus.* I, e. in omni vitae curso, procursu, ut ap. Virg. Aen. XII, 616.

*Sella.* Gestatoria. Sueton. Aug. 53. Erat apta ad sedendum, eoque discreta a *lectica*, quae ad iacendum in usu erat. Conf. Lipsii Elector. I, 19.

*Gestationum.* Motuum, qui per sellam, etc. fiunt.

*Audio quemdam*, etc. Simile est illa Sybaritarum mollities; de Ira II,

modo deliciae vocandae sunt, vitam et consuetudinem humanam dediscere) quum ex balneo inter manus elatus, et in sella positus esset, dixisse interrogando: « Iam sedeo? » Hunc tu ignorantem an sedeat, putas scire an vivat, an videat, an otiosus sit? non facile dixerim, utrum magis miserear, si hoc ignoravit, an
7 si se ignorare finxit. Multarum quidem rerum oblivionem sentiunt, sed multarum et imitantur: quaedam vitia illos, quasi felicitatis argumenta, delectant. Nimis humilis et contempti hominis esse videtur, scire quid faciat. I nunc, et mimos multa mentiri ad exprobrandam luxuriam puta. Plura mehercule praetereunt quam fingunt, et tanta incredibilium vitiorum copia, ingenioso in hoc unum seculo, processit, ut iam mimorum arguere possimus negligentiam. Esse aliquem, qui usque eo deliciis interierit, ut, an sedeat, alteri credat!

XIII. Non est ergo otiosus hic; aliud nomen imponas: aeger est; immo mortuus est. Ille otiosus est, cui otii sui sensus est: hic vero semivivus, cui ad intelligendos corporis sui habitus indice opus est; quomodo potest hic alicuius temporis dominus esse? Persequi singulos longum est, quorum aut latrunculi, aut pila, aut excoquendi in sole corporis cura,

25. Non est, ut fusius doceamus, hanc reprehensionem, non cadere in Niciam (ap. Stobaeum Floril. Serm. 29), Archimedem, Newtonum aliosque vere magnos viros, qui tantopere labori dediti fuerint, ut corporis sui prope obliviscerentur.

*Mimos*. Cf. de Ira II, 4.

*Plura mehercule praetereunt quam fingunt*. Hoc est, illa etiam quae καθ' ὑπερβολὴν ficta esse videntur, citra veritatem sunt; et quamvis fingant in quibusdam, in plerisque tamen parum dicunt, accusandique eo nomine potius sunt, quod vitia elevent, quam quod attollant.

*Ingenioso ... seculo*. Saepe ab hac parte seculum suum traducit, idque recte. Cf. Natural. Quaest. VII, 31, 32.

XIII. Arg. Delicatorum vita non magis otiosa est, quam eorum qui in litterarum inutilium studiis detinentur.

*Latrunculi*. Cf. de Tranq. An. 14, 4. Non constat de natura ludi latrunculorum. Egregie tamen de eo di-

consumpsere vitam. Non sunt otiosi, quorum volu- 2
ptates multum negotii habent. Nam de illis nemo dubitavit, quin operose nihil agant, qui in litterarum inutilium studiis detinentur: quae iam apud Romanos quoque magna manus est. Graecorum iste morbus fuit, quaerere, quem numerum remigum Vlysses habuisset: prior scripta esset Ilias, an Odyssea: praeterea, an eiusdem esset auctoris. Alias deinceps huius notae: quae sive contineas, nihil tacitam conscientiam iuvant: sive proferas, non doctior videberis, sed molestior. Ecce Romanos quoque invasit inane 3
studium supervacua discendi! His diebus audivi quemdam sapientem referentem, quae primus quisque ex Romanis ducibus fecisset. Primus navali praelio Duil-

spulavit Wielandus (Opp. T. XXIV, p. 130 sqq.) nostro loco non praetermisso. Romanis fuisse proprium ludum hunc, inde discimus, qui eo nomen duxerit, quod belli imaginem daret: etenim latro, latrunculus idem valuit antiquissimis temporibus, quod miles. Calculis autem albis XII contra totidem nigros lusor utebatur, ut eos vel demeret vel defigeret (alligaret). Consilium huius ludi conveniebat ludo schachico, qui Indiae originem suam debet, sed ratione et indole prorsus distabant.

*Aut excoquendi..cura.* I. e. insolando se, a. apricando, et ungendo; de Tranq. Anim. 3, 1. Persii Sat. IV, 18 et 33 ibique Intpp. De otio mollitia peracto, ideoque de ludis commodioribus, cui Romani in Campo Martio operam dabant, sermo est. —Hic conferendum Ruhkopf indicat Horat. Serm. II, 2, 10: A. P. 380; ubi de variis ludorum oblectamentis, quibus se vulgo recreabant homines, *graecari* soliti, melius iuicitur. *B.*

*Graecorum....auctoris.* Occurrebant hae quaestiones in commentariis grammaticorum, inprimis Alexandrinorum, nec desierant institui Senecae tempore. Iam Bion (ad Tranq. Anim. 8, 2) grammaticos in haec tanquam inutilia inquirentes carpsit. Stob. Serm. 4, p. 118. De priore quaestione parum aut nihil nobis servatum est, secundae fit mentio ab Eustathio, quem Lipsius laudat; tertiam, an utrumque poëma eiusdem Homeri esset, a nullo veterum, quos legimus, praeter Senecam memoratam, F. A. Wolfius summa doctrina, elegantia et subtilitate excussam recte negavit. Cf. eiusd. Prolegomena ad Homerum (Halis Sax. 1795) et praefat. ad Homeri Iliad. ab eodem Viro κριτικωτάτῳ recensitam (Halis Sax. 1794).

*Ecce Romanos...discendi.* De Tiberio etiam haec memoriae prodidit Sueton. 70.

*Sapientem.* Ironice dicitur de falso quodam sapiente.

*Duillius.* Caeso Duillius Nepos,

lius vicit, primus Curius Dentatus in triumpho duxit elephantos. Etiamnunc ista, etsi ad veram gloriam non tendunt, circa civilium tamen operum exempla
4 versantur. Non est profutura talis scientia: est tamen quae nos speciosa rerum vanitate detineat. Hoc quoque quaerentibus remittamus, quis Romanis primus persuasit navem conscendere? Claudius is fuit, Caudex ob hoc ipsum appellatus, quia plurium tabularum contextus caudex apud antiquos vocabatur: unde publicae tabulae, codices dicuntur: et naves nunc quoque, quae ex antiqua consuetudine per Tiberim commeatus subvehunt, caudicariae vocantur.
5 Sane et hoc ad rem pertineat, quod Valerius Corvinus primus Messanam vicit, et primus ex familia Valeriorum, urbis captae in se translato nomine Messana appellatus est, paulatimque vulgo permutante litteras, Messala dictus. Num et hoc quemquam curare permittas, quod primus L. Sulla in circo leones solutos dedit, quum alioquin alligati darentur, ad conficiendos eos missis a rege Boccho iaculatoribus? et
6 hoc sane remittatur. Num et Pompeium primum in

consul anno V. C. 494, ante Ch. N. 260, primus Romanorum navali praelio victor Carthaginensium classem fudit, et octo et quinquaginta navibus captis Segestam obsidione ab illis cinctam liberavit. Caeterum de illo vid. Liv. Epit. 17. Cic. Orat. 45.

*Curius Dentatus.* M. Annius Curius Dentatus, ter consul, Samnitibus, Sabinis, Lucanis fusis bis triumphavit, ann. 273 ant. Ch. N. Dein rus concessit, ubi simplicissime vixit. Plin. Nat. Hist. VIII, 6.

*Caudex.* App. Claudius Caudex, Appii caeci Fil. consul 264 ann. ant. Ch. N., A. V. C. 489, postquam fretum siculum transmisisset, Hieronem regem et Poenos magna clade fudit. Cf. Sueton. Tib. 2. Varro de vit. Rom. II, ap. Nonium, de propriet. Sermon. c. 13, § 12.

*Valerius Corvinus.* Corvinum hunc appellando errat noster. Fasti Capitolini: M. Valerius, M. F. M. N. Maximus, qui in hoc honore Messala appellatus est, A. V. C. 590. Repetit quoque Macrobius Saturnal. I, VI, p. 224. Bip. T. I.

*L. Sulla.* Plin. N. H. VIII, 20. Bip. idem narrare videtur.

*Num et Pompeium.* Plin. Nat. Hist. VIII, 7, confirmat.

circo elephantorum duodeviginti pugnam edidisse, commissis more praelii noxiis hominibus, ad ullam rem bonam pertinet? Princeps civitatis, et inter antiquos principes, ut fama tradidit, bonitatis eximiae, memorabile putavit spectaculi genus, novo more perdere homines. Depugnant? parum est; lancinantur? parum est: ingenti mole animalium exterantur. Satius erat ista in oblivionem ire, ne quis postea potens disceret, inviderelque rei minime humanae.

XIV. O quantum caliginis mentibus humanis obiicit magna felicitas! Ille se supra rerum naturam esse tunc credidit, quum tot miserorum hominum catervas sub alio caelo natis belluis obiiceret; quum bellum inter tam disparia animalia committeret; quum in conspectu populi Romani multum sanguinis funderet, mox plus ipsum fundere coacturus. At idem postea Alexandrina perfidia deceptus, ultimo mancipio transfodiendum se praebuit, tum demum intellecta inani iactatione cognominis suis. Sed ut illo 2
revertar, unde decessi, et in alia materia ostendam

*Exterantur.* Gronov. dedit e Mss. Antea *obterantur* s. *exenterantur.*

XIV. Arg. Pergit in traducendis Grammaticorum ineptiis. Tum eos solos omnium otiosos esse docet, qui sapientiae vacent.

*Plus... coacturus*: i. e. mox populum ipsum in cruenta bella tracturus. Ex argutiarum captatione hoc enuntiatum ortum est.

*Alexandrina perfidia deceptus.* Nemini ignotum est, quum Alexandriam e Pharsalia victus Pompeius fugeret, Ptolemaeum XIII, Dionysii Fil., quem in paternum regnum ipse restituerat, iussisse hunc in portu trucidari.

*Ultimo mancipio.* Achillae ad Alexandriam: cf. ad II, de Ira 2, 4.

*Inani iactationa cognominis sui.* I. e. Magni, quod Sulla ei dederat (Plut. Pompei. p. 731, T. III. Reisk.) et quod ita pervulgatum est, ut Cn. Pompeium minus saepe quidam nominent quam Magnum. In primis Lucanus in epico poëmate Pharsalia. Haud equidem scio, an haec iactatio ab ullo veterum sit memorata. Nec in Pompeium cadere videtur, si, quae de eo narrata sint, adverteris, e. c. Plutarch. l. l. Esse tamen potuit ut Seneca ad iambica Sophoclis, quae ad uxorem et filium conversus Pompeius, tanquam nunc servus factus, pronuntiasse narratur a Plutarcho p. 866, respiceret.

supervacuam quorumdam diligentiam: idem narrabat, Metellum, victis in Sicilia Poenis, triumphantem, unum omnium Romanorum ante currum centum et viginti captivos elephantos duxisse: Sullam ultimum Romanorum protulisse pomoerium, quod nunquam provinciali, sed Italico agro acquisito*, mos
3 proferre apud antiquos fuit. Hoc scire magis prodest, quam Aventinum montem extra pomoerium esse, ut ille affirmabat, propter alteram ex duabus causis: aut quod plebs eo secessisset, aut quod Remo auspicante illo loco aves non addixissent. Alia deinceps innumerabilia, quae aut ficta sunt, aut mendacii similia. Nam ut concedas, omnia eos fide bona dicere, ut ad praestationem scribant; tamen cuius ista errores minuent? cuius cupiditates prement? quem for-

*Idem*. Ille psendosapieos quem induxit loquentem cap. praeced. § 3.

*Metellum*. Fuil hic L. Metellus Cousul. Liv. Epist. 19, Flor. II, 2, ib. Intpp. Res gesta est bello Punico primo. In numero elephantorum variunl auctores.

*Sullam*. Terminos urbis propagare ei dabatur ex antiquo more, qui Italicum agrum Reipublicae addidisset. Qui mos illis temporibus ortus esse videtur, in quibus nonnisi cum Italis res esset Romanis, quumqoe hi adhuc populo victo civitateque donato (Cic. de Off. I, XI, 4. Heusing.) secum in urbe habitandi locum facerent. De agro itaque provinciali acquirendo non cogitabant isto tempore. Sed postea ad provincialem agrum extendebatur quoque iste mos. Sulla tamen ultimus non fuit*, qui Romanorum pomoerium proferret: et Iul. Caesar de hac re cogitavit, et Augustus eam effecit. Postea quoque Claudius simile quid instituit. Cf. Tacit. Annal. XII, 23, 24; Liv. I, 44, et ad utrumque locum Intpp.

*Aventinum..... extra pomoerium.* Qui ante Anci imperium extra pomoerium fuit, mox regnante illo urbi Romae adiunctus aedes plurimas continuit. Saevi ominis mons principio existimabatur, quod h. l. interfectus Remus et sepultus; sed tum lustratus et inter puros habitus.

*Aut quod plebs...... secessisset.* De hoc vide Titum Liv. II, 32; Aul. Gell. XIII, 14.

*Remo....addixissent.* Incerta erat traditio, utrum de loco condendae urbis, an de conditore, et a quo urbs sit appellanda, litigaverint Romulus et Remus: ille auspicabatur in monte Palatino, hic in Aventino. Cf. Liv. lib. I, cap. 5; Plutarch. in Rom. cap. 9 sq. ib. Intpp.—Caeterum *addicere*, apud augures, erat: favere.

*Num ut....scribant.* Etsi periculo suo hoc scribunt.

tiorem, quem iustiorem, quem liberaliorem facient? Dubitare se interim Fabianus noster aiebat, an satius 4
esset nullis studiis admoveri, quam his implicari. Soli omnium otiosi sunt, qui sapientiae vacant: soli vivunt. Nec enim suam tantum aetatem bene tuentur: omne aevum suo adiiciunt. Quidquid annorum ante illos actum est, illis acquisitum est. Nisi ingratissimi simus, illi clarissimi sacrarum opinionum conditores nobis nati sunt, nobis vitam praeparaverunt. Ad res 5
pulcherrimas, ex tenebris ad lucem erutas, alieno labore deducimur: nullo nobis seculo interdictum est: in omnia admittimur: et si magnitudine animi egredi humanae imbecillitatis angustias libet, multum per quod spatiemur temporis est. Disputare cum Socrate licet, dubitare cum Carneade, cum Epicuro quiescere, hominis naturam cum Stoicis vincere, cum Cynicis excedere, cum rerum natura in consortium omnis aevi pariter incedere. Quidni ab hoc exiguo et 6
caduco temporis transitu, in illa nos toto demus animo, quae immensa, quae externa sunt, quae cum melioribus communia? Isti qui per officia discursant, qui se aliosque inquietant, quum bene insanierint,

*Fabianus.* De quo supra, cap. 10. Conf. Consol. ad Marc XIII, 3.

*Vitam.* Lipsius mavult *viam.* Non invenio, cur ei vulgata displicuerit. Quum sapientes soli vivunt, praeceptis suis tradendis efficiunt ut et ipsi vitam bene agere possimus.

*Res pulcherrimas, ex tenebris ad lucem erutas.* Rerum naturae leges, quae supra humanam naturam mortalesque oculos positae, diu latuere in tenebris sepultae, nunc remoto velo obviae patent.

*Alieno labore.* Non enim nostrum est, si haec publici iuris facta et in medium prolata innotescunt. Priorum saeculorum philosophi, Thales, Empedocles, Epicurus, aliique multi haec notaverunt nobisque transmiserunt.

*Multum... temporis est.* Translata μεταφορᾷ a temporibus ad locos. Spatiari per tempora, ut per agros, per vias aut urbem.

*Disputare...... incedere.* Facile intelligas, cum acumine haec posita esse, quum alius dixisset: tibi licet Socratem, qui disputando docebat, sequi, sive Carneadem (Academiam novam, cuius dubitatio, τὸ ἐπέχειν,

quum omnium limina quotidie perambulaverint, nec ullas apertas fores praeterierint, quum per diversas domos meritoriam salutationem circumtulerint: quotum quemque ex tam immensa, et variis cupiditatibus districta urbe poterunt videre? quam multi erunt, quorum illos aut somnus, aut luxuria, aut
7 inhumanitas submoveat? quam multi, qui illos, quum diu torserint, simulata festinatione transcurrant? quam multi per refertum clientibus atrium prodire vitabunt, et per obscuros aedium aditus profugient? quasi non inhumanius sit decipere, quam excludere! quam multi hesterna crapula semisomnes et graves, illis miseris somnum suum rumpentibus, ut alienum exspectent, vix allevatis labiis insusurratum millies
8 nomen oscitatione superbissima reddent? Hos in veris officiis morari licet dicamus, qui Zenonem, qui Pythagoram quotidie, et Democritum, ceterosque antistites bonarum artium, qui Aristotelem et Theophrastum volent habere quam familiarissimos! nemo horum non vacabit, nemo non venientem ad se beatiorem amantioremque sui dimittet, nemo quemquam
9 vacuis a se manibus abire patietur. Nocte conveniri et interdiu ab omnibus mortalibus possunt. Horum

propria erat, Tiedeman II, p. 572 sqq. Fabric. Bibl.Gr. III, p. 166), etc.

*Meritoriam salutationem.* Accepere enim clientes, iique pauperiores, munera, quae nomen sportulae, s. esculentorum plenae, s. pecuniae summolam continentis, habebant. Iuvenal. Sat. I, 95; III, 249; Martial. I, 60, 11.

*Illis miseris.... exspectent.* Matutine enim salutatoris surgendum erat, qui, rupto suo somno, exspectarent, donec patronus suum interrumpere liberet.

*Insusurratum.* A servo nomenclatore qui et ipse eos spernit.

*Pythagoram.* Eius scripta, si quae fuerint, non servata esse, omni dubio exemptum est (Fabric. B. G. I, p. 779 sq.); respicit itaque noster ad doctrinam Pythagorae, quae a multis, et iis praeclaris, viris tractata erat, e. c. Archyta Mathematico, Timaeo Locrensi, Ocello Lucano, etc.

*Horum.* Philosophorum nempe; si quis eorum libros attente perlegere velit.

*Horum te*, etc. Spectare haec ad

te mori nemo coget, omnes docebunt: horum nemo annos tuos conteret, suos tibi contribuet: nullius ex his sermo periculosus erit, nullius amicitia capitalis, nullius sumptuosa observatio.

XV. Feres ex his quidquid voles: per illos non stabit, quominus, quantum plurimum ceperis, haurias. Quae illum felicitas, quam pulchra senectus manet, qui se in horum clientelam contulit? habebit cum quibus de minimis maximisque rebus deliberet, quos de se quotidie consulat, a quibus audiat verum sine contumelia, laudetur sine adulatione, ad quorum se similitudinem effingat. Solemus dicere, non fuisse in nostra potestate, quos sortiremur parentes: sorte nobis datos. Nobis vero ad nostrum arbitrium nasci licet. Nobilissimorum ingeniorum familiae sunt: 2
elige in quam adscisci velis; non in nomen tantum adoptaberis, sed in ipsa bona: quae non erunt sordide nec maligne custodienda: maiora fient, quo illa pluribus diviseris. Hi tibi dabunt ad aeternitatem iter, et te in illum locum, ex quo nemo eiiciet, sublevabunt: haec una ratio est extendendae mortalitatis, immo in immortalitatem vertendae. Honores, monumenta, quidquid aut decretis ambitio iussit, aut operibus exstruxit, cito subruitur: nihil non longa demo-

pericula, quibus expositi erant, qui potentiores colere solebant, patet.

*Mori.* E. c. coëgit Caium Iulium Caligula (de Tranq. Anim. 14), Senecam ipsum Nero, mortem sibi ipsos adsciscere.

*Conteret.* Perdet, dum patronis tuis adsis, iis officia praestes, etc.

*Nullius ex.......capitalis.* Vt in Seiano.

*Sumptuosa.* Munera patronis et servis eorum dando. Confirmat Iuvenal. Sat. III, 184, 188, 189.

XV. Arg. Laudes sapientiae.

*Solemus dicere*... etc. Similia sunt in Consolatione ad Marc. XVIII, 6. Lipsius laudat Arriani Disputatt. I, 12.

*Nasci.* Quatenus culturae patientem commodamus aurem, et ad similitudinem philosophorum nos effingimus.

*Familiae.* Sunt quaedam illustrium philosophorum sectae, Cic. de Orat. III, 16.

*Maligne.* Invidiose et parce.

3 litur vetustas, et movet ocius, quod consecravit. Sapientiae noceri non potest. Nulla delebit aetas, nulla diminuet. Sequens ac deinde semper ulterior aliquid ad venerationem conferet. Quoniam quidem in vicino versatur invidia, simplicius longe posita miramur. Sapientis ergo multum patet vita: non idem illum, qui ceteros, terminus includit. Solus generis humani
4 legibus solvitur: omnia illi secula, ut Deo, serviunt. Transivit tempus aliquod? hoc recordatione comprehendit. Instat? hoc utitur. Venturum est? hoc praecipit. Longam illi vitam facit omnium temporum in unum collatio. Illorum brevissima ac sollicitissima aetas est, qui praeteritorum obliviscuntur, praesentia negligunt, de futuro timent: quum ad extrema venerint, sero intelligunt miseri, tandiu se, dum nihil agunt, occupatos fuisse.

XVI. Nec est, quod hoc argumento probari putes, « longam illos agere vitam, quia interdum mortem invocant. » Vexat illos imprudentia incertis affectibus,

*Vetustas.* Tempus.

*Et movet ocius, quod consecravit. Sapientiae.* Vulgata bene habet. Sed quoniam duo Palat. Mss. offerunt: unus, *et movet ocium*, alter, *et monet ocium*, Lipsius legendum putat: *At manet otium, quod consecravit sapientia: ei noceri non potest.* Sive etiam *et movet.* At iis, quos consecravit sapientia, noceri non potest. Ingeniose sane.

*Nulla delebit aetas, nulla dim. Sequens ac d.* Gronovii iudicium sequar, qui codd. Grut. et Pinciano, τὸ *praesens* post *aetas* non praebentibus, obtemperandum censuit. Quum editores τὸ *sequens* ad *nulla diminuet* retraxissent, facilis lapsus erat ad *praesens* vel effingendum, vel intrudendum.

*Quoniam quidem in vicino...... miramur.* Laudat Lipsius locum notum Velleii Paterculi, lib. II, cap. 92, ubi eandem sententiam felicissime expressit: *Praesentia invidia, praeterita veneratione prosequimur: et his nos obrui, illis instrui credimus.*

*Hoc praecipit.* I. e. praesumit, anticipat.

XVI. Arg. Levitas et inconstantia vulgi et delicatorum carpitur.

*Vexat......* etc. Et ignoratio rerum et ipsi affectus, quibus agitantur eos vexant.

*Incertis.* Incerti, i. e. inordinati affectus faciunt, ut mortem optent. Lipsius laudat Democriti dictum (apud Stob. Serm. 3, p. 121 Schow.) Ἀνοήμονες, τὸ ζῆν ὡς στυγέοντες, ζῆν

et incurrentibus in ipsa quae metuunt: mortem saepe ideo optant, quia timent. Illud quoque argumentum non est, quod putes, diu viventium, « quod saepe illis longus videtur dies: quod, dum veniant ad condictum tempus coenae, tarde ire horas queruntur. » Nam si quando illos deserunt occupationes, in otio relicti aestuant, nec quomodo id disponant, aut extrahant, sciunt. Itaque ad occupationem aliquam ten- 2
dunt, et quod interiacet, omne tempus grave est: tam mehercule, quam quum dies muneris gladiatorii edictus est, aut quum alicuius alterius vel spectaculi vel voluptatis exspectatur constitutum, transilire medios dies volunt. Omnis illis speratae rei longa dilatio est. At illud tempus, quod amant, breve est, et praeceps, breviusque multo fit suo vitio: aliunde enim alio transfugiunt, et consistere in una cupiditate non possunt. Non sunt illis longi dies, sed invisi. At con- 3
tra, quam exiguae noctes videntur, quas in complexu scortorum, aut vino exigunt! Inde etiam poëtarum furor, fabulis humanos errores alentium, quibus visus est Iupiter, voluptate concubitus delinitus, dupli-

*ἐθέλουσι δείματι Αἴδεω· εἰ ἄνθρωποι, τὸν θάνατον φεύγοντες, διώκουσιν.*

*Condictum.* Statutum.

*Extrahant.* Terant, consumant.

*Transilire medios dies.* Nam hoc spectaculi genus, non mane, sed post mediam exactam diei partem, edebatur, et nonnunquam ad octavam nonamve.

*At illud tempus, quod amant.* I. tempus constitutum, ad quod tendunt. *Suo vitio*; ea qua ipsi laborant, vitiositate.

*Inde.* Ex hac vitiositate ortus est poëtarum *furor*, enthusiasmus, *μανία*.

*Visus est Iupiter*; etc. Alludit ad Iovis concubitum cum Alcmena, matre Herculis, notissimum. Cf. Apollodor. II, 4, 8, ubi Heyne p. 324 sqq. Nonnulli duas, alii tres, alii novem noctes in Hercule procreando a Iove esse consumptas tradidere. Hemsterhus. ad Luciani Somn. T. I, p. 200 sq. Bip. Caeterum haec invectio in fabularum auctores, iam a Xenophane et Platone instituta, Nostro digna est: qui et in eo a Stoicis desciscit, quod illa interpretatione allegorica mythorum ineptias mitigaverit. Quae hic obiter perstringit, ea singulari libro de superstitione inscripto acerrime pertractavit. Cuius libri, infeliciter perditi fragmenta ex Augustino de Civitate Dei VI, 10,

casse noctem. Quid aliud est vitia nostra incendere,
quam auctores illis inscribere deos, et dare morbo,
4 exemplo divinitatis, excusatam licentiam? Possunt istis
non brevissimae videri noctes, quas tam care mercan-
tur? diem noctis exspectatione perdunt, noctem lucis
metu. Ipsae voluptates eorum trepidae, et variis ter-
roribus inquietae sunt, subitque quum maxime ex-
sultantes sollicita cogitatio: « Haec quam diu? » Ab
hoc affectu reges suam flevere potentiam, nec illos
magnitudo fortunae suae delectavit, sed venturus ali-
5 quando finis exterruit. Quum per magna camporum
spatia porrigeret exercitum, nec numerum eius, sed
mensuram comprehenderet Persarum rex insolentis-
simus, lacrimas profudit, quod intra centum annos
nemo ex tanta iuventute superfuturus esset. At illis erat
admoturus fatum ipse, qui flebat, perditurusque alios
in terra, alios in mari, alios in praelio, alios in fuga,
et intra exiguum tempus consumpturus illos, quibus
centesimum annum timebat!

XVII. Quid, quod gaudia quoque eorum trepida sunt? non enim solidis causis innituntur, sed eadem, qua oriuntur, vanitate turbantur. Qualia autem putes tempora esse, etiam ipsorum confessione misera: quum haec quoque, quibus se attollunt, et supra hominem

collegit Lipsius Electorum l. II, c. 18.

« *Haec quam diu?* » Idem occurrit de Tranq. Animi II, 13, ubi vide.

*Per magna camporum spatia.....* *exercitum*. Nempe anno ant. Chr. N. 480, quum Hellespontum transmitteret Thraciamque ingenti numero compleret, Graeciam debellaturus.

*Nec numerum..... comprehenderet.* Nam plusquam vicies centena millia vel militum vel calonum foeminarumque et ministrorum huc confluxisse vulgo dicitur.

*Quum...... superfuturus esset.* Xerxes. Herod. VII, 45, 46. Ἐσῆλθέ γάρ με λογισάμενον κατοικτεῖραι, ὡς βραχὺς εἴη ὁ πᾶς ἀνθρώπινος βίος, εἰ τουτέων γε ἐόντων τοσούτων οὐδεὶς ἐς ἑκατοστὸν ἔτος περιέσται.

XVII. Arg. Et gaudia eorum trepida sunt; aliunde enim alio tendunt et transfugiunt.

efferunt, parum sincera sint! Maxima quaeque bona sollicita sunt: nec ulli fortunae minus bene, quam optimae, creditur. Alia felicitate ad tuendam felicitatem opus est: et pro ipsis, quae successerunt votis, vota facienda sunt. Omne enim quod fortuito evenit, 2
instabile est: quo altius surrexerit, opportunius est in occasum. Neminem porro casura delectant. Miserrimam ergo necesse est, non tantum brevissimam, vitam eorum esse, qui magno parant labore, quod maiore possideant: operose assequuntur quae volunt, anxii tenent quae assecuti sunt. Nulla interim nunquam amplius redituri temporis est ratio. Novae occupatio- 3
nes veteribus substituuntur, spes spem excitat, ambitionem ambitio: miseriarum non finis quaeritur, sed materia mutatur. Nostri nos honores torserunt? plus temporis alieni auferunt. Candidati laborare desivimus? suffragatores incipimus. Accusandi deposuimus molestiam? iudicandi nanciscimur. Iudex desiit esse? quaesitor est. Alienorum bonorum mercenaria pro-

*Maxima.... creditur.* Quae quum observassent homines antiquissimi, hanc fortunae manentis raritatem diis, felicitati hominum invidentibus, tribuerunt. Cf. Herodot. VII, 10 et 46; I, 32. Horat. Od. I, 24, 14; III, 29, 49 sq. Lipsius laudat Aeschyli Septem adv. Thebas 771 sq. Schütz.

*Quo altius surrexerit, opportunius est in occasum.* E codd. Grut. et Bruxell. Gronov. laudat, ut expeditius: h. e. magis patet, paratius est in occasum. Notionem vocabuli *opportunus* egregie illustratam dedit Gron. nos, ad Liv. XXV, 30, nunc satis notam. Antea *q. a. surrexit opportunum est in occasum*, e. c. ap. Erasm. *vergit pronius in occasum* Pincian. etc.

*Nulla interim nunquam amplius redituri temporis est ratio.* H. e., minima curae est an tempus effugiat, quod elapsum tamen nunquam revertetur. *Rationem habere* Gallice est *tenir compte* vel *mettre en ligne de compte.*

*Nostri nos honores.... auferunt.* H. e. ubi honorum nos iam taedet, et magistratus, dignitates, sacerdotia nobis contingere non optamus, hos aliis volumus dari, nec minus pro aliena causa hodie laboramus quam heri defatigabamur pro nostra.

*Suffragatores.* Ut candidatos in petendis honoribus gratia nostra iuvemus. Ern. Clav. Cic. *suffragari.*

*Quaesitor.* I. e. praetor, qui iudicio criminali, quaestioni, e. c. de repetundis, praeest, ideoque iudices constituit. Hoc tempore XIV usque ad XVIII praetores fuisse, qui omnes

curatione consenuit? suis opibus detinetur. Marium caliga dimisit? consulatus exercet. Quintius dictaturam properat pervadere? ab aratro revocabitur. Ibit in Poenos nondum tantae maturus rei Scipio, victor Hannibalis, victor Antiochi, sui consulatus decus, fraterni sponsor: ni per ipsum mora sit, cum Iove reponetur? civiles servatorem agitabunt seditiones, et post fastiditos a iuvene diis aequos honores, iam senem contumacis exsilii delectabit ambitio. Nunquam deerunt vel felices, vel miserae sollicitudinis causae: per occupationes intercludetur otium: nunquam agetur, semper optabitur.

XVIII. Excerpe itaque te vulgo, Pauline carissime, et in tranquilliorem portum, non pro aetatis spatio iactatus, tandem recede. Cogita quot fluctus subieris, quot tempestates partim privatas sustinueris, partim publicas in te converteris. Satis iam per laboriosa et inquieta documenta exhibita virtus est: experire, quid

anno exacto sorte in provincias praetorias mitterentur, docet Lipsius Excurs. D. ad Tacit. Annal. I, 14, e Dione Cassio LX, 12; cf. Ernesti Clav. Cic. vocab: *Praetor. Quaestio.*

*Marium..... exercet.* Inferiores militiae gradus designat caliga, ut ap. Plin. N. H. VII, 44 Bip. de Mario hoc e Sallustio Iugurth. et Plutarcho (T. II, Reisck.) omnia nota sunt.

*Quintius.* Quintios Cincinnatos, nempe in bello contra Sab. Lib. III, 26.

*Pervadere.* Ex Gronovii sententia recepi. Fecit hanc lectionem e quinque codd. Grut., ubi erat *praevadere*. Antea *evadere*.

*Ibit in Poenos...... etc.* P. Corn. Scipio Africanus maior (ab illo distinguendus qui a P. Corn. Scipione, Africani maioris filio, fuit adoptatus, et natus filius fuit Aemilii Pauli Macedonici), Annibalem vicit ad Zamam, et Antiochum magnum, ut legatus L. Scipionis fratris, de cuius successu adeo spopondit. Honores paene divinos populus ei decrevit (*cum Iove reponetur?*) Valer. Max. IV, 1, VIII, 15.

*Civiles..... seditiones.* A tribunis pl. excitatae in eum ob male administratam pecuniam asiaticam.

*Exsilii.* Quod Linterni egit, inde Romam redire nolens. cf. ep. 86 init. Valer. V, 3. Cf. doctum excurs. Weselii ad Ciceronis Catonem.

XVIII. Ann. Paulinum adhortatur, ut otium capessat periculosa officia fugiendo.

*Pauline.* Cf. de eo argumentum huius libri.

in otio faciat. Maior pars aetatis, certe melior, Reipublicae data sit: aliquid temporis tui sume etiam tibi. Nec te ad segnem aut inertem quietem voco: non ut somno, et caris turbae voluptatibus, quidquid est in te indolis vivae, demergas. Non est istud acquiescere. Invenies maiora omnibus adhuc strenue tractatis operibus, quae repositus et securus agites. Tu quidem orbis terrarum rationes administras, tam abstinenter quam alienas, tam diligenter quam tuas, tam religiose quam publicas; in officio amorem consequeris, in quo odium vitare difficile est: sed tamen, mihi crede, satius est vitae suae rationes, quam frumenti publici nosse. Istum animi vigorem, rerum maximarum capacissimum, a ministerio honorifico quidem, sed parum ab beatam vitam apto, ad te revoca: et cogita, non id egisse te ab aetate prima, omni cultu studiorum liberalium, ut tibi multa millia frumenti bene committerentur: maius quiddam et altius de te promiseras.

*In officio amorem consequeris.* Id vero arduum et difficile inprimis est, virum qui res publicas administret, officio severo ut plurimum et tristi recte fungi, nec tamen quibusdam displicere.

*Tu quidem...... nosse.* De frumentatione, i. de frumento plebi publice idque gratuito dando hic sermo est, cuius administrandi atque distribuendi curam gessit cum aliis et Paulinus. Republica quidem libera frumentum modico aliquo pretio definito, quaestoribus curantibus, publice datum esse cuique, notum est; sed inde a Iul. Caesare gratuita haec largitio initium cepit (Sueton. Iul. 41), mox ab Augusto et reliquis Caesaribus continuata. A. V. C. 736. Augustus primum curam frumenti tradidit quatuor viris, qui iam Praetores fuerant. Dio Cass. LIV, 17; LV, 31. Mox sub Tiberio praefectura annonae instituta est, officio hoc in unum virum devoluto. Distribuendi frumenti, s. cibariorum, ratio per tesseras, s. ligneas, s. aereas, s. plumbeas erat: quocumque mense, et quidem nonis, ut videtur, horrea publica, in quibus frumentum condebatur, aperiebantur. Plura dabit Lipsius Electorum I, 8.

*Vt tibi multa millia* (sc. modiorum) *frumenti bene committerentur.* Ex tribus codd. Grutt. et Brux. reposuit recte Gronovius. Bene autem dicitur alicui aliquid male aut bene credere, committere, docente Gronov. ad h. l. Lipsius in suo cod. invenerat *vere*, unde maluit *viro* facere: ingeniose: sed de veritate cum Gronov. dubito.

Non deerunt et frugalitatis exactae homines, et labo-
riosae operae. Tanto aptiora exportandis oneribus
tarda iumenta sunt, quam nobiles equi: quorum ge-
nerosam pernicitatem quis unquam gravi sarcina pres-
sit? Cogita praeterea, quantum sollicitudinis sit, ad
4 tantam te molem obiicere: cum ventre humano tibi
negotium est; nec rationem patitur, nec aequitate
mitigatur, nec ulla prece flectitur populus esuriens.
Modo intra paucos illos dies, quibus C. Caesar periit
(si quis inferis sensus est, hoc gravissime ferens, quod
decedebat populo Romano superstite), septem aut
octo certe dierum cibaria superesse! dum ille pontes
navibus iungit, et viribus imperii ludit, aderat ulti-
mum malorum obsessis quoque, alimentorum egestas.
5 Exitio paene ac fame constitit, et, quae famem sequi-
tur, rerum omnium ruina, furiosi et externi et in-
feliciter superbi regis imitatio. Quem tunc animum
habuerunt illi, quibus erat mandata frumenti publici
cura? ferrum, saxa, ignes, gladium excepturi, summa
dissimulatione tantum inter viscera latentis mali te-

*Decedebat.* Sic Pincianus optime correxit: antea *dicebat*, nullo sensu.

*Populo Romano superstite.* Nec hoc Dio Cass. LIX, 30, neglexit.

*Modo intra paucos illos dies, quibus C. Caesar periit (si quis inf. s. e., hoc gr. f. q. decedebat p. R. s.), s. aut superesse!* Sic locum interpunctione adiuvandum putavi, uncinis additis. De Caligula agi patet. Post eius mortem ἀναρχία quaedam dierum paucorum fuit, donec Claudius, avunculus eius, ex angulo quodam protractus rerum potiretur. Dio Cass. LX, 1. Sueton. Claud. X.

*Dum pontes... superesse... egestas.* Dio Cass. LIX, 17, similia tradit. Iunxit enim Caligula a. V. C. 792, pontem navibus a villa sua Baulis ad Puteolos. Suet. Cal. 19. Excandefactam annonam quoque tangit Dio.

*Furiosi..... imitatio.* Xerxis, Hellespontum pontibus iungentis. Herodot. VII, lib. cap. 36.

*Gladium.* Erasmo sl. obsecutus reduxi. Antea *Caium*, probante Lipsio, qui explicat: quasi Caii vultus et ira super omnia tormenta sint tela. Adiicerem Lipsiano iudicio calculum, nisi de exstincto iam Caio intelligenda haec essent.

*Ferrum.... tegebant.* Seditionem in qua ferrum, saxa, faces, quibus ii, quos noxios habet plebs, petuntur, adhiberi solent, intelligit; hanc praevidisse statuit curatores frumenti pu-

gebant: cum ratione scilicet. Quaedam enim ignorantibus aegris curanda sunt; causa multis moriendi fuit, morbum suum nosse.

XIX. Recipe te ad haec tranquilliora, tutiora, maiora. Simile tu putas esse, utrum cures, ut incorruptum a fraude advehentium et negligentia frumentum transfundatur in horrea, ne concepto humore vitietur, et concalescat, ut ad mensuram pondusque respondeat: an ad haec sacra et sublimia accedas, sciturus, quae materia sit diis, quae voluptas, quae conditio, quae forma? quis animum tuum casus exspectet, ubi nos a corporibus dimissos natura componat? quid sit, quod huius mundi gravissima quaeque in medio sustineat, supra levia suspendat, in summum ignem ferat, sidera cursibus suis excitet? Caetera deinceps ingentibus plena miraculis. Vis tu, 2

blici, suppliciis *excepturos*, i. e. eadem, qua Caium, poena afficiendos. Laudat itaque animum fortem curatorum, qui ferrum, saxa, ignes, malum inter viscera latens occultarent.

XIX. Arg. Ad sapientiae studia ut se recipiat amicum, admonet. Miserrima eorum conditio, qui ad alienum nutum laborant.

*Horrea*, publica, per singulas regiones urbis ab antiquissimis inde temporibus structa. Circiter 306 horrea e P. Victorii urbis descriptione fuisse Romae, putat Lipsius. Vides hic curatorum frumenti officia, ab iis, quae in nostris horreis publicis (*Magasins*), utique quum navibus advehitur frumentum, praestantur, parum distantia.

*Concalescat*. H. e. calorem nimium contrahat, eo quod agglobatum coacervatumque sit. Porro nimius hic calor frugibus et seminibus quibuslibet semen et surculus exsilire cogit, quod et nativo succo obest, immo et aliquando corporibus comedentium nocet. Quae de hordeo nota sunt, cuius semen, quod nimio sic calore exsiliit, causa est formidolosi morbi, γαγγραίνας.

*An ad haec*... Stoicorum sunt quaestiones, deum, i. mundum totum definientium, corpus intelligens et mentem in materia; cuius *voluptas* in gaudio sui ipsius et operis sui; *conditio* Iovis unius aeterna (caeteri combustione pereunt), *forma* rotunda. Ep. cxiii. De his Stoicorum scitis cf. *Tiedemann*, Tom. II, 536 sq.

*Quis..... componat?* Conf. Consol. ad Marc. XIX, 4. Ep. 64 fin.

*In summum ignem*. I. aetherem.

*Cursibus*. Plurium codd. et edd. a. c. Erasm. lectio: cui acquiescere licet. Lipsius tamen e lectione haud

relicto solo, mente ad ista respicere? nunc, dum
calet sanguis, vigentibus ad meliora eundum est. Ex-
spectat te in hoc genere vitae multum bonarum ar-
tium, amor virtutum atque usus, cupiditatum oblivio,
vivendi atque moriendi scientia, alta rerum quies.
Omnium quidem occupatorum conditio misera est:
eorum tamen miserrima, qui ne suis quidem occu-
pationibus laborant; ad alienum dormiunt somnum,
ad alienum ambulant gradum, ad alienum comedunt
appetitum; amare et odisse, res omnium liberrimas,
3 iubentur. Hi si velint scire, quam brevis ipsorum
vita sit, cogitent, ex quota parte sua sit. Quum vi-
deris itaque praetextam saepe iam sumtam, quum
celebre in foro nomen, non invideris. Ista vitae da-
mno parantur; ut unus ab illis numeretur annus,
omnes annos suos conterent. Quosdam autem quum
in summum ambitionis eniterentur, inter prima lu-
ctantes, aetas reliquit: quosdam quum in consum-
mationem dignitatis per mille indignitates irrupissent,
misera subiit cogitatio, ipsos laborasse in titulum
sepulcri: quorumdam ultima senectus, dum in novas
spes, ut iuventa, disponitur, inter conatus magnos
et improbos invalida defecit.

paucorum codd. *civibus*, fecit *vicibus*.

*Vigentibus*. Nobis.

*Bonarum artium*. Philosophiae.

*Occupatorum*. Vt Gallica vox *occupé*. Occupatus ille est cuius tempus, cuius vitam, cuius ingenium, quem denique totum tenent, distinent varii seu labores, seu delectationum et voluptatum modi.

*Amore..... iubentur*. H. e. nec sponte amant, nec ultro odere Amor, tamen et odium libera sunt, et de illius arbitrio vulgo qui haec sentit. Aeis saepe ad alienum imperium exacta esse necessitas est; cogitata nonnunquam; sed quae patimur, quae sentimus, minime. Hic libertas. At apud divites et lautos ne hic quidem.

*Quum..... sumtam*. Magistratus, honores plus simplici vice, quorum ornamentum et insigne praetexta (vestis) erat, acceptos.

*Celebre in foro nomen*. S. magistratus, s. oratoris, causidici.

*Vt unus..... conterent*. Propter consulatum ordinarium. Cf. ad III, de Ira 31, 2.

XX. Foedus ille, quem in iudicio pro ignotissimis litigatoribus grandem natu, et imperitae coronae assentationes captantem, spiritus liquit! turpis ille, qui vivendo lassus citius quam laborando, inter ipsa officia collapsus est! turpis, quem accipiendis immorientem rationibus diu tractus risit heres! Praeterire, quod mihi occurrit exemplum, non possum.
Turannius fuit exactae diligentiae senex: qui, post 2
annum nonagesimum, quum vacationem procurationis a Caio Caesare ultro accepisset, componi se in lecto, et velut exanimem a circumstante familia plangi iussit. Lugebat domus otium domini senis, nec finivit ante tristitiam, quam labor illi suus restitutus est. Adeone iuvat occupatum mori? Idem plerisque animus est: diutius cupiditas illis laboris, quam facultas est: cum imbecillitate corporis pugnant: senectutem ipsam nullo alio nomine gravem iudicant,
quam quod illos seponit. Lex a quinquagesimo anno 3
militem non cogit, a sexagesimo senatorem non citat;

XX. Arg. Stultitiam eorum, qui ad otium ultro secedere non possunt, exemplo Turannii exhibet.

*Turpis..... heres.* Turpis est avarus ille qui pecuniae coacervandae solummodo intentus est: rationes accipit, i. computet facultates suae, et sortis usurae, etc., ut foenerator Alphius ap. Horat. Epod. II fin.

*Tractus.* Longa nimis avari vita.

*Turannius.* Procuratione annonae, quam sub Tiberio (Tacit. Annal. I, 7; XI, 31) habuit, sub Caligula quoque functus esse videtur. Procuratio autem annonae iam ap. Cic. occurrit. Lipsius tamen alium intelligit, quia ipse Paulinus iamdiu hoc munus habuerat. Cf. Argumentum.

*Caio Caesare ultro accepisset.* Non rogatam acceperat. Caius Caesar vero h. l. est Caligula, qui post Tiberium imperavit.

*Componi se*, etc. Vt moribundum.

*Familia.* Servorum.

*Lex a..... non cogit.* Docent hoc, e Taciti Annal. I, 17, et aliis, auctores rei militaris.

*A sexagesimo..... citat.* Apud Senecam patrem in Controversia ultima libri primi (pag. 126 ed. Bip.), P. Asprenas, senator, ait, post sexagesimum et quintum annum in curiem venire non cogitur, nec vetatur. Rotundo numero itaque noster usus est. Plin. Epp. IV, 23. In suffragiis ferendis quoque vetus proverbium valuit: sexagenarios de ponte deiici. Cf. Andr. Schottum ad Senecae pa-

difficilius homines a se otium impetrant, quam a lege. Interim, dum rapiuntur et rapiunt, dum alter alterius quietem rumpit, dum mutuo sunt miseri, vita est sine fructu, sine voluptate, sine ullo profectu animi: nemo in conspicuo mortem habet, nemo non
4 procul spes intendit. Quidam vero disponunt etiam illa quae ultra vitam sunt, moles magnas sepulcrorum, et operum publicorum dedicationes, et ad rogum munera, et ambitiosas exsequias. At mehercule istorum funera, tanquam minimum vixerint, ad faces et ad cereos ducenda sunt.

tris locum laud. p. 585, T. III ed. Gronovio-Elzevir.

*Difficilius..... quam a lege.* A se enim nunquam impetrant.

*Rapiuntur.* H. e. spoliantur; non, ut forsan credes, a morte praecipites abducuntur, feruntur.

*In conspicuo*, supple loco; i. e. ante oculos positam.

*Nemo non procul spes intendit.* Quod omnium sapientiorum voce notatum simul et damnatum est. Horat. carm. lib. I, Od. 4: *Vitae summa brevis spem nos vetat inchoare longam.* Id. II, 16, 17: *Quid brevi fortes iaculamur aevo Multa?* Et Nostras Lafontaine: *Quittez le long espoir et les vastes pensées.*

*Quidam*, etc. Haec Horatius Odd. II, 18, iam perstrinxit.

*Operum publicorum.* E. c. theatrorum, templorum.

*Munera.* Gladiatoria et funebres ludos.

*Ad faces.* Cf. de Tranq. Animi XI, 5, quasi ad infantum et immatura mortuorum modum efferendi sint. Hoc autem noctu fiebat. Tacit. Ann. XIII, 17 fin. Pompa funebri aut laudatione publica funera acerba aut immatura non digna habita sunt. Epist. 122.

L. ANNAEI SENECAE

DE

# VITA BEATA

## AD GALLIONEM FRATREM

LIBER VNVS.

## ARGVMENTVM.

*Senex hunc libellum scripsit Seneca, et velut defensionem praescripsit contra calumniatores, qui opes ei et vitam obiectabant (Cf. et Ep. 84. Convicia inimicorum in eum cognosces e Tacit. Annal XIII, 43; XIV, 65; XV, 56 et 60 sq. Sueton. Ner. 34, etc.). Beatam vitam monstrat in virtute esse: sed hanc externa non spernere, si accedant. Sublime scriptum est, pulcherrimum in partibus, et quod monita sensusque aureos habet. Partes eius duae sunt: Quid sit beata vita? et Quomodo eo perveniatur. De priore, negat in Opinione aut More quaerendam: per trita si itur, longius ab ea abitur. Ratio sola audienda est; ea dicit: Beatam vitam esse convenientem naturae suae: id est, positam in Virtute. Non in Voluptate, cum Epicuro? minime; et diffuse hunc et asseclas refellit: usque eo, ut nec iungi cum virtute voluptatem velit, et totum hoc nomen repudiet. Haec ad cap. XVI. Inde pars altera sequitur. Ad perveniendum igitur sola virtus amplectenda est, caetera spernenda? Negat; admitti quidem externa posse, sed non ut finem. Immo iis, qui in via adhuc sunt, et proficientium numero, opus esse aliqua indulgentia Fortunae. Hic privatam suam causam calide iam et robuste agit, et obiicientem inducit: Cur tu de Virtute sic locutus alia etiam habes? cur servos, nummos, villas, supellectilem? Varie respondet: ac primo Sapientem se non esse, sed conari esse. Deinde aliis summatibus viris, Platoni, Zenoni, Aristoteli iam olim obiecta occurrunt. At quin omnes isti non quomodo viverent, sed vivendum esset docebant. Ardua res, Virtus. Suspiciendi etiam qui conantur ascendere, etsi decidunt interim, aut haerent. Tum de Opibus ex professo agitur: an habendae Sapienti? a cap. XXI. Et asserit, haberi, etsi non amari: quaesitas tamen honeste, et benigne emittendas, aut emissas. Insurgit deinde in istos conviciatores, et mucronem styli, Socrate inducto, stringit: sed finis deficit. (Vid. fin. huius argum.).*

*Hoc fere argumentum huius libri est a Lipsio profectum: cuius viri, dum in vivis esset doctissimi et sagacissimi, observantiae meae hoc tribuendum duxi, ut, sicubi hoc per lectores fieri posset, repeterem, quibus de Seneca meritus sit.*

*Res, quae hoc libro tractantur iam inde ab eo tempore quo Philosophia e caelo ad terram et vitam humanam devecata a Socrate, in urbibus collocata et in domos etiam introducta sit, omnium sapientum scholas occupaverunt. Plato quidem et Ari-*

stoteles multis locis de vita beata, s. de summo bono, quod vocant, egregie commentati sunt. Secutus eos est Theophrastus, qui singularem de vita beata, περὶ εὐδαιμονίας ά. librum scripsit, celeberrimum in antiquitate, nunc deperditum, cuius Cicero non semel mentionem fecit. Cf. Tuscc. Disputatt. V, 9. De Finib. B. et M. V, 5, ubi testatur, se in plerisque Theophrastum sequi, nisi quod virtuti plus quam ille, fortunae minus tribuit. Fabric. Bibl. Gr. vol. III, pag. 449 Harl. Digladiati posthac sunt acerrime de hac re Stoici cum Epicureis, ut et Cicero Tuscc. Disp. V. al. et noster docent. Cf. Catalogg. Stoicorum et Epicureorum ap. Fabric. T. III. Harl., ubi libri eorum nunc deperditi περὶ τῶν ἀρετῶν, περὶ ἡδονῆς laudantur. Romani quoque philosophi huic disputationi gravissimae operam suam addixerunt: in quibus Cicero l. l. et noster primo loco nominandi, et eo magis aestimandi sunt, quum ii, quos secuti sunt, scriptores excellentissimi, in deperditis fere habentur.

(Hinc libro de Beata vita in prioribus edd. appositum et adiectum fuerat fragmentum De otio sapientis, ut supra monuimus in illius libri argumento. Cur illud opus ab hoc disiungendum censuerimus, in eodem loco exposuimus, qui conferendus erit. Bouill.)

# L. ANNAEI SENECAE

DE

# VITA BEATA

## AD GALLIONEM FRATREM

LIBER VNVS.

I. Vivere, Gallio frater, omnes beate volunt: sed ad pervidendum, quid sit quod beatam vitam efficiat, caligant. Adeoque non est facile consequi beatam vitam, ut ab ea quisque eo longius recedat, quo ad illam concitatius fertur, si via lapsus est: quae ubi in contrarium ducit, ipsa velocilas maioris intervalli causa fit. Proponendum est itaque primum, quid sit quod appetamus: tunc circumspiciendum est, qua, contendere illo celerrime possimus: intellecturi in ipso itinere, si modo rectum erit, quantum quotidie

I. Arg. Vita beata ab omnibus quidem appetitur; sed quid sit, et quomodo ad eam pervaniri possit, nescitur.

*Gallio frater*. Eum uempe alloquitur, quem de Ira, lib. I, cap. 1. init. alloquebatur, dicens: Novate frater. At mutatum nomen per adoptionem fuerat, et pro M. Annaeo Novato, iam L. Iun. Gallio Annaeanus ille nuncupabatur. Vnde coniecturae ansa, quam quidem multa insuper approbant, compositum id opus de Vit. Beat. post libros III de Ira.

*Adeoque non est facile*... etc. Aberratio a recto tramite ad beatam vitam in eo distat a quacumque alia aberratione, quod maximae nobis est noxae, quum ceterae omnes aberrationes, tandem eo perducant, quo cursum direxeris, etsi non sine virium et temporis dispendio. Quod secus est in itinere ad beatam vitam.

*Via lapsus est*. H. e. in deligenda via erravit. Mentis lapsum hic intelligi, non pedis videre est. Cicer. de Nat. Deor. lib. I, c. 12: *Empedocles in Deorum opinione turpissime labitur*.

profligetur, quantoque propius ab eo simus, ad quod
2 nos cupiditas naturalis impellit. Quamdiu quidem
passim vagamur, non ducem secuti, sed fremitum et
clamorem dissonum in diversa vocantium, conteritur
vita inter errores, brevis, etiamsi dies noctesque
bonae menti laboremus. Decernatur itaque et quo
tendamus, et qua; non sine perito aliquo, cui ex-
plorata sint ea, in quae procedimus: quoniam qui-
dem non eadem hic, quae in ceteris peregrinatio-
nibus, conditio est. In illis comprehensus aliquis limes,
et interrogati incolae non patiuntur errare: at hic
tritissima quaeque via, et celeberrima, maxime de-
3 cipit. Nihil ergo magis praestandum est, quam ne,
pecorum ritu, sequamur antecedentium gregem, per-
gentes non qua eundum est, sed qua itur. Atqui
nulla res nos maioribus malis implicat, quam quod
ad rumorem componimur: optima rati ea, quae ma-
gno assensu recepta sunt, quorumque exempla nobis
multa sunt: nec ad rationem, sed ad similitudinem
vivimus. Inde ista tanta coacervatio aliorum super
4 alios ruentium. Quod in strage hominum magna eve-
nit, quum ipse se populus premit, nemo ita cadit ut
non alium in se attrahat, primi exitio sequentibus
sunt: hoc in omni vita accidere videas licet; nemo
sibi tantummodo errat, sed alieni erroris et causa et

*Profligetur*. Vulgatum idque bonum, libris luentibus et sensu. Alii, c. c. Erasm. *proficiamus* substituerunt, insolentia eius significati, cuius sensus est: efficiatur, perficiatur. Saepe ap. Cicer. occurrit hac vi. Cf. Ernesti Clavis Cic., Intpp. ad Gellium XV, 5, ed. Conradi.

*Bonae menti*. H. e., ut bonam mentem nobis effingamus, virtutem amemus, et hanc viam noscamus quae fert illo.

*Limes*. Vis agrestis augustaque.

*Errare*. Religionis in primis Mercurii ducti. Theocrit. XXV, 5, 6.

*Quod ad rumorem componitur*. Intellige nobis agendi et vivendi normam rumorem esse, et omnia dicta, facta, cogitata, destinataque famae respectu componi.

auctor est. Nocet enim applicari antecedentibus: et dum unusquisque mavult credere, quam iudicare, nunquam de vita iudicatur, semper creditur: versatque nos et praecipitat traditus per manus error, alienisque perimus exemplis. Sanabimur, si modo separemur a coetu: nunc vero stat contra rationem, defensor mali sui, populus. Itaque id evenit, quod in comitiis, in quibus eos factos praetores iidem qui fecere mirantur, quum se mobilis favor circumegit. Eadem probamus, eadem reprehendimus; hic exitus est omnis iudicii, in quo secundum plures datur.

II. Quum de beata vita agitur, non est quod mihi illud discessionum more respondeas: « Haec pars

*Applicari antecedentibus.* Id est, eamdem viam ingredi et sequi quam qui antecedit ingressus est et sequitur; eodem passu incedere, moveri, etc. *Comitem se applicare*, vox est satis frequens, neque perceptu difficilis.

*Versatque.* I. sollicitat turbatque.

*Praecipitat.* H. e. praecipites agit, trahit, retrahitque. Sic Cicer. Acad. lib. II, 21: *Sustinenda est potius omnis assensio, ne praecipitet.*

*Mali sui.* Vitii nempe, et erroris et omnium quibus mali nomen iure imponitur.

*Comitiis.* Sc. centuriatis quae curiatis opponuntur perpetuo. Sed in centuriatis consules creabantur, praetores, aediles et reipublicae magistratus celsissimi; in curiatis autem curio maximus et minoris momenti quidam magistratus renuntiabantur. Sed de his alibi saepissime tractatur et aptius.

*Mobilis.* Cicero pro L. Muraena c. 17, locum habet huic similem, quem rear facile Nostro ante oculos obversatum, dum scriberet. Horat. lib. I, Od. 1, vss. 7 et 8: *Hunc si mobilium turba Quiritium Certat tergeminis tollere honoribus.*

*Se.... circumegit.* Se mutavit, ab hoc ad illum translatus est.

*Datur.* I. e. res decernuntur, sententia fertur. — *Datur.* Antiqua lectio. Erasmus primus intulit: *his datur.* Recte Gronov. observat, hanc voculam (interdum) subintelligi. *Dare* enim est unum ex istis tribus Praetoris verbis (do, dico, addico), quo copiam accusandi, actionem et iudices, ideoque litem dabat. Deinde de eo dicitur, *qui sententiam fert.* Cf. Sueton. Claud. 15. Tacit. Annal. IV, 43: *ita secundum Messenios datum.* Gronov. laudat M. Senec. Controvers. praef. 3. Plin. Ep. VII, 6.

II. Arg. De vero bono et vita beata non cum vulgo sentias, sed cum optimis.

*Discessionum more.* In senatu, si princeps vel auctor sententiae, quam senatui praestitisset, in locum separatum discederet, ut ii, qui ei assentirentur, cum eo se coniungerent, contrarium sentientes in aliam partem

maior esse videtur. » Ideo enim peior est. Non tam bene cum rebus humanis agitur, ut meliora pluribus placeant: argumentum pessimi, turba est. Quaeramus, quid optimum factum sit, non quid usitatissimum: et quid nos in possessione felicitatis aeternae constituat, non quid vulgo, veritatis pessimo interpreti, probatum sit. Vulgum autem tam chlamydatos,
2 quam coronatos voco. Non enim colorem vestium, quibus praetexta corpora sunt, adspicio: oculis de homine non credo; habeo melius certiusque lumen, quo a falsis vera diiudicem: animi bonum animus inveniat. Hic, si unquam illi respirare et recedere in se vacaverit, o quam sibi ipse verum, tortus a se, fatebitur, ac dicet: « Quidquid feci adhuc, infectum esse mallem: quidquid dixi quum recogito, mutis invideo: quidquid optavi, inimicorum exsecrationem

transibant. Sic Senatus-consultum per *discessionem* fiebat: Consul enim pronunciare solebat: haec pars maior videtur. Plin. Epp. II, 11 et 12.

*Chlamydatos quam coronatos.* Sic Erasmi editio, prioresque edd. et omnes MSS. Lipsio (Elect. I, 13, p. 395) placuit: *tam candidatos quam coloratos.* «Ad vulgatum, non intelligo, ait, nec pro more hoc Romano.» *Chlamydati*, i. e. peregrini, obscuri, ne cives quidem; *coronati* clari homines sensu ipso docente. Chlamydati, peregrina veste induti, ideoque non conspicui, quibus ii, qui coronis erant ornati, e. e. triumphatores, opponuntur. Gronov. altius et contortius rem repetit, explicans de militibus cum machaeris, chlamydatis, qui supra vulgum et a vulgo discreti, in Graecia erant, et de coronatis, s. στεφηφόροις vel στεφανοφόροις, amplissima in Oriente dignitate, qui supra milites erant.

*Colorem vestium.* Purpureae, coccineae, amethystinae aut ianthinae fuere quae apud antiquos divitibus vestes in primis placuere. Tunicato popello nigra vestis, aut subfusca, leucophaeata, etc.

*Vacaverit.* Si hoc ei temporis fuerit, quo respiret, etc. *Vacat* Latinorum idem est ac Graecorum σχολή ἐστί.

*Tortus a se.* Iis temporum articulis quibus conscientiae stimulis vexamur.

*Mutis invideo.* Gruteri coni. praeferenda lectioni, quae libros insedit: *in multis video*, nullo sensu. Sensus est: quum recogito omne id, quod dixi, mutorum hominum conditionem praefero.

*Exsecrationem puto.* Hoc mihi optatum ab inimico qui Furiis me et meum caput consecravit. *Exsecratio* dirae preces male precantis.

puto; quidquid timui, dii boni, quanto melius fuit, 3
quam quod concupivi? Cum multis inimicitias gessi,
et in gratiam ex odio (si modo ulla inter malos gra-
tia est) redii: mihi ipsi nondum amicus sum. Omnem
operam dedi, ut me multitudini educerem, et aliqua
dote notabilem facerem: quid aliud quam telis me
opposui, et malevolentiae, quod morderet, ostendi?»
Vides istos, qui eloquentiam laudant, qui opes se-
quuntur, qui gratiae adulantur, qui potentiam ex-
tollunt? omnes aut sunt hostes, aut (quod in aequo
est) esse possunt. Quam magnus mirantium, tam
magnus invidentium populus est.

III. Quin potius quaero aliquid usu bonum, quod
sentiam, non quod ostendam; ista quae spectantur,
ad quae consistitur, quae alter alteri stupens monstrat,
foris nitent, introrsus misera sunt. Quaeramus aliquid
non in speciem bonum, sed solidum et aequabile, et
a secretiore parte formosius; hoc eruamus. Nec longe
positum est; invenietur; scire tantum opus est, quo
manum porrigas. Nunc velut in tenebris vicina tran-
simus, offensantes in ipsa, quae desideramus. Sed ne 2

*Melius f.* E codd. praetoli lectioni *levius f.*

*Me multitudini educerem.* I. e. ex vulgo, ex ignobilium numero me extraherem.

III. Arg. Declarat quid sit beata vita, potissimum secundum Stoicos.

*Usu.... ostendendam.* Quod experientia se ut bonum mihi probaverit, et qua mecum fruar, omni iactatione et ostentatione vitata.

*Ista... misera sunt.* Quandoquidem vulgus plerumque ea, quae vere bona sunt, diiudicare nequit, ideoque ea tantummodo, quae in speciem bona sunt, admiratur et laudibus extollit. Sentit noster cum Phocione, qui, laudante ipsum populo, interrogasse amicum dicitur: Ecquid stulti me inscio dixi? Plutarch. Phoc. Apophthegm. p. 329. Eadem de Antisthene sunt ap. Diog. L. III, 8. Consentit Cic. de finib. Bonorum et Mal. II, 15: *iudico... non esse non turpe, quum id a multitudine laudetur.*

*Vicina transimus.* Felicitatem eam contemnimus quae in promptu, et obvia quodammodo est; umbramque persequimur fugacem, quae par vento et levitate et vanitate est. Et nostratis *Lafontaine* perlegenda fabella eximia est cui titulus: *L'homme qui court après la fortune, et l'homme qui l'attend dans son lit.*

te per circuitus traham, aliorum quidem opiniones praeteribo: nam et enumerare illas longum est, et coarguere: nostram accipe. Nostram vero quum dico, non alligo me ad unum aliquem ex Stoicis proceribus: est et mihi censendi ius. Itaque aliquem sequar, aliquem iubebo sententiam dividere: fortasse et post omnes citatus, nihil improbabo ex his quae priores decreverint, et dicam: « Hoc amplius censeo. » Interim, quod inter omnes Stoicos convenit, rerum naturae assentior; ab illa non deerrare, et ad illius le-
3 gem exemplumque formari, sapientia est. Beata est ergo vita, conveniens naturae suae; quae non aliter contingere potest, quam si primum sana mens est,

*Coarguere.* Confutare.

*Nostram...proceribus.* E. c. Zenoni, Chrysippo, Cleanthi, qui principes Stoicorum sunt. Lipsius laudat Senecae Ep. 45: *Non enim cuiquam me mancipavi, nullius notam fero; multum magnorum virorum iudicio credo, aliquid et meo vindico.*

*Censendi.* I. e. aperiendi quod cogito, et quae mea mens sit, pervulgandi. Censere Latinis est quod nobis voter. Censebant Romae Senatores.

*Sequar.* Verbo adsentiar.

*Sententiam dividere.* Quum senator una sententia plura complecteretur, eaque diversa, quorum unum probaret unus, aliud reiiceret alter senator, dicere poterat, *divide*, i. de singulis seorsim refer. Vid. Senec. Ep. 21. Cic. pro Milone, VI, divisa *sententia est, postulante nescio quo*. Cf. quoque Ep. fam. I, 2.

*Hoc amplius censeo.* Formula senatoria cuius exemplum praebet Cic. Phil. XIII, 21. (Senec. Nat. Qu. III, 15.) Ab iis adhibebatur, qui sententiae assentientes aliquid adderent. Hinc Sallustio Catil. 51, dicitur: addere sententiae, vel in sententiam.

*Rerum naturae.* I. e. Deo. Tiedemann II, 448.

*Ab illâ non deerrare.... sapientia est.* Id omnibus quidem philosophis dictitatum, neque ullus negavit, neque qui negaret, audiretur. Sed quid *rerum natura* est? Hoc opus, hic labor. Nam tunc solum finietur quid sit ab rerum natura non deflectere, ad naturae legem et exemplum fingi. Atqui Stoicos naturae obsequi sese dictitantes usque et usque audivisses. Epicureos vero quis nescit naturam sibi normas legis exemplaris, immo et Dei loco sibi proposuisse. De hoc confer Tiedemann II, p. 448.

*Beata... suae.* Est notissimum illud: sequere naturam, i. honeste vive. Cic. de finib. B. et M. II, 11. Inde Chrysippus: τὸ τέλος εἶναι ἀκολούθως τῇ φύσει ζῆν. Conf. Lipsii Manuduction. ad philos. Stoic. II, 14. Tiedemann II, p. 522 sqq.

*Sana.* I. e. sapiens. De Constant. Sap. XI, 1.

et in perpetua possessione sanitatis suae; deinde, si fortis ac vehemens, tum pulcherrima et patiens, apta temporibus, corporis sui pertinentiumque ad id curiosa, non anxie tamen: aliarum rerum quae vitam instruunt, diligens, sine admiratione cuiusquam: usura fortunae muneribus, non servitura. Intelligis, etiam si non adiiciam, sequi perpetuam tranquillitatem, libertatem, depulsis his, quae aut irritant nos, aut territant. Nam pro voluptatibus, et pro illis quae parva ac fragilia sunt, et in ipsis flagitiis noxia, ingens gaudium subit, inconcussum, et aequabile; tum pax et concordia animi, et magnitudo cum mansuetudine. Omnis enim ex infirmitate feritas est.

*In perpetua... sanitatis suae.* Summotis nempe cupiditatibus, quae insaniae, illius quidem brevis nec longum duraturae, insaniae tamen causae sunt.

*Fortis.* Si constantiam et in rebus adversis et in vitiorum illecebris habet.

*Vehemens.* Non idem quod fortis. Fortitudine aliquis resistit, reluctatur, vehementia facit. Gallic. vertimus fortis, *énergique;* vehemens, *entraînant.*

*Pulcherrima.* Pulchritudinem, i. e. integritatem ac probitatem, intelligit.

*Patiens.* Conf. de Constant. Sap. XIV, 2.

*Apta temporibus.* Eo sensu quod et prosperas res sine fastu et adversas irretortis oculis visat, accommodans se omni fortunae et tempori.

*Corporis... curiosa.* Ad sui amorem spectat, quo Stoici principium ethices contineri prae se ferebant. Tiedemann II, 522 sqq.

*Sine admiratione.* Recte Lips. laudat Horatianum illud, Epp. I, 6, 1: *Nil admirari prope res est una... quae possit facere et servare beatum.* Addere debuisset Democritum ap. Stob. Serm. 3 (p. 78 Schow.), Heraclitum ap. Plutarch. de Poët. leg. c. 10, et ibid. Pythagoram. Hanc ἀθαυμαστίαν secutus quoque est Zeno, stoicae philos. auctor. Diog. Laërt. VII, 123. Stobaeus Serm. 1, (p. 8 Schow.) de Pythagora. Noster Ep. 45: Beatum esse, cui omne bonum in animo est, erectum, excelsum, mirabilia calcantem. Alio sensu miratio initium philosophiae dicitur de tirone philosopho, apud Platon. Theaetet. vol. II, p. 76. Vid. Bipont. Aristotel. Physic. I, 2

*Sequi perpetuam tranquillitatem* Ep. 92: *Quid est beata vita? securitas et perpetua tranquillitas.* Quae descriptio, bene addit Lipsius, ab effecto est.

*Concordia animi.* Qui non interioris belli tumultu insanit, in partes ambas districtus, et hoc modo, modo illi cupidini, libidini, furori gratificans.

*Omnis... feritas est.* Nam magnus homo et bonus est, a quo feritas abhorret. De Ira I, 16, 27. Horat. Epp. I 1, 39, 40.

IV. Potest aliter quoque definiri bonum nostrum;
id est, eadem sententia, non iisdem comprehendi verbis.
Quemadmodum idem exercitus modo latius panditur,
modo in angustum coarctatur, et aut in cornua,
sinuata media parte, curvatur, aut recta fronte explicatur;
vis illi, utcunque ordinatus est, eadem est,
et voluntas pro iisdem partibus standi; ita definitio
summi boni alias diffundi potest et exporrigi, alias
2 colligi, et in se cogi. Idem utique erit, si dixero:
Summum bonum est, animus fortuita despiciens, virtute laetus;
aut, invicta vis animi, perita rerum, placida in actu,
cum humanitate multa, et conversantium
cura. Libet et ita definire, ut beatum dicamus hominem
eum, cui nullum bonum malumque sit, nisi bonus
malusque animus: honesti cultor, virtute contentus,
3 tus, quem nec extollant fortuita, nec frangant: qui
nullum maius bonum eo, quod sibi ipse dare potest,
noverit; cui vera voluptas erit, voluptatum contemptio.
Licet, si evagari velis, idem in aliam atque aliam
faciem, salva et integra potestate, transferre. Quid
enim prohibet nos beatam vitam dicere, liberum ani-

IV. Arg. Descriptio latior summi boni ex adiunctis.

*Definiri.* Non quod gallice vocatur *définir*, sed *décrire* intelligendum est, ut ex sequentibus patet.—*Eadem sententia*, i. e. eodem sensu.

*Sin. med. parte.* In lunae crescentis faciem: media parte reducta. Opponitur acies gibbera, vel flexa, quam ab Annibale ad Cannas factam tradit Livius XXII, 47.

*Standi.* Stare vox solennis est de militibus quum dimicandum iam est; et per extensionem dicitur de partium quarundam electione, et constantia post electionem.

*Conversantium.* Quia sapiens est in commune bonus, ut poeta, et ut noster de Clem. I, 3, 2: homo, sociale animal, communi bono genitus. Lips. Hanc definitionem prorsus Stoicam esse constat, vel ex Hor. III, Od. 29. Gatak. ad Antonin. p. 271.

*Qui... noverit.* Eamdem cum Stoicis sententiam amplexi sunt Romani (cf. I. Fr. Gronov. ad Liv. V, 26 fin.), occasiones et eventa fortunae, consulta praeclara et facta sibi adsignantes.

*Potestate.* I. e. significatione.

*Quid enim prohibet.... positum?* Lipsius laudat Cic. Disputatt. Tusc.

mum, et erectum, et interritum ac stabilem, extra metum, extra cupiditatem positum; cui unum bonum honestas, unum malum turpitudo? Caetera vilis turba rerum, nec detrahens quidquam beatae vitae, nec adiiciens, sine auctu ac detrimento summi boni veniens ac recedens. Hunc ita fundatum necesse est, velit nolit, sequatur hilaritas continua, et laetitia alta atque ex alto veniens, ut quae suis gaudeat, nec maiora domesticis cupiat. Quidni ista penset bene cum minutis, et frivolis, et non perseverantibus corpusculi motibus? quo die infra voluptatem fuerit, et infra dolorem erit.

V. Vides autem, quam malam et noxiam servitutem serviturus sit, quem voluptates doloresque, incertissima dominia, impotentissimaque, alternis possidebunt. Ergo exeundum ad libertatem est; hanc non alia res tribuit, quam fortunae negligentia. Tum illud orietur inaestimabile bonum, quies mentis in tuto collocatae, et sublimitas; expulsisque terroribus, ex cognitione veri gaudium grande et immotum, comitasque et diffusio animi: quibus delectabitur non ut

V, 14: volumus eum, qui beatus sit, tutum esse, inexpugnabilem, septum atque munitum; non ut parvo metu praeditus sit, sed ut nullo.

*Caetera vilis turba.* Vilis dicitur prae iis, quae honestae et turpes sunt.

*Ut quae... cupiat.* i. e. quoniam virtute, quam sibi ipsa dedit, contenta est.

V. Arg. Beata vita in sana ratione et virtute, non in sola voluptate posita est.

*Incertissima.* i. e. domini vacillantes, sibi invicem cedentes, quibus nulla fides haberi potest, nec sibi constantes: appositio est, tam ad dolorem, quam ad voluptatem pertinens. Sic bene caloram Lipsii refutavit Gronov. τὸ *inertissima* enim locum non habet. — Vox dominium h. l. dominum significat more Graecorum, abstractum saepe pro concreto adhibentium, e. c. σῶμα, χρῆμα, παίδευμα (alumnus. Valken. Diatrib. p. 241), θρέμμα filius (Sophocl. Philoct. 243) etc.

*Exeundum ad libertatem est.* E voluptatum nempe et dolorum imperio.

*Diffusio animi* i. laetitia, serenitas: διάχυσις ψυχῆς.

2 bonis, sed ut ex bono suo ortis. Quoniam liberaliter
agere coepi, potest beatus dici, qui nec cupit, nec
timet, beneficio rationis. Quoniam et saxa timore et
tristitia carent, nec minus pecudes; non ideo tamen
quisquam felicia dixerit, quibus non est felicitatis in-
tellectus. Eodem loco pone homines, qnos in nume-
rum pecorum et animalium redegit hebes natura, et
3 ignoratio sui. Nihil interest inter hos, et illa: quoniam
illis nulla ratio est, his prava et malo suo atque in
perversum solers. Beatus enim nemo dici potest, ex-
tra veritatem proiectus; beata ergo vita est, in recto
certoque iudicio stabilita, et immutabilis. Tunc enim
pura mens est, et soluta omnibus malis, quum non
4 tantum lacerationes, sed etiam vellicationes effugerit;
statura semper ubi constitit, ac sedem suam, etiam
irata et infestante fortuna, vindicatura. Nam quod ad
voluptatem pertinet, licet circumfundatur undique,
per omnes vias influat, animumque blandimentis suis
leniat, aliaque ex aliis admoveat, quibus totos par-
tesque nostri sollicitet: quis mortalium, cui ullum

*Liberaliter agere coepi.* I. e. quoniam iam multas iam attuli definitiones, hanc aliam quoque affeium.

*Pecudes.* Quatenus timoris et tristitiae sibi nou cousciae suut; ob ignoratiouem sui.

*Illis.* Pecoribus et animalibus.

*Veritatem.* Noli emendare: *virtutem;* veritas enim est h. l. rectum certumque iudicium. — *Extra veritatem proiectus.* Qui rationis recta et sincera via praetermissa, libidinibus servit unice. Veritas autem hic opponitur rationi pravae et perversae. Cf. Ernesti Clav. Cic. sub hac voce.

*Lacerationes, sed etiam vellicationes.* Lacerationes sunt corporis, vellicationes animi: cf. de Ira III, 43, 5, qui locus nostrum explicat. — Ita explicat *Ruhkopf*, cui, ut pluries assentior, hic tamen me oppositum profiteor. Vbi enim de corporeis lacerationibus sermo esse potest, quum de mente sola agatur? Porro omne de mente sola agitur quum aliquis ait: *Pura mens est et soluta omnibus malis quum lacerationes effugerit.* Intellige igitur de variis dolorum gradibus.

*Statura... constitit.* Constare est pedem in loco quodam ponere; *stare* vero ex hoc loco pedem non dimovere.

*Etiam irata..... vindicatura.* Cf. Horat. Odd. III, 29, 53. Seneca de Constant. Sapient. VIII, 3.

superest hominis vestigium, per diem noctemque titillari velit, deserto animo, corpori operam dare?

VI. « Sed et animus quoque, inquit, voluptates habebit suas. » Habeat sane, cedatque luxuriae, et voluptatum arbiter, impleat se omnibus iis, quae oblectare sensus solent: deinde praeterita respiciat, et exoletarum voluptatum memor exsultet prioribus, futurisque iam immineat, ac spes ordinet suas, et dum corpus in praesenti sagina iacet, cogitationes ad futura praemittat! hoc mihi videtur miserior, quoniam mala pro bonis legere, dementia est. Nec sine sanitate 2
quisquam beatus est: nec sanus, cui obfutura pro optimis appetuntur. Beatus est ergo iudicii rectus: beatus est praesentibus, qualiacunque sunt, contentus, amicusque rebus suis: beatus is, cui omnem habitum rerum suarum ratio commendat. Vident et illi, qui sum-

*Nam... dare?* Haec e Cic. de finib. B. et M. II, 34, §. 114, repetita sunt.

VI. Arg. Quum vita beata iudicio recto contineatur, virtus cum voluptate copulari nequit. In Epicurum haec dicta esse, quilibet animadvertet. Qui quum in voluptate summum bonum posuisset, a Stoicis, voluptatem etiam in animo vitiosam rem putantibus, repulsus est. Cf. Cic. de finibus B. et M. lib. II, totum, in primis inde a cap. 14, ubi iam Chrysippum idem molitum esse videmus, quod nunc noster quoque aggreditur.

*Inquit.* Adversarius aliquis ex Epicureis.

*Animus... voluptates habebit suas.* Ex sequentibus patet his significari: vel ex corporalibus voluptatibus voluptatem mens percipiet, quum illam sive praeterita meminisse, sive futura praevidere et anticipare iuvabit.

*Cedatque.* Voluptatibus.

*Exoletarum.* Scil. turpium corporis voluptatum.

*Sagina.* Sic proprie vocantur cibi qui edendis corpus pinguefaciunt, et aliquando cum τῷ *adeps* unum et idem sonat, quamquam id raro. Tum μεταφορικῶς satis saepe uterque accipitur, praesertim si de styli dotibus describendis res incidat. Hic tamen metaphorae nihil est, sed extensio, vel ut Graeci aiunt κατάχρησις, quum non de comessatione tantum Seneca loquatur, sed de quovis oblectamento quod ad corpus pertineat, in primis de impudicitia.

*Iudicii rectus.* I. e. recto certoque iudicio stabilitus (V, 3). Haec forma locutionis e poëtis petita est, apud quos *integer vitae* similiaque occurrunt ad Graecorum normam composita. Primum erat *recto iudicio*, *recti iudicii.*

mum bonum voluptatem dixerunt, quam turpi illud loco posuerint. Itaque negant posse voluptatem a virtute diduci, et aiunt, nec honeste quemquam vivere,
3 ut non iucunde vivat; nec iucunde, ut non honeste quoque. Non video, quomodo ista diversa in eamdem copulam coniiciantur. Quid est, oro vos, cur separari voluptas a virtute non possit? videlicet, quod omne boni ex virtute principium est; ex huius radicibus etiam ea, quae vos et amatis et expetitis, oriuntur. Sed si ista indiscreta essent, non videremus quaedam iucunda, sed non honesta: quaedam vero honestissima, sed aspera, et per dolores exigenda.

VII. Adiice nunc, quod voluptas etiam ad vitam turpissimam venit: at virtus malam vitam non admittit; et infelices quidam non sine voluptate, immo ob ipsam voluptatem sunt: quod non eveniret, si virtuti se voluptas immiscuisset, qua virtus saepe caret, nunquam indiget. Quid dissimilia, immo diversa componitis? Altum quiddam est virtus, excelsum, regale, invictum, infatigabile: voluptas humile, servile, imbecillum, caducum, cuius statio ac domicilium for-
2 nices et popinae sunt. Virtutem in templo invenies,

*Negant... quoque.* Cic. de Finibus II, 22, eadem fere dicit: *At negat Epicurus (hoc enim vestrum lumen est), quemquam, qui honeste non vivat, iucunde posse vivere.*

*Vt non iucunde vivat*, hoc est: nisi iucunde vivat.

*Diversa.* Recte abiecit Gronov. τὸ *tam*, ante *diversa*, quippe in nullis codd. et edd., nisi in una romana, inventum.

*Non video quomodo ista diversa in eandem copulam coniiciantur.* Ne verba Annaei presseris, neu putes huic nunc dici nullam esse posse virtutis et voluptatis societatem, quod tamen ille revera credit; sed non unum quid et idem esse virtutem et voluptatem.

*Indiscreta.* i. e. si non discerni, separari possent.

VII. Arg. Nec cum mala vita, ad quam tamen voluptas etiam venit, coniungi potest virtus.

*Cuius statio... fornices.... sunt.* Nempe in quibus meretrices prostabant, et *popinae*, ubi vina et cibaria vendebantur. Homines e plebe eas frequentabant libidinum, aleae ludendi causa. Martial. V, epigr. ult. XIV, 1. Quum politia publica Romae curam

in foro, in curia, pro muris stantem, pulverulentam, coloratam, callosas habentem manus: voluptatem latitantem saepius, ac tenebras captantem; circa balnea ac sudatoria, ac loca aedilem metuentia; mollem, enervem, mero atque unguento madentem, pallidam aut fucatam, et medicamentis pollutam. Summum bonum immortale est, nescit exire: nec satietatem habet, nec poenitentiam; nunquam enim recta mens vertitur: nec sibi odio est, nec quidquam mutavit, quia semper secuta est optima: at voluptas tunc, quum maxime delectat, exstinguitur. Nec multum loci habet; itaque cito implet: et taedio est, et post primum impetum marcet. Nec id unquam certum est, cuius in motu natura est. Ita ne potest quidem ulla eius esse substantia, quod venit transitu celerrime, in ipso usu sui periturum. Eo enim pervenit, ubi desinat: et dum incipit, spectat ad finem.

VIII. Quid, quod tam bonis, quam malis, voluptas inest? nec minus turpes dedecus suum, quam hone-

Aedilium demandata erat, et fornices, popinae, balnea publica, sudatoria ad eorum munera spectabant. Tacit. Annal. II, 85, ib. Lipsius.

*Coloratam*. Propter laborem, ideoque valetudine prospera utentem, robustam. De Constant. Sap. XIII, 2. Caeterum vox *colorata* olim placuit, ut quoddam robur semirusticum semibarbarumque indicaretur. Martial. lib. X, epigr. LXVIII, vs. 3: *Deque coloratis nunquam lita Mater Etruscis*. Similiter, l. VIII, epigr. LI, vss. 8: *Thestylis et rubras messibus usta genas*.

*Medicamentis*. Lenociniis et smegmatibus s. aquis artificiose compositis, et globulis e sapone confectis ad pulchritudinem vel conservandam vel augendam. Quaeque omnia nos hodie, mutuati nomen e Graecia, vocamus *cosmétiques*. Cf. Consolat. ad Helviam XVI, 4. Ovid. Medicam. Faciei 51. Iuvenal. VI, 460.

*Mutavit, quia semper secuta est optima*. Sic edd. priscae et unus Palat., nec Grotero nec Gronovio improbantibus. Antea: *nec quidquam mutavit optima*. I. e. quum ipsa optima sit, nihil mutavit. Gronov. tamen fuisse suspicatur: *nec quidquam mutavit a primo*. Cf. de Brevit. Vit. VIII. Vulgatae lectioni acquiescere lubet.

VIII. Arg. Docet idem esse beate vivere et secundum naturam, sola ratione dominante.

stos egregia delectant. Ideoque praeceperunt veteres, optimam sequi vitam, non iucundissimam: ut rectae ac bonae voluntatis non dux, sed comes voluptas sit. Natura enim duce utendum est: hanc ratio observat, hanc consulit. Idem est ergo beate vivere, et secun-
2 dum naturam. Hoc quid sit, iam aperiam: si corporis dotes, et apta naturae conservabimus diligenter et impavide, tanquam in diem data et fugacia; si non subierimus eorum servitutem, nec nos aliena possederint; si corpori grata et adventitia eo nobis loco fuerint, quo sunt in castris auxilia, et armaturae leves. Serviant ista, non imperent: ita demum utilia sunt menti. Incorruptus vir sit externis, et insuperabilis, miratorque tantum sui: fidens animi, atque in utrumque paratus, artifex vitae. Fiducia eius non sine scientia sit, scientia non sine constantia: maneant illi semel placita, nec ulla in decretis eius litura sit. Intelligitur, etiamsi non adiecero, compositum ordinatumque fore talem virum, et in his quae aget cum comitate, magnificum. Erit vera ratio sensibus insita, et capiens inde principia: nec enim habet aliud unde conetur, aut unde ad verum impetum capiat, et in se revertatur. Nam mundus quoque cuncta complectens, rector-

*Ideoque.... iucundissimam.* Cf. Gatak. ad Antonio. p. 106, 52, ubi et nostri loci memor fuit.

*Apta naturae.* Quae ad vitam humanam degendam bene comparata sunt, e. c. voluptates, externa. Opponuntur menti, ut seqq. docent.

*Auxilia.* Copiae a regibus ad suppetias ferendas submissae Romanis.

*Armaturae leves.* Velites, funditores, sagittarii.

*In utrumque.* Ad secundas adversasque res: sive, ut Lipsius ait, mori aut vivere. Virgil., qui ob oculos videtur fuisse Nostro, Aeneid. lib. II, vs. 61: *Fidens animi, atque in utrumque paratus, Seu versare dolos, seu certae occumbere morti.*

*Artifex v.* Qui formare sibi vitam possit et omnem suavem reddere.

*Litura.* Nihil deleat aut mutet: secundum Periandri, unius e septem sapientibus, dictum: πρᾶττε ἀμεταμέλητα (apud Stob. Serm. 5, p. 78. Schow.).

*Erit vera ratio... revertatur.* Sensus quoque serviant rationi, τῷ ἡγεμονικῷ, cui visa (φαντασίας) suppe-

que universi Deus, in exteriora quidem tendit, sed tamen in totum undique in se redit. Idem nostra mens faciat: quum secuta sensus suos, per illos se ad externa porrexerit; et illorum et sui potens sit, et (ut ita dicam) devinciat summum bonum. Hoc modo una efficietur vis ac potestas, concors sibi: et ratio illa certa nascetur, non dissidens nec haesitans in opinionibus comprehensionibusque, nec in sua persuasione. Quae quum se disposuit, et partibus suis consensit, et (ut ita dicam) concinuit, summum bonum tetigit. Nihil enim pravi, nihil lubrici superest: nihil in quo arietet, aut labet. Omnia faciet ex imperio suo, nihilque inopinatum accidet: sed quidquid aget, in bonum exibit, facile et parate, et sine tergiversatione agentis. Nam pigritia et haesitatio pugnam et inconstantiam ostendit. Quare audaciter licet profitearis, summum bonum esse animi concordiam. Virtutes enim ibi esse

ditent, quibus rite conceptis ad verum explorandum pergit (impetum capit) et hoc bono secum fruitur.

*Nam mundus... redit.* Mundus et deus Stoicis unum idemque esse consist. Penetrare quidem, dicebant, hunc mundum s. deum omnia (in exteriora tendere) et omnibus corporibus naturam formamque dare; sed rationalem dei partem, τὸ ἡγεμονικόν, suam sedem habere separatam, eamque summam et igneam in mundo, ad quam revertatur. Vnde Aegyptii in ἱερογλυφικοῖς Dei imaginem voluere serpentem qui caudam roderet; et quidam philosophi graves asseveraverunt rotundae formae esse Deum. Cf. Tiedemann II, p. 470, 478 sq.

*Et illorum et sui potens sit, et.... devinciat summum bonum.* Et sibi res, non se rebus subiungere tendat. Ἐγὼ μὲν ἔχω Λαΐδα, Λαῒς δὲ οὐκ ἔχει με, aiebat sapiens Aristippus. At maior pars hominum non tam luxuriae instrumenta habet, quam ab iis habetur.

*Opinionibus comprehensionibusque.* Opinio est iudicium ex coniectura latum, comprehensio est ipsa rerum praesentium perceptio: quae voces saepissime adhibentur et discriminantur in Academicis Quaest. Ciceron., passim.

*Omnia faciet* etc. Sapientem depingit, cui omnia sint subiecta: qui solus rex sit. Cic. Paradox. II, V, sq.

*Quare audacter... concordiam.* Eodem spectat illud Socratis ap. Stob. I (p. 9 Schow.): Τοῦ σοφοῦ στόματος ἀνοιχθέντος, καθάπερ ἱεροῦ, τὰ τῆς ψυχῆς καταβλέπεται ὥσπερ ἀγάλματα. Magis convenit Plato ap. Aristotel. in Stobaei florilegio Serm. 1. (p. 7 Schow.), qui διάθεσιν ψυχῆς συμφωνοῦσαν κατὰ πάντα μέρη commendat.

debebunt, ubi consensus atque unitas erit: dissident vitia.

IX. « Sed tu quoque, inquit, virtutem non ob aliud
» colis, quam quia aliquam ex illa speras voluptatem.»
Primum, non, si voluptatem praestatura virtus est,
ideo propter hanc petitur; non enim hanc praestat,
sed et hanc: nec huic laborat, sed labor eius, quamvis
aliud petat, hoc quoque assequetur. Sicut in arvo,
quod segeti proscissum est, aliqui flores internascun-
tur, non tamen huic herbulae, quamvis delectet ocu-
2 los, tantum operis insumtum est: aliud fuit serenti
propositum, hoc supervenit; sic et voluptas non est
merces, nec causa virtutis, sed accessio: nec quia de-
lectat, placet; sed quia placet, delectat. Summum
bonum in ipso iudicio est, et habitu optimae mentis:
quae quum suum ambitum implevit, et finibus se suis
cinxit, consummatum est summum bonum, nec quid-
quam amplius desiderat. Nihil enim extra totum est:
non magis quam ultra finem. Itaque erras, quum in-
terrogas, quid sit illud propter quod virtutem petam?
3 quaeris enim aliquid supra summum. Interrogas, quid
petam ex virtute? ipsam; nihil enim habet melius,

IX. Arg. Virtus non propter voluptatem petitur, sed propter seipsam.

*Non enim hanc praestat, sed et hanc.* Non virtus ideo petitor, ut praestet hanc (sc. voluptatem) solam; sed res ita se habent ut, cum aliis, *et hanc*, hanc quoque, quasi comitem, praestare soleat.

*Proscissum.* Aratro sectum, praeparatum ad segetem.

*Nec quia delectat.* Non eam ob causam nobis probatur, quoniam delectationem ex ea percipimus, sed quoniam virtuti probatur, ea delectamur. Voluptas neque bonum, neque malum, sed in adiaphoris est Stoicis, et servit virtuti.

*Suum ambitum.* Est coniectura Lipsii haud dubie praeferenda scripturae codd. *sinum*, quae et ap. Erasm. est, sensu et sermone impedito. Quum *suum* et *habitum* codices praeberent, inde fecit Lips. *suum ambitum*, bono certe sensu. Lipsius laudat Manuduction. suam, III, 3.

*Nihil....finem.* Si quis illud habeat, nihil amplius desiderari potest, quandoquidem omnes partes, quae expeti possunt, in toto iam apparent. Iam quum virtus propter virtutem

ipsa pretium sui. An hoc parum magnum est? Quum tibi dicam, summum bonum est infragilis animi rigor et providentia, et subtilitas, et sanitas, et libertas, et concordia, et decor: aliquid et iam nunc exigis maius, ad quod ista referantur? Quid mihi voluptatem nominas? Hominis bonum quaero, non ventris, qui pecudibus ac belluis laxior est.

X. « Dissimulas, inquit, quid a me dicatur: ego
enim nego quemquam posse iucunde vivere, nisi si-
mul et honeste vivat: quod non potest mutis contin-
gere animalibus, nec bonum suum cibo metientibus.
Clare, inquam, ac palam testor, hanc vitam, quam
ego iucundam voco, non sine adiecta virtute contin-
gere. » At quis ignorat plenissimos esse voluptatibus
vestris stultissimos quosque? et nequitiam abundare
iucundis, animumque ipsum non tantum genera vo-
luptatis prava, sed multa suggerere? in primis inso- 2
lentiam et nimiam aestimationem sui, tumoremque

expetitur, nulla causa altera patet, quae exploretur.

*Ipsa pretium sui.* Claudian. ad verb. Nostrum expressit. de Cons. Mall. Theod. Carm. XVII, 1: *Ipsa quidem virtus pretium sibi.*

X. Arg. Pergit in discrimine, quod Epicureos et Stoicos de summo bono separat, docendo. Voluptatem Epicureorum cum virtute in eamdem copulam conici posse, negat. Facile intelligendum est, magis contra porcos de grege Epicuri, quam contra sinceros Epicuri discipulos hic disputari. Epicurum enim et eius doctrinam scimus haec numquam praecepisse. Conf. *Bayle, Epicure,* Not. (N). Haec tamen secta celebrior semper fuit, quam caeterorum. Lactant. Divin. Ios. lit. III, 17. Sen. Ep. 79; cf. infra c. XII.

*Dissimulas.... contingere. Dissimulas,* h. e. te non intelligere fingis, inquit (adversarius), et pro meis verba fictilia ponis, confutaturus forsan facilius. Haec obiectio desumpta est ex epistola Epicuri ad Menoeceum (apud Diogen. Laërt. X, 132).

*At quis ignorat.... etc.* Epicurei falsissimo iudicio uteoles, ideoque virtute non adiecta, quae sine recto iudicio esse nequit, iucunde quidem, sed non honeste vivunt.

*Nequitiam.* Turpem et inhonestam vivendi rationem.

*Insolentiam.... aestimationem sui,* Horat. Carm. lib. I, Od. 18, vs. 11: *Non ego te, candide Bassareu, Invitum quatiam..... Saeva tene cum Berecynthio Cornu tympana, quae subsequitur caecus amor sui.* Vid. infra c. XIII, 3, 11, 6.

elatum supra ceteros, et amorem rerum suarum caecum et improvidum: delicias fluentes, ex minimis ac puerilibus causis exsultationem; iam dicacitatem, et superbiam contumeliis gaudentem, desidiam, dis-
3 solutionemque segnis animi indormientis sibi. Haec omnia virtus discutit, et aurem pervellit, et voluptates aestimat, antequam admittat: nec quas probavit, magni pendit (utique enim admittit), nec usu earum, sed temperantia laeta est; temperantia autem, quum voluptates minuat, summi boni iniuria est. Tu voluptatem complecteris: ego compesco; tu voluptate frueris: ego utor; tu illam summum bonum putas: ego nec bonum; tu omnia voluptatis causa facis: ego nihil. Quum dico, me nihil voluptatis causa facere, de illo loquor sapiente, cui soli concedis voluptatem.

XI. Non voco autem sapientem, supra quem quidquam est, nedum voluptas. Atqui ab hac occupatus quomodo resistet labori, ac periculo, egestati, et tot humanam vitam circumstrepentibus minis? quomodo conspectum mortis, quomodo doloris feret? quomodo mundi fragores, et tantum acerrimorum hostium, a tam molli adversario victus? Quidquid voluptas suaserit, faciet. Age, non vides quam multa

*Indormientis sibi.* Vni sibi vacantis, publica et aliena spernentis. Lips.

*Aurem pervellit.* Admonendo cogitare serio iubet. Porro *vellere*, *vellicare aurem* signum admonitionis vel a Maronis versibus intelliges, Eclog. VI, vs. 3: *Quum canerem reges et praelia, Cynthius aurem Vellit, et admonuit: Pastorem, Tityre, pingues Pascere oportet oves.* etc.

*Temperantia.... summi boni iniuria est.* I. e. At contra temperantia, utpote quae voluptates minuat, summo bono iniuriam affert, summum bonum ipsum minuit (quippe quod voluptatibus constet). Haec verba Epicureo alicui tribuuntur.

XI. Arg. Continuatio.

*Quomodo mundi fragores?* Tonitrua, terrae motus, etc.

*Adversario.* Voluptate.

suasura sit? « Nihil, inquis, poterit suadere turpiter, quia virtuti adiuncta est. » Non tu vides iterum, quale sit summum bonum, cui custode opus est, ut bonum sit? Virtus autem quomodo voluptatem 2
reget, quam sequitur, quum sequi parentis sit, regere imperantis? a tergo ponitis, quod imperat. Egregium autem virtutis apud vos officium, voluptates praegustare! Sed videbimus, an apud quos tam contumeliose tractata virtus est, adhuc virtus sit: quae habere nomen suum non potest, si loco cessit; interim de quo agitur, multos ostendam voluptatibus obsessos, in quos fortuna omnia munera sua effudit, quos fatearis necesse est malos. Aspice 3
Nomentanum et Apicium, terrarum ac maris (ut isti vocant) bona conquirentes, et super mensam recognoscentes omnium gentium animalia. Vide hos eosdem e suggestu rosae, exspectantes popinam suam;

*Virtus autem* etc. Simili argumentatione usus est noster in refutando Aristotelis dogmate de Ira. Vid. de Ira I, 9.

*Voluptates praegustare!* Lipsius bene laudat Cleanthis imaginem ap. Cic. de finib. II, 21, §. 69. Cleanthes... iubebat eos, qui audiebant, secum ipsos cogitare pictam in tabula voluptatem.... in solio sedentem: praesto esse virtutes, ut ancillulas, quae nihil aliud agerent.... nisi ut voluptati ministrarent, et eam tantum ad aurem admonerent, ut caveret, ne quid perficeret imprudens, quod offenderet animos hominum, aut quidquam, e quo oriretur aliquis dolor. Nos quidem virtutes sic natae sumus, ut tibi serviremus: aliud negotii nihil habemus.

*Nomentanum*. Gulonem coaevum Apicii. Conf. Consolat. ad Helviam Matrem, 10, 2. Horat. lib. I, Sat. 8, 11.

*Et super mensam... animalia*. Vid. Consol. ad Helv. IX, 9 sqq.

*Suggestu rosae*. Cui nempe incumbebant. Est I. F. Gronovii coniectura, quam caeteris hariolationibus praeferendam duxi, ut haud improbabilem, doctam et elegantem, quamquam locum nondum persanatum puto. Codd. praebent: eosdem *e successores a.*; alii: e. *esuros a.*; alii: *esuccensuros e.*; alii: *e successuros a. s. esu tessuros, e sui censuros*. Lipsius hinc fecerat: *esu censores spectantes*. Gronovius egregie docuit, Veteres in rosa cubuisse, locis allatis pluribus, e c. Cic. V in Verrem, II; Fin. II, 20. Senec. ep. 38; II de Ira 25, 3. Casaubon. ad Athen. IV, 2. Exemplis tamen non adstruxit, sug-

aures vocum sono, spectaculis oculos, saporibus palatum suum delectantes. Mollibus lenibusque fomentis totum lacessitur eorum corpus: et ne nares interim cessent, odoribus variis inficitur locus ipse, in quo luxuriae parentatur. Hos esse in voluptatibus dices: nec tamen illis bene erit, quia non bono gaudent.

XII. « Male, inquit, illis erit: quia multa interveniunt, quae perturbant animum, et opiniones inter se contrariae mentem inquietabunt. » Quod ita esse concedo; sed nihilominus illi ipsi stulti, et inaequales et sub ictu poenitentiae positi, magnas percipiunt voluptates: ut fatendum sit, tam longe tum illos ab omni molestia abesse, quam a bona mente: et (quod plerisque contingit) hilarem insaniam insanire, ac

gestum rosae esse lurum, pulvillis rosa fartis, stratum. Quo factum est, ut *Trillerus* hanc Gronovii emendationem improbaret (Obss. crit. p. 220 sqq.), alia proposita: *V. h. a. a cocceis* vel *coccinis toris e.*, ubi docet, Salmasio duce (ad Ael. Lamprid. Alexandr. Sever. c. 42, p. 987. Exercitt. Plin. p. 194, etc.) cocceum, coccinum, et coccineum promiscue dici solere; deinde epulones in toris coccinis s. conchyliatis discubuisse (Intpp. ad Petron. 38. Burm.) tandem, c et s in antiquis libris saepe confundi (Passerat. de litterarum mutatione, p. 33, 142). Equidem Gronovii iudicium sequor, donec meliora codd. me docuerint.

*Aures vocum... delectantes.* Symphonias, saltationes et mimos ad mensas adhibuisse veteres satis constat. Mos Graecis et Romanis communis fuit. Cf. III, de Ira 35, 2. Petron. 35, 36. Xenophon. Sympos. c. 2. Vid. et cf. Martial. plurib. loc. tum lib. III, epigr. XCIII, ubi fastus et luxuriam Malchionis describit graphice. Modestiores tamen et doctiores vel confabulati sunt, vel servis, qui inter coenandum dominis praelegerent, anagnostis (acroamatibus), usi sunt. Corn. Nepos in vit. Attici 13, 14. Sueton. Aug. 78.

*Fomentis.* Pulvillis.

*Lacessitur*, Movetur, titillatur. De hoc verbo cf. Heyne ad Virgil. Aen. X, 9.

*Cessent.* A voluptate.

*Parentatur.* Videntur enim sepulchrales epulae, quia velut mortui efferuntur. Ep. 12 fin. 122 init.

XII. Arg. Non sunt veri Epicurei, qui voluptatem solam sequuntur.

*Inaequales.* Non similes, non aequales sibi, quippe qui mox id culpaturi sunt quod nuper probavere, et illius rei poenitentiam acturi quae tantopere placuit.

*Bona mente.* Virtute.

*Hilarem insaniam.... furere.* Hoc

per risum furere. At contra, sapientium remissae 2
voluptates et modestae, ac paene languidae sunt, compressaeque, et vix notabiles: ut quae neque arcessitae veniant, nec quamvis per se accesserint, in honore sint, neque ullo gaudio percipientium exceptae. Miscent enim illas, et interponunt vitae, ut ludum iocumque inter seria. Desinant ergo inconvenientia iungere, et virtuti voluptatem implicare, per quod vitium pessimis quibusque adulantur. Ille effu- 3
sus in voluptates, reptabundus semper atque ebrius, quia scit se cum voluptate vivere, credit et cum virtute: audit enim voluptatem virtute separari non posse: deinde vitiis suis sapientiam inscribit, et abscondenda profitetur. Ita non ab Epicuro impulsi luxuriantur, sed vitiis dediti luxuriam suam in philosophiae sinu abscondunt, et eo concurrunt, ubi audiunt laudari voluptatem. Nec aestimatur voluptas illa Epicuri (ita 4
enim mehercules sentio), quum sobria et sicca sit: sed ad nomen ipsum advolant, quaerentes libidinibus suis patrocinium aliquod ac velamentum. Itaque quod unum habebant in malis bonum, perdunt, peccandi verecundiam. Laudant enim ea quibus erubescebant, et vitio gloriantur: ideoque ne resurgere quidem adolescentiae licet, quum honestus turpi desidiae titulus accessit.

enim voluptas erat apud veteres, insanire, furere. Anacreon supra laudatus: Θέλω, θέλω μανῆναι. Horat. centies: *Insanire iuvat! quid Berecynthiae cessat fistula cum lyra?... Audiat dementem strepitum Lycus Et vicina.* Carmin. lib. III, Od. 19, vs. 18.

*Desinant ergo.* Illi voluptarii homines, qui Epicuri praecepta exercere se prae se ferunt.

*Inconvenientia.* H. e. res dissociabiles et quae convenire, coalescere, non possunt.

*Per quod.* I. e. per quam societatem.

*Reptabundus.* Pinciani coniectura est, a Gronovio recte probata. Codd. omnes, *raptabundus*, nullo sensu. Gronovius tamen cum Rubenio coniecit *lapsabundus*, sed vulgata bene habet. *Reptare* aptum vocabulum est, Gronov. docente, de iis, qui, luxu et libidine soluti, morbum incessu fatentur: vix incedunt, reptant verius.

XIII. Hoc est, cur ista voluptatis laudatio perni-
ciosa sit, quia honesta praecepta intra latent: quod
corrumpit, apparet. In ea quidem ipse sententia sum
(invitis hoc nostris popularibus dicam), sancta Epi-
curum et recta praecipere, et, si propius accesseris,
tristia: voluptas enim illa ad parvum et exile revo-
2 catur: et quam nos virtuti legem dicimus, eam ille
dicit voluptati. Iubet illam parere naturae; parum
est autem luxuriae, quod naturae satis est. Quid ergo
est? ille quisquis desidiosum otium, et gulae ac libi-
dinis vices felicitatem vocat, bonum malae rei quae-
rit auctorem: et dum illo venit, blando nomine in-
ductus, sequitur voluptatem, non quam audit, sed
quam attulit: et vitia sua quum coepit putare similia
praeceptis, indulget illis; non timide, nec obscure:
luxuriatur etiam inoperto capite. Itaque non dico,
quod plerique nostrorum, sectam Epicuri flagitio-
rum magistram esse: sed illud dico, male audit, in-
famis est: et immerito. Hoc scire quis potest, nisi
3 interius admissus? frons ipsa dat locum fabulae, et
ad malam spem invitat. Hoc tale est, quale vir fortis

XIII. Arg. Epicurus contra et sancta et recta praecepit. Senecam videmus h. l., Ep. 33, et alias Epicuro favere, et a conviciis, quibus lacessitus est a Stoicis, Cicerone al., eum defendere. Magno successu hoc Petr. *Gassendi* primum in recentioribus fecisse constat, in libro de vita et moribus Epicuri. Vide P. *Bayle*, et *Tiedemann* II, p. 366 sqq.

*Intra latent.* Oppositum est *apparet.* Latet eos vera voluptatis potestas abstrusior, vulgari significatione captos et cooleolos.

*Popularibus.* I. e. Stoicis. Qui enim eiusdem sunt populi, factionis, sectae, ii populares vocantur (Sallust. Catil. 22, 24) i. e. socii.

*Iubet... naturae.* Et Epicurus et eius coaevus Zeno eamdem legem, sequere naturam, dixere. Ep. 4 fin.

*Gulae ac libidinis vices.* Dum nempe post mensam epulasque libidinatur, atque ubi libidinari iam minus placet, instaurari de novo epulas iubet.

*Bonum..... auctorem.* Prae se ferendo Epicurum.

*Blando nomine.* Voluptatis.

*Audit.* Sensu Epicuri.

*Inoperto capite.* Nam qui pudebant, caput fere operiebant.

stolam indutus. Constante tibi pudicitia veritas salva est: nulli corpus tuum patientiae vacat, sed in manu tympanum est. Titulus itaque honestus eligatur, et inscriptio ipsa excitans animum ad ea repellenda, quae statim enervant, quum venerint, vitia. Quisquis 4 ad virtutem accessit, dedit generosae indolis spem; qui voluptatem sequitur, videtur enervis, fractus, degenerans a viro, perventurus in turpia: nisi aliquis distinxerit illi voluptates, ut sciat, quae ex iis intra naturale desiderium sistant, quae in praeceps ferantur, infinitaeque sint, et quo magis implentur, eo magis inexplebiles. Agedum, virtus antecedat: tutum erit omne vestigium. Voluptas nocet nimia: in virtute

*Frons ipsa....invitat.* Quoniam voluptas Epicuri summum bonum est.

*Stolam indutus.* I. muliebriter ind. Stola matronarum vestis fuit (Hor. I, Sat. 2, 29), ad talos demissa et instita, i. lembo lato subsuta, qua meretrices et libertinas abstinere oportuit. De Hercule Omphalae serviente, qui tamen vir fortis mansit, cogitasse videri potest.

*Veritas.* I. e. rectum iudicium, ideoque firma atque sincera vis tibi, ut viro integro constat. Omnium Mss. scriptora est. Hinc Lips. fecerat: *v. s. esto.* Gronov. emendat *virilitas s. est*: ingeniose propter quae sequuntur.

*Patientiae.* Nequitiae, libidini. Cf. de Provid. 3, 11. Recte praef. Lipsius *patientias* τῷ *impudicitias.* Patientes enim sunt pathici.

*Tympanum.* Inprimis erat insigne Gallorum, sacerdotum Cybeles, mollitia et infami libidine illustrium (Virg. Aen. IX, 619). Ergo sensus est: mollia tractas et effeminata. Huc spectat Arcesilai dictum, ideo plerosque ad Epicurei sectam, nullum vero Epicureum ad ceteras se conferre, quia ex viris quidem Galli fiunt, ex Gallis viri nunquam. Diog. Laërt. IV, 43.

*Titulus.* Dicit virtutem.

*Ad ea repellenda q. st. e., q. v. v.* Quum tria priora vocabula exsulant quinque Palat. codd., et posteriora etiam variant, unum Palat. tert. secutus Gronov. duabus litteris mutatis, effinxit: *et inscriptio ipsa excitans animum, quae statim enervat, quum venerint, vitia.* In cod. erat: *inervant. Inscriptio*, s. *titulus* est virtus. At vulgata bonum et aptum sensum promit. Viri docti, qui hic interpolationem agnoscunt, plurium testimonio codicum freti, non meminisse videntur, unum male descriptum codicem eumdemque fontem eorum quos contulerint, interpolationis ipsis fortasse suspicionem suppeditasse.

*In virtute modus.* Vides hic iustitiam et temperantiam (σωφροσύνην καὶ ἐγκράτειαν) scholae socraticae innui.

non est verendum, ne quid nimium sit; quia in ipsa est modus. Non est bonum, quod magnitudine laborat sua.

XIV. Rationabilem porro sortiris naturam: quae melius res, quam ratio proponitur? et si placet illa iunctura, si hoc placet ad beatam vitam ire comitatu, virtus antecedat, comitetur voluptas, et circa corpus, ut umbra, versetur. Virtutem quidem, excellentissimam omnium, voluptati tradere ancillam, nihil magnum animo capientis est. Prima virtus sit, haec ferat signa: habebimus nihilominus voluptatem, sed domini eius et temperatores erimus; aliquid nos
2 exorabit, nihil coget. At hi qui voluptati tradidere principia, utroque caruere; virtutem enim amittunt; ceterum non ipsi voluptatem, sed ipsos voluptas habet: cuius aut inopia torquentur, aut copia strangulantur. Miseri, si deseruntur ab illa: miseriores, si obruuntur! sicut deprehensi mari Syrtico, modo in sicco relinquuntur, modo torrente unda fluctuan-
3 tur. Evenit autem hoc nimia intemperantia, et amore caeco rei; nam mala pro bonis petenti, periculosum

*Non est... sua*. De nimio virtutis rigore, qui humanis viribus maior est, intelligo. Locutio est Liviana, bene Lipsio monente, praef. Hist. Rom.

XIV. Arg. Virtuti et rationi imperantibus voluptas et sensus obedire debent.

*Excellentissimam*. Antiqua lectio a codd. et priscis edd. probata et a Gronov. recte reducta, usu loquendi adstructa. Antea Mor. e coni. dederat, *excelsissima*: quod non intelligo.

*Voluptati tradere ancillam*. Cf. ad XI, 2, locum e Cic. laudatum.

*Principia*. Manet in metaphora a militia petita: antea dixerat: *ferat signa*, i. prior incedat. *Principia* fuit praecipua castrorum pars et prior (Liv. VII, 12), ubi imperatoris tribunal, deorum arae, imperatorum imagines et signa. Cf. Adam, *Antiquités romaines*, et *Dictionnaire de l'Antiquité, de M. Bouillet*, vocab. *Camp.*

*Mari Syrtico*. Summa Gronovii ἀκρίβεια τὸ *in* ante *mari* Codd. et priscarum edd. iussu eiecit, quamquam et praepositio alibi invenitur.— Sunt circa Africam extremam duo sinus (Syrtis maior et minor, vicina

est assequi. Vt feras cum labore periculoque venamur, et captarum quoque illarum sollicita possessio est; saepe enim laniant dominos: ita habentes magnas voluptates in magnum malum evasere, captaeque cepere. Quae quo plures maioresque sunt, eo ille minor ac plurium servus est, quem felicem vulgus appellat. Permanere libet in hac etiamnunc huius 4
rei imagine; quemadmodum qui bestiarum cubilia indagat, et *laqueo captare feras* magno aestimat, et *magnos canibus circumdare saltus*, ut illarum vestigia premat, potiora deserit, multisque officiis renuntiat: ita qui sectatur voluptatem, omnia postponit, et primam libertatem negligit, ac pro ventre dependit; nec voluptates sibi emit, sed se voluptatibus vendit.

XV. Quid tamen, inquit, prohibet in unum virtutem voluptatemque confundi, et effici summum bonum, ut idem et honestum et iucundum sit? Quia pars honesti non potest esse, nisi honestum: nec summum bonum habebit sinceritatem suam, si aliquid in se viderit dissimile meliori. Nec gaudium quidem quod ex virtute oritur, quamvis bonum sit, absoluti tamen boni pars est: non magis quam laetitia et tranquillitas,

Aegypto, unde epitheton ap. poëtas et ad Ammonem transfertur, et ad accolas): ut fors tulit altae, ait Sallust. Iugurth. 78; alia in tempestate vadosae. Nunc vocantur *Golfes de Sidra et de Gabes.*

*Quae quo plures...vulgus appellat.* Quo voluptatum maior est numerus, eo plura vincula sunt quae illum tenent quem nos felicem appellare suevimus.

*Laqueo captare feras*, et *magnos...saltus*. Hi sunt e Virgilii Geor. I, vss. 139, 140, desumti versus.

*Pro ventre.* Vt Nomentanus et Apicius, quos antea memoravit.

XV. Arg. Repelit, virtutem voluptatemque in unum cogi non posse: quippe sibi contrarias.

*Confundi.* I. e. coniungi, bono sensu. v. Ernesti Clav. Cic.

*Gaudium*, *laetitia*, *tranquillitas*. A Stoicis distinguuntur: ac primum virtus sine iis esse potest, quae sine virtute in sapiente cogitari non possunt; deinde *gaudium* tantum sapientis est (ἡ χαρὰ), *laetitia* sine ratione animi elatio: *tranquillitas*, gaudio subiecta est. Cf. ad II, de Ira VI, ibiq. laud.

2 quamvis ex pulcherrimis causis nascantur. Sunt enim
ista bona, sed consequentia summum bonum, non
consummantia. Qui vero voluptatis virtutisque socie-
tatem facit, et ne ex aequo quidem, fragilitate alterius
boni, quidquid in altero vigoris est, hebetat, liber-
tatemque illam ita demum, si nihil se pretiosius novit,
invictam, sub iugum mittit. Nam (quae maxima ser-
vitus est) incipit illi opus esse fortuna; sequitur vita
anxia, suspiciosa, trepida, casuum pavens, temporum
3 suspensa momenta. Non das virtuti fundamentum
grave, immobile, sed iubes illam in loco volubili stare.
Quid autem tam volubile est, quam fortuitorum ex-
spectatio, et corporis, rerumque corpus afficientium
varietas? Quomodo hic potest Deo parere, et quid-
quid evenit, bono animo excipere, nec de fato queri,
casuum suorum benignus interpres, si ad voluptatum
dolorumque puntiunculas concitatur? Sed nec patriae
quidem bonus tutor, aut vindex est, nec amicorum
4 propugnator, si ad voluptates vergit. Illo ergo sum-
mum bonum escendat, unde nulla vi detrahatur: quo
neque dolori, neque spei, neque timori sit aditus,
nec ulli rei quae deterius summi boni ius faciat. Escen-
dere autem illo sola virtus potest; illius gradu clivus

*Sed consequentia summum bonum, non consummantia.* Id est: Haec post summum bonum, post virtutem nascuntur, sed summum bonum, virtutem, non gignunt. *Consummare* enim h. l. est totum ponere, efficere.

*Libertatemque.... invictam.* Quatenus praeit virtus comitante, sed serviente voluptate, quae gaudio, libertatique opponitur apud Stoicos.

*Temporum suspensa momenta.* Codd. et Erasmi lectio; τὸ *que* post *temp.* a Mureto erat: Gronov. coniecerat — *momento*, ut allusio ad momentum librae esset apertior. Alii codd. app. Grut. addunt *sunt*, quo, Erasmo praeeunte, carebimus, intellecto *sequuntur.*

*Nec patriae..... amicorum propugnator.* Patet scribenti Nostro succurrisse id ex Ode ad Lollium: *Non ille pro caris amicis Aut patria timidus perire.* Hor. Carm. lib. IV, od. 9, vs. 51.

*Illius gradu clivus iste frangendus est. Illius gradu*: animoso nempe et aequali et stabili, et quod neque

iste frangendus est: illa fortiter stabit, et quidquid
evenerit, feret: non patiens tantum, sed etiam volens:
omnemque temporum difficultatem sciet legem esse
naturae. Et ut bonus miles feret vulnera, enumerabit 5
cicatrices, et transverberatus telis, moriens amabit
eum, pro quo cadet, imperatorem; habebit in animo
illud vetus praeceptum: Deum sequere. Quisquis au-
tem queritur, et plorat, et gemit; imperata facere vi
cogitur, et invitus rapitur ad iussa nihilominus. Quae
autem dementia est, potius trahi quam sequi? tam 6
mehercule, quam, stultitia et ignorantia conditionis
suae, dolere, quod aliquid tibi incidit durius, aut
mirari, aut indigne ferre ea, quae tam bonis accidunt
quam malis: morbos dico, funera, debilitates, et ce-
tera ex transverso in vitam humanam incurrentia.
Quidquid ex universi constitutione patiendum est,
magno nisu eripiatur animo; ad hoc sacramentum
adacti sumus, ferre mortalia, nec perturbari his, quae
vitare nostrae potestatis non est. In regno nati sumus:
Deo parere libertas est.

asperitas ongulorum, orque anfractuum salabrae loco dimovent. Ergo sensus est: *clivus* hic superandus est vi. Est poëtica locutio: e. e. Sil. Ital. VIII, 555. Lucan. VIII, 373.

*Sed etiam volens.* Cupiens difficultates et obstacula. Quidam enim saepe rrapuunt, aut ea modico gaudio habent quae plane et obvia se tradont, et id duutaxat venantur quod asperum et rebelle, quod insuperabile est, nisi eonabere.

*Moriens amabit eum..... imperatorem.* Nota vox gladiatorum: *Ave, Caesar, morituri te salutant.* Aliquid pulcbrios, dignumque sane quod memoriae tradatur, nostri Annales habant; quum nempe quaedam cohortes iussae fuisseut Viliam, praerapidum et praealtum flumen, vado transmittere, milites, morti iam admoti, et vix ore eminente ex aquis, conclamaverunt: *Ave, imperator.* Vide quae narravit Cl. Ségur, *Hist. de la grande armée*, T. I, p. 149.

*Habebit.....deum sequere.* Sosiades tribuit uni e septem sapientibus: ἕπου θεῷ, ap. Stobaeum Floril. Serm. III (p. 97 Schow.; Boëthius autem Pythagorae triboit, de Consolat. Prosa 4.

*Tam...quam*, etc. Hoc est *tam* demens *quam* si doleas qood, etc.

*Magno nisu aripiatur animo.* Librorum lectio et Erasmi: praeterquam quod alii *visu* habent. Lipsio tamen

XVI. Ergo in virtute posita est vera felicitas. Quid haec tibi suadebit? ne quid aut bonum, aut malum existimes, quod nec virtute, nec malitia continget; deinde, ut sis immobilis et contra malum ex bono; ut, qua fas est, Deum effingas. Quid tibi pro hac expeditione promittitur? ingentia et aequa divinis. Nihil cogeris: nullo indigebis: liber eris, tutus, indemnis: nihil frustra tentabis, nihil prohibeberis. Omnia tibi ex sententia cedent: nihil adversum accidet, nihil
2 contra opinionem ac voluntatem. Quid ergo? virtus ad vivendum beate sufficit? perfecta illa et divina quidni sufficiat? immo superfluit. Quid enim deesse potest extra desiderium omnium posito? quid extrinsecus opus est ei, qui omnia sua in se collegit? Sed ei qui ad virtutem tendit, etiamsi multum processit, opus est tamen aliqua fortunae indulgentia, adhuc inter humana luctanti, dum nodum illum exsolvit, et omne vinculum mortale. Quid ergo interest? quod alii alligati sunt, alii adstricti, alii districti quoque: hic qui ad superiora progressus est, et se altius extulit, laxam catenam trahit, nondum liber, iam tamen pro libero.

placuit facere: *magno nobis excipiat animo.* Sensus est: magna ἐνεργεια velut occupetur ab animo, in antecessum arripiatur.

XVI. Aas. Virtus ad beate vivendum sola sufficit, quin superfluit.

*Deum... effingas.* Stoico dignum! vide e. c. de Constant. Sap. VIII, 2. Academicorum tamen, et inprimis Platonis opinio fuit, qui quum *ex ideis* prototypis omnia contenderet derivari, et ad eas vellet quasi ad exemplar omnia referri, hominem iubebat moribus suis et vitae ordinandae exigendaeque ratione Deum exprimere, Deum imitari, tendere ut Deo quam maxime similem sese efficeret.

*Virtus ad vivendum beate sufficit? perfecta illa et divina quidni sufficiat?* Lipsii distinctionem excepi. Antea: *virtus... divina? Quidni*, etc.

*Sed.... mortale.* Haec vix stoica sunt: fortuna quippe censebant Stoici aut manente aut recedente facile carere posse virum bonum. Vid. supra XV, 2.

*Quod..... quoque.* Recte monet Lipsius, *alligati* vocem mollius vinculum; *adstricti*, arctius; *districti*, multiplex vinculum designare.

*Ad superiora.* I. perfectam illam

XVII. Si quis itaque ex istis qui philosophiam con-
latrant, quod solent, dixerit: « Quare ergo tu fortius
loqueris quam vivis? Quare superiori verba summit-
tis; et pecuniam necessarium tibi instrumentum exi-
stimas, et damno moveris, et lacrimas, audita coniugis
aut amici morte, demittis, et respicis famam, et ma-
lignis sermonibus tangeris? Quare cultius rus tibi est, 2
quam naturalis usus desiderat? cur non ad praescri-
ptum tuum coenas? cur tibi nitidior supellex est?
cur apud te vinum aetate tua vetustius bibitur? cur
autem domus disponitur? cur arbores praeter umbram
nihil daturae conseruntur? quare uxor tua locupletis
domus censum auribus gerit? quare paedagogium pre-
tiosa veste succingitur? quare ars est apud te mini-
strare (nec temere, et ut libet, collocatur argentum,
sed perite servatur), et est aliquis scindendi obsonii

ac divinam virtutem paene assecutus est.

XVII. Arg. Obiectioni, si virtus sola ad vivendum beate sufficit, cur plura requirat? respondetur.

*Fortius*. Principia rigidiora iubes, quam sequeris.

*Superiori...... summittis*. Λόγων ὑπείξεις, adularis.

*Quare... supellex est*. Huc spectat Suilii accusatio (ap. Tacit. Ann. XIII, 42) in Senecam; adde XIV, 53 sqq., Dio Cass. LXI, 10, ubi omnia confirmantur, quae et hic Seneca de se pronuntiasse videtur. Sic interpretatur locum Lipsius: Quamquam et recte de alio divite exponas.

*Domus*. Erasmum sequor. Lipsius tamen omisit τὸ *domus*, suum aliosque codd. secutus. Retulit ad vinum, quod in apothecis ordine annorum disponebatur. Nostra lectio explicatur de Tranq. Animi, I, 5.

*Cur arbores... conseruntur?* E. c. platanus, quae ideo *caelebs* ap. Hor. Od. II, 15, 4. ubi intpp. Lauri, platani, cupressi inprimis colebantur, quarum cura servis, qui topiarii vocabantur, mandata erat. Plin. Epp. III, 19.

*Quare...gerit?* (Iam Horatius hunc luxum matronarum traduxit, Epod. VIII, 14. Sat. II, 3, 241. Plin. Nat. Hist. IX, 35 a. 56. Senec. Benef. VII, 9.

*Paedagogium*. Illa pars domus, in qua servi erudiebantur, et ipsi servi. Cf. ad De Tranquill. An. I, 5. Epist. 88. Plin. Epp. VII, 26.

*Succingitur*. Vestis, i. e. tunica; succingebantur alte, ut opera perficere possent.

*Ministrare*. Voc. propr. de servis, qui ad coenam apparebant. Cf. Petron. 31. Iuvenal. V, 56 sqq.

(*Nec... servatur*). Sic locum hunc distinxi, sensu poscente. Explicativa enim adiectum est. Antea deerant

2 magister? » Adiice, si vis, cur trans mare possides?
cur plura, quam nosti? turpiter aut tam negligens es,
ut non noveris pauculos servos; aut tam luxuriosus,
ut plures habeas, quam quorum notitiae memoria
sufficiat. Adiuvabo postmodum; convicia, et plura
mihi quam putas, obiiciam: nunc hoc respondebo
tibi. Non sum sapiens, et, ut malevolentiam tuam pa-
3 scam, nec ero. Exigo itaque a me, non ut optimis par
sim, sed ut malis melior; hoc mihi satis est, quotidie
aliquid ex vitiis meis demere, et errores meos obiur-
gare. Non perveni ad sanitatem, ne perveniam qui-
dem: delinimenta magis quam remedia podagrae meae
compono, contentus si rarius accedit, et si minus ver-
minatur. Vestris quidem pedibus comparatus, debiles,
cursor sum.

XVIII. Haec non pro me loquor: ego enim in alto vitiorum omnium sum: sed pro illo, cui aliquid acti est. « Aliter, inquit, loqueris, aliter vivis. » Hoc, malignissima capita et optimo cuique inimicissima,

noeini. *Servatur* omnium codd. et Erasmi lectio, et ea bona: i. eum eura haec res eustoditur, ne temere fiat eolloeatio. Sic bene fit oppositio, et Lipsii emendatione *struitur*, Mureti *servitur*, et Ciacconi *feriatur* tuto supersedebimus. Antea Mureti lectio vulgata erat.

*Trans mare.* Inprimis in Lybia, Sicilia, ut ex Horat. Od. I, 1, et aliis notum est.

*Aut tam luxuriosus... sufficiat.* Cf. de Tranq. Animi VIII, 4.

*Malis melior.* Est ut dixit Martial. lib. XII, Epigramm. XII, vs. 7, *Optimus malorum.* Idem fere Horatius, lib. I, sat. 3, vs. 68: *Optimus ille qui minimis urgetur (vitiis).*

*Sanitatem.* Sapientiam stoicam.

*Podagrae.* Metaphorice h. l. sumpserim, de quacunque imbecillitate.

*Verminatur.* Pungit, et quasi vermium more vexat. De podagrae punctiunculis inprimis in usu est. Lipsius laudat Senec. ep. 79, 95, et Pomponium veterem poëtam apud Nonium c. I. n. 189.

*Compar.* Si conferar eum v. ped.

*Debiles.* Allocutio est ad reprehensores suos. Recte Gronovius emendat. Antea, *debilis cursor sum.* — Quod ad sensum spectat eamdem metaphoram ac supra sequitur; debilis enim id. est ac podagra laborans.

XVIII. Arg. Non philosophi vita, sed praecepta suspicienda et imitanda.

*Malignissima.* Antea *per malign.*

Platoni obiectum est, obiectum Epicuro, obiectum
Zenoni. Omnes enim isti dicebant, non quemadmodum
ipsi viverent, sed quemadmodum vivendum esset. De
virtute, non de me loquor: et quum vitiis convicium
facio, in primis meis facio; quum potuero, vivam quo-
modo oportet. Nec malignitas me ista multo veneno 2
tincta deterrebit ab optimis; ne virus quidem istud,
quo alios spargitis, vos necatis, me impediet, quo
minus perseverem laudare vitam, non quam ago, sed
quam agendam scio; quo minus virtutem adorem, et
ex intervallo ingenti reptabundus sequar. Exspectabo 3
scilicet, ut quidquam malevolentiae inviolatum sit,
cui sacer nec Rutilius fuit, nec Cato? Cur et aliquis
non istis dives nimis videatur, quibus Demetrius Cy-
nicus parum pauper est? Virum acerrimum, et con-
tra omnia naturae desideria pugnantem, hoc paupe-
riorem quam ceteri Cynici, quod quum sibi interdi-
xerint habere, interdixit et poscere, negant satis egere!
Vides enim? non virtutis scientiam, sed egestatis pro-
fessus est.

XIX. Diodorum Epicureum philosophum, qui intra

Lipsio et Gronovio omnium codicum iussu eiicientibus. Est compellandi forma.

*Platoni. . . . . . Zenoni.* Diogenes Laërt. pluribus locis hoc confirmat: et nunc est res nota.

*Vos necatis.* Vexatis et nocetis, qualenos a philosophia abhorretis.

*Rutilius.* Conf. de Provid. III, 3.

*Demetrius Cynicus.* Rutilius. Cf. ad Consolat. ad Marc. 22, 2.

*Quum sibi interdixerint habere, interdixit et poscere, negant satis egere!* Gronovium sequor: qui cum aliis exclamandi particula, *O virum ac.*, quae ap. Erasm. est, circa, unam literam addidit, ut textui sinceritatem suam restitueret. Antea enim *interdixerit*, nullo senso. Omnes Cynici, recte addit Gronovius, habere sibi interdixerant, non solus Demetrius; solus autem poscere. Caeterum *τὸ hi*, quod Gronovius ante *quum* invexit, ut non necessarium, omittendum putavi.

XIX. Arg. Causae frivolae obiectionis, philosophos non praestare quae loquantur.

*Diodorum Epicureum.* Eius hic tantummodo noster meminit, quantum equidem scio.

paucos dies finem vitae suae manu sua imposuit, negant ex decreto Epicuri fecisse, quod sibi gulam praesecuit: alii dementiam videri volunt factum hoc eius, alii temeritatem. Ille interim beatus, ac plenus bona conscientia, reddidit sibi testimonium vita excedens, laudavitque aetatis in portu et ad ancoram actae quietem, et dixit: (quid vos inviti audistis, quasi vobis quoque faciendum sit?)

*Vixi, et quem dederat cursum fortuna, peregi.*

2 De alterius vita, de alterius morte disputatis, et ad nomen magnorum ob aliquam eximiam laudem virorum, sicut ad occursum ignotorum hominum minuti canes, latratis. Expedit enim vobis, neminem videri bonum: quasi aliena virtus exprobratio delictorum vestrorum sit. Inviti splendida cum sordibus vestris confertis, nec intelligitis, quanto id vestro detrimento audeatis. Nam si illi qui virtutem sequuntur, avari,
3 libidinosi, ambitiosique sunt: quid vos estis, quibus ipsum nomen virtutis odio est? Negatis quemquam praestare quae loquitur, nec ad exemplar orationis suae vivere. Quid mirum? quum loquantur fortia, ingentia, omnes humanas tempestates evadentia? quum refigere se crucibus conentur, in quas unusquisque

*In portu..... actae.* Lipsius de quiete et privato otio, lnoquam se non immiscrit io reipublicae fluctus, intelligit; ratione loquendi e poëtis satis nota, e. c. Horat. Od. II, 10. Navis enim, quae in portu est et io ancorie consistit, in tuto est. Laudat Diodorum, ut Stoicus.

*Vixi, et quem dederat..... peregi.* Versus est Virgilii notissimus Didonis, Aen. IV, 653. Senecae itaque tempore mortem sibi homo, ut videtur non ignobilis, consciverit necesse est.

*Quum refigere...pendent.* Quum in eo sint, ut crucibus, i. e. cupiditatibus suis se liberent, vos unice hoc egitis, ut his ipsis crucibus afficiamini, vestre sponte vosmetipsos iis adigatis. Illi tamen, si crucibus se liberare non possunt, ideoque poenas dare debent, propter unam cupiditatem puniuntur, quum vos multiplicem poenam dare cogamini.

vestrum clavos suos ipse adigit? ad supplicium tamen acti stipitibus singulis pendent: hi qui in se ipsi animadvertunt, quot cupiditatibus, tot crucibus distrahuntur: et maledici, in alienam contumeliam venusti sunt. Crederem illis hoc vacare, nisi quidam ex patibulo suos spectatores conspuerent.

XX. Non praestant philosophi quae loquuntur? multum tamen praestant, quod loquuntur, quod honesta mente concipiunt. Nam si et paria dictis agerent, quid esset illis beatius? interim non est quod contemnas bona verba, et bonis cogitationibus plena praecordia. Studiorum salutarium, etiam citra effe-

*Venusti.* I. e. hi improbi homines dicta iaciunt: sed hoc non constantis animi faciunt, quum vel a patibulatis sciam pessimis conspui spectatores, quemvis maximis doloribus sint districti.

*Crederem illis hoc vacare, nisi quidam.* Sic optimi codd. et Erasm. probante Gronov. Muretus dederat: *Crederem illis, nisi quidam:* libris non opitulantibus. Praecedentia: *hi qui in se ipsi a.* Gronovio suasore ex apparatu Gruteri reduxi. Antea: *in se ipsos a.*

*Patibulo.* Idem semper aut saepe est quod crux, et apud optimi seculi et optimae notae auctores perpetuum usurpatur. Imo et quidam autumavere, nescio an male, patibulum esse vere quod nos hodie *croix* appellamus, et Graeci dicebant σταυρός; crucem vero stipitem fuisse cui infigebantur damnati servi; quod infame et foedum supplicii genus soli in Europa nostra Turcae ad hunc diem servavere, et a palo *impalari* (*empaler*) nuncupatur. Graecis fuit σκολοπίζειν. *Patibulum* quoque saepe auctores sacrarum literarum dixerunt crucem quo Christus suspensus est. Quod vid. vel ex Hymn. Fortunati, *Vexilla regis*, etc.

XX. Arg. Ad haec bona intentio philosophorum praeclara suadentium laudanda est, ut desint vires paria dictis agendi. Locum bene, in magnis etiam conari pulchrum esse, tractavit Cicero Orator. c. 1 et 2. Columell. de Re Rust. praef. fin. Quintil. X, I. Apuleius in Floridis III, p. 353 Elm.

*Honesta.* Virtutis studiosa.

*Nam si.* Erasmum sequor. Gronoviana ol. *Nam quidem.*

*Praecordia.* I. e. animum, ut ap. Ovid. Heroid. xvi, 134.

*Studiorum salutarium.* Philosophiae. Laudat Lipsius ex Apuleio: Omnibus bonis in rebus conatus in laude, effectus in casu est. — Locus eximius Demosthenis Περὶ στεφάνου potuisset quoque ad h. l. excitari, ubi ille Chaeronensis cladis invidiam deprecatur, decus autem vindicat, et laudes sibi ipse impertit, quas nullus aut legens denegabit aut denegavit audiens, quum dicit conatus a virili, excelso, divino animo esse,

ctum, laudanda tractatio est. Quid mirum, si non ascendunt in altum ardua aggressi? sed viros suspice,
2 etiamsi decidunt, magna conantes. Generosa res est, respicientem non ad suas, sed ad naturae suae vires, conari alta, tentare, et mente maiora concipere, quam quae etiam ingenti animo adornatis effici possint. Qui sibi hoc proposuit: « Ego mortem eodem vultu audiam, quo iubebo et videbo; ego laboribus, quanticumque illi erunt, parebo, animo fulciens corpus; ego divitias et praesentes et absentes aeque contemnam: nec, si alicubi iacebunt, tristior; nec, si circa me fulgebunt, animosior; ego fortunam nec venientem sentiam, nec recedentem; ego terras omnes tanquam meas videbo, meas tanquam omnium; ego sic vivam, quasi sciam aliis me natum, et naturae rerum hoc nomine gratias agam: quo enim melius genere negotium meum agere potuit? unum me do-

eventus a Diis; sibi nec ingenium, nec diligentiam, nec patriae amorem, nec Philippi odium defuisse; Fortunam defuisse, quae in potestate nullius est, sed cuius in potestatem gloria non cadit.

*Quid mirum, si non ascendunt in altum ardua aggressi? sed viros s.* Sic locum bene restituit Lipsius e codice suo, praeterquam quod *viros* e conj. sua dedit. In cod. enim erat *vires*. Erasmus habet: *Quid mirum, si non ascendunt in altum? Ardui aggressus ad virtutes suspice.*

*Qui sibi hoc proposuit.* Sunt ea omnia quae sequuntur dogmata, e doctrina Stoicorum repetita, quae saepe in libro hoc et praecedentibus iam memorata et tractata sunt.

*Ego mortem.* Meam mihi obnuntiatam, ut Canus (de Tranq. An. 14).

*Iubebo et.* Ex Erasmo reduxi. Sic hyperbato liberabimus Senecam, quo vulgata eum oppresserat.

*Iubebo et videbo.* Vt index aliis impositam mortem intuetur.

*Ne si alicubi iacebunt.* Nullo aut pravo usu. — In quibusdam editionibus pro *alicubi* est *alubi*, non repugnante sensu.

*Animosior.* Erasmus quoque hoc in codd. invenisse videtur: in margine enim notavit: al. *animosior*. Scripti tamen, ut et ipse in textu, habent *animo ducor*. Vnde Lipsius coniecit *animo editior*, vel *diductior*.

*Ego fortunam........ recedentem.* Horat. Od. III, 29.

*Terras..... omnium.* Stoicum enim se solum esse regem dixisse constat. Diog. Laërt. VII, 122.

*Ego sic.....agam.* Cf. ad II, de Ira, 27, 3.

*Quo.... potuit?* Quanam meliori ra-

navit omnibus: uni mihi omnes. Quidquid habebo, nec sordide custodiam, nec prodige spargam; nihil magis possidere me credam, quam bene donata: non numero, nec pondere beneficia, nec ulla, nisi accipientis aestimatione, pendam. Nunquam id mihi multum erit, quod dignus accipiet. Nihil opinionis causa, omnia conscientiae faciam: populo teste fieri credam, quidquid me conscio faciam. Edendi erit bibendique finis, desideria naturae restinguere, non implere alvum, et exinanire. Ego amicis iucundus, inimicis mitis et facilis, exorabor antequam roger; honestis precibus occurram. Patriam meam esse mundum sciam, et praesides deos: hos supra me, circaque me stare, factorum dictorumque censores. Quandocumque autem natura spiritum repetet, aut ratio dimittet, testatus exibo, bonam me conscientiam amasse, bona studia: nullius per me libertatem diminutam, a nemine meam.»

XXI. Qui hoc facere proponet, volet, tentabit, ad

tione mei curam gerere, res meas agere, potuit?

*Non numero..... beneficia.* Quae aliis tribuam.

*Accipientis.* Si sit beneficio dignus.

*Nihil opinionis...... faciam.* Lipsius laudat nostrum de Ira III, 41, 2. Conscientiae satisfiat: nihil in famam laboremus.

*Conscio*, Erasmum et sententiam secutos, dedi. Vidit et Gataker ad Antonin. III, §. 4, p. 69. Antea *nescio*.

*Edendi.... exinanire.* Cf. Consol. ad Helv. IX, 10.

*Ego..... facilis.* Cf. de Otio Sap. XVIII, 4.

*Patriam...... sciam.* Cf. Cic. de fin. III, 19. — Notavimus iam quam tritum et vulgare apud Stoicos viros illud axioma fuerit: Patriam sapientis esse mundum. Vnde iam patet κοσμοπολίτην illorum sapientem fuisse, et haec Chrysippi responsio dilucida fit ad Athenienses ius civitatis offerentes: Vna est sapientis civitas, nempe orbis universus.

*Natura.* I. e. dii.

*Ratio dimittet.* Suicidio.

*A nemine meam.* Erasmum et libros aliquot sequor. — Lipsio interprete, sensus est: nulli in me ius fuit. Animo mansi erectus et liber.

XXI. Arg. Improborum calumnias alias retundit. Et in his sunt plurima, quae ad Senecam traducendum dicta esse videntur ab eius inimicis. Quae bona habentur, ea quamvis sint

deos iter faciet: nae ille, etiamsi non tenuerit, magnis tamen excidet ausis. Vos quidem, qui virtutem cultoremque eius odistis, nihil novi facitis; nam et solem lumina aegra formidant, et aversantur diem splendidum nocturna animalia, quae ad primum eius ortum stupent, et latibula sua passim petunt, abduntur in aliquas rimas timida lucis. Gemite, et infelicem linguam bonorum exercete convicio; instate,
commordete; citius multo frangetis dentes, quam
2 imprimetis! « Quare ille philosophiae studiosus est,
« et tam dives vitam agit? quare opes contemnendas
« dicit, et habet? vitam contemnendam putat, et tamen
« vivit? valetudinem contemnendam, et tamen illam
« diligentissime tuetur, atque optimam mavult. Et
« exsilium nomen vanum putat, et ait: Quid est enim
« mali, mutare regiones? et tamen, si licet, senescit
« in patria. Et inter longius tempus et brevius nihil
« interesse iudicat: tamen si nihil prohibet, extendit
« aetatem, et in multa senectute placidus viret? » Ait

fortuits, et indifferentia, sapiens non respuit, e. e. divitiae.

*Tenuerit.* Iter, cursum.

*Magnis..... ausis.* Ovidiana locutione, Metam. II, 328.

*Timida lucis.* Aliquoties iam supra observavimus, nostrum et in eo imitari poetas, quod adiectiva genitivis euniungat. Timidus procellae ap. Horat., Art. poët. 28, occurrit.

*Gemite.* I. e. clamate. Sic ap. Horatium Carm. lib. II, Od. XX, vs. 14: *Visam gementis litora Bospori.*

*Citius multo........ imprimetis.* Respicit clare ad notissim. Aesopi fabellam de *Vipera* et *Lima*, quam lege in Phaedr. lib. IV, fab. 8, necnon huius imitationem a nostrate *Lafontaine* haud infeliciter expressam lib. I, fab. 18.

*Vitam contemnendam putat et tamen vivit?* Puerilis sane et putida obiectio quam iamdudum aliquis, Scepticus, crediderim, Pyrrho, confutaverat aptissime, quom dicenti cuidam: At si nihil interest utrumne vivas an moriaris, qoid non moreris, ait: *Quia nil interest.*

*Ista.* I. e. opes, vitam, valetudinem, etc.

*Contemni* Significat itaque h. l. non summo loco haberi, magni non aestimari. Erat autem in vitiis Stoicorum, ut verbis aliam ac vulgarem vim dare solerent, ut vel e Cicerone notum est. Cf. ad de Const. Sap. III, 1.

ista debere contemni; non, ne habeat, sed ne sollicitus habeat; non abigit illa a se, sed abeuntia securus prosequitur. Divitias quidem ubi tutius fortuna deponet, quam ibi, unde sine querela reddentis receptura est? M. Cato quum laudaretCurium et Coruncanium, et seculum illud in quo censorium crimen erat paucae argenti lamellae, possidebat ipse quadringenties sestertium: minus sine dubio quam Crassus, plus tamen quam censorius Cato. Maiore spatio, si comparentur, proavum vicerat, quam a Crasso vinceretur. Et si maiores illi obvenissent opes, non sprevisset; nec enim se sapiens indignum ullis muneribus fortuitis putat. Non amat divitias, sed mavult: non in animum illas, sed in domum recipit: nec respuit possessas, sed continet, et maiorem virtuti suae materiam subministrari vult.

XXII. Quid autem dubii est, quin maior materia

*M. Cato.* Vticensis, ut sequentia docent. Cato enim maior s. censorius, si haec deessent, hic bene locum haberet, quippe qui ap. Cic. in Catone mai. cap. 13, 16.

*M. Curium*, et *Tib. Coruncanium*, celeberrimos sui aevi, i. e. tempore belli Pyrrhi, propter simplicitatem morum et paupertatem laudibus extollit.

*Censorium crimen.* Val. Max. II, 9, 4, explicat: *Cornelium Rufinum bis consulem.... Fabricius censor Senatu movit, quod decem pondo argentea vasa haberet* (conf. Liv. Epit. lib. 14, Plutarch. Sulla, cap. 1, ubi vid. Leopold.). Factum hoc est hoc ipso seculo, de quo noster loquitur, a. V. C. 479.

*Lamellae.* Vid. ad Brevit. Vit. XII, 1.

*Quadringenties.* I. e. nostrarum pecuniarum ferme 8,151,664 fr. (duo ferme milliones Thal. Borussic., seu 400,000 aurei a Frederico appellati; Lipsius decies centena millia Philippicum). Quadringenties Lipsii est coniectura, quae tamen digna visa est, ut reciperetur. Veritas coniecturae apparet ex comparatione subsequente, quum addit Seneca, magis victum ab eo proavum Catonem, quam a Crasso ipsum. Atqui Crassus bis millies possedit: i. e. quinquies tantum. Antea *quadragies*, i. e. 815, 166 fr. (Plus quam 150,000 Thal. Boruss., seu 30,000 aurei Fred., Lipsius centum millia Philippicum). Modica, ait Lips., vel exigua potius summa in Cat. Vticensis illo aevo. Laudat Admiranda Rom., a se perscripta II, cap. ult.

XXII. Aac. Sapienti divitiae et omnia illa, quae indifferentia voca-

sapienti viro sit, animum explicandi suum in divitiis, quam in paupertate? quum in hac unum genus virtutis sit, non inclinari, nec deprimi: in divitiis, et temperantia, et liberalitas, et diligentia, et dispositio, et magnificentia, campum habeat patentem. Non contemnet se sapiens, etiamsi fuerit minimae staturae; esse tamen se procerum volet: et exilis corpore, ac amisso oculo valebit; malet tamen sibi esse corporis robur. Et hacc ita, ut sciat esse aliud in se valentius; malam valetudinem tolerabit, bonam optabit. Quaedam enim, etiamsi in summam rei parva sunt, ut et subduci sine ruina principalis boni possint, adiiciunt tamen aliquid ad perpetuam laetitiam, et ex virtute nascentem. Sic illum afficiunt divitiae, et exhilarant, ut navigantem secundus et ferens ventus, ut dies bonus, et in bruma ac frigore apricus
3 locus. Quis porro sapientum, nostrorum dico, quibus unum est bonum virtus, negat etiam haec quae indifferentia vocamus, habere in se aliquid pretii, et alia aliis esse potiora? Quibusdam ex his tribuitur aliquid honoris, quibusdam multum. Ne erres itaque, inter potiora divitiae sunt. « Quid ergo, inquis, me

hant Stoici, ampliorem praebent materiam et campum exercendi virtutem.

*Animum explicandi.* Virtutes animi ostendendi.

*Diligentia.* In quaerendo et tuendo.

*Dispositio* autem in collocando et administrando cernitur.

*In summam rei.* I. si cum bono principali, i. e. virtute comparantur. Sunt haec, secundum Stoicos, adiaphora, notante Lipsio e Diogene Laërt. VII, 104; quae nec ad felicitatem, nec ad infelicitatem conferunt: ut sunt divitiae, sanitas, etc. Mox noster ea appellat *indifferentia*, quae alias nominantur media. Cicero ea vocat producta, praeposita, praecipua (προηγμένα, et reiecta (ἀποπροηγμένα), de Finib. III, 4, 16. Illa aestimationem, ἀξίαν, *honorem*, habent, ideoque digna sunt, quae appelantur, e. c. virtutes animi et corporis, et opes, gloria, etc.; haec defugienda sunt. Vsus dat iis nomen, sive quum virtus, sive quum malitia accessit. Plura dabit Lipsius in Manuduct. II, 21, 22.

*Indifferentia.* Vid. not. supr.

*Honoris.* V. not. sup.

derides, quum eumdem apud te locum habeant, quem apud me?» Vis scire, quam non habeant eumdem locum? mihi divitiae si effluxerint, nihil auferent, nisi semetipsas: tu stupebis, et videberis tibi sine te relictus, si illae a te recesserint; apud me divitiae aliquem locum habent: apud te, summum; ad postremum, divitiae meae sunt: tu divitiarum es.

XXIII. Desine ergo philosophis pecunia interdicere; nemo sapientiam paupertate damnavit. Habebit philosophus amplas opes, sed nulli detractas, nec alieno sanguine cruentas, sine cuiusquam iniuria partas, sine sordidis quaestibus, quarum tam honestus sit exitus, quam introitus, quibus nemo ingemiscat, nisi malignus. In quantum vis, exaggera illas, honestae sunt: in quibus, quum multa sint quae quisque sua dicere velit, nihil est quod quisquam suum possit dicere. Ille vero fortunae benignitatem 2
a se non submovebit, et patrimonio per honesta quaesito nec gloriabitur, nec erubescet. Habebit tamen etiam quo glorietur, si aperta domo, et admissa in res suas civitate, poterit dicere: Quod quisque suum

*Tibi sina te relictus.* Iam dimidiatus et altera cariore forsan parte tui fraudatus. Horat. io re diversa, sed simili et senteotiae et verborum tenore: *Ah! te meae si partem animae rapit Maturior vis, quid moror altera, Nec carus aeque, nec superstes Integer?* Carm. lib. II, od. 14, vs. 5-8.

*Divitiae meae sunt: tu divitiarum es.* Hoc est, ego divitiarum dominus sum, quibus utor, fruor, laetor, ooo ita tamen ut evanescentibos his geinam, contrister, vacuum me putem; tu earum servus es, quibus oec modeste uteris et elapsis consternere: *Et mihi res, non me rebus subiungere conor.* Horat. lib. I, Epist. 1, vs. 19.

XXIII. Aeg. Philosophus divitias admittet iisque beoe utetur. Dooabit quoque, sed ex recta causa.

*Nemo damnavit.* I. nullus philosophus praescripsit, ut, qui ad sapientiam adspirent, pauperes esse debeaot. Loqueodi ratio coosonat ad illam: damnari votis, obstringi ad vota solvenda.

*Malignus.* Propter iovidiam.

*Per honesta.* Scil. negotia; honeste. Est autem nostro familiaris mos, ut neutro plurali adiectivorum utiamel loco adverbiorum, vel substantivorum.

agnoverit, tollat! O magnum virum, optime divitem, si opus ad hanc vocem consonet! si post hanc vocem tantumdem habuerit! ita dico, si tutus et securus scrutationem populo praebuerit, si nihil quisquam apud illum invenerit, quo manus iniiciat: audacter
3 et propalam erit dives. Sicut sapiens nullum denarium intra limen suum admittet male intrantem: ita et magnas opes, munus fortunae, fructumque virtutis, non repudiabit, nec excludet. Quid enim est, quare illis bonum locum invideat? veniant, hospitentur. Nec iactabit illas, nec abscondet; alterum infruniti animi est; alterum timidi et pusilli, velut magnum bonum intra sinum continentis. Nec, ut dixi, eiiciet
4 illas e domo. Quid enim dicet? utrumne, inutiles estis? an, ego uti divitiis nescio? Quemadmodum etiam si pedibus suis poterit iter conficere, escendere tamen

*Opus ad hanc vocem consonet!* Si re quidem vera cuncta se ita habent et gerunt ut illa vox denuntiat, h. e. si nihil in domo est quod quisquam agnoscere, vindicare, tollere possit. Quae sequuntur rem totam optime illustrant.

*Tantumdem habuerit.* Si tot nummos habeat, tot agros et domus, tot denique utensilia, quot ante domus scrutationem possidebat, h. e. si nihil a visentibus quaerentibusque agnitum sublatumque sit. Vnde integritas divitis clare sequitur.

*Quo manus iniciat.* Ad res suas vindicandas. Est vocabulum proprium de eo, qui res sibi vindicat, ut proprias. Liv. III, 43. — *Quo manus iniciat. Quo*, pro *ad quem locum*, προσρῆμα τοπικόν, ut aiunt; quod notandum, quum ad τὸ *nihil* referatur, quod locum minime designat.

*Denarium.* Nummus argenteus fuit, cui id nominis impositum quod denos asses aequaret principio; mox (Ann. V. C. 536) quum sestertius qui antehac duos asses et semis aequaverat, quatuor aequavit, denarius sexdecim continuit, non mutato tamen pondere. Nostr. monet. erat 0, 82 centim. ante Augustum: et imperante Domitiano, 0, 70 cent.

*Hospitentur.* Hospitii iure gaudeant, admittantur, non coërcendi aut distinendi, quocumque fugere libuerit.

*Infruniti.* Lipsius e suo cod. dedit. Lud. Carrio (Emendation. Lutet. 1584, lib. II, fol. 24) sic iam coniecerat. Antea *infirmi*.

*Infruniti animi.* i. e. insolentis, stulti. In Glossis, ἀπειρόκαλος laudante Lipsio, qui et nostrum de Benef. III, 16, 2. Auli Gellii Noct. Attic. IV, 9, et Festum adhibuit et cum ἄφρων vel infrons (a frons, tis) comparavit. Occurrit et Macrob. Saturn. V, 1 extr.

vehiculum malet: sic si poterit esse dives, volet: et habebit utique opes, sed tanquam leves et avolaturas: nec ulli alii, nec sibi graves esse patietur. Donabit... quid erexistis aures? quid expeditis sinum? Donabit, aut bonis, aut iis quos facere poterit bonos. Donabit cum summo consilio, dignissimos eligens: ut qui meminerit, tam expensorum quam acceptorum rationem esse reddendam. Donabit ex recta et probabili causa; nam inter turpes iacturas malum munus est. Habebit sinum facilem, non perforatum; ex quo multa exeant, nihil excidat.

XXIV. Errat, si quis existimat facilem rem esse donare. Plurimum ista res habet difficultatis, si modo consilio tribuitur, non casu et impetu spargitur. Hunc promereor, illi reddo, huic succurro, huius misereor. Illum instruo, dignum quem non deducat paupertas, nec occupatum teneat. Quibusdam non dabo, quamvis desit: quia etiamsi dedero, erit defuturum; quibusdam offeram; quibusdam etiam inculcabo. Non possum in hac re esse negligens: nunquam magis nomina facio, quam quum dono. « Quid? tu,

*Donabit.... quid* etc. Suspensio est, quae vividiorem orationem efficit. *Quid expeditis sinum.* Togae ad excipienda munera.

XXIV. Ant. Nec ulli bene cessit liberalitas, nisi sapienti, a quo longe distat studiosus sapientiae: ille enim factis sententiam, divitias utiles quidem, sed bonum non esse, comprobat.

*Deducat.* l. deprimat. Sic codd. fere omnes. Antea *diducat*.

*Illum instruo...... teneat.* Beneficiis pauperem orno, lautiorem amplioremque facio, ne a paupertate inclinetur, seu deprimatur. Hanc liberalitatem nostro propriam fuisse Iuvenalis, Sat. V, 108, 109, et Martialis, epig. lib. XII, 36, 8; qui non ita longe post Senecam floruerunt, a Lipsio laudati, docent.

*Inculcabo.* Obtrudam, et vel invitis donabo.

*Nomina facio.* Commodo, do mutuum. Namque foeneratores quum pecuniam mutuam darent, eorum nomina Deltariis aut schedis scribebant apud quos locaverent. Martial. hinc, lib. VIII, epigr. 44, vs. 11: *Centum explicentur paginae kalendarum.*

*Nunquam magis.... quam quum dono.* Nam cui beneficiorum memor animus, nunquam satis dignas gratias rependere se arbitrabitur, et

inquis, recepturus donas? » immo non perditurus. Eo loco sit donatio, unde repeti non debeat, reddi possit. Beneficium collocetur, quemadmodum thesaurus alte obrutus: quem non eruas, nisi fuerit necesse. Quid? domus ipsa divitis viri, quantam habet benefaciendi materiam? Quis enim liberalitatem tantum ad togatos vocat? hominibus prodesse natura iubet: servi liberine sint, ingenui an libertini, iustae libertatis, an inter amicos datae, quid refert? ubi-
3 cumque homo est, ibi beneficio locus est. Potest itaque pecuniam etiam intra limen suum diffundere, et liberalitatem exercere: quae non quia liberis debetur, sed quia a libero animo proficiscitur, ita nominata est. Haec apud sapientem nec unquam in turpes indignosque impingitur; nec unquam ita defatigata errat, ut non, quoties dignum invenerit, quasi ex pleno fluat. Non est ergo quod perperam exaudiatis,

etiamsi nil pro dato possit reddere, amare, fausta precari potest, quae dulcissima nulli non sunt. Tum quae dantur, non dispereunt, aut pessumeunt; eorum nulla iam pars aut elabi aut abripi potest. Vid. Senec. ips. de Benefic. lib. VI, cap. 3, ubi Antonium narrat dicentem: *Hoc habeo quodcumque dedi*: Tum Martial. lib. V, epigr. XLII, vss. 7 et 8: *Extra fortunam est quidquid donatur amicis: Quas dederis, solas semper habebis opes.*

*Togatos.* Romanos cives ingenuos, quibus tantum toga uti licuit.

*Libertini.* S. manumissi, qui proinde ingenuis recte opponuntur. Ex hoc loco et aliis perspicias, quod obiter moneo, quam vere Ernesti Suet. Claud. XXIV explicaverit. Liberti ad dominum, libertini ad genus hominum referuntur; quod nunc notum est.

*Iustae...... datae.* Iusta libertas fuit, quae secundum leges data est servis, i. vindicta, censu, testamento. Hi tali modo manumissi plane pleneque erant liberi. Non iusta erat libertas, inter amicos, in convivio, per epistolam data; libertos adhuc vinculo quodam attribuebat servituti: quin etiam deleri poterat. Lipsius ad Tac. Annal. XIII, 27. Cf. Adam *Antiquités romaines*, et *Dictionnaire classique de l'antiquité*, de M. Bouillet, Paris, 1826, voce *affranchissement.*

*Intra limen suum.* H. e. inter famulos et ancillas, quum ingenui pauci intra limen aut nulli sint, nisi quibus fortunas tuas te participare extra dubitationem est, ut filii, uxor.

*Haec apud sapientem.* H. e. quum a viro sapiente exercetur, non a stolido prodigoque.

*Non est... exaudiatis.* I. e. male interpretemini.

quae honeste, fortiter, animose, a studiosis sapien-
tiae dicuntur; et hoc primum attendite: aliud est,
studiosus sapientiae: aliud, iam adeptus sapientiam. 4
Ille tibi dicet: «Optime loquor, sed adhuc inter
mala volutor plurima. Non est quod me ad formulam
meam exigas: quum maxime facio me et formo, et
ad exemplar ingens attollo; si processero, quantum
proposui, exige, ut dictis facta respondeant. » Asse-
cutus vero humani boni summam, aliter tecum aget,
et dicet: «Primum, non est quod tibi permittas de
melioribus ferre sententiam; mihi iam, quod argu-
mentum est recti, contigit, malis displicere. Sed ut 5
tibi rationem reddam, quam nulli mortalium invideo,
audi, quid promittam, et quanti quaeque aestimem.
Divitias nego bonum esse: nam si essent, bonos face-
rent; nunc quoniam quod apud malos deprehenditur,
dici bonum non potest, hoc illis nomen nego; cete-
rum et habendas esse, et utiles, et magna commoda
vitae afferentes, fateor.

*Studiosis sapientiae.* Stoici, quibus virtus scientia est, vitium, ignorantia, distinguunt inter *studiosum* (σπουδαῖον), qui operam adhuc dat, et *eruditum* (πεπαιδευμένον), qui iam adeptus est sapientiam. Lipsius in Manud. II, 1.

*Optime loquor* etc. De his et omnibus quae sequuntur, usque ad τὸ *ut dictis facta respondeant*, conf. init. lib. de Constantia sapientis, ubi haec quibus alloquitur Serenus Annaeum non dissimilia sunt.

*Non est, quod.* H. e. nulla via est, nulla ratio, nulla causa cur, etc. nullo modo potes... non par est.

*Ad formulam meam exigas. Formula* est ea verborum et rerum forma quam mihi proposui disponendae et exigendae vitae magistram. Non me, inquit Seneca, ad mensuram metire quam ipse feci, non ad formulam excute quam mihimet ego finxi. Exigere vero est *excutere*, *lustrare*, gall. *passer en revue*.

*Invideo.* Denego. A Graeco mutuata Latina lingua est hanc vocem quae perelegans est. Nam apud Graecos centies: μὴ φθόνει φράσαι, pro *ne pigeat dicere*; et οὐδεὶς φθόνος idem sonat cum τῷ *libentissime*. — Haec, quamvis tam perspicua, perperam interpretatus est *Lagrange* qui dicit: *pour vous montrer combien peu j'envie le sort d'aucun mortel*; quasi *quam* esset *quantum*, non vero relativum pronomen.

XXV. Quid ergo est? quare illas non in bonis numerem, et quid in illis praestem aliud, quam vos, quoniam inter utrosque convenit habendas, audite. Pone in opulentissima me domo, pone ubi aurum argentumque in promiscuo usu sit: non suspiciam me ob ista, quae etiam si apud me, extra me tamen sunt. In sublicium pontem me transfer, et inter egentes abiice: non ideo tamen me despiciam, quod in illorum numero consideo, qui manum ad stipem porrigunt; quid enim ad rem, an frustum panis desit, cui non deest mori posse? Quid ergo est? domum
2 illam splendidam malo, quam pontem. Pone in instrumentis splendentibus, et delicato apparatu: nihilo me feliciorem credam, quod mihi molle erit amiculum, quod purpura in conviviis meis substernetur. Nihilo miserior ero, si lassa cervix mea in manipulo foeni acquiescet, si super Circense tomentum, per

XXV. Arg. Continuatio.

*Praestem.* Ostendam, proferam iis alios.

*Non suspiciam me.* H. e. non superbia intumescam. *Suspicere* est demirari. Hic enim suspicit qui ex inferiori loco in altiora oculos tollit, ubi fere semper mirator. Notum est e contrario *despicere* id. esse ac τὸ *aspernari*; haec enim ex superiore loco despicis quae inferiora sunt. Et inferius paulo videb. κατ' ἀντίθεσιν, *me despiciam.*

*In sublicium pontem.* Saepius ut sedes mendicorum iste pons Tiberi impositus, ideoque hominum praetereuntium frequentia celebratus commemoratur apud Veteres: e. c. Ovid. Ibi. 418; Martial. X, 5; Iuven. XIV, 134; IV, 116. De ponte sublicio cf. Adleri descriptionem Romae, p. 36.

*Me despiciam.* Vid. supr.

*In instrumentis splendentibus.* Instrumenta intellig. voluptatis et luxuriae ut monopodia, gemmata pocula, dapes rarae et a longinquo petitae, si ad convivia mentem verteris; tibicines celeberrimi, optimae lyrae, si ad musicen; villas, thermas, circense tomentum, si ad otiandum; canes, equos, indaginem, si ad venandum, etc.

*Molle amiculum.* Ex meliore lana confectae vestes coenatoriae, et saepe purpureae, et stragulae et pulvilli, s. triclinaria, quae Plin. N. H. IX, 36, e dibapha Tyria iam vulgo facta ostendit.

*Circense tomentum.* Villi lanaeque breves et paleae sectaeque stramenta, ad infarciendas culcitas adhibita a pauperibus, qui s. ludis Circensibus tali tomento usi sunt, s. in Circo factis indormierunt. Martial. XIV, 159, 160.

sarturas veteris lintei effluens, incubabo. Quid ergo est? malo quid mihi animi sit ostendere praetextatus et chlamydatus, quam nudis scapulis aut semitectis. Vt omnes mihi dies ex voto cedant, novae gratulationes prioribus subtexantur; non ob hoc mihi placebo. Muta in contrarium hanc indulgentiam temporis: hinc illinc percutiatur animus, damno, luctu, incursionibus variis, nulla omnino hora sine aliqua querela sit: non ideo me dicam inter miserrima miserum, non ideo aliquem exsecrabor diem; provisum est enim a me, ne quis mihi ater dies esset. Quid ergo 4
est? malo gaudia temperare quam dolores compescere. Hoc tibi ille Socrates dicet: « Fac me victorem universarum gentium; delicatus ille Liberi currus triumphantem usque ad Thebas a solis ortu vehat; iura reges Persarum petant: me hominem esse tum

*Praetextatus et chlamydatus.* Hanc lectionem in codd. reperiri apud Grut. et Lipsium in propatulo est. Sententia etiam agnoscit. Praestantissima haud dubie praeferam, ait noster, iis, quae sunt minoris pretii aut vilissima. Iam vero et *praetextam et chlamydem* fuisse praestantiorum vestium genera, constat. Cf. Ernesti Clav. Cic. De *praetextatus* una codd. scriptura est, quam Lipsius immerito mutavit in *pexatus*: maior varietas occupat in codd. alteram vocem: *clamidatus*, *candidatus*, *comisotus*, *causeatus*, *canusinatus* (ap. Muretum), *gausapatus*, quae posterior Lipsio placuit. *Candidatus* habet Erasm. Facile intelligis, omnes has voces vel aberrationes, vel inepta interpretamenta librariorum esse. Eliminavi proinde Lipsii foetus: *Pexatus et gausapatus* e textu.

*Aut semitectis.* E codd. bene eruit Lipsius. Ap. Erasmum desunt.

*Vt omnes.* I. e. etiam si omnes.

*Provisum.. esset.* Omnia illa ut a fortuna profecta inter indifferentia numero; ideoque sive bene, sive male mecum egerit fortuna, ratio et sapientia mihi omnia, quocunque modo ceciderint, bona et candida faciunt. *Ater vero dies*, est infelix, infaustus.

*Delicatus.* Mollissime exornatus, gemmeos aureosque.

*Ille.* Celeberrimus.

*Delicatus... vehat.* Triomphus ducam per totum terrarum orbem, Bacchi more, quem Thebis, Boeotiae urbe oriundum, domitis Indis, in urbem patriam rediisse triumphantem constat, c. c. ex Ovidii Metam. etc. Est res tritissima.

*Reges Pers.* Vt potentissimi in Oriente, praesertim Socratis tempore, quum *reges magni* nominarentur. Socratem haec loqui inducit, quoniam ut omnis philosophiae, ita stoicae

maxime cogitabo, quum Deus undique consalutabor.
Huic tam sublimi fastigio coniunge protinus praeci-
pitem mutationem: in alienum imponar ferculum,
exornaturus victoris superbi ac feri pompam: non
humilior sub alieno curru agar, quam in meo stete-
5 ram. » Quid ergo est? vincere tamen, quam capi
malo. Totum fortunae regnum despiciam: sed ex illo,
si dabitur electio, molliora sumam. Quidquid ad me
venerit, bonum fiet: sed malo faciliora ac iucun-
diora veniant, et minus vexatura tractantem. Non
est enim quod ullam existimes esse sine labore virtu-
tem, sed quaedam virtutes stimulis, quaedam fraenis
egent. Quemadmodum corpus in proclivo retineri
debet, in ardua impelli: ita quaedam virtutes in pro-
6 clivi sunt, quaedam clivum subeunt. An dubium sit,
quin escendat, nitatur, obluctetur patientia, for-
titudo, perseverantia, et quaecunque alia duris
opposita virtus est, et fortunam subigit? Quid ergo?
non aeque manifestum est per devexum ire liberali-
tatem, temperantiam, mansuetudinem? In his conti-
nemus animum, ne prolabatur: in illis exhortamur,
incitamusque. Acerrimas ergo paupertati adhibebi-

pater praedicabatur. Verbo tantum moneo, mentionem *ferculi*, currus, ut mox ipse explicat, ad morem Imperatorum romanor. triumphantium translatam esse, parum atticum.

*Quum Deus undique consalutabor*, egregie restituit Lipsius (Elector. II, 9). Erasmus habet: *cum Diis undique consultabo*. Pravo aut nullo sensu.

*Non est... virtutem*. Hoc ism ex eo patet, quod virtus disci debet, secundum Stoicos. Aliter sensit lib. II de Ira, XIII, cap. 3, ubi videsis.

*Sed quaedam... egent*. Illae in rebus trepidis et adversis, hae in prosperis. Bene laudat Lipsius Epistol. 66 fin. sed noster in seqq. sententiam suam ipse satis dilucide exposuit.

*In Proclivo*. *Proclivus* aliquando pro *proclivis*. Minus tamen usitatus et hoc seculo et Ciceroniano Mirum tamen est cur in *proclivo* h. l. Annaeus scripserit, sequente mox linea scripturus *in proclivi*.

*An dubium est... subigit*. Num ulli dubitatio est, eas virtutes quarum officium est dura aggredi et vincere, fortunamque ipsam submittere animi potentioris iugo, eas, inquam, vir-

mus, illas, quae impugnatae fiunt fortiores: divitiis illas diligentiores, quae suspensum gradum ponunt, et pondus suum sustinent.

XXVI. Quum hoc ita divisum sit, malo has in usu mihi esse, quae exercendae tranquillius sint, quam eas, quarum experimentum sanguis et sudor est. Ergo non ego, inquit sapiens, aliter vivo, quam loquor, sed vos aliter auditis. Sonus tantummodo verborum ad aures vestras pervenit: quid significet, non quaeritis. « Quid ergo inter me stultum, et te sapientem interest, si uterque habere volumus? » Plurimum. Divitiae enim apud sapientem virum in servitute sunt, apud stultum in imperio; sapiens divitiis nihil permittit, vobis divitiae omnia. Vos, tanquam aliquis vobis aeternam possessionem earum promiserit, assuescitis illis, et cohaeretis: sapiens tunc maxime paupertatem meditatur, quum in me-

tutes viro similes esse qui escendit, nititur, obluctatur. Illae enim conantur. Conautem vero incitare operae pretium est; ne stet, timeudum, non ua nimium cite moveatur.

*Quae impugnatae fiunt fortiores.* Erasmi et all. librr. bona lectio, quam tamen haud multum abest Lipsius, quia postponat Graecismo: *pugnare sunt fortiores:* hoc est, simplicius contortiori.

*Acerrimas ergo... sustinent.* Sensus: Ergo illas virtutes adversus paupertatem, ut illa vincatur frangaturque, adhibebimus quae fortissimae et tenacissimae plus etiam capiunt incrementi et fortitudinis, dum dimicant et impugnantur; divitiis vero illas applicabimus opponemusque, ut earum minuantur pericula et facilis descensus in vitia asperetur, quae lente et pedetentim gradiuntur, suspendentes quodammodo pedem et corpus suo pondere declive sustinentes.

XXVI. Aso. Discrimen inter divitem stultum i. e. nulla philosophia excultum, et sapientem. Sequitur admonitio ad virtutem suspiciendam.

*Sanguis et sudor est.* Quae nonnisi in rebus asperis exerceri possunt; quas nonnisi sanguine, ut inter tormenta, et sudore, multo labore, ostendere et probare possumus.

*Habere.* Divitias.

*Divitiis nihil permittit.* H. s. nihil concedit; dum ius illis denegat sive in laborem et studium litterarum, scientiarumque, sive in temperantiam, castimoniam, iustitiamque et caeteras virtutes, sive in tempus ipsum.

*Divitiae omnia.* Cf. supra ad caput XXII, 4.

*Meditatur.* Praeparat se exercet-

diis divitiis constitit. Nunquam imperator ita paci
credit, ut non se praeparet bello, quod etiamsi non
geritur, indictum est. Vos domus formosa, tanquam
nec ardere nec ruere possit, insolentes vos opes,
tanquam periculum omne transcenderint, maiores-
que sint quam quibus consumendis satis virium ha-
3 beat fortuna, obstupefaciunt! Otiosi divitiis luditis,
nec providetis illarum periculum: sicut barbari ple-
rumque inclusi, et ignari machinarum, segnes labo-
rem obsidentium spectant, nec quo illa pertineant,
quae ex longinquo struuntur, intelligunt. Idem vobis
evenit: marcetis in vestris rebus, nec cogitatis, quot
casus undique immineant, iamque pretiosa spolia
laturi. Sapienti quisquis abstulerit divitias, omnia illi
sua relinquet: vivit enim praesentibus laetus, futuri
4 securus. « Nihil magis, Socrates inquit, aut aliquis
alius, cui idem ius adversus humana atque eadem
potestas est, persuasi mihi, quam ne ad opiniones
vestras actum vitae meae flecterem. Solita conferte

qua ad paupertatem aequo animo ferendam.

*Quod... indictum est.* Quoniam mox geri potest. Argutius hoc dictum esse, facile intelligas.

*Possit, insolentes vos opes.* Sic distinxi, sententia postulante. Antea: *possit insolentes, v.* At opes epitheto non bene carere possunt, deinde allocutio esse nequit, quum sequitur: *obstupefaciunt.* Coniungo itaque *opes* cum τῷ *insolentes*, i. e. magnae.

*Tanquam omne periculum... fortuna.* Quasi iam pericula omnia evaserint et citra vices ludosque Fortunae evectae sint, quasi maiores sint, quam quae aut aliquis subito casus rapere, aut prodigentia absorbere aut demum fortuna quoquo modo consumere et ad alios deferre possit.

*Sicut barbari... intelligunt.* Apposite laudat Lipsius Iulii Caesaris Comment. B. G. II, 30, et Tacit. Annal. XII, 45.

*Sapienti quisquis... relinquet.* Ad hoc spectat Prienensis Biantis vox: *Omnia mea mecum porto.* Perdiderat tamen domum, divitias et quidquid unqoam habuerat.

*Cui idem ius... est*, atque Socrati.

*Opiniones.* Utpote falsas et improbas.

*Actum.* Agendi rationem. *Actus vitae* ergo est ratio agendae vitae, vel quod Gallice vocamus *conduite*.

*Solita conferte verba.* H. e. conviciamini.

undique verba: non conviciari vos putabo, sed vagire
velut infantes miserrimos. » Haec dicet ille, cui sa-
pientia contigit; quem animus vitiorum immunis in-
crepare alios, non quia odit, sed in remedium iubet.
Adiiciet his illa: « Existimatio me vestra non meo 5
nomine, sed vestro movet; odisse et lacessere virtu-
tem, bonae spei eiuratio est. Nullam mihi iniuriam
facitis; sicut ne diis quidem hi, qui aras evertunt:
sed malum propositum apparet, malumque consilium,
etiam ubi nocere non potuit. Sic vestras allucinatio- 6
nes fero, quemadmodum Iupiter optimus maximus
ineptias poëtarum: quorum alius illi alas imposuit,
alius cornua, alius adulterum illum induxit, et ab-
noctantem, alius saevum in deos, alius iniquum in
homines, alius raptorum ingenuorum corruptorem,
et cognatorum quidem; alius parricidam, et regni
alieni paternique expugnatorem. Quibus nihil aliud
actum est, quam ut pudor hominibus peccandi de-
meretur, si tales deos credidissent. Sed quamquam ista
me nihil laedant, vestra tamen vos moneo causa; su-

*Bonae spei eiuratio.* Abdicatio. Val. Max. II, 7, 7. Lipsius confert ipsum Senec. de Benef. VI, 4, 2: *aversari et eiurare ius fasque...*, et Festum: *eiuratio significat, non posse id, quod desideratur, praestari.*

*Allucinationes.* Falsa visa, dementes opiniones; hic convicia ficta.

*Iupiter.* Similia occurrunt de Constant. Sap. VI., 2; de Benef. VII, 7.

*Quorum alius illi alas*, etc. Mythologica, quae sequuntur, notiora sunt, quam ut iis longius immoremur. Ledam convenisse fingitur in cygnum mutatus: Europam, bos factus et cornua gerens decepit: specie coniugis Amphitryonis indutus adulteravit Alcmenam. Saevus fuit in Saturnum quem exsecuit, in Vulcanum quem praecipitavit e coelo; immo in ipsam uxorem Iunonem quam catenis vinctam terram inter et caelum suspendit. Ganymedem, Trois filium, cum Iove cognati propter stirpis auctorem Dardanum (Hom. Il. xx, 215) rapuit. — *Abnoctantem.* Non h. l. ut vulgo noctem foris agentem, et ut Gallice dicimus, *découchant*, sed noctem longiorem efficiens quam esse solet. Alludit clare ad hanc noctem qua Amphitryonis ora mutuatus Iupiter Alcmenen vitiavit: quae nox duplo, aut, ut alii volunt, triplo longior fuit quam reliquae sunt.

spicite virtutem. Credite his, qui illam diu secuti, magnum quoddam ipsos, et quod in dies maius appareat, sequi clamant. Et ipsam ut deos et professores eius ut antistetes colite, et quoties mentio sacra litterarum intervenerit, favete linguis! » Hoc verbum non, ut plerique existimant, a favore trahitur; sed imperatur silentium, ut rite peragi possit sacrum, nulla voce mala obstrepente.

XXVII. Quod multo magis necessarium est imperari vobis, ut, quoties aliquid ex illo proferetur oraculo, intenti et compressa voce audiatis. Quum sistrum aliquis concutiens ex imperio mentitur; quum aliquis secandi lacertos suos artifex, brachia atque humeros suspensa manu cruentat; quum aliquis genibus per viam repens ululat, laurumque linteatus senex, et me-

*Litterarum.* Librorum philosophicorum, ipsius philosophiae.

*Favete linguis.* Quae formula favorem applausumve iudicandi causa; sed vulgo usurpabatur et in sacris faciendis, a sacerdote iis qui aderant, silentium, ne verba mali ominis dicerent, imperabatur, εὐφήμει· ἴσω, εὐφημεῖτε. Postremo sensu noster hoc vocab. sacrum interpretatus est. Non hoc volo, ut faveatis bonis, sed ut de iis sileatis. Sic bene exponit Lips.

*Hoc.... obstrepente.* Fuerunt, qui pro supposito totam hanc ῥῆσιν haberent, exemp. c. Ioseph. Castalio (Obss. in Critic. Lugd. 1608, p. 118 sq.). Immerito. Nec Lipsii coniecturae, *ad favorem trahitur*, sive etiam *trahit*, accedo. Senecae mens est, hoc verbum non a favore sacris praestando deducendum esse, sed a favore qui linguae praebeatur, quippe quam ne dii maloquo afficiant infausta proferentem metuendum sit: ideoque ad silentium hoc verbum refert noster. Sic Graeci: Σῖγα πᾶς ἴσω λεώς, quod saepe ap. Aristophanem occurrit.

XXVII. Arg. Alloquium Socratis in calumniatores veritatis et virtutum.

*Quum sistrum.... cruentat....* Ad Isidis sacerdotes et Gallos Cybeles s. matris Deum antistites et Bellonarios spectat, qui ex Aegypto et Phrygia haec sacra enthusiastica (cf. Heynii Commentat. de Religionum et sacrorum cum furore peract. origg. et causs. T. VIII. Commentatt. Soc. reg. Scientt. Gotting.) Romam attulere. *Sistrum*, crepitaculum aeneum (hinc *aera* dicuntur a Tibull. I, 3, 24) Isidis sacerdotibus proprium, quo ad divinationes usi esse videntur.

*Quum.... ululat.* Fanatico furore actus ad deos placandos (Tibull. I, 2, 85, ib. Heyne.)

*Laurumque... praeferens.* Et hic

dio lucernam die praeferens, conclamat, iratum aliquem deorum; concurritis et auditis, et divinum esse eum, invicem mutuum alentes stuporem, affirmatis. Ecce Socrates ex illo carcere, quem intrando purgavit, omnique honestiorem curia reddidit, proclamat: « Quis 2
» iste furor? quae ista inimica diis hominibusque na-
» tura est? infamare virtutes, et malignis sermonibus
» sancta violare? Si potestis, bonos laudate: si minus,
» transite. Quod si vobis exercere tetram istam licen-
» tiam placet, alter in alterum incursitate; nam quum
» in caelum insanitis, non dico sacrilegium facitis,
» sed operam perditis. Praebui ego aliquando Aristo-

ad fanaticos pertinebat, aegyptiorum sacerdotum ritu indutus linteo: lanterna et lucerna, illa vaticinii s. enthusiasmi, haec lustrationis signum.

*Divinum.* Instinctum divino numine. Sic Virgil. Eclog. V, 45 et X, 17, *divine poëta.*

*Ecce Socrates ex illo .... reddidit! Proclamat*, etc. Hac distinctione Senecam a crimine negligentiae liberavimus. Antea: *Ecce... reddidit, proclamat*, etc. Omitto ineptas coniecturas, eo nomine cusas, ut, quae ad Socratem vivum spectare non poterant, ad Senecam ipsum referrentur. Vid. not. infra.

*Socrates.* Quae hic Socratem inducit noster loquentem, sunt haud dubie praeclara et eo digna. Difficultas tamen haud exigua existit ex eo, quod §. 5, anachronismi occurrunt, omnem orationis probabilitatem funditus evertentes. Proinde fuere, qui ea ad Senecam, tamquam sua persona loquentem retulerint: quamquam omnia haec continuo filo cohaerent, nec a Seneca satis decore dici possunt: *O vos ... contigerit:* et cap. 28: *At ego ex alto prospiciens, etc.*, quae adeo cap. 25, § 4, aperte adversantur. Interdum bene refutat Lipsius istam opinionem. At quum ipse ad prosopopoeiam doctius quam aptius confugit, nullam loco, ut ipse innuit, conclamato opem attulit. Quare tandem a calumniis, quas Athenaeus (Dipnosophist. V, 16 sq. p. 325, ed. Schaeffer.) in Platonem aliosque philosophos effundit, (πάντ' οὖν ψεύδονται οἱ φιλόσοφοι, ait, καὶ πολλὰ παρὰ τοὺς χρόνους γράφοντες οὐκ αἰσθάνονται) excusationem petivit. Enimvero his argutiis recte carebimus: saniore enim interpunctione instituta (ut sup. nota admonuimus locus) facilis est ad expediendum, modo non illud: *ex illo carcere* ad τὸ *proclamat* referatur. *Ad istam procacitatem vestram, ait Seneca, reprimendam adducam vobis hominem, qui multa sublimia et dixit et magna anima executus est. Ecce Socrates nunc vobis adest ex illo carcere! Proclamat* etc. Iam vero omnes anachronismi, prosopopoeiae et excusationes evanescunt. Ex alta enim Socrates prospicit, retundens procaces illos sapientiae contemtores.

*Praebui... aliquando Aristophani* etc. Cf. Xenoph. Sympos. VI, 6 sqq.

» phani materiam iocorum: tota illa mimicorum poë-
» tarum manus in me venenatos sales suos effudit.
» Illustrata est virtus mea, per ea ipsa, per quae pe-
» tebatur; produci enim illi et tentari expedit; nec
3 » ulli magis intelligunt quanta sit, quam qui vires eius
» lacessendo senserunt. Duritia silicis nulli magis,
» quam ferientibus, nota est. Praebeo me non aliter,
» quam rupes aliqua in vadoso mari destituta, quam
» fluctus non desinunt, undecunque moti sunt, ver-
» berare: nec ideo aut loco eam movent, aut per tot
» aetates crebro incursu suo consumunt. Assilite, fa-
» cite impetum: ferendo vos vincam. In ea, quae firma
4 » et insuperabilia sunt, quidquid incurrit, malo suo
» vim suam exercet. Proinde quaerite aliquam mollem
» cedentemque materiam, in quam tela vestra figan-
» tur. Vobis autem vacat aliena scrutari mala, et sen-
» tentias ferre de quoquam? Quare hic philosophus
» laxius habitat, quare hic lautius coenat? Papulas

Oeconom. II, 3. Inprimis ab Aristophane, in Comoedia *Nubes* (Νεφέλαι) inscripta, Eupoli et Amipsia, exagitatum constat Socratem. cf. Schol. ad Aristoph. Nub. 96, 129. Fabricii Bibl. Graec. Vol. II, p. 363, 445, 409. Menag. ad Diog. Laërt. II, 28. Caussae vero huius irrisionis continebantur eo, quod Socrates iuvenis Sophistarum, quos potissimum exagitandos sibi sumerent Comici, scholas frequentaret, et postea Euripidis, quicum Comici itidem depugnarunt, amicus esset. Egregie causas hasce, primus, nisi fallor, exposuit Tychsen, Profess. Gotting (*Bibliothek der alten Literatur u. Kunst. St.* I, p. 41 sqq.).

*Mimicorum*. I. comicorum.

*Tota illa... manus. Eupolis atque Cratinus Aristophanesque poëtae, Atque alii, quorum comoedia prisca virorum est.* Horat. lib. I, Satyr. IV, vss. 1 et 2.

*Venenatos sales.... effudit.* Nil enim illis sacrum aut intactum fuit, et quisquis in republica ingenio plurimum, dignitate, virtute, divitiis, valebat, ut qui ridiculo aut vitiis famosus, mimicae licentiae ludibrium erat. Horat. Art. poëtic. vs. 282 sq. *Sed in vitium libertas excidit et vim Dignam lege regi; lex est accepta, chorusque Turpiter obticuit, sublato iure nocendi.*

*In ea quae firma... exercet.* Respicit iterum ad fab. modo laudatam de *Vipera et Lima*. Caeterum laxe sumpta sententia, non vera est. Nam *Gutta cavat lapidem.*

*Papulas...ulceribus.* Hanc eamdem sententiam a multis iam expressam

» observatis alienas, ipsi obsiti plurimis ulceribus. » Hoc tale est, quale si quis pulcherrimorum corpo- » rum naevos aut verrucas derideat, quem foeda sca- » bies depascitur. Obiicite Platoni quod petierit pe- » cuniam; Aristoteli quod acceperit; Democrito, quod 6 » neglexerit; Epicuro, quod consumserit; mihi ipsi » Alcibiadem et Phaedrum obiectate. O vos usn ma- » xime felices, quum primum vobis imitari vitia no- » stra contigerit! Quin potius mala vestra circumspi- » citis, quae vos ab omni parte confodiunt, alia gras- » santia extrinsecus, alia in visceribus ipsis ardentia? » Non eo loco res humanae sunt, etiamsi statum ve- » strum parum nostis, ut vobis tantum otii supersit, » ut in probra meliorum agitare linguam vacet.

» XXVIII. Hoc vos non intelligitis, et alienum for- » tunae vestrae vultum geritis: sicut plurimi quibus » in circo aut in theatro desidentibus, iam funesta

fuisse satis notum est, suotque percelebrata et sancti Evangelii et poëtae Horatii loca huic maxime similia.

*Platoni*. Dum navigat in Siciliam, ad Dionysium et Dionem. Lipsius. Diog. Laërt. III, 3, quaedam habet, quas huc referas.

*Aristoteli.... acceperit*. Ab Alexandro M. cuius primum praeceptor, postea amicus fuit.

*Democrito.....neglexerit*. Cf. ad VI de Provident. §. 1.

*Epicuro...consumserit*. Diog. Laërt. X, 7.

*Mihi ipsi Alcibiadem et Phaedrum obiectate*. Nescio quo auimo id cavillationum genus Socrati Anuaeus attribuat; quasi levissima res omnium et simplicissima fuerit, Alcibiadem et Phaedrum viliavisse. Quod ut argumentis firmis non probatum, ita tamen si probaretur inureret philosopho sapientissimo turpissimam labem. Quamquam et Socratis temporibus et qua aetate Noster scribebat, infame id vitii genus ita pervulgatum usu esset, ut quavis iam libidinandi forma non peius haberetur, et amasios tunc omnes ut amicos profiterentur.

*Vsu*. Lipsius et Gronovius hic adhaeserunt. Ille emendat: *O vos isti*: hic, *O vos tum maxime felices!* Nam *usu* i. e. experiendo, hic parum aptum est. Fortasse eam ob causam totum hoc eiecerat Muretus. Sed *usu* est hic, ut saepius, idem quod eo casu, si hoc fieret, tum... etc.

*Vt in probra meliorum.... vacet*. Vt sit vobis ad exercendam linguam et evomendas contumelias in eos qui meliores vobis sunt.

XXVIII. Arg. Continuatio.

*Iam funesta domus est*. Luctus est intra domum, aut funerata uxore

» domus est, nec annuntiatum malum. At ego ex alto » prospiciens, video quae tempestates aut immineant » vobis, paulo tardius rupturae nimbum suum, aut » iam vicinae vos ac vestra rapturae, propius acces- » serint. Quid porro? nonne nunc quoque (etiamsi » parum sentitis) turbo quidam animos vestros rotat, » et involvit, fugientes petentesque eadem, et nunc » in sublime allevatos, nunc in infima allisos rapit?** »

aliquove a pignoribus, aut exardescente incendio, etc.

*Rupturae nimbum suum.* E nimbis exsiliunt, quos videntur vi magna rumpere, imbres, grando, fulmina, etc.

(**) Hic esse lacunam, haud parvam patet. Hinc signa lacunae apponi iussimus. Lipsio praeeunte, opusculum de Otio aut Secessu Sapientis, quod vulgo huic subiungitur, ut eiusdem libri pars ultima, seiunximus, quippe a toto argumento omnino alienum. (Vide illius libri argumentum.)

# TABVLA

RERVM QVAE IN HOC PRIMO SENECAE VOLVMINE

CONTINENTVR.

DE TRANQVILLITATE ANIMI.



DE CONSTANTIA SAPIENTIS.



DE OTIO AVT SECESSV SAPIENTIS.



DE BREVITATE VITAE.



DE VITA BEATA.



FINIS VOLVMINIS PRIMI.

FACVLTATE OBTENTA.